

พระพุทธรูปสำริด

กับการพัฒนาที่ยั่งยืน (Buddhism and Sustainable Development)

เอกสารประกอบการสอน พระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน
(Buddhism and Sustainable Development)

พระมหาจิรวัฒน์ กนฺตวณฺโณ, ผศ.ดร.

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๖๒

เอกสารประกอบการสอน : พระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน (Buddhism and Sustainable Development)

ผู้เรียบเรียง พระมหาจิรวัฒน์ กนตวณฺโณ, ป.ธ.๙, ผศ.ดร, พธ.บ.(พระพุทธศาสนา),
ศศ.ม. (พัฒนาสังคม), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการที่ปรึกษา

พระเทพพรเมธี, รศ.ดร., พระราชปริยัติมุนี, รศ.ดร.,
พระเมธีวราญาณ, ผศ.ดร., พระศรีธวัชเมธี ป.ธ.๙
พระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนตเสโน, ผศ.ดร., พระมหาสุขสันต์ สุขวฑฒโน, ผศ.ดร.
พระมหามงคลกานต์ ฐิตธมฺโม, ผศ.ดร., รศ.ดร.ณัฏฐ์ ศรีดี
ดร.ทรงวิทย์ แก้วศรี, ดร.สุภาพรรณ เพิ่มพูล

ผู้ทรงคุณวุฒิกลั่นกรองผลงานทางวิชาการ (Peer Review)

รองศาสตราจารย์ ดร.กฤต ศรียะอาจ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร.ปฐม บัญศรีตัน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
รองศาสตราจารย์ ดร.บุญเหลือ ใจมะโน มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง
รองศาสตราจารย์ ดร.ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

พระมหาจิรวัฒน์ กนตวณฺโณ, ผศ.ดร.

พระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน=Buddhism and sustainable Development.

จำนวน 656 หน้า

1.พระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน I. ชื่อเรื่อง

294.311783

ISBN : 978-616-577-053-8

ลิขสิทธิ์หนังสือเล่มนี้เป็นของผู้เขียน ห้ามลอกเลียนแบบใด ๆ ทั้งสิ้น

นอกจากมีหนังสือขออนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรเท่านั้น

ตรวจพิสูจน์อักษร พระมหานคร คุณวฑฒโน, นายสุรัตน์ คำโสภา

พิมพ์ครั้งที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๖๓ จำนวน ๕๐๐ เล่ม

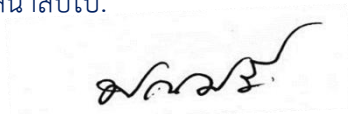
ราคาเล่มละ ๕๘๐ บาท

คำนิยม

การเปลี่ยนผ่านจากเป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษ ไปสู่เป้าหมายพัฒนาอย่างยั่งยืนในประเทศไทย เกิดจากความสำเร็จของเป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษก่อนหน้านี้ที่ประสานงานโดยสหประชาชาติและประเทศสมาชิก เป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสังคม โดยมุ่งเน้นเรื่องขจัดปัญหาความหิวโหย ความยากจนและความเหลื่อมล้ำ การไม่รู้หนังสือ ความเจ็บป่วยและความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม โดยประเทศไทยได้ใช้แนวทางของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่เน้นแนวทางให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา การเพิ่มศักยภาพของประชาชนและชุมชน และยังคงมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาของโลก ด้วยการช่วยเสริมสร้างความสามารถของเพื่อนบ้าน ในการบรรลุพันธกิจของเป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษและความพยายามในการพัฒนาในอนาคต

ประเทศไทยได้แบ่งปันความเชี่ยวชาญ ที่ได้รับจากการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษกับประเทศอื่น ๆ โดยตรง ตลอดจนผ่านเวทีระดับภูมิภาคอาเซียน ความพยายามในการเสริมสร้างศักยภาพเหล่านี้ ได้ดำเนินการความร่วมมือได้กรอบพหุภาคี โดยเฉพาะประเทศไทย ได้มีส่วนช่วยในการจัดตั้งโครงการปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในหลายประเทศ เช่น กัมพูชา อินโดนีเซีย ลาว เลโซโท เมียนมาร์ ติมอร์ตะวันออกและตองกา การพัฒนาอย่างยั่งยืนถือเป็นหัวใจสำคัญของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อสร้างความสมดุลระหว่างความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ การปกป้องสิ่งแวดล้อมและความต้องการของมนุษย์ และสามารถใช้เป็นแนวทางในการสนับสนุนการนำไปสู่เป้าหมายพัฒนาอย่างยั่งยืน ในบริบทของโลกได้

ขออนุโมทนากับพระมหาจิรวัฒน์ กนตวณฺโณ, ผศ.ดร. อาจารย์คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้จัดพิมพ์หนังสือทางวิชาการซึ่งปรับปรุง/แก้ไขจากเอกสารประกอบคำสอนรายวิชา เรื่อง “พระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน (Buddhism and Sustainable Development)” สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการศึกษาในรายวิชาที่เกี่ยวข้องกันได้อย่างเหมาะสม และอำนวยประโยชน์แก่การศึกษาพระพุทธศาสนาสืบไป.

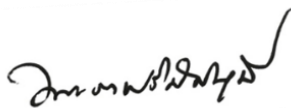
(พระเทพปวรเมธี, รศ.ดร.)

รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คำนิยาม

การพัฒนาที่ยั่งยืนที่ใช้แนวทางกระแสหลัก อาทิ กลไกตลาด กลไกเชิงสถาบัน รวมทั้งการนำ เทคโนโลยีมาช่วยแก้ไขปัญหานั้น เป็นสิ่งที่จำเป็นแต่อาจยังไม่เพียงพอ ทั้งนี้ การพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพระพุทธศาสนานั้น จะเน้นไปที่การพัฒนา ด้านจิตใจควบคู่ไปด้วย โดยเฉพาะแนวทางพระพุทธศาสนาจะเน้นการพัฒนาคนเป็นหลัก ในการพัฒนาคนนั้น สิ่งสำคัญของการพัฒนาคือ ปัญญา เพราะทำให้รู้จัก สิ่งทั้งหลาย และรู้ว่าจะปฏิบัติต่อสิ่งนั้นอย่างไร การพัฒนาจะเป็นไปพร้อมกันทั้ง ๓ ด้าน คือ ๑.พัฒนาพฤติกรรม (ศีล) หรือ วิธีการใช้ชีวิต ตลอดจนการทำความเลวร้าย ชีพ ในการพัฒนาด้านนี้ เครื่องมือที่ใช้ในการพัฒนาคน ให้มีศีล คือ วินัย เพราะวินัย เป็นตัวการจัดเตรียมชีวิตให้อยู่ในสภาพที่เอื้อต่อการพัฒนา ๒.พัฒนาด้านจิตใจ (สมาธิ) เช่น พัฒนาคุณธรรม ความเข้มแข็ง มั่นคงของจิตใจ และสภาพจิตที่ดียิ่ง รวมทั้งความสุข ๓.พัฒนาด้านปัญญา (ปัญญา) คือ ความรู้ความเข้าใจต่าง ๆ รวมทั้ง แนวความคิด ทศนคติ และค่านิยม ในการฝึกฝนหรือพัฒนา ด้านความรู้ ความเข้าใจ ตรวจสอบโดยอาศัยเหตุผล เพื่อให้เข้าใจความเป็นจริงที่เป็นสากลของสิ่งทั้งปวง

ขออนุโมทนายินดีกับพระมหาจิรวรรณ กนตวณฺโณ, ผศ.ดร. อาจารย์ประจำ คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้จัดพิมพ์หนังสือ ทางวิชาการ ซึ่งปรับปรุง/แก้ไขจากเอกสารประกอบ คำสอน ในรายวิชาเรื่อง “พระพุทธศาสนา กับการพัฒนาที่ยั่งยืน(Buddhism and Sustainable Development)” ซึ่งมีความสอดคล้องกันกับคำอธิบายรายวิชา ตามที่หลักสูตรได้ กำหนดไว้ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการศึกษาในรายวิชาที่เกี่ยวข้องกันได้อย่าง เหมาะสม หวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือทางวิชาการเล่มนี้ จะอำนวยประโยชน์แก่ การศึกษาพระพุทธศาสนาสืบไป

(พระราชาปริยัติมุนี, รศ.ดร.)

คณบดีคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คำนำ

หนังสือเรื่อง พระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน (Buddhism and Sustainable Development) เล่มนี้ ผู้เขียนได้ศึกษา ค้นคว้า และเรียบเรียงจากตำรา และเอกสารของเนื้อหารายวิชา ซึ่งได้บรรยายในชั้นเรียนแก่นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต คณะพุทธศาสตร์ มจร ทั้งนี้ ผู้เขียนมีประสบการณ์ในการสอนรายวิชานี้มาเป็นเวลาพอสมควร จึงทำให้เกิดแรงจูงใจในการพัฒนาสร้างสรรค์หนังสือทางวิชาการ ซึ่งประกอบด้วยความรู้ทางทฤษฎีและวิธีปฏิบัติ โดยเรียบเรียงจัดทำเป็นรูปเล่ม เพื่อเป็นอุปกะระให้นิสิต นักศึกษา และท่านผู้สนใจนำไปใช้ศึกษาต่อไป

โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๑๐ บท ประกอบด้วย แนวคิด และทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา การพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมไทย การเมืองการปกครองของไทย พื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมไทย การดูแลสุขภาพองค์รวมเพื่อคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืน พระพุทธศาสนากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ พระพุทธศาสนากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ศาสตร์ของพระราชาสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน และหลักการพัฒนาที่ยั่งยืนของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) โดยในแต่ละบท นอกจากจะมีเนื้อหาสาระแล้วยังมีบทสรุปสั้น ๆ อันจะเป็นประโยชน์ที่สามารถใช้เป็นแนวสำหรับการดำเนินชีวิตตามหลักพุทธธรรม

ผู้เขียนใคร่ขอขอบพระคุณเจ้าของตำรา และเอกสารทุกเล่มที่ใช้อ้างอิงไว้ ณ ที่นี้ และหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือ **พระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน (Buddhism and Sustainable Development)** เล่มนี้ จักเป็นประโยชน์สำหรับนิสิต นักศึกษาและท่านผู้สนใจโดยทั่วไป หากท่านมีข้อเสนอแนะหรือข้อคิดเห็นประการใด ผู้เขียนขอน้อมรับไว้ด้วยความขอบคุณอย่างยิ่ง

พระมหาจิรวัฒน์ กนตวณฺโณ, ผศ.ดร.
คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๓

อธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑) ภาษาไทย

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์ พระไตรปิฎก ภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี) =	วินัยปิฎก มหาวิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย) =	วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ภิกขุณี.	(บาลี) =	วินัยปิฎก ภิกขุณีปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ภิกขุณี.	(ไทย) =	วินัยปิฎก ภิกขุณีวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(บาลี) =	วินัยปิฎก มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย) =	วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จุ.	(บาลี) =	วินัยปิฎก จุฬวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.จุ.	(ไทย) =	วินัยปิฎก จุฬวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป.	(บาลี) =	วินัยปิฎก ปริวารมหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ป.	(ไทย) =	วินัยปิฎก ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม. มุ.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.มุ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก (ภาษาไทย)	
ม.ม.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)

- ม.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์
(ภาษาไทย)
- ม.อุ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์
(ภาษาไทย)
- ส.ส. (บาลี) = สุตตันตปิฎก สังกยุตตนิกาย สคาถวรรคปาลี (ภาษาบาลี)
- ส.ส. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังกยุตตนิกาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)
- ส.นิ. (บาลี) = สุตตันตปิฎก สังกยุตตนิกาย นิทานวรรคปาลี (ภาษาบาลี)
- ส.นิ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังกยุตตนิกาย นิทานวรรค (ภาษาไทย)
- ส.สพ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังกยุตตนิกาย สฬายตนวรรค
(ภาษาไทย)
- อง.เอกก. (บาลี) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิปาตปาลี
(ภาษาบาลี)
- อง.เอกก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต
(ภาษาไทย)
- อง.ทุก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต (ภาษาไทย)
- อง.ติก. (บาลี) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกกนิปาตปาลี
(ภาษาบาลี)
- อง.ติก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต (ภาษาไทย)
- อง.จตุกก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต
(ภาษาไทย)
- อง.ปญจก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต (ภาษาไทย)
- อง.ฉก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉกนิบาต
(ภาษาไทย)
- อง.สตตก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สตตกนิบาต
(ภาษาไทย)
- อง.อฏฐก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อฏฐกนิบาต
(ภาษาไทย)
- อง.ทสก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต
(ภาษาไทย)

ขุ.ขุ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐปาติ(ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ (ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกปาติ(ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ (ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เอกกนิบาต ชาตกปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เอกกนิบาตชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ (ภาษาไทย)
ขุ.จุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิเทศ (ภาษาไทย)
ขุ.ป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏีสัมภิตามรรค (ภาษาไทย)
ขุ.อป.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปาทานปาติ (ภาษาบาลี)
พระอภิธรรมปิฎก			
อภ.สง.	(บาลี)	=	อภิธัมมปิฎก ธมมสังคณีปาติ (ภาษาบาลี)
อภ.สง.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ธัมมสังคณี (ภาษาไทย)
อภ.วิ.	(บาลี)	=	อภิธัมมปิฎก วิภังคปาติ (ภาษาบาลี)
อภ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก วิภังค์ (ภาษาไทย)
อภ.ปุ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติ (ภาษาไทย)
อภ.ก.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ (ภาษาไทย)

ข. ค่าย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.ม.อ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา มหาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
วิ. ภิกขุณี.อ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา ภิกขุวิภังค์อรรถกถา (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก

- ที.สี.อ. (ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขันธวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
- ที.ปา.อ. (ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี ปาฏิภีวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
- ม.มู.อ. (ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มูลปณณาสอรรถกถา (ภาษาไทย)
- ส.นิ.อ. (ไทย) = สังยุตตนิกาย สารัตถปกาสินี นิทานวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
- ส.ส.อ. (ไทย) = สังยุตตนิกาย สารัตถปกาสินี สคาถวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
- อง.เอก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรลปุรณี เอกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
- อง.ติก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรลปุรณี ติกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
- อง.สตตก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรลปุรณี สัตตกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
- อง.นวก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรลปุรณี นวกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
- ขุ.ธ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา (ภาษาไทย)
- ขุ.อุ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรัถกทีนี อุทานคาถา(ภาษาไทย)
- ขุ.อิติ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรัถกทีนี อิติวุตตกอรรถกถา (ภาษาไทย)
- ขุ.สุ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรัถกทีนี สุตตนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
- ขุ.ม.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย สทมมปปชโชติกา มหานิทเทศอรรถกถา (ภาษาบาลี)
- ขุ.ม.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย สัทธัมมปปชโชติกา มหานิทเทศอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.จุ.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย สัทธัมมปชโชติกา จุฬนิทเทสอฏฺฐกถา
(ภาษาบาลี)

ขุ.จุ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย สัทธัมมปชโชติกา จุฬนิทเทสอรรถกถา
(ภาษาไทย)

ขุ.จรียา.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี จรียาปิฎกอฏฺฐกถา
(ภาษาบาลี)

ขุ.จรียา.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี จรียาปิฎกอรรถกถา
(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภ.สง.อ. (บาลี) = อภิธัมมปิฎก ฌมมสังคณีपाल อฏฺฐสาลินีอฏฺฐกถา
(ภาษาบาลี)

อภ.สง.อ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก ฌมมสังคณี อฏฺฐสาลินีอรรถกถา
(ภาษาไทย)

อรรถกถาปกรณ์วิเสส

สงคห. (ไทย) = อภิธัมมัตถสังคหะ (ภาษาไทย)

ฎีกาปกรณ์วิเสส

วิภาวินี. (ไทย) = อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา (ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสสวิสุทธีมรรค

วิสุทฺธิ. (บาลี) = วิสุทธีมรรคปกรณ์पालิ (ภาษาบาลี)

วิสุทฺธิ. (ไทย) = วิสุทธีมรรคปกรณ์ (ภาษาไทย)

คัมภีร์มังคลัตถทีปนี

มงคล. (ไทย) = มังคลัตถทีปนี (ภาษาไทย)

การใช้อักษรย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎกภาษาบาลีและภาษาไทย ใช้ระบบ
อ้างอิงที่ระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อคัมภีร์ เช่น ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔,
หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคคปาลิ ภาษาบาลี เล่ม ๑๐ ข้อ ๒๑๖ หน้า
๑๓๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ และ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔. หมายถึง
สุตตันตปิฎก ทีฆนิกายมหารวรรค ภาษาไทย เล่ม ๑๐ ข้อ ๒๑๖ หน้า ๑๖๔ ฉบับ
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

การใช้อักษรย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา ใช้ระบบอ้างอิงที่ระบุ เล่ม/หน้า หลังคำย่อคัมภีร์ เช่น อภิ.สง.อ. (บาลี) ๓๔/๓๒๘/๒๔๐ หมายถึง อรรถกถา อภิธรรมปิฎก ฉัมมสังคณี อัฐฐสาลินี ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๓๔ หน้า ๓๒๘ ข้อ ๒๔๐

การใช้อักษรย่อเกี่ยวกับอรรถกถาปกรณ์วิเสสอภิธัมมัตถสังคหะ ใช้ระบบอ้างอิงที่ระบุเฉพาะหน้า หลังคำย่อหลังคัมภีร์ เช่น สงคห. (ไทย) ๓. หมายถึง อรรถกถาอภิธัมมัตถสังคหะภาษาไทย หน้า ๓

การใช้อักษรย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ใช้ระบบอ้างอิงที่ระบุเฉพาะหน้าเท่านั้น หลังคำย่อหลังคัมภีร์ เช่น วิภาวินี. (ไทย) ๒๙-๓๐. หมายถึง อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ภาษาไทย หน้า ๒๙ - ๓๐ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

การใช้อักษรย่อเกี่ยวกับปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ใช้ระบบอ้างอิงที่ระบุ เล่ม/หน้า หลังคำย่อหลังคัมภีร์ เช่น วิสุทธิ. (บาลี) ๓/๔๓, วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๑/๘๘. หมายถึง คัมภีร์วิสุทธิมรรคปกรณ์ ภาษาบาลี ภาค ๓ หน้า ๔๓ และวิสุทธิมรรคปกรณ์ภาษาไทย ภาค ๓ ตอน ๑ หน้า ๘๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

การใช้อักษรย่อเกี่ยวกับคัมภีร์มังคลัตถทีปนี ใช้ระบบอ้างอิงที่ระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อคัมภีร์ เช่น มงคล.(ไทย) ๕/๕๘๙/๑๓๓. มังคลัตถทีปนี ภาษาไทย เล่ม ๕ ข้อ ๕๘๙ หน้า ๑๓๓ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มังคลัตถทีปนี ภาษาบาลีกับภาษาไทยเล่มไม่ตรงกันแต่ข้อตรงกัน)

สารบัญ

เรื่อง

หน้า

คำนิยาม.....	[๓]
คำนำ.....	[๕]
อธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ.....	[๖]
สารบัญ.....	[๑๒]
สารบัญตาราง	[๑๘]
สารบัญแผนภาพ.....	[๒๐]

บทที่ ๑ แนวคิด และทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา	๑
๑.๑ ความนำ	๑
๑.๒ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา	๒
๑.๓ นิยามการพัฒนาสังคม	๓๖
๑.๔ ทฤษฎีการพัฒนาสังคม.....	๓๙
บทสรุป	๕๕

บทที่ ๒ การพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ	๕๙
๑.๑ ความนำ	๕๙
๒.๒ การพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ	๖๐
๒.๓ บ่อเกิดและที่มาของการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ	๖๔
๒.๔ โลกยุคสภาพแวดล้อมนานาชาติ.....	๗๙
๒.๕ ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ	๘๕
๒.๖ นิยามและนัยสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ	๘๗
๒.๗ หลักการและแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ	๘๘
๒.๘ เป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ	๙๑
บทสรุป	๙๒

บทที่ ๓ การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมไทย	'๙๕
๓.๑ ความนำ	'๙๕
๓.๒ ความหมายและความเป็นมา.....	'๙๖
๓.๓ การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม.....	'๙๗
๓.๔ หลักเกณฑ์ในการวัดการพัฒนาเศรษฐกิจ.....	'๙๙
๓.๕ การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ	๑๐๘
บทสรุป	๑๔๗

บทที่ ๔ การเมืองการปกครองของไทย	๑๔๙
๔.๑ ความนำ	๑๔๙
๔.๒ การเมืองการปกครองของไทยสมัยสุโขทัย (พ.ศ. ๑๗๘๑-๑๙๘๑)	๑๕๐
๔.๓ การเมืองการปกครองสมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๓๑๐)	๑๕๕
๔.๔ การเมืองการปกครองสมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๒๕)	๑๕๘
๔.๕ การปกครองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๗๕)	๑๖๐
๔.๖ การเมืองการปกครองสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. ๒๔๗๕- ปัจจุบัน)	๑๖๔
๔.๗ พระพุทธศาสนากับการเมืองการปกครอง	๑๖๙
๔.๘ บทบาทพระสงฆ์กับการเมืองการปกครองของไทย	๑๘๑
๔.๙ รูปแบบของระบอบการปกครองที่พึงประสงค์ตามหลักพุทธธรรม	๑๘๘
๔.๑๐ รูปแบบฉัหมิกประชาธิปไตยตามหลักพุทธธรรม	๒๑๒
บทสรุป	๒๑๔

บทที่ ๕ พื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมไทย	๒๑๙
๕.๑ ความนำ	๒๑๙
๕.๒ พัฒนาการสังคมไทย	๒๒๐
๕.๓ โครงสร้างชนชั้นในสังคมไทย	๒๒๔
๕.๔ อาณาจักรโบราณในประเทศไทย	๒๒๖
๕.๕ ความเชื่อและศาสนากับสังคมไทย	๒๕๒
๕.๖ ลักษณะความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย	๒๕๕
๕.๗ สังคมไทยในฐานะเป็นสังคมพระพุทธศาสนา	๒๕๗
๕.๘ สภาพความคิด ความเชื่อและศาสนาในปัจจุบัน	๒๕๙
๕.๙ พระพุทธศาสนากับสังคมไทย.....	๒๖๐
๕.๑๐ ทศนะเชิงบวกต่อกระแสพระพุทธศาสนาในสังคมไทย	๒๖๓
บทสรุป	๒๖๔
บทที่ ๖ การดูแลสุขภาพองค์รวมเพื่อคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืน	๒๖๙
๖.๑ ความนำ	๒๖๙
๖.๒ หลักการ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต ความหมายของ คุณภาพชีวิต	๒๗๑
๖.๓ องค์ประกอบของการพัฒนาคุณภาพชีวิต	๒๙๓
๖.๔ การศึกษาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต	๒๙๕
๖.๕ การดูแลสุขภาพองค์รวมเพื่อคุณภาพชีวิต	๓๐๑
๖.๖ การพัฒนาสุขภาพองค์รวมที่ส่งผลโดยตรงในเรื่องอายุขัยของมนุษย์.....	๓๐๗
๖.๗ องค์ความรู้ทางแพทยศาสตร์ และสาธารณสุขศาสตร์	๓๐๘
๖.๘ การพัฒนาสุขภาพองค์รวมเรื่องอายุขัยของมนุษย์	๓๑๑
บทสรุป	๓๑๖
บทที่ ๗ การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาอย่างยั่งยืน	๓๑๗
๗.๑ ความนำ	๓๑๗
๗.๒ การพัฒนาคุณภาพชีวิต	๓๑๘
๗.๓ การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา	๓๑๙
๗.๔ แนวคิดพื้นฐานของการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวพุทธศาสนา	๓๒๑

๗.๕ พหุสารถะในอรรถกถาธรรมบท ว่าด้วยการพัฒนาคุณภาพชีวิต	๓๕๐
บทสรุป	๓๕๔
บทที่ ๘ พระพุทธศาสนากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์	๓๕๗
๘.๑ ความนำ	๓๕๗
๘.๒ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์	๓๕๘
๘.๓ นิยามความหมายของทรัพยากรมนุษย์และการวิจัย	๓๕๙
๘.๔ ขอบเขตการวิจัยทรัพยากรมนุษย์	๓๖๒
๘.๕ กระบวนการวิจัยทรัพยากรมนุษย์	๓๖๔
๘.๖ ประโยชน์ของการวิจัยทรัพยากรมนุษย์	๓๖๘
๘.๗ ทรัพยากรมนุษย์ในยุค ๔.๐	๓๗๒
๘.๘ แนวคิดในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของพระพุทธศาสนา	๓๗๓
๘.๙ กระบวนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ขององค์กรพระพุทธศาสนา	๓๘๑
๘.๑๐ บทบาทขององค์กรพระพุทธศาสนากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์	๔๐๖
บทสรุป	๔๐๗
บทที่ ๙ ศาสตร์ของพระราชาสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน	๔๑๑
๙.๑ ความนำ	๔๑๑
๙.๒ ความเป็นมาของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง	๔๑๔
๙.๓ ความหมายของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง	๔๑๗
๙.๔ ความสำคัญของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง	๔๑๙
๙.๕ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาที่ยั่งยืน	๔๒๗
๙.๖ เศรษฐกิจพอเพียงกับหลักมัชฌิมาปฏิปทา	๔๒๙
๙.๗ เศรษฐกิจพอเพียงกับหลัก “การพึ่งตนเอง”	๔๓๒
๙.๘ เศรษฐกิจพอเพียงกับหลัก “สันโดษ” (สันตุมุฏี)	๔๓๕
๙.๙ เศรษฐกิจพอเพียงกับหลักธรรมเรื่อง “มัตตัญญูตา”	๔๓๘
๙.๑๐ เศรษฐกิจพอเพียงกับหลัก “การไม่เบียดเบียน”	๔๔๓
๙.๑๑ ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา	๔๔๕
บทสรุป	๔๕๐

บทที่ ๑๐ หลักพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมไทย	๔๕๓
๑๐.๑ ความนำ	๔๕๓
๑๐.๒ หลักพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมไทย	๔๕๔
๑๐.๓ พระพุทธศาสนากับสังคมไทย	๔๕๖
๑๐.๔ ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับสังคมไทย	๔๕๘
๑๐.๕ ความสำคัญของพุทธศาสนาในการพัฒนาสังคมไทย	๔๖๕
๑๐.๖ พระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม	๔๖๙
๑๐.๗ พระพุทธศาสนากับการพัฒนาชุมชน	๔๗๕
๑๐.๘ พุทธศาสนากับการพัฒนาเศรษฐกิจ	๔๗๙
๑๐.๙ การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม	๔๙๙
๑๐.๑๐ คุณลักษณะของคนยุคใหม่ที่พึงประสงค์	๕๐๓
บทสรุป	๕๐๖
บทที่ ๑๑ พุทธวิธีบริหารตน บริหารคน บริหารงานอย่างยั่งยืน	๕๐๙
๑๑.๑ ความนำ	๕๐๙
๑๑.๒ ศาสตร์ในการบริหารงาน	๕๑๐
๑๑.๓ ความหมายของหลักธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติสำหรับนักบริหาร	๕๑๑
๑๑.๔ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการบริหารเชิงพุทธ	๕๑๓
๑๑.๕ แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารโดยทั่วไป	๕๒๕
๑๑.๖ วิธีการบริหารตนตามทฤษฎีตะวันตก	๕๓๔
๑๑.๗ การพัฒนาตนตามแนวคิดตะวันตก	๕๓๙
๑๑.๘ วิธีการบริหารคนตามทฤษฎีตะวันตก	๕๔๔
๑๑.๙ วิธีการบริหารงานตามทฤษฎีตะวันตก	๕๕๖
บทสรุป	๕๖๓

บทที่ ๑๒ หลักการพัฒนาที่ยั่งยืนของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)	๕๖๗
๑๒.๑ ความนำ	๕๖๗
๑๒.๒ หลักการพัฒนาที่ยั่งยืนของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)	๕๖๘
๑๒.๓ การพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติผ่านมุมมองของ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)	๕๖๙
๑๒.๔ การพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)	๕๘๖
๑๒.๕ หลักการและแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)	๕๘๗
๑๒.๖ เป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)	๕๙๑
๑๒.๗ แนวทางแก้ปัญหาแบบการพัฒนาที่ยั่งยืนของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)	๕๙๓
๑๒.๘ กระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)	๕๙๕
๑๒.๙ ตัวชี้วัดการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)	๖๐๒
๑๒.๑๐ อุปสรรคของการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)	๖๐๕
๑๒.๑๑ ประโยชน์ของการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)	๖๑๑
บทสรุป	๖๑๓
 บรรณานุกรม	 ๖๑๖
ประวัติผู้เขียน	๖๕๒

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
ตารางที่ ๖.๑ แสดงปัจจัยหลักของคุณภาพชีวิต ตัวชี้วัดหลักและชี้วัดย่อย.....	๒๙๐
ตารางที่ ๘.๑ การทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมบูรณาการร่วมกับการเรียนการสอน...	๓๙๐
ตารางที่ ๘.๒ การทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมร่วมกับการกระเสริมหลักสูตร...	๓๙๑
ตารางที่ ๘.๓ กิจกรรมรายวิชาเป็นตัวตั้งในการบูรณาการ	๓๙๑
ตารางที่ ๘.๔ กิจกรรมรายวิชาธรรมชาติปฏิบัติ ๕	๓๙๒
ตารางที่ ๑๐.๑ ภาพทฤษฎีต้นไม้อจริยธรรม	๕๐๓
ตารางที่ ๑.๑ ภาพแสดงระบบบริหารจัดการความยั่งยืน	๖๐๘

สารบัญแผนภาพ

ภาพที่	หน้า
ภาพที่ ๑.๑	ภาพการสรุปหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ๓๓
ภาพที่ ๒.๑	แบบจำลองโมเดลทัศน์การพัฒนาที่ยั่งยืนของสหประชาชาติ ๖๐
ภาพที่ ๒.๒	ภาพวงจรแห่งความชั่วร้ายจากการพัฒนาที่ยั่งยืน ๗๑
ภาพที่ ๖.๑	ภาพแสดงความเชื่อมโยงระหว่างสุขภาพ และปัจจัยกำหนด สุขภาพ ๓๐๗
ภาพที่ ๘.๓	MAHACHULALONGKORNRAJAVIDYALAYA UNIVERSITY MANAGEMENT EFFECTIVE MODEL หรือ MCU-ME Model ๓๙๑
ภาพที่ ๘.๕	กิจกรรมรายวิชาธรรมภาคปฏิบัติ ๕ เป็นตัวตั้งในการ บูรณาการ กับโครงการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานสำหรับประชาชน..... ๓๙๓
ภาพที่ ๘.๖	แผนภาพแสดงยุทธศาสตร์การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรม..... ๔๐๔
ภาพที่ ๙.๑	กรอบแนวคิดในการวิจัยนโยบายการพัฒนาของประชาคม อาเซียนบนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียง..... ๔๒๐
ภาพที่ ๑๑.๑	แสดงระบบบริหารจัดการความยั่งยืน ๕๖๐

บทที่

แนวคิด และทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ ๑

แนวคิด

แนวคิดพุทธศิลปะในที่นี้ หมายถึงงานพุทธศิลป์ ได้รับการพัฒนาและสร้างสรรค์ขึ้นโดยศิลปิน ซึ่งศิลปินเองนั้นเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและวัฒนธรรม ศิลปินในปัจจุบัน ก็ได้รับแบบอย่างมาจากการงานพุทธศิลป์ที่สืบทอดเป็นมรดกสืบทอดกันมา โดยได้รับแรงบันดาลใจและการสนับสนุนจากสังคม ทำให้มนุษย์ส่วนใหญ่เชื่อว่า

๑) ศิลปะ ช่วยกล่อมเกลাজิตใจของผู้คนให้ประณีตละเอียดอ่อน รู้จักเลือกสรรสิ่งที่ดีงามมาประพฤติปฏิบัติ

๒) ศิลปะ ช่วยบันทึกวัฒนธรรมของชาติและยุคสมัยและสะท้อนถึงลักษณะของวัฒนธรรม เช่น การแต่งกาย การนับถือศาสนา ศิลปินของแต่ละชาติต่างก็ทำหน้าที่เป็นผู้บันทึกประวัติศาสตร์ของชาติในยุคนั้น ๆ เป็นการแบ่งหรือกำหนดช่วงอายุของชุมชน แวันแคว้น หรืออาณาจักร มีลักษณะเป็นประวัติศาสตร์ที่มีได้จารึกเป็นตัวอักษร แต่บันทึกไว้เป็นรูปภาพ รูปเคารพหรือสิ่งของเครื่องใช้

๓) ศิลปะ เป็นสื่อสะท้อนความคิดของปัจเจกบุคคลและสังคม เพราะศิลปินมีบุคลิกภาพ อย่างไรผลงานก็จะแสดงออกมานั้น แสดงถึงความเป็นตัวของตัวเอง จะเห็นได้ว่า วัฒนธรรมก็ได้อาศัยผลงานพุทธศิลป์ ในการช่วยสนับสนุนเผยแพร่และส่งเสริมให้วัฒนธรรมดำรงอยู่ได้ ดังนั้น งานศิลปะหรืองานพุทธศิลป์ จึงมีคุณค่ากับมนุษย์เป็นอย่างมาก ช่วยสร้างสรรค์ความเจริญให้แก่สังคมและวิถีการดำรงชีวิตของไทยมาโดยตลอด ก่อให้เกิดภูมิปัญญาที่มีกระบวนการเกิดและผ่านการปรับปรุงองค์ความรู้จนมีความชำนาญ ที่ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งมาสู่อีกรุ่นหนึ่งจนมีคุณค่าและมีความสำคัญที่คนในปัจจุบันได้นำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต

ผลงานศิลปะที่เป็นศิลปกรรมท้องถิ่น จะใช้วัสดุพื้นถิ่นในการประดิษฐ์ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ คือความคิด ฝีมือ ความเรียบง่าย ประโยชน์ใช้สอยและความงามบนพื้นฐานของธรรมชาติแวดล้อม สังคม ขนบธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อศิลปกรรมท้องถิ่นจึงมีความหมายต่อการดำรงชีวิต และมีคุณค่าต่อการบำรุงขวัญ เป็นศิลปกรรมที่มีการศึกษา และสืบสานที่เป็นในเชิงวัฒนธรรม หรือที่เรียกว่างานศิลปะพื้นบ้านหรือศิลปกรรมหัตถกรรมพื้นบ้านนั่นเอง ดังนั้น งานศิลปะพื้นบ้านนอกจากจะตอบสนองความต้องการของมนุษย์ในด้านจิตใจแล้วยังตอบสนองความต้องการด้านร่างกายที่เกิดจากการนำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เป็นต้น

ขอบข่ายเนื้อหาประจำบทที่ ๑

๑. พุทธศิลป์ : อดีต-ปัจจุบัน : ก่อน และหลังวัฒนธรรมศาสนา
๒. พุทธศิลป์ : ในนาคความหมาย
๓. เนื้อหาพุทธศิลป์ทางพระพุทธศาสนา
๔. เนื้อหาพุทธศิลป์ทางพระพุทธศาสนา
๕. จุดมุ่งหมายในการสร้างงานพุทธศิลป์
๖. แนวคิดและทฤษฎีการพึ่งตนเอง
๗. แนวคิดและทฤษฎีความงามทางสุนทรียศาสตร์
๘. อิทธิพล แนวคิด และคุณค่าเกี่ยวกับพุทธศิลปะ

วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม

๑. ผู้ศึกษาสามารถบอกความหมาย พร้อมทั้งอธิบายหลักแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับพุทธศิลปะได้อย่างถูกต้อง
๒. ผู้ศึกษาสามารถระบุความสำคัญแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับพุทธศิลปะได้อย่างถูกต้อง
๓. ผู้ศึกษาสามารถบอกคุณค่าและประโยชน์ของการศึกษาแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับพุทธศิลปะได้อย่างถูกต้อง
๔. ผู้ศึกษาสามารถบอกการจัดลำดับทฤษฎีที่สำคัญ และทฤษฎีพุทธศิลปะที่เน้นความต้องการขั้นพื้นฐานได้อย่างถูกต้อง

วิธีสอนและกิจกรรมการสอนประจำบทที่ ๑

วิธีสอน :

๑. การประเมินความรู้เดิม
๒. ฟังบรรยาย อภิปราย และการแสดงความคิดเห็น
๓. การให้ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

กิจกรรมการเรียนรู้การสอน :

๑. การประเมินความรู้เดิม

ให้ผู้ศึกษาแสดงความคิดเห็นเรื่องความสำคัญของแนวคิดและทฤษฎีพุทธศิลปะ และสาระสำคัญของงานพุทธศิลปะ

๒. การฟังบรรยายและอภิปราย

อาจารย์บรรยายประกอบพาวเวอร์พอยต์ (power point) เรื่องความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับพุทธศิลปะ มีจุดประสงค์หลักคือ การกระตุ้นให้ผู้ศึกษาเกิดความสงสัย และอยากแสวงหาความรู้ต่อยอด โดยเปิดโอกาสให้ผู้ศึกษาอภิปรายแสดงความคิดเห็นสนับสนุนความรู้เดิมของตนก่อนที่จะมีการสรุปรวบรวมเป็นองค์ความรู้ต่อไป

๓. การให้ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

ให้ผู้ศึกษาจัดกลุ่มเป็น ๓ กลุ่ม เพื่อรับผิดชอบทำแบบฝึกหัดท้ายบท กลุ่มละ ข้อ ๑๐ ข้อทั้งแบบอัตนัยและปรนัย เสร็จแล้วให้แต่ละกลุ่มนำเสนอ โดยกลุ่มอื่นต้องแสดงความคิดเห็นหรือตั้งคำถามต่อกลุ่มที่นำเสนอในลักษณะข้อแลกเปลี่ยนปลายเปิด เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยก็ได้ แต่ต้องไม่ซ้ำกับคำตอบนั้น ๆ

สื่อการเรียนรู้การสอน

๑. พาวเวอร์พอยต์ประกอบการสอนเรื่องแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับพุทธศิลปะ ได้แก่ ทฤษฎีพุทธศิลป์แบบบริสุทธิ์ ทฤษฎีพุทธศิลป์แบบประยุกต์ และทฤษฎีความงามทางสุนทรียศาสตร์ เป็นต้น

๒. วิดิทัศน์สารคดี เรื่องความเป็นมาของพุทธศิลป์ ตั้งแต่สมัยพุทธกาล-จนถึงสมัยปัจจุบัน

๓. เอกสารคำสอน รายวิชาพุทธศิลปะ

การวัดผลและการประเมินผล

๑. ประเมินจากพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการเข้าชั้นเรียน และทำกิจกรรม
๒. ประเมินความรู้หลังการเรียนรู้เทียบกับความรู้เดิมของผู้ศึกษา
๓. ประเมินจากการร่วมแสดงความคิดเห็น
๔. ประเมินจากการทำแบบฝึกหัดท้ายบท

๑.๑ ความนำ

แนวความคิดเกี่ยวกับ “การพัฒนา” เริ่มมีมาตั้งแต่อดีตกาล ด้วยการที่มนุษย์เป็นสัตว์สังคม ดำรงชีวิตด้วยการอยู่รวมกันเป็นกลุ่มเป็นสังคมแล้ว มีการคัดเลือกผู้นำเพื่อดำเนินการพัฒนากลุ่มของ ตนเองเพื่อการอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ อันเป็นการปฏิบัติสืบต่อกันมา กระทั่งถึงปัจจุบันก็ยังคงต้องมีการพัฒนากันอยู่ตลอดไป นับตั้งแต่สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา การกำหนดแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนา ซึ่งได้รับอิทธิพลทางความคิดจากสำนักคิดต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ด้วยเหตุดังกล่าว คำว่าการพัฒนา จึงได้กลายเป็นคำที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายทั่วโลก เพราะจากการที่ประเทศต่าง ๆ ต้องประสบกับปัญหาจากสงคราม จึงจำเป็นที่จะต้องแสวงหาแนวทางและวิธีการเพื่อดำเนินการ ปรับปรุง พื้นฟู แก้ไขสภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองในประเทศของตนเอง จึงทำให้มีการนำคำว่า การพัฒนาไปใช้ในหลายรูปแบบ กว้างขวางและแพร่หลาย เช่น การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาสังคม การพัฒนาการเมืองและการพัฒนาด้านอื่น ๆ เป็นต้น^๑

การศึกษาสังคมและต่อยอดไปถึงการพัฒนาสังคม (Social Development) มีการศึกษาของนักวิชาการหลายท่าน ได้แสดงแนวคิดด้านสังคมและการพัฒนาสังคมไว้อย่างมากมาย ทั้งในแง่กายภาพ พฤติกรรม จิตใจ ซึ่งเป็นแนวคิดที่มาจากความตระหนักถึงผลกระทบในทางลบ ที่เกิดจากการพัฒนา ซึ่งคณะกรรมการธิการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (World Commission on Environment and Development, 1987)^๒ ได้ให้ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า หมายถึง รูปแบบ

^๑ มาริษา ศรีชะแก้ว และสถาพร วิชัยรัมย์, เศรษฐกิจพอเพียง: แนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนในประเทศไทย, (วารสารสหวิทยาการจัดการ:คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, ๒๕๖๒), หน้า ๔๐.

^๒ World Commission on Environment and Development, Our common

ของการพัฒนาที่ตอบสนองต่อความต้องการของคนในรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำให้คนรุ่นต่อไปในอนาคต ต้องประนีประนอม ยอม ลดทอนความสามารถในการที่จะตอบสนองความต้องการของตนเอง ซึ่งปัจจุบัน ได้มีความพยายามอย่างต่อเนื่องที่จะแสวงหาแนวทางและกลไก วิธีการดำเนินการ เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนการพัฒนาไปสู่ความยั่งยืนและเกิดผลอย่างเป็นรูปธรรม^๓ และในปัจจุบันนี้ มีการศึกษาที่เข้มข้นมากจนรูปแบบต่าง ๆ กลายเป็นองค์ความรู้ใหม่ ๆ และ เป็นทฤษฎีในที่สุด ทั้งนี้ ก็เพื่อศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันในสังคมนั้น ให้สามารถปรับตัวอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข สันติ และมีการพัฒนาที่ยั่งยืนมั่นคงต่อไป

ดังนั้น การนำคำว่า การพัฒนา ไปใช้ ก็จะต้องมีความหมายแตกต่างกันออกไปตามวัตถุประสงค์ที่นำไปใช้ โดยเนื้อหาในบทนี้ โดยเป็นการกล่าวถึงพื้นฐานของแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา ซึ่งประกอบไปด้วย ความเป็นมาของการพัฒนา ความหมายของการพัฒนา ลักษณะของการพัฒนา แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนา พัฒนาการของการพัฒนาในสังคมไทย รวมถึงการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ความสำคัญของการพัฒนา และยุทธศาสตร์การพัฒนา^๔

๑.๒ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา ในที่นี้ หมายถึงแนวทางการพัฒนาอันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะคติและพฤติกรรมของสมาชิกในสังคม ตั้งแต่ระดับบุคคล สถาบันไปจนถึงระดับสังคมจากลักษณะที่สังคมเคยเป็นอยู่ ให้ก้าวไปสู่การเป็นสังคมตามแบบอย่างที่เราควรจะเป็น หรือเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นกว่าเดิม ซึ่งอาจเรียกว่า สังคมที่ได้รับการพัฒนานั่นเอง

future,)Oxford: Oxford University Press ,1987 ,(p.27.

^๓ บัณฑิต เศรษฐศิริโรตม์ และ นนท นุชหมอน,สถาบันธรรมรัฐเพื่อการพัฒนาสังคมสิ่งแวดล้อม,การพัฒนาอย่างยั่งยืน,(ออนไลน์),แหล่งที่มา:<https://www.stou.ac.th/Foreign/d>, (๑๐ มีนาคม ๒๕๖๒).

^๔ ณัฐวุฒิ ทรัพย์อุบลัมภ์,ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน,(จันทบุรี:คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี, ๒๕๕๘), หน้า ๑.

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้กล่าวไว้ว่า “การพัฒนา” หมายถึง การทำให้เจริญ^๕ การเปลี่ยนแปลงในทางเจริญขึ้น การคลี่คลายไปในทางที่ดี การกระทำที่เป็นเหตุให้บางสิ่งบางอย่างเจริญเติบโตขึ้น หรือขยายออกเพื่อให้ดีขึ้นกว่าที่มีอยู่เดิม และการพัฒนานั้น อาจจะเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมหรือมนุษย์ก็ได้^๖

คำว่า พัฒนา ถูกกำหนดขึ้น โดยนักวิชาการด้านต่าง ๆ แตกต่างกันไป ทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาต่างมี รากฐานพัฒนาการทางความคิดที่แตกต่างกันด้านความเชื่อ โดยพื้นฐานของนักคิดแต่ละยุคสมัย และความเหมาะสมของสถานการณ์ ภายใต้บริบทการพัฒนาที่แตกต่างกันในแต่ละกลุ่มทฤษฎี ทฤษฎีที่สำคัญ ได้แก่ ทฤษฎีความทันสมัย ทฤษฎีการพัฒนาแบบพึ่งพา และทฤษฎีทางเลือกอื่น ๆ ได้แก่ ทฤษฎีการพัฒนา ที่เน้นความต้องการขั้นพื้นฐาน และ ทฤษฎีการพัฒนาแบบยั่งยืน รวมถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นความรู้พื้นฐานในการศึกษาในบทนี้ ดังต่อไปนี้

๑. ทฤษฎีภาวะทันสมัย (Modernization Theory) และแนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม
๒. ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ (Structural Functional Theory)
๓. ทฤษฎีการพึ่งพา (Interdependence Theory)
๔. ทฤษฎีการพัฒนาสังคมของ ดร.เอน สมิงเงอร์
๕. แนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม
๖. แนวคิดเกี่ยวกับวิถีชีวิต
๗. แนวคิดในการพัฒนาสังคมเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม
๘. แนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
๙. แนวคิด และทฤษฎีการพึ่งตนเอง

^๕ ราชบัณฑิตยสถาน,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ. ๒๕๔๒,(กรุงเทพมหานคร: บริษัทอักษรเจริญทัศน์หน้า, ๒๕๔๒),หน้า ๗๗๙.

^๖ คณาจารย์สถาบันราชภัฏสวนดุสิต,ความจริงของชีวิต,พิมพ์ครั้งที่ ๓,(กรุงเทพมหานคร: สถาบันราชภัฏสวนดุสิต, ๒๕๔๗),หน้า ๑๗๓.

๑) ทฤษฎีภาวะทันสมัย (Modernization Theory) และแนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรม^๗

ทฤษฎีภาวะทันสมัย กล่าวถึงลักษณะที่สำคัญของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยว่า ภาวะความทันสมัย ประกอบด้วยลักษณะต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

(๑) การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตและเทคโนโลยีในการดำรงชีวิต จากแบบเรียบง่ายในสังคมจารีตไปสู่การดำรงชีวิตที่อาศัยความรู้ และเทคโนโลยีระดับสูง มีความเป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้น

(๒) การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากเกษตรกรรมแบบยังชีพ หรือการทำเกษตรในที่ดินแปลงเล็ก เพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นการผลิตขนาดใหญ่ เพื่อขาย มีการจ้างแรงงานภายนอกครอบครัวหรือชุมชนแทนการใช้แรงงานในครอบครัว

(๓) การมีระบบอุตสาหกรรมในโรงงานและการใช้เครื่องจักรกลเพิ่มมากขึ้น

(๔) การที่วิถีชีวิตของคนเปลี่ยนแปลงจากความสัมพันธ์ แบบไม่เป็นทางการ เป็นแบบเป็นทางการ

(๕) การเกิดเมืองเพิ่มขึ้นและการขยายตัวของสังคมเมือง

(๖) การเพิ่มขึ้นของโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน สาธารณูปโภค โรงเรียน โรงพยาบาล

(๗) การเกิดชนชั้นกลางและผู้ประกอบการ (Entrepreneur) เพิ่มขึ้น

(๘) การเปลี่ยนแปลงระบบความเชื่อของคน จากอำนาจเหนือธรรมชาติ ครอบครัว และชุมชนนิยม เป็นความคิดเชิงเหตุผลปัจเจกชนนิยมและวัตถุนิยม

(๙) การที่โครงสร้างของครอบครัวเปลี่ยนแปลงจากครอบครัวขยาย เป็นครอบครัวเดี่ยว

(๑๐) การที่สถาบันทางสังคมต่าง ๆ มีความสลับซับซ้อนเพิ่มมากขึ้น

(๑๑) การจัดระเบียบทางสังคมโดยใช้กฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ ที่เป็นลายลักษณ์อักษรมากขึ้นแทนที่บรรทัดฐานและวิถีประเพณีที่ใช้กันในสังคมจารีต

^๗ รุ่งทิวา กวางตัน,ความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวดต่อการพัฒนาเชิงกายภาพตลาดการค้าชายแดนไทย-กัมพูชา กรณีศึกษา:ตลาดโรงเกลือ จังหวัดสระแก้ว, วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต,(วิทยาลัยบริหารรัฐกิจ:มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๕๖), หน้า ๙.

แนวคิดทฤษฎีภาวะทันสมัย แบ่งสังคมออกเป็นสองรูปแบบ กล่าวคือสังคมประเพณีที่ค่อยพัฒนามากับสังคมทันสมัยที่พัฒนาแล้ว ดังนั้น การพัฒนาจึงเป็นกระบวนการสร้างความทันสมัย เป็นการเปลี่ยนแปลงในลักษณะทางเดียวและเปลี่ยนอย่างค่อยเป็นค่อยไป เพื่อให้ระบบต่าง ๆ ในสังคม มีโอกาสได้ปรับตัวไปพร้อมกับการรักษาสมดุลภาพ (Equilibrium) และความมั่นคง (Stability) ของสังคม ซึ่งรูปจำลองของการพัฒนา (Development Models) ก็คือรูปแบบของสังคมเมืองที่ทันสมัย และพุ่งประเด็นไปที่เป้าหมายแรกของการพัฒนานั้น คือ ความเจริญทางเศรษฐกิจ (Development equates economic growth) โดยใช้ดัชนีชี้วัดที่สำคัญของการพัฒนา (Development Indicators) นั่นก็คือ รายได้ประชาชาตินั่นเอง

ดังนั้น การที่สังคมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาเฉพาะ การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น (Change for the better) เท่านั้น จึงจะเรียกว่า การพัฒนา ซึ่งต้องเกิดมาจากการวางแผน และการกำหนดทิศทางการเปลี่ยน ที่พึงประสงค์และต้องสอดคล้องกับค่านิยมของสังคมด้วย เช่นเดียวกับการพัฒนาเศรษฐกิจที่จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยกระบวนการสร้างความทันสมัย (Modernization Process) โดยมุ่งสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในสองระดับ คือ ระดับสังคมและระดับบุคคล^๘

การพัฒนาไปสู่ความทันสมัยนั้น อาจกล่าวได้ว่า มีทั้งข้อดีและข้อเสีย คือประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลาย ที่ได้รับอิทธิพลจากการแผ่ขยายอำนาจของประเทศตะวันตก ซึ่งเกิดการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมอุตสาหกรรม มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานอย่างรวดเร็ว เช่น ถนน สาธารณูปโภคต่าง ๆ โรงพยาบาล และโรงเรียน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วนี้ หากไม่สอดคล้องกับขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม และลักษณะทางกายภาพของท้องถิ่น ปัญหาที่ตามมาคือ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือยและไม่เห็นคุณค่า การเกิดมลภาวะ ปัญหาทางเศรษฐกิจ และปัญหาสังคมต่าง ๆ อีกมากมาย^๙

^๘ รุ่งทิวา กวางตัน,ความคิดเห็นของนักทอ่งเกี่ยวกับการพัฒนาเชิงกายภาพตลาดการค้าชายแดนไทย-กัมพูชา กรณีศึกษา: ตลาดโรงเกลือ จังหวัดสระแก้ว,หน้า ๑๐.

^๙ นิเทศ ดินณะกุล,การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๔,(กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑),หน้า ๓๒-๓๔.

อย่างไรก็ดี นิเทศ ดินณะกุล ได้สรุปไว้ว่า กระบวนการสร้างความทันสมัย มีลักษณะดังต่อไปนี้^{๑๐}

๑. Modernization เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงเชิงปฏิรูป (Revolutionary Process) ของวิวัฒนาการทางสังคม
๒. Modernization เป็นกระบวนการที่สลับซับซ้อน (Complex Process)
๓. Modernization เป็นกระบวนการที่เป็นระบบ (Systemic Process)
๔. Modernization เป็นกระบวนการในระดับโลก (Global Process)
๕. Modernization เป็นกระบวนการที่ใช้เวลายาวนาน (Lengthy Process)
๖. Modernization เป็นกระบวนการที่มีขั้นตอน (Phased Process)
๗. Modernization เป็นกระบวนการสร้างความเป็นเอกพันธ์ (Homogenizing Process)
๘. Modernization เป็นกระบวนการที่ไม่ย้อนกลับ (Irreversible Process)
๙. Modernization เป็นกระบวนการก้าวหน้า (Progressive Process)

ทฤษฎีความทันสมัย ได้อธิบายความหมายของการพัฒนา เพราะการพัฒนาการ กระทำเพื่อให้สังคมหรือประเทศเปลี่ยนแปลงจากสภาพเดิมไปสู่ความทันสมัย ทั้งนี้ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคม โครงสร้างการผลิต และวิถีชีวิตของบุคคลที่พัฒนาจากสังคมเกษตรกรรม (ดั้งเดิม) ไปสู่สังคมที่ทันสมัย (สังคมอุตสาหกรรม)

ตัวชี้วัดที่บ่งบอกถึงความทันสมัยนั้น ประกอบไปด้วยขนาดของประชากร และความหนาแน่นของประชากร (Population scale) การเปลี่ยนแปลงในสังคมที่มีการแบ่งย่อยในการทำหน้าที่มากขึ้น (Structure change) เกณฑ์การรับคนเข้าทำงานหรือการให้บริการต่าง ๆ ในสังคม (Membership criteria) ครอบครัวจากเดิมมีขนาดใหญ่เป็นลักษณะครอบครัวขยาย จะเป็นครอบครัวเดี่ยวที่มีขนาดเล็กลง (Family) การให้การศึกษา (Education) ประชากรมีความรู้เพิ่มมากขึ้น (Cognitive aspect) มีการรวมกลุ่มผลประโยชน์ (Political participation) การสร้างความเป็นปึกแผ่นของชาติได้ (Ethnic solidarity) วัฒนธรรม (Cultural system) ประชากร

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

ต้องเป็นคนมีบุคลิกลักษณะ (Personal system) สภาพของสังคม (Urbanization) การจำแนกแยกชั้นของสังคม (Stratification) และระบบเศรษฐกิจ (Economic)

การพัฒนาเพื่อสร้างความทันสมัยในกระบวนการพัฒนานั้น แนวความคิดนี้ได้อาศัยการพัฒนาตามแม่แบบซึ่งใช้ในสังคมประเทศแถบตะวันตก มาเป็นแม่แบบของการพัฒนาเพื่อให้เกิดความทันสมัยในแง่ของวิธีการหรือกระบวนการในการพัฒนานั้น สามารถแบ่งได้เป็น ๔ ส่วนดังนี้

(๑) การผลิตมุ่งเสริมการผลิตในภาคอุตสาหกรรมและอุตสาหกรรมเป็นหลัก

(๒) ด้านการศึกษาในกระบวนการการพัฒนา เพื่อความทันสมัยนั้น คนถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญ

(๓) เทคโนโลยีต้องส่งเสริมการวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยี เพื่อการผลิตในเชิงอุตสาหกรรมเพิ่มมากขึ้น

(๔) ด้านการเมืองการปกครอง จะต้องมีการพัฒนาระบบการเมืองการปกครองให้มีความเป็นประชาธิปไตยมากที่สุด

แนวคิดทฤษฎีใช้อธิบายผลที่ติดตามมาของการพัฒนาสู่ความทันสมัยนั้น ได้แสดงให้เห็นผลที่ตามมา คือ การยกเอาแบบอย่างสังคมตะวันตกมาเป็นแบบอย่างที่จะใช้อธิบายผลของการพัฒนาตามแนวคิดนี้ เช่น ความทันสมัยของวิธีการผลิต การดำรงชีวิต ความสะดวกสบายของประชาชน การเป็นผู้นำในด้านเศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา เป็นต้น ซึ่งข้อดีของการพัฒนาตามแนวคิดภาวะทันสมัยที่เป็นไปได้ชัดเจน ก็คือ การพัฒนาทางด้านวัตถุ และองค์กรต่าง ๆ ในสังคมที่เกิดขึ้นอย่างมากมาย ตลอดจนการดูดซับแรงงานจากภาคเกษตรสู่ภาคอุตสาหกรรม เป็นการกระจายรายได้การสร้างความสะดวกพื้นฐานทำให้ประชาชนบางส่วนได้รับความสะดวกสบายขึ้น แต่ผลเสียที่เกิดขึ้นมากมาย ดังนี้

(๑) การใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือยและการทำลายสภาพแวดล้อม

(๒) การพึ่งพาเทคโนโลยีจากต่างประเทศ เพราะไม่สามารถผลิตได้เองให้ทันกาล

(๓) การเกิดสภาพเมืองชนบท ทำให้การเคลื่อนย้ายแรงงานมีมากเกินไปที่จะรับไหวได้

(๔) ชุมชนล่มสลาย สถาบันครอบครัวอ่อนแอ

(๕) เกิดการลงทุนข้ามชาติของนายทุนต่างประเทศ

(๖) เกิดสภาวะการเคลื่อนย้ายแรงงานจากชนบทสู่เมือง

จากการพิจารณาถึงบริบทในสังคมไทย และแนวคิดการพัฒนาแบบทันสมัยแล้ว จะเห็นว่า ไม่เหมาะสมกับสังคมไทยด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น แต่อย่างไรก็ตามสังคมไทยก็มีความทันสมัยอยู่มากในปัจจุบันนี้เช่นกัน^{๑๑}

ทฤษฎีความทันสมัยด้วยการสื่อสาร (Communication Theory of Modernization) เป็นทฤษฎีตะวันตกอีกทฤษฎีหนึ่ง โดยผู้สร้างทฤษฎีนี้ คือ แดเนียล เลิร์นเนอร์ (Daniel Lerner) นักวิชาการชาวอเมริกัน คำว่า “ทันสมัย” ตรงนี้ ก็คือการพัฒนาหรือความเจริญ ทฤษฎีนี้ อธิบายว่าความทันสมัยเกิดจากการสื่อสารสมัยใหม่ซึ่งก่อให้เกิดการขัดเกลาทางสังคม ซึ่งเป็นตัวทำให้มีการปลูกฝังจินตภาพสมัยใหม่ซึ่งเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการเคลื่อนต่าง ๆ อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอันเป็นตัวนำความทันสมัยไปสู่สังคม^{๑๒}

จากทฤษฎีนี้ จะเห็นว่า ตัวทำให้เกิดการพัฒนาสังคม ก็คือ การสื่อสารสมัยใหม่ การขัดเกลาสังคมสมัยใหม่ จินตภาพสมัยใหม่ การเคลื่อนที่ทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม รวมเป็น ๕ ตัวเหตุ ซึ่งไม่ซ้ำกับตัวเหตุในทฤษฎีก่อนยกเว้นตัวที่ใกล้เคียงกันมาก คือการฝักอบรมในทฤษฎีก่อนกับการขัดเกลาทางสังคม จึงนับได้ว่า ทฤษฎีนี้ได้ขยายความรู้เรื่องการพัฒนาสังคมออกไปอีกชั้นหนึ่ง^{๑๓}

สรุปจากพื้นฐานของทฤษฎีความทันสมัย ซึ่งเป็นกระบวนการที่มีทั้งระบบใหญ่และระบบย่อยภายในระบบใหญ่จากความเชื่อว่า ระบบสังคมนั้น เป็นระบบที่มีความสมดุล แต่ในความสมดุลนั้น ต้องมีการนำเอาความเจริญจากสังคมที่เจริญแล้วเข้าสู่สังคมที่ได้ ซึ่งว่าอย่างนี้ไม่เจริญ ดังนั้น การสร้างความทันสมัย จึงมีกระบวนการของการโยกย้าย (Transfer) สิ่งที่เราเรียกว่าความทันสมัยเข้ามาผสมผสาน (diffusion) แบบเส้นตรง (linear) เพื่อให้เกิดความทันสมัยขึ้นในสังคมที่ล้าหลัง ดังนั้น การศึกษาทฤษฎีความทันสมัยนี้ ก็เพื่อนำมาใช้เป็นความรู้พื้นฐานในการอธิบายปรากฏการณ์

^{๑๑} จิรพันธ์ ไตรทิพจรัส และคณะ, แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา, (ภูเก็ต: มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต, ๒๕๔๘), หน้า ๕๐-๕๒.

^{๑๒} จิรพันธ์ ไตรทิพจรัส และคณะ, แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา, (ภูเก็ต: มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต, ๒๕๔๘), หน้า ๕๐-๕๒.

^{๑๓} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม, (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๙-๒๓.

การเกิดขึ้นการดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงได้ถูกต้องยิ่งขึ้น และแนวความคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การที่ระบบสังคมต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไป เช่น ขนบธรรมเนียมประเพณี ระบบการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ เป็นต้น ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ก็คือการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของความสัมพันธ์ทางสังคมต่าง ๆ นั่นเอง

ทั้งนี้ นักสังคมวิทยา ได้อธิบายว่า สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนี้เกิดจากปัจจัยหลายด้านประกอบกัน เช่น สภาพแวดล้อมทางกายภาพ การเปลี่ยนแปลงทางประชากร การติดต่อกับสังคมโครงสร้างการผลิตและวิถีชีวิตของบุคคลที่พัฒนาจากสังคมเกษตรกรรม(ดั้งเดิม)ไปสู่สังคมที่ทันสมัย(สังคมอุตสาหกรรม)ตัวชี้วัดที่บ่งบอกถึงความทันสมัยนั้น ประกอบไปด้วยขนาดของประชากรและความหนาแน่นของประชากร (Population scale) การเปลี่ยนแปลงในสังคมที่มีการแบ่งย่อยในการทำหน้าที่มากขึ้น (Structure change) เกณฑ์การรับคนเข้าทำงานหรือการให้บริการต่าง ๆ ในสังคม (Membership criteria) ครอบครัวจากเดิมมีขนาดใหญ่ เป็นลักษณะครอบครัวขยาย จะเป็นครอบครัวเดี่ยวที่มีขนาดเล็กลง (Family) การให้การศึกษา (Education) ประชากรมีความรู้เพิ่มมากขึ้น (Cognitive aspect) มีการรวมกลุ่มผลประโยชน์ (Political participation) การสร้างความเป็นปึกแผ่นของชาติได้ (Ethnic solidarity) วัฒนธรรม (Cultural system) ประชากรต้องเป็นคนมีบุคลิกลักษณะ (Personal system) สภาพของสังคม (Urbanization) การจำแนกแยกชั้นของสังคม (Stratification) และระบบเศรษฐกิจ (Economic)^{๑๔}

๒) ทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่ (Structural Functional Theory)

ทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่ (Structural Functional Theory) แนวความคิดในการพัฒนาทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่ ที่เป็นผลมาจากการนำเอาแนวความคิดทางด้านชีววิทยามาใช้ โดยอุปมาว่า โครงสร้างของสังคม เป็นเสมือนร่างกายที่ประกอบไปด้วยเซลล์ต่าง ๆ และมองว่า หน้าที่ของสังคม ก็คือการทำหน้าที่ของอวัยวะส่วน

^{๑๔} จีรพันธุ์ ไตรทิพจรัส และคณะ, แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา, หน้า ๕๐-๕๒.

ต่าง ๆ ของร่างกาย โดยแต่ละส่วนจะช่วยเหลือและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เพื่อให้ระบบทั้งระบบมีชีวิตดำรงอยู่ได้^{๑๕}

โรเบิร์ต เค. เมอร์ตัน (Robert K. Merton) ได้จำแนกหน้าที่ทางสังคมเป็น ๒ ประเภท คือหน้าที่หลัก (Manifest) หน้าที่รอง (Latent) หน้าที่ที่ไม่พึงปรารถนา (Dysfunctional) หน้าที่ของบางโครงสร้างของสังคม อาจมีประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ แต่ขณะเดียวกันคนบางส่วน อาจได้รับประโยชน์เพียงน้อยนิดหรืออาจไม่ได้รับประโยชน์เลย ซึ่งรวมไปถึงอาจจะมีคนบางกลุ่มหรือบางส่วนของสังคม ได้รับผลเสียจากทำงานของโครงสร้างของสังคมนั้นก็ได้^{๑๖}

อีมิล เดอร์ไคม์ (Emile Durkheim) มีแนวความคิดว่า หน้าที่ของสังคม คือส่วนที่สนับสนุนให้สังคมสามารถดำรงอยู่ได้ ซึ่งสอดคล้องกับ เอ.อาร์ แรดคลิฟฟ์ บราวน์ (A.R. Radcliffe-Brown) กับ โบรินิสลอฟ มาลินอฟสกี (Bronislaw Malinowski) ที่มองว่า หน้าที่ทางสังคมเป็นส่วนสนับสนุนให้โครงสร้างสังคมคงอยู่อย่างต่อเนื่อง เพราะสังคมมีกระบวนการทางสังคมที่ทำให้สังคมเกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เช่น บรรทัดฐาน ค่านิยม ความเชื่อ วัฒนธรรม และประเพณี เป็นต้น^{๑๗}

ทาลคอตท์ พาร์สัน (Talcott Parsons) มีแนวความคิดว่า สังคมเป็นระบบหนึ่งที่มีส่วนต่าง ๆ มีความสัมพันธ์และสนับสนุนซึ่งกันและกัน ความสัมพันธ์ที่คงที่ของแต่ละส่วนจะเป็นปัจจัยทำให้ระบบสังคมเกิดความสมดุลถูกทำลายลง เพราะองค์ประกอบของสังคม คือบุคลิกภาพ อิทธิพลและวัฒนธรรมเกิดความแตกร้าง โดยสาเหตุมาจากทั้งสาเหตุภายนอกระบบสังคม เช่น การเกิดสงคราม การแพร่กระจายของวัฒนธรรม เป็นต้น และสาเหตุจากภายในระบบสังคมที่เกิดจากความตึงเครียด เพราะความสัมพันธ์ของโครงสร้างบางหน่วยหรือหลาย ๆ หน่วย ทำงานไม่ประสานกัน เช่น การเปลี่ยนแปลงทางประชากร การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี เมื่อส่วนใดส่วนหนึ่งมีการเปลี่ยนแปลง จะเป็นสาเหตุทำให้ส่วนอื่น ๆ มีการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น อาจเกิดขึ้นเฉพาะส่วนใด

^{๑๕} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, **ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม**, หน้า ๒๕.

^{๑๖} พระนิมิต กลินดอกแก้ว,ทฤษฎี.(ออนไลน์),แหล่งที่มา:<https://www.gotoknow.org/>, (๒ มกราคม ๒๕๖๑).

^{๑๗} Durkheim, E. (1966), **Suicide: A Study in Sociology**, Translated by John A. Spaulding and George Simpson, Edited by George Simpson. New York: The Free Press.

ส่วนหนึ่งหรืออาจเกิดขึ้นทั้งระบบก็ได้ พาร์สัน เน้นความสำคัญของวัฒนธรรม ซึ่งรวมถึงความเชื่อ บรรทัดฐาน และค่านิยมของสังคม คือตัวยึดเหนี่ยวให้สังคมมีการรวมตัวเข้าด้วยกันและเป็นตัวต้านทานต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคม^{๑๘}

โดยสรุปแล้ว แนวความคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของกลุ่มทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่ มีลักษณะดังนี้

(๑) ในการศึกษาและการวิเคราะห์สังคมต้องมองว่า สังคมทั้งหมด เป็นระบบหนึ่งที่ว่าแต่ละส่วนจะมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน

(๒) ความสัมพันธ์คือสิ่งที่สนับสนุนซึ่งกันและกันอย่างเป็นเหตุเป็นผล

(๓) ระบบสังคมเป็นการเคลื่อนไหวเข้าสู่ความสมดุล การปรับความสมดุลของระบบ จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในระบบตามไปด้วยความต่อเนื่องของกระบวนการของข่าวสารจากภายในและภายนอก นอกจากนี้ ทฤษฎีระบบยังมองว่าความขัดแย้ง ความตึงเครียดและความไม่สงบสุขภายในสังคม ก็เป็นสาเหตุหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม แต่อย่างไรก็ตามทฤษฎีระบบก็มีข้อจำกัดในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เนื่องจากในการวิเคราะห์ตามทฤษฎีระบบเป็นการศึกษาเฉพาะเรื่อง จึงทำให้ไม่สามารถศึกษาความสัมพันธ์กับระบบอื่นได้อย่างลึกซึ้ง

สำหรับการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้เขียนได้นำทฤษฎีนี้ มาวิเคราะห์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลง สาเหตุและองค์ประกอบของการเปลี่ยนแปลง โดยมองลักษณะดังต่อไปนี้

ประการแรก มนุษย์แต่ละชุมชน แต่ละสังคมมีความพยายามปรับปรุงตนเองตามสถานการณ์ทำให้เกิดการคงอยู่หรือสอดคล้องกับสภาพแวดล้อม อันเกี่ยวข้องกับการกระบวนการที่สำคัญทางด้านเศรษฐกิจ การจัดการ การแบ่งปันทรัพยากร ตลอดจนการสร้างและรักษาสัมพันธ์ภาพทางสังคมและอารมณ์ ซึ่งปรากฏในรูปลักษณะทางสังคม โครงสร้างความสัมพันธ์บทบาทหน้าที่

ประการที่สอง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้น มีผลมาจากปัจจัยภายนอก และปัจจัยภายใน อันได้แก่ การลงทุนพัฒนาสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานต่าง ๆ ของรัฐบาล การติดต่อพึ่งพาระหว่างสังคมเมืองและสังคมชนบท การแพร่กระจาย

^{๑๘} Girola, Lidia (2010) Talcott Parsons: ในเรื่องของการวิวัฒนาการทางสังคม, นิตยสารสังคมวิทยาหมายเลข 72 สืบค้นจาก: scielo.org.mx (เมื่อวันที่ ๒ มกราคม ๒๕๖๑).

ของระบบการค้า และสภาพนิเวศวิทยาของหมู่บ้านที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนและพัฒนาอาชีพ ตลอดจนระบบครอบครัว เครือญาติ การเพิ่มของประชากร และการแพร่กระจายของวัฒนธรรมเมืองสู่สังคมชนบท การยอมรับ ค่านิยมปัจเจกบุคคล รวมทั้งประสบการณ์ การท่องเที่ยวของปัจเจกบุคคล และการสื่อสารมวลชนที่เจริญก้าวหน้า

ประการสุดท้าย ผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทำให้ระบบความสัมพันธ์ของคน องค์กร ในสังคมเป็นอย่างไร และมีแนวโน้มที่สามารถรักษาระบบสังคมไว้ หรือจะล่มสลายแปรเปลี่ยนเป็นระบบใหม่หรือไม่

แนวคิดของพาร์สัน อยู่ในหน้าที่พื้นฐานระบบปฏิบัติการ และระบบย่อยของสังคม พาร์สันวิเคราะห์ว่า การเปลี่ยนแปลงของสังคม เกิดจากการที่ระบบย่อยของสังคม มีลักษณะแตกต่าง (Differentiation) ทำให้ต้องมีการปรับตัวมากกว่าเดิม ต้องเพิ่มความสามารถในการปรับตัว (Adaptive upgrading) และต้องมีบูรณาการของระบบย่อยต่าง ๆ สังคมก็จะค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงในลักษณะวิวัฒนาการ^{๑๙}

โครงสร้างของสังคม คือ รูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับกลุ่มสังคม หน้าที่ของสังคม กล่าวถึง ผลที่ได้จากรูปแบบของความสัมพันธ์บุคคลและกลุ่มสังคม ผลที่เป็นไปตามที่ปรารถนาหรือต้องการ (Desirable consequences) คือ ผลที่ได้จากการทำหน้าที่ช่วยแก้ไขปัญหาก็เหมือนกันของบุคคล หรือกลุ่มสังคมให้ประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้ ส่วนผลที่เป็นไปตามปรารถนาหรือต้องการ (Undesirable consequences) คือ ผลที่ได้จากความผิดพลาดของหน้าที่ที่ขัดขวางการนำมาซึ่งความสำเร็จ^{๒๐}

ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ ให้ความสำคัญกับฟังก์ชันหน้าที่ (function) เป็นอันดับแรก ส่วนฟังก์ชันโครงสร้าง (structure) เป็นรอง โดยมองว่า สังคมมีหน้าที่ต้องทำหลายอย่าง แต่ละหน้าที่ของสังคมจะมีหน่วยสังคม (social unit) เป็นผู้ปฏิบัติ หน่วยสังคมหน่วยต่าง ๆ เหล่านี้เอง เมื่อรวมกันเข้าก็จะกลายเป็นโครงสร้างของสังคม ทฤษฎีนี้ชี้ให้เห็นว่า แต่ละคนมีสถานภาพและบทบาท ทั้งยังมีกันคนละหลาย

^{๑๙} สุภากร จันทวานิช, **ทฤษฎีสังคมวิทยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๓๗.

^{๒๐} นิเทศ ตินณะกุล, **การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม**, หน้า ๑๙.

สถานภาพและบทบาท แต่ละคนจึงต้องแสดงบทบาทให้ครบถ้วนและมีคุณภาพ เพื่อรักษาสถานภาพของตนเองไว้และเพื่อความเจริญงอกงามของตนและสังคม^{๒๑}

สรุปได้ว่า การกลายเป็นสถาบัน เป็นกระบวนการที่ทำให้โครงสร้างสังคมเกิดขึ้นและดำรงอยู่ กลุ่มบทบาทที่กลายเป็นสถาบัน แล้วรวมกันเข้าเป็นระบบสังคม เมื่อระบบสังคมใดเป็นระบบใหญ่ มีสถาบันหลายอย่างผสมผสานกันอยู่ แต่ละสถาบันนั้น จะได้ชื่อว่า ระบบย่อย สังคมมนุษย์ คือ ระบบใหญ่ที่ประกอบด้วยสถาบันที่สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันหลายสถาบัน เวลาใดก็ตาม ที่จะวิเคราะห์ระบบสังคม จะต้องคำนึงเสมอว่า ระบบสังคมอยู่ในกรอบของวัฒนธรรมและสัมพันธ์กับระบบบุคคล และจากแนวคิดของนักมานุษยวิทยาดังกล่าว สามารถอธิบายการเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงของความตึงเครียดพื้นฐาน ก่อเกิดระบบองค์กรที่สัมพันธ์กัน เมื่อระบบใดระบบหนึ่งเกิดการเปลี่ยนแปลงย่อมส่งผลกระทบต่อระบบอื่น ๆ ทำให้เกิดการปรับตัวและตอบโต้เรียกว่า ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social Interaction)

๓) ทฤษฎีการพึ่งพา (Interdependence Theory)

การศึกษาวิจัยเรื่อง การเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงในบทนี้ ผู้เขียนได้ให้ความสนใจต่อการศึกษานวนคิดความสัมพันธ์กันระหว่างประเทศ ในลักษณะการพึ่งพาอาศัยกัน (Interdependence) โดยเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจ ซึ่งประเทศต่าง ๆ พึ่งพาอาศัยกันทางการค้า การลงทุน วัตถุดิบ พลังงาน และเทคโนโลยี คำนิยามการพึ่งพาอาศัยกัน หมายถึง ระบบซึ่งมีสถานะพลวัตที่มีพลังของการเจริญเติบโตและการเปลี่ยนแปลง ผลักดันให้รัฐทั้งหลายและประชาชนของโลก สู่การพึ่งพิงที่ขยายขอบเขตไปยังอีกฝ่ายหนึ่งมากขึ้น เพื่อความมั่นคงและสวัสดิการ ในขณะเดียวกันก็ยังพึ่งพิงตนเองอย่างแน่วแน่นด้วย^{๒๒}

นักวิชาการตะวันตก ได้อาศัยทฤษฎีการพึ่งพา ในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ภายใต้กระแสโลกทุนนิยมในยุคศตวรรษที่ ๒๑ ไว้ดังต่อไปนี้

จอร์จ ที เครน (Geore T.Crane) และ อัลบา อามาวิ (Abla Amawi) อธิบายว่า การพึ่งพาอาศัยกันระหว่างประเทศ หมายถึง การที่แต่ละประเทศ

^{๒๑} สัณญา สัณญาวิวัฒน์, *ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม*, ๒๕๕๑, หน้า ๑๖.

^{๒๒} วชิรวัชร งามละม่อม, *ทฤษฎีการพึ่งพา (Dependency Theory)*, (ออนไลน์), แหล่งที่มา: <http://learningofpublic.blogspot.com/>, (๒ มกราคม ๒๕๖๑).

จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยกัน หรือพึ่งพากัน ซึ่งการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในการเมืองโลกนั้น หมายถึง สถานการณ์ที่บ่งบอกได้จากจุดยืนของผลประโยชน์ต่างตอบแทนต่อกัน สิ่งที่เกิดขึ้นนี้จะปรากฏในรูปของปฏิสัมพันธ์ระหว่างประเทศด้านต่าง ๆ เช่น ความสัมพันธ์ทางการทูต การเมือง การไหลเวียนเงินตรา สินค้า การติดต่อระหว่างประชาชน และการส่งข่าวสารติดต่อกันข้ามพรมแดนระหว่างประเทศ ซึ่งปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นด้านเศรษฐกิจและสังคม มีผลทำให้โลกมีลักษณะที่ปราศจากพรมแดนระหว่างประเทศต่าง ๆ ส่วนผลที่เกิดขึ้นจากการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างประเทศนั้น จะก่อให้เกิดผลสำคัญ ๆ ดังต่อไปนี้^{๒๓}

แฟรงค์ (Andre Gunder Frank) ได้ให้ความหมายของการพึ่งพา (Dependence) หมายถึงผลของการพัฒนาทางประวัติศาสตร์ และโครงสร้างที่อยู่ในระบบทุนนิยมโลก ที่เกิดขึ้นในประเทศลาตินอเมริกา ซึ่งเป็นประเทศบริวาร จะพบว่าระบบเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และนโยบายทางวัฒนธรรม ถูกก่อให้เกิดจากผลของโครงสร้างชนชั้นที่มีลักษณะเด่นที่น่าสนใจ คือ “ชนชั้นกลาง”

อย่างไรก็ตาม โดยกระบวนการทางประวัติศาสตร์นั้น ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศลาตินอเมริกากับเมืองแม่ของระบบทุนนิยมโลก มิใช่ความสัมพันธ์ภายนอก (External) อย่างธรรมดา ๆ แต่รวมถึงความสัมพันธ์ภายใน (Internal) ซึ่งเป็นแบบเดียวกัน (Equality) ทั้งนี้ จากการศึกษาถึงเงื่อนไขของประเทศลาตินอเมริกา พบว่าสะท้อนระบบเศรษฐกิจและการเมือง ทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศ และยังรวมไปถึงการศึกษาเรื่องต้นกำเนิดของความคิดหรือมโนทัศน์ และจิตวิทยาเชิงประจักษ์เกี่ยวกับเรื่องลัทธิจักรวรรดินิยม รวมทั้งเรื่องทฤษฎีการพัฒนา ในขณะเดียวกัน การพึ่งพาก็ก่อให้เกิดปฏิกิริยาตอบสนองเกี่ยวกับลัทธิชาตินิยม การต่อสู้ของชนชั้นกับลัทธิทุนนิยมที่เติบโตขึ้น การเคลื่อนไหวกับการปลดปล่อยอิสรภาพของชนชั้น ตลอดจนการพัฒนาการวิเคราะห์ทางด้านสังคมศาสตร์^{๒๔}

^{๒๓} Crane & Amawi, 1997, อ้างถึงใน พิรญา คงคาอุยฉาย, ปฏิสัมพันธ์ของพ่อค้าชาวกัมพูชาในพื้นที่การค้าชายแดน: กรณีศึกษาตลาดโรงเกลือจังหวัดสระแก้ว, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๘.

^{๒๔} แฟรงค์, 1972, อ้างถึงใน จิรพันธ์ ไตรทิพจรัส และคณะ, แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา, (ภูเก็ต: มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต, ๒๕๔๘), หน้า ๕.

ในทัศนะของ แฟรงก์ เห็นว่า ในการศึกษาทางประวัติศาสตร์นั้น อาจดำเนินการได้ดังนี้

(๑) การทดสอบกระบวนการพัฒนาที่อยู่ในสมัยเดียวกันกับการด้อยพัฒนาของประเทศลาตินอเมริกากับเมืองแม่

(๒) การสรุปผลการศึกษาเรื่องอาณานิคมทางเศรษฐกิจ เศรษฐกิจในประเทศรวมทั้งโครงสร้างชนชั้น และนโยบายทางการเมืองซึ่งก่อให้เกิดความด้อยพัฒนา

(๓) การบันทึกเหตุการณ์ตามลำดับเกี่ยวกับการเริ่มต้นออกล่าอาณานิคมของสหรัฐอเมริกา

(๔) การศึกษาเอกสารอ้างอิง เช่น คำแถลงอย่างเปิดเผยของผู้ที่เกี่ยวข้องหรือจากหลักฐานที่ได้จากการพิสูจน์ในกรณีที่มีการทดสอบข้อมูล

Robert O. Keohane and Joseph S. Nye^{๒๕} เห็นว่า ความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันนี้ จะทำให้เกิดการพึ่งพาอาศัยที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนกลายเป็นการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันอย่างสลับซับซ้อน (Complex Interdependence) กล่าวคือเป็นระบบที่ลักษณะสังคมโลกมีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจอย่างสลับซับซ้อน และประเทศต่าง ๆ มีช่องทาง และเครื่องมือในการติดต่อกัน และมีปฏิสัมพันธ์กันหลายช่องทาง นโยบายต่างประเทศต่าง ๆ ก็จะครอบคลุมถึงปัญหาในหลายด้าน เช่น เศรษฐกิจ การเมือง หรือสังคม มิใช่เป็นเพียงการใช้แสนยานุภาพทางการทหารเพียงอย่างเดียว ซึ่งการปฏิสัมพันธ์นั้น เป็นไปในลักษณะต่างตอบแทนจากทั้งสองฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นผลที่ได้ร่วมกัน หรือผลเสียร่วมกันซึ่งปฏิสัมพันธ์ อาจจะเป็นไปในลักษณะร่วมมือหรือแข่งขันกันได้^{๒๖}

การพึ่งพาอาศัยกันในการพัฒนา จะนำไปสู่ความทันสมัยและส่งผลที่ต่อเนื่องให้เกิดความสัมพันธ์ในระดับที่นอกเหนือจากความสัมพันธ์แบบรัฐ-รัฐ กล่าวคือ จะมีการขยายความสัมพันธ์ไปในระดับบริษัทข้ามชาติ หรือในระดับประชาชนมากขึ้น เช่น การเดินทางติดต่อข้ามประเทศของพ่อค้า นักธุรกิจ หรือนักท่องเที่ยว จะทำให้ระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ที่ดูเหมือนแบ่งแยกกัน

^{๒๕} Robert O. Keohane and Joseph S. Nye, Power and interdependence: world politics in transition, (Boston: Little, Brown, 1977), p. 30.

^{๒๖} Keohane & Nye, 1977 อ้างถึงใน พิรญา คงคาอุยผาย, ๒๕๔๙, หน้า ๙.

ตามอาณาเขตของรัฐค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปสู่ความสัมพันธ์ที่เป็นระบบโลกมากขึ้น พรหมแดนหรือการแบ่งแยกประเทศตามอาณาเขตของรัฐ ก็จะลดบทบาทลง เพราะแต่ละประเทศก็ต่างมีผลประโยชน์ร่วมกันอยู่อย่างแน่นแฟ้น จนทุกประเทศต่างมีความสำคัญกับความเป็นไปของโลก^{๒๗}

จากแนวคิดของ **โฮเอน** และ **โน**^{๒๘} เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศแบบการพึ่งพาอาศัยกัน (Interdependence) หรือการพึ่งพิงซึ่งกันและกัน (Mutual Dependence) ซึ่งเห็นว่า ประเทศพัฒนาแล้ว และประเทศด้อยพัฒนามีความจำเป็นทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ที่ต้องพึ่งพิงซึ่งกันและกัน เพื่อผลประโยชน์ร่วมกันนั้น สามารถนำมาอธิบายลักษณะการพัฒนาเศรษฐกิจ จากอดีตจนถึงปัจจุบันสำหรับความสัมพันธ์โดยทั่วไปแล้ว ยังต้องมีความเชื่อมโยงกันทางประวัติศาสตร์ ศาสนา ขนบธรรมเนียม ประเพณี และศิลปวัฒนธรรมอีกด้วย

สรุปได้ว่า ประเทศต่าง ๆ ในยุคสมัยปัจจุบัน ต่างก็ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการค้า การขนส่ง การลงทุน วัตถุดิบ พลังงาน และเทคโนโลยีต่าง ๆ สาเหตุของการพึ่งพาอาศัยกันนั้น มาจากความจำเป็นของสถานการณ์ทั้งภายในและภายนอกประเทศ ทั้งความจำเป็นทางด้านเศรษฐกิจ สังคม หรือการเมืองที่ทำให้ประเทศต่าง ๆ ต้องแสวงหา และแลกเปลี่ยนความช่วยเหลือ หรือพึ่งพิงซึ่งกันและกันอยู่เสมอ นอกจากทฤษฎีการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างประเทศจะสามารถอธิบายความสัมพันธ์ระดับรัฐ-รัฐ แล้ว

๔) ทฤษฎีการพัฒนาสังคมของ ดร.เอน สมิงเงอร์

ทฤษฎีนี้ เป็นนับเป็นทฤษฎีตะวันตกอีกทฤษฎีหนึ่ง จะเรียกว่า เป็นเป็นชุดหนึ่งของทฤษฎีก็ได้ เพราะมีหลายทฤษฎีด้วยกัน แต่ละทฤษฎีก็จะมีสาเหตุของการพัฒนาเพียงสาเหตุเดียว แต่บางทฤษฎีก็มีมากกว่าหนึ่ง สาเหตุรวมเข้าด้วยกันแล้ว เรียกว่า ทฤษฎีหนึ่งทฤษฎี ทฤษฎีนี้จะมีชื่อ ดร.เอน สมิงเงอร์ กำกับอยู่ ท่านเองก็อ้างว่าเป็นผู้รวบรวมมาจากการทำงานด้านนี้มาจากประเทศกำลังพัฒนาหลายประเทศ โดยเฉพาะประเทศอินเดียทฤษฎีนี้ จึงควรมีความเป็นตะวันออกอยู่พอสมควร

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

การนำเสนอทฤษฎีการพัฒนาของ ดร.เอน สมิงเงอร์ จะนำเสนอ ๒ ตอน คือ เนื้อหาสาระและความสรุป^{๒๙} ได้ดังนี้

(๑) เนื้อหาสาระ

(๑.๑) เป้าหมายของการพัฒนาชาติ คือการพัฒนาคนและการพัฒนาสถาบัน การพัฒนาคนเป็นอันดับหนึ่ง ตามด้วยการพัฒนาสถาบัน การพัฒนาคนคือ การทำให้เขาสามารถพึ่งตนเองได้อย่างนับถือตนเอง

(๑.๒) ในการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ผู้มีส่วนร่วมจะต้องมีความรับผิดชอบในการแก้ปัญหาของตนเอง แสวงหาเทคโนโลยีและงบประมาณจากรัฐบาลและสร้างโครงสร้างสถาบันพื้นฐาน มีคนเชื่อถือและสนองความต้องการจำเป็นของเขาได้

(๑.๓) สาเหตุของการพัฒนาอาจมาจากภายนอกหรือภายในก็ได้ จะทำการพัฒนาได้ คนที่จะถูกพัฒนาจะต้องยินยอมเปลี่ยนแปลง และเป็นผู้ทำในการดำเนินการเปลี่ยนแปลงนั้นด้วย

(๑.๔) การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องค่านิยม ทศนคติ หรือวิถีทำสิ่งของจะต้องมีลักษณะเป็นกระบวนการที่กระตุ้นย้วยได้เติบโตได้ กำหนดทิศทางได้ และจะต้องไม่ตายตัว

(๑.๕) การเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรมและค่านิยมเป็นทั้งผลและเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมือง

(๑.๖) ในกระบวนการพัฒนาสังคม วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจะเปลี่ยนแปลงสังคมประเพณีให้เป็นสังคมสมัยใหม่

(๑.๗) เนื่องจากการพัฒนาสังคม ต้องใช้เงินในการเริ่มโครงการและดำเนินโครงการหลักสำคัญอย่างหนึ่ง จากประสบการณ์ ๓๐ ปีการทำงานของ ดร.เอน สมิงเงอร์ คือ ต้องพัฒนาเศรษฐกิจก่อนและอย่างต่อเนื่อง ประชาชนจะต้องเข้าใจว่า เงินที่จะต้องนำมาพัฒนา จะต้องมาจากชุมชนที่จะถูกพัฒนานั่นเอง เงินของรัฐเท่าใด ก็สู้เงินของประชาชนไม่ได้

(๑.๘) หากใช้การพัฒนาชนบทแบบผสมผสาน ให้เป็นทั้งเหตุและผลของการพัฒนา จะต้องใช้การปฏิรูปที่ดินและการปฏิรูปสถาบัน สนับสนุนการพัฒนาแบบผสมผสาน

^{๒๙} สัณญา สัณญาวิวัฒน์, ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม, หน้า ๒๗.

(๑.๙) แบบแผนการดำเนินชีวิตของครอบครัว และค่านิยมทางสังคม จะต้องใช้เวลาเปลี่ยนแปลงนานกว่าวัตถุ ดังนั้น จึงต้องเลือกเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เหมาะสมมาใช้ เพื่อให้ครอบครัวและค่านิยมมีการปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมสมัยใหม่

(๑.๑๐) การพัฒนาสังคม เป็นเรื่องล่อแหลมต่อการไม่สงบทางการเมือง เพราะการพัฒนาทุกเรื่องเป็นการเมือง ดังนั้น การพัฒนาสังคม จึงต้องได้รับการสนับสนุนทางการเมืองอย่างแข็งขัน

(๑.๑๑) ความรู้ทางสังคมศาสตร์ จะช่วยให้สามັນชน นักวางแผนนักบริหารและนักการเมือง เข้าใจทฤษฎีพัฒนาสังคมได้ดี

(๒) ทฤษฎีพัฒนาสังคมของดร.เอน สมิงเงอร์ นี้^{๓๐} สรุปเป็นประเด็นใหญ่ ๆ อยู่ ๓ ประการ

๑) บอกเป้าหมายของการพัฒนาว่า สูงสุด คือ การพัฒนาคน รองลงมาเป็นสถาบันหรืออย่างที่เราเข้าใจว่า เป็นสิ่งแวดล้อมคน

๒) บอกกระบวนการพัฒนา เป็นขั้นเป็นตอน อะไรก่อน อะไรหลัง เช่น ต้องพัฒนาเศรษฐกิจก่อน แล้วตามด้วยพัฒนาอย่างอื่น

๓) บอกสาเหตุของการพัฒนาสังคมใหม่ ๆ เช่น การมีส่วนร่วมของประชาชน การพัฒนาแบบผสมผสาน การปฏิรูปที่ดิน วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นต้น โดยการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ได้นำทฤษฎีพัฒนาสังคมของดร.เอน สมิงเงอร์ มาใช้เป็นพื้นฐานความรู้ในการศึกษาในบทนี้

๕) แนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม

คำว่า สิ่งแวดล้อมนั้น มีความหมายที่กว้างและยังเป็นที่สับสนอยู่บ้าง แต่อย่างไรก็ตาม ได้มีผู้ให้ความหมายของสิ่งแวดล้อมไว้หลายประการ และมีความหมายใกล้เคียงกัน เช่น สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ให้ความหมายถึงอาณาเขตหรือพื้นที่ โดยเฉพาะพื้นที่ที่อาจจะได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาต่าง ๆ ไม่ว่าประเภทหรือขนาดใดก็ตาม สองทรัพยากรธรรมชาติ (รวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติทางกายภาพ พวกสิ่งไม่มีชีวิต เช่น น้ำ อากาศ ดิน แร่ธาตุต่าง ๆ และทรัพยากรทาง

^{๓๐} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนา, หน้า ๓.

ชีวภาพ พวกสิ่งที่มีชีวิตทั้งพืชและสัตว์) และสามทรัพยากรมนุษย์ (รวมถึงการพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์)^{๓๑}

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม ให้ความหมายว่า สิ่งแวดล้อม คือ ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต รวมทั้งที่เป็นรูปธรรม (สามารถจับต้องได้และมองเห็นได้) และนามธรรม (ตัวอย่าง เช่นวัฒนธรรม แบบแผน ประเพณี ความเชื่อ) มีอิทธิพลเกี่ยวโยงถึงกันเป็นปัจจัยในการเกื้อหนุน ซึ่งกันและกัน ผลกระทบจากปัจจัยหนึ่ง จะมีส่วนเสริมสร้างหรือทำลายอีกส่วนหนึ่งอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ สิ่งแวดล้อม เป็นวงจรและวัฏจักรที่เกี่ยวข้องกันไปทั้งระบบ (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม)^{๓๒}

นอกจากนี้ ยังมีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของสิ่งแวดล้อมไว้ดังนี้

ระพี สาคริก กล่าวว่า เมื่อกล่าวถึง “สิ่งแวดล้อม” คงต้องเข้าใจว่าเป็น สิ่งแวดล้อมของมนุษย์ ซึ่งจำแนกออกได้ ๒ ประการ คือ “สิ่งแวดล้อมที่มีเหตุผลอยู่ในปรากฏการณ์ธรรมชาติ” ประการหนึ่ง กับ “สิ่งแวดล้อมซึ่งมีมนุษย์ด้วยกันเองเป็นผู้ประดิษฐ์คิดค้นขึ้น โดยนำเอาส่วนของธรรมชาติมาใช้เพื่อหวังประโยชน์ตามความประสงค์” อีกประการหนึ่ง ทั้งสองประการดังกล่าวมีกระแสเชื่อมโยง และมีผลกระทบซึ่งกันและกัน รวมทั้งมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตมนุษย์ด้วย^{๓๓}

นาท ตันตวิรุฬห์ และ พูนทรัพย์ สมุทรสาคร ให้คำนิยามว่า สิ่งแวดล้อม คือทุกสิ่งทุกอย่างรอบ ๆ ตัวเราซึ่งมีทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต^{๓๔}

^{๓๑} สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, รายงานสถานการณ์สิ่งแวดล้อม ๒๕๕๔, (กรุงเทพฯ: กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, ๒๕๕๔), หน้า ๑๗-๓๕.

^{๓๒} สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ๒๕๓๕ และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง, กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, ๒๕๓๕.

^{๓๓} ระพี สาคริก, กระแสความหลากหลายทางชีวภาพกับปัญหาพื้นฐานของสังคมไทย, (ออนไลน์),แหล่งที่มา: <https://www.tungsong.com/Environment/> (๑๐ มกราคม ๒๕๖๑).

^{๓๔} นาท ตันตวิรุฬห์ และ พูนทรัพย์ สมุทรสาคร, วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อมและการบริหารทรัพยากร, (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘), หน้า ๗๐.

องค์การยูเนสโก ได้ให้ความหมายของสิ่งแวดล้อมว่า หมายถึง สิ่งที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ทั้งที่เป็นธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้นโดยรวม ทั้งสิ่งแวดล้อมทางสังคมของมนุษย์ด้วย

สถาบันคุ้มครองสิ่งแวดล้อม (Environmental Protection Agency) หรือ EPA ให้ความหมายว่า สิ่งแวดล้อมหมายถึง สภาพหรือเงื่อนไขต่าง ๆ ภายนอกทั้งหมดที่ส่งผลกระทบหรือมีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ของสิ่งที่มีชีวิต การพัฒนาและการใช้ประโยชน์ในการดำรงตำแหน่งและการอยู่รอด^{๓๕}

จากความหมายของสิ่งแวดล้อมที่ได้กล่าวมาแล้ว สรุปได้ว่า สิ่งแวดล้อม คือ ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ มีทั้งสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ซึ่งประกอบด้วยสิ่งที่มีชีวิต (Biotic Component) กับสิ่งที่ไม่มีชีวิต (Abiotic Component) และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งมีลักษณะทั้งที่เป็น รูปธรรม (Physic) กับนามธรรม (Abstract) ในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ได้นำทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมมาใช้ในหลายด้าน จนเกิดภาวะการร่อยหรอขาดแคลนและทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ ซึ่งส่งผลกระทบโดยตรงกับการดำรงชีวิตของมนุษย์ ดังนั้น จึงได้ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องสิ่งแวดล้อม เพื่อนำมาใช้เป็นพื้นฐานความรู้ในการวิจัยต่อไป

๖) แนวคิดเกี่ยวกับวิถีชีวิต

คำว่า วิถีชีวิต มักพบควบคู่กับคำว่า วัฒนธรรม ซึ่งสามารถนำความเจริญออกมาหรือความเสื่อมมาสู่ชุมชน ถือเป็นผลผลิตของมนุษย์ที่เรียนรู้จากบรรพบุรุษ จำแนกวัฒนธรรมของมนุษย์เป็น ๒ ประเภท^{๓๖} ได้แก่ วัฒนธรรมหลักหรือวัฒนธรรมแดน (Culture Area) เป็นวัฒนธรรมที่สมาชิกในสังคมยึดถือเป็นแบบเดียวกัน มีแบบแผน กฎเกณฑ์อันเดียวกันเป็นผลรวมของแบบแผนหรือแนวทางการดำเนินชีวิตหลาย ๆ อย่างเข้าด้วยกัน เช่นมารยาทของคนไทย ส่วนวัฒนธรรมรองหรืออนุวัฒนธรรม (Subculture) เป็นวัฒนธรรมที่สอดคล้องแทรกอยู่ในวัฒนธรรม ซึ่งบุคคลใน

^{๓๕} พุทธิ ศิริบรรณพิทักษ์, การจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน: พื้นฐานการศึกษา ด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: ไทยสัมพันธ์, ๒๕๕๓), หน้า ๓๕.

^{๓๖} เสาวภา สุขประเสริฐ, รายงานการวิจัย เรื่องมิติทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนและองค์กรชุมชน: กรณีศึกษา องค์การบริหารส่วนตำบล เมือง [อบต.เมือง], (จังหวัดเลย, ๒๕๕๖).

สังคมนั้น ดำเนินชีวิตมีความแตกต่างในรายละเอียดปลีกย่อยจากวัฒนธรรม เช่น การแต่งกายของนักแสดง นักร้องที่ต้องการแสดงความสนใจนักวิชาการหลาย ๆ ท่านได้ให้คำจำกัดความคำว่า วิถีชีวิต อยู่ควบคู่กับคำว่า วัฒนธรรมคือ วิถีชีวิตเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม

พระยาอนุมานราชธน ได้ให้ความหมายและสามารถสรุปได้ว่า วิถีชีวิต คือ ส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่มนุษย์เปลี่ยนแปลงปรับปรุงหรือผลิตสร้างขึ้น เพื่อความเจริญงอกงามสามารถถ่ายทอดกันได้ เลียนแบบกันได้เอาอย่างกันได้ เป็นผลผลิตส่วนรวมที่มนุษย์ได้เรียนรู้มาจากบรรพบุรุษที่ที่แสดงให้เห็นเป็นภาษา ความเชื่อ ระเบียบ ประเพณี จนหล่อหลอมเป็นวัฒนธรรม^{๓๓๗}

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ ได้ให้คำนิยามสั้น ๆ ว่า “วัฒนธรรมคือ วิธีการดำเนินชีวิต” วิธีการดำเนินชีวิต คือส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของคนในสังคมที่หล่อหลอมจนผ่านการปฏิสัมพันธ์ หรือได้รับการถ่ายทอดจากบริบทแวดล้อม กลายเป็นแบบแผนในความคิดการกระทำ ของคนในสังคมส่วนใหญ่ และลักษณะเป็นกลางสามารถนำมาซึ่งความเจริญงอกงามหรือความเสื่อมแก่สังคมได้^{๓๓๘}

นิเชต สุนทรพิทักษ์ กล่าวถึงวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตของคนไทยผูกพันอย่างแนบแน่นอยู่กับสององค์ประกอบคือ สภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และพระพุทธศาสนา จึงเป็นฐานสำคัญให้เกิดสังคมเกษตรกรรม จนมีคำกล่าวติดปากต่อเนื่องกันว่า ในน้ำมีปลาในนามีข้าว^{๓๓๙}

อมรา จำรูญศิริ ทำการศึกษาลักษณะการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและผลกระทบจากการท่องเที่ยวต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชาวบ้านตำบลหนองบัว อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย ผลการวิจัยพบว่า ด้านเศรษฐกิจ มีการเปลี่ยนแปลงอาชีพ มีอาชีพเพิ่มการเปลี่ยนแปลงด้านสังคม พบว่า

^{๓๓๗} พระยาอนุมานราชธน, ความหมายของวัฒนธรรม, (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๕๑), หน้า ๕๔.

^{๓๓๘} เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, กระบวนทัศน์วัฒนธรรมไทย “ต้นตอ” เศรษฐกิจถดถอย, (กรุงเทพมหานคร: ชัคเชส มีเดีย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐

^{๓๓๙} นิเชต สุนทรพิทักษ์, วัฒนธรรมข้ามชาติ: อุตสาหกรรมวัฒนธรรมการครอบงำและความเสื่อม, วารสารวิจัยทรัพยากรมนุษย์ ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๕, (ออนไลน์), แหล่งที่มา: <http://www.journalhri.com/pdf/> (๑ มีนาคม ๒๕๖๒).

การปกครองมีระเบียบแบบแผนดำเนินการ โดยคณะกรรมการการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรม พบว่า มีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อบางอย่าง ผลกระทบทางลบ พบว่า ชาวบ้านมีค่าครองชีพสูงขึ้น ราคาที่ดินสูงขึ้นมีการอพยพแรงงานและบุกรุกป่า เพื่อทำไร่ผลกระทบทางลบทางสังคมพบว่า ความสัมพันธ์ทางเครือญาติลดน้อยลง ส่วนผลกระทบด้านลบได้รับการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม แต่ความเชื่อบางอย่างเช่น การนับถือศาลเจ้าพระยาศรีโทม ยังมั่นคงเหนียวแน่น เป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษแสดงถึงพลัง วัฒนธรรมที่เกื้อกูลให้เกิดความสามัคคีเป็นพลังในการพัฒนาเพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน^{๔๐}

สรุปจากแนวคิดเรื่องวิถีชีวิต หมายถึง ส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่มนุษย์เปลี่ยนแปลง ปรับปรุงหรือผลิตสร้างขึ้น เพื่อความเจริญงอกงามสามารถถ่ายทอดกันได้ เลียนแบบกันได้เอาอย่างกันได้ เป็นผลผลิตส่วนรวมที่มนุษย์ได้เรียนรู้มาจากบรรพบุรุษ ที่แสดงให้เห็นเป็นภาษา ความเชื่อระเบียบ ประเพณี จนหล่อหลอมเป็นวัฒนธรรม แนวคิดนี้สามารถนำมาใช้เป็นความรู้พื้นฐานในการศึกษาปรากฏการณ์ การเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเชื่อมโยงอยู่กับการดำเนินชีวิต การปรับตัว และอัตลักษณ์ ดังนั้น จึงได้ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องแนวคิดเกี่ยวกับวิถีชีวิต เพื่อนำมาใช้เป็นพื้นฐานความรู้ในการวิจัยต่อไป

๓) แนวคิดในการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม

การพัฒนา คือ การเปลี่ยนแปลงตามแผนหรือการเปลี่ยนแปลง ที่มีการกำหนดทิศทาง (Planned or directed change) นั่นคือการพัฒนาไม่ได้เป็นเรื่องธรรมชาติ หากเป็นความพยายามของมนุษย์ พยายามที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น โดยกำหนดทิศทางหรือรายละเอียดเอาไว้ล่วงหน้า จะพัฒนาอะไร พัฒนาอะไร ช้าเร็วอย่างไร ใครจะเป็นผู้พัฒนาและถูกพัฒนา เป็นต้นเป้าหมายสูงสุดยอดของการพัฒนาอยู่ที่คน คนเป็นทั้งผู้ถูกพัฒนาและผู้รับผลของการพัฒนา มองคนเป็นกลุ่มหรืออยู่ในกลุ่ม ดังนั้น การพัฒนาจึงรวมถึงการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรม และเป้าหมายของการพัฒนาคน กลุ่มคน หรือสังคมคือความอยู่ดี

^{๔๐} อมรา จำรูญศิริ, “การท่องเที่ยวกับการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม:กรณีศึกษาตำบลหนองบัว อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดเลย, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาไทยศึกษาเพื่อการพัฒนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: สถาบันราชภัฏเลย, ๒๕๔๖), บทคัดย่อ.

กิตติ์ด้านต่าง ๆ หรือสภาพสังคมที่ดี ซึ่งรวมถึงสภาพทางเศรษฐกิจและการเมืองด้วย^{๔๑}

การพัฒนาที่ยั่งยืน มีแนวคิด ๒ กระแส กระแสที่หนึ่ง เป็นแนวคิดของสมัชชาโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา ที่ให้ความสำคัญแก่สิ่งแวดล้อมเป็นหลักการพัฒนา เนื่องจากการพัฒนาที่ผ่านมา มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจจนเกิดผลร้ายต่อธรรมชาติแวดล้อมเป็นการพัฒนาที่ไม่สมดุล ดังนั้น การพัฒนาแบบใหม่จะต้องพัฒนาให้เกิดความสมดุลระหว่างเศรษฐกิจกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติอย่างยั่งยืน คือ การสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและรักษาธรรมชาติแวดล้อมไว้ได้ด้วย การพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวคิดกระแสนี้ จึงเน้นการพัฒนาคู่กับสิ่งแวดล้อม ส่วนแนวคิดกระแสที่สอง เป็นแนวคิดของยูเนสโก (UNESCO) ที่จัดให้มีทศวรรษโลก เพื่อการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม (Word for Culture Development) โดยให้ความสำคัญแก่วัฒนธรรมเป็นหลักในการพัฒนา เนื่องจากการพัฒนาที่ผ่านมามุ่งความเจริญทางวัตถุ จนละเลยคุณค่าของมนุษย์และวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน คือ การสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและรักษาคุณค่าของมนุษย์ไว้ด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืนตามกระแสนี้ จึงเป็นการพัฒนาคู่กับคุณธรรม^{๔๒}

ตัวบ่งชี้การพัฒนาที่ยั่งยืนแต่ละด้าน^{๔๓} มีดังนี้

การพัฒนาเศรษฐกิจที่ยั่งยืน (Sustainable Economic Development) ประกอบ ด้วยตัวบ่งชี้ลักษณะสำคัญ ๕ ตัวบ่งชี้ คือ

- การเจริญเติบโตที่ยั่งยืน (Sustainable Growth)
- ความมีชีวิตชีวา (Vitality)
- ความเป็นธรรม (Equity)
- ประสิทธิภาพ (Efficiency)
- การแข่งขันควบคู่ความร่วมมือ (Competition / Cooperation)

^{๔๑} สัณญา สัณญาวิวัฒน์, **ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนา**, หน้า ๓.

^{๔๒} พุทธิ ศิริบริกรมพิทักษ์, **การจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน: พื้นฐานการศึกษา ด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๓๑.

^{๔๓} ธงชัย สภานุชาติ, **การบริหารองค์กรพัฒนาเอกชน**, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพัฒนาสุขภาพสังคม, ๒๕๔๗), หน้า ๒.

การพัฒนาสังคมที่ยั่งยืน (Sustainable Social Development) ประกอบด้วยตัวบ่งชี้สำคัญ ที่ทำให้สังคมอยู่ดีมีสุข (Social Well-being) ๖ ตัวบ่งชี้ คือ

- การเสริมสร้างพลังอำนาจ (Empowerment)
- การมีส่วนร่วม (Participation)
- การเลื่อนชั้นทางสังคม (Social mobility)
- ความสมานฉันท์ของสังคม (Social cohesion)
- ความหลากหลายควบคู่กับเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม (Cultural diversity/identity)
- ความเป็นอยู่และสุขภาพที่ดี (Health and well-being)

การพัฒนาสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน (Sustainable environmental development) การมีคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ดีประกอบด้วยตัวบ่งชี้ลักษณะสำคัญที่ทำให้คุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ดี ๘ ตัวบ่งชี้ คือ

- อยู่ดีมีสุข (Well-being)
- ความสมบูรณ์ของระบบนิเวศน์ (Ecosystem integrity)
- ความสามารถในการรองรับของเสีย (Carrying capacity)
- ความหลากหลายทางชีวภาพ (Bio-diversity)
- ประเด็นปัญหาระดับโลก (Global issue)
- การอนุรักษ์ทรัพยากร (Resource conservation)
- การป้องกันมลภาวะ (Pollution prevention)
- การลดของเสีย (Waste reduction)

การพัฒนาตามแนวคิดใหม่ จะเป็นดังนี้ คือ มุ่งไปที่คนซึ่งจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง เป็นกระบวนการที่ดำเนินไปเรื่อย ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด เน้นการจัดความดีโดยเฉพาะอย่างยิ่งการแก้ไขสาเหตุของความดีของประชาชนทุกคนในสังคม และเน้นความยั่งยืนโดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งแวดล้อม

เมธี ครองแก้ว ได้ให้ความหมายของการพัฒนาชนบท หรือพัฒนาสังคมไว้ว่า คือ กระบวนการการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่ตั้งใจกระทำขึ้นอย่างต่อเนื่องเพื่อวัตถุประสงค์ในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชนในชนบท โดยการดำเนินการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่สำคัญ คือ การปรับปรุงสภาพการดำรงชีวิตโดยทั่วไปของชาวชนบทเช่น การอยู่ดีกินดี การส่งเสริมให้ชาวชนบทพึงมี

ความสามารถในการพึ่งตนเอง ปรับปรุงดัดแปลงหรือควบคุมทรัพยากรและสภาพแวดล้อมในการมีอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองกับชุมชนภายนอกสังคม มีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน^{๔๔}

ปรัชญา เวสารัชช์ ได้ให้ความหมายในการพัฒนาสังคมไว้ว่าเป็นกระบวนการใด ๆ ก็ตามที่กระทำโดยตั้งใจให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ในการปรับปรุง พัฒนาคุณภาพชีวิตของของชาชนบทส่วนใหญ่^{๔๕}

กล้า ทองขาว และคณะ กล่าวถึงการพัฒนาสังคมไว้ว่า หมายถึงการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้นเพื่อปลอดจากความยากจน ความไม่รู้ ความเจ็บไข้ได้ป่วย และความหวาดหวั่น ตลอดจนมุ่งที่จะให้ประชาชนตระหนักถึงศักยภาพ ศักดิ์ศรี ความใฝ่ฝันและความพึงพอใจในชีวิตของตนด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่งว่า การพัฒนาสังคม ได้การปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้น เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ยกย่องตนเอง และเป็นอิสระจากการตกเป็นทาสและพันธนาการทั้งปวง กล่าวโดยสรุป การพัฒนาสังคม หมายถึง กระบวนการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้น โดยมุ่งเน้นการพัฒนาคน ครอบครัว ชุมชน และสังคม และการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน รวมทั้งการจัดทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและยกระดับคุณภาพชีวิตของคนให้อยู่ดีกินดี มีสุข^{๔๖}

กล้า ทองขาว และคณะ ได้กล่าวถึงขอบเขตการพัฒนาสังคมเพิ่มเติมไว้ว่า พิจารณาได้จาก ๓ ประการ^{๔๗} ได้แก่

(๑) ขอบเขตที่คำนึงถึงความต้องการของประชาชน โดยมุ่งหาคำตอบว่าประชาชนต้องการอะไร ความต้องการของประชาชน มีความสำคัญมาก เพราะถือว่า

^{๔๔} เมธี ครองแก้ว, การปรับตัวทางสังคมเศรษฐกิจของประเทศสมาชิกในองค์การร่วมมือทางเศรษฐกิจแห่งเอเชียแปซิฟิก, (กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๕.

^{๔๕} ปรัชญา เวสารัชช์, หลักการจัดการศึกษา, (กรุงเทพฯ: สำนักงานปฏิรูปการศึกษา, ๒๕๔๗), หน้า ๕.

^{๔๖} กล้า ทองขาว และคณะ, การจัดการศึกษารฐานชุมชน, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๕๔), หน้า ๔๔.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

เป็นเครื่องมือและเป็นผู้รับประโยชน์จากความพยายามในการพัฒนา ดังนั้น ในการพัฒนาและทำงานกับประชาชน มีใช้ทำงานเพื่อประชาชน ซึ่งความต้องการของประชาชนมีความหลากหลาย เช่น ความต้องการทางด้านสาธารณสุข โภค ความต้องการด้านสาธารณสุข ความต้องการด้านประกอบอาชีพเพิ่มรายได้ เป็นต้น

(๒) ขอบเขตที่คำนึงถึงความต้องการของรัฐบาล หรือที่รัฐบาลจัดทำให้ประชาชน ซึ่งปรากฏอยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่กำหนดไว้หลายฉบับจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นฉบับที่ ๙ เช่น การมุ่งเน้นพัฒนาคน การพัฒนาเด็ก เยาวชน สตรี ผู้สูงอายุ และผู้ด้อยโอกาส การให้โอกาสทางการศึกษา การพัฒนาชุมชนด้านสุขภาพอนามัย การดำรงไว้ซึ่งศิลปวัฒนธรรม เป็นต้น

(๓) ขอบเขตที่ประสมประสานระหว่างแง่มุมความต้องการของประชาชน ความต้องการของรัฐบาล เป็นลักษณะการแสดงถึงความพยายามที่จะพัฒนาสังคมของรัฐบาลและของประชาชน ขอบเขตของการพัฒนาสังคมในลักษณะนี้ ได้แก่ การพัฒนาคุณภาพชีวิตที่เน้นคุณภาพของประชากร การพัฒนาคุณภาพชีวิตโดยลดอัตราความยากจน การพัฒนาคุณภาพชีวิตโดยการลดอัตราความไม่รู้ การพัฒนาคุณภาพชีวิตโดยลดอัตราความเจ็บป่วย การพัฒนาคุณภาพชีวิตโดยการส่งเสริมให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วม และการพัฒนาคุณภาพชีวิตโดยการพึ่งตนเอง และยังคงกล่าวถึงแนวทางการพัฒนาสังคมไว้ว่า แนวทางการพัฒนาสังคม จะต้องมีความสอดคล้องกับนโยบายและแผนการพัฒนาระดับชาติ และพิจารณาได้จากแนวทางอื่นอีกหลายแนวทาง คือ

(๓.๑) แนวทางการพัฒนาสังคมตามเศรษฐศาสตร์คลาสสิก และนีโอคลาสสิก แนวนี้ มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยอาศัยการแข่งขันของตลาดและปริมาณของอุปสงค์อุปทาน ที่รัฐบาลเข้าไปแทรกแซงให้น้อยที่สุด การพัฒนาสังคมตามแนวนี้ จะได้ผลดีก็ต่อเมื่อกลไกของตลาดสามารถดำเนินไปอย่างสมดุลและสมบูรณ์ และรัฐบาลสามารถดูแลมิให้การผูกขาดหรือกีดกันขูดรีดต่อผู้ด้อยโอกาส ตลอดจนมีการกระจายความมั่นคง และรายได้อย่างเสมอภาคและเป็นธรรม ซึ่งมองในแง่นี้ พบว่า การพัฒนาสังคมสำเร็จได้หากสามารถแก้ปัญหาความยากจน การว่างงาน และความไม่เสมอภาคได้

(๓.๒) แนวทางการพัฒนาสังคมตามแนวรัฐสวัสดิการของ แคนส์ แนวคิดนี้เสนอว่า รัฐควรเข้าไปแทรกแซงตลาด จัดทำสวัสดิการให้ประชาชนเป้าหมาย วิธีการ

นี้จะช่วยแก้ปัญหาความไม่สมบูรณ์ของตลาด การแข่งขันที่ไม่เป็นธรรม และช่วยแก้ไขข้อกล่าวหาของฝ่ายสังคมนิยมที่ว่า ทุนนิยมผูกขาด ก่อให้เกิดการขูดรีดชนชั้นกรรมาชีพโดยนายทุน

(๓.๓) แนวทางการพัฒนาสังคมตามแนวทฤษฎีการพึ่งพา ที่เน้นทุนนิยม แนวคิดนี้ มุ่งที่จะแก้ไขปัญหาการครอบงำของศูนย์กลางบริเวณรอบนอก (ทั้งในระดับประเทศและในระดับโลก) โดยการจัดการพึ่งพาภายในประเทศ ด้วยการลดอิทธิพลของระบบศักดินา และจัดการพึ่งพาระหว่างประเทศด้วยการลดอิทธิพลของจักรวรรดินิยม การพัฒนาสังคมตามแนวทางนี้ ยังมองว่าปัญหาความต้องการของความด้อยพัฒนาเนื่องจากความผิดพลาดของตนเอง มิใช่เกิดจากปัจจัยภายนอก เหมือนกับสมมติฐานของทฤษฎีการพึ่งพา ที่เน้นมาร์กซิสม์และเศรษฐศาสตร์การเมือง

(๓.๔) แนวทางการพัฒนาสังคมตามแนวทฤษฎีการพึ่งพา ที่เน้นแนวคิดแบบมาร์กซิสม์และเศรษฐศาสตร์การเมือง มุ่งจัดการพึ่งพาและการเอารัดเอาเปรียบที่เกิดขึ้นจากศักดินาและจักรวรรดินิยม แนวคิดนี้ชี้ให้เห็นว่า การพึ่งพาและการเอารัดเอาเปรียบเกิดจากโครงสร้างส่วนบน คือ สภาพแวดล้อมทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ความด้อยพัฒนามิได้เกิดจากความยากจนการว่างงาน และการไม่เสมอภาคในชนบท สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ที่เป็นผลมาจากการพัฒนาที่ได้รับอิทธิพลมาจากทุนนิยมและระบบภายนอกชุมชนหรือนอกประเทศ ผลในทางลบที่เกิดขึ้นจากการพัฒนามีสภาพอย่างน้อย ๓ ประการ คือ ๑) สภาพไร้อำนาจ ๒) การตัดสินใจของชาวบ้าน และ ๓) สภาพการเกิดความเหลื่อมล้ำในสังคมชนบทและบริเวณรอบนอก โดยชาวเมืองหรือศูนย์กลาง

การพัฒนาสังคม มีขอบเขตกว้างขวาง เพราะปัญหาของสังคมมีมากและสลับซับซ้อนการแก้ปัญหาสังคมจึงต้องทำอย่างรอบคอบ และต้องอาศัยความร่วมมือกันของบุคคลจากหลาย ๆ ฝ่าย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนในสังคมนั้น ๆ จะต้องรับรู้ พร้อมทั้งจะให้ข้อมูลที่ต้องการและเข้ามามีส่วนร่วมด้วยเสมอ การพัฒนาสังคมจึงต้องเป็นทั้งกระบวนการ วิธีการ กรรมวิธีเปลี่ยนแปลงและแผนการดำเนินงาน กล่าวคือ

๑) เป็นกระบวนการ(Process) เพราะการแก้ปัญหาสังคมต้องกระทำต่อเนื่องกันอย่างมีระบบ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากลักษณะหนึ่งไปสู่อีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งจะต้องเป็นลักษณะที่ดีกว่าเดิม

๒) เป็นวิธีการ(Method) คือ ต้องกำหนดวิธีการในการดำเนินงาน โดยเฉพาะเน้นความร่วมมือของประชาชนในสังคมนั้นกับเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล ที่จะทำงานร่วมกัน และวิธีการนี้ต้องเป็นที่ยอมรับว่า สามารถนำการเปลี่ยนแปลงมาสู่สังคมได้อย่างถาวรและมีประโยชน์ต่อสังคม

๓) เป็นกรรมวิธีเปลี่ยนแปลง(Movement) การพัฒนาสังคม จะต้องทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงให้ได้และจะต้องเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น โดยเฉพาะเน้นการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของตน เพื่อให้เกิดสำนึกในการมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อผลประโยชน์ของส่วนรวม และรักความเจริญก้าวหน้า อันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางวัตถุ

๔) เป็นแผนการดำเนินงาน(Planning) การพัฒนาสังคม จะต้องทำอย่างมีแผนมีขั้นตอนสามารถตรวจสอบและประเมินผลได้ แผนงานนี้จะต้องมีทุกระดับ นับตั้งแต่ระดับชาติ คือ แผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ลงมาจนถึงระดับปฏิบัติ แผนงานมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในการพัฒนาสังคม

จากแนวคิดในการพัฒนาสังคมดังกล่าวข้างต้น สามารถนำเป็นแนวทางอธิบายแนวทางการพัฒนาอย่างเป็นขั้นเป็นตอน อะไรก่อน อะไรหลัง เช่น ต้องพัฒนาเศรษฐกิจก่อน แล้วตามด้วยการพัฒนาทางด้านอื่น ๆ ในพื้นที่ต่าง ๆ ดังนั้น การศึกษาแนวคิดในการพัฒนาสังคมเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมนี้ ก็เพื่อนำมาปรับใช้เป็นพื้นฐานความรู้ในการศึกษาได้ ทั้งงานวิจัยในประเทศและงานวิจัยในต่างประเทศต่อไป

๘) แนวคิดตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียง เกิดขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๕๑๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ ได้พระราชทานแนวคิดเศรษฐกิจแบบพอเพียง เนื่องในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรของนิสิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ และในวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้มีพระราชดำรัสว่า “เศรษฐกิจแบบพอมีพอกิน หมายความว่า อุ้มชูตัวเองได้ให้มีพอเพียงกับตัวเอง อันนี้ก็เคยบอกว่า ความพอเพียงนี้ ไม่ได้หมายความว่า

ว่า ทุกครอบครัวจะต้องผลิตอาหารของตัวเอง จะต้องทอผ้าใส่เองอย่างนั้น มันเกินไป แต่ว่าในหมู่บ้านหรือในอำเภอจะต้องมีความพอเพียงพอสมควร บางสิ่งบางอย่างที่ผลิตได้มากกว่าความต้องการ ก็ขายได้ แต่ขายในที่ไม่ห่างไกลเท่าไร ไม่ต้องเสียค่าขนส่งมากนัก...”^{๔๘}

กรอบแนวคิด “เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญาที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่ และปฏิบัติตนในทางที่ควรจะเป็น โดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลาและเป็นการมองโลกเชิงระบบที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาเช่นเดียวกัน มุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัยวิกฤต เพื่อความมั่นคงและความยั่งยืนของการพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นระบบเศรษฐกิจ ชี้แนะถึงการดำรงอยู่และการปฏิบัติของประชาชนในทุกด้าน ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและการบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง^{๔๙}

ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผน และการดำเนินการทุกขั้นตอน ขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่รัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรมอย่างดี^{๕๐}

ประเวศ วะสี ได้เสนอถึงความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงใน ๗ ด้าน^{๕๑} ได้แก่

^{๔๘} กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, ระบบการพัฒนาสังคมที่นำไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์, (กรุงเทพฯ: เทพเพ็ญวานิสัย, ๒๕๔๙), หน้า ๓๒.

^{๔๙} ณรัชชอร์ ศรีทอง, แนวคิด หลักการ และการปฏิบัติตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง, (กรุงเทพฯ: โอ.เอส. พรีนติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๕๖), หน้า ๗๕.

^{๕๐} กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, ระบบการพัฒนาสังคมที่นำไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์, หน้า ๓๑.

^{๕๑} ประเวศ วะสี, เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม แนวทางการพลิกฟื้นเศรษฐกิจสังคม, (พิมพ์ครั้งที่ ๗), (กรุงเทพฯ: หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๒), หน้า ๔-๕.

๑. พอเพียงสำหรับทุกคน ทุกครอบครัว ไม่ใช่เศรษฐกิจแบบทอดทิ้งกัน
๒. จิตใจพอเพียง ทำให้รักและเอื้ออาทรคนอื่นได้
๓. สิ่งแวดล้อมพอเพียง การอนุรักษ์และเพิ่มพูนสิ่งแวดล้อม ทำให้ยังชีพและ
ทำมาหากินได้
๔. ชุมชนเข้มแข็งพอเพียง
๕. ปัญญาพอเพียง มีการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ และปรับตัวได้อย่าง
ต่อเนื่อง

๖. อยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมพอเพียง วัฒนธรรมในที่นี้ หมายถึงวิถีชีวิตของ
กลุ่มชนที่สัมพันธ์อยู่กับสิ่งแวดล้อมที่หลากหลาย ดังนั้น เศรษฐกิจจึงควรสัมพันธ์และ
เติบโตขึ้นจากฐานทางวัฒนธรรม จึงจะมั่นคง

๗. มีความมั่นคงพอเพียง ไม่บูบวบ เดียวจนเดียวรวยแบบกะทันหัน
เศรษฐกิจพอเพียงที่มั่นคงจะทำให้สุขภาพจิตดี เมื่อทุกอย่างพอเพียง จึงเกิดความ
สมดุล ความสมดุล คือ ความเป็นปกติและยั่งยืน

ความสำคัญของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง มี ๓ องค์ประกอบ^{๕๒} ดังนี้

๑. เศรษฐกิจพอเพียง เป็นเศรษฐกิจที่ยึดหลักการที่ว่า “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน”
โดยการมุ่งเน้นการผลิตพืชผลให้เพียงพอกับความต้องการบริโภคในครัวเรือนเป็น
อันดับแรก เมื่อเหลือจากการบริโภค จึงต้องคำนึงถึงการค้าจากผลผลิตส่วนเกินที่
เหลือจากการบริโภค และออกสู่ตลาดเป็นผลกำไรของเกษตรกร

๒. เศรษฐกิจพอเพียง ให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มของชาวบ้าน ทั้งนี้กลุ่ม
ชาวบ้าน หรือองค์กรชาวบ้าน เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ให้
หลากหลาย ครอบคลุมทั้งการเกษตรแบบผสมผสาน หัตถกรรม การแปรรูปอาหาร
การทำธุรกิจค้าขาย และการท่องเที่ยวระดับชุมชน ฯลฯ เมื่อองค์กรชาวบ้านเหล่านี้
ได้รับการพัฒนาให้เข้มแข็ง และมีเครือข่ายที่กว้างขวางมากขึ้นแล้ว เกษตรกรทั้งหมด
ในชุมชน ก็จะได้รับดูแลให้มีรายได้ที่เพิ่มขึ้น รวมทั้งได้รับการแก้ไขปัญหาในทุก
ๆ ด้าน เมื่อเป็นเช่นนี้ เศรษฐกิจโดยรวมของประเทศก็จะเติบโตอย่างมีเสถียรภาพ

^{๕๒} กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, ระบบการพัฒนาสังคมที่นำไปสู่
ความมั่นคงของมนุษย์, หน้า ๓๓๓-๓๓๔.

๓. เศรษฐกิจพอเพียง ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเมตตา ความเอื้ออาทร และความสามัคคีของสมาชิกในชุมชน ในการร่วมแรงร่วมใจในการประกอบอาชีพต่าง ๆ ให้บรรลุผลสำเร็จประโยชน์ที่เกิดขึ้นจึงไม่ได้หมายถึงแต่เพียงรายได้เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังรวมถึงประโยชน์ในด้านอื่น ๆ ด้วย ได้แก่ การสร้างความมั่นคงให้กับสถาบันครอบครัว สถาบันชุมชน ความสามารถในการรักษาทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมถึงการรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของไทยให้คงอยู่ตลอดไป

ความพอเพียงประกอบด้วย ๓ คุณลักษณะ พร้อม ๆ กัน^{๕๓} ดังนี้

๑. ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเอง และผู้อื่น เช่น การผลิต และการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ ความพอประมาณเกิดจากการที่บุคคลมีความเข้าใจในศักยภาพของตน ซึ่งแต่ละบุคคลมีความแตกต่างกัน ดังนั้น การปฏิบัติตนให้พอเหมาะกับศักยภาพของตนที่มีอยู่ จึงเป็นสิ่งจำเป็นโดยบุคคลต้องมีความรู้ที่เป็นหลักวิชาการในทุก ๆ ด้าน ตระหนักในคุณค่าของคุณธรรม เพื่อนำมาปฏิบัติโดยไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนตนเอง และไม่เบียดเบียนผู้อื่น เพื่อทำกิจกรรมตามหน้าที่ของตนได้อย่างมีเหตุมีผล และมีภูมิคุ้มกันที่ดี

๒. ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้น จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบ การมีเหตุผลของบุคคลนั้น จำเป็นต้องรู้ถึงสาเหตุและปัจจัยที่เกี่ยวข้องอย่างแท้จริง รู้ถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับตนเองและผู้อื่น ซึ่งการรู้สาเหตุจำเป็นต้องหาข้อมูลที่เกี่ยวข้องให้มากพอ นำข้อมูลมาวิเคราะห์ และสังเคราะห์อย่างมีวิสัยทัศน์ แล้วมองภาพรวมว่า จะเกิดผลกระทบกับใครบ้าง ซึ่งการมีเหตุผลดังกล่าวจำเป็นต้องสอดคล้องกับเงื่อนไขของการมีความรู้ และการมีคุณธรรมที่จำเป็นด้วย เพื่อให้วิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูลได้อย่างมี

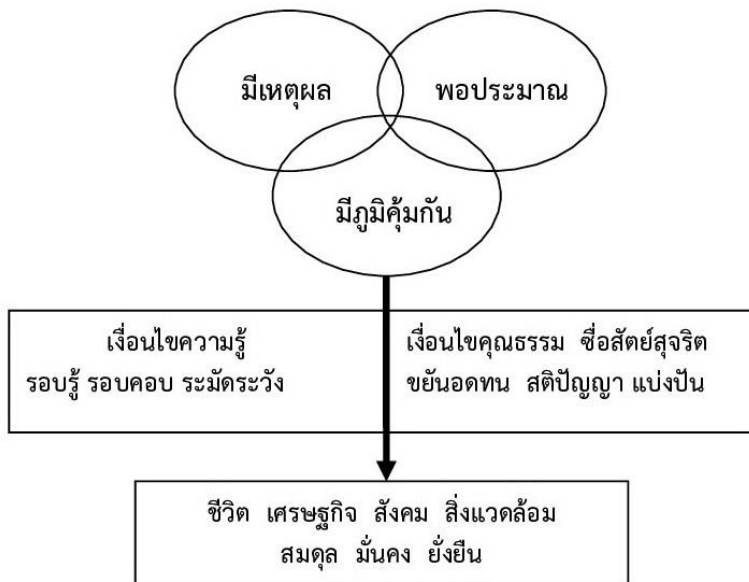
^{๕๓} ณรัชชอร์ ศรีทอง, แนวคิด หลักการ และการปฏิบัติตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง, หน้า ๗๕-๘๐.

เหตุผล ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนกับตนเอง และเป็นการเบียดเบียนผู้อื่น ซึ่งความมีเหตุผลช่วยกำหนดความพอประมาณได้

๓. การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้น โดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่าง ๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งในระยะใกล้และไกล ภูมิคุ้มกันที่ดีตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นการที่บุคคลรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง และพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงอย่างสมเหตุสมผลมีความเฝ้าหาความรู้รอบตัว และเหตุการณ์ต่าง ๆ มีความรัก เอื้ออาทรต่อเพื่อนสมาชิกในสังคม มีความสามัคคีปรองดอง เจือ้นไขการตัดสินใจ และการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียงนั้น ต้องอาศัยความรู้และคุณธรรมเป็นพื้นฐาน กล่าวคือ

๑. เจือ้นไขความรู้ ประกอบด้วยความรู้เกี่ยวกับวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างรอบด้าน และด้วยความรู้รอบคอบที่จะนำความรู้เหล่านั้น มาพิจารณาให้เชื่อมโยงกัน เพื่อประกอบการวางแผนและความระมัดระวังในขั้นปฏิบัติ ความรู้ของบุคคลเกิดจากการเรียนรู้ การเรียนรู้เกิดจากการมีประสบการณ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม จากการบอกเล่า การอ่าน การค้นคว้า และในตำรา แต่ความรู้ที่เหมาะสมต้องเป็นความรู้ที่มีหลักวิชาเกิดจากการวิเคราะห์ สังเคราะห์จากผู้รู้ หรือการพิสูจน์จนเป็นที่ยอมรับ สามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต โดยคำนึงถึงสภาพแวดล้อมเป็นสำคัญ

๒. เจือ้นไขคุณธรรม ที่จะต้องเสริมสร้างประกอบด้วย มีความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริต และมีความอดทน มีความเพียร ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต คุณธรรมตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง รวมถึงคุณธรรมตามคำสอนทางศาสนาของทุกศาสนา และคุณธรรมที่เป็นจริยธรรมในสังคมซึ่งเป็นคุณธรรมในเรื่องของความขยัน การประหยัด อดกลั้น การมีสติ

ภาพที่ ๑.๑ ภาพการสรุปหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง^{๕๔}

๙) แนวคิด และทฤษฎีการพึ่งตนเอง

การพึ่งตนเอง (self-reliance) มีความหมายเป็นนัยต่าง ๆ^{๕๕} ดังนี้

๑. เป็นความสามารถที่เป็นตัวของตัวเองในทางความคิด โดยมีทัศนคติการมองปัญหาต่าง ๆ การตัดสินใจด้วยตนเอง

๒. เป็นการตัดสินใจดำเนินการโดยสถาบันของชุมชนหรือองค์กรชุมชน เพื่อประโยชน์ของชุมชน ทั้งในด้านการแก้ปัญหา และด้านการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชน

๓. เป็นการพึ่งตนเองที่ไม่นำไปสู่การพึ่งพา เป็นการพึ่งพาอาศัยกันอย่างรู้เท่าทัน

^{๕๔} ณรัชชอร์ ศรีทอง, แนวคิด หลักการ และการปฏิบัติตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง, หน้า ๗๖.

^{๕๕} โกวิทย์ พวงงาม, การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น, (กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๗๐.

๔. กรอบการมองจะต้องไม่มุ่งแข่งขันกันหรือไม่มุ่งครอบงำเหนือกว่า แต่เป็นการก้าวสู่ความเป็นไทต่อกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

แนวคิดพื้นฐานของการพึ่งตนเอง^{๔๖} ได้กล่าวถึงแนวทางการจัดการที่เป็นการพัฒนาแบบองค์รวม ที่มองเห็นคุณค่าของคนและสรรพสิ่งอย่างเป็นระบบ เป็นการพัฒนาแบบรอบด้านครบถ้วน เป็นธรรม เสมอภาค ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

๑. เน้นการพัฒนาแบบองค์รวม คือ ต้องมีความเป็นองค์รวมของสรรพสิ่ง เป็นพื้นฐาน โดยไม่แยกว่า เป็นมนุษย์ ธรรมชาติ หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ แล้วให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่มีความเด่นชัดเฉพาะด้าน เฉพาะเรื่องเป็นแนวทางเลือก

๒. เน้นการพัฒนาที่ยึดระบบคุณค่า คือ ต้องมองเห็นคุณค่าของคนและสรรพสิ่ง ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรชุมชน ระบบเทคโนโลยีต่าง ๆ ควบคู่ไปกับการมีระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพ เน้นการบริหารและพัฒนาที่มีคนเป็นแกนกลางในการพัฒนา

๓. เน้นการพัฒนาแบบครบถ้วนรอบด้าน คือ ต้องให้ความสำคัญกับแนวทางการพัฒนาในทุกด้าน และพร้อมที่จะพัฒนาไปด้วยกัน โดยมีเป้าหมายใหม่คือการสร้างแนวทางการอยู่ร่วมกัน ที่มีความเป็นชุมชนเป็นหัวใจหลักของการพัฒนา

๔. เน้นการพัฒนาแบบกระจาย คือ ต้องเป็นการพัฒนาที่นำไปสู่ความก้าวหน้าของทุกภาคส่วนของชุมชน ไม่ใช่เป็นระบบการพัฒนาที่ให้โอกาสแก่ผู้ที่เหนือกว่าทางด้านการเข้าถึงทรัพยากร เศรษฐกิจ และการเมือง อันจะทำให้เกิดการพัฒนาอย่างไม่เป็นธรรม

๕. การพึ่งตนเองได้ จำเป็นต้องมีความเชื่อมั่นว่า ตนย่อมช่วยตนเองได้ก่อน ในการที่จะทำให้เกิดความเชื่อมั่นว่า ตนเองย่อมช่วยตนเองได้นั้น มีกระบวนการที่เกี่ยวข้อง คือ

(๑) ความรู้สึกของการรวมกันเป็นกลุ่มของคน ที่มีความสนใจร่วมกัน และร่วมกันอย่างครบถ้วน (sense of solidarity)

(๒) ค่านิยมประชาธิปไตย (democratic values) โดยเน้นในเรื่องของการปลูกฝังให้คนในชุมชนมีการยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น และใช้มติของที่

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๙-๑๗๓.

ประชุมตัดสิน โดยไม่ใช้อิทธิพลส่วนตัวของใครเข้าไปแทรกในการตัดสินใจ เพื่อประโยชน์ของกลุ่มคนในชุมชน

(๓) สปีริตในการทำงานร่วมกัน (spirit of cooperation) คือ จะต้องมีการร่วมกันตกลงเกี่ยวกับกิจกรรมร่วม และกระทำร่วมกัน โดยมีการกำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบและร่วมช่วยเหลือกัน

(๔) สปีริตในการทำงานเป็นกลุ่ม (collective spirit) โดยสร้างให้เกิดสปีริตที่จะมองและให้ความสำคัญต่อความสนใจร่วมของกลุ่มว่า เป็นเรื่องที่สำคัญและมีความพยายามร่วมกัน ในอันที่จะดำเนินการให้บรรลุผลของความสนใจนั้น

(๕) สปีริตในการสร้างสรรค์ (creative spirit) คือ ปลุกฝังให้มีความคิดริเริ่ม มีการแสวงหาทรัพยากรใหม่ ๆ และเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่เหมาะสม การบริหารและการจัดรูปแบบองค์การใหม่ ๆ มีประสบการณ์ใหม่ ๆ และใช้สิ่งเหล่านี้แก้ปัญหาของชุมชน ไม่ใช่หนีปัญหาหรือละเลยปัญหาที่เกิดขึ้น

(๖) สปีริตของการร่วมกันสร้างความเชื่อถือว่า ช่วยตนเองได้ โดยมีการรวบรวมทรัพยากรของกลุ่มหรือชุมชน ทั้งทางกายภาพหรือทางวัตถุนอกกับทางจิตใจ กระทำการให้บังเกิดผลให้มากที่สุด และมองทรัพยากรจากภายนอกชุมชน มีความสำคัญเป็นอันดับรองหรือเป็นเพียงตัวประกอบเท่านั้น

อาจสรุปได้ว่า ในช่วงแรกของบท ผู้เขียนได้นำเสนอปรัชญาการพัฒนา เพื่อสะท้อนถึงอุดมการณ์ในการพัฒนาที่นักวิชาการต่าง ๆ มีร่วมกันหรือใกล้เคียงกัน หลังจากนั้นได้นำเสนอแนวคิด และทฤษฎีต่าง ๆ ดังนี้

ทฤษฎีความทันสมัย ซึ่งความทันสมัยต้องมีทั้งความทันสมัยในด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และด้านจิตวิทยา คือ การที่บุคคลเปลี่ยนแปลงทัศนคติ วิธีคิด ความรู้สึกในการพัฒนาทฤษฎีความทันสมัยด้วยการสื่อสาร เน้นการสื่อสารระหว่างบุคคลเพื่อให้เกิดจินตภาพใหม่ของการพัฒนา และสามารถส่งผลให้เกิดเคลื่อนที่ทางสังคม หรือการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั่นเอง

ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม มีองค์ประกอบ ๔ ประการคือ ๑) นวัตกรรม (ความรู้ ความคิดใหม่ เทคนิค สิ่งของ ใหม่ในสังคมหนึ่งสังคมใด) ๒) ช่องทางการสื่อสาร ๓) เวลา และ ๔) ระบบสังคม และปัจจัยภายนอก คือ การเรียนรู้หรือรับองค์ความรู้ใหม่ ๆ จากต่างประเทศ เพื่อนำมาปรับประยุกต์ใช้ในประเทศของตน

แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งเน้นการพัฒนาที่สนองตอบความต้องการของคนในปัจจุบันและอนาคต โดยอาศัยความสมดุลในการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติ

แนวคิดตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ใน ๓ คุณลักษณะ คือ ความมีเหตุผล พอประมาณ และมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี และ ๒ เงื่อนไข คือ ความรู้ และคุณธรรม ในการนำมาพัฒนาดิน พัฒนาสังคมและประเทศ และแนวคิดสุดท้าย

แนวคิดและทฤษฎีการพึ่งตนเอง ถ้าหากบุคคลสามารถพึ่งตนเองได้ทางความคิด การตัดสินใจที่รอบคอบ รู้เท่าทัน จะนำไปสู่การพึ่งตนเองในการปฏิบัติ ที่ไม่แข่งขันกัน แต่เป็นการก้าวสู่ความเป็นไทต่อกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เป็นการพัฒนาในแบบองค์รวม ที่มองคุณค่าของคนและสรรพสิ่งอย่างเป็นระบบ เพื่อการพัฒนาอย่างเสมอภาคและเป็นธรรม

๑.๓ นิยามการพัฒนาสังคม

การศึกษาสังคมและต่อยอดไปถึงการพัฒนาสังคม (Social Development) มีการศึกษาของนักวิชาการหลายท่าน ได้แสดงแนวคิดด้านสังคมและการพัฒนาสังคมไว้อย่างมากมาย ทั้งในแง่กายภาพ พฤติกรรม จิตใจ และในปัจจุบันนี้ มีการศึกษาที่เข้มข้นมากจนรูปแบบต่าง ๆ กลายเป็นองค์ความรู้ใหม่ ๆ และเป็นทฤษฎีในที่สุด ทั้งนี้ ก็เพื่อศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันในสังคมนั้น ให้สามารถปรับตัวอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุขสันติ และมีการพัฒนาที่ยั่งยืนมั่นคงต่อไป

การนิยามคำว่า “พัฒนาสังคม” มีผู้รู้หลายท่านที่ได้ให้ความหมายและเสนอแนวคิดไว้อย่างหลากหลาย และมีจำนวนไม่น้อยที่กล่าวไว้ เฉพาะคำว่า “การพัฒนา” แต่สิ่งผู้สนใจ นั่นคือการนิยามตรงประเด็นที่สุด คือ การพัฒนาสังคม มีนิยามไว้อย่างไร จึงได้หยิบยกมาศึกษาเฉพาะที่สำคัญดังนี้

สนิท สมัครการ^{๕๗} ในบทความเรื่อง “Social Development and Peasant Culture: A Thai Case” มองว่า การพัฒนาสังคม เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงตามแผนทางสังคมและวัฒนธรรม (a process of planned socio-cultural

^{๕๗} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, การพัฒนาสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑-๒.

change) นั่นคือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากแผนการกระทำทั้งหลายที่ก่อผลกระทบ ต่อแบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคม และแบบแผนของค่านิยมทางวัฒนธรรมของกลุ่มมนุษย์ใด ๆ ถือเป็นการพัฒนาสังคมทั้งหมด ความหมายนี้ จึงรวมถึงเรื่องทาง เศรษฐกิจ การเมือง ครอบครัว การศึกษาและการอนามัยด้วย

สัญญา สัญญาวิวัฒน์^{๕๘} ได้สรุปความหมายของการพัฒนาสังคม ไว้ ๓ ประการ ๒ ดังนี้

ประการที่หนึ่ง การพัฒนา คือ การเปลี่ยนแปลงตามแผนหรือการเปลี่ยนแปลงที่มีการกำหนดทิศทาง (Planned or directed change) นั่นคือการพัฒนามิได้เป็นเรื่องธรรมชาติ หากเป็นความพยายามของมนุษย์ พยายามที่จะ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น โดยกำหนดทิศทางหรือรายละเอียดเอาไว้ล่วงหน้าว่า จะพัฒนาอะไร พัฒนาอย่างไร ช้าเร็วอย่างไร ใครจะเป็นผู้พัฒนาและถูกพัฒนา เป็นต้น

ประการที่สอง เป้าหมายสูงสุดยอดของการพัฒนาอยู่ที่คน คนเป็นทั้งผู้ถูก พัฒนาและผู้รับผลของการพัฒนามองคนเป็นกลุ่ม หรืออยู่ในกลุ่ม ดังนั้น การพัฒนา คน จึงรวมถึงการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ การเมือง และ สังคม วัฒนธรรม

ประการสุดท้าย เป้าหมายของการพัฒนาคน กลุ่มคน หรือสังคมคือความอยู่ ดีกินดีด้านต่าง ๆ หรือสภาพสังคมที่ดี ซึ่งรวมถึงสภาพทางเศรษฐกิจและการเมือง ด้วย

ดิเรก ฤกษ์หย่า^{๕๙} ได้กล่าวถึงความหมายการพัฒนาสังคมที่องค์การ สหประชาชาติได้ให้ความหมายว่า การพัฒนาสังคม เป็นกระบวนการเพิ่ม ประสิทธิภาพของระบบสังคม โครงสร้างทางสังคม สถาบันบริการ และนโยบายใน อันที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีต่อระบบความเป็นอยู่ค่านิยม และการกระจาย โอกาสที่ดีขึ้นของบุคคล เป็นกระบวนการที่จะยกฐานะความเป็นอยู่ของคนในด้าน การศึกษา การมีงานทำที่อยู่อาศัย สวัสดิการทางสังคม ค่านิยม สุขภาพอนามัย การ แสดงออกทางวัฒนธรรม การควบคุมสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

^{๕๙} สนธยา พลศรี, **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียน สโตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๕๗.

เลิฟ^{๖๐} ได้กล่าวถึงความหมายของคำว่า การพัฒนาสังคม หมายถึง การกระทำเพื่อมุ่งปรับปรุงส่งเสริมให้คนที่อยู่ร่วมกัน มีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นทั้งในด้านวัตถุและจิตใจอันจะทำให้ การดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันนั้น มีความเจริญรุ่งเรืองและสงบสุข แต่การที่บุคคลจะดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข จะต้องอาศัยปัจจัยหลายอย่างประกอบกัน อย่างน้อยที่สุด จะต้องมียปัจจัยขั้นพื้นฐานที่ดีพอสมควร กล่าวคือมีที่อยู่อาศัย มีอาหาร เพียงพอแก่การเลี้ยงชีพ มีเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่มสมควรแก่ สภาพและฐานะ เวลาเจ็บป่วยควรจะได้ รับการรักษาพยาบาล มีอาชีพมั่นคง มีรายได้ เพียงพอแก่ค่าใช้จ่ายในการครองชีพ มีความรักใคร่ สมานสามัคคีกันของสมาชิกในสังคมและปราศจากภัยคุกคามจากโจรผู้ร้าย ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ จะเกิดมีขึ้นได้ต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายฝ่าย โดยอาศัยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีเข้าช่วย เพื่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าและอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

การพัฒนาสังคม ยังมีกล่าวถึงในชุดวิชาการพัฒนาสังคมไทย ในหัวข้อเรื่องแนวคิดและความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมไทย^{๖๑} ได้กล่าวถึงการพัฒนาสังคมและเป้าหมายของการพัฒนาสังคมไว้ว่า การพัฒนา เป็นกระบวนการของการเคลื่อนไหวจากสภาพที่ไม่น่าพอใจไปสู่สภาพที่น่าพอใจ เมื่อนำไปใช้กับคำว่า สังคม ก็ จะหมายถึงการทำให้สังคมหนึ่ง ๆ เกิดกระบวนการเคลื่อนไหวจากสภาพที่ไม่น่าพอใจไปสู่สภาพที่น่า พื่อใจ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า สังคมไทยประสบกับปัญหาหรือสภาพที่ไม่น่าพอใจ จนต้องมีการวางแผน เพื่อให้เกิดกระบวนการของการเปลี่ยนแปลง เพื่อที่จะนำไปสู่สภาพใหม่ที่ดีขึ้นหรือน่าพอใจกว่าสภาพที่มีอยู่เดิมนั่นเอง โดยมีเป้าหมายการพัฒนา เพื่อให้การพัฒนาสังคมมีการพัฒนาอย่างสมดุล จึงควรมีการพัฒนาทั้ง ๒ ระดับ คือ

๑. ระดับบุคคล: การพัฒนาสังคมควร มีเป้าหมายที่สำคัญในการพัฒนาคนหรือทรัพยากรมนุษย์ ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี ให้คนในสังคมมีความรู้ความสามารถ มีทักษะในการแก้ปัญหาปรับปรุง สร้างสรรค์ความเจริญ อันจะนำไปสู่ความสามารถที่เป็นที่พึงแก่ตนเอง ครอบครัว และทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น สังคม และ

^{๖๐} เลิฟ, การพัฒนาสังคม, (ออนไลน์), แหล่งที่มา: <http://dnfe5.nfe.go.th/ilp/> (๓ มีนาคม ๒๕๖๒).

^{๖๑} ชุดวิชาการพัฒนาสังคมไทย: แนวคิดการพัฒนาสังคมไทย, (ออนไลน์), แหล่งที่มา: http://dnfe5.nfe.go.th/ilp/soc2/so31-2_1.htm (๓ มีนาคม ๒๕๖๒).

ประเทศชาติ กล่าวคือให้ประชาชนในชาติมีการดำรงชีวิตในระดับที่เหมาะสมตามความจำเป็นพื้นฐาน มีรายได้ ตามสมควรแก่สภาพ มีปัจจัยสี่ในการครองชีพ มีการศึกษาตามสมควร มีสุขภาพอนามัยดี มีครอบครัว ดีเป็นผู้มีคุณธรรม สามารถพึ่งตนเองได้ ทำตนให้ เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น สังคมและประเทศชาติ

๒. ระดับประเทศ: เป้าหมายการพัฒนา ไม่ควรมุ่งพัฒนาด้านเศรษฐกิจแต่เพียงด้านเดียว แต่ควรมี เป้าหมายที่จะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อมทุก ๆ ด้านควบคู่กันไป คือ เศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา สังคม วัฒนธรรม ครอบครัว ประชากร สาธารณสุข เป็นต้น หรือกล่าวได้ว่า พัฒนาโครงสร้างของสังคมให้มีการพัฒนาไปพร้อม ๆ กันทุกด้านนั่นเอง

พัทยา สายบุญ^{๒๒} ได้กล่าวถึงความหมายของการพัฒนาสังคมไว้ว่า การทำให้การอยู่ร่วมกันของคนในสังคมเดียวกัน เกิดประโยชน์ส่วนบุคคลและส่วนรวม อย่างเสมอภาคยุติธรรมมากที่สุด ให้เป็นความสุขความพอใจที่จะได้อยู่ร่วมสัมพันธ์กัน เป็นสังคมที่ผูกพันมั่นคงถาวรตลอดไป

จากความหมายและแนวคิดของท่านผู้รู้ดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่าความหมายของการ พัฒนาสังคม หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงจากสถานะของสังคมอันไม่น่าพึงพอใจ ไปสู่สถานะที่น่าปรารถนาตามโครงสร้างของสังคม ทั้งทางสังคมและคนในสังคมนั้น จะได้มีสภาพอันอยู่ดีกินดี มีความสุข มีความปลอดภัย มีความมั่นคง และมีการพัฒนาอย่างเป็นระบบที่ยั่งยืน

๑.๔ ทฤษฎีการพัฒนาสังคม

สัญญา สัญญาวิวัฒน์^{๒๓} ได้รวบรวมทฤษฎีศักยภาพการพัฒนาและแพร่กระจาย ไว้ดังนี้

๑. ทฤษฎีศักยภาพการพัฒนาและการแพร่กระจาย

^{๒๒} สมพงษ์ ดุลยอนุกิจ, สังคมศาสตร์กับการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๙), หน้า ๙๕.

^{๒๓} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม, หน้า ๑๔-๑๘.

ทฤษฎีศักยภาพการพัฒนาและแพร่กระจาย (Development Potential Diffusion Theory) ประกอบด้วย ๒ ส่วน คือศักยภาพการพัฒนา ซึ่งประกอบด้วย สังกัป (Concept) ๔ ตัว คือ

๑. ทรัพยากรธรรมชาติ
๒. ทรัพยากรมนุษย์
๓. องค์การสังคม
๔. ภาวะผู้นำ

ซึ่งเป็นตัวเหตุให้เกิดการพัฒนาสังคมอีกส่วนหนึ่ง คือ ทฤษฎีการแพร่กระจาย นวัตกรรม (Diffusion Theory) มี ๑ ตัว คือ การติดต่อกับโลกภายนอก (Contact) เป็นการอธิบายการพัฒนาที่เกิดจากการติดต่อกันระหว่างสังคม ซึ่งทฤษฎีนี้มีตัวเชื่อม คือ การฝึกอบรม (training) จึงสามารถสรุปได้ตามทฤษฎีนี้ว่า สังคมจะพัฒนาได้โดยมีเหตุปัจจัย ๖ ประการ คือ ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ องค์การสังคม ภาวะผู้นำ การติดต่อ และการฝึกอบรม

ทรัพยากรธรรมชาติ (Natural resource) หมายถึง สิ่งที่อยู่ตามธรรมชาติ ไม่ใช่สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นเช่น ดิน น้ำ ป่า แร่ธาตุ เป็นต้น

ทรัพยากรมนุษย์ (Human resource) หมายถึง มนุษย์นั่นเอง แต่หมายเฉพาะกลุ่มคนในวัยแรงงานเพราะคนวัยนี้ มีกำลังแรงงานเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนา

องค์การสังคม (Social organization) เป็นองค์การสังคมประเภทสหจร (association) เช่น กลุ่มอาชีพ สหกรณ์ คณะกรรมการ กลุ่มทางการศึกษา เป็นต้น

ภาวะผู้นำ (Leadership) เช่น ผู้นำทางการเมือง มีกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน แพทย์ตำบล เป็นต้น ผู้นำทางการศึกษา เช่น ครู กรรมการศึกษา เป็นต้น ผู้นำทางเศรษฐกิจ เช่น ผู้ร่ำรวย พ่อค้า ผู้นำชาวนา ผู้นำกลุ่ม ชาวไร่ ผู้นำกลุ่มทอผ้า เป็นต้น ผู้นำศาสนา เช่น เจ้าอาวาส เจ้าคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอ เป็นต้น

การติดต่อ (Contact) หมายถึง การที่คนของชุมชนหนึ่ง เช่น ชุมชนชนบท ติดต่อกับคนชุมชนหนึ่งที่เป็นชุมชนเมือง การติดต่อระหว่างชุมชน ระหว่างเมือง ระหว่างประเทศ ถือว่า เป็นการติดต่อทั้งสิ้น

การฝึกอบรม (Training) หมายถึง การได้รับการศึกษาของประชาชน โดยเฉพาะการศึกษาที่จะเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีพ เช่น การฝึกอาชีพด้านต่าง ๆ การฝึกเกี่ยวกับสหกรณ์ สาธารณสุข การตลาด การช่าง เป็นต้น

การพัฒนา รวมถึงการพัฒนาสังคม หมายถึง การมีคุณภาพชีวิต (Quality of Life) ที่ดีขึ้น อาจวัดคุณภาพชีวิตได้หลายแบบ เช่น วัดทางการศึกษา เศรษฐกิจ การเมือง อนามัย หรือทางจิตใจ ถ้าหากคุณภาพชีวิตดีขึ้น จะทำให้การพัฒนาสูงขึ้น เช่นกัน

อธิบายความสมเหตุสมผล

๑. ทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้เกิดการ พัฒนา หมายความว่า ปัจจัยเหตุคือ ทรัพยากรธรรมชาติก่อให้เกิดปัจจัยผล คือการพัฒนา เหตุผลคือเมื่อมีทรัพยากร เช่น น้ำมัน ทองคำหรือเพชรแล้ว สิ่งทำให้เกิดเป็นทรัพย์สินเงินทอง สามารถนำไปใช้จ่ายยกระดับคุณภาพชีวิตให้สูงขึ้นได้ ยังมีทรัพยากรธรรมชาติ มีค่าจำนวนมาก ยิ่งทำให้ระดับการพัฒนาสูงมากขึ้นไปอีก

๒. ทรัพยากรมนุษย์ ทำให้เกิดการ พัฒนา หมายความว่า ปัจจัยเหตุคือ ทรัพยากรมนุษย์ โดยเฉพาะในวัยแรงงานก่อให้เกิดปัจจัยผล คือ การพัฒนา เหตุผลคือคนในวัยแรงงานมีกำลังแรงงานที่สามารถใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อคุณภาพชีวิตได้ เช่น เพิ่มการศึกษา ทำให้สุขภาพอนามัยแข็งแรง จิตใจมั่นคงเข้มแข็ง เป็นต้นปัจจัยนี้ เป็นเหตุให้เกิดการพัฒนาได้

๓. องค์การสังคม ทำให้เกิดการ พัฒนา เป็นการทำให้เกิดพลังในการทำงาน ได้ใหญ่ขึ้นและมากขึ้น ซึ่งจะทำคนเดียวไม่ได้ แต่องค์การสามารถทำได้ ทำได้มาก และทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะได้ร่วมช่วยกันคิดพิจารณา มีความรอบคอบ เป็นเหตุให้เกิดการพัฒนาได้อีกทางหนึ่ง

๔. ภาวะผู้นำ ทำให้เกิดการ พัฒนาจำนวนผู้นำประเภทต่าง ๆ ยังมีมากขึ้น เท่าใด ยิ่งทำให้การพัฒนา มีระดับสูงมากขึ้นเพียงนั้น ทั้งนี้ ก็เพราะผู้นำมักจะเป็นคนที่มีคุณภาพ การทำงานของผู้นำจึงพลอยมีคุณภาพหรือประสิทธิภาพไปด้วย นอกจากนั้น การมีบารมีของผู้นำ ทำให้คนที่มารวมตัวกันทำงาน ทำงานอย่างทุ่มเท เพื่อผู้นำจึงทำให้เกิดผลดีแก่การพัฒนา

๕. การติดต่อ ทำให้เกิดการ พัฒนา หมายถึงการติดต่อระหว่างชุมชนระหว่าง เมืองหรือระหว่างประเทศ ซึ่งชุมชนเมืองจะได้ประโยชน์มากจากประเทศที่พัฒนา

แล้ว เพราะการติดต่อก่อให้เกิดการถ่ายทอดความรู้ ความชำนาญ สินค้า เทคโนโลยี จากประเทศพัฒนาแล้ว ทำให้สังคมด้อยพัฒนามีความเจริญก้าวหน้าตามไปด้วย

๖. การฝึกอบรม ทำให้เกิดการพัฒนา การฝึกอบรมมีฐานะพิเศษ เป็นทั้งตัวเหตุโดด ๆ และเป็นตัวเหตุร่วมกับตัวเหตุอื่น ๆ ทำให้เกิดการพัฒนาได้ คำอธิบายให้เห็นความจริงก็ไม่ยาก เพราะหากมองการฝึกอบรมว่าเป็นการศึกษา (Education) เสียแล้ว ก็ย่อมจะเห็นความสำคัญได้ชัดเจนในการทำให้เกิดการพัฒนา เพราะทำให้ความรู้ความชำนาญด้านต่าง ๆ ของคนสูงขึ้น การพัฒนาก็ย่อมจะสูงตามไปด้วย การศึกษาดีย่อมจะทำให้รู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ ทรัพยากรมนุษย์ที่ดีการศึกษา ก็ย่อมเป็นทรัพยากรที่มีคุณภาพองค์การสังคมที่มีคนมีคุณภาพ เป็นสมาชิกก็ย่อมพลอยมีคุณภาพไปด้วย ผู้นำที่มีการศึกษาดีย่อมมีคุณภาพดียิ่งขึ้น การติดต่อกับเฉลียวฉลาดอันเกิดจากการศึกษา ย่อมก่อผลประโยชน์ด้านการพัฒนาการ การฝึกอบรมจึงช่วยให้เกิดการพัฒนาด้วยเหตุนี้

๒. ทฤษฎีว่าด้วยขั้นตอนของความเจริญทางเศรษฐกิจ^{๖๔}

ความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ เป็นจุดมุ่งหมายเดียวกันของการพัฒนาในทุก ๆ ประเทศและถือว่า เป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างยิ่ง แต่มีข้อองค์ประกอบเดียว เพราะนอกจากนี้ ยังมีองค์ประกอบอื่น ๆ ทั้งในด้านทัศนคติ ความเชื่อ รวมทั้งกระบวนการทางด้านสังคม ทฤษฎีนี้ เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษที่ ๑๙๕๐ และต้นทศวรรษที่ ๑๙๖๐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นทฤษฎีที่นักเศรษฐศาสตร์ให้ความสนใจ และมีฐานคิดเชื่อว่า การพัฒนาประเทศทั้งหมด จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ เป็นลำดับขั้นตอน กล่าวคือมีขั้นของการออมทรัพย์ขั้นการลงทุนและขั้นของการช่วยเหลือจากต่างประเทศ ฉะนั้น ในความหมายของนักเศรษฐศาสตร์ตามฐานคิดแนวนี้นี้ จึงหมายถึงการเจริญเติบโตเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วของระบบเศรษฐกิจส่วนรวม เพื่อบูรณะและพัฒนาเศรษฐกิจในระยะสั้น ฉะนั้น การพัฒนาประเทศในบางประเทศ โดยเฉพาะประเทศที่ด้อยพัฒนาทั้งหลาย จำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนด้านเงินทุน เพื่อการพัฒนาฐานคิดของทฤษฎีนี้ มาจากการใช้แผน มาร์แชล

^{๖๔} แนวคิดทฤษฎีและวิธีวิทยาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา, หน้า ๔๔-๔๘, (ออนไลน์), แหล่งที่มา: <http://le-book.ram.edule-bookle/EF324/EF324-3.pdf> (สืบค้นเมื่อ วันที่ ๔ มีนาคม ๒๕๖๒).

(Marshall Plan) ของสหรัฐอเมริกา ที่ให้ความช่วยเหลือแก่ประเทศต่าง ๆ ทางยุโรป ในการบูรณะประเทศ มีวิธีวิทยาขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑. วิธีวิทยาขั้นตอนเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของ Rostow (Rostow's Stages of Growth)^{๖๕}

W.W. Rostow นักเศรษฐศาสตร์ได้เขียนไว้ในหนังสือเรื่อง “ความเติบโตทางเศรษฐกิจ” ตามลำดับขั้นว่า การเปลี่ยนแปลงความเปลี่ยนแปลงจากความด้อยพัฒนา ซึ่งไปสู่การพัฒนาของแต่ละประเทศ มีลำดับขั้นตอนโดยสามารถแบ่งออกได้เป็น ๕ ขั้นตอน คือ

๑. ขั้นลำดับดั้งเดิม (The traditional society)
๒. ขั้นก่อนที่ระบบเศรษฐกิจจะทะยานขึ้น (The precondition for takeoff)
๓. ขั้นทะยานขึ้น (The takeoff)
๔. ขั้นผลักดันไปสู่ความเจริญเติบโตแบบเต็มที่ (The drive to maturity)
๕. ขั้นที่มีการบริโภคขนาดใหญ่ (The age of high mass consumption)

ตามแนวคิดของ Rostow นี้ มีปัญหาว่า ระยะเวลาแต่ละขั้นตอนความยาวนานแค่ไหน และแต่ละขั้นตอน มักมีความเหลื่อมซ้อนกัน ทำให้การแบ่งเขตแต่ละขั้นตอนทำได้ไม่ชัดเจน และอาจมีการผลักดันให้ข้ามขั้นตอนกันได้ในประเทศกำลังพัฒนา ระบบเศรษฐกิจของประเทศเหล่านี้ ยากที่จะแยกขั้นตอนตามที่ Rostow เสนอไว้ เพราะมีปรากฏการณ์หลายขั้นตอนรวมอยู่ด้วยกัน เช่น บางส่วนของระบบเศรษฐกิจอาจเป็นแบบสังคมโบราณ ในขณะที่ส่วนอื่น มีลักษณะก่อนการทะยานขึ้นและในส่วนอื่น ๆ อาจจะได้ทะยานขึ้นเรียบร้อยแล้ว ตัวอย่างในเมืองใหญ่ ๆ ที่มีความเจริญก้าวหน้ามากกว่าชนบท ดังนั้น ในระยะเวลาหนึ่ง ๆ สภาพการณ์ของทั้ง ๕ ขั้นตอนของ Rostow อาจเกิดขึ้นพร้อม ๆ กันในแต่ละส่วนของระบบเศรษฐกิจก็ได้ โดยที่แต่ละขั้นตอนมิได้สูญสิ้นไปก่อนที่จะเกิดขั้นตอนใหม่ ๆ ขึ้น สภาพของระบบเศรษฐกิจบางส่วนยังล้าหลังอยู่ ในขณะที่ส่วนอื่น ๆ เจริญก้าวหน้าทันสมัย มีช่องว่างแตกต่างกันมากก็ได้

^{๖๕} Rostow, W.W. (1960). "The Five Stages of Growth-A Summary". The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 4-16.

นอกจากนี้ ทฤษฎีนี้ ยังกล่าวว่าเงื่อนไขสำคัญของความสามารถในการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของแต่ละประเทศ คือ อัตราการพัฒนาอย่างรวดเร็วของอุตสาหกรรม ๒-๓ ประเภท ซึ่งอุตสาหกรรมสำคัญนั้นจะเป็นอะไรก็ได้ ขึ้นอยู่กับสภาพบริบทของแต่ละประเทศ เมื่ออุตสาหกรรมหนึ่งเจริญก็ทำให้อุตสาหกรรมอื่นที่เกี่ยวข้องเจริญไปด้วย และการที่เศรษฐกิจแต่ละชั้น ต่างกันนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัย ๓ ประการ คือ

๑. ขนาดของรายได้
๒. ประเภทของอุปสงค์
๓. การตัดสินใจเรื่องนโยบาย

ทั้งนี้ ในสังคมแบบดั้งเดิมนั้น การพัฒนาเศรษฐกิจยังอยู่ในสภาพที่ไม่มีการปรับปรุงนัก เพราะฉะนั้น จึงมีประสิทธิภาพการผลิตต่ำและมีสภาพสังคม ที่ไม่เปิดโอกาสให้มีการปรับปรุงได้ เมื่อประเทศเจริญขึ้นสู่สภาวะก่อนที่ระบบเศรษฐกิจจะทะยานขึ้น ประเทศต้องปรับปรุงบางส่วนของระบบเศรษฐกิจ โดยวิธีดังนี้ คือ

๑. เพิ่มประสิทธิภาพการผลิตทางการเกษตร
๒. ส่งสินค้าออกให้ทันการ
๓. มีการลงทุนด้านการคมนาคมขนส่ง การพัฒนาพลังงาน

ส่วนในขั้นทะยานขึ้นนั้น จะเห็นความสำเร็จขึ้นได้ในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจบางส่วน และเมื่อมาถึงขั้นผลักดัน จะมีการใช้เทคโนโลยีทันสมัย มีการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติอย่างจริงจัง และได้ผลมาแล้ว สำหรับในขั้นสุดท้ายนั้น สังคมจะมีทางเลือก ๓ ทาง คือ

๑. การพัฒนา / สร้างความมั่นคงทางสังคม
๒. การขยายอำนาจออกไป
๓. การเพิ่มปริมาณสินค้าอุปโภคบริโภค

อย่างไรก็ตาม กลยุทธ์ในการพัฒนาดังที่ทฤษฎีการเติบโตลำดับขั้นได้เสนอไว้ ไม่จำเป็นต้องใช้ได้ผลเสมอไป เหตุผลสำคัญก็คือมิใช่การออมทรัพย์และการลงทุน ไม่ได้เป็นเงื่อนไขที่จะเป็นต้องการพัฒนา แต่เป็นเพราะว่ามันไม่ได้เป็นเงื่อนไขที่เพียงพอต่างหาก การที่แผนการมาร์เชล ประสบผลสำเร็จในยุโรปเนื่องจากประเทศเหล่านั้น ได้รับความช่วยเหลืออันเหมาะสมกับสภาวะการณ์ต่าง ๆ ที่จำเป็นและประเทศในยุโรป ก็มีโครงสร้างสถาบัน ตลอดจนทัศนคติของประชาชนเอื้ออำนวย

และเหมาะสมอยู่แล้ว เช่น ตลาดสินค้าและตลาดเงินที่ดี สิ่งอำนวยความสะดวก ด้านการขนส่ง กำลังแรงงานที่ได้รับการศึกษาและฝึกฝนเป็นอย่างดี แรงจูงใจที่จะประสบความสำเร็จและการบริหารที่มีประสิทธิภาพ แต่ประเทศโลกที่สามยังขาดแคลนสิ่งเหล่านี้เป็นอย่างมาก ฉะนั้น ทั้ง ๆ ที่มีการวางแผนตามโครงการไว้แล้วได้ดีเลิศเพียงใด ก็ไม่อาจนำไปสู่ความสำเร็จได้เนื่องจากขาดปัจจัยเสริม เช่น ความสามารถในการบริหารแรงงานมีฝีมือ เป็นต้น

นอกจากนี้ ทฤษฎีการเติบโตลำดับขั้น ยังไม่ได้คำนึงถึงพลังอำนาจภายนอกประเทศในโลกที่สามโดยเฉพาะระบบการค้าการเมืองและเศรษฐกิจระหว่างประเทศ อันสลับซับซ้อนยิ่งในยุคปัจจุบัน ฉะนั้น จึงไม่สามารถกล่าวอ้างได้ว่า การพัฒนาประเทศเป็นเพียงการ “กำจัดอุปสรรคบางอย่าง” แล้วเพิ่ม “สิ่งที่ขาดหายไป” เข้าไปก็พอแล้ว เช่นที่นักเศรษฐศาสตร์ในทศวรรษที่ ๑๙๕๐ และทศวรรษที่ ๑๙๖๐

๒. วิธีวิทยาตัวแบบการเจริญเติบโตของแฮร์รอต โดมาร์ (The Harrod - Domar Growth Model)^{๖๖}

ทฤษฎีนี้ ให้ความสำคัญของการออมและการสะสมทุน ซึ่งถือว่า เป็นปัจจัยที่สำคัญอันจะส่งผลต่อผลผลิตรวมของประเทศเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ ยังจะผลักดันให้ระบบเศรษฐกิจเจริญเติบโตต่อไป การสะสมทุนที่เพิ่มขึ้นเกิดจากการลงทุนที่เพิ่มขึ้น ซึ่งจะมากหรือน้อยขึ้นกับการออมทั้งหมดของประเทศตัวแบบการเจริญเติบโตของ Harrod Domar นั้น อธิบายว่า อัตราการเจริญเติบโตของระบบเศรษฐกิจในระยะสั้น ถูกกำหนดโดยการออมของประเทศและอัตราส่วนของทุนต่อผลผลิต ระบบเศรษฐกิจจะขยายตัวสูงได้ จะต้องอาศัยการออมและการลงทุนในประเทศที่สูง ในทางตรงข้ามประเทศต่าง ๆ ต้องพยายามให้อัตราส่วนของทุน (Capital) ต่อผลผลิตลดลง ซึ่งสามารถสรุปได้ว่า เศรษฐกิจของประเทศชาติจะเจริญได้นั้น มาจากการออมของประชาชนภายในชาติ รวมทั้งการลดการบริโภคในสินค้าที่ไม่จำเป็นลงไป ข้อบกพร่องของทฤษฎีที่ว่าด้วยการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

^{๖๖} Mr. Harrod and Growth Economics, *The Mathematical Formulation of Harrod's Growth Model: A Comment*, The Economic Journal Vol.75, No. 299, (Oxford University Press, Sep, 1965), pp. 620-624.

๑. ขอบเขตของปัจจัยเพื่อการพัฒนาแคบเกินไป กล่าวคือ มีการเน้นเฉพาะเรื่องการออมและการเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตของปัจจัยทุน โดยไม่คำนึงถึงความสำคัญของปัจจัยแรงงาน ซึ่งมีอยู่เหลือเฟือในประเทศด้อยพัฒนา จนทำให้อัตราค่าจ้างแรงงานต่ำ ซึ่งต่างจากปัจจัยทุน

๒. อัตราการออมและการลงทุนสูง ๆ อย่างเดียวไม่พอ ที่จะเร่งรัดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

๓. ขาดการพิจารณาเรื่องการปรับปรุงด้านวิชาการ เทคโนโลยี

๔. ในประเทศด้อยพัฒนา ระดับการออม อาจไม่ทำให้เกิดระดับการลงทุนในด้านที่ก่อให้เกิดผลผลิตสูงตามไปด้วย เพราะว่าสภาพต่าง ๆ ยังไม่เอื้ออำนวยพอที่จะกระตุ้นให้เกิดการลงทุนในด้านอุตสาหกรรมและเกษตรกรรมขนาดใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นด้านการตลาด การขนส่ง การคมนาคม

๕. ประชาชนในประเทศขาดการตระหนักในการออม

๖. ประชาชนนิยมบริโภคสินค้าที่มาจากต่างประเทศ โดยเฉพาะจากประเทศที่พัฒนาแล้วจากทฤษฎีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่กล่าวมา เมื่อพิจารณาถึงความสอดคล้องในการพัฒนาประเทศของกลุ่มที่กำลังพัฒนาและด้อยพัฒนามีส่วนที่เหมือนกัน ดังนี้

๑) การเพิ่มระดับความเชี่ยวชาญและการแบ่งงานกันทำ ผู้มีส่วนร่วมในการผลิตทุกระดับจะมีความเชี่ยวชาญในงานของตนมากขึ้น และการแบ่งงานกันทำเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ นี่เป็นสิ่งที่เกิดในกระบวนการผลิต ซึ่งจะเพิ่มขึ้นไปพร้อม ๆ กับการพัฒนาเศรษฐกิจ เมื่อมีความเชี่ยวชาญเพิ่มขึ้นย่อมทำให้การผลิตมีประสิทธิภาพดีขึ้น อย่างไรก็ตาม สิ่งนี้มักสัมพันธ์กับอัตราที่เพิ่มขึ้นของการผลิตที่อาศัยทุนเป็นหลักการพัฒนาเศรษฐกิจ จึงก่อให้เกิดอุปสงค์ต่อการจัดสรรทรัพยากรเพื่อการลงทุนให้มากกว่าการบริโภคที่เป็นอยู่สำหรับในประเทศโลกที่สามหลาย ๆ ประเทศนั้น ควรเน้นเรื่องการลงทุนมนุษย์โดยที่ทรัพยากรต่าง ๆ ซึ่งใช้ไปจะทำให้ประชาชนได้รับสารอาหารมากขึ้นและมีสุขภาพดีขึ้น ทั้งนี้ ความล้าหลังของสังคมย่อมเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศ ถ้าไม่มีการลงทุนดังกล่าว

๒) การแพร่กระจายของเศรษฐกิจเงินตรา และการเสื่อมความนิยมในเรื่องการค้าแบบแลกของกันจะเกิดขึ้น ถ้ามีความเชี่ยวชาญเพิ่มขึ้น ในขณะเดียวกันการมีความต้องการเพิ่มขึ้นในการแลกเปลี่ยนหรือการค้าระหว่างบุคคลที่อยู่ใน

ขั้นตอนการผลิตต่าง ๆ กันย่อมกระตุ้นให้เศรษฐกิจเงินตราเจริญเติบโตขึ้น ซึ่งเงินตรานั้น ถือเป็นสื่อของการแลกเปลี่ยนที่ดีกว่าการแลกเปลี่ยนของ ทั้งในแง่ของความยืดหยุ่น ความคงทนถาวร สามารถแบ่งส่วนได้ขนถ่ายได้และเป็นหนี้ได้

๓) การเปิดโอกาสให้ปริมาณของทางเลือกที่มีประสิทธิภาพขยายวงออกไปมากขึ้น ทั้งแก่ผู้บริโภคและผู้ผลิต สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นได้ทั้งจากการนำเอาโภคภัณฑ์ใหม่ ๆ เข้ามาใช้ เช่น สินค้าประเภทเครื่องไฟ ประเภทพลาสติก อาหารแบบใหม่ ๆ รวมทั้งสินค้าสาธารณะ เช่น การศึกษา โครงการสุขภาพและอนามัย และในด้านกิจกรรมทางเศรษฐกิจประเภทต่าง ๆ รวมทั้งการมีสถาบันใหม่ ๆ ที่มีความก้าวหน้าทางเทคนิค เปิดโอกาสให้มีบริษัทธุรกิจเพิ่มขึ้น มีกลุ่มธนาคารต่าง ๆ เพิ่มขึ้น มีครัวเรือนเพิ่มขึ้น มีคนเพิ่มขึ้น เป็นต้น

๔) การเปลี่ยนบทบาทของรัฐบาล

๕) การให้ความสำคัญเพิ่มขึ้นแก่การส่งสินค้า และบริการออกนอกประเทศ การนำเข้าสินค้าจากต่างประเทศ ทั้งนี้ รวมทั้งในแง่ของการไหลเวียนของเงินตรา เช่น การกู้ยืม

๖) การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างในการกระจายการจ้างงาน และสถานที่ของการทำงาน เช่น ให้แรงงานหันเหจากภาคเกษตรกรรมมาสู่ภาคอุตสาหกรรม เป็นต้น นอกจากนี้ การพัฒนาเศรษฐกิจก่อให้เกิดสภาวะผลตามมามากหลายประการ เช่น รูปแบบของที่อยู่อาศัยของประชากร อัตราการเกิด-อัตราการตาย ภาวะเจริญพันธุ์ การเพิ่มของประชากร ก่อสร้างระบบสาธารณสุขโรค เป็นต้น สิ่งเหล่านี้มาจากการพัฒนารากฐานทางเศรษฐกิจ แต่ไม่จำเป็นที่จะต้องมียุทธวิธีที่เหมือนกัน แต่โดยภาพรวมการเปลี่ยนแปลงในหกประการข้างต้น เป็นปัจจัยหลักต่อการพัฒนาเศรษฐกิจเสมอ

๓. ทฤษฎีการด้อยพัฒนาและการพึ่งพา^{๖๗} (Underdevelopment and Dependency Theory)

ทฤษฎีการด้อยพัฒนาและพึ่งพา เกิดจากความไม่เท่าเทียมกันในสังคมของประเทศพัฒนาแล้วกับประเทศกำลังพัฒนา จึงทำให้เกิดทฤษฎีนี้ขึ้นมาเพื่อจะแก้ปัญหาสังคม นักทฤษฎีนี้ มีความเชื่อว่ากลุ่มประเทศพัฒนาแล้วชอบเอาเปรียบประเทศกำลังพัฒนา มีการครอบงำประเทศกำลังพัฒนาในด้านต่าง ๆ เพราะประเทศกำลังพัฒนานั้น ต้องพึ่งพาประเทศพัฒนาแล้วจึงทำให้เกิดการพึ่งพา มีดังนี้

ทฤษฎีด้อยพัฒนาและพึ่งพา เป็นการศึกษารากเหง้าของปัญหาความด้อยพัฒนาจากขบวนการทางประวัติศาสตร์ของประเทศด้อยพัฒนาในกลุ่มลาตินอเมริกา ที่ให้ความสำคัญแก่การผลิตสินค้าขั้นปฐมภูมิ คือ สินค้าการเกษตรกรรมเพียงอย่างเดียว จึงเกิดการกีดกันของชนชั้น นายทุนนายหน้าและให้ความสำคัญที่ปัจจัยภายนอกมากกว่า ตามสมมติฐานของ **Gunder Frank** (ค.ศ.1966-1969) และ **Amin** (ค.ศ.1974-1976) ว่า ความด้อยพัฒนา (Underdevelopment) ไม่ใช่ภาวะเริ่มต้นของกระบวนการพัฒนาประเทศซึ่งทุกสังคมต้องประสบ ประเทศพัฒนาแล้วอาจจะไม่เคยตกอยู่ในสภาพความด้อยพัฒนาเหมือนแบบประเทศโลกที่สามประสบ แต่อาจเป็นไปได้ว่า ประเทศพัฒนาแล้วในขณะนี้ อาจตกอยู่ในสภาพที่ไม่พัฒนา (Undeveloped) มาก่อน ความด้อยพัฒนาส่วนใหญ่เป็นผลมาจากระบบทุนนิยมโลกของประเทศพัฒนาแล้ว หาใช่เป็นผลสะท้อนมาจากความบกพร่องทางโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองภายในประเทศด้อยพัฒนา ลักษณะโครงสร้างทุนนิยมโลกประกอบไปด้วย ๒ ส่วน คือ ประเทศศูนย์กลาง (Core) เป็นประเทศพัฒนาแล้ว อีกส่วนเป็นประเทศบริวารเป็นประเทศด้อยพัฒนาอยู่

สาเหตุของการด้อยพัฒนาและการพึ่งพา มีดังนี้

๑. ประเทศด้อยพัฒนา ผลิตสินค้าวัตถุดิบประเภทปฐมภูมิ (Primary Goods) ออกสู่ตลาดโลกเชื่อว่าจะพัฒนาเศรษฐกิจได้ ขณะเดียวกันก็นำทุนต่างประเทศเข้ามา

^{๖๗} ทฤษฎีการด้อยพัฒนาและการพึ่งพา, หน้า ๔๙-๕๐, (ออนไลน์), แหล่งที่มา: www.edu.nmu.ac.th/dss.doc. (สืบค้นเมื่อ วันที่ ๔ มีนาคม ๒๕๖๒).

๒. การพึ่งพาเทคโนโลยีจากประเทศพัฒนาแล้ว สิ่งเทคโนโลยีมาพัฒนาอุตสาหกรรมและทุกสาขาการผลิต การคมนาคมขนส่ง การสื่อสาร การศึกษา การสาธารณสุข

๓. นายทุนต่างชาติเข้าไปลงทุนในประเทศด้อยพัฒนา ทั้งทางตรงและทางอ้อม เปลี่ยนแปลงการผลิต ถูกครอบงำและผูกขาดการตลาดทั้งภายในและภายนอกประเทศ

๔. ประเทศพัฒนาแล้วใช้องค์การระหว่างประเทศ เป็นเครื่องมือครอบงำประเทศ ด้อยพัฒนาเช่น ธนาคารโลก และกองทุนการเงินระหว่างประเทศ

๕. ประเทศพัฒนาแล้วใช้ความเหนือกว่าทางเศรษฐกิจ การเมือง วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีครอบงำ รวมทั้งสังคมและวัฒนธรรมมาแทรกแซงอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

๖. รัฐของประเทศด้อยพัฒนา มีอำนาจในกาต่อรองความสัมพันธ์กับประเทศพัฒนาแล้วอย่างจำกัด เพราะอิทธิพลนายทุนระหว่างประเทศครอบงำ

๗. สังคมด้อยพัฒนาส่วนใหญ่ ตกอยู่ภายใต้ทุนภายในประเทศ นายทุนภายในประเทศมีความสัมพันธ์กับนายทุนต่างประเทศ ทำให้เกิดความเห็นแก่ประโยชน์ตนมากกว่าชาติ

ลักษณะการด้อยพัฒนาและการพึ่งพา

ประเทศด้อยพัฒนา ต้องคอยพึ่งพิงประเทศศูนย์กลางอยู่ตลอดเวลา ถูกประเทศศูนย์กลางเอารัดเอาเปรียบคอยดูดส่วนเกินของประเทศบริวารไปพัฒนาประเทศตนเอง และสามารถกำหนดวิถีชีวิตความเป็นไปต่าง ๆ ในประเทศบริวารที่ด้อยพัฒนาได้ โครงสร้างของประเทศด้อยพัฒนามีขีดความสามารถจำกัด ความไม่เท่าเทียมกันระหว่างประเทศพัฒนาแล้วและประเทศด้อยพัฒนา นำไปสู่ความไม่เท่าเทียมกันในสังคมระหว่างนายทุนกับคนส่วนใหญ่ของประเทศด้อยพัฒนา อาจทำให้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงขึ้น จนไม่สามารถพัฒนาชุมชนได้

การนำทฤษฎีการด้อยพัฒนาและการพึ่งพาไปใช้พัฒนาชุมชน ต้องคำนึงถึงสิ่งต่อไปนี้

๑. ในการดำเนินงานพัฒนาชุมชน จะต้องระมัดระวังไม่ให้คนร่ำรวยหรือผู้มีฐานะครอบงำและได้รับประโยชน์จากการพัฒนาฝ่ายเดียว จะต้องสร้างความเท่าเทียมกันให้เกิดขึ้นในสังคม

๒. ในการพัฒนาชุมชน ถ้าหากใช้วิธีที่ไม่เหมาะสม ไม่สามารถลดช่องว่างระหว่างคนในชุมชน และไม่มีวิธีปรับเปลี่ยนการพัฒนาแล้ว ก็ไม่ประสบผลสำเร็จในการพัฒนา

๓. ในการพัฒนาชุมชนนั้น หลักการพึ่งตนเองและการช่วยเหลือตนเองของชุมชน เป็นสิ่งจำเป็นเพราะการพึ่งพาผู้อื่น อาจจะต้องสูญเสียบางสิ่งบางอย่างในชุมชนไป ต้องเพิ่มพูนศักยภาพการพึ่งตนเองขอชุมชนในด้านต่าง ๆ ให้มากที่สุด เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชนนำไปสู่การพัฒนาแบบยั่งยืน

๔. ในการพัฒนาชุมชน ก็มีหลักสำคัญ คือ การเปิดโอกาสให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมกัน ไม่ใช่เพื่อบุคคลหรือกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดเท่านั้น

๕. ในการพัฒนาชุมชน ไม่ควรให้บุคคลหรือกลุ่มคนเพียงกลุ่มเดียวมีบทบาทมากที่สุด แต่ต้องให้ทุกคนมีบทบาทในการพัฒนาตามศักยภาพที่ตนเองมี เพื่อความสำเร็จของชุมชน

๔. แนวทางศึกษาตามแนวทฤษฎีพึ่งพา^{๒๘}

๔.๑ แนวทางศึกษาแบบมาร์กซิสต์ (Marxist)

แนวทางศึกษาแบบนี้ เป็นการศึกษาถึงรากเหง้าของปัญหาความด้อยพัฒนา^{๒๙} เป็นผลมาจากกระบวนการทางประวัติศาสตร์ที่มีลักษณะเป็นพลวัตมากกว่าเป็นผลมาจากปัญหา ภายในประเทศ การผลิตสินค้าแบบเกษตรกรรม เป็นผลให้เกิดระบบนายทุน-นายหน้า จะเห็นได้ว่า ความด้อยพัฒนา (Underdevelopment) ไม่ใช่ภาวะเริ่มต้นของกระบวนการ พัฒนาประเทศที่ทุกสังคมต้องประสบ ประเทศที่พัฒนาแล้วบางประเทศไม่เคยตกอยู่ในสภาวะที่ด้อยพัฒนา แต่อาจอยู่ในสภาวะที่ไม่พัฒนา (Undeveloped) มาก่อน นอกจากนี้ ความด้อยพัฒนาส่วนมาก เป็นผลมาจากความเป็นระบบทุนนิยมโลกของประเทศพัฒนา มิใช่เป็นผลสะท้อนจากลักษณะบกพร่องทางโครงสร้างเศรษฐกิจสังคม หรือแม้แต่การเมืองภายในประเทศด้อยพัฒนาเอง ซึ่งระบบทุนนิยมนั้นมีมุมมอง คือประเทศแม่หรือประเทศศูนย์รวมและประเทศบริวาร (Peripheral Countries)

^{๒๘} แนวคิด ทฤษฎีและวิธีวิทยาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา, หน้า ๕๔-๕๕, (ออนไลน์), แหล่งที่มา: <http://e-book.ram.edu-book/e/EF324/EF324-3.pdf> (สืบค้นเมื่อ ๔ มีนาคม ๒๕๖๒).

ความสัมพันธ์ของประเทศทั้งสองนี้จะมีความสัมพันธ์ทั้งทางบวกและทางลบ กล่าวคือ ในลักษณะที่ประเทศบราซิลต้องคอยพึ่งพาประเทศศูนย์อยู่ตลอดเวลา ถูกประเทศศูนย์ (Core) เอาไว้เอาเปรียบ มีการดูดซึมส่วนเกินทางเศรษฐกิจจากประเทศบราซิล เพื่อไปพัฒนาประเทศของตน และสามารถกำหนดวิถีชีวิตความเป็นไปต่าง ๆ ในประเทศบราซิล จนทำให้ประเทศบราซิลไม่อาจมีแนวทางพัฒนาประเทศได้อย่างเป็นอิสระ และลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวถูกกำหนดให้ดำรงต่อไป ด้วยเจตนาของประเทศศูนย์ตามโครงสร้างของระบบทุนนิยมโลก ซึ่งเป็นสาเหตุของความด้อยพัฒนาเรื้อรังในประเทศบราซิล

อย่างไรก็ตาม ถือว่า การพัฒนาของประเทศบราซิลนั้นต่างไปจากของประเทศศูนย์ โดยที่สถานะทางโครงสร้างในการที่ตนต้องเป็นประเทศบราซิล เป็นตัวทำให้พัฒนาการของประเทศมีขีดจำกัด ประเทศศูนย์จะอยู่รอดได้ ต้องมีประเทศบราซิล แต่ประเทศบราซิลไม่อาจพัฒนาเป็นทุนนิยมเต็มรูปแบบ ประเทศศูนย์ได้ตราบดีที่ยังอยู่ในระบบศูนย์บราซิลของระบบทุนนิยมโลกอยู่ ในขณะที่ประเทศศูนย์มีองค์ประกอบทางสังคมที่เอื้อต่อการพัฒนาทุนนิยมเต็มรูปแบบ ซึ่งได้แก่ ความเป็นอิสระเป็นตัวของตัวเองมาก มีโครงสร้างที่เอื้อต่อการเร่งการผลิต ระบบทุนนิยมโลกบังคับให้ประเทศบราซิลไม่สามารถประสบซึ่งลักษณะเช่นนั้นได้

สำหรับมาตรการในการแก้ปัญหาตามแนวทางศึกษานี้ การปฏิบัติแบบสังคมนิยมและการตัดความสัมพันธ์เชิงพึ่งพาที่เคยมีมาต่อประเทศศูนย์เท่านั้น ที่จะทำให้ประเทศเหล่านี้หลุดพ้นจากความด้อยพัฒนา

๔.๒ แนวทางศึกษาแบบทุนนิยม (Capitalism)

แนวทางศึกษาในแบบนี้ ยังคงเห็นด้วยที่ว่า ประเทศด้อยพัฒนาถูกประเทศที่พัฒนาแล้วเอาเปรียบ โดยการกอบโกยผลประโยชน์หรือมูลค่าส่วนเกินไปหมด ทำให้ประเทศเหล่านี้ไม่อาจพัฒนาได้ อย่างไรก็ตาม แนวความคิดนี้ เชื่อว่า ยังมีโอกาสที่จะพัฒนาประเทศตามแบบทุนนิยมต่อไปได้ หากมีการปรับปรุงโครงสร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ และการเมืองระหว่างประเทศด้อยพัฒนากับประเทศพัฒนาเสียใหม่ไม่ให้ถูกเอาเปรียบ ทั้งนี้ แนวคิดดังกล่าวอาศัยทัศนะของการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง และลักษณะของความเป็นชาตินิยมมาเป็นองค์ประกอบสำคัญ แนวทางเรื่องการพัฒนาโดยอาศัยความพยายามในการพึ่งพาตนเองเป็นหลักนั้นมีดังนี้

๑) การลดการพึ่งพาด้านการนำเข้าสำหรับสินค้าและบริวารที่จำเป็นทางด้านอาหาร น้ำมัน ผลิตภัณฑ์ปิโตรเลียม ปัจจัยหรืออุปกรณ์การผลิตสินค้าประเภททุนและที่สำคัญ คือลดการพึ่งพาผู้เชี่ยวชาญต่าง ๆ ที่มาจากภายนอกประเทศ

๒) การเปลี่ยนแปลงรูปแบบและระสนิยมในการบริโภค และการเพิ่มสมรรถนะในการผลิต

๓) การกระจายรายได้ ในลักษณะของการกำหนดนโยบายที่จะเปลี่ยนรูปแบบการดำเนินชีวิตของคนที่มีรายได้มาก โดยการใช้นโยบายภาษี นโยบายด้านราคา การชักจูงใจ และในกรณีจำเป็นอาจต้องใช้วิธีการปันส่วน

๔) ในบางประเทศ รัฐอาจจำต้องใช้ใช้นโยบายการควบคุมและเป็นเจ้าของกิจการที่เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการเพิ่มความสามารถและความพยายามในการเจรจาต่อรองกับบริษัทข้ามชาติ

๕) การดำเนินนโยบายทางวัฒนธรรม เพื่อลดภาวะพึ่งพาทางวัฒนธรรมที่เคยมีต่อประเทศมหาอำนาจ

๔.๓ แนวทางศึกษาแบบผสมระหว่างแนวมาร์กซิสต์กับแนวนิยม

แนวทางนี้ เป็นการศึกษาว่า การพึ่งพากายในกระบวนการทางประวัติศาสตร์ของการขยายตัวของระบบทุนนิยมโลกนั้น มีลักษณะต่างกันอย่างไรแต่ละสังคม เพราะเชื่อว่า ในแต่ละประเทศนั้นมีลักษณะและความเป็นไปทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ภูมิศาสตร์สภาพแวดล้อม ปัจจัยทางธรรมชาติต่างกันออกไป และเชื่อว่าลักษณะดังกล่าวเฉพาะตัวในสังคมหนึ่ง ย่อมเป็นตัวกำหนดเงื่อนไขความสัมพันธ์เชิงพึ่งพาระหว่างประเทศที่พัฒนาแล้วกับประเทศด้อยพัฒนา

๔.๔ แนวคิดการพัฒนาว่าด้วยการพัฒนาแบบยั่งยืน^{๖๔}(Sustainable development) United Nation Population Fund Activities(UNFPA) ได้รวบรวมความหมายของการพัฒนาแบบยั่งยืนไว้ดังนี้

๑) การพัฒนาแบบยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาที่ตรงกับความต้องการตามความจำเป็นในปัจจุบัน โดยสามารถรองรับความต้องการ และหรือความจำเป็นที่จะเกิดแก่ชนรุ่นหลัง ๆ ด้วย ทั้งนี้ มาตรฐานการครองชีพที่เลียดความจำเป็นขั้น

^{๖๔} แนวคิด ทฤษฎีและวิธีวิทยาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา, หน้า ๖๒-๖๕,(ออนไลน์), แหล่งที่มา: <http://e-book.ram.edu-bookle/EF.pdf> (สืบค้นเมื่อ วันที่ ๔ มีนาคม ๒๕๖๒).

พื้นฐานต่ำสุด จะยั่งยืนต่อเมื่อมาตรฐานการบริโภคในทุกหนทุกแห่งคำนึงถึงความยั่งยืนในระยะยาว (Long term sustainability)

๒) การพัฒนาแบบยั่งยืน คือ ครอบคลุมมาตรการรักษามารดทางทรัพยากรที่จะตกกับชนรุ่นหลัง โดยอย่างน้อยให้ได้มากพอ ๆ กับที่ชนรุ่นปัจจุบันได้รับมา

๓) การพัฒนาแบบยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาที่กระจายประโยชน์ของความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจได้อย่างทั่วถึง ตลอดจนเป็นการพัฒนาที่ปกป้องสิ่งแวดล้อม ทั้งในระดับท้องถิ่นและในระดับโลก โดยรวบเพื่อชนรุ่นหลังและเป็นการพัฒนาที่ทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้นอย่างแท้จริง

๔) การพัฒนาแบบยั่งยืน หมายถึง การทำให้คุณภาพของชีวิตมนุษย์ดีขึ้นภายในระบบนิเวศวิทยาที่สามารถจะรองรับการดำเนินชีวิตได้ต่อไป ในลักษณะดังกล่าว “เศรษฐกิจแบบยั่งยืน” (Sustainable Economy) คงต้องเป็นเศรษฐกิจที่ดำรงรักษาแหล่งทรัพยากรธรรมชาติของตนไว้ได้ โดยเศรษฐกิจแบบนี้ จะยังคงสามารถพัฒนาควบคู่ไปกับการรักษาแหล่งทรัพยากรได้ต่อไป ด้วยการปรับตัว และโดยอาศัยการยกระดับความรู้ ปรับปรุงองค์กร ตลอดจนปรับปรุงประสิทธิภาพทางเทคนิคและเชาว์ปัญญาจากความหมายของการพัฒนาแบบยั่งยืนนั้น เป็นแนวคิดที่อยู่บนพื้นฐานของหลักการที่เรียกว่า “ความยุติธรรมระหว่างชน ๒ รุ่น” (Intergenerational equity) กล่าวคือ เมื่อพิจารณาจากความหมายของการพัฒนาแบบยั่งยืนนั้น สามารถกล่าวถึงการครอบคลุมประเด็น ๒ ลักษณะ คือ

ลักษณะแรก คือ เน้นเรื่องความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแบบมีขีดจำกัด โดยมุ่งเน้นวิถีชีวิตของประชาชนที่มีเศรษฐกิจพอเพียง สามารถอยู่ได้ท่ามกลางกระแสวิกฤตเศรษฐกิจ หรือเศรษฐกิจที่ปั่นป่วน โดยวิธีวิทยาของลักษณะแรกนั้น คือ "เน้นหลักความพอดี" และการตอบสนองต่อความจำเป็นพื้นฐานเท่าที่จำเป็น

ลักษณะที่สอง คือ เน้นเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติ หรือ ทรัพยากรธรรมชาติ เพราะธรรมชาติไม่ได้มีไว้เพื่อให้มนุษย์นำไปใช้ได้อย่างฟุ่มเฟือยและล้าผลาญ วิธีวิทยาของการรักษาและอนุรักษ์ทรัพยากร คือ การใช้สอยให้คุ้มค่า และใช้ให้น้อยลง อย่างไรก็ตาม ประเด็นนี้กำลังเป็นที่สนใจ (Curativeness) ของมวลหมู่ธรรมชาติและความสัมพันธ์ระหว่างประชากร การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

การเพิ่มประชากรและความเจริญทางด้านเทคโนโลยีขาดความสมดุล (Unequilibrium) อย่างไรก็ตาม วิถีวิทยาของการพัฒนาแบบยั่งยืน ควรที่จะสามารถพัฒนาได้น้อย ๓ ด้าน คือ ด้านเศรษฐกิจ สังคม นิเวศวิทยา

๔.๕ วิถีวิทยาของการพัฒนาแบบยั่งยืนทางด้านเศรษฐกิจ

๑) มีการขยายตัวของระดับเศรษฐกิจแบบกึ่งอุตสาหกรรม กล่าวคือเศรษฐกิจภายในครอบครัว การผลิตสินค้าที่คนภายในประเทศต้องการ โดยเฉพาะสินค้าบริโภคที่มีความสอดคล้องกันความจำเป็นพื้นฐาน

๒) ความยุติธรรม ประชาชนโดยเฉพาะชนชั้นแรงงาน จะต้องได้รับความยุติธรรมจากหน่วยงานของการผลิต (Production unit) คือ นายทุนนั่นเอง

๓) คุณภาพ ผลิตอะไรก็ตาม จะต้องได้มาตรฐานและมีประสิทธิภาพ จึงจะสามารถทำให้เศรษฐกิจของชาติอยู่รอดและสามารถแข่งขันต่อตลาดโลกได้ กรณีตัวอย่าง เช่นการส่งออกผลไม้ของประเทศไทย ซึ่งบางครั้งยังมีมาตรฐานต่ำ เพราะยังขาดกระบวนการคัดเลือก ซึ่งหมายถึงประสิทธิภาพของการคัดเลือกสินค้า จึงทำให้ผลไม้ไทยในตลาดโลกบางอย่างได้รับความนิยมลดลง

๔.๖ วิถีวิทยาของการพัฒนาแบบยั่งยืนทางด้านสังคม^{๗๐}

สังคมเป็นการรวมตัวของบุคคลของวัฒนธรรม ฉะนั้น การพัฒนาที่ดีและยั่งยืน จะส่งผลต่อการดำรงอยู่ของสังคม ดังนั้น วิถีวิทยาทางด้านนี้ ต้องมีทิศทางการดำเนินงาน ดังนี้

๑) อำนาจ อำนาจของสังคมที่ขัดเกลาสมาชิกในสังคม รวมทั้งต่อรองอำนาจบางประการจากสังคมที่เข้มแข็งและพัฒนามากกว่า โดยเฉพาะอำนาจทางสังคมชนบทดูเหมือนจะได้รับการเล็งเห็นคุณค่าน้อยกว่าอำนาจทางสังคมเมือง

๒) การมีส่วนร่วม การมีส่วนร่วมโดยหลักธรรมชาติ คือ การมีประชาธิปไตยในการพัฒนาฐานรากของสังคม สมาชิกในสังคมจะต้องมีสิทธิที่จะ “ออกแบบ” สังคมด้วยตนเองและมุ่งถึงความเจริญเติบโตของสังคม และประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน

^{๗๐} เกื้อ วงศ์บุญสิน,แนวคิดการพัฒนาว่าด้วยการพัฒนาแบบยั่งยืน(Sustainable development),(ออนไลน์),แหล่งที่มา: <https://kamponginfo.blogspot.com/>,(๒ มกราคม ๒๕๖๑).

๓) เสถียรภาพทางด้านสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเสถียรภาพทางด้านความปลอดภัยทางสังคม

๔) อัตลักษณ์ ซึ่งรวมถึงวิถีชีวิต แนวความคิด (Ideology) เพื่อการปฏิบัติ สังคมจะต้องไม่ถูกคุกคามจากสถานการณ์ข้อความรู้ (Stated knowledge) หรือวัฒนธรรมของต่างชาติ เคยปราศจากฐานคติที่จะนำมาดัดแปลงให้เหมาะสมกับบริบทของตนเอง

บทสรุป

จากที่กล่าวมาในส่วนที่เกี่ยวกับแนวความคิดและทฤษฎีการพัฒนาดังกล่าว พอสรุปได้ว่า มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ๆ คือ จากทฤษฎีอาณานิคมมาสู่แนวความคิดใหม่ของการพัฒนานั้น ไม่สามารถแสดงให้เห็นได้อย่างมีเหตุผล แต่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางผลประโยชน์และการรวมกลุ่มกันของประเทศต่าง ๆ เริ่มจากสหรัฐอเมริกาได้กำหนดแผนเพื่อให้ความช่วยเหลือในการพัฒนาประเทศต่าง ๆ และองค์การระหว่างประเทศให้เงินสมทบอีกจำนวนหนึ่ง ในปี ค.ศ. ๑๙๕๐

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา มีการต่อต้านการเป็นอาณานิคมของประเทศเมืองขึ้นทั้งหลายและประเทศอุตสาหกรรม ก็ยินยอมผ่อนปรนประเทศที่ได้รับเอกราชใหม่ ๆ เพื่อผลทางการเมือง ดังนั้น ทฤษฎีการพัฒนาศูนย์อาณานิคมที่ว่า “ไม่สามารถเอาชนะความด้อยพัฒนาได้” จึงหมดไปและมีความคิดเห็นในแง่ดีเกิดขึ้น กล่าวคือ “ปัญหาของการพัฒนา มีอยู่ทั้งในประเทศที่พัฒนาแล้วและด้อยพัฒนา” และเชื่อว่าความแตกต่างทางสังคมวัฒนธรรมไม่เป็นอุปสรรคอีกต่อไป จึงทำให้ต้องมีการกำหนดนโยบายการพัฒนาที่แตกต่างไปจากเดิม โดยเข้าไปสู่แนวทางที่เชื่อว่าจะเอาชนะความด้อยพัฒนาได้ตามกลุ่มของประเทศที่แบ่งกันอยู่สองฝ่าย คือ ก) ประเทศโลกที่หนึ่ง ซึ่งมีประเทศอุตสาหกรรมตะวันตกเป็นตัวแทน นำโดยประเทศสหรัฐอเมริกา เรียกว่า ทฤษฎีการทำให้ทันสมัย และ ข) ประเทศโลกที่สอง ซึ่งอาศัยประเทศสังคมนิยมเป็นตัวแทน นำโดยประเทศสหภาพโซเวียต ซึ่งเรียกว่า ทฤษฎีจักรวรรดินิยม

อย่างไรก็ดี เป็นที่ยอมรับว่า ทฤษฎีการทำให้ทันสมัยล้มเหลวตามที่เห็นกันอยู่ในประเทศโลกที่สามว่า ไม่มีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านเศรษฐกิจการเมืองและทางสังคม ไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรม แม้จะมีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเกิดขึ้น แต่ก็ส่งผลประโยชน์ให้กับคนส่วนน้อยในสังคมเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่นการเป็นประชาธิปไตยก็คงยังมีปัญหามากมาย ในทางเศรษฐกิจก็เช่นกัน ยังไม่เป็นไปตามนักทฤษฎีได้กล่าวไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การไม่กระจายผลการพัฒนาไปสู่ประชาชนผู้ยากจนทั้งหลายในชาติ ทฤษฎีการทำให้ทันสมัยมีอิทธิพลอย่างมากในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงประมาณปี ค.ศ. ๑๙๗๐ ซึ่งได้ลดความนิยมลงตลอดมา

แต่ปัจจุบันนี้ กลับได้รับความสนใจมากขึ้นอีกครั้งหนึ่งในรูปของการศึกษานโยบายสาธารณะ การตัดสินใจและการเลือกอย่างมีเหตุผลหรือการเลือกสาธารณะ และมีการเพิ่มกลยุทธ์ต่าง ๆ เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น เช่น การกระจายรายได้และการช่วยเหลือให้ประชาชนได้รับสิ่งจำเป็นพื้นฐาน รวมทั้งการแก้ปัญหาทั้งหลายที่เกิดขึ้นที่ยังคงยึดแนวทางหลักของทฤษฎีการทำให้ทันสมัยอยู่ต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การอาศัยความช่วยเหลือจากประเทศพัฒนาแล้วเช่นเดิม

การต่อต้านและการวิพากษ์วิจารณ์แนวความคิดและทฤษฎีการทำให้ทันสมัยมีมากมาย มีทั้งนักวิชาการสายยุโรป สายลาตินอเมริกา และกลุ่มนักวิชาการด้านความด้อยพัฒนา นักวิชาการเหล่านี้เห็นว่า ทฤษฎีการทำให้ทันสมัย มีปัญหามากมายหลายอย่างดังได้กล่าวมาแล้ว เช่น แทนที่จะทำให้เกิดการพัฒนาแต่กลับทำให้คนยากจนยิ่งขึ้น จึงได้เสนอให้เปลี่ยนกรอบแนวความคิดและการแก้ปัญหาของประเทศโลกที่สามเสียใหม่ ตามแนวความคิดและทฤษฎีต่าง ๆ เช่น ทฤษฎีพึ่งพา ทฤษฎีความด้อยพัฒนา ทฤษฎีระบบโลก ทฤษฎีมาร์กซิสต์แนวใหม่ และทฤษฎีการค้ากับต่างประเทศ เป็นต้น นักวิชาการที่ต่อต้านเหล่านี้ ส่วนใหญ่เห็นว่าการปฏิบัติตามทฤษฎีการทำให้ทันสมัย ควรจะศึกษาให้รู้ถึงพัฒนาการของประเทศที่พัฒนาแล้วด้วยว่า มีลักษณะและกระบวนการขั้นตอนอย่างไร เพื่อจะเลียนแบบได้อย่างถูกต้องเหมาะสมยิ่งขึ้น

ในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๗๗-๑๙๘๑ มีการประเมินแนวความคิดและทฤษฎีฟิงฟา โดยนักวิชาการหลายคนสรุปว่า หลักการทั่วไป ทฤษฎีฟิงฟาไม่ได้รับการยอมรับ ไม่มีเหตุผลและน้ำหนัก พอจะเป็นทฤษฎีได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการวิจารณ์ของ เดวิด บูธ เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๘๘ ดังนั้น ในปลายทศวรรษ ๑๙๘๐ จึงมีการวิพากษ์วิจารณ์ แนวความคิดและทฤษฎีการพัฒนา ที่มีอยู่อย่างรุนแรง โดยนักวิชาการชื่อดังคนหนึ่ง เช่น แมนเฟรดนิตส์ นิคอส มูเซลิส เด็ค เมสสเนอร์ ได้กล่าวถึงการสิ้นหวังของทฤษฎีการพัฒนา และความล้มเหลวของทฤษฎีการพัฒนา ซึ่งเขียนโดย เอลมาร์ อัลท์วาเทอร์ เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๘๙

อย่างไรก็ตาม การถกเถียงกันในเรื่องทฤษฎีการพัฒนา หรือการที่จะปฏิเสธ ไม่ยอมรับทฤษฎีบางอย่าง หรือที่เก่าว่าล้าสมัยใช้ไม่ได้นั้น ควรจะต้องพิจารณาให้รอบคอบทุกด้าน ทุกมุม อย่างเป็นระบบและมองทั้งในด้านจุลภาคและมหภาค เพื่อจะได้วิเคราะห์อย่างถูกต้องเฉพาะเป็นเรื่องทางสังคมศาสตร์ ซึ่งมีตัวแปรทั้งภายในและภายนอกระบบเข้ามาเกี่ยวข้อง จึงมีความลึกซึ้งไปในขอบเขตความสัมพันธ์ของระบบมากกว่าวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์

แบบฝึกหัดท้ายบท

๑. จงอธิบายความหมายของพุทธศิลป์หลังวัฒนธรรมศาสนา จงอธิบายโดยสังเขป
๒. พุทธศิลป์ทางพระพุทธศาสนามีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศอย่างไร จงอธิบาย
๓. เป้าหมายของจุดมุ่งหมายในการสร้างงานพุทธศิลป์แบ่งออกเป็นประเภทอะไรบ้าง
๔. จงอธิบายทฤษฎีความทันสมัยและแนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างละเอียด
๕. จงสรุปสาระสำคัญของอธิบายหลักเป้าหมายของแนวคิดและทฤษฎีความงามทางสุนทรียศาสตร์มีอะไรบ้าง จงอธิบาย
๖. จงอธิบายความหมายของคำว่า “ศิลปะ” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒ มาให้ถูกต้อง
๗. จงวิเคราะห์และอธิบายความหมายคำว่า “พุทธศิลป์” ของนักวิชาการทางศาสนา ๓ ท่าน โดยละเอียด
๘. จงวิเคราะห์แนวคิดตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ตามปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในประเทศไทย
๙. จงวิเคราะห์อิทธิพล แนวคิด และคุณค่าเกี่ยวกับงานพุทธศิลป์ มีอะไรบ้าง มาโดยสังเขป
๑๐. คำว่า “ทัศนानุตรริยะ” คือการเห็นหรือการบูชาอย่างไร จงอธิบายโดยละเอียด

เอกสารอ้างอิงประจำบท

๑) หนังสือภาษาไทย

กรมศิลปากร. **วัดหลวงสมัยรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๐.

กาญจนา ภาคสุวรรณ และคณะ. **ศิลปะกับชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : วัฒนาพานิช, ๒๕๔๑.

เขียน ยิ้มศิริ. **ศิลปะคืออะไร**. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๑๔.

เครือจิต ศรีบุญนาถ,และคณะ. **สุนทรียภาพของชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท เวิร์ดเวฟเอดดูเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๒.

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พุทธศิลป์ Buddhist Art**, พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑.

จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ. **ประวัติศาสตร์สังคมเมืองพิษณุโลก พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๕๐๓**. ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๖๖.

จิรวัฒน์ พิระสันต์,รศ.ดร.. **ศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดพิษณุโลก**, พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : บริษัทแอคทีฟ พรินท์ จำกัด, ๒๕๔๗.

จารุวรรณ พึ่งเทียร. **พุทธศิลป์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

จรรยา ประชิตโรมรัน,พล.ต.. **การเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๑๑๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๖.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

จรูญ โกมุทร์ตันนนท์. **สุนทรียศาสตร์กรีก-ยุคฟื้นฟู**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

จุลทรรศน์ พยาฬรานนท์. **ลักษณะไทย**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พรินต์ติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๑.

จิรพันธ์ สมประสงค์. **ศิลปะประจำชาติ**. กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส.พรินต์ติ้ง, ๒๕๓๒.

- ฉัตรชัย อรรถปักษ์. **องค์ประกอบศิลปะ**. (พิมพ์ครั้งที่ ๑๐). จุฬ ublishingจำกัด :
วิทย์พัฒน์ จำกัด, ๒๕๕๙.
- ชะลูด นิยมเสมอ. **การเข้าถึงศิลปะในจิตรกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พ
ริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๒.
- . **องค์ประกอบของศิลปะ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช,
๒๕๓๔.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ กรมพระยา. **ตำนานพุทธเจดีย์**. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ คลังวิทยา, ๒๕๑๗.
- ธิดา สาระยา, ดร.. **รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กำเนิดและ
พัฒนาการ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๗.
- บุญย นิลเกษ. **สุนทรียศาสตร์เบื้องต้น**, โครงการตำราสังคมศาสตร์.
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๓.
- ประยูร อุสุภา และคณะ. **ศิลปะกับสังคมไทย หน่วยที่ 1-7**. กรุงเทพมหานคร :
สุโขทัย ธรรมาธิราช, ๒๕๓๓.
- พระยาอนุมานราชชน (ยง เสถียรโกเศศ). **หนังสือศิลปะสงเคราะห์**.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๕.
- พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต). **ศิลปศาสตร์เพื่อการศึกษาที่ยั่งยืน**, เนื่องในวัน
สถาปนาคณะศิลปศาสตร์ ม.ธรรมศาสตร์ ครบ ๓๕ ปี ๑๕ สิงหาคม ๒๕๔๐,
(กรุงเทพมหานคร : บ.ส่งสยาม จำกัด , ๒๕๔๐).
- . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : ด้าน
สุทธาการพิมพ์, ๒๕๒๘.
- พุทธทาสภิกขุ. **สารนิพนธ์พุทธทาสภิกขุ ว่าด้วยศิลปะและสุนทรียภาพทางจิต
วิญญาณ**. ไซยา สวนโมกษ์, ๒๕๕๒.
- พจนานุกรม. **ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒**. กรุงเทพมหานคร:
ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๒๕.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. **ศาสนาและการเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย-อยุธยา**.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชนจำกัด (มหาชน), ๒๕๔๕.

พวงทอง สุดประเสริฐ, **ประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก**. พิษณุโลก : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, วิทยาลัยครูพิษณุสงคราม, ๒๕๒๖.

พ่วง มีนอก, **สุนทรียศาสตร์**. ภาควิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยรามคำแหง. กรุงเทพมหานคร : กิ่งจันทร์การพิมพ์, ๒๕๓๐.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระผู้ทรงเป็นปราชญ์แห่งพระพุทธศาสนา**. การถวายปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ วันที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๕. กรุงเทพมหานคร : บ.๒๑ เซนจูรี จำกัด, ๒๕๔๕.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. **ประวัติศาสตร์ไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๒.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. **มังคลัตถที่ปณีแปล เล่ม ๒**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มน โสสุทธิรัตนานนท์. **วิชาศิลปะพื้นบ้าน**, เอกสารประกอบการสอน. สงขลา : ภาควิชาทัศนศิลป์ศึกษา คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาคใต้, ๒๕๓๙.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๔**.

ศิลป์ พีระศรี, ศ. **ศิลปะสงเคราะห์**. แปลโดย ศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน, พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศูนย์การทหารราบ, ๒๕๑๕.

ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. **แคว้นหริภุญชัย, ในศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๗.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศ.มจ. **พุทธศิลป์ล้ำเลิศควรชู**. กรุงเทพมหานคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๐.

สงวน รอดบุญ, รศ.. **พุทธศิลป์**, สารานุกรมศึกษาศาสตร์ ฉบับเฉลิมพระเกียรติ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๓๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิสิทธิ์วัฒนา, ๒๕๓๕.

———. **ศิลปกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๙.

สมชาติ มณีโชติ. **จิตรกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙.

สุรศักดิ์ เจริญวงศ์. **แนวคิดและวัตถุประสงค์ของจิตรกรรมไทย, เอกสารการสอนชุดศิลปะ กับสังคมไทย** หน่วยที่ ๖-๑๐, พิมพ์ครั้งที่ ๒. นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัย

ธรรมาธิราช, ๒๕๓๕.

สันติ เล็กสุขุม. **“จิตรกรรมไทย-แบบประเพณีและแบบสากล”**. ในเอกสารสอนชุดวิชา กับ สังคมไทย หน่วยที่ ๑-๕, พิมพ์ครั้งที่ ๒. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๕.

สุรศักดิ์ เจริญวงศ์. **คู่มือพระปฐมโพธิ์กถา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕.

อำนาจ เย็นสบาย. **ศิลปะพิจารณา**. กรุงเทพมหานคร : แสงศิลปการพิมพ์, ๒๕๓๓.

อารี สุทธิพันธุ์, **ศิลปะกับมนุษย์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘.

อภัย นาคคง. **ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ**. กรุงเทพมหานคร : ท. วัฒนาการพิมพ์, ๒๕๒๖.

อนุวิทย์ เจริญศุภกุล. **แนวการศึกษาและวิจัยสาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมในประเทศไทย**. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๓๓.

อมร ไสภณวิเศษวงศ์. **ปรัชญาเบื้องต้น**. ภาควิชาปรัชญา. มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๐.

๒) งานวิทยานิพนธ์/งานวิจัย

ปราณี แจ่มขุนเทียน, รศ.. **“รายงานการวิจัยเรื่องวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่ออนุรักษ์ : กรณีศึกษาวัดโบราณในเขตพื้นที่โดยรอบพระราชวังจันทน์ อำเภอเมืองจังหวัด พิชณุโลก”**. งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนจากสถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม, สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และการพลังงาน, ๒๕๔๕.

หาญชัย สงวนให้, ผศ.. **“การศึกษาพุทธศิลป์พระพิมพ์นางพญา วัฒนางพญา อำเภอ เมืองพิษณุโลก จังหวัดพิษณุโลก”**. งานวิจัยสำหรับขอรับทุนอุดหนุน, ภาควิชาพันการศึกษา คณะครุศาสตร์. มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม, ๒๕๔๐.

หาญชัย สงวนให้, ผศ. และ สุภาภรณ์ สงวนให้. “การศึกษาการสร้างพระพุทธรชินราชจำลองกรณีศึกษาจำลบเอกทวี บุณเขตต์”. รายงานการวิจัยได้รับทุนอุดหนุนจากสถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม. คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม, สำนักวิทยบริการและเทคโนโลยีสารสนเทศ, ๒๕๔๑.

เสน่ห์ บุญยรักษ์, ผศ.. “เรื่องการศึกษาสภาพสะท้อนสังคมจังหวัดพิษณุโลกและคุณค่าเชิงวรรณศิลป์จากบทเพลงพื้นบ้าน”. รายงานการวิจัยได้รับทุนอุดหนุนจากสถาบัน ราชภัฏพิบูลสงคราม. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม. พ.ศ. ๒๕๔๕.

ธวัช อิมจันทร์. “ประวัติศาสตร์ชุมชนลาวในเขตตำบลนครชุม” อำเภอ นครไทย จังหวัด พิษณุโลก. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต.บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๓๖.

ศิริรัตน์ เจริญกิจ. “โครงการศึกษาการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของเมืองพิษณุโลกตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๔-ปัจจุบัน”. งานวิจัยพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยี หมดเงินอุดหนุน. ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๔๘.

พิชญา สุ่มจินดา. “การกำหนดอายุเวลาและการจำลองพระพุทธรชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุจังหวัดพิษณุโลก”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. คณะศิลปศาสตร์: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๙.

นพดล อินทัททิม. “พระพุทธรูปหมวดพระพุทธรชินราช : แนวทางการศึกษาและจัดรูปแบบ”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓.

เดือนรุ่งฟ้า เพ็ญไพสิฐ. “การศึกษาวิเคราะห์สุนทรียศาสตร์ของอาจารย์ทวี นันทขว้าง”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระปลัดณรงค์ รัตนดีมน. “การส่งเสริมระบบการคิดเชิงจริยธรรมสิ่งแวดล้อมด้วยวิธีการ สอนแบบพระพุทธรชินราช”. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๑.

พระสมุห์วันชัย เกสรธมฺโม (มีมาก). “การศึกษาศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระพุทธรชินราชจังหวัดพิษณุโลก ในฐานะสื่อพุทธศิลป์”. วิทยานิพนธ์พุทธ

ศาสตร มหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พัชรภรณ์ ไบโพธิ์สุวรรณ. “บันทึกขณะจิต”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.

บัณฑิต วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๔.

ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ. **พุทธศิลป์: ถิ่นไทย ศิลปกรรมเพื่อพระพุทธศาสนา**. วารสารพุทธอาเซียนศึกษา ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ ก.ค.-ธ.ค. ๒๕๕๙.

๓) เว็บไซต์

พระไพศาล วิสาโล. **ศิลปะกับพุทธศาสนา**. ออนไลน์, แหล่งที่มา : <https://www.visa.org/article/2553>. (๑๑ มีนาคม ๒๕๖๙)

Margarret Wolfe Hungerford. กับบทประพันธ์ **Molly Bown** (ค.ศ.1878). <http://aicclinic.com>. (๒ มกราคม ๒๕๖๐)

UNESCO Global Geoparks
สนับสนุนเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน
SDG 17
โดย UN เพื่อให้โลกดีขึ้น

บทที่

๒

การพัฒนาที่ยั่งยืน

ขององค์การสหประชาชาติ

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ ๒

แนวคิด

แต่เดิมนั้นพุทธศาสนาไม่มีรูปเคารพแต่อย่างใด ศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู ซึ่งมีมาก่อนศาสนาพุทธ ก็ไม่มีรูปเคารพเป็นเทวรูปเช่นกัน หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว ผู้ที่เลื่อมใสในพุทธศาสนา อยากจะมีสิ่งที่จะทำให้รำลึกถึง หรือเป็นสัญลักษณ์ขององค์ศาสดา เพื่อที่จะบอกกล่าวเล่าขาน เรื่องราวขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ทรงศึกษาค้นคว้าหาทางดับทุกข์ และทรงชี้แนะสอนสั่งผู้คน ถึงการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงความเป็นอยู่ ที่ก่อให้เกิดความผาสุกในหมู่มวลมนุษย์และสิ่งมีชีวิตในโลก

คราวแรกนั้นชาวพุทธก็ได้แต่นำเอาสิ่งของอันได้แก่ ดิน น้ำ และกิ่ง ก้าน ใบ โพธิ์ จากบริเวณสังเวชนียสถาน ๔ แห่ง คือ สถานที่ประสูติ (ลุมพินีวัน), ตรัสรู้ (พุทธคยา), ปฐมเทศนา (สารนาถ) และปรินิพพาน (กุสินารา) เก็บมาไว้เป็นที่ระลึกบูชาคุณพระพุทธเจ้า

พระพุทธรูป หรือ รูปเคารพแทนพระพุทธเจ้า ในตำนานเรื่องพระแก่นจันทน์ ได้พรรณนาเรื่องพระพุทธรูปองค์แรกไว้ว่า ครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษาเพื่อโปรดพุทธมารดา ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น พระเจ้าปเสนทิโกศล กษัตริย์แห่งเมืองสาวัตถี ทรงรำลึกถึงพระพุทธองค์เป็นอย่างมาก จึงโปรดฯให้ช่างหาไม้แก่นจันทน์หอมที่ดีที่สุด มาแกะสลักเป็นพระพุทธรูปอานางดงาม มีพุทธลักษณะคล้ายพระพุทธรองค์ แล้วอัญเชิญไปประดิษฐานยังพระราชมณเฑียร

เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จกลับจากดาวดึงส์ และเสด็จมายังเมืองสาวัตถี พระเจ้าปเสนทิโกศล จึงทูลอาราธนาให้เสด็จทอดพระเนตรพระพุทธรูปองค์ดังกล่าว ครั้นพระพุทธรูปเสด็จไปถึง พระพุทธรูปไม้แก่นจันทน์ได้ขยับองค์จากพระแท่นที่ประดิษฐาน เพื่อถวายความเคารพพระศาสดา ครานั้นพระพุทธรูปก็ทรงยกพระหัตถ์ซ้ายขึ้นห้าม พระไม้แก่นจันทน์จึงกลับไปประทับยังพระแท่นที่เดิม พระเจ้าปเสนทิโกศลเห็นเช่นนั้น ก็ยังเกิดความเลื่อมใสศรัทธา แต่ตำนานนั้นถือว่ายังไม่สามารถหาหลักฐานได้

ขอข่ายเนื้อหาประจำบทที่ ๒

๑. กำเนิดและพัฒนากิจการเกี่ยวกับพระพุทธรูป
๒. พัฒนาการของพุทธศิลป์ในอินเดีย
๓. พัฒนาการพุทธศิลป์ในประเทศศรีลังกา และรูปแบบของพุทธศิลป์ในประเทศศรีลังกา
๔. กำเนิดพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย
๕. พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในอินเดียหลังพุทธปรินิพพาน
๖. มูลเหตุของการสร้างงานพุทธศิลป์
๗. คุณสมบัติและประเภทงานพุทธศิลป์

วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม

๑. ผู้ศึกษาสามารถบอกความหมาย พร้อมทั้งอธิบายกำเนิดและพัฒนากิจการเกี่ยวกับพระพุทธรูปได้อย่างถูกต้อง
๒. ผู้ศึกษาสามารถระบุความสำคัญพัฒนากิจการของพุทธศิลป์ในอินเดียได้อย่างถูกต้อง
๓. ผู้ศึกษาสามารถบอกคุณค่า และประโยชน์ของการศึกษาพัฒนากิจการพุทธศิลป์ในประเทศศรีลังกา และรูปแบบของพุทธศิลป์ในประเทศศรีลังกาได้อย่างถูกต้อง
๔. ผู้ศึกษาสามารถบอกการกำเนิดพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย และพระพุทธศาสนาที่เจริญรุ่งเรืองในอินเดียหลังพุทธปรินิพพานได้อย่างถูกต้อง

วิธีสอนและกิจกรรมการสอนประจำบทที่ ๒

วิธีสอน :

๑. การประเมินความรู้เดิม
๒. ฟังบรรยาย อภิปราย และการแสดงความคิดเห็น
๓. การให้ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

กิจกรรมการเรียนรู้การสอน :

๑. การประเมินความรู้เดิม

ให้ผู้ศึกษาแสดงความคิดเห็นเรื่องความสำคัญของแนวคิด และกำเนิดและพัฒนาการเกี่ยวกับพระพุทธรูป

๒. การฟังบรรยายและอภิปราย

อาจารย์บรรยายประกอบพาวเวอร์พอยต์ (power point) เรื่องความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับกำเนิดและพัฒนาการเกี่ยวกับพระพุทธรูป มีจุดประสงค์หลักคือ การกระตุ้นให้ผู้ศึกษาเกิดความสงสัย และอยากแสวงหาความรู้ต่อยอด โดยเปิดโอกาสให้ผู้ศึกษาอภิปรายแสดงความคิดเห็นสนับสนุนความรู้เดิมของตนก่อนที่จะมีการสรุปรวบรวมเป็นองค์ความรู้ต่อไป

๓. การให้ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

ให้ผู้ศึกษาจัดกลุ่มเป็น ๓ กลุ่ม เพื่อรับผิดชอบทำแบบฝึกหัดท้ายบท กลุ่มละข้อ ๑๐ ข้อทั้งแบบอัตนัยและปรนัย เสร็จแล้วให้แต่ละกลุ่มนำเสนอ โดยกลุ่มอื่นต้องแสดงความคิดเห็นหรือตั้งคำถามต่อกลุ่มที่นำเสนอในลักษณะข้อแลกเปลี่ยนปลายเปิด เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยก็ได้ แต่ต้องไม่ซ้ำกับคำตอบนั้น ๆ

สื่อการเรียนรู้การสอน

๑. พาวเวอร์พอยต์ประกอบการสอนเรื่องกำเนิดและพัฒนาการเกี่ยวกับพระพุทธรูปได้แก่ พัฒนาการพุทธศิลป์ในประเทศศรีลังกา กำเนิดพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย และพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในอินเดียหลังพุทธปรินิพพาน เป็นต้น

๒. วิดีทัศน์สารคดี เรื่องความเป็นมาของกำเนิดและพัฒนาการเกี่ยวกับพระพุทธรูป

๓. เอกสารคำสอน รายวิชาพุทธศิลป์

การวัดผลและการประเมินผล

๑. ประเมินจากพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการเข้าชั้นเรียน และทำกิจกรรม
๒. ประเมินความรู้หลังการเรียนรู้เทียบกับความรู้เดิมของผู้ศึกษา
๓. ประเมินจากการร่วมแสดงความคิดเห็น
๔. ประเมินจากการทำแบบฝึกหัดท้ายบท

๒.๑ ความนำ

เมื่อโลกเริ่มมีการพัฒนาหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ กระทั่งถึงสังคมมนุษย์ มีความเจริญทางวัตถุจากยุคอุตสาหกรรม เข้าสู่ยุคเทคโนโลยี ยุคอวกาศ ยุคแห่งข้อมูลข่าวสารที่ไร้พรมแดนที่เรียกว่า ยุคโลกาภิวัตน์ สิ่งที่เป็นเครื่องแสดงถึงความเจริญในด้านต่าง ๆ ของการพัฒนาเหล่านั้นทั้งหมด คือเทคโนโลยี ซึ่งทำให้โลกพัฒนาอย่างถึงที่สุด^{๗๑} แต่ในขณะที่มนุษย์พร้อมด้วยวัตถุปรารถนาความสุข ความคล่องแคล่วความสะดวกสบายที่เป็นการแสดงถึงความเจริญ ด้วยความสามารถของมนุษย์อย่างแท้จริงนั้น กลับพบว่า การดำเนินชีวิตในช่วงระยะเวลาตลอดทศวรรษที่ผ่านมาได้เกิดความผิดพลาดเพราะความเจริญที่มาจากการพัฒนาที่ผ่านมาไปนั้น เป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนกลายกลับเป็นปัญหาสำคัญของโลกในเวลานี้ คือ เรื่องสิ่งแวดล้อม^{๗๒}

การที่องค์การสหประชาชาติ ได้มีการจัดประชุมสุดยอดในเรื่องของโลก (Earth Summit) ขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๕ นั้น เนื่องมาจากปัญหาสำคัญอันดับแรกของโลกในศตวรรษนี้ คือ เรื่องสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา ปัญหาดังกล่าวได้หยั่งรากลึกพร้อมส่งผลให้เกิดความเสียหายทวีความรุนแรงรุกรามกว้างขวางมากขึ้น เป็นอย่างยิ่ง ด้วยปรากฏตามรายงานของคณะกรรมการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (UN Commission on Environment and Development) ที่ได้ประกาศหลักการแห่งสิ่งแวดล้อม และร่างแผนปฏิบัติการตามมติเห็นชอบจากประเทศสมาชิก เรียกว่า Agenda 21 เพื่อดำเนินการให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้นสำหรับทศวรรษ ๑๙๙๑-๑๙๙๙ และ ศตวรรษที่ ๒๑๓ พร้อมกับบัญญัติคำว่า การ

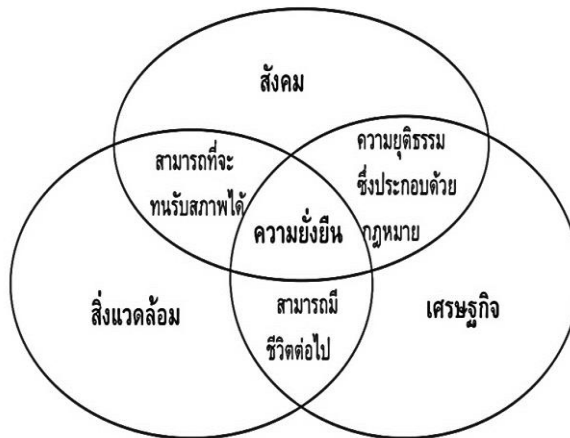
^{๗๑} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต),ชีวิตในสังคมเทคโนโลยี, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๐), หน้า ๓.

^{๗๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต),การพัฒนาที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๙๒.

พัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) นี้ เป็นเป้าหมายของการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมโลกต่อไป^{๗๓}

๒.๒ การพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ

องค์การสหประชาชาติ (United Nations) มีความพยายามบรรลุถึงผลสัมฤทธิ์แห่งการพัฒนาโลกของเราอย่างยิ่ง โดยบัญญัติวางแนวทางที่มุ่งเน้นให้มนุษย์ปฏิบัติการประนีประนอมกับธรรมชาติ และดำเนินชีวิตอย่างมีเศรษฐกิจดี^{๗๔} โดยธรรมชาติอยู่ได้ด้วยปรากฏตามภาพแบบจำลองที่แสดงการประยุกต์มโนทัศน์เรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ขององค์การสหประชาชาติ^{๗๕}

ภาพที่ ๒.๑ แบบจำลองมโนทัศน์การพัฒนาที่ยั่งยืนของสหประชาชาติ

แม้ว่า การพัฒนาของโลกกำลังเดินทางไปสู่เป้าหมายดังกล่าว แต่ปัจจุบันโลกกำลังประสบปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมในชั้นวิกฤติ “Global Warming” เป็นปัญหาที่ต้องยอมรับว่าน่าวิตกวิจารณ์ที่สุด ณ เวลานี้ ภัยอันตรายแห่งภาวะโลกร้อนได้เกิดขึ้น

^{๗๓} Commission on Sustainable Development: CSD “Our common future” UN, 1987.

^{๗๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), ถึงเวลามารื้อระบบพัฒนาคนกันใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๖๐.

^{๗๕} CSD “Model concept Sustainable Development of UN”, May 2005.

จริง^{๗๖} ซึ่งครั้งนั้น เราเคยเข้าใจว่าปัญหานี้ คงจะค่อยเป็นค่อยไปที่ละน้อย แต่ความจริงกลับเกิดขึ้นฉับพลัน กลายเป็นวาระเร่งด่วนระดับโลก นั้นก็ย่อมหมายความว่า ทรัพยากรธรรมชาติได้ร่อยหรอลงไปอย่างมากมายมหาศาลแล้ว ซ้ำร้ายการที่ประชากรโลกเพิ่มมากขึ้นเท่าไร ก็เป็นผลให้การระบายของเสียให้แก่โลกมากขึ้นเท่านั้น อย่างเช่นก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์มากขึ้น จนมีสภาพก๊าซเรือนกระจกที่หนามันกลับคืนสู่สภาพแวดล้อมเป็นสาเหตุของความเปลี่ยนแปลง ความสัมพันธ์ระหว่างโลกกับดวงอาทิตย์ มีผลให้น้ำในมหาสมุทรมีอุณหภูมิที่อุ่นขึ้น ในระดับอันตรายธารน้ำแข็งทุกแห่งของโลกกำลังละลาย โอโซนเกิดแห้วหวัดด้วย CFC สารเคมีที่อยู่ในเครื่องปรับอากาศ เครื่องทำความเย็นทั้งหลาย ขณะนี้เป็นปัญหาสำคัญเร่งด่วนของมนุษย์บนโลก^{๗๗}

เมื่อหันกลับมามองประเทศไทยของเรา ซึ่งเข้ารับการพัฒนาประเทศตามกระแสแห่งการพัฒนาโลกขององค์การสหประชาชาติ นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๐ ประเทศไทยเข้าสู่ยุคการพัฒนาที่เป็นรูปธรรมอย่างแท้จริง โดยกำหนดเป็นนโยบายการบริหารประเทศแบบพัฒนาความเจริญทางเศรษฐกิจ ให้ถึงมือประชาชนโดยทั่วถึง^{๗๘} ในฐานะประเทศด้อยพัฒนาในขณะนั้น ประเทศของเราก้าวขึ้นมาอยู่ในระดับประเทศกำลังพัฒนา และปัจจุบันประเทศไทย โดยคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้กำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ถึงฉบับที่ ๑๐ แล้วอีกทั้งกำหนดให้เรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนนี้เป็นวาระแห่งชาติ ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในประเทศเราเช่นการลดลงของป่าไม้ ตลอดจนอุบัติเหตุที่มีสาเหตุมาจากการขาดสมดุลทางธรรมชาติแวดล้อม มลภาวะ สภาพวิบัติภัยจากความแห้งแล้ง หรือ อุทกภัยที่เกิดบ่อยครั้ง ขยะจำนวนมากมายมหาศาลเป็นปัญหาสำคัญระดับชาติ ดู

^{๗๖} AL Gore, AN INCONVENIENT TRUTH, คุณากร วาณิชยวิรุฬห์ แปล, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๐), หน้า ๑๔๓.

^{๗๗} AL Gore, “EARTH IN THE BALANCE”, (Boston: Houghton Mifflin Co., 1992).

^{๗๘} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, “สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ: ความเป็นมา”, วารสารเศรษฐกิจและสังคม, ปีที่ ๒๙ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-กุมภาพันธ์ ๒๕๓๕), หน้า ๓๔.

เหมือนเรากำลังต้องหยุดคิดประเมินผลของการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาไปนั้นว่า สาเหตุใดกันแน่ที่สำคัญที่สุดของปัญหาสิ่งแวดล้อม^{๗๙}

ในบทนี้ พบว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) เป็นงานนิพนธ์เล่มเดียวเท่านั้น ที่ได้รับการแปลเป็นภาษาต่างประเทศ และได้จัดพิมพ์ขึ้นอย่างต่อเนื่องอีกด้วย เพื่อบูรณาการให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งในบทนี้ เรียกว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนแบบพุทธ รวมทั้งนำเสนอวิธีการประยุกต์ใช้พุทธวิธีแก้ปัญหาเชิงบูรณาการ สู่ภาคปฏิบัติเพื่อพัฒนามนุษย์ สังคม เทคโนโลยี ซึ่งส่งผลถึงเป้าหมายสูงสุดที่ หมายถึงการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สำหรับการดำรงชีวิตอย่างมีคุณค่าของมนุษย์สืบต่อไป

Albert Arnold Gore ในฐาณะ นักอนุรักษ์สภาพแวดล้อม (Environmentalist) อาจารย์มหาวิทยาลัย อดีตรองประธานาธิบดีของสหรัฐอเมริกาที่ ๔๕ ในรัฐบาลคลินตัน ช่วงปี ค.ศ. ๑๙๙๓-๒๐๐๑ หลังจากเพียรศึกษาเรื่องภาวะโลกร้อนมากกว่า ๓๐ ปี Al Gore ได้เก็บรวบรวมข้อมูลมากมาย วิฤตสภาพอากาศเป็นเรื่องร้ายแรงมาก นักวิทยาศาสตร์ราว ๒,๐๐๐ คน จากนักร้อยประเทศที่ทำงานมาตลอด ๒๐ ปี ท่ามกลางความร่วมมือทางวิทยาศาสตร์อย่างมากที่สุดในประวัติศาสตร์ได้ฉันทามติอย่างชัดเจนร่วมกันว่า ประชาคมโลกจะต้องร่วมมือกันแก้ไขวิกฤตภาวะโลกร้อน ทั้งนี้ Al Gore กล่าวเพื่อกระตุ้นเตือนให้ประชาชนตระหนัก ในเรื่องวิกฤตสภาพอากาศกับความเปลี่ยนแปลงสำคัญในช่วงไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมาเกี่ยวกับสาระที่แท้จริง และคุณลักษณะของสังคมอเมริกา ปัญหาสภาพแวดล้อมของประเทศสหรัฐอเมริกา และภาวะโลกร้อน อาทิ เรื่องปัญหาการกำจัดขยะ ปัญหาประชากรกับการบริโภคนิยม^{๘๐}

E.F. Schumacher ชาวเยอรมันนี้ได้รับทุนเพื่อศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์ ณ นิวคอลเลจ อ็อกฟอร์ด ประเทศอังกฤษ ต่อมาได้ไปสอนวิชาเศรษฐศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยโคลัมเบีย นิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา ท่านได้เสนอแนวความคิด

^{๗๙} ผู้ชำนาญการเพื่อปรับโครงสร้างบริหารจัดการและองค์กรด้านสิ่งแวดล้อม, สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๓.

^{๘๐} Albert Arnold Gore, *An Inconvenient Truth*, คุณากร วาณิชยวิรุฬห์ แปล, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๐), หน้า ๓.

เรื่องการหวนคืนกลับสู่รากเหง้า ภายใต้วิถีชีวิตแบบชุมชนดั้งเดิม ในหนังสือชื่อว่า SMALL IS BEAUTIFUL^{๘๑} อันกล่าวถึงความคิดในทางเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ซึ่งในทัศนะของท่านฯ ก่อให้เกิดกระแสตอบรับจากปัญญาชนฝ่ายพุทธอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเชื่อมโยงงานเขียนหนังสือเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ เล่มแรกของคนไทย คือ **พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตฺโต)** เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๗ นอกจากนั้น หนังสือเล่มนี้ได้ก่อให้เกิดกระแสการนำพระพุทธศาสนาไปประยุกต์เปรียบเทียบกับศาสตร์สมัยใหม่ต่าง ๆ โดยใช้คำว่า “เชิง/แนว” เชื่อมความหมายเข้าหากัน เป็นลำดับเศรษฐศาสตร์แนวพุทธจึงเปรียบดังทางเลือกสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนสำหรับสังคมไทย

หนังสือเรื่อง **Earth in the Balance**^{๘๒} เป็นผลงานที่ได้รับการตีพิมพ์ไม่ถึงปีที่ได้รับตำแหน่งรองประธานาธิบดีและทำหน้าที่ในตำแหน่งนี้อยู่ถึง ๘ ปี จากการรวบรวมข้อมูลประเด็นระบบนิเวศวิทยา พื้นฐานวิกฤตสภาพอากาศ ปัญหาประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว การปฏิวัติทางเทคโนโลยี และส่วนที่เปราะบางที่สุดของระบบนิเวศของโลกกำลังเสื่อมโทรมลง

หนังสือเรื่อง **An Inconvenient Truth**^{๘๓} ซึ่งใช้ชื่อภาษาไทยว่า โลกร้อน ความจริงที่ไม่มีใครอยากฟัง และจัดทำเป็นสารคดีออกฉาย ในปี ค.ศ. ๒๐๐๖ AL GORE บรรยายเรื่องปัญหาโลกร้อนอย่างเห็นภาพชัดเจนและน่ากลัว นำเสนอปัญหาเกี่ยวกับธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรมของโลกในปัจจุบัน สภาพแวดล้อมที่ตกอยู่ในภาวะวิกฤตภาวะโลกร้อน โดยเฉพาะเรื่องการละลายของธารน้ำแข็งที่ขั้วโลก ทำให้น้ำในมหาสมุทรมีอุณหภูมิเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว จนน่าวิตก ท่านเรียกร้องให้สังคมโลกตระหนักรู้เรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน ตลอดระยะเวลา ยาวนานกว่าทศวรรษ กระทั่งท่านเป็นผู้ที่ถูกเสนอชื่อให้ได้รับรางวัลโนเบล สาขาสันติภาพในฐานะนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในปีปัจจุบัน พร้อมกันกับสารคดีชื่อเดียวกันนี้ จะได้เข้าชิงรางวัลออสการ์ สาขาสารคดียอดเยี่ยมแห่งปีด้วย

^{๘๑} E.F. Schumacher, *Small is Beautiful*, กษิร ชีฟเป็นสุข แปล, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก ๒๕๔๙), หน้า ๔.

^{๘๒} Gore Senator Al, *Earth in the Balance*, (Boston: Houghton Mifflin Co, 1992).

^{๘๓} Albert Arnold gore, *An Inconvenient Truth*, คุณากร วาณิชยวิรุฬห์ แปล, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๐), หน้า ๓.

เอกสารของ UN Department of Economic and Social Affairs Division For Sustainable Development ในหัวข้อเรื่อง Commission on Sustainable Development (CSD) การดำเนินงานของคณะกรรมการการพัฒนาที่ยั่งยืนของ องค์การสหประชาชาติในปัจจุบันที่ว่าด้วยเรื่องอากาศ เกษตรกรรม ภัยแล้ง การอพยพเปลี่ยนถิ่นที่อยู่เพราะปัญหาประชากร ทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม^{๘๔}

๒.๓ บ่อเกิดและที่มาของการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ

องค์การสหประชาชาติ มีหน้าที่พัฒนาโลกโดยลักษณะโครงสร้าง และ ภาพรวมของประชากรโลกให้เกิดการใช้ชีวิตที่มีมาตรฐานความเป็นอยู่ที่ดี มีการบริโภคที่ดี ไม่อดอยากยากไร้ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บบนความผาสุก และมีความรู้ที่ดี สมควรตามแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม^{๘๕} อันเป็นภารกิจหลักที่สำคัญ แต่ผลกระทบของการพัฒนานั้น ทำให้เกิดปัญหาต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมอย่างวิกฤติ จนกระทั่งกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมที่พัฒนาแล้วเป็นผู้นำ^{๘๖} เรียกร้องให้เกิดความตระหนักสำนึกผิดต่อความเสียหายจากการพัฒนาที่ผ่านมา เพื่อให้เกิดความร่วมมือในการพัฒนาแบบใหม่ที่เรียกว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน^{๘๗} (Sustainable Development) มีบ่อเกิดและที่มา ดังต่อไปนี้

๑. การพัฒนาเศรษฐกิจโลกขององค์การสหประชาชาติ

การพัฒนาเศรษฐกิจโลกขององค์การสหประชาชาติ เป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์ที่เริ่มต้นในช่วงปฏิวัติอุตสาหกรรม ในกลาง

^{๘๔} Earth Negotiations Bulletin, A Reporting Service for Environment and Development Negotiations(UNCSD), International Institute for Sustainable Development (IISD). 27 (51). 25 June 2012.

^{๘๕} มานพ เมฆประยูร,องค์การสหประชาชาติ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เทคนิค 19, ๒๕๓๘), หน้า ๒๓.

^{๘๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต),การพัฒนาที่ยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๒๐๘.

^{๘๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

ศตวรรษที่ ๑๘ ที่มีรากฐานของการใช้ทุนและเทคโนโลยีสมัยใหม่เป็นแกนหลักในการผลิต^{๘๘} การพัฒนาระบบเศรษฐกิจจึงเป็นเป้าหมายของการพัฒนาตามหลักการพัฒนาขององค์การสหประชาชาติที่โดดเด่นที่สุด โดยใช้อุตสาหกรรมนำโลกให้เจริญก้าวหน้าจากการกระตุ้นทุนเศรษฐกิจ การเมืองสู่ยุคการค้าเสรี^{๘๙} ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบการผลิตขนาดใหญ่ การผลิตภายใต้กรอบความคิดเรื่องวัฒนธรรมอุตสาหกรรมนิยม^{๙๐} ซึ่งมีเป้าหมายสร้างกำไรสูงสุด^{๙๑}

ประเทศสหรัฐอเมริกา เป็นประเทศที่ร่ำรวยเฟื่องฟูมาก มีเศรษฐกิจเติบโตอย่างรวดเร็วมากที่สุดในโลกหลังจากสงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ้นสุดลง เกิดระบบอาณานิคมทางเศรษฐกิจขึ้นมาแทนระบบอาณานิคมทางการเมือง^{๙๒} ความเจริญพัฒนาของประเทศต่าง ๆ ในโลกขึ้นอยู่กับอุตสาหกรรม ตัวอย่างประเทศอุตสาหกรรมที่พัฒนาแล้ว คือ สหรัฐอเมริกา และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ก็จัดอยู่ในระบบการค้าที่มีสหรัฐอเมริกา เป็นผู้นำพาโลกก้าวเข้าสู่การค้าเสรี^{๙๓}

เริ่มที่ข้อตกลงทั่วไปเกี่ยวกับภาษีศุลกากร มีชื่อว่า GATT (General Agreement on Tariffs and Trade) เมื่อวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๐ (ค.ศ.1947) มีหลักการสำคัญที่จะรวมกลุ่มกันค้าขายกันในประเทศสมาชิก โดยได้รับสิทธิพิเศษที่จะได้รับการลดหรือตัดทอนภาษีศุลกากร และข้อจำกัดอย่างอื่น ๆ อันเป็นอุปสรรคเดิม ๆ ทางการค้า GATT ถือเป็นเครื่องมือที่สำคัญมากที่สุดในการทำให้เกิดการค้าเสรีมากขึ้น โดยมีการประชุมร่วมกันเรื่อยมา ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๐ (ค.ศ.1947) ถึง พ.ศ. ๒๕๓๖

^{๘๘} เสน่ห์ จามริก, ธนาคารโลก พัฒนาการ อิทธิพลและผลกระทบ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ บริษัท เอดิสันเพรสโพลีส์ จำกัด, ๒๕๓๔), ความน่า.

^{๘๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), มองสันติภาพโลกผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒๘.

^{๙๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), โอที ภายใต้วัฒนธรรมแห่งปัญญา ใน ศาสนากับยุคโลกาภิวัตน์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ สำนักงานเลขานุการ คณะกรรมการเทคโนโลยีสารสนเทศแห่งชาติ, ๒๕๓๘), หน้า ๔๓.

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙.

^{๙๒} Economic colonialism replaced political colonialism, “Europe International Relations”, Compton’s Interactive Encyclopedia, 1997.

^{๙๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), มองสันติภาพโลก ผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์, หน้า ๑๔๓.

(ค.ศ.1993) จนถึงวันที่ ๑๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๗ (ค.ศ.1995) GATT สลายตัวพร้อมกับปิดประชุมรอบสุดท้ายอันเป็นการกำเนิดใหม่ขององค์การค้าโลก หรือ WTO ควบคุมแผนที่ควบคุมการค้าของโลกถึงร้อยละ ๙๐ ของโลก

โดยกลุ่มประเทศละตินอเมริกา ประกอบด้วย ประเทศอาร์เจนตินา บราซิล ชิลี เม็กซิโก ปารากวัย เปรู และอุรุกวัย ได้จัดตั้งสมาคมการค้าเสรีละตินอเมริกา LAFTA (Latin American Free Trade Association) เมื่อวันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๓ (ค.ศ.1960) ต่อมา ๒๐ ปี ได้ตั้งเป็นสมาคมประสานละตินอเมริกา ชื่อว่า LAIA (Latin American Integration Association) กลุ่ม Andean เป็นกลุ่มย่อยของ LAIA ต่อมา พ.ศ.๒๕๑๒ (ค.ศ.1969) ได้ก่อตั้งขึ้นเป็นทางการแล้วไปจับกลุ่มกับประชาคมและตลาดรวมคาริบเบียน ชื่อว่า CARICOM (Caribbean Community and Common Market) เมื่อ พ.ศ.๒๕๑๖ (ค.ศ.1973) รวมตัวกับประเทศในคาบสมุทรคาริบเบียน ๑๒ ประเทศ

ในระหว่างช่วงเวลาดังกล่าวนี้นี้ มีระบบเศรษฐกิจศาสตร์สีเขียว ปรัชญานิเวศวิทยาแนวลึก (Deep Ecology) ทุนนิยมสีเขียว (Green Capitalism) ไปจนถึงสังคมนิยมแนวนิเวศ (Eco-Socialism) เกิดแทรกซ้อนขึ้นมาในโลก เป็นโครงสร้างใหญ่ที่ครอบงำละเอียดการจับกลุ่มตามชั่วแห่งตลาดเขตการค้าเสรีทุนนิยม ที่กระจายอยู่ทั่วโลก เศรษฐกิจสีเขียวเกิดขึ้นสนองกระแสโลกแห่งยุคสิ่งแวดล้อมนานาชาติ จากแนวความคิดการบริโภคนิยม สู่การยอมจำนนต่อปัญหาด้วยวิธีการประนีประนอมกับธรรมชาติแวดล้อม ตามหลักการเศรษฐกิจดีและระบบนิเวศก็อยู่ได้ดีด้วย เป็นที่น่าแปลกประหลาดที่หลักการของทั้งสองระบบนี้เป็นขั้วต่าง ที่ฝ่ายตะวันตกมองว่า เป็นฝ่ายตรงข้ามต่อกันตลอดเวลามาก่อน

ทวีปอเมริกาเหนือ มีสหรัฐอเมริกา รวมแคนาดา และเม็กซิโก ก่อตั้งเขตการค้าเสรีระหว่างกันขึ้นทั้งที่เม็กซิโกก็อยู่ในกลุ่ม LAIA ด้วยโดยข้อตกลงการค้าเสรีอเมริกาเหนือ ชื่อ NAFTA (North American Free Trade Agreement) มีเขตพื้นที่กว้างกว่าตลาดร่วมยุโรป NAFTA จึงเป็นเขตการค้าที่ใหญ่ที่สุดของโลก^{๙๔} และขณะนั้นประธานาธิบดีคลินตัน ได้อนุมัติ NAFTA เมื่อวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๖ (ค.ศ.1993) ด้วยการประกาศว่า “ข้อตกลงนี้ ทำให้สหรัฐอเมริกาเป็นผู้ชนะ

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

ในระบบเศรษฐกิจของโลก”^{๙๕} เวลาผ่านไปสามวัน คลินตัน เป็นผู้นำประเทศเจ้าภาพจัดการประชุมสุดยอด APEC ในวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ปีเดียวกันนั้น APEC (Asia-Pacific Economic Cooperation) ความร่วมมือทางเศรษฐกิจเอเชีย-แปซิฟิก เป็นกลุ่มความร่วมมือเขตการค้าเสรีที่ใหญ่ที่สุดของโลกอย่างแท้จริง นอกจากมีความร่วมมือประสานประโยชน์ข้ามทวีปเช่นนี้ ยังรวมประเทศที่ร่ำรวยทางเศรษฐกิจอุตสาหกรรมอันดับ ๑ และ ๒ เข้าด้วยกัน คือสหรัฐกับญี่ปุ่น^{๙๖} รวมทั้งคาดหมายให้ประเทศทั่วไปเป็นประเทศอุตสาหกรรมขึ้นใหม่ เรียกว่า “เสือเศรษฐกิจ”^{๙๗}

ในยุโรป พ.ศ. ๒๕๐๓ (ค.ศ.1960) ประเทศอังกฤษ เริ่มเป็นผู้นำก่อตั้งสมาคมการค้าเสรีแห่งยุโรป เรียกว่า EFTA (European Free Trade Association) ระบบเศรษฐกิจที่แอบแฝงการค้าขายที่ซับซ้อนมีกลวิธีทางการเมืองผสมการทหารเข้ามาผสมผสาน ต่อมาจัดตั้งประชาคมเศรษฐกิจยุโรป เรียกง่าย ๆ ว่า “ตลาดร่วม” (Common Market (European Economic Community) หรือ EEC ต่อมาเป็น EC (European Community) เมื่อวันที่ ๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๖ (ค.ศ.1993) EC กลายเป็นหน่วยงานวางนโยบาย พร้อมกับได้ขยายนโยบายจัดตั้งเป็น สหภาพยุโรป EU (European Union)

ในปีถัดมาวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๗ (ค.ศ.1994) ข้อตกลงที่สมาคมการค้าเสรียุโรป (EFTA) และประชาคมยุโรป (EC) ร่วมกันมีมติเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ (ค.ศ.1991) ตั้งเขตการค้าเสรีร่วมกัน ก็มีผลให้เกิดเขตเศรษฐกิจยุโรปกว้างขวาง EEA (European Economic Area) ระบบเศรษฐกิจของโลกอยู่ในระบบการแข่งขันกัน ในทางการค้าแบบกลุ่มจับคู่แบบการค้าเสรี (Free Trade) ระบบตลาดเสรีระดับโลก (Global free-market system หรือ World capitalism) แบบนายทุน ระบบทุนนิยม เป็นเรื่องเอาชนะธรรมชาติแท้ของมนุษย์ด้วยวิทยาศาสตร์ทั้งสิ้น จึงหมายความว่า การพัฒนาโลกในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ เป็นต้นมานั้น เป็นการค้าขายหาประโยชน์ในรูปของกำไร มุ่งขวนขวายหาความมั่งคั่งร่ำรวย เคียงคู่กันไปกับการโฆษณาประชาสัมพันธ์เพราะเหตุว่า โลกกำลังพัฒนาความต้องการเสพ

^{๙๕} North American Free Trade Agreement, Microsoft Encarta Encyclopedia, 1999.

^{๙๖} Britannica Book of the year 1995.

^{๙๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), มองสันติภาพโลกผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์,

บริโศคความสละวสบายอย่างที่สุดและไร้ขีดจำกัด เช่นเดียวกันกับนิยามความหมายของเศรษฐศาสตร์ และระบบเศรษฐกิจ ที่มีอุตสาหกรรมวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือสำคัญ

๒. ปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาขององค์การสหประชาชาติ

องค์การสหประชาชาติ ใช้วิธีการพัฒนาโลกโดยใช้หลักเศรษฐกิจ เป็นแกนนำความเจริญทางอุตสาหกรรมภายใต้เครื่องมือทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในด้านหนึ่ง และขณะเดียวกันพบว่า เกิดผลกระทบต่องานในอีกด้านที่มนุษย์กระทำต่อธรรมชาติแวดล้อม^{๙๘} ประชาคมประเทศในโลกเริ่มตระหนักว่า ขณะที่การพัฒนาเศรษฐกิจทำให้เพิ่มปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ทวีความหนักหน่วงไปพร้อมกัน^{๙๙} จนกระทั่งทั่วโลกเกิดวิกฤติการณ์ทางสิ่งแวดล้อมรุนแรง อันได้แก่ ปัญหาการเพิ่มจำนวนประชากรโลก ก่อให้เกิดความร่อยหรอของทรัพยากรธรรมชาติ สารพิษ และมลภาวะ เป็นต้น^{๑๐๐}

การพัฒนาอุตสาหกรรมแบบตะวันตก เป็นแนวความคิดในทฤษฎีการพัฒนาขององค์การสหประชาชาตินั้น พบว่า การพัฒนาคือ ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็แต่โดยการเร่งรัดพัฒนาอุตสาหกรรม สังคมที่ทันสมัย คือสังคมแบบอุตสาหกรรมตะวันตกที่ถูกกำหนดเป็นแบบจำลองอนาคตโลก^{๑๐๑} ที่ชื่อว่า World Dynamics อธิบายผลกระทบของการพัฒนาอุตสาหกรรมที่สรุปได้ ดังนี้

๑. การพัฒนาอุตสาหกรรมแบบตะวันตก มีผลกระทบอย่างรุนแรงต่อระบบนิเวศของโลก ความรุนแรงของปัญหาประชากรยังมีไม่มากเท่ากับ การพัฒนาแบบตะวันตก แนวคิดในการพัฒนาประเทศ โดยอาศัยการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นแกนหลักนั้น แม้ว่าจะก่อให้เกิดผลสำเร็จในหลายด้าน ในเรื่องความมั่งคั่งพร้อมด้วยเม็ดเงิน แต่ขณะเดียวกัน ก็ก่อให้เกิดผลอันไม่พึงปรารถนา และไม่คาดคิดไว้อีกว่า ทั้งด้านชีวิตความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม ทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึง

^{๙๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๑๑.

^{๙๙} ดลพัฒน์ ยศธร, “การนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธศาสตร์”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒.

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

^{๑๐๑} J.W. Forrester, **World Dynamics**, (New York: Cambridge, 1971).

ปัญหาอื่น ๆ ด้วย ซึ่งเดิมแนวคิดเหล่านี้ มีจุดกำเนิดมาจากโลกตะวันตก แล้วเผยแพร่มาสู่ตะวันออก นับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา โดยแนวคิดดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อหลายสิ่งหลายประการ อีกทั้งมีผลต่อเนื่องทั้งบวกและลบด้วย

ผลกระทบอย่างต่อเนื่องส่งไปในทางลบ ปัจจุบันประเทศในโลกตะวันตก ได้ตระหนักถึงปัญหาของการพัฒนาประเทศตามแนวคิดดังกล่าวว่า ได้ส่งผลเสียต่อสภาวะแวดล้อมสังคมและทรัพยากรของตนเองอย่างมาก รวมทั้งส่งผลกระทบไปทั่วโลก แม้ประเทศไทยก็ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาตามแนวคิดนี้ด้วยเช่นกัน ฉะนั้นเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมชุมชนชาวโลก โดยเฉพาะองค์การสหประชาชาติ จึงได้ร่วมกันกำหนดแนวคิดที่จะก่อให้เกิดการพัฒนาแนวใหม่ขึ้น โดยเรียกร้องให้มีการพัฒนาที่ยั่งยืน อันหมายถึง การพัฒนาที่สนองต่อความต้องการของคนในรุ่นปัจจุบัน โดยไม่กระทบกระเทือนถึงความสามารถของคนรุ่นต่อไป ในการที่จะสนองต่อความต้องการของตนเอง

๒. ประชากรของโลกแต่ละคนในประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก มีส่วนทำให้โลกมีสิ่งแวดล้อม เป็นพิษมากขึ้น และสร้างแรงกดดันให้แก่ทรัพยากรของโลก ในอัตราที่สูงประมาณ ๒๐-๕๐ เท่าของแรงกดดันที่มาจากประชากรในประเทศโลกที่สาม^{๑๐๒} ในขณะที่โลกพัฒนาเศรษฐกิจเจริญเติบโตอย่างไม่หยุดยั้ง แต่การเจริญเติบโตของธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมีขีดจำกัด เรียกว่า ขีดจำกัดของทรัพยากร^{๑๐๓} ส่งผลให้เกิดการทำลายล้างทรัพยากรโลก รวมทั้งตัวมนุษย์เองพร้อมกัน

๓. การพัฒนาอุตสาหกรรมของโลกแบบตะวันตกนี้ กดดันให้ประเทศโลกที่สามซึ่งมีประชากรหนาแน่น ช่วยกันเร่งผลิตและบริโภคทั้งสินค้าและบริการมากขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ส่งผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาดังกล่าว ได้แก่ ช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนมีระยะห่างมากขึ้น กล่าวคือ คนรวยมีมากขึ้น และคนจนมีมากขึ้นด้วย สุขภาพของคนในสังคมที่มีความยากจน จะอยู่ในลักษณะที่ต้องทนทุกข์ทรมานต่อความยากลำบาก ในการแสวงหาทรัพยากรทางเศรษฐกิจของตนเอง และ

^{๑๐๒} ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ดร., **เศรษฐศาสตร์เขียวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๒.

^{๑๐๓} D. MEADOWS et al, **The Limits to Growth**, (New York: Universe Books, 1972).

คนในสังคมที่มีความยากจนจะอยู่ในสภาพที่ขาดความรู้ในการพัฒนาตนเองมาก เนื่องจากการขาดแคลนทรัพยากรทางเศรษฐกิจและแรงงานในการทำงาน

การพัฒนาเศรษฐกิจที่เน้นการขยายตัวแบบไม่สมดุล และไม่มีการควบคุมจะก่อให้เกิดปัญหาร้ายแรงที่สุดแก่มนุษยชาติภายใน ๕๐ ปีข้างหน้า คือ ช่องว่างระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยเฉพาะวิกฤติในระบบการผลิตอาหารทั้งระดับโลก และระดับท้องถิ่น ภาวะขาดแคลนอาหารกว้างขวางแผ่ไปทั่วโลก ปัญหาเหล่านี้ ไม่ใช่เพราะการเพิ่มของประชากรเพียงอย่างเดียว อีกทั้งยังไม่สำคัญเท่ากับ การผลิตของ ลัทธินิยมวัตถุนิยมตะวันตก^{๑๐๔} ผลของการพัฒนาที่มุ่งเน้นแนวทางเศรษฐกิจเป็น ตัวการหลัก นำไปสู่ปัญหาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของโลกด้วยเหตุผล ๓ ประการ

๑. วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างประชากรโลกกับระบบเศรษฐกิจ ทรัพยากร และระบบนิเวศ โดยลักษณะของเทคนิคมากขึ้นไป ไม่มีปัจจัยการพัฒนา มนุษย์^{๑๐๕} อยู่เลย ปัญหาสังคม และวัฒนธรรมของมนุษย์ได้สูญหายไปจากระบบการ พัฒนาที่ถูกต้องครบองค์ประกอบ

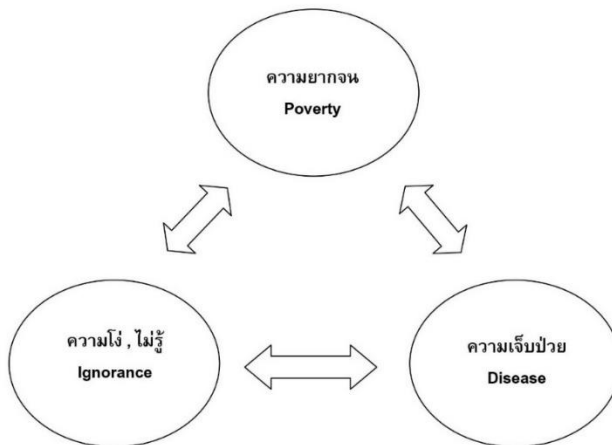
๒. การให้ความสนใจแก่พลังที่ขยายตัวไม่หยุดยั้ง และเป็นปัจจัยก่อให้เกิด ความหายนะมากขึ้นไป Snowball effects เพราะไม่มีการสร้างการควบคุม หรือ ต่อต้านแนวโน้มนี้ ซึ่งสามารถผลักดันให้กลับคืนสู่ดุลยภาพได้ ที่เรียกว่า Control Mechanism

๓. เมื่อเร่งเร้าความเจริญด้านเศรษฐกิจ สังคมด้วยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแล้วคนมีความต้องการมากยิ่งขึ้นที่สุดเป็นการยอมรับความต้องการ ดังกล่าวนี้อันตามหลักการแห่งวิชาเศรษฐศาสตร์ที่ใช้เป็นหลักการแนวทางแก้ปัญหา ขององค์การสหประชาชาติมาตั้งแต่ต้น ความต้องการนี้ มิได้ก่อให้เกิดการแบ่งปัน กลับจะเป็นบ่อเกิดแห่งการสร้าง ความหวัง ความ เป็นเจ้าของ แม้กระทั่งเจ้าของ โลกใบนี้ เมื่อเป็นเช่นนี้ การแบ่งปันจึงมีอยู่น้อยมากและน้อยลงเรื่อย ๆ สังคมจึงมี ปัญหาเพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด และน่าวิตกจากทุกฝ่าย จนกล่าวได้ว่า หัวข้อนี้ เป็นบ่อเกิดแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืนตามท้องถื่นการสหประชาชาติเรียกร้องให้มีขึ้น โดย

^{๑๐๔} Council on Environmental Quality, **The Global 2000**, (Washington 1980).

^{๑๐๕} World watch Institute, **State of the World 1991**, (New York: 1991).

เรียกร้องให้หันมาเน้นศักยภาพการพัฒนาระบบเทคโนโลยีแบบใหม่ ที่ไม่มีลักษณะการทำลายธรรมชาติ หรือการสร้างระบบเศรษฐกิจสังคม อาจสรุปเป็นแผนภาพ ดังนี้

ภาพที่ ๒.๒ วงจรแห่งความชั่วร้ายจากการพัฒนาที่ยั่งยืน

การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ทำให้ความต้องการที่ดินเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ เพิ่มขึ้น จึงมีการขยายพื้นที่เพาะปลูกเข้าไปในพื้นที่ป่า การทำการเกษตรบนพื้นที่ลาดชัน การใช้ที่ดินที่ไม่เหมาะต่อการทำการเกษตร และการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร โดยไม่มีมาตรการในการอนุรักษ์ดินและน้ำอย่างเหมาะสม ทำให้ทรัพยากรที่ดินเสื่อมโทรม โดยเฉพาะความเสื่อมโทรมจากการพังทลายของดิน และปัญหาดินเค็ม สูญเสียความอุดมสมบูรณ์ของดิน เพื่อการเกษตรผลผลิตลดลง เนื่องจากสูญเสียธาตุอาหาร ไม่สามารถทำการเพาะปลูกได้ การประเมินค่าของความสัมพันธ์ความอุดมสมบูรณ์ของดิน เพื่อการเกษตรในกรณี ปัญหาการชะล้างพังทลายที่ทำให้สูญเสียธาตุอาหารของพืชใช้การใช้ปุ๋ย เพื่อทดแทนความอุดมสมบูรณ์

(replacement cost) โดยเฉพาะการสูญเสียการเพาะปลูกพืชไร่ ประมาณ ๑๐๘.๙ ล้านไร่ มีค่าประมาณ ๒-๕๐ ล้านดอลลาร์ต่อปี^{๑๐๖} และปัญหาดินเค็ม

เมื่อมีการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยการส่งเสริมวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวพบว่า เกิดความเสียหายขึ้นในด้านตรงข้ามของความเจริญในเมืองใหญ่ การผลิต ที่ทางอุตสาหกรรมหมายถึงการสร้างกลายเป็นการทำลายธรรมชาติ ดังนั้น เวลาอุตสาหกรรมกำลังสร้างเท่ากับกำลังทำลายธรรมชาติในทางตรงข้ามเสมอ^{๑๐๗} ปัญหาอันดับแรกที่เกิดจากการพัฒนาเศรษฐกิจ คือ ขยะ และหรือของเสียเป็นปัญหาสำคัญของโลก บรรจุภัณฑ์ที่เราทิ้งกันคิดเป็นสัดส่วนถึงราว ๑ ใน ๓ ของขยะ^{๑๐๘} ที่อัดแน่นอยู่ในหลุมกำจัดทุกวันนี้ ทรัพยากรธรรมชาติและเชื้อเพลิงฟอสซิล มีปริมาณมหาศาล ถูกผลาญไปในแต่ละปีเพื่อผลิตกระดาษ พลาสติกอะลูมิเนียม แก้วและสไตรโโฟม สำหรับบรรจุและห่อหุ้มสินค้าที่เราซื้อทุกวัน โดยเฉพาะปัญหาเรื่องขยะเกิดขึ้นในประเทศเจริญพัฒนาทางเศรษฐกิจอันดับหนึ่ง จนถึงขั้นต้องมีการส่งออกขยะ (waste-export) ไปทิ้งนอกประเทศ จนมีคำกล่าวว่า จักรวรรดินิยมขยะ^{๑๐๙} (waste-imperialism)

ตัวเลขปริมาณต้นทุนการกำจัดขยะที่เป็นขยะพิษก่อให้เกิดมลพิษ ๕ ประเภทของขยะ (Solid waste) และหรือของเสีย ได้แก่ ขากแบตเตอรี่รถยนต์ ราคา ๒๓.๘๐ บาทต่อชิ้น ขากโทรทัศน์ มีค่าเท่ากับ ๙๙ บาทต่อเครื่อง ยางรถยนต์ที่ใช้แล้ว มีค่าเท่ากับ ๒๘ บาทต่อเส้น แบตเตอรี่มือถือใช้แล้ว มีค่าเท่ากับ ๖.๑๙ บาทต่อชิ้น และขยะหรือของเสียจำพวกนี้ มีจำนวนทวีคูณขึ้นทุกปี นับแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๑-๒๕๔๖^{๑๑๐}

^{๑๐๖}กรมพัฒนาที่ดิน,การประเมินการสูญเสียดินในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์กระทรวงมหาดไทย, ๒๕๔๕), หน้า ๒๔.

^{๑๐๗}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต),การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๓๓๓.

^{๑๐๘}อัลกอร์, An Inconvenient Truth ความจริงที่ไม่มีใครอยากฟัง, แปลโดย คุณากร วาณิชวิรุฬห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๐), หน้า ๗๙.

^{๑๐๙}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

^{๑๑๐}มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,โครงการศึกษายุทธศาสตร์การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อสนับสนุนการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ สาขาสื่อสาร,(กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๔๗), หน้า ๑๒๔.

มลพิษทางอากาศ ถือเป็นผลกระทบภายนอกจากการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะจากการขนส่ง และอุตสาหกรรม มลพิษมีผลต่อสุขภาพของประชาชน มีการประเมินผลต้นทุนทางอากาศจากค่ารักษาพยาบาลของผู้ป่วยโรคระบบทางเดินหายใจ^{๑๑๑}

การพัฒนาทางอุตสาหกรรม

หลังจากปฏิวัติอุตสาหกรรม มนุษย์ปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์จากการเผาผลาญเชื้อเพลิง รวมทั้งก๊าซที่มนุษย์สังเคราะห์ขึ้น ปรากฏการณ์เรือนกระจก (Greenhouse Effect) เป็นปฏิกิริยาที่เกิดขึ้น เพราะคุณสมบัติของคาร์บอนไดออกไซด์ จะดูดกลืนพลังงานความร้อนที่ปล่อยจากพื้นโลกแล้วสะท้อนกลับมาที่ชั้นบรรยากาศโลก ทำให้โลกร้อนขึ้น ประกอบกับได้พบว่า มหาสมุทรใต้ (Antarctica's Southern Ocean) อันเป็นที่ดูดซับกักเก็บคาร์บอนไดออกไซด์ ประจวบเป็นอ่างเก็บกักของเสียนี้ ความสามารถดูดซับคาร์บอนไดออกไซด์ได้น้อยลง ซึ่งมีผลให้คาร์บอนไดออกไซด์ มีปริมาณมากขึ้น ๆ ในชั้นบรรยากาศ ปัญหาที่ตามมาคือ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๓ (ค.ศ.1900) อุณหภูมิโลกสูงขึ้นทุกปี น้ำแข็งปกคลุมโลก ทั้งชนิดที่เกิดขึ้นถาวรและเกิดขึ้นตามฤดูกาลที่บริเวณแอนตาร์กติกา เกาะกรีนแลนด์ขั้วโลกใต้ และอาร์ติกขั้วโลกเหนือ เรียกว่า Glaciers จำนวนร้อยละ ๓๒ ของแผ่นดินโลก ปัจจุบันเหลือเพียงเหลือเพียงร้อยละ ๑๐ นับว่า อันตรายในชั้นธรรมชาติสิ่งแวดล้อมวิกฤติ ส่งผลให้น้ำทะเลในมหาสมุทร มีสถานะเปลี่ยนแปลงทางเคมีและมีปริมาณสูงขึ้น และภัยพิบัติที่ตามมาอีกคือภัยของความแห้งแล้ง และจะตกกับประเทศที่กำลังพัฒนา ที่ไม่สามารถทำการเกษตรได้เกิดภาวะขาดแคลนอาหาร กระทั่งอาหารจากทะเลเป็นผลกระทบกระเทือน เป็นทั้งระบบนิเวศน์อย่างต่อเนื่อง เพราะสัตว์ไม่สามารถอาศัยอยู่ในสภาวะอากาศเปลี่ยนแปลงเช่นนั้นได้

^{๑๑๑} สุธาวลัย เสถียรไทย และคณะ, ธรรมาภิบาลและการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนการวิจัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘.

มลพิษทางน้ำเสีย

มีสาเหตุมาจากหลายแหล่ง ล้วนเป็นเพราะการพัฒนาอุตสาหกรรม ตัวชี้วัดค่าน้ำเสียคือการค้นหาคุณภาพน้ำ โดยทั่วไปได้แก่ ปริมาณออกซิเจนละลายน้ำ ปริมาณความสกปรกในรูปอินทรีย์หรือบีโอดี (Biochemical Oxygen Demand: BOD) และปริมาณรวมของแบคทีเรียโคลิฟอร์ม มีการศึกษาวิจัยในคุณภาพน้ำจากปริมาณบีโอดีจากน้ำทิ้งอุตสาหกรรม จากข้อมูลปริมาณน้ำทิ้งที่มี บีโอดี ระดับสูง คิดเป็นร้อยละ ๙๙.๖ ของบีโอดีที่วัดได้ในน้ำทิ้ง ได้แก่ อุตสาหกรรมอาหาร อุตสาหกรรมเครื่องดื่ม อุตสาหกรรมกระดาษและผลิตภัณฑ์กระดาษ อุตสาหกรรมสิ่งทอ อุตสาหกรรมเคมีภัณฑ์ อุตสาหกรรม ทั้ง ๕ ประเภท มีการเปลี่ยนแปลงตามสัดส่วนของการเติบโตของรายได้ประชาชาติ^{๑๑๒} ของสำนักงานคณะกรรมการการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ขณะที่ค่าใช้จ่ายในการบำบัดน้ำเสียอุตสาหกรรม ใช้ข้อมูลต้นทุน การบำบัดน้ำเสียรวมแบบที่รวมต้นทุน การลงทุนก่อสร้างและค่าใช้จ่ายในการดำเนินการแล้ว ซึ่งมีมูลค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๗,๗๘๘ บาทต่อตัน BOD^{๑๑๓}

ฝนกรด เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เกิดจากมลพิษทางอากาศ เป็นผลมาจากก๊าซซัลเฟอร์ไดออกไซด์ (sulfur dioxide: SO₂) และไนโตรเจนออกไซด์ (nitrogen oxide: NO) มักเกิดจากการเผาผลาญของเชื้อเพลิงฟอสซิล เช่น ถ่านหิน ก๊าซธรรมชาติ และน้ำมัน เมื่อ SO₂ กับ NO ทำปฏิกิริยากับน้ำ H₂O และสารเคมีอื่นๆ ในชั้นบรรยากาศเพื่อก่อให้เกิดกรดซัลฟิวริก (sulfuric acid: H₂SO₄) กรดไนตริก (nitric: HNO₃) ซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากการผลิตไฟฟ้า และอุตสาหกรรมทั่วไปของมนุษย์ ก๊าซเหล่านี้ทำปฏิกิริยากับสารเคมี จะส่งผลให้อากาศอบอ้าวอากาศร้อนขึ้น ทำให้เกิดมลพิษทางอากาศเมื่อไปโดนกับออกซิเจน อาจถูกกระแสนลมพัดพาไปหลายร้อยกิโลเมตร และกลับสู่พื้นโลกโดย ฝน หมอก หิมะ หรือแม้แต่ฝุ่นละออง ฝนกรดส่งผล

^{๑๑๒} บริษัท ซีเทค อินเตอร์เนชั่นแนล จำกัด, โครงการศึกษาเพื่อจัดอันดับความสำคัญการจัดการน้ำเสียชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘.

^{๑๑๓} บริษัท เทสโก้ จำกัด, แผนหลักเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอุตสาหกรรมของประเทศไทยและแผนปฏิบัติการสิ่งแวดล้อมจากการพัฒนาอุตสาหกรรมในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล, (กรุงเทพมหานคร: กรมควบคุมมลพิษ กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, ๒๕๓๖), หน้า ๑๘.

กระทบต่อดิน ต้นไม้ การเกษตร แหล่งน้ำ สิ่งปลูกสร้าง และสุขภาพอนามัยของมนุษย์ แต่ฝนกรดกลับมีประโยชน์ให้กับสิ่งแวดล้อม เนื่องจากสารซัลเฟตที่ละลายอยู่ในบรรยากาศสามารถที่จะสะท้อนแสงอาทิตย์ออกจากโลกนี้ได้ ทำให้ความร้อนของโลกเพิ่มช้าลง เท่ากับเป็นการชะลอจุดวิกฤติของสภาวะโลกร้อนออกไปได้หลายสิบปี^{๑๑๔}

การทำลายโอโซน (Ozone depletion) เป็นปัญหาสำคัญระดับโลก ส่งผลกระทบต่อสวัสดิการของสังคม เนื่องจากโอโซนเป็นชั้นบรรยากาศชั้นบนของโลก ที่มีหน้าที่ป้องกันรังสีอัลตราไวโอเล็ตจากดวงอาทิตย์ ที่เป็นอันตรายต่อสิ่งมีชีวิตในโลก แต่การผลิตของอุตสาหกรรมหลายประเภท มีการใช้สารที่สามารถทำลายชั้นโอโซนให้แห้วโหวไปมาก เรียกว่า Ozone hole คือ ปรากฏการณ์ที่ชั้นโอโซนเบาบางลงมาก อันเนื่องมาจากสารเคมีสังเคราะห์ที่ปล่อยสู่บรรยากาศ ตั้งแต่ยุคอุตสาหกรรมที่ผ่านมา โดยเฉพาะสารคลอโรฟลูออโรคาร์บอน เรียกว่า CFCs ใช้เป็นสารทำความเย็นในตู้เย็น และในเครื่องปรับอากาศ การเป่าผม สารผลักดันในกระป๋องสเปรย์ สารที่ใช้เป็นอุปกรณ์ดับเพลิง พบภายหลังว่า เป็นสารทำลายโอโซน (Ozone Depleting Substance, ODS)

สารนี้ มนุษย์สังเคราะห์ขึ้น โดยมนุษย์เพื่อใช้ในภาคอุตสาหกรรม เป็นต้นเหตุทำลายโอโซนในบรรยากาศ ทำให้โอโซนเบาบางลง การบางลงทำให้รังสีอัลตราไวโอเล็ต ที่เป็นอันตรายส่องถึงโลกมากขึ้น และเป็นอันตรายต่อมนุษย์ เช่น โรคมะเร็งผิวหนัง ต้อเนื้อ ต้อลม พิษแคระแกรน มลพิษโอโซน มักเกิดในภาวะที่มีแสงแดด อากาศร้อน ไม่มีฝนตกไม่มีลม เวลาประมาณ ๑๔-๑๘ นาฬิกา ซึ่งระหว่างเวลาดังกล่าว มีการปล่อยมลพิษจากรถยนต์และโรงงานอุตสาหกรรมมากที่สุด โดยเฉพาะในเมืองใหญ่ โอโซนนั้น มีความสำคัญต่อระบบภูมิคุ้มกันในบรรยากาศโลก หากปราศจากการกรองรังสีอัลตราไวโอเล็ตแล้ว จะมีรังสีส่องถึงพื้นโลกมากขึ้น จะเป็นอันตรายต่อสิ่งมีชีวิตที่ได้รับแสงอาทิตย์^{๑๑๕} นั้น เมื่อประโยชน์กลับกลายเป็นโทษต่อมนุษย์ เป็นเพราะการพัฒนาที่ที่ขาดความระมัดระวัง และศึกษาให้ละเอียดดีพอ

^{๑๑๔} www.wikipedia.org, “Acid Rain”.

^{๑๑๕} กรมอุตุนิยมวิทยา, โอโซน รังสีดวงอาทิตย์ และมลภาวะ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักตรวจและเฝ้าระวังสภาวะอากาศ, ๒๕๕๓), หน้า ๒๒.

ในปี พ.ศ. ๒๕๒๙-๒๕๔๔ ก่อนที่ประเทศไทยจะทำการควบคุมปริมาณการใช้สาร CFCs มีการนำเข้าประเทศไทย ร้อยละ ๒๔.๓๔ ซึ่งมีการเผ่าะวังต่อเนื่องความเสียหายที่ชัดเจนปรากฏในประเทศออสเตรเลียซึ่งมีค่าเท่ากับ ๑๐๗ ดอลลาร์ออสเตรเลีย เป็นผลเสียแก่พืช สัตว์ระบบนิเวศและการเกษตร^{๑๑๖} ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ เพราะลักษณะเป็นผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในระยะยาวโดยมีค่าสะสมของ CFCs

สิ่งที่เสียถูกระบายใส่ให้แก่โลก

กิจกรรมของมนุษย์ก่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรและการทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน การพัฒนาโลกที่มุ่งเน้นด้านเดียวในด้านเศรษฐกิจ เป็นแกนหลักนั้น เป็นผลให้เกิดของเสียที่ระบายใส่ให้กับธรรมชาติแวดล้อม ของเสียที่เป็นชีวภาพไม่มีอันตรายใด เพราะเป็นก่อความเสียหายเพราะเป็นวงจรของระบบนิเวศวิทยา แต่ที่มีอันตรายต่อสิ่งมีชีวิตและธรรมชาติอย่างมาก เป็นผลของการใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในอุตสาหกรรมเป็นหลักใหญ่ เรียกว่า มลพิษ อันเป็นแหล่งกำเนิดภาวะโลกร้อนเบื้องต้น ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดตามมามาก ๆ กันกับการพัฒนาโลกไปสู่อุตสาหกรรมนิยม อย่างแยกไม่ออกเรียงลำดับจากความร้ายแรง และมีอยู่เป็นจำนวนมากในโลกปัจจุบัน ๖ อันดับ^{๑๑๗}

๑. คาร์บอนไดออกไซด์ CO₂ ซึ่งเป็นก๊าซเรือนกระจก สามารถสะสมอยู่ในบรรยากาศได้ ๕๐-๒๐๐ ปี ความเสียหายที่มนุษย์ปล่อยก๊าซ จึงเป็นการสะสมความเสียหายแบบต่อเนื่อง^{๑๑๘} เชื้อเพลิงที่มีคาร์บอนไดออกไซด์ เป็นพื้นฐานที่มีลักษณะแตกต่างกัน ความร้อนหรือพลังงานที่จำเป็นกับการดำรงชีวิตในปัจจุบันผลิตคาร์บอนไดออกไซด์ ปริมาณการปล่อย CO₂ จากการใช้พลังงานในสาขาเศรษฐกิจ

^{๑๑๖} Hamilton, C., The Genuine Progress Indicator Methodological Development sands Results from Australia, Ecological Economics, Vol. 34, (1999), pp. 347-361.

^{๑๑๗} อัล กอร์, OUR CHOICE ปฏิบัติการกู้โลกร้อน ทางเลือกสู่ทางรอดแบบยั่งยืน, แปลโดยบัณฑิต คงอินทร์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๒), หน้า ๔๗, ๑๒๗, ๑๕๔.

^{๑๑๘} สาธิต จรรยาสวัสดิ์, “การคำนวณดัชนีสวัสดิการทางเศรษฐกิจที่ยั่งยืนสำหรับประเทศไทย”, วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาเศรษฐกิจ), (บัณฑิตวิทยาลัย: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๔๓.

ต่าง ๆ เช่น ขนส่ง ไฟฟ้า ได้แก่ ถ่านที่มาจากไม้ ถ่านหิน น้ำมัน และก๊าซ ตามลำดับ และน้ำมันเป็นพลังงานใหญ่ที่สุดที่โลกใช้ในภาคอุตสาหกรรม อีกทั้ง สหรัฐอเมริกาใช้น้ำมันเป็นแหล่งพลังงาน คือ รถยนต์ และรถบรรทุก และโรงงานอุตสาหกรรมการผลิตทั้งหมด มากกว่าครึ่งของการใช้น้ำมันในการขนส่งทั่วโลก ประเทศที่พัฒนาแล้วอันดับหนึ่งระบายมลพิษคาร์บอนไดออกไซด์แก่โลก เป็นอันดับหนึ่งเช่นกัน ก๊าซเรือนกระจกที่สำคัญในประเทศไทย เกิดจากกิจกรรมการใช้พลังงานและจากการทำลายป่าไม้ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกัน เนื่องจากป่าเป็นแหล่งดูดซับ CO₂ ตามธรรมชาติ การทำลายป่า ๑ ไร่ จะมีการปลดปล่อยก๊าซ CO₂ จำนวน ๓๙.๓๖ ตันคาร์บอน^{๑๑๙} ดังนั้น การประเมินปริมาณการปลดปล่อย CO₂ ของพื้นที่ป่าไม้ที่ลดลงแต่ละปี ซึ่งจะได้ปริมาณสะสมของการปล่อย CO₂ จากป่าไม้ที่ถูกทำลาย และกิจกรรมเหล่านี้ จะส่งผลให้เกิดอุณหภูมิโลกสูงขึ้น หรือภาวะโลกร้อนจากการปล่อยก๊าซเรือนกระจก (Greenhouse Gas - GHGs) ซึ่งก่อให้เกิดความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อมในระยะยาว และอาจส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคมในอนาคต

การประเมินมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ของความเสียหายจากการปล่อยก๊าซเรือนกระจก ที่ทำให้เกิดภาวะอุณหภูมิโลกสูง มีความเชื่อมโยงกันทุกประเทศทั่วโลก เป็นระบบนิเวศร่วมกับผลกระทบจากภาวะเรือนกระจกที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมภายในประเทศ ยังไม่ส่งผลชัดเจนกับประเทศไทย ดังนั้น ในการศึกษากระทบกับการเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศโลก^{๑๒๐}

๒. มีเทน CH₄ ส่วนใหญ่เกิดจากกิจกรรมทางการเกษตร เช่น การเพาะปลูกข้าวที่มีน้ำขัง มีอัตราการปล่อยก๊าซมีเทน ได้แก่ ๑. การปลูกข้าวนาปีในเขตชลประทาน ๒. การปลูกข้าวนาปีนอกเขตชลประทาน ซึ่งกำหนดให้พื้นที่ร้อยละ ๒๐ ของการปลูกข้าวนาปี เป็นพื้นที่ในเขตชลประทาน และ ๓. การปลูกข้าวนาปรังในเขตพื้นที่ชลประทาน โดยปลูกข้าวในประเภทต่าง ๆ การทำปศุสัตว์ ได้แก่ โคเนื้อ โค

^{๑๑๙} มิ่งสรรพ ขาวสอาด และคณะ, การศึกษาเพื่อกำหนดทิศทางการวิจัยในการแก้ไขปัญหาเร่งด่วนด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม: ศึกษาหลักเกณฑ์และเครื่องมือชี้วัด, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๔๔), หน้า ๗๖.

^{๑๒๐} สาทิต จรรยาสวัสดิ์, “การคำนวณดัชนีสวัสดิการทางเศรษฐกิจยั่งยืนสำหรับประเทศไทย”, หน้า ๑.

เนื้อ กระบือ หมู ไก่ และเป็ด สัตว์เลี้ยงในปศุสัตว์แต่ละประเภท จะปล่อยก๊าซมีเทนเป็นจำนวนมาก

๓. คาร์บอนดำ (เขม่า) ที่มาจากเคมีอุตสาหกรรม ซึ่งคิดค้นใหม่ในศตวรรษที่ ๒๐ ได้แก่ คลอโรฟลูออโรคาร์บอนออกไซด์ (Chlorofluorocarbons)

๔. ฮาโลคาร์บอน (Halocarbons) เกิดจากเคมีอุตสาหกรรม และมักเกิดพร้อมกันกับ คลอโรฟลูออโรคาร์บอนออกไซด์ (Chlorofluorocarbons)

๕. ไนตรัสออกไซด์ Nitrous oxide-N₂O เกิดมาจากการทำเกษตรกรรมที่ต้องใช้ปุ๋ย ไนโตรเจนเข้มข้น มีคุณสมบัติกักจับความร้อนในบรรยากาศโลก

๖. คาร์บอนมอนอกไซด์ CO และสารอินทรีย์ระเหย (Volatile Organic Compound-VOCs)

ภาวะโลกร้อน ที่มีกำเนิดจากการกระตุ้นพัฒนาโลกสู่ความเจริญทางอุตสาหกรรมทั้งหมด เกิดจากผลกระทบโดยตรง หรือโดยอ้อมของมลพิษทั้ง ๖ ชนิด เรียงตามลำดับความสำคัญและเป็นที่น่าอัศจรรย์มากที่สุด คือ คาร์บอน เตตระฟลูออไรด์ (Carbon Tetrafluoride) สามารถค้างอยู่ในบรรยากาศได้นานถึง ๕๐,๐๐๐ ปี^{๑๒๑} แต่เป็นเรื่องที่ดีที่คาร์บอนเตตระฟลูออไรด์ (Carbon Tetra fluoride) ถูกผลิตขึ้นมาจากอุตสาหกรรมในปริมาณน้อย

ประชากรเพิ่มขึ้นมาก

เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๐ องค์การสหประชาชาติ (UN) ได้เปิดตัวรายงานสถานการณ์ประชากรโลก ประจำปี ๒๕๕๐ รายงานชื่อ ปลดปล่อยศักยภาพการขยายตัวของชุมชนเมือง (Unleashing the Potential of Urban Growth) ปัญหาของการเจริญเติบโตของชุมชนเมือง ควรจะต้องดำเนินการและบริหารจัดการโดยเน้นให้ความสำคัญเรื่องการลดความยากจนและการพัฒนาที่ยั่งยืน มีประเด็นสำคัญ ๒ ประการ คือ ๑. การเติบโตของเมืองใหญ่ จะมีคนยากจนเป็นองค์ประกอบสำคัญ และ ๒. การเติบโตของเมือง จะเป็นผลมาจากการเพิ่มประชากรโดยธรรมชาติมากกว่าการย้ายถิ่น

^{๑๒๑} อัล กอร์, OUR CHOICE ปฏิวัติการกู้โลกร้อนทางเลือกสู่ทางรอดแบบยั่งยืน, แปลโดยบัณฑิต คงอินทร์, หน้า ๔๖.

องค์การสหประชาชาติ มีข้อเสนอแนะ ๓ ประการ คือ

๑. ยอมรับสิทธิคนจนในเมือง โดยไม่สกัดกั้นการย้ายถิ่น และเพื่อป้องกันการเติบโตของเมือง

๒. ยอมรับวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลและระยะยาว ในการใช้พื้นที่ในเขตเมือง จัดสรรที่ดินที่ใช้ประโยชน์ได้น้อยที่สุดสำหรับที่อยู่อาศัย และวางแผนล่วงหน้าในการใช้ประโยชน์จากดินอย่างยั่งยืน

๓. เริ่มให้มีการเรียกร้องให้นานาชาติ ร่วมมือสนับสนุนยุทธศาสตร์ การวางแผนอนาคตของเมือง

สาระสำคัญในเรื่องการเติบโตของเมืองและประชากร จะส่งผลกระทบต่อการพัฒนาในศตวรรษที่ ๒๑ เป็นประเด็นสำคัญ^{๑๒๒} จึงให้ความสำคัญของปัญหาประชากรในเมืองใหญ่ และแสวงหาแนวทางเพื่อจัดการกับปัญหาการเติบโตของเมือง และการเพิ่มมากขึ้นของประชากรที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน อีกทั้งให้ความสนใจที่มหานคร (Mega-Cities) แต่การเติบโตของเมืองเกือบทั้งหมด อยู่ที่เมืองที่มีขนาดเล็กกว่า ดังนั้น วิสัยสมารถของเมืองเหล่านั้น ที่จะรองรับการเติบโตในอนาคต จึงจำเป็นต้องได้รับการเสริมให้แข็งแกร่งขึ้นทั้งภาครัฐ ประชาสังคม และชุมชนนานาชาติ ได้เริ่มลงมือดำเนินการ วางแผนการปฏิบัติการตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป จึงจะทำให้เกิดการอยู่ร่วมกันด้วยความไม่แตกต่างเกิดความยากจนมากขึ้นอีกซ้ำรอยเดิม

แต่เป็นที่ตั้งข้อสังเกตว่า ได้มีการปฏิบัติเพียงเล็กน้อย เพื่อที่จะเกี่ยวผลประโยชน์ อันเป็นผลจากการเจริญเติบโตของเมือง หรือเพื่อที่จะลดผลกระทบที่ไม่พึงปรารถนาต่อธรรมชาติแวดล้อม^{๑๒๓}

๒.๔ โลกยุคสภาพแวดล้อมนานาชาติ

องค์การสหประชาชาติในฐานะผู้นำกระแสโลก จึงเกิดการแบ่งยุคต่าง ๆ ของโลก เช่น ช่วงเวลาที่องค์การสหประชาชาติพัฒนาเศรษฐกิจโลก เรียกว่า ยุคนิยมอุตสาหกรรม (Economic Growth) ช่วงเวลานั้นโลกอยู่ในยุคนิยมอุตสาหกรรม

^{๑๒๒} UNESCAP Population Headliners, “State of World Population 2007 focuses on Urbanization”, (2007), p. 38.

^{๑๒๓} Ibid.

นิยมวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นอย่างยิ่ง ในอีกด้านธรรมชาติแวดล้อมก้าวไป
ในทางวิกฤติพร้อมกัน ภายหลังทศวรรษแห่งการพัฒนาเศรษฐกิจขององค์การ
สหประชาชาติ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๑๓ (ค.ศ.1960-1970) ถือเป็นจุดเริ่มต้นที่
สำคัญ เมื่อพ้นทศวรรษแห่งการพัฒนาแล้ว ในเวลาต่อเนื่ององค์การสหประชาชาติได้
ให้ความสนใจในเรื่องของสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจัง^{๑๒๔}

ตั้งแต่ทศวรรษ ๑๙๗๐ เป็นต้นมา เป็นยุคสภาพแวดล้อมนานาชาติ
(International environment) ประชาชนที่ได้รับผลกระทบเคลื่อนไหวกันมาก ในปี
พ.ศ. ๒๕๑๒ (ค.ศ.1969) แม้อยู่ระหว่างทศวรรษแห่งการพัฒนาเกิดกลุ่ม Green
Peace เป็นเหตุให้รัฐบาลสหรัฐฯ จัดตั้งหน่วยราชการที่เกี่ยวกับการรักษาสิ่งแวดล้อม
ขึ้นเป็นหน่วยแรก ชื่อ Council on Environmental Quality หรือสภาคุณภาพ
สิ่งแวดล้อม และออกรัฐบัญญัติใหม่ชื่อว่า National Environmental Policy Act
แล้วตั้งหน่วยราชการที่เรียกว่า Environmental Protection Agency หน่วยงาน
พิเศษเพื่อพิทักษ์สิ่งแวดล้อมขึ้นมาอีกด้วย^{๑๒๕}

สหรัฐอเมริกาได้แสดงความตื่นตระหนกเรื่องปัญหาสิ่งแวดล้อม^{๑๒๖} โดยจัดให้
มี “วันโลก” ขึ้นเป็นครั้งแรก (First “Earth Day”) เมื่อวันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ.
๒๕๑๓ (ค.ศ.1970) หรือเรียก ว่าวันเจ้าแม่ปฐพีหรือวันแม่ปฐพี และมีการตั้งสภา
ปกป้องหรือสภาป้องกันทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resource Defense
Council) อีกทั้งเกิดกฎหมายที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทยอยออกมาเป็นลำดับ แสดงให้
เห็นความเป็นไปของสหรัฐอเมริกา ซึ่งเป็นผู้นำของประเทศพัฒนานับเป็นความ
เคลื่อนไหวในเรื่องสิ่งแวดล้อม^{๑๒๗} ในระดับประชาชนและระดับประเทศ

^{๑๒๔} อัสภา ชัยนาม, แผนปฏิบัติการ 21 เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๓๗), หน้า ๑.

^{๑๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๔๘.

^{๑๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), กาลานุกรมพระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก,
(กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า
๑๙๗.

^{๑๒๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๔๘.

ข้อสังเกตในเรื่องนี้ ก็คือว่า เกิดสัญญาณเตือนให้ชาวโลกได้เห็นอะไรบางอย่างว่า สภาพแวดล้อมในยุคนี้น่าที่จะต้องหันไปดูแลเอาใจใส่ปัญหาสิ่งแวดล้อมกันได้แล้ว^{๑๒๘}

ในปี พ.ศ.๒๕๒๓ (ค.ศ.1980) ในขณะนั้น โลกโดยองค์การสหประชาชาติ ได้มีกระแสความกังวลเรื่องผลกระทบต่อการพัฒนาโลกที่มีต่อแต่ละประเทศจนกระทั่งกระทบ ทั่วโลกนั้น ทำให้ต่อมาได้ปรากฏรายงานเรื่องกลยุทธ์การอนุรักษ์โลก (The World Conservation Strategy)

โดยองค์การนานาชาติเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและทรัพยากรธรรมชาติ (International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources หรือ IUCN) ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างการปกป้องรักษาระบบนิเวศ และวิธีการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยอยู่ในส่วนสุดท้ายของรายงานที่ชี้ชัดถึงการเพิ่มความสนับสนุนด้านการเงิน เพื่อวัตถุประสงค์ด้านการอนุรักษ์ แล้วให้พิจารณาทั้งการพัฒนาเศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมผนวกเข้าไว้ด้วยกัน

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๒๕ (ค.ศ.1982) ได้มีรายงานอีกฉบับหนึ่งชื่อ Global 2000 ซึ่งมีอิทธิพลต่อประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อมเช่นกัน ยุคสภาพแวดล้อมนานาชาติ องค์การสหประชาชาติมีบทบาทในการจัดประชุมที่แสดงถึงความพยายามในเรื่องการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการพัฒนาผิดพลาด ๒๓ ครั้ง ภายในเวลา ๒๐ ปี กระทั่ง Earth Summit ที่นครริโอ เดอจาเนโร อันเป็นการเข้าสู่ยุคแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน

ในปี พ.ศ. ๒๕๒๖ (ค.ศ.1983) สมัชชาใหญ่องค์การสหประชาชาติ ได้ตั้งกรรมาธิการชื่อว่า World Commission on Environment and Development แปลว่า คณะกรรมาธิการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา เป็นหน่วยงานอิสระไม่อยู่ในควบคุมของรัฐบาลใด แม้แต่องค์การสหประชาชาติ คณะกรรมาธิการฯ ประชุมกันครั้งแรกเมื่อตุลาคม ๒๕๒๗ ชื่อ World Commission on Environment and Development หรือ WCED หรือที่รู้จักกันในนาม Brundtland Commission

^{๑๒๘} Reader's Digest Great Illustrated Dictionary, 1st ed. 2 vols., (London: The Reader's Digest Association Limited, 1984), pp.122.

เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๗ (ค.ศ.1984) และอีกสี่ปีต่อมาเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๓๐ (ค.ศ.1987)

คณะกรรมการได้ทำการศึกษาปัญหาสิ่งแวดล้อมแล้ว ได้จัดทำรายงานออกมาเผยแพร่ฉบับหนึ่ง ซึ่งเป็นเอกสารที่มีความสำคัญมาก^{๑๒๙} ฉบับหนึ่งขององค์การสหประชาชาติ เพราะว่า รายงานฉบับนี้ มีรายละเอียดของสิ่งแวดล้อมที่อยู่ในชั้นวิกฤติ อันที่มีผลกระทบต่อประเทศต่าง ๆ ชื่อว่า OUR COMMON FUTURE (อนาคตร่วมกันของเรา) อันเป็นจุดประกายเกี่ยวกับแนวความคิดในเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน^{๑๓๐} (Sustainable Development) หลังปกพิมพ์อักษรสีแดงว่า “This is The most important document of the decade on the future of the world” นี่คือนเอกสารที่สำคัญที่สุดแห่งทศวรรษว่าด้วยอนาคตของโลก และเป็นเสมือนรากเง้าอันเป็นที่มาแห่งการเกิดคำว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ในเวลาต่อมา

สรุป การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) มีบ่อเกิดและที่มาดังนี้ เริ่มตั้งแต่เมื่อองค์การศึกษาศาสตร์และวัฒนธรรม^{๑๓๑} แห่งองค์การสหประชาชาติเป็นหน่วยงานชำนาญพิเศษของสหประชาชาติ ซึ่งก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๑ (ค.ศ.1848) มาเพื่อดูแลเรื่องการพัฒนาต่าง ๆ ของโลก และเพื่อช่วยเหลือบรรดาประเทศสมาชิกในการแก้ไขปัญหาที่รุ่มล่อมสังคม^{๑๓๒} ลักษณะของการดำเนินงานจะเกี่ยวกับเรื่องอุดมคติสันติภาพ จรรยาบรรณ โดยอาศัยเครื่องมือคือ การศึกษา วิทยาศาสตร์ วัฒนธรรม และสื่อสารมวลชนเป็นสำคัญ หรือในนาม

^{๑๒๙} อัษฎา ชัยนาม, แผนปฏิบัติการ 21 เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน, หน้า ๑.

^{๑๓๐} Michael Keating, The Earth Summit's Agenda for Change, The Centre for Our Common Future, Geneva, Switzerland, August 1993, กระทรวงการต่างประเทศ แปล, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อมรินทร์พรินต์ติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๓๗), หน้า ๙๐.

^{๑๓๑} อุทัยวรรณ สุขคันธรักษ์, “ยูเนสโกคืออะไร แปลจาก What is UNESCO? 1991”, วารสารคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษา สหประชาชาติ, ปีที่ ๒๓ ฉบับที่ ๒ (ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๓๔), หน้า ๒๗-๓๓.

^{๑๓๒} อรุณฉา เชาวน์ชลกร และกุลลาภ ณ นคร, “ทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาวัฒนธรรม”, แปลรายงานของที่ประชุมระดับภูมิภาคของคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษา สหประชาชาติ, ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๔ (ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๓๑), หน้า ๑-๑๔.

องค์การยูเนสโก “UNESCO” ได้ตั้งโครงการมนุษย์และชีวลัย (The Man and the Biosphere) ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๑๔ (ค.ศ.1971) เพื่อพิจารณาถึงผลกระทบของมนุษย์ที่มีต่อระบบนิเวศทางธรรมชาติ ซึ่งมีสาระเพื่อเตือนให้เกิดความใส่ใจต่อผลกระทบต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับสภาพแวดล้อมของโลก ส่วนการพัฒนาเชิงวัฒนธรรมนั้น เป็นผลมาจากการที่องค์การยูเนสโกได้จัดการประชุมระหว่างประเทศ เรื่องนโยบายเกี่ยวกับวัฒนธรรมขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๒๕ (ค.ศ.1982) ณ กรุงเม็กซิโก ทำให้นำไปสู่แนวคิดในการกำหนดทศวรรษโลก เพื่อการพัฒนาวัฒนธรรม อีกทั้งสะท้อนให้เห็นจุดยืนตามแนวคิดขององค์การยูเนสโกแห่งสหประชาชาติว่า การพัฒนาประเทศต่าง ๆ มุ่งเน้นมิติทางวัฒนธรรม ซึ่งมาจากกระแสแห่งที่มาของการพัฒนาที่ยั่งยืน อันมาจากสองกระแสหลัก ๒ ทาง^{๑๓๓} ดังนี้^{๑๓๔}

กระแสที่ ๑ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๖ (ค.ศ.1983) องค์การสหประชาชาติ โดยจัดตั้งคณะทำงานชื่อว่า **World Commission on Environment and Development** แปลว่า คณะกรรมาธิการหรือสมัชชาโลกว่า ด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา เป็นหน่วยงานอิสระไม่อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐบาลใด ๆ ได้จัดประชุมครั้งแรกใช้ชื่อว่า การประชุม World Commission on Environment and Development หรือ WCED หรือที่รู้จักกันในนาม Brundtland Commission เมื่อตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๗ (ค.ศ.1984) ต่อจากนั้นคณะกรรมาธิการฯ ใช้เวลา ๔ ปี จัดทำรายงานออกมาเผยแพร่ เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๓๐ (ค.ศ.1987) ชื่อว่า Our Common Future (อนาคตร่วมกันของเรา) หลังปกหลังปกพิมพ์อักษรสีแดงว่า “This is The most important document of the decade on the future of the world ” นี่คือการเอกสารที่สำคัญ ที่สุดแห่งทศวรรษว่าด้วยอนาคตของโลก”และเป็นที่มาแห่งการเกิดของคำว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน^{๑๓๕} (Sustainable Development) เน้นหลักการพัฒนาสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ และเป็นที่น่าสังเกตว่า

^{๑๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๔๘.

^{๑๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐-๕๔.

^{๑๓๕} Michael Keating, The Earth Summit’s Agenda for Change, The Centre for Our Common Future, Geneva, Switzerland, August 1993, กระทรวงการต่างประเทศ แปล, หน้า ๙๐.

การพัฒนาที่ยั่งยืนกระแสนี้ ได้รับความสนใจและการสนับสนุนให้แพร่หลายมากกว่า กระแสที่ ๒^{๑๓๖}

กระแสที่ ๒ องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งชาติ UNESCO เป็นหน่วยงานชำนาญพิเศษของสหประชาชาติ ซึ่งก่อตั้งมาเพื่อดูแลเรื่องการพัฒนาต่าง ๆ ของโลกและเพื่อช่วยเหลือบรรดาประเทศสมาชิกในการแก้ปัญหาที่รุ่มล่อม สังคมโลก ลักษณะของการดำเนินงานจะเกี่ยวกับเรื่องอุดมคติ สันติภาพ จรรยาบรรณ โดยอาศัยเครื่องมือคือ การศึกษา วิทยาศาสตร์ วัฒนธรรมและสื่อสารมวลชนเป็นสำคัญ ได้มีมติประกาศให้ปี พ.ศ. ๒๕๓๑-๒๕๔๐ (ค.ศ.1988-1997) เป็นทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม (World Decade for Cultural Development) เน้นการพัฒนาในมิติด้านวัฒนธรรมขึ้นมาเป็นแกนกลางของการพัฒนา เน้นความสำคัญกับมนุษย์และวัฒนธรรม ถือว่าคุณค่าของมนุษย์และวัฒนธรรมเป็นแกนกลางในการพัฒนา และพยายามหาความสมดุลในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม และการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมคือเน้นการพัฒนาคุณภาพของคนเป็นสำคัญ^{๑๓๗}

การพัฒนาที่ยั่งยืน เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกอย่างเป็นทางการจากการประชุม Earth Summit การประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (United Nation Conference on Environment and Development) ที่กรุง ริโอเดอจาเนโร ประเทศบราซิล พ.ศ. ๒๕๓๕ (ค.ศ.1992) และได้แพร่หลายอย่างที่สุด กระทั่งถึงปัจจุบันเป้าหมายดังกล่าวนั้น ยังคงดำเนินอยู่ต่อไป จึงนับว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนมีที่มาจากการประชุมกันระหว่างนานาประเทศได้ทำข้อตกลงกันแล้วกำหนดเป้าหมาย เรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นรูปธรรมขึ้นชัดเจนอย่างเป็นทางการ ๑๗ เวลานั้น

^{๑๓๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๕๕.

^{๑๓๗} ประไพพรรณ เอมชู, “ปีเริ่มต้นของทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาวัฒนธรรม”, วารสาร คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาฯ สหประชาชาติ, ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๖ (พฤศจิกายน- ธันวาคม ๒๕๓๐), หน้า ๕๕- ๖๑.

๒.๕ ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ

การพัฒนาที่ยั่งยืน มาจากศัพท์คำว่า “Sustainable” ที่แปลว่า ความยั่งยืน เป็นคำที่มาจากภาษาลาติน คือ “Sus-tenere” ซึ่งหมายถึงการส่งเสริมหรือสนับสนุน (Uphold) หมายถึง ความยั่งยืนนั้นเกี่ยวเนื่องกับกิจกรรมหรือกระบวนการเพื่อการสนับสนุน (Uphold) หรือปกป้อง (Defended) ความสามารถดำรงอยู่ได้^{๑๓๘}

องค์การสหประชาชาติ ได้ให้ความหมายว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) หมายถึง “การพัฒนาที่สนองความต้องการของประชาชนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำให้ประชาชนรุ่นต่อไปในอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดความต้องการของตนเอง”^{๑๓๙} (Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs.) และได้ขยายความว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นความเข้าใจอย่างกว้าง ๆ เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ทางธรรมชาติและเศรษฐศาสตร์ ขณะเดียวกันองค์การยูเนสโก ให้ความหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า หมายถึงกระบวนการพัฒนาสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่อิงวัฒนธรรมในลักษณะที่เป็นองค์รวม ก็เกี่ยวข้องกับรากฐานทางวัฒนธรรม ที่พร้อมด้วยการยึดถือคุณค่าความเป็นมนุษย์ และด้วยวิธีการอย่างไรก็ตาม แต่ต้องทำให้เขาตระหนักถึงความสัมพันธ์ของเขากับคนอื่น ๆ รวมทั้งขานรับต่อความต้องการจำเป็น (An Imperative Need) ตามแนวคิดพื้นฐานใหม่ที่จินตนาการไว้ เพื่อความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนชาวโลก และเพื่อการเป็นถิ่นที่อยู่อาศัยอันยั่งยืนยาวนานของชีวิตมนุษย์^{๑๔๐}

^{๑๓๘} Michael Redclift, Sustainable Development: Economic and the Environment. In M.Redclift and C. Sage (eds.), **Strategies for Sustainable Development: Local Agenda for the Southern Hemisphere**, (U.K: John Wiley & Sons Ltd., 1994).

^{๑๓๙} World Commission On Environment And Development, **Our Common Future**, (New York Oxford University: Great Britain R.Clay Ltd.,1987), p. 43, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **การพัฒนาที่ยั่งยืน**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๕๙.

^{๑๔๐} ดลพัฒน์ ยศธร, “การนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธศาสตร์”, **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๖๙.

การพัฒนาที่ยั่งยืน ในความหมายขององค์การสหประชาชาตินั้น มุ่งเน้นพัฒนาเศรษฐกิจอยู่ได้ เจริญดีไปพร้อมกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ตามแนวความคิดตะวันตก ที่เป็นผู้นำกระแสโลกในการพัฒนาโลกอย่างชัดเจน ก่อนหน้ายุคสภาพแวดล้อมนานาชาติ หรือสภาพแวดล้อมโลก ที่อธิบายถึงความพยายามแก้ไขปัญหาคritical โดยไม่สามารถละทิ้งระบบทุนนิยม การค้าเสรีบริโภคนิยมที่ยังคงเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจแบบเร่งเพิ่มผลผลิต ไม่มีขีดจำกัดของการบริโภค หลักการดังกล่าวมีความขัดแย้งกันอยู่ในตัวเองอย่างชัดเจน เพราะเหตุว่า เศรษฐกิจที่เจริญดีดังกล่าวย่อมอยู่บนความฟุ่มเฟือยในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและส่งความเสียหายเสื่อมโทรมไปยังธรรมชาติอย่างหนักหนามหาศาล นับว่า ปัญหาเดิมก็ยังแก้ไม่ได้ เพียงแต่กล่าวว่า เรายอมรับและตระหนักแก้ปัญหาที่น้อย

องค์การสหประชาชาติ ตระหนักถึงปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาแนวเดิม เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากปัญหาประชากร การดำเนินชีวิต แนวคิดพื้นฐานที่เกี่ยวกับธรรมชาติ และพฤติกรรมของมนุษย์ รวมกับแนวคิดที่มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจด้วยการใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นพลังผลักดัน เพื่อให้เกิดการพัฒนา แต่ขณะเดียวกันก่อให้เกิดความไม่สมดุลในแต่ละภาคของสังคมโดยรวม โดยเฉพาะอย่างยิ่งก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ส่งผลกระทบต่อมนุษย์ปัจจุบัน และมีแนวโน้มต่อไปถึงอนาคตด้วย ซึ่งองค์การสหประชาชาติในฐานะหน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยตรง จึงได้รับอิทธิพลแนวความคิดการพัฒนาแนวใหม่นี้มาเริ่มเร่งดำเนินการต่อไป แม้กระนั้น ก็ต้องยอมรับว่า องค์การสหประชาชาติส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนาที่ผ่านมาอย่างผิดพลาด เพราะความผิดพลาดของการพัฒนา (Failure of Development) ร่วมกับความผิดพลาดในการจัดการสิ่งแวดล้อม (Failure in the Management of Our Environment) ส่งผลให้เกิดปัญหาสำคัญ ๓ ประการ คือ

๑. การทำให้สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรหมดไป (Depletion)
๒. การสร้างมลพิษในปริมาณที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ (Pollution)
๓. การเพิ่มและลดจำนวนประชากร (Population) โดยสัมพันธ์กับกิจกรรมของมนุษย์

ความหมายโดยรวมของการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ หมายถึงกระบวนการพัฒนาสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่อิงวัฒนธรรมในลักษณะเป็นองค์รวมเป็นการบูรณาการและด้วยความสมดุล ทั้งระหว่าง การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม พร้อมไปกับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการพัฒนา เพื่อให้บรรลุตามความต้องการของมนุษย์และเพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตทั้งคนรุ่น ปัจจุบันและอนาคตด้วยความยุติธรรม

อนึ่ง การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) มีข้อควรพิจารณา ในความหมาย ๒ ประเด็น คือ

ประเด็นแรก การพัฒนาที่ยั่งยืนควรได้รับการพิสูจน์ว่าเป็นแนวคิด (Concept) อย่างหนึ่งที่เป็นประโยชน์

ประเด็นที่ ๒ การพัฒนาที่ยั่งยืน ก่อให้เกิดความจำเป็นที่ต้องใช้สติปัญญา มากพอ ๆ กับกับความจำเป็นที่ต้องใช้ความเห็น (นโยบาย) ในทางการเมืองเพราะ ความคิดเรื่องความยั่งยืนสะท้อนถึงความกังวลในเรื่องเงื่อนไข หรือความจำกัดที่ เกี่ยวกับมนุษย์ อันเนื่องมาจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งนำไปสู่ ความไม่พอใจของมวลมนุษยทั้งหลาย^{๑๔๑}

๒.๖ นิยามและนัยสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ

องค์การสหประชาชาติ ได้บัญญัติศัพท์เฉพาะ “การพัฒนาที่ยั่งยืน” “Sustainable Development”^{๑๔๒} ขึ้นอย่างเป็นทางการ เพื่อกำหนดให้เป็นชื่อของ เป้าหมายการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมโลกต่อไปอันปรากฏในข้อตกลงระหว่างประเทศ ใน Earth Summit การประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (United Nation Conference on Environment and Development) ที่กรุงริโอ เดอ จาเนโร ประเทศบราซิล เมื่อระหว่างวันที่ ๓-๑๔ เดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๕ (ค.ศ.1992)

^{๑๔๑} Michael Reddift, Sustainable Development: Economic and the Environment. In M.Reddift and C. Sage (eds.), *Strategies for Sustainable Development: Local Agenda for the Southern Hemisphere*.

^{๑๔๒} อัษฎา ชัยนาม, *แผนปฏิบัติการ 21 เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน*, หน้า ๑.

การพัฒนาที่ยั่งยืนควรจะต้องรวมถึงศีลธรรม เศรษฐกิจ นิเวศวิทยา จริยธรรม และการเลือกสรรทางจิตวิญญาณด้วย คือ การตัดสินใจทางเศรษฐกิจควรประกันว่า กิจกรรมของมนุษย์จะอยู่ภายในขอบเขตที่จำกัดทางนิเวศ การตัดสินใจด้านศีลธรรม สำหรับคนรุ่นหลัง ควรมีดุลพินิจ และความถูกต้องเป็น การลดช่องว่างระหว่างคน รวยกับคนจนและคนร่ำรวย รวมถึงการเลือกสรรทางจิตวิญญาณ เพื่อที่จะเติมความว่างและขาดความหมายของชีวิต เพื่อที่จะเติมความว่างเปล่าและการขาดความหมาย ในชีวิตคน^{๑๔๓}

นิยามการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) หมายถึง ความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน ได้ถูกตีความไปตามกระแสความคิดของคนแต่ละกลุ่ม ซึ่งแตกต่างกันไป ทั้งนี้ ก็เพราะอิทธิพลทางความคิดที่ได้มาจากการประชุมของสมาชิกรองการสหประชาชาติ^{๑๔๔} แสดงถึงความใจกว้างและความโอบอ้อมของทุกคน “การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นเป้าหมายระยะยาวที่เรารักษาระดับความยั่งยืนทางเศรษฐกิจ โดยสัมพันธ์กับข้อจำกัดทางนิเวศวิทยา เป็นการแบ่งปันทรัพยากรและโอกาสระหว่างคนรุ่นนี้ และคนรุ่นต่อไปอย่างเท่าเทียมกัน และในช่วงคนรุ่นนี้การแบ่งปันทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพ ก็คือ การคิดรวมต้นทุนทางธรรมชาติ เข้าไปในต้นทุนการผลิตด้วย” ซึ่งคำจำกัดความนี้ได้มาจากรายงานของธนาคารโลก

๒.๗ หลักการและแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ

รายงานเรื่อง OUR COMMON FUTURE นำเสนอหลักการว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ประกอบด้วย หลักการและแนวคิดที่สำคัญ คือ แนวคิดเรื่อง “ความต้องการ” โดยเฉพาะความต้องการพื้นฐานที่จำเป็นในกลุ่มคนยากจนของโลก ซึ่งควรได้รับความช่วยเหลือเป็นอันดับแรก ซึ่งมุ่งหวังเพื่อสนองตอบความต้องการทั้งของคนรุ่นปัจจุบันและอนาคต ดังนั้น การพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมของทุกประเทศทั่วโลก ไม่ว่าจะเป็นร่ำรวยหรือยากจน ประเทศใหญ่

^{๑๔๓} ทอมสัน คอย สวัสติ (Thomson Koy Svasti), “การจะเป็นผู้เชี่ยวชาญการพัฒนาที่ยั่งยืน”, โดยจดหมายจากลอนดอน (นามแฝง), *โลกสีเขียว*, ๒, ๕ (พฤศจิกายน-ธันวาคม ๒๕๓๖), หน้า ๔-๕.

^{๑๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔-๕.

หรือประเทศเล็ก ๆ ต้องได้รับการพิจารณาใหม่ตามแนวความคิดหลักของความยั่งยืน การพัฒนาแบบใหม่นี้ จะเกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนการดำเนินงานใหม่ ทั้งการพัฒนาและปฏิรูปทางสถาบันหลัก ทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม โดยนโยบายด้านการพัฒนา ต้องคำนึงการเปลี่ยนแปลงด้านทรัพยากรธรรมชาติ และการจำแนกต้นทุนและผลประโยชน์ รวมถึงการคำนึงถึงความยุติธรรมเพื่อสังคมระหว่างคนรุ่นเดียวกัน และความยุติธรรมระหว่างคนแต่ละรุ่นด้วย

การพัฒนาที่ยั่งยืน จึงต้องสนองความต้องการพื้นฐานของทุกคน รวมถึงโอกาสความต้องการเพื่อให้มีชีวิตดีขึ้น แต่สิ่งเหล่านี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของมาตรฐานการบริโภคซึ่งทุก ๆ คน ควรมีโอกาสร่วมกัน ภายใต้ขอบเขตความเป็นไปได้ของระบบนิเวศ

แนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) สามารถนำมาขยายรายละเอียดเพื่อการพัฒนาในมิติต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมและทรัพยากร ดังนี้

๑. มิติทางเศรษฐกิจ

๑.๑) การพัฒนาที่ยั่งยืน จะเกิดได้ก็ต่อเมื่อมีการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างพอเพียง ที่จะตอบสนองความต้องการพื้นฐานของประชากรได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะต้องสามารถขจัดความยากจนและเน้นการกระจายโอกาสในการใช้ทรัพยากรเพื่อลดความเท่าเทียมกันในสังคม ในการนี้ ผู้ร่ำรวยจึงต้องช่วยเหลือแบ่งปันผู้ยากจน และประเทศอุตสาหกรรมซึ่งมีฐานะร่ำรวย ควรมีส่วนช่วยอย่างจริงจังในการปรับปรุงสภาพแวดล้อมในประเทศที่ยากจน เพราะประเทศที่ยากจนส่วนหนึ่ง ได้สูญเสียทรัพยากรให้แก่ประเทศที่ร่ำรวยไปแล้ว หากคนรวยและประเทศที่ร่ำรวยเพิกเฉยต่อปัญหาของคนยากจน คนยากจนก็จำเป็นต้องต่อสู้ด้วยตนเอง เพื่อความอยู่รอดก่อนที่จะคำนึงถึงปัญหาสิ่งแวดล้อม ซึ่งกระทบผู้คนจำนวนมาก และอาจทำให้ปัญหาสิ่งแวดล้อมทวีความรุนแรงขึ้น จนยากที่จะแก้ไขได้

๑.๒) การพัฒนาที่ยั่งยืน จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อผู้ประกอบการรวมเอาค่าใช้จ่ายด้านสิ่งแวดล้อมเข้าไว้ในต้นทุนการผลิตด้วย เช่น การผลิตกระแสไฟฟ้าจากน้ำมันหรือถ่านหิน จะต้องรวมค่าใช้จ่ายในการกำจัดอากาศเสีย และปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพอากาศในบริเวณข้างเคียงไว้ด้วย การผลิตกระแสไฟฟ้าจากพลังงานนิวเคลียร์ ก็จะต้องรวมเอาค่าใช้จ่ายในการกำจัดกากนิวเคลียร์ ซึ่งต้องเก็บ

รักษาไว้ในที่ปลอดภัยต่อสิ่งมีชีวิต เป็นระยะที่ยาวนานมากเช่น ๒๐๐ ปีไว้ด้วย ราคาผลผลิตจากไม้ ก็จะต้องรวมเอาค่าสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ อันเกิดจากผลของการตัดไม้นั้นไว้ด้วย ทั้งนี้ผู้ประกอบการทั้งหลาย จะต้องไม่มาอ้างผลทางเศรษฐกิจ เพื่อขอค่าลดหย่อน หรืออภิสิทธิ์อื่นใดด้วย

๒. มิติทางสังคม

๒.๑) การพัฒนาที่ยั่งยืน จะไม่เป็นไปอย่างยาวนาน ก็ต่อเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางประชากรที่สอดคล้อง และสมดุลกับการเปลี่ยนแปลงของศักยภาพการผลิตของระบบนิเวศในภูมิภาคนั้น ๆ

๒.๒) การพัฒนาที่ยั่งยืน จะต้องสนับสนุนค่านิยมที่มีการส่งเสริมให้ประชากร มีมาตรฐานการบริโภคทรัพยากรที่ไม่ฟุ่มเฟือย และอยู่ในขีดความสามารถของระบบนิเวศนั้น ๆ ที่จะรองรับได้รวมทั้งมีการส่งเสริมและพัฒนารูปแบบในการที่จะนำของเสียกลับมาใช้ใหม่ให้เหมาะสมกับความต้องการของสังคมและศักยภาพที่อำนวยประโยชน์ได้

๒.๓) การพัฒนาที่ยั่งยืน ควรอยู่บนฐานของความสัมพันธ์ที่ดีและมั่นคงภายในหน่วยการผลิตแต่ละหน่วย ซึ่งหมายถึงการมีความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างทุกระดับ อันจะนำไปสู่การกระจายผลประโยชน์จากการผลิตอย่างเป็นธรรม นอกจากนี้ ควรอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้ประกอบการผลิตกับผู้บริโภค อันจะนำไปสู่การผลิตสินค้าที่ปลอดภัยต่อผู้บริโภคและสิ่งแวดล้อมในระดับราคาและผู้ผลิตผลิตได้

๓. มิติทางด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร

๓.๑) การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นรูปแบบของการใช้ทรัพยากรที่การบำรุงรักษา และอัตราการใช้ทรัพยากรที่อยู่ภายใต้ขอบเขตหรือศักยภาพที่ทรัพยากรนั้น จะคืนกลับสู่สภาพปกติได้ แต่ถ้าเป็นทรัพยากรที่ไม่มีลักษณะการเกิดทดแทนอย่างต่อเนื่อง การใช้ทรัพยากรประเภทเหล่านี้ จะต้องคำนึงถึงผลกระทบโดยรวมของการใช้ทรัพยากรนั้นให้มาก ๆ เพราะอาจทำให้มีการเปลี่ยนคุณภาพของสสารในระบบนิเวศ และหรือทำให้คนในรุ่นหลังขาดโอกาสในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรนั้น ทางเลือกในกรณีดังกล่าวนี้คือ การเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ทรัพยากรนั้น หรือชะลออัตราการใช้ และพัฒนาเทคโนโลยีในการใช้ทรัพยากรอื่นแทน

๓.๒) การพัฒนาที่ยั่งยืน จะต้องมีการพิทักษ์และสงวนรักษาความหลากหลายของพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ในสภาพธรรมชาติไว้ เพราะสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศรวมทั้งหมดมีวิวัฒนาการร่วมกันมา การสูญหายไปของสิ่งมีชีวิตชนิดใดชนิดหนึ่ง ย่อมส่งผลกระทบต่อสิ่งมีชีวิตที่เหลือรอดจนอาจเป็นเหตุให้มีการสูญหายของสิ่งมีชีวิตอีกหลาย ๆ ชนิดตามมาแนวความคิดทั้งหลายเหล่านี้ทำให้เห็นความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ในมิติต่าง ๆ ชัดเจนกว้างขวาง เพื่อนำไปสู่การปรับปรุงคุณภาพชีวิตของมนุษย์ ภายใต้การดำรงอยู่ร่วมกันของระบบนิเวศวิทยา การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงกลายเป็นประเด็นสำคัญของการประชุมโลก และนานาประเทศที่ต่างจำเป็นต้องให้ความสนใจและแสดงความรับผิดชอบร่วมกันต่อการพัฒนาประเทศต่าง ๆ ในโลกแบบที่ผ่านมามากขึ้น

๒.๘ เป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ

เป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนมีขอบข่ายและเนื้อหาที่ครอบคลุมกว้างขวางมากซึ่งเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนมี ๒ ประการ คือ

๑. ความสมดุล (Equilibrium) นั่นคือ การพัฒนาที่สอดคล้อง กว้างขวาง และเชื่อมประสานกันอย่างมีดุลยภาพทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม ทั้งในลักษณะสัดส่วนปริมาณ และการกระจาย

๒. ความเท่าเทียมกัน (Equation) คือ ผลที่ได้จากการพัฒนาจะต้องกระจายไปอย่างเท่าเทียมกันในทุกมิติของพื้นที่ และช่วงเวลา ทั้งมนุษย์และสิ่งแวดล้อม^{๑๔๕}

สรุปได้ว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) มีส่วนเกี่ยวข้องกับส่วนต่าง ๆ หลายส่วนด้วยกัน คือ ทั้งเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การพัฒนา และสิ่งแวดล้อม อันได้แก่มนุษย์ และสภาพแวดล้อมของมนุษย์ ในการพัฒนาที่จะก่อให้เกิดความยั่งยืนนั้น จะพัฒนาส่วนใดส่วนหนึ่งด้านเดียวไม่ได้ ทำให้ต้องเปลี่ยนแปลงรูปแบบการพัฒนา การใช้ประโยชน์ของทรัพยากร ทิศทางการลงทุน

^{๑๔๕} สามชาย ศรีสันต์, สังคมวิทยากับการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๕-๑๘, ดลพัฒน์ ยศธร, “การนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธศาสตร์”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๕๒.

ทิศทางพัฒนาเทคโนโลยี และการเปลี่ยนแปลงสถาบันใหม่ ตามเป้าหมายหลักคือมีความสมดุลและความเท่าเทียมกัน เพื่อส่งเสริมให้เกิดความยั่งยืนและทำให้คนทั้งในรุ่นปัจจุบันและอนาคตได้บรรลุความต้องการและตามความปรารถนาของเขาได้ ซึ่งเป็นเรื่องของความร่วมมือและความรับผิดชอบร่วมกัน ตั้งแต่ในระดับประเทศจนถึงระดับโลก^{๑๔๖}

ประโยชน์ของการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ

๑. เกิดแนวความคิดใหม่ที่มีเป้าหมายให้ความสำคัญต่อสิ่งแวดล้อมโลกของการพัฒนา เพื่อมุ่งแก้ไขปรับปรุงการพัฒนาแบบที่เรียกว่า “ยั่งยืน” ขึ้นมาแทนการพัฒนาแบบเดิมที่มุ่งเน้นพัฒนาเศรษฐกิจด้านเดียว

๒. ประโยชน์เชิงโครงสร้างภายนอกขององค์กรโลก มีการสร้างองค์กรเครือข่ายระบบโครงสร้างในรูปแบบที่ดี มีขั้นตอนเป็นระเบียบ ระบบที่มีวัตถุประสงค์ชัดเจน และมีการติดต่อระหว่างกันบนความสัมพันธ์ที่ดี ระหว่างนานาประเทศในระดับร่วมมือประสานนโยบายต่อกัน

๓. เกิดเศรษฐกิจสีเขียวที่เริ่มเน้นการบอกกล่าวเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติ อย่างเป็นรูปธรรมชัดเจนมากขึ้น เพื่อกระตุ้นเตือนในประชากรระมัดระวังในการแสวงหาประโยชน์มากขึ้น

บทสรุป

แนวความคิดทั้งหลายเหล่านี้ ทำให้เห็นความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ในมิติต่าง ๆ ชัดเจนกว้างขวาง เพื่อนำไปสู่การปรับปรุงคุณภาพชีวิตของมนุษย์ภายใต้การดำรงอยู่ร่วมกันของระบบนิเวศวิทยา การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงกลายเป็นประเด็นสำคัญของการประชุมโลก และนานาประเทศที่ต่างจำเป็นต้องให้ความสนใจและแสดงความรับผิดชอบร่วมกันต่อการพัฒนาประเทศต่าง ๆ ในโลกแบบที่ผ่านมามากขึ้น

^{๑๔๖} ดลพัฒน์ ยศธร, “การนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธศาสตร์”, หน้า ๕๓.

จากการศึกษาวิเคราะห์ในบทนี้ ทำให้ได้รับความรู้และความเข้าใจในเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ขององค์การสหประชาชาติ ซึ่งผู้วิจัยสรุปได้ ๓ ประการ ดังนี้

๑. บทบาทขององค์การสหประชาชาติที่มีต่อการพัฒนาโลก หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ตามแนวคิดมุ่งเน้นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจเป็นแกนหลัก ด้วยวิธีการส่งเสริมสนับสนุนงานด้านอุตสาหกรรม ซึ่งใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือในการพัฒนา เพื่อแก้ไขปัญหาประชากรโลกที่เพิ่มมากขึ้น แต่มีมาตรฐานแห่งการดำรงชีพขาดแคลนอาหาร โดยเฉพาะขาดการศึกษา อันเป็นบ่อเกิดของการมีสุขภาพร่างกายและจิตใจที่เสื่อมโทรม อันทำให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บทั้งร่างกายและจิตใจวนเวียนเป็นวงจรปัญหา

๒. การพัฒนาที่มุ่งเน้นเศรษฐกิจเป็นแกนหลัก ส่งผลดีต่อโลกเฉพาะด้านอุตสาหกรรมการผลิตวัตถุดิบอำนวยความสะดวก และการส่งเสริมให้มีการบริโภคอย่างมากขึ้นในระดับไม่มีขีดจำกัด ในขณะที่ทรัพยากรในโลกมีจำกัด ดังนั้น การใช้อุตสาหกรรมเป็นตัวชี้วัดความเจริญพัฒนา จึงส่งผลเสียหายต่อมนุษย์ และธรรมชาติแวดล้อมอย่างต่อเนื่องมากกว่าผลดีด้านเศรษฐกิจ

๓. แนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) เป็นเป้าหมาย อันว่าด้วยแนวความคิดและแนวทางการแก้ปัญหา ที่เกิดมาจากการพัฒนาขององค์การสหประชาชาติที่ผิดพลาดบกพร่องไม่ยั่งยืนที่แล้วมา

ดังนั้น การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) นั้น องค์การสหประชาชาติมุ่งหวังให้ประชาชนมีความรู้มากขึ้น ได้รับข้อมูลข่าวสารเพิ่มขึ้น มีจริยธรรมมีความรับผิดชอบรู้จักคิดวิเคราะห์และสามารถที่จะเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่อง การศึกษามีความหมายกว้างขวางถึงการพัฒนาทักษะและความรู้ เพื่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ค่านิยมและรูปแบบการดำเนินชีวิต จึงต้องส่งเสริมรัฐให้สนับสนุนการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องและถึงรากเหง้า โดยให้คำนึงถึงวัฒนธรรมความเป็นมนุษย์ เพื่อนำไปสู่การศึกษาขั้นพื้นฐาน เพื่อนำไปสู่การยกระดับการดำรงชีวิตอันจะทำให้เกิดความยั่งยืน

แบบฝึกหัดท้ายบท

๑. จงอธิบายความเป็นมาของการกำเนิด และพัฒนาการเกี่ยวกับพระพุทธรูป โดยสังเขป
๒. พัฒนาการของพุทธศิลป์ในอินเดีย มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนางานพุทธศิลป์สมัยปัจจุบันนี้อย่างไร จงอธิบาย
๓. จุดมุ่งหมายในการสร้างงานพุทธศิลป์ในสมัยพระเจ้าทวารวดีสมัยทวารวดี ๑ มีวัตถุประสงค์อย่างไร จงอธิบายมาพอสังเขป
๔. จงอธิบายทฤษฎีการสร้างพุทธศิลป์ในสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช จงอธิบายมาพอสังเขป
๕. จงสรุปสาระสำคัญของรูปแบบของพุทธศิลป์ในประเทศศรีลังกา มีอะไรบ้าง
๖. จงอธิบายการกำเนิดพุทธศิลป์ทางพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียมาให้ถูกต้อง
๗. จงวิเคราะห์พุทธศาสนาที่เจริญรุ่งเรืองในอินเดียหลังพุทธปรินิพพาน ว่ามีสาเหตุมาจากอะไร มาพอสังเขป
๘. อะไรคือมูลเหตุของการสร้างงานพุทธศิลป์ ตามปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในประเทศไทย
๙. จงวิเคราะห์อิทธิพลของพัฒนาการของพุทธศิลป์ในอินเดียกับสมัยปัจจุบัน มีมาพอสังเขป
๑๐. คุณสมบัติและประเภทงานพุทธศิลป์มีเท่าไร อะไรบ้าง จงอธิบายโดยละเอียด

เอกสารอ้างอิงประจำบท

๑) หนังสือภาษาไทย

กรมศิลปากร. วิวัฒนาการพุทธสถานไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อมรินทร์ พรินต์ติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓.

จารุวรรณ พึ่งเทียร. พุทธศิลป์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

จิตร บัวบุศย์. สกุลศิลปะพระพุทธรูปไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อำพลพิทยา, ๒๕๐๓.
ชะลูด นิ่มเสมอ. การเข้าถึงศิลปะในงานจิตรกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อมรินทร์ พรินต์ติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๒.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ตำนานพุทธเจดีย์. กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๗.

ผาสุก อินทราชูธ. พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๔๓.

พระมหาสมเจต สมจारी (หลวงกัน). พระพุทธรูป : สัญลักษณ์แห่งศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา. วารสาร “ศึกษาศาสตร์ มมร.”. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑, มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๙.

พระมหาสมชาย ทีปภาโส (บุญเกลี้ยง). ความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุในสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท ๒๑ เซ็นต์จูรี จำกัด, ๒๕๔๖.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตถาโณ). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศิวพร, ๒๕๒๙.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด ๒๕๔๖.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก. กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๕๒.

พุทธทาสภิกขุ. พุทธประวัติจากหินสลัก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อมรินทร์พรินต์ติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๑.

_____. พุทธประวัติจากพระโอษฐ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ม.ป.ป.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ศ.ดร.,ม.ร.ว.. ศรีทวารวดีถึงศรีรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : ด้าน สุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๗.

สุภัทรดิศ ดิสกุล, ศ. ม.จ.. เที้ยวเมืองลังกา. กรุงเทพฯ : ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, ๒๕๑๗.

สมักร บุราวาส. พุทธปรัชญา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๗.

อภัย นาคคง. ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ. กรุงเทพฯ : ท.วัฒนาการ พิมพ์, ๒๕๒๖.

อารีย์ สุทธิพันธุ์. ศิลปะกับมนุษย์, พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทย วัฒนาพานิช, ๒๕๒๘.

เอเดรียน สนอดกราส, ดร.. สัญลักษณ์แห่งพระสฤป. แปลโดย ภัทรพร สิริกาญจน. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗.

๒) งานวิทยานิพนธ์/งานวิจัย

รอบทิศ ไวยสุศรี. “การศึกษาวิเคราะห์พระเครื่องในฐานะเป็นกุศโลบายในการปฏิบัติธรรม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ

บทที่

๓

การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมไทย

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ ๓

แนวคิด

ในบทนี้ จะศึกษาประวัติศาสตร์การเผยแผ่ของพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งเป็นภูมิภาคส่วนใหญ่ของประชาคมอาเซียน ศึกษาพัฒนาการงานพุทธศิลป์ศึกษาความสัมพันธ์ของพระพุทธศาสนา พุทธศิลปะ วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น รวมทั้งวิเคราะห์บทบาทของพุทธศาสนากับระบบคุณค่าของคนในสังคม

การจัดการพุทธศิลปะตามกระแสสังคมโลกาภิวัตน์ในภูมิภาคนี้ โดยจะแสดงถึงพุทธศาสนาในมิติทางประวัติศาสตร์ ความสำคัญและอิทธิพลต่อระบบคุณค่าทางสังคม รูปแบบและความโดดเด่นของพุทธศิลปะที่มีความสำคัญเชิงอารยธรรมในพื้นที่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมีหัวข้อการนำเสนอ คือ พุทธศาสนาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พุทธศิลปะในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ข้อบ่งชี้เนื้อหาประจำบทที่ ๓

- พุทธศิลปะสมัยประวัติศาสตร์ชาติไทย
- ความเป็นมาของการสร้างพระพุทธรูป
- การสร้างพระพุทธรูปตามแนวพุทธศิลป์
- ลักษณะศิลปะทางพุทธศิลป์ของพระพุทธรูปของไทย
- พระพุทธรูปปางต่างๆ และแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารกับการสื่อสาร

เชิงสัญลักษณ์

- แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับสัญลักษณ์ และแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารตามหลักพุทธศาสนา

๗. ลักษณะการสื่อสารทางพระพุทธศาสนา และชนิดของสื่อทางพระพุทธศาสนา

วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม

๑. ผู้ศึกษาสามารถบอกความหมาย พร้อมทั้งอธิบายพุทธศิลปะสมัยประวัติศาสตร์ชาติไทยได้อย่างถูกต้อง

๒. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายความเป็นมาของการสร้างพระพุทธรูปได้อย่างถูกต้อง

๓. ผู้ศึกษาสามารถบอกประโยชน์ของการศึกษาลักษณะทางพุทธศิลป์ของพระพุทธรูปของไทยได้อย่างถูกต้อง

๔. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายพุทธลักษณะพระพุทธรูปปางต่างๆ และแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารกับการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ได้อย่างถูกต้อง

๕. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายลักษณะการสื่อสารทางพระพุทธศาสนา และชนิดของสื่อทางพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้อง
วิธีสอนและกิจกรรมการสอนประจำบทที่ ๓

วิธีสอน :

๑. การประเมินความรู้เดิม

๒. ฟังบรรยาย อภิปราย และการแสดงความคิดเห็น

๓. การให้ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

กิจกรรมการเรียนรู้การสอน :

๑. การประเมินความรู้เดิม

ให้ผู้ศึกษาแสดงความคิดเห็นเรื่องความสำคัญของพุทธศิลปะสมัยประวัติศาสตร์ชาติไทย ๒. การฟังบรรยายและอภิปราย

อาจารย์บรรยายประกอบพาวเวอร์พอยต์ (power point) เรื่องความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับความเป็นมาของการสร้างพระพุทธรูป โดยมีจุดประสงค์หลักคือ การกระตุ้นให้ผู้ศึกษาเกิดความสงสัย และอยากแสวงหาความรู้ต่อยอด โดยเปิดโอกาสให้ผู้ศึกษาอภิปรายแสดงความคิดเห็นสนับสนุนความรู้เดิมของตนก่อนที่จะมีการสรุปรวบยอดเป็นองค์ความรู้ต่อไป

๓. การให้ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

ให้ผู้ศึกษาจัดกลุ่มเป็น ๓ กลุ่ม เพื่อรับผิดชอบทำแบบฝึกหัดท้ายบท กลุ่มละข้อ ๑๐ ข้อทั้งแบบอัตนัยและปรนัย เสร็จแล้วให้แต่ละกลุ่มนำเสนอ โดยกลุ่มอื่นต้องแสดงความคิดเห็นหรือตั้งคำถามต่อกลุ่มที่นำเสนอในลักษณะข้อแลกเปลี่ยน ปลายเปิด เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยก็ได้ แต่ต้องไม่ซ้ำกับคำตอบนั้น ๆ

สื่อการเรียนการสอน

๑. พาวเวอร์พอยต์ประกอบการสอนเรื่องพุทธศิลป์สมัยประวัติศาสตร์ชาติไทย ได้แก่ ความเป็นมาของการสร้างพระพุทธรูป การสร้างพระพุทธรูปตามแนวพุทธศิลป์ และแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับสัญลักษณ์ และแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารตามหลักพุทธศาสนา เป็นต้น

๒. วิดีทัศน์สารคดี เรื่องความเป็นมาของพุทธศิลป์สมัยประวัติศาสตร์ชาติไทย

๓. เอกสารคำสอน รายวิชาพุทธศิลป์

การวัดผลและการประเมินผล

๑. ประเมินจากพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการเข้าชั้นเรียน และทำกิจกรรม
๒. ประเมินความรู้หลังการเรียนรู้เทียบกับความรู้เดิมของผู้ศึกษา
๓. ประเมินจากการร่วมแสดงความคิดเห็น
๔. ประเมินจากการทำแบบฝึกหัดท้ายบท

๓.๑ บทนำ

การพัฒนาเศรษฐกิจ (Economics Development) คือ กระบวนการที่ก่อให้เกิดความเจริญทางเศรษฐกิจอย่างสม่ำเสมอต่อเนื่องในระยะเวลาที่นานพอ ที่จะทำให้เกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสภาพทางสังคมโดยมุ่งเน้น เพื่อยกระดับการดำรงชีพของประเทศให้สูงขึ้น ก่อให้เกิดการเพิ่มขึ้นของรายได้ที่แท้จริงต่อบุคคล (per capita real income) ในระยะเวลายาวนานพอ เพื่อให้เกิดการกระจายรายได้อย่างเสมอภาคเกิดมาตรฐานความเป็นอยู่ของประชาชน โดยส่วนรวมที่ดีขึ้นกว่าเดิม^{๑๔๗}

การพัฒนาที่ยั่งยืน จะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อเป้าหมายการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ และสังคม และระบบนิเวศ เป็นไปในทิศทางเดียวกัน รวมไปถึงต้องพิจารณาถึงความสัมพันธ์ต่อระบบทางธรรมชาติ ที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ ทั้งในรุ่นนี้และรุ่นต่อไป ซึ่งศาสตร์ของพระราชานในเรื่อง “เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นแนวคิดที่ตอบสนองกับเรื่องการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้เป็นอย่างดี หากบุคคล และองค์กรนำ เอาหลักความพอดีมาใช้ในการดำเนินชีวิตและการบริหารจัดการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ อย่างมีเหตุผล มีความพอประมาณในการบริโภค และคำนึงถึงผลที่จะเกิดจากการกระทำอย่างรอบคอบแล้ว ก็จะเป็นการสร้างความยั่งยืนให้กับตนเอง ครอบครัว ชุมชน ประเทศชาติ และประชาคมโลกได้^{๑๔๘}

เป็นธรรมดาที่ประเทศต่าง ๆ เร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เพราะต้องการยกระดับมาตรฐานการครองชีพ (Standard of Living) และความเป็นอยู่ของประชาชน (Well Being) ให้ดีขึ้น การพัฒนาเศรษฐกิจมีจุดหมายเพื่อเพิ่มระดับรายได้ประชาชาติให้สูงกว่าการเพิ่มขึ้นของประชากรในประเทศ ทั้งนี้ การที่จะพัฒนาประเทศไปได้มากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ด้วยความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของ

^{๑๔๗} การพัฒนาเศรษฐกิจ(Economics Development) (อ อ น ไ ล น์) แ ห ล่ ง ที่ ม า : <http://phatrasamon.blogspot.com>, (๔ มีนาคม ๒๕๖๒).

^{๑๔๘} จิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา, “3 ท่วง 2 เงื่อนไข” Positioning Magazine พฤศจิกายน ๒๕๔๙, (ออนไลน์), แหล่งที่มา: <https://positioningmag.com/> (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒ กันยายน ๒๕๖๒).

ประเทศ เป็นพื้นฐานให้ตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนา เป็นพื้นฐานให้รู้และเข้าใจความผิดพลาดของการพัฒนา ความเป็นมาของการพัฒนาที่ยั่งยืน ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนและความสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน ความตระหนัก ความรู้ และความเข้าใจส่งผลถึงวิถีคิดและการกระทำอันจะมีผลต่อการพัฒนาสังคมและประเทศในอนาคต

๓.๒ ความหมายและความเป็นมา

คำว่า “พัฒนา” ไม่ได้มีใช้ในประเทศไทยมาก่อนโดยใช้คำอื่น เช่น วัฒนา ทะนุบำรุง บูรณะ หรือปฏิสังขรณ์ เป็นต้น พึ่งจะมีใช้เมื่อกระทรวงมหาดไทยเสนอ “โครงการพัฒนาท้องถิ่น” ให้เป็นโครงการพัฒนาของชาติ เมื่อวันที่ ๖ มิถุนายน ๒๔๙๙ และมีพระราชบัญญัติสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๒ (ภายหลังเปลี่ยนเป็น พ.ร.บ. คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕) ซึ่งประกาศใช้เมื่อวันที่ ๔ กรกฎาคม ๒๕๐๒ ประเทศไทยก็เลยมีคำว่า “พัฒนา” ใช้อย่างต่อเนื่องตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา และมีหน่วยงานและองค์กร สถาบันการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกิดขึ้นตามมาอีกหลายแห่งเช่น กรมการ พัฒนาชุมชน และกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ (ปัจจุบันถูกยกเลิก) และสำนักงาน เร่งรัดพัฒนาชนบท ทั้งนี้ เพื่อเป็นการหนุนกระแสนการพัฒนาสังคมและประเทศชาติ และประเทศไทยก็เข้าสู่ยุคการพัฒนาอย่างแท้จริง เมื่อมีการประกาศใช้แผนพัฒนา เศรษฐกิจแห่งชาติ (ไม่มีคำว่า “สังคม”) ตั้งแต่ฉบับที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็นต้นมา (ได้เติมคำว่า “สังคม” ตั้งแต่แผนพัฒนา ฉบับที่ ๒ เป็นต้นมา)

ในต่างประเทศ องค์การสหประชาชาติ (United Nation Organization: UNO) ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๔๘๘ (ค.ศ. 1945) ภายหลังสิ้นสุดสงครามโลก ครั้งที่ ๒ ได้ใช้คำว่า “Development(การพัฒนา)” ในงานขององค์การสหประชาชาติ แต่แรกแล้ว คือ ภายหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมื่อเกิดองค์การสหประชาชาติ แล้ว องค์การสหประชาชาติได้ตั้งธนาคารโลก (World Bank) ขึ้นมาเพื่อให้การ ช่วยเหลือด้านการเงินแก่ประเทศด้อยพัฒนา (Underdevelopment Country) และ ประเทศที่บอบช้ำจากสงครามที่ต้องการฟื้นฟูประเทศและใน พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๑๓ (ค.ศ. 1960-1970) สหประชาชาติได้เร่งรัดการพัฒนาโดยกำหนดให้เป็นช่วงทศวรรษ แห่งการพัฒนา (Development Decade) ให้ประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกได้เห็น

ความสำคัญ และแข่งขันกันพัฒนาประเทศตามนโยบายของสหประชาชาติ กระแสการพัฒนาก็กระจายไปทั่วโลกตั้งแต่บัดนั้นรวมถึงประเทศไทยด้วย

๓.๓ การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

ประเทศไทยเข้าสู่ยุคการพัฒนาตามกระแสโลกอย่างแท้จริง ตั้งแต่กำเนิดสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ เรียกกันทั่วไปว่า สภาพัฒน์ ซึ่งภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และได้มีกำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เริ่มตั้งแต่ฉบับที่ ๑ ในปี พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๙ จนถึงปัจจุบันเป็นฉบับที่ ๑๒ พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔ การพัฒนาตามแผนพัฒนาแต่ละฉบับ มีรายละเอียดที่จะนำเสนอในลำดับต่อไป^{๑๔๙}

ประชาชนในประเทศที่กำลังพัฒนา มีความต้องการให้ปรับปรุงสภาพทางเศรษฐกิจและสังคม เพื่อที่จะให้มีมาตรฐานการครองชีพสูงขึ้น มีฐานะและความเป็นอยู่ต่าง ๆ เทียบเท่ากับประเทศที่พัฒนาแล้ว จึงเป็นหน้าที่อันสำคัญของประเทศที่กำลังพัฒนา ที่จะพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ เพราะแต่ละประเทศต้องประสบปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด และการตัดสินใจว่า จะจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดนั้นอย่างไร จึงจะมีประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจที่สูงสุด เพื่อผลประโยชน์ต่าง ๆ ซึ่งพอที่จะสรุปได้ดังนี้ คือ

๑. การพัฒนาเศรษฐกิจ ช่วยปรับปรุงมาตรฐานการครองชีพให้สูงขึ้น โดยปกติประเทศที่กำลังพัฒนาจะมีรายได้ต่อบุคคลต่ำ มีผลผลิตและรายได้ต่อบุคคลเพิ่มขึ้นในอัตราต่ำและช้ามากผิดกับประเทศที่พัฒนาแล้วจะมีรายได้ต่อบุคคลสูงและมีอัตราการเพิ่มของรายได้ต่อบุคคลในแต่ละปีสูงมาก ฉะนั้น ถ้าประเทศที่กำลังพัฒนาปล่อยให้ประเทศเป็นไปตามยถากรรมเช่นนี้ โดยไม่มีการพัฒนาประเทศ ความแตกต่างของรายได้ก็จะเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ซึ่งจะเป็อุปสรรคต่อสภาพทางการเงิน การค้าระหว่างประเทศและอื่น ๆ มากขึ้น ในทำนองเดียวกันระหว่างประชาชนต่างพวกต่างภูมิภาคในประเทศเดียวกัน เมื่อเศรษฐกิจของประเทศอยู่ในลักษณะคงที่ ถ้าประชากรคนใดคนหนึ่งมีฐานะความเป็นอยู่สูงขึ้น ประชาชนคนอื่น ๆ ก็จะต้องมี

^{๑๔๙} ธนากร สังเขป, *การพัฒนาที่ยั่งยืน*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๗๘-๗๙.

ฐานะความเป็นอยู่ลดลง และถ้าไม่แก้ไขก็จะเข้าลักษณะที่ว่า “คนรวยยิ่งรวยมากขึ้น คนจนยิ่งจนลง” ในที่สุดความยากแค้นจะกลายเป็นความเคียดแค้นในระหว่างมวลชนในสังคมเดียวกัน ดังนั้น ประเทศที่กำลังพัฒนา จึงต้องพยายามที่จะให้มีการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อจะทำให้บุคคลต่าง ๆ ในประเทศมีรายได้สูงขึ้น เมื่อมีรายได้สูงขึ้น มาตรฐานความเป็นอยู่ของประชาชนก็จะสูงขึ้น และช่วยไม่ให้เกิดการขัดแย้งกันขึ้นระหว่างคนทุกชั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนจนและคนรวย

๒. การพัฒนาเศรษฐกิจ จะช่วยแก้ปัญหาการแทรกแซงสิทธิการเมืองดังที่ทราบกันอยู่ว่า ในปัจจุบันนี้โลกได้แบ่งสิทธิการเมืองและเศรษฐกิจออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายโลกเสรีและฝ่ายตรงกันข้าม ความด้อยพัฒนาหรือความยากจนอย่างสาหัสจะเป็นมูลเหตุสำคัญอย่างหนึ่งที่จะทำให้ประเทศด้อยพัฒนาในโลกเสรีกลับกลายเป็นสู่สิทธิตรงกันข้าม การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ จึงเป็นมาตรการที่สำคัญที่จะป้องกันสิทธิตรงกันข้ามของโลกเสรีไว้ได้

๓. การพัฒนาเศรษฐกิจ ช่วยประเทศชาติให้มีความสามารถช่วยเหลือตนเองได้ ทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง ความมั่นคงทางเศรษฐกิจจะทำให้ประเทศชาติ มีเงินทุนไปใช้จ่ายทำนุบำรุงประเทศได้หลายด้าน ทั้งทางด้านการศึกษา การสาธารณสุข โภค และการป้องกันประเทศ ถ้าประเทศใดมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจประเทศนั้น จะสามารถผลิตเครื่องอุปโภคบริโภคได้มากมาย สำหรับใช้ภายในประเทศและยังส่งเป็นสินค้าออก ในโอกาสเดียวกันก็มีเงินทองมาใช้จ่ายในการป้องกันประเทศชาติอีกด้วย

๔. การพัฒนาเศรษฐกิจ จะช่วยเหลือเศรษฐกิจของโลก โดยปกติประเทศที่พัฒนาแล้วพยายามที่จะช่วยเหลือประเทศที่กำลังพัฒนา เช่น การให้ความช่วยเหลือด้านเงินทุน เครื่องอุปกรณ์เครื่องมือ การศึกษา เทคโนโลยีและผู้เชี่ยวชาญในด้านต่าง ๆ เป็นต้น การให้ความช่วยเหลือนี้ เป็นผลให้ประเทศที่กำลังพัฒนามีความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจและสังคม สามารถที่จะช่วยเหลือบุคคลโดยเฉลี่ยของโลกมีมูลค่าสูงขึ้น และเมื่อประชาชนในประเทศที่กำลังพัฒนามีรายได้สูงขึ้น ความต้องการในสินค้าและบริการต่าง ๆ จากต่างประเทศจะเพิ่มสูงขึ้นประเทศเหล่านี้จะส่งสินค้าต่าง ๆ จากต่างประเทศได้มากขึ้น ทำให้เกิดการขยายตัวทางด้านการค้าของโลก ประเทศพัฒนาแล้วก็จะขยายสินค้าได้เพิ่มขึ้น อันจะช่วยให้เกิดประโยชน์ทั้งประเทศพัฒนาแล้วและประเทศที่กำลังพัฒนาในเวลาเดียวกัน

๓.๔ หลักเกณฑ์ในการวัดการพัฒนาเศรษฐกิจ^{๑๕๐}

การพัฒนาเศรษฐกิจเป็นขบวนการหลาย ๆ ด้าน ที่ก่อให้เกิดทั้งความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง สถาบันต่าง ๆ และมีทัศนคติความเชื่อเก่า ๆ ของประชากรไปพร้อม ๆ กัน ด้วย ดังนั้น การที่จะจัดว่าประเทศใดเป็นประเทศพัฒนา ประเทศใดเป็นประเทศที่กำลังพัฒนา จึงต้องพิจารณาทั้งทางด้านเศรษฐกิจและด้านอื่น ๆ ประกอบกันไปด้วยดังต่อไปนี้

๑. หลักเกณฑ์ทางเศรษฐกิจ

๑. รายได้ต่อบุคคล (Per capita Income: PI) มาตรฐานที่นิยมใช้วัดระดับการพัฒนาเศรษฐกิจกันมากประการหนึ่งก็คือ ระดับรายได้ต่อบุคคลซึ่งวัดในมูลค่าของเงินดอลลาร์สหรัฐอเมริกา โดยกำหนดว่า ประเทศใดที่มีระดับรายได้ต่ำกว่า ๖๐๐ ดอลลาร์ สหรัฐอเมริกา จัดว่าเป็นประเทศกำลังพัฒนา ประเทศที่มีระดับรายได้ตั้งแต่ ๖๐๐-๑,๔๙๐ ดอลลาร์สหรัฐอเมริกา จัดว่าเป็นประเทศกึ่งพัฒนา และประเทศที่มีระดับรายได้ตั้งแต่ ๑,๕๐๐ ดอลลาร์สหรัฐอเมริกาศึกษาขึ้นไป จัดว่าเป็นประเทศพัฒนาแล้ว

ดังนั้น การที่ประเทศใดจะถูกจัดเป็นประเทศพัฒนา กึ่งพัฒนา และกำลังพัฒนาหรือด้อยพัฒนา ก็ถือเป็นเรื่องเปรียบเทียบเศรษฐกิจของแต่ละประเทศ อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงขึ้นหรือลดลงอยู่ตลอดเวลา ประเทศใดอยู่ในกลุ่มประเทศพัฒนาแล้ว ถ้าหากระดับการพัฒนาไม่เจริญก้าวหน้าขึ้น เมื่อเวลาผ่านไป ก็อาจจะกลายเป็นประเทศกึ่งพัฒนาหรือประเทศที่กำลังพัฒนาก็ได้ ในทำนองเดียวกัน ประเทศที่อยู่ในกลุ่มประเทศที่กำลังพัฒนามาก่อน ก็อาจจะกลายเป็นประเทศพัฒนาก็ได้ เช่น เคยเป็นประเทศที่กำลังพัฒนา แต่ปัจจุบันเมื่อมีการพัฒนาเศรษฐกิจในระดับหนึ่ง ก็เคลื่อนที่เป็นประเทศพัฒนาแล้ว จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่า

^{๑๕๐} วรลักษณ์ หิมะกลัฏ, ศศิเพ็ญ พวงสายใจ, พิมพิมล แก้วมณี, การศึกษาผลกระทบต่อประชาชนคนไทยจากการทำงานแรงงานต่างด้าว ภายใต้ความสมดุลระหว่างความมั่นคง เศรษฐกิจ และสิทธิมนุษยชน: รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, (เชียงใหม่: ศูนย์วิจัยและพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๗), หน้า ๑๐-๑๒.

ประเทศที่กำลังพัฒนาทั้งหลาย ก็มีใช้ว่าด้อยพัฒนามาแต่กำเนิด เช่น ประเทศจีน อินเดีย อียิปต์ และประเทศไทย ซึ่งประเทศเหล่านี้ เคยมีอารยธรรมที่เจริญรุ่งเรืองมาก่อน แต่อารยธรรมเหล่านั้นได้เสื่อมโทรมลงไปตามกาลเวลา และสภาพแวดล้อมด้วยเหตุนี้ในช่วงระยะเวลา ๒-๓ ศตวรรษ หลัง ๆ ประเทศที่พัฒนาแล้วหลายประเทศ ได้กลับกลายมาเป็นประเทศที่ด้อยพัฒนาหรือกำลังพัฒนาไป

การใช้ระดับรายได้ต่อบุคคลอย่างเดียว เป็นเครื่องมือวัดระดับการพัฒนาของประเทศนั้น ยังไม่เพียงพอ ทั้งนี้ เพราะมีข้อยุ่งยากหลายประการดังต่อไปนี้ คือ

๑. ความแตกต่างในด้านวิธีการคำนวณ เนื่องจากรายได้ต่อบุคคลขึ้นอยู่กับ การคำนวณรายได้ประชาชาติ และการคำนวณจำนวนประชากรทั้งหมดของประเทศ ถ้าหากว่าประเทศใดคำนวณประชากรผิดพลาดไปจากความเป็นจริง ก็อาจทำให้ รายได้ต่อบุคคลสูงหรือต่ำกว่าความเป็นจริงก็ได้ สำหรับการคำนวณรายได้ประชาชาติ (National Income: NI)^{๑๕๑} ก็นับว่า เป็นปัญหายุ่งยากมาก เนื่องจากการให้คำนิยามหลักเกณฑ์และวิธีการคำนวณในแต่ละประเทศแตกต่างกันไป จึงไม่อาจจะนำมาเปรียบเทียบได้ การขาดข้อมูลทางสถิติบางประการ เช่น พลเมืองของประเทศกำลังพัฒนาหนึ่งซึ่งเป็นผู้ผลิตสินค้าทางการเกษตรออกจำหน่าย และได้ นำสินค้าบางส่วนที่ผลิตได้ไปบริโภคในครัวเรือน หรือนำไปแลกเปลี่ยนสินค้าหรือ บริการที่ต้องการโดยตรงที่ ทำให้การประเมินรายได้ประชาชาติต่ำกว่าที่เป็นจริง เพราะไม่ได้มีการคำนวณว่า สินค้าที่ผลิตได้เองใช้บริโภคเป็นมูลค่าเท่าไร ในทำนองเดียวกัน ประเทศที่กำลังพัฒนา มักจะมีแม่บ้านเป็นจำนวนมากซึ่งเป็นผู้ทำงานในบ้าน นับตั้งแต่การกวาดบ้าน ภูบ้าน การซักรีดเสื้อผ้า การทำอาหาร และการเลี้ยง บุตร แต่บริการของแม่บ้านเหล่านี้ไม่รวมอยู่ในรายได้ประชาชาติ (ซึ่งแม่บ้านเหล่านี้ ไปทำงานที่อื่นก็จะได้รับรายได้เพิ่ม) จึงทำให้รายได้ประชาชาติของประเทศที่กำลัง พัฒนาต่ำกว่าความเป็นจริง

นอกจากนั้น การคำนวณรายได้ประชาชาติ (National Income: NI) ยังไม่สามารถรวบรวมรายได้ที่เกิดจากการลักลอบนำสินค้าเข้าและออกนอกประเทศ การค้าของเถื่อนทุกชนิด การค้าฝิ่น เฮโรอีน การคอร์รัปชัน การเป็นโสเภณี ฯลฯ ซึ่ง

^{๑๕๑} ชมเพลิน จันทรเรืองเพ็ญ, เศรษฐศาสตร์การเงินและการธนาคาร, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๒๐-๒๗.

กิจกรรมเหล่านี้ มีแพร่หลายในประเทศที่กำลังพัฒนาการที่จะเปรียบเทียบรายได้ต่อบุคคลระหว่างประเทศได้นั้น จะต้องมีการเปลี่ยนค่าของเงินในประเทศนั้น ๆ ให้อยู่ในรูปของเงินดอลลาร์สหรัฐอเมริกา เมื่อเป็นเช่นนี้ อาจเกิดปัญหาที่ว่าจะใช้อัตราแลกเปลี่ยนอัตราใด เพราะบางประเทศมีอัตราแลกเปลี่ยนหลายอัตราและอัตราแลกเปลี่ยนจะเป็นเครื่องชี้ถึงราคาเปรียบเทียบของสินค้าบริการที่ซื้อขายระหว่างประเทศซึ่งมักจะมีราคาสูงนั้น ไม่ได้แสดงถึงราคาของสินค้าและบริการที่ซื้อขายกัน เฉพาะภายในประเทศที่กำลังพัฒนา ซึ่งสินค้าและบริการเหล่านั้นมักมีราคาถูกกว่า เช่น ระบุรายได้ต่อบุคคลในประเทศเท่ากับ ๔๐๐ ดอลลาร์สหรัฐอเมริกา ซึ่งเงินจำนวนนี้ จะมีอำนาจซื้อภายในประเทศไทยมากกว่า เมื่อเปรียบเทียบกับสินค้า และบริการที่ได้ผ่านมาซื้อขายระหว่างประเทศ

การใช้ทรัพยากรธรรมชาติไม่ได้เต็มที่ เพราะเนื่องมาจากบางประเทศนั้นมีทรัพยากรธรรมชาติจำนวนมาก แต่ยังไม่ได้ขุดค้นขึ้นมาใช้ ดังนั้น รายได้ต่อบุคคลในประเทศจึงต่ำ แต่การที่รายได้ต่อบุคคลต่ำนั้น มิได้แสดงถึงฐานะที่แท้จริงของประเทศอย่างถูกต้อง การเปรียบเทียบรายได้ต่อบุคคลระหว่างประเทศ เป็นการเปรียบเทียบกันทางด้านปริมาณที่คิดออกมาเป็นตัวเงิน แต่ในด้านสวัสดิการแล้วการมีรายได้ต่อบุคคลสูงขึ้น ไม่จำเป็นต้องกินดีอยู่ดีเสมอไป เพราะกิจกรรมทางเศรษฐกิจนั้น บางครั้งเมื่อขยายตัวเร็วเกินไป ทำให้เกิดผลเสียทางสังคมได้ เช่น ปัญหาน้ำเสีย และอากาศเป็นพิษ การมีคนอยู่หนาแน่น เกินไปในเขตเมือง การเปลี่ยนแปลงทัศนคติและนิสัยของคน การเอารัดเอาเปรียบกันทางสังคม เป็นต้น

สิ่งเหล่านี้ เป็นตัวบั่นทอนการกินดีอยู่ดีของประชากรในประเทศ นอกจากด้านสังคมแล้ว ก็ควรจะพิจารณาถึงทางด้านการเมือง และสภาพแวดล้อมอื่น ๆ ประกอบไปด้วย ซึ่งสิ่งเหล่านี้ ไม่สามารถจะพิจารณาได้จากระดับรายได้ที่แท้จริงต่อบุคคล เพียงอย่างเดียวการกระจายรายได้และระดับค่าครองชีพ การที่กล่าวว่าประชาชนในประเทศที่มีรายได้ต่อบุคคลสูง มีความสามารถในการอุปโภคบริโภคและกินดีอยู่ดีเหนือกว่าประชาชนในประเทศที่มีรายได้ต่อบุคคลต่ำนั้น จะต้องพิจารณาถึงการกระจายรายได้ และระดับอาชีพประกอบไปด้วย เช่น ประเทศอิหร่าน รายได้ต่อบุคคลเท่ากับ ๕๐๐ ดอลลาร์สหรัฐอเมริกาต่อปี แต่มีการกระจายรายได้ที่ไม่เหมาะสม กล่าวคือ ประชากรที่มีรายได้ต่อบุคคลสูงพัฒนามีอยู่เพียงร้อยละ ๗ ของ

ประชากรทั้งหมด ส่วนที่เหลืออีกร้อยละ ๙๓ เป็นประชากรรายได้ในระดับพอยังชีพเท่านั้น

ส่วนประเทศฟิลิปปินส์ มีรายได้ ต่อบุคคลเท่ากับ ๔๕๐ ดอลลาร์สหรัฐอเมริกา แต่มีการกระจายรายได้ไม่เหลื่อมล้ำต่ำสูงเท่ากันมากนัก กล่าวคือ ประชากรในประเทศ มีระดับรายได้ใกล้เคียงกัน ดังนั้น จึงไม่สามารถสรุปได้ว่า ประชากรในประเทศอิหร่าน มีความกินดีอยู่ดีเหนือกว่าประชากรในประเทศฟิลิปปินส์ นอกจากการกระจายรายได้แล้ว ก็ยังจำเป็นที่จะต้องพิจารณาถึงระดับค่าครองชีพในแต่ละประเทศประกอบไปด้วย เช่น ถ้าอัตราค่าครองชีพในประเทศอิหร่าน สูงกว่าประเทศฟิลิปปินส์ ร้อยละ ๑๕ ก็ไม่สามารถจะสรุปได้ว่า ประชากรในประเทศอิหร่าน จะมีความสามารถในการอุปโภคบริโภคเหนือกว่าประชากรในประเทศฟิลิปปินส์ ดังนั้น การที่จะลงความเห็นใด ๆ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพิจารณาเรื่องการกระจายรายได้และระดับค่าครองชีพประกอบกันไปด้วย

๒. โครงสร้างทางเศรษฐกิจ ประเทศที่กำลังพัฒนาส่วนใหญ่ จะเป็นประเทศที่ผลิตสินค้าในขั้นปฐมภูมิ เช่น สินค้าทางการเกษตร การทำเหมืองแร่ การประมงและการผลิตวัตถุดิบอื่น ๆ ดังนั้น ผลผลิตส่วนใหญ่จึงเป็นสินค้าในขั้นปฐมภูมิ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสินค้าทางการเกษตร และประชากรส่วนใหญ่ของประเทศก็มีการประกอบอาชีพในการผลิตขั้นปฐมภูมิ สำหรับกิจการอุตสาหกรรม การแปรรูปวัตถุดิบ และการบริการต่าง ๆ ซึ่งมีอัตราส่วนของการผลิตและการจ้างงานในระดับต่ำ อย่างไรก็ตาม เมื่อประเทศมีการพัฒนามากขึ้น ปริมาณผลผลิตและการจ้างงานในขั้นปฐมภูมิ จะมีอัตราส่วนน้อยลง และจะไปเพิ่มในการผลิตสาขาอุตสาหกรรมและการบริการมากขึ้น

๓. ประสิทธิภาพของปัจจัยการผลิต ประเทศที่กำลังพัฒนาส่วนใหญ่ ประสิทธิภาพของปัจจัยการผลิตต่ำ ทั้งนี้ เนื่องจากการผลิตสินค้าและบริการใช้ความรู้ทางวิชาการน้อย ผู้ผลิตส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาต่ำ ขาดความรู้ความชำนาญ และยังมีการใช้เครื่องมือแบบโบราณอยู่ เครื่องมือเครื่องจักรแบบใหม่ยังมีการใช้กันน้อย เพราะขาดทุนทรัพย์ที่จะซื้อ ซึ่งต่างกับประเทศพัฒนาแล้วที่มีประสิทธิภาพของปัจจัยการผลิตสูง เนื่องจากการผลิตได้ใช้ความรู้ความชำนาญ ต้องประกอบกับมีเครื่องมือเครื่องจักรที่ทันสมัย ผลผลิตที่ได้รับจึงมีอัตราส่วนสูงกว่าประเทศที่กำลังพัฒนา

๔. สถาบันการเงินและการใช้เครื่องมือเครดิตประเทศพัฒนาแล้ว เป็นประเทศที่มีสถาบันการเงินและธนาคารเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้ สืบเนื่องมาจากความเจริญทางด้านการค้าอุตสาหกรรม และบริการซึ่งมีการใช้เครื่องมือเครดิตกันมาก เช่น เช็ก จดหมายเครดิต ตัวแลกเงิน เป็นต้น นอกจากนั้น สถาบันการเงินและธนาคารยังเป็นแหล่งที่จะระดมเงินออม จากประชาชนและใช้เงินออมเหล่านี้ เพื่อหาช่องทางในการลงทุน หรือให้ผู้ประกอบการกู้เพื่อการลงทุนผลิตสินค้าและบริการให้มากขึ้น ซึ่งต่างกับประเทศที่กำลังพัฒนาที่ยังมีสถาบันการเงินและธนาคารน้อย และมีอัตราการขยายตัวต่ำ ทั้งนี้ เนื่องมาจากประชาชนยังขาดความนิยมในการใช้เครื่องมือเครดิตจะมีใช้กันบ้างเฉพาะในเมืองใหญ่ ๆ และผู้ประกอบการบางคนเท่านั้น

๕. ทุกชั้นพื้นฐานประเทศที่พัฒนาแล้วจะมีทุนชั้นพื้นฐาน เพื่ออำนวยความสะดวกในการผลิต การจำหน่าย และการแจกแจงผลผลิตอย่างเพียงพอ ทุนชั้นพื้นฐานนี้ เช่น ถนน การไฟฟ้า การประปา การสาธารณสุข การชลประทาน การพลังงาน เป็นต้น ส่วนประเทศที่กำลังพัฒนาส่วนใหญ่ มักจะขาดแคลนทุนชั้นพื้นฐาน เพราะขาดเงินทุน ขาดความรู้ทางวิชาการและเครื่องมืออุปกรณ์ เมื่อประเทศมีการพัฒนาเศรษฐกิจก็จะสามารถเสริมสร้างปัจจัยต่าง ๆ ในการเสริมสร้างทุนชั้นพื้นฐานเพื่ออำนวยความสะดวกการพัฒนาต่อไปได้

๒. หลักเกณฑ์อื่น ๆ

เนื่องจากการพัฒนาเศรษฐกิจ เป็นขบวนการที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านต่าง ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของประเทศ ดังนั้น หลักเกณฑ์ในการวัดระดับการพัฒนาเศรษฐกิจ จึงต้องรวมหลักเกณฑ์อื่น ๆ ที่ไม่ใช่ทางเศรษฐกิจไว้ด้วย^{๑๕๒} เช่น

๑. ประชากรประเทศที่กำลังพัฒนาทั้งหลาย มีอัตราการเกิดของประชากรสูง และการที่มีทรัพยากรจำกัด จึงทำให้เกิดปัญหาการว่างงาน ปัญหาการเลี้ยงดูผู้เยาว์

^{๑๕๒} กรณิการ์ กาญจนวิภูศรี, การบริหารการพัฒนาที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจ, เอกสารประกอบการเรียน วิชา การบริหารการพัฒนา, (ออนไลน์), แหล่งที่มา: <http://pws.npru.ac.th/pdf>, (๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐).

ปัญหาการให้การศึกษาไม่ทั่วถึง ตลอดจนปัญหาทางด้านการแพทย์และการสาธารณสุขซึ่งมีไม่เพียงพอ

๒. โครงสร้างทางครอบครัว ประเทศที่กำลังพัฒนาส่วนใหญ่จะมีครอบครัวใหญ่ กล่าวคือในครอบครัวหนึ่ง ๆ มักจะประกอบด้วยเครือญาติหลายชั้นมาอยู่ร่วมกัน เมื่อบุตรแต่งงานแล้วก็ยังอาศัยอยู่กับบิดามารดาการมีครอบครัวใหญ่ ทำให้เกิดความอบอุ่นการมีลูกหลานมาอยู่ร่วมกันมาก ๆ ถือเป็นสง่าราศีของผู้นำครอบครัว แต่การอยู่ในครอบครัวเดียวกัน ไม่ได้ช่วยให้บุคคลในครอบครัวมีลักษณะเป็นผู้นำ เพราะจะต้องเชื่อฟังคำสั่งจากบุคคลผู้อาวุโสในครอบครัว รายได้ต้องนำมารวมในกองทุนร่วมแห่งเดียวกัน และก็ใช้จ่ายในกองทุนนี้เช่นกัน ธรรมเนียมเช่นนี้ เป็นอุปสรรคอันสำคัญต่อความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจและสังคม ที่เห็นได้ชัด คือ การออมทรัพย์เพื่อสร้างฐานะของครอบครัวใหม่ก็ทำได้ยาก

การออกไปหางานทำในท้องที่อื่น ๆ ซึ่งแม้จะมีรายได้ดีกว่าก็จะไม่สะดวก เพราะจำเป็นต้องแยกออกไปอยู่ต่างหากครอบครัวเดิมอาจขัดขวาง ทำให้มีการเคลื่อนย้ายทางสังคมน้อยลง หรือการทำงานเพิ่มเติม เพื่อหารายได้เพิ่มก็จะไม่เกิดขึ้น เพราะส่วนของรายได้ที่เพิ่มขึ้นใหม่นั้น จะต้องแบ่งให้ผู้อื่น ซึ่งไม่ได้ทำงานได้รับส่วนแบ่งด้วย ผู้ทำงานเองกลับได้ผลตอบแทนไม่เต็มที่ ตรงกันข้ามกับโครงสร้างของครอบครัวในประเทศพัฒนาแล้ว โดยมากจะมีครอบครัวขนาดเล็ก เมื่อบุตรแต่งงานแล้วก็แยกครอบครัวไปอยู่ต่างหาก ลักษณะของครอบครัวเล็ก จะช่วยส่งเสริมการเป็นผู้นำ การรู้จักเก็บออม รู้จักการดิ้นรนเพื่อตัวเอง เป็นการส่งเสริมให้เกิดการผลิตได้ดี

๓. โครงสร้างของชนชั้นต่าง ๆ ในสังคม ความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจขึ้นอยู่กับสังคมที่ไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะ กล่าวคือ ทุกคนมีโอกาสเท่าเทียมกันในการทำงาน เพื่อความก้าวหน้าของตนเอง ไม่ควรจะให้ชั้นทางสังคมในกลุ่มที่ตนเองเกิดมา เป็นอุปสรรคในการก้าวหน้าขึ้นไปให้ทัดเทียมคนอื่น ชั้นทางสังคมในสมัยนี้ส่วนมากเกิดมาจากความเหลื่อมล้ำต่ำสูงทางฐานะทางเศรษฐกิจเป็นส่วนมาก ชั้นทางสังคมที่มีบทบาทต่อความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ได้แก่ ชนชั้นกลาง ซึ่งชนชั้นกลางโดยทั่วไป หมายถึง ผู้มีอาชีพทางพาณิชยกรรม อุตสาหกรรม นักวิชาการ ข่างฝีมือ ฯลฯ ผู้มีอาชีพและรายได้ต่ำกว่าชนชั้นกลาง จะต้องได้รับโอกาสเต็มที่ในการที่จะยกระดับตัวเองให้ขึ้นไปอยู่ในชั้นนี้ โดยการศึกษาฝึกงานและโอกาสได้รับ

ทำงานตามความสามารถ ถ้าหากความเหลื่อมล้ำต่ำสูง ระหว่างชนชั้นมีมากขึ้น ชนชั้นกลางจะมีอำนาจน้อย เพราะชนชั้นถดถอยลงมามีฐานะต่ำเกินไปที่จะเข้ารับการศึกษาระดับอุดมความรู้ความชำนาญ ที่จำเป็นสำหรับทำงานในระดับชนชั้นกลาง พวกนี้จะถูกละทิ้งและยากจนไม่มีที่สิ้นสุด

ในประเทศที่กำลังพัฒนาชนชั้นต่ำจะมีมาก ชนชั้นกลางจะมีน้อยและไปโตอยู่ที่อีกชั้นหนึ่ง คือ พวกข้าราชการ และโดยเหตุที่ว่ามีโอกาสน้อยเพราะความยากจน การที่จะเข้าไปอยู่ในชนชั้นกลางนั้นทำได้ยาก ทางที่จะหลุดพ้นไปได้ก็มีทางเดียว คือ เข้าทำราชการ ซึ่งอาจเป็นฝ่ายพลเรือน หรือฝ่ายทหาร ตำรวจ ผลสุดท้ายก็คือ จะไม่มีใครทำอาชีพอะไรเป็น นอกจากทำนา เป็นข้าราชการทหาร ตำรวจ อย่างที่เป็นอยู่ในประเทศไทยขณะนี้ ส่วนชนชั้นกลางนั้น ชาวจีนเข้ามาทำให้จนหมด ทางที่จะส่งเสริมการขยายตัวของชนชั้นกลางได้ทางหนึ่ง ก็คือการจัดการศึกษาให้เหมาะสมกับผู้ที่ออกไปทำอาชีพในส่วนธุรกิจเอกชน จัดการศึกษานอกระบบให้บุคคลอาชีพต่าง ๆ ได้ศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม เพื่อเพิ่มวิทยฐานะและความรู้ในการประกอบอาชีพให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น

๔. ทศนคติและความเชื่อมั่นในตนเอง ประชาชนในประเทศที่กำลังพัฒนามักจะไม่มีทศนคติเป็นของตนเอง มักกระทำตามผู้อื่น โดยไม่มีความเชื่อมั่นในตนเอง เช่น กระทำตามผู้นำในหมู่บ้านหรือชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ และการซื้อสิ่งของอุปโภคบริโภค โดยไม่คำนึงถึงสภาพและความเหมาะสมของครอบครัวขาดความขยันหมั่นเพียรในเหตุผลการประกอบกิจการงานต่าง ๆ การตัดสินใจก็ขาดหลักเกณฑ์และไม่คำนึงถึงสถานการณ์ และสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

๕. ลักษณะของสังคมสังคมในประเทศที่กำลังพัฒนา เป็นสังคมที่ล้าสมัยการแบ่งแยกหน้าที่อย่างชัดเจน ครอบครัวจำเป็นต้องทำหน้าที่หลายอย่าง เช่น เมื่อได้กำเนิดบุตรหลานขึ้นมาก็ต้องเลี้ยงดู ให้การศึกษา การฝึกฝนอาชีพ การรักษาพยาบาลกันเอง โดยหัวหน้าครอบครัวต้องรับภาระหลายอย่างพร้อม ๆ กัน ไม่เพียงแต่หัวหน้าครอบครัวเท่านั้น อาชีพการงานต่าง ๆ ในสังคมแบบนี้ จำต้องเป็นกันไปโดยตลอด เช่น พระสงฆ์ นอกจากจะต้องศึกษาพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และเทศน์สั่งสอนชาวบ้านแล้วยังต้องทำหน้าที่เป็นครูสอนหนังสือ เป็นหมอ ตลอดจนในสมัยก่อน ก็ยังเป็นครูฝึกอาวุธให้แก่ลูกบ้านไว้ต่อสู้กับข้าศึกอีกด้วย ต่อมาเมื่อการคมนาคมสื่อสารดีขึ้น หน้าที่ต่าง ๆ เหล่านี้ เริ่มมีสถาบันมารับภาระไป

บ้าง แต่ก็ยังให้บริการได้ไม่เต็มที่ ภาระหน้าที่ของบุคคลในระยะนี้ จึงยังคงต้องปะปนเป็นบางส่วน ผิดกับประเทศพัฒนาแล้วที่มีการแบ่งหน้าที่การทำงานและความรับผิดชอบ ระหว่างสถาบันต่าง ๆ อย่างชัดเจน เช่น สถาบันทางการเมือง การบริหาร การเศรษฐกิจ การศึกษา และสังคม แต่ละสถาบันมีหน้าที่ความรับผิดชอบภายในขอบเขต นอกจากนั้นยังมีกลุ่มอิทธิพลในสังคม เช่น สหภาพแรงงานสหกรณ์ และองค์กรอื่น ๆ ซึ่งมีบทบาทในการชี้แนวทางเชิงนโยบายแก่รัฐบาล เป็นตัวแทนจะปกป้องผลประโยชน์ส่วนรวมให้แก่ประเทศชาติอีกด้วย

๖. ความเหลื่อมล้ำต่ำสูงระหว่างเมืองกับชนบท ความห่างไกลและขาดการต่อเนื่องกับโลกภายนอก รวมทั้งความเป็นอยู่กับอิทธิพลของธรรมชาติ ทำให้ลักษณะสังคมในชนบทของประเทศที่กำลังพัฒนาเป็นสังคมที่หยุดนิ่ง ชนบทรรมนิยมประเพณีเก่า ๆ และความยึดถือ แน่นแฟ้นไม่มีการเปลี่ยนแปลง ตรงกันข้ามกับสังคมในเมือง ซึ่งมีการติดต่อและเกี่ยวข้องกันภายนอก ส่วนมากจะเป็นระหว่างบุคคลกับสิ่งของที่คนสร้างขึ้นไม่ใช่ธรรมชาติ สิ่งนี้ทำให้สภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไป ทำให้คนในเมืองจำเป็นต้องมีการรับรู้และตัดสินใจอย่างมีระบบและรู้จักแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบทางสังคมที่แน่นอน ละทิ้งชนบทรรมนิยมและความเคยชินที่ได้รับมาจากครอบครัว ชั้นทางสังคม ศาสนา และข้อห้ามต่าง ๆ ทำให้คนเมืองเริ่มเปลี่ยนแปลงตัวเอง มีความเคลื่อนไหว และความก้าวหน้าผิดกับประเทศพัฒนาแล้ว ซึ่งสามเหลี่ยมล่ำด้าต่ำสูงระหว่างเมืองกับชนบทมีน้อยมาก

๗. วัฒนธรรมความแตกต่างของมนุษย์ชาติต่าง ๆ นั้น มิใช่แต่เพียงระดับของความเจริญก้าวหน้าของสังคมเท่านั้น แต่ยังอาจจะแบ่งแยกได้ตามหมวดหมู่ของวัฒนธรรมประจำหมู่ หรือประจำชาติซึ่งปิดตัวเองอยู่ในสังคมอย่างแน่นหนา และส่งผ่านไปเป็นเวลาหลายชั่วอายุคน วิถีทางที่สำคัญของการสืบต่อวัฒนธรรมก็คือ การอบรมสั่งสอนเด็ก ซึ่งต่อ ๆ กันมาจนกลายเป็นประเพณี และเปลี่ยนแปลงได้ช้ามาก ความแตกต่างของวัฒนธรรมประจำชาติ อาจจะมีสำคัญเป็นอย่างมากต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างประเทศที่กำลังพัฒนากับประเทศพัฒนาแล้ว

แต่นักจิตวิทยาสังคมยังสามารถค้นพบว่า คุณลักษณะของชาวเดนมาร์กข้อหนึ่ง คือ มีความร่วมมือกันเป็นอย่างดีในการทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ซึ่งเป็นทรัพยากรอันมีค่าของประเทศเดนมาร์ก และทำนองเดียวกันลักษณะความต้องการ

ทำงานอย่างไม่หยุด และทำให้ดีสมบูรณ์แบบของชาวเยอรมัน ก็มีส่วนอธิบายถึงความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจของประเทศเยอรมนี แต่ยังไม่ทราบผลสะท้อนของลักษณะบางอย่างที่มีต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ เช่น ความรู้สึกถึงความสำคัญงานเปรียบเทียบกับความสำคัญของพิธีกรรมทางศาสนา ความรู้สึกที่มีต่อเวลา ต่อเพื่อนร่วมงาน ฯลฯ วัฒนธรรมยังมีผลสะท้อนไปถึงความรู้สึกที่รับผิดชอบ และบทบาทของบุคคลต่าง ๆ ที่มีฐานะและอาชีพต่าง ๆ กัน สิ่งเหล่านี้ถูกถ่ายทอดให้แก่กันด้วยการอบรมเลี้ยงดูเด็ก แต่ปัจจุบันนี้ อิทธิพลของการอบรมเลี้ยงดูมีผลน้อยลงกว่าเดิม เด็กที่ไปโรงเรียนมักจะเปลี่ยนแปลงไป ถูกอิทธิพลของเพื่อนวัยเดียวกันและครูแก้ไข ดัดแปลงรากฐานทางวัฒนธรรมที่ได้รับจากครอบครัว นอกจากนี้ ยังมีอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมยังช่วยแก้ไขอิทธิพลของการอบรมสั่งสอน ได้แก่ ความต้องการเลียนแบบ การบริโภคของผู้อื่น สิ่งนี้อาจจะมีผลดี คือทำให้เกิดมานะในการทำงานหารายได้และติดขัดจากวัฒนธรรมเก่า

๘. ความต้องการเป็นผู้ประสบความสำเร็จ เฮเกน กล่าวว่า สังคมที่ล้าสมัยในประเทศที่กำลังพัฒนา มักจะมีผลต่อเนื่องกันในอนาคตด้วย ลักษณะของการปกครองแบบการใช้อำนาจ และถ่ายทอดกันไปสู่ชั่วอายุติดไปด้วย การอบรมเลี้ยงดูที่เคร่งครัด มีการข่มขู่ใช้อำนาจและการลงโทษจากผู้มีอาวุโสสูงไปสู่ผู้น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากผู้ใหญ่ไปสู่เด็ก การที่จะทำให้ทำลายวัฒนธรรมเก่า และชั่วร้ายเช่นนี้ได้ นั้นจะต้องพยายามส่งเสริมให้เด็กมีความมานะที่จะทำงานให้ได้เป็นผลสำเร็จ ด้วยความสามารถของตนเองเฮเกน กล่าวอีกว่า โดยธรรมชาติแนวโน้มในทิศทางนี้ ก็เกิดขึ้นเองอยู่แล้ว เด็ก ๆ จะขาดความนับถือผู้ใหญ่ ความเกลียดชัง กลายเป็นความต้องการอิสระและความต้องการเป็นอิสระนี้ จะนำไปสู่ความพยายามทำงานหาความสำเร็จ เพื่อพิสูจน์ว่าตนเองสามารถพึ่งตนเองได้ เด็กประเภทนี้จะกลายเป็นกำลังสำคัญของชนชั้นกลาง ส่วนผู้ใหญ่หัวเก่าก็จะมีอิทธิพลน้อยลงและล้มตายไปในที่สุด

๙. สถาบันทางวัฒนธรรมประเทศที่กำลังพัฒนา มักจะประสบปัญหาความล้าหลังทางวัฒนธรรม และยังมีสถาบันทางสถาบันที่ล้าหลังตั้งอยู่ในประเทศ วัฒนธรรมที่ล้าหลังทำให้เกิดฉ้อราษฎร์บังหลวง มีการกดขี่ข่มเหง การเอารัดเอาเปรียบของเจ้าของที่ดิน ความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา การบริโภค ความเหลื่อมล้ำดังกล่าวย่อมเกี่ยวโยงอย่างมากกับการผลิต การจำแนก แจกจ่ายการบริโภค ซึ่งจะ

เห็นได้ว่า มีบุคคลส่วนหนึ่งที่จะมองเสียเปรียบ สิ่งเหล่านี้มักจะถือว่า เป็นสิ่งที่แต่ละต้องมีได้ และอยู่เหนือการวิพากษ์วิจารณ์

๓.๕ การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ

การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ เป็นบันทึกเจตนารมณ์ของรัฐบาลในการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยกำหนดวัตถุประสงค์เป้าหมายแผนดำเนินการ และหน่วยงานรับผิดชอบในการปฏิบัติงานไว้ชัดเจน ประเทศไทยเริ่มมีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจครั้งแรก เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๔ จนถึงปัจจุบัน มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจรวม ๑๒ ฉบับ^{๑๕๓} คือ

๑. การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ (พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๙)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ มีแนวคิดการพัฒนาเฉพาะเรื่อง “เศรษฐกิจ” ดังนั้น จึงไม่มีคำว่า “สังคม” ไว้ในแผนเหมือนแผนอื่น ๆ โดยเป็นยุคสมัยที่อยู่ท่ามกลางกระแส “น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ” ซึ่งเป็นคำขวัญที่ปลุกคนในชาติให้ตื่นตัวของรัฐบาลยุคนั้น ซึ่งมี จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี (พ.ศ. ๒๕๐๒-๒๕๐๖) สอดคล้องกับสาระสำคัญของแผน ซึ่งเน้นการลงทุนในสิ่งก่อสร้างพื้นฐาน (Infrastructure) ในรูปของระบบคมนาคมขนส่ง ระบบชลประทาน และการผลิตพลังงานไฟฟ้าสาธารณูปโภคต่าง ๆ ฯลฯ รัฐบาลทุ่มเททรัพยากรเข้าไปในรูปของโครงการต่าง ๆ สนองจุดเน้นดังกล่าวปูพื้นฐานให้แก่เอกชนลงทุนเพิ่มผลผลิตในภาคอุตสาหกรรม

แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑ มีระยะเวลา ๖ ปี มากกว่าแผนอื่น ๆ (แผนอื่น ๆ เป็นระยะเวลา ๕ ปี) แบ่งเป็น ๒ ระยะ ๆ ละ ๓ ปี คือ พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๖ และ พ.ศ. ๒๕๐๗-๒๕๐๙ เนื่องจากเป็นครั้งแรกของแผนอาจมีความไม่พร้อมจึงเปิดโอกาสให้มีการปรับแผนพัฒนาฯ ในระยะที่สอง

ผลการพัฒนา เศรษฐกิจของประเทศเจริญเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว ผลิตภัณฑ์มวลรวม ในประเทศหรือจีดีพี (Gross Domestic Product: GDP) สูงกว่าเป้าหมาย

^{๑๕๓} สรรเสริญ วงศ์ชูม, การวางแผนพัฒนาประเทศ, (กรุงเทพฯ: ศูนย์การพิมพ์เพชรรุ่ง, ๒๕๕๔) หน้า ๑๑๑.

ที่วางไว้คือ เพิ่มขึ้นเฉลี่ยร้อยละ ๘ ต่อปี ภาคเกษตรกรรมขยายตัวสูงถึงร้อยละ ๖.๒ ต่อปี (เกินเป้า ซึ่งตามแผนกำหนดไว้ร้อยละ ๓.๓ เพราะให้ความสำคัญกับภาคเกษตรกรรมมาก โดยการใช้ปัจจัยประมาณสูงถึง ๓,๙๐๐ ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ ๑๓.๘๕ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพของพืชผลการเกษตร และมีการบุกเบิกพื้นที่ป่าสงวนเพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูกจำนวนมาก ภาคอุตสาหกรรมก็มีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว เช่น ในช่วงปลายแผนเพราะมีการดำเนินโครงการใหญ่ ๒ โครงการ คือ โครงการแม่กลอง และโครงการแม่น้ำน่าน ดำเนินการก่อสร้างและบูรณะทางหลวงแผ่นดิน และทางหลวงจังหวัด ตามโครงการ ๖ ปี และ ๘ ปี เริ่มส่งพลังไฟฟ้าจากโครงการยันฮี และโครงการลิคนันท์ที่กระบี่ และยังดำเนินการโครงการที่สำคัญอื่น ๆ อีกหลายสิบโครงการ^{๑๕๔}

๒. การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๒ (พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๔)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๒ ได้เพิ่มคำว่า “สังคม” ไว้ในแผนเพราะเห็นว่าในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑ ได้ละเลยการพัฒนาทางด้านสังคมสาระสำคัญของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๒ ได้ยึดแนวทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ ขยายขอบเขตแผนให้บังเกิดผลการพัฒนากระจายครอบคลุมไปทั่วประเทศ เน้นเขตทุรกันดานห่างไกลความเจริญ มีโครงการพิเศษนอกเหนือจากหน้าที่ปกติของกระทรวง ทบวง กรม ต่าง ๆ เช่น โครงการเร่งรัดพัฒนาชนบท โครงการช่วยเหลือชาวนา เป็นต้น

ผลการพัฒนาในระยะต้นของแผนเศรษฐกิจของไทย ยังขยายตัวในอัตราสูงเนื่องจากภาคการผลิตทั้งทางด้านการเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม มีอัตราการผลิตเพิ่มสูงขึ้นรวมทั้ง การลงทุนจากต่างประเทศและรายจ่ายทางการทหารของสหรัฐอเมริกาในประเทศไทยด้วย แต่ในระยะปลายแผนพัฒนาเศรษฐกิจขยายตัวลดลง เพราะความต้องการสินค้าของไทยในตลาดโลกลดลง โดยเฉพาะข้าวและยางพาราลดลงมาก การลงทุนจากต่างประเทศ และการใช้จ่ายทางการทหารของสหรัฐอเมริกาในประเทศไทยก็เลยลดลงด้วย จีดีพี เฉลี่ยร้อยละ ๗.๘ ต่อปี ต่ำกว่าเป้า

^{๑๕๔} ฉลอง โชติกะคาม, พลโท, การพัฒนาเกษตรแบบยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร: เซ็นเตอร์ ดิสคัฟเวอรี, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕๒-๑๕๓.

ร้อยละ ๑ รายได้ของประชาชนเหลื่อมล้ำกันเพิ่มขึ้นระหว่างภูมิภาค การกระจายรายได้ในส่วนภูมิภาคต่าง ๆ ไม่เท่าเทียมกัน รายได้ของประชาชนในเขตเมืองสูงกว่าชนบท การก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เช่น ถนน ไฟฟ้า โทรศัพท์ ท่าเรือ เป็นต้น ยังเป็นประโยชน์แก่ผู้มีเงินมากและอยู่ใกล้แหล่งบริการ ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในภาคอุตสาหกรรมและพาณิชยกรรม ถนนเพิ่มขึ้นร้อยละ ๓๘ กำลังการผลิตไฟฟ้าเพิ่มขึ้นกว่าเท่าตัว เนื้อที่ชลประทานเพิ่มจาก ๙.๗ ล้านไร่ เป็น ๑๓.๓ ล้านไร่ อย่างไรก็ตาม แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๒ ก็ยังให้ความสำคัญกับภาคเกษตรกรรมมากขึ้น โดยจัดงบประมาณไว้ถึง ๑๑,๓๖๐ ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ ๑๙.๗๔ ภาคอุตสาหกรรม และเหมืองแร่ ๙๑๕ ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ ๑.๕๙ ส่วนทางด้านสังคมนั้น รัฐบาลยังไม่สามารถให้บริการได้อย่างเต็มที่ เพราะประชากรเพิ่มสูงขึ้น และไม่สามารถยกระดับความเป็นอยู่ของครอบครัวให้ดีขึ้นได้เท่าที่ควร^{๑๕๕}

๓. การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๓ (พ.ศ. ๒๕๑๕-๒๕๑๙)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๓ มุ่งการพัฒนาในทิศทางเดิม และมุ่งแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น กล่าวคือ มุ่งกระจายการบริการทางด้านเศรษฐกิจและสังคมต่อไป สร้างโอกาสให้ประชาชน ลดช่องว่างระหว่างรายได้และลดอัตราการเพิ่มของประชากร สาธารณชนสำคัญของแผน คือ ปรับปรุงโครงสร้างทางเศรษฐกิจยกระดับการผลิตทดแทนสินค้านำเข้า ปรับปรุงโครงสร้างการนำเข้า ส่งเสริมเร่งรัดการส่งออก ปรับงบประมาณในโครงการก่อสร้างมาสนับสนุนการลงทุนเพื่อใช้ประโยชน์จากโครงการขั้นพื้นฐานที่มีอยู่ รักษาเสถียรภาพของเศรษฐกิจโดยรักษาอัตราการขยายตัวของปริมาณเงินตรา และรักษาระดับราคาสินค้าที่จำเป็นต่อการครองชีพ รักษาเสถียรภาพทางการเงินระหว่างประเทศ โดยส่งเสริมการส่งออกและปรับปรุงโครงสร้างการนำเข้า การกระจายรายได้ และบริการทางเศรษฐกิจและสังคมสู่ชนบท โดยการปรับปรุงสถาบันและองค์กรทางการเกษตร และลดอัตราการเพิ่มของประชากร

ผลการพัฒนา มีถนนเพิ่มระยะทางเป็น ๓๑,๐๘๗ กิโลเมตร เนื้อที่ชลประทานเพิ่มเป็น ๒๐.๖ ล้านไร่ แต่การปรับปรุงระบบระบายน้ำเข้าไปในพื้นที่

^{๑๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓-๑๕๕.

เพาะปลูกทำได้เพียงร้อยละ ๐.๓ ของพื้นที่ชลประทานทั้งหมดและส่วนใหญ่อยู่ในภาคกลาง ประชากรมีอัตราการเพิ่มลดลงจากร้อยละ ๓.๑ ในปี พ.ศ. ๒๕๑๔ เหลือร้อยละ ๒.๖ ในปี พ.ศ. ๒๕๑๙ เด็กในวัยเรียนอยู่ในโรงเรียนร้อยละ ๔๔ อำเภอมีสถานีอนามัยชั้น ๑ ร้อยละ ๗๐ ของอำเภอทั่วประเทศและตำบลมีสถานีอนามัยชั้น ๒ ร้อยละ ๖๘.๕ ของตำบลทั่วประเทศ ในช่วงการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๓ สถานการณ์ทางเศรษฐกิจของโลกมีความผันผวนและเกิดวิกฤตทางการเมืองของไทย ๒ ครั้ง กล่าวคือ สถานการณ์ทางเศรษฐกิจของโลก ค่าเงินดอลลาร์ของสหรัฐอเมริกาตกต่ำ (เริ่มมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๔) ราคาสินค้าในตลาดโลก ประเภทอาหารและวัตถุดิบเพิ่มขึ้นถึง ๔ เท่าตัว เกิดภาวะเงินเฟ้อ เศรษฐกิจชะงักงัน คนว่างงานในประเทศที่พัฒนาแล้ว

วิกฤตทางการเมืองของไทยเกิดเหตุการณ์นองเลือด ๒ ครั้ง คือ เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ และเหตุการณ์ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙^{๑๕๖} จากเหตุการณ์ดังกล่าวทำให้การขยายตัวทางด้านการเงินของรัฐและเอกชนลดน้อยลง การลงทุนซบเซา การก่อสร้างหยุดชะงัก ทำให้การขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจของประเทศต่ำกว่าเป้าหมาย คือ ร้อยละ ๗ ต่อปี เหลืออยู่ที่ร้อยละ ๖.๒ ต่อปี อัตราเงินเฟ้อเพิ่มร้อยละ ๑๑.๔ ต่อปี อัตราการว่างงานเพิ่มมากขึ้น ผลผลิตทางการเกษตรต่ำกว่าเป้าหมาย การนำเข้าสูงกว่าเป้าหมายมาก การกระจายการบริการสาธารณะสู่ชนบทยังน้อย อย่างไรก็ตาม การผลิตทางด้านอุตสาหกรรมยังสูงกว่าเป้าหมายเล็กน้อย การส่งเสริมภาคการเกษตรและชลประทาน ตั้งงบประมาณไว้เพิ่มขึ้นเป็น ๑๓,๖๙๕ ล้านบาท ส่วนภาคอุตสาหกรรมและเหมืองแร่ตั้งไว้เพิ่มขึ้นเป็น ๑,๔๘๐ ล้านบาท^{๑๕๗}

๔. การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๔ (พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๒๔)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๔ มุ่งฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศที่ถดถอยในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๓ ลดช่องว่างทางเศรษฐกิจและสังคมของประชาชนให้น้อยลง ลดอัตราการเพิ่มและปรับปรุงคุณภาพของประชากรและเพิ่มการจ้างงาน เร่งบูรณะและปรับปรุงการบริหารทรัพยากรหลักของชาติและ

^{๑๕๖} ธนากร สังเขป, การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๖-๘.

^{๑๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๖-๑๕๗.

สิ่งแวดล้อม โดยการเร่งรัดการปฏิรูปที่ดิน จัดสรรแหล่งน้ำในประเทศ อนุรักษ์ทะเลหลวง สํารวจและพัฒนาแหล่งพลังงานในอ่าวไทยและภาคใต้ฝั่งตะวันออก

ผลการพัฒนา อัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นเฉลี่ยร้อยละ ๗.๑ ต่อปี สูงกว่าเป้าหมายที่วางไว้ คือ ร้อยละ ๗.๐ รายได้เฉลี่ยของประชากรสาขาเกษตรในปี พ.ศ. ๒๕๒๓ จำนวน ๑๑,๔๖๔ บาทต่อคนต่อปี ในขณะที่รายได้เฉลี่ยทั่วประเทศ ๒๙,๙๔๙ บาทต่อคนต่อปี ต่ำกว่าสาขาอาชีพอุตสาหกรรม ๕ เท่าตัว ต่ำกว่าพาณิชยกรรม ๕ เท่าตัว และต่ำกว่าภาคบริการ ๒ เท่าตัว การ

กระจายรายได้ของแต่ละภูมิภาค ยังแตกต่างกันมาก ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นภาคที่ยากจนที่สุด มีรายได้ในปี พ.ศ. ๒๕๒๒ จำนวน ๔,๙๙๑ บาทต่อคนต่อปี เทียบกับประชากรในกรุงเทพฯ มีรายได้ ๓๖,๑๖๑ บาทต่อคนต่อปี หรือต่างกัน ๖ เท่าตัว แต่อย่างไรก็ตาม จำนวนประชากรที่ยากจนลดลง คือ มีประชากรที่ยากจนอยู่ประมาณ ๑๐ ล้านคน ประชากรที่ยากจนเหล่านี้ยังขาดแคลนบริการขั้นพื้นฐานในการดำรงชีพ เด็กในวัยเรียนอยู่นอกระบบโรงเรียนร้อยละ ๕๖ การบริการด้านสาธารณสุข ไม่เพียงพอต่อเด็กก่อนวัยเรียนในชนบทร้อยละ ๗๐-๘๐ ไม่มีอาหารเพียงพอ ซึ่งเป็นการบั่นทอนการพัฒนาทรัพยากรบุคคลของประเทศชาติเป็นอย่างมาก ในช่วงปลายแผน (พ.ศ. ๒๕๒๒) ราคาน้ำมันดิบเพิ่มสูงขึ้น ประเทศไทยพึ่งพาพลังงานจากต่างประเทศถึง ร้อยละ ๗๕ จึงประสบวิกฤตเศรษฐกิจอย่างมาก ทำให้ขาดดุลการค้าปีละ ๔๕,๐๐๐ ล้านบาท หรือร้อยละ ๗.๖ ของจีดีพี (แผนพัฒนาฉบับที่ ขาดดุล ๑๓,๐๐๐ ล้านบาทต่อปี ร้อยละ ๕.๑ ของจีดีพี) อัตราเงินเฟ้อเฉลี่ยร้อยละ ๑๑.๖ ต่อปี แต่สถานการณ์ทางด้านการเมืองกับดีขึ้น หลังจากรัฐบาลประกาศนโยบาย ๖๖/๒๕๒๓ เปิดโอกาสให้คนไทยที่นิยมลัทธิคอมมิวนิสต์ออกจากป่ามาร่วมพัฒนาชาติไทย เป็นการสิ้นสุดสงครามเย็นในประเทศไทย^{๑๕๘} ในแผนนี้ก็ยังให้ความสำคัญกับภาคการเกษตร โดยจัดสรรงบประมาณสำหรับการพัฒนาด้านการเกษตรและชลประทานสูงถึง ๓๙,๑๐๐ ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ ๑๕.๕^{๑๕๙}

^{๑๕๘} พลเดช ปิ่นประทีป, *สู่ความเป็นไทยด้วยพลังของท้องถิ่น*, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐.

^{๑๕๙} ฉลองโชติกะคาม, *การพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทเซ็นเตอร์ดิสคัฟเวอร์จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕๘.

๕. การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ (พ.ศ. ๒๕๒๕-๒๕๒๙)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ ได้ปรับปรุงแนวนโยบายการพัฒนาประเทศใหม่โดยมีสาระสำคัญ คือ

๑. ยึดพื้นที่เป็นหลักในการวางแผน กำหนดแผนงานและโครงการต่าง ๆ เช่น พื้นที่เป้าหมายเพื่อการพัฒนาชนบท พื้นที่ชายฝั่งตะวันออก พื้นที่เมืองหลัก เป็นต้น

๒. ปรับโครงสร้างเศรษฐกิจต่าง ๆ เช่น ปรับโครงสร้างการเกษตร เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตแทนการขยายพื้นที่เพาะปลูก ปรับโครงสร้างอุตสาหกรรมเพื่อเพิ่มการส่งออกและการกระจายไปสู่ภูมิภาค ปรับโครงสร้างการค้าต่างประเทศและการบริการปรับโครงสร้างการผลิตและการใช้พลังงาน เป็นต้น

๓. รักษาเสถียรภาพทางด้านเศรษฐกิจ และการเงินของประเทศเป็นพิเศษ โดยเร่งระดมเงินออมและสร้างวินัยเศรษฐกิจการเงิน

๔. แก้ปัญหาความยากจนในชนบทหล้าหลัง โดยกำหนดพื้นที่เป้าหมาย ๒๘๖ อำเภอ และกิ่งอำเภอ ให้มีแผนงานโครงการพัฒนาที่มุ่งให้ชาวชนบทพออยู่พอกิน

๕. เน้นการแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติจริง เช่น มีระบบการบริหารการพัฒนาชนบทแนวใหม่ โดยประกาศใช้เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๗

๖. เน้นบทบาทและการระดมความร่วมมือจากภาคเอกชน ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของประเทศ โดยจัดให้มีองค์กรที่กฎหมายรับรอง

๗. เน้นความสมดุลในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ

ผลการพัฒนา ในช่วงการพัฒนาของแผนนี้ ผลผลิตการเกษตรขยายตัวในอัตราค่อนข้างสูง คือ ร้อยละ ๕ แต่ก็เกิดภาวะเศรษฐกิจโลกถดถอยเป็นครั้งที่ ๒ ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๒๓-๒๕๒๕ เศรษฐกิจโดยรวมของประเทศอุตสาหกรรมขยายตัวในอัตราต่ำ ผลผลิตการเกษตรขยายตัวในอัตราต่ำ คือ ร้อยละ ๒.๕-๒.๘ ต้องใช้นโยบายการเงินและการคลังที่เข้มงวดพร้อม ๆ กับนโยบายการกีดกันทางการค้า ระหว่างประเทศอุตสาหกรรมเหล่านั้น ส่วนหนึ่งเป็นตลาดสินค้าส่งออกที่สำคัญของไทย ทำ

ให้กระบวนการส่งออกของไทย เช่น ข้าว น้ำตาล ยางพารา ดีบุก เป็นต้น^{๑๖๐} รายได้ตกต่ำลงต่อเนื่องส่งผลให้คนว่างงาน ๑ ล้านคน (ร้อยละ ๓.๕ ของวัยแรงงาน) เงินออกไม่เป็นไปตามเป้าหมาย พึ่งพาทรัพยากรการลงทุนจากต่างประเทศ ขาดดุลการค้าและมีสภาวะหนี้ต่างประเทศเพิ่มขึ้น

รัฐบาลได้ใช้มาตรการเข้มงวดด้านการเงินการคลัง ปรับค่าเงินบาทลอยตัว ประกอบกับช่วงปลายแผนราคาน้ำมันและอัตราดอกเบี้ยลดลง สถานการณ์ของประเทศดีขึ้น กล่าวคือ ขาดดุลการค้าเฉลี่ย ๕๔,๐๐๐ ล้านบาท หรือ ร้อยละ ๕.๖ ของจีดีพี ขาดดุลบัญชีเดินสะพัดเฉลี่ย ๓๔.๙ พันล้านบาท หรือร้อยละ ๓.๖ ของจีดีพี เงินเฟ้อลดลงเหลือเพียงร้อยละ ๒.๘ สามารถจัดโครงการแก้ปัญหาความยากจนได้ ๑๒,๕๒๒ หมู่บ้าน ลดอัตราการเพิ่มของประชากรเหลือร้อยละ ๑.๐ (พ.ศ. ๒๕๒๙) การศึกษาภาคบังคับครบคลุมร้อยละ ๙๘ สร้างโรงพยาบาลอำเภอ เพิ่มขึ้น ๕๐๙ แห่ง (ร้อยละ ๗๕.๕ ของอำเภอทั่วประเทศ) มีสถานื่อนามัยทุกตำบล เด็กขาดสารอาหารขั้นรุนแรง (ระดับ ๓) เหลือเพียงร้อยละ ๐.๑

๖. การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๖ (พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๔)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๖ มุ่งยกระดับการพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าควบคู่กับการแก้ไขปัญหาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ และสังคม โดยมีสาระสำคัญ คือ

๑. เน้นการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจ ควบคู่กับการรักษาเสถียรภาพทางการเงินการคลัง ด้วยการระดมเงินออกในประเทศ และการใช้จ่ายภาครัฐอย่างประหยัดแต่มีประสิทธิภาพ ปรับโครงสร้างการผลิตและการตลาดของประเทศให้กระจายตัวมากขึ้น นำบริการพื้นฐานที่มีอยู่แล้วมาใช้ประโยชน์ให้เต็มที่ พัฒนาฝีมือแรงงานและคุณภาพชีวิต

^{๑๖๐} เรืองเดียวกัน, หน้า ๑๕๙-๑๖๐.

๒. เริ่มแผนหลักการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แผนพัฒนา
รัฐวิสาหกิจ

๓. ทบทวนบทบาทภาครัฐ เน้นบทบาทภาคเอกชนการพัฒนา และเพิ่ม
บทบาทองค์กรประชาชนในการพัฒนาในท้องถิ่นในการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ
และสิ่งแวดล้อม

๔. พัฒนาเมืองและพื้นที่เฉพาะ

๕. กระจายความเจริญสู่ภูมิภาค โดยการขยายขอบเขตการพัฒนาชนบทให้
ครอบคลุมทั่วประเทศ เขตล่างหลัง ๕,๗๗๗ หมู่บ้าน เขตปานกลาง ๓๕,๕๑๔ หมู่บ้าน
และเขตก้าวหน้า ๑๑,๖๑๒ หมู่บ้าน

๖. ในด้านสังคม พัฒนาคุณภาพของคน และยกระดับมาตรฐานคุณภาพ
ชีวิตให้ได้ตามเกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.)

ผลการพัฒนา เศรษฐกิจของประเทศขยายตัวในอัตราเฉลี่ยร้อยละ ๑๐.๕
ต่อปีของจีดีพี โครงสร้างเศรษฐกิจเปิดกว้างสู่นานาชาติ ทำให้สัดส่วนการค้าระหว่าง
ประเทศเพิ่มเป็นร้อยละ ๘๐ ของจีดีพี (เพิ่มจากที่เคยเป็นร้อยละ ๖๐ ในปี พ.ศ.
๒๕๒๙) ฐานะทางการเงินและการคลังของประเทศเสถียรภาพมั่นคง กล่าวคือ มีทุน
สำรองเงินตราต่างประเทศเพิ่มสูงขึ้นเกือบ ๑๗,๐๐๐ ล้านดอลลาร์สหรัฐ นี่
ต่างประเทศลดลงจากร้อยละ ๓๘.๕ เหลือร้อยละ ๓๔ ของจีดีพี ดุลการค้าเริ่มเกินดุล
เป็นครั้งแรก ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๑ เป็นต้นมา มีการเก็บรายได้สูงกว่าเป้าหมาย
รายได้เฉลี่ยของประชากรเพิ่มจาก ๒๑,๐๐๐ บาท ในปี พ.ศ. ๒๕๒๙
เป็น ๔๑,๐๐๐ บาท ในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ อย่างไรก็ตาม อัตราเงินเฟ้อก็เพิ่มขึ้นจากร้อย
ละ ๒.๕ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นร้อยละ ๖ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๔^{๑๖๑}

ผลการพัฒนาทำให้ขาดความสมดุลในหลายด้าน กล่าวคือ เกิดความเหลื่อม
ล้ำของรายได้ กลุ่มคนรวย ร้อยละ ๒๐ แรกมีสัดส่วนรายได้เพิ่มขึ้น จากร้อยละ
๔๙.๓ (ในปี พ.ศ. ๒๕๑๘-๒๕๑๙) เป็นร้อยละ ๕๔.๙ (ในปี พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๑)
ในขณะที่กลุ่มคนที่ยากจนที่สุดร้อยละ ๒๐ หลังมีสัดส่วนของรายได้ลดลงจากร้อยละ
๖.๑ เหลือเพียงร้อยละ ๔.๕ ในช่วงเวลาเดียวกัน การบริการพื้นฐาน เช่น ไฟฟ้า น้ำ

^{๑๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔-๑๕.

ระบบการสื่อสารคมนาคม โครงข่ายถนนและท่าเรือ ขาดแคลนมาก เพราะระบบเศรษฐกิจขยายตัวอย่างรวดเร็ว

แม้ฐานะทางการเงินการคลังของประเทศจะมีเสถียรภาพมั่นคง แต่ช่องว่างระหว่างการออมในประเทศกับการลงทุนมีแนวโน้มสูงขึ้น ในช่วงปลายแผนพัฒนาฯ มีการขาดดุลบัญชีเดินสะพัดร้อยละ ๘.๕ ของจีดีพี ในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ เกิดปัญหาการปรับตัวของสังคมไทยให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจมากขึ้น คือ มีการเปลี่ยนแปลงโครงการทางเศรษฐกิจของประเทศ จากเศรษฐกิจการเกษตรมาเป็นเศรษฐกิจอุตสาหกรรม ทำให้สังคมไทยเปลี่ยนแปลงจากสังคมชนบทเป็นสังคมเมืองมากขึ้น วิถีชีวิตเปลี่ยนไปทำให้เกิดปัญหาการปรับตัวไม่ทันในสังคมใหม่ จึงเกิดปัญหาสังคมด้านต่าง ๆ มากมาย เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะระดมทรัพยากรไปใช้มากในช่วงการพัฒนาที่ผ่านมา ไม่ว่าจะเป็นการใช้ที่ดิน แห้งน้ำ ป่าไม้ การประมงและแร่ธาตุ พื้นที่ป่าลดลงจาก ๑๐๙.๕ ล้านไร่ (ร้อยละ ๓๔ ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ) ในปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ลดลงเหลือไม่ถึง ๙๐ ล้านไร่ (ร้อยละ ๒๘ ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ) ในปี พ.ศ. ๒๕๓๒^{๑๖๒} ประกอบกับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ผ่านมา ไม่มีประสิทธิภาพเป็นเหตุให้ธรรมชาติเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว ระบบราชการปรับตัวไม่ทันรัฐบาล ไม่สนองตอบต่อการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ เกิดปัญหาสมองไหลเพราะระเบียบข้อบังคับ กฎหมาย ระบบการบริหาร และโครงสร้างองค์กรของรัฐบาลล้าหลัง

๗. การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๗ (พ.ศ. ๒๕๓๕- ๒๕๓๙)

เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๗ กำหนดทิศทางการพัฒนาใน ๔ ประเด็นหลัก คือ

๑. รักษาอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจให้อยู่ในระดับที่เหมาะสม โดยมีสาระสำคัญ คือ

๑.๑ ดำเนินนโยบายการเงิน การคลัง ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ของประเทศและของโลก

^{๑๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๒.

๑.๒ พัฒนาการเกษตร โดยเน้นเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและปรับโครงสร้างการผลิต

๑.๓ พัฒนาอุตสาหกรรม การค้า และการลงทุน โดยเน้นการสร้างโอกาสในการแข่งขันทางการค้า และการลงทุนในต่างประเทศ

๑.๔ พัฒนาและนำวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่เหมาะสมมาใช้ในการพัฒนา

๑.๕ จัดหาพลังงานให้เพียงพอกับความต้องการ

๑.๖ เร่งรัดขยายการลงทุนด้านบริการพื้นฐาน ให้มีคุณภาพและมีปริมาณเพียงพอ

๑.๗ พัฒนากรุงเทพฯ และปริมณฑล เชื่อมชายฝั่งทะเลตะวันออก

๒. กระจายรายได้และกระจายการพัฒนาไปสู่ภูมิภาค และชนบทให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยมีสาระสำคัญ คือ

๒.๑ ใช้มาตรการภาษีและรายจ่ายของรัฐบาล กระจายอำนาจทางการคลังไปยังจังหวัดและท้องถิ่น

๒.๒ กระจายการครองทรัพย์สินด้วยการเร่งจัดรูปที่ดิน การออกเอกสารสิทธิ์ที่ดิน สินเชื่อเพื่อที่อยู่อาศัยและ พ.ร.บ. ชุมชนแออัด

๒.๓ ปรับโครงสร้างการผลิตด้านการเกษตร อุตสาหกรรม และการบริการสู่ภูมิภาค

๒.๔ พัฒนาเมืองศูนย์กลางในภูมิภาคให้เป็นฐานเศรษฐกิจและการจ้างงาน

๒.๕ ยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนชนบท

๒.๖ พัฒนาอาชีพและยกระดับคุณภาพชีวิตคนยากจนในเมือง

๓. เร่งรัดพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คุณภาพชีวิต สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีสาระสำคัญ คือ

๓.๑ พัฒนาทรัพยากรมนุษย์ การศึกษา และสาธารณสุข

๓.๒ พัฒนาจิตใจ วัฒนธรรม และสังคม

๓.๓ พัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมควบคู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

๓.๔ ปรับปรุงระบบบริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

๔. พัฒนากฎหมาย รัฐวิสาหกิจ และระบบราชการ โดยมีสาระสำคัญ คือ

๔.๑ ปรับปรุงกฎหมายให้สอดคล้องกับทิศทางและกระบวนการ

๔.๒ พัฒนาประสิทธิภาพของรัฐวิสาหกิจโดยลด การกำกับของรัฐบาลลง และส่งเสริมบทบาทของเอกชนมากขึ้น

๔.๓ พัฒนาระบบราชการให้มีขนาดเล็ก กระทัดรัด และมีคุณภาพ

ผลการพัฒนา มีความต่อเนื่องการขยายตัวทางเศรษฐกิจตลอด ๓๐ ปีที่ผ่านมาเฉลี่ยร้อยละ ๗.๘ รายได้เฉลี่ยของคนไทย เพิ่มขึ้นเป็น ๖๘,๐๐๐ บาทต่อปี (พ.ศ. ๒๕๓๘) สัดส่วนคนยากจนลดเหลือร้อยละ ๑๓.๗ (พ.ศ. ๒๕๓๕) กลุ่มครัวเรือนที่มีรายได้สูงร้อยละ ๒๐ แรกมีสัดส่วนรายได้เพิ่มขึ้นร้อยละ ๕๙ (พ.ศ. ๒๕๓๕) แต่กลุ่มที่มีรายได้ต่ำกว่าร้อยละ ๒๐ แรก มีสัดส่วนรายได้ลดลงเหลือร้อยละ ๓.๙ เกิดช่องว่างรายได้ต่อหัวของประชากรเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือต่ำกว่ากรุงเทพฯ และปริมณฑลถึง ๑๒ เท่า หมู่บ้านชนบท มีไฟฟ้าใช้ร้อยละ ๙๗.๗ มีน้ำประปาใช้ร้อยละ ๓๒ มีถนนเชื่อมระหว่างจังหวัด อำเภอ และตำบล ยาว ๒๑๐,๐๐๐ กม. ในหมู่บ้านยาว ๑๒๓,๔๐๐ กม. ในเมืองมีน้ำประปาใช้ ร้อยละ ๗๕ อัตรา การเข้าเรียนภาคบังคับร้อยละ ๙๗.๗ อายุขัยเฉลี่ยของคนไทย ๖๗.๖ ปี (พ.ศ. ๒๕๓๗)^{๑๖๓}

การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและโครงสร้างพื้นฐานในภาพรวมดีขึ้น แต่ในด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมกลับมีปัญหามากขึ้น กล่าวคือคนไทยมีค่านิยมทางวัตถุมากขึ้นมีปัญหาทางพฤติกรรม คือ ขาดระเบียบวินัย ย่อหย่อนในศีลธรรม จริยธรรม เอารัดเอาเปรียบ คุณค่าของความเป็นคนถูกมองข้าม ละเลยภูมิปัญญาวิถีชีวิต ค่านิยมที่ดั่งามและวัฒนธรรมท้องถิ่นสถาบันครอบครัวและชุมชนอ่อนแอ ชุมชนเมืองเกิดความแออัด สภาวะแวดล้อมเสื่อมโทรม คุณภาพชีวิตและจิตใจของคนไทยลดลง

ในด้านสิ่งแวดล้อม ป่าไม้ถูกทำลายปีละ ๑ ล้านไร่^{๑๖๔} ที่ดินทำกินถูกชะล้างพังทลาย คุณภาพของแม่น้ำลำคลองเปลี่ยนแปลงแทบจะใช้ประโยชน์ไม่ได้ อากาศเต็มไปด้วยฝุ่นละอองและมลพิษ คนไทยเจ็บป่วยและล้มตายเพราะความเสื่อมโทรมของ

^{๑๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗-๑๘.

^{๑๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙.

สิ่งแวดล้อมเพิ่มขึ้น ในทางการเมืองเกิดเหตุการณ์นองเลือด พฤษภาคม ๒๕๓๕ สรุปรวม คือ “เศรษฐกิจก้าวหน้า สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน”

๘. การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ (พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๔)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ เป็นจุดเปลี่ยนแปลงประเทศไทยจากการพัฒนาในรอบ ๓ ทศวรรษที่ผ่านมา กล่าวคือ แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ มีลักษณะเป็นแผนชี้ทิศทางพัฒนาประเทศ ในระยะยาวมากกว่าที่จะเป็นแผนที่กำหนดรายละเอียดปลีกย่อย เป็นแผนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในเวทีการสัมมนา ระดมความคิดในระดับต่าง ๆ ซึ่งแตกต่างจากแผนก่อนหน้านี้ที่ถูกกำหนดจากภาครัฐ และภาคราชการฝ่ายเดียว เป็นแผนที่มีการวิเคราะห์ปัญหาแบบองค์รวม (Holistic Analysis Plan) แล้ววางแผนแบบบูรณาการ (Integrated Plan)

๑. วัตถุประสงค์

มุ่งพัฒนาคนเป็นศูนย์กลาง ซึ่งแตกต่างจากการมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจของแผนพัฒนาฯ ที่ผ่านมามีแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ กำหนดวัตถุประสงค์ไว้ดังนี้

๑.๑ เพื่อเสริมสร้างศักยภาพของคนทั้งในด้านร่างกาย จิตใจ และสติปัญญา

๑.๒ เพื่อพัฒนาสภาพแวดล้อมของสังคมให้มีความมั่นคงและเสริมสร้างความแข็งแกร่งของครอบครัวและชุมชน

๑.๓ เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศให้เจริญเติบโตอย่างมีเสถียรภาพ มั่นคงและสมดุล

๑.๔ เพื่อให้มีการใช้ประโยชน์ และดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้มีความสมบูรณ์

๑.๕ เพื่อปรับระบบบริหารจัดการ เปิดโอกาสให้องค์กรพัฒนาเอกชน ภาคเอกชน ชุมชน และประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศมากขึ้น

๒. ยุทธศาสตร์ มีสาระที่เป็นยุทธศาสตร์การพัฒนา ๗ ยุทธศาสตร์ คือ

๒.๑ การพัฒนาศักยภาพของคน

๒.๒ การพัฒนาสภาพแวดล้อมของสังคมให้เอื้อต่อการพัฒนาคน

๒.๓ การเสริมสร้างศักยภาพ การพัฒนาภูมิภาคและชนบท เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ทั่วถึง

๒.๔ การพัฒนาสมรรถภาพทางเศรษฐกิจ เพื่อสนับสนุนการพัฒนาคน และคุณภาพชีวิต

๒.๕ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๒.๖ การพัฒนาประชาธิปไตย

๒.๗ การบริหารจัดการเพื่อให้มีการวางแผนพัฒนาไปดำเนินการให้เกิดผลในทางปฏิบัติ

๓. ผลการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ เป็นแผนที่ปฏิรูปความคิดและคุณค่าใหม่ของสังคมไทย คือ มุ่งเน้น “คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา” เศรษฐกิจเป็นเพียงเครื่องมือช่วยพัฒนาคนให้มีความสุขและมีสุขภาพชีวิตที่ดีขึ้น ปรับเปลี่ยนวิธีการพัฒนาเป็นแบบองค์รวม มีการเชื่อมโยงมิติต่างๆ ของการพัฒนา แต่ในปีแรกของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ ประเทศไทยต้องประสบกับวิกฤตทางเศรษฐกิจ ต้องประกาศลดค่าเงินบาท (เมื่อวันที่ ๒ กรกฎาคม ๒๕๔๐) และปล่อยให้เงินบาทลอยตัวไปตามสภาวะการณ์ทางเศรษฐกิจของโลก ทันทีที่ประกาศลดค่าเงินบาทอัตราการแลกเปลี่ยนกับเงินดอลลาร์สหรัฐลดจาก ๒๕ บาทต่อ ๑ ดอลลาร์ ลดลงเรื่อย ๆ จนไปเคลื่อนไหวขึ้นลงเล็กน้อยอยู่ที่ระดับ ๔๐ บาทต่อ ๑ ดอลลาร์สหรัฐ ตลอดช่วง ๑ ทศวรรษ

ความผันผวนทางเศรษฐกิจมีผลกระทบต่อการดำเนินการตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ ต้องปรับแผนเพื่อแก้วิกฤตของประเทศ โดยเน้นการรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ ปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจให้เข้มแข็งและสมดุล ลดผลกระทบต่าง ๆ ที่มีต่อการพัฒนาคนและสังคม ปรับระบบบริหารจัดการเพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ผลการดำเนินการสรุปได้ ดังนี้

๑. สถานการณ์ด้านคนและสังคมไทย สรุปผลการดำเนินงานได้ ดังนี้

๑. การพัฒนาศักยภาพของคนไทย สามารถยกระดับคุณภาพของคนไทยได้ระดับหนึ่ง กล่าวคือ

๑.๑.๑ การพัฒนาสติปัญญา และทักษะฝีมือแรงงาน สามารถขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐานได้มากขึ้น โดยเฉลี่ยคนไทยในกลุ่มอายุ ๑๕ ปีขึ้นไป จำนวนที่ได้รับการศึกษาเพิ่มจาก ๖.๖ ปี พ.ศ. ๒๕๓๙ เป็น ๗ ปี ในปี พ.ศ. ๒๕๔๑ และอัตราการเข้าเรียนหนังสือของเด็ก มีแนวโน้มสูงขึ้นแต่ยังมีปัญหาการจัดบริการไม่ทั่วถึงในบางกลุ่ม เช่น กลุ่มเด็กด้อยโอกาส กลุ่มเด็กที่อยู่ห่างไกลทุรกันดาร โอกาส

การเรียนรู้ในระดับที่สูงขึ้นของเด็ก ยังเป็นสัดส่วนที่ต่ำกว่าประเทศเพื่อนบ้านมาก คือ ระดับมัธยมปลายมีเพียงร้อยละ ๔๖.๘ ในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ และระดับอุดมศึกษามีเพียงร้อยละ ๑๙.๓ ในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ คุณภาพการศึกษายังเป็นปัญหา ผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจทำให้กระทรวงศึกษาธิการคาดว่า จะมีเด็กลาออกจากโรงเรียนกลางคัน ๒๖๐,๐๐๐ คน อัตราการเข้าเรียนต่อลดลงร้อยละ ๗.๒ และ ๑.๘ ในโรงเรียนเอกชนและรัฐบาลตามลำดับ การพัฒนาฝีมือแรงงานยังขาดทิศทางที่เป็นเอกภาพ

๑.๑.๒ การพัฒนาสุขภาพอนามัย สถานะสุขภาพของคนไทยโดยรวมดีขึ้นใน พ.ศ. ๒๕๔๑ ประชาชนมีหลักประกันสุขภาพร้อยละ ๗๘.๓ (เพิ่มจากปี พ.ศ. ๒๕๓๙ ซึ่งมีร้อยละ ๖๘.๕) อายุขัยเฉลี่ยของผู้หญิง ๗๒.๕ ปี (เพิ่มจากปี พ.ศ. ๒๕๓๙ ซึ่งเฉลี่ย ๗๑.๗ ปี) ผู้ชายเฉลี่ย ๗๐.๑ ปี อัตราการตายของทารกแรกเกิดลดลงเป็นร้อยละ ๒๕.๐ (พ.ศ. ๒๕๓๙ ร้อยละ ๒๙.๐)

อย่างไรก็ตาม ค่ารักษาพยาบาลกลับเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง จากการศึกษาของธนาคารโลกคาดว่าแนวโน้มจะสูงขึ้นร้อยละ ๘.๑ ของจีดีพี ใน พ.ศ. ๒๕๓๔^{๑๖๕} (เปรียบเทียบกับร้อยละ ๖.๓ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕) ประชาชนได้รับความคุ้มครองด้านประกันสุขภาพเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ ๙๔.๔ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๔๑๓ ผลกระทบของวิกฤตเศรษฐกิจทำให้ประชาชนมีการเจ็บป่วยจากภาวะความเครียดเพิ่มขึ้น และหันมาใช้บริการโรงพยาบาลของรัฐแทนโรงพยาบาลเอกชน

๑.๑.๓ การจัดสวัสดิการสังคมและสังคมสงเคราะห์ มีความเป็นระบบมากขึ้น สามารถให้บริการประกันสังคมแก่ผู้ใช้แรงงานได้ถึง ๕.๔ ล้านคน

๒. ภาวะการทำงาน วิกฤตเศรษฐกิจมีผลกระทบต่อตลาดแรงงาน ทำให้เกิดภาวะการว่างงานเพิ่มขึ้นเป็น ๒ เท่า คิดเป็นร้อยละ ๔.๐ ในปี พ.ศ. ๒๕๔๑ (เปรียบเทียบกับปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ซึ่งมีอัตราการว่างงานร้อยละ ๑.๕๑) ทำให้ภาวะการทำงานต่ำกว่าระดับเป็น ๒ เท่าเช่นเดียวกัน)

๓. การกระจายความเจริญและการแก้ปัญหาความยากจน ได้รับผลกระทบอันเนื่องมาจากวิกฤตเศรษฐกิจ กล่าวคือ

^{๑๖๕} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.), ๒๕๔๔, หน้า ๕.

๓.๑ การกระจายตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ไม่สามารถขยายตัวได้ ยังกระจุกตัวอยู่เฉพาะพื้นที่ที่เป็นศูนย์กลางของความเจริญ รายได้ต่อหัวของประชากรลดลง ร้อยละ ๑๙.๒ และ ๒๔.๘ ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ และสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๑ ตามลำดับ

๓.๒ การว่างงานสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง แรงงานเคลื่อนย้ายกลับสู่ภูมิภาค ไปพึ่งพิงภาคเกษตรมากขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือและกึ่งถูกซ้ำเติมภาวะภัยแล้งอันเนื่องมาจากปรากฏการณ์ เอลนีโญ (ฝนแล้ง) มีคนว่างงานเพิ่มขึ้นภายหลังจากเกิดวิกฤตเศรษฐกิจเกือบ ๑ ล้านคน

๓.๓ ปัญหาความยากจนกลับมีคนเพิ่มขึ้นอีก ๑.๕ ล้านคน หรือร้อยละ ๒๒.๓ คิดเป็นจำนวน ๗.๙ ล้านคน ในจำนวนดังกล่าว “กลุ่มคนยากจนขั้นแค้น (Ultra Poor)” เพิ่มขึ้นร้อยละ ๑๖.๖ ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๓๙-๒๕๔๑ ในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ มีคนจนเพิ่มขึ้นเป็น ๙.๙ ล้านคน

๔. การรักษาคุณภาพของสิ่งแวดล้อมในภาพรวมดีขึ้น คือ ปริมาณและการแพร่กระจายมลพิษทางน้ำมีแนวโน้มลดลงคุณภาพอากาศดีขึ้น เพราะภาวะเศรษฐกิจถดถอยทำให้แหล่งกำเนิดสารพิษลดลง ประกอบกับมาตรการการลดปริมาณการกระจายสารพิษจากแหล่งกำเนิดของภาครัฐ อย่างไรก็ตาม ปัญหาขยะมูลฝอยและของเสียอันตรายมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น ปริมาณขยะมูลฝอยเพิ่มขึ้น ๓๘,๐๐๐ ตันต่อวัน ในปี พ.ศ. ๒๕๔๑ (เปรียบเทียบกับปี พ.ศ. ๒๕๔๐ จำนวน ๓๗,๐๐๐ ตันต่อวัน) ปริมาณของเสียอันตรายจากอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นเล็กน้อย เป็น ๑.๔ ล้านตัน ในปี พ.ศ. ๒๕๔๐

๒. สถานการณ์ด้านเศรษฐกิจ สรุปผลการดำเนินงานได้ ดังนี้

๑) ชีตความสามารถในการแข่งขันของประเทศ มีลักษณะหดตัวอย่างรุนแรง เพราะวิกฤตด้านการเงินทำให้ภาวะเศรษฐกิจชะงักงันและเริ่มเข้าสู่ภาวะถดถอย การผลิตภาคอุตสาหกรรม การก่อสร้าง และการลงทุนของภาคเอกชนลดลงอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ ชีตความสามารถในการแข่งขันด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก็อยู่ในระดับต่ำด้วย

๒) ชีตความสามารถในการแข่งขันของประเทศ มีแนวโน้มลดลงและเสียเปรียบประเทศคู่แข่ง เพราะโครงสร้างการส่งออกสินค้าไทยได้รับผลกระทบ

จากอัตราแลกเปลี่ยน ทำให้อ่อนแอ ไม่สามารถแข่งขันส่วนแบ่งการตลาดกับประเทศคู่แข่งได้ สินค้าส่งออกไทยในตลาดโลกจึงลดลงอย่างต่อเนื่อง

๓) เสถียรภาพทางการเงินและหนี้สิน สรุปผลการดำเนินงานได้ดังนี้

๓.๑) อัตราการแลกเปลี่ยนค่าเงินบาทอ่อนตัวอย่างต่อเนื่อง (จาก ๒๕ บาทต่อดอลลาร์สหรัฐ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๙ จนมาอยู่ที่ประมาณ ๔๐ บาท ต่อดอลลาร์สหรัฐ และเคลื่อนไหวขึ้นลงเล็กน้อยมาจนถึงช่วงกลางปี พ.ศ. ๒๕๔๐ และมาปรับตัวแข็งค่าขึ้นมาอยู่ที่ประมาณ ๓๔ บาท ต่อดอลลาร์สหรัฐ ช่วงปลายปี พ.ศ. ๒๕๔๐)

๓.๒) ปริมาณเงินทุนสำรอง เหลือเพียง ๘๐๐ ล้านดอลลาร์ ช่วงปลาย พ.ศ. ๒๕๔๐ สินทรัพย์ไม่ก่อให้เกิดรายได้หรือเอ็นพีแอล (Non-Performing Loans: NPL) โดยรวมร้อยละ ๑๙.๘๗ ของสินเชื่อ ในปี พ.ศ. ๕๒๔๑ เพิ่มเป็นร้อยละ ๔๕.๑๐

๓.๓) การจัดเก็บรายได้ของรัฐไม่เป็นไปตามเป้าหมาย เนื่องจากผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจทำให้รัฐบาลขาดดุลเงินสดและฐานะเงินคงคลังลดลง เหลือ ๑๔๔.๓๙๖ ล้านบาท ในปี พ.ศ. ๒๕๔๑(เปรียบเทียบกับปี พ.ศ. ๒๕๓๙ ซึ่งมีอยู่ ๓๘๒,๒๕๒ ล้านบาท)

๓.๔) รัฐบาลพยายามดำเนินมาตรการหลายประการ อัดฉีดเงินเข้าสู่ระบบสถาบันการเงินเพื่อให้เกิดสภาพคล่อง แต่ในช่วง ๒ ปีแรกของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ ผลประกอบการของสถาบันการเงินยังขาดทุนอยู่ในระดับสูง (ปีพ.ศ. ๒๕๔๐ ขาดทุน ๕๖,๒๓๓.๙ ล้านบาท ปี พ.ศ. ๒๕๔๑ ขาดทุน ๖๓,๕๒๐.๖ ล้านบาท) อย่างไรก็ตาม รัฐบาลก็พยายามแก้ปัญหาอันเนื่องมาจากวิกฤตเศรษฐกิจ โดยกู้เงินจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศหรือไอเอ็มเอฟ (International Monetary Fund: IMF) ธนาคารโลกและธนาคารพัฒนาแห่งเอเชียหรือเอดีบี (Asian Development Bank: ADB) และมีการออกพันธบัตรโดยธนาคารแห่งประเทศไทย และกองทุนฟื้นฟูและพัฒนา ระบบสถาบันการเงินในช่วง ๒ ปีแรกของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ ระดมทุนได้ ๘๒๙,๗๙๐ ล้านบาท เป็นของภาคเอกชน ๓๐๓,๘๘๐ ล้านบาท ความพยายามของรัฐบาลในปีที่ ๒ ของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ ทำให้เสถียรภาพทางการเงินและหนี้สินของไทยเริ่มดีขึ้น

๓.๕) อัตราการแลกเปลี่ยนค่าเงินบาทที่อ่อนตัวลง เริ่มปรับตัวแข็งขึ้น ภาวะเงินเฟ้อลดลงอยู่ในระดับที่ประชาชนส่วนใหญ่ไม่เดือดร้อนมากนัก อัตราดอกเบี้ยปรับตัวเหมาะสมในไตรมาสที่ ๒ ของปี พ.ศ. ๒๕๔๑ (ส่วนต่างระหว่าง

ดอกเบี้ยเงินกู้กับเงินฝากห่างกันเกินกว่าร้อยละ ๓) สัดส่วนการลงทุนต่อจีดีพีที่เคยสูงกว่าการออมกลับมาเป็นการออมสูงกว่าการลงทุน แม้ไม่สะท้อนภาวะการออมในครัวเรือนว่าดีขึ้น ตามเป้าหมายของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ ก็ตาม

๓.๖) เงินทุนสำรองระหว่างประเทศฟื้นตัวทำให้เงินทุนระหว่างประเทศหยุดไหลออก และเริ่มมีการทยอยนำเงินทุนต่างประเทศกลับเข้ามาอีกครั้งหนึ่ง สิ้นเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ ปริมาณเงินทุนสำรองเพิ่มเป็น ๒๗,๐๐๐ ล้านดอลลาร์ และ พ.ศ. ๒๕๔๑ เพิ่มเป็น ๒๘,๐๐๐ ล้านดอลลาร์ (ปีพ.ศ. ๒๕๔๐ ในช่วงกลางปี ปริมาณเงินทุนสำรองเหลือเพียง ๘๐๐ ล้านดอลลาร์)

๓.๗) ดุลการค้าและดุลบัญชีเดินสะพัดที่เคยขาดดุลอย่างต่อเนื่อง ในอดีตได้กลับมาเกินดุลประมาณ ๑๔,๑๐๐ ล้านดอลลาร์ ในปี พ.ศ. ๒๕๔๑ เพราะการนำเข้าสินค้าลดลง นโยบายการคลังเข้มงวด และค่าเงินบาทอ่อนตัวทำให้ส่งสินค้าได้มากขึ้น

๓.๘) หนี้คงค้างต่างประเทศลดลง คือ เมื่อสิ้นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๗ มีหนี้คงค้างต่างประเทศ รวม ๙๐.๕ พันล้านดอลลาร์ (ในจำนวนนี้เป็นหนี้ภาคเอกชน ๗๓.๗ พันล้านดอลลาร์ คิดเป็นร้อยละ ๘๑.๔ ภาครัฐ ๑๖.๘ พันล้านดอลลาร์ คิดเป็นร้อยละ ๑๘.๖) เปรียบเทียบกับไตรมาสที่ ๓ ของปีพ.ศ. ๒๕๔๑ หนี้โดยรวมของประเทศ ๘๖.๗ พันล้านดอลลาร์ คิดเป็นร้อยละ ๗๓.๒ ของจีดีพี ๓.๙) โครงสร้างหนี้ของเอกชนมีการเปลี่ยนแปลงจากหนี้ระยะสั้นเป็นหนี้ระยะยาว

๔. สถานการณ์ด้านการบริหารทรัพยากรภาครัฐ การจัดสรรงบประมาณมีส่วนสนับสนุนวัตถุประสงค์และเป้าหมายของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ โดยจัดสรรงบประมาณสำหรับการพัฒนาศักยภาพของคนเพิ่มเป็นร้อยละ ๖๒.๔ ในปี พ.ศ. ๒๕๔๑ (เปรียบเทียบกับปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ร้อยละ ๕๕.๒) ปีพ.ศ. ๒๕๔๑ มีการจัดสรรงบประมาณไปยังพื้นที่โดยตรงน้อยลง พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นพื้นที่ยากจนที่สุดได้งบประมาณต่อหัวประชากรต่ำที่สุด และยังมีปัญหาด้านประสิทธิภาพการเบิกจ่ายงบประมาณ ต้องเร่งรัดการเบิกจ่ายในช่วงท้ายปีทำให้การใช้งบประมาณบางส่วนมีลักษณะละลายน้ำ ไม่คุ้มค่าและไม่ตอบสนองการดำเนินงานอย่างแท้จริง

แผนพัฒนาฉบับที่ ๘ เป็นแผนที่เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกภาคส่วน จึงเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญที่ทำให้ประชาชน ชุมชน องค์กร ภาค

ประชาชนต่าง ๆ ตื่นตัวและเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาประเทศ มีการรวมกลุ่มกันเป็นประชาสังคมหลากหลายรูปแบบอย่างเข้มแข็ง มีการขยายเครือข่ายเชื่อมโยงกันอย่างกว้างขวาง และมีการทำงานร่วมกันกับภาครัฐ ในลักษณะหุ้นส่วนการพัฒนาเพิ่มขึ้น ซึ่งทั้งหมดนี้ เป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการพัฒนาประเทศในระยะต่อไป

๙. การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙ (พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๔๙)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙ เป็นแผนที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกภาคส่วน และทุกขั้นตอนเป็นแผนจากล่างขึ้นบน

๑. วัตถุประสงค์ จากการระดมความคิดระดับจังหวัดทุกจังหวัด ระดับอานุมิภาค ๙ ภูมิภาคทั่วประเทศแล้วขึ้นไประดับชาติ ได้กำหนดวิสัยทัศน์เป็นทิศทางการพัฒนาประเทศ ร่วมกันโดยยึดหลัก “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” และกำหนดวัตถุประสงค์หลักไว้ ดังนี้

๑.๑ เพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจให้มีเสถียรภาพและมีระบบภูมิคุ้มกันที่ดี ให้ภาคการเงินมีความเข้มแข็ง ฐานะการคลังมีความมั่นคง ตลอดจนมุ่งปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ เพื่อการเจริญเติบโตอย่างมีคุณภาพ และให้เศรษฐกิจรากฐานมีความเข้มแข็งพึ่งตนเองได้มากขึ้น รวมทั้งเพิ่มสมรรถภาพทางเศรษฐกิจโดยรวมให้เข้มแข็งได้ มีการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับสังคมไทยและก้าวทันเศรษฐกิจยุคใหม่

๑.๒ เพื่อวางรากฐานการพัฒนาประเทศระยะยาว ให้สามารถพึ่งตนเองได้อย่างรู้เท่าทันโลกด้วยการพัฒนาคุณภาพคน กระบวนการเรียนรู้และพัฒนาพื้นฐานความคิดอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ ปฏิรูปการศึกษา ปฏิรูปสุขภาพ สร้างระบบคุ้มครองความมั่นคงทางสังคม รวมทั้งสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและเครือข่ายชุมชนให้เกิดการเชื่อมโยงการพัฒนาชนบทและเมือง รวมทั้งมีการดูแลจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

๑.๓ เพื่อให้เกิดการบริหารจัดการที่ดีในสังคมไทยทุกภาคส่วน ทุกระดับ ตั้งแต่ระดับการเมือง ราชการ ธุรกิจเอกชน องค์กรประชาชน ชุมชนจนถึงระดับครอบครัว เป็นพื้นฐานในการพัฒนาประเทศเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ มีความโปร่งใส สามารถตรวจสอบได้

๑.๔ เพื่อแก้ไขปัญหาคาความยากจน และเพิ่มศักยภาพโอกาสของคนไทย ในการพึ่งตนเองให้ได้รับโอกาสในการศึกษาและบริการสังคมอย่างทั่วถึงเป็นธรรม สร้างอาชีพ เพิ่มรายได้เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิต รวมทั้งปรับกลไกภาครัฐให้เอื้อต่อการแก้ปัญหาคาความยากจน

เป้าหมายในการสร้างดุลยภาพทางด้านเศรษฐกิจ ดังนี้

๑) สร้างความเข้มแข็งของเศรษฐกิจมหภาค ให้เศรษฐกิจโดยรวมขยายตัวอย่างมีคุณภาพ และมีเสถียรภาพ โดยมีเป้าหมายให้เศรษฐกิจขยายตัวเข้าสู่ระดับเฉลี่ย ร้อยละ ๔-๕ ต่อปี เพื่อลดความยากจนและเพิ่มการจ้างงานใหม่ในประเทศให้ได้ไม่ต่ำกว่า ๒๓๐,๐๐๐ คนต่อปี มีอัตราเงินเฟ้อ โดยเฉลี่ยไม่เกินร้อยละ ๓ ต่อปี และรักษาการบัญชีเดินสะพัดเกินดุล ให้คงอยู่เฉลี่ยประมาณร้อยละ ๑-๒ ของผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ รวมทั้งรักษาทุนสำรองเงินตราต่างประเทศให้มีเสถียรภาพ เพื่อสร้างความเชื่อมั่นของนักลงทุน

๒) ปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจภาคการผลิต การค้า และการบริการรวมทั้ง สร้างความสามารถทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เพื่อเพิ่มสมรรถภาพ และขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ โดยมีเป้าหมายดังนี้

๒.๑) ให้การส่งออกสินค้าขยายตัวไม่ต่ำกว่าร้อยละ ๖ ต่อปี เพิ่มส่วนแบ่งของการตลาดส่งออกของไทยให้อยู่ในระดับร้อยละ ๑.๑ ของตลาดโลก

๒.๒) ให้ผลิตภัณฑ์มวลรวม ในประเทศของภาคเกษตรขยายตัวเฉลี่ยประมาณร้อยละ ๒.๐ ต่อปี และภาคอุตสาหกรรมขยายตัว เฉลี่ยประมาณร้อยละ ๔.๕ ต่อปี

๒.๓) เพิ่มสมรรถนะประสิทธิภาพการผลิต โดยผลิตภาพการผลิตรวมในภาคเกษตรเพิ่มขึ้นร้อยละ ๐.๕ ต่อปี ผลิตภาพการผลิตรวมในภาคอุตสาหกรรม เพิ่มขึ้น เฉลี่ยร้อยละ ๒.๕ ต่อปี และผลิตภาพของแรงงานเพิ่มขึ้นเฉลี่ยร้อยละ ๓ ต่อปี

๒.๔) เพิ่มรายได้การท่องเที่ยว โดยมีรายได้จากนักท่องเที่ยวต่างประเทศ เพิ่มขึ้น เฉลี่ยร้อยละ ๗-๘ ต่อปี และให้คนไทยท่องเที่ยวภายในประเทศเพิ่มขึ้น ไม่ต่ำกว่าร้อยละ ๓ ต่อปี

๒.๕) สนับสนุนค่าใช้จ่ายด้านการวิจัย และพัฒนาทั้งภาครัฐและเอกชน ไม่น้อยกว่าร้อยละ ๐.๔ ของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ

เป้าหมายในการยกระดับคุณภาพการศึกษา

๑) ให้ประเทศไทยมีโครงสร้างประชากรที่สมดุล และขนาดครอบครัวที่เหมาะสม โดยรักษาแนวโน้มภาวะเจริญพันธุ์ของประชากรให้อยู่ในระดับทดแทนอย่างต่อเนื่อง ให้คนไทยมีคุณภาพรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง มีคุณธรรม มีจิตสำนึก รับผิดชอบต่อส่วนรวม ให้ประชาชนอายุ ๑๕ ปีขึ้นไปมีการศึกษา โดยเฉลี่ยไม่ต่ำกว่า ๙ ปี ในปี พ.ศ. ๒๕๔๙ ยกระดับการศึกษาของแรงงานไทยถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้นขึ้นไป ไม่ต่ำกว่าร้อยละ ๕๐ รวมทั้งขยายการประกันสุขภาพให้ครอบคลุมประชาชนอย่างทั่วถึง และเป็นธรรม และให้มีระบบการคุ้มครองทางสังคมที่สร้างหลักประกันแก่คนไทยทุกช่วงวัย ลดอาชญากรรม และป้องกันแก้ไขปัญหายาเสพติด

๒) เพิ่มความเข้มแข็งให้ชุมชนและประชาสังคม และใช้กระบวนการชุมชนเข้มแข็งขับเคลื่อนให้เกิดการมีส่วนร่วมพัฒนาเมืองน่าอยู่ ชุมชนน่าอยู่ สร้างสภาพแวดล้อมที่ดี มีเศรษฐกิจฐานรากเข้มแข็ง และปรับระบบบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมให้มีประสิทธิภาพและประชาชนมีส่วนร่วม

การบริหารจัดการที่ดี โดยจะสร้างระบบราชการที่มีประสิทธิภาพ มีขนาดและโครงสร้างที่เหมาะสม ท้องถิ่นมีขีดความสามารถจัดเก็บรายได้สูงขึ้น และมีระบบสนับสนุนการกระจายอำนาจที่โปร่งใส มีระบบตรวจสอบด้วยการมีส่วนร่วมที่เข้มแข็ง เพื่อให้การป้องกันและปราบปรามการทุจริตประพฤติมิชอบเกิดประสิทธิผลอย่างแท้จริง

การลดความอยากจน การลดความอยากจน โดยจะให้มีการดำเนินการทางเศรษฐกิจที่เอื้ออาทรต่อคนจน พร้อมทั้งเพิ่มโอกาสการพัฒนาคุณภาพชีวิต และสร้างศักยภาพให้คนจนเข้มแข็ง มีภูมิคุ้มกันสามารถพึ่งตนเองได้ เพื่อลดสัดส่วนคนอยากจนของประเทศให้อยู่ในระดับที่ไม่เกินร้อยละ ๑๒ ของประชากร ในปี พ.ศ. ๒๕๔๙^{๑๖๖}

ผลการพัฒนา จากการรายงานผลของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ^{๑๖๗} ผลการพัฒนาในภาพรวมสรุปว่า การพัฒนาประเทศ

^{๑๖๖} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๗-๑๘.

^{๑๖๗} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช), หน้า ๒-๓.

ในระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙ ประสบความสำเร็จเป็นที่น่าสนใจ กล่าวคือ

๑. ด้านเศรษฐกิจ เศรษฐกิจของประเทศมีเสถียรภาพ และมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง เฉลี่ยร้อยละ ๕.๗ ต่อปี รายได้เฉลี่ยต่อหัวเพิ่มจาก ๘๖.๓ พันล้านบาท ในปี พ.ศ. ๒๕๔๕ เป็น ๑๐๙.๗ พันล้านบาท ใน พ.ศ. ๒๕๔๘ และยังมีเสถียรภาพมั่นคงตามกรอบเป้าหมายการบริหารเศรษฐกิจส่วนร่วม อัตราเงินเฟ้อของในกรอบเป้าหมายที่ ๓.๐ ต่อปี สัดส่วนสาธารณะต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ หนี้ต่างประเทศ และหนี้ไม่ก่อให้เกิดรายได้ในระบบการเงินลดลงมาก ดุลบัญชีเดินสะพัดเกินดุลเป็นร้อยละ ๓.๑ ของผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ ทุนสำรองระหว่างประเทศเพิ่มขึ้น ฐานการผลิตมีหลากหลายมากขึ้น ภาคอุตสาหกรรมขยายตัวเฉลี่ยร้อยละ ๘ ต่อปี การพัฒนาคุณภาพและประสิทธิภาพสูงกว่าเป้าหมาย แต่การขยายตัวด้านปริมาณเร่งตัวเพิ่มขึ้น การขยายตัวทางเศรษฐกิจ และความสามารถในการแข่งขันยังต้องพึ่งพาวัตถุดิบ และค่าแรงราคาถูกรวมถึงการใช้ทรัพยากรที่เข้มข้น อาศัยความต้องการในตลาดส่งออกเป็นกลไกขับเคลื่อนที่สำคัญยังต้องพึ่งวัตถุดิบ ทุนและเทคโนโลยีจากภายนอกที่สัดส่วนสูง เศรษฐกิจไทยจึงยังไม่เข้มแข็งพอ ยังอ่อนไหวต่อปัจจัยภายนอกและความผันผวนของเศรษฐกิจโลก สะท้อนถึงโครงสร้างเศรษฐกิจยังไม่สมดุล ขาดระบบการบริหารความเสี่ยงที่ดี ภูมิคุ้มกันของระบบเศรษฐกิจของไทยจึงยังไม่ดี

๒. ด้านคุณภาพชีวิต ระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนดีขึ้นมาก คนไทยร้อยละ ๙๖.๓ มีหลักประกันสุขภาพ คนส่วนใหญ่ได้รับการบริการโครงสร้างพื้นฐานและบริการสังคมมากขึ้น ศักยภาพคนไทยโดยรวมดีขึ้น แต่ผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษายังต่ำกว่าเป้าหมายที่กำหนดโดยปี พ.ศ. ๒๕๔๘ คนไทยมีการศึกษาเฉลี่ยร้อยละ ๘.๕ ปี แรงงานไทยที่มีการศึกษามัธยมศึกษาต่ำกว่าเป้าหมายมีเพียงร้อยละ ๓๙.๘ การดำเนินการป้องกันและแก้ไขปัญหาเสพติดมีความจริงจัง ปัญหาความรุนแรงจึงลดลง

๓. ด้านการบริหารจัดการ การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมยังไม่สามารถรักษาสสมดุลระหว่างการอนุรักษ์ และการใช้ประโยชน์ได้เท่าที่ควรยังมีการใช้ทรัพยากร ธรรมชาติในการผลิตค่อนข้างมาก ในขณะที่การฟื้นฟูบูรณะยังทำได้น้อย ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙ พบว่า

พื้นที่ป่าชายเลนมี ๑,๕๗๐,๐๐๐ ไร่ เพิ่มสูงขึ้นกว่าเป้าหมาย ๑,๒๕๐,๐๐๐ ไร่ แต่การลดปัญหาเรื่องดินยังดำเนินการได้ต่ำกว่าเป้าหมาย เพราะการบริหารจัดการภาครัฐบาลยังมีปัญหาเรื่องความโปร่งใส

๔. การลดความยากจน สัดส่วนความยากจนลดลงจากร้อยละ ๑๕.๖ ในปี พ.ศ. ๒๕๔๕ เหลือร้อยละ ๑๑.๓ ในปี พ.ศ. ๒๕๔๗ ความเหลื่อมล้ำระหว่างรายได้ของคนจนกับคนรวยมีแนวโน้มดีขึ้น การส่งเสริมการมีงานทำสูงกว่าเป้าหมาย

ปัญหาที่ต้องให้ความสำคัญต่อเนื่องต่อไป คือ การพัฒนาคุณภาพคน การแก้ไขปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำทางรายได้ของประชาชน การสร้างความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน การบริหารจัดการภาครัฐในเรื่องความโปร่งใส และการฟื้นฟูรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้คงความสมบูรณ์

๑๐. การพัฒนาประเทศตามแผนเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐ (พ.ศ. ๒๕๕๐-๒๕๕๔)

แผนเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐ ยังคงเป็นแผนที่เกิดจากการระดมความคิดและการมีส่วนร่วมของประชาชนชาวไทยจากทุกภาคส่วน ทุกหมู่เหล่า ทุกภูมิภาคทั่วประเทศมาร่วมกันดำเนินการในทุกขั้นตอนอย่างกว้างขวางและอัญเชิญ “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” ของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร หรือ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เป็นพระมหากษัตริย์ไทย รัชกาลที่ ๙ มาเป็นแนวปฏิบัติควบคู่ไปกับการพัฒนาแบบบูรณาการ เป็นองค์รวมที่มีคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนาใช้เป็นแนวทางในการขับเคลื่อนการพัฒนาประเทศให้เกิดความสมดุล เป็นธรรมและยั่งยืน มุ่งสู่ “สังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน” มีระบบภูมิคุ้มกันด้วยการบริหารจัดการความเสี่ยงที่เพียงพอพร้อมรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง ทั้งจากภายนอกและภายในประเทศ

๑. วิสัยทัศน์ วิสัยทัศน์ประเทศไทยของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๐ คือ มุ่งพัฒนาประเทศไทยสู่สังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน (green and happiness society) คนไทยมีคุณธรรมนำความรอบรู้ รู้เท่าทันโลก ครอบครัวยุ่งุ่น ชุมชนเข้มแข็ง สังคมสันติสุข เศรษฐกิจมีคุณภาพและทรัพยากรธรรมชาติยั่งยืน อยู่ภายใต้

ระบบการบริหารจัดการประเทศที่มีธรรมาภิบาล ดำรงไว้ซึ่งระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข และอยู่ในประชาคมโลกอย่างมีศักดิ์ศรี^{๑๖๘}

๒. วัตถุประสงค์ วัตถุประสงค์ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐ กำหนดไว้ ๗ ประการ ดังนี้

๒.๑. เพื่อสร้างการเรียนรู้คู่คุณธรรมจริยธรรมอย่างต่อเนื่อง ที่ขับเคลื่อนด้วยความเชื่อมโยงบทบาทครอบครัว สถาบันศาสนา และสถาบันการศึกษา เสริมสร้างบริการสุขภาพอย่างสมดุล ระหว่างการส่งเสริมการป้องกัน การรักษา และการฟื้นฟูสมรรถภาพ และสร้างความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

๒.๒ เพื่อเพิ่มศักยภาพของชุมชน เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายเป็นรากฐาน การพัฒนาเศรษฐกิจ คุณภาพชีวิตและอนุรักษ์ฟื้นฟู ใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ และ สิ่ง แวด ล้อม ม อ ย า ง ยั ง ยื น ซึ่ง นำ ไป สู่ การ พั ง ต น เอง และ ลดปัญหาความยากจนอย่างบูรณาการ

๒.๓ เพื่อปรับโครงสร้างการผลิตสู่การเพิ่มคุณค่า (Value Creation) ของสินค้าและบริการบนฐานความรู้และนวัตกรรม รวมทั้งสนับสนุนให้เกิดความ เชื่อมโยงระหว่างสาขาการผลิตเพื่อให้มูลค่าการผลิตสูงขึ้น

๒.๔ เพื่อสร้างภูมิคุ้มกัน (Safety Net) และระบบบริหารความเสี่ยง ให้กับภาคการเงิน การคลัง พลังงาน ตลาดปัจจัยการผลิต ตลาดแรงงาน และ การลงทุน

๒.๕ เพื่อสร้างระบบการแข่งขันด้านการค้าและการลงทุน ให้เป็น ธรรมและคำนึงถึงผลประโยชน์ของประเทศ รวมทั้งสร้างกลไกในการกระจาย ผลประโยชน์ จากการพัฒนาสู่ประชาชนในทุกภาคส่วนอย่างเป็นธรรม

๒.๖ เพื่อเสริมสร้างความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ และ คุณค่าความหลากหลายทางชีวภาพ ควบคู่กับการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมให้เป็น ฐานที่มั่นคงของการพัฒนาประเทศ และการดำรงชีวิตของคนไทยในรุ่นปัจจุบันและ อนาคต รวมทั้งสร้างกลไกในการรักษาผลประโยชน์ของชาติอย่างเป็นธรรมและยั่งยืน

^{๑๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

๒.๗ เพื่อเสริมสร้างธรรมาภิบาลในการบริหารจัดการประเทศสู่ภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน ภาคประชาชนและขยายบทบาทขีดความสามารถขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควบคู่กับการสร้างกลไกและกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาวัฒนธรรมประชาธิปไตย ให้เกิดผลในทางปฏิบัติต่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

๓. เป้าหมาย เพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ดังกล่าว ได้กำหนดเป้าหมายการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐ ดังนี้

๓.๑ เป้าหมายการพัฒนาคุณภาพคน ให้คนไทยทุกคนได้รับการพัฒนาทั้งทางกาย จิตใจ ความรู้ ความสามารถ ทักษะการประกอบอาชีพ และมีความมั่นคงในการดำรงชีวิต ครอบคลุมทุกกลุ่มเป้าหมาย เพื่อเสริมสร้างศักยภาพให้กับตนเองที่จะนำไปสู่ความเข้มแข็งของครอบครัว ชุมชน และสังคมไทย โดยเพิ่มจำนวนปีการศึกษาเฉลี่ยของคนไทยเป็น ๑๐ ปี พัฒนากำลังแรงงานระดับกลางที่มีคุณภาพเพิ่มเป็นร้อยละ ๖๐ ของกำลังแรงงานทั้งหมด และเพิ่มสัดส่วนบุคลากรด้านการวิจัยและพัฒนาเป็น ๑๐ คนต่อประชากร ๑๐,๐๐๐ คน พร้อมทั้งลดปัญหาอาชญากรรมลงร้อยละ ๑๐ และกำหนดให้อายุคาดหมายเฉลี่ยของคนไทยสูงขึ้นเป็น ๘๐ ปี ควบคู่กับการลดอัตราเพิ่มของการเจ็บป่วยด้วยโรคที่ป้องกันได้ใน ๕ อันดับแรก คือ หัวใจ ความดันโลหิตสูง เบาหวาน หลอดเลือดสมอง และมะเร็ง นำไปสู่การเพิ่มผลิตภาพแรงงานและลดอัตรารายจ่ายด้านสุขภาพของบุคคลในระยะยาว

๓.๒ เป้าหมายการพัฒนาชุมชนและแก้ปัญหาความยากจน พัฒนาให้ทุกชุมชนมีแผนชุมชนแบบมีส่วนร่วม และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนำแผนชุมชนไปใช้ประกอบการจัดสรรงบประมาณ ปัญหาอาชญากรรม ยาเสพติด และขยายโอกาสการเข้าแหล่งทุน การมีส่วนร่วมวงในการตัดสินใจและลดสัดส่วนผู้อยู่ใต้เส้นความยากจนลงเหลือร้อยละ ๔ ภายใน พ.ศ.๒๕๕๔

๓.๓ เป้าหมายด้านเศรษฐกิจ ปรับโครงสร้างเศรษฐกิจให้มีความสมดุลและยั่งยืนโดยให้สัดส่วนภาคเศรษฐกิจในประเทศต่อภาคการค้าระหว่างประเทศเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ ๗๕ ภายใน พ.ศ. ๒๕๕๔ สัดส่วนภาคการผลิตเกษตรและอุตสาหกรรมเกษตรเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ ๑๕ ภายในปี พ.ศ. ๒๕๕๔ อัตราเงินเฟ้อทั่วไปเฉลี่ยร้อยละ ๓.๐-๓.๕ ต่อปี สัดส่วนหนี้สาธารณะต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศไม่เกินร้อยละ ๕๐ ความยืดหยุ่นการใช้พลังงานเฉลี่ยไม่เกิน ๑.๑ ในระยะ

ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๐ เพิ่มสัดส่วนการใช้พลังงานหมุนเวียนเป็นร้อยละ ๘ รวมทั้งลดสัดส่วนการใช้พลังงานต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งลดการใช้น้ำมันในภาคการขนส่งให้เหลือร้อยละ ๓๐ ของการใช้พลังงานทั้งหมด รายได้ของกลุ่มที่มีรายได้ต่ำสุดร้อยละ ๒๐ ภายในปี พ.ศ. ๒๕๕๔ สัดส่วนผลผลิตของวิสาหกิจขนาดกลาง และขนาดย่อมต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศไม่ต่ำกว่าร้อยละ ๔๐ ในระยะของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๐

๓.๔ เป้าหมายการสร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม รักษาความอุดมสมบูรณ์ของฐานทรัพยากร และความหลากหลายทางชีวภาพ โดยให้มีพื้นที่ป่าไม้ไม่น้อยกว่าร้อยละ ๓๓ และต้องเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ไม่น้อยกว่าร้อยละ ๑๘ ของพื้นที่ประเทศ รักษาพื้นที่ทำการเกษตรในเขตชลประทานไว้ไม่น้อยกว่า ๓๑,๐๐๐,๐๐๐ ไร่ และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมให้อยู่ในระดับที่เหมาะสมต่อการดำรงคุณภาพชีวิตที่ดี และไม่เป็นภัยคุกคามต่อระบบนิเวศ โดยรักษาคุณภาพน้ำลุ่มน้ำต่าง ๆ และแหล่งน้ำธรรมชาติให้อยู่ในเกณฑ์พอใช้และดีรวมกันไม่ต่ำกว่าร้อยละ ๘๕ คุณภาพอากาศอยู่ในเกณฑ์มาตรฐาน โดยเฉพาะฝุ่นละอองขนาด (PM๑๐) ต้องมีค่าเฉลี่ย ๒๔ ชั่วโมงไม่เกิน ๑๒๐ มิลลิกรัมต่อลูกบาศก์เมตร อัตราการปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ต่อประชาชนลดลงร้อยละ ๕ จากปี พ.ศ.๒๕๔๖ คือ ไม่เกิน ๓.๕ ตันต่อคนต่อปี ควบคุมอัตราการผลิตขยะในเขตเมืองไม่ให้เกิน ๑ กิโลกรัมต่อคนต่อวัน และของเสียอันตรายจากชุมชน และอุตสาหกรรมได้รับการจัดการอย่างถูกต้องร้อยละ ๘๐ ของปริมาณของเสียอันตรายทั้งหมด รวมทั้งให้มีระบบฐานข้อมูลความหลากหลายทางชีวภาพสมบูรณ์ระดับประเทศ ๑ ระดับ

๓.๕ เป้าหมายด้านธรรมาภิบาล มุ่งให้ธรรมาภิบาลของประเทศดีขึ้น มีคะแนนภาพลักษณ์ของความโปร่งใสอยู่ที่ ๕.๐ ใน พ.ศ. ๒๕๕๔ ระบบราชการมีขนาดที่เหมาะสมและมีการดำเนินงานที่คุ้มค่าเพิ่มขึ้น ลดกำลังคนภาครัฐราชการให้ได้ร้อยละ ๑๐ ใน พ.ศ. ๒๕๕๔ ธรรมาภิบาลในภาคธุรกิจเอกชนเพิ่มขึ้น ท้องถิ่นมีขีดความสามารถในการจัดเก็บรายได้และมีอิสระในการพึ่งตัวเองมากขึ้น และภาคประชาชนมีความเข้มแข็ง รู้สิทธิ หน้าที่ และมีส่วนร่วมมากขึ้นในการตัดสินใจ และรับผิดชอบในการบริหารจัดการประเทศ รวมทั้งให้มีการสร้างความองค์ความรู้

เกี่ยวกับประชาธิปไตย และธรรมาภิบาลในบริบทไทยเพิ่มมากขึ้นในระยะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๐

๔. ยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๐ มีกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศไว้ ๕ ยุทธศาสตร์ คือ

๔.๑ ยุทธศาสตร์การพัฒนาคน และสังคมไทยสู่สังคมแห่งภูมิปัญญา และความรู้โดยให้ความสำคัญกับประเด็นต่อไปนี้ คือ

๑) การพัฒนาคนให้มีคุณธรรมนำความรู้ เกิดภูมิคุ้มกัน
๒) การเสริมสร้างสุขภาวะคนไทยให้มีสุขภาพเข้มแข็งทั้งกายและใจ และอยู่ในสภาพแวดล้อมที่น่าอยู่

๓) การเสริมสร้างคนไทยให้อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสันติสุข

๒. ยุทธศาสตร์การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและสังคมให้เป็นรากฐานที่มั่นคงของประเทศ โดยให้ความสำคัญกับประเด็นต่อไปนี้ คือ

๑) การบริหารจัดการกระบวนการชุมชนเข้มแข็ง
๒) การสร้างความมั่นคงเศรษฐกิจชุมชน
๓) การเสริมสร้างศักยภาพในการอยู่ร่วมกันกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสันติสุขและเกื้อกูล

๓. ยุทธศาสตร์การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจให้สมดุลและยั่งยืน โดยให้ความสำคัญกับประเด็นต่อไปนี้

๑) การปรับโครงสร้างการผลิตเพื่อเพิ่มผลิตภาพและคุณค่าของสินค้าและบริการบนฐานความรู้และความเป็นไทย

๒) การสร้างภูมิคุ้มกันของระบบเศรษฐกิจ

๓) การสนับสนุนให้เกิดการแข่งขันที่เป็นธรรม และการกระจายผลประโยชน์จากการพัฒนาอย่างเป็นธรรม

๔. ยุทธศาสตร์การพัฒนาบนฐานความหลากหลายทางชีวภาพ และการสร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม โดยให้ความสำคัญกับประเด็นต่อไปนี้

๑) การรักษาฐานทรัพยากรและความสมดุลของระบบนิเวศ
๒) การสร้างสภาพแวดล้อมที่ดีเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและการพัฒนาที่ยั่งยืน

๓) การพัฒนาคุณค่าความหลากหลายทางชีวภาพ และภูมิปัญญาท้องถิ่น

๕. ยุทธศาสตร์การเสริมธรรมาภิบาลการบริหารจัดการประเทศ มุ่งเสริมสร้างความเป็นธรรมในสังคมอย่างยั่งยืน โดยให้ความสำคัญกับประเด็นต่อไปนี้คือ

๑) การเสริมสร้างและพัฒนาวัฒนธรรมประชาธิปไตย และธรรมาภิบาลให้เป็นส่วนหนึ่งของวิถีการดำเนินชีวิตในสังคมไทย

๒) เสริมสร้างความเข้มแข็งของภาคประชาชนให้สามารถเข้าร่วมการบริหารจัดการประเทศ

๓) สร้างภาคราชการที่มีประสิทธิภาพ และมีธรรมาภิบาลเน้นการบริการแทนการกำกับควบคุม และทำงานร่วมกับหุ้นส่วนการพัฒนา

๔) การกระจายอำนาจการบริหารจัดการประเทศสู่ภูมิภาค ท้องถิ่น และชุมชนเพิ่มขึ้นต่อเนื่อง

๕) การส่งเสริมภาคธุรกิจเอกชนให้เกิดความเข้มแข็ง สุจริตและมีธรรมาภิบาล

๖) การปฏิรูปกฎหมาย กฎระเบียบและขั้นตอนขบวนการเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมเพื่อสร้างความสมดุล ในการจัดสรรประโยชน์จากการพัฒนา

๗) การรักษาและเสริมสร้างความมั่นคง เพื่อสนับสนุนการบริหาร จัดการประเทศสู่ดุลยภาพและความยั่งยืน

ในขณะนี้อยู่ในช่วงของการดำเนินการตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐ ซึ่งจะต้องรอดูผลการพัฒนาต่อไป

๑๑. การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๑ (พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙) ตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ โดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ กำหนดวิสัยทัศน์ พันธกิจ

วัตถุประสงค์ เป้าหมาย ยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนยุทธศาสตร์สู่การปฏิบัติ รวมทั้งการติดตามประเมินผลที่สอดคล้องกับหลักเศรษฐกิจพอเพียง ดังนี้^{๑๖๙}

๑. วิสัยทัศน์ประเทศไทย

“สังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขด้วยความเสมอภาคเป็นธรรมและมีภูมิคุ้มกันต่อ การเปลี่ยนแปลง”

๒. พันธกิจ

เพื่อให้การพัฒนาประเทศในระยะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๑ มุ่งสู่ “สังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน” ภายใต้แนวปฏิบัติของ “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” กำหนดพันธกิจของการพัฒนาประเทศ ดังนี้

๑) สร้างสังคมเป็นธรรมและเป็นสังคมที่มีคุณภาพ ทุกคนมีความมั่นคงในชีวิต ได้รับการคุ้มครองทางสังคมที่มีคุณภาพอย่างทั่วถึงและเท่าเทียม มีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรและกระบวนการยุติธรรมอย่างเสมอภาคทุกภาคส่วน ได้รับการเสริมพลังให้สามารถมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาภายใต้ระบบบริหารจัดการภาครัฐที่โปร่งใสเป็นธรรม

๒) พัฒนาคุณภาพคนไทยให้มีคุณธรรม เรียนรู้ตลอดชีวิต มีทักษะและการดำรงชีวิตอย่างเหมาะสมในแต่ละช่วงวัย สถาบันทางสังคมและชุมชนท้องถิ่นมีความเข้มแข็ง สามารถปรับตัวรู้เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลง

๓) พัฒนาศักยภาพการผลิตและบริการให้เข้มแข็งและมีคุณภาพ บนฐานความรู้ความคิดสร้างสรรค์และภูมิปัญญา สร้างความมั่นคงด้านอาหารและพลังงานปรับโครงสร้างการผลิตและการบริโภคให้เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม พร้อมสร้างความเชื่อมโยงกับประเทศในภูมิภาคเพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม

๔) สร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชน รวมทั้งสร้างภูมิคุ้มกัน เพื่อรองรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและภัยพิบัติทางธรรมชาติ

๓. วัตถุประสงค์

๑) เพื่อเสริมสร้างสังคมที่เป็นธรรมและเป็นสังคมสันติสุข

^{๑๖๙} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๑ พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า (๘)-(๑๘).

๒) เพื่อพัฒนาคนไทยทุกกลุ่มวัยอย่างเป็นองค์รวมทั้งทางกาย ใจ สติปัญญา อารมณ์คุณธรรมจริยธรรม และสถาบันทางสังคมมีบทบาทหลักในการพัฒนาคนให้มีคุณภาพ

๓) เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจให้เติบโตอย่างมีเสถียรภาพ คุณภาพและยั่งยืน มีความเชื่อมโยงกับเครือข่ายการผลิตสินค้าและบริการ บนฐานปัญญานวัตกรรมและความคิดสร้างสรรค์ในภูมิภาคอาเซียน มีความมั่นคงทางอาหารและพลังงานการผลิต และการบริโภคเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมนำไปสู่การเป็นสังคมคาร์บอนต่ำ

๔) เพื่อบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เพียงพอต่อการรักษาสมดุลของระบบนิเวศ และเป็นฐานที่มั่นคงของการพัฒนาประเทศ

๔. เป้าหมาย

๑) ความอยู่เย็นเป็นสุขและความสงบสุขของสังคมไทยเพิ่มขึ้น ความเหลื่อมล้ำในสังคมลดลง สัดส่วนผู้อยู่ใต้เส้นความยากจนลดลง และดัชนีภาพลักษณ์การคอร์รัปชัน ไม่ต่ำกว่า ๕.๐ คะแนน

๒) คนไทยมีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง มีสุขภาวะดีขึ้น มีคุณธรรมจริยธรรม และสถาบันทางสังคมมีความเข้มแข็งมากขึ้น

๓) เศรษฐกิจเติบโตในอัตราที่เหมาะสมตามศักยภาพของประเทศ ให้ความสำคัญกับการเพิ่มผลิตภาพรวมไม่ต่ำกว่าร้อยละ ๓.๐ ต่อปี เพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันทางเศรษฐกิจของประเทศเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ของวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศให้มีไม่ต่ำกว่าร้อยละ ๔๐.๐

๔) คุณภาพสิ่งแวดล้อมอยู่ในเกณฑ์มาตรฐานเพิ่มประสิทธิภาพการลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจก รวมทั้งเพิ่มพื้นที่ป่าไม้เพื่อรักษาสมดุลของระบบนิเวศ

๕. ยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ

ภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงในกระแสโลกาภิวัตน์ ที่ปรับเปลี่ยนเร็วและซับซ้อนมากยิ่งขึ้น จำเป็นต้องกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศที่เหมาะสมดังนี้

๑) ยุทธศาสตร์การสร้างความเป็นธรรมในสังคม มุ่งสร้างภูมิคุ้มกันตั้งแต่ระดับปัจเจกครอบครัวและชุมชนเพื่อให้เป็นสังคมที่มีคุณภาพ สามารถปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงและบริหารจัดการความเสี่ยงได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยให้

ความสำคัญกับการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมให้ทุกคนในสังคมไทยสามารถเข้าถึงบริการทางสังคมที่มีคุณภาพ ได้รับการคุ้มครองทางสังคมที่ครอบคลุมทั่วถึงและมีคุณภาพเท่าเทียมกัน มีโอกาสเข้าถึงทรัพยากร และโครงสร้างพื้นฐานในการสร้างอาชีพและรายได้ที่มั่นคง สามารถเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมอย่างเสมอภาค ได้รับการคุ้มครองสิทธิผลประโยชน์และความมั่นคงปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สินอย่างเท่าเทียม และสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรี ภายใต้ระบบบริหารจัดการภาครัฐที่โปร่งใส ยึดประโยชน์ส่วนรวมและเปิดโอกาสการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกภาคส่วน ในกระบวนการพัฒนาประเทศ

๒) ยุทธศาสตร์การพัฒนาคนสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืน มุ่งเตรียมคนให้พร้อมรับการเปลี่ยนแปลง โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณภาพคนไทยทุกช่วงวัย ให้มีภูมิคุ้มกันเพื่อเข้าสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืน ยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาเสริมสร้างศักยภาพของคนในทุกมิติ ให้มีความพร้อมทั้งด้านร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรงมีสติปัญญาที่รอบรู้ และมีจิตใจสำนึกในคุณธรรมจริยธรรม มีความเพียรและรู้คุณค่าความเป็นไทย มีโอกาสและสามารถเรียนรู้ตลอดชีวิตควบคู่กับการเสริมสร้างสภาพแวดล้อมในสังคม และสถาบันทางสังคมให้เข้มแข็งและเอื้อต่อการพัฒนาคน รวมทั้งส่งเสริมการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นให้เข้มแข็ง และสามารถสร้างภูมิคุ้มกันให้คนในชุมชน และเป็นพลังทางสังคมในการพัฒนาประเทศ

๓) ยุทธศาสตร์ความเข้มแข็งภาคเกษตร ความมั่นคงของอาหารและพลังงานให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นฐานการผลิตภาคเกษตรให้เข้มแข็ง และสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน เพื่อให้ภาคเกษตรเป็นฐานการผลิตอาหารและพลังงานที่มีความมั่นคง โดยการเพิ่มประสิทธิภาพและศักยภาพการผลิตภาคเกษตร สนับสนุนการวิจัยและพัฒนาพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์และสัตว์น้ำ รวมถึงเทคโนโลยีการเกษตรที่เหมาะสมและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ส่งเสริมการสร้างมูลค่าเพิ่มสินค้าเกษตรอาหารและพลังงาน บนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นและความรู้สร้างสรรค์ การสร้างความมั่นคงในอาชีพและรายได้ให้แก่เกษตรกร ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ขณะเดียวกัน ให้ความสำคัญกับการสร้างความมั่นคงด้านอาหารและพลังงานชีวภาพ ทั้งในระดับครัวเรือน ชุมชน

และประเทศ เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้ภาคเกษตรสามารถพึ่งตนเองได้และเผชิญกับปัจจัยเสี่ยงต่าง ๆ ได้อย่างมั่นคง

๔) ยุทธศาสตร์การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจสู่การเติบโตอย่างมีคุณภาพ และยั่งยืน ให้ความสำคัญกับการปรับโครงสร้างเศรษฐกิจ โดยใช้วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี นวัตกรรม ความคิดสร้างสรรค์ ตลอดจนภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นพื้นฐานสำคัญในการขับเคลื่อนสู่การพัฒนาที่มีคุณภาพและยั่งยืน ภายใต้ปัจจัยสนับสนุนที่เอื้ออำนวยและระบบการแข่งขันที่เป็นธรรม เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้กับประเทศ มุ่งปรับโครงสร้างการค้าและการลงทุนให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดทั้งภายในและต่างประเทศ สร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสาขาบริการที่มีศักยภาพบนพื้นฐานของนวัตกรรมและความคิดสร้างสรรค์ พัฒนาธุรกิจสร้างสรรค์ และเมืองสร้างสรรค์ เพิ่มผลิตภาพของภาคเกษตร และสร้างมูลค่าเพิ่มด้วยเทคโนโลยี และกระบวนการผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม พัฒนาภาคอุตสาหกรรมสู่อุตสาหกรรมฐานความรู้เชิงสร้างสรรค์และเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและระบบโลจิสติกส์ สร้างความมั่นคงด้านพลังงานควบคู่ไปกับการปฏิรูปกฎหมายและกฎระเบียบต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจและบริหารจัดการเศรษฐกิจส่วนรวมอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้เป็นฐานเศรษฐกิจของประเทศที่เข้มแข็งและขยายตัวอย่างมีคุณภาพ

๕) ยุทธศาสตร์การสร้างเชื่อมโยงกับประเทศในภูมิภาค เพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม มุ่งเชื่อมโยงมิติของการพัฒนาเศรษฐกิจภายในประเทศกับมิติของความร่วมมือกับประเทศในภูมิภาคต่าง ๆ บนพื้นฐานของการพึ่งพาซึ่งกัน และกันและมีภูมิคุ้มกันต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาฐานการผลิต และการลงทุนของประเทศให้เชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้านและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งเชื่อมโยงกับการผลิตในประเทศ พัฒนาความร่วมมือแบบหุ้นส่วน การพัฒนาที่ยั่งยืนบนพื้นฐานของผลประโยชน์ร่วมกันทั้งในระดับอนุภูมิภาคและภูมิภาค และสร้างปฏิสัมพันธ์ในความร่วมมือระหว่างประเทศอย่างสร้างสรรค์เตรียมความพร้อมประเทศไทย ในการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน ให้ความสำคัญกับการพัฒนากำลังคนในทุกภาคส่วน ให้มีทักษะที่ทันต่อการเปลี่ยนแปลง ควบคู่ไปกับการพัฒนาความเชื่อมโยงด้านขนส่งและระบบโลจิสติกส์ ภายใต้กรอบร่วมมืออนุภูมิภาคปรับปรุงกฎระเบียบการขนส่งคนและ

สินค้า เพื่อลดต้นทุนการดำเนินธุรกิจ และเสริมสร้างความเข้มแข็งของภาคีการพัฒนาภายในประเทศ ตั้งแต่ระดับชุมชนท้องถิ่นให้ก้าวทันการเปลี่ยนแปลง

๖) ยุทธศาสตร์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน มุ่งบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เพียงพอต่อการรักษาสมดุลของระบบนิเวศ บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ ควบคู่ไปกับการเตรียมความพร้อมรองรับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและภัยพิบัติทางธรรมชาติ เพื่อให้สังคมมีภูมิคุ้มกันสามารถสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจและยกระดับคุณภาพชีวิตให้คนในสังคมไทย โดยให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ฟื้นฟู และสร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปรับกระบวนทัศน์การพัฒนาและขับเคลื่อนประเทศไปสู่การเป็นเศรษฐกิจและสังคมคาร์บอนต่ำและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ยกระดับขีดความสามารถในการรับมือ และปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและภัยพิบัติทางธรรมชาติควบคุมและลดมลพิษ และพัฒนาระบบการบริหารจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้มีประสิทธิภาพโปร่งใสและเป็นธรรมอย่างบูรณาการ สร้างภูมิคุ้มกันด้านการค้าจากเงื่อนไขด้านสิ่งแวดล้อมและวิกฤตภาวะโลกร้อน และเพิ่มบทบาทประเทศไทยในเวทีประชาคมโลกที่เกี่ยวข้องกับกรอบความตกลง และพันธกรณีด้านสิ่งแวดล้อมระหว่างประเทศ

๖. การขับเคลื่อนยุทธศาสตร์สู่การปฏิบัติและการติดตามประเมินผล

การขับเคลื่อนยุทธศาสตร์แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๑ สู่การปฏิบัติ ต้องให้ภาคีพัฒนาทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อน โดยนำเอาแนวทางการพัฒนาตามยุทธศาสตร์ของแผนมาแปลงไปสู่แผนปฏิบัติการในระดับต่าง ๆ ควบคู่ไปกับการปรับระบบการจัดสรรทรัพยากร การปรับปรุงกฎหมาย กฎระเบียบ การสร้างองค์ความรู้ การติดตามประเมินผลอย่างเป็นระบบโดยมีแนวทางสำคัญ ดังนี้

๑) การสร้างความรู้ความเข้าใจให้ทุกภาคส่วน ต้องตระหนักถึงความสำคัญและพร้อมเข้าร่วมในการผลักดันแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๑ ไปสู่การปฏิบัติ โดยจัดทำแนวทางการสื่อสารประชาสัมพันธ์ให้ทุกภาคส่วนตระหนักและยอมรับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๑ สร้างความเข้าใจให้ภาคการเมืองในเป้าประสงค์และแนวทางของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๑ และผลักดันให้ภาคการเมืองนำประเด็นการ

พัฒนาสำคัญไปผสมผสานในการจัดทนายโยบาย รวมทั้งจัดทำคู่มือการแปลงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๑ เผยแพร่ให้ภาคีการพัฒนาเรียนรู้และนำไปปฏิบัติ

๒) การสร้างความเชื่อมโยงระหว่างแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๑ นโยบายรัฐบาลแผนการบริหารราชการแผ่นดินและแผนระดับอื่น ๆ โดยกำหนดประเด็นการพัฒนาสำคัญภายใต้ยุทธศาสตร์ของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๑ ที่เสนอต่อสาธารณะอย่างชัดเจน บูรณาการประเด็นการพัฒนาภายใต้ยุทธศาสตร์ที่มีความเชื่อมโยงกัน และจัดทำเป็นแผนการลงทุนหรือแผนพัฒนา เฉพาะด้านที่ตอบสนองการพัฒนาในหลายมิติ

๓) การสร้างสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการขับเคลื่อนแผนของภาคีการพัฒนาต่าง ๆ นำการวิจัยเป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนการพัฒนาปรับปรุงกฎหมายต่าง ๆ ให้เอื้อต่อการขับเคลื่อนการพัฒนานำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้เป็นเครื่องมือในการสื่อสาร จัดทำฐานข้อมูลที่ภาคส่วนต่าง ๆ เข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้ง่าย รวมทั้งสร้างช่องทางให้ประชาสังคม มีโอกาสแสดงความคิดเห็นและร่วมกิจกรรมการพัฒนา

๔) การเพิ่มประสิทธิภาพกลไกรับผิดชอบการขับเคลื่อนแผนฯ ที่ชัดเจน สามารถขับเคลื่อนแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๑ ในระดับประเทศและระดับพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๕) การเสริมสร้างบทบาทของทุกภาคส่วนให้สามารถขับเคลื่อนแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๑ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๖) การติดตามประเมินผลแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๑ โดยติดตามความก้าวหน้าประเมินผลสำเร็จและผลกระทบของการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง ตามประเด็นการพัฒนายุทธศาสตร์และผลการพัฒนาในภาพรวม พัฒนากลไก การติดตามประเมินผลแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๑ ทั้งการติดตามประเมินผลการบริหารจัดการแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๑ สู่การปฏิบัติในภาพรวม การติดตามประเมินผลการพัฒนาระดับพื้นที่และการตรวจสอบของภาคประชาชนให้เข้มแข็ง

๑๒. การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔) ตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ โดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ กำหนดวิสัยทัศน์ พันธกิจ

วัตถุประสงค์ เป้าหมาย ยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนยุทธศาสตร์สู่การปฏิบัติ รวมทั้งการติดตามประเมินผลที่สอดคล้องกับหลักเศรษฐกิจพอเพียง^{๑๗๐} ดังนี้

๑. วิสัยทัศน์ประเทศไทย

“สังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ด้วยความเสมอภาคเป็นธรรม และมีภูมิคุ้มกันต่อ การเปลี่ยนแปลง”

๒. พันธกิจ

เพื่อให้การพัฒนาประเทศในระยะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๒ มุ่งสู่ “สังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน” ภายใต้แนวปฏิบัติของ “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” กำหนดพันธกิจของการพัฒนาประเทศ ดังนี้

๑) สร้างสังคมเป็นธรรมและเป็นสังคมที่มีคุณภาพ ทุกคนมีความมั่นคงในชีวิต ได้รับการคุ้มครองทางสังคมที่มีคุณภาพอย่างทั่วถึงและเท่าเทียม มีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรและกระบวนการยุติธรรมอย่างเสมอภาค ทุกภาคส่วนได้รับการเสริมพลังให้สามารถมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ภายใต้ระบบบริหารจัดการภาครัฐที่โปร่งใสเป็นธรรม

๒) พัฒนาคูณภาพคนไทยให้มีคุณธรรม เรียนรู้ตลอดชีวิตมีทักษะและการดำรงชีวิตอย่างเหมาะสมในแต่ละช่วงวัย สถาบันทางสังคม และชุมชนท้องถิ่นมีความเข้มแข็ง สามารถปรับตัวรู้เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลง

๓) พัฒนาระบบการผลิตและบริการให้เข้มแข็งและมีคุณภาพ บนฐานความรู้ความคิดสร้างสรรค์และภูมิปัญญา สร้างความมั่นคงด้านอาหารและพลังงาน ปรับโครงสร้างการผลิตและการบริโภคให้เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม พร้อมสร้างความเชื่อมโยงกับประเทศในภูมิภาค เพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม

๔) สร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชนรวมทั้งสร้างภูมิคุ้มกัน เพื่อรองรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและภัยพิบัติทางธรรมชาติ

๓. วัตถุประสงค์

๑) เพื่อเสริมสร้างสังคมที่เป็นธรรมและเป็นสังคมสันติสุข

^{๑๗๐} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า (๘)-(๑๘).

๒) เพื่อพัฒนาคนไทยทุกกลุ่มวัยอย่างเป็นองค์รวม ทั้งทางกายใจ สติปัญญาอารมณ์คุณธรรมจริยธรรมและสถาบันทางสังคม มีบทบาทหลักในการพัฒนาคนให้มีคุณภาพ

๓) เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจให้เติบโตอย่างมีเสถียรภาพ คุณภาพและยั่งยืน มีความเชื่อมโยงกับเครือข่ายการผลิตสินค้าและบริการ บนฐานปัญญานวัตกรรมและความคิดสร้างสรรค์ในภูมิภาคอาเซียนมีความมั่นคงทางอาหารและพลังงาน การผลิตและการบริโภคเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม นำไปสู่การเป็นสังคมคาร์บอนต่ำ

๔) เพื่อบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เพียงพอต่อการรักษาสมดุลของระบบนิเวศและเป็นฐานที่มั่นคงของการพัฒนาประเทศ

๔. เป้าหมาย

๑) ความอยู่เย็นเป็นสุขและความสงบสุขของสังคมไทยเพิ่มขึ้นความเหลื่อมล้ำในสังคมลดลงสัดส่วนผู้อยู่ใต้เส้นความยากจนลดลงและดัชนีภาพลักษณ์การคอร์รัปชันไม่ต่ำกว่า ๕.๐ คะแนน

๒) คนไทยมีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องมีสุขภาวะดีขึ้น มีคุณธรรมจริยธรรมและสถาบันทางสังคมมีความเข้มแข็งมากขึ้น

๓) เศรษฐกิจเติบโตในอัตราที่เหมาะสมตามศักยภาพของประเทศให้ความสำคัญกับการเพิ่มผลิตภาพรวมไม่ต่ำกว่าร้อยละ ๓.๐ ต่อปี เพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันทางเศรษฐกิจของประเทศ เพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ของวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศให้มีไม่ต่ำกว่าร้อยละ ๔๐.๐

๔) คุณภาพสิ่งแวดล้อมอยู่ในเกณฑ์มาตรฐานเพิ่มประสิทธิภาพการลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจก รวมทั้งเพิ่มพื้นที่ป่าไม้เพื่อรักษาสมดุลของระบบนิเวศ

๕. ยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ

ภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงในกระแสโลกาภิวัตน์ ที่ปรับเปลี่ยนเร็วและสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้น จำเป็นต้องกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศที่เหมาะสมดังนี้

๑) ยุทธศาสตร์การสร้างความเป็นธรรมในสังคม มุ่งสร้างภูมิคุ้มกันตั้งแต่ระดับปัจเจกครอบครัวและชุมชน เพื่อให้เป็นสังคมที่มีคุณภาพ สามารถปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงและบริหารจัดการความเสี่ยงได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยให้

ความสำคัญกับการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม ให้ทุกคนในสังคมไทยสามารถเข้าถึงบริการทางสังคมที่มีคุณภาพ ได้รับการคุ้มครองทางสังคมที่ครอบคลุมทั่วถึงและมีคุณภาพเท่าเทียมกัน มีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรและโครงสร้างพื้นฐานในการสร้างอาชีพและรายได้ที่มั่นคง สามารถเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมอย่างเสมอภาค ได้รับการคุ้มครองสิทธิผลประโยชน์และความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินอย่างเท่าเทียม และสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรี ภายใต้ระบบบริหารจัดการภาครัฐที่โปร่งใส ยึดประโยชน์ส่วนรวมและเปิดโอกาสการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกภาคส่วนในกระบวนการพัฒนาประเทศ

๒) ยุทธศาสตร์การพัฒนาคนสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืน มุ่งเตรียมคนให้พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงโดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณภาพคนไทยทุกช่วงวัย ให้มีภูมิคุ้มกันเพื่อเข้าสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืน ยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาเสริมสร้างศักยภาพของคนในทุกมิติ ให้มีความพร้อมทั้งด้านร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรง มีสติปัญญาที่รอบรู้และมีจิตใจที่สำนึกในคุณธรรมจริยธรรม มีความเพียรและรู้คุณค่าความเป็นไทย มีโอกาสและสามารถเรียนรู้ตลอดชีวิตควบคู่กับการเสริมสร้างสภาพแวดล้อม ในสังคมและสถาบันทางสังคมให้เข้มแข็งและเอื้อต่อการพัฒนาคน รวมทั้งส่งเสริมการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นให้เข้มแข็งและสามารถสร้างภูมิคุ้มกันให้คนในชุมชนและเป็นพลังทางสังคมในการพัฒนาประเทศ

๓) ยุทธศาสตร์ความเข้มแข็งภาคเกษตร ความมั่นคงของอาหารและพลังงานให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นฐานการผลิตภาคเกษตรให้เข้มแข็ง และสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน เพื่อให้ภาคเกษตรเป็นฐานการผลิตอาหารและพลังงานที่มีความมั่นคง โดยการเพิ่มประสิทธิภาพและศักยภาพการผลิตภาคเกษตร สนับสนุนการวิจัยและพัฒนาพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์และสัตว์น้ำ รวมถึงเทคโนโลยีการเกษตรที่เหมาะสม และเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ส่งเสริมการสร้างมูลค่าเพิ่มสินค้าเกษตรอาหารและพลังงาน บนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น และความรู้สร้างสรรคการสร้าง ความมั่นคงในอาชีพ และรายได้ให้แก่เกษตรกร ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ขณะเดียวกัน ให้ความสำคัญกับการสร้างความมั่นคงด้านอาหารและพลังงานชีวภาพ ทั้งในระดับครัวเรือน ชุมชน

และประเทศ เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้ภาคเกษตรสามารถพึ่งตนเองได้และเผชิญกับปัจจัยเสี่ยงต่าง ๆ ได้อย่างมั่นคง

๔) ยุทธศาสตร์การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจสู่การเติบโตอย่างมีคุณภาพ และยั่งยืน ให้ความสำคัญกับการปรับโครงสร้างเศรษฐกิจ โดยใช้วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีนวัตกรรมความคิดสร้างสรรค์ ตลอดจนภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นพื้นฐานสำคัญในการขับเคลื่อนสู่การพัฒนาที่มีคุณภาพและยั่งยืน ภายใต้ปัจจัยสนับสนุนที่เอื้ออำนวยและระบบการแข่งขันที่เป็นธรรม เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้กับประเทศ มุ่งปรับโครงสร้างการค้าและการลงทุนให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดทั้งภายในและต่างประเทศ สร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสาขาบริการที่มีศักยภาพบนพื้นฐานของนวัตกรรมและความคิดสร้างสรรค์ พัฒนาธุรกิจสร้างสรรค์ และเมืองสร้างสรรค์ เพิ่มผลิตภาพของภาคเกษตร และสร้างมูลค่าเพิ่มด้วยเทคโนโลยีและกระบวนการผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม พัฒนาภาคอุตสาหกรรมสู่อุตสาหกรรมฐานความรู้เชิงสร้างสรรค์ และเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและ ระบบโลจิสติกส์ สร้างความมั่นคงด้านพลังงานควบคู่ไปกับการปฏิรูปกฎหมาย และกฎระเบียบต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจและบริหารจัดการเศรษฐกิจส่วนรวมอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้เป็นฐานเศรษฐกิจของประเทศที่เข้มแข็งและขยายตัวอย่างมีคุณภาพ

๕) ยุทธศาสตร์การสร้างเชื่อมโยงกับประเทศในภูมิภาค เพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม มุ่งเชื่อมโยงมิติของการพัฒนาเศรษฐกิจภายในประเทศกับมิติของความร่วมมือกับประเทศในภูมิภาคต่าง ๆ บนพื้นฐานของการพึ่งพาซึ่งกันและกัน และมีภูมิคุ้มกันต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาฐานการผลิตและการลงทุนของประเทศให้เชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้านและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งเชื่อมโยงกับการผลิตในประเทศ พัฒนาความร่วมมือแบบหุ้นส่วน การพัฒนาที่ยั่งยืนบนพื้นฐานของผลประโยชน์ร่วมกัน ทั้งในระดับอนุภูมิภาคและภูมิภาค และสร้างปฏิสัมพันธ์ในความร่วมมือระหว่างประเทศอย่างสร้างสรรค์ เตรียมความพร้อมประเทศไทยในการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน ให้ความสำคัญกับการพัฒนากำลังคนในทุกภาคส่วน ให้มีทักษะที่ทันต่อการเปลี่ยนแปลง ควบคู่ไปกับการพัฒนาความเชื่อมโยง ด้านขนส่งและระบบโลจิสติกส์ ภายใต้กรอบร่วมมืออนุภูมิภาคปรับปรุงกฎระเบียบ การขนส่งคน

และสินค้า เพื่อลดต้นทุนการดำเนินธุรกิจ และเสริมสร้างความเข้มแข็งของภาคีการพัฒนาภายในประเทศ ตั้งแต่ระดับชุมชนท้องถิ่นให้ก้าวทันการเปลี่ยนแปลง

๖) ยุทธศาสตร์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน มุ่งบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เพียงพอต่อการรักษาสมดุลของระบบนิเวศ บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ ควบคู่ไปกับการเตรียมความพร้อมรองรับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและภัยพิบัติทางธรรมชาติ เพื่อให้สังคมมีภูมิคุ้มกันสามารถสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจ และยกระดับคุณภาพชีวิตให้คนในสังคมไทย โดยให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูและสร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปรับกระบวนทัศน์การพัฒนา และขับเคลื่อนประเทศไปสู่การเป็นเศรษฐกิจและสังคมคาร์บอนต่ำและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ยกระดับขีดความสามารถในการรับมือและปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และภัยพิบัติทางธรรมชาติควบคุมและลดมลพิษ และพัฒนาระบบการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้มีประสิทธิภาพโปร่งใสและเป็นธรรมอย่างบูรณาการ สร้างภูมิคุ้มกันด้านการค้าจากเงื่อนไขด้านสิ่งแวดล้อมและวิกฤตภาวะโลกร้อน และเพิ่มบทบาทประเทศไทยในเวทีประชาคมโลกที่เกี่ยวข้องกับกรอบความตกลง และพันธกรณีด้านสิ่งแวดล้อมระหว่างประเทศ

๖. การขับเคลื่อนยุทธศาสตร์สู่การปฏิบัติและการติดตามประเมินผล

การขับเคลื่อนยุทธศาสตร์แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๒ สู่การปฏิบัติ ต้องให้ภาคีพัฒนาทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อน โดยนำเอาแนวทางการพัฒนาตามยุทธศาสตร์ของแผนมาแปลงไปสู่แผนปฏิบัติการในระดับต่าง ๆ ควบคู่ไปกับการปรับระบบการจัดสรรทรัพยากร การปรับปรุงกฎหมาย กฎระเบียบ การสร้างองค์ความรู้ การติดตามประเมินผลอย่างเป็นระบบโดยมีแนวทางสำคัญ ดังนี้

๑) การสร้างความรู้ความเข้าใจให้ทุกภาคส่วนตระหนักถึงความสำคัญ และพร้อมเข้าร่วมในการผลักดันแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๒ ไปสู่การปฏิบัติโดยจัดทำแนวทางการสื่อสารประชาสัมพันธ์ให้ทุกภาคส่วนตระหนักและยอมรับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๒ สร้างความเข้าใจให้ภาคการเมืองในเป้าประสงค์และแนวทางของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๒ และผลักดันให้ภาคการเมืองนำประเด็นการพัฒนาสำคัญไป

ผสมผสานในการจัดทำนโยบาย รวมทั้งจัดทำคู่มือการแปลงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๒ เผยแพร่ให้ภาคีการพัฒนารับรู้และนำไปปฏิบัติ

๒) การสร้างความเชื่อมโยงระหว่างแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๒ นโยบายรัฐบาลแผนการบริหารราชการแผ่นดินและแผนระดับอื่น ๆ โดยกำหนดประเด็นการพัฒนาสำคัญภายใต้ยุทธศาสตร์ของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๒ ที่เสนอต่อสาธารณะอย่างชัดเจน บูรณาการประเด็นการพัฒนาภายใต้ยุทธศาสตร์ที่มีความเชื่อมโยงกัน และจัดทำเป็นแผนการลงทุน หรือแผนพัฒนาเฉพาะด้านที่ตอบสนองการพัฒนาในหลายมิติ

๓) การสร้างสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการขับเคลื่อนแผนของภาคีการพัฒนาต่าง ๆ นำการวิจัยเป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนการพัฒนาปรับปรุงกฎหมายต่าง ๆ ให้เอื้อต่อการขับเคลื่อนการพัฒนานำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้เป็นเครื่องมือในการสื่อสาร จัดทำฐานข้อมูลที่ภาคส่วนต่าง ๆ เข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้ง่าย รวมทั้งสร้างช่องทางให้ประชาสังคม มีโอกาสแสดงความคิดเห็นและร่วมกิจกรรมการพัฒนา

๔) การเพิ่มประสิทธิภาพกลไกรับผิดชอบการขับเคลื่อนแผนฯ ที่ชัดเจน สามารถขับเคลื่อนแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๒ ในระดับประเทศและระดับพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๕) การเสริมสร้างบทบาทของทุกภาคส่วนให้สามารถขับเคลื่อนแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๒ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๖) การติดตามประเมินผลแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๒ โดยติดตามความก้าวหน้าประเมินผลสำเร็จและผลกระทบของการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง ตามประเด็นการพัฒนายุทธศาสตร์และผลการพัฒนาในภาพรวม พัฒนากลไกการติดตามประเมินผลแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๒ ทั้งการติดตามประเมินผลการบริหารจัดการแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๒ สู่การปฏิบัติในภาพรวม การติดตามประเมินผลการพัฒนาระดับพื้นที่และการตรวจสอบของภาคประชาชนให้เข้มแข็ง

บทสรุป

การพิจารณาว่าประเทศใดเป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว หรือประเทศที่กำลังพัฒนา จำเป็นต้องพิจารณาจากหลาย ๆ ด้านประกอบกับทั้งทางด้านเศรษฐกิจ ซึ่ง

จะพิจารณารายได้ต่อบุคคล โครงสร้างทางเศรษฐกิจ ประสิทธิภาพของปัจจัยการผลิต สถาบันการเงินและการใช้เครื่องมือเครดิต การมีทุนขั้นพื้นฐาน และยังต้องพิจารณาจากหลักเกณฑ์นั้น ๆ ที่มีใช้ทางเศรษฐกิจประกอบกันไปอีกด้วย เช่น ด้านประชากร โครงสร้างของครอบครัว โครงสร้างของชนชั้นต่าง ๆ ในสังคม ทศนคติ และเชื่อมั่นในตนเอง ลักษณะของสังคมความเหลื่อมล้ำต่ำสุดระหว่างเมืองกับชนบท วัฒนธรรม ความต้องการเป็นผู้ประสบความสำเร็จ และสถาบันทางวัฒนธรรม เป็นต้น

การแสวงหาพัฒนาเกิดขึ้นภายหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ ๒ โดยองค์การสหประชาชาติ เป็นผู้นำจุดกระแสการพัฒนาให้เกิดขึ้นทั่วโลก เพราะประเทศชาติต่าง ๆ บอบช้ำจากภาวะสงครามและเห็นคุณค่าความรู้สึกร่วมกันมากขึ้น จะต้องพัฒนาให้เกิดความเท่าเทียมกัน จึงจะเกิดความรู้สึกที่ดีต่อกัน นำไปสู่สันติภาพและความเจริญของโลก ซึ่งทุกคนจะได้ประโยชน์จากสันติภาพและความเจริญของโลก การวางแผนยุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนา นั้น จะดำเนินการไม่ได้ หากไม่มีการกำหนดไว้ในนโยบาย หรือแผนระดับชาติที่กำหนดโดยรัฐบาล นโยบายและแผนที่กำหนดไว้ตั้งแต่แผนระดับชาติ จนแผนระดับหน่วยงานย่อย ๆ ต่างมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ทั้งนี้ ต้องศึกษาข้อมูลสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองในขณะนั้นร่วมด้วย การวางแผนเป็นกิจกรรม หรือกระบวนการที่มีอยู่ในแผนทุกระดับ เราต้องศึกษาทำความเข้าใจใน “การกำหนดความคิด” ซึ่งเป็นขั้นตอนแรกของการวางแผน หากเราไม่มีความเข้าใจอย่างกระจ่างชัด ก็สามารถส่งผลให้เกิดความล้มเหลวในการนำไปปฏิบัติได้ ในการนำโครงการพัฒนาไปปฏิบัติมักพบกับปัญหาความล่าช้าและอุปสรรคที่ไม่คาดคิด ซึ่งต้องจัดการแก้ไขเมื่อพบปัญหาเหล่านั้นอย่างทันท่วงที สำหรับการกำหนดตัวชี้วัดชุมชน มีความสำคัญต่อความเข้าใจและการกำหนดทิศทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในชุมชน ทั้งนี้ การวางแผนเพื่อให้ได้มาซึ่งตัวชี้วัดที่เหมาะสมต้องเป็นการทำงานร่วมกันระหว่างนักพัฒนาและประชาชนในชุมชน

ประเทศไทยก็เข้าสู่กระแสการพัฒนาด้วย และเริ่มการพัฒนายอย่างเป็นจริงเป็นจัง มีแบบแผนเป็นระบบตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็นต้นมา แต่การพัฒนาทั้งในระดับโลกและระดับประเทศ เป็นการพัฒนาที่ทำลายสิ่งแวดล้อม ทำลายความดุลของทรัพยากรธรรมชาติทำลายจิตใจที่ติงานของมนุษย์ เพราะมุ่งพัฒนาวัตถุ ละเลยการ

พัฒนาทางจิตใจ เป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนทำให้มนุษย์ได้รับความเดือดร้อน จึงเกิดกระแสการเรียกร้องการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้น ซึ่งก็คือ การพัฒนาที่ต้องพัฒนาทุกเรื่องให้สมดุลกัน ไม่ทำให้โลกในปัจจุบันและในอนาคตได้รับความเดือดร้อน การพัฒนาเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นเรื่องของทุกคน ที่ต้องตระหนักรู้เข้าใจผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน จากบทเรียนการพัฒนาที่ผ่านมา เข้าใจความเชื่อมโยงที่ถึงกันทั้งหมด และร่วมมือกันปฏิบัติตามแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเล็กหรือเรื่องใหญ่เป็นหน้าที่ของทุกคน แล้วสันติภาพและสันติสุขก็จะเกิดขึ้นกับมนุษย์ทุกคนทั้งในปัจจุบันและอนาคต การพัฒนาร่วมกัน จึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่สามารถส่งผลให้เกิดความสำเร็จในการพัฒนาทางสังคม เป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาคน อยู่ที่การทำให้คนมีคุณภาพและมีคุณธรรม

แบบฝึกหัดท้ายบท

๑. จงอธิบายความเป็นมาของการสร้างพระพุทธรูปที่เกี่ยวข้องกับพุทธรูปนิมิต มาโดยสังเขป
๒. การสร้างพระพุทธรูปตามแนวพุทธศิลป์มีจุดกำเนิดมาจากอะไร จงอธิบาย
๓. จุดมุ่งหมายในการสร้างงานพุทธศิลป์ ตามพุทธลักษณะพระพุทธรูปของไทย มีคติความเชื่ออย่างไร จงอธิบาย
๔. จงอธิบายแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารกับการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ มาอย่างละเอียด
๕. จงสรุปสาระสำคัญของแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับสัญลักษณ์ มีอะไรบ้าง
๖. จงอธิบายแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารตามหลักพุทธศาสนา มีเท่าไร อะไรบ้าง
๗. จงวิเคราะห์ลักษณะการสื่อสารทางพระพุทธศาสนา มาโดยละเอียด
๘. พุทธศิลป์สมัยประวัติศาสตร์ชาติไทย และแบ่งออกเป็นเท่าไร อะไรบ้างที่เกิดขึ้นในประเทศไทย
๙. จงวิเคราะห์อิทธิพล แนวคิด การสร้างเจดีย์ในพระพุทธศาสนา มาโดยสังเขป
๑๐. พุทธศิลป์ที่ปรากฏในสมัยพุทธกาลกับพุทธศิลป์ในประเทศอาเซียนปัจจุบัน มีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร จงอธิบาย

เอกสารอ้างอิงประจำบท

๑) หนังสือภาษาไทย

- เกรียงไกร เกิดศิริ. พุทฺทาม : การก่อรูปของสถาปัตยกรรมจากก้อนอิฐแห่งศรัทธา.
กรุงเทพมหานคร: อุษาคเนย์, ๒๕๕๑.
- จารุวรรณ พึ่งเที่ยร, ผศ.ดร.. พุทธศิลป์, พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.
- จำนงค์ ทองประเสริฐ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๕๔.
- ที.เอ็น.รามจันทร์. พุทธศิลป์ในโลกพระพุทธศาสนา. แปลโดย อมร โสภณวิเชษฐ
วงศ์. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- ประพต เศรษฐกานนท์. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม).
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๑.
- ประภัสสร ชูวิเชียร, ผศ.ดร.. ศิลปะลาว. กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๕๗.
- พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ. พระพุทธศาสนาในจีน ทิเบต เวียดนาม ญี่ปุ่น.
กรุงเทพมหานคร : ไทรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๑.
- พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, ดร.. พระพุทธศาสนาในเวียดนาม, พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เม็ดทรายพรินต์ติ้งจำกัด, ๒๕๕๗.
- _____. พระพุทธศาสนาในกัมพูชา. ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังน่านวิทยา, ๒๕๕๕.
- _____. พระพุทธศาสนาในลาว, พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เม็ด
ทราย พรินต์ติ้งจำกัด, ๒๕๕๕.
- พระธรรมปฎก (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พระพุทธศาสนาในเอเชีย, พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๘.
- ภัทรพร สิริกาญจน, รศ.ดร.. พระพุทธศาสนาในประเทศไทย เอกภาพในความ
หลากหลาย. กรุงเทพมหานคร: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
๒๕๕๓.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พุทธศาสนาในภูมิภาคเอเชีย, เอกสาร
การสอนรายวิชา พระพุทธศาสนากับการศึกษา (Buddhism and
Education). กรุงเทพมหานคร : คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง และคณะ. ศิลปะเขมร. กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๕๗.

วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, รศ.ดร.. ชื่นชมสถาปัตยกรรมในหลวงพระบาง, พิมพ์ครั้งที่ ๓.
กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๕๕.

ศักดิ์ชาย สายสิงห์, ศ.ดร.. ศิลปะพม่า. กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๕๗.

_____. “พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ : พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่
ปรับเปลี่ยน”. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๕๖.

_____. พุทธปฏิมา งานช่างแห่งศรัทธา. กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๕๔.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศ.มจ.. ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศใกล้เคียง, พิมพ์ครั้งที่ ๗.
กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๕๖.

สุเจน กรรพฤทธิ์และ สิทธา เลิศไพบูลย์ศิริ (บรรณาธิการ). อนุชาคนย์ที่รัก My dear
Southeast Asia. กรุงเทพฯ : คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
๒๕๕๓.

สงวน รอดบุญ. พุทธศิลป์สุโขทัย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์,
๒๕๓๓.

สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์. พระพุทธรูปศิลปะพม่า. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง
แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๐.

อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช, ดร.. ศิลปะเวียดและจาม. กรุงเทพมหานคร : มติชน,
๒๕๕๗.

อมรา มลิล. สุนทรีธรรม หลักธรรมเพื่อการอยู่ร่วมโลกเดียวกันอย่างสันติสุข คริสต์
พุทธ ยูดาห์ อิสลาม ฮินดู. กรุงเทพมหานคร : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ,
๒๕๕๐.

แอนโทนี รีด. เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคการค้า ค.ศ. ๑๔๕๐-๑๖๘๐ (เล่ม ๑
ดินแดนใต้ลม). แปลโดย พงษ์ศรี เลขะวัฒนะ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ซิลค์
เวอร์ม, ๒๕๔๘.

อาทร จันทวิลม, ดร.. ประวัติของแผ่นดินไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์กร
รับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.), ๒๕๔๖.

๒) หนังสือภาษาอังกฤษ

Nzama,A.T,Magi,L.M., &Ngcobo, N.R.. Workbook-I Tourism Workbook for
Educators : 2004 Curriculum Statement, (Unpublished Tourism
Workshop Educational Materials). Centre for Recreation &
Tourism, UZ.andTouris KwaZulu-Natal,University of Zululand,
2005.

๓) งานวิทยานิพนธ์/งานวิจัย

พระมหาเสรีชน นริสโร (พันธ์ประโคน) และคณะ. พุทธศิลปะในอาเซียน : เส้นทาง
ประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์, รายงานการวิจัย.
สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๕๗.

ภาณุวัฒน์ เนียมบาง. “การศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์ต่อการเผยแผ่
พระพุทธศาสนากรณีศึกษา : วัดร่องชุ่น ต.ป่าอ้อดอนชัย อ.เมือง จ.
เชียงราย”. สารนิพนธ์ปริญญา บัณฑิต. สาขาวิชาศาสนาศึกษา คณะศิลปะ
ศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๐.

๔) เว็บไซต์

ศิริโรตม์ ภาคสุวรรณ. “พม่าเปิดประเทศ : ไทยได้รับประโยชน์อะไร?”. ออนไลน์.
แหล่งที่มา :

<http://www.pol.ru.ac.th/attachments/article/192/article.pdf>. (๒๐
มกราคม ๒๕๖๐)

สุวิญ รักษ์สัตย์. “พุทธศิลป์กับวัฒนธรรมไทย”, ออนไลน์. แหล่งที่มา :
<http://puzinnian.blogspot.com/>. (๒๐ มกราคม ๒๕๖๐)

บทที่

การเมืองการปกครองไทย

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ ๔

แนวคิด

พระพุทธรูปเป็นวัฒนธรรมทางวัตถุหรืองานศิลปะ ที่เกิดจากจินตนาการของ
คนรุ่นหลังพุทธกาล สร้างขึ้นโดยอาศัยเรื่องเล่า (พุทธประวัติ) คำบรรยายหรือคติ
ความเชื่อเกี่ยวกับพุทธลักษณะ (ลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ) และแนวคิดด้าน
สุนทรียศาสตร์ (ลักษณะความงามที่เห็นแล้วเกิดความเคลิบเคลิ้มใส) ซึ่งต้องอาศัย
ช่างที่มีจินตนาการ และมีฝีมือประณีตเป็นผู้ถ่ายทอด หากเรายึดตามข้อสันนิษฐานที่
ปรากฏในหนังสือของกรมการศาสนาที่กล่าวถึงนี้และยึดตำนานพระอุปคุต การสร้าง
พระพุทธรูปยุคแรก น่าจะมาจากความปรารถนาที่จะทำให้มนต์ศักดิ์เกี่ยวกับ
รูปลักษณะของพระพุทธเจ้าชัดเจน พวกเขาอยากทราบว่ามหาบุรุษที่เรียกว่าพระพุทธเจ้า
นั้น มีรูปร่างลักษณะอย่างไรมากกว่า จะมุ่งเน้นการใช้พระพุทธรูปเพื่อรำลึกถึง
พระพุทธเจ้า หรือเพื่อกำราบให้บูชาดังกรณีตำนานพระแก่นจันทน์ ถ้าเราเปรียบพระ
ยามารที่เนรมิตพระพุทธเจ้า และเหล่าพระสาวกให้พระอุปคุตได้ทัศนเป็นเหมือน
ศิลปินผู้สร้างงานศิลป์ ศิลปินผู้นั้น (พระยามาร) ได้อาศัยความทรงจำเกี่ยวกับ
พระพุทธเจ้าที่ตนเองเคยพบเป็นแบบในการสร้างงานพุทธศิลป์ขึ้นมา ส่วนพระอุปคุต
และชาวพุทธในยุคนี้ รู้จักพระพุทธเจ้าผ่านเรื่องเล่าแต่ไม่มีจินตภาพที่ชัดเจน
เกี่ยวกับพระพุทธรูป เพราะไม่เคยประสบพบเห็นด้วยตาตนเองมาก่อน มารได้
เนรมิตรูปพระพุทธเจ้าขึ้นมาจากความทรงจำของตนเอง เพื่อตอบสนองความ
ปรารถนาของพระอุปคุตผู้ประสงค์จะเห็นรูปลักษณะของพระพุทธเจ้า

โดยอาศัยการตีความจากตำนานดังกล่าวนี้ ผู้เขียนอยากเสนอความเห็นส่วนตัวว่า จุดมุ่งหมายของการเนรมิตรูปปั้นของพระพุทธเจ้า (พระพุทธปฏิมา) คือ เพื่อจะได้เห็นพระลักษณะของพระพุทธเจ้าชัดเจนขึ้น ซึ่งการเห็นนั้นจะก่อให้เกิดศรัทธายิ่งขึ้นในศาสนาตั้งสำนักที่แสดงออกผ่านตำนานเรื่อง “พระพุทธรูปมารณมิตร” ที่กล่าวถึงแล้ว ผู้เขียนคิดว่า ก่อนจะมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาโดยชาวกรีกนั้น เรื่องของพระพุทธเจ้าถูกนำเสนอผ่านภาพหินจำหลักกรอบพระสถูปมาก่อน เป็นการเล่าพุทธประวัติที่ไม่ปรากฏรูปองค์ของพระพุทธเจ้า ต่อมาจึงได้สร้างพระพุทธรูปขึ้น

การสร้างพระพุทธรูปหนึ่งจึงเป็นการเติมช่องว่างทางจินตนาการเกี่ยวกับองค์ประธานของเรื่องเล่าพุทธประวัติ องค์ประธานของเรื่องเล่าที่เป็นเคยความว่างเปล่าได้ถูกสร้างขึ้นมาจากจินตนาการของศิลปิน ให้มีรูปลักษณะที่มองเห็นได้ชัดเจนขึ้น จนกลายเป็นที่นิยมนับถือสืบต่อกันตราบเท่าปัจจุบัน

ขอบข่ายเนื้อหาประจำบทที่ ๔

๑. กำเนิดและการพัฒนาการของพระพุทธรูปอิทธิพลอินเดีย
๒. ศิลปะทวารวดี และการแบ่งกลุ่มพระพุทธรูปตามรูปแบบที่พบ
๓. การกำหนดอายุพระพุทธรูปสมัยทวารวดี
๔. พระพุทธรูปทวารวดีปางสำคัญ และพระพิมพ์ต่างๆ
๕. ประติมากรรมเสมาหิน
๖. หลักฐานโบราณคดีด้านจารึก

วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม

๑. ผู้ศึกษาสามารถบอกความหมาย พร้อมทั้งอธิบายกำเนิดและพัฒนาการเกี่ยวกับพระพุทธรูปได้อย่างถูกต้อง
๒. ผู้ศึกษาสามารถระบุความสำคัญกำเนิดและพัฒนาการของพระพุทธรูปอิทธิพลอินเดียได้อย่างถูกต้อง
๓. ผู้ศึกษาสามารถบอกคุณค่า และประโยชน์ของการศึกษาศิลปะทวารวดี และการแบ่งกลุ่มพระพุทธรูปได้อย่างถูกต้อง

๔. ผู้ศึกษาสามารถบอกการกำหนดอายุพระพุทธรูปสมัยทวารวดีได้อย่างถูกต้อง

๕. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายพระพุทธรูปทวารวดีปางสำคัญ และพระพิมพ์ต่างๆ ได้อย่างถูกต้อง

๖. ผู้ศึกษาเข้าใจและสามารถอธิบายความหมายของประติมากรรมสมาหิน และหลักฐานโบราณคดีด้านจารึกได้อย่างถูกต้อง

วิธีสอนและกิจกรรมการสอนประจำบทที่ ๔

วิธีสอน :

๑. การประเมินความรู้เดิม
๒. ฟังบรรยาย อภิปราย และการแสดงความคิดเห็น
๓. การให้ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

กิจกรรมการเรียนรู้การสอน :

๑. การประเมินความรู้เดิม

ให้ผู้ศึกษาแสดงความคิดเห็นเรื่องความสำคัญของแนวคิด กำเนิดและพัฒนาการของพระพุทธรูปอิทธิพลอินเดีย

๒. การฟังบรรยายและอภิปราย

อาจารย์บรรยายประกอบพาวเวอร์พอยต์ (power point) เรื่องความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับกำเนิดและพัฒนาการเกี่ยวกับพระพุทธรูปอินเดีย มีจุดประสงค์หลักคือ การกระตุ้นให้ผู้ศึกษาเกิดความสงสัย และอยากแสวงหาความรู้ต่อยอด โดยเปิดโอกาสให้ผู้ศึกษาอภิปรายแสดงความคิดเห็นสนับสนุนความรู้เดิมของตนก่อนที่จะมีการสรุปรวบยอดเป็นองค์ความรู้ต่อไป

๓. การให้ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

ให้ผู้ศึกษาจัดกลุ่มเป็น ๓ กลุ่ม เพื่อรับผิดชอบทำแบบฝึกหัดท้ายบท กลุ่มละข้อ ๑๐ ข้อทั้งแบบอัตนัยและปรนัย เสร็จแล้วให้แต่ละกลุ่มนำเสนอ โดยกลุ่มอื่นต้องแสดงความคิดเห็นหรือตั้งคำถามต่อกลุ่มที่นำเสนอในลักษณะข้อแลกเปลี่ยน ปลายเปิด เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยก็ได้ แต่ต้องไม่ซ้ำกับคำตอบนั้น ๆ

สื่อการเรียนการสอน

๑. พาวเวอร์พอยต์ประกอบการสอนเรื่องกำเนิดและพัฒนาการเกี่ยวกับพระพุทธรูป ได้แก่ กำเนิดและพัฒนาการของพระพุทธรูปอิทธิพลอินเดีย ศิลปะทวารวดี และการแบ่งกลุ่มพระพุทธรูป ประติมากรรมเสมาหิน และหลักฐานโบราณคดีด้านจารึก เป็นต้น

๒. วิดีทัศน์สารคดี เรื่องความเป็นมาของกำเนิดและพัฒนาการเกี่ยวกับพระพุทธรูป

๓. เอกสารคำสอน รายวิชาพุทธศิลป์

การวัดผลและการประเมินผล

- ประเมินจากพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการเข้าชั้นเรียน และทำกิจกรรม
- ประเมินความรู้หลังการเรียนรู้เทียบกับความรู้เดิมของผู้ศึกษา
- ประเมินจากการร่วมแสดงความคิดเห็น
- ประเมินจากการทำแบบฝึกหัดท้ายบท

๔.๑ ความนำ

การเมืองการปกครองไทย ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อนหน้ามีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ อยู่ในรูปแบบระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับระบอบเผด็จการ เพราะใช้อำนาจสูงสุดในการปกครองเป็นของพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น พระมหากษัตริย์ได้อำนาจมาด้วยการสืบสันตติวงศ์ หรือการปราดาภิเษก ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการสถาปนาหรือคัดเลือกพระมหากษัตริย์เลย ดังนั้น การที่มีความเข้าใจประวัติความเป็นมาของการเมืองการปกครองของไทยในอดีต ย่อมมีประโยชน์ต่อการศึกษาในการทำความเข้าใจและสามารถนำมาวิเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน ซึ่งตรงกับความเป็นจริง และการทำความเข้าใจกับการวิวัฒนาการ การเปลี่ยนแปลง รูปแบบของการปกครอง ที่มีความแตกต่างกันในแต่ละยุคแต่ละสมัย เป็นการแสดงให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ของสังคมไทย ที่ผ่านการเปลี่ยนแปลงการปกครองและสังคม สามารถปรับตัวเข้ากับความสัมพันธ์ในด้านต่าง ๆ เป็นอย่างดี

ประเทศไทยได้ ชื่อว่าเป็นประเทศเก่าแก่ มีประวัติความเป็นมายาวนานชาติหนึ่ง แม้ว่าหลักฐานเกี่ยวกับปฐมกำเนิดของชาติไทย จะไม่สามารถยืนยันได้แน่ชัดว่า ชาชาติไทยเป็นผู้ที่อพยพมาจากทางตอนใต้ของประเทศจีนแถบมณฑลยูนนาน หรือมีรกรากอยู่ในสุวรรณภูมิแห่งนี้มาแต่เก่าก่อนก็ตาม การศึกษาวิวัฒนาการทางการเมืองการปกครอง สมควรจะเริ่มต้นตั้งแต่ประเทศไทยตั้งอาณาจักรมั่นคงขึ้นในแหลมทอง เมื่อ พ.ศ. ๑๗๘๑ อาณาจักรแรกของชาติไทย คือ อาณาจักรสุโขทัย ซึ่งสถาปนาโดยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ต้นราชวงศ์พระร่วง ประกาศตนเป็นอิสระจากขอมซึ่งยึดครองดินแดนแถบนั้นอยู่ในสมัยนั้น

การเมืองการปกครองไทย ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อนหน้ามีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ อยู่ในรูปแบบระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับระบอบเผด็จการ เพราะใช้อำนาจสูงสุดในการปกครองเป็นของพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น พระมหากษัตริย์ได้อำนาจมาด้วยการสืบสันตติวงศ์ หรือการ

ปราบดาภิเษก ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการสถาปนาหรือคัดเลือกพระมหากษัตริย์เลย

ดังนั้น การที่ให้ความสนใจประวัติความเป็นมาของการเมืองการปกครองของไทยในอดีต ย่อมมีประโยชน์ต่อการศึกษาในการทำความเข้าใจและสามารถนำมาวิเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน ซึ่งตรงกับความเป็นจริง และการทำความเข้าใจกับการวิวัฒนาการ การเปลี่ยนแปลง รูปแบบของการปกครอง ที่มีความแตกต่างกันแต่ละยุคแต่ละสมัย เป็นการแสดงให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ของสังคมไทย ที่ผ่านการเปลี่ยนแปลงการปกครองและสังคม สามารถปรับตัวเข้ากับความสมดุลในด้านต่าง ๆ เป็นอย่างดี ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ๗๐๐ ปี การเมืองการปกครองของไทย แบ่งออกเป็นยุคต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๑. การเมืองการปกครองสมัยสุโขทัย พ.ศ. ๑๗๘๑-๑๙๘๑
๒. การเมืองการปกครองสมัยอยุธยา พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๓๑๐
๓. การเมืองการปกครองสมัยธนบุรี พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๒๕
๔. การเมืองการปกครองสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๗๕
๕. การเมืองการปกครองหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕-ปัจจุบัน

๔.๒ การเมืองการปกครองของไทย สมัยสุโขทัย (พ.ศ. ๑๗๘๑-๑๙๘๑)

ประเทศไทยในระยะเริ่มแรกที่ประกาศตัวเป็นเอกราช ได้ตั้งราชอาณาจักรใหม่ คือกรุงสุโขทัย เป็นการปกครองแบบดั้งเดิม ที่เรียกว่า “**ระบบปิตุราชาธิปไตย**” หรือระบบพ่อปกครองลูก (Paternal Government) อันหมายถึงรูปแบบการปกครอง ที่มีราชาหรือองค์พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าอำนาจอธิปไตย และเป็นผู้ใช้อำนาจอธิปไตยในฐานะผู้ปกครอง การใช้อำนาจดังกล่าว พระมหากษัตริย์ทรงปกครองราษฎร เสมือนพ่อปกครองลูก^{๑๗๑} หลักการปกครองระบบนี้ เป็นประเพณีการปกครองของไทยแบบดั้งเดิม^{๑๗๒}

^{๑๗๑} วิจารณ์ เอี่ยมไพบรวัน, “แนวคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การเมืองไทย” เอกสารประกอบการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน่วยที่ ๑-๗, พิมพ์ครั้งที่ ๒๕, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๗), หน้า ๓๑.

^{๑๗๒} วิไลเลขา ถาวรธนาสาร, **พื้นฐานวัฒนธรรมไทย**, (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า ๓๒.

หลักการสำคัญของการปกครองแบบพ่อปกครองลูกนี้ คือ พระมหากษัตริย์ทรงวางพระองค์ เสมือนพ่อของประชาชน คือ ทรงใช้การปกครองดูแลประชาชนอย่างใกล้ชิด เหมือนพ่อดูแลลูก ในขณะเดียวกัน ทรงมีอำนาจสิทธิเด็ดขาด เหมือนชีวิตของลูก สันนิษฐานว่า การปกครองรูปแบบนี้ น่าจะมีรากฐานมาจากความสัมพันธ์ในครอบครัว จะได้ผลดีก็ต่อเมื่อประชาชนยังมีจำนวนไม่มากนัก^{๑๗๓}

ความที่ผู้ปกครองมีฐานะที่มีได้แตกต่างจากประชาชนมากนักนี้เอง ทำให้มีความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชน จะมีลักษณะที่แฝงความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดมาก ดังจะเห็นได้ว่า พระมหากษัตริย์ของสุโขทัยตอนต้นมักจะเรียกพระองค์ว่า “กู” และใช้นามว่า “พ่อขุน” เช่น พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พ่อขุนรามคำแหง เป็นต้น^{๑๗๔} หรือการที่ราษฎรสามารถเข้าร้องทุกข์ต่อพระมหากษัตริย์ได้อย่างใกล้ชิด เป็นการสะท้อนให้เห็นรูปแบบการปกครองแบบพ่อปกครองลูกได้อย่างชัดเจน

อย่างไรก็ตาม นอกเหนือจากฐานะของพระมหากษัตริย์ทรงปกครองดูแลพ่อปกครองลูกแล้ว การปกครองสมัยสุโขทัยตามแบบปิตุราชาธิปไตย ยังได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาอีกด้วย โดยผู้ปกครองได้ใช้หลักทศพิธราชธรรมจักรวรรดิวัตร และสังคหวัตถุ ที่เป็นหลักธรรมของพระพุทธศาสนา เป็นแนวทางในการปกครองประเทศ ซึ่งฐานะกษัตริย์เรียกการปกครองแบบนี้ว่า “กษัตริย์แบบธรรมราชา” ซึ่งได้ปรากฏอย่างเห็นได้ชัดยิ่งขึ้น ในสมัยแผ่นดินของพระมหาธรรมราชาลิไท^{๑๗๕}

ดังนั้น ในสมัยสุโขทัย ลักษณะการเมืองการปกครอง จึงเป็นแบบ ปิตุราชาธิปไตยผสมผสานกับหลักธรรมราชา อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติแล้ว สถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยสุโขทัยนั้น พระองค์ทรงเป็นศูนย์กลางของการปกครองการบริหารราชอาณาจักร อาจจะต้องถือว่าเป็นการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarch) ก็เป็นไปได้

^{๑๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

^{๑๗๔} วิวัฒน์ เอี่ยมไพรวัน, “แนวคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การเมืองไทย” เอกสารประกอบการสอนชุดวิชา ประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน่วยที่ ๑-๗, หน้า ๓๑.

^{๑๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

โดยสรุปลักษณะของการปกครองปิฎราชาธิปไตย มีดังนี้

๑. เป็นการปกครองแบบราชาธิปไตย คือ พระมหากษัตริย์มีฐานะเป็นผู้ปกครองสูงสุด ทรงเป็นผู้ใช้อำนาจอธิปไตย
๒. ผู้ปกครองทรงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับราษฎร ดูแลปกครองลูก
๓. ในการปกครองประเทศ พระมหากษัตริย์ทรงยึดหลักพุทธธรรม เป็นแนวทางในการปกครองประเทศซึ่งทำให้พระมหากษัตริย์ยึดหลักการปกครองแบบธรรมราชา

๔.๒.๑ การจัดระเบียบการปกครองในสมัยสุโขทัย^{๑๗๖}

การจัดรูปแบบการปกครองระบบเมืองลูกหลวง คือ เป็นการจัดลำดับความสำคัญของเมืองโดยพระมหากษัตริย์ที่เมืองหลวงจะเลือกส่งเจ้านายที่ใกล้ชิด เช่น พระราชโอรส พระอนุชา หรือเจ้านายชั้นสูงในราชวงศ์ออกไปปกครองตามหัวเมืองหรือเมืองลูกหลวงต่าง ๆ จุดมุ่งหมายสำคัญของการจัดระบบเมืองลูกหลวง เพื่อกระจายอำนาจในการปกครองไปได้ทั่วแคว้นแคว้น และเพื่อให้เกิดความมั่นใจในการบริหารอำนาจทางการเมือง^{๑๗๗}

การจัดระเบียบการปกครองในสมัยพ่อขุนรามคำแหง จะมีลักษณะการแบ่งเมืองเป็นชั้น ๆ ลดหลั่นลงมาตามความสำคัญ โดยมีศูนย์กลางหรือศูนย์กลางอยู่ที่กรุงสุโขทัย^{๑๗๘}

๑. ราชธานี คือกรุงสุโขทัยเป็นศูนย์กลางของการบริหาร มีพ่อขุนหรือพระมหากษัตริย์เป็นผู้บริหารสูงสุด พระมหากษัตริย์มีอาณาสิทธิ์เด็ดขาดในแผ่นดิน มีอำนาจสิทธิ์ขาดไปถึงเมืองอุปราช เมืองลูกหลวง เมืองหน้าด่าน และหัวเมืองชั้นในที่เรียงรายอยู่รอบราชธานี และมีอำนาจที่สั่งการแก่เมืองพญามหานครด้วย

^{๑๗๖} ลิขิต ชีวะเวคิน, *วิวัฒนาการการเมืองการปกครองของไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๖), หน้า ๒๕.

^{๑๗๗} วิไลลักษณ์ เมฆารัตน์, “แคว้นสุโขทัย” *เอกสารประกอบชุดวิชาประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ ๑-๘*, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา, ๒๕๔๙), หน้า ๒๒๑.

^{๑๗๘} ปภาวดี ดุลยจินดา, “หลักการทั่วไปเกี่ยวกับการบริหารราชการ” *เอกสารประกอบการสอนชุดวิชา การบริหารราชการไทย หน่วยที่ ๑-๘*, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรม- ธีราช, ๒๕๔๕), หน้า ๔๘-๔๙.

๒. เมืองอุปราช เมืองลูกหลวง เมืองหน้าด่าน เมืองอุปราช เป็นเมืองที่ประทับสำหรับผู้จะดำรงตำแหน่งพ่อขุนต่อไป เมื่อพ่อขุนองค์ปัจจุบันสวรรคตลง เมืองลูกหลวงและเมืองหน้าด่านจะมีระยะทางการเดินเท้าจากราชธานีถึงได้ในเวลา ๒ วัน เมืองเหล่านี้ หากเชื้อพระวงศ์ปกครองจะเรียกว่า “เมืองลูกหลวง” แต่ถ้าหากปกครองโดยคนของราชการจะเรียกว่า “เมืองหน้าด่าน” เมืองทั้ง ๓ ประเภทนี้ มีฐานะและหน้าที่อย่างเดียวกัน คือ เมื่อเข้าศึกยกทัพมารุกรานจะต้องยันทัพรับข้าศึก ป้องกันราชธานีไว้ก่อน แล้วรายงานมายังราชธานีเพื่อเตรียมการต่อสู้ในสมัยสุโขทัย มีเมืองหน้าด่าน คือ เมืองศรีสัชนาลัย (สวรรคโลก) เมืองสองแคว (พิษณุโลก) เมืองปากยม (พิจิตร) และเมืองนครชุม (กำแพงเพชร)

๓. เมืองพระยามหานคร คือ เมืองที่มีขนาดใหญ่ที่อยู่ห่างจากราชธานีออกไป โดยพลเมืองเป็นคนไทย อาจทรงตั้งเชื้อพระวงศ์ หรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ไปเป็นพ่อเมือง หรือมีเจ้านายเชื้อกษัตริย์เป็นเจ้าของเมืองเดิมปกครองอยู่และยอมขึ้นกับสุโขทัย เจ้าผู้ครองนครหรือพ่อเมืองมีอำนาจบริหารราชการในเขตแดนของตน เกือบสมบูรณ์ แต่ต้องปฏิบัติตามบัญชาของพ่อขุนและส่งส่วยแก่สุโขทัย เมื่อมีศึกสงครามจะต้องส่งกองทัพและเสบียงอาหารมาช่วยกรุงสุโขทัยรบด้วย

๔. เมืองประเทศราช คือ เมืองที่อยู่นอกราชอาณาจักร และมีพลเมืองเป็นคนต่างชาติ เมืองประเทศราชขึ้นกับพ่อขุนโดยพระบรมเดชาานุภาพ มีความสัมพันธ์เพียงส่งเครื่องราชบรรณาการตามกำหนด และส่งทัพมาช่วยกรุงสุโขทัยรบตามคำสั่งของพ่อขุนเท่านั้น ส่วนการบริหารราชการภายในประเทศทางกรุงสุโขทัยไม่เข้ายุ่งเกี่ยวยกเว้นในกรณีจำเป็น

๔.๒.๒ ลักษณะเด่นของการปกครองในสมัยสุโขทัย^{๑๗๙}

การปกครองในสมัยกรุงสุโขทัยมีลักษณะเด่น ๆ หลายประการ พอสรุปได้ดังนี้

^{๑๗๙} ลิขิต อีรวะดิน, วัฒนธรรมการเมืองการปกครองของไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕.

๑. รูปแบบการปกครองแบบพ่อลูกหรือพ่อขุน ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นของไทยแท้ดั้งเดิม แต่มีได้หมายความว่าสังคมอื่นไม่มี ความคิดทำนองเดียวกันนี้เป็นรูปแบบที่ยังมีการกล่าวถึงในปัจจุบัน

๒. ลัทธิธรรมชาติหรือพระมหากษัตริย์เป็นเสมือนพระพุทธเจ้า ซึ่งบ่งชี้ถึงการใช้หลักธรรมและเมตตาธรรมเป็นฐาน

๓. มโนทัศน์เป็นเรื่องสวรรค์นรก ซึ่งทำหน้าที่เป็นอุดมการณ์ เพื่อการจัดระเบียบสังคมและการบริหารการปกครอง

๔. เสรีภาพของประชาชน โดยเฉพาะในต้นสามรัชกาลแรกของกรุงสุโขทัย เช่น ความอิสระในการค้าขายและกิจการอื่น

๕. ความใกล้ชิดสนิทสนมระหว่างปกครองและผู้อยู่ใต้ปกครอง โดยเฉพาะสามรัชกาลแรกของกรุงสุโขทัย

๖. การประดิษฐ์อักษรไทยโดยพ่อขุนรามคำแหง ทำให้มีสื่อกลางของการสื่อความหมายและการบันทึกเหตุการณ์และวรรณคดี

๗. การขยายขอบเขตโดยการใช้ความสัมพันธ์ทางการแต่งงานมาช่วยปรับปรุงการทำซึ่งเป็นรัฐวิสาหกิจ เช่น ความเจริญในด้านอุตสาหกรรมถ้วยชามสังคโลก

๘. การติดต่อกับสงฆ์จากนครศรีธรรมราชและจากลังกา เพื่อการสืบทอดพระพุทธศาสนา

๔.๓ การเมืองการปกครองสมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๓๑๐)

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา รูปแบบการเมืองการปกครองไทย เป็นการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarchy) อย่างสมบูรณ์ที่สุด ทั้งนี้เพราะพระมหากษัตริย์ทรงมีฐานะสูงสุดเหนือกฎหมาย ทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดและสัมพันธ์ทุกด้าน รวมทั้งชีวิตของราษฎรในราชอาณาจักร สถานะ และความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์และประชาชน มิได้เสมือนพ่อปกครองลูก หรือมีฐานะเยี่ยงสามัญชนดังในสมัยกรุงสุโขทัย ความเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจอธิปไตยสมบูรณ์ของพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา เพราะได้รับเอาแนวคิดพระมหากษัตริย์แบบเทวราชา (Divine Kingship) มาใช้ในการปกครอง ซึ่งแนวคิดพระมหากษัตริย์แบบเทวราชานี้ เป็นลัทธิของพราหมณ์ในอินเดีย และได้แพร่หลาย

เข้าจนเป็นที่ยอมรับของกษัตริย์ผู้ครองอาณาจักรต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มาตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๐ นักประวัติศาสตร์เชื่อกันว่า ไทยได้รับการปกครองนี้มาจากเขมรเป็นส่วนใหญ่ และบางส่วนรับมาจากมอญ^{๑๘๐}

หลักสำคัญของเทวราชา คือ พระมหากษัตริย์ได้รับการเลื่อนฐานะขึ้นไป เป็นภาคหนึ่งของเหล่าเทพเจ้าหรือเป็นองค์อวตารของเทพเจ้า (Incarnation of God) มิใช่มนุษย์ธรรมดาอีกต่อไป เนื่องจากลัทธินี้เป็นลัทธิพราหมณ์ ในขั้นต้นจึงถือว่า พระมหากษัตริย์ที่ได้รับการสถาปนาเป็นเทพเจ้านั้น จะเป็นเทพองค์ใดองค์หนึ่งของศาสนาพราหมณ์ซึ่งสำคัญที่สุด ๓ องค์ คือ พระพรหม พระศิวะ และพระนารายณ์ ส่วนใหญ่พระมหากษัตริย์จะสถาปนาพระองค์เป็นพระศิวะ หรือนารายณ์ เท่านั้น ไม่นิยมเป็นพระพรหมแต่อย่างใด^{๑๘๑}

ตามระบอบการปกครองดังกล่าว พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด เป็นผู้สร้างและใช้กฎหมาย มีอำนาจอยู่เหนือกฎหมาย และเป็นศูนย์กลางที่สำคัญ ในเมื่อเป็นเช่นนั้นแล้วสิทธิเสรีภาพของประชาชน ในสมัยกรุงศรีอยุธยา จึงแตกต่างไปจากสิทธิเสรีภาพของประชาชนในสมัยกรุงสุโขทัย กล่าวคือประชาชนมีฐานะให้เลือก ๒ ทาง คือ ถ้าไม่เป็น “ไพร่” ก็เป็น “ทาส” จะอยู่เป็น “ไท” มีอิสระแก่ตัวไม่ได้ จะต้องมีความผิดไม่ได้สิทธิใด ๆ สิทธิในการค้าไม่มีเช่นกัน เพราะเป็นของพระมหากษัตริย์ สิทธิในทรัพย์สิน และเสรีภาพในการประกอบอาชีพแน่นอน เพราะประชาชนมีเวลาประกอบอาชีพเพียงปีละ ๖ เดือน นอกนั้น ต้องไปทำงานโยธาให้กับผู้ที่มีอำนาจทางราชการบ้านเมืองโดยไม่มีผลตอบแทน^{๑๘๒}

การปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ผสมผสานกับแนวความคิดแบบเทวราชา เริ่มเกิดขึ้นในแผ่นดินของสมเด็จพระรามาธิบดี (พระเจ้าอู่ทอง) ซึ่งเป็นผู้สถาปนากรุงศรีอยุธยา ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่าต้องการจะสร้างความเข้มแข็งให้กับอาณาจักรอยุธยา โดยการประกาศตัวเป็นอิสระไม่ขึ้นต่อกรุงสุโขทัย โดยไม่ยอมรับทางการเมืองแบบธรรมราชาของกรุงสุโขทัย ดังนั้น กรุงศรีอยุธยาจึงต้องสร้างสถาบัน

^{๑๘๐} วิไลเลขา ถาวรธสาร, **พื้นฐานวัฒนธรรมไทย**, (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า ๓๓.

^{๑๘๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

^{๑๘๒} จุมพล หนิมพานิช, “ระบอบการเมือง (การปกครอง) ๒”, เอกสารประกอบการสอนชุดวิชา **มนุษย์กับสังคม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา, ๒๕๓๗), หน้า ๓๖๐.

พระมหากษัตริย์ที่ทรงอำนาจสูงสุด เด็ดขาด มีฐานะสูงอยู่เหนือชีวิตราษฎร เพื่อค้ำจุนและสร้างเสถียรภาพให้กับกรุงศรีอยุธยา

กล่าวโดยสรุป พระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ทรงอยู่ในฐานะต่าง ๆ ทรงเป็นเจ้าของชีวิต หมายความว่า ทรงมีพระราชอำนาจอยู่เหนือชีวิตทุกคนในสังคม ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดิน หมายถึง เป็นเจ้าของแผ่นดินทั่วราชอาณาจักร ทรงเป็นธรรมราชา ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา และทรงใช้พระราชอำนาจปกป้องสถาบันพระพุทธศาสนา ตลอดจนศีลธรรมแห่งศาสนานั้นและทรงเป็นเทวราชา หมายถึงมีสถานะของพระผู้เป็นเจ้าของชาติตามลัทธิของศาสนาพราหมณ์ พระองค์มิใช่เป็นมนุษย์ธรรมดา พระราชโองการของพระมหากษัตริย์ก็กลายเป็น “เทวโองการ” ซึ่งมนุษย์ธรรมดาไม่อยู่ในสถานะที่จะขัดแย้ง หรือวิจารณ์ หรือแม้แต่แสดงความคิดเห็นใด ๆ ทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าสมัยกรุงศรีอยุธยาสถานะของพระมหากษัตริย์ จะมีการผสมผสานด้วยคติแบบเทวราชากับราชาธิปไตยก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติ อิทธิพลของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ และในฐานะที่เป็นหลักธรรมสำหรับองค์พระมหากษัตริย์ในการปกครองประเทศ ก็ยังมีอิทธิพลกันมา กล่าวคือแนวคิดหรืออคติแบบธรรมราชาที่มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยนั้น พระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยาก็ยังคงต้องใช้หลักธรรมในการปกครองประชาชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และคติธรรมราชานี้ก็ยังคงมีอิทธิพลเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน^{๑๘๓}

การจัดระเบียบการปกครองในสมัยกรุงศรีอยุธยา^{๑๘๔}

การจัดระเบียบการปกครองในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีลักษณะการปกครองแบบสมัสุโขทัยและแบบขอม คือ กรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางอำนาจรายล้อมด้วยเมืองหน้าด่านทั้ง ๔ ด้าน พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งอำนาจโดยสมบูรณ์ในการ

^{๑๘๓} วัณณ เยี่ยมไพบวัน, “แนวคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การเมืองไทย” ในเอกสารประกอบการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน่วยที่ ๑-๗, หน้า ๓๔.

^{๑๘๔} ปวิณ ญ นคร, “วิวัฒนาการของการบริหารราชการไทย” ในเอกสารประกอบการสอนชุดวิชา การบริหารราชการไทย หน่วยที่ ๑-๘, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๕), หน้า ๖๒-๖๗.

ปกครอง โดยมีเสนาบดี ๔ คน เรียกว่า “จตุสดมภ์” อันมี เวียง วัง คลัง และนา เป็นผู้ช่วยดำเนินการทั้ง ๔ คือ

๑. เวียง เสนาบดีผู้บังคับบัญชารับผิดชอบเป็นที่ “ขุนเมือง” มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการรักษาความสงบเรียบร้อยและปราบปรามโจรผู้ร้าย

๒. วัง เสนาบดีผู้บังคับบัญชารับผิดชอบเป็นที่ “ขุนวัง” มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับ ราชสำนักและการยุติธรรมตัดสินคดีความต่าง ๆ

๓. คลัง เสนาบดีผู้บังคับบัญชารับผิดชอบเป็นที่ “ขุนคลัง” มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับคลังมหาสมบัติ การจัดการเกี่ยวกับภาษีอากรต่าง ๆ

๔. นา เสนาบดีผู้บังคับบัญชารับผิดชอบเป็นที่ “ขุนนา” มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับ การเกษตรที่นาการจัดการระเบียบราชการบริหารส่วนกลางและจตุสดมภ์นั้น ได้มีการปรับปรุงในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้แยกกิจการทหารกับพลเรือนออกจากกัน โดยตั้งหน่วยงานขึ้นใหม่อีก ๒ หน่วย คือ “สมุหกลาโหม” เป็นหัวหน้าราชการฝ่ายทหาร และ “สมุหนายก” เป็นหัวหน้าราชการฝ่ายพลเรือนทั่วไป เสนาบดีทั้ง ๒ ตำแหน่งนี้ มียศเป็น “อัครเสนาบดี” สูงกว่าเสนาบดีจตุสดมภ์ และได้เปลี่ยนนามจตุสดมภ์ใหม่ ดังนี้

๑. กรมเมือง เรียกว่า “นครบาล” ตำแหน่งเจ้ากรมเป็นที่ “พระนครบาลเมือง”

๒. กรมวัง เรียกว่า “ธรรมาธิกรณ์” ตำแหน่งเจ้ากรมเป็นที่ “พระธรรมาธิกรณ์”

๓. กรมคลัง เรียกว่า “โกษาธิบดี” ตำแหน่งเจ้ากรมเป็นที่ “พระโกษาธิบดี”

๔. กรมนา เรียกว่า “เกษตราธิบดี” ตำแหน่งเจ้ากรมเป็นที่ “พระเกษตราธิบดี”

การปกครองหัวเมืองในสมัยกรุงศรีอยุธยายุคต้น ยังคงใช้หลักปกครองเช่นเดียวกันกับการปกครองเมืองในสมัยกรุงสุโขทัย กล่าวคือได้แบ่งการปกครองหัวเมืองออกเป็นเมืองราชธานี เมืองหน้าด่าน หรือเมืองลูกหลาน เมืองพระยามหานคร และเมืองประเทศราช ต่อมาในรัชสมัยของพระบรมไตรโลกนาถ ได้ปรับปรุงรูปแบบและนโยบายการปกครองหัวเมืองใหม่ ให้ความสอดคล้องกับสภาพของประเทศที่

เปลี่ยนแปลงไป และเพื่อเป็นเอกภาพและความมั่นคงแห่งราชอาณาจักร แบ่งการปกครองใหม่ดังนี้

๑. ยกเลิกระบบเมืองหลวงเดิม จัดให้หัวเมืองชั้นใน อยู่ในอำนาจการปกครองราชธานี เป็นเมืองชั้นจัตวา พระมหากษัตริย์ทรงอำนาจการปกครองเอง โดยมอบให้ขุนนางส่วนกลางปกครองหัวเมืองเหล่านี้ ในตำแหน่ง “ผู้รั้ง” ดำรงตำแหน่งเป็นเวลา ๓ ปี

๒. หัวเมืองชั้นนอก ยังคงเป็นเมืองพระยามหานครตามเดิม แบ่งแบ่งออกเป็นเมืองชั้นเอก โท และตรี ตามขนาดความสำคัญของเมือง

๓. เมืองประเทศราช เป็นหัวเมืองที่อยู่ห่างไกลราชธานี ประชาชนต่างชาติต่างภาษานั้น ยังคงใช้วิธีการปกครองตามแบบกรุงสุโขทัย คือ กรุงศรีอยุธยาไม่เข้าไปควบคุมการปกครอง แต่ประเทศราชเหล่านี้ มีพันธะต้องส่งกองทัพ และเสบียงมาช่วยราชการสงครามและเครื่องบรรณาการ คือ ต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง ตามกำหนดเวลา คือ ๓ ปีครั้งหนึ่ง กล่าวโดยสรุป การจัดระเบียบบริหารราชการในสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นการจัดการปกครอง เพื่อรวบรวมอำนาจการปกครองไว้ในส่วนกลางให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ทั้งนี้ เพื่อประสิทธิภาพและคุณภาพในการปกครองบังคับบัญชาตนเอง

๔.๔ การเมืองการปกครองสมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ. ๒๓๑๐–๒๓๒๕)

ภายหลังสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกอบกู้เอกราช สถาปนาเมืองธนบุรีขึ้นเป็นราชธานีแล้ว การบริหารราชการแผ่นดินก็ดำเนินไปด้วยดี เพราะศูนย์การใช้อำนาจในการบังคับบัญชาหรือการปกครองได้เข้าไปสู่สภาพปกติ แต่เนื่องจากพระองค์ทรงใช้เวลาส่วนใหญ่ในการทำศึก และมีการกบฏขึ้นที่จำเป็นต้องกระทำพร้อมกันหลายอย่าง โครงสร้างทางด้านการเมือง และการปกครอง จึงคงเจริญรอยตามแบบอย่างที่เคยใช้มาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ คือ^{๑๘๕}

๑. การปกครองส่วนกลาง

กรุงธนบุรีเป็นศูนย์กลางการปกครอง มีอัครเสนาบดีที่สำคัญ ๒ ตำแหน่งสมุหนายก เป็นอัครมหาเสนาบดี ฝ่ายพลเรือนรับผิดชอบดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือ ทั้งใน

^{๑๘๕} วิมล วิโรจน์พันธุ์ และคณะ, *ประวัติศาสตร์ชาติไทย*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อัลฟามีเลียนเนียม จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๒๕๔.

ราชการฝ่ายทหารและพลเรือน ในฐานะเจ้าเสนาบดีกรมมหาดไทย ส่วนยศและราชทินนามนั้นมีทั้ง “พระยายมราช” และ “เจ้าพระยาจักรี” กับสมุหพระกลาโหม เป็นอัครมหาเสนาบดีฝ่ายทหาร ร่วมเป็นที่ปรึกษาข้อราชการของพระมหากษัตริย์เท่านั้นยศและราชทินนาม คือ “พระยายมราช” มีหน้าที่ดูแลหัวเมืองใต้ให้ขึ้นกับพระยาโกษาธิบดี ซึ่งว่าการกรมคลังและดูแลหัวเมืองชายฝั่งทะเล ด้านตะวันออก ส่วนตำแหน่งเสนาบดีจตุสดมภ์ ทั้ง ๔ คือ เวียง วัง คลัง และ นา ยังคงมีอยู่ในเขตราชธานี

๒. การปกครองส่วนภูมิภาคและหัวเมืองต่าง ๆ

การปกครองส่วนภูมิภาค และหัวเมืองต่าง ๆ ซึ่งอยู่นอกเขตราชธานี แบ่งออกเป็นดังนี้

๑) การปกครองหัวเมืองชั้นใน คือ เมืองที่อยู่รายรอบราชธานีเป็นเมืองชั้นจัตวา มีผู้ปกครองซึ่งเรียกว่า ผู้รั้ง (ปกครอง) เมือง และคณะกรรมการเมืองคอยรับนโยบาย และคำสั่งจากเสนาบดีจตุสดมภ์ ในส่วนกลางโดยตรง

๒) การปกครองหัวเมืองชั้นนอก หัวเมืองชั้นนอกซึ่งอยู่ห่างไกลจากราชธานี เรียกว่า “เมืองพระยา มหานคร” มีเจ้าเมืองและคณะกรรมการการเมืองปกครอง มีจตุสดมภ์เหมือนกับราชธานี มีเมืองใหญ่เมืองน้อยขึ้นตรงต่อเมืองพระยามหานคร หัวเมืองชั้นนอกแบ่งเป็นหัวเมืองชั้นนอก ชั้นโท ชั้นตรี และชั้นจัตวา หัวเมืองพระยามหานคร นิยมแต่งตั้งให้ขุนนางข้าราชการ ที่มีความดีความชอบเป็นเจ้าเมืองปกครอง นอกจากนี้ ยังมีการยกฐานะเมืองเอกบ้าง เมืองขึ้นเป็นเมืองประเทศราช เช่น เมืองนครศรีธรรมราช เป็นต้น

๔.๕ การปกครองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๗๕)

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ทรงนำระเบียบแบบแผนการบริหารราชการแผ่นดินที่เคยใช้มาในสมัยอยุธยา มาใช้ปกครองกรุงรัตนโกสินทร์ โดยการปกครองแบ่งออกเป็น ๓ ส่วนเหมือนสมัยอยุธยา คือ ส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และการปกครองหัวเมืองประเทศราช^{๑๘๖}

๑. การปกครองส่วนกลาง

^{๑๘๖} มัลลิกา มัสอูดี, “ธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น” ในเอกสารประกอบการสอนชุดวิชา ประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ ๑-๘, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา, ๒๕๓๙), หน้า ๓๔๖.

การปกครองส่วนกลางมีเสนาบดีที่สำคัญ ๖ ตำแหน่ง และคงใช้ระบบ จตุสดมภ์แบบเดิม การปกครองส่วนกลางจัดแบ่งงานราชการให้อยู่ในความ รับผิดชอบของข้าราชการชั้นสูง ๖ ตำแหน่ง คือ

สมุหพระกลาโหม เป็นหัวหน้าฝ่ายทหาร และมีอำนาจบังคับบัญชาเมือง ฝายใต้ ทั้งด้านการทหารและการพลเรือน เสนาบดี คือ “เจ้าพระยามหาเสนาบดี”

สมุหนายก เป็นหัวหน้าฝ่ายพลเรือน มีอำนาจบังคับบัญชาหัวเมืองฝาย เหนือ ทั้งด้านการทหารและการพลเรือน เสนาบดี คือ “เจ้าพระยาจักรี”

กรมเวียง มีหน้าที่ดูแลภายในพระนคร เสนาบดี คือ “เจ้าพระยาอมราช”

กรมวัง มีหน้าที่ดูแลในพระราชวังและมีอำนาจตั้งศาลชำระความ เสนาบดี คือ “พระยาธรรมาธิกรณ์”

กรมคลัง มีหน้าที่ดูแลเกี่ยวกับพระราชทรัพย์ การติดต่อค้าขายกับ ต่างประเทศ และมีอำนาจบังคับบัญชาหัวเมืองชายทะเลตะวันออก เสนาบดี คือ “พระยาพระคลัง”

กรมนา มีหน้าที่ดูแลรักษานาหลวง เก็บภาษีข้าว พิจารณาคดีเกี่ยวกับที่ นา หรือสัตว์ที่ใช้ทำนา เสนาบดี คือ “พระยาพลเทพ”

๒. การปกครองส่วนภูมิภาค

ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ทรงมีพระราชดำริว่า ในสมัยพระองค์สมุหกลาโหม ปฏิบัติงานด้วยดี จึงโปรดเกล้าฯ ให้โอนหัวเมืองฝายใต้ที่ถูกยกเลิกไปในสมัยปลาย อยุธยา มาอยู่กับสมุหกลาโหมตามเดิม ส่วนหัวเมืองชายทะเลอ่าวไทยให้อยู่ในความ ดูแลของกรมพระคลัง

นอกจากนี้ ทรงลดอำนาจของบรรดาเจ้าเมืองต่าง ๆ โดยออกพระราช กำหนดตัดทอนอำนาจของเจ้าเมืองในการแต่งตั้งข้าราชการที่สำคัญทุกตำแหน่ง กล่าวคือ ในสมัยอยุธยา กษัตริย์ แต่งตั้งตำแหน่งยกบัตรเท่านั้น แต่ในสมัยรัชกาลที่ ๑ เป็นต้น ตำแหน่งปลัดและข้าราชการอื่น ๆ ในหัวเมืองได้รับการแต่งตั้งจาก สมุหนายก สมุหกลาโหม หรือเสนาบดี กรมพระคลัง ตามแต่เมื่อนั้นจะอยู่ในเขตการ ปกครองของฝ่ายใด

๑) การปกครองหัวเมือง เขตการปกครองนั้นถือเอา “เมือง” เป็นที่ตั้ง มีความสำคัญลดหลั่นกันไปตามขนาดความสำคัญทางยุทธศาสตร์ และความหนาแน่น ของพลเมือง แบ่งประเภทของหัวเมืองออกเป็น ๒ ชั้นใหญ่ คือ

(๑) หัวเมืองชั้นใน คือ บรรดาเมืองเล็ก ๆ ที่ตั้งอยู่รายรอบราชธานี มีอีกฐานะหนึ่ง คือ เป็นหัวเมืองจัตวา ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของหัวเมืองดำรงตำแหน่งผู้รั้ง (ปกครอง) อยู่ภายใต้การควบคุมของเหล่าเสนาบดีกรมต่าง ๆ ในราชธานี

(๒) หัวเมืองชั้นนอก จัดแบ่งเป็นหัวเมืองใหญ่ หัวเมืองชั้นรอง และหัวเมืองชายแดน หัวเมืองใหญ่ ประกอบด้วยหัวเมืองอยู่ทางไกล แบ่งออกเป็นหัวเมืองเอก หัวเมืองโท หัวเมืองตรี หัวเมืองเหล่านี้อยู่ใต้ปกครองของเมืองหลวง และต้องรายงานมายังอัครมหาเสนาบดีมหาไทยหรืออัครมหาเสนาบดีกลาโหม หรือเสนาบดีคลัง การปกครองหัวเมือง เรียกว่า “ระบบกินเมือง” เนื่องจากข้าราชการเหล่านี้ไม่มีเงินเดือนให้ จึงได้รับอนุญาตให้เก็บเงินค่าธรรมเนียมรายได้ทุกชนิดจากการปฏิบัติหน้าที่ราชการและสามารถประกอบอาชีพอื่น ควบคู่กับการรับราชการได้ ส่วนการควบคุมหัวเมืองเหล่านี้ ส่วนกลางใช้วิธีการแต่งตั้งตำแหน่งยกบัตรทำหน้าที่สอดแนมข้อราชการและให้เจ้าเมืองรายงานข้อราชการเป็นจดหมายที่เรียกว่า “ใบบอก” เข้ามายังเสนาบดีที่เมืองนั้นสังกัดในส่วนกลาง

๒) การปกครองหัวเมืองประเทศราช ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้เอาแบบอย่างมาจากกรุงศรีอยุธยา ให้หัวเมืองที่อยู่ใกล้เคียงเป็นผู้ดูแลและรายงานไปยังเสนาบดีที่รับผิดชอบเพื่อจะได้กราบบังคมทูลต่อไป

กล่าวโดยสรุป การปกครองสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังคงใช้รูปแบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เช่นเดียวกับการปกครองในสมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัยกรุงธนบุรี โดยมีได้มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด การปรับปรุงการปกครองได้เริ่มเป็นครั้งแรกในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โดยพระองค์ได้เริ่มปฏิรูประบอบการปกครองเสียใหม่ กล่าวคือ ทรงยกเลิกตำแหน่งอัครเสนาบดี ๒ ตำแหน่ง คือ สมุหกลาโหมและสมุหนายก รวมทั้งจตุสดมภ์ โดยแบ่งการบริหารราชการ ออกเป็นกระทรวงตามแบบอารยประเทศและให้มีเสนาบดี เป็นผู้ว่าการแต่ละกระทรวง กระทรวงที่ตั้งขึ้นทั้งหมดมี ๑๒ กระทรวง คือ^{๑๘๗}

มหาตไทย บังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายเหนือและเมืองลาว

^{๑๘๗} วิเศษฐ์ ทวีเศรษฐ์, และสุชุม นวลสกุล, การเมืองและการปกครองไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคาแหง, ๒๕๔๔), หน้า ๕๑-๕๒.

กลาโหม	บังคับบัญชาหัวเมืองปักษ์ใต้ หัวเมืองฝ่ายตะวันออกเมืองมะละกา
ต่างประเทศ	จัดการเรื่องเกี่ยวกับต่างประเทศ
วัง	ว่าการในพระราชวัง
เมืองหรือนครบาล	จัดการเกี่ยวกับเรื่องตำรวจ ราชทัณฑ์
เกษตรราชการ	ว่าการเกี่ยวกับการเพาะปลูก เหมืองแร่ ป่าไม้
คลัง	ว่าการภาษีอากรและงบประมาณแผ่นดิน
ยุติธรรม	จัดการเรื่องชำระคดีและการศาล
ยุทธนาธิการ	จัดการเกี่ยวกับเรื่องทหาร
ธรรมการ	ว่าการเรื่องการศึกษา การสาธารณสุข และสงฆ์
โยธาธิการ	ว่าการเรื่องก่อสร้าง ถนน คลอง การช่าง ไปรษณีย์โทรเลข และรถไฟ
มรุธาธิการ	เกี่ยวกับการรักษาตราแผ่นดิน และงานระเบียบสารบรรณ

การปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคโดยการตั้งข้าหลวงเทศาภิบาล ในสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้น ได้ลดอำนาจทางการเมือง และเศรษฐกิจของเจ้าเมืองเดิมที่เคยมีขึ้นกับระบบกินเมือง การปฏิรูปครั้งนี้ จึงมีการต่อต้านที่แสดงให้เห็นถึงความไม่พอใจในรูปแบบการปกครองแบบใหม่นี้เกิดขึ้น เช่น ขบถผู้มีบุญภาคอีสาน ขบถเงี้ยวเมืองแพร่ และขบถพระยาแขกเจ็ดหัวเมืองในบริเวณปัตตานี ซึ่งเหตุการณ์ทั้ง ๓ ครั้งนี้ เป็นการต่อต้านการปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ ๕ และรัฐบาลสามารถปราบปรามได้^{๑๘๘}

กล่าวโดยสรุป การปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้น เป็นความพยายามรวมอำนาจการปกครองส่วนภูมิภาคเข้าสู่รัฐบาลกลาง (Centralization of Power) ทำให้พระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจเต็มที่ อาณาจักรสยามมีรูปแบบเป็นรัฐชาติ (Nation State) ตามแนวคิดของตะวันตก คือ ประชาชนอยู่ภายใต้ผู้นำคนเดียวและภายในกฎหมายอันเดียวกัน มีผู้กล่าวว่า รัฐสมัยพระบาทสมเด็จพระ

^{๑๘๘} มัลลิกา มัสอูตี, “ลักษณะการปกครองของไทย” ในเอกสารการสอนชุดวิชาไทยศึกษา หน่วยที่ ๑-๗ ฉบับปรับปรุง, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๔), หน้า ๓๙๕.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็น “รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์” (Absolutise State) ที่สมบูรณ์แบบที่สุด^{๑๘๙}

ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้ทรงเปลี่ยนรายละเอียดเล็กน้อยเกี่ยวกับการปกครองการบริหารส่วนภูมิภาค เช่น การเปลี่ยนแปลงการเรียกชื่อข้าหลวงเทศาภิบาล มาเป็นสมุหเทศาภิบาล เป็นต้น ส่วนทางด้านการปกครองส่วนท้องถิ่นนั้น พระองค์ได้ริเริ่มทดลองวิธีการปกครองตนเองตามแบบเทศบาลขึ้น ในพระราชวังในปี ๒๔๖๑ ได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานนามเขตการทดลองนี้ว่า “ดุสิตธานี” โดยพระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ให้การทดลองดังกล่าว เป็นการสอนการปกครองตนเองแก่เสนาบดีและข้าราชการต่าง ๆ แต่หยุดชะงักไปเมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตอย่างไรก็ตาม พระราชดำริของพระองค์ที่จะทรงสร้างการปกครองตนเองแก่ราษฎร นับได้ว่า เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของการปกครองตามรูปแบบของเทศบาลในสมัยต่อมา^{๑๙๐}

นอกจากนี้ พระองค์ยังได้ทรงปรับปรุงกระทรวง ทบวงกรมต่าง ๆ โดยการยกกรมทหารเรือ เป็นกระทรวงทหารเรือ เปลี่ยนชื่อกระทรวงธรรมการ เป็นกระทรวงศึกษาธิการ ทรงให้เสถียรภาพแก่หนังสือพิมพ์ ทรงจัดตั้งกองเสือป่า เพื่ออบรมเยาวชนให้อดทนและมีจิตใจเข้มแข็ง

๔.๖ การเมืองการปกครองสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. ๒๔๗๕-ปัจจุบัน)

เมื่อวันศุกร์ที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ (ค.ศ. 1932) ข้าราชการทหารและพลเรือน ระดับกลางจำนวน ๙๙ นาย ในนามของ “คณะราษฎร”^{๑๙๑} ได้ยึดอำนาจ

^{๑๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙๓.

^{๑๙๐} กิตติ ประทุมแก้ว, “การปกครองท้องถิ่นในประเทศไทย”, (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๒), หน้า ๒๐ อ้างใน จุมพล หนีมาณิช, การเมือง (การปกครอง) ๒, ในเอกสารการสอนชุดวิชา มนุษย์กับสังคม หน่วยที่ ๑-๘, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๗), หน้า ๓๖๖-๓๖๗.

^{๑๙๑} คณะราษฎร ประกอบด้วยกลุ่มบุคคล ๒ ฝ่าย คือ ๑. ฝ่ายพลเรือน มีหลวงประดิษฐมนูธรรม (นายปรีดี พนมยงค์) เป็นผู้นำ ๒. ฝ่ายทหารบก อาจแบ่งชั้นหัวหน้าออกเป็น ฝ่ายทหารอาวุโส มีพันเอกพระยาพลพลหยุดเสนา พันเอกพระยาทรงสุรเดช พันเอกพระยาฤทธิอัคเนย์ และพันเอก

จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ แห่งราชวงศ์จักรี โดยมีจุดมุ่งหมาย “ที่จะให้ประเทศสยามมีธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน” โดยการยึดอำนาจจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในวันนั้นสำเร็จลงภายในเวลาไม่กี่ชั่วโมง เป็นการยึดอำนาจที่ปราศจากทหารเสียเลือดเนื้อ (ยกเว้นผู้ได้รับบาดเจ็บเพียงท่านเดียว คือ นายพลตรี พระยาเสนาสงคราม หรือ ม.ร.ว. อ้น พวงศ์ ผู้บัญชาการกองพลที่ ๑ มีทหารบก ทหารเรือและนักเรียนนายร้อยทหารบก เข้าร่วมเพียงประมาณไม่เกิน ๒ พันคน^{๑๙๒}) คณะราษฎรได้วางหลักการสำคัญในการก่อการปฏิวัติครั้งนี้ไว้ ๖ ประการ คือ^{๑๙๓}

๑. จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่น เอกราชในทางการเมือง การศาลในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง

๒. จะต้องรักษาความปลอดภัยภายในประเทศ ให้การประทุษร้ายต่อกันลดน้อยลงให้มาก

๓. ต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะจัดหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงสร้างเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาง

๔. จะต้องให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกัน (ไม่ใช่พวกเจ้ามีสิทธิยิ่งกว่าราษฎรดังที่เป็นอยู่)

๕. จะต้องให้ราษฎรมีเสรีภาพ มีความเป็นอิสระ เมื่อเสรีภาพนี้ไม่ขัดต่อหลัก ๕ ประการข้างต้น

๖. จะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร

เมื่อพิจารณาถึงเนื้อหาสาระในหลัก ๖ ประการ ไม่ว่าในหลักที่ ๑ จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่น เอกราชในทางการเมือง การศาลในทางเศรษฐกิจ จนกระทั่งถึงหลักที่ ๖ จะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร ก็

ประศาสน์ พินัยุทธิ์ ฝ่ายทหารหนุ่ม มีพันตรีหลวงพิบูลสงคราม และร้อยเอกทัศนัย นิยมศึก เป็นผู้นำ.

^{๑๙๒} ขาญวิทย์ เกษตรศิริ, **ประวัติการเมืองไทย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๘), หน้า ๓๑-๓๒.

^{๑๙๓} เขาวนระ ไตรมาศ, **ข้อมูลพื้นฐาน ๖๖ ปี ประชาธิปไตย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสุชมและบุตร จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๒.

คือแนวทางหรือวิธีปฏิบัติที่สำคัญสูงสุด ที่จะนำไปสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ต่อไปนั่นเอง^{๑๙๔} แม้แต่ชื่อของคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่เรียกว่า “คณะราษฎร” ก็เป็นคำที่สะท้อนให้เห็นความคิดทางการเมืองสมัยใหม่ในแบบประชาธิปไตยตะวันตก ในแง่ของ “ราษฎร” ที่พึง “มีสิทธิมีเสียงในการปกครอง” และเมื่อ “คณะเจ้า” ยังยึดกุมอำนาจการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อยู่ “คณะราษฎร” จึงมีความชอบธรรมที่จะยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครองให้เป็นประชาธิปไตย^{๑๙๕} ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า จุดประสงค์อันสำคัญอย่างยิ่งของคณะผู้ก่อการฯ คือ ต้องการเปลี่ยนรูปการปกครองของประเทศ จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ประชาธิปไตย ซึ่งบุคคลสามัญ หรือประชาชนทั่วไป มีโอกาสเป็นรัฐบาลปกครองประเทศได้นั่นเอง

การยึดอำนาจเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ไปสู่การเมืองการปกครองแบบกษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ เป็นประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองไทยที่สำคัญที่สุดครั้งหนึ่ง สำหรับสาเหตุที่นำไปสู่การปฏิวัติ พ.ศ. ๒๔๗๕ และทำให้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สิ้นสุดลงนั้น น่าจะมีสาเหตุมาจากปัจจัยใหญ่ ๓ ประการคือ^{๑๙๖}

๑. สาเหตุทางเศรษฐกิจ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติ (พ.ศ. ๒๔๖๘) นั้น เป็นเวลาที่เศรษฐกิจทั่วโลกกำลังอยู่ในสภาพที่ตกต่ำเป็นอันมาก ซึ่งเป็นผลมาจากสงครามโลกครั้งที่ ๑ ประกอบกับตอนปลายรัชกาลที่ ๖ การใช้จ่ายในราชสำนักค่อนข้างมาก รัฐบาลได้แก้ปัญหาทางเศรษฐกิจด้วยการลดค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ลง การตัดงบประมาณการดูแลข้าราชการออก ได้สร้างความไม่พอใจต่อเหล่าข้าราชการมาก นอกจากนี้ วิธีการจัดเก็บภาษีเพิ่ม ในขณะที่ราษฎรกำลังเดือดร้อนก็

^{๑๙๔} นาวิ รวีสิริวรารักษ์, **รัฐบุรุษผู้ใหญ่ ปรีดี พนมยงค์**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดับเบิลได้นายน์, ๒๕๔๔), หน้า ๖๘-๖๙.

^{๑๙๕} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, **ประวัติศาสตร์การเมืองไทย**, หน้า ๔๒.

^{๑๙๖} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน อวยชัย ขบา, “การเมืองการปกครองสมัยรัชกาลที่ ๗” ใน เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน่วยที่ ๘-๑๕, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๖), หน้า ๕๑๔-๕๓๔.

ได้ก่อให้เกิดปฏิกิริยาแก่ผู้เสียภาษี ที่เป็นไปในทางลบต่อรัฐบาลมากขึ้นเช่นกัน ดังนั้น ปัญหาเศรษฐกิจไม่ใช่ปัญหาโดยตรง แต่ที่คนหนุ่มที่มีการศึกษาดี และข้าราชการเกิดความไม่พอใจในรัฐบาล คือ วิธีการแก้ปัญหาเศรษฐกิจที่ค่อนข้างรุนแรงนั่นเอง

๒. สาเหตุทางสังคม

เกิดจากความขัดแย้งระหว่างชนชั้นในสังคม กล่าวคือ สภาพสังคมก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นสังคมที่ประกอบด้วยชนหลายกลุ่มซึ่งแบ่งออกเป็นชนชั้น เช่น ไพร่หรือสามัญและเจ้า เป็นต้น และสังคมก็ยอมรับชนชั้นที่ชาติกำเนิด ตำแหน่งหน้าที่ฐานะและอำนาจเงิน ทำให้บรรดาเชื้อพระวงศ์มีอภิสิทธิ์ต่าง ๆ ได้ยศถาบรรดาศักดิ์กันโดยถ้วนทั่วหน้าในวงราชการเหนือคนสามัญธรรมดา การแบ่งสิทธิทางชนชั้นดังกล่าว ทำให้ราษฎรไม่พอใจในเรื่องเกี่ยวกับสิทธิต่าง ๆ ที่บรรดาพวกเจ้ามีอยู่ จึงทำให้ประชาชนบางกลุ่มต้องการการปกครองแบบใหม่

๓. สาเหตุทางการเมือง

เกิดจากความไม่พอใจในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในรัชสมัยของสมเด็จพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังคงคุกรุ่นเรื่อยมาจนถึงในสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ความไม่พอใจดังกล่าว เช่น ทหารมีความรู้สึกว่าถูกเหยียดหยาม และไม่ได้รับความสนใจจากผู้นำ การแบ่งชนชั้นระหว่างเจ้ากับไพร่ ชุมนางผู้ใหญ่มิมีความสื้อมิทราบและมีการจัดเก็บภาษีเพิ่มขึ้นทุกปี เป็นต้น

ศาสตราจารย์ ดร.ลิขิต อีร์เวคิน ได้สรุปสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ไว้ว่า “การปฏิวัติ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ เกิดขึ้นจากตัวแปรหลายตัวภายใต้บริบททางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมทั้งภายในและต่างประเทศ ผลสำคัญ คือ การเกิดความขัดแย้งระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์ และสถาบันข้าราชการ ในแง่หนึ่ง การปฏิวัติ ๒๔๗๕ มีลักษณะเป็นรัฐประหารแย่งอำนาจทางการเมืองการปกครองจากเจ้า โดยข้าราชการทหารพลเรือนซึ่งเจริญเติบโตจากการปฏิรูประเบียบบริหารราชการแผ่นดิน และการจัดตั้งสถาบันราชการเพื่อการดังกล่าว”^{๑๙๗}

^{๑๙๗} ลิขิต อีร์เวคิน, *วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย*, (แก้ไขเพิ่มเติม), พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗๗.

หลังจากที่คณะราษฎรได้ยึดอำนาจการปกครองสำเร็จแล้ว ได้ส่งตัวแทน คือ น.ต.หลวง ศุภชลาศัย เดินทางไปกับเรือรบหลวงสุโขทัย นำหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงแปรพระราชนิเวศน์ ณ พระราชวังไกลกังวล หัวหิน และยื่นข้อเสนอให้ทรงเป็นกษัตริย์ต่อไป โดยอยู่ใต้รัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินที่คณะราษฎรได้ร่างขึ้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเรียกประชุมพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และทรงยินยอมตามข้อเสนอ โดยทรงมีลายพระราชหัตถเลขาตอบว่า “คณะทหารมีความปรารถนาจะเชิญให้ข้าพเจ้ากลับพระนคร เป็นกษัตริย์อยู่ใต้พระธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน ข้าพเจ้าเห็นแก่ความเรียบร้อยของอาณาประชาราษฎร์ ไม่อยากให้เสียเลือดเนื้อ” พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จนิวัติกรุงเทพมหานคร โดยทางลงพระปรมาภิไธยในร่างพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน ฉบับชั่วคราว ซึ่งจะใช้บังคับจนกว่าจะได้ร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรเสร็จเรียบร้อยและประกาศใช้ต่อไป

ในวันรุ่งขึ้นที่ ๒๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประกอบด้วยสมาชิก ๗๐ นาย ซึ่งคณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร ได้ตั้งขึ้นก็ได้ประชุมกันเป็นครั้งแรก และได้ลงมติเลือกตั้ง

คณะกรรมการราษฎร (คณะรัฐมนตรี) ขึ้น ตามความในพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ. ๒๔๗๕ จำนวน ๑๕ นาย มีพระยามโนปกรณนิติธาดา เป็นประธานกรรมการราษฎร (นายกรัฐมนตรี) นอกนั้น เป็นกรรมการราษฎร (รัฐมนตรี) ต่อมาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงลงพระปรมาภิไธยร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ และพระราชทานคืนมาในวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ รัฐธรรมนูญฉบับนี้ จึงถือว่าเป็นฉบับแรกของประเทศไทย และในวันเดียวกันนั้น ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพระยามโนปกรณนิติธาดา เป็นนายกรัฐมนตรี คณะรัฐมนตรีชุดนี้ จึงเป็นรัฐบาลชุดแรกภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตย นับว่า ได้พระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับแรกของไทย ในวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นการปกครองระบอบประชาธิปไตยแล้ว^{๑๙๘}

^{๑๙๘} ศักดิ์ ฝาสุกนิรัตน์, การปกครองของไทย (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๔), หน้า ๗๓-๗๔.

การเมืองการปกครองของไทยในระบอบประชาธิปไตย นับตั้งแต่สมัยที่คณะราษฎรเข้ายึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครองได้สำเร็จ และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงลงพระปรมาภิไธยประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับแรก ซึ่งเป็นฉบับชั่วคราว เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ จนถึงปัจจุบัน ประเทศไทย ได้ยึดหลักการปกครองในระบอบประชาธิปไตย โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขซึ่งเป็นแนวทางสำคัญตลอดมา แม้ว่ามีปัญหาอุปสรรคในการปกครองตามรัฐธรรมนูญอยู่บ้าง และก่อให้เกิดการรัฐประหาร มีการยกเลิกทุกยุคทุกสมัยยังคงยอมรับอุดมการณ์การปกครองในระบอบประชาธิปไตย ในระบอบรัฐสภา โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เป็นหลักในการปกครองเสมอมา

การปกครองในระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภา โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุข และทรงอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ กำหนดรัฐสภาซึ่งเป็นตัวแทนของประชาชนทั้งประเทศ เป็นผู้ใช้อำนาจอธิปไตยแทนประชาชน และเป็นผู้รักษาผลประโยชน์ของประชาชน มีหน้าที่ทำให้เจตนารมณ์ของประชาชนบังเกิดผลอย่างแท้จริง ดังนั้น รัฐสภานอกจากจะทำหน้าที่ทางด้านนิติบัญญัติแล้ว ยังทำหน้าที่ควบคุมฝ่ายบริหารให้ปฏิบัติราชการแผ่นดินตามแนวทางที่ประชาชนต้องการ

๔.๗ พระพุทธศาสนากับการเมืองการปกครอง

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาณโณ) ได้กล่าวไว้ว่า การเมืองในแง่ความเป็นจริง การเมืองเป็นเรื่องของกลุ่มคนทุกคน เป็นระบบการบริหารบ้านเมือง เพื่อให้เกิดความอยู่เย็นเป็นสุข ไม่ว่าจะแยกอำนาจการบริหารออกเป็นกี่อย่างก็ตาม พระพุทธศาสนาจะมีบทบาทหรือไม่ ต้องมองดูในสมัยพุทธกาล ในทางรัฐศาสตร์ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงหลักของพระราชาไว้ดีมาก เช่น ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร ราชสังคหวัตถุ แต่ในขณะเดียวกัน ก็ทรงแสดงระบบนิติบัญญัติ ระบอบรัฐสภาไว้เหมือนกัน โดยกล่าวถึงสภาที่ต้องมีสัตบุรุษ คือ ที่ประชุมของคนดี พุดเป็นธรรม ลดราคะ โทสะ โมหะ ในภาคของตุลาการก็มีหลักวินัยธร มีคณะบุคคลขึ้นมาทำงานด้านวินิจฉัยอรรถคดีตามหลักสัมมาวินัย หลักของอภิรณสมณะ

เพราะฉะนั้น โครงสร้างของพระพุทธศาสนา จึงเป็นโครงสร้างการบริหารอยู่แล้ว มีการแนะนำสั่งสอนให้พุทธศาสนิกชนที่มีฐานะตำแหน่งทางการเมืองให้เป็นนักการเมือง เป็นข้าราชการ เป็นพระราชาที่ดี เช่น ทรงแสดงแก่พระเจ้า ปเสนทิ

โกศลว่า ลักษณะการเป็นพระราชาที่ดีเป็นอย่างไร ทำให้พระองค์เป็นฐาน เป็นศูนย์กลางของกุศลกรรมบถ คือ การทำความดี เมื่อบริหารบ้านเมืองโดยพื้นฐานนี้ อาณาประชาราษฎร์ย่อมอยู่เป็นสุขได้ อิทธิพลที่เกิดขึ้นมาเกี่ยวข้องกับการเมือง พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญและคล้อยตามบ้านเมืองที่เรียกว่า “**ราชานันดรตติ**”^{๑๙๙}

สมบุรณ์ สุขสำราญ กล่าวว่า “ในระยะเวลาก่อนพุทธกาลนั้น รูปแบบการปกครองหรือระบบการเมืองนั้นแบ่งออกเป็น ๒ ระบบใหญ่ ๆ คือ ราชาธิปไตย หรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งเป็นระบบที่ ๔ แคว้น ในประเทศอินเดียตอนเหนือ นิยม และมีอำนาจทางการเมืองเข้มแข็งมาก ส่วนอีก ๒ แคว้นที่เหลือ นิยมระบอบการปกครองแบบสามัคคีธรรม หรือเท่าเทียมระบอบประชาธิปไตยปัจจุบัน กล่าวคือการปกครอง การกำหนดนโยบาย การออกกฎหมาย การตัดสินกรณีกิจของแคว้น จะกระทำ โดยการปรึกษาหารือของชนที่ทำหน้าที่ปกครองและถือเสียงส่วนมากเป็นการตัดสิน...พระพุทธเจ้ามิได้ต้องการให้พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งเป็นสาวกของพระองค์ท่าน เข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือสนับสนุนระบบการปกครองระบบใดระบบหนึ่ง โดยเฉพาะ ทรงให้หลักธรรมในการปกครองสำหรับทั้งสองรูปแบบไว้ สำหรับการปกครองแบบสาธารณรัฐ โดยให้ใช้หลักอภิธานธรรม ๗ ประการ และสำหรับรูปแบบราชาธิปไตย ให้ใช้หลักทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ และจกักวัดติสูตร ๑๒ ประการ”^{๒๐๐}

นอกจากนี้แล้ว **สมบุรณ์ สุขสำราญ** ยังได้กล่าวถึงการปกครองตามทัศนะของพุทธศาสนาว่า ระบบการปกครองที่ดี อาจเป็นระบอบการขยายปกครองแบบใดก็ได้ ที่ยึดหลักการสำคัญ ดังต่อไปนี้^{๒๐๑}

^{๑๙๙} วุฒินันท์ กันทะเตียน, “พระสงฆ์กับการเมือง: แนวคิดและบทบาทในสังคมไทยในปัจจุบัน”, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑), หน้า ๑๔๕-๑๔๖.

^{๒๐๐} สมบุรณ์ สุขสำราญ, **พุทธศาสนากับความชอบธรรมทางการเมืองและสังคม**, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๓๑.

^{๒๐๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

(ก) การได้มาซึ่งอำนาจ การใช้อำนาจ อำนาจ และการรักษาไว้ซึ่งอำนาจ นั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนมากที่สุด อำนาจของผู้ปกครองมิใช่เพื่อสร้างความยิ่งใหญ่ของตนเอง แต่เพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชน

(ข) ความมั่นคงของระบบการปกครองหรือของรัฐบาลและผู้ปกครอง มิใช่เป็นจุดหมายในตัวมันเอง หรือจุดประสงค์สุดท้ายของระบบการเมืองการปกครอง แต่เป็นเพียงอุปกรณ์ หรือเครื่องมือ เพื่อใช้สร้างสรรค์ประโยชน์สุขสวัสดิภาพ บูรณาการ และความสงบสุขของประชาชน

(ค) ให้ความสำคัญแก่คุณค่าของความเป็นมนุษย์ โดยเน้นความเท่าเทียม การปราศจากชั้นวรรณะ จากชาติกำเนิด ความเสมอภาคในทางเพศ หมายความว่า ไม่ถือว่าเพศหญิงมีสถานภาพต่ำกว่าเพศชาย เน้นเสรีภาพด้วยการห้ามการมีทาส รวมตลอดถึงการแนะนำ ให้ใช้หลักเหตุผลในการพิจารณาตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ ตาม ปรากฏในกาลามสูตร

(ง) ผู้ปกครองจะต้องมีคุณสมบัติ และมีแนวทางในการปกครอง โดยยึด หลักธรรมสำคัญอย่างน้อย ๕ ประการ คือ หลักทศพิธราชธรรม หลักจักรวรรดิวัตร ธรรม หลักราชสังคหวัตถุธรรม หลักการละอคติ และการยึดหลักธรรมาธิปไตยเป็น หลักในการปกครอง

ปรีชา ช้างขวัญยืน ได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงเข้าใจความเป็นจริงทางการเมืองว่า^{๒๐๒} พระพุทธเจ้าทรงเข้าใจความเป็นจริงทางการเมืองอย่างยิ่ง โดยทรง เห็นความไร้สาระของการพยายามหาระบบที่ถาวรตายตัว ระบบที่พบกันในสังคม สมัยพุทธกาล ไม่อาจใช้ได้ ในสังคมปัจจุบัน ปัญหาที่พุดกัน ในสมัยพุทธกาลก็ไม่ใช่ ปัญหาเดียวกับที่พุดกัน ในปัจจุบัน หากจะทรงนำระบบในปัจจุบันไปสอนคนอื่นเดีย ก็คงกลายเป็นการสอนสิ่งที่ไม่จริง หากจะทรงยืนยันระบบที่เป็นอยู่ในขณะนั้นว่าจริง เมื่อเวลาผ่านไปก็กลายเป็นสิ่งไม่จริง กลายเป็นอดีต ทางที่เป็นจริงได้มากที่สุดและ เกิดประโยชน์ได้มากที่สุด ก็คือปรับระบบแต่ละระบบตามสภาพพื้นฐาน ซึ่งก็เป็นสิ่ง ชั่วคราว ถ้าสภาพเปลี่ยนไปส่วนที่ปรับและวิธีที่ปรับก็ต้องเปลี่ยนไปอีก

^{๒๐๒} ปรีชา ช้างขวัญยืน, *ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก*, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๑๔-๑๑๕.

ความจริงธรรมชาติบังคับอยู่เช่นนี้ และพระพุทธเจ้าก็ทรงเข้าใจความจริงดังกล่าวยิ่งกว่าผู้ใด เหตุนี้ จึงไม่ทรงสอนสิ่งที่นักรัฐศาสตร์ได้ถามหากันมาเรื่อยๆ แล้ว เพราะคำถามนั้น ไม่มีสาระและแย่งตัวเอง ความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และเหตุการณ์ทางการเมืองที่ทำนายไม่ได้ หรืออธิบายไม่ได้ย่อมเป็นหลักฐานที่ชัดเจนอยู่แล้ว พระพุทธเจ้าทรงเข้าใจถึงพลวัตแห่งธรรมชาติ สังคม และมนุษย์ และทรงเห็นว่าเรื่องที่จะพูดจะทำนายได้ใกล้เคียงที่สุดก็คือเรื่องที่เป็นปัจจุบัน จึงทรงสอนเรื่องปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นการทำความดีตามหลักศีลธรรมหรือสังคมที่ดีในแง่การเมืองก็ตาม

นอกจากที่กล่าวข้างต้นนี้แล้ว การพิจารณาความคิดทางการเมืองของพระพุทธศาสนาให้กว้างขึ้น ซึ่งอาจจะกว้างได้ใน ๒ ลักษณะ คือ^{๒๐๓}

ลักษณะแรก กว้างด้วยหลักฐานข้อมูลที่จะนำมาใช้ คือ ศึกษาหลักฐานสมัยพุทธกาล ทั้งในแง่ประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม โดยศึกษาทั้งจากพระไตรปิฎกและแหล่งอื่น ๆ สิ่งเหล่านี้จะช่วยให้ตีความคำสอนและเจตนาของพระพุทธเจ้า ได้ตรงกับยุคสมัยและไม่เกินกรอบของยุคสมัย จนกลายเป็นการนำความคิดของคนปัจจุบันไปใส่ให้แก่พระพุทธเจ้า

ลักษณะที่สอง กว้างด้วยมโนทัศน์ตะวันตก บางเรื่องเราอาจไม่นิยมใช้มาก่อน แต่เป็นมโนทัศน์ที่ทำให้เราเห็นปัญหาหรือความคิดที่น่าสนใจ เช่น หลักความชอบธรรมของผู้ปกครอง ความสัมพันธ์ระหว่างเสรีภาพของประชาชนกับอำนาจรัฐ ฐานะของประชาชน เป็นต้น เราไม่จำเป็นต้องใช้ข้อสรุปตะวันตกเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ตัดสินคำสอนในพระพุทธศาสนา แต่มโนทัศน์เหล่านี้ ช่วยให้เราเห็นปัญหาที่ควรพิจารณา ซึ่งเมื่อเห็นแล้วเราอาจจะเห็นมโนทัศน์อื่นซึ่งเป็นของพระพุทธศาสนาที่จะใช้พิจารณาเรื่องนั้น ๆ ก็ได้

มโนทัศน์ที่ชาวตะวันตกใช้พิจารณาคำสอนในศาสนา บางครั้ง ก็แคบเกินกว่ามโนทัศน์ทางศาสนา เพราะการเมืองมุ่งสร้างระบอบบังคับมากกว่ามุ่งชักจูงใจของปัจเจกบุคคล เราอาจใช้มโนทัศน์ของพระพุทธศาสนาพิจารณาคำสอน ซึ่งจะช่วยให้อธิบายได้ถูกต้องและครอบคลุมกว่า นอกจากนั้น หากวิเคราะห์กันอย่างจริงจัง

^{๒๐๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕-๑๖.

อาจทำให้เห็นแนวปรัชญาและแนวการเมืองใหม่ได้ ทั้งยังอาจจะนำมาตอบปัญหาเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในปัจจุบันได้ โดยมีแนวทางและระบบเหตุผลที่ชัดเจน

ดิเรก ชัยนาม กล่าวว่า จะเห็นได้จากการที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมอบอำนาจให้พระสงฆ์ข้างมากวินิจฉัย และตัดสินปัญหาทั้งปวงเกี่ยวกับพระ และการตัดสินนั้น ๆ จะต้องเป็นไปตามธรรมเนียมการปกครองของพระหรือพระวินัย และโดยหลักอุปทานิยธรรม^{๒๐๔}

แสวง เสนาณรงค์ กล่าวว่า พระพุทธศาสนาเป็นประชาธิปไตย สังคมของชาวพุทธเป็นสังคมที่เคารพเสียงข้างมาก เป็นสังคมที่ไม่นิยมการจำกัดเสรีภาพทางบุคคล ไม่นิยมการบีบบังคับโดยเฉพาทางใจ เป็นสังคมที่ไม่บังคับมนุษย์ให้เชื่อให้ยอมรับโดยปราศจากเหตุผล เป็นสังคมที่ไม่ถือว่าชาติกำเนิด เป็นสิ่งก่อให้เกิดอภิสิทธิ์แต่อย่างใด ซึ่งข้อนี้นับได้ว่า เป็นหัวใจของประชาธิปไตยโดยแท้^{๒๐๕}

ทินพันธ์ นาคะตะ ได้ศึกษาถึงการที่ระบบค่านิยมทางศาสนา และสังคมเข้าไปมีอิทธิพลในการบริหาร ในลักษณะที่ว่า ทำไมระบบการบริหาร จึงต้องรับค่านิยมดังกล่าวมาใช้เป็นค่านิยม หรือจริยธรรมในการบริหาร และสิ่งเหล่านั้นเข้าไปมีความสัมพันธ์กันได้อย่างไร โดยได้กล่าวว่า ตามหลักศาสนาย่อมถือว่า การที่มนุษย์จะคิด จะพูด หรือจะประพฤติอย่างไรรั้น ย่อมเนื่องมาจากใจดังที่ปรากฏในคาถาธรรมบท ยมกวรครว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ พฤติกรรมทั้งหลายย่อมเนื่องมาจากใจ” เมื่อใจคิด ใจรู้สึกและเชื่ออย่างใด การดำเนินชีวิตหรือพฤติกรรมของบุคคล ย่อมเป็นไปตามพื้นเพของใจที่กำหนดไว้ให้ แม้ในทางจิตวิทยาและสังคมวิทยาก็ยอมรับในหลักความจริงข้อนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่า การพัฒนาเศรษฐกิจและการเมืองจะมีสภาพอย่างไร รวดเร็วเพียงใด และจะเป็นไปในแนวทางใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับความรู้สึกลึกซึ้งในใจของคนเราเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจิตใจของชนชั้นที่มีอำนาจ (Elite) ดังเช่นในกรณีทีเวบเบอร์

^{๒๐๔} ดิเรก ชัยนาม, “พระพุทธศาสนากับการปกครอง”, ในพระพุทธศาสนากับความมั่นคงของชาติ, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ส่งเสริมพระพุทธศาสนา, ม.ป.ป.), หน้า ๗๓.

^{๒๐๕} นรี ภวภานตานันท์, “การศึกษาการปกครองในแนวพระพุทธศาสนา: ศึกษาจากนักคิดและพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒.

(Webber) ได้ชี้ให้เห็นว่า ศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ มีบทบาทสำคัญในการนำมาซึ่งความเจริญทางเศรษฐกิจของประเทศตะวันตก และเบลลาห์ (Bellah) ได้สรุปผลการศึกษาอิทธิพลของศาสนาในญี่ปุ่นว่า มีส่วนส่งเสริมความเจริญทางเศรษฐกิจของประเทศนั้น^{๒๐๖}

วิทย์ วิศทเวทย์ ได้กล่าวถึงการที่จะนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปใช้ในรัฐว่า ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่ใจกว้าง พระพุทธองค์ไม่เคยสอนว่า หลักคำสอนของพระองค์นั้น ควรนำไปเป็นบทบัญญัติของรัฐ หลักคำสอนของพระองค์ เป็นเพียงแนวทางสำหรับผู้ประสงค์จะแสวงหาความสงบสุขภายใน จะไปถึงระดับไหนก็แล้วแต่ความสมัครใจของแต่ละคน ศาสนาพุทธสอนว่า การมีกตัญญูต่อผู้มีคุณนั้น เป็นสิ่งประเสริฐ แต่ไม่บอกว่า คนอกตัญญูนั้น จะต้องถูกจับเข้าตะรางหรือถูกบังคับให้ตอบแทนผู้มีคุณ เรื่องของวัฒนธรรม ศาสนาพุทธถือว่า ควรเป็นไปตามสมัครใจ แม้แต่ในการที่จะโต้แย้งกับคำสอนของพระองค์เอง และในการที่จะทำตามคำสอน นี้เป็นที่ทราบกันทั่วไป^{๒๐๗}

พลศักดิ์ จิรไกรศิริ ได้ให้ความเห็นว่า จากการศึกษาวินิจฉัยพุทธธรรม สาระจากพระไตรปิฎก ข้อเขียนของฝ่ายสงฆ์และผลงานทางวิชาการของฝ่ายฆราวาส แสดงให้เห็นชัดเจนว่า การวินิจฉัยพุทธธรรม สาระมีลักษณะโน้มเอียงไปทางหลักการวิธีการ และวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย กล่าวคือการวินิจฉัยอริยสัจและเบญจขันธ์ ในลักษณะเป็นการใช้ปัญญาในการดำเนินชีวิต การไม่ยึดมั่นเพราะใช้อุปาทานเข้ายึดครองขันธ์ห้า และการวินิจฉัยหลักไตรลักษณ์ และหลักธรรมในลักษณะที่เป็นสามัญลักษณะหรือกฎแห่งการเปลี่ยนแปลงชีวิต และการใช้หลักเหตุผลในการอธิบายความเป็นไปหรือการกระทำของบุคคล คือ เกื้อกูลเกี่ยวกับการอธิบายว่า ทำไมบุคคลต้องมีหลักการ เหตุผล รู้จักการพิจารณาพิเคราะห์สิ่งต่าง ๆ ด้วยความไม่หลงเชื่ออย่างมกมาย มีความสำนึกในหน้าที่พลเมืองของตน มีความสนใจที่จะเข้าร่วมช่วยเหลือสังคม

^{๒๐๖} พระมหาธรรมรัต อริยธมโม (ยศขุน), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักรัฐศาสตร์ที่มีในพระไตรปิฎก”, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๑-๒๗.

^{๒๐๗} วิทย์ วิศทเวทย์, “ปรัชญาการศึกษาแนวพุทธ: แนวทางและปัญหา”, วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา ๑, (ก.ย.-ธ.ค. ๒๕๓๗), หน้า ๒๑.

มีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม มีอิสระและเสรีภาพในการพิจารณาหาทางเลือก
สำหรับชีวิตของตน^{๒๐๘}

หลักพุทธธรรมกับการเมืองการปกครอง

หลักธรรมในพระพุทธศาสนา คือ หลักความเป็นไปของโลก พระพุทธศาสนาเน้นความจริงที่เกิดขึ้นกับโลก การเกิด ดับ ไม่มุ่งเน้นความสบาย พระพุทธศาสนาสอนให้มุ่งเน้นในส่วนที่โลกกำลังดำเนินอยู่ เกี่ยวพัน เกี่ยวข้องกับระบบทั้งหมด เราอยู่ในจักรวาล ก็ย่อมดำเนินตามระบบของจักรวาล เราอยู่ในโลกก็ย่อมดำเนินตามระบบของโลก อยู่ในสังคมการเมืองก็ย่อมดำเนินตามระบบของสังคมการเมือง ทุกอย่างล้วนเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ ธรรมชาติก็คือระบบ ทุกอย่างพัวพันกับระบบ พระพุทธเจ้าสอนให้รู้จักระบบ และอยู่บนระบบได้อย่างเป็นสุข รู้ทันระบบ ดำเนินอยู่ในระบบได้อย่างเป็นสุข อยู่กับธรรมชาติได้อย่างเป็นสุข รู้ทางพ้นจากทุกข์ หรือพ้นจากระบบได้ในทางที่ถูกต้อง เหมาะสม หลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาจะพบคำว่า ธรรมและวินัย ควบกันไปเช่นพระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า **“อานนท! ธรรมวินัยใดอันเราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้น จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย โดยกาลล่วงไปแห่งเรา”**

พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบนั้น คำว่า ค้นพบ ย่อมหมายถึง ธรรมเป็นสิ่งที่มิได้อยู่เดิมมีมาก่อน ไม่ได้เกิดขึ้นพร้อมพระพุทธองค์ แต่เป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นก่อนที่พระพุทธองค์จะตรัสรู้ อาจกล่าวได้ว่า การเรียนรู้ธรรม ก็คือการรับรู้ธรรมตาโลก เรียนรู้สิ่งที่เป็นปกติที่มีบ่อเกิดที่มามีมาอย่างไร และไปอย่างไร

พุทธธรรม หรือ พระธรรม หมายถึง ธรรมซึ่งพระพุทธเจ้าทรงค้นพบและนำออกเผยแผ่หรือคำสอนของพระพุทธเจ้า เกี่ยวกับความจริงตามธรรมชาติของทุกข์และวิธีการดับทุกข์

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปัญโญ) กล่าวว่า ธรรมคือ ธรรมชาติ ธรรมคือกฎของธรรมชาติ ธรรมคือหน้าที่ ธรรมคือการได้รับผลตามกฎของธรรมชาติ

^{๒๐๘} พลศักดิ์ จิรไกรศิริ, **การเมืองกับพุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: สยามบรรณการพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๖๓.

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) กล่าวว่า ธรรม คือ สภาพที่ทรงไว้ ธรรมดา ธรรมชาติ สภาวธรรม สัจธรรมความจริง เหตุ ต้นเหตุ สิ่ง ปรากฏการณ์ ฯลฯ

ก. หลักธรรมที่เกี่ยวกับการเมืองการปกครองที่มีผู้นามากล่าวอยู่เสมอ^{๒๐๙} ได้แก่

๑. ทศพิธราชธรรม

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงทศพิธราชธรรม ว่าคือ คุณธรรมของผู้ปกครองหรือราชธรรม (ธรรมของพระราชา) ๑๐ ประการ ดังนี้^{๒๑๐}

๑) ทาน ให้ปันช่วยประชา คือ บำเพ็ญตนเป็นผู้ให้โดยมุ่งปกครองหรือทำงาน เพื่อให้เขาได้ มิใช่เพื่อจะเอาจากเขา เอาใจใส่อำนวยความสะดวก สงเคราะห์ อนุเคราะห์ ให้ประชาราษฎร์ได้รับประโยชน์สุข ความสะดวกปลอดภัย ตลอดจนให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อน ประสพทุกข์ และให้ความสนับสนุนแก่คนทำความดี

๒) ศีล รักษาความสุจริต คือ ประพฤติดีงาม สำรวมกายและวจีทวาร ประกอบแต่การสุจริต รักษาจิตดีคุณ ประพฤติให้ควรเป็นตัวอย่าง และเป็นที่เคารพนับถือของประชาราษฎร์ มิให้มีข้อที่ผู้ใดจะดูแคลน

๓) ปริจจาคะ บำเพ็ญกิจด้วยเสียสละ คือ สามารถเสียสละความสุขสำราญ เป็นต้น ตลอดจนชีวิตตนได้ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

๔) อาชวชะ ปฏิบัติการโดยซื่อตรง คือ ซื่อตรง ไร้มารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

๕) มัททวะ ทรงความอ่อนโยน เข้าถึงคน คือ มีอัธยาศัยไมเยอหยิ่งหยาบ คายกระด้าง ถือองค์ มีความงามสง่าเกิด แต่ท่วงทีกิริยาสุภาพนุ่มนวลละมุนละไม ควรได้รับความรักภักดี แต่มีขาคายาเกรง

^{๒๐๙} นรี ภาวนานันทน์, การศึกษาการปกครองในแนวพระพุทธศาสนา: ศึกษาจากนักคิด และพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๘-๓๙.

^{๒๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๓๔-๓๕.

๖) ตบะ พันมัวเมาด้วยเผากิเลส คือ แผดเผากิเลส ตัณหา มิให้เข้าครอบงำจิตระงับยับยั้งข่มใจได้ ไม่หลงไหลหมกมุ่นในความสุขสำราญ และการปรนเปรอ มีความเป็นอยู่สม่ำเสมอ หรืออยู่อย่างง่าย ๆ สามัญ มุ่งมั่น แต่จะบำเพ็ญเพียรทำกิจในหน้าที่ให้บริบูรณ์

๗) อักโกธะ ถือเหตุผลไม่โกรธา คือ ไม่เกรี้ยวกราด ไม่วินิจฉัยความและกระทำการด้วยความโกรธ มีเมตตาประจักษ์ใจไว้ ระงับความเคืองขุ่น วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตสุขุมราบเรียบตามธรรม

๘) อวิหิงสา มือหิงสาน่าร่มเย็น คือ ไม่หลงระเห็จอำนาจ ไม่บีบคั้นกดขี่ มีความกรุณา ไม่หาเหตุผลเพียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชากรราษฎร์ผู้ใด ด้วยอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

๙) ขันติ ชำระเช็ดด้วยขันติ คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ อดทนต่อความเหนื่อยยาก ถึงจะลำบากกายเหนื่อยหน่ายเพียงไร ก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกยั่วถูกหยัน ด้วยถ้อยคำเสียดสีถากถางอย่างไร ก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกิจกรณีย์ที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม

๑๐) อวิโรธนะ มิปฏิบัติคลาดจากธรรม คือ ประพฤติมิให้ผิดจากพระศาสนธรรมอันถือประโยชน์สุขความดีงามของรัฐและราษฎร์เป็นที่ตั้ง อันใดประชากรราษฎร์ปรารภณาโดยชอบธรรมก็ไม่ขัดขืน การใดจะเป็นไปโดยชอบธรรม เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ก็ไม่ขัดขวาง วางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรมคงที่ ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหว เพราะถ้อยคำดีร้าย ลากสัการะหรืออิฏฐารมณ์ อนิฏฐารมณ์ใด ๆ สถิตมั่นในธรรมทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรมก็ดี นิติธรรม คือ ระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามก็ดี ไม่ประพฤติให้เคลื่อนคลาดวิบัติไป

๒. จักรวรรดิวัตร

จักรวรรดิวัตร คือ ธรรมเนียมหรือหน้าที่ประจำของจักรพรรดิ หรือนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ ได้แก่ จักรวรรดิวัตร คือ ธรรมเนียมหรือหน้าที่ประจำของหรือนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ ๕ ประการ ได้แก่

๑) ธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ เคารพธรรม เชิดชูธรรม นิยมธรรม ตั้งตนอยู่ในธรรม ประพฤติธรรมด้วยตนเอง

๒) ธรรมการ รักษา ให้ความคุ้มครองโดยธรรม คือ จัดอำนวยการรักษา คุ้มครอง ป้องกันอันชอบธรรม แก่ชนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดิน คือ คนภายในข้าราชการ ฝ่ายทหาร ข้าราชการ ฝ่ายปกครอง ข้าราชการพลเรือน นักวิชาการและคนต่างอาชีพ พ่อค้า เกษตรกร ชาวนิคมนชนบท และชนชายแดน พระสงฆ์และบรรพชิตผู้ทรงศีล ทรงธรรม ตลอดจนสัตว์เท้า สัตว์ปีกอันสงวนพันธุ์ทั้งหลาย

๓) มาอธรรมการ ห้ามกั้นการอันอาธรรม คือ การจัดป้องกัน แก่ไข มิให้มีการกระทำที่ไม่เป็นธรรม การเบียดเบียนข่มเหงและความผิดความชั่วร้าย เดือดร้อน เกิดขึ้นในบ้านเมือง ชักนำประชาชนให้ตั้งมั่นในสุจริตและนิยมนธรรม

๔) ธนานุประทาน ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์ มิให้มีคนขัดสน ยากไร้ในแผ่นดิน เช่น จัดให้ราษฎรทั้งปวง มีทางหาเลี้ยงชีพ ทำมาหากินได้โดยสุจริต

๕) บริปูณา ไถ่ถาม ปรีกษากับพระสงฆ์และนักปราชญ์ มีที่ปรีกษาที่ทรง วิชาการ ทรงคุณธรรม ผู้ประพฤติดี ประพฤติชอบ ผู้ไม่ประมาทหมัวเมา ที่จะช่วยให้ เจริญปัญญาและกุศลธรรม หมั่นพบไถ่ถามหาความรู้หาความจริงและถกข้อปัญหา ต่าง ๆ อยู่โดยสม่ำเสมอตามกาลอันควร เพื่อซักซ้อมตรวจสอบให้เจริญก้าวหน้าและ ดำเนินกิจการในทางที่ถูกที่ชอบธรรมดงาม และเป็นไปเพื่อประโยชน์สุข

๓. ราชสังคหวัตถุ

ราชสังคหวัตถุ หรือสังคหวัตถุของพระราชาของผู้ปกครองแผ่นดิน เป็น ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจประชาชน หลักการสงเคราะห์ประชาชนของนักปกครอง ประกอบด้วย

๑) สัสสมะระ ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริม การเกษตร บำรุงข้าวกล้า ส่งเสริมการทำกินของราษฎรให้พ้นจากความทุกข์ยาก

๒) ปุริสเมระ ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ รู้จักส่งเสริมคนดีมี ความสามารถ ส่งเสริมคนดี พัฒนาคนให้มีความรู้ความสามารถ

๓) สัมมาปาสะ ความรู้จักผูกผสานรวมใจประชาชนด้วยการส่งเสริม อาชีพ เช่น ให้คนจนกู้ยืมทุนไปสร้างตัวในพาณิชยกรรม เป็นบ่วงคล้องใจ ยึดเหนี่ยว สมานน้ำใจคนในชาติไว้ได้ เป็นต้น

๔) วาขเปยะ หรือ วาจาเปยะ ความมีวาจาอันดูดีมีน้ำใจ น้ำคำควรต็ม คือ รู้จักพูด รู้จักปราศรัย ไพเราะ สุภาพนุ่มนวล ประกอบด้วยเหตุผล มีประโยชน์ เป็นทางแห่งสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจอันดี และความนิยมเชื่อถือ ทั้งนี้ เพราะ

ความยิ่งใหญ่ที่เกิดจากการให้ ย่อมเหนือกว่าความยิ่งใหญ่ที่เกิดจากการได้ครอบครอง

การที่คนไทยอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุขในปัจจุบันนี้ ได้ประจักษ์ชัดแล้วว่า “**เป็นเพราะน้ำพระทัย อันประเสริฐของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระองค์**” ที่ทรงส่งเคราะห์ราษฎรตามหลักแห่งราชสังคหวัตถุข้างต้น ด้วยพระวิริยะอุตสาหะที่แน่วแน่อยาวนาน จนพูดได้ว่า ตลอดเวลา มิได้ทรงใช้สิทธิ์ที่จะเสวยสุขส่วนพระองค์ พระองค์จึงมิได้ทรงเป็นพระราชชาติที่ยิ่งใหญ่ตามคติโบราณข้างต้น แต่ทรงเป็นพระราชชาติที่ยิ่งใหญ่กว่าตามพระพุทธานุภาพ ควรแก่การเทิดทูนและภาคภูมิใจของคนไทยทั้งแผ่นดิน

๔. อปริหานิยธรรม

ในวิสสการสูตร วัชชีสัตตวรรค สัตตกนิบาต อังคุตตรนิกาย และในมหาปรินิพพานสูตร มหาวรรค ทีฆนิกาย แสดงเรื่องอปริหานิยธรรม หรือธรรมมาเป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม ๗ อย่าง ซึ่งกล่าวว่าเป็นธรรมที่นำไปสู่ความเจริญฝ่ายเดียว จะไม่ประสบความเสื่อมเลยตราบเท่าที่ยังมีการปฏิบัติตามธรรมเหล่านั้นอยู่ ข้อธรรมดังกล่าว มีดังนี้ คือ

๑. การหมั่นประชุมกันเป็นเนืองนิตย์ (ขยันปรึกษาหารือกันสร้างประโยชน์ และแก้ไขปัญหาก็ให้สังคมส่วนรวม)

๒. มีความพร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุมก็พร้อมเพรียงกันเลิก และพร้อมเพรียงกันทำกิจที่ควรทำเพื่อชาติบ้านเมือง

๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่ยังไม่ได้บัญญัติ และไม่ยกเลิกสิ่งดีงามที่มีการบัญญัติไว้แล้ว ดำรงมั่นคงอยู่ในสิ่งดีงามตามที่ท่านแต่โบราณได้บัญญัติไว้

๔. สักการะ เคารพ นับถือ บูชาต่อท่านผู้ใหญ่ทั้งหลาย และให้ความสำคัญแก่ถ้อยคำของท่านเหล่านั้นว่า เป็นสิ่งที่ตนจะต้องปฏิบัติตาม

๕. ไม่ข่มขืน บังคับ ปกครองสตรีทั้งหลาย

๖. สักการะ เคารพ นับถือ บูชา ต่อปูชนียสถานทั้งหลายทั้งภายในเมืองและนอกเมือง ไม่ยกเลิกพิธีกรรมอันชอบธรรม ซึ่งเคยให้เคยทำแก่ปูชนียสถานเหล่านั้น

๗. ให้การอารักขา ค้ำครอง ป้องกันโดยธรรม แก่นักบวชทั้งหลายเป็นอย่างดี ด้วยการตั้งความหวังว่า ท่านเหล่านั้น ที่ยังไม่มาสู่บ้านเมืองก็ขอให้มา ที่มาแล้วก็ขอให้อยู่เป็นสุข

นอกจากนี้ ยังมีหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดในการบริหาร^{๒๑๑} นั่นก็คือ การบริหารแบบประชาธิปไตยในเชิงวิชาการยุคนี้ มิใช่เป็นของใหม่ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นนักประชาธิปไตย มิได้เคยบังคับให้ใครเชื่อฟังพระองค์ และมีความเจริญทางจิตใจสูงสุด ไม่มีผู้ใดจะทำให้สูงไปกว่านี้ได้อีกแล้ว ดังนั้น การบริหารในยุครัตนโกสินทร์นี้ สมควรที่จะยึดหลักพระพุทธศาสนาเป็นการบริหารเชิงพุทธได้ เช่นเดียวกับการบริหารในอดีต เพราะพระพุทธศาสนาเป็น “อกาลิโก” คือ ไม่ขึ้นกับกาลเวลา หมายความว่าทันสมัยอยู่เสมอนั่นเอง

ดังนั้น สมควรที่ผู้ฉลาดจะฟื้นฟูความรู้ทางศาสนาพุทธ นำมายึดเป็นหลักในการบริหารตนเอง บริหารครอบครัว บริหารองค์กร และบริหารบ้านเมือง ให้โชติช่วงชัชวาลด้วยแสงธรรม ซึ่งเหนือกว่าแสงสว่างจากแก๊สและเชื้อเพลิงประเภทอื่น ๆ ทั้งสิ้น สมดังพุทธสุภาษิตที่ว่า “นตถิ ปญญาสมา อาภา” แปลว่า “แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาไม่มี” และปัญญาของบุคคลผู้ใดก็หาเทียบเท่าพระปัญญาของพระพุทธเจ้าไม่ สมควรที่สาธุชนจักได้แสวงหาความสว่างจากแสงธรรมขององค์สมเด็จพระชินสีห์ เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ชีวิตของตนยิ่ง ๆ ขึ้นไป

มนุษย์ย่อมมุ่งแสวงหาทรัพย์สินศฤงคาร ต้องการมีฐานะดีทางเศรษฐกิจ แต่การแสวงหาโภคทรัพย์ หรือโลกียทรัพย์แต่เพียงอย่างเดียวหาควรไม่ เกิดเป็นคนต้องไม่ละทิ้งโอกาสแสวงหาและสะสมอริยทรัพย์ อันจะเป็นประโยชน์แก่สุขภาพจิต และสุขภาพกายของตนเอง ทั้งยังจะเป็นการนำพาประเทศชาติให้รอดพ้นจากยุค ทруд โทรมทั้งทางกายภาพ ทางเศรษฐกิจและทางจิตใจ นับเป็นการลงทุนลงแรงกันอย่างได้ผลกำไรงามทีเดียว เพื่อไม่ให้จิตใจของชาวไทย เมื่อใดเราสามารถยกระดับจิตใจได้สำเร็จ การแก้ปัญหาคาความเสื่อมโทรมขาดดุลด้านอื่น จะเป็นเรื่องที่แก้ไขได้ไม่ยาก ขอให้ร่วมกันทำบุญ เพื่อผลระยะสั้นและระยะยาวชาตินี้

^{๒๑๑} นิตย สัมมาพันธ์, การบริหารเชิงพุทธ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙), หน้า ๑๑๑-๑๑๒.

ข. ประชาธิปไตยกับอธิปไตย ๓ ประเภท ในพระพุทธศาสนา^{๒๑๒}

ในพระพุทธศาสนาได้มีการกล่าวถึงอธิปไตย ๓ ประเภท ได้แก่

๑. อัตตาริปไตย

๒. โลกาธิปไตย

๓. ธรรมาริปไตย

โดยเป็นเรื่องของการที่บุคคลจะยึดถือสิ่งใดเป็นใหญ่ในการดำเนินชีวิต อธิปไตยทั้งสามนั้น อาจดัดแปลงให้มีความหมายทางการเมืองโดยเปลี่ยนตัว “บุคคล” มาเป็น “ประเทศ” หรือเป็น “รัฐ” เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว อธิปไตยสามประเภทดังกล่าว น่าจะใช้ในความหมายว่าเป็นระบอบการปกครอง

๑. อัตตาริปไตย ได้แก่ การให้อำนาจไว้กับคน ๆ เดียว เช่น มอบให้แก่ พระราชา หรือผู้ยิ่งใหญ่คนใดคนหนึ่ง หากมอบอำนาจให้กับกษัตริย์ก็เรียกว่า **ราชาธิปไตย** และหากมอบอำนาจไว้ให้ผู้เผด็จการ ก็เป็นระบบอำนาจนิยม ซึ่งอาจเป็นฝ่ายซ้ายหรือฝ่ายขวาก็ได้ ในสมัยพุทธกาลรูปแบบการปกครองใกล้เคียงกับ อัตตาริปไตย คือ มีพระราชาเป็นใหญ่ แต่ถ้าศึกษาในรายละเอียดแล้ว จะพบว่าไม่ใช่ เป็นแบบราชาธิปไตยทีเดียว ทั้งนี้ เพราะการปกครอง ดังเช่นในกรุงกบิลพัสดุ์นั้น พระราชวงศ์ศากยจะร่วมมือกันปกครองเข้าทำนองเป็นสภามนตรี เจ้าศากยจะผลัดกัน เป็นหัวหน้าหรือประมุขสภาซึ่งเรียกว่า ราชา เมื่อพระพุทธองค์ประสูตินั้นเป็นเวลา ที่พระเจ้าสุทโธทนะ พระราชบิดาเป็นราชา หรือเป็นหัวหน้าสภามนตรีแห่งศากยวงศ์

๒. โลกาธิปไตย มาจากศัพท์ “โลก” สนิธิกับ “อธิปไตย” โลกในที่นี้ หมายถึง ราษฎร หรือสังคม ในอินเดีย โลกสภา หมายถึง สภาประชาชน หรือสภาล่าง (ในอินเดียมีสองสภา อีกสภาหนึ่งคือ ราชาสภา หรือสภาสูง) โลกาธิปไตย จึงอาจถือได้ว่า เป็นการปกครองที่ใกล้เคียงกับลัทธิประชาธิปไตย เพราะมีความหมายว่า ยกให้พลเมืองเป็นส่วนใหญ่ คำสอนที่ส่งเสริมหรือสอดคล้องกับหลักประชาธิปไตย มีมากในพระพุทธศาสนา เช่น (๑) เรื่องความเสมอภาค พระพุทธศาสนาถือว่ามนุษย์ทุกคนเท่ากัน ไม่ว่าจะมียศฐานะหรือเกิดในวรรณะใดก็ตาม (๒) เรื่องเสรีภาพ

^{๒๑๒} จิรโชค (บรรพต) วีระชัย และคณะ, รัฐศาสตร์ทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๐), หน้า ๒๙๒-๒๙๓.

พระพุทธศาสนามีคำสอนใน “กาลามสูตร”^{๒๑๓} ซึ่งสนับสนุนให้บุคคลใช้เหตุผลและความคิดอิสระในการตัดสินใจต่าง ๆ โดยไม่ติดอยู่กับความยึดมั่น คือ ไม่ให้เชื่อโดยฟังตามกันมา โดยนำสืบกันมา โดยตื่นข่าวลือ โดยอ้างตำรา โดยนึกเอา โดยคาดคะเน โดยตรึกตรองตามอาการ โดยพอใจว่า เหมาะกับความเห็นของตน โดยเห็นว่าผู้พูดเชื่อถือได้ หรือมีฐานะเป็นสมณะและเป็นครู แต่ให้สืบสวนค้นคว้าเสียก่อนจึงเชื่อ

๓. ธรรมาธิปไตย การปกครองที่ดีเลิศตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา คือ ธรรมาธิปไตย (ธรรมะสนธิกับอธิปไตย) ได้แก่ การยกย่องธรรมะให้เป็นใหญ่ทั้งในหมู่ผู้นำและประชาชนทั่วไป มีการเทิดทูนผู้มีคุณธรรมให้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน การปกครองสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช หลังจากที่ทรงยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาแล้ว ถือกันว่า เป็นแบบธรรมาธิปไตย ธรรมาธิปไตยยกย่องผู้มีธรรมะ และเป็นการปกครองที่อยู่ในกรอบแห่งศีลธรรมและจริยธรรม และมุ่งให้ราษฎรยึดธรรมะเป็นเกณฑ์

๔.๘ บทบาทพระสงฆ์กับการเมืองการปกครองของไทย

บทบาทก็คือ การกระทำต่าง ๆ ตาม “บท” ที่กำหนดไว้ให้ผู้แสดงต้องทำ トラบไตที่ยังอยู่ใน “บท” นั้น เปรียบได้เหมือน “บท” ของตัวละครที่กำหนดให้ผู้แสดงในละครเรื่องนั้น ๆ เป็นตัวอะไร มีบทบาทที่จะต้องแสดงอย่างไร บทบาทหน้าที่ หมายถึง ความมุ่งหวังที่บุคคลอื่นคาดว่า บุคคลในตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่ง ควรกระทำหรือแสดงพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ออกมาเป็นสถานการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง และบทบาทหน้าที่ที่มีควบคู่อยู่กับตำแหน่งที่บุคคลดำรงอยู่เสมอ โดยปกติวิสัยแล้วสถานภาพ และบทบาทเป็นสิ่งที่ควบคู่กันไป แต่อย่างไรก็ดี บทบาทหรือการปฏิบัติหน้าที่ ย่อมขึ้นอยู่กับบุคคลที่เข้าดำรงตำแหน่งนั้น เพราะฉะนั้น บทบาทจึงเป็นรูปการที่เคลื่อนไหว หรือรูปการทางพฤติกรรมของตำแหน่ง บทบาทมีความหมายใกล้เคียงกับสถานภาพมาก บทบาทเป็นสิ่งที่บุคคลในสถานภาพต่าง ๆ ฟังกระทำนั้น

^{๒๑๓} พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ), กาลามสูตรพูดไว้อย่างไร, (กรุงเทพมหานคร: พรศิวกการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๑-๑๗.

คือ เมื่อสังคมกำหนดสิทธิและหน้าที่ให้สภาพใดอย่างใดแล้วบุคคลในสภาพนั้น ๆ จะต้องประพฤติหรือปฏิบัติตามหน้าที่ที่กำหนดไว้

ดังนั้น บทบาท หมายถึง การกระทำหรือพฤติกรรมต่าง ๆ ของบุคคลที่เป็นไปตามหน้าที่ ตำแหน่ง หรือสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ บทบาทที่สังคมบุคคลที่เกี่ยวข้องรวมทั้งบุคคลที่อยู่ในตำแหน่งนั้น ๆ เองคาดหวังว่า ควรจะได้ดำเนินการและบทบาทที่บุคคลได้แสดงพฤติกรรมออกมาจริง ภายใต้ตำแหน่งหน้าที่และเงื่อนไขของสถานการณ์ที่กำหนดไว้

ในสังคมไทย พระสงฆ์มีฐานะและความเป็นอยู่ที่แตกต่างไปจากประชาชน มีระเบียบวินัยสำหรับกำหนดความเป็นอยู่ และได้รับการยกย่องจากประชาชนให้อยู่ในฐานะเคารพและสักการะ เรียกว่า เป็นสังคมหนึ่งต่างหาก แต่เมื่อพิจารณาในทางคณิตศาสตร์แล้วเห็นว่า พระสงฆ์หรือพระภิกษุสามเณร เป็นส่วนหนึ่งหรือหน่วยหนึ่งของสังคม หรือในสังคมเป็นพลเมืองของประเทศเช่นเดียวกับประชาชนพลเมืองทั่วไป และมีพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์เป็นข้อปฏิบัติอีกส่วนหนึ่งต่างหาก

สถาบันสงฆ์ เป็นสถาบันจารีตประเพณีที่มีความสำคัญยิ่ง พระสงฆ์จากอดีตจนถึงปัจจุบันมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดและมีบทบาทสำคัญในการชี้นำสังคม ซึ่งถึงแม้บทบาทในด้านการเป็นผู้นำจะลดน้อยลงไปในปัจจุบัน แต่บทบาทด้านเป็นผู้นำทางศีลธรรมจรรยา พระสงฆ์ยังได้รับความเคารพนับถืออย่างสูง และเป็นสถาบันสังคมที่ขาดเสียไม่ได้ในชีวิตประจำวันของชาวชนบทส่วนใหญ่ ซึ่งนอกจากเป็นที่พึ่งทางใจแล้ว ยังเป็นสถานที่เอื้ออำนวยในด้านบริการสังคมอื่น ๆ ที่กลไกของรัฐบาลเข้าไปให้บริการไม่ถึง เพื่อเป็นการสร้างบูรณาการภายในชุมชน

สังคมสงฆ์ สังคมตัวอย่าง^{๒๑๔}

สังคมที่พระพุทธเจ้าทรงจัดตั้งขึ้นเป็นสังคมตัวอย่าง คือสังคมสงฆ์ โดยทรงใช้วิธีการทำให้มีระบบการที่มนุษย์มาอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน และมีระเบียบแบบ

^{๒๑๔} พระยุคลยา รณนิยธมโม (แก้วกันหา), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การจัดองค์กรคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาล”, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑-๒.

แผนในการเป็นอยู่ ตลอดจนการดำเนินกิจกรรม เพื่อให้มนุษย์เหล่านั้น ได้รับประโยชน์จากการสอนของพระองค์อย่างเต็มที่ ในระยะแรกที่พระองค์ทรงประกาศหลักคำสอนนั้น ได้มีผู้ให้ความสนใจและเข้ามาศึกษาด้วย ซึ่งพระองค์ทรงดำเนินการรับและสั่งสอนเอง พร้อมกันนั้นก็ส่งไปประกาศศาสนายังชนบทอื่น ๆ เมื่อกิจการของพระศาสนาเจริญเติบโต มีภิกษุจำนวนมากเกินกว่าที่จะทรงดูแลได้ทั่วถึง จึงมอบอำนาจให้พระสงฆ์ดูแลปกครองกันเอง โดยเคารพนับถือกันตามลำดับอาวุโส พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งในฐานะธรรมราชา ทรงปกครองแบบพ่อปกครองลูก หรืออาจารย์ปกครองศิษย์ ถือความสุจริตใจเป็นพื้นฐาน และพระพุทธองค์ทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ เป็นสามัคคีธรรม ซึ่งเราเรียกว่า **สังฆาธิปไตย** ทรงวางระเบียบข้อปฏิบัติร่วมกันที่เรียกว่า พระธรรมวินัย เป็นบรรทัดฐานสำหรับยึดถือร่วมกัน

วินัย คือ การจัดตั้งวางระบบและระเบียบ กฎเกณฑ์กติกา ที่เป็นข้อกำหนดในการจัดตั้ง รวมทั้งการจัดให้คนประพฤติปฏิบัติ หรือกิจการดำเนินไป เพื่อพัฒนาให้เข้าถึงธรรม แต่การอยู่ร่วมกันของคนจำนวนมากนั้น ย่อมต้องมีปัญหาเป็นธรรมดา ในการบริหารคณะสงฆ์ก็มีปัญหา เช่น ในการแตกความสามัคคีของพระภิกษุชาวเมืองโกสัมพี และพระเทวทัตพาลขอปกครองคณะสงฆ์ เป็นต้น การอยู่ร่วมกันของคนจำนวนมากในสังคมขนาดใหญ่ ย่อมจะมีความขัดแย้งกระทบกระทั่งกันบ้าง ทั้งในด้านความคิด การพูดและการกระทำ เพราะแต่ละคนมีพื้นฐานที่แตกต่างกัน หากไม่มีหลักแห่งการประนีประนอม ที่จะทำให้คนส่วนใหญ่ตกลงยินยอมกันได้แล้ว ย่อมจะทำให้เกิดความแตกแยกกันขึ้น

ดังนั้น เมื่อพูดถึงสังคมสงฆ์และการปกครอง จึงต้องดูที่วินัยเป็นหลัก เพราะวินัยเป็นทั้งโครงสร้าง และการจัดสภาพสังคมสงฆ์ให้เกิดความเรียบร้อย และพัฒนาบุคลากรในสังคมสงฆ์ ทุกคนจะรู้หน้าที่ของตนเอง ทั้งอำนาจ ขอบเขตของการประพฤติปฏิบัติ ซึ่งวินัยจะเป็นหลักในการปฏิบัติ และเป็นแกนกลางคอยยึดเหนี่ยวสังคมสงฆ์ ให้ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ภายใต้อำนาจเดียวกัน เพราะพระวินัยนั้น เป็นการจัดสรรโอกาส ให้ชีวิตและสังคมมีระเบียบ และมีโอกาสเกิดขึ้น ทำให้ทำอะไร ๆ ได้อย่างคล่อง ดำเนินชีวิตได้สะดวก ถ้าชีวิตและสังคมไม่มีระเบียบ ไม่เป็นระบบก็จะสูญเสียโอกาส ในการดำเนินชีวิตและทำกิจกรรมสังคมให้เป็นไปด้วยดี ลักษณะสังคมสงฆ์ในครั้งสมัยพุทธกาล จึงแตกต่างจากสังคมโดยทั่วไป

จากรายงานการวิจัยที่น่าสนใจมาก ที่เกี่ยวข้องกับการจัดองค์กรทางคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาลที่มีข้อเสนอแนะต่อการจัดองค์กรทางการเมืองการปกครองของไทย โดยควรดาเนินการใน ๒ ด้านหลัก ๆ คือ^{๒๑๕}

๑) ในด้านรูปแบบและเนื้อหาสาระของการปกครอง

ที่จะต้องส่งเสริมให้สมาชิกในสังคมมีการเรียนรู้ ทำความเข้าใจ ในรูปแบบและเนื้อหาสาระของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่แท้จริง เพื่อนำมาซึ่งการปฏิบัติตนให้ถูกต้องเหมาะสม ซึ่งในการปกครองมีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ ๓ ประการ คือ

๑.๑) จุดมุ่งหมายในการปกครอง นอกจากจะเพื่อให้สังคมได้รับความสงบสุขเรียบร้อยแล้ว จะต้องพัฒนาให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น กล่าวคือความสงบเรียบร้อยที่เกิดจากการปกครองนั้น ตามนัยทางพระพุทธศาสนายังไม่ใช่จุดมุ่งหมายที่แท้จริง มิใช่จุดมุ่งหมายในตัวแต่เป็นเพียงปัจจัย คือ สภาพเอื้อเพื่อช่วยให้แต่ละบุคคลบรรลุจุดหมายแห่งการศึกษา หรือเพื่อเป็นหลักประกันของการศึกษา จึงถือเป็นคติได้ว่าการปกครองที่มีขึ้นเป็นเรื่องของการศึกษาและเพื่อการศึกษาทั้งสิ้น เพื่อให้สมาชิกในสังคมได้มีโอกาสในการพัฒนาตนเอง

๑.๒) หลักการปกครอง ที่เป็นเนื้อหาสาระของระบบการปกครอง หรือเป็นพื้นฐานของจิตใจ แนวความคิดและพฤติกรรมต่าง ๆ ที่แสดงออก จะต้องเป็นไปตามหลักการของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่ว่า เป็นการปกครองของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน หรือจะเต็มให้เต็มตามความหมายของภาษาไทยตามหลักที่ว่า “การปกครองซึ่งประชาชน ของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน” แต่อย่างไรก็ตาม หลักการปกครองนี้ ถ้าไม่อยู่บนพื้นฐานของธรรม หรือในทางพระที่เรียกว่า “ธรรมาธิปไตย” แล้ว หลักการนั้นก็ยิ่งได้ชื่อว่าอยู่ห่างไกลจากประชาธิปไตยที่แท้จริง

๑.๓) วิธีการปกครอง การที่จะบรรลุถึงจุดมุ่งหมายตามหลักการที่วางไว้ จำเป็นต้องมีวิธีการที่ดีในการที่จะเชื่อมโยงจากหลักการไปหาจุดมุ่งหมาย โดยในการปฏิบัติจะต้องอาศัยหลักการเป็นพื้นฐานของจัดสรรหาวิธีการต่าง ๆ เพราะหลักการที่ดีงามชอบธรรม จะเป็นตัวจำกัดให้เราต้องปฏิบัติตามวิธีการที่ชอบธรรม เพื่อให้บรรลุ

^{๒๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๕-๑๐๖.

จุดมุ่งหมายที่เป็นธรรม การใช้ระเบียบและระบบที่จัดวางขึ้น จึงต้องพิจารณาว่าเป็นไปเพื่อสร้างโอกาสให้คนพัฒนาชีวิตให้ดียิ่งขึ้น หรือเป็นการจำกัดโอกาสในการพัฒนาตนเองของสมาชิกในสังคม

๒) ในด้านผู้ทำหน้าที่ในการปกครองและฝ่ายการปกครอง

ที่มีนัยความสัมพันธ์ต่อกันอย่างลึกซึ้ง เพราะต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ในการดำรงอยู่หรือดำเนินกิจกรรมร่วมกันในสังคม เพื่อก่อให้เกิดระบอบการปกครองที่ดีหรือที่ศัพท์ฝรั่งเรียกว่า Good Governance หรือ “ธรรมรัฐ” ดังนั้น ผู้ทำหน้าที่ในการปกครองและฝ่ายรับการปกครอง จึงต้องประกอบด้วยคุณธรรมหรือจริยธรรม ที่จะเป็นหลักแห่งความประพฤติในทางที่ดีที่ชอบเป็นมาตรฐานแห่งการประพฤติของแต่ละบุคคลตามบทบาทต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ก. ฝ่ายที่ทำหน้าที่ในการปกครองคนอื่น หรือผู้นำ

จะต้องมีคุณธรรมหรือจริยธรรมอันเป็นมาตรฐานในการทำงานด้านการปกครอง หรือการบริหาร ซึ่งตามนัยทางพระพุทธศาสนานั้น ผู้ที่จะทำหน้าที่ในการปกครองคนอื่นจะต้องประกอบไปด้วยคุณลักษณะ ต่อไปนี้^{๒๑๖}

(๑) การปกครองตนเอง โดยผู้ที่จะเป็นผู้ปกครองคนอื่น จะต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถในการปกครองตนเองให้ได้เสียก่อน จึงควรทำหน้าที่ในการปกครองคนอื่นต่อไป ดังพุทธพจน์ที่ว่า “บัณฑิตพึงตั้งตนไว้ในคุณธรรมที่เหมาะสมก่อน แล้งจึงสอนคนอื่นในภายหลัง จึงจะไม่มัวหมอง บุคคลสอนผู้อื่นอย่างไร ก็พึงทำตนอย่างนั้น ผู้ที่ฝึกตนดีแล้ว จึงควรฝึก (ผู้อื่น) เพราะคนนั้นแลฝึกได้ยาก” การปกครองตนเอง คือ การรู้จักควบคุมตนเองใช้สติปัญญาในการพิจารณา รู้จักสิ่งทีควรประพฤติ และไม่ควรประพฤติ ซึ่งหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ส่งเสริมการปกครองตนเองนั้น มีอยู่หลายประการ เช่น ขันติ ความอดทน หรือ หิริ ความละอายแก่ใจ และโอตตปยะ ความเกรงกลัวต่อบาป เป็นต้น”

(๒) การปกครองบุคคลและหมู่คณะ ซึ่งผู้ปกครองจำเป็นจะต้องมีหลักและวิธีการในการปกครอง ซึ่งหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่ส่งเสริมการปกครองหมู่คณะ เช่น พรหมวิหาร ๔ และสังคหวัตถุ ๔ โดยเฉพาะในหลักธรรม ๕ ข้อที่เรียกว่า จักรวรรดิวัตร ที่เป็นหน้าที่ของผู้ปกครองยิ่งใหญ่ที่เรียกว่า จักรพรรดิ

^{๒๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗-๑๑๐.

หมายถึง ผู้มีความสามารถปกครองให้บ้านเมืองดี โดยไม่ต้องใช้อำนาจบังคับ ในการปกครองแบบพุทธของเมืองไทย นอกจากจักรวรรดิวัตร ๕ ข้อ ที่ขยายย่อยออกไปเป็น ๑๒ ข้อแล้ว ยังมีหลักอื่น ๆ อีก เช่น ทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นความประพฤติส่วนพระองค์ของพระราชา หรือความประพฤติส่วนตัวของผู้ปกครอง ๑๐ ข้อ ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ และราชสังคหวัตถุ ที่เป็นหลักการสงเคราะห์ประชาชนของผู้ปกครอง เป็นต้น

(๓) ผู้ที่ทำหน้าที่ในการปกครองคนอื่นจะต้องเว้นจากอคติ คือ ฐานะอันไม่พึงถึงหรือทางที่ไม่ควรประพฤติผิด ความไม่เที่ยงธรรม ความลำเอียง ๔ ประการ คือ

(๓.๑) ฉันทาคติ คือ ความลำเอียงเพราะชอบ

(๓.๒) โทสาคติ คือ ความลำเอียงเพราะชัง

(๓.๓) โมหาคติ คือ ความลำเอียงเพราะหลง หรือเพราะเขลา

(๓.๔) ภัยาคติ คือ ความลำเอียงเพราะกลัว

ข. ฝ่ายรับการปกครองหรือสมาชิกของสังคม

เพื่อให้เกิดความสงบสุขในการอยู่ร่วมกันในสังคม นอกจากผู้ที่ทำหน้าที่ในการปกครอง จะต้องมียจริยธรรมในการปกครองแล้ว ฝ่ายที่ถูกปกครองก็จำเป็นต้องมีเหมือนกัน โดยจริยธรรมอันเป็นพื้นฐานของฝ่ายรับปกครองนั้น สามารถแบ่งออกเป็น ๓ ประการ คือ

(๑) การมีสุจริต ๓ คือ มีความประพฤติดีประพฤติชอบ ๓ ประการ คือ

(๑.๑) กายสุจริต ความสุจริตทางกาย ทำสิ่งที่ด้งามถูกต้อง ประกอบด้วยกาย

(๑.๒) วาสุจริต ความสุจริตทางวาจา พูดสิ่งที่ด้งามถูกต้อง ประพฤติชอบด้วยวาจา

(๑.๓) มโนสุจริต ความสุจริตทางใจ คิดสิ่งที่ด้งามถูกต้อง ประพฤติชอบทางใจ

(๒) การประพฤติตามอารยธรรม โดยปฏิบัติถูกต้องตามทางแห่งกุศลกรรม ๑๐ ประการ คือ

(๒.๑) ละเว้นการฆ่า การสังหาร การบีบคั้นเบียดเบียน; มีเมตตา กรุณา ช่วยเหลือเกื้อกูล สงเคราะห์กัน

(๒.๒) ละเว้นแย่งชิงลักขโมย และการเอารััดเอาเปรียบ; เคารพสิทธิ ในทรัพย์สินของกันและกัน

(๒.๓) ละเว้นการประพฤติก่อวุ่นวายในของรักของหวงแหนของ ผู้อื่น; ไม่ข่มเหงจิตใจทำลาย ลบหลู่เกียรติและวงศ์ตระกูลของกัน

(๒.๔) ละเว้นการพูดเท็จ โกหกหลอกลวง; กล่าวแต่คำสัตย์ ไม่จงใจ พูดให้ผิดจากความเป็นจริงเพราะเห็นแก่ผลประโยชน์ใด ๆ

(๒.๕) ละเว้นจากการพูดส่อเสียด ยุยง สร้างความแตกแยก; พูดแต่ คำที่สมานและส่งเสริมสามัคคี

(๒.๖) ละเว้นการพูดคำหยาบคาย สกปรกเสียหาย; พูดแต่คำสุภาพ นุ่มนวลควรฟัง

(๒.๗) ละเว้นการพูดเหลวไหล เพื่อเจ้อ; พูดแต่คำจริง มีเหตุมีผล มีสารประโยชน์ ถูกกาลเทศะ

(๒.๘) ไม่ละโมภ ไม่เพ่งเล็งคิดหาทางเอาแต่จะได้; คิดให้ คิดเสียสละ ทำให้เผื่อแผ่กว้างขวาง

(๒.๙) ไม่คิดร้ายมุ่งเบียดเบียน หรือเพ่งมองในแง่ที่จะทำลาย; ตั้ง ความปรารถนาดีแผ่ไมตรีมุ่งให้เกิดประโยชน์สุขแก่กัน

(๒.๑๐) มีความเห็นถูกต้อง เป็นสัมมาทิฐิ เข้าใจในหลักกรรมว่า ทำดี มีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว รู้เท่ากันความจริงที่เป็นธรรมดาของโลกและชีวิต มองเห็นความเป็นไปตามเหตุปัจจัย

(๓) หลักความประพฤตินี้ในข้อ ๑ ข้างต้นนั้น เป็นธรรมจรรยาและเป็น อารยธรรมที่ครบถ้วนสมบูรณ์ ทำคนให้เจริญขึ้นพร้อมทั้ง ทางกาย วาจา และใจ แต่ ผู้ใดยังไม่มั่นคงในอารยธรรม ท่านสอนว่า ผู้นั้น พึงควบคุมให้ได้ในทางการและวาจา ก่อนเป็นอย่างน้อย ด้วยการประพฤติดตามหลัก ศีล ๕ ข้อที่เป็นสิ่งเบื้องต้นของ ธรรมจรรยา ๑๐ ประการนั้น

(๔) การเว้นจากอบายมุข หรือการหลีกเลี่ยงความประพฤติที่เป็นช่องทาง ของความเสื่อมเสีย ความพินาศ ซึ่งจะเป็นเหตุให้โลกทรพย์ย่อยยับ เรียกว่า อบายมุข ๖ คือ

- (๔.๑) การติดสุราและของมีเมา
- (๔.๒) การเที่ยวกลางคืน
- (๔.๓) การติดเที่ยวดูการละเล่น
- (๔.๔) การติดการพนัน
- (๔.๕) การคบคนชั่วเป็นมิตร
- (๔.๖) การเกียจคร้านทำงาน

เพื่อให้การปกครองในระบอบประชาธิปไตยเป็นไปตามเจตนารมณ์ และจุดมุ่งหมายของการปกครอง สมาชิกในสังคมจำเป็นต้องเรียนรู้ และทำความเข้าใจในรูปแบบ เนื้อหาสาระของการปกครอง เพื่อที่จะปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้องเหมาะสม และการจัดองค์กรทางการเมืองการปกครอง จะต้องมีจุดมุ่งหมายที่เป็นไป เพื่อเป็นจัดสภาพการณ์ที่เอื้อต่อการพัฒนาตนเองของสมาชิกในสังคม โดยทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายผู้ทำหน้าที่ในปกครองและฝ่ายที่รับการปกครอง จะต้องมีหลักยึดหรือหลักของการอยู่ร่วมกันที่เรียกว่าคุณธรรม หรือจริยธรรม ซึ่งหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามีส่วนช่วยในการส่งเสริม หรือสนับสนุนเป็นอย่างมาก

๔.๙ รูปแบบของระบอบการปกครองที่พึงประสงค์ตามหลักพุทธธรรม

สำหรับแนวคิดทางการเมืองการปกครองในพระพุทธศาสนาเถรวาท ทำให้ทราบว่า รูปแบบการปกครองที่พระพุทธเจ้าทรงมีบทบาทสำคัญในการสร้างสรรค์ขึ้นมา คือรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ แม้จะไม่มีชื่อเรียกรูปแบบโดยเฉพาะ แต่การปกครองคณะสงฆ์ก็มีพัฒนาการมาตามลำดับจนมีรูปแบบเฉพาะของตนเองในที่สุด แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะทรงบัญญัติพระวินัยมาเป็นกรอบคอยควบคุมความประพฤติของสมาชิกในสังคมสงฆ์ แต่สังคมสงฆ์ก็เอื้ออำนวยให้สมาชิกในสังคมได้พัฒนาตนเองไปสู่จุดมุ่งหมายที่พึงประสงค์ได้ ตามความสามารถของแต่ละบุคคล ทั้งในระดับโลกียธรรมและโลกุตตรธรรม ส่วนในทางการเมืองการปกครองทำให้ทราบว่า แม้พระพุทธศาสนา จะเกิดขึ้นท่ามกลางสังคมทางการเมืองที่มีการปกครอง ๒ รูปแบบ คือแบบที่มีผู้ปกครองเพียงคนเดียวที่มีอำนาจมากที่สุด คือ ราชาธิปไตยกับแบบที่มีผู้ปกครองมีหลายคน ซึ่งล้วนเป็นชนชั้นสูงในสังคม โดยร่วมกันเป็นคณะผู้ปกครอง คือ สามัคคีธรรมหรืออภิชนาธิปไตย

แต่พระพุทธเจ้ามิได้ทรงสนับสนุนระบอบการปกครองรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งอย่างชัดเจนว่า เป็นระบอบการปกครองที่ดีที่สุด ทรงแสดงแต่เพียงหลักธรรมคำสั่งสอนต่าง ๆ ซึ่งในงานวิจัยนี้เรียกว่า “หลักพุทธธรรม” ไปตามความเหมาะสมแก่ระบอบการปกครองนั้น ๆ เท่านั้น โดยหลักพุทธธรรมดังที่กล่าวมานั้น อาจแบ่งออกเป็น ๒ ด้านด้วยกัน ดังนี้

(๑) **ด้านที่เป็นหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมสำหรับสมาชิกในสังคม** ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงไว้มากมาย ได้แก่ อธิปไตย ๓ พรหมวิหาร ๔ สังคหวัตถุ ๔ ราชสังคหวัตถุ ๔ เว้นอคติ ๔ จักรวรรดิวัตร ๕ ราชธรรม ๑๐ เป็นต้น แม้ว่าหลักพุทธธรรมส่วนใหญ่ จะเป็นหลักการที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่าเป็นหลักธรรมสำหรับบุคคลผู้อยู่ในสถานะของผู้ปกครองหรือผู้นำ แต่ไม่ว่าบุคคลนั้นจะเป็นผู้ปกครองหรือผู้ใต้ปกครองก็ตาม สามารถประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมเหล่านี้เป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติของตนเองหรือพึงกระทำให้เกิดขึ้นในตนได้เช่นเดียวกัน

(๒) **ด้านที่เป็นหลักการที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดต่าง ๆ ทางด้านการเมืองการปกครอง** ได้แก่ แนวคิดเรื่องอำนาจ สิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาค และหลักนิติธรรม เป็นต้น ซึ่งพิจารณาทั้งจากหลักพุทธธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้มากมาย และการปกครองของคณะสงฆ์ โดยพิจารณาจากวิธีการการปฏิบัติตามหลักธรรมต่าง ๆ และตามพระวินัยบัญญัติที่พระพุทธองค์ทรงแสดงและบัญญัติไว้ โดยอาศัยการวิเคราะห์และตีความจากหลักฐานต่าง ๆ ที่ปรากฏในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา

หลักพุทธธรรมด้านที่เป็นหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรม จึงเป็นแนวทางให้ผู้ปกครองหรือผู้อยู่ภายใต้ระบอบการปกครองนั้น ๆ นำไปประพฤติปฏิบัติ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อความสงบสุขและความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคมส่วนรวม มิได้มีจุดมุ่งหมาย เพื่อรักษาประโยชน์หรือความมั่นคงของผู้ปกครองหรือระบอบการปกครองแต่อย่างใด อีกทั้งหลักการแนวคิดต่าง ๆ ในทางการเมืองการปกครอง อย่างเช่น แนวคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาค และการยึดหลักนิติธรรมมีแง่มุม ที่พอจะเข้ากันได้กับหลักพุทธธรรม เนื่องจากหลักพุทธธรรม ตั้งอยู่บนฐานการยอมรับความจริง ทั้งในระดับสมมติสัจจะ คือความจริงโดยสมมติ และปรมาตสัจจะ คือความจริงโดยปรมาต

จากที่กล่าวมา ระบอบประชาธิปไตยซึ่งเป็นระบอบการปกครองที่พึงประสงค์ในสังคมโลกปัจจุบัน เนื่องจากมีความเป็นระบอบการปกครองที่เข้มแข็ง

ประกอบด้วยหลักการที่ดีที่เป็นสากล และมีประสิทธิผลอันเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง อีกทั้งหลักการหลายประการก็พอจะเข้ากันได้กับหลักพุทธธรรม แม้ว่า จะต้องย้อนกลับไปสู่รากฐานดั้งเดิม ตามหลักธรรมคำสั่งสอนที่พระพุทธองค์ ได้ทรงวางเป็นแนวทางไว้โดยการศึกษาวิเคราะห์และตีความ เนื่องจากพระพุทธองค์มิได้ตรัสหลักหรือแนวคิดต่าง ๆ อย่างเช่น แนวคิดเรื่องอำนาจ สิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาค และหลักนิติธรรมไว้โดยตรง แต่การศึกษาหลักพุทธธรรมทำให้ได้ความรู้พื้นฐานที่สำคัญ เพื่อจะได้คำตอบที่เกี่ยวข้องกับเรื่องรูปแบบของระบอบการปกครอง ที่พึงประสงค์ตามหลักพุทธธรรมได้มากที่สุด เพราะหลักพุทธธรรมเป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนไว้ให้ เป็นแนวทางประเพณีปฏิบัติแก่บุคคลต่าง ๆ ทุกระดับชั้น

นอกจากนี้ หลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ที่เรียกว่า หลักพุทธธรรมนี้ ไม่เหมือนกับรัฐศาสตร์ซึ่งเป็นศาสตร์ที่ศึกษาด้านการเมืองและการปกครอง แต่หลักพุทธธรรมเป็นเพียงหลักการ วิธีการ และแนวคิดที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนแก่สมาชิกของสังคม ซึ่งจะต้องมีความเกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครอง เพราะฉะนั้น เมื่อนำเอาหลักการในระบอบประชาธิปไตย คือหลักอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน หลักสิทธิเสรีภาพ หลักความเสมอภาค และหลักการปกครองโดยกฎหมาย หรือหลักนิติธรรมมาบูรณาการ รวมกันกับหลักพุทธธรรมจึงได้หลักการ วิธีการ และจุดมุ่งหมาย ดังต่อไปนี้

๔.๙.๑ หลักการ

หลักการอันสำคัญเพื่อยึดถือเป็นแนวปฏิบัติ ๔ ประการ ได้แก่ การมีอำนาจอันชอบธรรม การมีสิทธิและเสรีภาพภายใต้ขอบเขตศีลธรรมอันดีงาม การมีความเสมอภาค และการยึดหลักนิติธรรม มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. การมีอำนาจอันชอบธรรม

ในการปกครองทุก ๆ รูปแบบ มีอำนาจการปกครองเป็นฐานรองรับที่สำคัญ และอำนาจการปกครองยังเป็นเครื่องชี้วัดได้ว่า การปกครองนั้น ควรจะเป็นการปกครองระบอบใด เนื่องจากการปกครองมีบุคคล ๒ ฝ่ายที่จะต้องปฏิสัมพันธ์กัน คือฝ่ายผู้ปกครองกับฝ่ายถูกปกครอง ถึงกระนั้นก็ตาม โดยทั่วไปอำนาจมักจะอยู่กับฝ่ายผู้ปกครอง เนื่องจากสถานะความจำเป็นของสังคมที่ต้องการบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือกลุ่มบุคคลใดกลุ่มบุคคลหนึ่ง มาทำหน้าที่บริหารจัดการดูแลสังคมให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ทำให้สังคมบรรลุวัตถุประสงค์ต่าง ๆ มีความสงบสุขและมีความเหมาะสมสำหรับการดำเนินชีวิตของสมาชิกทุก ๆ คนในสังคมเป็นต้น จึงก่อให้เกิดผู้ปกครองขึ้นมา เพื่อให้มาทำหน้าที่ดังกล่าว เสมือนการทำสัญญาตกลงร่วมกันระหว่างสมาชิกในสังคม แต่การจะทำหน้าที่ผู้ปกครองให้ได้ผลสำเร็จ ตามความมุ่งหมายก็ต้องอาศัยอำนาจเป็นเครื่องมือสำคัญ

สำหรับฐานที่มาของอำนาจอันชอบธรรมในทางรัฐศาสตร์ดังที่กล่าวมาในบทที่ ๒ ตามทฤษฎีของ Max Weber ว่าอำนาจมาจาก ๓ ฐานด้วยกันคือ

(๑) อำนาจที่มาจากการปฏิบัติตามกฎหมายและความมีเหตุผล (Rational Legal-Authority)

(๒) อำนาจที่มาจากขนบธรรมเนียมประเพณี (Traditional Authority)

(๓) อำนาจที่มาจากบารมี (Charismatic Authority)^{๒๑๗}

ในปัจจุบัน อำนาจที่ได้รับการยอมรับกันโดยทั่วไปในสังคมที่ปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตยว่า มีความชอบธรรมมากที่สุด คือ อำนาจที่มาจากการปฏิบัติตามกฎหมายและความมีเหตุผล เนื่องจากกฎหมายนอกจากจะตั้งอยู่บนรากฐานของความกลัวการถูกลงโทษแล้ว ยังเกิดขึ้นจากข้อตกลงที่กระทำกันอย่างเต็มใจด้วย อีกทั้งอำนาจที่มาจากการปฏิบัติตามกฎหมายนี้ มิใช่เรื่องที่มุ่งเน้นไปที่ตัวบุคคล อย่างเช่นอำนาจที่มาจากขนบธรรมเนียมประเพณีและอำนาจที่มาจากบารมี แต่ให้ความสำคัญแก่กฎหมายที่ตราขึ้น มาจากการตกลงร่วมกันจากทุกฝ่ายอย่างถูกต้อง

^{๒๑๗} ดูรายละเอียดใน Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, Translated by A.M. Henderson and Talcott Parsons, (New York: Free Press of Glencoe, 1947), pp. 329-363.

ตามกระบวนการอย่างมีเหตุผล เมื่อต้องการระบอบการปกครองที่มีธรรมอันใด กฎหมายก็ต้องมีธรรมอันนั้น^{๒๑๘} แม้กฎหมายจะเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการปกครอง แต่ในระบอบประชาธิปไตยนั้น คนทุกคนชั้นต่างก็ให้การยอมรับและล้วนต้องอยู่ภายใต้กฎหมายอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน เนื่องจากกฎหมายจะต้องมีเหตุผลรองรับ ที่สามารถทำให้คนส่วนใหญ่ยอมรับได้ เพราะฉะนั้น การได้มาซึ่งอำนาจจึงต้องได้มาตามกฎหมาย จึงจะมีความชอบธรรมและได้รับการยอมรับ

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าอำนาจอันชอบธรรมจะได้มาอย่างถูกต้องตามกฎหมายแล้ว แต่ยังต้องอาศัยอีกส่วนหนึ่ง คือการยอมรับจากสมาชิกในสังคม ตามระบอบประชาธิปไตยนั้น ต้องอาศัยมติของสมาชิกส่วนใหญ่เป็นเกณฑ์ที่เห็นชอบให้คนหนึ่ง หรือกลุ่มบุคคลหนึ่งขึ้นมาเป็นผู้ทำหน้าที่ในการปกครองหรือบริหารบ้านเมือง นอกจากนี้ ผู้ปกครองหรือผู้บริหารนั้นจะต้องทำหน้าที่อย่างถูกต้อง ตามขอบเขตภายในกฎหมายหรือกฎหมายที่สมาชิกในสังคมร่วมกันกำหนดขึ้น และดำเนินการให้บริการต่าง ๆ แก่สมาชิกทุก ๆ คน อย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน โดยไม่มีการเลือกปฏิบัติแม้แก่สมาชิกส่วนน้อยที่ไม่ได้เห็นชอบให้ตนหรือพวกตนเป็นผู้ปกครองหรือผู้บริหาร

เพราะฉะนั้น แม้จะได้อำนาจมาอย่างถูกต้องชอบธรรมตามกฎหมายแล้ว แต่ถ้าขาดการยอมรับจากสมาชิกในสังคมและใช้อำนาจไปในทางที่ไม่ถูกต้องเกินขอบเขตของกฎหมาย การใช้อำนาจไปในด้านต่าง ๆ ในการปกครองหรือในด้านการบริหารนั้น ย่อมจะไร้ความชอบธรรม ในขณะเดียวกันระหว่างสมาชิกด้วยกันก็จะต้องยอมรับกฎหมายหรือกฎหมายต่าง ๆ ด้วย โดยมีผู้ปกครองนั่นเอง เป็นผู้ดูแลให้สมาชิกแต่ละคนประพฤติปฏิบัติตามกฎหมายหรือตามกฎหมายที่ตกลงร่วมกันไว้ ดังนั้น ผู้ปกครองหรือผู้บริหารจะคงอำนาจอยู่ได้หรือไม่ ขึ้นอยู่กับการได้มาซึ่งอำนาจอันชอบธรรม การใช้อำนาจได้อย่างถูกต้องชอบธรรม และการยอมรับจากประชาชนส่วนใหญ่ในฐานะสมาชิกในสังคม

อำนาจอันชอบธรรม หากพิจารณาตามหลักพุทธธรรมดังที่กล่าวมาแล้ว ก็ใกล้เคียงกับแนวทางรัฐศาสตร์ แม้ว่าหลักพุทธธรรม จะมีได้จำเพาะเจาะจงลงไปว่า

^{๒๑๘} สมภาร พรหมทา, “กฎหมายคืออะไร”, วารสารปัญญา, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ (ตุลาคม ๒๕๕๓), หน้า ๓๐-๓๑.

อำนาจอันชอบธรรมนั้น มาจากการปฏิบัติตามกฎหมายอย่างเช่นระบอบประชาธิปไตยที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน แต่หลักพุทธธรรมพิจารณาเจตนารมณ์ของสมาชิกในสังคมเป็นหลัก หากสมาชิกในสังคมเห็นพ้องต้องกันว่า จะมอบอำนาจให้บุคคลหรือกลุ่มบุคคลใดเป็นผู้ปกครองหรือผู้บริหารประเทศ บุคคลหรือกลุ่มบุคคลนั้นย่อมมีอำนาจอันชอบธรรม เนื่องจากได้รับฉันทานุมัติจากสมาชิกในสังคมที่มีเจตนารมณ์ร่วมกันแล้วนั่นเอง จึงเป็นไปได้ว่า ฉันทานุมัติที่สมาชิกในสังคมตกลงร่วมกันดังกล่าว จึงเป็นเช่นเดียวกันกับกฎกติกาหรือกฎหมายนั่นเอง เมื่อบุคคลหรือกลุ่มบุคคลใดได้รับฉันทานุมัติแล้ว ในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ทางด้านการปกครองหรือการบริหาร บุคคลหรือกลุ่มบุคคลนั้น ก็จะต้องดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ โดยความชอบธรรม เพื่อให้สมาชิกในสังคมเกิดความพึงพอใจเช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม ความชอบธรรมจะเกิดขึ้นได้นั้น นอกจากจะต้องดำเนินการภายใต้ขอบเขตของกฎกติกาหรือกฎหมายและทำให้สมาชิกในสังคมยอมรับแล้ว ตามหลักพุทธธรรมยังมองว่าจะต้องดำเนินการภายใต้ขอบเขตแห่ง “ธรรม” คือหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมที่ผู้ปกครองหรือผู้บริหารควรมีหรือควรปฏิบัติให้มีในตนด้วย เพราะฉะนั้น ตามหลักพุทธธรรมผู้ปกครองหรือผู้บริหารจะคงอยู่ในอำนาจได้นานหรือไม่ ขึ้นอยู่ที่ผู้ปกครองหรือผู้บริหารมี “ธรรม” เป็นหลักการสำคัญในการปกครองหรือการบริหาร ซึ่งได้แก่ ราชธรรม ๑๐ จักรวรรดิวัตร ๕ ราชสังคหวัตถุ ๔ และเวไนยคติ ๔ เป็นต้น หลักธรรมเหล่านี้ จึงเป็นกรอบแนวทางสำหรับการประพฤติปฏิบัติของผู้ปกครอง ซึ่งทำให้ผู้ปกครองยึดถือธรรมเป็นอำนาจ (Right is might)^{๒๑๙}

หากผู้ปกครองใดไม่มีธรรมเหล่านี้ หรือประพฤติปฏิบัติตนขาดตกบกพร่องไม่อยู่ในร่องในรอยแห่งธรรมของผู้ปกครอง ผู้ปกครองหรือผู้บริหารนั้น ก็หมดความชอบธรรมที่จะอยู่ในอำนาจได้ต่อไป แม้ในแง่สมมติสัจจะ ผู้ปกครองนั้นจะใช้อำนาจทางด้านต่าง ๆ อยู่ได้เนื่องจากมีกฎหมายรองรับว่าให้ถือเอาเสียงข้างมากตามระบอบประชาธิปไตย แต่การใช้อำนาจนั้นก็ถือว่าขาดความชอบธรรม เนื่องจากในแง่ปรมัตถสัจจะ ความถูกต้องชอบธรรมตามกฎหมาย มิใช่เรื่องของเสียงข้างมากเสมอไป แต่ต้องยึดในหลักการของกฎหมายโดยเข้าใจว่าถ้าเป็นเรื่องที่ผิดต่อศีลธรรม

^{๒๑๙} ส. ศิวรักษ์, “อนาคตประชาธิปไตยไทย: บทเรียนจากอดีต”, ปาจารย์สาร, ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๓๖), หน้า ๑๒.

จะอาศัยเสียงข้างมากมาบดเบือนไม่ได้ เพราะถ้าเรื่องนั้น ถูกแม้เสียงเดียวก็ต้องถือว่า ถูก ถ้าเรื่องนั้นผิดแม้เสียงเดียวก็ต้องถือว่าผิด ความถูกผิดต้องถือตามหลักการหรือความจริง^{๒๒๐} และผู้ได้ปกครองในฐานะสมาชิกในสังคม ก็มีอำนาจอันชอบธรรม เช่นเดียวกันที่จะถอดถอนผู้ปกครองหรือผู้บริหารนั้นออกจากตำแหน่งได้

ดังนั้น ตามแนวคิดตามระบอบประชาธิปไตยและตามหลักพุทธธรรม ทั้งผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองแต่ละฝ่ายต่างก็มีอำนาจอันชอบธรรม เนื่องจากอำนาจอันชอบธรรมเกิดขึ้นได้ทั้ง โดยตัวของบุคคลนั่นเองและเกิดจากบุคคลอื่นหรือสิ่งอื่นมอบให้ อีกทั้งความสำคัญของอำนาจตามหลักพุทธธรรมมิได้อยู่ที่ว่าอำนาจอยู่ที่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลใด แต่ความสำคัญอยู่ที่การได้มา การใช้และการดำรงอยู่ในอำนาจอย่างชอบธรรมหรือไม่ต่างหาก

๒. การมีสิทธิและเสรีภาพภายใต้ขอบเขตของศีลธรรม

สำหรับสิทธิและเสรีภาพ (Rights and Liberty) ถือว่า เป็นหลักการที่สำคัญซึ่งเป็นพื้นฐานของระบอบประชาธิปไตยอันเป็นระบอบการปกครองที่พึงประสงค์ในทางรัฐศาสตร์ สิทธิเป็นสิ่งที่มิอยู่คู่กับมนุษย์มาตั้งแต่เกิดไม่ว่ามนุษย์จะรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม เป็นสิ่งที่บุคคลพึงมีพึงได้หรือควรจะได้ตามที่ตนเองต้องการ โดยที่บุคคลนั้น มีอำนาจอันชอบธรรมที่จะอ้างหรือเรียกร้องเอาได้ และเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคลที่แต่ละบุคคลมีอย่างสมบูรณ์ และคำว่า “สิทธิ” ในระบอบประชาธิปไตยเป็นคำที่ใช้คู่กันกับคำว่า “เสรีภาพ” ซึ่งเป็นความสามารถของมนุษย์ที่จะกระทำการใด ๆ ก็ได้ตามความต้องการ โดยไม่มีสิ่งใดขัดขวาง แต่การจะวัดว่ามนุษย์มีเสรีภาพหรือไม่นั้น มักจะดูกันที่การปฏิบัติในเรื่องสิทธิ ด้วยเหตุนี้ สิทธิจึงเป็นตัวบ่งชี้ถึงการมีเสรีภาพ และจัดเป็นหลักการสำคัญในระบอบประชาธิปไตย จนต้องมีการบัญญัติกฎหมายต่าง ๆ ขึ้นมายืนยันเป็นหลักประกันสิทธิของประชาชน เริ่มตั้งแต่กฎหมายสูงสุดคือรัฐธรรมนูญ ซึ่งจะต้องรับประกันให้มีสิทธิหรือเสรีภาพพื้นฐานของพลเมือง เช่น สิทธิหรือเสรีภาพในการพูดจาแสดงออก การเสนอข่าวสาร ข้อมูลและความคิดเห็นของหนังสือพิมพ์ การนับถือศาสนา การชุมนุม ตลอดจนสิทธิ

^{๒๒๐} แสวง บุญเฉลิมวิภาส, “หลักการระดับปรมาตลัสจะ มิใช่เรื่องของเสียงข้างมาก”, **จุลสารสมาคมนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์**, สมัยที่ ๑๙ ฉบับที่ ๔ (ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๕๖), หน้า ๓๕.

ในการครอบครองทรัพย์สิน การได้รับโอกาสในการศึกษา การทำงาน การเดินทาง การดำรงชีวิต การใช้สิ่งสาธารณูปโภค และการปฏิบัติอย่างเสมอภาคกันตามกฎหมาย เพราะฉะนั้น การมีแนวคิดเรื่องสิทธิจึงทำให้ระบอบประชาธิปไตยได้รับการสนับสนุนว่าเป็นระบอบที่ชอบธรรม^{๒๒๑}

นอกจากนี้ สิทธิตามหลักการในระบอบประชาธิปไตย เป็นหลักการที่พอจะเข้ากันได้กับหลักพุทธธรรม เนื่องจากตามหลักพุทธธรรมมีหลักคำสอนเรื่องความจริง ๒ ระดับ คือความจริงในระดับที่มนุษย์หรือสังคมกำหนดสมมติกันขึ้นมาที่เรียกว่า “**สมมติสัจจะ**” และความจริงตามธรรมชาติที่แท้จริง ซึ่งไม่มีสิ่งใดที่จะยึดมั่นถือมั่นได้ที่เรียกว่า “**ปรมัตถสัจจะ**” นอกจากนี้ ยังมีหลักธรรมคำสอนด้านศีลธรรม เพื่อมิให้มนุษย์ละเมิดกันและกันในด้านต่าง ๆ และป้องกันมิให้เกิดความเห็นแก่ตัว เอารอดเอาเปรียบบุคคลอื่น แม้ในระดับปรมัตถสัจจะ ไม่มีสิ่งใดที่คนเราสามารถยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นของตนเองได้อย่างแท้จริง แต่หากมองในระดับสมมติสัจจะ มนุษย์ย่อมมีสิทธิในร่างกาย ชีวิตของตนเอง และทรัพย์สินต่าง ๆ ที่ตนแสวงหามาได้ ตามหลักพุทธธรรมจึงมีหลักธรรมคำสอนเรื่องศีล ๕ ที่มุ่งมิให้คนเราละเมิดสิทธิในร่างกาย ชีวิต และทรัพย์สินของบุคคลอื่นด้วยกายและวาจา^{๒๒๒}

เพราะฉะนั้น การมีและการรับรองสิทธิของคนเราในด้านต่าง ๆ จึงมิได้ขัดกับหลักพุทธธรรมตามแนวทางความจริงในระดับสมมติสัจจะ เพื่อป้องกันมิให้คนเราละเมิดสิทธิของกันและกันทั้งในร่างกาย ชีวิต และทรัพย์สิน ด้วยเหตุดังกล่าว การส่งเสริมแนวคิดเรื่องสิทธิตามระบอบประชาธิปไตย จึงเป็นการส่งเสริมศีลธรรมตามหลักพุทธธรรมด้วยเช่นเดียวกัน

ส่วนการมีเสรีภาพเป็นภาวะที่พึงปรารถนาทั้งในระบอบประชาธิปไตย และตามหลักพุทธธรรม การมีเสรีภาพตามหลักการในระบอบประชาธิปไตย ทำให้บุคคลสามารถที่จะทำ พูด คิดหรือไม่กระทำ พูด คิดสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างอิสระและได้

^{๒๒๑} ดูรายละเอียดใน เอียน ชาปิโร, “ประชาธิปไตย”, ใน **ปรัชญากับอนาคตของประชาธิปไตย**, อุกฤษฏ์ แพทย์น้อย บรรณาธิการ, (กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, ๒๕๕๔), หน้า ๙๗.

^{๒๒๒} ดูรายละเอียดใน สมภาร พรหมทา, “สิทธิในทัศนะของพุทธศาสนา”, **วารสารพุทธศาสนศึกษา**, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๓๗), หน้า ๔๔-๖๔.

ตามความประสงค์ของตนเอง โดยปราศจากการกีดกันหรือขัดขวางใด ๆ โดยบุคคลอื่นเพื่อมิให้กระทำ พูด คิด หรือปราศจากการบังคับโดยบุคคลอื่นให้กระทำ พูด คิด หรือไม่ให้กระทำ พูด คิดการสิ่งต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้ เสรีภาพจึงมีทั้งเสรีภาพทางกาย ทางวาจา และทางใจ และในสังคมโดยทั่วไปมักจะนำเสรีภาพมาใช้คู่กันกับคำว่า “สิทธิ” จึงกลายเป็น “สิทธิเสรีภาพ” เพราะฉะนั้น สิทธิเสรีภาพ จึงหมายถึงอำนาจ หรือความสามารถในการพูดหรือการกระทำใด ๆ อย่างอิสระ โดยที่ไม่ล่วงเกินหรือละเมิดสิทธิของผู้อื่น เช่น เรามีสิทธิในการใช้รถใช้ถนน เราสามารถขับรถไปตามถนนได้ทุกแห่งและทุกเวลา แต่เราไม่อาจขับรถไปชนบุคคลอื่น หรือทรัพย์สินของผู้อื่น เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การมีเสรีภาพดังกล่าวตามหลักพุทธธรรม ถือว่ายังมีข้อจำกัด เนื่องจากไม่ใช่เสรีภาพที่แท้จริง คนเราแม้จะมีอิสระสามารถกระทำ พูด คิด ทุกอย่างได้ตามความปรารถนา แต่ในความเป็นจริงในสังคมนะบอบประชาธิปไตย แม้จะให้ใช้เสรีภาพอย่างเต็มที่ แต่ก็ต้องอยู่ภายในขอบเขตตามที่กฎหมายกำหนดไว้ และในทางสังคมก็ยังคงคำนึงถึงเรื่องศีลธรรมอันดีงามด้วย อย่างเช่นหลักพุทธธรรม ได้อธิบายไว้ก็คือ ศีล ๕ กฎแห่งกรรม เป็นต้น อีกทั้งตามหลักพุทธธรรมก็มองว่า คนเรายังไม่มีเสรีภาพที่แท้จริง ตราบใดที่ยังตกอยู่ภายใต้อำนาจของกิเลสตัณหา หากต้องการที่จะมีเสรีภาพอย่างแท้จริงได้ก็ต้องหลุดพ้นจากอำนาจของกิเลสตัณหาทั้งปวง ดังนั้น การมีสิทธิและเสรีภาพตามระบอบประชาธิปไตย จึงควรจะเป็นพลังผลักดันให้สมาชิกแต่ละคนมุ่งไปสู่การมีสิทธิและเสรีภาพ แบบที่ไม่เห็นแก่ตัวจนไปละเมิดสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่น และใช้สิทธิและเสรีภาพที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์ในแง่ของการพัฒนาตนเองไปสู่การใช้สิทธิเสรีภาพ เพื่อประโยชน์ส่วนรวม และความมีเสรีภาพที่แท้จริงคือไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของกิเลสตัณหาทั้งปวงด้วย

๓. การมีความเสมอภาค

ความเสมอภาค(Equality) ถือว่า เป็นหลักการสำคัญในระบอบประชาธิปไตย หากมองในแง่ของการปฏิบัติในสังคมต่าง ๆ ไม่สามารถทำให้ความเสมอภาคเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเสมอภาคเท่าเทียมกันของคนทุกคน เนื่องจากเหตุปัจจัยทางด้านกำลังและสติปัญญาของปัจเจกบุคคลแต่ละคนที่ไม่เท่ากัน และเหตุปัจจัยด้านอื่น ๆ ทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองที่ไม่

สามารถเอื้ออำนวยให้เกิดผล คือความเสมอภาคได้ เพราะฉะนั้น ความเสมอภาคจึงไม่ใช่การทำให้ทุกคนเท่าเทียมกันหมดทุกอย่าง แต่ให้มีความเสมอภาคกันในบางด้านได้เท่านั้น^{๒๒๓}

ในแง่ของหลักการกล่าวได้ว่า ความเสมอภาคเป็นหลักการ ที่มีความสำคัญและจำเป็น จะต้องมีอยู่ในทุก ๆ สังคม เพราะความเสมอภาคทำให้การใช้สิทธิและเสรีภาพเป็นไปอย่างทั่วถึง ทำให้เกิดการยอมรับในคุณค่าและศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์อย่างเท่าเทียมกัน^{๒๒๔} เมื่อยอมรับว่า ทุกคนมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน มนุษย์แต่ละคนจะเป็นอิสระจากกัน เพราะไม่ต้องอยู่ภายใต้อำนาจบังคับบัญชาของใคร และความเสมอภาคยังนำไปสู่ความเสมอภาคในด้านอื่น ๆ อย่างเช่น ความเสมอภาคในการได้รับโอกาสในด้านต่าง ๆ อย่างเท่าเทียมกัน เพราะฉะนั้น ความเสมอภาคในฐานะที่เป็นสิ่งที่พึงประสงค์ ทุก ๆ สังคมจึงต้องสร้างให้เกิดขึ้นจริงในสังคมของตนเองให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ แม้ในความเป็นจริงในสังคม ยังปรากฏให้เห็นถึงการปฏิบัติต่อกันและกันอย่างไม่เสมอภาคอยู่ ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำแตกต่างกันระหว่างสมาชิกในสังคม

สภาพความเป็นอยู่ของมนุษย์ในสังคมต่าง ๆ นอกจากจะอยู่ภายใต้ความเสมอภาคตามที่สังคมนั้น ๆ พยายามกำหนดหรือสร้างขึ้นในด้านต่าง ๆ แล้ว หลักการสำคัญคือมนุษย์ทุกคนยังมีความเสมอภาคในฐานะที่เป็นมนุษย์ที่มีศักดิ์ศรีและคุณค่าเหมือน ๆ กัน แม้จะเป็นความเสมอภาคขั้นพื้นฐาน แต่เป็นความเสมอภาคที่เป็นจริงตามธรรมชาติอันเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป โดยเชื่อว่า เมื่อทุกคนมีความเป็นมนุษย์ก็ย่อมจะรู้จักใช้เหตุผลและสติปัญญาในการพิจารณาเรื่องราวหรือสิ่งต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง เพราะมนุษย์มีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกันทุกคน เพราะฉะนั้น ไม่ว่าสังคมจะเป็นอย่างไรจะมีความเสมอภาคในด้านต่าง ๆ อย่างแท้จริงหรือไม่ ประเด็นสำคัญมนุษย์ มีความเสมอภาคอย่างเท่าเทียมกันอย่างแท้จริงในเรื่องการคิด พูด หรือกระทำได้อย่างอิสระ ถึงกระนั้นก็ตาม การคิด พูด หรือกระทำได้อย่างอิสระ

^{๒๒๓} ดูรายละเอียดใน สมภาร พรหมทา, **ปรัชญาสังคมและการเมือง**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๓๗-๑๓๘.

^{๒๒๔} ดูรายละเอียดใน ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์, **กฎหมายรัฐธรรมนูญ: หลักการใหม่ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐**, หน้า ๗๔-๗๕.

เสมอภาคเท่าเทียมกันนั้น ตามหลักพุทธธรรมถือว่าอยู่ภายใต้ความเสมอภาคของกฎแห่งกรรม ทำให้การคิด พุท หรือกระทำนั้นย่อมเป็นไปได้ทั้งในทางที่ดี (สุจริต) และทางที่ไม่ดี (ทุจริต) แต่ผลที่จะเกิดตามมาตามหลักกฎแห่งกรรมก็คือบุคคลกรรมใดได้ย่อมได้รับผลของกรรมนั้น ทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว เสมอภาคเท่าเทียมกันหมด ดังนั้น ในแง่ของกฎแห่งกรรมตามหลักพุทธธรรมเมื่อเหตุเป็นอย่างไร ผลที่ออกมา ก็จะเป็นเช่นนั้น

นอกจากนี้ แม้ว่าสภาพสังคมโดยทั่วไป จะไม่มีความเสมอภาคเท่าเทียมกันอย่างแท้จริง ในด้านต่าง ๆ ซึ่งยังมีความเหลื่อมล้ำต่ำสูงกันอยู่ หรือการที่คนเราเกิดมามีรูปร่าง หน้าตา หรือสติปัญญาไม่เท่าเทียมกัน แต่ไม่ได้หมายความว่า จะนำมาเป็นข้ออ้าง เพื่อใช้หลีกเลี่ยงในการพัฒนาศักยภาพชีวิตของตนเองหรือในการเลือกที่จะดำเนินชีวิตอย่างไร เนื่องจากตามหลักพุทธธรรมถือว่า คนเรายังมีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกันในการที่จะทำความดีละความชั่วได้ โดยไม่ต้องรอรับโอกาสจากบุคคลหรือจากสังคมเท่านั้น เพราะโดยหน้าที่ที่แต่ละคนจะพึงกระทำนั้น ทุกคนจะต้องทำหน้าที่ให้ดีที่สุดสำหรับตนเองในด้านต่าง ๆ เพื่อดำรงอยู่ในสังคมให้ได้อย่างมีความสุข และยังต้องทำหน้าที่เพื่อบุคคลอื่นรอบข้าง ที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับตนเองด้วย เพราะฉะนั้น ทุกคนจึงมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน โดยหน้าที่ที่จะพึงปฏิบัติทั้งต่อตนเองและต่อบุคคลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับตนเองด้วย

อย่างไรก็ตาม ความเสมอภาคในทางสังคมในด้านต่าง ๆ ตามหลักพุทธธรรม ก็ได้ละเลยเพราะถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นเช่นกัน ในฐานะที่ความเสมอภาคเป็นพื้นฐานรองรับ เพื่อให้มนุษย์ทุกคนได้รับความยุติธรรม ทั้งในด้านโอกาสและความสะดวกที่จะพัฒนาศักยภาพของตนเองได้มากยิ่งขึ้น ดังเช่นการเกิดสังคมสงฆ์ขึ้นมาเนื่องจากพระพุทธองค์ทรงต้องการเปิดโอกาสให้คนทุกชนชั้นวรรณะ ได้เข้ามาร่วมเป็นสมาชิกในสังคมอยู่ภายใต้พระธรรมวินัยอย่างเสมอภาคกัน เพื่อจะได้ใช้พื้นที่ในสังคมสงฆ์พัฒนาตนเอง ตามแนวทางที่พระองค์ได้ทรงแสดงไว้ได้มากยิ่งขึ้น แต่ความเสมอภาคเช่นนี้ เป็นความเสมอภาคที่มนุษย์และสังคมนั้น ๆ จะต้องสร้างสรรค์ให้เกิดขึ้นเอง ดังนั้น การมีความเสมอภาคก็เพื่อเปิดโอกาสให้มีการพัฒนาชีวิตของแต่ละคน และทุกคนสามารถอยู่ร่วมกันได้โดยการให้เกียรติกกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน และทำหน้าที่ของตนเองที่พึงกระทำได้อย่างถูกต้อง

๔. การยึดหลักนิติธรรม

สังคมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสังคมระดับใดก็ตาม จะต้องมีการมีกฎกติกาเฉพาะของสังคมนั้น ๆ ซึ่งสมาชิกในสังคมได้ตกลงเห็นชอบร่วมกันไว้ อย่างเช่น สังคมระดับประเทศ ก็ต้องมีกฎกติกาของสังคมเช่นเดียวกันนั้นก็คือกฎหมายต่าง ๆ ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องมือสำคัญในทางการเมืองการปกครองที่จำเป็นจะต้องมีทุก ๆ สังคม เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคม และเพื่ออำนวยความสะดวกให้เกิดความเป็นธรรมหรือความยุติธรรมในสังคม และกฎหมายเองยังเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นว่าในสังคมนั้น ๆ ปกครองด้วยระบอบการปกครองใด

อย่างเช่นในสังคมที่มีกฎหมาย ให้การคุ้มครองปกป้องสิทธิเสรีภาพของประชาชนอย่างเสมอภาคกัน และจัดวางโครงสร้างทางอำนาจโดยการแบ่งออกเป็นฝ่ายบริหาร นิติบัญญัติ และตุลาการให้คอยถ่วงดุลกัน อำนาจซึ่งไม่รวมอำนาจไปอยู่ที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเท่านั้น แสดงให้เห็นว่าสังคมนั้น มีความเป็นประชาธิปไตยสูง แต่ว่าหากสังคมใดมีกฎหมายที่ให้อำนาจมากแก่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลโดยสิทธิขาดแต่เพียงฝ่ายเดียวเท่านั้น โดยไม่มีฝ่ายใดคอยถ่วงดุลกัน อำนาจระบอบการปกครองในสังคมนั้น ก็มีความห่างไกลจากความเป็นประชาธิปไตย เพราะฉะนั้น การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการปกครองนั้น จะต้องดำเนินการให้เป็นไปโดยชอบธรรมภายใต้หลักการที่เรียกว่า “หลักนิติธรรม” (The Rule of Law) คือ การยึดหลักกฎหมายในการปกครอง มิใช่เป็นการปกครองตามอำเภอใจหรือตามอำนาจของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง หรือกลุ่มบุคคลใดกลุ่มบุคคลหนึ่ง นอกจากนี้กฎหมายต่าง ๆ จะต้องเกิดจากความเห็นชอบและยอมรับร่วมกันของทุกฝ่าย และมีการบังคับใช้อย่างเสมอภาคกันทุกคนโดยไม่เลือกที่รักมักที่ชัง^{๒๒๕}

ในการปกครองถือว่า การมีกฎหมายเป็นสิ่งจำเป็น แต่กฎหมายจะมีความเป็นกฎหมายก็ต่อเมื่อสมาชิกในสังคมตกลงเห็นชอบและยอมรับร่วมกัน เมื่อนำไปใช้ในสังคมก็มีการบังคับใช้อย่างเสมอภาคกันทุกคน โดยสมาชิกทุกคนก็ต้องให้ความเคารพยำเกรงในกฎหมายนั้นด้วย กฎหมายจึงจะมีความศักดิ์สิทธิ์และมีคุณค่าต่อสังคม ในฐานะที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยให้แก่

^{๒๒๕} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ์ โพธิ์แท่น, ประชาธิปไตย: แนวความคิดและตัวแบบประเทศไทยในอุดมคติ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๔), หน้า ๔๙.

สังคมทุก ๆ สังคม และกฎหมายนั้นเป็นที่ทราบกันดีว่ามีทั้งส่วนที่เป็นข้อห้ามมิให้บุคคลละเมิดและส่วนที่ให้บุคคลสามารถกระทำการต่าง ๆ ได้ตามที่กฎหมายได้อนุญาตไว้ บุคคลใดที่ละเมิดกฎหมาย ก็จะได้รับ การตัดสิทธิลงโทษตามกระบวนการยุติธรรมทางกฎหมาย ส่วนบุคคลใดที่ปฏิบัติตามกฎหมาย ไม่มีพฤติกรรมละเมิดกฎหมายก็จะได้รับการคุ้มครองดูแลตามกฎหมายเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม สังคมทุก ๆ สังคมมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาด้วยเหตุปัจจัยต่าง ๆ อย่างเช่น สมาชิกในสังคมมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น พฤติกรรมของสมาชิกในสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ความเชื่อมโยงถึงกันและมีความใกล้ชิดกันมากขึ้นระหว่างสังคมต่าง ๆ ในโลกปัจจุบัน เป็นต้น จึงเป็นสาเหตุให้สังคมต่าง ๆ มีความจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลง หรือเพิ่มเติมกฎหมายให้มีความเท่าทันกับสภาพการณ์ทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป มิฉะนั้น ปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นจะไม่ได้มีการแก้ไขอย่างเท่าทันต่อสถานการณ์ เพราะฉะนั้น แม้ว่ากฎหมายจะเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและสภาพการณ์ต่าง ๆ ทางสังคม แต่สาระสำคัญของความเป็นกฎหมาย ก็ยังคงดำเนินอยู่อย่างเดิมในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการปกครองเพื่อรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคม

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า กฎหมายเป็นปัจจัยส่วนหนึ่ง ที่ส่งเสริมให้การปกครองดำเนินไปได้ด้วยความเรียบร้อย ในฐานะที่เป็นเครื่องมือควบคุมดูแลความประพฤติของสมาชิกในสังคม ให้อยู่ร่วมกันได้อย่างเป็นปกติสุข แม้กฎหมายจะเป็นเพียงสิ่งที่มนุษย์กำหนดตกลงร่วมกัน เพื่อนำมาใช้ในสังคมของตนเท่านั้น แต่ก็มีคุณค่าและประโยชน์อย่างสูงในฐานะที่เป็นเครื่องมือจัดวางระเบียบให้สังคม เช่นเดียวกับสังคมสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธองค์ทรงบัญญัติพระวินัยไว้ให้แก่สงฆ์ เพื่อเป็นแบบแผนและแนวทางประพฤติปฏิบัติให้แก่สมาชิกในสังคมสงฆ์ จะได้อยู่ร่วมกันได้ด้วยความ เป็นระเบียบเรียบร้อย ก่อให้เกิดความสงบสุข สามารถอำนวยความสะดวกให้เกิดการสร้างสรรคพัฒนาตนเองและสังคมได้ แม้พระพุทธองค์จะทรงเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว แต่พระวินัยที่พระองค์บัญญัติไว้แล้วนั้น เป็นเสมือนผู้ปกครองคณะสงฆ์แทนพระองค์ได้เป็นอย่างดี

ดังนั้น การยึดกฎหมายเป็นแนวทางในการปกครองที่เรียกว่า “หลักนิติธรรม” นี้ จึงเป็นหลักการพื้นฐานที่สำคัญในการปกครอง เพื่อให้การปกครองดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย และเพื่อความเป็นธรรมคือความเสมอภาคเท่าเทียมกัน

สังคม อีกทั้งกฎหมายยังมีส่วนสำคัญในการผลักดันให้สังคมดำเนินไปในทิศทางที่สังคมนั้นต้องการด้วย

๔.๙.๒ วิธีการ

วิธีการอันสำคัญในการปฏิบัติตามหลักการ เป็นขั้นตอนอย่างมีระบบ ได้แก่ การมีผู้ปกครองที่มีคุณภาพ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครองสัมพันธ์กันโดยหน้าที่ และการยึดธรรมเป็นแกนหลักของโครงสร้างทางการเมืองการปกครอง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. การมีผู้ปกครองที่มีคุณภาพ

คำว่า “คุณภาพ” ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้อธิบายความหมายไว้ว่าเป็น “ลักษณะที่ดีเด่นของบุคคลหรือสิ่งของ”^{๒๒๖} จะเห็นได้ว่า ด้านรัฐศาสตร์หรือปรัชญาการเมืองการปกครอง จะมีความเห็นที่แตกต่างหลากหลายกันอยู่เกี่ยวกับคุณภาพของผู้ปกครอง เนื่องจากระบบการปกครองแต่ละอย่างมีจำนวนผู้ปกครอง และคุณภาพของผู้ปกครองไม่เหมือนกัน โดยการพิจารณาจากเป้าหมายของการปกครอง และด้วยคำว่า “ผู้ปกครอง” หากพิจารณาจากระบบการปกครองบางรูปแบบ ก็จะได้เห็นว่า ผู้ปกครองคือผู้ที่อยู่บนยอดสุดของโครงสร้างทางการเมืองการปกครอง ซึ่งเป็นการมองจากฐานความคิดที่ยอมรับว่า ผู้ปกครองคือผู้ที่มีอำนาจมากที่สุด เพราะการใช้อำนาจมีลักษณะการใช้แบบจากข้างบนลงข้างล่าง แต่สำหรับระบบการปกครองบางระบบ จะพบว่า ผู้ปกครองที่ขึ้นมาทำหน้าที่บริหารปกครองบ้านเมือง ไม่ใช่เป็นผู้ที่มีอำนาจมากที่สุดอย่างแท้จริง เพราะผู้ที่มีอำนาจมากที่สุดอย่างแท้จริงนั้น กลับกลายเป็นประชาชนอย่างเช่นระบบประชาธิปไตย เป็นต้น หากกล่าวตามหลักการของระบบประชาธิปไตย ผู้บริหารปกครองบ้านเมืองจะต้องฟังเสียงของประชาชนที่สะท้อนขึ้นมาจากข้างล่างขึ้นข้างบน ในความหมายหนึ่งเสียงของประชาชนนั้น ก็เป็นเสมือนอำนาจเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น ตามหลักพุทธธรรมผู้ปกครอง จึงมีทั้งแบบการใช้อำนาจจากข้างบนลงข้างล่างหรือจากข้างล่างขึ้นข้างบน แต่ผู้ปกครองตามหลักพุทธธรรมจะต้องมีคุณภาพ

^{๒๒๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๒๖๓.

สิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่า ผู้ปกครองมีคุณภาพนั้น ก็คือการใช้อำนาจดังกล่าว นั่นเอง ในแต่ละระบอบการปกครองมักจะมีหลักการ หรือกฎเกณฑ์ในการใช้อำนาจในด้านต่าง ๆ เป็นการเฉพาะของตนเอง เพราะฉะนั้น ผู้ปกครองไม่ว่าจะเป็นการปกครองรูปแบบใดก็ตาม จะต้องใช้อำนาจไปในทางที่ถูกต้องตามหลักการหรือกฎเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในระบอบการปกครองนั้น ๆ และหลักการหรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ นั้น นักคิดนักวิชาการชาวพุทธหลายท่านใช้ในความหมายเดียวกันกับคำว่า “ธรรม” ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายกว้างขวางครอบคลุมหลายเรื่องด้วยกันทั้งเรื่องคุณธรรม ความดี ความถูกต้อง หน้าที่ รวมทั้งเรื่องหลักการด้วย^{๒๒๗}

ดังนั้น ผู้ปกครองไม่ว่าจะเป็นรูปแบบใดก็ตาม จะต้องใช้อำนาจให้ถูกต้องตามธรรม จึงจะเรียกได้ว่ามีคุณภาพ ดังพุทธพจน์ในจกกวัตติสูตรว่าในฐานะผู้ปกครอง (ราชา) ให้ใช้อำนาจโดยธรรม จึงจะเป็น “ธรรมราชา” และการจะเป็นธรรมราชาก็ต้องอาศัยธรรม สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เชิดชูธรรม ยกย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ จัดการ ป้องกันและคุ้มครองคนใต้การปกครองด้วยธรรม^{๒๒๘}

หลักการดังกล่าวแบ่งออกเป็น ๓ ด้านด้วยกันคือ หลักการด้านเนื้อหาสาระของระบอบการปกครองนั้น ๆ หลักการด้านที่เป็นกฎหมายหรือระเบียบปฏิบัติที่ได้ตกลงกันไว้ในสังคมภายใต้ระบอบการปกครองนั้น ๆ และหลักการด้านที่เป็นเรื่องคุณธรรมและจริยธรรมที่ผู้ปกครอง พึงมีหรือพึงประพฤติปฏิบัติให้มีขึ้นในตนเอง มีรายละเอียดดังนี้

(๑) หลักการด้านเนื้อหาสาระของระบอบการปกครองนั้น ๆ จะเห็นได้ว่า ในแต่ละระบอบการปกครองในทางรัฐศาสตร์หรือปรัชญาการเมืองการปกครอง จะมีทั้งด้านรูปแบบและเนื้อหาสาระ ที่เป็นหลักการของระบอบการปกครอง อย่างเช่น ในด้านรูปแบบของระบอบประชาธิปไตย คือ ประชาชนไปใช้สิทธิใช้เสียง

^{๒๒๗} ดูรายละเอียดใน ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๕, หน้า ๕๙๗, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐๕.

^{๒๒๘} ดูรายละเอียดใน อก.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๔/๑๕๕.

ลงคะแนนเลือกตั้งผู้แทนในระดับต่าง ๆ ทั้งระดับท้องถิ่นและระดับชาติ มีสมาชิกวุฒิสภา (ส.ว.) และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ส.ส.) ที่มาจากการเลือกตั้งทำหน้าที่ในการพิจารณาบัญญัติกฎหมาย และเป็นปากเป็นเสียงให้แก่ประชาชนที่เลือกตั้งตนเข้าไป มีคณะรัฐมนตรีทำหน้าที่ในด้านการบริหารบ้านเมืองให้เป็นไปตามนโยบายที่ได้ประกาศไว้ มีตุลาการของศาลต่าง ๆ ทำหน้าที่ตัดสินวินิจฉัยคดีความตามกฎหมายที่บัญญัติไว้ เป็นต้น ซึ่งรายละเอียดต่าง ๆ จะถูกบัญญัติไว้ในกฎหมายมีรัฐธรรมนูญ เป็นต้น ส่วนในด้านเนื้อหาสาระของระบอบประชาธิปไตย ก็คือการปกครองโดยประชาชน เพื่อประชาชน และของประชาชน เป็นการปกครองที่นำไปสู่สิ่งดีงามอย่างครบถ้วน บริบูรณ์สำหรับมนุษย์ อย่างเช่นการยอมรับในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ คือคุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่มีอยู่ในตัวของบุคคลทุกคน เพราะมนุษย์มีความรู้สึกนึกคิด มีปัญหาและชีวิตจิตใจ

การยอมรับในสิทธิของบุคคล คือประโยชน์ที่กฎหมายรับรอง และคุ้มครองให้แก่บุคคล ในอันที่จะกระทำการเกี่ยวข้องกับทรัพย์สินหรือบุคคลอื่น มีสิทธิในทรัพย์สินและสิทธิในชีวิตร่างกาย เป็นต้น การยอมรับในเสรีภาพคือ ภาวะของมนุษย์ที่จะไม่อยู่ภายใต้การครอบงำของบุคคลอื่น มีอิสระที่จะกระทำหรืองดเว้นกระทำการมีเสรีภาพในการติดต่อสื่อสาร เสรีภาพในการเดินทาง เป็นต้น และการยอมรับในความเสมอภาคเท่าเทียมกัน คือความเท่าเทียมกันตามที่กฎหมายบัญญัติ เช่น ความเสมอภาคในการเข้ามีส่วนร่วมในการบริหารกิจการบ้านเมือง หรือไม่ว่าใครเมื่อทำผิดกฎหมาย จะได้รับโทษเท่าเทียมกันตามที่กฎหมายบัญญัติไว้ เพราะฉะนั้น ผู้ปกครองที่มีคุณภาพ จะต้องทำความเข้าใจให้มีความรู้ทั้งรูปแบบ และเนื้อหาสาระของระบอบการปกครองที่สังคมของตนนำมาใช้ให้ถูกต้องและลึกซึ้ง เพื่อจะได้เป็นกรอบหรือแนวทางในการตัดสินใจทางการบริหารหรือปกครองบ้านเมืองได้อย่างถูกต้องต่อไป

(๒) หลักการด้านที่เป็นกฎหมายหรือระเบียบปฏิบัติที่ได้ตกลงกันไว้ในสังคมภายใต้ระบอบการปกครองนั้น ๆ ตามหลักพุทธธรรม ก็คือการยึดถือระเบียบวินัยเป็นเกณฑ์ เช่นเดียวกับสังคมทั่วไปที่ให้ความสำคัญแก่การยึดกฎหมายเป็นหลักการสำคัญ ซึ่งเรียกว่า “หลักนิติธรรม” (The Rule of Law) คือ การยึดถือกฎหมาย มากกว่าการยึดถือตัวบุคคลหรือความชอบหรือไม่ชอบส่วนบุคคลเป็นเกณฑ์ เนื่องจากหลักนิติธรรมเกิดขึ้นจากการตรากฎหมายที่ถูกต้องเป็นธรรม และมี

เหตุผล ซึ่งได้รับการยอมรับจากทุกฝ่าย เมื่อได้รับการยอมรับจากทุกฝ่าย ย่อมสามารถบังคับใช้ให้เป็นไปตามกฎหมายได้อย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน และภายใต้หลักนิติธรรมนี้ จะต้องส่งเสริมให้มีการปฏิบัติตามกฎกติกาที่ตกลงกันไว้อย่างเคร่งครัด โดยไม่มีการเลือกปฏิบัติแก่บุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือกลุ่มบุคคลใดกลุ่มบุคคลหนึ่ง นอกจากนี้ ภายใต้หลักนิติธรรมจะต้องคำนึงถึงสิทธิ เสรีภาพ และความยุติธรรมของสมาชิกในสังคม เพราะฉะนั้น ผู้ปกครองที่มีคุณภาพจะต้องยึดหลักนิติธรรมเป็นแนวทางในการบริหารการปกครองบ้านเมือง เพื่อให้เกิดความสงบสุขและความเป็นระเบียบเรียบร้อยขึ้นในสังคม

(๓) หลักการด้านที่เป็นเรื่องคุณธรรมและจริยธรรมที่ผู้ปกครองพึงมีหรือพึงประพฤติปฏิบัติให้มีขึ้นในตนเอง คุณธรรมนั้น ได้แก่ การมีหลักการที่ดีงามอยู่ภายในจิตใจของผู้ปกครอง ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้มากมาย อย่างเช่น การมีทศพิธราชธรรม การบำเพ็ญกรณียกิจของจักรพรรดิ การประกอบราชสังคหวัตถุ การละเว้นอคติ การรู้หลักอริยปทัช การมีพรหมวิหาร และการบำเพ็ญการสงเคราะห์ เป็นต้น ส่วนจริยธรรมก็คือการแสดงออกทางกายและทางวาจาที่ดีงามอยู่ในกรอบและกติกาของสังคม อย่างเช่น การมีศีล การมีระเบียบวินัย การเคารพกฎหมายกฎกติกาของสังคมหรือการยึดหลักนิติธรรม เป็นต้น เพราะฉะนั้น การที่ผู้ปกครองมีคุณธรรมและจริยธรรมดังกล่าว สามารถครองตนดำรงอยู่ในแนวทางที่ถูกต้องได้ นักปราชญ์ในสังคมไทย จึงจัดให้เป็น “อัตตสมบัติ” ของผู้ปกครองคือความดีส่วนตัว อันเกิดจากความถึงพร้อมด้วยคุณธรรมและจริยธรรมของผู้ปกครองตามหลักพุทธธรรม^{๒๒๙}

นอกจากผู้ปกครองจะต้องมีอัตตสมบัติแล้ว ผู้ปกครองยังจะต้องประพฤติปฏิบัติบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองและประชาชนในด้านต่าง ๆ ทั้งในด้านดูแลการศาสนาก็ไม่ให้ขาดตกบกพร่อง ในฝ่ายอาณาจักร คือ การปกครองบ้านเมือง อย่างเช่น ด้านการเมืองการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคม ก็จะต้องจัดแจงให้ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ได้วางไว้เป็น

^{๒๒๙} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และคนอื่น ๆ, พระมงคล วิเสสสถา, (กรุงเทพมหานคร: วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ, ๒๕๔๖), หน้า ๓-๒๔๒. สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), พระมงคลวิเสสสถาและพระธรรมเทศนาในการพระราชกุศล, (กรุงเทพมหานคร: สำนักราชเลขาธิการ, ๒๕๓๖), หน้า ๑-๑๔๕.

นโยบาย โดยรัฐบาลนโยบาย คือวิธีปกครองบ้านเมืองที่ประกอบไปด้วยธรรมต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาคือ การมีทศพิธราชธรรม การบำเพ็ญคุณงามความดีของจักรพรรดิ การประกอบราชสังคหวัตถุ การละเว้นอคติ การรู้หลักอริยสัจ การมีพรหมวิหาร และการบำเพ็ญการสงเคราะห์ เป็นต้น ด้วยการประพฤติปฏิบัติดังกล่าว ย่อมจะส่งเสริมให้ผู้ปกครองสามารถครองคนและครองงานได้ นักปราชญ์ในสังคมไทย จึงจัดให้เป็น “ปรหิตปฏิบัติ” คือการปฏิบัติตนให้เป็นประโยชน์แก่บุคคลอื่น^{๒๓๐}

จากที่กล่าวมาตามหลักพุทธธรรม จึงมองว่าผู้ปกครองเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของระบอบการปกครอง เพราะฉะนั้น ผู้ปกครองจะต้องมีคุณภาพ จึงจะสามารถดำรงคุณค่าของระบอบการปกครองต่าง ๆ ไว้ได้ เนื่องจากระบอบการปกครองต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจะเป็นระบอบการปกครองรูปแบบใดก็ตาม ล้วนอยู่ที่ตัวผู้ปกครอง ซึ่งตัวผู้ปกครองจะเป็นเครื่องชี้วัดที่สำคัญว่าระบอบการปกครองนั้น ๆ จะเป็นระบอบการปกครองที่ดีหรือไม่ เพราะฉะนั้น ตามหลักพุทธธรรม จึงให้ความสำคัญแก่ผู้ปกครองเป็นหลักว่า จะต้องมีความดีเสียก่อน กล่าวโดยทั่วไป ก็คือผู้ปกครองต้องเป็นผู้มีความรู้คู่คุณธรรม เมื่อผู้ปกครองมีคุณภาพแล้วจะเป็นระบอบการปกครองรูปแบบใด ก็จะนำไปสู่การยอมรับแก่ทุกฝ่ายได้ไม่ยาก แต่ในทางตรงกันข้ามหากผู้ปกครองไร้คุณภาพ ระบอบการปกครองต่าง ๆ ก็จะทำให้เกิดความไม่มั่นคงและไม่สามารถสร้างการยอมรับในคุณค่าของระบอบการปกครองนั้นให้แก่ทุกฝ่ายได้เช่นเดียวกัน

๒. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครองสัมพันธ์กันโดยหน้าที่

ระบอบการปกครองทั้งหลายในโลกนี้ ล้วนเน้นความสัมพันธ์กันระหว่างผู้ปกครองกับผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครองโดยอำนาจ กล่าวคือผู้ปกครองจะมีเพียงหนึ่งคนหรือมากกว่าหนึ่งคนก็ตาม มีอำนาจมีสูงสุดสามารถสั่งหรือบังคับบัญชาผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครองให้ปฏิบัติตามได้โดยชอบธรรม ตามกติกากฎหรือระเบียบกฎเกณฑ์ที่ผู้อยู่ภายใต้ระบอบการปกครองนั้น ๆ ได้กำหนดตกลงร่วมกันไว้ระหว่างผู้ปกครอง

^{๒๓๐} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และคนอื่น ๆ, พระมงคลวิเสส ถา, หน้า ๓-๒๔๒. สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), พระมงคลวิเสสเถรและพระธรรมเทศนาในการพระราชกุศล, หน้า ๑-๑๔๕.

กับผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครอง และในการใช้อำนาจสั่งการหรือบังคับบัญชา นั้น มีทั้งลักษณะจากข้างบนลงข้างล่าง และลักษณะจากข้างล่างขึ้นข้างบน หมายความว่า ผู้ปกครองจะมีเพียงหนึ่งคนหรือมากกว่าหนึ่งคนก็ตาม คือ ผู้ที่มีอำนาจมากที่สุดและอยู่เหนือบนสุดของโครงสร้างทางการเมือง การปกครอง และมีผู้ที่มีอำนาจในระดับต่าง ๆ ลดหลั่นกันลงมาตามลำดับ จนถึงผู้ที่มีอำนาจน้อยที่สุดในฐานะผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครอง ซึ่งจะต้องปฏิบัติตามคำสั่งที่มาจากอำนาจของผู้ปกครอง หรือผู้ปกครองจะมีเพียงหนึ่งคนหรือมากกว่าหนึ่งคนก็ตาม คือ ผู้ที่มีอำนาจมากที่สุดแต่กลับอยู่ในระดับฐานรากของระบอบการปกครอง และมีอำนาจหรือมีสิทธิมีเสียงเสนอให้ผู้ทำหน้าที่ต่าง ๆ ในด้านการเมืองการปกครอง ได้ปฏิบัติตามคำเรียกร้องหรือสนองความต้องการของตนเองด้วยอำนาจที่ถูกต้องชอบธรรมเช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม หลักพุทธธรรมเน้นความสัมพันธ์กันระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ภายใต้การปกครองโดยหน้าที่ กล่าวคือมีลักษณะเกี่ยวโยงกันและกันแบบแนวนอนไม่ใช่แนวตั้งดังที่กล่าวมา คำว่า “หน้าที่” ดังกล่าวคือสิ่งที่พึงปฏิบัติต่อกันและกันตามความเหมาะสมและด้วยความรับผิดชอบ^{๒๓๑} ตามหลักพุทธธรรมก็คือ “ธรรมะ” เช่น หลักธรรมเรื่องทศ ๖ ที่ปรากฏในสังคาลสูตร พระสูตรต้นปิฎกที่มุนิกาย ปาฏิกวรรค^{๒๓๒} หมายความว่า ทั้งผู้ปกครองและผู้อยู่ภายใต้การปกครอง มีความเสมอภาคเท่าเทียมกันโดยธรรมหรือหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อกันและกัน โดยแต่ละฝ่ายจะต้องมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ที่ตนควรจะทำ หรือควรปฏิบัติต่อกับอีกฝ่ายหนึ่ง เพื่อเป็นการตอบแทนกันและกันและด้วยความเต็มใจจากทั้งสองฝ่าย โดยไม่มีการบังคับแต่อย่างใด เนื่องจากเกิดขึ้นจากมโนธรรมที่มีอยู่ภายในจิตใจของแต่ละคน

แม้ว่าตามหลักพุทธธรรม จะยอมรับแนวคิดเรื่องอำนาจที่ได้มาโดยชอบธรรม แต่อำนาจที่ได้มาโดยชอบธรรมนั้นได้มา เพื่อจะได้ปฏิบัติหรือกระทำหน้าที่ของตนให้เหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่ โดยพร้อมที่จะเสียสละประโยชน์ส่วนตน เพื่อรักษาผลประโยชน์ของส่วนรวม ไม่ใช่ใช้อำนาจเพื่อประโยชน์แก่ความมั่นคงหรือความ

^{๒๓๑} ดูรายละเอียดใน ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๑๒๘๙.

^{๒๓๒} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๒-๒๗๔/๑๙๙-๒๑๘.

ยิ่งใหญ่ของตนเองเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ ความสัมพันธ์กันโดยหน้าที่ตามหลักพุทธธรรม จึงเป็นการสลายแนวความคิดเชิงอำนาจนิยม (Authoritarianism) คือ แนวความคิดที่เน้นการใช้กำลังอำนาจเหนือบุคคลอื่นอย่างเดียวนั้น เป็นการรวมอำนาจไว้ที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือกลุ่มบุคคลใดกลุ่มบุคคลหนึ่งเท่านั้น และผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครองจะต้องยอมรับ และยอมอ่อนน้อมต่อผู้ปกครอง เนื่องจากผู้ปกครองได้รับสิทธิอำนาจนั้นมาจากพระผู้เป็นเจ้า ผู้ปกครองจึงสามารถใช้อำนาจได้ตามอำเภอใจโดยไม่คำนึงถึงหลักการต่าง ๆ มีหลักนิติธรรมเป็นต้น^{๒๓๓} อย่างเช่น ความเชื่อในเรื่องอำนาจของเทพเจ้าและความเชื่อในเรื่องระบบวรรณะของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งทำให้ผู้ปกครองกับผู้อยู่ภายใต้ปกครองหรือผู้ที่มีวรรณะสูงกับผู้ที่มีวรรณะต่ำเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในเชิงอำนาจมากกว่าหน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อกันและกันด้วยความรับผิดชอบ จนนำไปสู่การใช้อำนาจกดขี่ข่มเหงและรังเกียจเหยียดฉันท์ กีดกันกัน ด้วยเรื่องวรรณะและชนชั้นทางสังคมในที่สุด เพราะฉะนั้น อำนาจตามลักษณะดังกล่าว จึงเป็นสิ่งขวางกั้นความเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์ด้วยกัน^{๒๓๔}

จากที่กล่าวมา ความสัมพันธ์กันโดยหน้าที่นี้ ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนกันด้วยวิธีการปฏิบัติต่อกันและกันตามความเหมาะสม ที่แต่ละฝ่ายพึงจะได้รับและด้วยความรับผิดชอบจากมโนธรรมสำนึกที่มีอยู่ภายในแต่ละคน และกล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์กันโดยหน้าที่นี้ เป็นการยกย่องให้คุณค่าแก่ความเป็นมนุษย์อย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน เนื่องจากแสดงให้เห็นว่าแต่ละฝ่ายต่างมีความสามารถที่จะทำให้อีกฝ่ายได้รับความพึงพอใจได้พอ ๆ กัน โดยไม่มีใครได้เปรียบหรือเสียเปรียบกัน เพราะไม่มีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง เป็นเพียงผู้ให้หรือเป็นเพียงผู้รับแต่เพียงอย่างเดียว แต่ว่าแต่ละฝ่ายสามารถเป็นได้ทั้งผู้ให้และผู้รับในเวลาเดียวกัน เพราะฉะนั้น ผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครองตามหลักพุทธธรรม จึงสัมพันธ์กันโดยหน้าที่และเชื่อมโยงถึงกัน โดยธรรมชาติของความมนุษย์ที่มีศักดิ์ศรีและคุณค่าเสมอภาคเท่าเทียมกัน มิใช่สัมพันธ์กันโดยอำนาจซึ่งลดคุณค่าของความเป็นมนุษย์ของอีกฝ่าย แล้วยกย่องอีกฝ่ายให้อยู่เหนือกว่าหรือสูงกว่าความเป็นมนุษย์จนกลายเป็นเทพเจ้าไปเลยก็มี

^{๒๓๓} ดูรายละเอียดใน วิทยากร เชียงกุล, อธิบายศัพท์ปรัชญาการเมืองและสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สายธาร, ๒๕๔๗), หน้า ๓๑.

^{๒๓๔} ดูรายละเอียดใน ประเวศ วะสี, วิถีไท ทางรอดของประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑.

๓. การยึดธรรมเป็นแกนหลักของโครงสร้างทางการเมืองการปกครอง

โครงสร้างทางการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย แม้ว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน แต่โครงสร้างทางการเมืองการปกครองได้จำแนกอำนาจอธิปไตยออกเพื่อให้ฝ่ายต่าง ๆ นำไปใช้ ได้แก่ ฝ่ายนิติบัญญัติใช้อำนาจอธิปไตยในการวางระเบียบบังคับทั่วไปในรัฐ กล่าวคือ อำนาจในตรากฎหมาย ฝ่ายบริหารใช้อำนาจอธิปไตยในการใช้หรือบังคับให้เป็นไปตามกฎหมาย และตุลาการใช้อำนาจอธิปไตยในการพิจารณาตัดสินอรรถคดีต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากคำว่า “ธรรม” ดังที่กล่าวแล้วว่ามี การให้นิยามและอธิบายความหมาย ออกไปอย่างกว้างขวางครอบคลุมหลายเรื่องและในการปกครองต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการปกครองทางการเมืองรูปแบบใดก็ตาม

จะเห็นได้ว่า แนวทางที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ ก็คือการยึดถือธรรมเป็นหลักการที่สำคัญ แม้กระทั่งการปกครองของคณะสงฆ์ ก็ทรงให้คณะสงฆ์ยึดพระธรรมวินัยเป็นแนวทางในการปกครอง เพราะฉะนั้น โครงสร้างทางการเมืองการปกครองของรูปแบบของระบอบการปกครอง ที่พึงประสงค์ตามหลักพุทธธรรม จึงควรยึดธรรมเป็นแกนหลัก ซึ่งมีได้เน้นเรื่องการจัดวางตัวบุคคลเพื่อให้เกิดเป็นองค์กรต่าง ๆ ขึ้น เพื่อทำหน้าที่ในทางการเมืองการปกครอง หรือเพื่อจัดสรรอำนาจและผลประโยชน์ทางการเมืองการปกครอง ให้ลงตัวสอดคล้องกับความต้องการของแต่ละฝ่าย แต่มุ่งให้ความสำคัญแก่ “ธรรม” ซึ่งเป็นองค์ประกอบหลักที่จะก่อให้เกิดโครงสร้างทางการเมืองการปกครองที่เป็นธรรมอย่างแท้จริง แม้ว่าตัวบุคคลจะมีความสำคัญ แต่ก็ต้องมีโครงสร้างที่เป็นธรรมประกอบด้วย เพราะโครงสร้างที่เป็นธรรมจะเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดการกำหนดกรอบหรือกติกาต่าง ๆ ที่เป็นธรรมในบ้านเมืองตามไปด้วย เพื่อนำมากำหนดพฤติกรรมของบุคคลที่อยู่ในโครงสร้างนั้น ให้มีคุณภาพคือมีความเป็นธรรมอีกชั้นหนึ่ง เพราะฉะนั้นโครงสร้างทางการเมืองการปกครองที่ยึดธรรมเป็นแกนหลัก ก็จะเป็นเครื่องมือที่สำคัญ สำหรับใช้สร้างสรรค์สังคมให้ดำเนินไปสู่แนวทางที่ถูกต้องที่สมควรต่อไป มิใช่เป็นเครื่องมือเพื่อรักษาประโยชน์ของผู้ปกครองหรือรักษาระบอบการปกครองให้ดำรงอยู่เพียงอย่างเดียว

ในทางรัฐศาสตร์หรือปรัชญาการเมืองการปกครอง จะเห็นได้ว่า มีการให้ความสำคัญแก่แนวคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพและเรื่องความเสมอภาคว่า เป็นแนวคิดหรือ

หลักการที่สำคัญของระบอบการปกครองต่าง ๆ อย่างเช่น ในระบอบประชาธิปไตย จะให้ความสำคัญแก่แนวคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพอย่างมาก ในขณะที่ระบอบสังคมนิยม จะให้ความสำคัญแก่แนวคิดเรื่องความเสมอภาคเท่าเทียมกัน สำหรับพระพุทธศาสนา แนวคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคนั้นมองว่า มีบางแง่มุมเท่านั้นที่พอจะเข้ากันได้กับหลักธรรมคำสอน อย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพ และเรื่องความเสมอภาคนั้น หากพิจารณาตามหลักพุทธธรรมทำให้มนุษย์แต่ละคนมีความเป็นปัจเจกบุคคลสูง กล่าวคือขาดมิติเชิงสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ เพราะมุ่งแต่ความเป็นอิสระ

เพราะฉะนั้น จะต้องให้แนวคิดดังกล่าวอิงอยู่กับการมีศีลธรรมหรือการรู้จักหน้าที่ของแต่ละบุคคลด้วยนั้น ก็คือการมี “ธรรมะ” ตามหลักพุทธธรรมนั่นเอง เนื่องจากการใช้สิทธิเสรีภาพนั้น จะต้องอยู่ภายในขอบเขตที่สำคัญคือการมีศีลธรรม การคำนึงถึงเรื่องศีลธรรมจะทำให้คนไม่ใช้สิทธิเสรีภาพที่ตนมีอยู่จนเกินขอบเขต ส่วนความเสมอภาคเท่าเทียมกันในสังคมตามหลักพุทธธรรม ก็มองว่า มีความเสมอภาคเท่าเทียมกันได้ในระดับหนึ่ง และในบางเรื่องเท่านั้น อย่างเช่นการมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันที่จะได้รับโอกาสในการศึกษา เป็นต้น แต่ไม่สามารถจะทำให้ทุก ๆ คนเสมอภาคเท่าเทียมกันได้ในทุก ๆ เรื่อง เนื่องจากแต่ละคนต่างมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อกัน อย่างเช่น พ่อแม่มีหน้าที่เลี้ยงดูบุตร ในขณะที่บุตรที่ยังไม่โตพอจะมาทำหน้าที่เลี้ยงดูพ่อแม่ไม่ได้ หรือครูบาอาจารย์มีหน้าที่อบรมสั่งสอนศิษย์ แต่จะให้ศิษย์มาทำหน้าที่อบรมสั่งสอนครูบาอาจารย์ด้วยคงไม่เหมาะสมนัก ดังนั้น บุคคลต่าง ๆ จึงต้องทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด หากจะคำนึงแต่เพียงเรื่องความเสมอภาคก็จะทำให้หลงลืมเรื่องธรรมคือการทำหน้าที่กันไปหมด

การยึดธรรมเป็นแกนหลักของโครงสร้างทางการเมืองการปกครองดังที่กล่าวมา ก็เพื่อให้สังคมเกิดความสมดุลในทางการเมืองการปกครอง เนื่องจากการใช้สิทธิเสรีภาพจนเกินขอบเขต ก็จะทำให้สังคมเกิดความวุ่นวาย ในขณะเดียวกันความเสมอภาคเท่าเทียมกันในทุกเรื่องหรือทุกคนมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันหมด ก็จะทำให้เกิดความโกลาหลไร้ข้อแปะ ไม่มีใครยอมใคร ขาดความสัมพันธ์ระหว่างกันจนต่างคนต่างอยู่ และมุ่งให้ความสำคัญแก่ประโยชน์ส่วนตนเท่านั้น เพราะต่างคนต่างคิดว่าเสมอภาคเท่าเทียมกันหมดจึงไม่มีใครสามารถตัดสินเรื่องความขัดแย้งต่าง ๆ ได้ เพราะฉะนั้น จึงต้องมีธรรมะคือศีลธรรมและหน้าที่ไว้เพื่อให้ยึดเป็นแกนหลักคอย

สร้างความดุลให้กับโครงสร้างทางการเมืองการปกครอง ไม่ให้เอียงไปด้านใดด้านหนึ่งจนเกินไป กล่าวคือการมีสิทธิเสรีภาพได้โดยมีศีลธรรมเป็นขอบเขตจำกัด และมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันได้ในบางเรื่อง โดยไม่ลืมทำหน้าที่ที่พึงกระทำต่อกันและกัน ดังนั้น หากไม่มีธรรมะเป็นแกนหลักของโครงสร้างทางการเมืองการปกครอง การเมืองการปกครองไม่ว่าจะเป็นระบอบใดก็ตาม ก็จะทำให้เสียศูนย์ยากที่จะประคับประคองให้สังคมอยู่รอดได้ จึงต้องมีธรรมะเป็นแกนหลักเพื่อคุณภาพของสังคม

๔. จุดมุ่งหมาย

รูปแบบของระบอบการปกครองแต่ละระบอบนั้น ต่างก็มีจุดมุ่งหมาย หรือ วัตถุประสงค์ แตกต่างกันไป แต่ตามหลักพุทธธรรม แบ่งจุดมุ่งหมายออกเป็น ๒ ระดับด้วยกัน คือ จุดมุ่งหมายระดับโลกียธรรมกับระดับโลกุตตรธรรม เนื่องจากการปกครองของคณะสงฆ์ที่พระพุทธองค์ทรงสร้างสรรค์ขึ้นนั้น พระประสงค์ที่ปรากฏชัดเจนในการปกครองดูแลกันเองของคณะสงฆ์นั้น ก่อให้เกิดผลดีแก่การอยู่ร่วมกันของสมาชิกในสังคมสงฆ์ มีความสงบสุข มีสิทธิเสรีภาพ มีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน เป็นต้น ซึ่งจะเห็นได้จากบุคคลทุกชนชั้น ที่ออกบวชมาอยู่ภายใต้พระธรรมวินัยอันเดียวกัน และวัตถุประสงค์ในการบัญญัติพระวินัยที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ ในแง่นี้ จึงเป็นเช่นเดียวกันกับระบอบการปกครองต่าง ๆ ซึ่งมองได้ว่าเป็นจุดมุ่งหมายในระดับโลกียธรรม แต่พระประสงค์ในขั้นสูงสุดที่แท้จริง พระพุทธองค์ทรงประสงค์ให้การปกครองดูแลกันเองของคณะสงฆ์ หรือการได้เข้ามาบวชเป็นสมาชิกในสังคมสงฆ์ของบุคคลจากชนชั้นต่าง ๆ นี้ จะสามารถเอื้ออำนวยให้สมาชิกในสังคมได้ดำเนินชีวิตเพื่อพัฒนาตนเองไปสู่เป้าหมายอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา ในระดับโลกุตตรธรรมได้ คือ พระนิพพาน นอกจากนี้ ตามหลักพุทธธรรมมองว่า มนุษย์และสังคมตั้งอยู่บนความจริง ๒ ระดับคือ สมมติสัจจะและปรมาตถสัจจะ เพราะฉะนั้น จุดมุ่งหมายระดับโลกียธรรม จึงตั้งอยู่บนความจริงระดับสมมติสัจจะ ส่วนจุดมุ่งหมายระดับโลกุตตรธรรมตั้งอยู่บนความจริงระดับปรมาตถสัจจะ มีรายละเอียดดังนี้

๑. จุดมุ่งหมายระดับโลกียธรรม

โดยส่วนใหญ่ระบอบการปกครองที่ดี ไม่ว่าจะเป็นระบอบการปกครองรูปแบบใด มักจะมีจุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม มากกว่าเพื่อประโยชน์ความมั่นคงของตัวระบอบการปกครองเอง หรือเพื่อประโยชน์เฉพาะบุคคลหรือ

เฉพาะกลุ่มบุคคล อย่างเช่น การเกิดความสุข มีความมั่นคงปลอดภัยทั้งชีวิตและทรัพย์สิน และมีความเป็นอยู่ที่ดี เป็นต้น และรูปแบบของระบอบการปกครองที่พึงประสงค์ตามหลักพุทธธรรมก็มีจุดมุ่งหมาย เพื่อประโยชน์ของส่วนรวมเช่นนั้น เช่นเดียวกัน แต่ตามหลักพุทธธรรม จัดให้เป็นจุดมุ่งหมายระดับโลกียธรรม คือ จุดมุ่งหมายที่ยังคงเกี่ยวข้องกับเรื่องผลประโยชน์หรือความสุข ที่ยังเจือปนด้วยกิเลสอยู่

ดังจะเห็นได้ว่า แนวคิดทางการเมืองการปกครองหลายอย่าง อันเป็นจุดมุ่งหมายของระบอบการปกครองต่าง ๆ ที่ต้องการให้เกิดมีขึ้นเข้ากันได้กับหลักพุทธธรรม อย่างเช่น ต้องการให้คนทุกคนมีสิทธิและเสรีภาพ (*Rights and Liberty*) ในฐานะที่เกิดมาเป็นมนุษย์ ได้แก่ สิทธิและเสรีภาพ ในการได้รับการคุ้มครองทั้งทางร่างกายและทรัพย์สินจากรัฐ สิทธิและเสรีภาพในการประกอบอาชีพสุจริต สิทธิและเสรีภาพในการเลือกที่อยู่ หากรัฐบาลหรือบุคคลใดกระทำการละเมิดต่อสิทธิและเสรีภาพของบุคคลอื่น ถือว่าเป็นความผิด ต้องการให้ประชาชนมีสิทธิและเสรีภาพ ที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมืองการปกครองและกิจการต่าง ๆ ของรัฐ เช่น สิทธิทางการเมืองระหว่างเพศหญิงและชายมีเท่าเทียมกัน ประชาชนมีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งนักการเมืองและพรรคการเมือง แต่ต้องอยู่ภายใต้กฎหมายและระเบียบอันดีงามของประเทศ และต้องการให้ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพในการเลือกประกอบอาชีพ มีสิทธิเป็นเจ้าของทรัพย์สินที่หามาด้วยความสุจริต มีสิทธิที่จะได้รับค่าจ้างแรงงานที่เป็นธรรม เป็นต้น ต้องการให้คนทุกคนมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน (*Equality*) อย่างเช่น ความเสมอภาคความเท่าเทียมกันทั้งในทางกฎหมาย ความเสมอภาคเท่าเทียมกันในสิทธิทางการเมือง และความเสมอภาคเท่าเทียมกันที่ประชาชน ควรจะได้รับจากการให้บริการของรัฐ ทั้งทางบริการด้านการศึกษา สาธารณสุข ตลอดจนสิ่งอำนวยความสะดวกต่อการดำรงชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม แนวคิดอันเป็นจุดมุ่งหมายของระบอบการปกครองต่าง ๆ เหล่านี้ ก็ยังคงโยงใยกับความต้องการของมนุษย์ปุถุชนผู้ยังมีกิเลสอยู่ แม้ตามหลักพุทธธรรมจะมองว่า เป็นจุดมุ่งหมายระดับโลกียธรรม แต่ก็ยอมรับได้ในฐานะที่เป็นความจริงระดับสมมติ เนื่องจากเป็นความจำเป็นสำหรับสังคม หรือการเมืองการปกครอง เพราะสิ่งเหล่านั้น ล้วนเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา และน่าพึงพอใจสำหรับคนที่ยังมีกิเลสอยู่

๒. จุดมุ่งหมายระดับโลกุตตรธรรม

ระบอบการปกครองต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลกนี้ ส่วนมากกล่าวถึงเฉพาะจุดมุ่งหมายในระดับโลกียธรรมดังที่กล่าวมาแล้วเท่านั้น แต่รูปแบบของระบอบการปกครองที่พึงประสงค์ตามหลักพุทธธรรม เป็นรูปแบบการปกครองที่มีจุดมุ่งหมายทั้ง ๒ ระดับ เนื่องจากอริยาศัยและจิตใจของมนุษย์แต่ละคน ภายใต้ระบอบการปกครองมีความแตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม รูปแบบของระบอบการปกครองที่พึงประสงค์ตามหลักพุทธธรรมควรจะเป็นรูปแบบของระบอบการปกครองที่เอื้ออำนวยให้ผู้อยู่ภายใต้ระบอบการปกครอง แม้จะมีอริยาศัยจิตใจแตกต่างกัน แต่สามารถดำเนินชีวิตและมีเป้าหมายในการดำเนินชีวิต มุ่งไปสู่จุดมุ่งหมายระดับโลกุตตรธรรมด้วย อย่างเช่น หากจะมีการให้มีสิทธิและเสรีภาพแก่มนุษย์นั้น ก็เพื่อให้มนุษย์ทุกคนสามารถพัฒนาตนเองให้มีเสรีภาพอย่างแท้จริง คือไม่ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของอำนาจกิเลส และหากมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันนั้น ก็เพื่อเปิดโอกาสให้ทุกคนอย่างเท่าเทียมกันในการที่จะพัฒนาตนเองจนบรรลุจุดมุ่งหมาย ทั้งระดับโลกียธรรม คือความสงบสุขและอยู่ดีกินดีตามสถานภาพ และระดับโลกุตตรธรรม คือการหลุดพ้นจากอำนาจกิเลสเช่นเดียวกัน

จุดมุ่งหมายตามหลักพุทธธรรมทั้ง ๒ ระดับดังกล่าว แม้จะมีระดับที่แตกต่างกัน แต่ต่างก็มุ่งไปสู่ธรรมเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม การจะให้เกิดผลตามจุดมุ่งหมายทั้ง ๒ ระดับดังกล่าวได้ ย่อมขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยต่าง ๆ ที่จะเอื้ออำนวยให้ไปสู่จุดหมายดังกล่าวได้หรือไม่ เพราะฉะนั้น สมาชิกในสังคมทางการเมืองการปกครองจะต้องร่วมกันสร้างเหตุปัจจัยที่เหมาะสม มีความถูกต้อง มีความดีงาม และเป็นธรรมด้วย อย่างเช่น การยึดธรรมะเป็นหลักการของสังคมทุกระดับ หรือการใช้ธรรมะเป็นพลังสนับสนุน เพื่อส่งเสริมให้สมาชิกทุกคนขับเคลื่อนกิจกรรมต่าง ๆ ในสังคม ให้มุ่งไปสู่จุดมุ่งหมายที่พึงประสงค์ในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับประเทศลงมาจนถึงระดับชุมชนและครอบครัวเป็นต้น เพื่อให้สังคมทางการเมืองการปกครองทุกระดับ เกิดความดีงาม ความถูกต้องและความเป็นธรรม

๔.๑๐ รูปแบบธัมมิกประชาธิปไตยตามหลักพุทธธรรม

จากหลักการและวิธีการดังที่ได้อธิบายมา จึงสรุปได้ว่า รูปแบบของระบอบการปกครองที่พึงประสงค์ตามหลักพุทธธรรม คือ รูปแบบที่ต้องการให้

ผู้ปกครอง ผู้ถูกปกครอง และสังคมดำรงอยู่ในธรรม ดำเนินชีวิตและกิจกรรมต่าง ๆ โดยธรรม และมีเป้าหมายของชีวิตและการปกครองที่มุ่งไปสู่ธรรม เพื่อความสงบสุข และความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคม เพราะฉะนั้น จึงเรียกรูปแบบของระบอบการปกครองที่พึงประสงค์ตามหลักพุทธธรรมนี้ว่า “รูปแบบธัมมิกประชาธิปไตย” เนื่องจากเป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นจากการบูรณาการหลักการในระบอบประชาธิปไตยกับหลักพุทธธรรมเข้าด้วยกัน

การปกครองของคณะสงฆ์ที่พระพุทธเจ้าทรงสร้างสรรค์ขึ้นนั้นทรงให้ความสำคัญแก่สงฆ์ แม้ว่าสมาชิกแต่ละคนจะมีสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค ภายใต้พระธรรมวินัยอันเดียวกัน แต่สมาชิกแต่ละคนต้องรับผิดชอบต่อหมู่คณะตามพระวินัยบัญญัติ และต่างก็มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันโดยธรรม นั่นก็คือหน้าที่ โดยสมาชิกแต่ละคนต่างทำหน้าที่ของตนเองที่พึงกระทำต่อกันและกัน ทำให้สังคมสงฆ์มีความเชื่อมโยงถึงกันด้วยความเมตตาความเอื้ออาทรที่มีตอกันนั่นเอง เพราะสังคมสงฆ์ยังเป็นสังคมที่พึ่งตนเองได้ เพราะสามารถบริหารจัดการภายในสังคมของตนเอง ทั้งในเรื่องการปกครองและการตัดสินใจแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ โดยมีพระธรรมวินัย เป็นกรอบกติกาที่สำคัญของสังคมและเป็นแนวทางในดำเนินการกิจกรรมต่าง ๆ ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยตามเจตนารมณ์ของสังคม แม้ว่าสมาชิกในสังคมสงฆ์แต่ละคนจะมีสิทธิในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ อย่างเท่าเทียมกัน แต่ก็ให้เกียรติและเคารพซึ่งกันและกัน อีกทั้งสังคมสงฆ์ยังเอื้อให้สมาชิกในสังคมสามารถดำเนินชีวิตไปสู่เป้าหมายที่พึงประสงค์ของสังคมได้

รูปแบบของระบอบการปกครองที่พึงประสงค์ตามหลักพุทธธรรม จึงมีลักษณะคล้ายกับระบอบประชาธิปไตย เพราะรูปแบบการปกครองของคณะสงฆ์ที่พระพุทธเจ้าทรงสร้างขึ้นมาให้อำนาจแก่สมาชิกทั้งหมดในสังคม ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสมาชิกในสังคมสามารถที่จะดูแลตนเองในเรื่องต่าง ๆ ได้ ทั้งในด้านการปกครองดูแลตนเองและการจัดการเรื่องราวต่าง ๆ ภายในสังคม โดยมีเป้าหมายอยู่ที่การอยู่ร่วมกันอย่างเป็นสุขของสมาชิกทั้งหมดเหมือนกัน รวมทั้งให้ความสำคัญแก่เรื่องสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค คล้ายกับระบอบประชาธิปไตย ต่างกันตรงที่รูปแบบของระบอบการปกครองที่พึงประสงค์ตามหลักพุทธธรรม เน้นเรื่องศีลธรรมและให้ความสำคัญแก่หน้าที่เป็นพิเศษ

สิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค ในทัศนะพระพุทธศาสนานั้น ต้องอยู่ในกรอบของศีลธรรม คือไม่ใช่สิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคที่ผิดหลักจริยธรรมอย่างศีล ๕ การใช้สิทธิ เสรีภาพและความเสมอภาคต้องไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ไม่ใช่การเรียกร้องด้วยความเห็นแก่ตัวจนเกินขอบเขตที่สมควร และที่สำคัญ คือต้องไม่ขัดกับหน้าที่ในด้านต่าง ๆ หน้าที่ต้องมาก่อนสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค นั่นคือตามหลักพุทธธรรม เราไม่สามารถใช้สิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค มาหักล้างเพื่อจะไม่ทำหน้าที่ที่ต้องทำ เช่น เราไม่สามารถอ้างสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค เพื่อไม่เลี้ยงดูบิดามารดาได้ เราไม่สามารถอ้างว่าเรามีสิทธิและเสรีภาพในชีวิตและทรัพย์สินของตนเอง เราจะใช้ชีวิตและทรัพย์สินอย่างไรก็ได้ ทำให้ไม่มีเหตุผลหรือความจำเป็นที่จะต้องมาเลี้ยงดูบิดามารดา หรือการอ้างว่าทุกคนเสมอภาคกัน จึงไม่จำเป็นต้องมาเลี้ยงดูหรือเคารพบิดามารดาไม่ได้ เพราะการไม่เลี้ยงดูบิดามารดา หรือการไม่เคารพบิดามารดา เป็นการกระทำที่ขัดกับหน้าที่ที่บุตรธิดาต้องปฏิบัติต่อบิดามารดา ในทางกลับกันหน้าที่อาจหักล้างสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคได้ เพราะหน้าที่มีความสำคัญมากกว่า เช่น บิดามารดาสามารถลงโทษบุตรธิดาได้ ตราบเท่าที่การลงโทษนั้นเหมาะสมเป็นไปด้วยเจตนาดี เพื่ออบรมสั่งสอนหรือช่วยเหลือบุตรธิดานั้น การลงโทษนี้ ไม่สามารถอ้างสิทธิและเสรีภาพหรือความเสมอภาคของบุตรธิดามาหักล้างเพื่อไม่ให้ถูกลงโทษ

ดังนั้น รูปแบบของระบอบการปกครองที่พึงประสงค์ตามหลักพุทธธรรม จึงมีรูปแบบคล้ายระบอบประชาธิปไตยแต่ยึดหลักพุทธธรรมเป็นแกนกลาง สมาชิกหรือประชาชนทุกคนมีอำนาจหรือมีส่วนร่วมในการปกครองบริหารภายใต้กฎหมาย โดยเน้นเรื่องหน้าที่เป็นหลัก แม้จะให้ความสำคัญแก่เรื่องสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคด้วยก็ตาม ผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้ปกครองต่างมีคุณธรรมและปฏิบัติหน้าที่ของตนด้วยความปรารถนาดี มีความเอื้ออาทรต่อกัน มิได้เป็นอิสระตัดขาดออกจากกัน แต่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์โดยธรรมคือหน้าที่

บทสรุป

จากการบูรณาการร่วมกันระหว่างหลักการในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเป็นระบอบการปกครองที่พึงประสงค์ในสังคมโลกปัจจุบันกับหลักพุทธธรรมจึงได้หลักการ วิธีการ และจุดมุ่งหมาย ดังนี้

๑) หลักการอันสำคัญเพื่อยึดถือเป็นแนวปฏิบัติ ได้แก่ การมีอำนาจอันชอบธรรม ซึ่งจะต้องได้มาอย่างชอบธรรม เมื่อใช้ก็ต้องใช้อย่างชอบธรรม และต้องดำรงอยู่ในอำนาจอย่างชอบธรรมด้วย การมีสิทธิและเสรีภาพภายใต้ขอบเขตศีลธรรมอันดีงาม การมีความเสมอภาคอันเป็นการเปิดโอกาสให้มีการพัฒนาชีวิตของแต่ละคนและทุกคน สามารถอยู่ร่วมกันได้โดยการให้เกียรติและเอื้ออาทรต่อกันและกัน และการยึดหลักนิติธรรม คือการยึดหลักกฎหมายในการปกครอง มิใช่เป็นการปกครองตามอำเภอใจ หรือตามอำนาจของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง หรือกลุ่มบุคคลใดกลุ่มบุคคลหนึ่ง

๒) สำหรับวิธีการดังที่กล่าวมาคือ ผู้ปกครอง จะต้องมีความรู้คู่คุณธรรม ผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครองสัมพันธ์กันโดยหน้าที่ การยึดธรรมเป็นแกนหลักของโครงสร้างทางการเมืองการปกครอง ส่วนจุดมุ่งหมายคือต้องดำเนินไปสู่ธรรม จะเห็นได้ว่า ทั้งหลักการ วิธีการ และจุดมุ่งหมายยึดโยงอยู่กับธรรม จึงสรุปได้ว่า รูปแบบของระบอบการปกครองที่พึงประสงค์ตามหลักพุทธธรรม คือการมีธรรมเป็นเสาเข็มหรือเป็นแกนหลักของรูปแบบของระบอบการปกครองนั่นเอง กล่าวคือ ผู้ปกครองดำเนินกิจการต่าง ๆ ทางการเมือง การปกครอง โดยมีธรรมเป็นหลักการในการยึดถือเป็นแนวทางหรือเป็นกรอบในการตัดสินใจ ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ภายใต้การปกครอง ก็สัมพันธ์กันโดยธรรม คือหน้าที่ที่ไม่ใช่โดยอำนาจ โครงสร้างทางการเมือง การปกครอง ก็ต้องมีธรรมเป็นแกนหลัก เพื่อดุลยภาพของสังคม และจุดมุ่งหมายทุกระดับดำเนินไปสู่ธรรม โดยธรรมและเพื่อธรรม

ดังนั้น จากการบูรณาการร่วมกันระหว่างหลักการในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเป็นระบอบการปกครองที่พึงประสงค์ในสังคมโลกปัจจุบันกับหลักพุทธธรรม จึงได้รูปแบบของระบอบการปกครองที่พึงประสงค์ตามหลักพุทธธรรมซึ่งเรียกว่า **“ธัมมิกประชาธิปไตย”** คือ ประชาธิปไตยที่ประกอบด้วยธรรม มีรูปแบบคล้ายระบอบประชาธิปไตย แต่ยึดหลักพุทธธรรมเป็นแกนกลาง สมาชิกหรือประชาชนทุกคนมีอำนาจหรือมีส่วนร่วมในการปกครองบริหารภายใต้กฎหมาย โดยเน้นเรื่องหน้าที่เป็นหลัก แม้จะให้ความสำคัญแก่เรื่องสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคด้วยก็ตาม ผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้ปกครองต่างมีคุณธรรมและปฏิบัติหน้าที่ของตนด้วยความปรารถนาดีมีความเอื้ออาทรต่อกัน อาจสรุปได้ดังนี้

๑) กรุงสุโขทัย เป็นการปกครองแบบดั้งเดิมอยู่ คือ ระบบ ปิตุราชา อธิปไตย หรือระบบพ่อปกครองลูก (Paternal Government) มีรูปแบบการปกครองที่มีราชา หรือองค์พระมหากษัตริย์ ทรงเป็นเจ้าอำนาจอธิปไตยและเป็นผู้ใช้อำนาจอธิปไตยในฐานะผู้ปกครอง การใช้อำนาจอ้างกล่าว พระมหากษัตริย์ทรงปกครองราษฎรเสมือนพ่อปกครองลูก

๒) การเมืองการปกครองไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarchy) อย่างสมบูรณ์ที่สุด ทั้งนี้ เพราะพระมหากษัตริย์ทรงมีฐานะสูงสุดเหนือกฎหมาย ทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดและล้นพ้นทุกด้าน รวมทั้งชีวิตของราษฎรในราชอาณาจักร

๓) การเมืองการปกครองสมัยกรุงธนบุรี ยังคงบริหารราชการแผ่นดินตามแบบอย่างที่เคยใช้มา ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งแบ่งการปกครองออกเป็น การปกครองส่วนกลาง และการปกครองส่วนภูมิภาค รวมทั้งหัวเมืองต่าง ๆ

๔) การปกครองสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังคงใช้รูปแบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เช่นเดียวกับการปกครองในสมัยกรุงศรีอยุธยา และสมัยกรุงธนบุรี โดยมีได้มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด การปรับปรุงการปกครองได้เริ่มเป็นครั้งแรกในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โดยพระองค์ได้เริ่มปฏิรูประบอบการปกครองเสียใหม่ กล่าวคือ ทรงยกเลิกตำแหน่งอัครเสนาบดี ๒ ตำแหน่ง คือ สมุหกลาโหมและสมุหนายก รวมทั้งจุดสุดมภ์ โดยแบ่งการบริหารราชการออกเป็นกระทรวงตามแบบอารยประเทศ และให้มีเสนาบดีเป็นผู้ว่าการแต่ละกระทรวง กระทรวงที่ตั้งขึ้นทั้งหมดมี ๑๒ กระทรวง

๕) ต่อมาสมัยการเปลี่ยนแปลงการปกครอง “คณะราษฎร” ได้ยึดอำนาจจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ แห่งราชวงศ์จักรี โดยมีจุดมุ่งหมาย ที่จะให้ประเทศสยามมีรัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน ซึ่งเป็นการยึดอำนาจจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบอบประชาธิปไตยโดยมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุด

๖) รัฐธรรมนูญฉบับแรก ซึ่งเป็นฉบับชั่วคราวเมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ จนถึงปัจจุบัน ประเทศไทยได้ยึดหลักการปกครองในระบอบประชาธิปไตย โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ซึ่งเป็นแนวทางสำคัญตลอดมา

แม้ว่ามีปัญหาอุปสรรคในการปกครองตามรัฐธรรมนูญอยู่บ้าง และก่อให้เกิดการรัฐประหาร มีการยกเลิกรัฐธรรมนูญ แต่ทุกยุคทุกสมัยยังคงยอมรับอุดมการณ์การปกครองในระบอบประชาธิปไตยในระบอบรัฐสภา โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขเป็นหลักในการปกครองเสมอมา

ดังนั้น เมื่อพิจารณาสภาพการณ์ทางสังคมไทยในปัจจุบัน จะเห็นได้ถึงปัญหาในด้านต่าง ๆ มากมาย ซึ่งปรากฏการณ์ทั่วไปที่เกิดขึ้นกับสังคมไทยนี้ เป็นผลที่สืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง การปกครอง ที่เป็นไปอย่างมีพลวัตกับสังคมโลก การแก้ไขปัญหาสังคมหากเป็นไปอย่างไม่ระมัดระวังแล้ว ในการแก้ปัญหาอย่างหนึ่งอาจเป็นการเพิ่มปัญหาอย่างหนึ่งขึ้นมาได้ เพราะปัญหาต่าง ๆ ในทางสังคมนั้น มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน การดำรงอยู่ในสังคมจึงต้องเป็นไปอย่างไม่ประมาท มีสติและปัญญาเป็นเครื่องดำรงอยู่ การเตรียมตน เตรียมคน เพื่อให้พร้อมต่อการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ อยู่เสมอจึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำรงอยู่ในสังคม ซึ่งหลักการทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า การดำรงตนอยู่ด้วยความไม่ประมาทนั่นเอง

แบบฝึกหัดท้ายบท

๑. จงอธิบายอิทธิพลของพระพุทธรูปในประเทศอินเดีย มาโดยสังเขป มีกี่แบบ อะไรบ้าง
๒. พุทธศิลป์ทางพระพุทธศาสนานั้น มีการแบ่งกลุ่มพระพุทธรูปตามรูปแบบที่พบอย่างไร จงอธิบาย
๓. พระพุทธรูปศิลปะทวารวดีมีความสำคัญอย่างไร แบ่งออกเป็นประเภท อะไรบ้าง
๔. จงอธิบายความแตกต่างกันระหว่างพระพิมพ์ภาคเหนือ กับภาคอีสาน มาอย่าละเอียด
๕. การกำหนดอายุพระพุทธรูปสมัยทวารวดี มีเกณฑ์ในการกำหนดอายุอย่างไร จงอธิบาย
๖. จงอธิบายความหมายของคำว่า “พระพิมพ์ภาคเหนือ” มาให้ถูกต้อง
๗. จงอธิบายความหมายของคำว่า “พระพิมพ์ภาคกลาง” มาให้ถูกต้อง
๘. จงอธิบายความหมายของคำว่า “พระพิมพ์ภาคใต้” มาให้ถูกต้อง
๙. จงวิเคราะห์คุณค่าเกี่ยวกับประติมากรรมเสมาหิน มาโดยสังเขป
๑๐. หลักฐานโบราณคดีด้านจารึก มีความสำคัญอย่างไร จงอธิบายโดยละเอียด

เอกสารอ้างอิงประจำบท

๑) หนังสือภาษาไทย

กรมศิลปากร. หนังสือเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมเนื่องในโอกาสเปิดศูนย์วัฒนธรรม
แห่งประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : วิกิตอร์เฝ้าเวอร์พอยท์, ๒๕๓๐.

_____ .คำแปลจากเทววิงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย, พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ
: รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๖.

_____ .ตำนานมูลศาสนา, (ฉบับพิมพ์ในการพระราชทานเพลิงศพ มล.เดช สนิท
วงศ์ ฯ). กรุงเทพฯ : ม.ป.ท.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. วัฒนธรรม พัฒนาการ ทาง
ประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดสกลนคร. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔.,
ธนาคารไทยพาณิชย์, มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย, สารานุกรม
วัฒนธรรมภาคกลาง ฉบับต้นแบบ ฉ.๒. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง
แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), พิมพ์เนื่องในวโรกาสที่ สมเด็จพระเทพ
รัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเจริญพระชนมายุ ๔๐ พรรษา,
๒๕๓๘.

ชรพร อังกูรชัชชัย และดอกกรักร พยัคศรี. โครงการฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย,
ศมส., ๒๕๔๖, จาก : เติม มีเต็ม และคนอื่นๆ. “ศิลาจารึกสุโขทัยหลักใหม่
: วัดบูรพาราม,” ศิลปากร ๓๓, ๒ (พฤษภาคม-มิถุนายน ๒๕๓๒).

ตรงใจ หุตางกูร, วชรพร อังกูรชัชชัย และดอกกรักร พยัคศรี. โครงการฐานข้อมูลจารึก
ในประเทศไทย, ศมส., ๒๕๔๖. จาก : ๑) ยอร์ช เซเดส์, “จารึกนครชุม”, ใน
จารึกสมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๖).

ธีรพงษ์ จตุรพาณิขย์. “พระพิมพ์กันทรวิชัย นาคนฟ้าแดดสงยาง เมืองไพร พุทธ
ศิลป์ทวารวดี”. เมืองโบราณ, ปีที่ ๒๖, ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม
๒๕๔๓).

นลินี เหมนิธิ. นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม.
กรุงเทพฯ: การศาสนา, ๒๕๑๔.

บวสเชอลีเยร์, ฌอง (Boisselier, Jean). สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศ.ม.จ.. “ศิลปะทวาราวดี”, ศิลปากร, ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๕ (มกราคม ๒๕๑๑).

ผาสุข อินทรารูธ. “วัฒนธรรมทวารวดีในภาคอีสาน วิเคราะห์หลักฐานจากแหล่งโบราณคดีเมืองฟ้าแดดสงยาง”, เมืองโบราณ, ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๓๗).

พรหมศักดิ์ เจิมศักดิ์ และฉลวย จารุภาากานนท์. “พระพิมพ์ดินเผาวัดนครโกษา ลพบุรี”, ศิลปากร, ปีที่ ๓๒ ฉบับที่ ๖ (มกราคม-กุมภาพันธ์ ๒๕๓๒).

ผาสุข อินทรารูธ และคณะ. อารยธรรมโบราณในจังหวัดลำพูน. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๖).

มหามกุฏราชวิทยาลัย. มลีนปัญญา ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย, ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ พระราชทานในงานพระศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายี) ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕).

มยุรี วีระประเสริฐ. “พระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีที่พบที่นาตุน จังหวัดมหาสารคาม” ในดินแดนไทยจากยุคประวัติศาสตร์ตอนต้น จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕, การประชุมทางวิชาการระดับชาติฝรั่งเศสในไทยครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. ศิลปะทวารวดี : วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย. กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๖๒.

เสนอ นิลเดช. วิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย. พระนคร:โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖.

สถาพร ขวัญยืน. “การขุดแต่งโบราณสถานที่บ้านนาตุน จังหวัดมหาสารคาม”. ศิลปากร, ปีที่ ๒๔, ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม ๒๕๒๓).

สันติ เล็กสุขุม, ศ.ดร.. ศิลปะภาคเหนือ : หริภุญชัย-ล้านนา. สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๖๑.

สุรพล ดำริห์กุล. ประวัติศาสตร์และศิลปะหริภุญไชย. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๗.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศ.ม.จ.. “พระพุทธรูปอินเดียแบบอมราวดี”. โบราณคดี, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓, (มกราคม-มีนาคม ๒๕๑๒), หน้า ๑๐-๒๕.

_____ . “แผ่นเงินสมัยทวารวดีซึ่งขุดพบที่อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม”, โบราณคดี, ปีที่ ๕, ฉบับที่ ๓ (สิงหาคม ๒๕๑๗).

_____ . ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐. ประวัติศาสตร์ในพระบรมราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพฯ, สมาคม, ๒๐๐๖.

สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ. ตำนานพระพุทธเจดีย์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๗.

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. “ใบเสมาสลักภาพเทวียชาดก ที่พระธาตุยาคู เมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์”, ศิลปากร ปีที่ ๔๑ ฉบับที่ ๕ (กันยายน-ตุลาคม ๒๕๔๑).

อุษา จ้วนเพียรภาค. โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์. นนทบุรี : บริษัทพิจิตร การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๘.

๒) งานวิทยานิพนธ์/งานวิจัย

นิติพันธุ์ ศิริทรัพย์. “พระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีที่นครปฐม”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๔.

นพชัย แดงดีเลิศ. “จารึกทวารวดี: การศึกษาเชิงอักษรวิทยา”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๒.

วีรพงษ์ สิงห์บัญชา. การขุดพบพระบรมสารีริกธาตุและพระพิมพ์ดินเผาขนาดุนในพระธาตุนาดูน พุทธมณฑลอีสาน นครจำปาศรี อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม. มหาสารคาม : อภิชาติการพิมพ์, ๒๕๓๙.

สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, ม.ล.. “การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘.

ประอร ศิลพาน์. “ภาชนะดินเผาในแหล่งโบราณคดีลุ่มแม่น้ำชี กรณีศึกษาภาชนะดินเผาที่ได้จาก การขุดค้นเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร มหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๖.

วิริยา อุทธิเสน. “การศึกษาคติความเชื่อของชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในกลุ่มแม่น้ำชีตอนกลาง กรณีศึกษาจากพระพิมพ์”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๖.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท”. พระราช วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

๓) เว็บไซต์

กรมการศาสนา. ๑๐๘ องค์พระปฏิมาพระพุทธรูปคู่แผ่นดิน. (ออนไลน์). แหล่งที่มา <http://www.dra.go.th/th/cmsdetail-4-59/>. (๒๐ มกราคม ๒๕๖๑).

จารีกวัตรศรีชุม. แหล่งที่มา : de.sac.or.th. (๒๐ มกราคม ๒๕๖๑).

พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา, ผศ.ดร.. กำเนิดและพัฒนากาแห่งพระพุทธรูป. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.mcu.ac.th/article/detail/502>. (๒๐ มกราคม ๒๕๖๑).

Social structure and Thai society

พื้นฐานทางสังคม และ วัฒนธรรมไทย

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ ๕

แนวคิด

ศิลปะไทยได้รับอิทธิพลจากต่างชาติมาช้านาน และได้พัฒนาสืบเนื่องผสมกับความเชื่อท้องถิ่นจนกลายเป็นศิลปะที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ราว พ.ศ. ๓๐๐ จนถึง พ.ศ. ๑๘๐๐ พระพุทธศาสนาเข้ามาโดยชาวอินเดีย แสดงให้เห็นอิทธิพลที่มีต่อศิลปะไทยในยุคหลังทั้งด้านภาษา วรรณกรรม ศิลปกรรม โดยกระจายเป็นกลุ่มศิลปะสมัยต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่สมัยทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี เมื่อกลุ่มคนไทยตั้งตัวเป็นปึกแผ่นแล้ว ศิลปะดังกล่าวจึงมีอิทธิพลต่อศิลปะไทย ช่างไทยพยายามสร้างสรรค์ให้มีลักษณะพิเศษกว่างานศิลปะของชาติอื่น ๆ มีการประดิษฐ์ลวดลายไทยเป็นเครื่องตกแต่งทำให้ลักษณะศิลปะไทยมีรูปแบบเฉพาะ และได้สอดแทรกวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีและความรู้สึกของคนไทยไว้ในงานเหล่านั้น ดังจะเห็นได้จากภาพฝาผนังตามวัดวาอารามต่าง ๆ ปราสาทราชวัง ตลอดจนเครื่องประดับและเครื่องใช้ทั่วไป

โดยเฉพาะเอกลักษณ์ของชาติไทยซึ่งคนไทยทั้งชาติต่างภาคภูมิใจอย่างยิ่ง ความงามที่สืบทอดอันยาวนานมาตั้งแต่อดีต บ่งบอกถึงวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น โดยมีพัฒนาการบนพื้นฐานของความเป็นไทย ลักษณะนิสัยที่อ่อนหวาน ละมุนละไม รักสวยรักงาม ที่มีมานานของสังคมไทย ทำให้ศิลปะไทยมีความประณีตอ่อนหวาน เป็นความงามอย่างวิจิตรอลังการที่ทุกคนได้เห็นต้องตื่นตา ตื่นใจ อย่างบอกไม่ถูก ลักษณะความงามนี้จึงได้กลายเป็นความรู้สึกทางสุนทรียภาพโดยเฉพาะคนไทย

ปัจจุบันคำว่า “ศิลปะไทย” กำลังจะถูกลืม เมื่ออิทธิพลทางเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาแทนที่สังคมเก่าของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งโลกแห่งการสื่อสารได้ก้าวไปล้ำยุคมาก จนเกิดความแตกต่างอย่างเห็นได้ชัดเมื่อเปรียบเทียบกับสมัยอดีต โลกใหม่ยุคปัจจุบันทำให้คนไทยมีความคิดห่างไกลตัวเองมากขึ้น และอิทธิพลดังกล่าวนี้ทำให้คนไทยลืมตัวเราเองมากขึ้นจนกลายเป็นสิ่งสับสนอยู่กับสังคมใหม่อย่างไม่รู้ตัว มีความวุ่นวายด้วยอำนาจแห่งวัฒนธรรมสื่อสารที่รีบเร่งรวดเร็วจนลืมความเป็นเอกลักษณ์ของชาติไป

ขอขยายเนื้อหาประจำบทที่ ๕

๑. ความเป็นมาของการสร้างพระพุทธรูป
๒. การสร้างพระพุทธรูปตามแนวพุทธศิลป์
๓. ลักษณะศิลปะทางพุทธศิลป์ของพระพุทธรูปไทย
๔. พระพุทธรูปต่าง ๆ
๕. แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารกับการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์
๖. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับสัญลักษณ์
๗. แนวคิดทฤษฎีการสื่อสารตามหลักพระพุทธศาสนา

วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม

๑. ผู้ศึกษาสามารถบอกความหมาย พร้อมทั้งอธิบายความเป็นมาของการสร้างพระพุทธรูปได้อย่างถูกต้อง
๒. ผู้ศึกษาสามารถระบุความสำคัญการสร้างพระพุทธรูปตามแนวพุทธศิลป์ได้อย่างถูกต้อง
๓. ผู้ศึกษาสามารถบอกคุณค่า และประโยชน์ของลักษณะศิลปะทางพุทธศิลป์ของพระพุทธรูปไทยได้ถูกต้อง
๔. ผู้ศึกษาสามารถบอกแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารกับการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ได้อย่างถูกต้อง
๕. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับสัญลักษณ์ได้อย่างถูกต้อง

๖. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารตามหลักพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้อง

วิธีสอนและกิจกรรมการสอนประจำบทที่ ๕

วิธีสอน :

๑. การประเมินความรู้เดิม
๒. ฟังบรรยาย อภิปราย และการแสดงความคิดเห็น
๓. การให้ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

กิจกรรมการเรียนรู้การสอน :

๑. การประเมินความรู้เดิม

ให้ผู้ศึกษาแสดงความคิดเห็นเรื่องความสำคัญของความเป็นมาของการสร้างพระพุทธรูป

๒. การฟังบรรยายและอภิปราย

อาจารย์บรรยายประกอบพาวเวอร์พอยต์ (power point) เรื่องความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับความเป็นมาของการสร้างพระพุทธรูป มีจุดประสงค์หลักคือ การกระตุ้นให้ผู้ศึกษาเกิดความสงสัย และอยากแสวงหาความรู้ต่อยอด โดยเปิดโอกาสให้ผู้ศึกษาอภิปรายแสดงความคิดเห็นสนับสนุนความรู้เดิมของตนก่อนที่จะมีการสรุปรวบยอดเป็นองค์ความรู้ต่อไป

๓. การให้ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

ให้ผู้ศึกษาจัดกลุ่มเป็น ๓ กลุ่ม เพื่อรับผิดชอบทำแบบฝึกหัดท้ายบท กลุ่มละข้อ ๑๐ ข้อทั้งแบบอัตนัยและปรนัย เสร็จแล้วให้แต่ละกลุ่มนำเสนอ โดยกลุ่มอื่นต้องแสดงความคิดเห็นหรือตั้งคำถามต่อกลุ่มที่นำเสนอในลักษณะข้อแลกเปลี่ยน ปลายเปิด เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยก็ได้ แต่ต้องไม่ซ้ำกับคำตอบนั้น ๆ

สื่อการเรียนรู้การสอน

๑. พาวเวอร์พอยต์ประกอบการสอนเรื่องการสร้างพระพุทธรูปตามแนวพุทธศิลป์ ได้แก่ ลักษณะศิลปะทางพุทธศิลป์ของพระพุทธรูปไทย พระพุทธรูปต่าง ๆ และแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารกับการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ เป็นต้น

๒. วิถีทัศน์สารคดี เรื่องความเป็นมาของกำเนิดและพัฒนาการการสร้าง
พระพุทธรูปตามแนวพุทธศิลป์
๓. เอกสารคำสอน รายวิชาพุทธศิลป์

การวัดผลและการประเมินผล

๑. ประเมินจากพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการเข้าชั้นเรียน และทำกิจกรรม
๒. ประเมินความรู้หลังการเรียนรู้เทียบกับความรู้เดิมของผู้ศึกษา
๓. ประเมินจากการร่วมแสดงความคิดเห็น
๔. ประเมินจากการทำแบบฝึกหัดท้ายบท

๕.๑ ความนำ

สภาพสังคม วัฒนธรรมและลักษณะทั่วไปของสังคมไทย เป็นสังคม
เกษตรกรรม เป็นสังคมพุทธศาสนามีลักษณะของครอบครัว เป็นครอบครัวใหญ่ยึด
มั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี มีความแตกต่างกันระหว่างสังคมชนบทกับสังคมเมือง
และเป็นลักษณะของวัฒนธรรม ที่ได้มาจากการเรียนรู้จากสังคมวัฒนธรรม มีการ
เปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมเป็นมรดกของสังคมวัฒนธรรม เป็นแนวทางในการดำเนิน
ชีวิต ด้วยว่า วัฒนธรรมนั้น เป็นวิถีชีวิตหรือการดำเนินชีวิตของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ซึ่ง
หมายรวมถึงความคิด ศิลปะ วรรณคดี ดนตรี ปรัชญา ศีลธรรม จรรยา ภาษา
กฎหมาย ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีและสิ่งต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งได้
ถ่ายทอดให้กับคนรุ่นต่อ ๆ มา เป็นเรื่องของการเรียนรู้จากคนกลุ่มหนึ่งไปยังคนอีก
กลุ่มหนึ่ง ซึ่งถ้าสิ่งใดดีก็เก็บไว้ สิ่งใดควรแก้ ก็แก้ไขกันให้ดีขึ้น เพื่อจะได้ส่งเสริมให้มี
ลักษณะที่ดีประจำชาติต่อไป

ในลักษณะนี้ วัฒนธรรมจึงเป็นการแสดงออกซึ่งความเจริญงอกงาม ความ
เป็นระเบียบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีงามของประชาชน เพราะวัฒนธรรม คือ การ

ดำเนินชีวิตของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่แสดงออกถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียว ความก้าวหน้า และศีลธรรมของประชาชน^{๒๓๕}

๕.๒ พัฒนาการสังคมไทย

ความเชื่อ เป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้ผู้คนเกิดการยอมรับ เกิดความคิดที่แตกต่างและเกี่ยวโยงไปถึงการดำเนินวิถีชีวิตที่แตกต่างกัน เพราะความเชื่อมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตเช่นนั้นแล้ว ความเชื่อก็เปรียบเสมือนหนทางหนึ่ง ที่จะชี้ถูกชี้ผิดแก่ชีวิตของมนุษย์ได้การที่สังคมหนึ่ง ๆ มีหลายความเชื่อ ย่อมเป็นทางออกที่ดีกว่ามีเพียงความเชื่อเดียว ซึ่งท่าน **พระมหาจุฑาชัย วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี)*** ได้อรรถาธิบายว่า สังคมใดก็ตาม ที่มีความหลากหลายทางความเชื่อและคน ที่มีความหลากหลายทางความเชื่อ สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ นั่นคือสังคมที่มีเสน่ห์มาก ประเทศไหนก็ตามที่มีระบบความเชื่อเดียว ประเทศนั้น จะเป็นประเทศที่อึดอัดขัดข้อง ต่างจากประเทศที่คนมีความหลากหลายทางความเชื่อ ซึ่งเหมือนกับว่า เราไปยืนอยู่ในที่โล่งแจ้ง ที่มีอากาศหายใจได้อย่างโปร่งโล่ง ฉะนั้น ความหลากหลายทางความเชื่อ จึงเป็นเสน่ห์ของประเทศที่เจริญแล้ว สำหรับประเทศไทย นับเป็นประเทศที่มีพหุความเชื่อ แต่แม้ว่า เราจะยืนอยู่ในอาณาเขตที่สามารถเลือกเชื่อได้ หรือแม้พระพุทธศาสนาจะยอมรับว่า มนุษย์มีความหลากหลายทางความเชื่อได้ แต่พระพุทธเจ้าก็ไม่ปล่อยให้มนุษย์เชื่ออะไรก็ได้ ทรงแนะนำชุดคำสอนชุดหนึ่ง แล้วตรัสว่า มนุษย์ควรจะเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อทรงใช้คำว่า “ควรจะ” ไม่ได้ใช้คำว่า “ต้อง”

สำหรับบทเรียนนี้ จะเป็นการศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการของวัฒนธรรมไทย พัฒนาการสังคมไทยอาณาจักรโบราณในประเทศไทย ความเชื่อและศาสนากับสังคมไทย ลักษณะความเชื่อและศาสนาในสังคมไทยสภาพความคิด ความเชื่อ และศาสนา ในปัจจุบันพระพุทธศาสนากับสังคมไทยชาติไทย เป็นชาติที่เก่าแก่และมีวัฒนธรรมประจำชาติที่เกิดจากภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ และมีพัฒนาหล่อหลอมขึ้นในสังคมไทย จนมีความเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นภาษา วรรณคดี ศิลปวัตถุ ดนตรี อาหารและการแต่งกาย นอกจากนี้ คนไทยยังได้มีการยอมรับเอา

^{๒๓๕} ยุทธนา พุนเกิดมะเร็ง, **พระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาไทย**, (นครราชสีมา: หจก. มิตรภาพการพิมพ์ ๑๙๙๕, ๒๕๖๑), หน้า ๑๗๓.*ปัจจุบัน พ.ศ. ๒๕๖๓ ดำรงสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่“พระเมธีวชิโรดม”.

วัฒนธรรมของชาติอื่นเข้ามาผสมผสาน โดยการนำมาดัดแปลงผสมผสานกันได้อย่างกลมกลืน จนเกิดเป็นวัฒนธรรมของสังคมไทยที่มีเอกลักษณ์ในที่สุด^{๒๓๖}

พระพุทธศาสนา เข้ามาในสังคมไทยก่อนสมัยสุโขทัยแล้ว คติความเชื่อของคนไทยนั้น มีมายาวนานนับพันปีแล้ว ซึ่งได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและมหายาน ร่วมกับแนวคิดในลัทธิบูชาบรรพบุรุษ ลัทธิวิญญาณนิยม ที่เชื่อในเรื่องผีสาร เทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ในธรรมชาติ รวมทั้งแนวคิดความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ประวัติศาสตร์พูดถึงความเชื่อพิธีกรรม และการปฏิบัติศาสนาที่ผสมผสานระหว่างพุทธศาสนา ความเชื่อแบบพราหมณ์และความเชื่อเรื่องผี ซึ่งจะสังเกตจากความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ยังมีอยู่มากโดยเฉพาะในชนบท เช่น เรื่องขวัญ เทวดา ความเชื่อเรื่องผี และตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา มีการแบ่งกลุ่มคนในสังคมอย่างกว้าง ๆ เป็น ๒ ชั้น^{๒๓๗} คือ

๕.๒.๑ ชั้นปกครอง ประกอบด้วย

๑. พระมหากษัตริย์

แนวคิดที่ใช้เน้นหลักในการกำหนดฐานะอำนาจและหน้าที่มีวิวัฒนาการ คือ สมัยสุโขทัย เรียกว่า พ่อขุน มีลักษณะเป็นธรรมราชา พอมาถึงสมัยอยุธยา พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะเป็นเทวราชา ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระมหากษัตริย์ก็ยังทรงอยู่ในฐานะเป็นเทวราชาเหมือนเดิม แต่โดยเนื้อหาสาระแห่งการปฏิบัติทรงมีความเป็นธรรมราชาอย่างชัดเจน

๒. เจ้านาย

เจ้านาย หมายถึง พระราชโอรสพระราชธิดาและพระญาติของพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งเป็นชนชั้นที่มีการสืบสายโลหิตในเรื่องยศนั้นแบ่งเป็น “สกุลยศ” ได้รับมาตั้งแต่กำเนิดเป็นระดับชั้นจากระดับเจ้า เจ้าฟ้า พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า ส่วนอีก

^{๒๓๖} ศ.ดร.วิมลวรรณ วิชาญ, ภาควิชาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, เทศกาลและพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔.

^{๒๓๗} จักร์ พันธุ์ชูเพชร, การเมืองการปกครองไทยจากไพร่ ฟ้าหน้าใสสู่วาทกรรมไพร่-อำมาตย์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (ปทุมธานี: พันธุ์ชูเพชร, ๒๕๕๐), หน้า ๕๖.

ประเภทหนึ่ง คือ “อิสริยยศ” ได้รับพระราชทานเป็นระดับจากระดับพระ เป็นพระบรมราชา เป็นต้น และการทรงกรม เป็นกรมหมื่น กรมขุน กรมหลวง เป็นต้น ในด้านอำนาจเจ้านายแต่ละองค์มีไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่กับตำแหน่งหน้าที่ทางราชการกำลังคนในการควบคุม (ไพร่หลวง) และความโปรดปรานที่พระมหากษัตริย์ทรงมีต่อเจ้านายพระองค์นั้น

๓. ขุนนาง

ขุนนางเป็นคนกลุ่มน้อยในสังคม ที่มีทั้งอำนาจอิทธิพลและเกียรติยศ ทั้งนี้สังคมของพวกขุนนางเป็นสังคมค่อนข้างปิด เพราะมักวนเวียนกันอยู่ในกลุ่มของตน

๔. พระสงฆ์

พระสงฆ์ประกอบด้วยสมาชิก ๒ ประเภท คือ ประเภทที่บวชตลอดชีวิต นับเป็นแกนหลักมีจำนวนไม่มาก และประเภทที่บวชชั่วคราว คณะสงฆ์เป็นกลุ่มคนที่รวมชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมเข้าไว้ด้วยกัน เพราะไม่มีการกีดกันว่าชนชั้นไหนที่จะบวชเป็นพระได้

๕.๒.๒ ขนชั้นถูกปกครอง

ชนชั้นถูกปกครอง ได้แก่ ไพร่ ทาส โดยมีพระเป็นคนกลางในการเชื่อมโยงกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม นอกจากนั้น ยังมีชนกลุ่มน้อยอีกหลายชาติ ที่สำคัญยิ่ง คือ พวกชาวจีน

๑. ระบบไพร่

ระบบไพร่แบ่งเป็น ๒ ประเภท^{๒๓๘} ได้แก่

๑.๑ ไพร่สม

ไพร่สม เป็นไพร่ส่วนตัวของมูลนายที่ได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ตามศักดินาของมูลนายแต่ละคน เพื่อรับใช้ทำงานส่วนตัวไม่ต้องเกณฑ์มาทำงานโยธาให้รัฐ และเป็นมรดกสืบทอดให้ลูกหลานได้รวมทั้งแลกเปลี่ยนกับไพร่สมของมูลนาย

^{๒๓๘} อัญชลี สุสายันต์, *ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๕), หน้า ๔๓.

อันได้ด้วย ไพร่ที่สังกัดกับ “กรม” ของเจ้านายที่ทรงกรมหรือที่มักเรียกว่า “กรมเจ้า” ถือเป็นพวกไพร่สมด้วย

๑.๒ ไพร่หลวง

ไพร่หลวง เป็นไพร่ของพระมหากษัตริย์และเป็นไพร่ ส่วนใหญ่ของราชอาณาจักร ไพร่หลวงเริ่มถูกเกณฑ์เมื่ออายุ ๑๘ หรือ ๒๐ ปี และปลดเมื่ออายุ ๖๐ หรือ ๗๐ ปี ระยะเวลาถูกเกณฑ์ในสมัยอยุธยาตอนปลายอยู่ในลักษณะ ๑ เดือน เว้น ๑ เดือน เรียกว่า “เข้าเดือนออกเดือน” รวม ๑ ปี ถูกเกณฑ์ ๖ เดือน นอกจากนั้น รัฐยังอนุญาตให้ไพร่ในบางพื้นที่ส่งสิ่งของหรือ “เงิน” แทนการถูกเกณฑ์แรงงานเรียกว่า “ไพร่ส่วย” ระบบศักดินามีบทบาทในสังคมไทย ดังต่อไปนี้

๑. การเป็นกลไกควบคุมการแจกจ่ายแรงงานหรือกำลังไพร่พล มูลนายที่ถือศักดินาสูงจะคุมไพร่จำนวนมากตามไปด้วย และมีสิทธิตั้งไพร่เป็นเสมียนทนาย เพื่อรับใช้ในงานต่าง ๆ เป็นเครื่องแสดงเกียรติยศและสถานะทางสังคมของมูลนาย

๒. การเป็นโครงสร้าง การจัดระเบียบชนชั้นแบ่งคนในสังคมเป็น ๔ กลุ่ม คือ เจ้านาย ขุนนาง ไพร่ทาส และกลุ่มคนนอกระบบไพร่ คือ พระสงฆ์และคนจีนอพยพ โดยกำหนดศักดินาแตกต่างกัน ซึ่งแสดงถึงความรับผิดชอบควบคุมไพร่ตามจำนวนที่ถือศักดินา มูลนายระดับล่าง ถ้าทำความดีความชอบ ก็ได้เลื่อนเป็นมูลนายระดับสูงได้ ส่วนไพร่ (ศักดินา ๑๐-๒๕) ถูกเกณฑ์แรงงาน ก็ต้องจงรักภักดีให้แรงงานและของกำนัลแก่มูลนาย เพื่อตอบแทนความคุ้มครองช่วยเหลือที่ได้รับจากมูลนาย

๓. การเป็นสิทธิในการถือครองที่ดิน แต่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน เพราะระบบศักดินาเป็นเพียงให้สิทธิในการถือครองที่ดิน เพื่อบุกเบิกเพาะปลูกหาผลประโยชน์ (การมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินเพ็งมีในรัชกาลที่ ๕) ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย

การปฏิรูปบ้านเมืองในทุก ๆ ด้าน ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นเหตุการณ์ที่สำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์และเป็นพื้นฐานในการเปลี่ยนแปลงมีปัจจัย ๓ ประการดังต่อไปนี้

๑. การขยายอำนาจหรือการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก ซึ่งเข้ามาหาแหล่งวัตถุดิบตลาดการค้าและการขยายการลงทุน เพื่อตอบสนองการขยายตัวของกิจการด้านอุตสาหกรรม ประกอบกับแนวคิดของพลังชาตินิยมของชาติตะวันตก ทำให้ขยายอำนาจเข้ายึดครองบ้านเมืองต่าง ๆ เป็นอาณานิคมของตน

๒. การขาดประสิทธิภาพของระบบไพร่และหน่วยงานราชการ ความหละหลวมจากการผ่อนคลายการควบคุมและการปลดปล่อยแรงงานไพร่ อันเนื่องจากความเจริญทางการค้าสำเภา และอุตสาหกรรมน้ำตาลทราย เรือสำเภาและดีบุก เพื่อส่งตลาดต่างประเทศ และการหลั่งไหลของชาวจีนอพยพที่เข้ามาจับบทบาทในเศรษฐกิจไทย ราชการไทยมีภาระหน้าที่บทบาทซ้ำซ้อนก้ำก้ำกัน แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว โดยที่ส่วนกลางไม่สามารถดูแลได้ทั่วถึง ด้วยเหตุที่อยู่ห่างไกล และการคมนาคมไม่สะดวกรวดเร็วเท่าที่ควร

๓. การที่กลุ่มคนรุ่นใหม่ได้เรียนรู้วิทยาการตะวันตกกว้างขวางกว่า ในสมัยรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ มีการเสนอความเห็น เพื่อเปลี่ยนแปลงระเบียบบริหารแผ่นดินการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยและเปลี่ยนจาก “สยามเก่า” มาสู่ “สยามใหม่”

ผลของการเปลี่ยนแปลง

การปฏิรูปบ้านเมืองในรัชกาลที่ ๕ ทำให้เกิดผลการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่สำคัญ ๔ ประการ^{๒๓๙} ได้แก่

๑. การยกเลิกระบบไพร่ ใช้วิธีการค่อยเป็นค่อยไป เริ่มจากให้ไพร่สมเป็นไพร่หลวง รุ่งเก็บเงินส่วยหรือเงินราชการใช้แรงงานชาวจีน จัดการทหารแบบตะวันตก มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะการเกณฑ์ทหาร ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๘) จัดทำสำมะโนครัวแทนการสักรไพร่

๒. การเลิกทาส มีการใช้กฎหมาย ๕ ฉบับ เพื่อเลิกทาสอย่างเป็นขั้นตอน ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๗ จนสำเร็จใน พ.ศ. ๒๔๔๘ ใช้เวลา ๓๑ ปี

๓. การเคลื่อนที่ทางสังคมที่เปิดกว้างขึ้น เป็นการเลื่อนฐานะทางสังคมโดยที่เมื่อเลิกระบบไพร่แล้วประชาชนมีโอกาสศึกษาเล่าเรียนและทำงานอย่างอิสระ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเป็นทุนนิยมก็เป็นแรงกระตุ้นให้ทำงานในลักษณะต่าง ๆ ที่ยกฐานะของตนให้ดีขึ้น

๔. การรับวัฒนธรรมตะวันตก สังคมไทยได้รับอิทธิพลจากตะวันตก เริ่มจากชนชั้นผู้นำก่อนแล้วขยายผ่านการศึกษาระบบใหม่และระบบเศรษฐกิจแบบใหม่

^{๒๓๙} ทองต่อ กลัยไฉ่ ณ อยุธยา, รายการสนทนาปัญหาบ้านเมือง พระพุทธเจ้าหลวงกับการแก้ไขปัญหามันเมือง, (กรุงเทพฯ: ที.เจ.การพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๗๒.

๕.๓ โครงสร้างชนชั้นในสังคมไทย

ในสังคมไทย โดยรวมโครงสร้างชนชั้นสามารถแบ่งออกเป็นชนชั้นสูง ชนชั้นกลาง และชนชั้นล่าง^{๒๔๐} ในขณะที่ปัจจัยสำหรับการใช้ในการกำหนดชนชั้นทางสังคม ได้แก่ ชาติตระกูล การศึกษา ตำแหน่งหน้าที่การงาน อาชีพ ฐานะทางเศรษฐกิจ ตลอดจนถึงค่านิยมทางสังคม ส่วนการเลื่อนฐานะทางสังคมในสมัยร่วมสมัยมีปัจจัย ๒ ประการ ได้แก่ การศึกษา และการงานอาชีพ รวมถึงการมีฐานะที่ร่ำรวยมีเงินทองมาก นอกจากนั้น มีความเหลื่อมล้ำ ไม่เท่าเทียมกันในด้านโอกาสระหว่างสังคมเมือง และสังคมชนบทในการเลื่อนฐานะทางสังคม

๑) สังคมเมืองและสังคมชนบท

ในสมัยนั้น สังคมมีขนาดไม่ใหญ่มากนัก สมาชิกต่าง ๆ ของหมู่บ้านดำรงวิถีชีวิตในวิถีธรรมชาติทำเกษตรแบบพอเพียง ซึ่งมีความพอเพียงในตนเองสูงพอสมควร สามารถพึ่งพาตนเองได้เกือบทุกด้าน รวมทั้งมีการเกาะเกี่ยวกันหรือความเป็นชุมชนสูง ทั้งนี้ เมื่อสมาชิกในหมู่บ้านมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ก็มีการขยายตัวไปตั้งหมู่บ้านแห่งใหม่ในบริเวณใกล้เคียง โดยมีความสัมพันธ์กันของหมู่บ้านที่อยู่ใกล้กัน มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดและพึ่งพาอาศัยไปมาหาสู่กันด้วยความสม่ำเสมอ และมีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนร่วมกัน รวมทั้งการร่วมสร้างวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นตน

๒) ความเป็นมาและความเป็นไปของสังคม

สังคมเมือง

ลักษณะเฉพาะที่โดดเด่นของสังคมเมือง ได้แก่ การกระจุกตัวของประชากรในพื้นที่แคบ ผู้คนที่อยู่ในชุมชนเมืองส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกี่ยวกับการอุตสาหกรรม พาณิชยกรรม การบริหาร และการบริการต่าง ๆ ได้แก่ การท่องเที่ยว การศึกษา การขนส่ง การคมนาคม และงานซ่อมบำรุงต่าง ๆ เป็นต้น และใช้เครื่องมือและอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่มีเทคโนโลยีระดับก้าวหน้า ส่วนในด้านวัฒนธรรม คนในสังคมเมืองมีวิถีชีวิตแบบต่างคนต่างอยู่ แต่ก็ยกเว้นเฉพาะในชุมชนแออัด ซึ่งมี

^{๒๔๐} จามะรี เชียงทอง, สังคมชนบทในโลกสมัยใหม่, (คณะสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๖๐), หน้า ๔๓.

ลักษณะวัฒนธรรมแบบกึ่งเมืองกึ่งชนบท มีความสนใจตื่นรับผิดชอบเฉพาะตน และครอบครัว ดำเนินวิถีชีวิตในท่ามกลางความทันสมัยทางเทคโนโลยีที่ทันสมัย รวมทั้งการดำรงชีวิตอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เต็มไปด้วยปัญหาต่าง ๆ มากมาย ไม่ว่าจะเป็น ปัญหาเกี่ยวกับมลพิษ การว่างงาน อาชญากรรม ความไม่เพียงพอของ สาธารณูปโภคสาธารณูปการต่าง ๆ ปัญหาเหล่านี้ จะเกิดขึ้นในเมืองใหญ่ ๆ แต่จะลดน้อยลงในระดับเมืองขนาดกลาง และอาจจะมีน้อยหรืออาจไม่พบในเมืองขนาดเล็ก ที่มีผู้บริหารที่มีความเฉลียวฉลาดเกี่ยวกับการบริหารจัดการที่ดี

๓) สังคมชนบท

ผู้อยู่อาศัยในสังคมชนบท ทำมาหากินเลี้ยงชีพจากทรัพยากรพื้นฐานทางธรรมชาติ มักใช้เทคโนโลยีและเครื่องมือที่ไม่ยุ่งยากซับซ้อน การลงทุนต่ำและอาศัย การสนับสนุนจากธรรมชาติ เช่น ความอุดมสมบูรณ์ของดิน น้ำ พืชและสัตว์ ส่วน ความหนาแน่นและรายได้เฉลี่ยของประชากรนั้น ต่ำกว่าชุมชนเมือง ในด้าน วัฒนธรรม สังคมชนบทมีความผูกพันทางเครือญาติและความสามัคคีในกลุ่มญาติ มิตรสูง ให้ความสนใจร่วมใจทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน เช่น พิธีกรรม งานบุญต่าง ๆ เป็นต้น ตลอดจนงานต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ของชุมชน ในขณะที่สังคมชนบทใน ประเทศด้อยพัฒนาหรือกำลังพัฒนา มักมีปัญหาความยากจน การว่างงาน การอ่าน ไม่ออกเขียนไม่ได้ สุขภาพอนามัยไม่ดี และปัญหาอื่น ๆ อีกหลายด้าน สาเหตุที่ทำให้ หมู่บ้านในสังคมร่วมสมัยช่วง พ.ศ.๒๕๐๔-๒๕๔๔ เกิดสภาพล่มสลายกระแสนิยม ที่แพร่เข้าไปยังหมู่บ้านหรือสังคมชนบท ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติฉบับต่าง ๆ นั้น ทำให้หมู่บ้านล่มสลายอยู่ภายใต้ความครอบงำและพึ่งพา สังคมเมืองแทบทุกด้าน ทั้งนี้ เพราะรัฐไม่มีแนวทางการรองรับที่เหมาะสม เมื่อ หมู่บ้านต้องแปรเปลี่ยนไปตามพลังผลักดันของทุนนิยม อีกทั้งยุทธศาสตร์การพัฒนา กระแสหลักของไทย เน้นการพัฒนาแบบไม่สมดุลมุ่งสู่ภายนอกและเป็นตลาดเสรี ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำอย่างมาก จึงเกิดการล่มสลายทางวัฒนธรรม

๕.๔ อาณาจักรโบราณในประเทศไทย^{๒๔๑}

อาณาจักรโบราณในประเทศไทย สามารถแบ่งเป็นได้ดังต่อไปนี้

๑) อาณาจักรทวารวดี เป็นอาณาจักรที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งขึ้นในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ มีศูนย์กลางอยู่บริเวณนครปฐม สุพรรณบุรี ราชบุรี มีความเจริญทางการค้า ศิลปวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนา เช่น วงล้อพระธรรมจักรและกวางหมอบ ที่พบในองค์พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม

๒) อาณาจักรโคตรบูร เป็นอาณาจักรอยู่ในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งขึ้นในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๕ มีศูนย์กลางอยู่ที่นครพนม มีวัฒนธรรมประเพณีแบบอินเดีย นับถือพระพุทธศาสนานิกายหินยาน (เถรวาท) โบราณสถานทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระธาตุพนม

๓) อาณาจักรศรีวิชัย เป็นอาณาจักรที่มีอาณาบริเวณอยู่ทางภาคใต้ ตั้งขึ้นในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๗ มีศูนย์กลางอยู่ที่ อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ลงไปจนจรดแหลมมลายู เป็นอาณาจักรที่เป็นศูนย์กลางการค้าขายทางทะเล และถือว่า มีความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนาอย่างมาก

๔) อาณาจักรล้านนา เป็นอาณาจักรที่มีอาณาบริเวณอยู่ในภาคเหนือ ตั้งขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีความเจริญทางศิลปวิทยาการ มีตัวหนังสือของตนเองใช้เรียกว่า “อักษรไทยยวน (ไทยยวนก)” เป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนา

๕) อาณาจักรละโว้หรืออาณาจักรลพบุรี เป็นอาณาจักรที่ตั้งอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ มีความเจริญรุ่งเรืองด้านพระพุทธศาสนา ได้รับเอาศิลปวัฒนธรรมแบบขอมเข้ามาผสมผสานเป็นลักษณะเฉพาะของลพบุรี เช่น พระปรางค์สามยอด ลพบุรี เป็นต้น

๖) อาณาจักรตามพรลิงก์หรือนครศรีธรรมราช เป็นอาณาจักรที่ตั้งอยู่ทางภาคใต้ของประเทศไทย ตั้งขึ้นในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ นอกจากจะเป็นศูนย์กลางการค้าและการปกครองแล้ว ยังมีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านพระพุทธศาสนาอีกด้วย

^{๒๔๑} มาตยา อิงคนารถ, ประวัติไทยสมัยโบราณ-กรุงรัตนโกสินทร์คณะมนุษยศาสตร์, (ม.รามคำแหง: โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙), หน้า ๖๕.

๓) อาณาจักรทริภุญไชย เป็นอาณาจักรอยู่ทางภาคเหนือของประเทศไทย ตั้งขึ้นในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ เป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาทางภาคเหนือ

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า อาณาจักรโบราณในประเทศไทย ได้แก่ อาณาจักรทวารวดี ซึ่งตั้งขึ้นในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ มีความเจริญทางการค้า ศิลปวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนา เช่น วงล้อพระธรรมจักร และกวางหมอบ ที่พบในองค์พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม อาณาจักรโคตรบูร ในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งขึ้นระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๕ มีศูนย์กลางอยู่ที่ นครพนม มีวัฒนธรรมประเพณีแบบอินเดีย นับถือพระพุทธศาสนานิกายหินยาน (เถรวาท) อาณาจักรศรีวิชัย อยู่ทางภาคใต้ ตั้งขึ้นในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๗ เป็นศูนย์กลางการค้าขายทางทะเล และถือว่ามีความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนาอย่างมาก อาณาจักรล้านนา อยู่ในภาคเหนือ ตั้งขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีความเจริญทางศิลปวิทยาการ มีตัวหนังสือของตนเองใช้เรียกว่า "อักษรไทยยวน (ไทยโยนก)" เป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนา อาณาจักรละโว้อยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ มีความเจริญรุ่งเรืองด้านพระพุทธศาสนา ได้รับเอาศิลปวัฒนธรรมแบบขอมเข้ามาผสมผสานเป็นลักษณะเฉพาะของลพบุรี อาณาจักรตามพรลิงค์ตั้งอยู่ทางภาคใต้ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ นอกจากจะเป็นศูนย์กลางการค้าและการปกครองแล้ว ยังมีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านพระพุทธศาสนาอีกด้วย และอาณาจักรทริภุญไชย ตั้งอยู่ทางภาคเหนือของประเทศไทยในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ เป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาทางภาคเหนือ

๕.๔.๑ อาณาจักรสุโขทัย^{๒๔๒}

อาณาจักรสุโขทัย ก่อตั้งขึ้นประมาณ พ.ศ. ๑๗๘๐ โดยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ซึ่งทรงพระนามเดิมว่า พ่อขุนบางกลางหาว ได้ทรงสถาปนาสุโขทัยขึ้นมา และสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับชนชาติไทย โดยขยายเขตการปกครองออกไปอย่างกว้างขวาง

^{๒๔๒} ดนัย ไชยโยธา, “การเมืองและการปกครอง ของไทย”, (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๕๐.

สุโขทัยเป็นราชอาณาจักรของไทยอยู่ประมาณ ๒๐๐ ปี จึงถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๑๙๘๑

พระมหากษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัย

พระมหากษัตริย์ ผู้ซึ่งได้ปกครองอาณาจักรสุโขทัยตลอดระยะเวลากว่า ๒๐๐ ปี ระหว่างประมาณ พ.ศ. ๑๗๘๐–๑๙๘๑ ซึ่งมีจำนวน ๙ พระองค์ ดังต่อไปนี้^{๒๔๓}

- พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ (พ.ศ. ๑๗๙๒–๑๘๒๒ รวม ๓๐ ปี)
- พ่อขุนบานเมือง (พ.ศ. ๑๘๒๒–๑๘๒๒ รวม ๑ ปี)
- พ่อขุนรามคำแหง (พ.ศ. ๑๘๒๒–๑๘๔๑ รวม ๑๙ ปี)
- พระยาเลอไทย (พ.ศ. ๑๘๔๒–๑๘๖๖ รวม ๒๔ ปี)
- พระยาจ๋วนำถม (พ.ศ. ๑๘๖๖–๑๘๙๐ รวม ๒๔ ปี)
- พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไทย) (พ.ศ. ๑๘๙๐–๑๙๑๑ รวม ๒๑ ปี)
- พระมหาธรรมราชาที่ ๒ (พ.ศ. ๑๙๑๑–๑๙๔๒ รวม ๓๑ ปี)
- พระมหาธรรมราชาที่ ๓ (ไสยลือไทย) (พ.ศ. ๑๙๔๓–๑๙๖๒ รวม ๑๙ ปี)
- พระมหาธรรมราชาที่ ๔ (บรมपाल) (พ.ศ. ๑๙๖๒–๑๙๘๑ รวม ๑๙ ปี)

การปกครองสมัยสุโขทัย^{๒๔๔}

ในสมัยกรุงสุโขทัยมีการปกครอง ๒ แบบ ได้แก่ แบบพ่อปกครองลูก ซึ่งพระมหากษัตริย์กับประชาชนมีความใกล้ชิดแบบเครือญาติ เรียกพระมหากษัตริย์ว่า พ่อขุน และแบบธรรมราชา ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงเป็นแบบอย่างของประชาชนในปกครอง มีลักษณะเฉพาะเป็นธรรมราชา เรียกพระมหากษัตริย์ว่า พระมหาธรรมราชา

นอกจากนี้ ยังมีการจัดรูปแบบการปกครอง ๒ แบบ ได้แก่ ๑. การปกครองราชธานี กรุงสุโขทัยเป็นศูนย์กลางการปกครองในอาณาจักร และ ๒. การปกครองส่วนภูมิภาค เป็นการปกครองเมืองต่าง ๆ ที่อยู่นอกเมืองหลวงออกไปแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

^{๒๔๓} พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, พระมหาธรรมราชาจักรพรรดิราช, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๖), หน้า ๕๗.

^{๒๔๔} ประชัน คเนวัน, “การบริหารราชการไทย”, (บุรีรัมย์: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, ๒๕๔๙), หน้า ๓๐.

๑) หัวเมืองชั้นใน ได้แก่ เมืองลูกหลวงหรือเมืองหน้าด่าน เป็นเมืองที่ตั้งอยู่รอบราชธานี ทั้ง ๔ ทิศ

๒) หัวเมืองชั้นนอก ได้แก่ เมืองพระยามหานคร อยู่ไกลจากราชธานีมากกว่าเมืองลูกหลวงกษัตริย์ ทรงแต่งตั้งพระราชวงศ์หรือขุนนางชั้นสูงไปปกครองดูแลดินแดน

๓) หัวเมืองประเทศราช ได้แก่ เมืองที่อยู่ห่างไกลจากราชธานีออกไปมาก เป็นเมืองของคนต่างชาติ ต่างภาษา ที่อยู่ใต้การปกครองของสุโขทัย

เศรษฐกิจสมัยสุโขทัย

เศรษฐกิจของประชาชนในสมัยสุโขทัยขึ้นอยู่กับเกษตรกรรม ซึ่งมีการเพาะปลูกเป็นอาชีพหลักของประชาชนประชาชนที่กินเป็นของตนเอง มีระบบชลประทานเข้าช่วยในการทำเกษตร นอกจากนี้ ยังมีปรากฏว่า ประชาชนในสมัยสุโขทัยได้อาศัยการทำหัตถกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเครื่องสังคโลก ซึ่งถือว่าเป็นสินค้าส่งออกไปขายยังต่างประเทศอีกด้วย จนเป็นที่ปรากฏในเอกลักษณ์เฉพาะของเครื่องสังคโลกสุโขทัย ซึ่งเป็นเครื่องปั้นดินเผา ที่มีลวดลายเฉพาะแตกต่างจากเครื่องปั้นดินเผาทั่วไป รูปร่างของภาชนะจากแหล่งนี้ มักเป็นถ้วย ชาม จาน ครก ลูกตุ้ม ถ่วงแห่ กุณโท เป็นต้น ลวดลายที่ใช้เขียนตกแต่งภาชนะประเภทจานและชาม มักเป็นรูปปลาคู่ หันหัวไปในทางเดียวกัน รูปปลาคู่แบบว่ายตามกัน ลายดอกไม้ ลายใบไม้ และลายจักร นอกจากนี้ ยังมีเครื่องประดับสถาปัตยกรรม ซึ่งงานเหล่านี้เป็นงานขนาดใหญ่ เช่น รูปตัวยักษ์ ตัวนาคร ตัวมกร มักเคลือบด้วยสีขาว และมีลวดลายเขียนด้วยสีน้ำตาลเข้มเน้นเส้นต่าง ๆ กระเบื้องเคลือบมุงหลังคา ตุ๊กตาขนาดต่าง ๆ รูปสัตว์ เป็นต้นเครื่องปั้นเคลือบของสุโขทัย พบทั่วไปในดินแดนใกล้เคียง เช่น เกาะชวา เกาะ สุมาตรา เกาะบอร์เนียว เกาะเซบู เกาะมินดาเนา ในคาบสมุทรเกาหลี และญี่ปุ่น เครื่องปั้นเคลือบสุโขทัยยังผลิตต่อมา นักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่า การผลิตน่าจะยังคงมีอยู่ จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๑๒๗ เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ขณะดำรงตำแหน่งเป็นพระมหาอุปราช ยกทัพไปตีเมืองสวรรคโลกแล้ว โปรดให้กวาดต้อนประชากรทั้งหมด มาไว้เมืองพิษณุโลก ทำให้การผลิตสิ้นสุดลง

ศิลปวัฒนธรรมสมัยสุโขทัย

สังคมสุโขทัยยึดมั่นในพระพุทธศาสนา ประชาชนจึงได้รับการขัดเกลาจิตใจ ให้มีความละเอียดอ่อน ทั้งในแง่ของหลักธรรมและศิลปกรรมต่าง ๆ ทำให้สามารถ

สร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมไว้มากมาย ซึ่งกลายเป็นมรดกตกทอดแก่อาณาจักรไทยในยุคต่อ ๆ โดยสามารถสรุปได้ ๓ ด้าน คือ

๑) ด้านศาสนา

ในรัชสมัยของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ มีการนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายลังกาวงศ์ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากลังกาผ่านมาทางเมืองนครศรีธรรมราช นอกจากนี้ ในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช โปรดให้นิมนต์พระสงฆ์เถรวาทนิกายลังกาวงศ์ จากนครศรีธรรมราชให้มาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สุโขทัย ทำให้นับตั้งแต่นั้นมา พระพุทธศาสนาก็มีความเจริญรุ่งเรืองในสุโขทัย และได้แผ่ขยายเข้าไปในอาณาจักรอื่น ๆ จนกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติของคนไทย และเป็นสื่อกลางสำคัญที่ช่วยสร้างความสัมพันธ์อันดีแก่ประชาชนชาวพุทธไทย นอกจากนี้ พระมหากษัตริย์สมัยสุโขทัยทรงมีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ทรงนำราชูปถัมภ์พิธีกรรมและทำกิจกรรมทางศาสนา โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ราชที่ ๑ (ลิไท) พระองค์ทรงออกผนวชและทรงนิพนธ์งานทางพระพุทธศาสนา เช่น หนังสือไตรภูมิพระร่วง เป็นต้น และยังมีประเพณีการสร้างวัดในเขตพระราชวัง เพื่อใช้ประกอบพระราชพิธีทางพระพุทธศาสนาและพระราชพิธีอื่น ๆ ที่เป็นมรดกตกทอดสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

๒) ด้านศิลปกรรม

ส่วนศิลปกรรมของอาณาจักรสุโขทัย มีความงดงามและเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง โดยมีพื้นฐานมาจากความเชื่อความศรัทธาในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งประกอบด้วยสถาปัตยกรรม ประติมากรรมและศิลปกรรมต่าง ๆ ทั้งนี้ เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ถือเป็นสถาปัตยกรรมไทยสมัยสุโขทัย สร้างขึ้นระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ ได้รับอิทธิพลศิลปะแบบต่าง ๆ เข้ามาผสมผสานกับศิลปะของสุโขทัย จนเกิดเป็นลักษณะเฉพาะของสุโขทัย คือ เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ซึ่งมักสร้างฐานเป็นสี่เหลี่ยมซ้อนกันสามชั้น องค์เจดีย์เป็นเหลี่ยม ยอดมียอดเป็นทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือดอกบัวตูม การก่อสร้างใช้ศิลาแลงเป็นแกน ฉาบปูน เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์นี้ ถือเป็นเจดีย์ของสมัยสุโขทัยแท้ ๆ ปรากฏอยู่ที่วัดมหาธาตุ เมืองเก่าสุโขทัย และเจดีย์ ๗ แฉก เมืองศรีสัชนาลัย เป็นต้น

๒.๑) สถาปัตยกรรม

สิ่งก่อสร้างสมัยสุโขทัย มีความงดงามและเป็นแบบอย่างที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของสุโขทัย ดังจะเห็นได้จากการก่อสร้างเจดีย์ในสมัยสุโขทัย ตอนต้น ที่นิยมให้ก่อสร้างเจดีย์ทรงกลมแบบลังกา ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจาก พระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ ต่อมาในสมัยสุโขทัยตอนปลายการก่อสร้างเจดีย์ จะมีลักษณะสวยงามมากยิ่งขึ้น เป็นรูปแบบสุโขทัยแท้ คือ เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือ ทรงดอกบัวตูม นอกจากนี้ สมัยสุโขทัยได้มีการสร้างวิหารใหญ่กว่าโบสถ์ มีกำแพงทึบ และเจาะเป็นช่องเล็ก ๆ คล้ายกับหน้าต่างเพื่อให้แสงลอดผ่านเข้าข้างในได้ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของการสร้างวิหารในสมัยนั้น นิยมสร้างไว้ด้านหน้าของเจดีย์ เช่น วิหารหลวงที่เมืองสุโขทัย วิหารหลวงที่วัดมหาธาตุ เป็นต้น

๒.๒) ประติมากรรม

การก่อสร้างพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย นิยมหล่อพระพุทธรูปจากโลหะ สำริด ซึ่งเป็นศิลปะแบบสุโขทัยแท้ พระพุทธรูปสมัยสุโขทัยที่สวยงามที่สุดของชาติ ไทย ได้แก่ พระพุทธชินราช พระศรีศากยมุนี เป็นต้น

๒.๓) งานจิตรกรรม

งานจิตรกรรมสมัยสุโขทัย มีทั้งภาพลายเส้นและภาพสีฝุ่น เช่น จิตรกรรมงานเขียนลายเส้นเรื่องชาดก สลักบนหินชนวนที่ผนังอุโมงค์ในวัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย และภาพจิตรกรรมฝาผนัง ใช้สีแดง ดำ ขาว เป็นหลัก เช่น ภาพเขียนที่วัดเจดีย์ ๗ แถว เมืองศรีสัชนาลัย

๓) ด้านภาษาและวรรณกรรม

มรดกทางวัฒนธรรมของสุโขทัยที่สำคัญ คือ ตัวอักษรไทยและวรรณกรรม ตัวอักษรไทยเรียกว่า ลายสือไท พ่อขุนรามคำแหงทรงประดิษฐ์ขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๖ ตัวอักษรไทยที่พ่อขุนรามคำแหงทรงประดิษฐ์ขึ้นนั้น ได้ดัดแปลงมาจากอักษรขอม และอักษรมอญ มีลักษณะการจัดวางรูปสระให้เรียงอยู่บนบรรทัดเดียวกับพยัญชนะ การประดิษฐ์อักษรไทยทำให้เกิดวรรณกรรมที่สำคัญ ได้แก่ ศิลากาพย์พ่อขุนรามคำแหง หรือศิลากาพย์หลักที่ ๑ นอกจากนี้ ยังมีวรรณคดีที่สำคัญ ได้แก่ ไตรภูมิพระร่วง (เตภูมิกถา)

๓.๑) ศิลากาพย์

ศิลากาพย์ที่พบในสมัยสุโขทัย มีประมาณไม่น้อยกว่า ๓๐ หลัก แต่ที่สำคัญมาก คือ ศิลากาพย์หลักที่ ๑ ศิลากาพย์พ่อขุนรามคำแหง มีคุณค่าทางภาษา

กฎหมาย การปกครอง วัฒนธรรม และยังถือเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของไทยในสมัยนั้น จึงนับว่า เป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่าที่แสดงให้เห็นถึงสภาพสังคมและวัฒนธรรมของสุโขทัยได้เป็นอย่างดี

๓.๒) ไตรภูมิพระร่วง

พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไท) ทรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงขึ้น เพื่อใช้แสดงธรรมโปรดพระราชมารดาและอบรมสั่งสอนประชาชนทั่วไป ไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณคดีเล่มแรกของไทย ที่เขียนเป็นเล่มอย่างสมบูรณ์ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับมนุษย์ นรก สวรรค์ สั่งสอนให้คนรู้จักเกรงกลัวต่อบาปและให้ทำแต่ความดี นับว่ามีอิทธิพลต่อจิตใจและความเชื่อของคนไทยสมัยนั้นเป็นอย่างมาก

๔) ด้านขนบธรรมเนียมประเพณี

ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ เป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นอยู่ของคนในสังคม ขนบธรรมเนียมประเพณีในสมัยสุโขทัย จะเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากคนไทยในกรุงสุโขทัยนับถือพระพุทธศาสนากันอย่างกว้างขวาง ทำให้พระพุทธศาสนาเข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของผู้คนในสุโขทัยอย่างมากมาย เช่น ประเพณีการสร้างวัดในเขตพระราชวัง ประเพณีทำบุญเข้าพรรษา ออกพรรษารักษาศีล ฟังเทศน์ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น

ขนบธรรมเนียมประเพณีของสุโขทัย เป็นมรดกตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ ประเพณีการเผาเทียนเล่นไฟ และพระราชพิธีต่าง ๆ เช่น พระราชพิธีลอยพระประทีป เป็นต้น ซึ่งถือตามแนวทางพระพุทธศาสนามีการชักโคม เพื่อบูชาพระบรมสารีริกธาตุพระจุฬามณีในชั้นดาวดึงส์ และลอยโคมเพื่อบูชารอยพระพุทธรูป ซึ่งประดิษฐาน ณ หาดทรายแม่น้ำนัมมทา (แม่น้ำนัมมทา เป็นแม่น้ำที่คู่ขนานกับทิวเขา วินัย ไหลลงภาคตะวันตกของอินเดีย แบ่งเขตอินเดียออกเป็นภาคเหนือและภาคใต้) ตำนานที่หาหลักฐานยืนยันมิได้ กล่าวไว้ในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหง มีนางนพมาศ หรือท้าวศรีจุฬาลักษณ์ เป็นผู้ประดิษฐ์กระทงขึ้นครั้งแรก โดยแต่เดิมเรียกว่า พิธีจองเปรียง ที่ลอยเทียนประทีป และนางนพมาศได้นำดอกโคทม ซึ่งเป็นดอกบัวที่บานเฉพาะวันเพ็ญเดือนสิบสองมาใช้ใส่เทียนประทีป ดังปรากฏในตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ กล่าวถึงพระดำรัสของพระร่วงว่า "แต่นี้สืบไปเบื้องหน้า โดยลำดับกษัตริย์ในสยามประเทศ ถึงกาลกำหนดนักขัตฤกษ์ วันเพ็ญเดือน ๑๒ ให้ทำโคมลอยเป็นรูปดอกบัว อุทิศสักการบูชาพระพุทธบาท ณ นัมมทานที トラบเท่ากัลปาวสาน"

แต่ปัจจุบันมีหลักฐานว่า ไม่น่าจะเก่ากว่าสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยอ้างอิงหลักฐานจากภาพจิตรกรรมการสร้างกระทรงแบบต่าง ๆ ในสมัยรัชกาลที่ ๑ จากนั้น ในสมัยรัชกาลที่ ๒ ได้เปลี่ยนแปลงจากการทำจากดอกบัวเป็นต้นกล้วย เพราะดอกบัวดังกล่าวหายากและมีน้อย จึงใช้ต้นกล้วยทำแทน แล้วดูไม่สวยจึงใช้ใบตองมาพับแต่งจนสวยสืบทอดมาจนปัจจุบัน

อาณาจักรสุโขทัยได้สร้างแบบแผนของการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกัน ตลอดจนได้สร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรม เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ ไว้มากมายเป็นมรดกตกทอดให้กับอาณาจักรไทยในยุคหลังต่อ ๆ มา ทั้งในด้านศาสนา ศิลปกรรม ด้านภาษา และวรรณกรรม และด้านขนบธรรมเนียมประเพณี หรือที่เรียกกันว่า มรดกทางวัฒนธรรมของสุโขทัย

๕.๔.๒ อาณาจักรกรุงศรีอยุธยา^{๒๔๕}

ภายหลังจากที่อาณาจักรสุโขทัยเสื่อมอำนาจลงนั้น พระเจ้าอู่ทองผู้นำคนไทยที่อยู่บริเวณตอนล่างของแม่น้ำเจ้าพระยา ได้รวบรวมผู้คนก่อตั้งราชธานีขึ้นที่บริเวณหนองโสน หรือบึงพระรามปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาตลอดระยะเวลา ๔๑๗ ปี คือ ระหว่างปี พ.ศ. ๑๘๙๓ จนถึง พ.ศ. ๒๓๑๐ กรุงศรีอยุธยามีพระมหากษัตริย์ปกครองทั้งสิ้น ๓๔ พระองค์ ได้แก่

๑. สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง)

พ.ศ. ๑๘๙๓-๑๙๑๒ รวม ๒๐ ปี

๒. สมเด็จพระราเมศวร

พ.ศ. ๑๙๑๒-๑๙๑๓ รวมระยะเวลาไม่ถึง ๑ ปี

๓. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว)

พ.ศ. ๑๙๑๓-๑๙๓๑ รวม ๑๘ ปี

๔. สมเด็จพระเจ้าทองลั่น (เจ้าทองจันทร์)

^{๒๔๕} ดนัย ไชยโยธา, พัฒนาการของมนุษย์กับอารยธรรมในราชอาณาจักรไทย เล่ม ๑. (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พรีนติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๓), หน้า ๓๐๕.

พ.ศ. ๑๙๓๑-๑๙๓๑ รวม ๗ วัน

๕. สมเด็จพระราเมศวร

พ.ศ. ๑๙๓๑-๑๙๓๘ รวม ๗ ปี

๖. สมเด็จพระเจ้ารามราชา

พ.ศ. ๑๙๓๘-๑๙๕๒ รวม ๑๕ ปี

๗. สมเด็จพระนครินทราธิราช (เจ้านครินทร์)

พ.ศ. ๑๙๕๒-๑๙๖๗ รวม ๑๕ ปี

๘. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา)

พ.ศ. ๑๙๖๗-๑๙๙๑ รวม ๒๔ ปี

๙. สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

พ.ศ. ๑๙๙๑-๒๐๓๑ รวม ๔๐ ปี

๑๐. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓

พ.ศ. ๒๐๓๑-๒๐๓๔ รวม ๓ ปี

๑๑. สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

พ.ศ. ๒๐๓๔-๒๐๗๒ รวม ๓๘ ปี

๑๒. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ (หน่อพุทธางกูร)

พ.ศ. ๒๐๗๒-๒๐๗๖ รวม ๔ ปี

๑๓. สมเด็จพระรัชฎาธิราช

พ.ศ. ๒๐๗๗-๒๐๗๗ รวม ๕ เดือน

๑๔. สมเด็จพระไชยราชาธิราช

พ.ศ. ๒๐๗๗-๒๐๘๙ รวม ๑๓ ปี

๑๕. สมเด็จพระยอดฟ้า (พระแก้วฟ้า)

พ.ศ. ๒๐๘๙-๒๐๙๑ รวม ๒ ปี

๑๖. สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พระเจ้าช้างเผือก)

พ.ศ. ๒๐๙๑-๒๑๑๑ รวม ๒๐ ปี

๑๗. สมเด็จพระมหินทราธิราช

พ.ศ. ๒๑๑๑-๒๑๑๒ รวม ๑ ปี

๑๘. สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

พ.ศ. ๒๑๑๒-๒๑๓๓ รวม ๒๑ ปี

๑๙. สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

พ.ศ. ๒๑๓๓-๒๑๔๘ รวม ๑๕ ปี

๒๐. สมเด็จพระเอกาทศรถ

พ.ศ. ๒๑๔๘-๒๑๕๓ รวม ๕ ปี

๒๑. สมเด็จพระศรีเสาวภาคย์

พ.ศ. ๒๑๕๓-๒๑๕๔ รวม ๑ ปี ๒ เดือน

๒๒. สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พระศรีศิลป์)

พ.ศ. ๒๑๕๔-๒๑๗๑ รวม ๑๗ ปี

๒๓. สมเด็จพระเชษฐาธิราช

พ.ศ. ๒๑๗๑-๒๑๗๓ รวม ๑ ปี ๗ เดือน

๒๔. สมเด็จพระอาทิตย์วงศ์

พ.ศ. ๒๑๗๓-๒๑๗๓ รวม ๓๖ วัน

๒๕. สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

พ.ศ. ๒๑๗๓-๒๑๙๙ รวม ๒๕ ปี

๒๖. สมเด็จพระเจ้าฟ้าไชย

พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๑๙๙ รวม ๙ เดือน

๒๗. สมเด็จพระศรีสุธรรมราชา

พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๑๙๙ รวม ๒ เดือน ๑๗ วัน

๒๘. สมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พระนารายณ์)

พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๓๑ รวม ๓๒ ปี

๒๙. สมเด็จพระเพทราชา

ระหว่าง พ.ศ. ๒๒๓๑-๒๒๔๖ รวม ๑๕ ปี

๓๐. สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระเจ้าเสือ)

พ.ศ. ๒๒๔๖-๒๒๕๑ รวม ๕ ปี

๓๑. สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (พระเจ้าท้ายสระ)

พ.ศ. ๒๒๕๑-๒๒๗๕ รวม ๒๔ ปี

๓๒. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

ระหว่าง พ.ศ. ๒๒๗๕-๒๓๐๑ รวม ๒๖ ปี

๓๓. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๖ (สมเด็จพระเจ้าอุทุมพร/ขุนหลวงหาวัด)

ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๐-๒๓๐๑ รวม ๒ เดือน

๓๔. สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (พระเจ้าเอกทัศ)

พ.ศ. ๒๓๐๑-๒๓๑๐ รวม ๙ ปี

การนับจำนวนพระมหากษัตริย์ที่ปกครองกรุงศรีอยุธยา ในที่นี้ ไม่ได้นับรวม ๑ พระองค์ คือ ขุนวรวงศาธิราช ซึ่งถึงแม้พระองค์จะเป็นพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยอาณาจักรอยุธยา แต่นักประวัติศาสตร์ไทยบางท่าน ไม่นับว่าพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ เพราะถือว่า เป็นกบฏ สมคบกับนางพระยาแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์ แย่งชิงราชบัลลังก์จากพระยอดฟ้า อย่างไรก็ตาม ในพงศาวดารได้ระบุว่า พระองค์ได้ผ่านพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว

การปกครองในสมัยอยุธยา^{๒๔๖}

ภายหลังจากที่พระเจ้าอู่ทอง (พระรามาธิบดีที่ ๑) สถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีแล้ว ระหว่างปี พ.ศ. ๑๙๘๓ จนถึง พ.ศ. ๒๓๑๐ เป็นเวลา ๔๑๗ ปี มีพระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น ๓๔ พระองค์ มี ๕ ราชวงศ์ คือ

๑. ราชวงศ์อู่ทอง (พ.ศ. ๑๘๙๓ ถึง พ.ศ. ๑๙๕๒)
๒. ราชวงศ์สุพรรณภูมิ (พ.ศ. ๑๙๕๒ ถึง พ.ศ. ๒๑๑๒)
๓. ราชวงศ์สุโขทัย (พ.ศ. ๒๑๑๒ ถึง พ.ศ. ๒๑๗๒)
๔. ราชวงศ์ปราสาททอง (พ.ศ. ๒๑๗๒ ถึง พ.ศ. ๒๒๓๑)
๕. ราชวงศ์บ้านพลูหลวง (พ.ศ. ๒๒๓๑ ถึง พ.ศ. ๒๓๑๐)

รูปแบบการปกครองในสมัยพระเจ้าอู่ทอง ถึง พระเจ้าสามพระยา^{๒๔๗}

๑. การปกครองส่วนกลาง (ภายในราชธานี) เป็นแบบจตุสดมภ์ คือ เวียง วัง คลัง นา

๒. การปกครองส่วนภูมิภาค แบ่งออกเป็น ๔ ส่วน คือ เมืองหน้าด่าน หัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก และหัวเมืองประเทศราช

^{๒๔๖} พระบริหารเทพธานี, ประวัติศาสตร์ไทย เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร: โสภณการพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๖๗.

^{๒๔๗} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ประวัติศาสตร์และการเมือง, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๗๖.

การปกครองสมัยพระบรมไตรโลกนาถ^{๒๔๘}

๑. การปกครองส่วนกลาง แบ่งออกเป็นสมุหกลาโหมและสมุหนายก
๒. การปกครองส่วนภูมิภาค แบ่งออกเป็นหัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก และเมืองประเทศราช

ลักษณะสังคมสมัยอยุธยา

๑. พระมหากษัตริย์ ทรงดำรงตำแหน่งสูงสุดในสังคม ทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาด

๒. เจ้านาย เป็นชนชั้นสูงถัดจากพระมหากษัตริย์ลงมา

๓. ขุนนางหรือข้าราชการ จะมีศักดินาตามตำแหน่ง และความรับผิดชอบของตนลดหลั่นลงไป

๔. ไพร่ คือ ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ ตามกฎหมายนั้นชายฉกรรจ์ทุกคนที่อยู่ในฐานะไพร่ จะต้องไปขึ้นทะเบียนสังกัดมูลนาย

๕. พระสงฆ์ มีความสำคัญต่อสังคมมาก พระสงฆ์ยังเป็นตัวกลางเชื่อมโยงชนชั้นปกครองกับชนชั้นใต้การปกครองให้เข้ากันได้ โดยอาศัยวัดเป็นศูนย์กลาง

๖. ทาส เป็นบุคคลระดับต่ำในสังคมอยุธยา ไม่มีอิสระตกเป็นสมบัติของนายเงิน

สภาพทางเศรษฐกิจสมัยอยุธยา

เศรษฐกิจสมัยอยุธยาขึ้นอยู่กับเกษตรกรรม คือ การทำนา และพืชผลอื่น ๆ รายได้ของแผ่นดิน

๑. จังกอบ คือ ภาษีผ่านด่าน ทั้งทางบกและทางน้ำ

๒. อากร คือ การเก็บผลประโยชน์จากการประกอบอาชีพของราษฎร

๓. ฤชา คือ ค่าธรรมเนียม ซึ่งเรียกเก็บจากราษฎร ที่มาใช้บริการของรัฐ เช่น ค่าธรรมเนียมในการออกโฉนดตราสาร หรือค่าปรับที่เรียกเก็บจากฝ่ายแพคดีความ

๔. ส่วย คือ สิ่งของหรือเงินทดแทนแรงงานจากไพร่ที่ไม่ได้มาเข้าเวรรับราชการ

^{๒๔๘} มาณพ ถาวรวัฒน์สกุล, ขุนนางอยุธยา, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๖), หน้า ๕๔.

๕. การค้ากับต่างประเทศ นอกจากการเก็บภาษีอากรภายในประเทศแล้ว กรมพระคลังยังมีรายได้จากการเก็บภาษีการค้ากับต่างประเทศอีก ได้แก่

- ภาษีสินค้าขาเข้า
- ภาษีสินค้าขาออก
- กำไรที่ได้จากการผูกขาดสินค้าของกรมพระคลังสินค้า
- การแต่งเรือสำเภาหลวงไปค้าขาย

ศิลปวัฒนธรรมไทยสมัยอยุธยา

วัฒนธรรมไทยในสมัยอยุธยา ได้รับอิทธิพลจากอินเดียเป็นส่วนใหญ่ โดยอินเดียถ่ายทอดมายังขอม แล้วไทยรับมาอีกต่อหนึ่ง โดยผสมผสานกับวัฒนธรรมเดิมในสมัยสุโขทัย

ศิลปะในสมัยอยุธยา

๑. ในระยะแรกอิทธิพลของศิลปะแบบเขมรปรากฏชัดมาก ได้แก่ การสร้างพระปรางค์และพระพุทธรูปที่เรียกว่าพระพุทธรูปสมัยอู่ทอง

๒. ศิลปะแบบสุโขทัย ได้รับการฟื้นฟูในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ เช่น การสร้างเจดีย์รูปดอกบัวตูม การสร้างพระพุทธรูป ที่เรียกว่า พระพุทธรูปสมัยอยุธยา

๓. ศิลปะแบบจีน และแบบตะวันตกได้เผยแพร่เข้ามาในระยะหลัง สำหรับศิลปะแบบตะวันตกนั้น ปรากฏชัดมากในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เช่น พระราชวังนารายณ์ราชนิเวศน์

ด้านศิลปกรรม

๑. สถาปัตยกรรม

- ศิลปะการก่อสร้างส่วนใหญ่เป็นแบบขอม
- วัสดุที่นำมาใช้คล้ายคลึงกับในสมัยสุโขทัย
- การก่อสร้าง ในระยะเลียนแบบสมัยสุโขทัย แต่ต่อมาได้พัฒนาขึ้นเป็นแบบฉบับของสมัยอยุธยาโดยเฉพาะ

- ในระยะที่มีการติดต่อกับชาวต่างประเทศได้เปลี่ยนเป็นการรับเอาศิลปะแบบตะวันตกเข้ามาบางอย่าง เช่น การสร้างพระราชวังนารายณ์ราชนิเวศน์ที่ลพบุรี

๒. จิตรกรรม

- ภาพจิตรกรรมฝาผนัง

- ภาพเขียนบุคคล ภาพบ้านเรือนตามแบบจีน แต่ดัดแปลงให้เป็นศิลปะแบบไทย

๓. ประติมากรรม

- การหล่อพระพุทธรูปสัมฤทธิ์
- การสร้างพระพิมพ์

๔. ประณีตศิลป์

- เครื่องจำหลักไม้ ได้แก่ ประตูลำหลัก ธรรมาสน์ ตู้ใส่หนังสือลายรดน้ำ
- เครื่องมุก ได้แก่ บานประตูโบสถ์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก
- เครื่องถม ได้แก่ เครื่องถม เมืองนครศรีธรรมราช
- การร้อยกรอง ได้แก่ การร้อยดอกไม้เพื่อประดิษฐ์เป็นรูปต่าง ๆ เช่น รูปสัตว์ รูปโคม เป็นต้น

๕. วรรณคดี

วรรณคดีที่สำคัญในระยะแรกมีหลายเรื่อง คือ ลิลิตโองการแช่งน้ำ ลิลิตยวนพ่าย มหาชาติคำหลวง ลิลิตพระลอ

สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

กวีที่สำคัญ คือ พระโหราธิบดี พระศรีมโหสถ ศรีปราชญ์ วรรณคดีที่สำคัญ ได้แก่ จินตตามณี สมุทรโฆษคำฉันท์ อนิรุทธ์คำฉันท์ กำสรวลศรีปราชญ์

สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

กวีที่สำคัญ คือ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรฯ (เจ้าฟ้ากุ้ง) วรรณคดีที่สำคัญ ได้แก่ นันทขว้าง บทละครเรื่องสุริยวงศ์ คำหลวง พระมอญคำหลวง กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง กาพย์แห่เรือดำหลัง อิเหนา

ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรอยุธยากับต่างประเทศ

พม่า: ส่วนใหญ่เป็นการทำสงครามกัน ส่วนมากลักษณะของสงคราม คือ พม่าเป็นฝ่ายยกทัพเข้ามารุกรานไทยและไทยเป็นฝ่ายตั้งรับ

ล้านนา: ส่วนใหญ่เป็นการทำสงครามกัน โดยไทยต้องการขยายอาณาเขตไทยเคยรวบรวม อาณาจักรล้านนาไว้ในอาณาจักรหลายครั้ง แต่ในบางครั้งล้านนาก็ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า กัมพูชาส่วนใหญ่เป็นการทำสงครามระหว่างกัน เพราะไทยมีนโยบายครอบครอง

กัมพูชา: กัมพูชาพยายามตั้งตัวเป็นอิสระ ไทยจึงต้องยกกองทัพไปปราบปรามอยู่บ่อยครั้ง

ลาว: ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับลาว เป็นไปในลักษณะของ “บ้านพี่เมืองน้อง” จุดมุ่งหมายที่ไทยกับลาวมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน คือ เพื่อดต่อต้านอำนาจของพม่า

ญวน: ไทยกับญวนมักจะมีเรื่องขัดแย้งกัน เพราะต่างมีอำนาจเท่าเทียมกัน และมักจะขยายอำนาจเข้ามาในดินแดนลาวกับกัมพูชา

มลายู: ไทยได้ขยายอำนาจไปยังเมืองมลายู หลังจากได้เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นหัวเมืองมลายู ส่วนที่ตกเป็นเมืองขึ้นของไทย ได้แก่ ไทรบุรี กลันตัน ตรัง การปกครองหัวเมืองมลายูไทย ให้เจ้านายพื้นเมืองปกครอง

ความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตก

โปรตุเกส: โปรตุเกสเป็นชาติตะวันตกชาติแรกที่เข้ามาติดต่อค้าขายกับอยุธยา และทำสัญญาการค้าอย่างเป็นทางการในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ชาวโปรตุเกสเคยอาสาสมัครเข้าช่วยรบในกองทัพไทย ส่วนทางด้านศิลปะและวิทยาการต่าง ๆ ไทยยังได้เรียนรู้ศิลปะและวิทยาการที่ชาวโปรตุเกสนำมาเผยแพร่ เช่น การทำปืนไฟ การสร้างป้อมปราการ การฝึกทหารแบบตะวันตก การทำขนมฝรั่ง ฝอยทอง

สเปน: ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทยกับสเปน เริ่มขึ้นตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช โดยมีวัตถุประสงค์ คือ เพื่อส่งเสริมการค้าระหว่างกรุงศรีอยุธยากับฟิลิปปินส์ ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของสเปน

ฮอลันดา: ฮอลันดาติดต่อกับประเทศทางตะวันออก ก็เพื่อผลประโยชน์ทางการค้าเป็นหลัก ไทยกับฮอลันดามีการทำสัญญาการค้าฉบับแรกในสมัยพระเจ้าทรงธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฮอลันดาไม่ค่อยราบรื่นนักในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เพราะฮอลันดาพยายามเรียกร้องผลประโยชน์ทางการค้าจากไทยมากเกินไป ความขัดแย้งกับฮอลันดาเป็นเหตุให้ไทยเริ่มผูกมิตรกับฝรั่งเศสแน่นแฟ้นขึ้น เพื่อถ่วงดุลกับฮอลันดา

อังกฤษ: อังกฤษเข้ามาในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เพื่อเปิดสัมพันธ์ด้านการค้า และพยายามเรียกร้องสิทธิพิเศษทางการค้าต่าง ๆ แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะถูกฮอลันดาคอยขัดขวาง จึงได้ยกเลิกสถานการค้าในเวลาต่อมา ในสมัยพระนารายณ์มหาราช ไทยได้ทำสงครามกับอังกฤษที่มะริด เพราะอังกฤษเรียกร้องให้ไทย

รับผิดชอบเรือสินค้าอังกฤษถูกโจรสลัดปล้น แต่ไทยปฏิเสธการรับผิดชอบความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษจึงเสื่อมลง

ฝรั่งเศส: ฝรั่งเศสเป็นชาวตะวันตกชาติหลังสุด ที่เข้ามาติดต่อกับอยุธยาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ฝรั่งเศสมุ่งเผยแผ่คริสต์ศาสนา และฝ่ายไทยก็หวังให้ฝรั่งเศสเป็นตัวกลางดูแลอำนาจกับฮอลันดา ฝรั่งเศสได้ตั้งสถานการค้าในอยุธยา ต่อมาฝรั่งเศสได้เปลี่ยนนโยบายเป็นการแสวงหาผลประโยชน์ทางการค้าและการเมืองควบคู่กัน ทำให้เกิดความขัดแย้ง จนกลายเป็นการจลาจลระหว่างคนไทยกับกองทหารฝรั่งเศส ต่อมาเกิดการขับไล่กองทหารฝรั่งเศสออกจากเมืองไทยได้สำเร็จ

๕.๔.๓ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น^{๒๔๙}

กรุงรัตนโกสินทร์มีการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยกษัตริย์มีอำนาจสูงสุดเพียงผู้เดียวในแผ่นดิน แต่พระองค์ก็ได้ทรงใช้อำนาจอย่างไม่ชอบธรรม เพราะทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม ในรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้เริ่มแนวคิดระบบประชาธิปไตยขึ้นแล้ว คือ พระองค์ไม่ตั้งรัชทายาท แต่ให้ขุนนางข้าราชการเลือกผู้สมควรสืบราชสมบัติกันเอง ในรัชกาลที่ ๔ ได้ริเริ่มยอมรับอารยธรรมตะวันตก มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของบ้านเมืองในอนาคต

สมัยการปฏิรูปการปกครอง

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้มีการปฏิรูปการปกครองบ้านเมืองหลายด้าน เช่น การให้ความเสมอภาคด้านการศึกษา การเลิกทาส เลิกระบบไพร่ ตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน และสภาที่ปรึกษาในพระองค์ ตลอดจนมีการเปลี่ยนแปลงระบบบริหารบ้านเมืองทั้งส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น

ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้สานต่อพระบรมราโชบายของรัชกาลที่ ๕ ในการที่จะให้ประเทศไทยได้มีการปกครองในระบอบประชาธิปไตย โดยการจัดตั้ง "ดุสิตธานี" ขึ้น เพื่อทดลองจัดการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย

สมัยประชาธิปไตย

ในสมัยรัชกาลที่ ๗ ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากรบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย เมื่อ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕

^{๒๔๙} การสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์,(ออนไลน์),แหล่งที่มา: <http://www.thaigoodview.com>, (๒๘ พฤษภาคม ๒๕๕๘).

โดยคณะราษฎรและความยินยอมพร้อมใจของพระมหากษัตริย์ และได้มีรัฐธรรมนูญฉบับแรก ใช้บังคับ เมื่อ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

ปัจจุบันนี้ ประเทศไทยมีการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญ แต่ประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่ค่อยเข้าใจระบอบประชาธิปไตยมากนัก จึงเป็นอุปสรรคสำคัญในการพัฒนาระบอบประชาธิปไตยของไทยให้เป็นไปอย่างแข็งแกร่ง

สิทธิและเสรีภาพ

สิทธิ หมายถึง อำนาจหรือประโยชน์อันชอบธรรมของบุคคล ซึ่งกฎหมายรับรองและคุ้มครองให้ ผู้ใดจะมาขัดขวางมิได้

เสรีภาพ หมายถึง ความเป็นอิสระที่จะทำอะไรก็ได้ตามสิทธิที่มีอยู่ แต่การกระทำนั้นจะต้องไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น

สิทธิเสรีภาพของชนชาวไทยในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ได้แก่

๑. เสรีภาพในร่างกาย บุคคลย่อมมีเสรีภาพในร่างกายของเรา จะกระทำอย่างไรกับร่างกายของเราก็ได้

๒. เสรีภาพในการนับถือศาสนา บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการนับถือศาสนา

๓. เสรีภาพในเคหสถาน บุคคลย่อมมีเสรีภาพในเคหสถาน เราสามารถจะทำอะไรก็ได้ตามความพอใจของเรา

๔. สิทธิในทรัพย์สิน รัฐธรรมนูญได้กำหนดคุ้มครองสิทธิในทรัพย์สินของบุคคลได้ว่า บุคคลจะมีสิทธิในทรัพย์สินของเขา โดยจะมีกฎหมายกำหนดขอบเขตของสิทธิในทรัพย์สินเอาไว้ ตั้งแต่เรื่องการได้มาซึ่งสิทธิ

๕. เสรีภาพในการศึกษาอบรมคนไทยทุกคนมีเสรีภาพ ในการที่จะเลือกรับหรือให้การศึกษาอบรมได้ตามที่ต้องการ

๖. เสรีภาพในการสื่อสาร พลเมืองไทยมีเสรีภาพที่จะติดต่อสื่อสารถึงกันได้

๗. เสรีภาพในการเดินทาง ทุกคนมีเสรีภาพที่จะเดินทางไปไหนมาไหน เมื่อไรก็ได้

๘. เสรีภาพในการเลือกถิ่นที่อยู่ในราชอาณาจักร นอกจากจะมีเสรีภาพในการเดินทางแล้ว พลเมืองไทยยังมีเสรีภาพที่จะเลือกเอาจังหวัดอำเภอ ตำบล หมู่บ้านใดเป็นที่อยู่อาศัยก็ได้

๙. สิทธิในครอบครัว เกียรติยศ ชื่อเสียง และความเป็นอยู่ส่วนตัว ทุกคนจะได้รับการคุ้มครองโดยกฎหมาย

๑๐. สิทธิของบุคคลในการประกอบกิจการหรือประกอบอาชีพ และการแข่งขันโดยเสรีอย่างเป็นธรรม

๑๑. สิทธิที่จะได้รับการคุ้มครองในทางอาญาสิทธินี้ เป็นสิทธิที่เกี่ยวกับคดีอาญา

๑๒. เสรีภาพในการพูด การเขียน การพิมพ์ การโฆษณา การสื่อความหมายโดยวิธีอื่น

๑๓. เสรีภาพในการรวมกันเป็นสมาคม สหภาพ สหพันธ์ สหกรณ์ หรือหมู่คณะอื่น

๑๔. สิทธิเสรีภาพในทางการเมือง มีสิทธิเสรีภาพอย่างเต็มที่ในการที่จะมีส่วนร่วมในทางการเมือง

๑๕. เสรีภาพในการชุมนุมโดยสงบและปราศจากอาวุธ พลเมืองไทยทุกหมู่เหล่า ย่อมมีสิทธิที่จะมาร่วมชุมนุมกันโดยสงบ

๑๖. สิทธิในการร้องทุกข์ บุคคลใดก็ตามที่ได้รับความไม่เป็นธรรม

๑๗. สิทธิฟ้องหน่วยราชการ หมายถึง การฟ้องร้องหน่วยราชการ ซึ่งเป็นองค์กรของรัฐ

การใช้สิทธิตามกฎหมายรัฐธรรมนูญ

๑. ต้องเคารพต่อกฎหมาย และหลักแห่งความสงบเรียบร้อย

๒. ต้องใช้สิทธิในทางที่จะไม่ก่อความเสียหายแก่บุคคลอื่น

๓. ต้องใช้สิทธิโดยสุจริต

หน้าที่ของพลเมืองในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ เป็นประมุข^{๒๕๐}

^{๒๕๐} รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับปี พ.ศ. ๒๕๔๔, (ออนไลน์), แหล่งที่มา, <http://web.krisdika.go.th/data/law/law> (สืบค้นเมื่อ ๓๑ มกราคม ๒๕๖๒).

- ๑.หน้าที่รักษาชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และการปกครองระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข
- ๒.หน้าที่จะใช้สิทธิในการเลือกตั้งโดยสุจริต
- ๓.หน้าที่ในการป้องกันประเทศ
- ๔.หน้าที่ในการรับราชการทหาร
- ๕.หน้าที่ปฏิบัติตามกฎหมาย
- ๖.หน้าที่เสียภาษีอากร
- ๗.หน้าที่ช่วยเหลือราชการ
- ๘.หน้าที่ในการรับการศึกษาอบรม
- ๙.หน้าที่รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

สังคมประชาธิปไตย

ความเป็นมาของการปกครองระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทย ได้เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบอบประชาธิปไตย โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุด ในการปกครองประเทศพระมหากษัตริย์ ทรงเป็นประมุขของประเทศ ทรงใช้พระราชอำนาจตามที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ

หลักสำคัญของการปกครองระบอบประชาธิปไตย

๑. อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน
๒. ยึดหลักเสรีภาพ
๓. ยึดความเสมอภาค
๔. ยึดหลักกฎหมาย
๕. ผู้ปกครองประเทศหรือรัฐบาลต้องมาจากการเลือกตั้ง

ลักษณะของสังคมประชาธิปไตย

๑. เคารพในสิทธิเสรีภาพ
๒. เคารพในศักดิ์ศรีและความเท่าเทียมกันของมนุษย์
๓. รักความยุติธรรมในสังคม
๔. การใช้หลักเหตุผลตัดสินปัญหาข้อขัดแย้ง
๕. การยึดมั่นในหลักการมากกว่าตัวบุคคล

คุณสมบัติที่สำคัญของสมาชิกในสังคมประชาธิปไตย

๑. การยึดมั่นในอุดมการณ์ประชาธิปไตย
๒. การรู้จักใช้เหตุผลและรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น
๓. การกล้าแสดงความคิดเห็น
๔. การเคารพในสิทธิของผู้อื่น
๕. การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม

๕.๔.๔ สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนปลาย-ปัจจุบัน^{๒๕๑}

การเมืองการปกครองของไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๕ ถึงสงครามโลกครั้งที่ ๒ พระยามโนปกรณนิติธาดา นายกรัฐมนตรี บริหารประเทศตามรัฐธรรมนูญฉบับถาวร พ.ศ. ๒๔๗๕ ไปได้เพียง ๒-๓ เดือน ก็ได้เกิดความขัดแย้งในหมู่คณะรัฐมนตรี และคณะราษฎรด้วยเรื่องการกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจของประเทศ ซึ่งมีความคิดเห็นแตกต่างกัน ความขัดแย้งถึงขั้นรุนแรง จะนำไปสู่การประกาศพระพระราชกฤษฎีกาปิดสภาผู้แทนราษฎร

การปลุกความคิดชาตินิยม พันเอกหลวงพิบูลสงครามซึ่งเป็นผู้ที่มีความคิดชาตินิยมอยู่แล้ว จึงดำเนินนโยบายสร้างชาติไทยให้เข้มแข็ง ก่อนเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ รัฐบาลของพันเอกหลวงพิบูลสงคราม ได้ประกาศนโยบาย ดังนี้ คือ

- ส่งเสริมการทำสวนครัว เลี้ยงสัตว์ ผลิตเครื่องใช้ด้วยตนเอง
- ชักจูงโฆษณาให้คนไทย ใช้สินค้าที่ผลิตในประเทศ รัฐบาลประกาศคำขวัญว่า ไทยทำไทยใช้ ไทยเจริญ
- ส่งเสริมให้คนไทยประกอบอาชีพค้าขาย และสงวนอาชีพบางอย่าง ห้ามคนต่างด้าวทำ

- ตั้งกรมโฆษณาการ เพื่อทำหน้าที่ปลุกใจประชาชน โฆษณาถึงความรักชาติให้เชื่อฟังผู้นำ โดยใช้คำขวัญ "เชื่อผู้นำชาติพ้นภัย"

การพัฒนาเศรษฐกิจไทยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ ถึงปัจจุบัน

เศรษฐกิจไทยในช่วงระยะ พ.ศ. ๒๔๗๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๔ ภายหลังจากการปฏิวัติ พ.ศ. ๒๔๗๕ การเมืองการปกครองของไทย ได้เปลี่ยนแปลงมาสู่ระบอบการ

^{๒๕๑} พระปฐมบรมราชวงศ์จักรีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์, การเมืองการปกครองของไทย, (ออนไลน์), แหล่งที่มา: <http://www.cult.go.th/php?option=com>, (๒๘ พฤษภาคม ๒๕๓๘).

ปกครองแบบประชาธิปไตย ผู้นำรุ่นใหม่ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน ส่วนใหญ่มาจากชนชั้นกลางและได้รับการศึกษาแบบตะวันตก มีความคิดว่า เศรษฐกิจของประเทศไทยในขณะนั้น ตกอยู่ในกำมือของต่างชาติ ซึ่งเป็นทั้งชาวจีน และชาวตะวันตก ทางด้านอุตสาหกรรม รัฐบาลส่งเสริมให้ชาวไทยรู้จักทำอุตสาหกรรม ประกาศคำขวัญว่า "ไทยทำ ไทยใช้ ไทยเจริญ" รัฐบาลเริ่มดำเนินนโยบายลงทุนด้านอุตสาหกรรม และธุรกิจทางด้านการบริหาร ซึ่งเราเรียกว่า "รัฐวิสาหกิจ"

เศรษฐกิจไทยในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ เศรษฐกิจของไทย การค้าขายกับต่างประเทศ เริ่มประสบความยากลำบาก สินค้าส่งออกของไทยเริ่มลดลง สินค้าจากต่างประเทศมีราคาสูงขึ้น ในปี พ.ศ. ๒๔๘๓ รัฐบาลไทยเริ่มทำสงครามกับฝรั่งเศสด้วยเรื่องปัญหาอินโดจีน

เศรษฐกิจไทยภายหลังสงครามโลก ครั้งที่ ๒ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๒ รัฐบาลไทยยังใช้นโยบายแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจแบบเดิม คือ ส่งเสริมให้ชาวไร่ชาวนาไทยผลิตสินค้าเกษตร เพื่อนำส่งไปขายต่างประเทศ สินค้าหลักของไทยที่ส่งไปขายนารายได้เข้าประเทศมาก

เศรษฐกิจไทยภายใต้ระบบการลงทุนแบบเสรี (ในช่วง พ.ศ. ๒๕๐๑ เป็นต้นมา)

จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ประกาศนโยบายส่งเสริมการลงทุนของเอกชน มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจมีการวางแผนพัฒนาประเทศ ในระยะยาวการใช้งบประมาณอยู่ในช่วงระยะเวลา ๕ ปี เรียกว่า แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็นแผนแรก จากนั้นรัฐบาลต่อ ๆ มา ก็ได้ประกาศแผนพัฒนาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน คือ ฉบับที่ ๑๒ พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔ หลังจากไทยประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติแล้วสถานะทางเศรษฐกิจได้เปลี่ยนแปลง ดังต่อไปนี้

- มูลค่าส่งออก เพิ่มขึ้น ๑๕ เท่าตัว
- สิ่งทอ เป็นสินค้าใหม่ทำรายได้สูงเป็นอันดับ ๒ รองจากข้าว และมันสำปะหลัง นอกจากนั้น ได้แก่ อัญมณี แผงวงจรไฟฟ้า
- ธุรกิจการท่องเที่ยว เจริญรุดหน้าจนมีรายได้สูงเป็นอันดับ ๑ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๒ โครงการพัฒนาเศรษฐกิจที่สำคัญของไทยในช่วงที่มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติที่สำคัญ

- โครงการพัฒนาชายฝั่งตะวันออก (Eastern Seaboard) กำหนดขอบเขตมาบตาพุด จังหวัดระยอง เป็นเมืองอุตสาหกรรมทันสมัย และเขตแหลมฉบัง จังหวัดชลบุรี เป็นที่ตั้งท่าเรือพาณิชย์ และอุตสาหกรรมขนาดกลางขนาดย่อม เพื่อส่งออก
- โครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลภาคใต้ (Southern Seaboard) กำหนดให้เป็นแหล่งอุตสาหกรรมประเภทซ่อมเรือ ต่อเรือ อุตสาหกรรม ประมง พาณิชยนาวี

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม

หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลง ดังนี้

๑. ชนชั้นในสังคมแบ่งได้เป็น ๓ ชนชั้น คือ ข้าราชการ ปัญญาชน และกรรมกร
๒. การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ที่ผู้คนมีการแข่งขันกันมากขึ้น ต้องปรับตัวมากขึ้น ซึ่งทำให้คุณธรรมที่ดีในสังคมไทยแต่เดิมมาลดลง
๓. ค่านิยมในสังคมได้เปลี่ยนแปลงไป ผู้หญิงก็ต้องออกทำงานนอกบ้านมากขึ้น เพื่อให้มีรายได้เพียงพอเลี้ยงดูครอบครัว สถานภาพของผู้หญิงในปัจจุบัน จึงเท่าเทียมกับผู้ชายทั้งสิทธิและโอกาสในการทำงาน

การเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา

หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ การศึกษาของไทย มีความก้าวหน้ามากขึ้นจากการศึกษาภาคบังคับ ๖ ปี ขยายโอกาสทางการศึกษาเป็น ๙ ปี ซึ่งทำให้เยาวชนได้มีโอกาสหาความรู้ใส่ตัวมากขึ้น ก่อนจะออกไปทำงานเลี้ยงชีพสำหรับผู้ไม่เรียนต่อ

การเปลี่ยนแปลงทางศิลปวัฒนธรรม

๑. มีการเปลี่ยนชื่อประเทศสยาม เป็นประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒
๒. การกำหนดวันขึ้นปีใหม่ โดยเปลี่ยนเป็นวันที่ ๑ มกราคม ตามสากลนิยม แทนวันที่ ๑ เมษายน เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๔
๓. มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๔๘๓ ให้คนไทยแต่งกายให้เหมาะสม คือ นุ่งกางเกงแทนผ้าມ่วงหรือโจงกระเบนสำหรับชาย ส่วนสตรีให้สวมกระโปรง และยังต้องสวมเสื้อ รองเท้า และหมวก

ด้านศิลปกรรม

๑. สถาปัตยกรรม รับอิทธิพลของชาติตะวันตก เช่น การสร้างอนุสาวรีย์ อาคารต่าง ๆ

๒. วรรณกรรมตะวันตก ที่เคยมีการแปลก็ถูกดัดแปลงหรือแต่งขึ้นมาโดยคนไทยมากขึ้น

๓. นาฏกรรม เช่น โขน ละคร เสื่อมความนิยมลง เนื่องจากมีความบันเทิงหลายหลากมากขึ้น ทั้งภาพยนตร์และโทรทัศน์

โครงสร้างทางการเมืองปกครองและกระบวนการทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตย

ประชาธิปไตย (Democracy) หมายถึง ระบอบการเมือง ซึ่งประชาชนมีอำนาจสูงสุดหรือการปกครองของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน โครงสร้างการปกครองระบอบประชาธิปไตยของไทย ในการจัดการปกครองของไทย ได้ยึดหลักการของสากล ซึ่งเป็นยอมรับกันทั่วไป ๓ ประการ คือ การรวมอำนาจ การกระจายอำนาจ และการแบ่งอำนาจ สรุปได้ดังนี้

๑. หลักการปกครองแบบรวมอำนาจ การปกครองแบบนี้มีหลักการที่สำคัญ คือ

๑.๑ อำนาจทั้งหมดอยู่ที่ส่วนกลางหรือรัฐบาลกลาง

๑.๒ ส่วนกลางมีอำนาจสูงสุดในการบังคับบัญชา

๑.๓ ส่วนกลางเป็นผู้ออกคำสั่งในการเปลี่ยนแปลงตัวข้าราชการ

๒. หลักการปกครองแบบแบ่งอำนาจ ลักษณะการปกครองแบบนี้อันที่จริงแล้ว นับเป็นส่วนหนึ่งของการปกครองแบบรวมอำนาจ แต่มีเหตุจำเป็นที่ส่วนกลางต้องมีสถานที่ทำการอยู่ที่ส่วนต่าง ๆ ของประเทศ ได้แก่ จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน

๓. หลักการปกครองแบบกระจายอำนาจ การปกครองแบบนี้มีลักษณะสำคัญ ๓ ประการ คือ

๓.๑ ส่วนกลางไม่มีอำนาจเด็ดขาดเพียงส่วนเดียว ต้องยอมให้ท้องถิ่นมีอำนาจในการปกครองด้วย

๓.๒ คณะบุคคลผู้ใช้อำนาจในการปกครองแบบกระจายอำนาจ จะต้องมาจากการเลือกตั้งโดยประชาชนในเขตการปกครองนั้น

๓.๓ หน่วยงานปกครองท้องถิ่นต้องมีฐานะเป็นนิติบุคคล

สถาบันพระมหากษัตริย์

บทบาทที่เกี่ยวกับประเทศชาติ

- ทรงเป็นประมุขของชาติ เป็นที่เคารพสักการะสูงสุด และเป็นมิ่งขวัญของชาติ
- ทรงเป็นศูนย์รวมน้ำใจของประชาชน
- ทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก และทรงเป็นพุทธมามกะ
- ทรงเป็นสัญลักษณ์แห่งความสามัคคีของคนในชาติ
- ทรงดำรงตำแหน่งจอมทัพไทย
- ทรงใช้อำนาจอธิปไตยแทนประชาชน ผ่านทางสถาบันบริหารนิติบัญญัติ

และตุลาการ

บทบาทหน้าที่เกี่ยวกับประชาธิปไตย

- ทรงยอมรับและอุ้มชูระบอบประชาธิปไตยให้ดำรงอยู่ได้
- ทรงทำให้ระบอบประชาธิปไตยมีความต่อเนื่อง
- ทรงช่วยแนะนำรัฐบาลด้านการปกครองยามจำเป็น
- ทรงช่วยยับยั้งเหตุการณ์รุนแรงให้ผ่อนคลาย
- ทรงใช้อำนาจอธิปไตยในนามของประชาชนชาวไทย
- ทรงเป็นกลางทางการเมือง

บทบาทด้านวิทยาการของชาติ

- ทรงสนับสนุนด้านการศึกษาและศิลปวัฒนธรรมของชาติ
- ทรงสนพระทัยใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์แก้ปัญหาให้ราษฎร
- พระราชทานทุนเล่าเรียนหลวง
- ทรงส่งเสริมการจัดประชุมทางวิชาการสาขาต่าง ๆ

บทบาทที่เกี่ยวกับประชาชน

- ทรงช่วยเหลือและห่วงใยในความเป็นอยู่ของราษฎรอย่างแท้จริง
- ทรงออกเยี่ยมเยียนราษฎรทั่วประเทศ
- ทรงช่วยกระตุ้นให้คนไทยอื่น ๆ ตระหนักในความเดือดร้อนของเพื่อนรวม

ชาติและหาทางช่วยเหลือ

- ทรงสร้างความเป็นปึกแผ่นของคนภายในชาติ ไม่ให้เชื้อชาติศาสนา และเผ่าพันธุ์เป็นเครื่องทำลายความแตกแยก

- ทรงแสดงบทบาทในการช่วยพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ ทำให้ราษฎรมีความเป็นอยู่ดีขึ้น

- ทรงช่วยแก้ไขวิกฤตการณ์สำคัญของชาติ เช่น ปัญหาน้ำท่วม ปัญหาการจราจรในกรุงเทพมหานคร เป็นต้น
ลักษณะสังคมท้องถิ่นไทย

สังคมภาคเหนือ

ภาคเหนือของไทยมีลักษณะเป็นที่สูง มีภูเขาสูงต่อกันเป็นพืด มีแม่น้ำหลายสาย คือ ปิง วัง ยม และน่าน อากาศภาคเหนือหนาวจัดในฤดูหนาว การที่พื้นที่ภาคเหนือเป็นป่าเขาและอยู่กับธรรมชาติ ไฟไหม้ป่าทำให้ชาวเหนือในสมัยโบราณบูชาเจ้าป่า เจ้าเขา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ต่อมาได้หันมานับถือพระพุทธศาสนา และมีความเคร่งครัดในพระพุทธศาสนาอย่างมาก ทำให้ชาวเหนือมีจิตใจงาม มีความอ่อนโยน โดยธรรมชาติ รักสงบ ต้อนรับแขกที่มาเยือนดีมาก

สังคมภาคอีสาน

ภาคอีสาน เป็นภาคที่มีธรรมชาติแห้งแล้ง มีฝนตก พายุพัดและน้ำท่วม ขาดความอุดมสมบูรณ์ ธรรมชาติที่รุนแรงทำให้คนอีสานมีลักษณะเป็นชาวนบพที่ทรหดอดทน หนักเอาเบาสู้ คนอีสานจะรักสันโดษ ซื่อสัตย์ จริงใจ มีความกตัญญู เกรงอกเกรงใจคน มียศฐา มีความสามารถในการเรียนรู้และปรับตัวได้ง่าย ทำให้สังคมไทยได้แรงงานจากภาคอีสานไปทำงานทุกแห่งทั่วประเทศ

สังคมภาคกลาง

ภาคกลาง เป็นภาคที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีแม่น้ำหลายสายไหลผ่าน ทำให้มีการนำดินตะกอนมีอินทรีย์วัตถุมาทับถมกัน ทำให้ภาคกลางมีความสมบูรณ์ พูนสุข เป็นอยู่ข้าวอู่่น้ำของไทย นอกจากนั้น การที่เป็นเมืองหลวงทั้งในอดีตและปัจจุบัน ทำให้ภาคกลางเป็นที่รวมคนจากหลายชาติพันธุ์ ทั้งฝรั่ง จีน อินเดีย และการที่คนภาคกลางไม่ต้องต่อสู้กับธรรมชาติ ทำให้คนภาคกลางเป็นคนรักสนุกสนาน เช่น งานบันเทิงมากมาย

สังคมภาคใต้

ภาคใต้ เป็นแหลมคาบสมุทร มีทะเล ๒ ฝั่ง พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาสลับที่ราบ และในอดีตจากการที่ต้องอยู่ติดทะเล ทำให้มีความสัมพันธ์กับต่างชาติอย่างมาก ทำให้มีการผสมผสานชาติพันธุ์กับชาวต่างชาติ ทำให้ชาวใต้ มีลักษณะพูดจา

ปราศรัยคล่องแคล่ว แต่ไม่ค่อยยอมรับใครง่าย ๆ บางครั้ง กลายเป็นคนหัวดื้อ เจ้าถ้อยหมอความ

๕.๕ ความเชื่อและศาสนากับสังคมไทย^{๒๕๒}

ความเชื่อและศาสนาในแง่วัฒนธรรม

- ในแง่สังคม ความเชื่อเป็นส่วนรวมเกิดเป็นระบบขึ้นในสังคมซึ่งโดยมากเรียกว่า “ศาสนา” เป็นเรื่องทางสังคมโดยตรงเป็นปัจจัยเชื่อมโยงสถาบันต่าง ๆ ในสังคม ทั้งด้านการเมืองการปกครองเศรษฐกิจ และศาสนสถาน

- ในแง่การสร้างสรรค การยกระดับวัฒนธรรม และความสืบเนื่องทางวัฒนธรรม จนกลายเป็นอารยธรรม ศาสนาและความเชื่อเป็นทั้งเหตุโดยตรง เป็นปัจจัยโดยตรง และโดยอ้อมที่จะทำให้เกิดอารยธรรมในสังคม หรือของชนชาติใดชนชาติหนึ่ง จากจุดศูนย์กลางอารยธรรม เช่น พุทธศาสนา คริสต์ศาสนา ศาสนาอิสลาม เป็นศาสนาหลักที่สร้างอารยธรรม หรือมีส่วนสร้างอารยธรรมของหลายชาติหลายภาษา และยังเป็นจักรกลสำคัญในการเปลี่ยนแปลงและในความเป็นไปของอารยธรรมโลกปัจจุบัน

ความเชื่อศาสนาละทธิปรัชญา

๑. ความเชื่อ

ข้อสำคัญในเรื่องของความเชื่อหรือการเชื่อ คือ การประกาศว่าตนเชื่ออะไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางศาสนา ความเชื่อที่เกิดจากรากฐานของศาสนานี้ เป็นเรื่องสำคัญเพราะแสดงว่า เมื่อต้องประกาศว่าเชื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น เชื่อพระเจ้าองค์เดียว ผู้ทรงมหิตานุภาพ ก็หมายความว่า มีผู้ไม่เชื่อสิ่งนั้นอยู่ด้วย เมื่อกล่าวถึงความเชื่อที่เป็นระบบย่อมหมายถึงเรื่องของชนหมู่มาก เป็นเรื่องทางสังคมมีผลกระทบกว้างขวางมากขึ้น

๒. ศาสนาลัทธิปรัชญา

ศาสนา คือ ระบบความเชื่ออย่างใดอย่างหนึ่ง ศาสนามีใช้มานานในทางพุทธศาสนา แปลโดยตรงตามศัพท์ว่า คำสอน การสอน

^{๒๕๒} คณินันต์ย์ จันทบุตร, สถานการณ์และบทบาทของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: ภาพพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๘๒.

ศาสนา หมายถึง คำสอนเท่านั้นไม่พอ เพราะศาสนามีฐานะเป็นสถาบันหนึ่งในสังคม คำสอนเป็นเพียงส่วนหนึ่งของศาสนาเท่านั้น ความเชื่อและศาสนาอื่น ๆ มักเรียกว่า “ลัทธิ”

ลัทธิ หมายถึง สิ่งที่ได้รับเอามานับถือ ความหมายใกล้เคียงหรือเป็นส่วนหนึ่งของคำว่า “ศาสนา” ประชุม ในทางตะวันออกนี้โดยเฉพาะในอารยธรรมอินเดีย-จีน แล้ว ศาสนาและปรัชญา ไม่ได้แยกออกจากกันเด่นชัด ในทางพุทธศาสนาและทางพราหมณ์ ย่อมเป็นไปเพื่อความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ปรัชญาความคิดจึงแยกจากศาสนาไม่ได้ เพราะเป็นเครื่องมือหรือความเห็นที่ถูกต้องเป็น “ปัญญา”

ทฤษฎีเกี่ยวกับกำเนิดศาสนา

พวกหนึ่งคิดว่า เรื่องความเชื่อหรือศาสนานั้น เป็นธรรมชาติของมนุษย์ เป็นเรื่องที่เกิดมาพร้อมมนุษย์ มนุษย์ต้องมีความเชื่อหรือระบบความเชื่ออย่างใดอย่างหนึ่ง พวกหนึ่งคิดว่า ศาสนาเกิดขึ้นเพราะความกลัว มักคิดว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทรงอำนาจอาจบันดาลให้ดีให้ร้ายได้ จึงเกิดพิธีกรรมเพื่อให้สิ่งเหล่านั้นพอใจ บางพวกไม่ได้สนใจเรื่องกำเนิดเท่าใดนัก เห็นว่า น่าจะศึกษาในฐานะเป็นปรากฏการณ์ในสังคม ยอมรับว่า ศาสนาเกิดขึ้นมาแล้ว ควรพิจารณาเพียงว่าทำหน้าที่อะไรในสังคม สังคมใช้ศาสนาอย่างไร ศาสนากำกับสังคมอย่างไร

ระบบสำคัญต่าง ๆ ของศาสนา

- ความเชื่อต่าง ๆ ในสังคมหนึ่ง ๆ เมื่อรวมกันเป็นระบบ มีส่วนกำกับแนวทางแนวคิดของคนในสังคมเกิดเป็นกฎเกณฑ์หรือระบบทางจารีต ประเพณี ขนบธรรมเนียม พิธีกรรม ศีลธรรม จริยธรรมศิลปวัฒนธรรมแขนงต่าง ๆ ระบบความเชื่อโดยรวมเช่นนี้ เราเรียกกันว่า ศาสนา ความเชื่อหรือระบบความเชื่อส่วนแรกนั้นเป็นเรื่องทาง “ปรัมปราคติ” ซึ่งมนุษย์ใช้อธิบาย หรือบันทึกเรื่องราวทางความเชื่อ ระบบความคิด ที่เกี่ยวข้องกับ “ปรัมปราคติ” โดยตรง คือ ความคิดเรื่อง “จักรวาลวิทยา” อันแสดงให้เห็นว่า คนในสังคมนั้น เห็นว่าระบบจักรวาลเป็นอย่างไร แบ่งเป็นกี่ส่วน มีอะไรเป็นส่วนหลักต้นให้เป็นไป หรือสร้างขึ้นมาอย่างไร จะสิ้นสุดลงอย่างไร ศาสนาทุกศาสนาโดยเฉพาะศาสนาสำคัญของโลกต่างก็มี “ระบบศีลธรรมจริยธรรม” อาจแตกต่างกันด้วยข้อบังคับหรือการบังคับกดขี่

- ระบบเรื่องการบรรลุถึงจุดหมายสูงสุดในศาสนา ก็เป็นเรื่องสำคัญเพราะจะเป็นส่วนกำหนดแนวทางปฏิบัติหรือ “มรรค” ที่จะทำให้บรรลุจุดหมายนั้น ๆ

ความประพฤติทางศีลธรรมจรรยาอย่างเดียวย่อมไม่พอ ต้องมีการตระเตรียมตัวในด้านต่าง ๆ ในส่วนนี้มักผูกอยู่กับ “ระบบของพิธีกรรม” อันเป็นพื้นฐานเดิม

- เมื่อพิจารณาระบบต่าง ๆ ในศาสนาที่กล่าวมานี้ จะเห็นว่า ศาสนาผูกพันหรืออาจเรียกได้ว่า เกิดในสังคม เปลี่ยนแปลงไปในสังคม ทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงเป็นเครื่องกำกับความคิดความอ่าน เป็นเครื่องบังคับพฤติกรรมของมนุษย์ และเป็นเครื่องสร้างศิลปวัฒนธรรมแขนงต่าง ๆ

ศาสนากับสังคม

- ศาสนากับสังคม ตั้งแต่หน่วยแรกคือครอบครัว ศาสนาย่อมมีส่วนในเรื่องกฎเกณฑ์ข้อบังคับทางเพศ การแต่งงาน พฤติกรรม ความคิดความเห็นของบุคคลในสังคมต่อเรื่องต่าง ๆ ทั้งเรื่องที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ ในปัจจุบันและในอนาคตนั้น ศาสนามีส่วนกำกับแนวคิดทั้งสิ้น

- ถ้าพิจารณาอีกแง่หนึ่ง ศาสนามีส่วนกำหนด หรือทำให้เกิดชนชั้นทางสังคม ด้วยการที่บุคคลเกิดมาไม่เท่าเทียมกัน ศาสนาเป็นสถาบันเดียวที่ตอบคำถามนี้ได้ ไม่ว่าจะเป็นกล่าวว่า เป็นเรื่องของพระผู้เป็นเจ้า เรื่องกรรม อาจจะใช้ศาสนาอ้างในเรื่องชนชั้นสูงหรือพระมีสิทธิพิเศษมากกว่าคนธรรมดา

นอกจากนี้ ศาสนายังเกี่ยวแก่เรื่องเศรษฐกิจด้วย เป็นแหล่งรวมของศรัทธามีเรื่องของเศรษฐกิจการเงินเข้าไปเกี่ยวมาก ศาสนายังมีส่วนกำหนดทิศทางการเมืองอีกด้วย การอ้างสิทธิหรือความชอบธรรมในทางการเมือง การต่อสู้ทางการเมืองมักใช้หรืออิงศาสนา หรือความเชื่อของคนในชุมชนนั้น เนื่องจากศาสนากับสังคมนับเนื่องเกี่ยวพันกันหลายด้านจึงมี “การศึกษาศาสนา” ทางวิชาการในแง่ ต่าง ๆ

- การศึกษาศาสนาที่เป็นวิชาการ โดยตรงไม่คำนึงถึงเรื่องความเชื่อส่วนตัว เกิดในราวสองร้อยปีมานี้เริ่มด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์ต่าง ๆ และในที่สุดก็ศึกษาเป็นวิชาศาสนาเรียกว่า RELIGIOUS STUDIES หรือแปลว่า ศาสนศึกษา

- ศาสนศึกษา ศึกษาทั้งแง่คำสอนด้านศีลธรรมจริยธรรม โลกทัศน์จักรวาลวิทยา เรื่องความหลุดพ้นปรัชญาความคิดเรื่องทางเทววิทยา พิธีกรรม ตลอดจนประวัติศาสตร์ พัฒนาการของศาสนา ความสัมพันธ์ของศาสนากับสถาบันอื่น ๆ ในสังคม

๕.๖ ลักษณะความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย

ความเชื่อดั้งเดิม

๑.๑ ความเชื่อเรื่องผีสงเทวดา

- ความเชื่อเรื่องผีสงเทวดา เป็นปรากฏการณ์ทั่วไปทางศาสนาในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในสังคมไทย ยังมีความเชื่อเช่นนี้อย่างมั่นคง ปรากฏการณ์แทรกซึมอยู่ในเรื่องต่าง ๆ

- ความเชื่อดั้งเดิมยังเข้าไปอยู่ในเรื่องกฎหมายกระบวนการทางกฎหมายอีกด้วย

๑.๒ การนับถือบรรพบุรุษ

การนับถือบรรพบุรุษนี้ เกี่ยวข้องโดยตรงกับระเบียบประเพณีของครอบครัว โดยเฉพาะเรื่องการแต่งงาน จะต้องมีการบูชาบรรพบุรุษเป็นอันดับแรก ระเบียบระบบต่าง ๆ ที่เกิดจากการนับถือผีสงเทวดาบรรพบุรุษนี้ เป็นพื้นฐานโดยตรงของสิ่งที่เรียกว่า “จารีต” หรือ “จารีตประเพณีในสังคม” ซึ่งเป็นพื้นฐานของกฎหมายดั้งเดิมของไทย เช่น กฎหมายมั่งรายนศาสตร์ กฎหมายต่าง ๆ ในประชุมกฎหมายตราสามดวง

๑.๓ ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องข้าว

สังคมไทยเป็นสังคมเกษตร มีเรื่องการเพาะปลูกโดยเฉพาะเรื่องการปลูกข้าวเป็นเรื่องสำคัญ

ประเพณีที่เนื่องด้วยข้าว มีตั้งแต่การเริ่มไถนา มีพิธีของหลวงเป็นปฐมเรียกว่า “พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ” เมื่อข้าวตั้งท้อง มีพิธีทำขวัญข้าว มีการบูชาแม่โพสพ ซึ่งเป็นเทพีแห่งข้าว ประเพณีสืบเนื่องด้วยข้าว เช่น การรวมกันทำฝาย ทำนบ การลงแขก คือ การรวมแรงกันไปช่วยเกี่ยวข้าว การละเล่นต่าง ๆ อันเนื่องด้วยข้าว เช่น เพลงเกี่ยวข้าว การทำบุญเมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ เช่น บุญข้าวกระยาสารท เป็นต้น

๑.๔ ความเชื่อเรื่องโลกจักรวาลและกำเนิดคน สัตว์

คนไทยมีตำนานเล่าเรื่องกำเนิดโลกจักรวาล และการสร้างคน สัตว์อยู่หลายสำนวน สรุปเป็นสำคัญ ๓ อย่าง ได้แก่ ตำนานกลุ่มแรก มีจุดสำคัญอยู่ที่แกนหรือผีฟ้า กล่าวว่า แกนเป็นผู้สร้างทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นผู้วางกฎระเบียบและควบคุมดูแลให้มนุษย์อยู่ในระเบียบ และลงโทษเมื่อมนุษย์ประพฤติผิด ตำนานกลุ่มที่สอง กล่าวคือชนชาติต่าง ๆ เกิดมาจากน้ำเต้าใบใหญ่ มีเทวดาหรือแกนมาเจาะน้ำเต้า มีชนชาติต่าง ๆ ออกมาจากน้ำเต้า ตามลำดับสืบเป็นเผ่าพันธุ์ของชนเผ่าต่าง ๆ ตำนานกลุ่มที่

สาม กล่าวถึงมนุษย์คู่แรก เช่น ปุสัณกะสา ยาสัณกะสี หรือยักษ์ปฐุมกับคู่แรก เป็นต้น กำเนิดของมนุษย์ทั้งปวง และเป็นผู้สร้างสิ่งต่าง ๆ

๑.๕ ศาสนาที่มาจากอินเดียและศาสนาอื่น ๆ

- การรับนับถือ “ศาสนาจากอินเดีย” คือ ศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนาเป็นไปตามธรรมชาติแห่งการรับวัฒนธรรมอารยธรรมศาสนาจากอินเดียเข้ามาพร้อมวัฒนธรรมแขนงอื่น ๆ มีเรื่องทางอักษรศาสตร์ การเมืองการปกครอง เป็นต้น

- ในด้านศาสนาอื่น ๆ นั้น ศาสนาที่มีศาสนิกมากอีกศาสนาหนึ่ง คือ ศาสนาอิสลาม ซึ่งมีหลักปฏิบัติโดยรวมของสังคมเท่าเทียมกัน

- ศาสนาสาคัญอีกศาสนาหนึ่ง ซึ่งเข้ามาในประเทศไทยมานานแล้วคือ คริสต์ศาสนา มีกลุ่มโรมันคาทอลิก ต่อมากลุ่มโปรเตสแตนต์ ทั้งสองกลุ่มนี้พยายามเข้ามาเผยแผ่ศาสนาพร้อม ๆ กับนำความเจริญทางวิทยาการด้านต่าง ๆ

- ศาสนาจากอินเดียที่เป็นกระแสใหม่ เช่น ศาสนาซิกข์ เข้ามาพร้อมกับชาวอินเดีย ที่เป็นพ่อค้าในรุ่นหลัง

- ปัจจุบันมีแขนงหรือสาขาความคิดของศาสนาพราหมณ์ หรือจะเรียกว่าศาสนาฮินดูก็ได้เข้ามาเผยแพร่อยู่มาก โดยเฉพาะกลุ่มที่ยึดถือ และตีความใช้คัมภีร์ภควัทคีตา เป็นหลัก

๑.๖ ลักษณะการนับถือศาสนาในสังคมไทย

- โดยรวมแล้ว คนไทยมีความเชื่อหรือนับถือศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว อาจกล่าวได้ว่า คนไทยใช้ศาสนา มากกว่าศาสนาบังคับให้เป็นไปในทุกเรื่อง ดังนั้น เมื่อจะรับนับถืออะไร จึงเกิดการเลือกมาเท่าที่จะเหมาะแก่เรื่องหรือแก่สังคมไทย

- ความเชื่อและศาสนาที่ได้กล่าวมาแล้ว ในเรื่องความเชื่อดั้งเดิมกับความเชื่อศาสนาที่มาจากอินเดียรุ่นแรก คือ พระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์นั้น อยู่ร่วมกันจนแยกไม่ออก ต่างก็มีหน้าที่ของตนในสังคมอย่างสมดุลพอควรทั้งในทางปฏิบัติและในชีวิตประจำวัน

๕.๗ สังคมไทยในฐานะเป็นสังคมพระพุทธศาสนา^{๒๕๓}

^{๒๕๓} คณิงนิตย์ จันทบุตร, สถานการณ์และบทบาทของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๔๐.

การที่กล่าวว่าสังคมไทยเป็นสังคมพุทธนั้น คงจะหมายได้เพียงว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลัก ที่คนไทยโดยมากและคนไทยทุกระดับยอมรับนับถือ เมื่อพิจารณาตามหลักฐานต่าง ๆ เช่น ตำนานก็จะเห็นการปรับเปลี่ยนทางความเชื่อจากความเชื่อดั้งเดิม ทั้งการปรับโดยสันติหรือปรับโดยขัดแย้งในส่วนที่เพื่อรับ พระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ เข้ามาจนกลายเป็นหลักของความเชื่อ

๑. แนวคิดสำคัญในพระพุทธศาสนาแบบไทย

- แนวคิดสำคัญของพระพุทธศาสนาในสังคมไทย คือ เรื่องการเวียนว่ายตายเกิด และเรื่องเวรกรรม

- การรับแนวคิดเรื่องกรรมเข้ามาในสังคมไทยนั้น มีผลหลายด้าน คือ

๑. การเป็นข้อกำหนดทางจริยธรรมศีลธรรม
๒. การเป็นแนวคิดที่ใช้อธิบายความหลากหลายของสังคม
๓. การเป็นเครื่องช่วยเลื่อนชั้นทางสังคม
๔. การที่คิดว่าการทำบุญคือการบริจาคสิ่งของ
๕. การมีโลกทัศน์ที่เปิดกว้างพอควร

๒. การใช้พระพุทธศาสนาในชีวิตประจำวัน

- ความจริงแล้ว การใช้ศาสนาในชีวิตประจำวันของคนไทย ในที่นี้ อาจจะไม่จำกัดเฉพาะพระพุทธศาสนา จะเรียกว่า เป็นการใช้ความเชื่อและศาสนาของสังคมไทยโดยรวมก็ได้ พระพุทธศาสนา ในที่นี้ จึงหมายรวมถึงความเชื่อดั้งเดิม และอาจครอบคลุมไปยังศาสนาอื่น ๆ ที่คนไทยนับถือด้วยบางส่วน

- ความเชื่อและศาสนา สนองความต้องการพื้นฐานของคนในสังคมในแบบอื่น ๆ ด้วย ได้แก่

๑. ศาสนาความเชื่อเป็นระบบการประกันภัย
๒. ศาสนาความเชื่อเป็นระบบการสั่งสม
๓. ศาสนาความเชื่อเป็นเหมือนระบบการส่งหรือการนำบุญกุศลไปสู่ผู้อื่นหรือภพอื่น

๓. วัดกับสถาบันอื่น ๆ ในสังคมไทย

ในแง่ของสังคมพุทธศาสนา เป็นสถาบันหลักสถาบันหนึ่ง สังคมไทยมีสถาบันหลักที่เรียกได้ง่าย ๆ ว่า “บ้าน วัด และโรงเรียน” สถานที่ ๆ สำคัญที่สุดคือ “วัด” ในชุมชนหนึ่ง ๆ จะมีวัดอย่างน้อยวัดหนึ่ง เป็นศูนย์กลางของชีวิต เพราะวัดมีความสำคัญในแง่

ศาสนาความเชื่อ วัดทำหน้าที่หลายอย่างในสังคม “หน้าที่สำคัญที่สุด คือ เป็นโรงเรียนสอนวิชาหนังสือ สอนเด็กให้อ่านออกเขียนได้” เป็นการศึกษาขั้นพื้นฐาน ความเชื่อและศาสนาในวัฒนธรรมไทยแขนงต่าง ๆ

การปกครองและกฎหมาย

- อารยธรรมการปกครองของไทย มีหลักอยู่ที่พระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงเป็นศูนย์กลางของอำนาจทั้งทางโลกและทางธรรม

- แนวคิดสำคัญที่สุดในเรื่องพระมหากษัตริย์ของไทย ที่เกี่ยวข้อง กับพุทธศาสนา คือ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นบุคคลที่เป็นแบบอย่างทางศีลธรรม มีการอ้างถึงหลักธรรมทางพุทธศาสนาโดยตรง คือ ผู้ปกครองจะต้องมีทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ จักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการ ราชสังคัตถุ ๔ ประการ เป็นต้น เมื่อปกครองโดยธรรมเช่นนี้จะได้อิทธิพลว่า “ธรรมราชา”

- ด้าน “กฎหมาย” เมื่อผู้ปกครองต้องมีคุณสมบัติตามหลักการทางศาสนา กฎหมายที่ออกมาบังคับควบคุมเรื่องต่าง ๆ ก็ต้องอ้างศาสนาเช่นกัน ตัวยกกฎหมายจึงเรียกว่า “ธรรมศาสตร์” หรือธรรมานุญเพื่อให้กฎหมายศักดิ์สิทธิ์และมีความชอบธรรมในการบังคับใช้

การศึกษา

- วัดเป็นโรงเรียนสอนวิชาหนังสือ วิชาการช่าง อันรวมวิชาวิศวกรรม การก่อสร้าง การออกแบบ ศิลปหัตถกรรมแขนงต่าง ๆ ไว้พร้อมมูล เรื่องที่ใช้เรียนทั้งหมดเป็นเรื่องเกี่ยวแก่ศาสนา การที่วัดเป็นสถานศึกษาโดยทั่วถึงและกว้างขวางเช่นนี้ ทำให้พระพุทธศาสนาหยั่งรากมั่นคง พระภิกษุมีฐานะเป็นครูบาอาจารย์ของคนทั่วทั้งชุมชนนั้น ๆ จึงเป็นหัวหน้ากำกับการต่าง ๆ ในชุมชนไปด้วยโดยปริยาย

ภาษาวรรณคดีและศิลปะแขนงต่าง ๆ

- ทางพระพุทธศาสนา ศัพท์ที่ใช้กันอยู่ในภาษาทางศาสนาก็เข้ามาอยู่ใน “ภาษาไทย” ศัพท์ที่ใช้ในภาษาไทยมีรูปภาษาสันสกฤตมากกว่าภาษาบาลี ศัพท์ทางวิชาการโดยมากก็พยายามผูกศัพท์จากภาษาบาลี-สันสกฤต เช่น “การปฐมนิเทศ นิสิตใหม่ ปีการศึกษา ๒๕๖๐ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” ทั้งข้อความมีคำไทยอยู่ ๒ คำ (ไม่นับตัวเลข) คือ ใหม่และปี นอกนั้น เป็นคำบาลี-สันสกฤตทั้งสิ้น

- ทางด้าน “วรรณคดี” เรื่องราวที่นำมาแต่งเป็นวรรณคดี ก็มาจากพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ คติความเชื่อต่าง ๆ ที่ปรากฏในวรรณคดีก็มาจากพระพุทธศาสนา เช่น เรื่องลิลิตพระลอ แม้ว่าจะเป็นเรื่องตำนานที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับความรัก ก็มีโครงหลายบทที่แสดงแนวคิดทางพระพุทธศาสนา

- ความเชื่อและศาสนา ยังเป็นบ่อเกิดของศิลปะแขนงอื่น ๆ เช่น ประติมากรรม มีทั้งรูปสลักลายเส้น รูปปั้น เรื่องราวทางพระพุทธศาสนามักปรากฏเป็นจิตรกรรมฝาผนัง อันเป็นเสมือนบทเรียนทางศาสนา ในลักษณะภาพวาดที่สอนคติธรรมทางพุทธศาสนาโดยตรง

๕.๘ สภาพความคิด ความเชื่อและศาสนาในปัจจุบัน^{๒๕๔}

ศาสนากับการเมืองการปกครอง

- ความเชื่อดั้งเดิมศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา มีอิทธิพลต่อการปกครอง ลักษณะคุณธรรมของชนชั้นปกครอง รวมทั้งการอ้างสิทธิความชอบธรรมในการปกครอง การดึงเอาความคิดความเชื่อทางศาสนาที่แปลกแยกกันมาใช้ เพื่อผลประโยชน์ทางการเมือง ทำให้ผลลบลขยายไปใหญ่โต เพราะศาสนาเป็นเรื่องสำคัญในสังคมที่รับนับถือศาสนา อันมีพระผู้สร้างผู้ทรงมหิธานุภาพเหนือทุกสิ่ง

- ปัญหาทางการเมือง ก่อให้เกิดปัญหาทางการเมืองการปกครองไปด้วย การไม่ยอมรับผู้ปกครองหรือการปกครองที่มาจากผู้นับถือศาสนาอื่นเกิดตามมา ข้อนี้ แต่เดิมก็ไม่เคยมีปัญหาเจ้าเมืองของไทย คือ กรุงเทพมหานคร ในปัจจุบัน

ศาสนากับความคิดเรื่องมนุษยธรรม

- สังคมไทยในปัจจุบัน อยู่ระหว่างการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมเป็นสังคมอุตสาหกรรม ชีวิตแบบเดิมเปลี่ยนแปลงไป ระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนไป ผู้คนต้องหาทางปรับตัว หรือดิ้นรนให้ดำเนินชีวิตได้ในสังคมแบบใหม่

- เรื่องการสงเคราะห์สังคมด้านต่าง ๆ ที่เห็นชัด คือ การที่ศาสนาต่าง ๆ ตั้งโรงเรียนสถานศึกษาหรือสนับสนุนการศึกษา ซึ่งอาจเรียกได้ว่า เป็นการแก้ปัญหาสังคมโดยตรง การสร้างสถานพยาบาล การตั้งสถานดูแลบำบัดผู้ติดยาเสพติด รวมไปถึง

^{๒๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), สถานการณ์พระพุทธศาสนา: พลิกหายนะให้เป็นพัฒนา, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๓๐.

ถึงการพยายามรักษาป่าไม้ด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การห้ามผ้าเหลืองได้ต้นไม้เพื่อป้องกันไม่ให้มีผู้มาตัด สิ่งเหล่านี้ แสดงว่า ศาสนามีบทบาททางด้านมนุษยธรรมโดยตรงมาตลอด

ศาสนาใหม่ในสังคมไทย

- ความจริงแล้วคำว่า “ศาสนาใหม่” ในที่นี้ อาจไม่เหมาะสมเพราะบางครั้งศาสนาเหล่านี้ เป็นเพียงกระแสใหม่ ๆ ของศาสนาหลัก แต่เดิมแนวคิดต่าง ๆ ก็ยังคงเดิมโดยมากเพราะบุคคลต่าง ๆ พยายามแสวงหาที่พึ่งทางกายทางใจเป็นสำคัญมากกว่าที่พึ่งทางปัญญา

- ศาสนาทำให้พฤติกรรมของคนเปลี่ยนแปลงไปได้ง่ายที่สุด และจะทำให้สังคมเกิดแตกแยกได้ง่ายด้วยการศึกษาศาสนาให้รู้แนวคิดโดยรวมว่า มีความเป็นมาอย่างไร อยู่ในฐานะอะไรในสังคม จึงเป็นเรื่องจำเป็นต่อความมั่นคงสภาพรของสังคมนั้น ๆ

๕.๙ พระพุทธศาสนากับสังคมไทย

ชนชาติไทยรับนับถือพระพุทธศาสนา โดยผ่านจากอินเดียและศรีลังกา แล้วเผยแพร่ไปสู่สุโขทัยอยุธยา โดยรับศาสนาพุทธมา ๒ แบบ คือ แบบอากิริยวาท หรือ มหายานกับแบบเถรวาท คือหินยาน โดยแบบอากิริยวาท เกิดขึ้นในอินเดียราว พ.ศ. ๕๐๐ แพร่หลายในอินเดีย และมาแพร่ในอาณาจักรศรีวิชัย บริเวณเกาะชวา ส่วนแบบเถรวาทแพร่หลายจากอินเดียเข้าสู่อาณาจักรทวารวดี ซึ่งมีราชธานีอยู่ที่นครปฐม

ลักษณะสำคัญของพระพุทธศาสนา

๑. เน้นความจริงตามธรรมชาติ มีพระพุทธเจ้าค้นพบแล้วนำมาแสดงเปิดเผย ไม่เชื่อในเทพเจ้าหรือพระเจ้าอื่น ๆ

๒. ความจริงตามธรรมชาติเป็นประโยชน์เพื่อการแก้ทุกข์และแก้ปัญหาชีวิต

๓. คำสอนมีลักษณะเป็นคำชี้แนะให้กระทำความดี ละเว้นความชั่ว ให้ถือเป็นหน้าที่ไม่ได้เป็นการบังคับ

ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในสังคมไทย

สังคมไทยปัจจุบันกล่าวได้ว่า เป็นสังคมแห่งพระพุทธศาสนาที่เน้นคุณธรรม ซึ่งการนับถือศาสนาพุทธทำให้คนไทยมีนิสัยโอบอ้อมอารีเมตตาสงสาร ไม่นิยมความรุนแรง ให้อภัย มีไมตรีจิตและปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมอื่น ๆ ได้ง่าย

๑. ความสำคัญต่อการปกครอง พุทธศาสนาทำให้ผู้นำใช้แนวทางศาสนาปกครองซึ่งเรียกกันว่าหลักทศพิธราชธรรม และสอนให้ใช้ระบบคุณธรรมในการปกครองบังคับบัญชา

๒. ความสำคัญต่อการศึกษา ในอดีตวัดจะเป็นสถานการศึกษาโดยมีพระเป็นอาจารย์ผู้สอนและเมื่อจบเรียนแล้วให้เรียกผู้นั้นว่าบัณฑิต ซึ่งแปลว่าผู้รู้ดีชั่ว ซึ่งสังคมไทยมักเรียกว่า “ทิด” และโรงเรียนระดับประถมหรือมัธยมศึกษามักอยู่ในวัด

๓. ความสำคัญต่อประเพณี ประเพณีมีอยู่ ๓ แบบ คือ

ก. จารีตประเพณี (Morales) เป็นเรื่องของคุณค่าต่อส่วนรวม ใครฝ่าฝืนหรือละเว้นถือว่าทำชั่ว เช่น ลูกต้องกตัญญูต่อพ่อแม่ ถ้าผิดจารีตข้อนี้ให้ถือว่า เป็นลูกอกตัญญูหรือลูกเนรคุณหรือว่าเป็นคนเลว

ข. ขนบประเพณี (Imitation) คือ ประเพณีที่เป็นแบบแผนหรือระเบียบในรูปแบบของพิธีการในสังคม เช่น การเกิด การบวช การตาย หากใครละเมิดไม่ถือว่าประพฤติชั่ว แต่ถือว่าไม่ดี สังคมเห็นว่าไม่เหมาะสม

ค. ธรรมเนียมประเพณี (Convention) เช่น เรื่องของการปฏิบัติทั่วไปของสังคม เช่น การพูดจา การกินอยู่ การแต่งกาย ผู้ไม่ปฏิบัติตามแบบธรรมเนียมถือว่า ไม่มีมารยาทหรือไม่มีสมบัติผู้ดี ในประเพณีทั้ง ๓ ประการนี้ คนชาติไทยได้มาจากพระพุทธศาสนา

๔. ความสำคัญต่อภาษา ภาษาของพุทธศาสนาคือภาษาบาลี (ภาษามคร) กับภาษาสันสกฤตในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทใช้ภาษาบาลี ส่วนพุทธศาสนาฝ่ายมหายานใช้ภาษาสันสกฤตคนไทยจึงมีความรู้ใน ๒ ภาษานี้ เพราะพระพุทธศาสนาและคนไทย มักจะถือว่า ภาษาบาลีสันสกฤต เป็นถ้อยคำที่วิจิตรงดงาม ภาษาไทยคำไทยเป็นอันมากที่ใช้ภาษาบาลีสันสกฤต โดยเฉพาะการตั้งชื่อคน

พุทธศาสนาในปัจจุบัน

การมองในแง่ที่ว่าโดยทั่ว ๆ ไปภาพกว้าง ๆ จะเห็นว่า พระสงฆ์หรือคณะสงฆ์ นั้น ไม่มีมิติเชิงรุกต่อการขจัดปัญหาเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นภายในคณะสงฆ์ กล่าวคือ เห็นว่าองค์กรปกครองของพุทธศาสนาในเมืองไทยนั้น แม้ว่าจะมีอำนาจก็จริง แต่ที่ไม่สามารถที่จะจัดการกับปัญหา ที่เกิดขึ้นได้อย่างชัดเจน ดังคำวิจารณ์ที่ว่า “คณะสงฆ์ทั้งหมดนั้นแหละ ที่กำลังเผชิญกับวิกฤตการณ์ความเปลี่ยนแปลงที่มโหฬาร จากการ

ตอบสนองความท้าทายใหม่ ๆ ก็ต้องปฏิรูปตัวเองกันเป็นการใหญ่ กล่าวที่จะดันดิ่งลงไปในตัวเองตอบปัญหาด้านอุดมการณ์ของตัวให้เด่นชัดมากที่สุด คือ จะยืนหยัดต่อสู้กับปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่ หรือจะ ตอบสนองด้านอุดมการณ์ของผู้ได้เปรียบในสังคมแต่ฝ่ายเดียว”^{๒๕๕}

โดยเฉพาะภาพรวมของพุทธศาสนาในสังคมปัจจุบันว่า เป็นสภาพของความหละหลวม ไม่มีเอกเทศ แต่เป็นไป รูปแบบของโครงสร้างที่หลวม ไม่มีอุดมการณ์ของตนเองอย่างชัดเจนและในบางกรณี เช่น กรณี สตรีหรือปัญหาจริยธรรมอื่น ๆ พระก็ไม่ได้ตอบอย่างชัดเจนว่า อะไรคืออะไร แต่ปล่อยให้เป็น ปัญหาคาราคาซังอยู่เท่านั้น การไม่ชัดเจนในอุดมการณ์ของคณนี้เอง ถือเป็นปัญหาสำหรับคณะสงฆ์ไทย

นอกจากนั้น ชัชรินทร์ ไชยวัฒน์ ก็เห็นสอดคล้องไปในแนวเดียวกันกับ นิธิ เอียวศรีวงศ์ คือ เห็นว่าสถานการณ์ของพระพุทธศาสนาในปัจจุบันน่าเป็นห่วงมาก เพราะว่ามีเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นกับพระพุทธศาสนามากมาย เขากล่าวว่า “บรรดา วัดที่ว่าเรื่องเขตอารามของวัดเหล่านี้ ก็แยกออกไปจากชุมชนในท้องถิ่นอย่างสิ้นเชิง หรือชุมชนในท้องถิ่นนั้น ไม่ได้มีความสัมพันธ์กับวัดใน ท้องถิ่นของตนเอง เนื่องจากวัดนั้นถูกพัฒนาขึ้น เพื่อรองรับผู้มีอำนาจทางการเมือง นักธุรกิจ ข้าราชการระดับสูง” ที่อยู่นอกพื้นที่อันเป็นผู้สนับสนุนเงินและวัตถุให้กับวัดและบรรดาผู้ที่เข้ามาบวชนั้น ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรกว่า ๘๐% และหลายรายที่บวชเพราะศาสนากลายเป็น “ทางออก” หรือ “ทางเลือก” สำหรับการมีชีวิตอยู่ในสังคมหรือดิ้นรนหนีจากสภาพชีวิตที่อึดอัดภาพของวัดบางส่วน จึงเป็นช่องโหว่ได้^{๒๕๖}

๕.๑๐ ทศนะเชิงบวกต่อกระแสพระพุทธศาสนาในสังคมไทย

ทศนะที่กล่าวต่อไปนี้เป็นทศนะของนักวิชาการที่มองเห็นว่า จะอย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมี ส่วนไม่ดีอยู่บ้าง แต่แท้ที่สุดแล้ว พระพุทธศาสนาก็ให้คุณค่าและมีประโยชน์กับสังคมอยู่เช่นเคย กล่าวคือเห็นว่า พระพุทธศาสนานั้น เป็นประจักษ์วิถีชีวิตของคนไทย เพราะคนไทยได้รับเอาคำสอนของพระพุทธศาสนาไปปฏิบัติ เช่น

^{๒๕๕} นิธิ เอียวศรีวงศ์, พระพุทธศาสนาในความเปลี่ยนแปลงของสังคม, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๓), หน้า ๑๓.

^{๒๕๖} ชัชรินทร์ ไชยวัฒน์, ศาสนากับทุนนิยม, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมพันธ์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐.

การทำบุญ การให้ทานในโอกาสต่าง ๆ รวมทั้งการรู้จักคุณค่าของคำสอนบางอย่าง เช่น เรื่องกรรม เรื่องความพอดีพอเพียงตามหลักของสันโดษ^{๒๕๗}

นอกจากนั้น พุทธศาสนายังมีอิทธิพลก่อให้เกิดงานศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมมากมาย ซึ่งส่วนมากจะปรากฏอยู่ตามวัดต่าง ๆ เป็นต้น นอกจากนี้ ก็มีผู้แสดงทรรศนะว่า พุทธศาสนานั้น เป็นเสมือนหัวใจของคนไทยและเป็นสิ่งที่มีความคู่กับสังคมไทย และยังแผ่ซึมซาบไปในกระแสความคิดของคนไทยหรือจัดเป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทยเลยก็ว่าได้ ดังนั้น หากต้องการจะรู้หรือเข้าใจ สังคมไทย โดยถ่องแท้และชัดเจน ก็ควรศึกษาพระพุทธศาสนาด้วย^{๒๕๘}

แต่ปัจจุบันพุทธศาสนาถูกมองว่า ไม่สนองเรื่องราวทางสังคม พระภิกษุประพฤติย่อหย่อน ส่วนศาสนิกก็มลายลงวัดถูกละเลยโดยมากปัญหาเหล่านี้เกิด เพราะพุทธศาสนาหมดบทบาททางการศึกษาไปอย่างมาก เพราะมีผู้รับผิดชอบการศึกษาโดยตรง การเสาะหาคำตอบจากพระพุทธศาสนาแสดงให้เห็นว่า พุทธศาสนายังมีชีวิตอยู่ และยังเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทย มีบทบาทในสังคมตลอดมา บทบาทของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยโดยรวมพอสังเขป ดังนี้

๑. การผสมผสานความเชื่อและศาสนามีการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิม และพุทธศาสนาที่รับเข้ามาใหม่ได้ลงตัวดีดังจะเห็นตัวอย่างได้จาก “ฮีตสิบสอง” หรือพิธีกรรม ๑๒ เดือน ของอีสาน

๒. การสร้างโลกทัศน์และกรอบความคิดเกี่ยวกับคนและสังคม ความเชื่อหลักธรรมทางพุทธศาสนาเรื่องกรรมกฎแห่งกรรม กฎแห่งไตรลักษณ์เป็นคำอธิบายหลักที่สร้างกรอบความคิด และวิธีการมองโลกให้คนในสังคม

๓. พระพุทธศาสนากับชุมชนพระพุทธศาสนา เข้ามาพร้อมกับการจัดตั้งระเบียบทางสังคม มีวัดเป็นศูนย์กลาง วัดจึงเป็นศูนย์รวมของผู้คนในชุมชน

๔. พระพุทธศาสนากับการปกครอง เมื่อพระมหากษัตริย์ไทยในอดีตรับพระพุทธศาสนาเข้ามาพระพุทธศาสนา ก็เป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญของอาณาจักรไทยหรือรัฐไทย ในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีการปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์ เพื่อให้เกิดความ

^{๒๕๗} ณรงค์ เสงี่ยมประชา, วิถีไทย, (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๒๐.

^{๒๕๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ทางสายอิสรภาพของการศึกษาไทย, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๔๐.

เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของศาสนจักรและอาณาจักร ความเป็น “เมืองพุทธ” เป็นสัญลักษณ์ของราชอาณาจักรไทย และเป็นเหมือนศาสนาประจำชาติ

๕. พระพุทธศาสนาในโลกปัจจุบัน โลกปัจจุบันเป็นโลกของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โลกของทุนนิยมที่ส่งเสริมให้คนหลงใหลในวัตถุและเงินตรา เป็นอุดมการณ์ที่สวนทางกับอุดมการณ์พุทธศาสนาที่สอนให้คนลดความโลภโกรธหลง นำสังเกตว่า ในสังคมไทยปัจจุบัน คนไทยยังมีความไม่มั่นคงทางจิตใจ และชีวิตไม่ต่างจากคนไทยทุกสมัยที่ผ่านมา คนไทยในสังคมปัจจุบันยังต้องการ “ศาสนา” เป็นที่พึ่งอยู่มาก “ศาสนา” ก็ยังมีบทบาทสนองความต้องการทางจิตใจของคนในสังคมได้เสมอ

บทสรุป

สังคมไทยในปัจจุบัน อยู่ในภาวะของการขาดความสมดุล หรือความพอดี ซึ่งสถานการณ์ด้านสังคมของประเทศไทยในปัจจุบัน มีข้อมูลหลายประการที่บ่งชี้ว่าสังคมไทยอยู่ในภาวะเจ็บป่วย (Social Illness) จำเป็นต้องได้รับการเยียวยา ฟื้นฟูพัฒนา และเตรียมการป้องกันในทุกระดับ ทั้งปัญหาเชิงโครงสร้าง ได้แก่ การที่สังคมไทยกำลังเข้าสู่การเป็นสังคมผู้สูงอายุอย่างรวดเร็ว ผู้สูงอายุจะอยู่ในภาวะขาดที่พึ่งพิงสูง เงินออมไม่เพียงพอต่อการยังชีพเมื่อชราภาพ และยังมีภาวะโรคต่าง ๆ สังคมมีการเปลี่ยนแปลงเป็นสังคมเมืองมากขึ้น ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ในครอบครัว อัตราการหย่าร้างเพิ่มขึ้น สตรีมีการทำงานนอกบ้านสูงขึ้น การเลี้ยงดูเด็กนอกระบบครอบครัวเพิ่มขึ้น และการย้ายถิ่นเข้าสู่เมืองใหญ่เพิ่มขึ้น นำไปสู่ความแออัด สภาพแวดล้อมเสื่อม

สำหรับด้านการศึกษาของประชากร เมื่อเทียบกับประเทศเพื่อนบ้านอย่างมาเลเซีย ฟิลิปปินส์ และสิงคโปร์ ไทยยังอยู่ในอันดับที่ต่ำกว่า ในด้านสุขภาพสังคมไทยมุ่งที่การรักษาพยาบาลมากกว่าการป้องกันโรค และการส่งเสริมสุขภาพ ปัญหาที่สั่งสม ได้แก่ ปัญหายาเสพติด/อาชญากรรม ปัญหาสุรา/บุหรี่ ซึ่งมีแนวโน้มว่า เด็กและเยาวชนมีการบริโภคเพิ่มขึ้น เด็กและเยาวชนยังมีพฤติกรรมเสี่ยงทางเพศสูงขึ้น การมีประสบการณ์ทางเพศครั้งแรกอายุน้อยลง และมีค่านิยมใหม่ในการแลกเปลี่ยนคู่นอนในหมู่วัยรุ่น

ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม จัดเป็นกระบวนการที่สามารถเกิดขึ้น ได้ตลอดเวลาทุกยุคทุกสมัยและทุกสังคม หากจะแตกต่างกันไปบ้าง

ในเรื่องวิธีการและ ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงสำหรับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมในอดีตนั้น เป็นไปอย่างช้า ๆ เนื่องจากการประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่ ๆ ยังมีน้อยและระบบการสื่อสาร คมนาคมยังไม่ค่อยพัฒนาก้าวหน้าเท่ากับปัจจุบันการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม จึงเป็นไปค่อนข้างยาก

แต่เมื่อเทคโนโลยีและสารสนเทศของทุกสังคมมีความเจริญ ก้าวหน้ามากขึ้น ทำให้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม มีอัตราการเปลี่ยนแปลง เกิดขึ้นค่อนข้างรวดเร็วและเกิดขึ้นตลอดเวลา สอดคล้องกับที่กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่าเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ไม่สามารถควบคุมได้และปัจจัยที่กำหนดให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ได้แก่ แรงกดดันที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลง ทางวัฒนธรรมความเจริญทางเทคโนโลยี และระบบเศรษฐกิจ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่ เกิดขึ้นดังกล่าวจะส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของคนในสังคม

แบบฝึกหัดท้ายบท

๑. จงอธิบายความเป็นมาของการสร้างพระพุทธรูป มาโดยสังเขป
๒. การสร้างพระพุทธรูปตามแนวพุทธศิลป์มีความเป็นมาอย่างไร จงอธิบาย

๓. ลักษณะศิลปะทางพุทธศิลป์ของพระพุทธรูปไทยแบ่งออกเป็นกี่สมัย อะไรบ้าง
๔. จงอธิบายการสร้างพระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์ แบ่งเป็นกี่ช่วง อะไรบ้างมาอย่างละเอียด
๕. จงอธิบายประติมากรรมร่วมสมัย มีความเป็นมาอย่างไร
๖. คติความเชื่อเลื่อมใสในพระพุทธรูปศาสนา ด้วยการสร้างพระพุทธรูปปางต่างๆ มีประวัติความเป็นมาอย่างไร อธิบาย
๗. จงวิเคราะห์และอธิบายแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารกับการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ มาโดยละเอียด
๘. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับสัญลักษณ์มีความสำคัญอย่างไร ที่เกี่ยวข้องกับงานพุทธศิลป์
๙. การสื่อสารตามหลักพระพุทธศาสนา มีลักษณะอย่างไร จงอธิบายโดยสังเขป
๑๐. ในคัมภีร์วิมุตติมรรคของท่านอุปติสสเถระ ได้อธิบายการสื่อสารที่เกี่ยวข้องกับอายตนะทั้ง ๖ ไว้อย่างไร จงอธิบาย

เอกสารอ้างอิงประจำบท

๑) หนังสือภาษาไทย

- กิตติมา สุรสนธิ, รศ.. **ความรู้ทางการสื่อสาร**. คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗.
- กาญจนา มีศิลปะวิภักย์. **ความรู้เบื้องต้นและทฤษฎีการสื่อสาร**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศรีปทุม, ๒๕๕๓.
- เขียน ยิ้มศิริ, **พระคู่บ้านคู่เมือง**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๑.
- ชาตรี บัวคลี. “**สัญญาที่ปรากฏในงานออกแบบนิเทศศิลป์กับการสะท้อนวัฒนธรรมหลัง สมัยใหม่**”. Veridian E-Journal ๖, ๔ (มกราคม-มิถุนายน, ๒๕๕๖).
- ปรววรรณ ดวงรัตน์. “**สัญลักษณ์และความหมายที่แปรเปลี่ยน**”. สุทธิปริทัศน์ : ๒๘, ตุลาคม-ธันวาคม พ.ศ.๒๕๕๗.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- _____. **พุทธธรรม**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗.
- วรรณทน ชัชวาลทิพากร. **พระพุทธรูป คู่บ้านคู่เมือง**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๑.
- สุรเชษฐ์ สมิตินันท์. **พุทธศิลป์ในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๑.
- สมพร อยู่โพธิ์. **พระพุทธรูปปางต่าง ๆ**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๑.
- อภัย นาคคง. **พระพุทธรูปปฏิมา**, วารสาร พ.ส.ล, ปีที่ ๒๘ ฉบับที่ ๑๙๗ (กันยายน-ตุลาคม ๒๕๓๘).

๓) งานวิทยานิพนธ์/งานวิจัย

- พระสมุห์วันชัย เกสรธมฺโม (มีมาก). “**การศึกษาศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระพุทธชินราชจังหวัดพิษณุโลก ในฐานะสื่อพุทธศิลป์**”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

การดูแลสุขภาพแบบองค์รวม (Holistic care)

บทที่

๖

การดูแลสุขภาพแบบองค์รวม

เพื่อคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืน

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ ๖

แนวคิด

แนวคิดจากปรัชญาองค์รวมที่มอง “สุขภาวะองค์รวม” เป็นสภาวะที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ภายในขององค์ประกอบของทุกคน ได้แก่ กาย จิต และจิตวิญญาณ โดยไม่แยกจากกันและปฏิสัมพันธ์ของคนกับสิ่งแวดล้อมภายนอก ทั้งทางกายภาพและทางสังคมอย่างเหมาะสมลงตัว มีความสอดคล้องกับคุณค่าและเป้าหมายชีวิตของบุคคล ตามแนวคิดสุขภาวะองค์รวม ความเจ็บป่วยไม่ใช่เป็นเรื่องของความผิดปกติของอวัยวะระบบใดระบบหนึ่ง แต่เป็นผลจากความแปรปรวนของร่างกายทั้งระบบ รวมถึงระบบความสัมพันธ์ที่มีต่อสังคมและธรรมชาติแวดล้อม การบำบัดรักษาจึงให้ความสำคัญกับการรักษาความสมดุล หรือดุลยภาพมากกว่า ซึ่งสอดคล้องกับเป้าหมายของการพยาบาลองค์รวม ที่เน้นการดูแล เยียวยาทางกาย จิต สังคม และจิตวิญญาณของทุกคน เพื่อรักษาและสร้างเสริมความสมดุลของบุคคล โดยให้คุณค่ากับประสบการณ์ชีวิต วิธีการดำรงชีวิต

ขอบข่ายเนื้อหาประจำบทที่ ๖

- อธิบายหลักการเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต ความหมายของคุณภาพชีวิต
- ความเป็นมาองค์ประกอบของการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืน
- สามารถอธิบายการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืน
- การดูแลสุขภาพองค์รวมเพื่อคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืน
-

วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม

๑. ผู้ศึกษาสามารถบอกความหมาย พร้อมทั้งอธิบายการดูแลสุขภาพองค์รวมเพื่อคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืนได้อย่างถูกต้อง
๒. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายความหมายเกี่ยวกับองค์ประกอบของการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืนได้อย่างถูกต้อง
๓. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืนได้อย่างถูกต้อง
๔. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายการดูแลสุขภาพองค์รวมเพื่อคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืนได้อย่างถูกต้อง

วิธีสอนและกิจกรรมการสอนประจำบทที่ ๖

วิธีสอน :

๑. การประเมินความรู้เดิม
๒. ฟังบรรยาย อภิปราย และการแสดงความคิดเห็น
๓. การให้ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

กิจกรรมการเรียนรู้ :

๑. การประเมินความรู้เดิม

ให้ผู้ศึกษาแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องการดูแลสุขภาพองค์รวมเพื่อคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืน

๒. การฟังบรรยายและอภิปราย

อาจารย์บรรยายประกอบพาวเวอร์พอยต์ (power point) เรื่องความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพองค์รวมเพื่อคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืน มีจุดประสงค์หลักคือ การกระตุ้นให้ผู้ศึกษาเกิดความสงสัย และอยากแสวงหาความรู้ต่อยอด โดยเปิดโอกาสให้ผู้ศึกษาอภิปรายแสดงความคิดเห็นสนับสนุนความรู้เดิมของตนก่อนที่จะมีการสรุปวอยอดเป็นองค์ความรู้ต่อไป

๓. การให้ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

ให้ผู้ศึกษาจัดกลุ่มเป็น ๓ กลุ่ม เพื่อรับผิดชอบทำแบบฝึกหัดท้ายบท กลุ่มละข้อ ๑๐ ข้อทั้งแบบอัตนัยและปรนัย เสร็จแล้วให้แต่ละกลุ่มนำเสนอ โดยกลุ่มอื่นต้อง

แสดงความคิดเห็นหรือตั้งคำถามต่อกลุ่มที่นำเสนอในลักษณะข้อแลกเปลี่ยน
ปลายเปิด เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยก็ได้ แต่ต้องไม่ซ้ำกับคำตอบนั้น ๆ

สื่อการเรียนการสอน

๑. พาวเวอร์พอยต์ประกอบการสอนเรื่องการดูแลสุขภาพองค์รวมเพื่อ
คุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืนตอน องค์ประกอบของการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืน
และการดูแลสุขภาพองค์รวมเพื่อคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืน เป็นต้น

๒. วิดีทัศน์สารคดี เรื่องความเป็นมาของการดูแลสุขภาพองค์รวมเพื่อ
คุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืน ๓. เอกสารคำสอน รายวิชาพระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่
ยั่งยืน

การวัดผลและการประเมินผล

๑. ประเมินจากพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการเข้าชั้นเรียน และทำกิจกรรม
๒. ประเมินความรู้หลังการเรียนเทียบกับความรู้เดิมของผู้ศึกษา
๓. ประเมินจากการร่วมแสดงความคิดเห็น
๔. ประเมินจากการทำแบบฝึกหัดท้ายบท

๖.๑ ความนำ

คุณภาพชีวิตที่เป็นสิ่งสำคัญ และได้รับความสนใจอย่างกว้างขวาง เนื่องจากเป็นเป้าหมายของการพัฒนาประเทศ ถ้าประชากรมีคุณภาพชีวิตที่ดี จะทำให้ประเทศสามารถพัฒนาไปได้อย่างรวดเร็ว คุณภาพชีวิต หมายถึง การดำรงชีวิตของมนุษย์ในระดับที่เหมาะสม ตามความจำเป็นพื้นฐานในสังคมหนึ่ง องค์ประกอบของความจำเป็นพื้นฐานที่เหมาะสมอย่างน้อย ก็น่าจะเป็นอาหารที่เพียงพอ มีเครื่องนุ่งห่ม มีที่อยู่อาศัยที่เหมาะสม รวมทั้งได้รับบริการพื้นฐานที่จำเป็นทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม เพื่อดำรงชีพอย่างยุติธรรม นอกจากนี้แล้ว ยังรวมถึงชีวิตที่มีความสุข ความสุขนี้เกิดจากความสุขทางกาย และความสุขทางใจ ที่ทำให้บุคคลสามารถดำรงอยู่ร่วมกับสังคมได้อย่างเหมาะสม

แนวคิดจากปรัชญาขององค์รวมที่มอง “สุขภาวะองค์รวม”^{๒๕๙} เป็นสภาวะ ที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ภายในขององค์ประกอบของคนทั้งคน ได้แก่ กาย จิต และจิตวิญญาณ โดยไม่แยกจากกันและปฏิสัมพันธ์ของคนกับสิ่งแวดล้อมภายนอก ทั้งทางกายภาพและทางสังคมอย่างเหมาะสมลงตัว มีความสอดคล้องกับคุณค่าและเป้าหมายชีวิตของบุคคล ตามแนวคิดสุขภาวะองค์รวม ความเจ็บป่วยไม่ใช่เป็นเรื่องของความผิดปกติของอวัยวะระบบใดระบบหนึ่ง แต่เป็นผลจากความแปรปรวนของร่างกายทั้งระบบ รวมถึงระบบความสัมพันธ์ที่มีต่อสังคมและธรรมชาติแวดล้อม การบำบัดรักษาจึงให้ความสำคัญกับการรักษาความสมดุล หรือดุลยภาพมากกว่า^{๒๖๐} ซึ่งสอดคล้องกับเป้าหมายของการพยาบาลองค์รวม ที่เน้นการดูแล เยียวยาทางจิต สังคม และจิตวิญญาณของคนทั้งคน เพื่อรักษาและสร้างเสริมความสมดุลของบุคคล โดยให้คุณค่ากับประสบการณ์ชีวิต วิธีการดำรงชีวิต ตลอดจนการเปิดโอกาสให้บุคคลได้ใช้การดูแลสุขภาพแบบผสมผสาน (Complementary Therapy: CT)

ในการดูแลสุขภาพของตนเอง ตามความเชื่อและวัฒนธรรมในบริบทของสังคมที่ตนอาศัยอยู่ เช่น การใช้เทคนิคการผ่อนคลาย การฝึกสมาธิและการนวด เป็น

^{๒๕๙} อุไร หักกิจ, Ph.D.และ วาริรัตน์ ถาน้อย, M.S., การพยาบาลองค์รวมและการดูแลสุขภาพแบบผสมผสาน: การบูรณาการแนวคิดสู่การจัดการศึกษาพยาบาล, (Thai Journal of Nursing Council Vol. 27 Special Issue October-December 2012), หน้า ๕.

^{๒๖๐} พระไพศาล วิสาโล,บรรณาธิการ, องค์รวมแห่งสุขภาพ: ทศนะใหม่เพื่อคุณภาพแห่งชีวิตและการบำบัดรักษา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๖), หน้า ๖.

ต้น ในปัจจุบันและยังมีแนวโน้มว่า จะมีบทบาทมากขึ้นในอนาคต ส่วนหนึ่งเกิดจากแรงผลักดันของผู้ใช้บริการที่ให้ความสนใจกับ CT มากขึ้น เนื่องจากการแพทย์แผนปัจจุบันยังมุ่งการรักษาโรค ซึ่งเป็นการรักษาแบบแยกส่วนมากกว่าการ รักษาคนทั้งคน จึงไม่สามารถตอบสนองความต้องการด้านสุขภาพที่ซับซ้อนที่กระทบต่อองค์รวมของบุคคลได้อย่างครอบคลุม และที่สำคัญความจำกัดของงบประมาณด้านสุขภาพในแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๑ พ.ศ. ๒๕๕๔-๒๕๕๙ ซึ่งได้ดำเนินการต่อเนื่อง จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๐ และแผนพัฒนาสุขภาพแห่งชาติฉบับที่ ๑๐ พ.ศ. ๒๕๕๐-๒๕๕๔ โดยกำหนดเป็นแผนยุทธศาสตร์ระดับชาติ คือแผนยุทธศาสตร์สุขภาพดีวิถีชีวิตไทย^{๒๖๑} เพื่อใช้ขับเคลื่อนให้ก้าวสู่วิถีชีวิตพอเพียง ที่สนับสนุนให้ประชาชนพึ่งตนเองด้านสุขภาพมากขึ้น โดยการส่งเสริมการใช้ทรัพยากรด้านสุขภาพที่มีในประเทศ เช่น การแพทย์แผนไทย ซึ่งปัจจุบันได้มีการบูรณาการสู่ระบบบริการสุขภาพ กระแสหลักของประเทศในทุกระดับ จึงจำเป็นต้องมีการปรับบทบาทที่เน้นการพยาบาลแบบองค์รวมที่ผสมผสานมากขึ้น เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้ใช้บริการ และระบบบริการสุขภาพที่เปลี่ยนแปลงไป

ดังนั้น คุณภาพชีวิต จึงเป็นชีวิตที่มีสุขทั้งทางร่างกายและจิตใจ สามารถปรับตัวเข้าได้กับสิ่งแวดล้อม และสังคมที่ตนเองอาศัยอยู่ได้เป็นอย่างดี ขณะเดียวกันก็สามารถดำรงชีวิตที่เป็นประโยชน์ให้ทั้งกับตนเอง สังคม และประเทศชาติด้วย ทั้งนี้ การที่จะบรรลุถึงชีวิตที่มีสุขทั้งทางร่างกายและจิตใจ สามารถปรับตัวเข้าได้กับสิ่งแวดล้อม และสังคมที่ตนเองอาศัยอยู่ได้เป็นอย่างดีแล้วนั้น จำเป็นอย่างยิ่งจะต้องผ่านกระบวนการพัฒนาอย่างเหมาะสมและสมควร

๖.๒ หลักการ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต ความหมายของคุณภาพชีวิต

คุณภาพชีวิต เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจิตใจที่บรรยาย หรือตีความด้วยภาษาที่แตกต่างกัน โดยอยู่ภายใต้อิทธิพลขององค์ประกอบต่าง ๆ กัน ซึ่งนักวิชาการได้ให้

^{๒๖๑} สำนักนโยบายและยุทธศาสตร์ สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข, แผนยุทธศาสตร์สุขภาพดีวิถีชีวิตไทย พ.ศ. ๒๕๕๔-๒๕๖๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๔), หน้า ๒๒.

คำอธิบายความหมายของคุณภาพชีวิต ไว้ดังนี้^{๒๖๒} คุณภาพชีวิตประกอบด้วยคำ ๒ คำ คือ คุณภาพ หมายถึง ลักษณะความดี ลักษณะประจำบุคคลหรือสิ่งของ และชีวิต หมายถึง ความเป็นอยู่ สรุปได้ว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง ลักษณะความเป็นอยู่ที่ดี

สวัสดี้ ภูทอง^{๒๖๓} ได้สรุปความหมายของคุณภาพชีวิตไว้ว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง สภาวะของการมีระดับชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี มีความสุข มีความพึงพอใจในชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง โดยสามารถปรับตัวให้อยู่ร่วมกับสังคมและสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีความสุข ในการดำเนินชีวิตให้มีคุณภาพ ชีวิตที่ดีจะมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ร่างกายและจิตใจ

ยุพา อุดมศักดิ์^{๒๖๔} กล่าวว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง คุณภาพในด้านสุขภาพ สังคม เศรษฐกิจ การศึกษา การเมืองการศาสนา ซึ่งเป็นค่าเทียบเคียงไม่มีกฏตายตัวแน่นอนกล่าวคือ ทุกคนหรือ ทุกประเทศอาจจะกำหนดมาตรฐานต่าง ๆ กันไปตามต้องการ และความต้องการในด้านคุณภาพชีวิตนี้ ย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามเวลาและภาวะ

พวงรัตน์ บุญญานุรักษ์^{๒๖๕} สรุปว่า คุณภาพชีวิต เป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นในแต่ละคนมี ลักษณะ เป็นความรู้สึกพอใจในสภาพที่ตนเองมีอยู่ เป็นอยู่ ได้รับความปลอดภัยและปฏิบัติอยู่เป็นประจำวัน ในแต่ละคนจะมีความพอใจแตกต่างกันในการดำรงชีวิต ทั้งที่เป็นนามธรรมและที่มนุษย์สร้างขึ้นมาคุณภาพ ชีวิตของประชากรในส่วนรวมอาจจะไม่สอดคล้องกับคุณภาพชีวิตของกลุ่มย่อยในสังคมก็ได้

^{๒๖๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒, (กรุงเทพฯ: นามมีบุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐.

^{๒๖๓} สวัสดี้ ภูทอง, การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้จากประสบการณ์เพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตสำหรับผู้ใหญ่ในชุมชนชนบทภาคเหนือ, วิทยานิพนธ์ (ค.ด.) การศึกษานอกระบบโรงเรียน, (กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), ถ่ายเอกสาร.

^{๒๖๔} ยุพา อุดมศักดิ์, แนวความคิด หลักการและวิธีการทางประชากรศึกษา ใน เอกสารประกอบการประชุมเรื่องบทบาทสหศึกษา-ประชากรศึกษาในการแก้ปัญหาประชากรและสาธารณสุข, (นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๐๕), หน้า ๘๒.

^{๒๖๕} พวงรัตน์ บุญญานุรักษ์, การบันทึกทางการแพทย์บาล, (ภาควิชาการพยาบาลศึกษาคณะครุศาสตร์: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๗๖.

นิพนธ์ คันธเสวี^{๒๖๖} ได้ให้ความหมายของคำว่า คุณภาพชีวิต ไว้ว่า คุณภาพชีวิต คือ ระดับ สภาพการดำรงชีพของมนุษย์ตามองค์ประกอบของชีวิต อันได้แก่ ทางร่างกาย อารมณ์ สังคมความคิดและจิตใจ

กนกวรรณ ชูชีพ^{๒๖๗} ได้สรุปความคิดเห็นเรื่องคุณภาพชีวิตว่า หมายถึง ความพอใจของปัจเจกชน ซึ่งเป็นผลกระทบจากร่างกาย จิตใจ นอกจากนี้ คุณภาพชีวิต รวมไปถึงผลลัพธ์จากจุดเชื่อมต่อระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

สุทธิพงศ์ บุญผดุง^{๒๖๘} ได้สรุปว่า คุณภาพชีวิต จะเกี่ยวข้องกับลักษณะที่เป็น การรับรู้ เกี่ยวกับการใช้ชีวิตของแต่ละบุคคล โดยมีโครงสร้างหลากหลายมิติที่มีความเกี่ยวข้องกับด้านกายภาพ ด้านจิตใจด้านสังคม ด้านสภาพแวดล้อม และด้านสุขภาพ รวมถึงปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องเช่น การดำเนินชีวิต เป็นต้น

กุสุมา โกศล^{๒๖๙} ได้สรุปว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง สภาพการดำรงชีวิตของบุคคล ที่ได้รับการตอบสนองความต้องการทั้งทางร่างกายและจิตใจ มีความเกี่ยวข้องกับปัจจัยต่าง ๆ อาทิ ชีวิตครอบครัว หน้าที่การงาน สุขภาพอนามัย ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ความมั่นคงปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สิน ชีวิตในชุมชนความเป็นอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี เป็นต้น

จากความหมายของคุณภาพชีวิต สรุปได้ว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง สภาพความเป็นอยู่ของบุคคลที่มีความพึงพอใจต่อสภาพความเป็นอยู่ของตนเอง ความรู้สึกถึงความสุขหรือมีชีวิตที่ดี ซึ่งสามารถรับรู้ได้ทั้งในเรื่องของร่างกายและจิตใจ โดยมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพ ครอบครัว การทำงาน เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

^{๒๖๖} นิพนธ์ คันธเสวี, คุณภาพชีวิตสำหรับสังคมไทย, (กรุงเทพฯ: สำนักงานกรรมการป้องกันและปราบปรามยาเสพติดนิพนธ์, ๒๕๕๐), หน้า ๖๕.

^{๒๖๗} กนกวรรณ ชูชีพ, คุณภาพชีวิตการทำงานของข้าราชการในจังหวัดชายแดนภาคใต้, วิทยานิพนธ์ รพ.ม.(รัฐประศาสนศาสตร์), (กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๑), ถ่ายเอกสาร.

^{๒๖๘} สุทธิพงศ์ บุญผดุง, รายงานการวิจัย เรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในท้องถิ่น โดยใช้โรงเรียนเป็นฐานตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง (ระยะที่ ๑), (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๕๔), หน้า ๕๕.

^{๒๖๙} กุสุมา โกศล, คุณภาพชีวิตของเกษตรกรชาวสวนยางในยุคเศรษฐกิจถดถอย: ศึกษากรณี จังหวัดสุราษฎร์ธานี และนครศรีธรรมราช, วิทยานิพนธ์ รพ.ม.(รัฐประศาสนศาสตร์), (คณะรัฐประศาสนศาสตร์: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๕), หน้า ๗๖.

ซึ่งจำเป็นต่อการดำรงชีวิตและมีความพร้อมที่สมบูรณ์ แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิต

จอร์จ และเบอร์สัน^{๒๗๐} ได้ให้ความหมายของคำว่า คุณภาพชีวิต ไว้ว่า หมายถึง มิติของการมีชีวิตที่ดี ประกอบด้วย ความสุข ความพอใจในชีวิต ความนับถือตนเอง สุขภาพและสถานภาพ การทำงานของร่างกายและสภาพเศรษฐกิจที่ดี

ฟิชเชอร์^{๒๗๑} กล่าวว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง ความสามารถในการเรียนรู้ ความสามารถด้านสังคม ความพึงพอใจของชีวิต สภาวะของสุขภาพทุกด้าน และความสามารถในการทำหน้าที่

แม็กแมน^{๒๗๒} กล่าวว่า คุณภาพชีวิต มีความหมายเช่นเดียวกับความสุข (Happiness) ซึ่งเป็นแนวคิดของความเป็นอยู่ที่ดี รวมถึงความสมดุลพอดีของชีวิต สอดคล้องกับ เนสส์^{๒๗๓} ได้อธิบายแนวคิดเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตไว้ว่า ความรู้สึกถึงความสุขหรือมีชีวิตที่ดี ซึ่งบุคคลรับรู้ได้ทั้งในเรื่องของร่างกายและจิตใจ

มาสโลว์^{๒๗๔} ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีแรงจูงใจของมนุษย์ (Theory of Human Motivation) โดยได้จัดลำดับขั้นตอนความต้องการ (The Need Hierarchy) ของมนุษย์ตามความปรารถนาที่จะได้รับการตอบสนอง ซึ่งมีการแบ่งลำดับขั้นของความต้องการจากต่ำสุดไปสูงสุด เป็น ๕ ระดับ คือ

๑. ความต้องการทางร่างกาย (Physiological Needs) เป็นความต้องการลำดับต่ำสุดและ เป็นพื้นฐานของชีวิต เช่น ความต้องการอาหาร น้ำ อากาศ ที่อยู่อาศัย เป็นต้น

^{๒๗๐} George, B.K. & Berson, D.A. A Multidisciplinary Concept analysis of Quality of life, (Western Journal of Nursing Research, 21, 1989), p. 728-742.

^{๒๗๑} Fisher, R. Personal Values and Individual Quality of Life in Palliative care Patients, (Journal of Pain and Symptom Management, 30, (1992), p. 154-159.

^{๒๗๒} McMahon, D. M., Happiness: a history. New York: Atlantic Monthly Press.

^{๒๗๓} Nesse, R. M. Natural selection and the elusiveness of happiness. In F.A. Huppert, N. Bayis & B. Keverne (Eds.) (The science of well-being, 2005), pp. 3-32.

^{๒๗๔} Maslow, A.H. Motivation and Personality, (New York: Harper & Row, 1954), p. 111.

๒. ความต้องการความปลอดภัย (Safety Need) เป็นความต้องการที่จะเกิดขึ้นหลังจากที่ ความต้องการทางร่างกายได้รับการตอบสนองอย่างไม่ขาดแคลนแล้ว มนุษย์ก็就会有ความต้องการในเรื่องอื่น อีกต่อไป คือ ความต้องการความปลอดภัย สภาพแวดล้อมที่ปลอดภัยจากอันตรายทั้งทางกายและจิตใจ

๓. ความต้องการทางสังคม (Social Needs) เมื่อมีความปลอดภัยในชีวิตและมั่นคงในการทำงาน คนเราจะต้องการความรัก มิตรภาพ ความใกล้ชิดผูกพัน ต้องการเพื่อน การมีโอกาสสังสรรค์กับผู้อื่น ได้รับการยอมรับเป็นสมาชิกในกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือหลายกลุ่ม

๔. ความต้องการเกียรติยศชื่อเสียง (Esteem Needs) เมื่อความต้องการทางสังคมได้รับการตอบสนองแล้ว คนเราจะต้องการสร้างสถานภาพของตนเองให้สูงเด่น มีความภูมิใจและสร้างการนับถือ ตนเอง ชื่นชมในความสำเร็จของงานที่ทำ ความรู้สึกมั่นใจในตัวเองและเกียรติยศ ความต้องการเหล่านี้ ได้แก่ ยศ ตำแหน่ง ระดับเงินเดือนที่สูง งานที่ทำหายได้รับการยกย่องจากผู้อื่น มีส่วนร่วมในการตัดสินใจในงาน โอกาสแห่งความก้าวหน้าในงานอาชีพ เป็นต้น

๕. ความต้องการเติมความสมบูรณ์ให้ชีวิต (Self-actualization Needs) เป็นความต้องการระดับสูงสุด คือ ต้องการจะเติมเต็มศักยภาพของตนเอง ต้องการความสำเร็จในสิ่งที่ปรารถนาสูงสุดของตนเอง ความเจริญก้าวหน้า การพัฒนาทักษะความสามารถ มีความเป็นอิสระในการตัดสินใจและความคิด สร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ การก้าวสู่ตำแหน่งที่สูงขึ้นในอาชีพและการงาน ฯลฯ

นอกจากนี้ มาสโลว์^{๒๗๕} ยังได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ โดยได้ตั้งสมมติฐานของความต้องการ ดังนี้

๑. มนุษย์มีความต้องการไม่มีที่สิ้นสุด

๒. ความต้องการของมนุษย์จะเรียงลำดับขั้นจากต่ำไปหาสูง เมื่อความต้องการขั้นต่ำกว่าได้รับการตอบสนองแล้ว ความต้องการขั้นสูงจะเป็นแรงจูงใจให้แสดงพฤติกรรมต่อไป

^{๒๗๕} Maslow, A.H. Motivation and Personality, 2nd ed, (New york: Harper & Row, 1970).

๓. ความต้องการขั้นที่ได้รับการตอบสนองแล้ว จะไม่เป็นแรงจูงใจให้เกิดพฤติกรรมต่อไป ดังนั้น ความต้องการที่มีอิทธิพลในการแสดงพฤติกรรม คือ ความต้องการที่ยังไม่ได้รับการตอบสนองระดับ ความต้องการต่าง ๆ จากที่ได้กล่าวมา แสดงให้เห็นว่า มนุษย์มีความต้องการด้านร่างกายก่อนจึงจะเกิด ความต้องการทางด้านจิตใจ โดยระดับความต้องการมีการพัฒนาเป็นลำดับขั้น จากความต้องการขั้นพื้นฐาน ไปสู่ความต้องการระดับสูง กล่าวคือเมื่อบุคคลมีความต้องการ ก็จะเกิดแรงจูงใจในการตอบสนองความต้องการ และเมื่อความต้องการทางด้านร่างกายได้รับการตอบสนองแล้ว จึงจะมีความต้องการความปลอดภัย แต่ถ้าบุคคลยังไม่รู้สึกว่าปลอดภัย ความต้องการด้านอื่นที่สูงขึ้นก็จะยังไม่เกิดขึ้น ดังนั้น ความต้องการของแต่ละคน อาจไม่ได้รับการตอบสนองความต้องการทั้ง ๕ ขั้นเหมือนกันทุกคน

อัลเดอร์เฟอร์^{๒๗๖} เสนอทฤษฎี อี.อาร์.จี. (E.R.G) ที่เห็นด้วยกับทฤษฎีของมาสโลว์ (Maslow) ที่กล่าวว่า ความต้องการที่ยังไม่ถูกตอบสนองจะจูงใจบุคคล ทั้งนี้ การตอบสนองความต้องการจะเริ่มจากระดับต่ำก่อนความต้องการระดับสูง เหมือนกับมาสโลว์ (Maslow) และเมื่อความต้องการระดับต่ำ ได้ถูกตอบสนองแล้ว จะมีความสำคัญน้อยลง อัลเดอร์เฟอร์ (Alderfer) ได้ปรับปรุงลำดับความต้องการของมาสโลว์ (Maslow) โดยแบ่งเป็น ๓ ระดับ คือ

๑. ความต้องการในการอยู่รอด (Existence Needs--E) เป็นความต้องการในระดับต่ำสุด และมีลักษณะเป็นรูปธรรม เช่น ความต้องการทางร่างกาย ความปลอดภัย ความต้องการรายได้ สวัสดิการ และสภาพแวดล้อมในการทำงาน

๒. ความต้องการความสัมพันธ์ (Relatedness Needs-R) เป็นความสัมพันธ์ระหว่าง บุคคล ในขณะทำงานประกอบด้วยความต้องการด้านสังคมรวมกับความต้องการความปลอดภัย และความต้องการการยกย่องของมาสโลว์ (Maslow)

๓. ความต้องการความเจริญก้าวหน้า (Growth Need--G) เป็นความต้องการในระดับสูงสุด ซึ่งเป็นความต้องการการยกย่องรวมกับความต้องการประสบความสำเร็จของมาสโลว์ Maslow ความต้องการด้านนี้ เป็นความต้องการที่จะเติบโตและการพัฒนาทางจิตใจอย่างต่อเนื่อง หรือความต้องการภายใน เพื่อการพัฒนาส่วน

^{๒๗๖} วิเชียร วิทยอุดม, พฤติกรรมองค์การ, อ้างอิงจาก Alderfer, 1969, (กรุงเทพฯ: ซีรฟิล์มและไซเท็กซ์, ๒๕๔๘),

บุคคลที่เจริญเติบโต พัฒนาและใช้ความสามารถอย่างเต็มที่ด้วยการแสวงหาโอกาสและความต้องการเอาชนะความท้าทายใหม่ ๆ ซึ่งจะตอบสนองด้วยการมีส่วนร่วมของบุคคลภายในสภาพแวดล้อมของงานตรงกับการต้องการเกียรติยศชื่อเสียง และความต้องการความสมหวังของชีวิตของมาสโลว์ (Maslow)

แมคเคิล แลนด์^{๒๐๗๗} กล่าวว่า บุคคลเรียนรู้ความต้องการจากสังคมที่เกี่ยวข้อง ความต้องการจึงถูกก่อตัวและพัฒนาตลอดช่วงชีวิตของแต่ละคน และเรียนรู้ว่าในสังคมเรา มีความต้องการที่สำคัญ ๓ ประการ คือ

๑. ความต้องการความสำเร็จ (Need for Achievement) เป็นความต้องการที่จะทำงานได้ดีขึ้น มีประสิทธิภาพมากขึ้น มีมาตรฐานสูงขึ้นในชีวิต

๒. ความต้องการอำนาจ (Need of Power) เป็นความต้องการที่จะมีส่วนควบคุม สร้างอิทธิพลหรือรับผิดชอบในกิจกรรม

๓. ความต้องการความผูกพัน (Need for Affiliation) เป็นความต้องการที่จะรักษา มิตรภาพและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลไว้อย่างใกล้ชิด ซึ่งสัดส่วนของความต้องการทั้งสามนี้ในแต่ละคน มีไม่เหมือนกัน บางคนอาจมีความต้องการอำนาจสูงกว่าความต้องการด้านอื่น ในขณะที่อีกคนหนึ่ง อาจมีความต้องการความสำเร็จหรือบางคน มีความต้องการความผูกพันมากกว่าความต้องการด้านอื่น เป็นต้น

สรุปได้ว่า แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิต พบว่า การตอบสนองความต้องการจะเริ่มจากระดับต่ำก่อนความต้องการระดับสูง มนุษย์มีความต้องการด้านร่างกายก่อน จึงจะเกิดความต้องการทางด้านจิตใจ การที่บุคคลได้รับการตอบสนองต่อความต้องการในด้านต่าง ๆ อย่างเพียงพอและเหมาะสม จะนำมาสู่ความสุขความพอใจ สามารถดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข องค์ประกอบของคุณภาพชีวิต คุณภาพชีวิตเป็นแนวคิดที่มีหลายมิติ ขึ้นอยู่กับทัศนะของแต่ละบุคคลหรือสังคม ซึ่งมีนักวิชาการทั้งในและต่างประเทศได้กล่าวถึงองค์ประกอบของคุณภาพชีวิตไว้หลากหลาย โดยแต่ละองค์ประกอบของคุณภาพชีวิตมีความสำคัญแตกต่างกันไป ดังนี้

^{๒๐๗๗} McClelland, D., *Testing for Competency Rather than for Intelligence*, (American Psychologist. 28 (1) 1973), pp. 1-14.

แคมป์เบล^{๒๗๘} ได้เสนอองค์ประกอบของคุณภาพชีวิต ว่ามีอยู่ ๓ ด้าน คือ

๑. องค์ประกอบทางด้านกายภาพ ได้แก่ สภาพมลภาวะ ความหนาแน่นของประชากร และสภาพที่อยู่อาศัย

๒. องค์ประกอบทางด้านสังคม ได้แก่ การศึกษา สุขภาพอนามัย ความมั่นคงของครอบครัว

๓. องค์ประกอบทางด้านจิตวิทยา ได้แก่ ความพึงพอใจ ความสำเร็จ เป็นต้น

เบอร์ธอร์น ; เชเฟอร์ และคนอื่น ๆ^{๒๗๙} ได้เสนอว่า คุณภาพชีวิตควรมีองค์ประกอบ ๕ ด้าน คือ ๑) ด้านสถานภาพทางเศรษฐกิจ ๒) ด้านสุขภาพ ๓) ด้านสิ่งแวดล้อม ๔) ด้านการพึ่งพาตนเอง และ ๕) ด้านการทำกิจกรรม

เฟอร์รานส์ และ พาวเวอร์ส^{๒๘๐} ได้วิเคราะห์ปัจจัยขององค์ประกอบคุณภาพชีวิต จึงได้สรุปองค์ประกอบของคุณภาพชีวิตเป็น ๔ องค์ประกอบคือ

๑. ด้านสุขภาพและหน้าที่ ประกอบด้วย สุขภาพของตนเอง ความเครียด การดูแล สุขภาพ การพึ่งตนเองทางร่างกาย เพศสัมพันธ์ ความรับผิดชอบต่อครอบครัว การบำเพ็ญประโยชน์ การทำกิจกรรมในยามว่าง ความสามารถในการเดินทาง การสร้างความสุขในวัยสูงอายุ และอายุยืน

๒. ด้านสังคมและเศรษฐกิจ ประกอบด้วย มาตรฐานการดำรงชีวิต การพึ่งพาตนเอง ด้านการเงินที่พออาศัย การทำงาน เพื่อนบ้าน สภาพการณ์ของบ้านเมือง การได้รับการสนับสนุนทางจิตใจ การศึกษา

๓. ด้านจิตใจและวิญญาณ ประกอบด้วยความพอใจในชีวิต ความสุขทั่วไป ความพอใจ ในตนเอง จุดมุ่งหมายในชีวิต ความสงบสุขของจิตใจ ความศรัทธาในศาสนา รูปร่างหน้าตาของตน

^{๒๗๘} Campbell. Aspirations, Satisfaction and fulfillment. In A. Campbell and P.E. Converse (eds.). **The Human Meaning of Social Change**, (New York: Russel Sage Foundation, (1972), P. 89.

^{๒๗๙} Berghorn, F.S., Schafer, ID.E. & Associates, **The dynamic of aging**, (Colorado: West view, (1981), P. 121.

^{๒๘๐} อัมทิพย์ อนิสตา, คุณภาพชีวิตของครูที่ส่งผลต่อการปฏิบัติงานตามมาตรฐานวิชาชีพครู, ในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ประถมศึกษากาญจนบุรี เขต ๔, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม. ,บริหารการศึกษา)**, (กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๕), ถ่ายเอกสาร.

๔. ด้านครอบครัว ประกอบด้วย ความสุขในครอบครัว ภาวะสุขของสมาชิกในครอบครัว บุตร และความสัมพันธ์กับผู้สมรส

อิว^{๒๘๑} ได้วาง Conceptual Model ว่า คุณภาพชีวิต ต้องประกอบด้วย ปัจจัยต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๑. ความเป็นอิสระส่วนตัว คือ ทางเลือก การตัดสินใจ การควบคุม และ ความเป็นส่วนตัว

๒. ปัจจัยทางวัฒนธรรม คือ อายุ เพศ ชนชั้น เชื้อชาติ ศาสนา

๓. การบูรณาการทางสังคม คือ เครือข่ายทางสังคม (ประกอบด้วย การติดต่อกับครอบครัว การติดต่อทางสังคม การติดต่อในแง่สนับสนุน) บทบาททางสังคม (ประกอบด้วย การรักษาบทบาทเดิม การรับเอาบทบาทใหม่) สิทธิและความรับผิดชอบทางสังคม (ได้แก่ การใช้สิทธิและความรับผิดชอบในฐานะพลเมือง การมีส่วนร่วมในชุมชน)

๔. กิจกรรมที่มีความหมาย คือ กิจกรรมประจำวัน การค้นหาการงาน ความสนใจ

๕. คุณภาพชีวิตของสิ่งแวดล้อม คือ ความอบอุ่น ความสบาย ความมั่นคง พื้นที่ในแง่ส่วนบุคคล การตกแต่ง เครื่องอำนวยความสะดวก ความเป็นปกติและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ

๖. สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม คือ รายได้ อาชีพในอดีต การเป็นเจ้าของสิ่งของ บ้านที่อยู่อาศัย มาตรฐานการครองชีพ โภชนาการ

๗. สภาพทางร่างกายและจิตใจ คือ สุขภาพทางกาย ความทุกข์พลภาพ ความสามารถ ตามหน้าที่ การต้องพึ่งพาอาศัยผู้อื่น

๘. ความพึงพอใจ ได้แก่ ความพึงพอใจในชีวิต ความสมดุลในความรู้สึก สุขภาพทางจิตวิทยา การมองภาพตนเองในทางบวก ความคิดเกี่ยวกับการบริโภค

องค์การอนามัยโลก^{๒๘๒} ได้แบ่งองค์ประกอบของคุณภาพชีวิต ไว้ ๔ ด้าน คือ

^{๒๘๑} พิชิต พิทักษ์เทพสมบัติ, ๑๒ แนวคิดทางรัฐประศาสนศาสตร์: ความหมาย การวัด, พิมพ์ครั้งที่ ๖, อ้างอิงจาก Hugh, (กรุงเทพฯ: เสมาธรรม, ๒๕๔๘).

^{๒๘๒} The WHOQOL GROUP, The World Health Organization Quality of Life Assessment (WHOQOL): position paper from the World Health Organization. Social Science Medicine, 41 (10), pp. 1403-1409.

๑.ด้านร่างกาย (Physical Health) คือ การรับรู้สภาพทางด้านร่างกายของบุคคล ซึ่งมีผลต่อชีวิตประจำวัน ได้แก่ การรับรู้สภาพความสมบูรณ์แข็งแรงของร่างกาย การรับรู้ถึงความรู้สึกสุขสบาย ไม่มีความเจ็บปวด การรับรู้ถึงความสามารถที่จะจัดการกับความเจ็บปวดทางร่างกาย การรักษาทางการแพทย์ การรับรู้ถึงผลกำลังในการดำเนินชีวิตประจำวัน การพักผ่อนนอนหลับ การปฏิบัติกิจวัตรประจำวัน การทำงาน การรับรู้เหล่านี้ มีผลต่อการดำเนินชีวิตประจำวันและการทำงาน

๒.ด้านจิตใจ (Psychological) คือ การรับรู้สภาพทางจิตใจของตนเอง ได้แก่ การรับรู้ความรู้สึกทางบวกที่บุคคลมีต่อตนเอง การรับรู้ภาพลักษณ์ของตนเอง ความรู้สึกภาคภูมิใจในตนเอง ความมั่นใจในตนเอง การรับรู้ถึงความคิด ความจำ สติ การตัดสินใจ ความสามารถในการจัดการกับความเศร้า ความกังวล การรับรู้ถึงความเชื่อด้านจิตวิญญาณ ศาสนา การให้ความหมายของชีวิตและความเชื่ออื่น ๆ ที่มีผลในทางที่ดีต่อการดำเนินชีวิต มีผลต่อการเอาชนะอุปสรรค

๓.ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relationship) คือ การรับรู้ด้านความสัมพันธ์ของตนเองกับบุคคลอื่น การรับรู้ถึงการได้รับความช่วยเหลือจากบุคคลอื่นในสังคม การได้รับรู้ว่า ตนได้เป็นผู้ให้ความช่วยเหลือบุคคลอื่นในสังคม รวมทั้งการรับรู้ในเรื่องทางเพศ หรือการมีเพศสัมพันธ์

๔.ด้านสิ่งแวดล้อม (Environment) คือ การรับรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมมีผลต่อการดำเนินชีวิต เช่น การรับรู้ที่ตนมีชีวิตอยู่อย่างอิสระ ไม่ถูกกักขัง มีความปลอดภัยและมั่นคงในชีวิต การรับรู้ที่ได้อยู่ในสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่ดี การคมนาคมสะดวก มีแหล่งประโยชน์ทางการเงิน สถานบริการ สุขภาพ บริการทางสังคม การรับรู้ที่ตนมีโอกาสที่จะได้รับข่าวสาร มีกิจกรรมสันทนาการ และกิจกรรมในเวลาว่าง เป็นต้น

กุหลาบ รัตนสังฆธรรม และคนอื่น ๆ^{๒๘๓} ได้แสดงมิติต่าง ๆ ของคุณภาพชีวิตไว้ดังนี้

^{๒๘๓} กุหลาบ รัตนสังฆธรรม และคณะ, รายงานการวิจัย เรื่องการพัฒนารูปแบบที่เหมาะสมในวิธีการดำเนินงานวางแผนพัฒนาคุณภาพชีวิต ตามเกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐานในระดับหมู่บ้าน จ.ชลบุรี, (คณะพยาบาลศาสตร์: มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๓๕), หน้า ๖๗.

๑.ด้านร่างกาย ได้แก่ อาหาร น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย สุขภาพอนามัย พลังงาน การออมทรัพย์ ตลอดจนสิ่งอำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวัน ทั้งในครอบครัวและการประกอบอาชีพ

๒.ด้านอารมณ์ ได้แก่ การพักผ่อนหย่อนใจที่มีคุณประโยชน์ ความนิยมชมชอบในศิลปวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัวและบุคคลอื่น ๆ ตลอดจนความเป็นส่วนหนึ่งของสังคม

๓.ด้านความคิด ได้แก่ ความสามารถในการป้องกันแก้ไขปัญหาดังต่าง ๆ ของตนเอง ของครอบครัว และของชุมชน ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลก ชีวิตและชุมชน การศึกษา วิชาชีพ การเป็นที่ยอมรับของชุมชนและการยอมรับตนเอง ตลอดจนการมีเป้าหมายในชีวิตที่เหมาะสม

๔.ด้านจิตใจ ได้แก่ การมีคุณธรรมทั้งส่วนตัวและต่อสังคม เช่น เมตตากรุณา ซื่อสัตย์สุจริต กตัญญูกตเวที ความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ความเสียสละและละเว้น อบายมุข รวมทั้งการมีจิตใจที่เป็นสุขปราศจากทุกข์ร้อน

๕.ด้านสิ่งแวดล้อม ได้แก่แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ ๑) สภาพแวดล้อมทางกายภาพ คือ ภาวะแวดล้อมที่บริสุทธิ์ เป็นระเบียบและ ปราศจากมลพิษ มีทรัพยากรที่จำเป็นต่อการดำรงชีพและการคมนาคมสะดวก ๒) สภาพแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรม คือ การมีโอกาสที่เท่าเทียมกันในสังคม ทั้งทางการศึกษา การประกอบอาชีพ ตลอดจนการได้รับการบริการด้านต่าง ๆ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของสังคม ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน การปกครองที่ให้สิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค ความเป็นธรรมด้านรายได้และสังคม ความร่วมมือร่วมใจในชุมชน ความเป็นระเบียบวินัย มีความเห็นอก เห็นใจและมีค่านิยมที่สอดคล้องกันกับหลักธรรมในศาสนา

พนิษฐา พานิชชาชีวะกุล^{๒๘๔} ได้จัดแบ่งองค์ประกอบของคุณภาพชีวิตออกเป็น ๖ ด้าน ได้แก่

^{๒๘๔} พนิษฐา พานิชชาชีวะกุล, การพัฒนาเครื่องมือวัดคุณภาพชีวิตเป็นสหมิติ สำหรับผู้สูงอายุในชนบท, วิทยานิพนธ์ปริญญาคุญญบัณฑิต (การพยาบาลสาธารณสุข), (กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๘), ถ่ายเอกสาร.

๑.ด้านความสามารถปฏิบัติกิจกรรมประจำวัน หมายถึง ความสามารถทางกายภาพ และความสามารถในการดำรงชีวิตอยู่ในชุมชน รวมทั้งความพึงพอใจในความสามารถในการปฏิบัติ กิจกรรมประจำวัน

๒.ด้านสุขภาพกาย หมายถึง การมีสุขภาพสมบูรณ์ ปราศจากการรบกวนจากอาการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในรอบหนึ่งเดือน โรคเรื้อรังหรือความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้น และความพึงพอใจในสุขภาพกาย

๓.ด้านสุขภาพจิต หมายถึง การมีสุขภาพจิตที่สมบูรณ์ปราศจากการรบกวนจากสภาพจิตเสื่อมและภาวะซึมเศร้า ซึ่งได้แก่ ความรู้สึกกังวล ความรู้สึกเหงา ความรู้สึกไร้ค่า ความรู้สึกไม่อยากทำอะไร ความรู้สึกอยากร้องไห้ ความรู้สึกหมดกำลังใจและสิ้นหวัง

๔.ด้านสภาพสังคม หมายถึง ความเป็นอยู่ที่ดีของสังคม ซึ่งได้แก่ สัมพันธภาพภายในครอบครัว สัมพันธภาพกับเพื่อนบ้าน สัมพันธภาพกับญาติพี่น้อง การเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชนและความ พึงพอใจในสภาพสังคม

๕.ด้านสภาพเศรษฐกิจ หมายถึง ความเป็นอยู่ที่ดีทางเศรษฐกิจ ซึ่งได้แก่ รายได้ สภาพการเงินในรอบหนึ่งเดือน สภาพการเงินในรอบปี การมีทรัพย์สินอื่น ๆ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจจากการ ลงทุนและการออมทรัพย์และความพึงพอใจสภาพเศรษฐกิจ

๖.ด้านสภาพแวดล้อม หมายถึง การอยู่อาศัยในสภาพแวดล้อมที่ดี ซึ่งได้แก่ ที่อยู่อาศัย สิ่งอำนวยความสะดวกภายในบ้าน ความปลอดภัยในบ้านและในหมู่บ้าน การรับรู้ข่าวสารและการพัฒนาตนเอง บริการสวัสดิการในชุมชน สันทนาการในชุมชน และความพึงพอใจสภาพแวดล้อม

ธนรุตร์ บุตรแสนคม^{๒๘๕} ได้จำแนกองค์ประกอบของคุณภาพชีวิต ออกเป็น ๕ ด้าน ดังนี้

๑.ด้านที่อยู่อาศัย ได้แก่ ลักษณะที่อยู่อาศัยที่ประกอบไปด้วยการก่อสร้างด้วยวัสดุ ที่แข็งแรงมีพื้นเรียบ หลังคาป้องกันแดดและฝนได้ มีความปลอดภัย มีน้ำบริโภคอย่างเพียงพอ มีห้องเป็น สัดส่วน และเพียงพอต่อการทำกิจกรรมต่าง ๆ

^{๒๘๕} ธนรุตร์ บุตรแสนคม, คุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในเขตชนบทจังหวัด มหาสารคาม ร้อยเอ็ด และกาฬสินธุ์. มหาสารคาม, รายงานการวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๐), หน้า ๖๐.

๒.ด้านสังคม ได้แก่ ลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ความสัมพันธ์ในครอบครัวซึ่งประกอบด้วยการช่วยเหลือ เอาใจใส่ซึ่งกันและกัน การแสดงความรู้สึกร่วมด้วย เมื่อสมาชิกในครอบครัวได้รับความทุกข์หรือความสุข

๓.ด้านสุขภาพอนามัย ได้แก่ การมีสุขภาพที่ดีทั้งทางร่างกายและจิตใจ

๔.ด้านสันตินาการ ได้แก่ กิจกรรมที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างครอบครัวและชุมชน ได้แก่ การดูโทรทัศน์ การฟังเพลง การออกกำลังกาย หรือออกไปเที่ยวนอกบ้าน เป็นต้น

๕.ด้านความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง ได้แก่ ความรู้สึกยอมรับ คุณค่า หรือภาพพจน์ของตนเอง ความเชื่อและมั่นใจว่าตนมีคุณค่า และมีความสำคัญต่อลูกหลานและสังคม

นิคาร์ตัน ศิลปะเดช^{๒๘๖} ได้สรุปองค์ประกอบของคุณภาพชีวิต จะต้องประกอบด้วย ปัจจัยเหล่านี้เป็นพื้นฐาน คือ

๑.ความสมบูรณ์ทางด้านร่างกายและสติปัญญา ได้แก่ การมีอวัยวะต่าง ๆ ของ ร่างกายครบถ้วน มีสุขภาพอนามัยแข็งแรง มีผลกำลังสามารถทำกิจการงานได้ เช่นเดียวกับผู้อื่น มีระดับการพัฒนาสติปัญญาเป็นปกติ สามารถศึกษาเล่าเรียน คิดไตร่ตรองหาเหตุผลต่าง ๆ รวมทั้งมีความสามารถแก้ไขปัญหาได้

๒. ความสมบูรณ์ทางด้านจิตใจและอารมณ์ หมายถึง การเป็นผู้มีจิตใจที่ดี มีอารมณ์ แจ่มใสมั่นคง ไม่แปรปรวน ไม่หงุดหงิดง่าย โมโหง่าย จิตใจมีคุณธรรม ไม่อิจฉาริษยา หรือพยาบาท ผู้อื่นเป็นผู้มองโลกในแง่ดี มีความโอบอ้อมอารี พร้อมทั้งจะช่วยเหลือผู้ตกยากหรือผู้เดือดร้อน

๓. ความสมบูรณ์ทางด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม หมายถึง การเป็นคนที่ได้รับการ ยอมรับจากคนทั่วไป การมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี มีความสามารถในการปรับตัว ยอมรับความสามารถและ ความสำคัญของผู้อื่น

๔. ความสมบูรณ์ด้านปัจจัยที่จำเป็นในการดำรงชีพ หมายถึง ความสามารถในการ จัดหาสิ่งจำเป็นต่าง ๆ ได้แก่ ปัจจัย ๔ สิ่งอำนวยความสะดวกสบาย การศึกษา การพักผ่อน เป็นต้น

^{๒๘๖} นิคาร์ตัน ศิลปะเดช, การรับรู้คุณภาพชีวิตและการปฏิบัติตนเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวชุมชนแออัดในเขตธนบุรี, รายงานวิจัย, (กรุงเทพฯ: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏธนบุรี, ๒๕๓๘), หน้า ๖๐.

กรมสุขภาพจิต^{๒๘๗} ได้แบ่งองค์ประกอบของคุณภาพชีวิต ออกเป็น ๔ ด้าน ดังนี้

๑. ด้านร่างกาย (Physical Domain) คือ การรับรู้สภาพทางด้านร่างกายของบุคคล ซึ่งมีผลต่อชีวิตประจำวัน เช่น การรับรู้สภาพความสมบูรณ์แข็งแรงของร่างกาย การรับรู้ถึงความรู้สึกสุขสบายไม่มีความเจ็บปวด การรับรู้ถึงความสามารถที่จะจัดการกับความเจ็บปวดทางร่างกายได้ การรับรู้ถึงผลกระทก้างลังในการดำเนินชีวิตประจำวัน การรับรู้ถึงความเป็นอิสระที่ไม่ต้องพึ่งพาผู้อื่น การรับรู้ถึงความสามารถในการเคลื่อนไหวของตน การรับรู้ถึงความสามารถในการปฏิบัติกิจวัตรประจำวันของตน การรับรู้ถึงความสามารถในการทำงาน การรับรู้ว่าตนไม่ต้องพึ่งพา ยาท่าง ๆ หรือการรักษาทางการแพทย์อื่น ๆ เป็นต้น

๒. ด้านจิตใจ (Psychological Domain) คือ การรับรู้สภาพทางจิตใจของตนเอง เช่น การรับรู้ความรู้สึกทางบวกที่บุคคลมีต่อตนเอง การรับรู้ภาพลักษณ์ของตนเอง การรับรู้ถึงความรู้สึก ภาควมใจในตนเอง การรับรู้ถึงความมั่นใจในตนเอง การรับรู้ถึงความคิด ความจำ สมาธิ การตัดสินใจ และความสามารถในการเรียนรู้เรื่องราวต่าง ๆ ของตน การรับรู้ถึงความสามารถในการจัดการกับความเศร้าหรือ กังวล การรับรู้เกี่ยวกับความเชื่อต่าง ๆ ของตนที่มีผลต่อการดำเนินชีวิต เช่น การรับรู้ถึงความเชื่อด้าน วิทยาศาสตร์ ศาสนา การให้ความหมายของชีวิต และความเชื่ออื่น ๆ ที่มีผลในทางที่ดีต่อการดำเนินชีวิต มีผลต่อการเอาชนะอุปสรรค เป็นต้น

๓. ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relationships) คือ การรับรู้เรื่องความสัมพันธ์ของตนกับบุคคลอื่น การรับรู้ถึงการที่ได้รับความช่วยเหลือจากบุคคลอื่นในสังคม การรับรู้ว่าได้เป็น ผู้ให้ความช่วยเหลือบุคคลอื่นในสังคมด้วย รวมทั้ง การรับรู้ในเรื่องอารมณ์ทางเพศ หรือการมีเพศสัมพันธ์

๔. ด้านสิ่งแวดล้อม (Environment) คือ การรับรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อการ ดำเนินชีวิต เช่น การรับรู้ ว่าตนมีชีวิตอยู่อย่างอิสระไม่ถูกกักขัง มีความปลอดภัยและมั่นคงในชีวิต การรับรู้ว่าได้อยู่ในสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่ดี ปราศจากมลพิษต่าง ๆ การคมนาคมสะดวก มีแหล่งประโยชน์ด้านการเงิน สถานบริการทาง

^{๒๘๗} กรมสุขภาพจิต, คู่มือการจัดกิจกรรม “ฝึกคิดแก้ปัญหาพัฒนา EQ” (สำหรับศูนย์เพื่อนใจวัยรุ่น), (นนทบุรี: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ ทหารผ่านศึก, ๒๕๔๗), หน้า ๒๓๑.

สุขภาพและสังคมสงเคราะห์ การรับรู้ ว่าตนมีโอกาที่จะได้รับข่าวสาร หรือฝึกฝนทักษะต่าง ๆ การรับรู้ว่าจะได้มีกิจกรรมสันทนาการ และมีกิจกรรมในเวลาว่าง เป็นต้น ตัวชี้วัดคุณภาพชีวิต

สำนักงาน ก.พ. (สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน สำนักงานนายกรัฐมนตรี)^{๒๘๘} ได้ทำการศึกษา เพื่อพัฒนาเกณฑ์มาตรฐานตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตของข้าราชการ พบว่า ตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตข้าราชการพลเรือนสามัญ มีองค์ประกอบ ๔ ด้าน ได้แก่

๑. ด้านส่วนตัว ประกอบด้วย

๑) สุขภาพกาย คือ การมีสุขภาพกายแข็งแรง รวมถึงพฤติกรรมในการดูแลสุขภาพ

๒) สุขภาพจิต คือ การมีสุขภาพจิตดี ไม่มีความเครียดความสามารถในการจัดการชีวิต และความสมดุลระหว่างชีวิตกับการทำงาน ได้แก่ ความสามารถบริหารเวลาระหว่างชีวิตและการทำงาน การมีเวลาพักผ่อน

๒. ด้านการทำงาน ประกอบด้วย

๑) สภาพแวดล้อมทางกายภาพขององค์กร คือ การมีสถานที่ทำงานที่ปลอดภัย สภาพแวดล้อมทางกายภาพที่เอื้อต่อการทำงาน

๒) การบริหารงาน คือ การมีระบบบริหารการทำงานที่เป็นธรรม มีระบบป้องกัน ความเสี่ยงจากการทำงาน การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับงาน การมีภาระงานที่เหมาะสม มีระบบ การเลื่อนตำแหน่งที่เป็นธรรม และเปิดเผย

๓) การบริหารคน คือ การได้รับการฝึกอบรม/ดูงาน เพื่อนำความรู้ที่ได้มาพัฒนา การทำงาน การได้รับความเอาใจใส่ คำชมเชย หรือยอมรับเมื่อทำงานสำเร็จ รวมถึงการมีแนวทางการทำงานที่ชัดเจน รู้ถึงเส้นทางความก้าวหน้าของตน ข้อบังคับ ค่านิยม

^{๒๘๘} สำนักงาน ก.พ., การศึกษาเพื่อพัฒนาเกณฑ์มาตรฐานตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตของข้าราชการ, (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือนสำนักงาน ก.พ., ๒๕๕๒).

๔) วัฒนธรรมองค์กร คือ การมีวัฒนธรรมองค์กรที่ดีและเข้มแข็งที่สนับสนุนให้เกิด ระบบการทำงานที่มีประสิทธิภาพ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล การให้ความเคารพซึ่งกันและกัน

๓. ด้านสังคม ประกอบด้วย

๑) ความสัมพันธ์กับผู้บังคับบัญชาเพื่อนร่วมงาน คือ สัมพันธภาพที่ดีกับผู้บังคับบัญชา สัมพันธภาพที่ดีกับเพื่อนร่วมงาน

๒) กิจกรรมร่วมกันกับสังคม คือ การมีกิจกรรมร่วมกันภายในชุมชนสังคมที่พำอาศัย

๓) ความผูกพันกับองค์กร คือ ความภูมิใจในองค์กร การได้ทำประโยชน์แก่หน่วยงาน

๔) การสื่อสารภายในองค์กร คือ มีระบบการสื่อสารภายในองค์กรที่ดี

๔. ด้านเศรษฐกิจ ประกอบด้วย

๑) ค่าตอบแทนและสวัสดิการ คือ การมีรายได้ที่เพียงพอ ความพึงพอใจใน สวัสดิการที่ได้รับ

๒) ความเป็นอยู่ คือ การมีที่พักอาศัยที่มั่นคง

๓) การบริหารเงิน คือ ความสามารถในการบริหารจัดการหนี้สิน เงินออมในระดับที่ไม่เป็นปัญหาต่อการดำเนินชีวิต และมีการวางแผนการเงินเพื่ออนาคต

คาส และโรเซนวาย^{๒๘๙} กล่าวถึงเกณฑ์ชีวิตทางสังคมเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตของบุคคล จะต้องมียอดประกอบ ๑๑ ประการ ดังนี้

(๑) บุคคลและครอบครัว

(๒) สุขภาพอนามัยและภาวะโภชนาการ

(๓) ที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อม

(๔) การติดต่อสื่อสาร

(๕) ความปลอดภัย

(๖) การศึกษาและฝึกอบรม

(๘) การทำงาน

^{๒๘๙} กุสุมา โกศล, คุณภาพชีวิตของเกษตรกรชาวสวนยางในยุคเศรษฐกิจถดถอย: ศึกษากรณีจังหวัดสุราษฎร์ธานี และนครศรีธรรมราช, วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตร์, (คณะรัฐประศาสนศาสตร์: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๕), หน้า ๔๐.

- (๘) สวัสดิการและความมั่นคงทางสังคม
- (๙) รายได้และผลผลิต
- (๑๐) การมีส่วนร่วมในสังคม และ
- (๑๑) วัฒนธรรมและใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์

Economic and Social Commission for Asia and the Pacific หรือ ESCAP^{๒๙๐} ได้กำหนดแนวคิดการวัดคุณภาพชีวิตไว้ ๗ ตัวแปรหลัก ตัวชี้วัด รวม ๒๘ ตัว ได้แก่

๑. ความมั่นคงปลอดภัยทางเศรษฐกิจ (รายได้ การใช้จ่าย การออม ความยากจน)
๒. สุขภาพ (อายุขัยเฉลี่ย การเป็นโรค การตาย การโภชนาการ ภัยพิบัติหรือความหายนะ)
๓. ชีวิตด้านการใช้สติปัญญา (การอ่านออกเขียนได้ การศึกษานอกโรงเรียน การเรียนรู้ ตลอดชีวิต ชีวิตเชิงวัฒนธรรม ชีวิตด้านการใช้หลักเหตุผล)
๔. ชีวิตการทำงาน (การว่างงาน อุบัติเหตุจากการทำงาน ความขัดแย้งทางอุตสาหกรรม สภาพการทำงาน)
๕. สภาพแวดล้อมทางกายภาพ (ที่อยู่อาศัย โครงสร้างพื้นฐานในการคมนาคม การติดต่อ สื่อสาร สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ)
๖. ชีวิตครอบครัว (เด็ก วัยรุ่น ผู้ใหญ่ และความแตกแยกในครอบครัว)
๗. ชีวิตในชุมชน (การมีส่วนร่วมในสังคม การมีส่วนร่วมทางการเมือง ความรุนแรงในชุมชน อัตราการเกิดอาชญากรรม)

แฮช^{๒๙๑} กล่าวไว้ว่า การวัดคุณภาพชีวิต ควรเป็นการวัดในด้านอัตวิสัย (Subjective) ซึ่งครอบคลุมมิติด้านสุขภาพกาย สุขภาพจิต สังคมและปัญญานอกจากนี้ เพื่อให้ครอบคลุมคุณภาพชีวิต ควรนำการวัดในด้านภาวะวิสัย

^{๒๙๐} สุตสาคร หงอิน, คุณภาพชีวิตการทำงานของข้าราชการกรมส่งเสริมการเกษตร: ศึกษาเฉพาะกรณีข้าราชการสังกัดกรมส่งเสริมการเกษตรสวนกลาง, ภาคนิพนธ์, (คณะพัฒนาสังคม: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๔).

^{๒๙๑} Haas, B.K. A Multidisciplinary Concept Analysis of Quality of life. Western Journal of Nursing Research, 1999, pp. 728-742.

(Objective) มาใช้ร่วมกันในการวัดคุณภาพชีวิต ในกรณีที่การวัดเชิงอัตวิสัย ไม่สามารถดำเนินการวัดคุณภาพชีวิตได้อย่างครบถ้วน

นอกจากนี้ องค์การยูเนสโก^{๒๙๒} ได้ให้ความหมายคุณภาพชีวิตไว้ดังนี้ ความรู้สึกของการอยู่อย่างพอใจ มีความสุข ความพอใจต่อองค์ประกอบต่าง ๆ ที่มีส่วนสำคัญต่อบุคคลนั้น ๆ ได้แก่ อาหาร สุขภาพ อนามัย โภชนาการ การศึกษา สิ่งแวดล้อม รายได้ ที่อยู่อาศัยและทรัพยากร โดยแบ่งประเด็นการศึกษาเป็น ๒ ประเด็น ได้แก่

๑. การศึกษาด้านภาวะวิสัย ซึ่งเป็นการวัดข้อมูลที่สามารถนับได้หรือวัดได้ เช่น ข้อมูลทางประชากรและเศรษฐกิจ

๒. การศึกษาด้านอัตวิสัย เป็นการสอบถามข้อมูลเกี่ยวกับความรู้สึก และเจตคติในด้านต่าง ๆ ซึ่งเป็นการวัดโดยใช้การตอบตามความรู้สึก ความนิยม ความคิดเห็นการตัดสินใจ และความเชื่อต่อสิ่งที่ถาม

ขณะที่ แอช ได้กล่าวเพิ่มไว้ใน European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions^{๒๙๓} ทำการสำรวจคุณภาพชีวิต ใน ๒๘ ประเทศในแถบทวีปยุโรป ในระหว่าง พ.ศ. ๒๕๔๘ โดยมีแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องคุณภาพชีวิต ทศนคติและการรับรู้ต่อเรื่องคุณภาพชีวิตของแต่ละบุคคล เป็นเรื่องที่แต่ละคนต้องประเมินด้วยตนเอง อย่างไรก็ตาม มิติแต่ละมิติของคุณภาพชีวิต ไม่ได้แสดงบทบาทแยกจากกันแต่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดีได้

ดังนั้น การจะวัดคุณภาพชีวิตให้ได้อย่างสมบูรณ์ ควรต้องทำการวัดทั้งในด้านอัตวิสัยและภาวะวิสัย ทั้งนี้ มิติเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตมีดังนี้ (๑) มิติด้านเศรษฐกิจ (๒) มิติด้านครอบครัว (๓) มิติด้านการทำงาน (๔) มิติด้านสังคมและการมีส่วนร่วม (๕) มิติด้านสุขภาพและการดูแลสุขภาพ และ (๖) มิติด้านการพัฒนาตนเอง

^{๒๙๒} ศิรินันท์ กิตติสุขสถิต และคนอื่นๆ, *คุณภาพชีวิต การทำงานและความสุข*, (นครปฐม: ธรรมดาเพรส, ๒๕๕๖), หน้า ๔๓.

^{๒๙๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖.

ปีเต็ล-บราวน์ และคนอื่น ๆ^{๒๙๔} ได้นำเสนอการแบ่งคุณภาพชีวิตควบคู่ไปกับการกำหนดตัวชี้วัด เป็น ๘ ด้าน ดังนี้

๑.คุณภาพชีวิตด้านการรวมกลุ่มทางสังคม (Social Inclusion) การรวมกลุ่มทางสังคม จะเกี่ยวข้องกับความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของกลุ่มทางสังคม การมีส่วนร่วมในกลุ่มทางสังคม สภาพแวดล้อมของที่อยู่อาศัยที่มีอิทธิพลต่อการรวมกลุ่มทางสังคม บทบาทในการดำเนินชีวิต (เช่น วิธีการดำเนินชีวิต พฤติกรรมการปรับเปลี่ยนวิธีการดำเนินชีวิตเพื่อความเหมาะสม รวมถึงพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดปัญหาต่อ วิธีการดำเนินชีวิต) การช่วยเหลือสนับสนุนต่าง ๆ (เช่น ความพึงพอใจในการบริการทางสังคม การยอมรับทางสังคม และสถานภาพทางสังคม)

๒.คุณภาพชีวิตด้านความเป็นอยู่ทางกายภาพ (Physical Well-being) ด้านความเป็นอยู่ทางกายภาพ หมายถึง ลักษณะทางสุขภาพซึ่งจะเกี่ยวข้องกับ ความปลอดภัย การมีสุขภาพดี การมีเวลาพักผ่อนหย่อนใจกิจกรรมในชีวิตประจำวัน กิจกรรมสันทนาการต่าง ๆ อาหารและโภชนาการ ความสามารถในการเคลื่อนไหวของร่างกาย และการดูแลสุขภาพ

๓.คุณภาพชีวิตด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล (Interpersonal Relations) ด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลจะเกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและการมีมิตรภาพ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลภายใต้บริบทสถานที่ทำงานหรือบริบทครอบครัว นอกจากนี้ ด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลยัง เกี่ยวข้องกับภาวะความโดดเดี่ยวเดียวดาย การสนับสนุนช่วยเหลือจากเครือข่ายทางสังคม ความใกล้ชิดสนิทสนมและความรัก

๔. คุณภาพชีวิตด้านปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ที่ดี (Material Well-being) ด้านปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ที่ดีจะเกี่ยวข้องกับปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้ อาชีพการงาน สภาพทางการเงิน การเป็นเจ้าของ (สังหาริมทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์) ความปลอดภัย สถานภาพทางเศรษฐกิจ ลักษณะที่อยู่อาศัยและการคมนาคมขนส่ง

^{๒๙๔} สุทธิพงศ์ บุญผดุง, การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในท้องถิ่น โดยใช้โรงเรียนเป็นฐานตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง (ระยะที่ ๑), รายงานการวิจัย, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๕๔), หน้า ๕๗.

๕. คุณภาพชีวิตด้านลักษณะทางอารมณ์ (Emotional Well-Being) ด้านลักษณะทางอารมณ์จะเกี่ยวข้องกับความพึงพอใจในการทำงานอาชีพ ที่อยู่อาศัย การช่วยเหลือสนับสนุน ความพึงพอใจ ในกลุ่มทางสังคมของตนเอง นอกจากนี้ ด้านลักษณะทางอารมณ์ยังเกี่ยวข้องกับสุขภาพจิต มโนภาพแห่งตน การได้รับความเครียดและความสุขในการดำเนินชีวิต

๖. คุณภาพชีวิตด้านความสามารถในการตัดสินใจด้วยตนเอง (Self-determination) ด้านความสามารถในการตัดสินใจได้ด้วยตนเอง จะเกี่ยวข้องกับความมีอิสรภาพในการตัดสินใจ การควบคุม ตนเอง การกำหนดทิศทาง การดำเนินชีวิตด้วยตนเอง อิทธิพลของที่อยู่อาศัยที่มีผลต่อความสามารถในการตัดสินใจ การสนับสนุนช่วยเหลือด้วยคำพูดและการแก้ต่างเพื่อตนเอง

๗. คุณภาพชีวิตด้านการพัฒนาตนเอง (Personal Development) ด้านการพัฒนา ตนเองจะเกี่ยวข้องกับเรื่องของการศึกษา และทักษะในการปฏิบัติตน ความสามารถส่วนตัว การบรรลุสิ่งที่ปรารถนา ความก้าวหน้าและพัฒนาการในด้านต่าง ๆ

๘. คุณภาพชีวิตด้านสิทธิเสรีภาพ (Rights) ด้านสิทธิเสรีภาพจะเกี่ยวข้องกับการเคารพ ในสิทธิส่วนบุคคลสิทธิมนุษยชน สิทธิในความเป็นพลเมือง (เช่นการมีสิทธิเลือกตั้ง) ความรับผิดชอบในฐานะ ความเป็นพลเมืองและกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับชุมชนหรือรัฐบาล

ชาลีน และ เวอร์ดูโก^{๒๙๕} ได้สรุปและสังเคราะห์ตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตจากงานวิจัยและบทความทางการศึกษา พบว่า ปัจจัยหลักของคุณภาพชีวิตพิจารณาจาก ๘ ปัจจัยหลัก คือ สภาพอารมณ์ที่ดีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล สภาพความเป็นอยู่ที่ดีการพัฒนาตนเอง สภาพทางร่างกายที่ดีการตัดสินใจด้วยตนเอง การรวมกลุ่มทางสังคม และสิทธิตามกฎหมาย โดยแต่ละปัจจัยหลักจะมีตัวชี้วัด ๓ ตัว ซึ่งสรุปได้ดังตารางที่ ๑ ต่อไปนี้

^{๒๙๕} สุทธิพงศ์ บุญผดุง, การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในท้องถิ่น โดยใช้โรงเรียนเป็นฐานตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง (ระยะที่ ๑), รายงานการวิจัย, หน้า ๗๙.

ตารางที่ ๑ แสดงปัจจัยหลักของคุณภาพชีวิต ตัวชี้วัดหลักและตัวชี้วัดย่อย

ปัจจัยหลักของคุณภาพชีวิต	ตัวชี้วัดหลัก	ตัวชี้วัดย่อย
สภาพอารมณ์ที่ดี	- ความพอใจ - อึดทนโน้ทน - กิจกรรมประจำวัน - เวลาว่าง - การปราศจากความเครียด	- ความพึงพอใจ, อารมณ์และความสุข - เอกลักษณ์ของตนเอง - การยอมรับตนเอง - การเห็นคุณค่าของตนเอง - ความสามารถในการควบคุม - ความสามารถในการพยากรณ์
ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล	- การมีปฏิสัมพันธ์ - ญาติพี่น้อง/คนรู้จัก - การให้ความช่วยเหลือ	- เครือข่ายทางสังคม - การติดต่อทางสังคม - ครอบครัว เพื่อน - ด้านอารมณ์ด้านกายภาพ - ด้านการเงิน ด้านการตอบสนอง
สภาพความเป็นอยู่ที่ดี	- สถานะทางการเงิน - การจ้างงาน - ที่พักอาศัย	- รายได้สวัสดิการที่ได้รับ - งาน/อาชีพ - สภาพแวดล้อมของงาน - ลักษณะของที่พักอาศัย - เจ้าของ
การพัฒนาตนเอง	- การศึกษา - สมรรถนะส่วนบุคคล - การปฏิบัติ/การกระทำ	- ความสำเร็จ สถานภาพ - ความรู้สังคม การปรับตัว - ความสำเร็จ ผลสัมฤทธิ์ - ผลิตภาพ
สภาพทางร่างกายที่ดี	- สุขภาพ - กิจกรรมประจำวัน	- การปฏิบัติตน โรคภัย

	- เวลาว่าง	- การออกกำลังกาย อาหาร - ทักษะการดูแลตนเอง การเคลื่อนไหว งานอดิเรก สันทนาการ
ปัจจัยหลักของคุณภาพชีวิต	ตัวชี้วัดหลัก	ตัวชี้วัดย่อย
การตัดสินใจด้วยตนเอง	- ความเป็นอิสระ/ การกำหนดด้วย ตนเอง - เป้าหมาย และ ค่านิยม ส่วนบุคคล - ทางเลือก	- ความอิสระ/ไม่ขึ้นกับใคร - ความต้องการ ความ คาดหวัง - อำนาจในการเลือก ความชอบ/ พอใจ
การรวมกลุ่มทางสังคม	- การมีส่วนร่วมใน กลุ่ม บทบาทที่อยู่ในกลุ่ม	- ผู้บริจาค อาสาสมัคร
สิทธิตามกฎหมาย	- ความเป็นมนุษย์ - ความถูกต้องตาม กฎหมาย	- ความน่าเชื่อถือ เกียรติ ความเสมอภาค - ความเป็นประชาชน การได้รับสิทธิ์ กระบวนการตาม กฎหมาย

ระหฺมาน และคนอื่น ๆ^{๒๙๖} ได้แบ่งองค์ประกอบออกเป็น ๘ กลุ่ม เพื่อศึกษาปัจจัยหลักของการมีชีวิตที่ดีไว้ ดังนี้

^{๒๙๖} กนกรรณ ชูชีพ, คุณภาพชีวิตการทำงานของข้าราชการ ในจังหวัดชายแดนภาคใต้, วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตร, (กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๑), ถ่ายเอกสาร.

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวและเพื่อน เป็นความสัมพันธ์ที่เป็นปัจจัยสำคัญสำหรับความเป็นอยู่ที่ดีของคน เป็นที่เข้าใจดีว่าบุคคลที่มีความสัมพันธ์ในครอบครัวและเพื่อนมีความสุขกว่าคนที่ขาดความสัมพันธ์ที่ดีกว่าผู้อื่น ความสัมพันธ์จึงเป็นส่วนหนึ่งของการมีคุณภาพชีวิตที่ดี

๒. อารมณ์ อารมณ์ที่ดี วัดโดยระดับความสุข ความสุขของคนไม่ได้ขึ้นอยู่กับรายได้หรือการบริโภค แต่เป็นผลกระทบของความเครียด ความกดดัน และสภาพจิตใจ

๓. สุขภาพ สุขภาพที่ดีเป็นพื้นฐานของคุณภาพชีวิตที่ดี สุขภาพของบุคคลส่งผลกระทบ ทั้งทางตรงและอ้อมต่อคุณภาพชีวิต มีรายงานเรื่องสุขภาพที่ดี นำมาซึ่งรายได้ที่เพิ่มขึ้น และในทางกลับกันรายได้ที่ดีส่งผลให้สุขภาพดี

๔. วัตถุประสงค์ของ การมีความเป็นอยู่ที่ดีด้านวัตถุประสงค์ส่งผลในทางบวกและลบต่อคุณภาพชีวิตที่ดี

๕. ความเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนสิ่งแวดล้อม ให้ความสำคัญในด้านการมีส่วนร่วม ทางการเมือง อีสราภาพ และความเป็นประชาชนของบุคคล

๖. งานและกิจกรรมสร้างสรรค์ของบุคคล ให้ความสำคัญในการมีงานทำและมีการสร้างสรรค์

๗. ความปลอดภัยส่วนบุคคล เป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดสำหรับคุณภาพชีวิตที่ดี บุคคลหนึ่งสามารถอยู่อย่างมีความสุขในสังคม แต่การมีชีวิตอย่างไม่ปลอดภัยมีผลกระทบโดยตรงต่อคุณภาพชีวิต

๘. คุณภาพของสิ่งแวดล้อม ตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตไม่สามารถถูกละเลยได้ การให้ความสำคัญ ระหว่างคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป คุณภาพของสิ่งแวดล้อมมีผลต่อบุคคล

จากที่กล่าวมาเกี่ยวกับองค์ประกอบ และตัวชี้วัดคุณภาพชีวิต จะเห็นได้ว่า มีการให้ความสำคัญและแบ่งออกเป็นด้านต่าง ๆ อยู่หลายด้าน ซึ่งสามารถสรุปเป็นหัวข้อหลัก ๆ ได้ ดังนี้ ด้านร่างกาย เช่น สุขภาพทั่วไป การดำเนินชีวิตประจำวัน ด้านจิตใจ เช่น สภาวะทางอารมณ์ ความพึงพอใจในชีวิต ด้านการทำงาน เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในองค์กร วัฒนธรรมองค์กร ด้านเศรษฐกิจ เช่น รายได้ ภาระหนี้สิน การบริหารเงิน สภาพความเป็นอยู่ ด้านครอบครัว เช่น ความสุขในครอบครัว ความสัมพันธ์ กับบุคคลในครอบครัว ด้านสังคม เช่น บทบาท สิทธิ และ

หน้าที่ในสังคม การมีส่วนร่วมในสังคม และด้าน สิ่งแวดล้อม เช่น ที่อยู่อาศัย การเดินทาง ความปลอดภัยในชีวิต เป็นต้น

๖.๓ องค์ประกอบของการพัฒนาคุณภาพชีวิต

องค์ประกอบของคุณภาพชีวิตตามทัศนะของนักจิตวิทยา นักวิชาการสาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ได้แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ ส่วนของร่างกาย ส่วนของอารมณ์ และส่วนของความคิด ซึ่งองค์ประกอบเหล่านี้ มีการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหว ทำให้เกิดความต้องการด้านต่าง ๆ เกิดขึ้น ดังนี้

๑) ด้านร่างกาย เป็นองค์ประกอบที่สนองต่อความต้องการด้านร่างกาย ทำให้มนุษย์มีชีวิตอยู่ได้ เพราะเป็นสิ่งจำเป็นพื้นฐานสำหรับการดำรงชีวิต โดยเฉพาะเมื่ออยู่ในสภาวะเจ็บป่วย ความสามารถควบคุมความเจ็บป่วยและดูแลร่างกายให้ปกติได้

๒) ด้านจิตใจ เป็นองค์ประกอบที่สนองต่อความต้องการด้านจิตใจ เป็นปัจจัยสำคัญต่อการมีคุณภาพชีวิต เพราะการมีร่างกายปกติสมบูรณ์เพียงอย่างเดียวไม่สามารถทำให้มนุษย์มีคุณภาพชีวิตที่ดีได้ เพราะมนุษย์ต้องเกิดความรู้สึกต่อสิ่งที่ตอบสนองความต้องการทางด้านร่างกาย เป็นความรู้สึกพึงพอใจ ความรัก และความผิหว้าง ความคับข้องใจ หรือความมั่นคงปลอดภัย สิ่งเหล่านี้ เป็นส่วนประกอบที่ทำให้เกิดความสมบูรณ์ของชีวิตมากขึ้น

๓) ด้านสังคม เป็นองค์ประกอบที่สนองต่อความต้องการทางด้านสังคม เพราะคนเรายามปกติหรือยามเจ็บป่วย ย่อมต้องมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมที่เป็นชุมชน สิ่งแวดล้อมของตน การมีสังคมที่เอื้ออาทรและให้การยอมรับ เป็นสังคมที่พึงปรารถนาของทุกคน ทั้งนี้ จะสังเกตได้ว่า ชีวิตที่มีคุณภาพ ย่อมเป็นชีวิตที่ประสบความสำเร็จ ความสมหวัง รู้จักยับยั้ง ความต้องการทางร่างกาย และความต้องการทางอารมณ์ของตนเองให้อยู่ในขอบเขตที่พอดี สามารถใช้ความรู้ สติปัญญา ความรู้สึกนึกคิดของตน ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนเบียดเบียน หรือให้โทษแก่บุคคลอื่นในขณะเดียวกัน บุคคลจะต้องมีการศึกษาสูง มีความขยัน อดทนประกอบอาชีพที่สุจริต เป็นพลเมืองดี มีศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางใจ มีระเบียบวินัย มีกฎเกณฑ์ทางสังคม แสวงหาความรู้เพิ่มเติม รู้จักใช้ความคิดและสติปัญญาแก้ไขปัญหาสุขภาพ และการดำรงชีวิต

ตนเอง ซึ่งถือว่าเป็นคุณลักษณะของการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของบุคคลในอีกระดับหนึ่ง^{๒๔๗}

โดยสรุปแล้ว คุณภาพชีวิตที่มีหลากหลายมิติที่เกี่ยวข้อง ครอบคลุมใน ๔ มิติ ได้แก่ ด้านร่างกาย ด้านอารมณ์ ด้านสังคม และด้านสติปัญญา ดังนี้

๑) การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านร่างกาย ได้แก่ การให้ความสำคัญกับสุขภาพ รู้จักเลือกบริโภคอาหารอย่างครบถ้วนทั้ง ๕ หมู่ และถูกสุขลักษณะ มีวินัยในการรับประทานอาหาร มีการแบ่งเวลาเพื่อการออกกำลังกายอย่างสม่ำเสมอ รวมทั้งพยายามดำเนินกิจกรรมชีวิตทุกรูปแบบที่ส่งเสริมให้สุขภาพร่างกายเกิดความแข็งแรง สมบูรณ์ และปราศจากโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียน เป็นต้น

๒) การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านอารมณ์ ได้แก่ การสร้างเสริมสุขภาพจิตที่ดีทุกรูปแบบ รู้จักควบคุมอารมณ์ หมั่นฝึกกำลังใจให้มีความสุข ทางานอดิเรกที่ชื่นชอบ เข้าร่วมกิจกรรมสันทนาการ เพื่อพัฒนาทักษะทางอารมณ์ การฝึกสมาธิ และนำหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา มาปรับใช้ในการดำเนินชีวิต เป็นต้น

๓) การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านสังคม ได้แก่ การสร้างความยอมรับในภาพลักษณ์ของตนต่อสังคมโดยไม่แสสร้งต่อผู้อื่น มีความจริงใจและมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อบุคคลรอบข้าง รู้จักบำเพ็ญประโยชน์ส่วนรวม ไม่เห็นแก่ตัว อยู่ร่วมในสังคมด้วยคุณธรรมจริยธรรม และมีความสุขจากการได้เกื้อกูล ช่วยเหลืออย่างสร้างสรรค์ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน เป็นต้น

๔) การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านสติปัญญา ได้แก่ การเพิ่มทักษะความรู้ความสามารถให้กับตนเองทั้งทางโลกและทางธรรม การใช้กระบวนการศึกษาและเรียนรู้อย่างไม่จำกัด ขอบเขตในทางที่สร้างสรรค์ การเข้ารับการฝึกอบรม การฝึกประสบการณ์ต่าง ๆ เพื่อพัฒนาและเรียนรู้การใช้สติปัญญาด้วยหลักเหตุและผล เพื่อการดำเนินชีวิต มากกว่าการตัดสินใจด้วยอารมณ์ รวมทั้งต้องฝึกหัดตนให้เป็นผู้ช่างสังเกต รู้จักติดตามการเปลี่ยนแปลงของโลกและสิ่งแวดล้อมอย่างมีสติ มีศิลปะในการใช้ชีวิต เป็นต้น

^{๒๔๗} สมจิตต์ สุพรรณทัศน์ และนิภา มนูญปิฎ, **ประชากรกับคุณภาพชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศรีอนันต์, ๒๕๒๕), หน้า ๒๕.

๖.๔ การศึกษาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต

การศึกษา (Education) หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคมโดยการถ่ายทอดความรู้ การฝึก การอบรม การสืบสานทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์จรรโลงความก้าวหน้าทางวิชาการ การสร้างองค์ความรู้อื่น เกิดจากการจัดสภาพแวดล้อม สังคม การเรียนรู้และปัจจัย เกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต^{๒๙๘}

การศึกษานั้น อาจนับได้ว่าเป็นตัวชี้วัดคุณภาพของชีวิตที่สำคัญ อีกประการหนึ่ง เนื่องจากทั่วโลกขณะนี้ ถือว่าประเทศที่มีอัตราการศึกษาของประชากรภายในประเทศ ซึ่งอยู่ในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานสูงนั้น ย่อมถือว่า ประชากรในประเทศนั้นมีคุณภาพชีวิตที่ดีด้วย^{๒๙๙} นอกจากนี้ ความสำคัญและพลังของการศึกษายังได้รับการกล่าวถึง โดยอดีตประธานาธิบดีคนแรกของประเทศแอฟริกาใต้ คือ เนลสัน แมนเดลา ผู้เป็นรัฐบุรุษผู้นำของโลก ในเรื่องการต่อต้านการเหยียดผิวและชนชั้น ว่า Education is the most powerful weapon which you can use to change the world^{๓๐๐} ซึ่งมีใจความสำคัญโดยสรุปว่า “การศึกษานั้น เป็นอาวุธที่ทรงพลังที่สุดที่มนุษย์ เราสามารถนำมาใช้เพื่อเปลี่ยนแปลงโลกนี้ได้ทีเดียว”

นอกจากนี้ การพัฒนามนุษย์ด้วยการศึกษานั้น มีความเกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืน เหตุเพราะการศึกษาหรือการพัฒนานั้น เมื่อมุ่งผลที่คนหรือทรัพยากรมนุษย์แล้ว ย่อมถือเป็นการลงทุนที่คุ้มค่าและยั่งยืนเมื่อเปรียบเทียบกับการลงทุนด้านอื่น ๆ ซึ่งการพัฒนาอื่นใดก็ตาม ย่อมยากที่จะนำไปสู่ความสำเร็จอย่างยั่งยืนได้ เมื่อเรามองข้ามเรื่องการพัฒนาคนให้มีศักยภาพที่เพียงพอและเหมาะสม ต่อการผลักดันให้ประเทศชาติมีความเจริญก้าวหน้าไปได้ โดยเฉพาะการใช้การศึกษาในฐานะกระบวนการพัฒนามนุษย์ให้มีคุณภาพทั้งด้านสติปัญญา จิตใจ

^{๒๙๘} กระทรวงศึกษาธิการ, พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๔๕ และ (ฉบับที่ ๓) พ.ศ. ๒๕๕๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เดอะบุคส์, ๒๕๕๖), หน้า ๒.

^{๒๙๙} คณะทำงานสุขภาพคนไทย, คุณภาพชีวิตและการพัฒนามนุษย์,[ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.hiso.or.th> (สืบค้นวันที่ ๑๘ มีนาคม ๒๕๖๐).

^{๓๐๐} เนลสัน แมนเดลา, Educational Quotes to Inspire Success,[ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.degreematch.com/blog/-education>, (๑๗ กรกฎาคม ๒๕๖๐).

ร่างกาย และสังคม ซึ่งเป็นปัจจัยหลักในด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิต ให้มีภูมิคุ้มกันทุกช่วงวัย

ดังปรากฏชัดในยุทธศาสตร์การพัฒนาคคน สู่สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต อย่างยั่งยืนของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ (ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๕๕ ถึงปี พ.ศ. ๒๕๕๙) ที่มุ่งเน้นการพัฒนาคคนไทยทุกกลุ่มวัย ให้มีศักยภาพ โดยสร้างโอกาสการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ให้คนทุกกลุ่มวัยสามารถเข้าถึงแหล่งเรียนรู้และองค์ความรู้ที่หลากหลาย ทั้งนี้ ด้วยการสร้างวัฒนธรรมการเรียนรู้ที่ตระหนักถึงประโยชน์ และความสำคัญของการเรียนรู้ตลอดชีวิต ที่จะนำไปสู่การยกระดับคุณภาพชีวิต และความสามารถในการดำรงชีวิตได้อย่างรู้เท่าทัน โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณภาพคนไทยทุกช่วงวัยให้มีภูมิคุ้มกัน เพื่อเข้าสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืน และนำไปสู่การเป็นพลังทางสังคมในการพัฒนาประเทศ^{๓๐๑}

เมื่อพิจารณาในบริบทของการศึกษาจะพบว่า การศึกษา ก็คือ การสร้างคน ให้มีความรู้ความสามารถ และมีทักษะพื้นฐาน ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วย ความเจริญงอกงาม และมีความสุขทั้งกายและใจ โดยเฉพาะการพัฒนาปัญญา จิตใจ ร่างกาย และสังคม ซึ่งการศึกษาจะมีบทบาทในการยกระดับคุณภาพชีวิตให้เกิดเป็นรูปธรรมได้ จำเป็นต้องมีลักษณะสำคัญ เพื่อนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน ดังนี้

๑. เป็นการศึกษาที่ให้ความรู้ และทักษะพื้นฐานที่จำเป็นอย่างเพียงพอ เช่น ความรู้และทักษะด้านภาษา การคิดคำนวณ ความเข้าใจหลักการทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นต้น ซึ่งในปัจจุบันมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องสนับสนุนให้ทุกคนในประเทศได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐาน อย่างน้อย ๑๒ ปี จึงจะเพียงพอกับความ ต้องการ และความจำเป็นในการยกระดับคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น

๒. การศึกษาต้องทำให้คนเป็นคนฉลาด เป็นคนมีเหตุผล คิดเป็น แก้ปัญหา เป็น และรู้จักวิธีแสวงหาความรู้เพื่อพัฒนาตนเอง และเพื่อการทำงาน อาชีพ

^{๓๐๑} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.), แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ (พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙), (กรุงเทพมหานคร: สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๕๔), หน้า ๔๙.

๓. การศึกษาต้องสร้างนิสัยที่ดีงามให้เกิดขึ้นกับผู้เรียน โดยเฉพาะนิสัยที่รักในการเรียนรู้และนิสัยอื่น ๆ เช่น ความเป็นคนซื่อสัตย์ ขยัน อดทน รับผิดชอบ เป็นต้น

๔. การศึกษาต้องสร้างความงอกงามทางร่างกาย มีสุขภาพพลานามัยที่ดี รู้จักรักษาตนให้แข็งแรงปลอดจากโรคภัยไข้เจ็บและสารพิษ

๕. การศึกษาต้องทำให้ผู้เรียนไม่เป็นคนเห็นแก่ตัว เห็นความสำคัญของประโยชน์ส่วนรวมให้ความร่วมมือกับผู้อื่นในสังคม อยู่รวมกับผู้อื่นก็ช่วยเหลือผู้อื่น ช่วยสร้างสังคมที่สงบสุข รักษาสิ่งแวดล้อมให้ยั่งยืน

๖. การศึกษาต้องทำให้คนมีทักษะการงานอาชีพ ที่เพียงพอต่อการเข้าสู่งานอาชีพ รู้จักการประกอบอาชีพและรู้จักพัฒนาการงานอาชีพ^{๓๐๒}

ดังนั้น ทั้ง ๖ ประการข้างต้น คือ ลักษณะพื้นฐานที่สำคัญ และจำเป็นของการศึกษากับชีวิต โดยเฉพาะในมิติที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต ในฐานะปัจจัยที่ ๕ ของมนุษย์ นอกจากปัจจัย ๔ อัน ได้แก่ อาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม และที่อยู่อาศัย นอกจากนี้ การศึกษาที่จะช่วยให้เกิดการคิดเป็น เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมไทยได้ จำเป็นต้องมองการศึกษาว่า เป็นกระบวนการที่ทำให้คนและสังคมเจริญงอกงาม โดยเฉพาะการคิดเป็นที่มาจากแนวคิดที่ว่า ธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนต้องการความสุข

คนคิดเป็นจะสามารถดำรงชีวิตให้พบสุขได้ ซึ่งกระบวนการศึกษา เพื่อสนับสนุนการคิดเป็นให้เกิดขึ้นในแต่ละบุคคลจำเป็นต้องเข้าใจหลักการพื้นฐาน ๔ ประการ ได้แก่ มนุษย์ทุกคนต้องการความสุข การใช้ข้อมูลตนเอง ข้อมูลสังคม สิ่งแวดล้อม และข้อมูลวิชาการมาประกอบการคิดแก้ไขปัญหา เป็นการศึกษาเพื่อการตัดสินใจแก้ไขปัญหา มนุษย์มีเสรีภาพในการตัดสินใจกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง ทั้งนี้ การคิดเป็นและแก้ปัญหาเป็น สามารถเข้าถึงการปฏิบัติตน เพื่อให้เกิดความสุขอย่างยั่งยืน การเรียนรู้ที่จะใช้ข้อมูลตนเอง สังคม สิ่งแวดล้อม และหลักวิชาการที่ควบคู่กับหลักคุณธรรม เพื่อมาประกอบการตัดสินใจ การแก้ปัญหา และมีเสรีภาพใน

^{๓๐๒} พนม พงษ์ไพบูลย์,การศึกษา คือปัจจัยที่ ๕ ของชีวิต,[ออนไลน์],แหล่งที่มา: <http://www.moe.go.th/web-panom/article-panom/>. (๒๒ กรกฎาคม ๒๕๖๐).

การตัดสินใจกำหนดชะตาชีวิตของตนเองได้^{๓๐๓} ซึ่งโดยสรุปแล้ว การคิดเป็นนั้นมาจากธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ ซึ่งมีจิตกลมกลืนต่อการประพฤติปฏิบัติอย่างราบรื่น ทั้งด้านกายและใจ โดยต้องประกอบไปด้วย

- ๑) ปรับปรุงตัวเองให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม
- ๒) ปรับสังคมและสิ่งแวดล้อมให้เข้ากับเรา
- ๓) ปรับปรุงทั้งตัวเราและสิ่งแวดล้อมหรือทั้งสองด้าน ให้ประสมกลมกลืนกัน
- ๔) หลีกเลี้ยงสังคมและสิ่งแวดล้อมหนึ่ง ไปสู่สังคมสิ่งแวดล้อมหนึ่งที่เหมาะสมกับตนเอง^{๓๐๔}

เหมาะสมกับตนเอง^{๓๐๔}

นอกจากนี้ มุมมองของการศึกษา ในฐานะของเป็นกระบวนการสำคัญ เพื่อการพัฒนาและลงทุนทรัพยากรมนุษย์นั้น ได้แสดงแง่มุมที่น่าสนใจเกี่ยวกับเป้าหมายการพัฒนาทุนมนุษย์ใน ๒ ประการ ได้แก่ การพัฒนาผลงาน (Performance) ให้มีประสิทธิภาพ ประสิทธิภาพ และเกิดผลผลิตของบุคคลร่วมกับองค์กร อีกประการหนึ่ง คือ การพัฒนาเพื่อให้นุชนเกิดการเรียนรู้ (Learning) สนองต่อความต้องการของตัวมนุษย์เอง โดยเป้าหมายทั้ง ๒ ประการนี้ ต้องอยู่บนพื้นฐานทางจริยธรรม มีการใช้กระบวนการทัศน์เป็นเครื่องมือ เพื่อก่อเกิดการพัฒนา ซึ่งแนวทางการดำเนินงานส่งเสริมการศึกษา เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนตามแนวทางของแผนปฏิบัติการขององค์การสหประชาชาติ ได้ชี้แนะถึงภารกิจสำคัญของการที่ประเทศชาติ จะขับเคลื่อนและส่งเสริมการศึกษาให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ สรุปโดยสังเขปได้ดังนี้

๑) การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ได้แก่ การเพิ่มจำนวนประชากรในประเทศ ให้มีโอกาสเข้ารับการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยเน้นการเสริมสร้างพลเมืองในชาติอย่างเป็นระบบในทุกมิติ โดยเฉพาะศักยภาพด้านความรู้ ทักษะ ความสามารถ การดำรงตนด้วยค่านิยมอย่างเหมาะสม มีความเข้าใจและยอมรับในหลัก เหตุและผลในการดำรงตนในสังคมอย่างเหมาะสมและชาญฉลาด

^{๓๐๓} สารัช บัวศรี, การ “คิดเป็น” เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมไทย,[ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://mediathailand.blogspot.com>, (สืบค้นวันที่ ๙ ธันวาคม ๒๕๖๐).

^{๓๐๔} โกวิท วรพิพัฒน์,การ “คิดเป็น” เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมไทย,[ออนไลน์], แหล่งที่มา:<http://mediathailand.blogspot.com/>, (๒๓ กรกฎาคม ๒๕๖๐).

๒) การปรับระบบการศึกษาให้สอดคล้องกับแนวคิดของการพัฒนาอย่างยั่งยืน กล่าวคือการจัดโครงสร้างและแนวทางการศึกษาในบริบทของการพัฒนาอย่างยั่งยืน หมายถึง การกำหนดนโยบายและแผนการศึกษาแห่งชาติ การจัดกระบวนการเรียนการสอน และการบริหารการศึกษาตลอดจนการวัด และประเมินผลการศึกษาให้เกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับเนื้อหาสาระ อันเป็นองค์ความรู้เฉพาะด้านที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต ทักษะในการคิดอย่างเป็นระบบ ภูมิปัญญาจากการใช้เหตุและผล และตระหนักถึงคุณค่าในความเป็นมนุษย์เพื่อการดำเนินวิถีชีวิต อย่างยั่งยืนดังมา

๓) การเสริมสร้างความเข้าใจและความตระหนักของสาธารณชน โดยมุ่งเน้นให้สังคมเจริญเติบโตได้อย่างยั่งยืนด้วยทุกองค์ประกอบในบริบทภายในสังคม มีความเป็นประชาธิปไตยและยึดหลักธรรมาภิบาลในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข การกระตุ้นหลักการเชิงนโยบาย เพื่อกำหนดมาตรการในการลงสู่ภาคปฏิบัติ โดยเฉพาะแนวทางที่สอดคล้องต่อการผลักดันให้เกิดความยั่งยืนได้อย่างเหมาะสมในทุกมิติ

๔) การพัฒนาศักยภาพบุคลากรและฝึกอบรม ซึ่งต้องมีความต่อเนื่องและเน้นรูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิต อย่างยั่งยืนอันจะก่อให้เกิดการพัฒนาก้าวหน้าในทุกภาคส่วนของสังคม ได้แก่ ภาครัฐ ภาคเอกชน ภาครัฐวิสาหกิจ โดยเฉพาะองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทรัพยากรบุคคล ทั้งในชุมชนเมืองและในชุมชนแถบชนบท การพัฒนาท้องถิ่นตามแนวทางที่เหมาะสมอย่างพอเพียงและมั่นคงยั่งยืน

๕) การพยายามแก้ปัญหาหรือลดข้อจำกัด ในประเด็นที่เป็นอุปสรรคกันขวางไม่ให้ระบบการศึกษาเดินหน้าการพัฒนาประเทศไปสู่ความยั่งยืนได้ กล่าวคือเป็นประเด็นที่ท้าทายภาครัฐ และความร่วมมือทุกภาคส่วน เพื่อจะนำพาประเทศก้าวข้ามผ่านไปสู่การพัฒนาแบบยั่งยืน ให้เกิดเป็นรูปธรรมให้ได้เป็นผลสำเร็จ ได้แก่ การเสริมสร้างความตระหนักในคุณค่าทางการศึกษาว่า สามารถช่วยให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้จริง และเห็นผลการบูรณาการหลักสูตรพื้นฐาน แต่เดิมให้มีการพัฒนาควบคู่กับหลักสูตรใหม่ที่มีโครงการสร้าง แผนการศึกษาตามรายวิชา เนื้อหาสาระ และบริบทที่สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาในมิติต่าง ๆ ได้อย่างยั่งยืน โดยมุ่งเน้นประโยชน์ที่ตัวผู้เรียนให้เกิดความรู้ ทักษะ ค่านิยม และมุมมองที่สามารถนำพาสังคมและชุมชนไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ การปฏิรูปการศึกษาให้เกิดผลอย่างจริงจัง และเป็นรูปธรรม นิยามเกี่ยวกับการพัฒนาอย่างยั่งยืนต้องมีดุลยภาพในการพัฒนาต้องควบคู่กับการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน โดยเฉพาะในทุกชุมชน การบูรณาการ

เนื้อหาสาระแห่งการเรียนรู้อย่างสร้างสรรค์ การแบ่งบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องอย่างลงตัว การพัฒนาผู้นำการเปลี่ยนแปลง การจัดระบบงบประมาณและปัจจัยสนับสนุนอื่น ๆ และการกำหนดนโยบายส่งเสริมการศึกษาเพื่อให้เกิดผลเชิงประจักษ์ต่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้จริง เป็นต้น^{๓๐๕}

การศึกษาเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน ย่อมตอบโจทย์ต่อการยกระดับคุณภาพชีวิตที่ดีให้เกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง เพราะมีเป้าหมายสำคัญ เพื่อมุ่งวางแนวทางการปรับปรุงคุณภาพพลเมืองของชาติให้มีความสมบูรณ์และสมดุลทางปัญญา ค่านิยม คุณธรรม จริยธรรม และวัฒนธรรมในการดำรงชีวิตที่ดีงาม สามารถก้าวทันต่อการเปลี่ยนแปลงของโลกในทุกมิติได้ โดยมีแนวทางการปฏิรูปการศึกษาที่ปฏิรูปกระบวนการเรียนรู้ที่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ให้เยาวชนเติบโตเป็นคนเก่งและคนดี มีความรู้และทักษะในการเรียนรู้จนสามารถพัฒนาตนเองได้อย่างมีคุณภาพและประสิทธิภาพ^{๓๐๖}

นอกจากนี้ ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๔๘ โดยองค์การยูเนสโก (UNESCO) ได้มีการจัดประชุมประเทศสมาชิกและบูรณาการแนวคิดร่วมกัน เพื่อจัดทำแผนปฏิบัติการทศวรรษแห่งการศึกษาเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน ซึ่งกำหนดเป้าหมายเชิงรุกไว้ ๔ ประการ คือ

- ๑) เพื่อสร้างเครือข่ายการศึกษาและการเรียนรู้ เพื่อส่งเสริมการพัฒนาอย่างยั่งยืน
- ๒) เพื่อเสริมสร้างคุณภาพการเรียนการสอน เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน
- ๓) เพื่อเปิดโอกาสให้ประเทศต่าง ๆ มีส่วนร่วมในการปฏิรูปหรือจัด ระบบการศึกษาให้สอดคล้องกับบริบทของการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยใช้การเรียนรู้ทุกรูปแบบ และการสร้างจิตสำนึกของสาธารณชนตลอดจนส่งเสริมค่านิยมที่เหมาะสม
- ๔) เพื่อสนับสนุนการดำเนินงานของประเทศต่าง ๆ ให้บรรลุเป้าหมายของการพัฒนาแห่งสหัสวรรษ (Millennium Development Goals-MDGs) ทั้งนี้

^{๓๐๕} United Nations Conference on Environment (UNCED) 1992: “Agendar 21”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.un.org/esa/sustdev/documents>, (๑๘ มีนาคม ๒๕๖๐).

^{๓๐๖} ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ทรรศนะ แนวคิด แนวทางในการปฏิรูปกระบวนการเรียนรู้, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.phdb.moph.go.th> (๑๘ มีนาคม ๒๕๖๐).

ประกอบไปด้วยกลยุทธ์การขับเคลื่อน ๗ ประการ คือ การกำหนดวิสัยทัศน์ รัฐควรมีบทบาทเป็นผู้ริเริ่มมีการบูรณาการระหว่างสาขาความรู้ต่าง ๆ มีการใช้ทักษะแบบผสมผสาน มุ่งเน้นการศึกษาวิจัย เพื่อพัฒนาการนำเทคโนโลยีและข้อมูลสารสนเทศมาเป็นกลไกขับเคลื่อนและเชื่อมโยงให้เกิดการพัฒนาและการติดตามร่วมกับการประเมินผล เพื่อการพัฒนาในแต่ละขั้นตอนให้ได้มาตรฐานเป็นที่ยอมรับได้ในระดับสากล^{๓๐๗}

ดังนั้น การศึกษานั้น เป็นเสมือนรากฐานสำคัญที่จะส่งเสริม และผลักดันให้เกิดการขับเคลื่อนวิถิแห่งการพัฒนาชีวิตมนุษย์ให้เกิดคุณภาพได้ ด้วยการใช้ปัญญาที่ได้ฝึกฝนและอบรมไว้แล้ว ในแต่ละระดับขั้นทางการศึกษาไม่ว่า จะในระบบหรือนอกระบบ ล้วนสามารถเป็นกลไกสำคัญให้การพัฒนาคุณภาพชีวิต ทำให้เกิดรูปธรรมขึ้นได้อย่างชัดเจน และต่อเนื่องมั่นคงได้อย่างแท้จริงในระยะยาว

๖.๕ การดูแลสุขภาพองค์รวมเพื่อคุณภาพชีวิต

มุมมองทางด้านสาธารณสุขศาสตร์ ได้ให้ความสำคัญของการพัฒนาที่การพัฒนาร่างกายและจิตใจให้สมบูรณ์แข็งแรง เหมาะสมได้ตามช่วงวัยโดยครอบคลุมการพัฒนาที่รอบด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านสุขภาพอนามัย การศึกษา จิตใจ คุณธรรม ความพร้อมในการดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคมอย่างปกติสุข ความสามารถในการประกอบอาชีพได้อย่างมั่นคง มีความเจริญก้าวหน้าในทุก ๆ มิติ เพื่อสร้างประโยชน์ส่วนบุคคล สังคม และประเทศชาติ^{๓๐๘} มีหลายหน่วยงานได้ให้คำจำกัดความของสุขภาพไว้ ดังนี้

องค์การอนามัยโลก ได้ให้คำจำกัดความว่า สุขภาพ คือ สภาวะที่สมบูรณ์ของร่างกายจิตใจ และสามารถอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข และมีได้หมายความว่า

^{๓๐๗} UNESCO, Promotion of a Global Partnership for the UN Decade of Education for Sustainable Development: The International Implementation Scheme for the Decade in Brief (ED-06/WS/60). Paris. [ออนไลน์], แหล่งที่มา <http://www.unesco.org/>. (๑๗ มีนาคม ๒๕๖๐).

^{๓๐๘} กรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, รายงานคุณภาพชีวิตของคนไทยในชนบท, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๑-๒.

เฉพาะเพียงแต่การปราศจากโรคและทุพพลภาพ เท่านั้น”^{๓๐๙} สุขภาพ คือ สุขภาวะที่สมบูรณ์ ทั้งทางกายทางสังคมทางจิต และทางปัญญา สุขภาวะทั้ง ๔ ด้าน เชื่อมโยงกัน เป็นบูรณาการเชื่อมโยงถึงกันและอยู่ในกันและกัน ปัญญาเป็นศูนย์กลาง ถ้าปราศจากปัญญา สุขภาวะทางกาย ทางจิตและทางสังคมก็เป็นไปไม่ได้ การพัฒนาปัญญาต้องนำไปสู่การพัฒนาทางกาย จิต และสังคมการพัฒนาทางกาย จิต และสังคมต้องนำไปสู่การพัฒนาปัญญาทั้ง ๔ ร่วมกันจึงเกิดสุขภาวะที่สมบูรณ์”^{๓๑๐}

สุขภาพ คือ สภาวะที่สมบูรณ์ทั้งทางกายจิตสังคมและจิตวิญญาณ ครอบคลุมถึงการดำเนินชีวิตที่ยืนยาวและมีความสุขของทุกคน ไม่ใช่เฉพาะเรื่องของความเจ็บป่วยเท่านั้น”^{๓๑๑}

พระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๐ “สุขภาพ คือ สุขภาวะ หมายถึงภาวะที่สมบูรณ์ทั้ง ทางด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และปัญญา ที่เชื่อมโยงกัน เป็นองค์รวมอย่างสมดุล”^{๓๑๒} พระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๐ ได้กำหนดไว้ว่า สุขภาพทางปัญญา (Wisdom Wellbeing) หมายความว่า ความรู้ที่รู้เท่าทันและความเข้าใจ อย่างแยกได้ในเหตุผลแห่งความดี ความชั่ว ความมีประโยชน์และความมีโทษ ซึ่งนำไปสู่ความมีจิตใจอันดีงาม และเอื้อเพื่อแผ่สุขภาวะทางปัญญาที่ช่วยให้ผู้คนบรรลุถึงความสุขที่แท้จริง คือความสุขที่เกิดจากการมีทัศนคติที่ถูกต้องรู้เท่าทันความจริงของชีวิตและโลก สามารถคิดถูกคิดชอบและรู้จักแก้ทุกข้อได้ด้วยปัญญา รวมทั้งมีความจากการดำเนินชีวิต ถูกต้องดีงาม จากการเป็นผู้ให้และการทำ

^{๓๐๙} WHO. Health Impact Assessment, Main Concept and Suggested Approach. Gothenburg Consensus paper, 1999.

^{๓๑๐} ประเวศ วะสี, สุขภาพในฐานะอุดมการณ์ของมนุษย์, (สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพ:สถาบันวิจัย ระบบสาธารณสุข จ.นนทบุรี, ๒๕๔๓), หน้า ๔๐.

^{๓๑๑} วิพุธ พูลเจริญ, สุขภาพ: อุดมการณ์และยุทธศาสตร์ทางสังคม. รายงานการศึกษาประกอบการ ปฏิรูประบบสุขภาพและการร่างพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ, (สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข: นนทบุรี, ๒๕๔๔), หน้า ๖๐.

^{๓๑๒} พร.บ.สุขภาพแห่งชาติ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.dms.go.th/>. (๑๗ มีนาคม ๒๕๖๐)

ความดีเพื่อคนอื่นหรือส่วนรวม การพัฒนาปัญญาทั้ง ๔ ร่วมกัน จึงเกิดสุขภาวะที่สมบูรณ์^{๓๑๓}

ดังนั้น อาจสรุปได้ว่า สุขภาพสุขภาวะ คือ ที่สมบูรณ์เชื่อมโยงกันเป็นองค์รวมอย่างสมดุล ทั้ง กาย จิต สังคม และปัญญา มีความสัมพันธ์เชิงพลวัตปัจจัยต่าง ๆ คือ ด้านปัจเจกบุคคล ด้าน สภาพแวดล้อมด้านระบบกลไกซึ่งรวมถึงระบบบริการสุขภาพ”

มิติและระดับของผลกระทบทางสุขภาพ

คำจำกัดความเรื่องสุขภาพ ได้มีการพัฒนาและวิวัฒนาการด้านมิติสุขภาพมาเป็นลำดับ ประเด็นความครอบคลุมด้านมิติสุขภาพนั้นในระยะแรก ๆ คำจำกัดความของสุขภาพจะครอบคลุมเพียงมิติ คือ มิติทางกาย มิติทางจิตใจ และมิติทางสังคม ในระยะต่อมามีการให้คำจำกัดความที่ครอบคลุม ๔ มิติ คือมีการเพิ่มมิติทางจิตวิญญาณหรือปัญญาในต่างประเทศใช้ศัพท์มิติทางจิตวิญญาณ (Spiritual Wellbeing)

สำหรับประเทศไทยใช้มิติทางปัญญา Wisdom(Wellbeing) แม้ว่าในมิติที่ ๔ จะยังเป็นที่ถกเถียงและยังไม่มีการยอมรับอย่างกว้างขวางมากนัก ปัจจุบันแม้แต่องค์การอนามัยโลก ยังคงใช้คำจำกัดความที่ครบมิติทางสุขภาพ ๓ มิติ^{๓๑๔} แต่มีบางประเทศที่ใช้ ๔ มิติโดยเพิ่มมิติทางจิตวิญญาณ (Spiritual Wellbeing) เช่น นิวซีแลนด์ สำหรับประเทศไทยนั้น มีหลายหน่วยงานที่ยอมรับและใช้คำจำกัดความของสุขภาพที่ครอบคลุม ๔ ทั้งมิติ เช่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ ส่วนรายละเอียดของสุขภาพทั้ง ๔ มิติ มีดังนี้

๑) สุขภาวะที่สมบูรณ์ทางร่างกาย (Physical Wellbeing) หมายถึง ร่างกายที่สมบูรณ์ แข็งแรง คล่องแคล่ว มีกำลัง ไม่เป็นโรค ไม่พิการ มีเศรษฐกิจหรือปัจจัยที่จำเป็นพอเพียงกับรายได้ ไม่มีและมีสิ่งแวดล้อมที่ส่งเสริมสุขภาพ

๒) สุขภาวะที่สมบูรณ์ทางจิตใจ (Mental Wellbeing) หมายถึง จิตใจที่มีความสุข ร่าเริง คล่องแคล่ว ไม่ติดขัด มีความเมตตากับสรรพสิ่ง มีสติ มีสมาธิ มีปัญญา รวมถึงการลดการเห็นแก่ตัวลง

^{๓๑๓} ประเวศ วะสี, สุขภาพในฐานะอุดมการณ์ของมนุษย์, (สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพ สถาบันวิจัย ระบบสาธารณสุข: จ.นนทบุรี, ๒๕๕๐), หน้า ๒๒.

^{๓๑๔} วิชัย โชควิวัฒน์, การศึกษาว่าด้วย ๔ มิติของสุขภาพ, (วิจัยระบบสาธารณสุข ปีที่ ๓, พ.ศ.๒๕๕๐), หน้า ๓๒๓-๓๓๕.

๓) สุขภาวะที่สมบูรณ์ทางสังคม (Social Wellbeing) หมายถึง การอยู่ร่วมกันด้วยดี มีครอบครัวอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง สังคมมีความยุติธรรม มีความเสมอภาค มีภาพลักษณ์ มีสันติภาพ มีความเป็นประชาสังคม มีระบบบริการที่ดี และมีระบบบริการที่เป็นกิจการทางสังคม

๔) สุขภาวะทางจิตวิญญาณหรือปัญญา (Spiritual or Wisdom Wellbeing) คือ สุขภาวะ ที่เกิดขึ้นเมื่อทำความดี หรือจิตสัมผัสกับสิ่งที่ดี อันสูงส่ง เช่นการเสียสละ การมีความเมตตา พระรัตนตรัย การเข้าถึงพระผู้เป็นเจ้า

ผลกระทบทางสุขภาพ

ลักษณะของผลกระทบทางสุขภาพ แบ่งได้ ๓ ประเภท คือ

๑) ผลกระทบโดยตรง (Direct Impact) ซึ่งเป็นผลกระทบทางสุขภาพ อันเนื่องมาจากการดำเนินนโยบายแผนงาน หรือโครงการโดยตรงโดยมีปัจจัยอื่น ๆ มาเกี่ยวข้องน้อยมาก เช่นผลกระทบทางสุขภาพอันเนื่องมาจากโครงการเหมืองแร่ในเขตป่า หรือผลกระทบทางสุขภาพจิตอันเนื่องมาจากความวิตกกังวลในอุบัติเหตุที่อาจเกิดขึ้นจากนิคมอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ เป็นต้น

๒) ผลกระทบโดยอ้อม (Indirect Impact) ซึ่งเป็นผลกระทบที่มีได้เกิดขึ้นกับสุขภาพโดยตรง แต่เกิดขึ้นเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของปัจจัย ที่มีผลต่อสุขภาพหลายตัวร่วมกันจนมีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านสุขภาพในที่สุด เช่นผลกระทบต่อสุขภาพกายที่แย่งลง เนื่องจากความวิตกกังวลเกี่ยวกับการดำรงชีวิตภายหลังจากทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมลงจากการดำเนินโครงการ หรือผลกระทบทางสุขภาพจิตที่ดีขึ้น อันเนื่องการจ้างงานที่เพิ่มขึ้นและความภูมิใจ ในความสามารถในการพึ่งตนเองซึ่งเป็นผลสืบ เนื่องมาจากการดำเนินโครงการ

๓) ผลกระทบสะสม (Cumulative Impact) หมายถึง ผลกระทบที่เกิดจากโครงการที่กำลังพิจารณาและโครงการอื่น ๆ ที่อาจเกิดขึ้นต่างเวลา ต่างสถานที่ในอดีตอันใกล้ทั้งปัจจุบันและอนาคตอันใกล้^{๓๑๕} ผลกระทบสะสมเป็นผลกระทบ ทั้งทางตรงและทางอ้อมที่สะสมจากการดำเนิน นโยบาย แผนงาน และโครงการต่าง ๆ

^{๓๑๕} ฉัตรไชย รัตน์ไชย,การประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม,พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๕๖.

ในพื้นที่เดียวกันหรือในกลุ่มประชากรเดียวกัน ซึ่งบางครั้งทำให้ผลกระทบทางสุขภาพรุนแรงขึ้นเกินกว่าที่คาดการณ์ไว้ในการประเมินผลกระทบทางสุขภาพ^{๓๑๖}

ระดับผลกระทบทางสุขภาพ

ระดับของผลกระทบทางสุขภาพ ที่จะทำการประเมินเป็นคำถามที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ใน ประเมินผลกระทบทางสุขภาพ เพราะการเลือกระดับในการประเมินผลกระทบทางสุขภาพที่แตกต่างกัน ย่อมมีผลให้ผลลัพธ์ของการประเมินแตกต่างกันไปด้วย ระดับในการประเมินผลกระทบทางสุขภาพ แบ่งออกได้เป็น ๔ ระดับ ได้แก่

๑) ผลกระทบในระดับปัจเจกบุคคล เช่น ผลกระทบที่มีต่อความเจ็บป่วยหรือสถานะทางสุขภาพของแต่ละบุคคล การประเมินผลกระทบในระดับนี้ มักง่ายต่อการเก็บรวบรวมข้อมูลและทำให้เข้าใจถึงผลกระทบที่แตกต่างกันในหมู่สมาชิกของแต่ละครัวเรือน เช่น เด็กหรือผู้สูงอายุ อาจได้รับผลกระทบมากกว่าผู้อื่น

๒) ผลกระทบในระดับครอบครัว เช่น ผลกระทบที่มีต่อความสัมพันธ์ภายในครัวเรือน ซึ่งจะทำให้ผู้ประเมินเห็นถึงขีดความสามารถในการรับมือกับปัญหาในระดับครอบครัว ซึ่งมักจะเกิดขึ้นเนื่องจากการระดมทรัพยากร และการหาทางออกร่วมกันของสมาชิกในครัวเรือน หรือในมุขกลับกัน ผู้ประเมินก็อาจจะเห็น ถึงปัญหาอันเนื่องมาจากความล้มเหลวในการรับมือกับปัญหาดังกล่าว จนเกิดเป็นปัญหาภายในครอบครัวหรือขยายปัญหาในระดับชุมชนการประเมินผลกระทบ ในระดับนี้จึงเป็นการศึกษาในระดับที่เป็นจุดเชื่อมต่อกับสถาบันทางสังคมที่ใหญ่ขึ้นกว่านั้น เช่น ชุมชนหรือองค์กรของรัฐ ทั้งในระยะสั้นและในระยะยาว

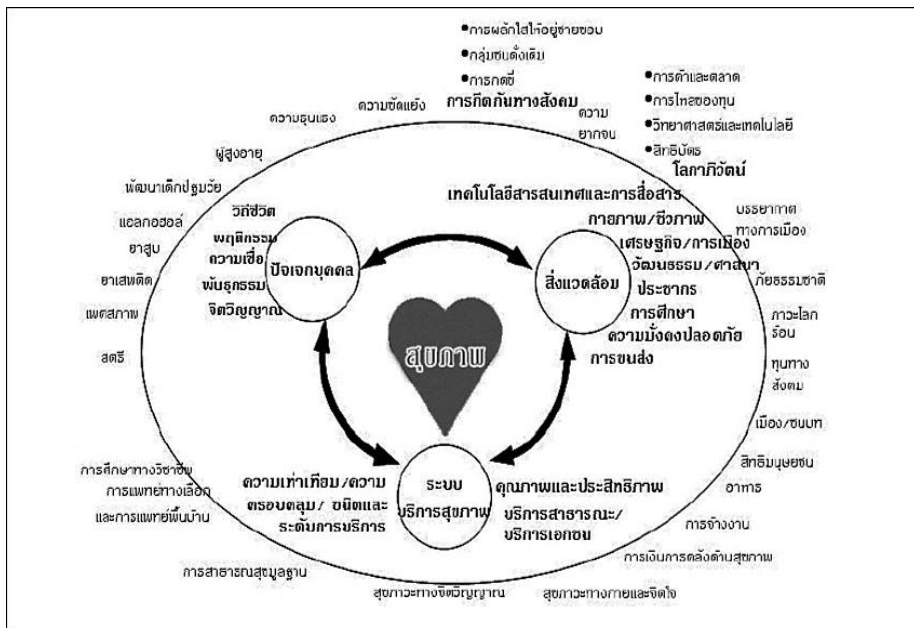
๓) ผลกระทบในระดับชุมชน เช่น ผลกระทบที่มีต่อความสามารถในการจัดการการคุ้มครอง และการสร้างเสริมสุขภาพของชุมชนการประเมินในระดับนี้ จะทำให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของความร่วมมือหรือผลกระทบที่มีต่อความร่วมมือหรือเกิดจากความเปลี่ยนแปลงในความร่วมมือของชุมชนในการสร้างเสริม และคุ้มครองสุขภาพของสมาชิกในชุมชน จากการดำเนินนโยบายหรือโครงการ

^{๓๑๖} เดชรัตน์ สุขกำเนิด, วิชัย เอกพลากร และ ปัตพงษ์ เกษสมบูรณ์, เอกสารชุด: การประเมิน ผลกระทบทางสุขภาพ เล่มที่ ๒ เรื่อง, “แนวคิดการประเมินผลกระทบทางสุขภาพ” เพื่อปฏิรูประบบสุขภาพ, (นนทบุรี: สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข, ๒๕๔๕), หน้า ๕๕.

๔) ผลกระทบในระดับสาธารณะ เช่น ปัญหาที่คุกคามสุขภาพของสาธารณะในวงกว้าง ไม่สามารถจำกัดเฉพาะกลุ่มประชากรที่ได้รับผลกระทบโดยตรง เช่น การก่อวินาศกรรมการ เกิดอุบัติเหตุจากการขนส่ง หรือผลกระทบที่มีต่อทัศนคติของสาธารณะในแง่ของสำคัญของสุขภาพ หรือการให้คุณค่าต่อสุขภาพและ มิติทางสุขภาพในแต่ละด้าน เช่นการมองเห็นทางเลือกหรือโอกาสในการสร้างเสริมสุขภาพที่แตกต่างกัน จากเดิมรวมถึงทัศนคติที่มีต่อความเสี่ยง หรือที่เรียกว่า Risk perception ของแต่ละกลุ่มประชากรและภาพรวมที่เปลี่ยนแปลงไป อันเนื่องมาจากการดำเนินนโยบาย แผนงาน หรือโครงการนั้น การประเมินผลกระทบในระดับสาธารณะ แม้ว่า จะยากในการกำหนดขอบเขตและแนวทางการประเมิน แต่ก็มีความสำคัญในการขับเคลื่อนเชิงนโยบาย และการเรียนรู้ร่วมกันของสังคม

การให้คำนิยามเรื่องสุขภาพ เป็นสิ่งสำคัญในกระบวนการกำหนดขอบเขตเพื่อการประเมินผลกระทบทางสุขภาพ เนื่องจากถ้ามองสุขภาพในความหมายแคบ การกำหนดขอบเขตการประเมินผลกระทบทาง สุขภาพก็ไม่ครอบคลุม ในทางกลับกัน ถ้ามองสุขภาพในมุมมองที่กว้าง ก็ทำให้การกำหนดขอบเขต การประเมินผลกระทบทางสุขภาพกว้างและครอบคลุมมากขึ้น ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการแก้ปัญหา ที่มีความซับซ้อนมากในปัจจุบัน ตัวอย่างความเชื่อมโยงระหว่างสุขภาพปัจจัยกำหนดสุขภาพ ดังรูปภาพต่อไปนี้^{๓๑๗}

^{๓๑๗} อ้อพล จิตวัฒน์, การสร้างนโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพแบบมีส่วนร่วม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (บริษัท บียอนด์ พับลิชชิง จำกัด, ๒๕๖๒), หน้า ๒๓.

ภาพที่ ๖.๑ ภาพแสดงความเชื่อมโยงระหว่างสุขภาพและปัจจัยกำหนดสุขภาพ

๖.๖ การพัฒนาสุขภาพองค์รวมที่ส่งผลโดยตรงในเรื่องอายุขัยของมนุษย์

สำหรับเรื่องของสุขภาพ ที่เกี่ยวข้องกับร่างกายและจิตใจ จึงเป็นมิติสำคัญลำดับต้น ๆ ของการก่อเกิดคุณภาพชีวิตที่ดี ในทางการแพทย์และสาธารณสุข โดยองค์การอนามัยโลกจึงได้มีการจัดประชุมว่า ด้วยการสร้างเสริมสุขภาพครั้งแรก ในปี พ.ศ. ๒๕๒๙ ที่กรุงออตตาวา (Ottawa) ประเทศแคนาดา (Canada) และได้ประกาศกฎบัตรออตตาวา เพื่อการสร้างเสริมสุขภาพขึ้น ซึ่งนิยามการส่งเสริมสุขภาพแนวใหม่ที่ตอบโจทย์ต่อกระบวนการเพิ่มขีดความสามารถของบุคคลและชุมชน เพื่อควบคุมตลอดจนสนับสนุนปัจจัยในการพัฒนาสุขภาพให้ยกระดับไปสู่เป้าหมายในการสร้างสุขภาพกาย สุขภาพจิตใจ และขยายไปสู่ระดับสังคมให้เกิดคุณภาพชีวิตเชิงบวก ประกอบไปด้วยกลยุทธ์การส่งเสริมสุขภาพ ๓ ประการ คือ

๑) การขึ้นนำด้านสุขภาพ (Advocacy) สุขภาพ เป็นทรัพยากรสำคัญประการหนึ่งของการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม และส่วนบุคคล รวมทั้ง เป็นมิติที่สำคัญของคุณภาพชีวิตที่เกี่ยวเนื่องกับปัจจัยต่าง ๆ ทั้ง การเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม

สิ่งแวดล้อม พฤติกรรม และชีววิทยา สามารถมีผลทั้งสนับสนุนและทางบั่นทอนต่อสุขภาพ กิจกรรมส่งเสริมสุขภาพมุ่งที่จะช่วยให้เงื่อนไขเหล่านี้ เป็นไปในทางสนับสนุน โดยการชี้นำเรื่องสุขภาพ

๒) การเพิ่มความสามารถ (Enabling) ให้ทุกคนบรรลุถึงศักยภาพสูงสุดด้านสุขภาพการ พร้อมเสริมสร้างสุขภาพมุ่งไปที่การบรรลุความเสมอภาคทางสุขภาพ การกระทำเพื่อส่งเสริมสุขภาพ มีจุดมุ่งหมายเพื่อลดข้อแตกต่างทางสภาวะสุขภาพในปัจจุบัน และสร้างความมั่นใจว่า ทุกคนมีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรต่าง ๆ ที่เท่าเทียมกัน เพื่อเพิ่มความสามารถของทุกคนให้มีสุขภาพที่ดีที่สุดเท่าที่เขาจะทำได้ ซึ่งรวมถึงการมีรากฐานที่มั่นคงภายใต้สิ่งแวดล้อมที่เอื้ออำนวยการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร ทักษะการดำรงชีวิต และโอกาสต่าง ๆ ในการตัดสินใจเลือกทางเลือกที่ถูกสุขลักษณะ คนเราไม่ว่าชายหรือหญิง จะไม่บรรลุถึงศักยภาพด้านสุขภาพดีที่สุดได้ ถ้าเขาไม่สามารถควบคุมปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งเป็นตัวกำหนดสภาวะสุขภาพของตนเอง

๓) การไกล่เกลี่ย (Mediating) ระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ที่แตกต่างกันในสังคม เพื่อจุดมุ่งหมายด้านสุขภาพ ปัจจัยกำหนดและความคาดหวังเกี่ยวกับสุขภาพ ไม่อาจให้ความมั่นใจได้ โดยองค์การในภาคสุขภาพโดยลำพังเท่านั้น ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้น คือ งานส่งเสริมสุขภาพ จำเป็นต้องอาศัยกิจกรรมอันเกิดจากความร่วมมืออย่างใกล้ชิดของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นรัฐบาล องค์การภาคอาสาสมัคร องค์การภาคสังคมและเศรษฐกิจอื่น ๆ องค์การเอกชน องค์การภาคท้องถิ่น ภาคอุตสาหกรรมและสื่อมวลชน คนทุกเพศวัย และสาขาอาชีพ ต้องมีส่วนร่วมเกี่ยวข้อง ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ครอบครัว และชุมชน กลุ่มวิชาชีพและกลุ่มสังคมอื่น ๆ โดยบุคคลด้านสุขภาพ มีหน้าที่หลักเป็นตัวกลางด้านสุขภาพ ไกล่เกลี่ยกลุ่มผลประโยชน์ที่แตกต่างกันในสังคม^{๓๑๘}

๖.๗ องค์ความรู้ทางแพทยศาสตร์และสาธารณสุขศาสตร์

จากความรู้ในดัชนีนี้ ชีวทัศน์คุณภาพชีวิตที่อ้างอิง เรื่องของสุขอนามัยหรือสภาวะเป็นหลัก จึงเป็นที่มาสำคัญขององค์ความรู้ทางแพทยศาสตร์ และ

^{๓๑๘} องค์การอนามัยโลก, ญัตติบรรทัดฐานเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพ (The Ottawa charter for Health Promotion), (กรุงเทพมหานคร: ธนาเพลส, ๒๕๕๖), หน้า ๑-๕.

สาธารณสุขศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสุขภาพองค์รวม ซึ่งจะนำไปสู่การตอบโจทย์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ยั่งยืนได้ด้วยเรื่องของสุขภาพะควบคู่กับองค์รวม ทั้งนี้สุขภาพองค์รวม (Holistic Health) จึงมีความหมายที่มองโลกและชีวิตว่า ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนสัมพันธ์กัน มิได้แยกส่วนเป็นเรื่อง ๆ อย่าง ๆ มองโลกเป็นหนึ่งไม่ได้แยกกาย แยกจิต มิได้แยกเรื่องทางสังคมและสิ่งแวดล้อมออกจากเรื่องสุขภาพ ฉะนั้นสุขภาพองค์รวมจึงมีความหมายว่า การดูแลสุขภาพบุคคลให้มีความสมดุลทั้งด้านร่างกายและจิตใจ หมายรวมถึงอารมณ์ สิ่งแวดล้อม และสังคม รวมทั้งสามารถปฏิบัติหน้าที่ตามความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างผสมผสานกับความเชื่อของมนุษย์ เพราะพฤติกรรมและสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนเป็นเครื่องบ่งชี้ความเป็นองค์รวมของบุคคล เพื่อให้คำแนะนำหรือการช่วยเหลือ ต้องเป็นการช่วยคนซึ่งเป็นองค์รวมของกาย จิต วิญญาณ และสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ ลักษณะสำคัญของสุขภาพแบบองค์รวม จึงต้องประกอบไปด้วย

- ๑) มุ่งเน้นความเป็นปกติสุข
- ๒) มุ่งเน้นที่ตัวบุคคลไม่ใช่โรค
- ๓) มุ่งเน้นที่การส่งเสริมและดูแลรักษาสุขภาพโดยให้ความหมายเช่นเดียวกับการหายจากโรคภัยไข้เจ็บได้
- ๔) มุ่งปรับทัศนคติขณะเจ็บป่วยว่า เป็นโอกาสที่ช่วยให้บุคคลสามารถพัฒนาจนเจริญงอกงามได้^{๓๑๙}

นอกจากนี้ จากอดีตสู่ปัจจุบัน จะพบว่า มนุษย์พยายามเรียนรู้ถึงหลักพื้นฐานในการดูแลสุขภาพองค์รวมที่เรียกว่า อายุรเวท (Ayurveda) ซึ่งเป็นคำที่มาจากภาษาสันสกฤตว่า อายุส ซึ่งแปลว่า ชีวิต และเวท ซึ่งแปลว่า ศาสตร์ รวมความจึงแปลว่า ศาสตร์แห่งชีวิต (Science of Life)

ทั้งนี้ อายุรเวท มีพื้นฐานจากศาสนาฮินดู เป็นองค์รวมของวิชาการ ศาสนา และปรัชญา เป็นสาขาหนึ่งของพระเวทที่มีมานานกว่า ๔,๐๐๐ ปี มาแล้ว โดยถือว่ามนุษย์เป็นจักรวาลย่อย (Microcosms) การมีอยู่เป็นอยู่ของแต่ละบุคคล ไม่สามารถแยกได้จากจักรวาลใหญ่ (Macrocosms) ที่อยู่รอบได้ในส่วนของสุขภาพนั้น สุขภาพ

^{๓๑๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), คำแนะนำในการเรียนรู้ดูแลสุขภาพแบบองค์รวม, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.life.ac.th/librapage/ebook/pdf>, (สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๐).

ที่ดี ได้แก่ การปราศจากความเจ็บป่วย และการมีชีวิตอยู่อย่างสมบูรณ์ทั้งทางกาย จิตใจ และจิตวิญญาณ โดยถือองค์ประกอบของมนุษย์ด้วยปัญจมหากูตะ (5 Elements) ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ และอากาศ (ช่องว่าง) ในระบบสรีระของมนุษย์ ปัญจมหากูตะ จะรวมเป็น ๓ กลุ่ม เรียกว่า โทษะ (Dosha) ได้แก่ วาตะ (Vata) คือ อากาศรวมกับลม ปิตตะ (Pitta) คือ ไฟรวมกับน้ำ และ กฬะ (Kapha) คือ ดินรวมกับน้ำ บุคคลทั้งหลาย จึงอาจแบ่งออกได้เป็นกลุ่มโทษะที่เด่นแตกต่างกัน ตามรูปธรรมที่สังเกตได้ภายนอก สำหรับการเกิดโรคนั้น ศาสตร์ทางอายุรเวทเชื่อว่า มาจาก ๓ ปัจจัย สาเหตุ ได้แก่ โทษะไม่สมดุล องค์ประกอบย่อยของธาตุในร่างกายไม่ทำหน้าที่อย่างสมบูรณ์ จึงก่อเกิดโทษะที่ไม่สมดุล และโสตรตัส (strotus) คือ ช่องทางทุกชนิดในร่างกาย เช่น ทางเดินอาหาร หลอดเลือด ฯลฯ เกิดอาการตีบตัน ไหลเวียนไม่สะดวก เกิดการสะสมจนเกิดโรคได้

นอกจากนี้ การวินิจฉัยโรคของวิธีทางอายุรเวท จะพิจารณาจากโทษะเด่นของแต่ละบุคคล แล้วจึงเลือกใช้วิธีการรักษาด้วยสมุนไพรที่มีมหากูตะเด่น และนำมาเข้าลักษณะสมดุลธาตุให้เกิดขึ้นได้กับอาการของโรค ทั้งนี้ โดยสรุปแล้ว อาจแบ่งได้เป็น ๒ แนวทาง ควบคู่กันกับการรักษาด้วยสมุนไพร ได้แก่ การรักษาทางกายและการรักษาทางจิตใจ (Mantra and Yantra) โดยใช้หัวใจสำคัญของการมุ่งเน้นการบำรุงรักษาชีวิตให้เกิดความสมดุลและสมบูรณ์ตลอดเวลา เพื่อมิให้เกิดอาการเจ็บป่วย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อขจัดพิษออกจากร่างกาย ทำลายพิษในร่างกาย และมุ่งเน้นความสมดุลทั้งกายและจิตในแต่ละช่วงวัย ในชีวิตมีกระบวนการให้ปฏิบัติตนอย่างสม่ำเสมอทั้งในช่วงวัน ช่วงปี และ ช่วงอายุ เรียกว่า “จรียา” (Charya) และการฝึกโยคะอาสนะ (Yoga Asana)^{๓๒๐}

สำหรับศาสตร์อายุรเวทในฐานะศาสตร์แห่งความเป็นผู้มีอายุยืน และส่งเสริมสุขภาพในทางบวกความงามตามธรรมชาติ และมีการบันทึกไว้เมื่อประมาณ ๒.๕๐๐ ปี ที่ล่วงมาแล้ว แต่สามารถนำมาบูรณาการเข้ากันได้ดีกับ รูปแบบของการบำบัดรักษาด้วยพลังจักรวาล ที่มีการใช้กันอยู่ในสังคมปัจจุบัน ทั้งนี้ อายุรเวทสอนให้รู้ถึงการรักษาระดับความสมดุลของพลังในร่างกายจากธาตุทั้ง ๕ ได้แก่ ดิน น้ำ ลม

^{๓๒๐} เฉลียว ปิยะชน, อายุรเวทศาสตร์แห่งชีวิต, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://pg.pharm.su.ac.th/activity/india/ayurveda.htm> (สืบค้นวันที่ ๑ ธันวาคม ๒๕๖๐).

ไฟ และอากาศ จุดประสงค์ของอายุรเวท ก็คือ การเอาพลังเหล่านี้ ให้เข้ามาประสานกันอย่างราบรื่น เพื่อจะได้เสริมสุขภาพกาย อารมณ์ และความเจริญเติบโตทางจิตวิญญาณได้อย่างเต็มที่ การบำบัดรักษาด้วยหลักการด้านอายุรเวทนั้น ได้รับการออกแบบมา เพื่อจะทำให้พลังต่าง ๆ มีความสมดุล ราบรื่นมากกว่าจะให้ความสนใจกับความไม่สมดุลที่แสดงออกให้เห็นอยู่นั้น ซึ่งหมายถึง อายุรเวท มุ่งประเด็นสนใจไปยังสาเหตุแห่งโรคร้ายไข้เจ็บ มากกว่าจะสนใจกับอาการ และในแต่ละบุคคลต่าง ก็มีความสมดุลหรือมีการประสานประสานระหว่างพลังในร่างกายนี้ อย่างเป็นทางการเฉพาะตัว^{๓๒๑}

๖.๘ การพัฒนาสุขภาพองค์รวมเรื่องอายุขัยของมนุษย์

ในปัจจุบันนี้ การพัฒนาสุขภาพองค์รวมที่ส่งผลโดยตรงในเรื่องอายุขัยของมนุษย์ ในทางการแพทย์และสาธารณสุขถือว่า เป็นอีกดัชนีชี้วัดความสมบูรณ์แข็งแรงทางกายภาพของการดำรงชีวิตมนุษย์แต่ละคน ก็คือ ผลการวิจัยที่นักวิทยาศาสตร์ทางการแพทย์ได้ศึกษาเกี่ยวกับเซลล์ที่ประกอบเป็นชีวิตมนุษย์ ได้ค้นพบว่า เซลล์แต่ละเซลล์ มีอายุยืนยาวต่อเนื่องเฉลี่ยถึง ๑๑๐ ปี แต่เมื่อเซลล์เหล่านี้รวมประกอบเป็นชีวิตแล้ว ทำไมจึงตายแต่อายุยังน้อยกว่านั้น ทางทางการแพทย์พบสาเหตุว่า เป็นเพราะการไม่ระวังรักษาสุขภาพอนามัยของตนให้ดีเพียงพออยู่เสมอ นั่นคือการมีพฤติกรรมที่บั่นทอนสุขภาพและอายุขัย อาทิ การสูบบุหรี่เข้าไปทำลายปอด หรือการดื่มแอลกอฮอล์เข้าไปทำลายตับและสมอง หรือการขาดการระวังในอุบัติเหตุ หรือในอาหารที่รับประทานก็ดี ตลอดจนสภาวะแวดล้อมที่ไม่ดีเป็นมลพิษ ซึ่งในทางวิทยาศาสตร์ มีผู้เชี่ยวชาญทางสรีรวิทยาของสหรัฐอเมริกา ได้กล่าวว่า อวัยวะต่าง ๆ ของคนและสัตว์สามารถใช้งานได้ถึง ๖-๗ เท่าของอายุ นับแต่เกิดจนถึงระยะที่จะผสมพันธุ์ได้ อย่างเช่น สุนัขจะผสมพันธุ์ได้เมื่ออายุราว ๑ ปี ครึ่งถึง ๒ ปี และจะมีชีวิตอยู่ได้ประมาณ ๑๐-๑๔ ปี คนเราเป็นหนุ่มสาวเมื่ออายุ ๑๖ ปี ก็ควรจะมียูยืนถึง ๙๖-๑๑๒ ปี ได้อย่างสบาย ๆ และหากกล่าวโดยสรุปแล้ว ชีวิตของมนุษย์โดยัวเฉลี่ย จึงน่าจะมีอายุเฉลี่ยปานกลางถึง ๑๑๐ ปี ซึ่งในทางพระพุทธศาสนา ได้กล่าวไว้

^{๓๒๑} ศีขริน เฟื่องฟ้า, อายุรเวทศาสตร์แห่งชีวิต , (กรุงเทพมหานคร: เฟื่องฟ้า, ๒๕๔๖), หน้า ๑-๕.

ในพระไตรปิฎกว่า อายุเป็นเครื่องรองรับความสุข ลาภ ยศ ทรัพย์สิน เงินทอง อันเป็นความสุขทางโลกเท่านั้น ซึ่งหมายถึงว่า ถ้าเรามีความสุขสมบูรณ์ ด้วยลาภยศ ศฤงคารประการใดก็ตาม แต่ถ้าเราตายเสียในวัยอันไม่สมควรแล้ว เช่นนี้จะมีประโยชน์อันใด^{๓๒๒}

นอกจากนี้ จากผลการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับดัชนีชี้วัดอายุขัยตัวใหม่ ที่เป็นข้อพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์กายภาพ เพื่อส่งเสริมสุขภาพองค์รวมให้สืบทอดอายุขัยมนุษย์ให้ยืนยาวได้อย่างต่อเนื่องตลอดช่วงชีวิต ก็คือ การค้นพบสารพันธุกรรมที่เรียกว่า ทีโลเมียร์ ซึ่งเป็นโมเลกุลของรหัสพันธุกรรมในเซลล์ต่าง ๆ ที่เรียงตัวอยู่แบบขั้นบันไดบนโครโมโซมในร่างกายมนุษย์ถึง ๒๓ คู่ ที่ปลายของโครโมโซมเป็นที่ตั้งของทีโลเมียร์ ฉะนั้น ทีโลเมียร์ จึงมีทั้งหมดในร่างกายเราถึง ๙๒ อัน สิ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับทีโลเมียร์คือ มันจะทำหน้าที่ป้องกันไม่ให้ข้อมูลรหัสพันธุกรรมถูกทำลายไประหว่างการแบ่งตัวของเซลล์ หากไม่มีทีโลเมียร์ ข้อมูลทางพันธุกรรมจะถูกทำลายไประหว่างการแบ่งตัวของเซลล์ทีโลเมียร์ จึงเข้าไปเกี่ยวข้องกับการควบคุมระบบพันธุกรรมทั้งหมดในร่างกายรวมไปถึงเรื่องอายุขัยของมนุษย์ และปรากฏการณ์สำคัญ ที่เกิดขึ้นในวัยชราของมนุษย์ ที่ทางการแพทย์ค้นพบก็คือ ทีโลเมียร์ จะสั้นลงตามอายุที่มากขึ้นเรื่อย ๆ หากสามารถชะลอการสั้นลงของทีโลเมียร์ได้ ก็จะทำให้การเสื่อมชราภาพและการยืดอายุเป็นไปได้จริง

ปัจจัยที่ทางการแพทย์ พบว่า ส่งผลต่อการหดสั้นลงของทีโลเมียร์ในระดับที่ช้าลง คือ การใช้เอนไซม์ที่ชื่อ “ทีโลมิเรส” ทั้งนี้ การจะลดอัตราการหดสั้นลงของทีโลเมียร์ และเพิ่มประสิทธิภาพให้ทีโลมิเรส ซึ่งทำหน้าที่ในร่างกายได้ดียิ่งขึ้น จำเป็นต้องลดการดื่มแอลกอฮอล์ หลีกเลี่ยงมลภาวะ ความเครียด อารมณ์นอนไม่หลับ ขาดการออกกำลังกาย และการใช้ชีวิตแบบเร่งรีบในปัจจุบัน จนไม่มีเวลารับประทานอาหารเช้าและพักผ่อนไม่เพียงพอ การเริ่มต้นรับประทานแต่อาหารที่มีประโยชน์ต่อร่างกาย การลดน้ำหนักส่วนเกิน การเลิกยาเสพติดทุกชนิด ไม่เครียด จึง

^{๓๒๒} เฉก ธนะสิริ, *ทำอย่างไรชีวิตจะยืนยาวและมีความสุข*, (กรุงเทพมหานคร: อินสปายร์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๐๖- ๑๐๗.

จะส่งผลให้ทีโลเมียร์ ไม่หดสั้นลงจนเกินไป แม้สูงอายุ ร่างกายก็จะมีแข็งแรง ได้อ่อนเียว และมีอายุยืนยาวได้^{๓๒๓}

ดังนั้น หากมนุษย์เราสามารถบริหารจัดการชีวิตให้สมดุล มีวินัยในการลดความเสี่ยงต่อปัจจัยในการทำลายสุขภาพ และหันมาตระหนักในเรื่องจิตภาพ และรู้จักส่งเสริมพฤติกรรมที่สอดคล้องต่อปัจจัยที่ช่วยให้อายุยืนยาวได้ตามข้อค้นพบเกี่ยวกับสารพันธุกรรมที่เรียกว่า ทีโลเมียร์ ข้างต้น ก็จะเป็นอีกหนึ่งทางเลือกในการดูแลสุขภาพองค์รวมให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นสอดคล้องกับ ข้อค้นพบของงานวิจัยทางวิทยาศาสตร์ เพื่อการสาธารณสุข ที่ได้สรุปผลจากการศึกษาถึงสาเหตุที่ทำให้อายุยืนยาว และมีสุขภาพองค์รวมที่เหมาะสมจำเป็นต้องประกอบไปด้วยปัจจัย ดังต่อไปนี้

๑) พันธุกรรม กล่าวคือ คนที่เกิดมาจากครอบครัวที่อายุยืนก็มักจะอายุยืน คนที่เกิดมาจากครอบครัวที่อายุสั้น ก็มักจะอายุสั้นเป็นไปตามพันธุ์

๒) สิ่งแวดล้อม หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวเรา ผู้ที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี อายุจะยืนกว่าผู้อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดี

๓) โภชนาการ ผู้ที่ได้รับโภชนาการที่ดี กินอาหารที่มีประโยชน์ เน้นคุณค่าของอาหาร อายุจะยืนยาวกว่าผู้ที่กินอาหารไม่ถูกต้อง

๔) การออกกำลังกาย มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ และมีความจำเป็นจะต้องออกกำลังกายอยู่เสมอ ร่างกายจะสมบูรณ์ แข็งแรง จะยืนยาว จะต้องออกกำลังกาย เพราะการออกกำลังกาย จะทำให้มีการไหลเวียนโลหิตที่ดี ขับถ่ายที่ดี แต่ทั้งนี้ การออกกำลังกายจะต้องออกสม่ำเสมอตั้งแต่เด็กจนตาย ผู้สูงอายุก็ออกกำลังกายได้ โดยออกกำลังกายให้เหมาะสมกับสภาพร่างกาย ความคิดที่ว่าอายุยืนเพราะนั่ง กินนอนกิน ไม่ได้ทำอะไร เป็นความคิดที่ผิด เพราะธรรมชาติสร้างร่างกายให้เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา ถ้าอวัยวะส่วนใดของร่างกายไม่ได้ใช้งาน และไม่ได้เคลื่อนไหวจะนำไปสู่การเป็นอัมพาตได้^{๓๒๔}

^{๓๒๓} พญ.วลัยรัตน์ ธรรมจริย, ความยาวของทีโลเมียร์,ดัชนีชี้วัดอายุขัยตัวใหม่, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.e-vitalife.com/index.phpMmact=News>, (สืบค้นวันที่ ๒๙ ตุลาคม ๒๕๖๐).

^{๓๒๔} บรรลุ ศิริพานิช,ทำอย่างไรอายุจึงยืนยาวอย่างมีความสุข ในคนไทยอายุยืน, (กรุงเทพมหานคร: องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๒๙), หน้า ๒๒-๓๓.

สำหรับในสถาบันเวชศาสตร์ผู้สูงอายุ กรมการแพทย์ ยังได้ศึกษาคุณลักษณะของผู้สูงอายุไทย ที่มีอายุเกิน ๑๐๐ ปี พ.ศ. ๒๕๓๙ พบว่า หน้าที่ ๆ จะต้องกระทำให้ครบถ้วนทั้ง ๙ ประการ โดยต้องไม่ละเลยและต่อเนื่อง รวมทั้งควรเริ่มตั้งแต่เยาว์วัย เพื่อให้มีสุขภาพที่ดีและอายุยืนยาวอย่างแข็งแรง คือ อาบน้ำทุกวัน แปรงฟันให้สะอาดอย่างน้อย วันละ ๒ ครั้ง กินอาหารสะอาด วันละ ๓ มื้อให้ครบ ๕ หมู่ ออกกำลังกายอย่างน้อย ๓ ครั้งต่อสัปดาห์ ครั้งละไม่เกิน ๓๐ นาที ดื่มน้ำสะอาด อย่างน้อย ๖-๘ แก้ว พักผ่อนให้เพียงพอ วันละ ๖-๘ ชั่วโมง ปลอดภัยจากสิ่งเสพติด คบหาญาติมิตร ใกล้ชิดครอบครัว ดูแลบ้านเรือน ของใช้ เสื้อผ้า ให้สะอาดน่าใช้ ตรวจสอบสุขภาพให้ถนัด อย่างน้อยปี ละ ๑ ครั้ง ฝึกฝนในธรรม ประกอบกรรมดีอารีต่อผู้อื่น^{๓๒๕}

สำหรับข้อเสนอแนะจากการค้นพบข้างต้น มีกรณีของการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับแนวทางการดูแลสุขภาพองค์รวมของต่างประเทศ โดยเฉพาะผู้สูงอายุ พบข้อมูลที่น่าสนใจทางการแพทย์ว่า มีผลการเก็บข้อมูลทางด้านพฤติกรรมของคนที่อยู่ในเมืองบอสตัน รัฐนิวอิงแลนด์ ประเทศสหรัฐอเมริกา จำนวน ๑๖๙ คน ที่มีอายุเกิน ๙๐ ปี แต่มีสุขภาพกายและใจที่ดีตามแนวทางวิถีการดูแลสุขภาพองค์รวม ได้ข้อสรุปว่า คนกลุ่มนี้ ส่วนใหญ่มีลักษณะที่เหมือนกัน ดังนี้

- ๑) ไม่ซึมเศร้า
- ๒) สามารถที่จะปรับตัวได้เมื่อต้องเผชิญกับความเครียดและการสูญเสีย
- ๓) มีความตื่นตัวทางสติปัญญาสูง
- ๔) มีอารมณ์ขัน
- ๕) มีกิจกรรมทางสังคม และได้รับการยอมรับจากสังคม
- ๖) ไม่อ้วนลงพุง ไม่ใช้น้ำดื่มเหล้าหรือสูบบุหรี่^{๓๒๖}

ในขณะที่ปัจจัยพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ ได้แก่ ปัจจัยด้านอายุ เพศ สังคมขนบธรรมเนียมประเพณี สภาพที่อยู่อาศัย แบบ

^{๓๒๕} สถาบันเวชศาสตร์ผู้สูงอายุ กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข, ๙ ประการเพื่อชีวิต สดใสในวัยอายุยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: เพ็ญฟ้า, ๒๕๔๖), หน้า ๑-๕.

^{๓๒๖} Dr. Patricia Bloom, *Introduction to Healthy Aging*, (New York University: Mount Sinai Medical Center, 1998), p. 225.

แผนการดำเนินชีวิต ภาวะสุขภาพ ระบบบริการสุขภาพ แหล่งประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต และประสบการณ์ที่สำคัญในชีวิต^{๓๒๗}

จะสังเกตได้ว่า สุขภาพองค์รวมมีหลากหลายมิติ ขึ้นอยู่กับบริบทในการวางกรอบแนวคิดสู่การปฏิบัติเพื่อครอบคลุมเป้าหมายสำคัญ ในเรื่องการดูแลสุขภาพกายและใจให้มีความสมดุลนั่นเอง โดยเฉพาะในทางกายภาพ ต้องสามารถกำหนดตัวชี้วัดระดับคุณภาพได้อย่างชัดเจน มีเครื่องมือหรือวิธีการตรวจสอบได้อย่างเป็นรูปธรรม เป็นลักษณะของกระบวนการพัฒนาคุณภาพชีวิต ที่มีความต่อเนื่องลักษณะหนึ่งเนื่องจากเกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิตแบบรอบด้าน ทั้งนี้ จากผลสรุปข้อมูลของกองการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข ได้รวบรวมข้อสรุปพื้นฐานสำคัญในภาพรวมทั้งหมดของสุขภาพองค์รวมไว้ ดังนี้

๑) สุขภาพองค์รวมให้คุณค่าของคำว่า สุขภาพ หมายถึง การปรับ แก้ไข และพัฒนาให้เกิดการมีสุขภาวะที่ดีอย่างต่อเนื่อง ไม่ใช่เพียงแค่การไม่เจ็บป่วย

๒) สุขภาวะของเราจะเป็นแบบเดียวกันกับที่วิถีชีวิตเรา เป็นการรู้จักเลือกบริโภคสิ่งใดเข้าสู่ทั้งร่างกายและจิตใจ จะมีส่วนกำหนดสุขภาวะกายและใจของบุคคลคนนั้น

๓) การป้องกันโรคและส่งเสริมสุขภาพเป็นเรื่องสำคัญที่สุด หลักการของสุขภาพองค์รวมจะเน้นการพัฒนาการมีสุขภาพดีให้สูงขึ้นเรื่อย ๆ จนให้ดียิ่งมถึงที่สุด โดยให้ทบทวนพฤติกรรมในแต่ละวันที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพอย่างไรบ้าง ค้นหาและปฏิบัติพฤติกรรมที่เหมาะสม เพื่อเรียนรู้ถึงความรู้สึกที่ดีของการมีพลังในชีวิต และพร้อมที่จะสร้างและสะสมพฤติกรรมและพลังดังกล่าวไปในอนาคต

๔) สุขภาพองค์รวมเน้นการให้คุณค่าต่อวิถีการดำรงชีวิต ให้มีความสำคัญกับกระบวนการทางการศึกษา และสร้างความรับผิดชอบ ให้แต่ละบุคคลได้พยายามดูแลตนเอง ให้มีสุขภาวะที่สมดุลและสมบูรณ์

๕) เมื่อมีสภาวะความเจ็บป่วย การแพทย์องค์รวม (Holistic Medicine) จะใช้หลักการแบบองค์รวมในการแลกเปลี่ยนเรื่องการรักษา และการดูแลสุขภาพกับ

^{๓๒๗} Orem, D.E. **Nursing Concept of Practice**. 4 ed., (St. Louis: Mosby Year Book, 1991), pp. 136 -138.

คนไข้ โดยการเยียวยาแบบธรรมชาติ (Natural Healing System) และพิจารณาปัจจัยทั่วทั้งตัวคนและสถานการณ์ที่เกี่ยวข้อง^{๓๒๘}

บทสรุป

การดูแลสุขภาพองค์รวม เพื่อสนองต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยการดูแลสุขภาพ ในการดำเนินชีวิตประจำวัน จึงประกอบไปด้วย ๓ ระดับ ได้แก่ ระดับบุคคล ระดับครอบครัว และระดับชุมชน หรือสังคม โดยที่แบ่งความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นอย่างสมดุล เป็นองค์รวมระหว่างคนต่อคน และระหว่างคนต่อธรรมชาติ ซึ่งต้องสะท้อนออกมาในรูปแบบการดำเนินชีวิตอย่างมีสติ ส่งผลให้อยู่เย็นเป็นสุข มีวิธีการดำเนินชีวิตที่เชื่อมโยงกาย จิต สิ่งแวดล้อม และสังคมด้วยปัญญาและยกระดับจิตวิญญาณให้เข้าสู่ดุลยภาพในทุกมิติ ซึ่งจะส่งผลในการตอบโจทยโดยตรงต่อการพัฒนาร่างกายและจิตใจ ให้เกิดเป็นรูปธรรมได้อย่างแท้จริง ซึ่งหลักการดูแลสุขภาพองค์รวมยังสามารถนำไปบูรณาการร่วมกันกับหลักคิด

ดังนั้น ต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนใน ๓ มิติ คือ การพัฒนาคนให้มีคุณธรรมนำความรู้ โดยมุ่งให้เกิดการเสริมสร้างความรู้ตามความเหมาะสมของคนทุกกลุ่มทุกวัย เพื่อให้สามารถรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง ก้าวสู่สังคมฐานความรู้ได้อย่างมั่นคง และสนับสนุนการเพิ่มขีดความสามารถของประเทศ ในขณะเดียวกัน มุ่งเสริมสร้างคนไทยให้มีสุขภาพที่ดี ควบคู่กับการเสริมสร้างคนไทยให้อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสันติสุข การคุ้มครองทางเศรษฐกิจและสังคม กระบวนการยุติธรรม การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ และมีความปลอดภัยในการดำเนินชีวิตตัว

^{๓๒๘} กรมแพทย์ทางเลือก,สุขภาพองค์รวม,[ออนไลน์],แหล่งที่มา: <http://www.academia.edu/>, (๑๘ มีนาคม ๒๕๖๐).

แบบฝึกหัดท้ายบท

๑. ให้นิสิตอธิบายองค์ประกอบของการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืนมาให้เห็นชัดเจน
๒. การศึกษานำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืนได้อย่างไร จงอธิบายมาให้เห็นชัดเจน
๓. การดูแลสุขภาพองค์รวมมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืนได้อย่างไร จงอธิบายมาให้เห็นชัดเจน
๔. คุณภาพชีวิตที่มีหลากหลายมิติที่เกี่ยวข้อง ควรครอบคลุมใน ๔ มิติ คืออะไร จงอธิบาย
๕. การดูแลสุขภาพองค์รวม เพื่อสนองต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยการดูแลสุขภาพ ภาวะ มีเท่าไร อะไรบ้าง อธิบาย
๖. จงสรุปข้อมูลพื้นฐานสำคัญในภาพรวมทั้งหมดของสุขภาพองค์รวมไว้ มาพอสังเขป
๗. ลักษณะของผลกระทบทางสุขภาพ แบ่งเป็นกี่ประเภท คืออะไรบ้าง
๘. การพัฒนาสุขภาพองค์รวมที่ส่งผลโดยตรงในเรื่องอายุขัยของมนุษย์ ในทางการแพทย์และสาธารณสุข อย่างไร จงอธิบาย
๙. การส่งเสริมให้คนไทยให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ต้องจัดการองค์ความรู้อย่างไรบ้าง อธิบาย
๑๐. การศึกษาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืนของคนไทยในสังคมปัจจุบัน ควรเป็นเช่นไร อธิบาย

เอกสารอ้างอิงประจำบท

กรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย. รายงานคุณภาพชีวิตของคนไทยในชนบท.

กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์, ๒๕๕๕.

กรมสุขภาพจิต. คู่มือการจัดกิจกรรม“ฝึกคิดแก้ปัญหาพัฒนา EQ” (สำหรับศูนย์เพื่อนใจวัยรุ่น). พิมพ์ ครั้งที่ ๑. นนทบุรี : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๔๗.

กนกวรรณ ชูชีพ. คุณภาพชีวิตการทำงานของข้าราชการในจังหวัดชายแดนภาคใต้. วิทยานิพนธ์ รปม.(รัฐประศาสนศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๑.

กุสุมา โกศล. คุณภาพชีวิตของเกษตรกรชาวสวนยางในยุคเศรษฐกิจถดถอย : ศึกษากรณีจังหวัดสุราษฎร์ธานีและนครศรีธรรมราช. วิทยานิพนธ์ รปม.(รัฐประศาสนศาสตร์). คณะรัฐประศาสนศาสตร์ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๕.

กุหลาบ รัตนสัจธรรม และคณะ. รายงานการวิจัย เรื่องการพัฒนารูปแบบที่เหมาะสมในวิธีการดำเนินงานวางแผนพัฒนาคุณภาพชีวิต ตามเกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐานในระดับหมู่บ้าน จ.ชลบุรี. คณะพยาบาลศาสตร์ : มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๓๕.

กรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย. รายงานคุณภาพชีวิตของคนไทยในชนบท.

กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์, ๒๕๕๕.

กระทรวงศึกษาธิการ. พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๔๕ และ (ฉบับที่ ๓) พ.ศ. ๒๕๕๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เดอะบุคส์, ๒๕๕๖.

เอก ธนะสิริ. ทำอย่างไรชีวิตจะยืนยาวและมีความสุข. กรุงเทพมหานคร : อินสปายร์. ๒๕๕๔.

ฉัตรไชย รัตนไชย. การประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์แห่ง มหาวิทยาลัย: กรุงเทพมหานคร, ๒๕๕๓.

เดชรัตน์ สุขกำเนิด. วิชัย เอกพลากร และ ปัตพงษ์ เกษสมบูรณ์. เอกสารชุด : การประเมิน ผลกระทบทางสุขภาพ เล่มที่ ๒ เรื่อง “แนวความคิดการประเมินผล

- กระทบทางสุขภาพ” เพื่อปฏิรูประบบสุขภาพ. นนทบุรี : สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข, ๒๕๔๕.
- นิพนธ์ คันทเสรี. **คุณภาพชีวิตสำหรับสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกรรมการป้องกันและปราบปรามยาเสพติดนิพนธ์, ๒๕๕๐.
- นิศารัตน์ ศิลปะเดช. **รายงานวิจัยเรื่อง การรับรู้คุณภาพชีวิตและการปฏิบัติตนเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวชุมชนแออัดในเขตธนบุรี**. กรุงเทพฯ : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์สถาบันราชภัฏธนบุรี, ๒๕๓๘.
- บรรลุ ศิริพานิช. **ทำอย่างไรอายุจึงยืนยาวอย่างมีความสุข ในคนไทยอายุยืน**. กรุงเทพมหานคร : องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๒๙.
- ประเวศ วะสี. **สุขภาพในฐานะอุดมการณ์ของมนุษย์**. สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพ : สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข จ.นนทบุรี, ๒๕๔๓.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมอดพุทธศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓.
- _____. **พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๐.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินเตอร์แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖.
- พวงรัตน์ บุญญานุรักษ์. **การบันทึกทางการแพทย์พยาบาล**. ภาควิชาการพยาบาลศึกษาคณะครุศาสตร์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- พิชิต พิทักษ์เทพสมบัติ. **๑๒ แนวคิดทางรัฐประศาสนศาสตร์ : ความหมาย การวัด**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. อ้างอิงจาก Hugh. กรุงเทพฯ : เสมาธรรม, ๒๕๔๘.
- พนิชฐา พานิชชีวะกุล. **การพัฒนาเครื่องมือวัดคุณภาพชีวิตเป็นสถิติ สำหรับผู้สูงอายุในชนบท**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต (การพยาบาลสาธารณสุข). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๘.
- ยุพา อุดมศักดิ์. **แนวความคิด หลักการและวิธีการทางประชากรศึกษา ในเอกสารประกอบการประชุมเรื่องบทบาทสุขศึกษาประชากรศึกษา ในการแก้ปัญหาประชากรและสาธารณสุข**. นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๐๕.

- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ : นาม
มีบุ๊คส์ พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖.
- รณรุทธิ์ บุตรแสนคม. รายงานการวิจัยเรื่อง คุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในเขตชนบท
จังหวัด มหาสารคาม ร้อยเอ็ด และกาฬสินธุ์. มหาสารคาม.
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๐.
- วิพุธ พูลเจริญ. สุขภาพ:อุดมการณ์และยุทธศาสตร์ทางสังคม.รายงานการศึกษา
ประกอบการ ปฏิรูประบบสุขภาพและการร่างพระราชบัญญัติสุขภาพ
แห่งชาติ. สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข. นนทบุรี, ๒๕๔๔.
- วิชัย โชควิวัฒน์. การศึกษาว่าด้วย ๔ มิติของสุขภาพ. วิจัยระบบสาธารณสุข ปีที่ ๓.
๒๕๕๐.
- วิเชียร วิทยอุดม. พฤติกรรมองค์การ. อ้างอิงจาก Alderfer. 1969. กรุงเทพฯ : อีร
ฟิล์มและไซเท็กซ์, ๒๕๔๘.
- ศิริน พึ่งฟ้า. อายุรเวชศาสตร์แห่งชีวิต. กรุงเทพมหานคร : เพ็ญฟ้า, ๒๕๔๖.
- สำนักงาน ก.พ. การศึกษาเพื่อพัฒนาเกณฑ์มาตรฐานตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตของ
ข้าราชการ. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน
สำนักงาน ก.พ., ๒๕๕๒.
- สมจิตต์ สุพรรณทัศน์ และนิภา มนูญปัจจุ. ประชากรกับคุณภาพชีวิต.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศรีอนันต์, ๒๕๒๕.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.). แผนพัฒนา
เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ (พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙).
กรุงเทพมหานคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๕๔.
- สถาบันเวชศาสตร์ผู้สูงอายุ กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข. ๙ ประการเพื่อ
ชีวิตสดใสในวัยอายุยืน. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : เพ็ญฟ้า,
๒๕๔๖.
- สวัสดี ภูทอง. การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้จากประสบการณ์เพื่อส่งเสริมคุณภาพ
ชีวิต สำหรับผู้ใหญ่ในชุมชนชนบทภาคเหนือ. วิทยานิพนธ์ (ค.ด.)
การศึกษานอกระบบโรงเรียน. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์หา
วิทยาลัย, ๒๕๔๖.

- สุทธิพงศ์ บุญผดุง. รายงานการวิจัย เรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุใน
ท้องถิ่น โดยใช้โรงเรียนเป็นฐานตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง (ระยะที่ ๑).
กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๕๔.
- สุดสาคร หิ่อ้น. คุณภาพชีวิตการทำงานของข้าราชการกรมส่งเสริมการเกษตร :
ศึกษาเฉพาะกรณีข้าราชการสังกัดกรมส่งเสริมการเกษตรสวนกลาง.
ภาคินพนธ์. คณะพัฒนาสังคม : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์,
๒๕๔๔.
- อำพล จิตวัฒน์. การสร้างนโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพแบบมีส่วนร่วม.พิมพ์ครั้งที่
๔. บริษัทปิยอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๒๒.
- องค์การอนามัยโลก. กฎบัตรออตตาวาเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพ (The Ottawa
charter for Health Promotion). กรุงเทพมหานคร : ธนาเพลส, ๒๕๕๖.
- อัมทิพย์ อนิสตา. คุณภาพชีวิตของครูที่ส่งผลต่อการปฏิบัติงานตามมาตรฐาน
วิชาชีพครู. ในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา
กาญจนบุรี เขต ๔.วิทยานิพนธ์ ศศ.ม.(บริหารการศึกษา). กรุงเทพฯ :
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๕.

หนังสือภาษาอังกฤษ

- George. B.K. & Berson. D.A. A Multidisciplinary Concept analysis of
Quality of life. Western Journal of Nursing Research. 21, 1989.
- Fisher. R. Personal Values and Individual Quality of Life in Palliative care
Patients. Journal of Pain and Symptom Management. 30, 1992.
- McMahon. D. M. Happiness : a history. New York : Atlantic Monthly Press,
2005.
- Maslow. A.H. Motivation and Personality. New York : Harper & Row,
1954.
- WHO. Health Impact Assessment .Main Concept and Suggested Approach.
Gothenburg Consensus paper, 1999.
- Dr. Patricia Bloom. Introduction to Healthy Aging. New York University :
Mount Sinai Medical Center.1998.

Orem. D.E. **Nursing Concept of Practice**. 4 ed.. (St. Louis : Mosby Year Book. 1991.

Campbell. Aspirations. Satisfaction and fulfillment. In A. Campbell and P.E. Converse (eds.). **The Human Meaning of Social Change**. New York : Russel Sage Foundation. 1972.

Berghorn. F.S.. Schafer. ID.E. & Associates. **The dynamic of aging**. Colorado : West view. 1981.

The WHOQOL GROUP. **The World Health Organization Quality of Life Assessment (WHOQOL)**: position paper from the World Health Organization. Social Science Medicine. 1996.

McClelland. D. **Testing for Competency Rather than for Intelligenc**. American Psychologist. 28 (1) 1973.

Haas. B.K. **A Multidisciplinary Concept Analysis of Quality of life**. Western Journal of Nursing Research. 21. 1999..

เว็บไซต์

กรมแพทย์ทางเลือก . สุขภาพองค์รวม . [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.academia. Edu.> (๑๘ มีนาคม ๒๕๖๐).

โกวิท วรพิพัฒน์. การ "คิดเป็น" เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมไทย. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://mediathailand.blogspot.com/blog-post_.html (๒๓ กรกฎาคม ๒๕๖๐).

คณะทำงานสุขภาพคนไทย. คุณภาพชีวิตและการพัฒนามนุษย์. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.hiso.or.th> (๑๘ มีนาคม ๒๕๖๐).

เฉลี่ย ปิยะชน. อายุรเวชศาสตร์แห่งชีวิต. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://pg.pharm.su.ac.th /activity/india/ayurveda.htm> (๑ ธันวาคม ๒๕๖๐).

เอก ธนะสิริ. **ทว่าอย่างไรชีวิต จะยืนยาวและมีความสุข**. กรุงเทพมหานคร : อินสปายร์. ๒๕๕๔.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. วรรณคดี แนวคิด แนวทางในการปฏิรูปกระบวนการเรียนรู้. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.phdb.moph.go.th> (๑๘ มีนาคม ๒๕๖๐).

เนลสัน แมนเดลา. 5 Educational Quotes to Inspire Success. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.degreematch.com/blog/-education-quotes> (๗ กรกฎาคม ๒๕๖๐).

พญ.วลัยรัตน์ ธรรมจริย์. ความยาวของทีโลเมียร์. ดัชนีชี้วัดอายุขัยตัวใหม่. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา. <http://www.e-vitallife.com/index>. (๒๙ ตุลาคม ๒๕๖๐).

พร.บ.สุขภาพแห่งชาติ. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.dms.go.th/> (๑๗ มีนาคม ๒๕๖๐)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). คำแนะนำในการเรียนรู้ดูแลสุขภาพแบบองค์รวม. [ออนไลน์].แหล่งที่มา : <http://www.life.ac.th/librapage/ebook.pdf>. (๑๖ มีนาคม ๒๕๖๐).

พญ.วลัยรัตน์ ธรรมจริย์.ความยาวของทีโลเมียร์ . ดัชนีชี้วัดอายุขัยตัวใหม่. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:<http://www.e-vitallife.com/> (๒๙ ตุลาคม ๒๕๖๐).

United Nations. Conference on Environment (UNCED) 1992 : “Agenda 21”. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.un.org/esa/sustdev/> (๑๘ มีนาคม ๒๕๖๐).

UNESCO. Promotion of a Global Partnership for the UN Decade of Education for Sustainable Development : The International Implementation Scheme for the Decade in Brief (ED-06/WS06). Paris. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.unesco.org/education> (๑๗ มีนาคม ๒๕๖๐).

บทที่

๗

การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาอย่างยั่งยืน

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ ๗

แนวคิด

แนวทางในการพัฒนาชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนานั้น มีชั้นของการฝึกฝนตนเองในการศึกษา การฝึกฝนให้เกิดสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นรากฐานของการฝึกและพัฒนาตนเอง ซึ่งประกอบด้วยปัจจัย ๒ อย่าง คือ ๑) ปัจจัยภายนอก (ปรโตโฆสะ) คือ การกลั่นกรองรับเอาคำอบรมสั่งสอนจากพ่อแม่ พี่น้อง สื่อมวลชนต่าง ๆ ซึ่งเป็นพื้นฐานในการรับเอาความรู้ สังคม และวัฒนธรรมที่ดีในการพัฒนาตนเองต่อไป ๒) ปัจจัยภายใน (โยนิโสมนสิการ) คือ การรู้จักเลือกปฏิบัติ เลือกหาถ้อยคำที่สมควรมองเห็นประโยชน์และสามารถตีคุณค่าได้ ซึ่งจะต้องมีการฝึกฝนตามองค์ประกอบด้านการมีสติพื้นฐาน เป็นผู้มีศีล มีระเบียบวินัย เป็นผู้มีความตั้งใจใฝ่สร้างสรรค์ เป็นผู้มีความเป็นมนุษย์อย่างสมบูรณ์ เป็นผู้มีความเชื่อในหลักเหตุผล มีความกระตือรือร้น และการเป็นผู้มีวิจยญาณหาเหตุผล รู้จักพิจารณาอย่างรอบคอบ เพราะว่าชีวิตที่มีคุณภาพ ย่อมเป็นชีวิตที่ประสบความสำเร็จ รู้จักยับยั้งความต้องการทางร่างกาย สามารถใช้ความรู้ สติปัญญา ความรู้สึนึกคิดของตนไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อน เบียดเบียนหรือให้โทษแก่บุคคลอื่น ในขณะเดียวกันบุคคลจะต้องมีการศึกษาสูงมีความขยันอดทนประกอบอาชีพที่สุจริต เป็นพลเมืองดี มีศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางใจ มีระเบียบวินัยมีกฎเกณฑ์ทางสังคม แสวงหาความรู้เพิ่มเติม และการดำรงชีวิตของตนเอง ซึ่งถือว่าเป็นคุณลักษณะของการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของบุคคลในอีกระดับหนึ่ง

ขอข่ายเนื้อหาประจำบทที่ ๗

๑. การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาอย่างยั่งยืน
๒. อธิบายได้ถึงการบูรณาการหลักอริยสัจ ๔ ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต
๓. หลักมัชฌิมาปฏิปทาในการพัฒนาคุณภาพชีวิต
๔. หลักโยนิโสมนสิการในการพัฒนาคุณภาพชีวิต
๕. หลักจักร ๔ และหลักวัฒนธรรม ๖ ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต
๖. หลักอิทธิบาท ๔ ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต
๗. หลักภavana ๔ ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต

วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม

๑. ผู้ศึกษาสามารถบอกความหมาย พร้อมทั้งอธิบายการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาอย่างยั่งยืนได้อย่างถูกต้อง
๒. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายความหมายเกี่ยวกับการบูรณาการหลักอริยสัจ ๔ ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างถูกต้อง
๓. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายหลักการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืนได้อย่างถูกต้อง
๔. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายหลักมัชฌิมาปฏิปทาในการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างถูกต้อง

วิธีสอนและกิจกรรมการสอนประจำบทที่ ๗

วิธีสอน :

๑. การประเมินความรู้เดิม
๒. ฟังบรรยาย อภิปราย และการแสดงความคิดเห็น
๓. การให้ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

กิจกรรมการเรียนรู้การสอน :

๑. การประเมินความรู้เดิม

ให้ผู้ศึกษาแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาอย่างยั่งยืน

๒. การฟังบรรยายและอภิปราย

อาจารย์บรรยายประกอบพาวเวอร์พอยต์ (power point) เรื่องความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาอย่างยั่งยืน มีจุดประสงค์หลักคือ การกระตุ้นให้ผู้ศึกษาเกิดความสงสัย และอยากแสวงหาความรู้ต่อยอด โดยเปิดโอกาสให้ผู้ศึกษาอภิปรายแสดงความคิดเห็นสนับสนุนความรู้เดิมของตนก่อนที่จะมีการสรุปรวบยอดเป็นองค์ความรู้ต่อไป

๓. การให้ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

ให้ผู้ศึกษาจัดกลุ่มเป็น ๓ กลุ่ม เพื่อรับผิดชอบทำแบบฝึกหัดท้ายบท กลุ่มละข้อ ๑๐ ข้อทั้งแบบอัตนัยและปรนัย เสร็จแล้วให้แต่ละกลุ่มนำเสนอ โดยกลุ่มอื่นต้องแสดงความคิดเห็นหรือตั้งคำถามต่อกลุ่มที่นำเสนอในลักษณะข้อแลกเปลี่ยนปลายเปิด เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยก็ได้ แต่ต้องไม่ซ้ำกับคำตอบนั้น ๆ

สื่อการเรียนการสอน

๑. พาวเวอร์พอยต์ประกอบการสอน เรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาอย่างยั่งยืน ตอน องค์ประกอบของการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาอย่างยั่งยืน หลักอริยสัจ ๔ และหลักมัชฌิมาปฏิปทาในการพัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นต้น

๒. วิดีทัศน์สารคดี เรื่องความเป็นมาของการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาอย่างยั่งยืน

๓. เอกสารคำสอน รายวิชาพระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน

การวัดผลและการประเมินผล

๑. ประเมินจากพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการเข้าชั้นเรียน และทำกิจกรรม

๒. ประเมินความรู้หลังการเรียนเทียบกับความรู้เดิมของผู้ศึกษา

๓. ประเมินจากการร่วมแสดงความคิดเห็น

๔. ประเมินจากการทำแบบฝึกหัดท้ายบท

๗.๑ ความนำ

แนวทางในการพัฒนาชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนานั้น มีขั้นของการฝึกฝนตนเองในการศึกษา การฝึกฝนให้เกิดสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นรากฐานของการฝึกและพัฒนาตนเอง ซึ่งประกอบด้วยปัจจัย ๒ อย่าง คือ ๑) ปัจจัยภายนอก (ปรโตโฆสะ) คือ การกลั่นกรองรับเอาคำอบรมสั่งสอนจากพ่อแม่ พี่น้อง สื่อมวลชนต่าง ๆ ซึ่งเป็นพื้นฐานในการรับเอาความรู้ สังคม และวัฒนธรรมที่ดีในการพัฒนาตนเองต่อไป ๒) ปัจจัยภายใน (โยนิโสมนสิการ) คือ การรู้จักเลือกปฏิบัติ เลือกหาภิกษุณมิตรซึ่งคนมองเห็นประโยชน์และสามารถตีคุณค่าได้ ซึ่งจะต้องมีการฝึกฝนตามองค์ประกอบด้านการมีสติพื้นฐาน เป็นผู้มีศีล มีระเบียบวินัย เป็นผู้มีความตั้งใจใฝ่สร้างสรรค์ เป็นผู้มีความเป็นมนุษย์อย่างสมบูรณ์ เป็นผู้มีความเชื่อในหลักเหตุผล มีความกระตือรือร้นและการเป็นผู้มีวิจาร์ณญาณหาเหตุผล รู้จักพิจารณาอย่างรอบคอบ

เพราะว่าชีวิตที่มีคุณภาพ ย่อมเป็นชีวิตที่ประสบความสำเร็จ รู้จักยับยั้งความต้องการทางร่างกาย สามารถใช้ความรู้ สติปัญญา ความรู้สึกลึกซึ้งของตนไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อน เบียดเบียนหรือให้โทษแก่บุคคลอื่น ในขณะเดียวกันบุคคลจะต้องมีการศึกษาสูงมี ความขยันอดทนประกอบอาชีพที่สุจริต เป็นพลเมืองดี มีศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางใจ มีระเบียบวินัยมีกฎเกณฑ์ทางสังคม แสวงหาความรู้เพิ่มเติม และการดำรงชีวิตของตนเอง ซึ่งถือว่าเป็นคุณลักษณะของการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของบุคคลในอีกระดับหนึ่ง

๗.๒ การพัฒนาคุณภาพชีวิต

มนุษย์ทุกคนในพื้นที่พิกัดนี้ ย่อมมีความปรารถนาให้มีความเจริญก้าวหน้าของชีวิตทุกคน ความสำเร็จในชีวิต ความมีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับ มีเกียรติยศ มีความร่ำรวย มีเงินมีทอง เป็นที่ยอมรับจากสังคมและอยากประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน ในแต่ละวันนั้น มนุษย์ต้องดิ้นรนขวนขวาย เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนเองต้องการ เมื่อเป็นเช่นนี้ แล้วมนุษย์ทุกคนที่มีความปรารถนาให้ชีวิตของตนเองประสบความสำเร็จในวงสังคมของตนเองแล้ว จึงมีความจำเป็นต้องทำทุกวิถีทางเพื่อให้ตนเองได้เข้าถึงจุดหมายปลายทางนั้น ซึ่งการทำทุกวิถีทางดังกล่าวข้างต้น จึงเป็นสิ่งที่เราทั้งหลาย ต้องนำกลับมาพิจารณาว่า สิ่งที่เราได้กระทำไปนั้น เป็นสิ่งที่ถูกต้องตามหลักศีลธรรมอันดีของบ้านเมืองหรือไม่ ดังจะเห็นได้จากข่าวตามสื่อต่าง ๆ ทั้งทางโทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ สื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ รวมแม้กระทั่งสื่อทางโลกออนไลน์ อินเทอร์เน็ต โลก เฟสบุ๊ค ฯลฯ อีกมากมายได้ เผยแพร่ข่าวการกระทำผิดของบุคคลต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นนักการเมือง ข้าราชการ ทหาร ตำรวจ ประชาชนทั่วไป ที่มีข่าวว่ากระทำการที่ไม่ถูกต้อง ต่าง ๆ นานา^{๓๒๙}

เราจะเห็นได้ว่า น้ำนั้นย่อมไหลลงสู่ที่ต่ำเสมอ จิตใจของคนเราก็เป็นเช่นเดียวกันกับน้ำนั้นแหละ เมื่อใดที่จิตของเราปล่อยไหล ก็ย่อมคิดไปในสิ่งที่นำพาให้เราทั้งหลายตกต่ำเมื่อนั้น ซึ่งบางครั้งเราอาจจะไม่ได้ตั้งใจที่จะปล่อยให้จิตของเราคิดไปในทางที่ต่ำ แต่สภาพแวดล้อม บุคคล รอบข้าง สถานที่ เวลา อาจจะพาเราไปสู่สิ่งที่เรียกว่า “จิตใฝ่ต่ำได้เหมือนกัน” ดังนั้น การพัฒนาคุณภาพชีวิต จึงเป็นการพัฒนาตนเองเพื่อให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ปรับปรุงการดำเนินชีวิตให้สอดคล้องและรองรับกับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ปัญหาที่สำคัญมีอยู่ว่า เราจะสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตสู่ความสำเร็จได้อย่างไร และสิ่งที่จะตอบคำถามนี้ ย่อมหนีไม่พ้นที่ว่าเราต้องรู้จักตัวเราเองก่อน เพราะตัวเราเท่านั้นที่จะสามารถสร้างความสำเร็จให้กับตนเองได้ดีที่สุด ถ้าเราไม่สร้างโอกาสเอง ไม่ลงมือกระทำการที่เราปรารถนาเอง ความสำเร็จต่าง ๆ จะมาหาเราได้อย่างไร ตัวบ่งชี้ว่าคุณภาพชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายว่า จะประสบความสำเร็จในการพัฒนาคุณภาพชีวิตนั้น ก็คือ

^{๓๒๙} พระครูวิจิตรปทุมรัตน์ (ปณญาทีโป), การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา, (วารสารครุศาสตรปริทรรศน์ ๙๐, ปีที่ ๒, ฉบับที่ ๑ มกราคม-เมษายน ๒๕๕๘), หน้า ๑.

“ปัจจัย ๔” นั้น ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่มยารักษาโรค และที่อยู่อาศัย ซึ่งนับว่าเป็นปัจจัยพื้นฐานเบื้องต้น ในการดำรงชีวิตที่มีความจำเป็นต่อการดำเนินชีวิต ซึ่งมนุษย์ทุกคนต้องการปัจจัยขั้นพื้นฐานเบื้องต้นดังกล่าว

๗.๓ การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา

ชีวิตที่มีคุณภาพ ย่อมเป็นชีวิตที่ประสบความสำเร็จ รู้จักยับยั้งความต้องการทางร่างกาย และความต้องการทางอารมณ์ของตนเองให้อยู่ในขอบเขตที่พอดี สามารถใช้ความรู้ สติปัญญา ความรู้สึกลึกซึ้งของตนไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อน เบียดเบียนหรือให้โทษแก่บุคคลอื่น ในขณะเดียวกันบุคคลจะต้องมีการศึกษาสูงมี ความขยันอดทนประกอบอาชีพที่สุจริต เป็นพลเมืองดี มีศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางใจมี ระเบียบวินัยมีกฎเกณฑ์ทางสังคม แสวงหาความรู้เพิ่มเติม รู้จักใช้ความคิดและสติปัญญาแก้ไขปัญหาสุขภาพ และการดำรงชีวิตของตนเอง ซึ่งถือว่าเป็นคุณลักษณะของการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของบุคคลในอีกระดับหนึ่ง ซึ่งมีแนวทางในการพัฒนา ดังต่อไปนี้^{๓๓๐}

๑. พัฒนากาย เพื่อมุ่งให้ร่างกาย มีสุขภาพแข็งแรง สมบูรณ์ ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บและความพิการใด ๆ

๒. พัฒนาทางอารมณ์ เพื่อมุ่งให้อารมณ์มีความสุขสนุกสนานร่าเริง ไม่มีความเครียด หรือวิตกกังวลต่อ การเรียนหรือต่อการปฏิบัติงานในหน้าที่รับผิดชอบ มีแต่ความเจริญหู เจริญตา เจริญใจ มองโลกในแง่ดีตลอดไป

๓. พัฒนาทางสังคม เพื่อมุ่งให้เป็นคนที่มีเกียรติ ได้รับการยกย่อง เคารพ นับถือ การยอมรับความรู้สึกเป็นเจ้าของและความต้องการเป็นส่วนหนึ่งของสังคม

๔. พัฒนาทางความคิด เพื่อมุ่งให้เป็นคนที่มีความต้องการที่จะรู้และเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในการคิดค้นหาวิธีการป้องกัน แก้ไขปัญหาทั้งหลายให้ตัวเองได้ ดำรงชีพอยู่อย่างสุขสบาย

^{๓๓๐} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พุทธวิธีบริหาร**, พิมพ์พิเศษ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๙, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๕๔.

๕. พัฒนาทางจิตใจ เพื่อมุ่งให้เป็นคนที่มีคุณค่า มีประโยชน์ต่อชุมชน เป็นที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวทางใจ มีความมั่นใจว่า ชีวิตนี้มีคุณค่า มีความสุขหรือมีชีวิตที่ดีกว่าในอนาคต ได้รับความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งหลาย

๖. พัฒนาทางปัญญา เพื่อมุ่งให้เป็นคนมีความเฉลียวฉลาด สามารถคิดพิจารณาเรื่องต่าง ๆ ได้อย่างมีเหตุผล ซึ่งปัญญาจะแตกฉานในบุคคลได้นั้น จำเป็นจะต้องมีการศึกษาเล่าเรียนมี ความสนใจเอาใจใส่ต่อวิชาความรู้ที่ครูอาจารย์อบรมสั่งสอน เพื่อให้เป็นผู้มีความรู้ความสามารถและนำไปพัฒนาชีวิต ที่มีคุณค่าต่อไปภายภาคหน้า

๗. พัฒนาทางวินัย เพื่อมุ่งให้เป็นคน มีระเบียบวินัยในตนเอง สามารถเคารพและปฏิบัติต่อภาระหน้าที่ต่าง ๆ ที่มีอยู่ให้อยู่ในกรอบของข้อบังคับของกฎเกณฑ์ที่ได้กำหนดขึ้น ไม่ประพฤติตนออกนอกกลุ่มนอกทางการมีวินัยที่ดีนั้น

แนวทางในการพัฒนาชีวิตตามหลัก พุทธศาสนามี ๒ ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นที่ ๑ นำสู่สิกขา คือ ขั้นของการฝึกฝนตนเองในการศึกษา การฝึกฝนให้เกิด สัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นรากฐานของการฝึกและ พัฒนาดนเอง ซึ่งประกอบด้วยปัจจัย ๒ อย่าง คือ

๑) ปัจจัยภายนอก (ปรโตโฆสะ) คือ การ กลั่นกรองรับเอาคำอบรมสั่งสอนจากพ่อแม่ พี่น้อง สื่อมวลชนต่าง ๆ ซึ่งเป็นพื้นฐานในการรับเอาความรู้ สังคม และวัฒนธรรมที่ดีในการพัฒนาดนเองต่อไป

๒) ปัจจัยภายใน (โยนิโสมนสิการ) คือ การรู้จักเลือกปฏิบัติ เลือกหา กัลยาณมิตรซึ่งคนมองเห็นประโยชน์และสามารถตีคุณค่าได้ ซึ่งจะต้องมีการฝึกฝนตามองค์ประกอบด้านการมีสติพื้นฐาน เป็นผู้มีศีล มีระเบียบวินัย เป็นผู้มีความตั้งใจใฝ่สร้างสรรค์ เป็นผู้มีความเป็นมนุษย์อย่างสมบูรณ์ เป็นผู้มีความเชื่อในหลักเหตุผล มีความกระตือรือร้นและการเป็นผู้มีวิจยญาณหาเหตุผล รู้จักพิจารณาอย่างรอบคอบ

การพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างสมบูรณ์แบบ ต้องมีความสำเร็จเป็นจุดเส้นชัยสุดท้ายของการพัฒนาชีวิต จนสามารถจัดการชีวิตตน ให้เกิดคุณภาพได้ตามเป้าหมาย การพัฒนาชีวิตไปสู่ความสำเร็จ มิได้ขึ้นอยู่กับโชควาสนา หรือลิขิตฟ้าชะตากำหนด แต่ขึ้นอยู่กับความคิดและการกระทำที่เพียบพร้อมด้วยความมุ่งมั่นอดทน ตั้งแต่อดีตติดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ความสำเร็จ จึงเป็นดอกผลของอดีตจุดเริ่มต้นสู่ความสำเร็จ คือ การตกลงใจที่แน่อนแล้ว จึงลงมือกระทำจริงตามที่ตก

ลงใจไว้นั้นอย่างต่อเนื่อง จนบรรลุผลความสำเร็จ เป็นความสามารถในการแก้ไขปัญหาด้วยสติปัญญา บวกกับการกระทำดังที่กล่าวว่า สติปัญญา นำพาสู่การกระทำ นำสู่ความสำเร็จ ความสำเร็จเป็นกำลังใจ เป็นพลังที่นำความปิติยินดีมาสู่เรา เป็นกำลังใจหล่อเลี้ยงจิตใจ ให้เกิดการกระทำต่อไป ความสำเร็จอยู่คนละด้านกับความล้มเหลว ถ้าสิ่งหนึ่งอยู่ ที่เหลือต้องไป ความล้มเหลวหลายคนมองว่า เป็นสิ่งที่นำมาซึ่งความผิดหวังเสียใจ แต่ถ้าพลิกกลับเป็นอีกด้านหนึ่งแล้วคิดดู จะพบว่าเป็นประโยชน์และมีค่า ดังที่กล่าวแล้วว่า ความสำเร็จซ่อนตัวอยู่ในความล้มเหลว หรือความผิดพลาดล้มเหลว นำมาซึ่งความสำเร็จ ความสำเร็จทุกอย่างตั้งอยู่บนพื้นฐานของจิตใจที่หนักแน่น มั่นคง จึงต้องสร้างพื้นฐานของจิตใจให้มั่นคงก่อน เหมือนวิศวกร สร้างพื้นฐานของตึกปราสาทให้มั่นคง จึงจะก่อสร้างต่อไปได้ ฉะนั้น

๗.๔ แนวคิดพื้นฐานของการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวพุทธศาสนา^{๓๓๑}

แนวคิดพื้นฐานของการพัฒนาที่คุณภาพชีวิตนั้น มีลักษณะ คือ ความเป็นธรรมชาติ ซึ่งสิ่งทั้งหลายทั้งปวงมีความเป็นธรรมชาติและธรรมดา ในการดำรงอยู่ตามเหตุปัจจัย กล่าวคือ สิ่งทั้งหลายทั้งปวง มีระดับความสัมพันธ์การเกิดดับ โดยมีเหตุปัจจัยเกี่ยวข้องกันอย่างเป็นระบบเสมอ ซึ่งมนุษย์ก็จัดเป็นส่วนหนึ่งของระบบความสัมพันธ์นั้น นอกจากนี้ ชีวิตและการกระทำของมนุษย์ เป็นไปตามหลักกฎแห่งกรรมและเหตุปัจจัยกล่าวคือ การดำเนินชีวิตและพฤติกรรมต่าง ๆ ที่มนุษย์เป็นผู้ก่อขึ้น ย่อมเป็นไปตามหลักกฎแห่งกรรม ประกอบเหตุเช่นไร ผลที่ตามมาย่อมเป็นไปตามความเหมาะสมของเหตุปัจจัยที่เราได้สร้างขึ้นมาเสมอ

อย่างไรก็ตาม มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐที่สามารถพัฒนาและฝึกฝนได้ กล่าวคือหลักคิดสำคัญในเรื่องของจริยธรรมในทางพระพุทธศาสนา ย่อมนำพาสิกขาหรือการศึกษา เข้ามาเกี่ยวข้องในฐานะกระบวนการสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตนเอง และสามารถยกระดับศักยภาพที่มีอยู่ในตัวบุคคลให้พัฒนา ยิ่งขึ้นไปได้อย่างเป็นรูปธรรมในขณะเดียวกัน มนุษย์มีศักยภาพของการพัฒนาอย่างมีคุณภาพ กล่าวคือ ความเชื่อมั่นในทักษะความรู้ความสามารถในศักยภาพที่มนุษย์มีอยู่ ทั้งการประสานเพื่อสร้างเสริมและการขัดแย้งเพื่อแสดงออกซึ่งความแตกต่าง

^{๓๓๑} พุทธศาสนิกชน, มนุสสธรรม, (กรุงเทพมหานคร:ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓.

หากประสานกลมกลืน สร้างสรรค์ ย่อมนำไปสู่ความสมบูรณ์และรักษาสมดุลในการดำรงอยู่ของชีวิตมนุษย์ให้เกิดขึ้นกับสังคมและสภาพแวดล้อมทั้งหมดได้^{๓๓๒}

สาเหตุที่คนต้องพัฒนาตนเอง

สาเหตุหลักที่คนต้องพัฒนาตน เพราะคนจะเป็นมนุษย์ได้นั้น ต้องเป็นผู้ที่มีจิตใจสูงและในหมู่มนุษย์ ผู้ที่พัฒนาตนหรือฝึกตนแล้ว ประเสริฐสุด มีสาเหตุให้พิจารณาว่าเราต้องพัฒนาตนเอง ดังต่อไปนี้

๑. เพราะคนมีพฤติกรรมหลายอย่าง ที่ผู้อื่นไม่สามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมได้ยกเว้น ตนเองตั้งใจจะเปลี่ยนแปลงเท่านั้น เช่นพฤติกรรมทางเพศ หรือการที่มีปฏิกริยาทางอารมณ์ เรื่อง ความโลภ ความโกรธ และความหลง เป็นต้น

๒. เพราะพฤติกรรมบางอย่างของ มนุษย์ที่ทำลายคุณภาพตนหลายประการ เป็นพฤติกรรมที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการมีปฏิกริยาต่อตนเอง เนื่องจากเป็นกิจกรรมทางสมอง เช่น การคิด การใฝ่ฝัน จินตนาการ หรือ การวางแผน เป็นต้น

๓. เพราะการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนนั้น เป็นเรื่องยากและไม่มีความสุข หากตนเองไม่สมัครใจทำด้วยตนเอง ถ้ารอที่จะให้คนอื่นมาช่วยก็มักไม่สำเร็จ โดยเฉพาะถ้าตนเองขาด ความตั้งใจอย่างแน่วแน่

แนวทางในการพัฒนาตนสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิต

การพัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นการสร้างรากฐานของระดับการดำรงชีวิตของคนให้ดีขึ้น โดยการให้ความรู้ การฝึกด้านคุณธรรม การส่งเสริม สุขภาพอนามัย การประกอบอาชีพ รวมกันอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข ในประเทศไทยได้มีการสร้างเกณฑ์มาตรฐานของคุณภาพชีวิต เป้าหมายหลักในการพัฒนาคุณภาพ ชีวิต คือ การให้มีความสามารถในการพึ่งพาตนเอง จุดเริ่มต้นของการพัฒนาคุณภาพชีวิต คือ เริ่มจากการพัฒนาตนเองซึ่งเป็นหน่วยย่อยของสังคม

^{๓๓๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑๕๑- ๑๕๓.

การพัฒนาตนตามแนวพุทธศาสนา^{๓๓๓}

ได้มีการวิเคราะห์พฤติกรรม (การกระทำของคน) ไว้ในสองลักษณะ คือ ลักษณะที่ ๑ พฤติกรรมที่ก่อให้เกิดทุกข์ เกิดจากการไม่รู้หรือวิชาตณฺหา เช่น ความโลภอยากได้ของคนอื่น เกิดการลักขโมยเป็น พฤติกรรมที่ก่อให้เกิดทุกข์ ลักษณะที่ ๒ พฤติกรรมสลายทุกข์ (การแก้ปัญหา) เมื่อคนเราเกิดความทุกข์จะ ก่อให้เกิดพฤติกรรมในการแก้ปัญหา คือ สร้างปัญญาและฉันทะ เพื่อให้เกิดการศึกษา รู้วิธีการในการแก้ปัญหาจากพฤติกรรมดังกล่าว

หลักธรรมที่มีความสำคัญและจำเป็นในฐานะหลักธรรมพื้นฐาน เพื่อนำไปเชื่อมโยงไปสู่การประยุกต์เพื่อแก้ปัญหาคุณภาพชีวิต ได้แก่ หลักไตรสิกขา หลักอริยสัจ ๔ หลักมัชฌิมาปฏิปทา หลักโยนิโสมนสิการ หลักจักร ๔ หลักวัฏวนมุข ๖ หลักอิทธิบาท ๔ และหลักภาวนา ๔ ดังต่อไปนี้

๑. หลักไตรสิกขา

การฝึกจิตใจให้มีคุณธรรม เพื่อให้เกิดการพัฒนาได้จริงตามข้อแนะนำเกี่ยวกับหลักบูรณาการ ทำการศึกษาตามนัยแห่งพุทธธรรมสามารถข่มนิวรณ์ลงได้ ทำให้จิตใจสงบได้ดี เป็นปัจจัยเชื่อมโยงไปสู่การศึกษาในเรื่องปัญญาสิกขา ซึ่งถือเป็นลำดับสูงสุดของกระบวนการพัฒนามนุษย์ทั้งนี้ กระบวนการพัฒนาตนหรือกระบวนการพัฒนาชีวิต ด้วยหลักไตรสิกขานั้น จัดเป็นอีกหลักธรรมสำคัญ ที่ครอบคลุมหลักธรรมคำสอนทั้ง หกในทางพระพุทธศาสนา^{๓๓๔} ดังสามารถอธิบายได้โดยสังเขปดังต่อไปนี้

๑) การพัฒนาชีวิตด้านศีลสิกขา เป็นข้อประพจน์และข้อปฏิบัติที่ควรกระทำในการดำเนินชีวิต ไม่ให้ล่วงละเมิดผิดศีลธรรมในทางกาย ซึ่งรวมไปถึงวาจาที่ได้แสดงออกมาด้วย และยังเป็นพื้นฐานของการพัฒนามนุษย์ที่สำคัญเป็นอย่างยิ่ง ในการทำงานที่จะทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข ทั้งนักบวชผู้ประพจน์ธรรมหรือคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน เป็นหลักจริยธรรมที่ควรปฏิบัติในหมู่ของมวลมนุษย์ กล่าวคือ

^{๓๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ภาวะผู้นำ: ความสำคัญต่อการพัฒนาคน พัฒนาประเทศ, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๔๓.

^{๓๓๔} สุมน อมรวิวัฒน์, หลักบูรณาการทางการศึกษาตามนัยแห่งพุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร:มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๔), หน้า ๒๕-๒๖.

ศีลนั้น เป็นพื้นฐานของพรหมจรรย์เพื่อนำไปสู่จุดหมายอันสูงสุด จะต้องเริ่มที่ศีลตั้งที่ว่า ศีลเป็นที่ตั้งและเป็นบ่อเกิดของความดีทั้งหมด เป็นประธานของหลักธรรมทั้งปวง ดังนั้น พึงชำระศีลให้บริสุทธิ์ ศีลเป็นเครื่องกั้นความทุจริต ทำจิตใจให้ร่าเริง เป็นท่าที่ยังลงสู่มหาสมุทร คือ พระนิพพาน พระโยคาวจรผู้เป็นปกติเห็นภัยในวัฏสงสาร อันสุขุมและละเอียดลุ่มลึก ผู้มีปัญญาเฉียบแหลม ผู้ประพาสศีลโดยเอื้อเพื่อพึงได้บรรลุนิพพานได้โดยไม่ยากเลย^{๓๓๕}

ดังนั้น ศีลจึงเป็นพื้นฐาน เป็นที่ตั้ง และเป็นบ่อเกิดแห่งการพัฒนาคุณธรรมอื่น ๆ ทั้งหมด ให้เกิดขึ้นและงอกงามตามมา และเพื่อป้องกันการกระทำอันทุจริต ซึ่งจะเป็นการนำไปสู่ความล้มเหลวของการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วย

๒) การพัฒนาชีวิตด้านสมาธิศึกษา สมาธิเป็นกระบวนการพัฒนาตนเองไปสู่จุดหมายขั้นสูงสุดของชีวิตมนุษย์ นอกจากศีลแล้ว สังคมยัง ต้องการสมาธิมาเป็นองค์ประกอบในส่วนที่ต่อเนื่องให้เกิดการแก้ปัญหาต่าง ๆ อย่างถูกต้อง และเป็นระบบแบบแผนยิ่งขึ้น คือ มีความเพียรพยายามชอบ เพียรที่จะสร้างความคิด มีสติชอบ และมีสมาธิชอบ เพราะมนุษย์มีกิเลสเป็นเครื่องหมักดองสันดานอยู่ กล่าวคือ อภิชฌา วิสมโลภะ คือ ความละโมภ ไม่สม่าเสมอ โทสะ คือ ความมีความคิดอันจะประทุษร้ายผู้อื่นอยู่เสมอ โกรธ คือ ความโกรธและความเกลียดชังกันและกัน อุปนาหะ คือ การผูกความอาฆาตพยาบาทเอาไว้ มักขะ คือ การลบหลู่บุญคุณท่านทั้งหลาย ปลายะ คือการยกตนเทียมนาน อิสสา คือ ริษยา มัจฉริยะ คือ ความตระหนี่ มายา คือ มายาหลอกลวงสาถะยะ คือ ความโอ้อวด ถัมภะ คือ หัวดี้อ สารัมภะ คือ การกล่าวแข่งดี มานะ คือ ถือตัว อติมานะ คือ การดูหมิ่นท่าน มทะ คือ ความมัวเมา และ ปมาทะ คือ ความเลินเล่อ^{๓๓๖}

ดังนั้น กิเลสทั้งหลายที่สั่งสมอยู่ในจิตใจของมนุษย์ จะเป็นเครื่องกั้นคุณงามความดีอื่น ๆ ของมนุษย์ไว้ มิให้ได้บรรลุถึงซึ่งความดี ซึ่งการพัฒนาจิตใจให้เข้มแข็งด้วยอำนาจสมาธินั้น จึงสำคัญอย่างยิ่งต่อการขจัดเครื่องกั้นความดีเหล่านี้ได้

๓) การพัฒนาชีวิตด้านปัญญาศึกษา ปัญญาศึกษา ถือเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งของชีวิตมนุษย์ เพราะมนุษย์ที่เกิดมามีพัฒนาการที่แตกต่างกัน อย่าง

^{๓๓๕} ที.ม. (ไทย) ๙/๗๕/๙๕.

^{๓๓๖} ที.ม. (ไทย) ๙/๗๕/๙๕.

สิ้นเชิง มีความแตกต่างกันตั้งแต่กาย วาจา และใจ ตามพื้นฐานที่ได้รับการพัฒนาเรียนรู้ ผึกฝน หรืออบรมมา การพัฒนาศักยภาพด้านปัญญาอย่างถูกต้อง จึงเปรียบเสมือนการได้ชุมทรัพย์อันประเสริฐและยิ่งใหญ่ของมวลมนุษยชาติ เพราะปัญญาช่วยหล่อหลอมจิตใจให้ตั้งงาม คิดเห็นหรือตัดสินใจถูกต้องเหมาะสมถูกเส้นทาง โดยเนื้อแท้แล้วปัญญา ในที่นี้ ต้องเป็นไปเพื่อขจัดทุกข์สภาวะในชีวิต เพราะการรู้เห็นเท่าทันตามสภาพอริยสัจ และมีปัญญานำพาให้การปฏิบัติธรรมบรรลุผลจนพ้นทุกข์ดับทุกข์ได้ด้วยอำนาจปัญญาที่รู้แจ้งแทงตลอด

ความเห็นชอบดังในทฎาสูตรว่า “ภิกษุใด เป็นคนผู้มีปัญญา ตั้งมั่นอยู่ในศีล อบรมจิตและอบรมปัญญาให้เจริญฯ มีความเพียร มีปัญญารักษาตน ภิกษุนั้นพึงสางตัณหาพายุ้งได้ รากะ โทสะ และอวิชชา อันชนเหล่าใดสางออกแล้ว ชนเหล่านั้นเป็นพระอรหันต์ มีอาสวะสิ้นแล้ว ตัณหาพายุ้ง อันชนเหล่านั้นสางแล้ว และรูปย่อมนับไปไม่เหลือในที่ใด นามรูป ย่อมปฏิภูลสัณญญา รูปสัณญญาและตัณหาพายุ้งนั้น ย่อมขาดไปในที่สุด”...^{๓๓๓๗}

ดังนั้น ปัญญาจึงมีความสำคัญที่สุด เป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา เพื่อขจัดกิเลส ตัณหา อวิชชา อันเป็นสาเหตุแห่งทุกข์จากใจที่ถูกปรุงแต่ง ดุจอาสวะอันสกปรกแปดเปื้อนจิตใจ หากผู้ใดทั้งภิกษุหรือคฤหัสถ์ผู้ถือปฏิบัติ เพื่ออบรมฝึกฝนปัญญาให้เกิดขึ้นได้ ย่อมก่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตไปถึงจุดสูงสุด คือ ความพ้นทุกข์ทั้งปวง มีพระนิพพานเป็นที่หวังได้

๒. หลักอริยสัจ ๔

อริยสัจ ๔ มีความหมายตามนัยพระบาลี ว่า ภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ ประการเหล่านี้แล เป็นของแท้อย่างนั้น ไม่คลาดเคลื่อนไปได้ไม่กลายเป็นอย่างอื่น ฉะนั้น เรียกว่า อริยสัจ^{๓๓๓๘}...ภิกษุทั้งหลาย เพราะได้ตรัสรู้^{๓๓๓๙}อริยสัจ ๔ นี้ ตามเป็นจริง พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้นำมาเรียกว่า เป็นอริยะ^{๓๓๓๙} หัวใจคำสอนของพระพุทธเจ้าอยู่ที่อริยสัจ ๔ ประการ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาแก่สหายเก่าของพระองค์ คือ ปัญจวัคคีย์ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน (ปัจจุบัน เรียกว่า

^{๓๓๓๗} ที.ม. (ไทย) ๙/๓๕/๙๕.

^{๓๓๓๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๓๐๓/๕๔๓.

^{๓๓๓๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๓๐๓/๕๔๕.

สารนาถ) ใกล้เมืองพาราณสี ในพระธรรมเทศนาภิกขุนี้พระองค์ได้ทรงแสดงอริยสัจ ๔ ประการไว้เพียงย่อเยื้อง แต่ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนารุ่นแรก ๆ มีหลายแห่งที่ได้ อธิบายอริยสัจ ๔ ไว้มากแล้วซ้ำอีก พร้อมด้วยรายละเอียดมากมาย และหลายแง่หลาย ทาง ถ้าศึกษาอริยสัจ ๔ โดยอาศัยหลักฐานอ้างอิงและคำอธิบายจากคัมภีร์เหล่านี้ ก็ จะได้รู้เรื่องราวที่ดีและถูกต้องตามคำสอนอันเป็นแก่นหลักธรรมทั้งปวงของพระพุทธ องค์ตรงตามคัมภีร์ดั้งเดิม อริยสัจ ๔ คือ ๑) ทุกข์ ๒) สมุทัย การเกิดขึ้น หรือสาเหตุ แห่งทุกข์ ๓) นิโรธ ความดับทุกข์ และ ๔) มรรค ทางที่นำไปสู่ความดับทุกข์

๑. ทุกข์ (ปัญหา) คือ สิ่งที่ปรุ่งแต่งทั้งปวงเป็นทุกข์ คือ สิ่งทั้งปวงเป็นที่ตั้ง แห่งความทุกข์ใจ แต่คนทั้งหลาย ไม่รู้ไม่เห็น ว่า สิ่งทั้งปวงเป็นความทุกข์ จึงได้มีความ ยอยากในสิ่งเหล่านั้น ถ้ารู้ว่ามันเป็นความทุกข์ ไม่น่าอยาก และไม่น่ายึดถือ ไม่น่า ผูกพันตัวเองเข้ากับสิ่งใดแล้ว เขาก็คงจะไม่ไปอยาก ซึ่งตัวทุกข์นั่นเอง หมายถึง ชั้นที่ ๕

๒. สมุทัย (สาเหตุแห่งทุกข์) คือ การเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ได้แก่ ความอยาก ด้วยอวิชชา (ความไม่รู้) นั้น เป็นต้น เหตุของความทุกข์ใจ แต่คนทั้งหลายก็ยังไม่รู้ ไม่ เห็น ไม่เข้าใจว่า ความอยากนี้แหละ เป็นตัวต้นเหตุของความทุกข์ใจ จึงได้พากัน อยากนั้นอยากนี้เรื่อยเปื่อยแปรผันประการ เพราะไม่รู้ว่า ความอยากด้วยอวิชชา (ความไม่ รู้) นั้น คืออะไร

๓. นิโรธ (ความดับ ทุกข์) คือ นิโรธหรือนิพพาน เป็นเครื่องดับความ อยากเสียได้สิ้นเชิง เป็นความไม่มีทุกข์ คนทั้งหลายยังไม่รู้จักกัน ใหญ่ทั้ง ๆ ที่เป็นสิ่ง ที่อาจบรรลุถึงได้ ในที่ทั่ว ๆ ไป พบได้ตรงที่ความอยากมันดับลงไปนั่นเอง นี่คือการไม่รู้ว่า อะไรเป็นอะไร จึงไม่มีใครปรารถนาที่จะดับความอยาก ไม่ปรารถนานิพพาน เพราะ ไม่รู้ว่าอะไรคือนิพพาน

๔. มรรค (ทางที่นำไปสู่ความดับทุกข์) คือ วิธีการปฏิบัติเพื่อดับความ อยากนั้น ๆ เสีย ไม่มีผู้ใดเข้าใจว่า การทำอย่างนี้ เป็นวิธีดับความอยาก ไม่มีใครสนใจ เรื่องอริยมรรคอัน มีองค์ ๘ ประการ ซึ่งดับความอยากเสียได้ ไม่รู้จักอะไรเป็นที่พึ่ง แก่ตนเอง อะไรควรชวนชวยอย่างยิ่ง จึงไม่สนใจกับเรื่องอริยมรรคของพระพุทธเจ้า

ซึ่งเป็นสิ่งที่เลิศประเสริฐที่สุด ในบรรดาวิชาความรู้ของมนุษย์ในโลกนี้แหละ คือ การไม่รู้อะไรเป็นอะไรอย่างน่าหวาดเสียว^{๓๔๐}

จะเห็นได้ว่า อริยสัจ ๔ ประการนั้น คือ ความรู้ที่บอกให้เห็นชัดว่า อะไรเป็นอะไรอย่างครบถ้วนนั่นเอง เรื่องความอยากนั้น บอกให้รู้ว่า เมื่อไปเล่นกับมัน จึงเป็นความทุกข์ใจขึ้นมา ก็ยังขึ้นไปเล่นกับความอยากจนเต็มไปด้วยความทุกข์ นี่แหละเป็นความโง่เขลาที่ไม่รู้อะไรเป็นอะไรตามที่เป็นอย่างจริง จึงปฏิบัติผิดทุกอย่าง จะมีถูกบ้างก็เล็กน้อยเกินไป และมักจะถูกตามความหมายของคนที่มีกิเลสตัณหา ซึ่งถือกันว่า ถ้าได้อะไรมาตรงตามความต้องการของตนแล้ว ก็จัดว่า เป็นการปฏิบัติถูกอย่างนี้ ทางธรรมไม่ถือว่า ถูกเลย สำหรับองค์ประกอบของอริยสัจ ๔ ตามในพระบาลี ปรากฏว่า

...

ภิกขุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ ข้อ นี้แลเป็นทุกขอริยสัจ คือ ชาติ (ความเกิด) ก็เป็นทุกข์ ขรา (ความแก่) ก็เป็นทุกข์ พยาธิ (ความเจ็บไข้) ก็เป็นทุกข์ มรณะ (ความตาย) ก็เป็นทุกข์ การประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์ การพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์ ประราณาสังขิตไม่ได้สิ่งนั้น ก็เป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานขันธทั้ง ๕ เป็นทุกข์ภิกขุทั้งหลาย ข้อนี้แล เป็นทุกขสมุทัยอริยสัจ คือ ตัณหาที่ทำให้มีภพใหม่ ประกอบด้วยความเพติดเพลินและความติดใจ คอยเพติดเพลินอยู่ในอารมณ์นั้น ๆ ได้แก่ กามตัณหาภวตัณหา (และ) วิภวตัณหาภิกขุทั้งหลาย ข้อนี้แล เป็นทุกขนิโรธอริยสัจ คือ การที่ตัณหานั้นแล ดับไปได้ด้วยการสารถออกอกหมด ไม่เหลือ การสละเสียได้ สลัดออกพ้นไปได้ ไม่หน่วงเหนี่ยวพัวพัน ภิกขุทั้งหลาย ข้อนี้แล เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี่แหละ ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ^{๓๔๑}

อริยสัจดังที่กล่าวมานี้ โดยสรุปแล้ว ก็มีเพียงทุกข์และความดับทุกข์เท่านั้น ดังพระพุทธพจน์ว่า “ทั้งในกาลก่อนและในบัดนี้ เราสอนแต่เรื่องทุกข์และความดับทุกข์เท่านั้น”^{๓๔๒} โดยอริยสัจข้อทุกข์และทุกขสมุทัย รวมเป็นเรื่องทุกข์ และ

^{๓๔๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕๕.

^{๓๔๑} วิมหา. (ไทย) ๔/๑๔/๑๘.

^{๓๔๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๖/๒๗๖

ข้อทุกข์นิโรธกับทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา รวมเป็นเรื่องความดับทุกข์ ทุกข์ในอริยสัจ ๔ นี้ โดยสรุป ท่านหมายเอาทุกข์ในเบญจขันธ์ เพราะว่าเบญจขันธ์นั้น เป็นศูนย์รวมแห่งทุกข์ทุกชนิด ดังพระบาลีพุทธพจน์ว่า “ก็โดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์...”^{๓๔๓}

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า อริยสัจ ๔ ก็คือ ความจริงของชีวิต เพราะว่าในชีวิตของคนเรานั้น มีอริยสัจครบทั้ง ๔ อยู่ประจำตัวแล้ว ทุกข์มีอยู่จริงในชีวิต ทั้งทุกข์ทางกายและทางใจ เหตุให้เกิดทุกข์ คือ ตัณหาที่มีอยู่จริงในชีวิต จะหมายในการแก้ทุกข์เพื่อความสิ้นทุกข์ หรือปราศจากทุกข์ก็ต้องแก้ไขชีวิตของเราเอง ไม่ใช่ที่อื่นหรือสิ่งอื่น และวิธีการแก้ทุกข์ก็ต้องลงมือแก้ไขชีวิต คือ เบญจขันธ์นี้ ให้ถูกต้องตรงประเด็นและครบถ้วน และที่สำคัญ อริยสัจ ๔ คือ หลักการแก้ไขปัญหาชีวิตที่ถูกต้องและสมบูรณ์แบบ หมายความว่า เมื่อจะแก้ปัญหาวินิจฉัยให้ได้ผลสมบูรณ์ครบถ้วนแล้ว ก็ต้องดำเนินการตามหลักการของอริยสัจ ๔ กล่าวคือ เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น ก่อนอื่นก็ต้องรู้จักสภาพแห่งปัญหาตามเป็นจริง เมื่อรู้สภาพแห่งปัญหาแล้ว ก็ต้องพยายามค้นหาสาเหตุแห่งปัญหาให้ได้ว่า มันเกิดจากอะไร ต่อจากนั้น ก็กำหนดจุดหมายในการแก้ปัญหาวินิจฉัย ต้องการผลของการแก้ปัญหาระดับใด และประเด็นสุดท้าย ก็คือ การกำหนดขั้นตอนวิธีการปฏิบัติกร หรือดำเนินการในการแก้ปัญหาลงมือปฏิบัติตามนั้นอย่างจริงจัง เสร็จแล้วมีการทบทวนดูแต่ละขั้นตอนในการแก้ปัญหเพื่อความถูกต้องและเรียบร้อย หากยังมีจุดบกพร่องอยู่ก็ต้องหาทางแก้ไขจนกว่าจะแก้ปัญหานั้นได้สำเร็จ^{๓๔๔}

กล่าวโดยสรุปเกี่ยวกับคำสอนเรื่องอริยสัจ ๔ นั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงกระบวนการเกิดและ กระบวนการดับของทุกข์ ซึ่งเป็นกระบวนการความสัมพันธ์ของเหตุและผล ทั้งในกระบวนการเกิดและกระบวนการดับทุกข์ ดังที่ท่านพระอัสสชิเถระ (พระเถระรูปสุดท้ายในกลุ่มพระปัญจวัคคีย์) สรุปแสดงแก่พระ

^{๓๔๓} ติ.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๕/๓๔๓.

^{๓๔๔} พระครูปลัดบุญยัง ทูลลโก (สุนทรวิภาต), “การบริหารงานวิชาการตามหลักอริยสัจ ๔ โรงเรียนประถมศึกษา อำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๔๙.

สารีบุตร เมื่อครั้งยังเป็นอุปติสสปริพาชก ความว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสแสดงสาเหตุแห่งธรรมเหล่านั้นและความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติสั่งสอนอย่างนี้”^{๓๔๕}

นอกจากนี้ ความหมายของกระบวนการอริยสัจ ๔ อาจเรียกได้ว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ลักษณะหนึ่ง เป็นลักษณะการคิดแบบ Reflective Thinking หรือวิธีการคิดแบบวิทยาศาสตร์^{๓๔๖} ซึ่งหมายถึง กระบวนการแสวงหาความรู้ โดยผู้เรียนพยายามคิดค้นวิธีการแก้ปัญหาต่าง ๆ โดยลำดับขั้นตอนของอริยสัจ ๔ เป็นแนวทางแก้ปัญหาด้วยตัวเอง ซึ่งประกอบไปด้วย ๑) ทุกข์ (การกำหนดปัญหา) ๒) สมุทัย (การตั้ง สมมติฐาน) ๓) นิโรธ (การทดลองเก็บข้อมูล) ๔) มรรค (การวิเคราะห์ข้อมูลและอุปสรรค) สำหรับขั้นตอนการจัดการเรียนรู้หรือถ่ายทอดองค์ความรู้ มาเป็นวิธีสอนแบบอริยสัจ ๔ ควรประกอบด้วย

๑) การเปรียบเทียบและวิเคราะห์ขั้นต่าง ๆ ด้วยมุมมอง และการอนุมานตามขั้นต่าง ๆ ของอริยสัจ ๔

๒) สร้างวิธีการแห่งปัญญาตามแนวทางของอริยสัจ ๔ ซึ่งประกอบไปด้วย การกำหนดปัญหา การตั้ง สมมติฐาน เพื่อให้รู้สาเหตุปัญหาและทดลองกำหนดหลัก การในการแก้ไขการทดลองและเก็บข้อมูลและการสรุปผลเป็นหลักเกณฑ์ โดยมีข้อความที่แน่ชัดว่า จะแก้ปัญหาได้ด้วยวิธีใด และได้ผลประการใด

โดยสรุปแล้ว กรอบแนวคิดตามหลักอริยสัจ ๔ นี้ สามารถนำมาวิเคราะห์ เพื่อแก้ไขปัญหาใด ๆ ก็ตาม โดยเฉพาะในเรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิต เพื่อให้เกิดความผลอย่างยั่งยืน โดยต้องตั้งกรอบแนวทางการคิดตามลำดับ ขั้นตอนของอริยสัจ ๔ อย่างเป็นระบบ โดยเริ่มจากพิจารณาทุกข์หรือสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในสังคมไทยปัจจุบัน (ทุกข์) เมื่อสรุปรวมองค์ประกอบเกี่ยวกับสาเหตุของปัญหาได้แล้ว (สมุทัย) ก็ตั้งกรอบสมมติฐานพร้อมแนวทาง ที่จะแก้ไขปัญหการพัฒนาคุณภาพชีวิต ให้บรรลุเป้าหมายอย่างชัดเจน (มรรค) โดยมีเป้าหมายสุดท้าย เพื่อการยกระดับคุณภาพชีวิตในภาพรวมทุกมิติของคนไทยในปัจจุบัน ให้เกิดผลตามตัวชีวิตที่เชื่อมโยง

^{๓๔๕} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๖๕/๗๔.

^{๓๔๖} สุวิทย์ มูลคำ, กลยุทธ์การสอนคิดแก้ปัญหา, (กรุงเทพมหานคร: ภาพพิมพ์, ๒๕๔๗),

ไปถึงองค์ประกอบที่บ่งบอกถึงระดับคุณภาพชีวิตที่ดีในแต่ละมิติ และเกิดความมั่นคง ยั่งยืน (นิโรธ) ได้อย่างเป็นรูปธรรมต่อไป

๓. หลักมัชฌิมาปฏิปทา

หลักมัชฌิมาปฏิปทา (ทางสายกลาง) นั้น หมายถึง ข้อปฏิบัติที่เป็น กลาง ๆ ไม่หย่อนเกินไปไม่ถึงเกินไป คือ ไม่หมกมุ่นอยู่ในกาม (กามสุขัลลิกานุโยค) และไม่ ทำตัวให้ลำบาก (อตตกิลมณานุโยค) เป็นเหตุให้บรรลุถึงจุดหมายปลายทาง คือ มรรค ผลนิพพานได้ ในทางปฏิบัติคือมรรคมืองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ เป็นต้น^{๓๘๗} ซึ่งเป็นข้อ ปฏิบัติเป็นกลาง ๆ ไม่หย่อนจนเกินไปและไม่ถึงจนเกินไป ไม่ซ่องแวงที่สุด ๒ อย่าง คือ กามสุขัลลิกานุโยค อตตกิลมณานุโยคและทางแห่งปัญญา คือ ดำเนินด้วยปัญญา นำไปสู่ปัญญาอันพอดีที่จะทำให้ถึงจุดหมาย คือ ความดับกิเลสและความทุกข์หรือ ความหลุดพ้นเป็นอิสระสิ้นเชิง ได้แก่ มีสัมมาทิฐิ เป็นต้น สัมมาสมาธิเป็นที่สุด^{๓๘๘}

หลักมัชฌิมาปฏิปทา ที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระ ธรรมเทศนาภังค์แรก คือธัมมจักกัปปวัตตนสูตร^{๓๘๙} ไว้ว่า การไม่เสพ ไม่เอียง เข้าไป ไกลที่สุดโต่ง ๒ ทาง คือ กามสุขัลลิกานุโยค และอตตกิลมณานุโยค พระองค์ทรงสอน ให้บรรพชิตประพฤติปฏิบัติใหม่ตรัสเรียกว่า ทางสายกลาง ซึ่งเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้า ทุก ๆ พระองค์จะต้องตรัสรู้และนำมาสั่งสอน พระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ในอดีต ล้วนได้ตรัสรู้ร้อยสัจ จึงได้ตรัสรู้เป็นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ยิ่งไปกว่านั้นก็คือ ถ้า ทางสายกลางนี้ เว้นจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้เลย ดังมีพระ พุทธพจน์ที่ทรงแสดงรับรองไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๘ ประการนี้ ที่บุคคลเจริญ แล้วทำให้มากแล้วยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น เว้นความอุบัติขึ้นของพระอรหันตสัมมา

^{๓๘๗} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์คำวัดที่ชาว พุทธควรรู้, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๗๗๒.

^{๓๘๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๑๑.

^{๓๘๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓/๓๒-๓๓.

สัมพุทเธเจ้า ย่อมไม่เกิดขึ้นธรรม ๘ ประการ คือ อะไรบ้าง คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ ฯลฯ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ”^{๓๕๐}

สำหรับหลักปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ หรือวิธีแก้ปัญหาของอารยชนนั้น จำเป็นต้องพิจารณาจากความพอดีส่วนตน โดยเริ่มจากการทำความเข้าใจในเป้าหมายแห่งความสำเร็จให้ชัดเจนว่า คืออะไร มีขอบเขตแค่ไหนแล้ว คิดหาหนทางไปสู่ความสำเร็จนั้น ได้อย่างไร เมื่อพบทางแล้วก็ควรที่จะประคับประคองความคิดนั้น ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง ในลักษณะไม่เคร่งเครียดและไม่ปล่อยเฉยจนเฉื่อยชา ในขณะเดียวกัน ก็ต้องประคับประคองการแสดงออกทั้งทางกายและวาจา ให้สอดคล้องกับความคิด จนเข้าได้กับบุคคลและกาลเทศะอย่างไม่เสียหลักธรรมชาติความพอดี้ดังกล่าวมานี้ จึงเรียกได้ว่า ทางสายกลาง ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติส่วนตน ส่วนที่เกี่ยวกับส่วนรวมก็มีทางนำมาประยุกต์ใช้ได้ คือ งานของหมู่คณะ จะสำเร็จได้ก็ด้วยอาศัยความร่วมมือของทุกฝ่าย หากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องยึดถือแนวทางสายกลาง ก็ย่อมทำให้งานดำเนินไปได้ด้วยดี แม้จะไม่ราบรื่นและไม่เรียบร้อยในตอนแรก แต่ด้วยอาศัยการทำงานแบบสายกลาง ก็จะทำให้เกิดความคิด การกระทำและคำพูดที่พอดีต่อกัน

ในขณะที่ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)* ให้นัยความหมายไว้ว่า คุณธรรมแห่งทางสายกลางเป็นคุณลักษณะหนึ่งของศีลธรรม ที่เกิดจากการฝึกฝนจนกลายเป็นอุปนิสัยที่ดีงาม ซึ่งเกี่ยวข้องกับการกระทำที่แสดงออกจากความรู้สึก ในระดับแห่งความพอดี้ คือไม่มาก หรือน้อยจนเกินไป ซึ่งการกระทำที่ว่านี้อยู่ระหว่างความเกิน (Excess) และความขาด (Deficiency) ดังนั้น หลักมัชฌิมาปฏิปทา หรือหลักธรรมว่าด้วยทางสายกลางนั้น จึงถือได้ว่า เป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติที่สำคัญ เพื่อผลักดันและประคับประคองให้การดำเนินชีวิตเป็นไปด้วยความดีงาม จนกระทั่งสามารถเข้าถึงความสงบระงับและพ้นทุกข์ได้ โดยเฉพาะการแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตในปัจจุบันของสังคมไทย ที่ต้องพัฒนาอย่างเป็นระบบ โดยอาศัยความเข้มแข็งทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ จะขาดองค์ประกอบส่วนใดส่วนหนึ่งไม่ได้ ซึ่งหลักการพัฒนาที่ควบคู่กันไปนี้ เรียกว่า หลักดุลยภาพนั่นเอง

^{๓๕๐} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๔/๑๒, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๔/๑๘.* ปัจจุบัน พ.ศ.๒๕๖๒ ดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชอาคันตุกะเจ้าคณะรอง ชั้นหิรัญบัฏ ที่ “พระพรหมบัณฑิต”.

๔. หลักโยนิโสมนสิการ

คำว่า โยนิโส มาจากโยนิ ซึ่งแปลว่าเหตุ ต้นเค้า แหล่งเกิดปัญญา อุบาย วิธี ส่วน มนสิการ แปลว่า การทำในใจ การคิด คำนึง นึกถึง ใส่ใจ พิจารณา เมื่อรวมความแล้ว จึงแปลสืบ ๆ กันมาว่า การทำในใจโดยแยบคาย หรือการคิดถูกต้องตามความเป็นจริง ทั้งนี้ มีโวพจน์อีก ๔ คำ ที่โยงเข้ากับโยนิโสมนสิการ คือ อุบายมนสิการ ปถมนสิการ การณมนสิการ และอุปาทกมนสิการ โดยอาศัยการเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบและคิดเชื่อมโยงตีความข้อมูลเพื่อนำไปใช้ต่อไป^{๓๕๑}

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีคำที่ให้ความหมายเดียวกับโยนิโสมนสิการ มีปรากฏอยู่มากมายและแบ่งตามระดับของกลุ่มคำ เพื่อนำไปใช้ในความหมายต่าง ๆ ตามบริบทของแต่ละวัตถุประสงค์และสถานการณ์ ซึ่งโดยสรุปแล้ว ล้วนแต่เป็นการเทศนาที่แสดงให้เห็นถึงการใช่วิธีพิจารณาโดยแยบคาย ทั้ง ในการกิน การพูด การศึกษาหาความรู้ ตลอดจนการพิจารณาเมื่ออยู่ในภาวะวิกฤตหรือเมื่อใกล้ตาย ซึ่งลักษณะการคิดเช่นนี้ เป็นการสร้างปัญญาระดับพื้นฐาน เพื่อบรรลุความสุขในทางโลกถือเป็นความสุขเบื้องต้น และการใช่วิธีพิจารณาโดยแยบคาย อันเป็นสาเหตุให้เกิดปัญญารู้ตามความเป็นจริง ซึ่งเป็นปัญญาระดับสูง เพื่อการสิ้นกิเลสเข้าสู่ภาวะของการหมดการปรุงแต่งอันเป็นหนทางสู่พระนิพพาน^{๓๕๒}

ดังนั้น จึงสามารถสรุปความหมายของโยนิโสมนสิการ ได้ดังนี้

- ๑) เป็นการพิจารณาใส่ใจ โดยหลักการหรือแนวทางที่ถูกต้อง กล่าวคือ การกำหนดในใจโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อสุภะ
- ๒) เป็นการพิจารณาใส่ใจ โดยหลักการที่สอดคล้องกับการตรัสรู้ริยสัจ ๔ ได้แก่ มโนทวาริกขวนจิตหรือ อาวัชชนจิต ที่เป็นตัวเปลี่ยนจากภวังค์มาเป็นวิถิ ซึ่งหมายถึง การพิจารณาใส่ใจ ตั้งแต่เมื่อมีการกระทบอายตนะทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ โดยใส่ใจหรือกำหนดรู้ว่า นี่คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

^{๓๕๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๖๖๙.

^{๓๕๒} พระมหาวรวัตร นภวัตรสีริ (อรรถพร), “การศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ ของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๗๓.

๓) ความใส่ใจโดยแยกคายในการฟังโดยองค์ธรรม คือ ปัญจวาราวัชชนจิต มีลักษณะไคร่ครวญอารมณ์ทางทวาร ๕^{๓๕๓}

นักวิชาการทางพระพุทธศาสนา ได้อธิบายแยกย่อยถึงไวพจน์ทั้ง ๔ องค์ประกอบของหลักโยนิโสมนสิการไว้ ดังต่อไปนี้

๑) อุบายมนสิการ แปลว่า คิดหรือพิจารณาโดยอุบาย คือ คิดอย่างมีวิธีหรือคิดถูกวิธี หมายถึงคิดถูกวิธีที่จะให้เข้าถึงความจริง สอดคล้องเข้าแนวสัจจะ ทำให้ยังรู้สภาวะลักษณะและสามัญลักษณะของสิ่งทั้งหลายได้

๒) ปถมนสิการ แปลว่า คิดเป็นทาง หรือคิดถูกทาง คือ คิดได้ต่อเนื่องเป็นลำดับ จัดลำดับได้ หรือมีลำดับ มีขั้นตอน เล่นไปเป็นแถวเป็นแนว หมายถึงความคิดเป็นระเบียบตามแนวเหตุผล ไม่ยุ่งเหยิง สับสน ไม่วกไปวนมาทำให้งง หรือคิดกระโดดไปกระโดดมา

๓) การณมนสิการ แปลว่า คิดตามเหตุ คิดค้นเหตุ คิดตามเหตุผล หรือคิดอย่างมีเหตุผล หมายถึง คิดสืบค้น ตามแนวความสัมพันธ์สืบทอดกันแห่งเหตุปัจจัย พิจารณาสืบสาวสาเหตุให้เข้าใจถึงต้นเค้า หรือแหล่งที่มาซึ่งเป็นผลต่อเนื่องมาตามลำดับ

๔) อุปาทกมนสิการ แปลว่า คิดให้เกิดผล คือ ใช้ความคิดให้เกิดผลที่พึงประสงค์ ด้วยเล็งถึงการคิดอย่างมีเป้าหมาย หมายถึง การคิดพิจารณาที่ทำให้เกิดกุศลธรรม เช่น ปลุกเร้าให้เกิดความเพียร การรู้จักคิดในทางที่ทำให้หายหวาดกลัวให้หายโกรธ การพิจารณาที่ทำให้มีสติ หรือทำให้จิตใจเข้มแข็ง มั่นคง เป็นต้น^{๓๕๔}

นอกจากนี้ ยังสามารถขยายความลักษณะของการคิดแบบโยนิโสมนสิการเพิ่มเติมได้ดังนี้

๑) คิดเป็น คิดเป็นระบบ คิดเป็นเรื่องเป็นราว เป็น Systematic Thought ความคิดที่เป็น เป็นระบบหรือว่า Thoughtful พวกที่คิดเป็นระบบ คิด

^{๓๕๓} มหากัจจายน รจนา, **เนตติปกรณ์**, พระธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต ตรวจชำระ, พระคันธสาราภิวังสแปลและอธิบาย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๐), หน้า ๔๙.

^{๓๕๔} ดูใน ที.ม.อ (ไทย) ๒/๑/๑๓๕.

เป็น เข้าใจในความคิด มีวิธีคิดเป็นเรื่องที่ไม่ค่อยได้สอนกันในโรงเรียน คือ วิธีคิดว่าเรื่องนี้ควรจะคิดอย่างไร แล้วมันก็จะได้ออกมามาก ถ้ามีวิธีคิดหรือคิดเป็น^{๓๕๕}

๒) การทำไว้ในใจโดยแยบคาย การพิจารณาโดยแยบคาย นั่นคือ ความเป็นผู้ฉลาดในการคิด คิดอย่างถูกวิธีถูกระบบ พิจารณาไตร่ตรองสาวไปจนถึงสาเหตุหรือต้นตอของเรื่องที่กำลังคิด คือ คิดถึงรากถึงโคนนั่นเองแล้ว ประมวลความคิดรอบด้านจนกระทั่งสรุปออกมาได้ว่า สิ่งนั้น ควรหรือไม่ควร ดีหรือไม่ดี เป็นวิธีทางแห่งปัญญา เป็นธรรมสำหรับกลั่นกรองแยกแยะข้อมูลหรือแหล่งข่าว (ปรโตโฆสะ) อีกชั้นหนึ่ง เป็นบ่อเกิดแห่งสัมมาทิฐิ ทำให้มีเหตุผล ไม่มกมาย^{๓๕๖}

๓) การใช้ความคิดถูกวิธี คือ การกระทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิด พิจารณาสืบต้นเค้าสาวหาเหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะออก พิจารณาเหตุด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบ และอุปายวิธีให้เห็นสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งปัจจัย และเป็นฝ่ายปัญญา ธรรมข้ออื่นที่ได้รับยกย่องคล้ายโยนิโสมนสิการในบางแง่ ได้แก่ อปฺปมาทะ (ความไม่ประมาท) วิริยารัมภะ (การปรารภความเพียร) สันตุฏฐิ (ความสันโดษ) สัมปชัญญะ (ความรู้ตัวสำนึกตระหนักด้วยปัญญา) กุสลธัมมานุโยค (การหมั่นประกอบกุศลธรรม) สีลสัมปทา (ความถึงพร้อมแห่งศีล) ฉันทสัมปทา (ความพร้อมแห่งฉันทะ) อตฺตสัมปทา (ความถึงพร้อมแห่งตน คือ มีจิตใจซึ่งพัฒนาเต็มที่แล้ว) ทิฏฐิสัมปทา (ความถึงพร้อมแห่งทิฐิ) และอปฺปมาทสัมปทา (ความถึงพร้อมแห่งอปฺปมาทธรรม)^{๓๕๗}

ดังนั้น วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ จึงเป็นหลักธรรมภาคปฏิบัติที่เมื่อนำมาประมวล เป็นวิธีคิดประเภทต่าง ๆ พร้อมทั้งจะนำไปใช้ประโยชน์ได้ตลอดเวลา พึงใช้แทรกอยู่ในการดำเนินชีวิตประจำวัน เริ่มตั้งแต่การวางใจ วางท่าที่ การตั้งแนวความคิด หรือ ทางเดินกระแสนะความคิด การทำใจ การคิด การพิจารณา โดยอาศัยหลักธรรมหรือวิธีคิดแนวพุทธ ๑๐ ประการ ได้แก่ วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย

^{๓๕๕} วติน อินทสระ, โยนิโสมนสิการ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ เรือนธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐.

^{๓๕๖} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ. ๙ ราชบัณฑิต, พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด, (กรุงเทพมหานคร: วัดราชโอรสาราม, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒๓.

^{๓๕๗} น.อ. (พิเศษ) ปรีชา นันทาภิวัฒน์ ร.น., พจนานุกรมหลักธรรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๐-๑๑๑.

วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ วิธีคิดแบบอริยสัจ วิธีคิดแบบอรรถสัมพันธ์ วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก วิธีคิดแบบคุณค่าแท้คุณค่าเทียม วิธีคิดแบบอุปายปลูกเร้าคุณธรรม วิธีคิดแบบมีสติอยู่กับอารมณ์ปัจจุบัน และวิธีคิดแบบวิรักษชาต^{๓๕๘} โยนิโสมนสิการนี้ ถึงจะมีอยู่มากอย่าง แต่ก็สรุปได้ ๒ ประเภทเท่านั้น คือ

๑) โยนิโสมนสิการ ประเภทพัฒนาปัญญาโดยตรง มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจตามความเป็นจริงตรงตามสภาวะแท้ ๆ เน้นที่การจัดอวิชชา เป็นเครื่องนำไปสู่โลกุตตรสัมมาทิฐิ เรียกว่า โยนิโสมนสิการระดับสัจธรรม

๒) โยนิโสมนสิการ ประเภทสร้างเสริมคุณภาพจิต มุ่งปลูกเร้าให้เกิดคุณธรรมหรือกุศลธรรมต่าง ๆ เน้นที่การสกัดหรือข่มตัณหา เป็นเครื่องนำไปสู่โลกียสัมมาทิฐิ เรียกว่า โยนิโสมนสิการระดับจริยธรรม^{๓๕๙}

วิธีคิดบางอย่างใช้ประโยชน์ประเภทเดียวหรืออาจทั้ง ๒ ประเภทข้างต้น และสามารถนำมาประยุกต์ใช้คิดเชื่อมโยง วิเคราะห์ ตลอดจนหาแนวคิดหลักการ และแนวทางออกของปัญหาหรือการปลูกฝังความเชื่อให้ถูกทางและถูกต้องเหมาะสมอย่างมีเหตุผลอันสมควรรองรับ รวมทั้งเป็นไปเพื่อการแก้ไขปัญหาด้านความเชื่อหรือความคิดได้อย่างเห็นผล โดยอาศัยการคิดอย่างเป็นระบบ ประณีต สุขุมรอบคอบ มีการวางใจไว้โดยแยบคายก่อนล่วงหน้า ซึ่งในการจะพัฒนามุมมองในการแก้ไขปัญหายุ่งเกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต หลักคิดแบบโยนิโสมนสิการนี้ มีความสำคัญและจำเป็นอย่างมากกับสังคมในปัจจุบัน

๕. หลักจักร ๔

ลักษณะของคุณภาพชีวิตที่ดี ที่ควรประกอบไปด้วยการสนับสนุนให้การดำรงชีวิต มีความรู้สามัญและประสบการณ์มากพอสมควรมีความมั่นคงด้านจิตใจ

^{๓๕๘} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๖๕๔.

^{๓๕๙} พระมหานุกูล มหาวีโร (พรหมขันธ), “วิธีคิดเพื่อบรรเทาอกุศลจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๕.

และมีความชำนาญในการติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่น^{๓๖๐} ซึ่งทั้งความรู้และประสบการณ์ที่นำไปสู่ความมั่นคงทางจิตใจ และการสร้างความสัมพันธ์อันดี ให้เกิดขึ้นทั้งต่อตนเอง และผู้อื่นนั้น สอดคล้องกับหลักพุทธธรรมในเรื่องจักร ๔

ตั้งข้อวินิจฉัย ที่น่าสนใจในมุมมองของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ดังนี้

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหลักการพัฒนาคุณภาพชีวิต ที่มีปรากฏอยู่ใน จักกสูตร ว่า จักร ๔ ประการนี้ ที่เป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายผู้เพียบพร้อมแล้ว ย่อมมีผลเป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายผู้เพียบพร้อมแล้ว ถึงความยิ่งใหญ่ความไพบลูย์ในโคกทรัพย์ทั้งหลายไม่นานเลย จักร ๔ ประการ เป็นไฉน คือ ปฏีรูปเทสวาสะ (ความอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม) ๑ สปัปฐูปัสสยะ (ความพึงพิงสัตบุรุษ) ๑ อุตตสัมมาปณิธิ (ความตั้งตนไว้ชอบ) ๑ ปุพเพกตปุญญตา (ความเป็นผู้มีคุณดีอันได้ก่อน) ๑ จักร ๔ นี้แล ที่เป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ผู้เพียบพร้อมแล้ว ย่อมมีผลเป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ผู้เพียบพร้อมแล้วถึงความยิ่งใหญ่ความไพบลูย์ในโคกทรัพย์ทั้งหลาย ไม่นานเลย นรชนพึงอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม พึงทำอารยชนให้เป็นมิตร ถึงพร้อมด้วยความตั้งตนไว้ชอบ มีความดีอันได้ทำไว้ก่อนแล้ว ข้าวเปลือก ทรัพย์ ยศ เกียรติ และความสุขย่อมพร้งพรมาสู่รชนผู้นั้น^{๓๖๑} ซึ่งจากหลักจักร ๔ ในพระสูตรข้างต้น มีความเกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต เหตุเพราะเป็น หลักธรรมที่สร้างคุณประโยชน์ในทุก ๆ ด้าน จนส่งผลให้สามารถปรับปรุงตนเอง ให้ดีขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสามารถขยายความในองค์ประกอบทั้ง ๔ ประการ ดังต่อไปนี้

๑) ปฏีรูปเทสวาสะ (การอยู่ในถิ่นที่ดี) หมายถึง จะอยู่ที่ไหนต้องเลือก โดยใช้หลักความเจริญของคนเราเป็นเกณฑ์ คือทรัพย์เจริญ ชีวิตเจริญ และคุณความดีเจริญ เพราะบางแห่งทำมาหากินคล่อง แต่มีสิ่งเป็นภัยแก่สุขภาพ และชีวิตก็ไม่ดี พระพุทธเจ้าจึงสอนให้เลือกเพราะมันไม่เท่ากัน แต่เมื่อวิเคราะห์จริง ๆ แล้ว ทรงเน้นถึงการมีศีลธรรม การมีน้ำใจของผู้คนเป็นสำคัญ จัดเป็นถิ่นที่ดี ย่อมส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตน

^{๓๖๐} สุจิตกร ทองอยู่, จิตวิทยาทางสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชีวภาวิวัฒน์, ๒๕๔๙), หน้า ๗๔.

^{๓๖๑} อง.จตุกก. (ไทย) ๓๕/๓๑/๑๑๙.

๒) สัปปริสุปัสสยะ (สมาคมกับสัตบุรุษ) หมายถึง การไปเสวนาคบหากับผู้มีธรรมดี มีจิตใจที่ความดี และพูดดี ย่อมเป็นบุคคลต้นแบบในสังคม หรือในโลกของคนฝ่ายดี คือเป็นผู้ที่ได้ถูกพัฒนาจนสมบูรณ์แล้ว เจริญสติและปัญญา จึงเป็นบุคคลที่ควรคบหาหรือเป็นมิตรที่ดี ย่อมส่งเสริมการพัฒนาชีวิตตนเองให้ดียิ่งขึ้น ให้มีความเจริญก้าวหน้าเพื่อตนเอง เพื่ออนาคตของครอบครัว และสังคม

๓) อัตตสัมมาปณิธิ (การตั้งตนไว้ชอบ) หมายถึงการดำรงตนมั่นอยู่ในธรรม และทางดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ตั้งเป้าหมายชีวิต และการทำงานให้ตั้งมั่นแน่วแน่ และนำตนไปสู่จุดหมายแน่วแน่ มั่นคง

๔) ปุพเพกตปุญญตา (ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว มีพื้นเดิมดี ได้สร้างสมคุณความดีเตรียมพร้อมไว้แต่ต้น) หมายถึง การทำความดีตามคำสอนในศาสนา ความดี คุณความดี คุณงามความดี^{๓๖๒}

นอกจากนี้ ธรรมทั้ง ๔ ประการข้างต้น ยังเป็นธรรมที่มีอุปการะมาก^{๓๖๓} หรือเรียกได้ว่า เป็นพหุการธรรม คือ ธรรมที่เป็นเครื่องช่วยอุปถัมภ์ให้สามารถสร้างคุณความดีอื่น ๆ ทุกอย่างได้ และยังช่วยให้ประสบความสำเร็จก้าวหน้าในชีวิต บรรลุถึงซึ่งความงอกงามไพบูลย์ ฉะนั้น เหตุแห่งธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ จึงสามารถนำพาให้ชีวิตเกิดคุณภาพชีวิตที่ดี และยั่งยืนได้ต่อไปอย่างเป็นรูปธรรม ทั้งนี้ หลักจักร ๔ จึงเปรียบเสมือนรถหรือพาหนะ ที่มีล้อครบทั้ง ๔ ล้อ ที่จะนำพาชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองและประสบความสำเร็จในชีวิตทุก ๆ เรื่องทั้งในประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ภายหน้า และประโยชน์อย่างยิ่ง^{๓๖๔}

๖. หลักวิถัฒนมุข ๖

วิถัฒนมุข ได้แก่ หลักธรรมที่เป็นปากทางแห่งความเจริญ ธรรมที่เป็นจุดประจักษ์ อันจะเปิดออกไปให้ก้าวหน้า สู่ความเจริญงอกงามของชีวิตได้เช่นเดียวกับหลักจักร ๔ ซึ่งหลักวิถัฒนมุข ๖ ประกอบไปด้วย

^{๓๖๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๑๔.

^{๓๖๓} **ดูรายละเอียดใน** ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๐๐/๒๕๓.

^{๓๖๔} ขวัญใจ โคมุทแดง, “ศึกษาการพัฒนาชีวิตตามหลักจักร ๔”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๖๒.

๑) อโรคยะ	ได้แก่ ความไม่มีโรคและความมีสุขภาพดี
๒) ศีล	ได้แก่ ความประพฤติดี มีวินัย ไม่ก่อเวรกัน และได้ฝึกในมรรยาอันงาม
๓) พุทธานุมัต	ได้แก่ ศึกษาแนวทาง มองดูแบบอย่าง และสามารถเข้าถึงความคิดของพุทธชนเหล่าคนผู้เป็นบัณฑิต
๔) สุตะ	ได้แก่ ใฝ่เล่าเรียนหาความรู้ ฝึกตนให้เชี่ยวชาญและทันต่อเหตุการณ์
๕) ธรรมานุวัติ	ได้แก่ ดำเนินชีวิต และกิจการงานโดยทางชอบธรรม
๖) อสินตา	ได้แก่ เพียรพยายาม ไม่ระย่อ มีกำลังใจแข็งแกร่ง ไม่ท้อถอยเฉื่อยชาและเพียรก้าวหน้าเรื่อยไป ^{๓๖๕}

สำหรับธรรม ๖ ประการนี้ ในบาลีเรียกว่า อัตถทวาร (ประตูแห่งประโยชน์ ประตูสู่จุดหมาย) หรือ อัตถประมุข (ปากทางสู่ประโยชน์ ต้นทางสู่จุดหมาย) และอรรถกถาอธิบายคำ อัตถะ ว่าหมายถึง วุฒิ คือ ความเจริญ ซึ่งได้แก่ วัฒนธรรม ดังนั้น จึงอาจเรียกว่า วุฒิมุข หรือที่คนไทยรู้สึกคุ้นมากกว่า ว่า วัฒนธรรม อนึ่ง ในฝ่ายอภิสล มีหมวดธรรมที่รู้จักกันดี ซึ่งเรียกว่า อบายมุข ๖ แปลว่า ปากทางแห่งความเสื่อม จึงอาจเรียกธรรมหมวดนี้ด้วยคำที่เป็นคู่ตรงข้ามว่า อายมุข ๖ (ปากทางแห่งความเจริญ)^{๓๖๖}

ทั้งนี้ หากสามารถนำหลักวัฒนธรรม ๖ มาปรับใช้ในการวางกรอบความคิด เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติตน ย่อมสร้างรูปแบบความเจริญงอกงามในชีวิตให้เกิดขึ้นได้อย่างเป็นรูปธรรม และสามารถผลักดันส่งเสริมให้การพัฒนาคุณภาพชีวิตแต่ละองค์ประกอบเกิดผลได้อย่างมั่นคง มั่งคั่งและยั่งยืน

๗. หลักอิทธิบาท ๔

อิทธิบาท เป็นหลักธรรมที่มีความน่าสนใจในฐานะหลักธรรมพื้นฐาน ที่จะช่วยส่งผลให้เกิดความสำเร็จได้ในทุกบริบท รวมไปถึงการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ยั่งยืน ด้วย ทั้งนี้ คำว่า อิทธิ หมายถึง ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี กิริยาที่สำเร็จ กิริยาที่

^{๓๖๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๕๒-๑๕๓.

^{๓๖๖} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๘๔/๒๗.

สำเร็จด้วยดี ความได้ ความได้เฉพาะ ความถึง ความถึงด้วยดี ความถูกต้อง การทำให้แจ้ง ความเข้าถึงสภาวะธรรมเหล่านั้น^{๓๖๗} และ คำว่า บาท หมายถึง หนทางหรือหลักพื้นฐาน เพื่อนำไปสู่สิ่งที่ตั้งไว้ ฉะนั้น อธิธิบาท จึงหมายถึง คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ หรือคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จของผลที่มุ่งหมายซึ่งประกอบไปด้วย

๑) ฉันทะ ได้แก่ ความพอใจ กล่าวคือความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำ สิ่งนั้นอยู่เสมอและปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่ง ๆ ขึ้นไป

๒) วิริยะ ได้แก่ ความเพียร กล่าวคือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้น ด้วยความพยายามเข้มแข็ง อดทน เอาธุระ ไม่ทอดทิ้ง

๓) จิตตะ ได้แก่ ความคิด กล่าวคือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกฝน ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป

๔) วิมังสา ได้แก่ ความไตร่ตรอง หรือทดลอง กล่าวคือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณา ใคร่ครวญ ตรวจตราหาเหตุผล และตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น^{๓๖๘}

หลักอธิธิบาท ๔ นี้ เมื่อครั้งสมัยพุทธกาล ณ กรุงสาวัตถี พระอานนท์เถระได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า เกี่ยวกับหลักอธิธิบาทนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ อธิธิ เป็นอย่างไร อธิธิบาท เป็นอย่างไร อธิธิบาทภาวนาเป็นอย่างไร ปฏิภาทาที่ให้ถึงอธิธิบาทภาวนา เป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงออกเป็นคนเดียวก็ได้ ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้ นี่เรียกว่า อธิธิ^{๓๖๙} สำหรับมรรคใด ปฏิภาทาใดเป็นไปเพื่อได้ฤทธิ์ เพื่อได้เฉพาะซึ่งฤทธิ์นี้ เรียกว่า อธิธิบาท สำหรับหลักของอธิธิบาทภาวนานั้น จำเป็นต้องอาศัยปฏิภาทาในเรื่องของ อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นบาทฐานสำคัญในการเข้าถึง^{๓๗๐}

^{๓๖๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๔๓/๓๔๗.

^{๓๖๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๖๐.

^{๓๖๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๓๙/๔๑๗.

^{๓๗๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๔๒/๔๒๑.

ทั้งนี้ ในปฐมผลสูตรและทุติยผลสูตร ซึ่งว่าด้วยผลแห่งการเจริญอิทธิบาท จะประกอบไปด้วย ๔ ประการ เพื่อเจริญอิทธิบาทภาวนา ดังนี้

๑) การเจริญอิทธิบาท ที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรสร้างสรรค์)

๒) การเจริญอิทธิบาท ที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรสร้างสรรค์)

๓) การเจริญอิทธิบาท ที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรสร้างสรรค์)

๔) การเจริญอิทธิบาท ที่ประกอบด้วยวิมิงสาสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิมิงสาและความเพียรสร้างสรรค์)^{๓๗๑}

คำว่า “ปธานสังขาร” ได้แก่ สังขารซึ่งเป็นประธาน เป็นชื่อหนึ่งของสัมมปปธานที่ทำให้สำเร็จกิจ ๔ ประการ คือ สังวรปธาน ปหานปธาน ภาวนापธาน และอนุรักษนาปธาน^{๓๗๒} ดังนั้น ปธานสังขาร จึงเป็นการปรารภความเพียรทางใจ ซึ่งการเจริญอิทธิบาทจึงหมายถึงการเสพ การเจริญ ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่านั้น^{๓๗๓} นอกจากนี้ ลักษณะของอิทธิบาท ๔ ในพระอภิธรรมปิฎก ได้อธิบายลักษณะสำคัญของอิทธิบาท ๔ ไว้ว่า ไม่มีเหตุต้องประมาณด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน เป็นเหตุให้ถึงนิพพาน เป็นของเสขบุคคล เป็นอัปปมาณะ มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์ เป็นชั้นประณีต มีสภาวะชอบและให้ผลแน่นอน ไม่ใช่มีมรรคเป็นอารมณ์ มีมรรคเป็นเหตุ ไม่ใช่มีมรรคเป็นอธิบดี ที่เกิดขึ้นก็มี ซึ่งยังไม่เกิดขึ้นก็มี แต่กล่าวไม่ได้ว่า จักเกิดขึ้นแน่นอน ที่เป็นอดีตก็มี ที่เป็นอนาคตก็มี ที่เป็นปัจจุบันก็มี มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ หรือมีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ก็มี ที่เป็นภายในตนก็มี ที่เป็นภายนอกตนก็มี ที่เป็นภายในตนและภายนอกตนก็มี มีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์ เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้^{๓๗๔}

^{๓๗๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๓๘/๔๑๖.

^{๓๗๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๗/๒๑๘.

^{๓๗๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๔๓/๓๔๗.

^{๓๗๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๖๔/๓๕๕.

ผู้เจริญอุทฺธิบาท ๔ ในทางธรรมแล้วย่อมสามารถหวังผลานิสงส์ ๗ ประการ ดังต่อไปนี้

๑) จะได้บรรลุอรหัตตผลทันทีในปัจจุบัน
๒) หากไม่ได้บรรลุอรหัตตผลในปัจจุบัน จะได้บรรลุในเวลาใกล้ตาย
๓) หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยัง ไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามี ผู้อันตรายปรีณิพพายี

๔) ก็จะได้เป็นพระอนาคามี ผู้อุปปหัจจปรีณิพพายี
๕) ก็จะได้เป็นพระอนาคามี ผู้อสังขารปรีณิพพายี
๖) ก็จะได้เป็นพระอนาคามี ผู้สสังขารปรีณิพพายี
๗) ก็จะได้เป็นพระอนาคามี ผู้อุทฺธังโสโตกนิภฏฐคามิ เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไป^{๓๗๕}

ซึ่งในปฐมผลสูตร ยังได้ยืนยันถึงผลการเจริญอุทฺธิบาทไว้อย่างชัดเจนสำหรับพระภิกษุหรือผู้ปรารถนาจะบรรลุธรรมว่า หากได้เจริญ ได้กระทำให้มากแล้ว ย่อมหวังผลได้ ๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี^{๓๗๖}

นอกจากนี้ หลักอุทฺธิบาท ๔ นั้น ยังเกี่ยวข้องโดยตรงกับการก่อเกิดฤทธิ์ได้หลายอย่าง ดังอานาภาพที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในทุติยพราหมณสูตร ว่า ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาลได้แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏหรือให้หายไปได้ ทะลุผากำแพง (และ) ภูเขาไปได้ ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นหรือดําลงในแผ่นดินเหมือนไปในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำ โดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ นั่งขัดสมาธิ เหาะไปในอากาศ เหมือนนกบินไปได้ ใช้ฝ่ามือลูบคลำดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ อันมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้ ก็เพราะอุทฺธิบาท ๔ ประการ ที่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกลและใกล้ ด้วยหุทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์^{๓๗๗}

^{๓๗๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๔/๑๑๕-๑๑๗.

^{๓๗๖} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๖๗/๑๑๕.

^{๓๗๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๙/๔๐๓.

จากอนุภาพข้างต้น การเจริญอิทธิบาท ๔ ในฐานะหลักธรรมสำคัญที่ก่อให้เกิดพลังด้านฤทธาณูปหานมหัสจรรย์ ยังสอดคล้องกับตัวอย่างของพระโมคคัลลานะ ผู้เป็นเลิศด้านฤทธิ์ ที่ได้เจริญหลักธรรมนี้ ดังปรากฏในโมคคัลลานสูตร ว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น เธอทั้งหลายจงฟัง พระโมคคัลลานะมีฤทธิ์มาก มีอนุภาพมากอย่างนี้ เพราะอิทธิบาท ๔ ประการ ที่พระโมคคัลลานะ เจริญ ทำให้มากแล้ว อิทธิบาท ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

(๑) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปานสังขาร ดังนี้ว่า ฉันทะของเราจักไม่ย่อหย่อน ฯลฯ

(๒) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปานสังขาร ฯลฯ

(๓) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปานสังขาร ฯลฯ

(๔) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปานสังขาร ดังนี้ว่า วิมังสาของเราจักไม่ย่อหย่อนนัก ไม่ต้องประคับประคองเกินไป ไม่หุดห่วยใน ไม่ช่นไปในภายนอก และมีความหมายรู้ว่าเบื้องหน้า และเบื้องหลังอยู่ คือ มีความหมายรู้ว่า เบื้องหลังเหมือนเบื้องหน้า เบื้องหน้าเหมือนเบื้องหลัง เบื้องบนเหมือนเบื้องล่าง เบื้องล่างเหมือนเบื้องบน กลางคืนเหมือนกลางวัน กลางวันเหมือนกลางคืน มีใจสัจ ไม่มีเครื่องร้อยรัด อบรมจิตให้สว่างอยู่ ภิกษุทั้งหลาย พระโมคคัลลานะมีฤทธิ์มาก มีอนุภาพมากอย่างนี้ เพราะอิทธิบาท ๔ ประการนี้ ที่พระโมคคัลลานะเจริญ ทำให้มากแล้ว

อนึ่ง พระโมคคัลลานะแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง เพราะอิทธิบาท ๔ ประการนี้ ที่พระโมคคัลลานะเจริญ ทำให้มากแล้ว ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลก อนึ่ง พระโมคคัลลานะเจริญ ทำให้มากแล้ว ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลก อนึ่ง พระโมคคัลลานะยอมทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน^{๓๗๘}

นอกจากนี้ แม้ในปุพพสูตรว่าด้วยพระดำริก่อนตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ณ กรุงสาวัตถี ว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อก่อนเราเป็นโพรธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ มีความคิดดังนี้ว่า อะไรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย แห่งการเจริญอิทธิบาท ซึ่งเราได้มีความคิดดังนี้ว่า

^{๓๗๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๖/๓๙๙.

๑) การเจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร ดังนี้ว่า ฉันทะของเราจักไม่ย่อหย่อนนัก ไม่ต้องประคับประคองเกินไป ไม่หดหู่ภายใน ไม่ชานไปภายนอก และมีความหมายรู้ว่า เบื้องหน้าและเบื้องหลังอยู่ คือ มีความหมายรู้ว่า เบื้องหลังเหมือนเบื้องหน้า เบื้องหน้าเหมือนเบื้องหลัง เบื้องบนเหมือนเบื้องล่าง เบื้องล่างเหมือนเบื้องบน กลางคืนเหมือนกลางวัน กลางวันเหมือนกลางคืน มีใจสั่งได้ ไม่มีเครื่องร้อยรัด อบรมจิตให้สว่างอยู่

๒) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร ดังนี้ว่า วิริยะของเราจักไม่ย่อหย่อนนัก ไม่ต้องประคับประคองเกินไป ไม่หดหู่ภายใน ไม่ชานไปภายนอก และมีความหมายรู้ว่า เบื้องหน้าและเบื้องหลังอยู่ คือ มีความหมายรู้ว่า เบื้องหลังเหมือนเบื้องหน้า เบื้องหน้าเหมือนเบื้องหลัง เบื้องบนเหมือนเบื้องล่าง เบื้องล่างเหมือนเบื้องบน กลางคืนเหมือนกลางวัน กลางวันเหมือนกลางคืน มีใจสั่งได้ ไม่มีเครื่องร้อยรัด อบรมจิตให้สว่างอยู่^{๓๗๙}

ในรัชชสูตรว่าด้วยมาร ได้กราบทูลให้พระผู้มีพระภาคเจ้าให้เสวยราชสมบัติ ยังได้แสดงอานิสสส์สำคัญของอิทธิบาท ๔ ไว้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อิทธิบาท ๔ ประการ พระองค์ทรงเจริญทำให้มาก ทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ตั้งไว้เนื่อง ๆ สัมสมแล้ว ปราปรกเสมอดีแล้ว ก็เมื่อพระองค์ทรงพระประสงค์พึง อธิษฐานอุบาทหลวงชื่อว่าหิมพานต์ ให้เป็นทองคำล้วน ภูเขานั้น ก็เป็นทองคำล้วนได้จริง^{๓๘๐}

ในนิพพิทาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความเปื้อน่าย ยังได้แสดงอานุภาพที่สำคัญของอิทธิบาท ๔ นี้ว่า เมื่อบุคคลเจริญให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเปื้อน่ายอย่างที่สุด เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับเพื่อรู้อย่าง เพื่ตรัสรู้ และเพื่อบิพพาน^{๓๘๑} ซึ่งเป็นที่สุดของการปฏิบัติธรรมเพื่อพ้นทุกข์และเป็นเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคล

นอกจากนี้ หลักอิทธิบาท ๔ นี้ ยังจัดเป็นหลักธรรมที่สามารถจะนำไปใช้ในการรักษาสุขภาพให้แข็งแรง มีอายุยืนนานถึง ๑ กัปหรือมากกว่า ๑ กัปได้ ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่พระอานนตฺต่อนหนึ่งว่า “อิทธิบาททั้ง ๔ อันผู้ใดได้เจริญแล้ว

^{๓๗๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๓/๓๙๑.

^{๓๘๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๖/๑๙๙.

^{๓๘๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๑๖/๓๗๙.

กระทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นดุจยาน กระทำให้เป็นดุจพิน ให้ตั้งมั่นแล้ว อบรมแล้ว ปรารภดีแล้ว ผู้นั้น เมื่อจำนงอยู่ พึงดำรงอยู่ได้ตลอดกัปหรือเกินกว่ากัป”^{๓๘๒}

ดังนั้น กล่าวได้ว่า หลักอิทธิบาท ๔ จึงเป็นหลักธรรมที่ช่วยส่งเสริมในเรื่องของความสุขความสำเร็จ และการมีอายุยืนยาวได้อย่างมีคุณภาพ จึงเป็นหลักธรรมที่น่าสนใจอย่างยิ่งในแง่ของการพัฒนาคุณภาพชีวิตเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขในการดำเนินชีวิต ซึ่งไม่ว่าจะเป็นคฤหัสถ์ที่ครองเรือน หรือบรรพชิตผู้บำเพ็ญเพียร ล้วนจำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะต้องนำหลักธรรมเกี่ยวกับเรื่องอิทธิบาท ๔ นี้ มาขยายความ เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับหลักธรรมอื่น ๆ และที่สำคัญ ยังเป็นเหตุปัจจัยสำคัญอย่างยิ่ง ต่อการนำพาชีวิตให้เข้าไปสู่เป้าหมายในการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ยั่งยืนได้อย่างเป็นรูปธรรมในทุกมิติ

๘. หลักภาวนา ๔

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวของพระพุทธานุศาสนานั้น ยังสามารถเทียบเคียงได้กับหลักภาวนา ๔ ซึ่งสำหรับผู้ที่มี กาย ศีล จิต ปัญญา ที่เจริญแล้วหรือฝึกอบรมมาแล้วตามข้างต้น จะเรียกว่า ภาวิตกาโย ภาวิตสีโล ภาวิตจิตโต และภาวิตปญโญ ตามลำดับ ซึ่งสามารถอธิบายเพิ่มเติมได้ ดังต่อไปนี้

- ๑) กายภาวนา คนเป็นภาวิตกาโย ตัวการกระทำเป็นกายภาวนา
- ๒) สีลภาวนา คนเป็นภาวิตสีโล ตัวการกระทำเป็นจิตภาวนา
- ๓) จิตตภาวนา คนเป็นภาวิตจิตโต ตัวการกระทำเป็นจิตตภาวนา
- ๔) ปญญาภาวนา คนเป็นภาวิตปญโญ ตัวการกระทำเป็นปัญญาภาวนา^{๓๘๓}

ทั้งนี้ ผลของการปฏิบัติภาวนาทั้ง ๔ ข้างต้น ย่อมปรากฏผลเป็นรูปธรรมในภาวิตทั้ง ๔ อันได้แก่

- ๑) ภาวิตกาย คือ มีกายที่พัฒนาแล้ว (กายภาวนา) มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในทางที่เกื้อกูลและได้ผลดี เริ่มตั้งแต่รู้จักใช้อินทรีย์ เช่น ตา

^{๓๘๒} ติ.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๗/๑๑๒-๑๑๓.

^{๓๘๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๕๑.

ดู หูฟัง เป็นต้น อย่างมีสติ ดูเป็น ฟังเป็น ให้ได้ปัญญา บริโศกปัจจัย ๔ และสิ่งของเครื่องใช้ ตลอดจนเทคโนโลยีอย่างชาญฉลาด ได้ผลตรงเต็มคุณค่า

๒) ภาวิตสิล คือ มีศีลที่พัฒนาแล้ว (สิลภาวนา) มีพฤติกรรมทางสังคมที่พัฒนาแล้ว ไม่เบียดเบียน ก่อความเดือดร้อนเวรภัย ตั้งอยู่ในวินัยและมีอาชีพะที่สุจริต มีความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เกื้อกูล สร้างสรรค์ และส่งเสริมสันติสุข

๓) ภาวิตจิต คือ มีจิตที่พัฒนาแล้ว (จิตตภาวนา) มีจิตที่ฝึกอบรมดีแล้ว สมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต คือ ประกอบด้วยคุณธรรม เช่น มีเมตตา กรุณา เอื้ออาทร มีมุทิตา มีความเคารพ อ่อนโยน ซื่อสัตย์ กตัญญู เป็นต้น สมบูรณ์ด้วยสมรรถภาพจิต กล่าวคือ จิตเข้มแข็ง มั่นคง มีความเพียรพยายาม กล้าหาญ อดทน รับผิดชอบ มีสติ มีสมาธิ เบิกบาน ร่าเริง สดชื่น เิบอ้อม ผ่องใส สงบ และเป็นสุข

๔) ภาวิตปัญญา คือ มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว (ปัญญาภาวนา) รู้จักคิด รู้จักพิจารณา รู้จักวินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหา และรู้จักจัดทำดำเนินการต่าง ๆ ด้วยปัญญาที่บริสุทธิ์ ซึ่งมองดูก็บังเกิดความรู้ความเข้าใจเหตุปัจจัยต่าง ๆ มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ปราศจากอคติและแรงจูงใจแอบแฝงปรุงแต่ง เป็นผู้ที่กิเลสครอบงำและบัญชาไม่ได้ เป็นอยู่ด้วยปัญญารู้เท่าทันโลกและชีวิต เป็นอิสระ ไร้ทุกข์ ผู้มีภาวนาครบทั้ง ๔ อย่าง เป็นภาวิตะทั้ง ๔ ด้านนี้ โดยสมบูรณ์แล้ว ย่อมเรียกได้ว่าเป็น “ภาวิตตะ” แปลว่า ผู้ได้พัฒนาตนแล้ว ได้แก่ พระอรหันต์^{๓๘๔} ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาคำว่า ภาวนา ซึ่งหมายถึง การอบรม เจริญ การพัฒนา การยังกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ฉะนั้น การภาวนาโดยแท้จริง จึงเป็นการกระทำที่จิตมีสติรู้ ไม่ใช่ไม่รู้ ไม่ใช่การท่องบ่นด้วยความไม่เข้าใจ แต่เป็นฝึกเจริญกุศลให้เกิดขึ้นในใจ

หลักภาวนา ๔ นั้น จึงต้องประกอบไปด้วย

๑) กายภาวนา คือ การเจริญกาย พัฒนากาย การฝึกอบรมกาย เป็นการฝึกฝนอบรมกาย เป็นการพัฒนาอินทรีย์ทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ให้มีอินทรีย์สังวร ความสำรวมในอินทรีย์ รู้จักระมัดระวัง รักษาตนไม่ให้ก่อโทษทางกาย และต้องรู้จักปรับตนเองให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมทางกายที่เหมาะสม เป็นการฝึกให้รู้จักติดต่อเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้ง ๕ ด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่ง

^{๓๘๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พริ้นเตอร์แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗๒.

เหล่านั้น ในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงาม ให้กุศลธรรมเสื่อมสูญ การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

๒) สีสภาวนา คือ การพัฒนาด้านศีล การเจริญศีล พัฒนาความประพฤติ ให้เรียบร้อยดีงาม มีระเบียบวินัย การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน อย่างน้อยที่สุดในระดับชาวบ้าน คือ ต้องมีศีล ๕ ข้อ เพื่อป้องกันความเดือดร้อนเสียหายแก่ตนเองและผู้อื่น การไม่ล่วงละเมิดสิทธิของผู้อื่น และให้สามารถอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล รักษาผลประโยชน์ของส่วนรวมประเทศชาติไว้ได้

๓) จิตตภาวนา คือ การเจริญจิต พัฒนาจิต การฝึกอบรมจิตใจให้เข้มแข็ง มั่นคง เจริญงอกงาม ด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น ฝึกฝนตนเองให้มีความรัก ความเมตตา กรุณา ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ สดชื่น เบิกบาน เป็นสุข ผ่องใส มีจิตสาธารณะต่อการช่วยเหลือสังคม เป็นต้น

๔) ปัญญาภาวนา คือ การพัฒนาฝึกอบรมปัญญา การเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทัน เห็นโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ เรียนรู้และสร้างปัญญาจากการศึกษาเล่าเรียน สดับตรับฟังมามาก สามารถลงมือปฏิบัติได้ตามทฤษฎี เพื่อสร้างประโยชน์ให้ตนเอง และผู้อื่น ฝึกฝนตนให้มีสติปัญญา รักษากำลังใจ บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดปล่อยจากความทุกข์ด้วยหลักอริยมรรค ๘ หรือหลักไตรสิกขา แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา^{๓๘๕}

นอกจากนี้ ในอีกแง่มุมหนึ่ง หลักภาวนา ๔ ยังมีนัยความหมายสำคัญ ต่อคำว่า วัฒนา ซึ่งแปลว่า การทำให้เจริญ ซึ่งสอดคล้องกับคำว่า พัฒนา ในมิติที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้ด้วยการทำให้มีขึ้นหรือฝึกอบรม ซึ่งประกอบไปด้วย ๔ ประการ ได้แก่

๑) การพัฒนากาย การพัฒนาความสัมพันธ์กับ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ กล่าวคือ การมีความสัมพันธ์กับ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพในทางที่เกื้อกูลและได้ผลดี โดยรู้จักอยู่ดีมีสุขอย่างเกื้อกูลกันกับธรรมชาติ และปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างมีสติ มิให้เกิดโทษ แต่ให้เกื้อกูลเป็นคุณ รู้จักใช้อินทรีย์ เช่น ตา หู จมูก ลิ้น ใจ เป็นต้น อย่างมีสติ

^{๓๘๕} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๙/๑๒๑.

ดูเป็นฟังเป็น ให้ได้ปัญญา กินใช้ด้วยปัญญา เสพบริโภคปัจจัย ๔ และสิ่งของเครื่องใช้ตลอดจนเทคโนโลยีอย่างฉลาดให้พอดี ที่จะได้รับผลตรงเต็มตามคุณค่าที่แท้จริง ไม่ลุ่มหลงมัวเมา ไม่ประมาทขาดสติ ความเป็นอยู่อย่างมีสติ ความไม่เปลือง ความไม่เลินเล่อเปลืองสติ ความไม่ปล่อยปละละเลย ความระมัดระวังที่จะไม่ทำเหตุแห่งความผิดพลาดเสียหาย และไม่ละเลยโอกาสที่จะทำเหตุแห่งความดีงามและความเจริญเป็นคนรอบคอบ โดยเมื่อกล่าวสรุป คือ ไม่ประมาทใน ๔ สถาน คือ ในการละกาย หุจรีต ประพตีกายสุจรีต ในการละวจีหุจรีต ประพติวจีหุจรีต ในการละมโนหุจรีต ประพติมโนสุจรีต และในการละมิจฉาภิภูฏฐิแล้ว ประพตีสัมมาทิฐิ^{๓๘๖} การจะใช้สอยปัจจัย ๔ คือ เครื่องนุ่มห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค จะต้องพยายามโดยแยบคาย ก่อนจึงบริโภค คือ อย่าใช้สอยเพื่อสนองต่อตัณหา^{๓๘๗}

ข้อนี้ สำคัญมากต่อการเกิดค่านิยมทางวัตถุในปัจจุบัน เพราะเมื่อคนเราขาดการพิจารณาโดยแยบคายแล้ว อาสวะจะเจริญได้เร็วมาก และยากที่จะป้องกันได้ ส่วนมากจะไปแก้ที่ปลายเหตุ คือ เมื่อเกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพย์สิน อันเป็นปัจจัยที่ดีและดีกว่ามาสนองตอบตัณหาของตน ชีวิตแอบอิงอาศัยกับวัตถุจนมีวัตถุเป็นสรณะ ล้มสรวนภายใน คือ ความดีงาม ความเจริญองกงามด้านจิตใจจากการไม่พิจารณาก่อนการบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ หรือขาดความสามารวมอินทรีย์ที่ดี ไม่ควบคุม ไม่รู้จักคิดโดยหลักโยนิโสมนสิการ เป็นต้น^{๓๘๘}

ดังนั้น การพัฒนากาย ในความหมายที่แท้จริง ก็คือการพัฒนาอินทรีย์ได้แก่ การใช้อินทรีย์ ๖ ภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ซึ่งเป็นสิ่งที่ใช้สำหรับสัมผัสหรือเป็นทางเชื่อมต่อกับโลกภายนอก (คือ อินทรีย์ภายนอก ๖) ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อารมณ์ที่ใจรับรู้ เปิดช่องทางที่เข้าไปสัมผัสกับสภาพแวดล้อมทางวัตถุ และทางธรรมชาติทั้งหมด ในการฝึกพัฒนากาย หรือฝึกพัฒนาอินทรีย์นั้น การพัฒนากายจึงเป็นการพัฒนาอินทรีย์ คือ ฝึกให้มีอินทรีย์สังวร ได้แก่ ความสำรวม

^{๓๘๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดพุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๔๐๑-๔๐๒.

^{๓๘๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๒-๒๓.

^{๓๘๘} พระมหาสมชาย สิริจนฺโท (หานนท์), “พุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางของพระพุทธคุณ (สมาน สุมะโธ)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๓๑.

อินทรีย์ ๖ เพื่อเป็นเครื่องมือให้เกิดความแข็งแกร่งของศีล ความประพฤติ เพื่อสนับสนุนจิตให้มีพลังงานที่มั่นคงและเป็นทางให้เจริญปัญญาอีกด้วย รู้จักการเข้าไปหา เข้าไปพบเห็นสัตบุรุษ คือ คนมีความประพฤติดี สัตบุรุษ หมายถึง ผู้มีสัปปุริสธรรม ๗ ประการ ได้แก่ เป็นผู้รู้เหตุ รู้ผล รู้ตน รู้จักประมาณ รู้จักกาลอันควร และไม่ควร รู้จักชุมชนสังคมนั้น และรู้จักบุคคลโดยความแตกต่างกัน ทั้งทางจิตนิสัย และคุณสมบัติที่จะฝึกฝนได้หรือไม่ เพราะถ้าขาดการเห็นสัตบุรุษไม่เข้าใจหลักธรรมของท่าน ไม่พิจารณาถึงธรรมที่ควรมนสิการและไม่ควรมนสิการ ย่อมเกิดอาสวะ^{๓๘๙}

๒) การพัฒนาศีล การพัฒนาความสัมพันธ์ทางสังคม กล่าวคือ การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม มีพฤติกรรมดีงามในความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ โดยตั้งอยู่ในวินัย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี และมีอาชีพสุจริต ไม่ใช้กาย วาจาและอาชีพ ในทางที่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหายเวรภัย แต่ใช้เป็นเครื่องพัฒนาชีวิตของตน และช่วยเหลือเกื้อกูลกันสร้างสรรค์สังคม ส่งเสริมสันติสุข

๓) การพัฒนาจิตใจ กล่าวคือการทำจิตใจให้เจริญองงามขึ้นในคุณธรรม ความดีงามความเข้มแข็ง มั่นคง และความเบิกบาน ผ่องใส สงบ สุข สมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต คือ งามด้วยคุณธรรม เช่น มีน้ำใจเมตตากรุณา เพื่อแผ่ เอื้ออาทร มีมุทิตา มีศรัทธา มีความเคารพ อ่อนโยน ซื่อสัตย์ กตัญญู เป็นต้น สมบูรณ์ด้วยสมรรถภาพจิต คือ มีจิตใจเข้มแข็ง มั่นคง หมั่นขยัน เพียรพยายาม กล้าหาญ อดทน รับผิดชอบ มีสติ มีสมาธิ เป็นต้น และสมบูรณ์ด้วยสุขภาพจิต คือ มีจิตใจร่าเริง เบิกบาน สดชื่น เิบอิม โปร่งโล่ง ผ่องใส และสงบ เป็นต้น

๔) การพัฒนาปัญญา คือ การฝึกอบรมเจริญปัญญา เสริมสร้างความรู้ ความคิด ความเข้าใจ ให้รู้จักคิด รู้จักพิจารณา รู้จักวินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหา และรู้จักจัดทำดำเนินการต่าง ๆ ด้วยปัญญาบริสุทธิ์ ซึ่งมองดูรู้เข้าใจเหตุปัจจัย มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงหรือตามที่มันเป็น ปราศจากอคติ

และแรงจูงใจแอบแฝง เป็นผู้ที่ไม่เลศครอบงำบัญชาไม่ได้ ให้ปัญญาเจริญพัฒนาจนรู้ เข้าใจหยั่งเห็นความจริง เป็นอยู่ด้วยปัญญา รู้เท่าทัน เห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ บรรลุถึงความบริสุทธิ์ปลอดพ้นจากกิเลสสินเชิง มีจิตใจเป็นอิสระสุข

^{๓๘๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๗-๒๑/๑๘-๒๑.

เกษม ไร่ทุกข์ก่อนจะผ่านไป ผู้ที่ได้ฝึกอบรมเจริญหรือพัฒนาแล้ว โดยภาวนาทั้ง ๔^{๓๙๐}

ฉะนั้น การนำหลักภาวนา ๔ มาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง เพื่อจะได้พัฒนาตนเองให้สามารถปฏิบัติหน้าที่กิจกรรมได้อย่างปกติสุข เพื่อความเป็นผู้ใกล้นิพพานยิ่งขึ้นอีกด้วย นับเป็นการปฏิบัติหน้าที่ที่ไม่เสื่อมถอย ทำตนให้ตั้งอยู่ในศีลเป็นเบื้องต้นก่อน รู้จักวิธีคุ้มครองรักษาอินทรีย์ รู้จัก ประมาณในการบริโภค และรู้จักเพิ่มพูนสิ่งสมบำเพ็ญความเพียร พระพุทธองค์ทรงใช้การพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในสังคม และการพัฒนาตนเองทางพุทธศาสตร์มาฝึกฝนตนเองตามหลักการพัฒนา มี ๔ ด้าน คือ

๑) พัฒนากาย (ภาวิตกาโย) คือ การพัฒนาในส่วนกายของตนให้มีสุขภาพสมบูรณ์แข็งแรง สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ เพราะอาศัยปัจจัย ๔ เป็นเครื่องมือเลี้ยงชีวิตพอเพียง และการปฏิบัติต่อสิ่งที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยกายอย่างถูกต้องทั้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับภายนอก^{๓๙๑} เช่น การรู้จักใช้สอยปัจจัย ๔ อย่างถูกต้อง ได้แก่ อาหาร เสื้อผ้าเครื่องนุ่มห่ม ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัย อันเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงอยู่ของกาย โดยรู้จักใช้สอยปัจจัย ๔ เพื่อตอบสนองความต้องการที่จำเป็นของกาย^{๓๙๒}

๒) พัฒนาศีล (ภาวิตสึโล) คือ การพัฒนาด้านการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม การฝึกฝนอบรมตน ซึ่งเรียกว่า อธิศีล หรือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางการประพฤติอย่างสูง หรือการฝึกฝนอบรมความประพฤติทางกาย วาจา คือระเบียบวินัยการอยู่ร่วมกับผู้อื่นและในสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ด้วยดีให้เกื้อกูล ไม่เบียดเบียน ไม่ทำลาย เรียกสั้น ๆ ว่า ศีล

๓) พัฒนาจิต (ภาวิตจิตโต) คือ การพัฒนาด้านการฝึกอบรมจิตตนเอง พัฒนาตนเองให้เจริญขึ้น มีคุณธรรมเพื่อมีคุณภาพจิตดี มีจิตใจมั่นคง เข้มแข็ง ไม่ปล่อยให้อารมณ์จิตฟุ้งซ่านไปกับอารมณ์ต่าง ๆ เมื่อมีสุขภาพจิตดี จะก่อให้เกิดมี

^{๓๙๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), สุขภาวะองค์รวมแนวพุทธ, (นครปฐม: วัดญาณเวศกวัน, พ.ศ.๒๕๔๙), หน้า ๑๑๒-๑๑๔.

^{๓๙๑} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔/๒๕.

^{๓๙๒} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๙/๑๕.

สุขภาพกายดีไปด้วย และฝึกฝนจิตของตนให้มีความผ่องใส เบิกบาน ดำเนินชีวิตด้วยความสุขใจ

๔) พัฒนาปัญญา (ภาวิตปญฺญ) คือ การพัฒนาฝึกฝนอบรมปัญญาให้รู้และเข้าใจมองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงจากการได้ศึกษาเล่าเรียน การสดับรับฟังมามาก ตามหลักสัมมาทิฏฐิ และลงมือปฏิบัติตามที่ศึกษามาแล้วนั้น จะต้องฝึกปัญญาทั้งในแง่ที่ทำให้ขบวนการคิดให้เกิดประโยชน์ต่อตนและคนอื่น^{๓๙๓} รวมทั้งสนับสนุนให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงในชีวิตและในโลก ได้อย่างชัดเจน^{๓๙๔}

๗.๕ พุทธสารัตถะในอรรถกถาธรรมบท ว่าด้วยการพัฒนาคุณภาพชีวิต^{๓๙๕}

พุทธปรัชญาในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ตามเรื่องเล่าที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบทแต่ละเรื่อง ล้วนแฝงไว้ด้วยนัยแห่งการแก้ไขพัฒนาชีวิตมนุษย์ กระทั่งสังคมโลกอย่างหลากหลายมุม ด้านช่วยเหลือหลอมมนธรรม ในการดำเนินชีวิตตามรูปแบบและอุดมการณ์ของตน เป็นการพัฒนาจากภายในให้ปรากฏผลออกสู่ภายนอก สังคมมนุษย์จะมีความสุขที่แท้จริงได้ ก็ด้วยการพัฒนาทั้งปัจเจกภาวะและสังคมภาวะ ให้เป็นไปตามวิถีแห่งความดีตามกรอบภาวนาทั้ง ๔ ด้าน คือ ด้านร่างกาย สังคม อารมณ์และปัญญาอย่างมั่นคงอยู่เสมอ เพราะมนุษย์ทุกคนล้วนต้องการความสุขในชีวิต ไม่อยากมีความสุขทุกข์ เพราะความทุกข์บั่นทอนต่อการทำกิจกรรมต่าง ๆ ส่งผลให้คุณภาพชีวิตแย่งลงทั้งทางกายและใจ

การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามมรรควิธีทางพระพุทธศาสนานั้น จึงต้องมีการพัฒนาแบบบูรณาภาพไปด้วยกันทั้ง ๔ ด้าน ได้แก่ การพัฒนากาย (กายภาวนา) คือ การพัฒนาอินทรีย์ ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งเป็นสิ่งเชื่อมต่อกับอารมณ์ทั้ง ๖ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อารมณ์ที่ใจรับรู้เพื่อฝึกฝนในด้านการใช้งาน คือ ทำให้อินทรีย์เหล่านั้น มีความเฉียบคม ละเอียดยชัดเจน คล่องแคล่ว และให้มีความเป็น

^{๓๙๓} ๐.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๙/๑๒๑.

^{๓๙๔} พระมหาณรงค์ จิตตโสภณ, พระพุทธศาสนากับการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๔๐.

^{๓๙๕} พระมหาวิฑูรย์ สิทธิเมธี (บังสันเทียะ), รูปแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตในพุทธปรัชญาตามพุทธสารัตถะในอรรถกถาธรรมบท,วารสารเซนดัจจอน ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๒๗ กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๐.

เอกภาพในด้านการเลือกสิ่งที่เป็นสาระดีให้มากที่สุด โดยเฉพาะจุดยืนของอรรถกถาธรรมบท มีแง่ที่ควรทำความเข้าใจอีกแง่หนึ่ง คือ จะเน้นไปที่การก้าวพ้นปัญหา โดยใช้ปัญญาวิเคราะห์ให้เห็นโทษและพยายามที่จะพัฒนาชีวิต ไปสู่สิ่งที่ก่อเกิดคุณภาพอย่างเข้าใจ เข้าถึงระดับขั้นของความสุขที่ยั่งยืนบนพื้นฐานความจริง ความถูกต้อง และความดี

จากการศึกษาค้นคว้า พบว่า การพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้ง ๔ ด้าน ตามหลักพุทธปรัชญา มีเป้าหมายหลักในการแก้ไขปัญหาคือชีวิต โดยมีได้มุ่งเน้นเพียงทฤษฎีเท่านั้น แต่มุ่งให้นำความรู้ไปปฏิบัติจนเกิดผลแท้จริงต่อชีวิตตามหลักพุทธอภิปรัชญา เมื่อได้เรียนรู้ความจริงแท้แห่งชีวิตตามรูปแบบในอรรถกถาธรรมบท ผ่านกระบวนการทางพุทธญาณวิทยาแล้ว ปรากฏการณ์นั้นจะช่วยเตือนให้มีสติ รู้จักปล่อยวางความหลงติดในสิ่งที่รู้จนหลุดพ้นจากพันธนาการแห่งชีวิตได้ ส่วนประเด็นทางพุทธจริยศาสตร์ ได้พยายามรื้อให้มนุษย์รู้สึกต่อชีวิตเชิงบวก แสวงหารูปแบบต่อการสร้างสรรค์คุณภาพต่อการพัฒนาชีวิตอย่างแท้จริง โดยยึดหลักพุทธปรัชญาที่ว่าด้วยการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยอาศัยพุทธศาสตร์ในอรรถกถาธรรมบท เป็นเครื่องมือขับเคลื่อนให้ปรากฏคุณภาพ ทั้งในส่วนของปัจเจกภาวะ และสังคมภาวะยิ่ง ๆ ขึ้นไป

การพัฒนาชีวิตตามหลักพุทธจริยศาสตร์ มีอยู่ ๒ ระดับ คือ ระดับวิถีชีวิตในสังสารวัฏ และเบิกบาน ปภัสสร คล่องตัว จนเป็นจิตที่ควรแก่การงาน (กมมณีย์) การดำเนินชีวิต ก็จะมีสติสัมปชัญญะออกหน้า รู้จักควบคุมอารมณ์ต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้น เป็นกระบวนการสะท้อนผ่านความคิด ที่เป็นระบบประกอบด้วยเหตุผล รู้จักใช้ปัญญาแยกแยะแก้ไขปัญหา ตลอดถึงเข้าใจและยอมรับความแปรเปลี่ยนของสรรพสิ่งตามสภาพแห่งโลกิยปัญญา เมื่อฝึกฝนอบรมพัฒนาตนเอง ตามแนวทางที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสชี้แก่นทางแห่งความดีไว้ ย่อมสามารถส่งผ่านโลกิยปัญญานั้น ให้เกิดความละเอียดลึกซึ้งถึงขั้นโลกุตระปัญญา อันเป็นเป้าหมายแห่งการบรรลุมรรคผลเบื้องต้นได้เช่นเดียวกัน

มนุษย์มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพัฒนาตนเอง ทั้งภายนอกและภายใน ซึ่งเป็นสิ่งเกื้อกูลให้ชีวิตสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยดี เช่น การประกอบอาชีพที่สุจริต เว้นอาชีพที่ทุจริต จัดเป็นการพัฒนาด้านกายและศีลในเบื้องต้น ขณะเดียวกันก็ทำกิจหน้าที่ด้วยความสำรวมระมัดระวัง ตา หู จมูก ลิ้นกาย และใจ ไม่ให้ตกเป็น

เหยื่อของตัณหา จนทำให้ตนเองต้องประสบทุกข์ร้อน หลังจากนั้น ก็พัฒนาตนให้มีจิตใจที่เข้มแข็งด้วยการเจริญสมณะกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อให้จิตใจเกิดความมั่นคง มีปัญญารู้แจ้งอย่างถูกต้อง รู้เท่าทันต่อปัญหาที่เกิดขึ้น และสามารถระงับได้ทันท่วงทีอย่างมีหลักการวิธีการ เมื่อบุคคลไม่พัฒนาตนเองทางด้านร่างกาย สังคม อารมณ์ และปัญญาแล้ว ย่อมทำให้เกิดโทษตามมาหลายอย่างเช่นกัน คือ ทำให้เกิดความประทุษร้ายต่อกันทั้งทางกาย ทางวาจา และทางจิตใจ เพราะขาดศีลเป็นเครื่องกำกับชีวิต เมื่อขาดสติ ไม่สำรวมอินทรีย์ ก็จะทำให้เพลิดเพลิน หลงติดในวัตถุที่วิ่งเข้าสู่อินทรีย์ทั้งทางหู ทางตา เป็นต้น ในแต่ละวัน ซึ่งมากับสื่อมวลชน บุคคลสถานที่ เป็นต้น จนทำให้ผู้คนในสังคมปัจจุบัน ประสบกับปัญหาความเครียดอย่างยากจะหลีกเลี่ยงได้ ตรงกันข้ามถ้าบุคคลมีตนฝึกฝนดีแล้ว พัฒนาตนให้เป็นที่ยังแก่คนอื่นได้ ย่อมทำงานให้แก่สังคมได้ดี ประคับประคองสังคมให้พัฒนาไปสู่ความเจริญก้าวหน้าอย่างมีคุณภาพ ทำให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขระดับอุดมคติ เป้าหมายระดับวิถีชีวิตในสังสารวัฏ สรุปได้ ๕ ข้อ คือ

(๑) มีโภคทรัพย์เป็นอันมาก มนุษย์จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับการฝึกฝนพัฒนาตนให้เกิดคุณภาพชีวิต เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมในมิติต่าง ๆ ทางด้านร่างกาย สังคม อารมณ์ และสติปัญญา เมื่อสภาพทางกายได้รับการพัฒนาให้เกิดคุณภาพอย่างสมบูรณ์ดีแล้ว ก็เป็นเสมือนจุดตั้งต้นให้ความประพฤติที่แสดงออกภายนอกมักดีตามไปด้วย รูปลักษณ์ภายนอกที่พัฒนาดีแล้วนั้น จะช่วยส่งผ่านถึงความเป็นผู้มีศีล การดำเนินชีวิตไปตามกรอบของความจริง ถูกต้องตามหลักศีลธรรม ย่อมฉายออกมาทางกาย วาจา ใจ ที่งาม เย็น สงบ สำรวม เรียบร้อย ไม่เบียดเบียนใคร เมื่อจิตได้รับการพัฒนาให้เกิดความผ่องใส เข้มแข็ง

(๒) กิตติศัพท์อันงามย่อมจรไป

(๓) เข้าไปยังบริษัทใด ๆ จะเป็นชาติตยบริษัทก็ตาม พรหมณ์บริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ย่อมแก่ล้ากว่า ไม่เก้อเขินเข้าไป

(๔) ย่อมไม่หลงลืมสติ ตาย

(๕) หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติ

ส่วนเป้าหมายระดับอุดมคติ คือ วิชชา วิมุตติ วิสุทธิมรรค ผล และนิพพาน โดยมีหลักไตรสิกขา เป็นจุดเชื่อมโยงตั้งแต่ต้นจนถึงเป้าหมายสุดท้าย เส้นทางสู่เป้าหมายจึงเริ่มต้นด้วยศีล ไปสู่สมาธิ ปัญญา และได้ลำดับไปสู่निพพาน

มรรควิธีแห่งชีวิตที่ดีมีคุณภาพของมนุษย์ ด้วยการอาศัยปัจจัย ๔ เป็นหลัก ถือเป็นปกติสุขเพียงพอแล้วสำหรับมนุษย์ส่วนใหญ่ แต่พุทธทศนระมองว่า เป็นการติดอยู่ในโลก หากหวนกลับมามุ่งพัฒนาทางด้านจิตใจได้ จึงจะถือว่า เป็นทางออกที่ดีที่สุดสำหรับการเข้าใจ เข้าถึง และพัฒนาคุณภาพชีวิตสู่วิถีแห่งโลกุตตระ ซึ่งเป็นเป้าหมายสุดท้ายที่ยอดเยี่ยม การดำเนินวิถีชีวิตตามรูปแบบอรรถกถาธรรมบททั้งเชิงบุคลาธิษฐานและเชิงธรรมาธิษฐาน เป็นการประยุกต์ใช้ปรากฏการณ์ทางพระพุทธศาสนามาแก้ไขปัญหอย่างมีวิธีการที่เป็นเชิงประจักษ์ เพราะเนื้อหาในอรรถกถาธรรมบทแต่ละเรื่องเป็นเรื่องราวที่สร้างศิลปะ

การมองโลกที่ละเอียดอ่อนไปในทิศทางที่ถูกต้องดีงาม ชวนให้เกิดความเพลิดเพลนทางจิตใจ สะท้อนทางบวกต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต และสามารถเชื่อมต่อกระบวนการพัฒนาทั้ง ๔ ด้านที่เรียกว่า ภาวนา ได้แก่ การฝึกฝนพัฒนาสมรรถนะด้านร่างกาย (กายภาพ/กายภาวนา/ภาวิตกาย) การฝึกฝนพัฒนาในการแสดงพฤติกรรมอันงาม เย็น สงบ สำรวม เรียบร้อย (ศีลภาพ/ศีลภาวนา/ภาวิตศีล) การฝึกฝนพัฒนาคุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพทางจิต (จิตภาพ/จิตภาวนา/ภาวิตจิต) และการฝึกฝนพัฒนาสมองหรือปัญญา (ปัญญาภาพ/ปัญญาภาวนา/ภาวิตปัญญา) เมื่อชีวิตมนุษย์ได้รับการพัฒนาให้มีคุณภาพดีพร้อมอย่างถูกต้องแล้ว ก็จักเกื้อหนุนให้เกิดโลกทัศน์ที่สร้างระบบความสัมพันธ์ต่อวิถีชีวิตของมนุษย์

การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางอรรถกถาธรรมบทนั้น ไม่ใช่เป็นการพัฒนาแบบแยกส่วน การพัฒนาหล่อหลอมจากคนให้มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้นั้น ต้องอาศัยการพัฒนาเชิงบูรณาภาพระหว่างกาย สังคม อารมณ์ และปัญญา ให้มีความเป็นไปสอดคล้องกัน เพราะฉะนั้น การจะพัฒนาสิ่งใดก็ตาม จะต้องเกิดการควบคู่กันให้เห็นในลักษณะองค์รวม เช่นการจะพัฒนาร่างกายอย่างเดียว โดยที่ไม่มีการพัฒนาอารมณ์ไปด้วย ประสิทธิผลในการพัฒนาก็จะไม่เกิดประสิทธิภาพเต็มที่เหมือนร่างกายมีอวัยวะไม่ครบอาการ ๓๒ ฉะนั้น ถ้าเน้นในเชิงสังคมหากเด่นอยู่คนเดียว โดยไม่สนใจคนรอบข้าง ก็อยู่ไม่ได้เช่นเดียวกัน การแก้ไขปัญหาดัง ๆ ในทิศทางที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ส่วนรวม จนตกผลึกเกิดรูปแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตเชิงพุทธปรัชญาจากสิ่งที่มีไว้ให้รู้ กล่าวคือพุทธสาระัตถะในอรรถกถาธรรมบท โดยวิเคราะห์ผ่านกรอบภาวนาทั้ง ๔ ด้าน คือ ๑) ด้านร่างกาย ๒) ด้านสังคม (ศีล) ๓) ด้านอารมณ์ (จิตใจ) และ ๔) ด้านสติปัญญา ก่อให้เกิดการเข้าใจความจริงแท้ของ

ชีวิต เข้าถึงแนวทางในการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้บรรลุสู่เป้าหมาย คือ ความสุขทั้ง ๓ ระดับ ได้แก่ ปกติ สงบสุข และ บรมสุข คือพระนิพพาน สืบไป

บทสรุป

หลักภาวนา ๔ นั้น จึงมีความเกี่ยวข้องและเชื่อมโยงกับหลักการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ยั่งยืนได้ ด้วยการมุ่งเน้นการพัฒนาตนเองตามหลักของการภาวนา คือ การทำให้มีทำให้เป็น และสามารถนำไปสู่การฝึกอบรมขัดเกลาจิตใจให้เกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จนสามารถบรรลุธรรมขั้นสูง จนพ้นทุกข์ได้ (นิพพาน) อันถือได้ว่าเป็นการเข้าถึงเป้าหมายสำคัญสูงสุดของการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ยั่งยืนให้เกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง^{๓๙๖}

ทั้งนี้ ระดับของการพัฒนาคุณภาพชีวิตนั้น ตามหลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงไว้ ๓ ระดับ ดังต่อไปนี้

๑) ระดับที่ให้ผลเป็นปัจจุบัน ที่เรียกว่า ทิฐฐัมมิกัตถประโยชน์ อันได้แก่ ทรัพย์ ยศ ไฉตริ ฌาสัก เป็นต้น ซึ่งตัวประโยชน์นั้นจะเกิดขึ้นลอย ๆ โดยที่ไม่ได้ทำอะไรไม่ได้เลย เช่น ต้องการได้ทรัพย์ก็มีอาจเพียงอ่อนวอนอย่างเดียว หากแต่ต้องสร้างเหตุ คือ ต้องขยันในการหาทรัพย์ จึงจะได้ทรัพย์มา ซึ่งในระดับนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงแสดงธรรมอันเป็นเหตุให้ได้รับประโยชน์ ๔ ประการ คือ อุฏฐานสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยความหมั่น) อารักขสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยการรักษา) กัลยาณมิตตา (เป็นผู้มีมิตรดีงาม) และสมชีวิตา (ดำเนินชีวิตด้วยการปฏิบัติพอควร)^{๓๙๗} ดังนั้น คุณภาพชีวิตในระดับนี้ จึงเป็นระดับที่ทำให้ชีวิตดำเนินไปด้วยความมั่นคง มีทรัพย์สินเงินทอง มีกัลยาณมิตรที่ดี มีชื่อเสียง ได้รับการเชิดชูยกย่อง มีความร่มเย็นเป็นสุข ไม่เดือดร้อนใจและกาย คือเย็นกายเย็นใจ ไม่ประสบความทุกข์ยากมาข้องแวะได้ เพราะตั้งมั่น ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียรปฏิบัติตนด้วยความพอเพียงตามฐานะของตน

๒) ระดับที่ให้ผลต่อไป ที่เรียกว่า สัมปรายิกัตถะ โดยตรงก็คือ ความสุข ความสบายอันเป็นผลที่เกิดจากการบริหารทรัพย์ ยศ ไฉตริ ฌาสัก เป็นต้น ให้

^{๓๙๖} ม.ม. (ไทย) ๑๕/๖๔๖/๑๒๐.

^{๓๙๗} ดูรายละเอียดใน ๐.๐.๐.๐.๐. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐-๓๔๓.

เป็นไปในทางที่ชอบ คือ ไม่ให้เกิดโทษ ได้แก่ ปฏิบัติธรรมอันเป็นหลัก ๔ ประการ คือ สัทธาสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยศรัทธา) สีลสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยศีล) จาคสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยจาคะหรือการบริจาค) และปัญญาสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยปัญญา) กล่าวคือ ผู้มีประโยชน์ คือ ทรัพย์ ยศ ไฉตริย์ และความผาสุก เหล่านี้ จะทำให้เกิดประโยชน์สุขต่อไปวันนี้ เดือนหน้าและปีต่อไป จะต้องอาศัย หลักธรรมที่ว่ามานี้ เป็นเครื่องสนับสนุน ซึ่งจะเป็นไปด้วยดีและสำเร็จประโยชน์ได้^{๓๙๘} ทั้งนี้ คุณภาพชีวิตในระดับนี้ คือ บุคคลเมื่อมีทรัพย์ ยศศักดิ์ กลียาณมิตร ความผาสุกแล้ว ก็ให้มีศรัทธา รักษาศีล มีการบริจาคทรัพย์เพื่อให้ทาน เพื่อให้มีบุญบารมีสะสมไว้เป็นปัจจัยให้เกิดความสุข ความเจริญสมปรารถนาในอนาคต และปฏิบัติภาวนาเพื่อให้เกิดปัญญาที่จะทำให้ตนพ้นจากความทุกข์ ทำให้ชีวิตสง่างาม จิตใจ โปร่งโล่ง เบาสบาย เป็นสุขทั้งยามหลับและยามตื่น

๓) ระดับให้ผลสูงสุด ที่เรียกว่า ปรมัตถะ ให้ผลในระดับนิพพาน นับเป็นประโยชน์ถาวร และประโยชน์สุดท้ายอัน เป็นที่หวังของผู้มุ่งดับทุกข์ชั่วนิรันดร์ แต่การจะได้มาต้องลงมือปฏิบัติเช่นเดียวกับประโยชน์ข้างต้น ทั้ง ๒ นั้น แต่ธรรมะอันเป็นเครื่องมือในการปฏิบัติจะต้องเลื่อนระดับสูงขึ้นเช่นเดียวกัน เรียกว่า ปฏิบัติในมัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายกลาง ได้แก่ อริยมรรค ๘ ซึ่งประกอบไปด้วย สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (การงานชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (เพียรชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) และสัมมาสมาธิ (ตั้งใจมั่นชอบ) โดยรวมลงที่ศีล สมาธิ ปัญญา^{๓๙๙}

ทั้งนี้ คุณภาพชีวิตในระดับนี้ คือ ความสงบสุขร่มเย็นที่แท้จริง มีปัญญาถึงขั้นสูงสุด เนื่องจากตระหนักรู้ในโทษภัยแห่งการเวียนว่ายตายเกิด มีปัญญาอันบ่มเพาะจากอริยมรรคทั้ง ๘ ประการ เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงกิเลสไม่สามารถเข้ามาระทบได้อีกต่อไป มีการปฏิบัติภาวนาถึงขั้นบรรลุลุธรรม เป็นหนทางไปสู่มรรคผลนิพพานได้ในที่สุด

^{๓๙๘} ดูรายละเอียดใน อง.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๓-๓๔๔.

^{๓๙๙} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓/๓๑-๓๓.

แบบฝึกหัดท้ายบท

๑. จงอธิบายการบูรณาการหลักไตรสิกขาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต อย่างไร
๒. ให้นิสิตอธิบายเกี่ยวกับการบูรณาการหลักอริยสัจ ๔ ในการพัฒนาสังคม
๓. การบูรณาการหลักมัชฌิมาปฏิบัติในการพัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้อย่างไร
๔. จงอธิบายการบูรณาการหลักโยนิโสมนสิการ ในการพัฒนาสังคมมาให้ชัดเจน
๕. การบูรณาการหลักจักร ๔ และ หลักวัฒนธรรม ๖ ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืน ได้อย่างไร
๖. จงอธิบายถึงการบูรณาการหลักอิทธิบาท ๔ ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ชัดเจน
๗. การบูรณาการหลักภาวนา ๔ ในการพัฒนาสังคมเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืนได้อย่างไร
๘. นักวิชาการทางพระพุทธศาสนา ได้อธิบายถึงไวพจน์ทั้ง ๔ องค์ประกอบของหลักโยนิโสมนสิการไว้ อย่างไร อธิบาย
๙. หลักอริยสัจ ๔ นี้ สามารถนำมาวิเคราะห์เพื่อแก้ไขปัญหาในสังคมได้อย่างไร
๑๐. การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวของพระพุทธศาสนา โดยอาศัยหลักภาวนา นั้นอย่างไร อธิบาย

เอกสารอ้างอิงประจำบท

๑. หนังสือ

ปรีชา นันทาภิวัฒน์ ร.น.,น.อ. (พิเศษ), **พจนานุกรมหลักธรรมพระพุทธศาสนา.**

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๔๔.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษา
พุทธศาสน์ คำวัดที่ชาวพุทธควรรู้.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต.** กรุงเทพมหานคร :
ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

_____. **ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดพุทธศาสตร์.**
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓.

_____. **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ.** พิมพ์ครั้งที่ ๙.
กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **การพัฒนาที่ยั่งยืน.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.
กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๒.

_____. **พุทธธรรม (ฉบับเดิม).** พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.
อาร์. พรินเตอร์แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

_____. **สุขภาวะองค์รวมแนวพุทธ.** นครปฐม : วิทยาลัยพุทธศาสตร์, ๒๕๔๙.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** กรุงเทพมหานคร : โรง
พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระมหาณรงค์ จิตตโสภโณ. **พระพุทธศาสนากับการพัฒนา.** กรุงเทพมหานคร :
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

มหาภิกขุญาณนรนา. **เนติปริกษา.** พระอริยมหานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต ตรวจชา
ร
ระ
พระคันธสาราภิกขุ แปลและอธิบาย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๐.

วศิน อินทสระ. โยนิโสมนสิการ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เรือนธรรม, ๒๕๕๕.
สุนน อมรวิวัฒน์. หลักบูรณาการทางการศึกษาตามนัยแห่งพุทธธรรม.
กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๔.
สุวิทย์ มูลคำ. กลยุทธ์การสอนคิดแก้ปัญหา. กรุงเทพมหานคร : ภาพพิมพ์, ๒๕๔๗.
สุจิตร์ ทองอยู่. จิตวิทยาทางสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชีวา
ภักดิ์, ๒๕๔๙.

๒. รายงานวิจัย/วิทยานิพนธ์

ขวัญใจ โกมุตแดง. “ศึกษาการพัฒนาชีวิตตามหลักจักร ๔.” วิทยานิพนธ์พุทธ
ศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๕๓.
พระครูปลัดบุญยัง ทุลลโก (สุนทรวิภาต). “การบริหารงานวิชาการตามหลักอริยสัจ
๔ โรงเรียนประถมศึกษา อำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี.”
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาการบริหารการศึกษา).
บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๕๔.
พระมหาสมชาย สิริจนโท (ห่านนท์). “พุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตาม
แนวทางของพระพุทธคุณ (สมาน สุมะโธ).” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร
มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๗.
พระมหาบรรณรัตน์ นภบุรีศิริ (อรรถพร). “การศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโส
มนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก.” วิทยานิพนธ์พุทธ
ศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา). บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
พระมหานุกูล มหาวิโร (พรหมพันธ์). “วิธีคิดเพื่อบรรเทาอกุศลจิตในพระพุทธศาสนา
เถรวาท.” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา). บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๕๔.

Human Resource Development

บทที่

พระพุทธศาสนากับการพัฒนา

ทรัพยากรมนุษย์

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ ๘

แนวคิด

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คือ ทรัพยากรที่มีความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาประเทศ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและ การเมือง ประเทศชาติจะมีความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ ก็เนื่องจากมีทรัพยากรมนุษย์ที่มีความรู้ ความสามารถในการศึกษาดีมีสุขภาพพลานามัยแข็งแรงดี สามารถเป็นปัจจัยการผลิตที่มีประสิทธิภาพให้กับระบบเศรษฐกิจ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เป็นปัจจัยสำคัญในการเพิ่มผลิตภาพ (Productivity) ในระบบการเมืองหากประชาชนในชาติซึ่งก็คือ “ทรัพยากรมนุษย์” ของชาติ มีความรู้ ความเข้าใจดีในระบบการเมือง มีส่วนร่วมทางการเมืองสูง การเมืองในระบอบประชาธิปไตยก็จะมีพัฒนาการสูง การเมืองก็จะมีความมั่นคง มีเสถียรภาพ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการพัฒนาประเทศ ในระบบสังคม หากประชากรได้รับการพัฒนาสูง ก็จะมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีการศึกษา มีงานทำ ที่ก่อให้เกิดรายได้เพียงพอต่อการเลี้ยงชีพและครอบครัว ช่วยลดปัญหาอาชญากรรม ปัญหาเสพติดและปัญหาสังคมอื่น ๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศ สำหรับในประเทศไทยแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ ซึ่งมีแนวทางในการพัฒนาประเทศ โดยให้คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา สำหรับประเทศที่เป็นประเทศอุตสาหกรรม (นิคส์) เช่น ประเทศเกาหลีใต้ สิงคโปร์ หรือไต้หวัน ผลการวิจัย สรุปว่าคุณภาพของทรัพยากรมนุษย์ เป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาประเทศดังกล่าว

ขอข่ายเนื้อหาประจำบทที่ ๘

๑. พระพุทธศาสนากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์
๒. อธิบายหลักพระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาครอบครัวอย่างยั่งยืน
๓. หลักพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจครอบครัวอย่างยั่งยืน
๔. หลักพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน
๕. หลักพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาจิตใจอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม

๑. ผู้ศึกษาสามารถบอกความหมาย พร้อมทั้งอธิบายพระพุทธศาสนากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ได้อย่างถูกต้อง
๒. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายหลักพระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาครอบครัวอย่างยั่งยืนได้อย่างถูกต้อง
๓. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายหลักพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนได้อย่างถูกต้อง
๔. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายหลักพระพุทธศาสนา เพื่อพัฒนาจิตใจอย่างยั่งยืนได้อย่างถูกต้อง

วิธีสอนและกิจกรรมการสอนประจำบทที่ ๘

วิธีสอน :

๑. การประเมินความรู้เดิม
๒. ฟังบรรยาย อภิปราย และการแสดงความคิดเห็น
๓. การให้ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

กิจกรรมการเรียนรู้การสอน :

๑. การประเมินความรู้เดิม

ให้ผู้ศึกษาแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องพระพุทธศาสนากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

๒. การฟังบรรยายและอภิปราย

อาจารย์บรรยายประกอบพาวเวอร์พอยต์ (power point) เรื่องความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับพระพุทธศาสนากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ มีจุดประสงค์หลักคือ การกระตุ้นให้ผู้ศึกษาเกิดความสงสัย และอยากแสวงหาความรู้ต่อยอด โดยเปิด

โอกาสให้ผู้ศึกษาอภิปรายแสดงความคิดเห็นสนับสนุนความรู้เดิมของตนก่อนที่จะมีการสรุปรวบยอดเป็นองค์ความรู้ต่อไป

๓. การให้ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

ให้ผู้ศึกษาจัดกลุ่มเป็น ๓ กลุ่ม เพื่อรับผิดชอบทำแบบฝึกหัดท้ายบท กลุ่มละข้อ ๑๐ ข้อทั้งแบบอัตนัยและปรนัย เสร็จแล้วให้แต่ละกลุ่มนำเสนอ โดยกลุ่มอื่นต้องแสดงความคิดเห็นหรือตั้งคำถามต่อกลุ่มที่นำเสนอในลักษณะข้อแลกเปลี่ยน ปลายเปิด เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยก็ได้ แต่ต้องไม่ซ้ำกับคำตอบนั้น ๆ

สื่อการเรียนการสอน

๑. พาวเวอร์พอยต์ประกอบการสอน เรื่องพระพุทธศาสนากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ตอน พระพุทธศาสนากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ หลักพระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาครอบครัว และพระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน เป็นต้น

๒. วิดีทัศน์สารคดี เรื่องความเป็นมาของพระพุทธศาสนากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

๓. เอกสารคำสอน รายวิชาพระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน

การวัดผลและการประเมินผล

๑. ประเมินจากพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการเข้าชั้นเรียน และทำกิจกรรม

๒. ประเมินความรู้หลังการเรียนเทียบกับความรู้เดิมของผู้ศึกษา

๓. ประเมินจากการร่วมแสดงความคิดเห็น

๔. ประเมินจากการทำแบบฝึกหัดท้ายบท

๘.๑ ความนำ

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คือ ทรัพยากรที่มีความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาประเทศ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและ การเมือง ประเทศชาติจะมีความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ ก็เนื่องจากมีทรัพยากรมนุษย์ที่มีความรู้ ความสามารถ การศึกษามีคุณภาพพลานามัยแข็งแรงดี สามารถเป็นปัจจัยการผลิตที่มีประสิทธิภาพให้กับระบบเศรษฐกิจ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เป็นปัจจัยสำคัญในการเพิ่มผลิตภาพ (Productivity) ในระบบการเมืองหากประชาชนในชาติซึ่งก็คือ “ทรัพยากรมนุษย์” ของชาติ มีความรู้ ความเข้าใจดีในระบบการเมือง มีส่วนร่วมทางการเมืองสูง การเมืองในระบบประชาธิปไตยก็จะมีพัฒนาการสูง การเมืองก็จะมีความมั่นคง มีเสถียรภาพ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการพัฒนาประเทศ

ในระบบสังคม หากประชากรได้รับการพัฒนาสูง ก็จะมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีการศึกษา มีงานทำ ที่ก่อให้เกิดรายได้เพียงพอต่อการเลี้ยงชีพและครอบครัว ช่วยลดปัญหาอาชญากรรม ปัญหายาเสพติดและปัญหาสังคมอื่น ๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศ สำหรับในประเทศไทยแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ ซึ่งมีแนวทางในการพัฒนาประเทศ โดยให้คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา สำหรับประเทศที่เป็นประเทศอุตสาหกรรม (นิกส์) เช่น ประเทศเกาหลีใต้ สิงคโปร์ หรือ ไต้หวัน ผลการวิจัย สรุปว่า คุณภาพของทรัพยากรมนุษย์ เป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาประเทศดังกล่าว

๘.๒ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

ทรัพยากรมนุษย์^{๔๐๐} เป็นปัจจัยที่มีค่าของสังคมและประเทศชาติ ประเทศใดที่มีทรัพยากรมนุษย์ ที่มีศักยภาพสูงและสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในทางสร้างสรรค์แล้ว ประเทศนั้นก็เจริญก้าวหน้า มีความมั่งคั่งและมั่นคงทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมืองและทางสังคมแต่ถ้าหากประเทศใดขาดทรัพยากร มนุษย์ที่มีคุณค่าหรือไม่สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อประเทศชาติได้ ประเทศก็พัฒนาไป

^{๔๐๐} ทองศรี กำภู ณ อยุธยา, การบริหารงานบุคคลในแนวทางใหม่. พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ตุลา, ๒๕๒๖), หน้าบทนำ.

ได้ยาก ความเจริญหรือความล้าหลังของประเทศ จึงขึ้นอยู่กับปัจจัยทรัพยากรมนุษย์ เป็นสำคัญ เพราะทรัพยากร มนุษย์เป็นปัจจัยหลักที่ก่อให้เกิดการพัฒนา ปัจจัยอื่น ๆ ที่ก่อให้เกิดการพัฒนาประเทศ ไม่ว่าจะเป็นด้าน เศรษฐกิจ การเมือง สังคมก็มาจาก ทรัพยากรมนุษย์ทั้งสิ้น ประเทศต่าง ๆ จึงมุ่งหวังที่จะมีทรัพยากร มนุษย์ที่มี ประสิทธิภาพและมีระบบการบริหารทรัพยากรมนุษย์ที่ดีและก่อให้เกิดประโยชน์ สูงสุดต่อ ประเทศชาติ

“ทรัพยากรมนุษย์” หากมองจากการบริหารรัฐกิจ ทรัพยากรมนุษย์ คือ ทรัพยากรที่มีความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาประเทศทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ประเทศชาติจะมีความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจก็เนื่องจากมีทรัพยากรมนุษย์ที่มีความรู้ ความสามารถ การศึกษาดีมีสุขภาพพลานามัยแข็งแรงดี สามารถเป็นปัจจัยการผลิตที่มีประสิทธิภาพให้กับระบบเศรษฐกิจ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นปัจจัยสำคัญในการเพิ่มผลิตภาพ (Productivity) ในระบบการเมืองหากประชาชนในชาติซึ่งก็คือ “ทรัพยากรมนุษย์” ของชาติ มีความรู้ ความเข้าใจดีในระบบการเมือง มีส่วนร่วมทางการเมืองสูง การเมืองในระบบประชาธิปไตยก็จะมีพัฒนาการสูง การเมืองก็จะมีคามมั่นคง มีเสถียรภาพ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการพัฒนาประเทศ ในระบบสังคม หากประชากรได้รับการพัฒนาสูง ก็จะมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีการศึกษา มีงานทำ ที่ก่อให้เกิดรายได้เพียงพอต่อการเลี้ยงชีพและครอบครัว ช่วยลดปัญหาอาชญากรรม ปัญหายาเสพติดและปัญหาสังคมอื่น ๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศ สำหรับในประเทศไทยแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ ซึ่งมีแนวทางในการพัฒนาประเทศ โดยให้คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา สำหรับประเทศที่เป็นประเทศอุตสาหกรรม (นิกส์) เช่น ประเทศเกาหลีใต้ สิงคโปร์ หรือไต้หวัน ผลการวิจัย สรุปว่า คุณภาพของทรัพยากรมนุษย์ เป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาประเทศดังกล่าว^{๔๐๑}

ในระดับองค์การ ไม่ว่าจะเป็นองค์การในภาครัฐหรือเอกชน “ทรัพยากรมนุษย์” ที่มีทั้งปริมาณ คุณภาพ ประสิทธิภาพ เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ ไม่ใช่องค์การนั้นจะเป็นองค์การที่แสวงหากำไร หรือองค์การเพื่อการพัฒนาเอกชนก็ตาม ในกรณีนี้

^{๔๐๑} จีระ หงส์ลดารมภ์, แนวคิดและหลักการขบช่วยของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๓), หน้า บทนำ.

องค์การ ภาครัฐ บริบทแวดล้อมขององค์การที่มีความกดดันมากขึ้น จากภาคการเมืองที่มีนักการเมืองมาจากการเลือกตั้ง ซึ่งมีค่านิยมสัญญาที่ให้ไว้กับประชาชนในเรื่องการผลักดันนโยบายต่าง ๆ ที่จะทำให้ประชาชนมีการกินดี อยู่ดี มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นแน่นอนว่า ทรัพยากรมนุษย์ในองค์การภาครัฐ ก็จำเป็นต้องพัฒนาตนเองเพื่อสามารถตอบสนองความต้องการของภาคการเมืองและภาคประชาชนให้ได้ อย่างมีประสิทธิภาพและอย่างมีจริยธรรม ศีลธรรม กล่าวสำหรับองค์การภาคเอกชน การแข่งขันทางการค้าทั้งในประเทศและระหว่างประเทศ ความเปลี่ยนแปลงของผู้บริโภคที่มีความคาดหวัง ความต้องการมากขึ้นในคุณภาพของสินค้าและบริการ ความเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีทุกด้าน ล้วนเป็นแรงกดดันให้องค์การต้องมีการปรับตัว ต้องมีการพัฒนาองค์การ และองค์การจะพัฒนาไปได้นั้น “ทรัพยากรมนุษย์” ในองค์การต้องพัฒนาไปด้วยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้^{๔๐๒}

การนำเสนอในบทนี้ จะเสนอผลการศึกษานวนคิด กระบวนการ และบทบาทในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ขององค์กรพระพุทธศาสนา ซึ่งมีผลการวิจัยมีดังนี้

๘.๓ นิยามความหมายของทรัพยากรมนุษย์และการวิจัย

คำว่า **ทรัพยากรมนุษย์** ถ้าแปลตามตัวอักษรแล้ว แปลว่า คนมีค่าเป็นทรัพย์ ซึ่งหมายถึง มนุษย์เป็นสิ่งที่เป็ประโยชน์ต่อสังคม เช่นเดียวกับทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ กล่าวคือคนในหน่วยงาน หรือองค์การเป็นสิ่งมีค่า จึงเป็นการสมควรที่จะต้องทำนุบำรุงรักษาให้คนมีคุณค่าเหมาะสมกับองค์การให้นานเท่านาน เพราะความมีค่าของคนนั้นสามารถก่อให้เกิดผลผลิตต่อองค์การได้ ก็เท่ากับเป็นหลักประกันที่จะทำให้้องค์การอยู่รอดปลอดภัยและรุ่งเรือง^{๔๐๓}

นอกจากความหมายของทรัพยากรมนุษย์ดังกล่าวข้างต้นแล้ว ทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource) ยังหมายถึง แรงงาน ความรู้ ความคิด ความชำนาญ

^{๔๐๒} Swanson, R. A., & Holton, E. F., III, **Foundations of Human Resource Development**, (San Francisco, CA: Berrett-Koehler, ๒๐๐๑), p.171.

^{๔๐๓} ทองศรี กำภู ณ อยุธยา, **การบริหารงานบุคคลในแนวทาง**, ๒๕๒๖, หน้า ๔๑.

ของมนุษย์^{๔๐๔} ซึ่งเป็นเป็นสิ่งที่มีความและให้ผลตอบแทน^{๔๐๕} ทรัพยากรมนุษย์ คือ พลังงาน ทักษะ พรสวรรค์ และความรู้ของประชาชน ซึ่งสามารถนำมาใช้ในการผลิตสินค้า หรือให้บริการที่เป็นประโยชน์^{๔๐๖}

ดังนั้น “การวิจัยทรัพยากรมนุษย์” หมายถึง กระบวนการค้นคว้าหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับปัญหาของบุคลากรในองค์กร การตรวจสอบขวัญกำลังใจ ความคิดเห็นของพนักงานเกี่ยวกับสภาพความเป็นอยู่ การทำงาน และสิ่งที่พนักงานต้องการ และคุณภาพชีวิต เพื่อเพิ่มผลผลิตที่มากขึ้น มีประสิทธิภาพที่ดีขึ้น ด้วยกระบวนการที่มีระบบ มีจุดมุ่งหมายที่แน่นอนและชัดเจน ดำเนินการศึกษาค้นคว้าอย่างรอบคอบ ไม่ลำเอียง มีหลักเหตุผล เพื่อพิสูจน์หาคำตอบหรือหาข้อเท็จจริงนั้น ๆ

คำว่า **การวิจัย** มาจากคำว่า Research มีรากศัพท์มาจาก Re + Search, Re แปลว่าซ้ำ, Search แปลว่า ค้น ดังนั้น Research แปลว่า ค้นคว้าซ้ำแล้วซ้ำอีก ซึ่งน่าจะหมายถึง การค้นหา ความรู้ ความจริง ค้นแล้วค้นอีก ซึ่งจะทำให้ได้รับความรู้ความจริงที่น่าเชื่อถือ ถูกต้อง เพราะมีข้อมูลที่เพียงพอต่อการสรุปเป็นความรู้ ความจริงนั้น ๆ มีนักวิชาการได้ให้ความหมายของการวิจัยไว้มากมาย เช่น

ความหมายการวิจัยของ **Best** การวิจัย หมายถึง การวิเคราะห์และบันทึกการสังเกต ภายใต้การควบคุมอย่างเป็นระบบ และเป็นปรนัย ซึ่งอาจนำไปสู่การสร้างทฤษฎี หลักการหรือการวางนัยทั่วไป^{๔๐๗}

^{๔๐๔} บรรจง ชูสกุลชาติ, การบริหารการศึกษาเพื่อพัฒนาประชาชน, (กรุงเทพมหานคร: องค์การ ส่งเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๓๓), หน้า ๒๐.

^{๔๐๕} จีระ หงส์ลดารมภ์, แนวคิดและหลักการขอบข่ายของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์, ๒๕๓๓, หน้า ๓๓.

^{๔๐๖} Harbison, F. H., *Human Resources as the Wealth of Nations*, (New York: Oxford University Press, 1973), p.144.

^{๔๐๗} Best, John W, *Research in Education*. 3rd ed, (Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hill, 1977), p. 23.

ความหมายการวิจัยของ **Lehmann and Mehrens** การวิจัย คือ การค้นคว้าหาความจริง โดยวิธีการอย่างมีระบบที่เชื่อถือได้ หรือวิธีการวิทยาศาสตร์นั่นเอง^{๔๐๘}

ความหมายตาม**พจนานุกรม** การวิจัย หมายถึง การค้นคว้าเพื่อหาข้อมูลอย่างถี่ถ้วนตามหลักวิชา^{๔๐๙}

ความหมายการวิจัยของ **บุญชม ศรีสะอาด** การวิจัย หมายถึง กระบวนการค้นคว้าหาความรู้ที่เชื่อถือได้มีลักษณะ คือ เป็นกระบวนการที่มีระบบ มีจุดมุ่งหมายที่แน่นอนและชัดเจน ดำเนินการศึกษาค้นคว้าอย่างรอบคอบ ไม่ลำเอียง มีหลักเหตุผล บันทึกและรายงานออกมาอย่างระมัดระวัง^{๔๑๐}

ความหมายการวิจัยของ **เทียนฉาย กีระนันทน์** การวิจัยเป็นเรื่องของการศึกษาค้นคว้าเพื่อพิสูจน์หาคำตอบ หรือหาข้อเท็จจริงอะไรบางอย่าง^{๔๑๑}

สรุปได้ว่า **การวิจัย** หมายถึง กระบวนการค้นคว้าหาความรู้ที่เชื่อถือได้ ซึ่งเป็นกระบวนการที่มีระบบ มีจุดมุ่งหมายที่แน่นอนและชัดเจน ต้องดำเนินการศึกษาค้นคว้าอย่างรอบคอบ ไม่ลำเอียง มีหลักเหตุผล เพื่อพิสูจน์หาคำตอบหรือหาข้อเท็จจริงบางอย่าง

๘.๔ ขอบเขตการวิจัยทรัพยากรมนุษย์

ขอบเขตวิจัยงานบุคคล จะเกี่ยวข้องกับกระบวนการบริหารบุคคลที่สำคัญ ๆ อาทิ การวางแผน การสรรหา และการคัดเลือก การพัฒนาทรัพยากร

^{๔๐๘} Lehmann, Irvin J and William A Mehrens, **Education Research Reading in Focus**, (New York: Holt Rinehart and Winston, 1971), p. 55.

^{๔๐๙} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘)

^{๔๑๐} บุญชม ศรีสะอาด, **การวิจัยเบื้องต้น**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ชมรมเด็ก, ๒๕๓๕), หน้า ๒๑.

^{๔๑๑} เทียนฉาย กีระนันทน์, **สังคมศาสตร์วิจัย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (ปรับปรุงใหม่), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๖๕.

มนุษย์ การจ่ายค่าตอบแทน แรงงานสัมพันธ์ ความปลอดภัย และสุขภาพในการทำงาน เป็นต้น ซึ่งจะขอยกตัวอย่างดังต่อไปนี้

๑. การวางแผน การสรรหา และการคัดเลือก หลักการบริหารองค์กรที่สำคัญก็คือ คน(Man) ที่จะเป็นผู้ผลักดันให้การดำเนินการขององค์กรไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ได้ ดังนั้น จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่องค์กรจะต้องแสวงหาวิธีการที่เหมาะสม แม่นตรง มีความน่าเชื่อถือ ในการคัดสรรหาบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถ เข้ามาทำงาน เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและประสิทธิผลให้กับองค์กร ทำให้องค์กรมีความสามารถในการแข่งขันสูงขึ้น ทั้งนี้ การบริหารทรัพยากรบุคคลจะเกี่ยวข้องกับประเด็นคำถามที่สำคัญเริ่มจากจะหาคนมาทำงานได้อย่างไร จะเตรียมคนให้สามารถทำงานได้อย่างไร จะรักษาคนให้อยู่ทำงานกับองค์กรได้อย่างไร และจะจูงใจให้คนทำงานอย่างเต็มกำลังความสามารถของเขาได้อย่างไร^{๔๑๒}

๒. การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ หน่วยงานทรัพยากรมนุษย์มีหน้าที่สำคัญที่จะต้องวางแผนบุคลากรให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสถานการณ์ที่จะเกิดขึ้น เพื่อให้้องค์กรมีบุคลากรที่มีคุณภาพสูงมีประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานในปริมาณที่เหมาะสม สอดคล้องกับความเจริญก้าวหน้าของวิทยาการต่าง ๆ ในปัจจุบัน ภาคธุรกิจมีความจำเป็นที่จะต้องนำระบบเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามาใช้ในการปฏิบัติงาน เพื่อเป็นการเพิ่มความสามารถและศักยภาพในการดำเนินธุรกิจ พนักงานต้องมีความพร้อมในการใช้เทคโนโลยีต่าง ๆ เหล่านั้น เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ องค์กรต้องคอยตรวจสอบ สํารวจ และฝึกอบรมให้บุคลากรมีความรู้ ความเข้าใจ และทักษะการทำงานอยู่เสมอ

๓. การจ่ายค่าตอบแทน ผลตอบแทนด้านการเงิน การบริการและผลประโยชน์เกื้อกูลทุกรูปแบบที่พนักงานได้รับ เป็นส่วนหนึ่งของการจ้างงาน ซึ่งอาจแบ่งได้เป็น ๒ มิติ คือ ผลตอบแทนเชิงธุรกรรม (Transactional Returns) และผลตอบแทนเชิงความสัมพันธ์ (Relational Return) องค์กรจะพัฒนาระบบจ่ายค่าตอบแทนอย่างไร ซึ่งการพัฒนาระบบจ่ายค่าตอบแทนที่เหมาะสมและเป็นธรรมจะสร้างความได้เปรียบในการแข่งขันให้กับองค์กร ขอบเขตของการวิจัย อาจรวมถึงความสัมพันธ์ด้านการจ่ายค่าตอบแทนในกลุ่มงาน/ทักษะ/ขีดความสามารถที่ต่างกัน

^{๔๑๒} นพ ศิริบุญนาท, พฤติกรรมองค์กร, (กรุงเทพมหานคร: สุตราไพศาล, ๒๕๔๕), หน้า ๔๓.

ภายในองค์กรใดองค์กรหนึ่ง รวมถึงผลกระทบที่มีต่อลูกจ้าง ผู้จัดการและนายจ้าง และรวมถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อโครงสร้างค่าตอบแทน ได้แก่ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ปัจจัยด้านสังคม และปัจจัยเฉพาะภายในองค์กรนั้น ๆ^{๔๑๓}

๔. แรงงานสัมพันธ์ ขอบเขตด้านแรงงานสัมพันธ์ ถ้าหากสถานประกอบการใดที่นายจ้างและลูกจ้างต่างปฏิบัติต่อกันด้วยดี โดยการร่วมสร้างประโยชน์ และนำมาแบ่งปันกันอย่างเหมาะสมต่างเข้าใจและยอมรับในบทบาทของแต่ละฝ่าย ประองตองและสามารถระงับข้อขัดแย้งและข้อยุติลงได้ด้วยความร่วมมือ ร่วมกัน ก็จะทำให้ลูกจ้างมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความสุขในการทำงาน มีความตั้งใจในการสร้างผลผลิตให้เพิ่มขึ้น รวมถึงให้บริการที่ดีแก่ผู้มาใช้บริการในสถานประกอบการของนายจ้าง จนมีผลทำให้นายจ้างสามารถดำเนินกิจการได้อย่างราบรื่น โดยได้รับผลประโยชน์หรือผลกำไรตามวัตถุประสงค์ของสถานประกอบการนั้น เมื่อนายจ้างและลูกจ้างสามารถทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ จนเกิดความสงบสุขในอุตสาหกรรมขึ้น ส่งผลโดยตรงต่อความเจริญทางเศรษฐกิจ และความสงบเรียบร้อยของประเทศ^{๔๑๔}

๕. ความปลอดภัยและสุขภาพในการทำงาน ขอบเขตความปลอดภัยและสุขภาพในการ ทำงานต้องเกี่ยวข้องกับประเด็นทางด้านมนุษยธรรม ซึ่งรวมถึงการสูญเสียในเชิงเศรษฐกิจอีกด้วย ความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินจากการทำงาน จะมีผลกระทบต่อกันได้ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม จนถึงความเสี่ยงด้านความปลอดภัยนั้น จะมีนัยสำคัญสำหรับนายจ้างที่จะต้องมีการจ่ายค่าชดเชยต่าง ๆ และเสียต้นทุน ในเรื่องการเปลี่ยนพนักงานและการมีผลผลิตที่ลดลง

๘.๕ กระบวนการวิจัยทรัพยากรมนุษย์

การวิจัยทรัพยากรมนุษย์ เป็นการวิจัยทางสังคมศาสตร์แขนงหนึ่ง ซึ่งเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการพัฒนาระบบบริหารทรัพยากรบุคคลขององค์กรให้ทันสมัย และ

^{๔๑๓} ปฏิพัฒน์ อัครศรีเรือง, *บทวิจารณ์หนังสือ “การบริหารค่าตอบแทนเชิงกลยุทธ์ (Strategic Compensation Management)”*, Hrod Journal. Volume 8 Number 1 January-June 2016.

^{๔๑๔} เกื้อจิตร ธีรกาญจน์, *แรงงานสัมพันธ์*, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์, ๒๕๕๑), หน้า ๒๐.

สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของโลก เพราะคงไม่มีหลักวิชาการใดที่ใช้สำหรับบริหารทรัพยากรบุคคลได้ตลอดไปภายใต้การเปลี่ยนแปลงไปของโลกยุคใหม่ หากองค์กรต้องการคำตอบที่น่าเชื่อถือได้ของทุก ๆ ปัญหาที่เกิดขึ้นในการบริหารงานบุคคล การวิจัยจะเป็นเครื่องมือที่มีคุณภาพเครื่องมือหนึ่งที่เราควรเอามาใช้ในการหาคำตอบเป็นอย่างยิ่ง ผู้บริหารที่มองการณ์ไกลต้องทบทวนนโยบายและให้การสนับสนุนการวิจัยในองค์กร และพัฒนาการบริหารทรัพยากรมนุษย์ เพื่อนำผลการวิจัยนั้นมาประกอบในการตัดสินใจ

กระบวนการวิจัยทรัพยากรมนุษย์นั้นมี ๑๐ ขั้นตอน ได้แก่

๑. กำหนดประเด็นปัญหา (Problem Identification) การเลือกและกำหนดประเด็นปัญหา เป็นขั้นตอนที่สำคัญมากในการวิจัยไม่ว่าในสาขาใดก็ตาม บางครั้ง ผู้วิจัยมักมีความรู้สึกว่าการกำหนดปัญหาของการวิจัย เป็นเรื่องที่ต้องใช้เวลามาก เนื่องจากปัญหาของการวิจัยมีมากมาย ผู้วิจัยจึงต้องระบุลำดับความสำคัญเร่งด่วนทุกประเด็น และอาจเลือกหัวข้อซึ่งมีความสำคัญเป็นอันดับต้น ๆ ในองค์กรเพื่อทำวิจัย เมื่อใดที่ผู้วิจัยได้คัดเลือกปัญหาที่ชัดเจนก็นับว่า ขั้นตอนของการวิจัยที่ยุ่งยากที่สุดขั้นหนึ่งได้เสร็จสิ้นลงแล้ว

๒. กำหนดหัวข้อวิจัย (Research Topic) หลังจากผู้วิจัยเลือกประเด็นของปัญหาที่จะวิจัยแล้ว ก็ต้องมีการกำหนดปัญหาให้อยู่ในรูปแบบ หรือข้อความซึ่งสามารถศึกษาค้นคว้าได้ เป็นการกำหนดชื่อโครงการวิจัยที่ได้ตัดสินใจเลือกแล้ว เฉพาะประเด็นปัญหาที่ต้องการทราบคำตอบจากการวิจัยครั้งนี้ ปกติหัวข้อวิจัยจะตั้งชื่อให้เห็นประเด็นปัญหาหรือแนวทางที่ต้องการคำตอบ แนวทางของการตั้งชื่อโครงการวิจัยควรมีลักษณะ ดังนี้

- ชื่อเรื่องควรกะทัดรัด และมีความชัดเจน ไม่ใช้คำที่กว้างเกินไป
- ใช้ภาษาที่สื่อความหมายชัดเจนเข้าใจง่าย เป็นหลักการในเชิงวิจัย
- ชื่อเรื่องไม่ซ้ำซ้อนกับชื่อเรื่องวิจัยของผู้อื่น
- ชื่อเรื่องต้องแสดงความสัมพันธ์ของตัวแปร
- ใช้คำที่มักเขียนในรูปประโยคบอกเล่า มีความหมายเป็นกลาง
- ชื่อเรื่องต้องสามารถสื่อบอกขอบเขตของการวิจัยได้ ซึ่งมีระบุขอบเขตใน ทงศ์ประกอบ คือ ศึกษาอะไร ศึกษาเกี่ยวกับใคร หรืออะไรศึกษาอย่างไร

๓. ทบทวนวรรณกรรม (literature review) การทบทวนวรรณกรรมจัดเป็นหัวข้อที่สำคัญอย่างยิ่งหัวข้อหนึ่งของการวิจัย การวิจัยเริ่มด้วยความคิดหรือมโนทัศน์ที่อยู่ในรูปของสมมุติฐาน ซึ่งเป็นการคาดคะเนลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรคำตอบที่คาดคะเนไว้ล่วงหน้าเหล่านี้จะนำมาทดสอบในรูปของนิยามหรือตัวแปรเชิงปฏิบัติการ เพื่อจะได้เป็นแนวทางในการเก็บข้อมูลที่ถูกต้อง ข้อค้นพบที่ได้ย่อมนำไปสู่ความคิดหรือมโนทัศน์ใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นอีก แต่ความคิดหรือมโนทัศน์ดั้งเดิมที่จะนำมาตั้งสมมุติฐานนั้น ไม่ได้เป็นความคิดของผู้วิจัยเองทั้งหมด โดยส่วนหนึ่งมาจากความคิดหรือข้อค้นพบเดิม ซึ่งมาจากการศึกษาค้นคว้าซึ่งมีผู้อื่นทำไว้แล้ว ซึ่งเรียกด้วยศัพท์ของการวิจัยว่า ทบทวนวรรณกรรม หรือการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง และหรือการศึกษาวรรณคดีที่เกี่ยวข้องซึ่งมีจุดประสงค์หลัก ๔ ข้อ ได้แก่

๑) ได้ทราบถึงตัวแปรที่เกี่ยวข้องและสำคัญในการวิจัย ในการตั้งปัญหาการวิจัย ผู้วิจัยต้องพยายามค้นหาตัวแปรซึ่งอยู่ในขอบข่ายของความสนใจของผู้วิจัย และสามารถนำมาทดสอบได้ในบางครั้งผู้วิจัยได้ระบุเรื่องที่จะทำวิจัยเป็นหัวข้อกว้าง ๆ การศึกษาเอกสารจะช่วยให้ทราบถึงตัวแปรที่มีบทบาทในหัวข้อที่เกี่ยวข้อง และสามารถนำมาแปลงให้อยู่ในรูปตัวแปรเชิงปฏิบัติการได้

๒) ได้ทราบถึงหัวข้อต่าง ๆ ซึ่งมีผู้ได้ทำการวิจัยไปแล้วและยังไม่ได้ทำการวิจัยการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องช่วยให้ผู้วิจัยทราบว่า หัวข้อที่ตนเองสนใจที่จะทำวิจัยนั้น มีผู้อื่นทำไปบ้างแล้วหรือยัง

๓) เป็นแนวทางในการได้แนวความคิดหรือคำอธิบายใหม่ ๆ การศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องอาจช่วยให้ผู้วิจัยได้แนวความคิดใหม่ ๆ หรือข้อเท็จจริงบางด้านซึ่งไม่มีผู้ใดสังเกตมาก่อน

๔) สามารถระบุความหมายและความสัมพันธ์ของตัวแปรต่าง ๆ ได้อย่างชัดเจน การตั้งปัญหาในการวิจัย ผู้วิจัยต้องทราบถึงประเภทต่าง ๆ ของตัวแปรที่เกี่ยวข้อง สามารถระบุถึงคุณลักษณะและนำมาโยงให้อยู่ในรูปสมมุติฐานของการวิจัยได้

๕. กรอบแนวคิด (conceptual framework) ผลจากการทบทวนวรรณกรรมจะทำให้ได้กรอบแนวคิด ซึ่งกรอบแนวคิดนี้จะเป็นการจำกัดขอบเขตที่กว้างของทฤษฎี โดยรวมไปสู่การกำหนดตัวแปรที่สามารถวัดออกมาได้ หรือเปลี่ยนจาก

นามธรรมไปสู่รูปธรรม ดังนั้น กรอบแนวคิดจะเป็นตัวกำหนดตัวแปรและสมมติฐานการวิจัย

๖. ตั้งสมมติฐาน (hypothesis) การตั้งสมมติฐาน คือ การเดาคำตอบอย่างมีเหตุผล เพื่อเป็นแนวทางในการค้นคว้าทดลองเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ อาจเป็นข้อสรุปที่ยังไม่คงที่แต่อาจมีความจริง (Fact) และสถานการณ์บางอย่างที่สัมพันธ์กัน ชี้ให้คิดว่า ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นสามารถทดลอง ค้นคว้าและวิจัยได้หรือสมมติฐาน เป็นความคาดหวังในผลที่จะเกิดขึ้นจากการวิจัย เป็นการนำคำอธิบายของทฤษฎีมาทำนาย การเขียนเป็นการนำปัญหาการวิจัยมาเปลี่ยนให้อยู่ในรูปของคำตอบที่คาดเดาไว้อย่างมีเหตุผล สมมติฐานเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของกระบวนการค้นหาความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ การทำวิจัยเรื่องหนึ่ง ๆ จะมีสมมติฐานหรือไม่ขึ้นกับระเบียบวิธีวิจัย ถ้ามีและสามารถตั้งได้อย่างน้อยหนึ่ง สมมติฐานหรืออาจมากกว่าหนึ่งก็ได้ สมมติฐานมีคุณลักษณะพอสรุปได้ดังนี้ เป็นการคาดคะเนความเกี่ยวพันระหว่างตัวแปรตั้งแต่ ๒ ตัวแปรขึ้นไป สามารถให้คำตอบต่อปัญหาที่ศึกษานั้นได้อย่างครอบคลุม ไม่ขัดกับหลักความจริง สามารถทดสอบได้

๗. การออกแบบการวิจัย (design) การออกแบบการวิจัยเป็นการกำหนด ๑) กิจกรรมและรายละเอียดของกิจกรรมที่ผู้วิจัยจะดำเนินการตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสิ้นสุดการวิจัย อาทิ การเตรียมการ การกำหนดสมมติฐาน การกำหนดตัวแปร หรือการวิเคราะห์ข้อมูล เป็นต้น และ ๒) วิธีการและแนวทางที่จะทำให้ได้ข้อมูลจากประชากรหรือกลุ่มตัวอย่างที่ต้องการศึกษา^{๔๙} นอกจากนั้นการออกแบบการวิจัย ยังหมายถึงการกำหนดโครงสร้าง/กรอบการวิจัยที่มีความครอบคลุมตั้งแต่การกำหนดปัญหาการวิจัย การกำหนดตัวแปร การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล หรือการสรุปผล^{๕๐}

๘. ประชากร และกลุ่มตัวอย่าง (population and sample) ประชากร (population) หมายถึงสมาชิกทั้งหมดที่สามารถนำผลการศึกษาไปประยุกต์ใช้ได้ ประชากรอาจเป็นคน กลุ่มองค์กร สัตว์ สิ่งของ หรือเหตุการณ์ หรือหมายถึง ทุก ๆ หน่วยของสิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิตที่ผู้วิจัยสนใจศึกษา ซึ่งหมายถึง บุคคล สถานที่ เอกสาร

^{๔๙} สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, การใช้สถิติในงานวิจัยอย่างถูกต้องและได้มาตรฐานสากล, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๖, หน้า ๔๓.

^{๕๐} ผ่องพรรณ ตรียมงคลกุล, การวิจัยในชั้นเรียน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๓๔.

หรือสิ่งของหรืออะไรก็ได้ ประชากรสามารถแบ่งได้ ๒ ประเภท คือ ประชากรที่มีจำนวนจำกัด (Finite Population) และประชากรที่มีจำนวนไม่จำกัด (Infinite Population) ตัวอย่าง (sample) หมายถึงประชากรที่จะนำไปศึกษาจริง จะต้องมีการกำหนดกฎเกณฑ์ในการคัดเลือกเข้ามศึกษา (inclusive criteria) และกฎเกณฑ์ในการตัดออกจากการศึกษา (exclusive criteria) โดยกลุ่มตัวอย่าง (Sample) จะหมายถึงตัวแทนหรือบางส่วนของประชากรที่เลือกมาทำการศึกษาวิจัย ในการเลือกตัวอย่างที่ดี จะมีเป้าหมายที่สำคัญ คือ เป็นตัวแทนที่ดี (Representatives) เชื่อถือได้ ไม่ลำเอียง หรือมีอคติ (Reliable) และมีขนาดที่เหมาะสม

๙. เครื่องมือในการวิจัย (Research Tools) ในกระบวนการวิจัยขั้นตอนของการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล นับได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างมากต่อคุณภาพของงานวิจัย ทั้งยังเป็นสิ่งเชื่อมโยงแนวคิดมาสู่การปฏิบัติ ชี้ให้เห็นความเป็นจริง ซึ่งความรู้ความเข้าใจในการสร้างมาตรวัดของนักวิจัยจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง เพื่อให้เกิดการวิจัยที่ดีและมีคุณภาพ ในการวิจัยเราจะไม่สามารถหาเครื่องมือที่เป็นมาตรฐานเดียวกัน มาวัดสิ่งที่เราต้องการวัดในการทำวิจัยแต่ละเรื่องได้โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ถ้าสิ่งที่เราต้องการวัดนั้นมีลักษณะเป็นนามธรรม เช่น ทศนคติ ความเชื่อ ความพึงพอใจ ฯลฯ เพราะการวิจัยแต่ละเรื่อง จะมุ่งความสนใจไปคนละประเด็นกัน เราจึงไม่สามารถหาเครื่องมือที่เป็นมาตรฐานมาวัดได้ ดังนี้ ผู้วิจัยจำเป็นต้องสร้างเครื่องมือที่ใช้วัดค่าของตัวแปรต่าง ๆ ที่ใช้ในการวิจัยขึ้นมาเอง โดยเครื่องมือในการวิจัยอาจได้แก่แบบสอบถาม (Questionnaires) แบบสัมภาษณ์ (Interview) และแบบสังเกตการณ์ (Observation) เป็นต้น

๑๐. การวิเคราะห์ข้อมูล (Data Analysis) การวิเคราะห์ข้อมูลนับเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุดขั้นตอนหนึ่งของกระบวนการวิจัย เพราะเป็นขั้นตอนของการสรุปผล เพื่อให้ได้คำตอบของการวิจัยที่สอดคล้องกับปัญหาวิจัย ในการวิเคราะห์ข้อมูลที่ดีจำเป็นต้องมีการจัดเตรียมข้อมูลที่รวบรวมมาด้วยความระมัดระวัง ก่อนนำข้อมูลมาวิเคราะห์ ซึ่งมีวิธีการของวิเคราะห์ได้หลายวิธีตามความเหมาะสมของรูปแบบของการวิจัย ดังนั้น สถิติที่ใช้ในการวิจัยก็มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงที่ต้องนำมาใช้ให้ถูกต้อง เพื่อที่จะตอบวัตถุประสงค์และทดสอบสมมติฐานการวิจัยได้ ในการเลือกใช้สถิติจะต้องคำนึงถึงองค์ประกอบหลายอย่างเข้าด้วยกัน ดังนั้น การวิเคราะห์ข้อมูล จึงหมายถึงกระบวนการแปลงค่าข้อมูลดิบให้อยู่ในรูปของผลลัพธ์ และนำผลลัพธ์มาตีความเพื่อหา

ข้อสรุปและคำตอบตามความเป็นจริง และสอดคล้องกับโจทย์การวิจัยที่ตั้งไว้ (เป็นขั้นตอนหลังจากกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูล)

๑๑. เขียนรายงานการวิจัย รายงานการวิจัยเป็นเอกสารหลักฐานสำคัญของการทำวิจัยและเป็นขั้นตอนสุดท้ายที่ทำให้การทำวิจัยสำเร็จสมบูรณ์ ทำให้เกิดคุณค่าของงาน แสดงถึงมารยาทและความรับผิดชอบของผู้วิจัยที่จะเผยแพร่

๘.๖ ประโยชน์ของการวิจัยทรัพยากรมนุษย์

การวิจัยเรื่องทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource Research) เป็นกระบวนการค้นคว้าหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับปัญหาของบุคลากรในองค์กร การตรวจสอบขวัญกำลังใจ ความคิดเห็นของพนักงานเกี่ยวกับสภาพความเป็นอยู่ การทำงาน และสิ่งที่พนักงานต้องการ และคุณภาพชีวิต เป็นต้น

เพื่อเพิ่มผลผลิตที่มากขึ้น มีประสิทธิภาพที่ดีขึ้น ด้วยกระบวนการที่มีระบบ มีจุดมุ่งหมายที่แน่นอนและชัดเจน ดำเนินการศึกษาค้นคว้าอย่างรอบคอบ ไม่ลำเอียง มีหลักเหตุผล เพื่อพิสูจน์หาคำตอบหรือหาข้อเท็จจริงนั้น ๆ การนำผลของการวิจัยมาใช้ในการบริหารทรัพยากรมนุษย์มีมากขึ้น และกว้างขวางอย่างรวดเร็ว ประโยชน์ของการวิจัยทรัพยากรมนุษย์ก็มีเพิ่มมากขึ้นด้วย ดังนั้น ฝ่ายบริหารจึงควรตระหนักถึงความสำคัญขององค์ประกอบด้านทรัพยากรมนุษย์ตั้งแต่จุดเริ่มต้น จนถึงจุดสุดท้ายของกระบวนการบริหารงานทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งมีผลต่อความสามารถในการแข่งขัน องค์กรในการที่จะบรรลุผลตามเป้าหมาย ซึ่งจะเห็นได้อย่างชัดเจนในช่วงที่มีการแข่งขันกันสูง เพราะจะเกิดความยากลำบากมากที่จะหาบุคลากรที่มีคุณสมบัติตามที่ต้องการ และงานวิจัยทรัพยากรมนุษย์ก็จะมีประโยชน์ดังนี้

๑. รองรับการเปลี่ยนแปลง เหตุผลประการหนึ่งสำหรับการเพิ่มความ ต้องการด้านงานวิจัยทรัพยากรมนุษย์ ก็คือ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วของ กำลังแรงงาน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในปัจจุบันได้ส่งผลกระทบต่องานทรัพยากร มนุษย์ขององค์กร ทั้งโดยตรงและทางอ้อม ดังจะเห็นได้จากกระแสแรงงานที่มีการ ศึกษาสูงขึ้น ความต้องการเงินเดือนและความรับผิดชอบต่อหน้าที่มากขึ้น ซึ่งแตกต่างไปจากกระแสแรงงานในอดีตที่ต้องการความมั่นคงและความปลอดภัยในอาชีพ นอกจากนี้ บุคลากรในหลายองค์กรยังมีค่านิยมและทัศนคติในการทำงานที่เปลี่ยนไป โดยมีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนงานมากขึ้นเมื่อเทียบกับแรงงานในอดีต ที่นิยมทำงานกับ

องค์การในลักษณะที่เป็นการจ้างงานตลอดชีพ (Life-long Employment) หรือการเข้ามาของแรงงานต่างชาติในระดับต่าง ๆ ที่พร้อมจะปฏิบัติงานในคุณภาพที่ใกล้เคียงกับบุคลากรที่เป็นชนชาตินั้น ๆ แต่ยินดีรับค่าตอบแทนที่แตกต่างกัน ตลอดจนแรงงานต่างชาติที่ทักษะเฉพาะเข้ามาปฏิบัติงานในบางประเภท เป็นต้น

ดังนั้น นักบริหารทรัพยากรมนุษย์ จึงจำเป็นที่จะต้องทำวิจัย เพื่อนำข้อมูลมาจัดทำแผนบุคลากร เพื่อรองรับต่อการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ได้อย่างสอดคล้องและเหมาะสมกับสถานการณ์ทางสังคมและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป เพื่อให้องค์การสามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพท่ามกลางความผันผวนที่เกิดขึ้น^{๔๑๗} ถ้าใช้วิธีการบริหารแบบเดิม ๆ อาจทำให้พนักงานไม่พอใจและทำให้ผลผลิตต่ำลงได้เช่นเดียวกัน โครงสร้างองค์กรก็อาจต้องเปลี่ยนแปลงแก้ไข วิธีทางของการกำหนดรูปแบบการบริหารและการจัดโครงสร้างองค์กรที่เหมาะสมจะกลายเป็นงานที่สำคัญของงานวิจัยทรัพยากรมนุษย์ต่อไป

๒. การวางแผน การสรรหา และการคัดเลือก หลักการบริหารองค์กรที่สำคัญ ซึ่งเป็นแนวคิดพื้นฐานเบื้องต้นในการศึกษาเกี่ยวกับการบริหารจัดการองค์กรคือ หลักการ 4 M's ที่ต้องให้

ความสำคัญโดยเริ่มจาก คน (Man) เงิน (Money) วัสดุอุปกรณ์ (Material) และการบริหารงาน (Management) เพราะองค์กรต้องประกอบไปด้วยสิ่งสำคัญเบื้องต้นคือ “คน” ที่จะเป็นผู้ผลักดันให้การดำเนินการขององค์กรไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ได้ ดังนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่องค์กรจะต้องมีบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถ มีระบบการบริหารทรัพยากรมนุษย์ที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ทำให้องค์กรมีความสามารถในการแข่งขันสูงขึ้น ทั้งนี้การบริหารทรัพยากรบุคคลจะเกี่ยวข้องกับประเด็นคำถามที่สำคัญเริ่มจาก จะหาคนมาทำงานได้อย่างไร จะเตรียมคนให้สามารถทำงานได้อย่างไร จะรักษาคนให้อยู่ทำงานกับองค์กรได้อย่างไร และจะจูงใจให้คนทำงานอย่างเต็มกำลังความสามารถของเขาได้อย่างไร^{๔๑๘}

^{๔๑๗} กรรณิการ์ สุวรรณศรี, เอกสารรายวิชาการบริหารทรัพยากรมนุษย์, (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม, ๒๕๕๐).

^{๔๑๘} นพ ศรีบุญนาท, กลยุทธ์สำหรับอนาคต, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สุทธิสารการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๕๘.

งานวิจัยเกี่ยวกับการสรรหาอาจช่วยในการกำหนดทิศทางที่มีต่อการตัดสินใจว่า พนักงานที่มีศักยภาพสูงควรได้รับการกระตุ้นอย่างไร เพื่อให้มาสมัครงานกับบริษัท บริษัทจำเป็นต้องตัดสินใจหาแหล่งที่ดีที่สุดในการสรรหาผู้สมัครที่มีคุณสมบัติตามที่ต้องการสำหรับงานแต่ละตำแหน่ง ซึ่งจะทำให้ทราบว่าสรรหาจากที่ไหน แหล่งใดเป็นสำคัญ การคัดเลือกบุคลากรก็จะได้กระบวนการที่เหมาะสมที่สุด จากกลุ่มผู้สมัคร สำหรับงานหนึ่งงานใด และคัดคนที่มีคุณลักษณะที่ชัดเจนตามความต้องการของตำแหน่งงานได้ ซึ่งจะทำให้กระบวนการคัดเลือกได้ข้อมูลที่เชื่อถือได้และเที่ยงตรงเกี่ยวกับผู้สมัคร

ตัวอย่างการวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการสรรหา และคัดเลือกพนักงานขององค์กร บริษัท สยามพารากอน รีเทล จำกัด^{๔๑๙} พบว่า กระบวนการสรรหาและการคัดเลือกพนักงานขององค์กรนั้นได้จากการสัมภาษณ์โดยพิจารณาคุณลักษณะผู้สมัครควร คือ มีใจรักในการบริการ มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนร่วมงาน ขยัน อดทน ส่วนในเรื่องของกระบวนการสรรหาจะใช้สื่อประชาสัมพันธ์ ช่องทางหลัก คือ Internet ป้ายประกาศ พนักงานแนะนำ นอกจากนี้ ก็มีข้อเสนอแนะการสรรหาและคัดเลือกทรัพยากรมนุษย์ในองค์การภาครัฐยุคใหม่ด้วยว่า องค์การภาครัฐต้องมีการปรับปรุงรูปแบบการสรรหาและการคัดเลือกทรัพยากรมนุษย์ให้มีความทันสมัยมากขึ้น เพื่อให้ได้มา ซึ่งบุคลากรภายในองค์การมีความเหมาะสมทั้งในด้านความรู้ ความสามารถ ทักษะ บุคลิกภาพ อันจะนำไปสู่การพัฒนาและความสำเร็จขององค์การอย่างยั่งยืน

๓. การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ การวิจัยยังเป็นสิ่งสำคัญสำหรับงานด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ การวิจัยเชิงสำรวจอาจจะกำหนดตัวพนักงานที่จะได้รับผลประโยชน์จากการฝึกอบรม เช่น อัตราการทำงานผิดพลาดสูงอาจเป็นเครื่องชี้ว่าพนักงานจำเป็นต้องได้รับการฝึกอบรมเพิ่มเติม เพราะหน่วยงานทรัพยากรมนุษย์ มีหน้าที่สำคัญที่จะต้องวางแผนบุคลากรให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสถานการณ์ที่จะเกิดขึ้น เพื่อให้องค์การมีบุคลากรที่มีคุณภาพสูงมีประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานในปริมาณที่เหมาะสม การวิจัยจะผลักดันให้องค์การต้องมีการพัฒนาบุคลากรภายในให้มีความพร้อมอยู่เสมอ โดยเฉพาะความก้าวหน้าของวิทยาการคอมพิวเตอร์ในปัจจุบัน ที่

^{๔๑๙} สาริเพห์ แวหามะ, กระบวนการสรรหาและคัดเลือกพนักงานขององค์กร, (คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๕๘), หน้า ๗๘.

ส่งผลให้ภาคธุรกิจมีความจำเป็นที่จะต้องนำระบบคอมพิวเตอร์เข้ามาใช้ในการปฏิบัติงาน เพื่อเป็นการเพิ่มความสามารถและศักยภาพในการดำเนินธุรกิจ การวิจัยก็จะช่วยให้พนักงานมีความพร้อมในการใช้คอมพิวเตอร์มาประยุกต์ใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้องค์กรต้องคอยตรวจสอบ สืบสวนและฝึกอบรมให้บุคลากรมีความรู้ ความเข้าใจ และทักษะการทำงานอยู่เสมอ

ด้วยเหตุผลนี้องค์กรจึงแสวงหาความต้องการในการฝึกอบรมของบุคลากร เพื่อให้สอดคล้องสำหรับแต่ละคน แต่ละหน่วยงาน เนื่องจากแผนบุคลากรไม่เพียงแต่เป็นการสำรวจความต้องการของบุคลากรในองค์กรเท่านั้น แต่ยังเป็นการเตรียมความพร้อม ตั้งแต่การสรรหา การคัดเลือก และการพัฒนาให้บุคลากรมีคุณภาพและความพร้อมในการปฏิบัติ ตลอดจนจัดวางแนวทางเสริมสร้างขวัญและกำลังใจ และการจัดการ การบำรุงรักษาให้บุคลากรสามารถปฏิบัติกับองค์กรได้อย่างมีประสิทธิภาพอยู่เสมอ^{๔๒๐}

๔. การจ่ายค่าตอบแทน ค่าตอบแทน หมายถึง ผลตอบแทนด้านการเงิน การบริการและผลประโยชน์เกือบทุกรูปแบบที่พนักงานได้รับเป็นส่วนหนึ่งของการจ้างงาน ซึ่งแบ่งได้เป็น ๒ มิติ คือ ผลตอบแทนเชิงธุรกรรม (Transactional Returns) และผลตอบแทนเชิงความสัมพันธ์(Relational Return) ในการวิจัยจะช่วยองค์กรพัฒนาระบบจ่ายค่าตอบแทน การพัฒนาระบบจ่ายค่าตอบแทนจะสร้างความได้เปรียบในการแข่งขันให้กับองค์กร ซึ่งอาจจะวิจัยองค์ประกอบพื้นฐาน ๔ ขั้นตอน ได้แก่ การประเมินสภาพแวดล้อมและสถานะขององค์กร การจัดวางกลยุทธ์ค่าตอบแทน การดำเนินกลยุทธ์ผ่านการออกแบบระบบค่าตอบแทน และการประเมินความเหมาะสมของระบบ^{๔๒๑} อย่างไรก็ตาม การวิจัยจะทำให้ได้ทราบความยุติธรรมภายในองค์กรด้วย

๔.๗ ทฤษฎาภรณ์มนุษย์ในยุค ๔.๐

ประเทศไทยต้องปรับตัวให้ทันกระแสโลกด้วยการเตรียมก้าวเข้าสู่ยุค Thailand ๔.๐ ที่ธุรกิจจะต้องแข่งขันกันด้วยความรู้ ความคิดสร้างสรรค์ และนวัตกรรม

^{๔๒๐} กรรณิการ์ สุวรรณศรี, เอกสารรายวิชาการบริหารทรัพยากรมนุษย์, หน้า ๔๖.

^{๔๒๑} กัลยาณี เสนาสุ, การบริหารค่าตอบแทนเชิงกลยุทธ์ = Strategic compensation management, (กรุงเทพฯ: โครงการส่งเสริมและพัฒนาเอกสารวิชาการสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๖), หน้า ๓๔๓.

ขณะเดียวกันยังมีอีกหลายปรากฏการณ์ที่จะเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการเปลี่ยนผ่านสู่ยุค ๔.๐ อย่างไม่สามารถหลีกเลี่ยง ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่นัก HR จะต้องมองการณ์ไกล คาดการณ์ถึงสิ่งที่ไม่คาดฝัน (Expect the Unexpected) ไว้ล่วงหน้า และเตรียมหาหนทางรับมือที่เหมาะสมกับองค์กรของตน

๑. รูปแบบของเศรษฐกิจกำลังจะเปลี่ยนไป เมื่อประเทศไทยเข้าสู่ยุค ๔.๐ รูปแบบเศรษฐกิจจะเปลี่ยนจากอุตสาหกรรมที่เน้นการผลิตปริมาณมากและใช้แรงงานราคาถูก ไปสู่การพัฒนาอุตสาหกรรมที่พึ่งพาความรู้ ความคิดสร้างสรรค์ นวัตกรรม และการใช้เทคโนโลยีดิจิทัล ฉะนั้นนัก HR จึงมีหน้าที่สำคัญในการพัฒนาศักยภาพคนให้สูงขึ้น และหาแนวทางสร้างคนให้เป็น “นักคิด” ที่สามารถสร้างสรรค์นวัตกรรมใหม่ๆ ให้เกิดขึ้น

๒. โลกาภิวัตน์ (Globalization) จะเข้มข้นมากขึ้น การเชื่อมโยงของโลกในยุคโลกาภิวัตน์ที่มีความเข้มข้นทำให้เรามีโอกาสเผชิญ การเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วและคาดไม่ถึง (Rapid and Unpredictable change) ได้มากขึ้น ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในส่วนหนึ่งส่วนใดของโลก เช่น การออกจากสหภาพยุโรปของประเทศอังกฤษ การเกิดขึ้นของเทคโนโลยีใหม่ ๆ หรือการดำเนินธุรกิจของบริษัทข้ามชาติยักษ์ใหญ่ที่มีขนาดเศรษฐกิจใหญ่โตมาก อาจสร้างผลกระทบต่องค์กรมากมายได้นัก HR จึงต้องรู้ ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในโลกและพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง

๓. การเกิดที่ทำงานแบบใหม่ที่เรียกว่า Digital Workplace คำว่า “Internet of Things” จะสร้างการเปลี่ยนแปลงให้แก่โลกอย่างมาก ข้อมูลแทบทุกอย่างในอนาคตจะถูกเชื่อมโยงอยู่ในโลกอินเทอร์เน็ต แม้แต่ประเทศไทยก็เตรียมพร้อมที่ปรับตัวสู่ Thailand Digital Economy ภายในปี 2020 ดังนั้นในอนาคต นัก HR จึงต้องมีแผนแล้วว่า จะขับเคลื่อนคนให้พร้อมกับโลกยุคดิจิทัลอย่างไร

๔. วัฒนธรรมการเชื่อมโยงกัน (A Culture of Connectivity) จะเปลี่ยนแปลงไปวัฒนธรรมการเชื่อมโยงกันของคนในอนาคตจะเป็นการติดต่อที่ทำได้ตลอด ทุกที่ทุกเวลา เป็นปรากฏการณ์ที่เรียกว่า The Hyper connected และเปลี่ยนจากแนวคิด Work-Life Balance ไปสู่คำว่า “Weisure Time” (เป็นคำศัพท์ที่เกิดจากการนำตัวอักษร W ในคำว่า Work มารวมเข้ากับคำว่า Leisure ที่แปลว่า เวลาว่าง) ที่ขอบเขตระหว่างโลกส่วนตัวและโลกของงานไม่มีเส้นแบ่งชัดเจนอีกต่อไป คนทำงานอาจใช้โซเชียลมีเดียส่วนตัวในเวลาทำงาน และติดต่อเรื่องงานผ่านโปรแกรมแชต

เมื่อกลับบ้าน คำว่า Work-Life Balance อาจหายไป ฉะนั้น HR จึงต้องเตรียมที่จะปรับวิธีในการดูแลโลกทั้งสองด้านของพนักงาน ที่มีรูปแบบต่างไปจากเดิม จะมีวิธีบริหารการทำงานผ่านระบบออนไลน์อย่างไร และจะบริหารจัดการดิจิทัลคอนเทนต์ในองค์กรให้เกิดประโยชน์ได้อย่างไร

ดังนั้น บทความ “ความสำคัญของการวิจัยทรัพยากรมนุษย์” มุ่งศึกษาความหมายของทรัพยากรมนุษย์และการวิจัย ขอบเขตการวิจัยทรัพยากรมนุษย์ กระบวนการวิจัยทรัพยากรมนุษย์ประโยชน์ของการวิจัยทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรมนุษย์ในยุค ๔.๐ มุมมองธุรกิจและการทำงานในยุคปัจจุบัน จะเน้นผู้ที่มีความสามารถ การจัดการข้อมูลทางธุรกิจและกลยุทธ์ทางสังคม คือสิ่งที่ขาดไม่ได้ ดังนั้น ฝ่ายทรัพยากรมนุษย์จะต้องอาศัยเทคโนโลยี ช่วยในการพัฒนาประสิทธิภาพของพนักงาน เสริมสร้างพลังให้แก่บุคลากรทำให้บุคลากรมีส่วนร่วมและปรับตัวได้ท่ามกลางสภาพแวดล้อมทางธุรกิจที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

๘.๘ แนวคิดในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของพระพุทธศาสนา

๑. แนวคิดในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของพระพุทธศาสนา

การเป็นมนุษย์มาจากธรรมชาติล้วน ๆ โดยมีองค์ประกอบ ๓ อย่างคือ ๑) มีจิตวิญญาณมากำเนิด ๒) มีแผ่นดินเป็นสสารร่างกาย ๓) มีระบบประสาทที่ทำงานให้เกิดความรู้สึก นึกคิด จนนำไปสู่การกระทำให้เกิดเป็นลักษณะสัตว์โลก และลักษณะมนุษย์ จากนั้น จึงเกิดเป็นฐานรองรับในการสร้างสรรค์กิจกรรม พฤติกรรม การแสดงออก การกำหนดเจตจำนงให้แน่วแน่ต่อไป

อย่างไรก็ตาม แม้มนุษย์จะมีร่างกายที่สมบูรณ์ โดยมีอวัยวะครบก็ตาม มิได้แปลว่า จะเป็นมนุษย์ที่แท้จริง เนื่องจากมนุษย์ยังมีอำนาจฝ่ายต่ำหรือกิเลส ตัณหา อวิชชา เป็นสมบัติมูลฐานที่ผลักดันให้สัตว์มนุษย์ดำเนินไปตามกลไกของมันหรือให้เป็นไปในแต่ละวัน และสอดคล้องกับสัญชาตญาณข้างใน มนุษย์จึงตกเป็นเหยื่อของมันจนมืดบอด และไม่รู้เส้นทางที่ขัดเกลากิจใจตนเองให้สะอาดหมดจดได้ จึงทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์แบบครึ่งคนครึ่งมนุษย์

แนวคิดในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในทางพระพุทธศาสนา จึงมุ่งเน้นที่การพัฒนาบุคคลให้เป็นมนุษย์ที่แท้จริง เข้าสู่การเป็นอริยบุคคล บรรลุมรรค ผลนิพพาน อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนา

ถึงแม้ว่าการพัฒนาบุคคลให้เป็นอริยบุคคลในทางพุทธศาสนา อาจกระทำได้โดยยาก เนื่องจากต้องอาศัยเวลาและความเพียรอันยิ่งยวดกว่าการดำเนินชีวิตตามปกติของมนุษย์ ผู้ที่มุ่งจะบรรลุเป็นพระอริยบุคคล จะต้องสละการครองเรือนเพื่อออกบวชและประพฤติธรรมอย่างเคร่งครัด เพื่อการตรัสรู้อริยสัจ แต่ในทางพระพุทธศาสนา ก็ได้แบ่งระดับการฝึกตนตามความเหมาะสมแก่กำลังของแต่ละบุคคล ดังนั้น จึงไม่ได้จำกัดการพัฒนาอยู่เฉพาะกลุ่มบุคคลที่มุ่งทางอริยะเท่านั้น พระพุทธศาสนายังให้แนวทางการพัฒนาบุคคล ผู้เป็นปุถุชนหรือผู้ยังอยู่ครองเรือนให้เข้าถึงการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ตามควรแก่สถานภาพของผู้ครองเรือนด้วยเช่นกัน นั่นคือพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่ดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยสุจริต มีศีลธรรม และมีความสุข

ทางพุทธศาสนาเชื่อว่า มนุษย์จะเจริญเป็นมนุษย์ที่แท้จริงได้ด้วยการฝึกตน ผู้ที่ไม่ได้ฝึกตนยังถือว่าเป็นบุคคลผู้มีจิตใจต่ำใกล้เคียงกับความเป็นสัตว์เดียรัจฉาน ดังพุทธพจน์ที่ว่า “**ทณฺโต เสฏฺโฐ มนุสฺเสสฺสุ** แปลว่า ในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย ผู้ฝึกตนดีแล้ว เป็นผู้ประเสริฐสุด” ผู้ฝึกตน หมายถึง บุคคลผู้สามารถอบรม ข่มใจ อดกลั้นไว้ได้ต่อสิ่งที่เข้ามากระทบ อันจะทำให้เกิดความยินดียินร้ายได้ บุคคลผู้ฝึกตนดีแล้ว ย่อมมีจิตใจที่ไม่อ่อนไหวง่าย มีใจเข้มแข็ง สรรวมกาย วาจา ใจไว้ให้ดี ฝึกตนให้รู้แจ้งเห็นจริงต่อสิ่งรอบกายและสภาวะธรรมทั้งหลายทั้งปวง หรือที่เรียกว่า ปัญญา พระพุทธศาสนาถือว่าปัญญาสำคัญที่สุด คนจะมีความสุขความเจริญในชาตินี้และชาติหน้าได้ ก็เพราะปัญญาต้องอาศัยปัญญาเท่านั้น มนุษย์จึงจะสามารถเข้าถึงสภาวะการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แท้จริง มีจิตใจสูงส่ง ประเสริฐยิ่งกว่าสัตว์เดียรัจฉาน และด้วยอาศัยปัญญานี้ ก็จะสามารถข้ามพ้นการเวียนว่ายตายเกิด และบรรลุธรรมสูงสุด คือ พระนิพพานได้^{๔๒๒}

๒. เป้าหมายของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของพระพุทธศาสนา

เป้าหมายของพุทธธรรม หรืออุดมคติของพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน ซึ่งก่อนจะถึงพระนิพพานได้นั้น ก็จะต้องพัฒนาตนขึ้นไปเป็นลำดับ คือ การพัฒนาตนให้มีชีวิตที่ดีงาม มีความสุขจากกัลยาณปุถุชนไปจนถึงพระอรหันต์ ความสุขมีความสำคัญมากในการปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนา เริ่มตั้งแต่ขั้นต้นในการทำความดีทั่ว ๆ ไปที่เรียกว่า บุญ การพัฒนาจะทำให้คนเป็นคนดีมีความสุข และเป็นทรัพยากรที่มีคุณภาพชีวิตจะมีคุณภาพได้ก็ต้องมีพุทธจริยธรรม ดังนั้น พุทธจริยธรรม

^{๔๒๒} พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๕๗, พ.มหา. (บาลี) ๒๙/๒๙๑, พ.จู. (บาลี) ๓๐/๗๔).

ย่อมจะมีขึ้นได้ก็ด้วยการพัฒนาฝึกฝนอบรมตน เริ่มตั้งแต่พุทธจริยธรรมเบื้องต้น เพื่อตนเองและสังคม ไปจนถึงหลักพุทธจริยธรรม เพื่อพัฒนาตนให้ไปสู่ความหลุดพ้น

มนุษย์ที่พัฒนาได้แล้ว หมายถึงบุคคลผู้ประเสริฐ ได้บรรลุสังฆธรรม คือ อริยมรรค ตามความเป็นจริงได้บรรลุธรรม ตั้งแต่ขั้นโสดาบันเป็นต้นไป โดยไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นบรรพชิตหรือฆราวาส มีทั้งเพศชายและเพศหญิง โดยการพัฒนานั้น ก็มีลำดับขั้นตอนเป็นขั้น ๆ ตามสภาวะจิตของแต่ละบุคคลตั้งแต่ปุถุชนจนถึงอริยบุคคล โดยอาศัยการปฏิบัติในหลักธรรม คือ ภาวนา ๔ เพื่อบรรลุความเป็นอริยบุคคลในระดับต่าง ๆ เพราะความแตกต่างกันในหลายระดับกว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงจัดบุคคลไว้ ๙ ประเภทด้วยกันในบุคคลสูตร ดังนี้

๑. บุคคลปุถุชนธรรมดาทั่ว ๆ ไป
๒. บุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผล
๓. บุคคลผู้บรรลุสกิทาปัตติผล
๔. บุคคลผู้บรรลุสกิทาคามีมรรค
๖. บุคคลผู้บรรลุอนาคามีมรรค
๗. บุคคลผู้บรรลุอนาคามีผล
๘. บุคคลผู้บรรลุอรหัตมรรค
๙. บุคคลผู้บรรลุอรหัตผล

พระพุทธศาสนา ถือว่า การพัฒนาจิตด้วยหลักภาวนา ๔ คือ กายภาวนา สีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา เป็นสิ่งสำคัญมาก จิตที่ได้รับการพัฒนาหรือฝึกฝนอบรมแล้ว ย่อมส่งผลให้สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ของชีวิตเป็นไปในทางที่ดีขึ้น สติปัญญาจากการพัฒนาจิตแล้ว ย่อมนำไปสู่การดับทุกข์ได้ ปุถุชนที่ยังมีกิเลสอยู่ เมื่อปฏิบัติตามหลักภาวนา ก็ย่อมพบทางสว่างของชีวิตในหลาย ๆ ระดับขั้นตามแต่ผลของการปฏิบัติ อาจกล่าวได้ว่า การปฏิบัติธรรมย่อมส่งผลให้การดำเนินชีวิตเปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้น

ปุถุชน คือ คนที่ยังมีกิเลสหนา หมายถึง บุคคลทั่วไปที่มีกิเลสมากมายอยู่ในใจ พระพุทธศาสนาถือว่า แม้คนธรรมดามีกิเลสมากมายอยู่ในตัวก็สามารถลดละกิเลสได้ และเพิ่มพูนความดีงามไว้ในตนมากขึ้น ๆ ได้ด้วย บุคคลที่เป็นปุถุชนถ้าเปิดโอกาสให้ตนเองได้พัฒนาจิตตามหลักพระพุทธศาสนา สภาพจิตก็สามารถเปลี่ยนไปเป็นกัลยาณปุถุชน ย่อมยังมีผลให้บุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติยกระดับฐานะจากคน

ธรรมดาเป็นบุคคลในอุดมคติ ในขั้นปุถุชน คือ เป็นมนุษย์ผู้มีใจสูง อีกทั้งยังประโยชน์ต่อสัตว์โลกอื่น ๆ อีกด้วย หรืออาจกล่าวได้ว่า เป็นคนดีทั้งต่อตนเองและสังคม ซึ่งเรียกบุคคลผู้มีคุณสัปปริสธรรม ในขั้นนี้ว่า สัปปุรุษ หมายถึง คนดีมีอุปนิสัยบำเพ็ญตนเพื่อประโยชน์แก่คนจำนวนมาก คือ เพื่อประโยชน์แก่มารดาบิดา บุตรภรรยา ลูกจากกรรมกร มิตรสหาย ญาติ

เมื่อกล่าวถึงแนวคิดในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ที่ว่าด้วยการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในพระพุทธศาสนานั้น มุ่งเน้นให้มีการฝึกตนเพื่อเข้าถึงความเป็นมนุษย์ที่แท้จริง ทั้งในระดับเบื้องต้นสำหรับปุถุชน และระดับสูงสุด คือ การเป็นอริยบุคคลนั้น แสดงให้เห็นว่า เป้าหมายการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของพระพุทธศาสนานั้น มี ๒ ระดับ กล่าวคือระดับโลกียะ และระดับโลกุตระ

๑. ระดับโลกียะ คือ ระดับที่เกี่ยวข้องกับโลก ซึ่งหมายถึง โลกนี้ โลกหน้า หรือภพชาตินั่นเอง การปฏิบัติตนให้เป็นมนุษย์ที่แท้จริงเพื่อมุ่งเป้าระดับโลกียะนี้ จะเกี่ยวเนื่องด้วยโลกียธรรม ที่มีตัวตนเป็นที่ตั้งแห่งธรรม มีตัวตนในการกระทำความ เป็นธรรมที่เนื่องด้วยกรรมหรือสังสารวัฏ ตั้งอยู่ธรรมที่เป็นคู่ทั้งหลาย เช่น ความดี-ความเลว ความสุข-ความทุกข์ ความเจริญ-ความเสื่อม ฯลฯ การเจริญธรรมในระบบของ โลกียธรรมนั้น จะมีตัวตนเป็นผู้ดำเนินกระบวนการ คิด-เลือก-ทำ

เนื่องจากโลกียธรรมนั้น ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งการทำความกรรมโดยมีอัตตาครอบอยู่ การฝึกตนในระดับนี้ จึงเป็นการฝึกตนในระดับต่ำ เพื่อครองตนให้เป็นผู้เจริญ มีสติ มีปัญญาในระดับปกติของปุถุชน มีศีลธรรมเบื้องต้นสำหรับผู้ครองเรือน เป้าหมายของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในระดับโลกียะนี้ จึงได้แก่ มงคลชีวิตประการที่ ๑-๓๐ ดังนี้^{๔๒๓}

มงคลที่ ๑	ไม่คบคนพาล
มงคลที่ ๒	คบบัณฑิต
มงคลที่ ๓	บูชาบุคคลที่ควรบูชา
มงคลที่ ๔	อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม
มงคลที่ ๕	มีบุญวาสนามาก่อน

^{๔๒๓} พระสิริมงคลาจารย์, **มงคลทีปนิ**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๓๐.

มงคลที่ ๖	ตั้งตนชอบ
มงคลที่ ๗	พหุสูต
มงคลที่ ๘	มีศิลปะ
มงคลที่ ๙	มีวินัย
มงคลที่ ๑๐	มีวาจาสุภาषิต
มงคลที่ ๑๑	บำรุงบิดามารดา
มงคลที่ ๑๒	เลี้ยงดูบุตร
มงคลที่ ๑๓	สงเคราะห์ภรรยา-สามี
มงคลที่ ๑๔	ทำงานไม่คั่งค้าง
มงคลที่ ๑๕	บำเพ็ญทาน
มงคลที่ ๑๖	ประพฤติธรรม
มงคลที่ ๑๗	สงเคราะห์ญาติ
มงคลที่ ๑๘	ทำงานไม่มีโทษ
มงคลที่ ๑๙	งดเว้นจากบาป
มงคลที่ ๒๐	สำรวมจากการดื่มน้ำเมา
มงคลที่ ๒๑	ไม่ประมาทในธรรม
มงคลที่ ๒๒	มีความเคารพ
มงคลที่ ๒๓	มีความถ่อมตน
มงคลที่ ๒๔	มีความสันโดษ
มงคลที่ ๒๕	มีความกตัญญู
มงคลที่ ๒๖	ฟังธรรมตามกาล
มงคลที่ ๒๗	มีความอดทน
มงคลที่ ๒๘	เป็นคนว่าง่าย
มงคลที่ ๒๙	เห็นสมณะ
มงคลที่ ๓๐	สนทนาธรรมตามกาล

ทั้งนี้ พุทธศาสนา เชื่อว่าอานิสงส์จากการพัฒนาตนได้สมบูรณ์ในระดับโลกียะ ส่งผลให้บุคคลเจริญด้วยสมบัติ ลาภ ยศ มีสุขภาพที่ดี มีอายุยืนยาว มีมิตรสหาย มีบริวาร เมื่อละโลกนี้ไปแล้ว ก็ได้บังเกิดในสุคติภูมิสวรรค์ เมื่อเกิดในชาติหน้าก็ได้เกิดเป็นมนุษย์ ที่สมบูรณ์ด้วยชาติตระกูล ทรัพย์สิน และบริวารต่อไป

๒. ระดับโลกุตระ คือ ระดับที่เหนือเหนือวิสัยของโลก ระดับที่บุคคลฝึกตนหรือพัฒนาตนเพื่อก้าวข้ามภพชาติ เข้าสู่ความเป็นอริยบุคคล บรรลุมรรค ผล นิพพาน ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งถือเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์มาสู่ระดับนี้ บุคคลจะเข้าถึงสภาวะธรรม เรียกว่า โลกุตระธรรม คือ ธรรมที่พ้นไปจากโลกียวิสัย พ้นไปจากอตฺตา ไม่มีตัวตนในการกระทำ เพราะเป็นธรรมโดยธรรมอยู่เองแล้ว โลกุตระธรรมนั้น คือ สัจธรรม หรือนิพพานนั่นเอง เป้าหมายของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในระดับโลกุตระนี้ จึงได้แก่ มงคลชีวิตประการที่ ๓๑-๓๘ ได้แก่

มงคลที่ ๓๑	บำเพ็ญตบะ
มงคลที่ ๓๒	ประพฤติพรหมจรรย์
มงคลที่ ๓๓	เห็นอริยสัจ
มงคลที่ ๓๔	ทำพระนิพพานให้แจ้ง
มงคลที่ ๓๕	จิตไม่หวั่นไหวในโลกธรรม
มงคลที่ ๓๖	จิตไม่โศก
มงคลที่ ๓๗	จิตปราศจากอริส
มงคลที่ ๓๘	จิตเกษม

เป้าหมายระดับโลกุตระ จึงเป็นเป้าหมายการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์สู่ความเป็นมนุษย์ที่แท้จริงสูงสุดตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นระดับที่เข้าถึงสัจธรรม พ้นทุกข์ถาวร ไม่ต้องวนเวียนแล้ว^{๔๒๔}

๓. หลักการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของพระพุทธศาสนา

ศาสนาพุทธเชื่อว่า มนุษย์และสัตว์มีกรรมเป็นของตนเอง ผู้ใดทำกรรมชนิดใดไว้อย่างไรจะได้รับผลกรรมนั้น การเกิดการตายในศาสนาพุทธเป็นลักษณะเชื่อมต่อ คือ เมื่อตายจากภพนี้ ก็ไปเกิดในภพใหม่ และต้องเวียนตายเวียนเกิดซ้ำไป อาจไปเกิดในทุคติหรือไปเกิดในสุคติก็ได้ การที่ไปเกิดในภูมิต่าง ๆ ก็เพราะมนุษย์ตลอดทั้งสัตว์ทั้งหลายมีกิเลส เมื่อมีกิเลสจึงเป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมจึงได้รับวิบากหรือผล

^{๔๒๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์สู่ความเป็นมนุษย์, มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับวันที่ ๒๔-๓๐ มกราคม ๒๕๖๒, (ออนไลน์), แหล่งที่มา: <https://www.matichonweekly.com>. (๒๐ กรกฎาคม ๒๕๖๒).

ของกรรม แล้วก็เกิดกิเลสอีก วนเวียนอยู่เช่นนี้ เหมือนการเดินรอบวงเวียนที่ไม่มีที่สิ้นสุด จนกว่าจะสิ้นกิเลส จึงจะเข้าสู่นิพพาน ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป นิพพาน จึงเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา เมื่อใครเข้าถึงแล้วก็ไม่ต้องเกิดแก่ เจ็บตาย หยุดการเวียนว่ายในวัฏสงสาร ไม่มีทุกข์กายทุกข์ใจอีกต่อไป

การบรรลุนิพพาน คือ การตรัสรู้ การตรัสรู้นั้น เป็นการรู้ด้วยปัญญาอัน บริสุทธิ์ถึงสัจธรรม คือ อริยสัจ ๔ พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้อริยสัจ ๔ ด้วยพระองค์เอง แล้ว จึงเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระองค์ต่อพุทธบริษัท ในการโปรดสอนบุคคลหรือ กลุ่มบุคคลในแต่ละครั้ง พระพุทธเจ้าทรงใช้พุทธวิธีการสอนที่แตกต่างกันเพื่อให้ เหมาะสมกับจริต เหมาะสมกับอุปนิสัยที่ได้สั่งสมมาของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลนั้น จึง เกิดหลักธรรมคำสอนต่าง ๆ ที่หลากหลาย แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อบุคคลเข้าถึงสัจธรรมที่ พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ ก็จะเข้าถึงอริยสัจ ๔ เสมอเหมือนกัน เนื่องจากพระพุทธองค์ทรง ใช้หลักอริยสัจ ๔ นี้เป็นหลักการในการตรัสสอนนั่นเอง

ด้วยเหตุนี้ หลักการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา จึง เป็นการเจริญอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นหลักการใหญ่ของหลักปฏิบัติอื่น ๆ ประกอบด้วยองค์ ธรรม ๔ ประการ มีดังนี้

๑. ทุกข์ ความทุกข์ สภาพที่ทนได้ยาก สภาพที่บีบคั้น สภาพที่ขัดแย้ง บกพร่อง ขาดแก่นสารและความเที่ยงแท้ ไม่ให้ความพึงพอใจแท้จริง หรือเรียกกันใน สำนวนชาวบ้านว่า ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ ได้แก่ ชาติ ชรามรณะ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย การประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความ ปราศรณาที่ไม่ได้ดังหวัง

๒. สมุทัย เหตุเกิดแห่งทุกข์สาเหตุให้ทุกข์เกิด ได้แก่ ตัณหา ความทะยาน อยากร ความดิ้นรน ความแสวนหาในอารมณ์ จำแนกเป็น ๓ ประเภท คือ

๒.๑ กามตัณหา คือ ความทะยานอยากด้วยอำนาจความใคร่ หมายถึงความอยากในอารมณ์มีรูป เป็นต้น ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจความอยากได้กาม คุณ คือ สิ่งสนองความต้องการทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย) หรือ ความทะยานอยากในอารมณ์ที่น่าใคร่ น่าปราศรณา ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนด เช่น รูปที่สวยงาม เสียงที่ไพเราะ กลิ่นที่หอม รสที่อร่อย สัมผัสที่อ่อนนุ่ม ในกรณีที่เราเกิด ความอยากกินข้าวอยากดื่มน้ำ อันเป็นความต้องการทางร่างกาย เช่นนี้ไม่จัดเป็น

ค้นหา ส่วนความต้องการอย่างร้ายกับภรรยา ซึ่งเป็นเรื่องของกามคุณ จัดเป็นกามตัณหาโดยแท้

๒.๒ ภวตัณหา คือ ความทะยานอยากเป็นโน้นเป็นนี้ หมายถึงความอยากในภาวะของตัวตนที่จะได้จะเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง อยากเป็น อยากคงอยู่ตลอดไป ความติดใจอยู่ในรูปภพ อรูปภพหรือติดใจในฉานสมาบัติ ซึ่งประกอบด้วยสัสสตทิฐิ ความเห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง อยากอยู่ในกามสุขนาน ๆ อยากอยู่ในวิญญูหนุมสาวตลอดไป

๒.๓ วิภวตัณหา คือ ความทะยานอยากไม่เป็นโน้นไม่เป็นนี้ หมายถึงความอยากในความพรากพ้นไปแห่งตัวตน จากความเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งอันไม่น่าปรารถนา โดยอยากทำลาย อยากให้ดับสูญซึ่งประกอบด้วยอจเฉททิฐิ ความเห็นว่า ตายแล้วสูญ เช่น อยากฆ่าตัวตายเพื่อให้พ้นจากความคับแค้นในชีวิตปัจจุบัน

ตัณหานั้น เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เพราะเป็นเหตุให้สัตว์เวียนว่ายตายเกิดในภพทั้ง ๓ คือ กามภพ คือ กามภูมิ ๑๑ (อบายภูมิ ๔ โลกภูมิ ๑ สวรรค์หรือเทวโลก ๖) รูปภพ (พรหมโลกที่มีรูปชั้น) อรูปภพ (พรหมโลกที่ปราศจากรูปชั้น) อย่างไม่รู้จักจบสิ้นและการเกิดบ่อย ๆ ก็เป็นทุกข์ซ้ำไป

๓. นิโรธ ความดับทุกข์ ความดับตัณหาได้อย่างสิ้นเชิง ภาวะที่ดับหาดับสิ้นไป ภาวะที่เข้าถึงได้เมื่อกำจัดอวิชชา สำรอกตัณหาสิ้นแล้ว ภาวะที่หลุดพ้น สงบ ปลอดภัย เป็นอิสระ หรือเรียกว่า ภาวะนิพพาน การบรรลุนิพพาน คือ ความดับเพลิงทุกข์เพลิงกิเลสได้โดยเบ็ดเสร็จเด็ดขาด

๔. มรรค ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หรือเรียกว่า อริยมรรค หมายถึงปัญญาอันเห็นชอบว่า สิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่งนี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ สิ่งนี้คือความดับทุกข์ สิ่งนี้คือทางให้ถึงความดับทุกข์

นอกจากนี้ หลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ยังสามารถขยายออกไปได้อีกมากมายหลายหัวข้อธรรม โดยมีอริยสัจ ๔ เป็นหลักกลาง และด้วยหลักอริยสัจ ๔ นี้พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่สอนให้เชื่อในเหตุและผล ให้ความสำคัญต่อปัญญาและความถูกต้องตามหลักธรรม สอนให้ตั้งตนอยู่ในทางสายกลาง ปฏิบัติตามแนวทางแห่ง

มรรคเพื่อบรรลุดุจดม่งหมายสูงสุด คือ นิพพาน ซึ่งเป็นสภาวะดับกิเลสและทุกข์ได้สิ้นเชิง และไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป^{๔๒๕}

๘.๙ กระบวนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ขององค์กรพระพุทธศาสนา

ทรัพยากรมนุษย์ ถือว่า เป็นทรัพยากรทางการบริหารที่มีคุณค่าที่สุดในองค์กร เพราะนอกจากจะใช้ความรู้ ความสามารถ ทักษะ และประสบการณ์จากทรัพยากรมนุษย์แล้ว ทรัพยากรมนุษย์ยังสามารถบริหารจัดการทรัพยากรทางการบริหารอื่น ๆ ได้อีกด้วย องค์กรต่าง ๆ จึงพยายามที่จะค้นหาทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพเข้ามาทำงาน รวมถึงพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่มีอยู่ให้มีศักยภาพและขีดความสามารถในระดับที่องค์กรต้องการ^{๔๒๖}

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นองค์การศึกษาและภาคพระพุทธศาสนา มีบุคลากรที่เป็นทรัพยากรมนุษย์ที่สำคัญขององค์กรเป็นจำนวนมาก และมีวิทยาเขตกระจายอยู่ในทุกภูมิภาคของประเทศไทย และนับวันจะมีบทบาทในการพัฒนาการศึกษาและจริยธรรมแก่ประชาชนอย่างสำคัญมากขึ้น ขณะเดียวกันก็มีการส่งเสริมและพัฒนาบุคลากรของสถาบันในรูปแบบต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง จึงถือได้ว่า ได้ปฏิบัติหน้าที่การงานสนองตอบภารกิจของมหาวิทยาลัยอย่างจริงจัง การวิจัยนี้ มุ่งศึกษาลักษณะการบริหารและการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของสถาบันอย่างเป็นระบบ

จากการศึกษา กระบวนการการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นองค์การศึกษาและภาคพระพุทธศาสนา อาจสรุปได้ ๓ ประเด็น ดังต่อไปนี้

ประเด็นที่ ๑ ด้านการให้ความรู้ (ปริยัติ)

๑) ด้านการศึกษา การจัดการศึกษาจะต้องมีการพัฒนาที่หลากหลาย เพื่อให้ผู้ที่เข้ามาศึกษาจะได้นำผลการศึกษาไปใช้ให้เกิดประโยชน์ และตรงกับสาขาวิชาที่ตนเองต้องการศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นมหาวิทยาลัย

^{๔๒๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๙/๓๔๘, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๙/๑๒๓.

^{๔๒๖} กิริติ ยศยิ่งยง, การวางแผนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เชิงกลยุทธ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท มิสเตอร์ ก๊อปปี้ (ประเทศไทย) จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑.

สงฆ์แห่งคณะสงฆ์ไทย ต้องมีการจัดการศึกษาให้มีความทันสมัย ต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมและมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ต้องสอดคล้องกับงานวิจัยของ **พระ**

เฉลิมชาติ อิทรวงศ์^{๔๒๗} ได้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย โดยมีจุดประสงค์เพื่อศึกษาความเป็นมา รูปแบบ และเป้าหมายการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย และแนวทางการพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย สรุปได้ว่า จำเป็นต้องมีการพัฒนาควบคู่ไปพร้อมกับการแก้ไขปัญหา ๔ ด้าน คือ

(๑) ด้านการพัฒนาระบบ โดยต้องเริ่มจากการรื้อระบบเก่าและสร้างระบบใหม่ที่สอดคล้องกับสภาพสังคมในปัจจุบัน

(๒) ด้านการพัฒนาศักยภาพ เน้นการนำบุคลากรที่มากด้วยประสบการณ์ และได้รับการยอมรับจากสังคมเป็นแม่แบบทางการศึกษา

๓) ด้านการพัฒนาสถานที่ มุ่งเน้นการพัฒนาศูนย์กลางการศึกษา ซึ่งเป็นที่เรียนรวมประจำเขตหรือจังหวัด

(๔) ด้านการพัฒนาตัวผู้เรียน ซึ่งสิ่งสำคัญที่สุด คือ ต้องสร้างแรงจูงใจ ความภาคภูมิใจและความหวังในการพัฒนาตนเองให้เกิดขึ้นกับผู้เรียน

สรุปได้ว่า การศึกษาของคณะสงฆ์ไทย เป็นหัวใจหลักของการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะการสานต่ออดีตสู่อนาคต จะมีได้ด้วยการศึกษาเรียนรู้และการปฏิบัติ การจะพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ให้เกิดมรรคผล จะต้องเกิดขึ้นบนความร่วมมือของพุทธศาสนิกชนทุกฝ่าย และจะต้องพัฒนาให้สอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปพร้อม ทั้งต้องมีความกล้าหาญในการตัดสินใจ เพื่อสร้างอนาคตที่ดีให้กับพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

๒) ด้านการวิจัย การเขียนงานวิจัย ก็เป็นส่วนหนึ่งในการนำเสนอขอผลงานทางวิชาการ เพื่อเข้าสู่การเป็นนักวิชาการ นักวิชาการที่ดีจะต้องมีการพัฒนาการเขียนบทความทางวิชาการ ออกมาสู่ผู้บริโภคให้มาก มีการเขียนบทความทางวิชาการด้านพระพุทธศาสนาอย่างหลากหลาย สอดคล้องกับงานวิจัยของ **พระราชปริยัติ (สฤณี ประธาตุ)** ได้ศึกษางานวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบการบริหารงานวิชาการของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จากผลการวิเคราะห์ทุกขั้นตอน

^{๔๒๗} พระเฉลิมชาติ ชาติวโร (อิทธวงศ์), ศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย.วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้าบทคัดย่อ.

พบว่า สภาพดำเนินงานวิชาการของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีโครงสร้างการบริหารงานวิชาการเช่นเดียวกับมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ แต่มีจุดเด่น คือ วัตถุประสงค์ของมหาวิทยาลัย มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว คือ มุ่งให้การศึกษาวิชาส่งเสริมการให้บริการทางวิชาการพระพุทธศาสนา และการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม ซึ่งมีผลต่อการบริหารงานด้านอื่น ๆ คือ ด้านการบริหารบุคลากรทางวิชาการ ที่ต้องกระจายกำลังคนไปตามวิทยาเขตทั่วประเทศ ทำให้แต่ละวิทยาเขตต้องเร่งสร้างบุคลากรทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ

สำหรับด้านหลักสูตรและการวัดผลประเมินผลของมหาวิทยาลัย ที่ต้องดำเนินการให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ พบว่า มีการดำเนินการพัฒนาหลักสูตร ให้เป็นไปเช่นเดียวกับมหาวิทยาลัยทั่ว ๆ ไป จึงมีอยู่ที่การจัดการเรียนการสอนยังอยู่ในระดับปริญญาตรี แทนการพัฒนาหลักสูตรในระดับปริญญาโทและปริญญาเอก ในด้านพระพุทธศาสนาและการวัดผลประเมินผลที่กระจายไปตามวิทยาเขต โดยการจัดการให้เป็นระบบมาตรฐานของมหาวิทยาลัยได้ สำหรับการบริหารงานวิชาการที่ได้รับผลจากมาตราต่าง ๆ ในพระราชบัญญัติของมหาวิทยาลัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบริหารงานบุคลากร และจะต้องพัฒนาอย่างรอบด้านคือ การเพิ่มพูนองค์ความรู้ในระดับปริญญาตรีที่สูงขึ้น และตำแหน่งทางวิชาการเนื่องจากมาตราในหมวด

ดังนั้น เพื่อความสำเร็จของการจัดการศึกษาอย่างมีคุณภาพ มจร. ได้ตระหนักถึงความสำคัญของการประกันคุณภาพการศึกษาเป็นอย่างดี โดยถือเป็นหัวใจสำคัญและเป็นนโยบายหลักของมหาวิทยาลัย ในอันที่จะเป็นกลไกขับเคลื่อน ให้มหาวิทยาลัยก้าวไปสู่ความเป็นเลิศทางวิชาการด้านพระพุทธศาสนามีคุณภาพในทุกพันธกิจ เริ่มตั้งแต่การผลิตบัณฑิต การวิจัยและพัฒนา การส่งเสริมพระพุทธศาสนาและบริการวิชาการแก่สังคม และการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมให้เป็นไปตามเกณฑ์การประเมินคุณภาพการศึกษาของสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน)

๓) ด้านการเรียนการสอน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นสถาบันหนึ่งที่มีความสำคัญแก่สังคม เป็นสถาบันหลักในการให้ความรู้ การศึกษา แก่นิสิต นักศึกษาที่จะเป็นอนาคตของชาติในอนาคต จึงควรให้ความสำคัญและนำเอาหลักนิติธรรม มาใช้ในการบริหารงานภายในมหาวิทยาลัย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มหาวิทยาลัยของรัฐ มีพระราชบัญญัติกำหนดวิธีดำเนินการไว้อยู่แล้ว ฝ่ายบริหารของ

มหาวิทยาลัยมีหน้าที่บริหารกิจการของมหาวิทยาลัยให้เป็นไปตามกฎหมาย กฎระเบียบ และข้อบังคับทางราชการของมหาวิทยาลัย โดยมี "สภามหาวิทยาลัย" ทำหน้าที่ควบคุมดูแลกิจการทั่วไป มี "อธิการบดี" เป็นผู้บังคับบัญชาและมีอำนาจหน้าที่รับผิดชอบการบริหารงานของมหาวิทยาลัย การแบ่งอำนาจออกเป็น ๒ ส่วนเช่นนี้ เพื่อให้มีการถ่วงดุลการใช้อำนาจ^{๔๒๘}

การจัดการศึกษาของมหาวิทยาลัย แต่ละสถาบันจะต้องให้ความร่วมมือกับทุกฝ่ายพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ การบริหารและการจัดการศึกษา หมวด ๕ มาตรา ๓๔ วรรคสองว่า ด้วยคณะกรรมการอุดมศึกษา มีหน้าที่พิจารณาเสนอนโยบายแผนพัฒนา และมาตรฐานการอุดมศึกษา ที่สอดคล้องกับแผนการศึกษา ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมแห่งชาติ การสนับสนุนทรัพยากร ติดตามตรวจสอบ และประเมินผลการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษา โดยคำนึงถึงความเป็นอิสระและความเป็นเลิศทางวิชาการของสถานศึกษาระดับปริญญา ตามกฎหมายว่าด้วยการจัดตั้งสถานศึกษาแต่ละแห่ง และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง มาตรา ๓๙ ให้กระทรวงศึกษาธิการกระจายอำนาจการบริหารและการจัดการศึกษา ทั้งด้านวิชาการงบประมาณ การบริหารงานบุคคลและการบริหารงานทั่วไป ไปยังคณะกรรมการสำนักงานการศึกษาศาสนา และวัฒนธรรมเขตพื้นที่การศึกษา และสถานศึกษาในเขตพื้นที่การศึกษาโดยตรง หลักเกณฑ์ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง^{๔๒๙}

การศึกษามีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาคนให้มีคุณภาพ เพื่อเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ การประกันคุณภาพการศึกษา เป็นกระบวนการที่จะผลักดันให้เกิดสถาบันการศึกษามุ่งมั่นพัฒนาผลผลิตให้เข้าสู่เกณฑ์มาตรฐาน และสร้างความมั่นใจให้กับสาธารณได้ว่า ผลผลิตเหล่านั้น มีคุณภาพจริงมั่นใจได้ว่า จะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์และอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข การจัดการศึกษาที่มีคุณภาพย่อมทำให้ทรัพยากรมนุษย์มีศักยภาพ มีคุณภาพ สังคมที่มีประชาชนที่มีความรู้คู่คุณธรรม ย่อมส่งผลต่อความเจริญก้าวหน้าของประเทศชาติ ดังนั้นต้องอาศัยมาตรฐานที่กำหนดขึ้นอย่างมีทิศทางและเป้าหมายที่พึงประสงค์การประกันคุณภาพการศึกษาจึงมีความสำคัญ

^{๔๒๘} สราวุธ เบญจกุล, , ด้านการเรียนการสอน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (ออนไลน์) , แหล่งที่มา: <http://www.ryt9.com/s/nnd/>, (๓๐ สิงหาคม ๒๕๕๕).

^{๔๒๙} กระทรวงศึกษาธิการ, พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๑๘-๒๑.

- (๑) สถานศึกษามีแนวทางการปฏิบัติงานและพัฒนาอย่างมีทิศทางที่ชัดเจน
- (๒) ทำให้ผู้เรียนมีคุณภาพมาตรฐานที่กำหนดไว้
- (๓) สถานศึกษามีระบบการบริหารคุณภาพ
- (๔) สถานศึกษาบริหารงานอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล
- (๕) ชุมชนหรือสาธารณชนรับรู้ข้อมูลข่าวสารอย่างโปร่งใส และสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาสถานศึกษาของชุมชนได้^{๔๓๐}

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้เริ่มดำเนินการประกันคุณภาพการศึกษาอย่างเป็นทางการ เมื่อวันที่ ๗ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๔๒ โดยกองวิชาการ สำนักงานอธิการบดีร่วมกับคณะกรรมการจัดการประชุมเสวนาการพัฒนาระบบประกันคุณภาพ ได้จัดสัมมนาโดยประชาสัมพันธ์สร้างความเข้าใจ และชี้แจงถึงความจำเป็นของการประกันคุณภาพการศึกษา ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๔๒^{๔๓๑} มาตรา ๔ “มาตรฐานการศึกษา” ข้อกำหนดเกี่ยวกับคุณลักษณะคุณภาพ ที่พึงประสงค์และมาตรฐานที่ต้องการให้เกิดขึ้นในสถานศึกษาทุกแห่ง และเพื่อใช้เป็นหลักในการเทียบเคียงสำหรับการส่งเสริมและกำกับดูแล การตรวจสอบ การประเมินผลและการประกันคุณภาพการศึกษา “การประกันคุณภาพภายใน”

การประเมินผลและติดตามตรวจสอบคุณภาพ และมาตรฐานการศึกษาของสถานศึกษาภายใน โดยบุคลากรของสถานศึกษานั้นเอง หรือโดยหน่วยงานต้นสังกัดที่มีหน้าที่กำกับดูแลสถานศึกษานั้น ส่วน “การประเมินคุณภาพภายนอก” หมายความว่า การประเมินผลและติดตามตรวจสอบคุณภาพ และมาตรฐานการศึกษาของสถานศึกษาจากภายนอก โดยสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษาหรือบุคคลหรือหน่วยงานภายนอกที่สำนักงานดังกล่าวรับรอง เพื่อเป็นการประกันคุณภาพและให้มีการพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาของสถานศึกษา^{๔๓๒}

^{๔๓๐} ชุมศักดิ์ อินทร์รักษ์, การบริหารงานวิชาการ, หน้า ๑๘๕-๑๘๖.

^{๔๓๑} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, คู่มือการประกันคุณภาพการศึกษาภายในระดับอุดมศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๗.

^{๔๓๒} กระทรวงศึกษาธิการ, พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๓.

การพัฒนาระบบการบริหารงานด้านวิชาการ หรือการจัดการเรียนการสอนของมหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นปัจจัยหลักตามแผนพัฒนาฯ ระยะ ๕ ปีที่มหาวิทยาลัยจะต้องมีการพัฒนาให้มีความสอดคล้องกับการประกันคุณภาพการศึกษา ซึ่งการส่งเสริมการวิจัย การพัฒนานิสิต และการพัฒนาบุคลากรจะต้องมีการพัฒนาตามกรอบของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พระราชบัญญัติของมหาวิทยาลัย แผนพัฒนาฯ ระยะ ๕ ปีของมหาวิทยาลัยของแต่ละสถาบัน รวมทั้งการประเมินมาตรฐานการจัดการศึกษาภายในของสถาบัน ผู้บริหารของแต่ละสถาบันอุดมศึกษา หลายคนมุ่งหวังที่จะนำพองค์กรของตนไปสู่ความสำเร็จหรือไปถึงเป้าหมายที่วางไว้ ไม่ว่าจะเป็นระยะสั้น ระยะกลางหรือระยะยาวก็ตาม และความสำเร็จที่จะเกิดขึ้นได้นั้น ไม่ใช่เรื่องง่าย โดยมักจะมีอุปสรรคหรือปัญหาต่าง ๆ อยู่เสมอที่ถือว่า เป็นเรื่องปกติการทำงานทั่ว ๆ ไป^{๔๓๓}

เหตุผลดังกล่าวข้างต้น การศึกษางานวิจัยการพัฒนาระบบการบริหารงานด้านวิชาการของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยมีการวิเคราะห์การพัฒนาระบบการบริหารงานด้านวิชาการ จากแนวคิดทฤษฎี เอกสารพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๐ รายงานผลการประเมินคุณภาพการศึกษาภายในระดับสถาบัน (สกอ.) ประจำปีการศึกษา ๒๕๕๓ และแผนพัฒนาฯ ระยะ ๕ ปีของมหาวิทยาลัย เพื่อที่จะนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษางานวิจัยไปใช้ประโยชน์ของมาตรฐานการจัดการศึกษา แผนพัฒนาฯ ระยะ ๕ ปีของมหาวิทยาลัยที่จะต้องมีการวางกรอบมาตรฐาน การพัฒนา และการปรับปรุงแก้ไขในอนาคตต่อไปได้

^{๔๓๓} ๕.ธรรมรักษ์ ทศ การบริหารคณาพร และจิตต วชิระ,บริหารงาน บริหารคนด้วย “บุญนิยม”, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท แซทโพร พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๓๗.

ประเด็นที่ ๒ ด้านนาปฏิบัติ (ปฏิบัติ)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้มีการบริหารจัดการศึกษา เพื่อพัฒนาขับเคลื่อนให้มหาวิทยาลัยก้าวไปสู่ความเป็นเลิศทางวิชาการด้าน พระพุทธศาสนา ตามพันธกิจที่กำหนดไว้ประกอบด้วย

๑) ผลิตและพัฒนาบัณฑิตให้มีคุณลักษณะอันพึงประสงค์ ๙ ประการ คือ มีปฏิปทาน่าเลื่อมใส ใฝ่รู้ใฝ่คิด เป็นผู้นำด้านจิตใจและปัญญา มีความสามารถในการแก้ปัญหา มีศรัทธาอุทิศตนเพื่อพระพุทธศาสนา รู้จักเสียสละ เพื่อส่วนรวม รู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงของสังคม มีโลกทัศน์กว้างไกล มีศักยภาพที่จะพัฒนาตนเอง ให้เพียบพร้อมด้วยคุณธรรมและจริยธรรม

๒) การวิจัยและค้นคว้า เพื่อสร้างองค์ความรู้ควบคู่ไปกับ กระบวนการเรียนการสอน เน้นการพัฒนาองค์ความรู้ในพระไตรปิฎก

๓) ส่งเสริมพระพุทธศาสนาและบริการวิชาการแก่สังคม ตาม ปณิธานการจัดตั้งมหาวิทยาลัยด้วยการปรับปรุงกิจกรรมต่าง ๆ ให้ประสาน สอดคล้อง เอื้อต่อการส่งเสริมสนับสนุนกิจการคณะสงฆ์ สร้างความรู้ ความเข้าใจ หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา และ

๔) ทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมเสริมสร้างและพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ ด้านการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม ให้เอื้อต่อการศึกษาเพื่อสร้างจิตสำนึก และความ ภาคภูมิใจในความเป็นไทย สนับสนุนให้มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมา เป็นรากฐาน ของการพัฒนาอย่างมีดุลยภาพ^{๔๓๔}

ผู้วิจัยได้สรุปแนวทางในแต่ละประเด็น ดังต่อไปนี้

แนวทาง ๑: การพัฒนาสมรรถนะผู้บริหารและบุคลากร ประกอบด้วย การพัฒนาผู้บริหารโดยมุ่งเน้นคุณลักษณะตามหลักของทศตยปาปณิกสูตร ซึ่งได้ กล่าวถึงคุณสมบัติของการพัฒนาบุคลากรให้มีคุณภาพไว้ดังนี้

๑) จักขุมา เป็นผู้มียุติทัศน์ที่กว้างไกล

^{๔๓๔} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, การขับเคลื่อนให้มหาวิทยาลัยก้าวไปสู่ ความเป็นเลิศทางวิชาการด้าน พระพุทธศาสนา, (ออนไลน์), แหล่งอ้างอิง: <http://www.mcu.ac.th/site/philosophy>. (สืบค้นเมื่อ วันที่ ๓๐ สิงหาคม ๒๕๖๑).

๒) วิรุโธ เป็นผู้เชี่ยวชาญชำนาญในงาน รู้จักหลักการและวิธีการไม่ให้เกิดความบกพร่องในหน้าที่ที่ตนได้รับผิดชอบ

๓) นิสสยสัมปันโน เป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ดี และในส่วนของพัฒนาบุคลากร ควรมีหลักสูตรที่มุ่งเน้นการพัฒนาไปสู่ผลสำเร็จในการปฏิบัติงาน

โดยรูปแบบการพัฒนาที่เน้นหลักอิทธิบาท ๔ คือ เป็นหลักให้เกิดความสำเร็จ ๔ อย่าง ได้แก่ (๑) ฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในการทำงาน (๒) วิริยะ ความพากเพียรในการทำงาน (๓) จิตตะ ความเอาใจใส่ฝึกฝนในการทำงาน และ (๔) วิมังสา ความหมั่นสอดส่องและตรวจสอบข้อบกพร่องและแนวทางในการแก้ไขงานอยู่เสมอ

ทั้งนี้ เพื่อพัฒนาให้เป็นหลักสูตรในการพัฒนาการบริหาร ให้เกิดประสิทธิภาพรวมไปถึงการสร้างสมรรถนะของผู้บริหาร และบุคลากรโดยให้ยึดมั่นความซื่อสัตย์สุจริตและรักษากฎระเบียบ

แนวทาง ๒: พัฒนาระบบการเรียนการสอน และกิจกรรมเสริมหลักสูตรตลอดจนการบริหารจัดการให้เป็นไปตามเกณฑ์มาตรฐานการประกันคุณภาพภายในระดับอุดมศึกษาของสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา ประกอบด้วย จัดให้มีการพัฒนาระบบการเรียนการสอนและกิจกรรมเสริมหลักสูตรตลอดจนการบริหารจัดการให้เป็นไปตามเกณฑ์มาตรฐานการประกันคุณภาพภายในระดับอุดมศึกษาของสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา เพื่อผลิตบัณฑิตให้เป็นไปตามมาตรฐานของหลักสูตร และการเรียนรู้ในการนำความรู้ไปพัฒนาตนเองให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของโลกในศตวรรษที่ ๒๑

แนวทาง ๓: พัฒนาการการบริหารจัดการงบประมาณ ประกอบด้วยการจัดโครงการอบรมและสร้างแนวทางการปฏิบัติ ในการพัฒนาการบริหาร และใช้จ่ายงบประมาณให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติระเบียบว่าด้วยการบริหารงบประมาณ โดยยึดหลักธรรมาภิบาลมาสร้างสรรค์และส่งเสริมองค์กรให้มีศักยภาพและประสิทธิภาพ เช่น หลักคุณธรรม หลักนิติธรรม หลักความโปร่งใสและหลักความคุ้มค่ากับผลผลิตที่เป็นนิสิตและการบริหารจัดการที่ดีของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

แนวทาง ๔: สร้างวัฒนธรรมองค์กรที่ดีให้เกิดขึ้นในประกอบด้วย การสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่ดีให้เกิดขึ้นจากคนในองค์กรบนพื้นฐานความเสมอภาคการสร้างบรรยากาศในการปฏิบัติงานร่วมกัน และการรับฟังความคิดเห็นของ

บุคลากร โดยเปิดโอกาสให้มีการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนความคิด ทศนคติ ค่านิยมที่ดีงาม ร่วมกันบนพื้นฐานธรรมชาติขององค์การทางพระพุทธศาสนา โดยใช้หลัก มีใจ ใช้ปัญญา เสียสละ อุดหนุน ซื่อสัตย์ และกตัญญู

แนวทาง ๕: พัฒนาเครือข่ายเพื่อการส่งเสริมสนับสนุนและพัฒนากิจการศึกษาด้านพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย การสร้างเครือข่ายเพื่อการพัฒนาการศึกษา การเผยแผ่พระพุทธศาสนา และการเข้าถึงการศึกษาทางพระพุทธศาสนา โดยการให้ความสำคัญในการฟื้นฟู อนุรักษ์ สืบสาน ในการพัฒนาเผยแพร่วัฒนธรรม ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของความเป็นไทย โดยจัดกิจกรรมแบบบูรณาการให้มีส่วนร่วมทางสังคม เช่น ส่วนราชการ เอกชน ทั้งในประเทศและต่างประเทศผู้ทรงคุณวุฒิ และสามารถสรุปได้ว่า แนวทางทั้ง ๕ แนวทางตามที่ได้พัฒนาขึ้น มีความเหมาะสมต่อการนำไปใช้เป็นแนวทาง

การนำภารกิจด้านการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมไปบูรณาการร่วมกับการเรียนการสอนและกิจกรรมนิสิต คือ การจัดการเรียนการสอน ที่นำการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมไปผสมผสานเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมการเรียนการสอน และส่วนงานจัดการศึกษาหรือองค์กรนิสิตจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรที่ส่งเสริมการสืบสานและธำรงรักษาศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นและของชาติ

กิจกรรมเสริมหลักสูตร หมายถึง กิจกรรมนอกชั้นเรียนที่ส่วนงานจัดการศึกษาจัดขึ้นเพื่อสร้างโอกาสการเรียนรู้ให้แก่ นิสิต โดยไม่ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของ การศึกษาตามหลักสูตร มุ่งเสริมสร้างประสบการณ์ ทักษะ ความรู้ความสามารถ พัฒนาการทางด้านบุคลิกภาพ สุขภาพ ตลอดจน คุณธรรมและจริยธรรมให้แก่ นิสิตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตามรูปแบบการบูรณาการงานทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมกับการเรียนการสอนและกิจกรรมนิสิต มี ๕ รูปแบบ

จัดรูปแบบแผนภาพต่อไปนี้

ขั้นตอนที่	กิจกรรม
๑	มหาวิทยาลัย คณะ วิทยาเขต วิทยาลัยสงฆ์ มีโครงการ/กิจกรรมที่ทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมบรรจุไว้ในแผน
๒	วิเคราะห์สาระความรู้ในรายวิชาที่สอน ซึ่งสอดคล้องกับ โครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม ที่มีอยู่ในแผน
๓	ระบุกิจกรรมการบูรณาการการทำนุบำรุงศิลปะกับการเรียน การสอนใน มคอ.๓ หมวดที่ ๕ แผนการสอนและการประเมินผล
๔	อาจารย์สอนนิสิต หรือนิสิตค้นคว้าและเรียนรู้จนสามารถจัดทำโครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม โดยใช้หลักการของ PDCA ในการดำเนินการ เพื่อส่งเสริมและเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรม
๕	นิสิตประเมินผลงานของตนเอง จัดทำรายงานสรุปผลการดำเนินงานโครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม

ตารางที่ ๘.๑ การทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมบูรณาการร่วมกับการเรียนการสอน

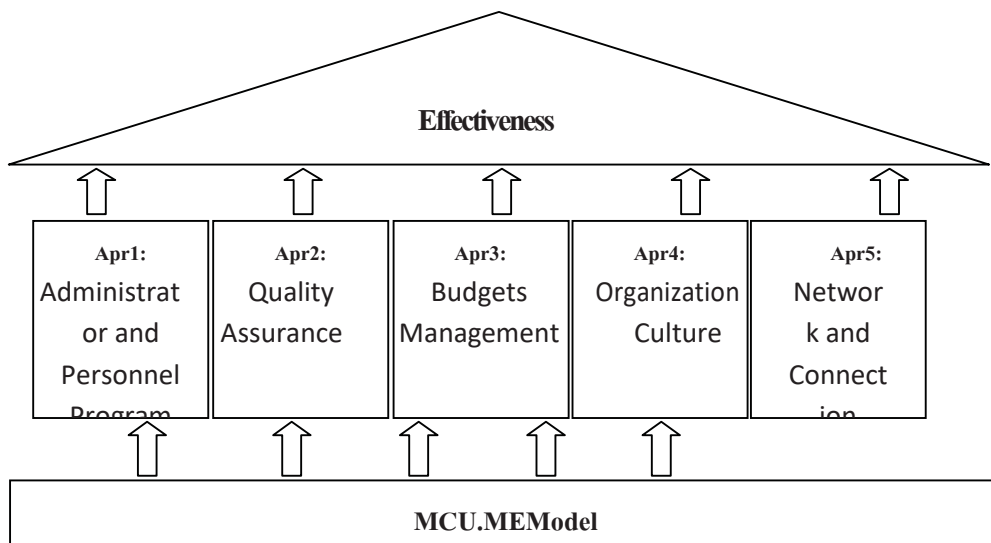
การบูรณาการการวิจัยกับการเรียนการสอน ตามแนวทางการประกันคุณภาพการศึกษา ต้องไม่ใช้การสอนในรายวิชาวิจัย ขั้นตอนการบูรณาการควรสอดแทรกกระบวนการวิจัยลงในกิจกรรมการเรียนการสอน โดยเฉพาะการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมบูรณาการร่วมกับกิจกรรมเสริมหลักสูตร ทั้งนี้ ก็เพื่อให้ผู้เรียนขยายขอบฟ้าของการเรียนรู้ด้วยวิธีวิจัยให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ดังรูปแบบแผนภาพต่อไปนี้

ขั้นตอนที่	กิจกรรม
๑	มหาวิทยาลัย คณะ วิทยาเขต วิทยาลัยสงฆ์ กำหนดงานด้านการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมที่ต้องการให้นิสิตมีส่วนร่วมในการส่งเสริมพัฒนา
๒	ชี้แจงให้องค์ก้นิสิตได้เข้าใจและเห็นความสำคัญของการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม

๓	อาจารย์ส่งเสริมสนับสนุนให้นิสิตจัดทำโครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม
๔	นิสิตจัดทำและดำเนินงานโครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมโดยนำกระบวนการ PDCA มาใช้อย่างครบถ้วน และกำหนดตัวชี้วัดของการบูรณาการให้ชัดเจน
๕	นิสิตประเมินผลโครงการและประเมินความสำเร็จของการบูรณาการ

ตารางที่ ๘.๒ การทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมบูรณาการร่วมกับกิจกรรมเสริมหลักสูตร

ในการบริหารจัดการศึกษาของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนั้น ผู้วิจัยขอนำแนวทางทั้ง ๕ มาพัฒนาและนำเสนอเป็นรูปแบบ MAHACHULALONGKORN RAJAVIDYALAYA UNIVERSITY MANAGEMENT EFFECTIVE MODEL หรือ MCU-ME Model ดังแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพที่ ๘.๓ : MAHACHULALONGKORN RAJAVIDYALAYA UNIVERSITY MANAGEMENT EFFECTIVE MODEL หรือ MCU-ME Model

การบูรณาการงานบริการวิชาการแก่สังคม กับการเรียนการสอนนั้น เป็นหนึ่งในภารกิจหลักของ มหาวิทยาลัย ที่พึงให้บริการทางวิชาการแก่ชุมชน สังคม ทั้งระดับ ชาติในรูปแบบต่าง ๆ ตามความถนัดและมีความเชี่ยวชาญ การให้บริการทางวิชาการเป็นการทำประโยชน์แก่สังคม ทั้งยังช่วยเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์ของอาจารย์ อันจะนำไปสู่การบูรณาการการจัดการเรียนการสอนและการวิจัย

การพัฒนาหลักสูตร พัฒนาคำแหน่งทางวิชาการของอาจารย์ สร้างเครือข่ายกับหน่วยงานต่าง ๆ ซึ่งเป็นแหล่งงานของนิสิต การบูรณาการงานบริการวิชาการกับการเรียนการสอน จะทำให้นิสิต มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูง มีศักยภาพทางวิชาการดี มีความสามารถในการ แก้ปัญหา ประยุกต์ใช้ความรู้กับชุมชนได้มากขึ้น มีเจตคติที่ดีต่อการรับใช้ชุมชนและสังคมสืบต่อไป

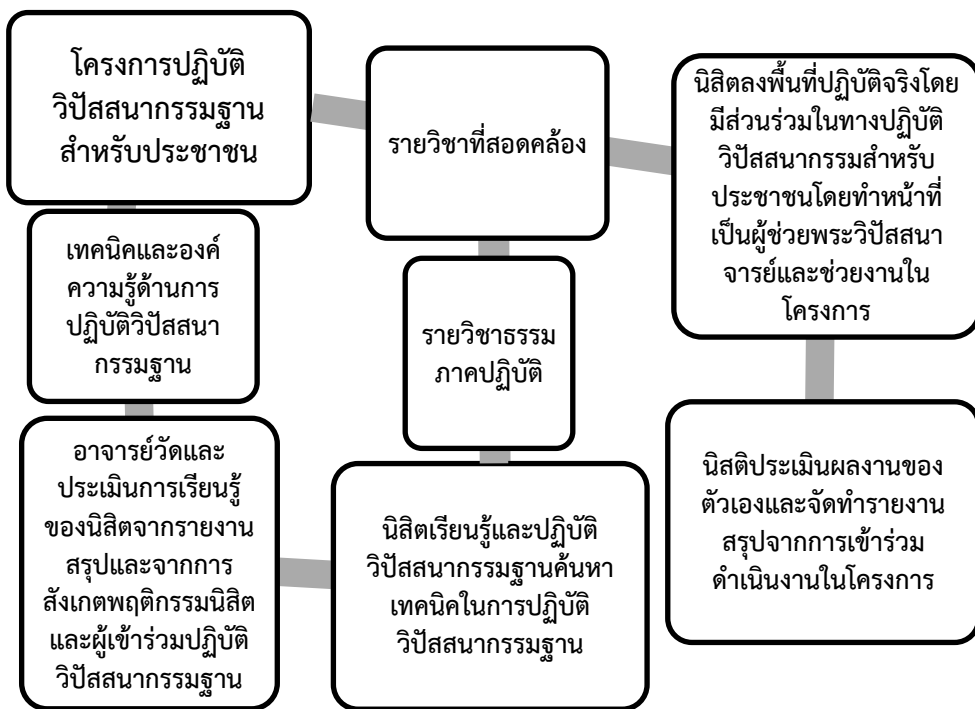
รูปแบบการบูรณาการงานบริการวิชาการแก่สังคมกับการเรียนการสอน โดยมีขั้นตอนและวิธีการดำเนินงาน ดังแผนภาพต่อไปนี้

ขั้นตอนที่	กิจกรรม
๑	มหาวิทยาลัย/วิทยาเขต/วิทยาลัยสงฆ์ มีโครงการการบริการวิชาการที่อยู่ในแผน
๒	อาจารย์วิเคราะห์เนื้อหาในรายวิชาที่สอดคล้องกับโครงการบริการวิชาการ
๓	อาจารย์ระบุกิจกรรมการบูรณาการงานบริการวิชาการกับการเรียนการสอนใน มคอ.๓ หมวดที่ ๕ แผนการสอนและการประเมินผล
๔	อาจารย์จัดการเรียนการสอนหรือนิสิตค้นคว้าและเรียนรู้ภาคทฤษฎีจนสามารถถ่ายทอดความรู้ได้
๕	อาจารย์จัดให้นิสิตมีส่วนร่วมบริการวิชาการในโครงการบริการวิชาการ เช่น การเป็นวิทยากร เป็นผู้ช่วยวิทยากร เป็นผู้ร่วมดำเนินโครงการกับท้องถิ่น
๖	นิสิตประเมินผลงานของตนเอง จัดทำรายงานสรุปผลการดำเนินงานบริการวิชาการ
๗	อาจารย์วัดและประเมินผลการเรียนรู้ของนิสิต

ตารางที่ ๘.๔ กิจกรรมรายวิชาเป็นตัวตั้งในการบูรณาการ

การจัดโครงการบริการวิชาการที่ตอบสนองต่อความต้องการของชุมชน โดยอาจารย์นำองค์ความรู้ที่ได้จากการบริการวิชาการมาบูรณาการในรายวิชาที่มีเนื้อหาสอดคล้อง และให้นิสิตฝึกปฏิบัติจริงร่วมกับชุมชนภายใต้โครงการบริการวิชาการ โดยเฉพาะรูปแบบที่ ๕ กิจกรรมรายวิชาธรรมภาคปฏิบัติ ๕ เป็นตัวตั้งในการบูรณาการกับโครงการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานสำหรับประชาชนทั่วไป โดยนิสิตจะต้องลงพื้นที่ปฏิบัติจริงและนิสิตต้องเรียนรู้ และปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ค้นหาเทคนิคในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานกับประชาชน โดยทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยพระวิปัสสนาจารย์และช่วยงานในโครงการปฏิบัติธรรม

ทั้งนี้ อาจารย์ผู้สอนเป็นผู้วัดและประเมินการเรียนรู้ของนิสิตจากรายงานสรุปและจากการสังเกตพฤติกรรมนิสิต และผู้เข้าร่วมปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานทุกครั้งที่เข้าร่วมโครงการ ดังแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพที่ ๘.๕ กิจกรรมรายวิชาธรรมภาคปฏิบัติ ๕ เป็นตัวตั้งในการบูรณาการกับโครงการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานสำหรับประชาชน

ประเด็นที่ ๓ ด้านให้ถึงผล (ปฏิเวธ)

แนวทางการพัฒนาทรัพยากร เพื่อให้มีคุณภาพการบริหารองค์กรของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้แนวทางการพัฒนาคุณภาพการบริหารจัดการภาครัฐใน ๗ ด้าน คือ ๑) ด้านการนำองค์กร ๒) ด้านการวางแผนเชิงกลยุทธ์ ๓) ด้านการให้ความสำคัญกับผู้รับบริการและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ๔) ด้านการวัด การวิเคราะห์ และการจัดการความรู้ ๕) ด้านการมุ่งเน้นทรัพยากรบุคคล ๖) ด้านการจัดการกระบวนการ และ ๗) ด้านผลลัพธ์การดำเนินการตามนโยบายของมหาวิทยาลัย

วิธีดำเนินการวิจัย คณะผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลจากสภาพที่เป็นจริงขององค์กรศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง สังเกต และสัมภาษณ์จากบุคลากรที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องนั้น ๆ (Key informant) ได้แก่ ผู้บริหาร คณาจารย์ เจ้าหน้าที่ และนิสิตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ด้วยเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นการสังเกต และการสัมภาษณ์

ผลการวิจัยพบว่า

๑. การนำองค์กร มีการกำหนดทิศทางในการทำงานไว้ชัดเจน ตามปรัชญา วิสัยทัศน์ และพันธกิจ มีการพัฒนาโครงสร้าง ระบบงานต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัยให้เกิดความคล่องตัว มีการกำหนดขอบข่ายหน้าที่ของหน่วยงานของมหาวิทยาลัยไว้ชัดเจน ปรับปรุงกฎระเบียบต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับการปฏิบัติงาน ผู้บริหารบริหารงานตามหลักธรรมาภิบาล และกำหนดภาระงานให้แก่แต่ละฝ่ายไว้อย่างชัดเจน มีการกระจายอำนาจในการบริหารและการจัดการศึกษา มีการบริหารเป็นระบบ มีขั้นตอน และมีการทำงานร่วมกันภายใต้กฎระเบียบที่มหาวิทยาลัยกำหนด

๒. การวางแผนเชิงยุทธศาสตร์ มีการจัดทำแผนพัฒนามหาวิทยาลัย ระยะที่ ๔ (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔) ที่สอดคล้องกับปรัชญา พันธกิจ และนโยบายในการบริหารงาน โดยมีการแต่งตั้งคณะกรรมการจัดทำแผนพัฒนาวิทยาเขตและมีการประชุมคณะกรรมการ เพื่อจัดทำแผนพัฒนาวิทยาเขต เสนอให้คณะกรรมการประจำวิทยาเขตแพร่เห็นชอบ มีการแปลงแผนพัฒนามหาวิทยาลัย ระยะที่ ๔ ไปเป็นแผนปฏิบัติการประจำปี แต่ยังขาดการทบทวนแผนพัฒนาวิทยาเขตให้สอดคล้องกับแผนพัฒนามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยทุกประเด็น การจัดทำแผนปฏิบัติการประจำปี ยังไม่สอดคล้องกับเกณฑ์มาตรฐานการประกันคุณภาพการศึกษา ยังไม่มีการ

ติดตามผลการดำเนินงานระหว่างปีการศึกษา การดำเนินงานยังมีบางโครงการที่มีผลการประเมินยังไม่เป็นไปตามเกณฑ์ที่กำหนด

๓. การให้ความสำคัญกับผู้รับบริการและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย มีการเชิญบุคลากรภายนอก เช่น ตัวแทนของภาครัฐ ตัวแทนของชุมชน ตัวแทนของคณะสงฆ์ และตัวแทนของนิสิต เข้ามาเป็นคณะกรรมการต่าง ๆ มีรูปแบบการสอนที่หลากหลาย มีการจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมความสามารถทางวิชาการ และความคิดสร้างสรรค์ของผู้เรียน มีอุปกรณ์ สื่อการศึกษาเทคโนโลยีสารสนเทศที่เพียงพอ มีห้องสมุดแหล่งเรียนรู้อื่น ๆ ผ่านระบบเครือข่ายคอมพิวเตอร์ มีระบบคอมพิวเตอร์ไร้สาย มีการจัดระบบสวัสดิการให้กับนิสิต มีฐานข้อมูลให้บริการแก่นิสิต แต่ยังขาดการสำรวจความต้องการของผู้รับบริการและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

๔. การวัด การวิเคราะห์ และการจัดการความรู้ มีระบบและกลไกในการประกันคุณภาพการศึกษาโดยผู้บริหาร และบุคลากรทุกระดับให้ความสำคัญและให้ความสำคัญร่วมมือสนับสนุน มีการจัดการข้อมูลสารสนเทศอย่างเป็นระบบ มีความทันสมัยครอบคลุม และทันต่อการใช้งาน ได้แก่ ระบบสารสนเทศด้านการเงิน (Formula) ระบบทะเบียนและ วัดผล (TSMCU17) และระบบสืบค้น/ยืม/คืนหนังสือห้องสมุด (E-lib) แต่ยังใช้ทำงานได้ไม่เต็มศักยภาพ ขาดการพัฒนาบุคลากรให้มีความรู้ความเข้าใจระบบการประกันคุณภาพ

๕. การมุ่งเน้นทรัพยากรบุคคล มีการคัดเลือกบุคลากร และการมอบหมายงานอย่างเป็นระบบตามประกาศมหาวิทยาลัย มีการพัฒนาบุคลากรทั้งสายวิชาการและสายวิชาชีพ มีการจัดบรรยากาศของสถานที่ทำงาน จัดสวัสดิการเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตแก่บุคลากร มีระบบการประเมินผลการปฏิบัติงานที่มีรูปแบบที่ชัดเจนตามประกาศของมหาวิทยาลัย แต่ขาดการวางแผนกำลังคนอย่างรัดกุม การสรรหาและคัดเลือกบุคคลให้เหมาะสมกับตำแหน่ง

๖. การจัดการกระบวนการ ได้ดำเนินการจัดกระบวนการดำเนินงาน โดยมีแผนปฏิบัติการประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๐ มีการนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ในการบริหารองค์กร แต่ยังบริหารองค์กรไม่เป็นไปตามแผนที่กำหนด เพราะมีบางโครงการที่ปรากฏในแผนปฏิบัติการประจำปียังไม่มีดำเนินการ ขาดการตรวจสอบติดตามประเมินผลการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง และขาดการนำผลการนำผลการประเมินมาปรับปรุงการดำเนินงานในครั้งต่อไป

๗. ผลลัพธ์การดำเนินการ ได้ผลิตบัณฑิตรุ่นที่ ๖๓ ประจำปีการศึกษา ๒๕๖๑ รวมทั้งสิ้นจำนวน ๔,๙๒๕ รูป/คน ได้พัฒนาด้านการวิจัยแก่บุคลากร และสนับสนุนให้บุคลากรทำวิจัย แต่ยังมีขาดระบบและกลไกการรวบรวม วิเคราะห์ และสังเคราะห์ความรู้จากงานวิจัย เพื่อให้เป็นองค์ความรู้ที่คนทั่วไปเข้าใจได้ การประชาสัมพันธ์และเผยแพร่องค์ความรู้จากงานวิจัยสู่สาธารณชนและผู้เกี่ยวข้อง และระบบและกลไก เพื่อช่วยในการคุ้มครองสิทธิของงานวิจัยที่นำไปใช้ประโยชน์ ได้ดำเนินการโดยจัดทำโครงการด้านการส่งเสริมพระพุทธศาสนาและบริการวิชาการแก่สังคมหลายโครงการ และได้ดำเนินการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมโดยจัดทำโครงการต่าง ๆ มากมาย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นสถาบันอุดมศึกษาของรัฐ ซึ่งมีพันธกิจที่มุ่งเน้นด้านการผลิตบัณฑิต ด้านการวิจัยและพัฒนา ด้านส่งเสริมพระพุทธศาสนาและบริการวิชาการแก่สังคม และด้านทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยมีการจัดการศึกษาและแบ่งงานออกเป็นส่วนงานระดับคณะ วิทยาเขต วิทยาลัยสงฆ์ หน่วยวิทยบริการ สถาบันสมทบ และศูนย์อบรมปฏิบัติธรรม เป็นหน่วยงานสนับสนุนให้พันธกิจต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้จัดการศึกษาระดับอุดมศึกษา เพื่อพัฒนาคนโดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาพระภิกษุสามเณร ให้มีคุณภาพทางด้านปฏิบัติ ปรีชาปฏิบัติ ปฏิภาณ อย่างแท้จริง

ปัจจุบันได้จัดการศึกษาด้านจัดการศึกษาหลักสูตรมากมาย เช่น สาขาวิชาพระพุทธศาสนา หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต จำนวน ๔ คณะ คือ คณะพุทธศาสตรบัณฑิต คณะครุศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ และคณะสังคมศาสตร์ นอกจากนั้นยังเปิดหลักสูตรระดับประกาศนียบัตรอีกด้วย พร้อมกันนี้ก็ได้เปิดโอกาสทางการศึกษาให้แก่คฤหัสถ์ได้เข้าศึกษาเล่าเรียนด้วย จึงส่งผลให้มีนิสิตที่สนใจเข้ามาศึกษามากขึ้น ประกอบกับปัจจุบันการพัฒนาคุณภาพการบริหารจัดการภาครัฐเป็นเป้าหมายสำคัญของการพัฒนาระบบราชการไทยที่ต้องการให้หน่วยงานภาครัฐมีการยกระดับคุณภาพมาตรฐานการทำงานไปสู่ระดับมาตรฐานสากล (High Performance) เพื่อให้หน่วยงานภาครัฐมีการปรับปรุงการทำงาน ยกกระดานการบริหารจัดการ

ดังนั้น เพื่อให้ได้ข้อมูลพื้นฐานเพื่อใช้ในการปรับปรุงพัฒนาระบบการบริหารจัดการองค์กร และการให้บริการแก่นิสิตให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น และ

เพื่อให้สอดคล้องกับการพัฒนาคุณภาพการบริหารจัดการภาครัฐ (PMQA) ผู้วิจัยจึงทำการศึกษาคุณภาพการบริหารองค์กรของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยขึ้น

หลักการปฏิบัติงานใด ๆ ก็ตาม ที่สามารถบรรลุเป้าหมายหรือทำให้ส่งผล (ปฏิเวธ) ได้นั้น ก็ต้องประกอบด้วยหลักของปัญญา คือความรู้ความเข้าใจเหตุผล รู้เข้าใจความจริงของโลกและชีวิตรู้อะไร ๆ ให้ถูกต้องตามที่เป็นจริง หากบุคคลใดได้ปฏิบัติตนเองตามหลักไตรสิกขาแล้ว จะพัฒนาบุคคลให้มีการดำเนินชีวิตไปในวิถีทางที่ ถูกต้อง ส่งผลดีต่อตนเอง ครอบครัว และสังคม ตลอดจนการทำงานในองค์กรด้วย

วิสัยทัศน์และพันธกิจการพัฒนาประเทศ การจัดทำ เป็นแผนพัฒนาประเทศในระยะ ๕ ปี ที่สอดคล้องกับวิสัยทัศน์ระยะยาวดังกล่าว จำเป็นต้องมีการกำหนดวิสัยทัศน์ พันธกิจ ยุทธศาสตร์ และแนวทางการพัฒนาที่มีลำดับความสำคัญสูงในช่วงระยะ ๕ ปีของแผนรอบทิศทางของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๑ จึงประกอบด้วยวิสัยทัศน์และพันธกิจ ดังนี้

๑) วิสัยทัศน์ “สังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ด้วยความเสมอภาค เป็นธรรม และมีภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลง”

๒) พันธกิจ

๒.๑) สร้างสังคมเป็นธรรมและเป็นสังคมที่มีคุณภาพ ทุกคนมีความมั่นคงในชีวิต ได้รับการคุ้มครองทางสังคมที่มีคุณภาพอย่างทั่วถึงและเท่าเทียม มีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรและกระบวนการยุติธรรมอย่างเสมอภาคทุกภาคส่วนได้รับการเสริมพลังให้สามารถมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ภายใต้ระบบบริหารจัดการภาครัฐที่โปร่งใส เป็นธรรม

๒.๒) พัฒนาคุณภาพคนไทยให้มีคุณธรรม เรียนรู้ตลอดชีวิต มีทักษะและการดำรงชีวิตอย่างเหมาะสมในแต่ละช่วงวัย สถาบันทางสังคมและชุมชนท้องถิ่นมีความเข้มแข็ง สามารถปรับตัวรู้เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลง

๒.๓) พัฒนาฐานการผลิตและบริการให้เข้มแข็งและมีคุณภาพบนฐานความรู้ ความคิด สร้างสรรค์ และภูมิปัญญา สร้างความมั่นคงด้านอาหารและพลังงาน ปรับโครงสร้างการผลิตและการบริโภคให้เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม พร้อมสร้างความเชื่อมโยงกับประเทศในภูมิภาคเพื่อความ มั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม

๒.๔) สร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชน รวมทั้งสร้างภูมิคุ้มกันเพื่อรองรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และภัยพิบัติทางธรรมชาติ ยุทธศาสตร์การพัฒนาคนสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืน

การพัฒนาคุณภาพคนไทย ให้มีภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลง มุ่งพัฒนาคุณภาพคนไทยทุกช่วงวัย สอดแทรกการพัฒนาคนด้วยกระบวนการเรียนรู้ ที่เสริมสร้างวัฒนธรรมการเกื้อกูล พัฒนาทักษะให้คนมีการเรียนรู้ต่อเนื่องตลอดชีวิต ต่อยอดสู่การสร้างนวัตกรรมที่เกิดจากการฝึกฝน เป็นความคิดสร้างสรรค์ปลูกฝังการพร้อมรับฟังความคิดเห็นจากผู้อื่น และจิตใจที่มีคุณธรรม ซื่อสัตย์ มีระเบียบวินัย พัฒนาคนด้วยการเรียนรู้ในศาสตร์วิทยาการให้สามารถประกอบอาชีพได้อย่างหลากหลาย สอดคล้องกับแนวโน้มการจ้างงานและเตรียมความพร้อมสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนด้วย ตามเป้าประสงค์ในแผนพัฒนามหาวิทยาลัยฯ ฉบับที่ ๑๑ คือ

๑) บัณฑิตและบุคลากรที่ผ่านการศึกษาอบรม เป็นผู้มีความรู้ มีภูมิปัญญา เลื่อมใส ใฝ่รู้ ใฝ่คิด เป็นผู้นำทางจิตใจและปัญญา มีโลกทัศน์กว้างไกล มีความสามารถและทักษะในการแก้ปัญหา มีศรัทธาอุทิศตนเพื่อพระพุทธศาสนาและพัฒนาสังคม

๒) มหาวิทยาลัยพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนการสอน ที่มีคุณภาพและได้มาตรฐานสากล สามารถตอบสนองต่อความต้องการของสังคม

๓) มหาวิทยาลัยมีผลงานวิจัยทางพระพุทธศาสนาที่ได้รับการเผยแพร่ และประยุกต์ใช้พัฒนาจิตใจและสังคมในระดับชาติและนานาชาติ

๔) มหาวิทยาลัยให้บริการวิชาการด้านพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะ วิปัสสนากัมมัฏฐานแก่คณะสงฆ์ ชุมชน และสังคมระดับชาติและนานาชาติ

๕) มหาวิทยาลัยเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านพระพุทธศาสนา ศิลปวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

๖) มหาวิทยาลัยมีระบบการบริหารจัดการตามหลักธรรมาภิบาล

การจัดการศึกษาพระพุทธศาสนา บูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ พัฒนาจิตใจและสังคม "การพัฒนาจิตใจเราได้จากการมาปฏิบัติ เมื่อพัฒนาตนเองแล้ว ก็ออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาและพัฒนาสังคมต่อไป ปฏิบัติจนสามารถแนะนำคนอื่นได้ การพัฒนาชาติเริ่มประชาชน พัฒนาคนเริ่มที่จิตใจ พัฒนาอะไรต้องเริ่มที่ตัว

เราก่อน การปฏิบัติกรรมฐานกับการพัฒนาตนเป็นเรื่องเดียวกัน ทั้งปริยัติและปฏิบัติ เป็นเกื้อกูลกัน ปริยัติเป็นลายแทงไปหาขุมทรัพย์

การเดินทางตามลายแทง คือ การปฏิบัติ ได้พบขุมทรัพย์ คือ ปฏิเวธ ถ้าลายแทงผิดเราก็ก็นเดินทางหาขุมทรัพย์ผิดที่ไม่พบขุมทรัพย์ ปริยัติเป็นสิ่งสำคัญเพื่อไปหาขุมทรัพย์ ซึ่งปริยัติเป็นการศึกษาพระไตรปิฎกเป็นฐานของการปฏิบัติ ดำรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาจะอยู่รอดที่เพราะการมีปริยัติปฏิบัติและนำไปสู่ปฏิบัติ ปฏิยัติบริบูรณ์สามารถทำให้ปฏิบัติและปฏิบัติบริบูรณ์ได้ หมายถึง เวลาการจัดสอนกรรมฐาน ผู้สอนคือพระวิปัสสนาจารย์ใช้ปริยัติมาสอนนิสิต จะต้องศึกษาปริยัติมาอย่างถ่องแท้ให้เกิดความเข้าใจ มาสอนถูกต้อง ผู้ปฏิบัติจะได้ปฏิบัติถูก แต่ถ้าศึกษาปริยัติมาผิดก็สอนผิด ปฏิบัติผิด ทำให้เดินทางไปในทางที่ผิด ส่งผลให้ขึ้นท่าเรือผิด หรือไปสู่เป้าหมายอื่น ซึ่งไม่ใช่พระนิพพาน ผิดไปจากคำสอนทางพระพุทธศาสนา เราเรียกว่าเดิรถีย์ หมายถึง ผู้แสวงหาเป้าหมายชีวิตผิดไปจากคำสอนทางพระพุทธศาสนา เพราะปริยัติผิดปฏิบัติจึงผิด ปฏิเวธก็ไม่เกิดผล

ดังนั้น ปริยัติเป็นหลักในการดำรงพระพุทธศาสนา การศึกษาในมหาจุฬาฯ เพื่อศึกษาหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา แต่การศึกษาเพียงทฤษฎีไม่มีการปฏิบัติ ย่อมไม่ส่งผลต่อการพัฒนาชีวิตจิตใจ จึงต้องปฏิบัติ พัฒนาชีวิตในฐานะเป็นคนดีของสังคม เรามีคุณธรรมจริยธรรมเป็นพื้นฐาน คุณธรรมของผู้เรียนต้องมีฉันทะ มีใจรักในการเรียนรู้ ชอบวิชาที่เรารัก จึงทำให้เราประสบความสำเร็จ เมื่อเราไม่มีฉันทะ ก็ขาดสมาธิ เรียกว่า ฉันทสมาธิ ถ้าเราขาดฉันทสมาธิทำให้การเรียนไม่สำเร็จ การปฏิบัติเป็นการฝึกจิตเอาไปช่วยปริยัติในการเรียนการสอนการทำงาน ทำอย่างไรไม่ให้จิตตก เราต้องฝึกการยกจิตให้สูงขึ้น “ถ้าจิตตกให้ยกจิต” กำลังเรียนอยู่จิตตก เราต้องรีบยกจิตให้มาอยู่กับอารมณ์ในปัจจุบัน การฝึกกรรมฐานจะช่วยให้เรามีจิตอยู่ในปัจจุบัน เรานำไปใช้ในการเรียน เพราะถ้าจิตตกจิตวุ่นวาย กรรมฐานจะช่วยให้เรายู่กับปัจจุบัน

ฉะนั้น หัวใจสำคัญ คือ “จิตตกให้ยกจิต” เมื่อเราเรียนหรือมีอคติกับผู้สอน เราไม่อยากจะเรียนเราไม่อยากจะทำงาน ท้อแท้ เหนื่อย ให้เรารีบยกจิตของเรา ดังพระลัทธิธะนังอยู่กลางป่าอันมืดสนิท มีความกลัว แต่ท่านมีโยนิโสมนสิการ คิดตรวจสอบความกลัว โดยบอกกับตนเองว่า ถ้านั่งอยู่เกิดความกลัว จะนั่งจนหายกลัว คิดไม่ยอมแพ้ คิดไม่หนีเข้าวัง “โยนิโสมนสิการเป็นอาหารของสติ” เห็นคุณค่าในวิชา

นั้น ๆ ที่เราเรียน มองเห็นคุณค่าของวิชาที่เราเรียนเราศึกษา จิตจะเบิกบานในสิ่งที่เรียน ปฏิบัติรักษาศาสนาพุทธศาสนา ปฏิบัติทำให้เราเรียนปฏิบัติได้ดีขึ้น เรียนเก่ง เพราะมีฉันทะและโยนิโสมนสิการ เมื่อเราเห็นคุณค่าการปฏิบัติ เราจึงออกไปเผยแผ่ได้อย่างมั่นใจ ปฏิบัติเพื่อการปฏิบัติและการทำงาน มหาจุฬาฯ ให้โอกาสทุกคนที่เข้ามาเรียนพัฒนาตนเอง เพราะการพัฒนาบุคคลเป็นสิ่งจำเป็นต่อประสิทธิภาพของงานเป็นอย่างมาก กล่าวคือเมื่อได้มีการบรรจุและแต่งตั้งบุคคลเข้าทำงานแล้ว ก็ไม่ได้หมายความว่า จะสามารถให้เข้าทำงานได้ทันทีที่เสมอไป จำเป็นจะต้องมีการอบรม แนะนำเบื้องต้นแก่ผู้เข้าทำงานใหม่ (Orientation)

ในบางกรณีอาจ ต้องมีการอบรมถึงวิธีการทำงาน (In-Service Training) ให้ด้วย ทั้งนี้เพราะการศึกษาที่ได้มาจากโรงเรียน วิทยาลัยหรือมหาวิทยาลัยนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นเพียงความรู้พื้นฐาน และมีงานหลายอย่างที่ยังไม่มีสอนในโรงเรียน วิทยาลัยหรือมหาวิทยาลัย ทำให้ผู้สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียน วิทยาลัยหรือมหาวิทยาลัย ไม่สามารถจะทำงานได้ทันที ต้องมีการอบรมกันก่อนจึงจะทำงานได้ เมื่อผู้ปฏิบัติงานได้ทำงานไปนาน ๆ ประกอบกับระเบียบ หลักเกณฑ์และเทคนิคต่าง ๆ ในการทำงานได้เปลี่ยนแปลงไป ก็จำเป็นต้องมีการอบรมเพื่อให้สามารถทำงานได้ดีเช่นเดิม ซึ่งการพัฒนาบุคคลไม่เพียงแต่จะทำให้คนมีความรู้ ความสามารถและทักษะในการทำงานดีขึ้นเท่านั้น ยังจะส่งผลให้ได้ผลงานที่สูงขึ้น อันจะเป็นผลโดยตรงต่อการพัฒนาองค์กรอีกทางหนึ่งด้วย

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์มีความสำคัญ ต่อการบริหารองค์การ ๕ ประการ ได้แก่

๑. ทรัพยากรมีคุณค่า มนุษย์มีคุณค่า มีเกียรติ มีศักดิ์ศรี มีชีวิตจิตใจ จะต้องให้เกียรติ ให้ความสำคัญเพื่อที่จะใช้ทรัพยากรมนุษย์เกิดประโยชน์สูงสุด

๒. ทรัพยากรมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลง ในยุคการแข่งขันจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลง ให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม

๓. ทรัพยากรมนุษย์มีคุณภาพชีวิตการทำงานที่ดี การทำงานในองค์การ ต้องมีสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัย สะอาด และสภาพการทำงานที่ดี คุณภาพชีวิตการทำงานที่ดีจะส่งผล ต่อประสิทธิภาพการทำงานดีขึ้น

๔. ทรัพยากรมนุษย์มีความพึงพอใจในงาน องค์การจำเป็นต้องสร้างบรรยากาศในการทำงานที่ดี ปรับองค์การเป็นแบบสิ่งมีชีวิต หากทุกคนมีความสุขสนุกในการทำงาน มีความท้าทาย และเรียนรู้สิ่งแปลกใหม่และปรับเปลี่ยนองค์การไปสู่องค์การแห่งการเรียนรู้

๕. ทรัพยากรมนุษย์มีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง องค์ความรู้การเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย กล่าวคือ สมัยก่อนมุ่งเน้นความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ใครก็ตามที่เก่งด้านใดจะมีมูลค่าสูง แต่ในปัจจุบันมุ่งสู่คนที่เก่งหลายด้าน ดังนั้นองค์การจึงจำเป็นต้องพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วย

กระบวนการเรียนรู้ที่จะแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ และเทคนิคการทำงานใหม่ ๆ มาใช้ให้สอดคล้องกับการ ปฏิบัติงานที่มีประสิทธิภาพต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์มีความสำคัญต่อทรัพยากรมนุษย์ มี ๖ ประการ ได้แก่

๑) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ช่วยทำให้ระบบและวิธีปฏิบัติงานมีประสิทธิภาพดี

๒) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นวิธีการอย่างหนึ่งที่จะช่วยทำให้เกิดการประหยัดลดความ สิ้นเปลืองของวัสดุที่ใช้ในการปฏิบัติงาน

๓) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ช่วยลดระยะเวลาของการ เรียนรู้งานให้น้อยลง

๔) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นการช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่ของ ผู้บังคับบัญชาหรือหัวหน้าหน่วยงานต่าง ๆ

๕) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นวิธีการอย่างหนึ่งที่จะกระตุ้นบุคลากรให้ปฏิบัติงานเพื่อความเจริญก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงาน และ

๖) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ยังช่วยทำให้บุคคลนั้น ๆ มีโอกาสได้รับความรู้ความคิดใหม่ ๆ ทำให้เป็นคนทันสมัย ทันต่อความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีใหม่ ๆ ซึ่งมีความจำเป็นที่ต้องพัฒนาบุคลากรของตน อย่าง ต่อเนื่องอย่างน้อย ๓ ประการได้แก่ (๑) ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี โดยเฉพาะด้านสื่อสาร ซึ่งนับว่า มีบทบาทอย่างมาก ทั้งต่อประสิทธิภาพการดำเนินงานขององค์กร และการพัฒนาบุคลากร รวมถึงกลวิธีใน การปฏิบัติงานของบุคลากร ที่ควรพัฒนาอยู่เสมอ เพราะจะทำให้องค์กรมีบุคลากรที่ปฏิบัติงานได้ อย่างมีประสิทธิภาพ (๒) การลงทุน

เพื่อการพัฒนาบุคลากร จะให้ผลตอบแทนกับองค์กรในระยะยาว และเป็นการเพิ่มขวัญกำลังใจ ความรักดีของบุคลากร ขณะเดียวกันก็เป็นการเพิ่มศักยภาพของบุคลากร (๓) การคัดเลือกบุคลากรเข้าทำงาน

การพัฒนาบุคลากร ถือว่า เป็นเรื่องที่ต้องปฏิบัติ เพราะบุคลากรใหม่ที่ได้รับเข้ามาใหม่ต้องปรับตัว ให้สอดคล้องกับ สภาพบรรยากาศการปฏิบัติงานในองค์กร รวมถึงเจตคติที่ดีต่อองค์กรด้วย ความสำคัญของการพัฒนาบุคลากรสรุปได้ ๖ ประการ คือ

๑. การพัฒนาบุคลากรช่วยให้ระบบ และวิธีการปฏิบัติงานมีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้นมี การติดต่อประสานงานดียิ่งขึ้น ทั้งนี้ เพราะการพัฒนาบุคคลจะช่วยเร่งเร้าความสนใจในการปฏิบัติงาน ของบุคลากรให้มีความสำนึกรับผิดชอบในการปฏิบัติหน้าที่ของตนเองให้ได้ผลดียิ่งขึ้น

๒. การพัฒนาบุคลากร เป็นวิธีการอย่างหนึ่งที่จะช่วยให้เกิดการประหยัดลดความ สิ้นเปลืองของวัสดุที่ใช้ในการปฏิบัติงาน ทั้งนี้ เพราะเมื่อบุคคลใดได้รับการพัฒนามาเป็นอย่างดีแล้ว ย่อมสามารถปฏิบัติงานได้อย่างถูกต้อง มีความผิดพลาดในการปฏิบัติงานน้อยลง ซึ่งจะมีผลทำให้ องค์กรสามารถลดค่าใช้จ่ายในการจัดซื้อวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ลงได้ด้วย

๓. การพัฒนาบุคลากรช่วยลดระยะเวลาของการเรียนรู้งานให้น้อยลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ ที่เพิ่งเข้าทำงานใหม่ หรือเข้ารับตำแหน่งใหม่ อีกทั้งยังเป็นการช่วยลดความเสียหายต่าง ๆ ที่อาจจะ เกิดขึ้นจากการทำงานแบบลองถูกลองผิดอีกด้วย

๔. การพัฒนาบุคลากร เป็นการช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่ของ ผู้บังคับบัญชา หรือหัวหน้า หน่วยงานต่าง ๆ ในการตอบคำถามหรือให้คำแนะนำแก่ ผู้ใต้บังคับบัญชาของตน

๕. การพัฒนาบุคลากร เป็นวิธีการอย่างหนึ่งที่จะช่วยกระตุ้นบุคลากรต่าง ๆ ให้ปฏิบัติงาน เพื่อความเจริญก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงาน ทั้งนี้ เพราะโดยทั่วไปแล้ว เมื่อมีการพิจารณาเลื่อนตำแหน่งใด ๆ ในองค์กรก็ตาม มักจะคำนึงถึง ความรู้ความสามารถที่บุคคลนั้นจะสามารถปฏิบัติงานในตำแหน่งที่ได้รับการเลื่อนขั้นได้ ซึ่งผู้ที่ได้รับการพัฒนาแล้ว ย่อมมีโอกาสมากกว่าผู้ที่ไม่ได้รับการพัฒนา

๖. การพัฒนาบุคลากร ยังช่วยทำให้บุคคลนั้น ๆ มีโอกาสได้รับความรู้ ความคิดใหม่ ๆ ทำให้เป็นคนทันสมัยทันต่อความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีใหม่ ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้เกี่ยวกับ หลักการบริหารงาน อุปกรณ์เครื่องใช้สำนักงาน ซึ่งมีการคิดค้นและเสนอแนะสิ่งใหม่ ๆ อยู่ตลอดเวลา

ถ้าหากสามารถรู้และเข้าใจอย่างแท้จริงแล้ว ย่อมสามารถนำเอาไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติในหน้าที่ ของตนได้ และในที่สุดย่อมก่อให้เกิดผลดีต่อองค์กร กล่าวได้ว่า การพัฒนาบุคลากรไว้ว่า คนที่เคยปฏิบัติงานอยู่ในองค์กร จำเป็นต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง เมื่อเงื่อนไขอื่นได้เปลี่ยนแปลงไปซึ่งสามารถทำได้สองวิธี คือ วิธีแรกปรับเปลี่ยนคนออกและจ้างคนที่เหมาะสมกับภารกิจใหม่เข้ามาแทน ในทำนองที่เรียกว่า ถ่ายเลือดใหม่ (New Blood) วิธีหลังใช้วิธีเปลี่ยนแปลงคนเดิมด้วยการฝึกอบรมพัฒนาด้านทักษะ และเจตคติที่สอดคล้องกับงานใหม่จาก ความสำคัญและความจำเป็นในการพัฒนาบุคลากรดังที่กล่าวมา สามารถสรุปได้ว่า บุคลากรเป็นกลไกที่สำคัญที่สุด ในการที่จะผลักดันให้องค์กรบรรลุเป้าหมาย และวัตถุประสงค์เพราะถ้ามีทรัพยากรอื่น เช่น เงิน วัสดุอุปกรณ์ เวลา การจัดการ แต่ขาดคนก็ไม่สามารถดำเนินการใด ๆ ได้ ทั้งนี้ เพราะคนเป็นผู้บริหารจัดการปฏิบัติ ให้ทรัพยากรทั้งหมดสร้าง ประโยชน์ให้แก่องค์กรได้ ถ้าขาดคนเพียงคนเดียว ถึงจะมี ทรัพยากรที่กล่าวมามากเพียงใดก็ไม่สามารถทำการใด ๆ ได้

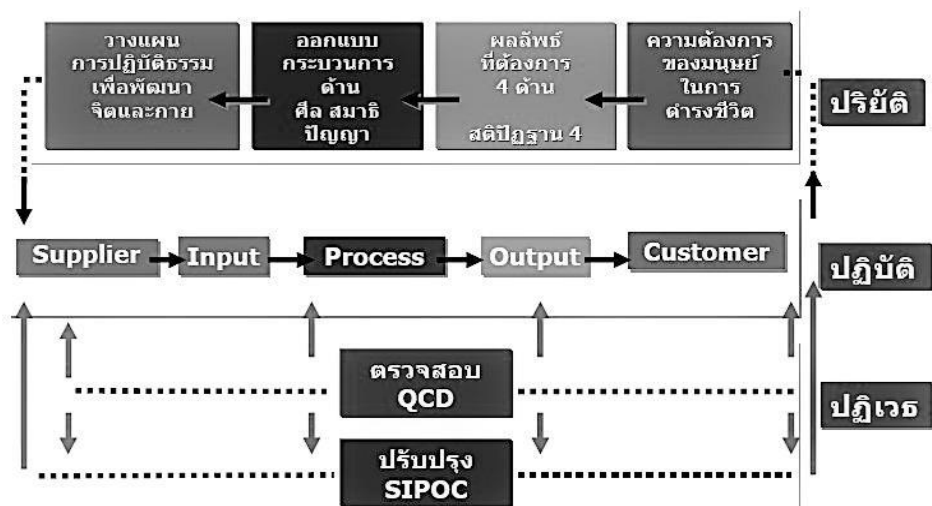
ดังนั้น องค์กรทุกองค์กร ต้องมีการพัฒนาบุคลากร อันจะเพิ่มพูน ความรู้ ความสามารถ ทักษะ ที่จะสร้างประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานขององค์กร ตลอดจน ให้อุคลากรได้ตระหนักในคุณค่าของตนที่มีต่อองค์กร รวมถึงสร้างขวัญกำลังใจให้กับ บุคลากร สร้างความก้าวหน้าในตำแหน่งงาน และสุดท้าย คือ ช่วยนำพาองค์กรให้ สามารถบรรลุเป้าหมาย ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ในสมัยก่อนสถาบันพระพุทธศาสนา เป็นสถาบันแห่งแรกที่ทำให้การศึกษาแก่คนไทย การศึกษาของเราเริ่มต้นจากที่วัด โดยเฉพาะในด้านจริยศึกษา แม้ในปัจจุบัน ความสำคัญในด้านนี้ ก็ยังมีอยู่ ดังจะเห็นได้จากการที่รัฐบาลมีนโยบายในการส่งเสริม ทำนุบำรุงการศาสนา ก็เพื่อให้เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางใจและเป็นสถาบันอบรมศีลธรรมอัน ดีงามให้แก่ประชาชน ในที่นี้ จะได้ชี้ให้เห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนาในด้าน การศึกษาเบื้องต้น จริยศึกษาและคุณค่าของการบวชเรียน ทั้งนี้ เพื่อจะได้เห็นคุณค่า และความสำคัญของพระพุทธศาสนาที่มีอยู่เหนือจิตใจของคนไทยโดยแท้จริงยิ่งขึ้น

แต่ในปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงของบริบททางด้านสังคมแตกต่างจากอดีตมาก องค์กรทางพุทธศาสนา จึงต้องปรับบทบาทการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ที่เป็นพุทธศาสนิกชนให้มีความเหมาะสมกับยุคสมัย โดยมีการปรับรูปแบบการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นลักษณะการส่งเสริม และพัฒนาแบบเชิงรุก เช่น การเปิดสอนหลักสูตรเปรียญธรรม นักธรรม ธรรมศึกษา สำหรับภิกษุ สามเณร ประชาชน และเยาวชน การเปิดสอนหลักสูตรปริญญาตรี ปริญญาโท ปริญญาเอกทางพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัยสงฆ์และรับสมัครนักศึกษาที่เป็นภิกษุ สามเณร และประชาชนทั่วไปมากขึ้น การจัดให้มีการสวดมนต์ปฏิบัติธรรมที่เข้าถึงง่ายตามวัดต่าง ๆ เช่น การสวดมนต์ข้ามปี เป็นต้น โครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน โครงการโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ และโครงการฝึกอบรมครูธรรมจริยธรรมในโรงเรียนและสถานประกอบการต่าง นอกจากนี้ ยังรวมไปถึงการผนวกพระพุทธศาสนาเข้ากับงานวิชาการ เช่น การวิจัยทางพระพุทธศาสนา การเขียนหนังสือธรรมะที่ใช้ภาษาสมัยใหม่เพื่อให้อ่านเข้าใจง่าย เป็นต้น

Systematic Thinking

Human being factors (Mind & Soul)

แผนภาพที่ ๘.๖ แผนภาพแสดงยุทธศาสตร์การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรม

สรุปได้ว่า มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนั้น เป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งคณะสงฆ์ไทย ที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงสถาปนาขึ้นเพื่อเป็นสถานศึกษา พระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูง สำหรับพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ทั่วไป มหาวิทยาลัย มีปณิธานอันมั่นคงในการที่จะเป็นศูนย์รวมแห่งวิทยาการด้านต่าง ๆ ที่มีคุณค่าต่อ มวลมนุษย์ มุ่งมั่น ในการทำหน้าที่ให้การศึกษา ค้นคว้า วิจัย แสวงหาความรู้ เกี่ยวกับวิชาการทางพระพุทธศาสนาและประยุกต์เข้ากับศาสตร์สาขาต่าง ๆ อันจะเป็นประโยชน์ ต่อการพัฒนาวิชาการของมหาวิทยาลัยและพระพุทธศาสนาให้นำไปสู่ ความเป็นเลิศทางวิชาการ และความเป็นสากล อีกทั้งจะทำหน้าที่เป็นแหล่งให้บริการ ความรู้เกี่ยวกับวิชาการทางพระพุทธศาสนา ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ โดยเฉพาะแนวทางหลักคือ ปรัชญา ปฏิบัติ ละภยเวธ อันจะก่อให้เกิดการพัฒนา มวลมนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

ปัจจุบันนี้ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีสถานภาพเป็น มหาวิทยาลัยของรัฐในกำกับของรัฐบาลและเป็นนิติบุคคล เน้นจัดการศึกษาวิชาการ ด้านพระพุทธศาสนา สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ โดยรับผิดชอบในการผลิต บัณฑิตทั้งระดับปริญญาตรี ระดับปริญญาโท และระดับปริญญาเอก นอกจากนั้น ยังมีภารกิจในด้านการวิจัย การบริการวิชาการแก่สังคม การทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม และการส่งเสริมพระพุทธศาสนาภายใต้แผนแม่บทการวิจัยของมหาวิทยาลัยมหา จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จึงเชื่อมั่นได้ว่า จะนำไปสู่การบรรลุวัตถุประสงค์ และ เป้าหมายของการพัฒนาสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ตามปณิธานที่กำหนดไว้ว่า

“ศูนย์กลางการวิจัยพระพุทธศาสนา บูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ เพื่อพัฒนาจิตใจและปัญญาในระดับชาติและนานาชาติ” และบรรลุตามพันธกิจที่ มหาวิทยาลัยกำหนดไว้ คือ การวิจัยและพัฒนาความรู้ที่สร้างสรรค์และเกิดประโยชน์ ต่อสังคม การส่งเสริมพระพุทธศาสนา และการให้บริการแก่สังคมด้วยมาตรฐานแห่ง ความรู้และจิตสำนึกในคุณธรรม และการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมของไทยให้เป็น ส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตและการจัดการทางสังคม

๘.๑๐ บทบาทขององค์กรพระพุทธศาสนากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์^{๔๓๕}

ในสมัยก่อนสถาบันพระพุทธศาสนา เป็นสถาบันแห่งแรกที่ทำให้การศึกษาแก่คนไทย การศึกษาของเราเริ่มต้นจากที่วัด โดยเฉพาะในด้านจริยศึกษา แม้ในปัจจุบันความสำคัญในด้านนี้ ก็ยังมีอยู่ ดังจะเห็นได้จากการที่รัฐบาล มีนโยบายในการส่งเสริมทำนุบำรุงการศาสนา ก็เพื่อให้เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางใจและเป็นสถาบันอบรมศีลธรรมอันดีงามให้แก่ประชาชน ในที่นี้ จะได้ชี้ให้เห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนาในด้านการศึกษาเบื้องต้น จริยศึกษาและคุณค่าของการบวชเรียน ทั้งนี้ เพื่อจะได้เห็นคุณค่าและความสำคัญของพระพุทธศาสนา ที่มีอยู่เหนือจิตใจของคนไทยโดยแท้จริงยิ่งขึ้น

แต่ในปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงของบริบททางด้านสังคมแตกต่างจากอดีตมาก องค์กรทางพุทธศาสนาจึงต้องปรับบทบาทการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ที่เป็นพุทธศาสนิกชนให้มีความเหมาะสมกับยุคสมัย โดยมีการปรับรูปแบบการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นลักษณะการส่งเสริม และพัฒนาแบบเชิงรุก เช่น การเปิดสอนหลักสูตรปริยัติธรรม นักธรรม ธรรมศึกษา สำหรับภิกษุ สามเณร ประชาชน และเยาวชน การเปิดสอนหลักสูตรปริยญาตรี ปริญญาโท ปริญญาเอกทางพระพุทธศาสนา ในมหาวิทยาลัยสงฆ์และรับสมัครนักศึกษาที่เป็นภิกษุ สามเณร และประชาชนทั่วไปมากขึ้น การจัดให้มีการสวดมนต์ปฏิบัติธรรมที่เข้าถึงง่ายตามวัดต่าง ๆ เช่น การสวดมนต์ข้ามปี เป็นต้น โครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน โครงการโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ และโครงการฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรมในโรงเรียน และสถานประกอบการต่าง นอกจากนี้ยังรวมไปถึงการผนวกพระพุทธศาสนาเข้ากับงานวิชาการ เช่น การวิจัยทางพระพุทธศาสนา การเขียนหนังสือธรรมะที่ใช้ภาษาสมัยใหม่เพื่อให้อ่านเข้าใจง่าย เป็นต้น

สิ่งเหล่านี้ ย่อมแสดงให้เห็นบทบาทและความสำคัญของพระพุทธศาสนา ที่มีอยู่ในกระบวนการพัฒนาคนในรูปแบบต่าง ๆ เป็นอันมาก การศึกษาในด้าน

^{๔๓๕} พระมหาจิรวัฒน์ กนตวณโณ และคณะ, การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ แนวคิดและบทบาทองค์กรทางศาสนา พุทธ คริสต์, รายงานวิจัย, ทุนอุดหนุนจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร. พ.ศ.๒๕๖๒, หน้า ๓๐.

จริยธรรมจะมีผลต่อการมีศีลธรรม และการประพฤติปฏิบัติในทางที่ดั่งามของคนไทย ซึ่งเป็นกระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมทางศาสนา มาสู่การประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้บุคคลเป็นมนุษย์ที่มีความเจริญทางด้านจิตใจ สร้างสังคมที่ดี มีความสงบสุข และพัฒนาตนเองไปสู่การยกระดับจิตใจเพื่อความหลุดพ้น คือ พระนิพพาน อันเป็นจุดหมายสูงสุดต่อไป

บทสรุป

แนวคิดในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในทางพระพุทธศาสนา จึงมุ่งเน้นที่การพัฒนาบุคคลให้เป็นมนุษย์ที่แท้จริง เข้าสู่การเป็นอริยบุคคล บรรลุมรรค ผล นิพพาน อันเป็นจุดหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนา

ในทางพระพุทธศาสนา ได้แบ่งระดับการฝึกตนตามความเหมาะสมแก่กำลังของแต่ละบุคคล ไม่ได้จำกัดการพัฒนาอยู่เฉพาะกลุ่มบุคคลที่มุ่งทางอริยะเท่านั้น พระพุทธศาสนายังให้แนวทางการพัฒนาบุคคลผู้เป็นปุถุชนหรือผู้ยังอยู่ครองเรือนให้เข้าถึงการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามควรแก่สถานภาพของผู้ครองเรือนด้วยเช่นกัน นั่นคือพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่ดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยสุจริต มีศีลธรรม และมีความสุข ทางพุทธศาสนาเชื่อว่า มนุษย์จะเจริญเป็นมนุษย์ที่แท้จริงได้ด้วยการฝึกตน ผู้ที่ไม่ได้ฝึกตนยังถือว่าเป็นบุคคลผู้มีจิตใจต่ำใกล้เคียงกับความเป็นสัตว์เดียรัจฉาน ดังพุทธพจน์ที่ว่า “**ทณฺโถ เสฏฺฐมฺหา มนุสฺสเสสฺส** แปลว่า **ในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย ผู้ฝึกตนดีแล้วเป็นผู้ประเสริฐสุด**”

พระพุทธศาสนาถือว่า ปัญญาสำคัญที่สุด คนจะมีความสุขความเจริญในชาตินี้และชาติหน้าได้ก็เพราะปัญญา ต้องอาศัยปัญญาเท่านั้น มนุษย์จึงจะสามารถเข้าถึงสภาวะการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แท้จริง มีจิตใจสูงส่ง ประเสริฐยิ่งกว่าสัตว์เดียรัจฉาน และด้วยอาศัยปัญญานี้ ก็จะสามารถข้ามพ้นการเวียนว่ายตายเกิด และบรรลุธรรมสูงสุด คือ พระนิพพานได้

เป้าหมายการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของพระพุทธศาสนานั้น มี ๒ ระดับ กล่าวคือ ระดับโลกียะ และ ระดับโลกุตระ

ดังนั้น กระบวนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในพระพุทธศาสนามีดังนี้

๑. การพัฒนามนุษย์ตามหลักภาวนา ๔ ได้แก่ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา

๒. การพัฒนามนุษย์ตามหลักสัปปริสธรรม ๗ หลักสัปปริสธรรม ๗ ซึ่งประกอบด้วย ๑) ธัมมัญญูตา รู้จักหลักการ รู้จักเหตุผล ๒) อัตถัญญูตา รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล ๓) อัตตัญญูตา รู้จักตนตามความเป็นจริง ๔) มัตตัญญูตา การรู้จักประมาณในการบริโภค การใช้จ่ายทรัพย์สิน ๕) กาลัญญูตา รู้กาลเวลาอันควร ๖) ปริสสัญญูตา การรู้จักชุมชน สังคม และ ๗) ปุคคลัญญูตา การรู้จักบุคคล และเข้าใจความแตกต่างของบุคคลที่จะต้องเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน

๓. การพัฒนามนุษย์ตามหลักพรหมวิหาร ๔ พรหมวิหาร ๔ เป็นหลักธรรมประจำใจที่ประเสริฐ ที่จะเป็นตัวช่วยในการพัฒนามนุษย์ทางด้านจิตใจได้เป็นอย่างดี ประกอบด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา

๔. การพัฒนามนุษย์ตามหลักสังคหวัตถุ ๔ ได้แก่ ๑) ทาน การให้ ๒) ปิยวาจา หรือ เปยวัชชะ วาจาเป็นที่รัก ๓) อัตถจริยา การประพฤติประโยชน์ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ และ ๔) สมานัตตตา ความมีตนเสมอ คือ ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย

๕. การพัฒนามนุษย์ตามหลักอริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค

๖. การพัฒนามนุษย์ตามหลักขรवासธรรม ๔ ได้แก่ ๑) สัจจะ สัตย์ซื่อต่อกัน การดำรงมั่นในสัจจะ คือการมีความจริง ความซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริงใจ ๒) ทมะ รู้จักข่มจิตของตน การรู้จักฝึกฝนตนเอง ๓) ขันติ ความอดทนมุ่งทำหน้าที่การทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง และ ๔) จาคะ สละให้ปันสิ่งของของตนแก่คนที่ควรให้ปัน

๗. การพัฒนามนุษย์ตามหลักกุศลมูล ๓ คุณธรรมที่เป็นต้นกำเนิดเป็นบ่อเกิดหรือมูลเหตุแห่งความดีหรือการสร้างสรรค์ความดีทุกอย่าง มี ๓ ราก หรือ กุศลมูล ๓ อย่าง คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ หรือเรียกง่าย ๆ ว่า โลภ โกรธ หลง

หลักธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คือ อบายมุข ๖ ทุจจริต ๓ คติ ๔ ทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วนี้ ทำให้เกิดปัญหาทั้งต่อตนเองและสังคม กล่าวคือ เมื่อมนุษย์หลงไปกับอบายมุข คือติดสุรา ชอบเที่ยวกลางคืน ติดการพนัน ก็จะทำให้ทรัพย์สินที่หามาได้หมดไปหรือเสื่อมไป เมื่อไม่มีทรัพย์สินเงินทอง มนุษย์ก็ต้องชวนขายหาทรัพย์สินโดยการทุจริตทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ เพื่อจะทำให้ตนเองมีทรัพย์สินหรือแม้จะทำในสิ่งที่ไม่เที่ยงธรรม ไม่ชอบธรรมด้วยการประพฤติดไป ในทางที่ผิดด้วยการลำเอียง เพื่อจะได้มาในสิ่งที่ตนเองต้องการ คือ ทรัพย์สินเงินทอง ความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยอาหาร หรือแม้กระทั่งปัจจัยอำนวยความสะดวกอื่น ๆ ที่ได้มาโดยมิชอบ เพราะขาดศีลธรรม จริยธรรมเป็นเครื่องกำกับชีวิต

เมื่อขาดหลักธรรมประจำใจแล้ว ก็ทำให้ขาดสติไม่สำรวมอินทรีย์ ก็จะทำให้เพเลิดเพลินไปตามวัตถุ ตรงกันข้ามถ้ามนุษย์นำหลักธรรมนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ไตรสิกขา สุจริต ขรवासธรรม ศีล ๕ สังคหวัตถุ ๔ หลักธรรมเหล่านี้ จะทำให้การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เชิงพุทธดังกล่าวแล้ว มีผลสำเร็จอย่างมั่นคงและตลอดไป

แบบฝึกหัดท้ายบท

๑. หลักพระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาครอบคลุมความยั่งยืน เป็นอย่างไร โปรดอธิบายพร้อมยกตัวอย่างพอเข้าใจ
๒. หลักพระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจครอบคลุมความยั่งยืน เป็นอย่างไร โปรดอธิบายพร้อมยกตัวอย่าง
๓. หลักพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาสังคมสู่ความยั่งยืน เป็นอย่างไร โปรดอธิบายพร้อมยกตัวอย่าง
๔. หลักพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาจิตใจสู่ความยั่งยืน เป็นอย่างไร โปรดอธิบายพร้อมยกตัวอย่าง
๕. การพัฒนาแบบยั่งยืน หมายความว่าอย่างไรและการพัฒนาแบบยั่งยืนเชิงพุทธควรมีลักษณะอย่างไร
๖. สังคมไทยในปัจจุบัน แนวทางพัฒนาไปแบบใด และเราสามารถนำหลักธรรมใดในพระพุทธศาสนามาใช้ เพื่อให้เกิดการพัฒนาแบบยั่งยืนในสังคมไทยได้บ้าง
๗. สังคมปัจจุบันมีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี แต่ผู้คนยังเห็นแก่ตัวมากขึ้น เพราะสาเหตุใด
๘. การทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมบูรณาการร่วมกับการเรียนการสอน นิสิตเห็นว่ามีส่วนประโยชน์อย่างไร
๙. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้มีการบริหารจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาขับเคลื่อนให้มหาวิทยาลัยก้าวไปสู่ความเป็นเลิศทางวิชาการด้านพระพุทธศาสนา อย่างไร อธิบาย
๑๐. ปฏิบัติงานที่มีประสิทธิภาพต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ อย่างไร จงอธิบาย

เอกสารอ้างอิง

กระทรวงศึกษาธิการ. พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒.

กীরติ ยศยิ่งยศ. การวางแผนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เชิงกลยุทธ์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท มิสเตอร์ ก๊อปปี้ (ประเทศไทย) จำกัด , ๒๕๔๙.

โกศล เพ็ชรวงศ์. "พระพุทธศาสนากับการพัฒนาตน : ศึกษาเฉพาะกรณี ผู้เข้ารับการฝึกอบรมตามหลักสูตร "เตรียมผู้บริหารการศึกษา" ของสถาบันพัฒนาผู้บริหารการศึกษา วัดไร่ขิง". วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓.

พระมหาจรรย์วัฒน์ กนต์วณฺโณ และคณะ. การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ แนวคิดและบทบาทขององค์กรทางศาสนา พุทธ คริสต์. รายงานวิจัย. ได้รับทุนอุดหนุนจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร.พ.ศ.๒๕๖๒.

พระสิริมงคลจารย์, มงคลทีปนี. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). พุทธศาสนากับปรัชญา. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๓.

พระชัยณรงค์ วิฑิต (รื่องมะรุต). “การประยุกต์หลักศีล ๕ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของบุคคลในสังคม”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระมหาสุชิน สุชีโว (สมบุรณ์สุข). “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องหลักการสงเคราะห์ญาติในพระพุทธ ศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาพระพุทธศาสนา). บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ.๒๕๔๖.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระเฉลิมชาติ ขาติวโร (อิทรวงศ์). ศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย.วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **คู่มือการประกันคุณภาพ การศึกษา ภายในระดับอุดมศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

ธ.ธรรมรักษ์ ทศคณาพร และจิตตวชิระ. **บริหารงาน บริหารคนด้วย “บุญนิยม”**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท แซทโพร พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๕๓.

รอฮีม ปรามาส, วิกฤต วิสัยทัศน์ และวงชีวิตสู่โลกอนาคต. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๙.

Max Bertolero and Danielle S. Bassett. "How Matter Becomes Mind: The new discipline of network neuroscience yields a picture of how mental activity arises from carefully orchestrated interactions among different brain areas". Scientific American, vol. 321, no. 1 July 2019.

Swanson, R. A., & Holton, E. F., III, **Foundations of Human Resource Development**. San Francisco, CA : Berrett-Koehler, 2001.

เว็บไซต์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. การขับเคลื่อนให้มหาวิทยาลัยก้าวไปสู่ความเป็นเลิศทางวิชาการด้านพระพุทธศาสนา, (ออนไลน์), แหล่งอ้างอิง : <http://www.mcu.ac.th/site/philosophy>. (๓๐ มีนาคม ๒๕๖๐)

เสฐียรพงษ์ วรรณปก, มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับวันที่ ๒๔-๓๐ มกราคม ๒๕๖๒, (ออนไลน์) แหล่งอ้างอิง : <https://www.matichonweekly.com/> (๒๐ กรกฎาคม ๒๕๖๒)

บทที่

๙

ศาสตร์ของพระราชา สู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ ๙

แนวคิด

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิอดุลยเดชมหาราช รัชกาลที่ ๙ ทรงมีพระราชดำรัสชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาโดยตลอด นานกว่า ๒๕ ปี ตั้งแต่ก่อนเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ และเมื่อภายหลังได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการแก้ไข เพื่อให้รอดพ้นและสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง และยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง เศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตัวเองได้ ให้มีความพอเพียงกับตัวเอง อยู่ได้โดยไม่ต้องเดือดร้อน โดยต้องสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจของตนเองให้ดีเสียก่อน คือ ตั้งตัวให้มีความพอกินพอใช้ ไม่ใช่มุ่งหวังแต่จะทุ่มเทสร้างความเจริญยกเศรษฐกิจให้รวดเร็ว แต่เพียงพออย่างเดียว เพราะผู้ที่มีอาชีพและฐานะเพียงพอ ที่จะพึ่งตนเองย่อมสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้า และฐานะทางเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นไปตามลำดับต่อไปได้

ข้อบ่งชี้เนื้อหาประจำบทที่ ๙

- หลักศาสตร์ของพระราชาสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน
- อธิบายหลักการพัฒนากับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง
- การพัฒนาที่ยั่งยืนตามหลักพระพุทธศาสนา
- หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียง

วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม

๑. ผู้ศึกษาสามารถบอกความหมาย พร้อมทั้งอธิบายศาสตร์ของพระราชาสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนได้อย่างถูกต้อง
๒. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายหลักการพัฒนามากับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงได้อย่างถูกต้อง
๓. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายการพัฒนาที่ความยั่งยืนตามหลักพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้อง
๔. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียงได้อย่างถูกต้อง

วิธีสอนและกิจกรรมการสอนประจำบทที่ ๙

วิธีสอน :

๑. การประเมินความรู้เดิม
๒. ฟังบรรยาย อภิปราย และการแสดงความคิดเห็น
๓. การให้ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

กิจกรรมการเรียนรู้การสอน :

๑. การประเมินความรู้เดิม

ให้ผู้ศึกษาแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องศาสตร์ของพระราชาสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน

๒. การฟังบรรยายและอภิปราย

อาจารย์บรรยายประกอบพาวเวอร์พอยต์ (power point) เรื่องความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับศาสตร์ของพระราชาสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน มีจุดประสงค์หลักคือการกระตุ้นให้ผู้ศึกษาเกิดความสงสัย และอยากแสวงหาความรู้ต่อยอด โดยเปิดโอกาสให้ผู้ศึกษาอภิปรายแสดงความคิดเห็นสนับสนุนความรู้เดิมของตนก่อนที่จะมีการสรุปรวบยอดเป็นองค์ความรู้ต่อไป

๓. การให้ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

ให้ผู้ศึกษาจัดกลุ่มเป็น ๓ กลุ่ม เพื่อรับผิดชอบทำแบบฝึกหัดท้ายบท กลุ่มละข้อ ๑๐ ข้อทั้งแบบอัตนัยและปรนัย เสร็จแล้วให้แต่ละกลุ่มนำเสนอ โดยกลุ่มอื่นต้องแสดงความคิดเห็นหรือตั้งคำถามต่อกลุ่มที่นำเสนอในลักษณะข้อแลกเปลี่ยน ปลายเปิด เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยก็ได้ แต่ต้องไม่ซ้ำกับคำตอบนั้น ๆ

สื่อการเรียนการสอน

๑. พาวเวอร์พอยต์ประกอบการสอน เรื่องศาสตร์ของพระราชาสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน ตอน หลักการพัฒนากับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง การพัฒนาที่ยั่งยืนตามหลักพระพุทธศาสนา และหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียง เป็นต้น
๒. วิดีทัศน์สารคดี เรื่องความเป็นมาของศาสตร์ของพระราชาสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน
๓. เอกสารคำสอน รายวิชาพระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน

การวัดผลและการประเมินผล

๑. ประเมินจากพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการเข้าชั้นเรียน และทำกิจกรรม
๒. ประเมินความรู้หลังการเรียนรู้เทียบกับความรู้เดิมของผู้ศึกษา
๓. ประเมินจากการร่วมแสดงความคิดเห็น
๔. ประเมินจากการทำแบบฝึกหัดท้ายบท

๙.๑ ความน่า

หลักแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นหลักการปฏิบัติที่นำไปสู่ความพออยู่พอกิน พอเพียง พอประมาณ มีภูมิคุ้มกัน ซึ่งแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนี้ มีความเชื่อมโยงเข้าสู่หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาอยู่ด้วยกันหลายองค์ธรรม ได้แก่ หลักมัชฌิมาปฏิปทาเป็นการใช้จ่ายอย่างพอดี พอเพียงดำเนินในทางสายกลาง หลักการพึ่งพาตนเอง เป็นส่วนสำคัญที่ทำงานการดำเนินชีวิตตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง มีดำเนินการไปได้อย่างเป็นระบบ ไม่ต้องอาศัยคนอื่นเป็นหลักใหญ่ หลักสันโดษ เป็นหลักธรรมที่นำให้คนที่ปฏิบัติรู้จักความพอเพียงของแต่ละคน ตามความเป็นจริงของชีวิตตน หลักมัตตัญญูตา มีความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เป็นเครื่องบอกให้รู้ถึงความพอประมาณของตนเอง ไม่ฟุ้งเฟ้อ ไม่สุรุ่ยสุร่าย เกินตัว

หลักการไม่เบียดเบียน เป็นหลักการที่ไม่ทำให้บุคคลที่ดำเนินชีวิตตามแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ไม่ต้องไปเบียดเบียนใครให้เกิดความเดือดร้อน ยังรวมถึงหลักธรรมอื่น ๆ ที่สามารถมาใช้ร่วมกันได้ ไม่ว่าจะเป็นการให้ทาน แบ่งปัน ให้แก่คนรอบข้าง ความไม่โลภ ไม่อยากได้สิ่งของของคนอื่น และความสามัคคีที่จะนำพาสังคมแห่งปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงดำเนินไปได้อย่างสมบูรณ์

ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผลรวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่ง ในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผน และการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติโดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริตและให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรหรือ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ ทรงมีพระราชดำรัสเกี่ยวกับความพอเพียงว่า.....

“ความพอเพียงนี้ ไม่ได้หมายความว่า ทุกครอบครัว จะผลิตอาหารของตัวเอง จะต้องทอผ้าใส่เอง อย่างนั้น มันเกินไป แปลว่าในหมู่บ้านหรืออำเภอ จะต้องมีความพอเพียง พอสมควร บางสิ่งบางอย่างที่ผลิตได้มากกว่าความต้องการก็ขายได้ แต่ขายในที่ไม่ห่างไกลเท่าไร ไม่ต้องเสียค่าขนส่งมากนัก^{๔๓๖} เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและการบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลก ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบและความระมัดระวังอย่างยิ่ง ในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎีและนักธุรกิจในทุกระดับให้สำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญาและความรอบคอบ เพื่อให้สมดุล พร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี”

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง อันเนื่องมาจากพระราชดำริของในหลวง รัชกาลที่ ๙ ซึ่งสะท้อนออกมาให้เห็นชัดเจนในโครงการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริต่าง ๆ หลากหลายที่มีขึ้นเพื่อสงเคราะห์ช่วยเหลือและยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้นนั้น ประการแรก คือ ความพออยู่-พอกิน และพอเพียงในการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นพื้นฐานหลักของชีวิตตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง และสอดคล้อง

^{๔๓๖} ศาสตราจารย์ ระเบียบ ภาวิไล, อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พุทธธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๓, ๕, ๙.

สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมในข้อต่าง ๆ อันมีหลักแห่งการเดินทางสายกลาง คือ มัชฌิมาปฏิปทาเป็นปฐม นอกไปจากนั้น ก็ยังมีเรื่องของการพอเพียงเป็นการประมาณในการบริโภค ซึ่งอยู่ในหลักธรรมเรื่อง มัตตัญญูตา ยังเรื่องการสันโดษประมาณตน มีวิริยะ อุตสาหะในการประกอบอาชีพและการไม่โลภ ไม่ฟุ้งเฟ้อ ไม่เบียดเบียน ฯลฯ อันเป็นหลักธรรมในพระพุทธศาสนา มาเป็นลำดับอย่างต่อเนื่อง

นอกไปจากนี้ ปรัชญา แนวคิด ทฤษฎี รวมถึงปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ที่ได้พระราชทานไว้เป็นแนวทางดำเนินชีวิตนั้น โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริทั้งปวง นอกจากช่วยให้ประชาชนมีพอกินและพอเพียงอย่างมีเหตุผลแล้ว ยังเน้นถึงเรื่องการไม่เบียดเบียนและการพึงพิง อิงอาศัยกัน ระหว่างคนกับคน และกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมโดยให้บังเกิด มีความเกื้อกูลประสานประโยชน์กันระหว่าง “ชีวิต” กับ “ธรรมชาติ” เพื่อการดำรงอยู่ด้วยดีและยั่งยืนทั้งสิ้น ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าปรัชญาหลักของเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ นั้น ได้นำเอาหลักธรรมแห่งพระพุทธศาสนามาใช้เป็นรากฐานสำคัญ ในการดำเนินการให้ประสานกลมกลืนกับวัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชาวไทย ซึ่งมีพื้นฐานและรากเหง้ามาจากพระพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว ดังเช่น หลักของการเดินสายกลาง ซึ่งพุทธศาสนิกชนชาวไทย ควรจะมีอยู่ประจำใจในชีวิต

หลักมัชฌิมาปฏิปทาในระดับโลกียธรรม คือ ความพอดี และความรู้จักพอในทุกสิ่งทุกอย่างของชีวิต การลดละและเลิกความโลภตามกระแส “วัฒนธรรมการบริโภคที่ไร้สาระและเน้นวัตถุนิยมนั้น จะเป็นภูมิคุ้มกันความหายนะของชีวิตและเศรษฐกิจสังคมของชาติได้ “การมัธยัสถ์อดออมและรู้จักซึ่งคุณค่าแท้และคุณค่าเทียมของปัจจัยในการดำรงชีวิต การรู้จักสามัคคี ไม่เอารัดเอาเปรียบ ไม่ทำลายเบียดเบียนซึ่งกันและกัน การให้การมีเมตตา การสงเคราะห์ช่วยเหลือและประสานประโยชน์กันจะเป็นปรากฏการณ์ที่เข้มแข็งในการที่จะไม่ให้หลุดเข้าไปในห้วงแห่งความเขี้ยวกรากของลัทธิทุนนิยม และบริโภคนิยม อันเป็นภัยร้ายแรงของชีวิตสังคมและประเทศชาติ^{๔๓๗}

^{๔๓๗} มนูญ มุกข์ประดิษฐ์, **ประทีปแห่งแผ่นดิน**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ เทวณดี เซ็นจูรี, ๒๕๔๑), หน้า ๕.

ในบทนี้ มีความประสงค์จะแยกวิเคราะห์ในแต่ละเรื่องของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ และหลักธรรมในพระพุทธศาสนาตามลำดับ เรื่องที่เกี่ยวข้อง จึงขอแยกแยะออกเป็นหัวข้อย่อย เพื่อสะดวกในการอธิบายและวิเคราะห์ความตามลำดับ ดังนี้

๙.๒ ความเป็นมาของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๑๗ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ ได้มีพระบรมราโชวาทพระราชทานแก่นิสิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เน้นการพัฒนาประเทศที่ต้องสร้างพื้นฐานความพอมีพอกิน พอใช้ ของประชาชนส่วนใหญ่ในเบื้องต้นก่อน โดยเน้นความหมายของการพอมีพอกิน ซึ่งปรากฏอีกครั้ง ในพระราชดำรัสเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๑๗ ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดาฯ พระราชวังดุสิต อันถือเป็นจุดเริ่มต้นของข้อเสนอ “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” ที่ชัดเจนในเวลาต่อมาโดยเฉพาะอย่างยิ่ง กระแสพระราชดำรัสที่พระองค์ทรงพระราชทานอย่างชัดเจน เนื่องในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๑ ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดาฯ พระราชวังดุสิต ซึ่งอธิบายว่า “พอเพียง” คือ ๑) พอประมาณ ๒) ซื่อตรง ๓) ไม่โลภมาก และ ๔) ต้องไม่เบียดเบียนผู้อื่น ซึ่งถือได้ว่าเป็นข้อเสนอในการดำเนินกิจการทางเศรษฐกิจตามแนวทางของพุทธธรรมอย่างแท้จริง โดยที่พระองค์ได้ทดลองปฏิบัติตามแนวคิดดังกล่าว อย่างเป็นรูปธรรมมาก่อนหน้า ที่จะมีพระราชดำรัสในปี พ.ศ. ๒๕๑๗ แล้ว

ภายหลังจากที่พระราชดำรัสได้รับการสนองตอบจากรัฐบาลในยุคนั้น เท่าที่ควร พระองค์ได้ทรงศึกษาค้นคว้าหารูปธรรมของรูปแบบที่ปฏิบัติได้จริงรูปแบบหนึ่งของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ก็คือการเกษตรทฤษฎีใหม่ และได้นำเสนอรูปแบบดังกล่าวต่อพสกนิกรของพระองค์ เป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๓๗ ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดาฯ พระราชวังดุสิต หลังจากนั้น ได้รับสั่งในเรื่องที่เกี่ยวข้องกันนี้ต่อเนื่องติดต่อกันทุกปี จนล่าสุดเมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๔๒ ก็ยังทรงมีพระราชกระแสรับสั่งให้เรื่องดังกล่าวอันเป็นการแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดที่

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้มีการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของประเทศตามพุทธธรรม^{๔๓๘}

ข้อความสำคัญตอนหนึ่งของแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ได้พระราชทานเป็นครั้งแรกแก่นิสิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรของมหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๑๗ คือ....

“การพัฒนาประเทศ จำเป็นต้องทำตามลำดับขั้นต้องสร้างพื้นฐาน คือ ความพอมี พอกินพอใช้ ของประชาชนส่วนใหญ่ เป็นเบื้องต้นก่อน โดยใช้วิธีการและอุปกรณ์ที่ประหยัดแต่ถูกต้องตามหลักวิชาการ เมื่อได้พื้นฐานความมั่นคง พร้อมพอควรและปฏิบัติได้แล้ว จึงค่อยสร้างค่อยเสริมความเจริญและฐานะเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นโดยลำดับต่อไป หากมุ่งแต่จะทุ่มเทสร้างความเจริญ ยกเศรษฐกิจขึ้นให้รวดเร็วแต่ประการเดียว โดยไม่ให้แผนปฏิบัติการสัมพันธ์กับสภาวะของประเทศ และของประชาชนโดยสอดคล้องด้วย ก็จะเกิดความไม่สมดุลในเรื่องต่าง ๆ ขึ้น ซึ่งอาจกลายเป็นความยุ่งยาก ล้มเหลวได้ในที่สุด ดังเห็นได้ที่อารยะประเทศ หลายประเทศกำลังประสบปัญหาทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรงอยู่ในเวลานี้”^{๔๓๙}

และข้อความที่สำคัญ อีกตอนหนึ่งแห่งพระราชดำรัส ที่ได้พระราชทานแก่ผู้ที่เป็นเจ้าเข้าเฝ้าฯ เพื่อถวายพระพรชัยมงคล ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา ฯ พระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๑๗ ความว่า....

“คนอื่นจะว่าอย่างไรก็ช่างเขา จะว่าเมืองไทยล้าสมัย ว่าเมืองไทยเชย ว่าเมืองไทยไม่มีสิ่งที่ดีสมัยใหม่ แต่เราอยู่พอมีพอกินและให้ทุกคน มีความปรารถนาที่จะให้เมืองไทยพอกอยู่พอกิน มีความสงบและทำงานตั้งจิตอธิษฐาน

^{๔๓๘} อภิชัย พันธเสน, “พุทธเศรษฐศาสตร์” ในการสัมมนาทางวิชาการโครงการปราชญ์เพื่อแผ่นดินครั้งที่ ๒ เรื่องฐานปัญญาไทยในโลกสากล จัดโดยราชบัณฑิตยสถานกระทรวงศึกษาธิการ และศูนย์มนุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒๖.

^{๔๓๙} พระบรมราชาบท ๑๖๘ องค์ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช, จัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติ เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐.

ตั้งปณิธาน ในทางนี้ ที่จะให้เมืองไทยอยู่แบบพอลูพอิกิน ไม่ใช่จะรุ่งเรืองอย่างยอดเยี่ยมยวด แต่ว่าจะมีความพอลูพอิกิน มีความสงบเปรียบเทียบกับประเทศอื่น ๆ ถ้าเรารักษาความพอลูพอิกินนี้ได้ เราก็จะยอดเยี่ยมยวดได้”^{๔๔๐} ในประเทศไทยเรานั้น มีกระแสเศรษฐกิจศาสตร์ทางเลือก อันเป็นที่รับรู้กันแพร่หลายมานานมากแล้ว ทั้งในเรื่องของเศรษฐกิจศาสตร์ชาวพุทธ เศรษฐศาสตร์ในแนวสีเขียว ที่เน้นความยั่งยืนเศรษฐกิจพื้นฐาน เศรษฐกิจพึ่งตนเอง เศรษฐกิจชุมชน รวมถึงการมีอาชีพที่อยู่นอกกระแสการตลาดอย่างเกษตรยั่งยืน เกษตรผสมผสาน แต่ทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้น ก็อยู่ในลักษณะที่กระจัดกระจายไม่ได้รับการยอมรับมากนัก จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ผู้ซึ่งมีประสบการณ์ในการพัฒนาในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศไทยโดยตรงมาอย่างยาวนาน ได้ทรงสรุปประสบการณ์ดังกล่าวออกมาเป็นพระราชดำรัสเกี่ยวกับ “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง”

จึงได้จุดกระแสให้เกิดการยอมรับอย่างกว้างขวาง บรรลุอยู่ในแผนงานของราชการในหลายหน่วยงาน และได้รับการผลักดันอย่างจริงจัง เช่น กระทรวงมหาดไทย เป็นต้น ที่สำคัญ คือ ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๙ (พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๔๙) ก็ได้นำเอาปรัชญาแห่งปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มาเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาประเทศด้วย

๙.๓ ความหมายของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ทรงมีพระราชดำรัสชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาโดยตลอด นานกว่า ๒๕ ปี ตั้งแต่ก่อนเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ และเมื่อภายหลังได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการแก้ไข เพื่อให้รอดพ้นและสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง เศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตัวเองได้ให้มีความพอเพียงกับตัวเอง อยู่ได้โดยไม่ต้องเดือดร้อน โดยต้องสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจของตนเองให้ดีเสียก่อน

^{๔๔๐} อภิชาติ พันธเสน, พุทธเศรษฐศาสตร์: วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับ เศรษฐศาสตร์สาขาต่าง ๆ, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่งจำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๕๕๔.

คือ ตั้งตัวให้มีความพอกินพอใช้ ไม่ใช่มุ่งหวังแต่จะทุ่มเทสร้างความเจริญยกเศรษฐกิจให้รวดเร็ว แต่เพียงพออย่างเดียว เพราะผู้ที่มีอาชีพและฐานะเพียงพอ ที่จะพึ่งตนเอง ย่อมสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้า และฐานะทางเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นไปตามลำดับต่อไปได้^{๔๔๑}

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือ เศรษฐกิจที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความพอดีพออยู่ พอกินพอใช้ ยึดหลักมัชฌิมาปฏิปทาในการดำเนินชีวิต มีดุลยภาพระหว่างชีวิตกับสิ่งต่าง ๆ ดำเนินชีวิตแบบพอมี พอกิน เป็นสมมาอาชีวะก่อนเป็นเบื้องต้น จากนั้น จึงพัฒนาสู่การกินดีอยู่ดี

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาหรือแนวคิด โดยมีหลักการและอุดมการณ์ที่ช่วยพัฒนา ชีวิตมนุษย์และสังคมให้มุ่งไปสู่ความยั่งยืน ด้วยการรู้จักตนเอง พึ่งตนเอง พอเพียง ไม่โลภมาก มีเหตุผลและไม่ประมาท หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงยึดเส้นทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ในการดำรงชีวิตให้สามารถพึ่งตนเองได้ โดยใช้หลักการพึ่งตนเอง ๕ ประการ คือ

๑. ด้านจิตใจ ทำตนให้เป็นที่พึ่งของตนเอง มีจิตใจที่เข้มแข็งมีจิตสำนึกที่ดี สร้างสรรค์ให้ตนเองและชาติ โดยรวมมีจิตใจเอื้ออาทร ประณีประนอม ซื่อสัตย์สุจริต เห็นประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง ดังกระแสพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ เกี่ยวกับการพัฒนาคน ความว่า “บุคคลต้องมีรากฐานทางจิตใจที่ดี คือ ความหนักแน่นมั่นคงในสุจริตธรรม และความมุ่งมั่นที่จะปฏิบัติหน้าที่ให้จนสำเร็จ ทั้งต้องมีกุศโลบายหรือวิธีการอันแยบยล ในการปฏิบัติงานประกอบพร้อมด้วยจึงจะสัมฤทธิ์ผลที่แน่นอน และบังเกิดประโยชน์อันยั่งยืนแก่ตนเองและแผ่นดิน”

๒. ด้านสังคม แต่ละชุมชนต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย ชุมชนที่แข็งแรง เป็นอิสระดังกระแสพระราชดำรัส ความว่า เพื่อให้งานรุดหน้าไปพร้อมเพรียงกัน ไม่ลดหล่น จึงขอให้ทุกคน พยายามที่จะทำงานในหน้าที่อย่างเต็มที่ และให้มีการประชาสัมพันธ์กันให้ดี เพื่อให้งานทั้งหมด เป็นงานที่เกื้อหนุนสนับสนุนกัน

^{๔๔๑} กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, ๘๐ พรรษาเทิดไท้องค์ราชัน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์ การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๐), หน้า ๗๘.

๓. ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้ใช้และจัดการอย่างฉลาด พร้อมทั้งการเพิ่มมูลค่า โดยให้ยึดหลักการความยั่งยืนและเกิดประโยชน์สูงสุด ดังกระแสพระราชดำริส ความว่า ถ้ารักษาสีงแวดล้อมให้เหมาะสม นึกว่าอยู่ได้อีกหลายร้อยปี ถึงเวลานั้นลูกหลานของเรา ก็อาจหาวิธีแก้ปัญหาต่อไป เป็นเรื่องของเขา ไม่ใช่เรื่องของเรอ แต่เราก้ทำได้ ด้รักษาสีงแวดล้อมไว้ให้พอสมควร

๔. ด้านเทคโนโลยี จากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงรวดเร็ว เทคโนโลยีที่เข้ามาใหม่มีทั้งดีและไม่ดี จึงต้องแยกแยะบนพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้าน และเลือกใช้เฉพาะที่สอดคล้องกับความต้องการของสภาพแวดล้อม ภูมิประเทศ สังคมไทยและควรพัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาของเราเอง ดังกระแสพระราชดำริส ความว่า การเสริมสร้างสิ่งที่ชาวบ้านชาวชนบทขาดแคลนและต้องการ คือความรู้ในด้านเกษตรกรรม โดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เป็นสิ่งที่เหมาะสม การใช้เทคโนโลยีอย่างใหม่ โตเต็มรูปแบบหรือเต็มขนาดในงานอาชีพหลักของประเทศย่อมมีปัญหา

๕. ด้านเศรษฐกิจ แต่เดิมนักพัฒนามักมุ่งที่การเพิ่มรายได้ และไม่มี การมุงที่ การลดรายจ่ายในเวลาเช่นนี้ จะต้องปรับทิศทางใหม่ คือ จะต้องมุงลดรายจ่ายก่อนเป็นสำคัญ และยึดหลักพออยู่พอกิน พอใช้ และสามารถอยู่ได้ด้วยตนเองในระดับเบื้องต้น ดังกระแสพระราชดำริสความว่า การที่ต้องให้ทุกคนพยายามที่จะหาความรู้ และสร้างตนเองให้มั่นคงนี้ เพื่อตนเอง เพื่อที่จะให้ตัวเองมีความเป็นอยู่ที่ดีวหน้า ที่มีความสุข พอมีพอกินเป็นขั้นหนึ่งและขั้นต่อไป ก็คือให้มีเกียรติว่ายืนได้ด้วยตนเอง

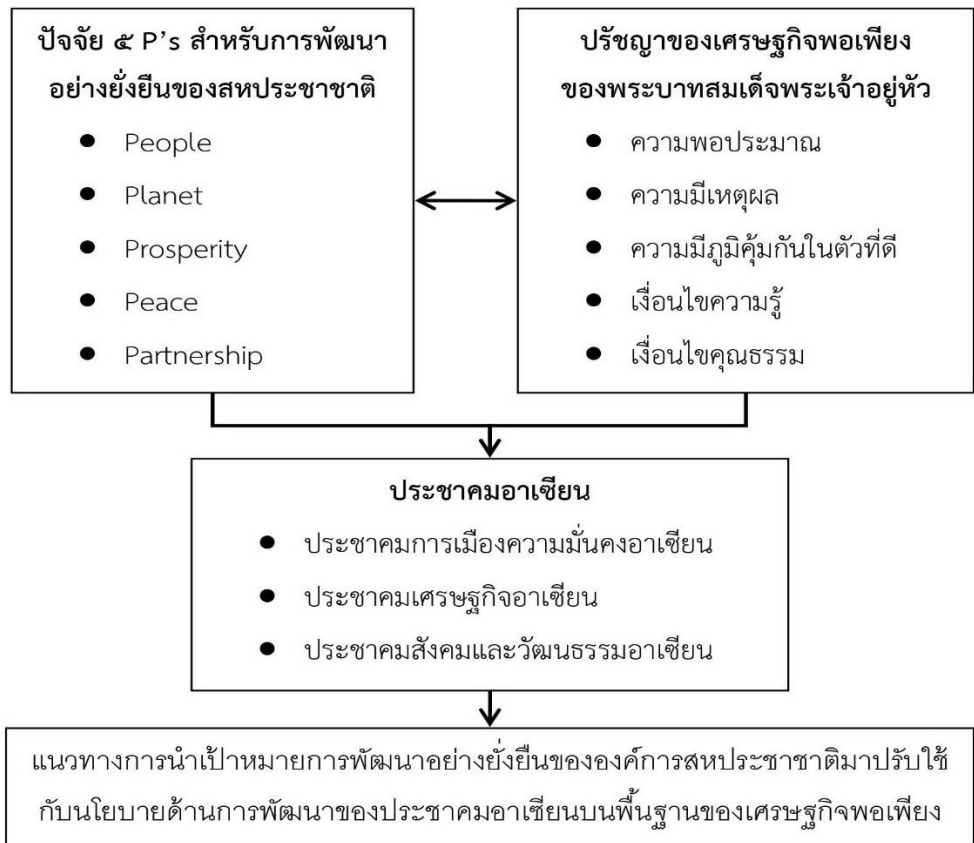
๙.๔ ความสำคัญของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ความสำคัญของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ตลอดระยะเวลา ๕ ทศวรรษ นับแต่ที่ได้ทรงริเริ่มการทรงงานเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชนโดยทั่วไปเป็นต้นมา เป้าหมายสำคัญพื้นฐานที่ไม่เคยแปรเปลี่ยน คือ ขจัดความทุกข์ยากและอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนที่อาศัยอยู่ในชนบทห่างไกลทุรกันดารซึ่งยากจนและต้องการความช่วยเหลือ มุงหมายที่จะให้ลดกระบวนการเศรษฐกิจระบบทุนนิยมสุดโต่ง โดยให้ลดระดับลงเพียงพอแก่ความจำเป็น และความเหมาะสมกับการรักษาและการดำรงชีวิตที่เรียบง่าย พึ่งพาตนเองได้ บริโภคแต่พอเพียง ลดและบรรเทาการพึ่งพาเทคโนโลยีจากต่างประเทศ หันมาใช้

ภูมิปัญญาชาวบ้านและเทคโนโลยี ที่ไม่เป็นการทำลายธรรมชาติและสภาพแวดล้อม เป็นต้น ซึ่งจะเป็นการเดินสายกลางตามหลักมัชฌิมาปฏิปทาในพระพุทธศาสนา และเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน พึ่งปรารถนาสำหรับบุคคลและสังคมที่ยั่งยืนนั่นเอง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ได้พระราชทานพระราชดำริเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มาตั้งแต่เริ่มงานพัฒนาเมื่อ ๕๐ กว่าปีที่แล้ว และทรงยึดมั่นหลักการนี้มาโดยตลอดโดยเฉพาะด้านการเกษตร เราเน้นการผลิตสินค้าเพื่อส่งออกเป็นเชิงพาณิชย์ เช่น เมื่อปลูกข้าวก็นำไปขายและนำเงินไปซื้อข้าว เมื่อเงินหมดก็ไปกู้เป็นอย่างนี้มาโดยตลอด จนกระทั่งชาวนาไทยตกอยู่ในภาวะเป็นหนี้สิน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ทรงตระหนักถึงปัญหาด้านนี้ จึงได้พระราชทานพระราชดำริ ให้จัดตั้งธนาคารข้าว ธนาคารโคกระบือขึ้น เพื่อช่วยเหลือราษฎร นับเป็นจุดเริ่มต้นแห่งที่มาของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โครงการแรก ๆ ของพระองค์ได้ทรงกำชับหน่วยราชการ มิให้นำเครื่องมือกลหนักเข้าไปทำงาน ทรงรับสั่งว่า หากนำเข้าไปเร็วนักชาวบ้านจะละทิ้งจอบ เสียม และในอนาคตจะช่วยตัวเองไม่ได้ ซึ่งก็เป็นจริงในปัจจุบัน

ภาพที่ ๙.๑ ตารางกรอบแนวคิดในการวิจัยนโยบายด้านการพัฒนาของประชาคมอาเซียนบนพื้นฐานของเศรษฐกิจพอเพียง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ได้พระราชดำริถึงวิธีการที่จะช่วยเหลือราษฎรด้านการเกษตร โดยได้พระราชทาน “ทฤษฎีใหม่” ขึ้น เมื่อปี พุทธศักราช ๒๕๓๕ ณ โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณวัดมงคลชัยพัฒนา อันเนื่องมาจากพระราชดำริจังหวัดสระบุรี เพื่อเป็นตัวอย่างสำหรับการทำการเกษตรให้แก่ราษฎร พระราชหฤทัยในเรื่องทฤษฎีใหม่ เกิดจากที่พระองค์เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎร บ้านกุดตอแก่น อำเภอกุดสิมคุ่มใหม่ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๕ และทรงพระราชทานพระราชดำรัสแก่บรรดาคณะบุคคลต่าง ๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายพระพรชัยมงคลในวโรกาสวัน

เฉลิมพระชนม พรรษา วันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๓๕ ถึงข้อมูลเบื้องต้นจากปัญหาข้อเท็จจริงแล้ว ทรงวิเคราะห์เป็นแนวคิดทฤษฎีในการแก้ไขในเวลาต่อมา จึงมีพระราชดำริให้ทำการทดลอง “ทฤษฎีใหม่” ณ วัดมิ่งคลชัยพัฒนา ตำบลห้วยบง อำเภอเมือง จังหวัดสระบุรี และเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรการทดลองสรุปเป็นทฤษฎีใหม่ ในวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๖^{๔๔๒} ทฤษฎีใหม่ มีลักษณะสำคัญอยู่ที่การจัดการด้านที่ดินและแหล่งน้ำในลักษณะ ๓๐: ๓๐: ๓๐: ๑๐ คือ ขุดสระและเลี้ยงปลา ๓๐ ส่วน ปลูกข้าว ๓๐ ส่วน ปลูกพืชไร่พืชสวน ๓๐ ส่วน และสำหรับเป็นที่อยู่อาศัยและเลี้ยงสัตว์ ๑๐ ส่วน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ได้พระราชทานดำริเพิ่มเติมมาโดยตลอด เพื่อให้เกษตรกรซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ มีความแข็งแรงพอก่อนที่จะไปผลิต เพื่อการค้าหรือเชิงพาณิชย์โดยยึดหลักการ “ทฤษฎีใหม่” ๓ ขั้น คือ

ขั้นที่ ๑ มีความพอเพียงเลี้ยงตัวเองได้ บนพื้นฐานของความประหยัดและจัดการใช้จ่ายไม่ฟุ่มเฟือย

ขั้นที่ ๒ รวมพลังกันในรูปกลุ่มเพื่อการผลิต การตลาด การจัดการ รวมทั้งด้านสวัสดิการการศึกษา การพัฒนาสังคม

ขั้นที่ ๓ สร้างเครือข่ายกลุ่มอาชีพและขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย โดยประสานความร่วมมือกับภาครัฐกิจ ภาคองค์การพัฒนาเอกชนและภาคราชการในด้านเงินทุนการตลาด การผลิต การจัดการและข่าวสารข้อมูล

พระราชดำริทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ เป็นทั้งหลักการและวิธีการใหม่ เป็นพระราชดำริที่มีความยิ่งใหญ่ทางความคิด ๙ ประการ คือ

๑) เป็นแนวคิดแบบพหุนิยม (plurality, multiplicity, multiple) ทั้งในแง่การคิดและการกระทำไม่เป็นเอกนิยม (unitary, singularity, uniformity) และทวินิยม (duality, binary, either or, polarity)

๒) เป็นแนวคิดที่ยอมรับการดำรงอยู่ร่วมกันของสิ่งที่แตกต่างกัน เช่น เกษตรแบบพึ่งตนเอง ดำรงอยู่ร่วมกันกับการผลผลิตทางเกษตร อุตสาหกรรมหรือ

^{๔๔๒} สำนักงานคณะกรรมการพิเศษ เพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๒๒๗-๒๓๑.

อุตสาหกรรมที่ใช้เทคโนโลยีสูงหรืออุตสาหกรรมประเภทให้บริการ ได้โดยไม่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงจากเกษตรพอเพียงไปเป็นการผลิตรูปแบบอื่น

๓) เป็นแนวคิดที่ปฏิบัติได้ทำให้เห็นจริงได้ เป็นทฤษฎีที่ฝึกปฎิบัติ เป็นเนื้อเดียวกับการปฏิบัติ มิใช่เพียงทฤษฎีลอย ๆ ปฏิบัติไม่ได้

๔) เป็นทฤษฎีที่มีความง่าย ไม่ซับซ้อน เข้าใจง่าย จึงมีพลังสูง คนทั่วไปทุกระดับสามารถเข้าใจเข้าถึง และนำไปทำให้เห็นผลจริงได้

๕) เป็นทฤษฎีที่นำประสบการณ์ของประเทศไทยและลักษณะสภาพแวดล้อม พืชอากาศ การเปลี่ยนแปลงทางฤดูกาล วิถีชีวิต ฐานะทางเศรษฐกิจ สถานการณ์เฉพาะหน้าและอนาคตตลอดจนลักษณะเด่นของชีวิตความเป็นอยู่และการผลิตของไทย ซึ่งเป็นประเทศผลิตธัญญาหาร มารวมกันเข้าเป็นทฤษฎีใหม่ โดยเน้นความสำคัญของน้ำที่มีต่อชีวิต

๖) เป็นแนวคิดที่สมสมัยและได้จังหวะ เวลาที่เหมาะสม ในการเตือนให้ผู้มีบทบาททางการจัดทำดำเนินการตามนโยบาย แผนการพัฒนาให้มีสติ วัฒนธรรมวังในการกำหนดนโยบายและแผนการพัฒนาประเทศ

๗) เป็นแนวคิดแบบองค์รวม (Holistic Theory) เพราะมีหลายมิติ ทั้งด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรมและปรัชญาการดำรงชีวิต มีผลในการส่งเสริมจริยธรรม (Ethics) แห่งความพอและพอเพียง (Enough and Subsistence)

๘) เป็นแนวคิดที่มีพลังในการกระตุ้นให้ผู้ยากไร้ มีพลังเข้าใจถึงความเป็นจริง ไม่มีปมด้อยหรือท้อแท้ ท้อถอยในโชคชะตา เพราะผู้ปฏิบัติสามารถมีด้อยพัฒนาหรือมีปัญหาเป็นขวากหนามของการพัฒนา

๙) เป็นแนวคิดที่ปลอดจากการเมือง ผลประโยชน์และอุดมการณ์ จึงเป็นทฤษฎีที่มีความเป็นสากล สามารถนำไปใช้โดยปราศจากข้อข้องใจด้านการเมือง เป็นผลดีต่อประเทศที่มีปัญหาคล้ายประเทศไทยที่จะนำไปใช้^{๔๔๓}

แนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวคิดที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่ และปฏิบัติตนในทางที่ควรจะเป็น โดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลา เป็นการมองโลกเชิงระบบที่มีการ

^{๔๔๓} ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ทฤษฎีใหม่มิติที่ยิ่งใหญ่ทางความคิด, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันนโยบายศึกษา, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐-๒๐.

เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา มุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัยและวิกฤตเพื่อความมั่นคงและความยั่งยืนของการพัฒนา^{๔๔๔}

การพัฒนาตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือ การพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทางสายกลางและความไม่ประมาท โดยคำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ตลอดจนใช้ความรู้ความรอบคอบและคุณธรรมประกอบการวางแผน การตัดสินใจและการกระทำ

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบและความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอนและขณะเดียวกัน จะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีความสำนึกในคุณธรรมความซื่อสัตย์สุจริตและให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทนความเพียร มีสติปัญญาและความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี^{๔๔๕}

นัยสำคัญของแนวคิดระบบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มีองค์ประกอบหลักอยู่ ๓ ประการ ได้แก่

ประการที่หนึ่ง เป็นระบบเศรษฐกิจที่ยึดหลักการที่ว่า “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” โดยมุ่งเน้นการผลิตพืชผลหรือผลผลิต ให้เพียงพอกับความต้องการบริโภคใน

^{๔๔๔} กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอนว่าด้วยพระสูตร, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๐), หน้า ๒.

^{๔๔๕} กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอนว่าด้วยพระสูตร, หน้า ๗๙.

ครัวเรือนเป็นอันดับแรก เมื่อเหลือพอจากการบริโภคแล้ว จึงคำนึงถึงการผลิตเพื่อการค้าเป็นอันดับรองลงมา หลักใหญ่สำคัญยิ่ง คือ การลดค่าใช้จ่ายโดยการสร้างสิ่งอุปโภคบริโภคในที่ดินของตนเอง

ประการที่สอง เศรษฐกิจแบบพอเพียง ให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มของชาวบ้าน ทั้งนี้ กลุ่มชาวบ้านหรือองค์กรชาวบ้าน จะทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ให้หลากหลายครอบคลุมกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การเกษตรแบบผสมผสาน หัตถกรรมการแปรรูปอาหาร การทำธุรกิจค้าขายและการท่องเที่ยวระดับชุมชน เป็นต้น เมื่อองค์กรชาวบ้านเหล่านี้ได้รับการพัฒนาให้เข้มแข็งและมีเครือข่ายที่กว้างขวางมากขึ้นแล้ว ชุมชนก็จะได้รับการดูแลให้มีรายได้เพิ่มขึ้น รวมทั้งได้รับการแก้ไขปัญหามากมายในด้าน เมื่อเป็นเช่นนี้ เศรษฐกิจโดยรวมของประเทศก็จะสามารถเติบโตได้อย่างมีเสถียรภาพ ซึ่งหมายความว่า เศรษฐกิจสามารถขยายตัวไปพร้อมกับสภาพการณ์ ด้วยการกระจายรายได้ที่ดีขึ้น

ประการที่สาม เศรษฐกิจแบบพอเพียง ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการมีความเมตตา ความเอื้ออาทร และความสามัคคีของสมาชิกในชุมชน ในการร่วมแรงร่วมใจเพื่อประกอบอาชีพต่าง ๆ ให้บรรลุผลสำเร็จ ดังนั้น ประโยชน์ที่เกิดขึ้น จึงมีได้หมายถึงรายได้แต่เพียงมิติเดียว หากแต่ยังรวมถึงประโยชน์ในมิติอื่น ๆ ด้วยเช่นการสร้างความมั่นคงให้กับสถาบันครอบครัว สถาบันชุมชน ความสามารถในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งการรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีที่งดงามของไทยให้คงอยู่ตลอดไป สำหรับในภาคอุตสาหกรรมนั้น ก็สามารถนำแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ได้ คือ เน้นการผลิตด้านการเกษตรอย่างต่อเนื่องและไม่ควรทำอุตสาหกรรมขนาดใหญ่เกินไป เพราะหากทำอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ก็จะต้องพึ่งพิงสินค้าวัตถุดิบและเทคโนโลยีจากต่างประเทศเพื่อนำมาผลิตสินค้า โดยต้องคำนึงถึงสิ่งที่มีอยู่ในประเทศก่อน จึงจะทำให้ประเทศไม่ต้องพึ่งพิงต่างชาติอย่างเช่นปัจจุบัน

ดังนั้น จะต้องช่วยเหลือประเทศให้มีความเข้มแข็ง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ได้ทรงเป็นผู้จุดประกายระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง อันเป็นการช่วยลดปัญหาการนำเข้าวัตถุดิบและชิ้นส่วนที่นำมาใช้ในการผลิตให้เป็นลักษณะพึ่งพา ซึ่งมีมาแล้วเกือบ ๒๐ ปี แต่ทุกคนมองข้ามประเด็นนี้ไป ตลอดจนได้รับอิทธิพล

ด้านวัฒนธรรมการเป็นอยู่หรือการใช้ชีวิตจากภายนอกประเทศ ทำให้ประชาชนหลงลืมและมัวเมาอยู่กับการเป็นนักบริโภคนิยม โดยรับเอาของต่างชาติเข้ามาอย่างไม่รู้ตัวและรวดเร็วจนทำให้เศรษฐกิจของไทยตกต่ำ

แนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวปฏิบัติโดยยึดหลักความพอดีกับศักยภาพของตนเองบนพื้นฐานของการพึ่งตนเอง รวมทั้งมีความเอื้ออาทรต่อคนอื่นในสังคมเป็นประการสำคัญ ถึงแม้ว่าแนวคิดนี้ จะมุ่งเน้นไปสู่กลุ่มเกษตรกรหรือผู้มีที่ดินทั้งหลาย แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า ทุกคนจะต้องกลับไปสู่ภาคเกษตรทั้งหมด ซึ่งเป็นไปไม่ได้ในสภาพความเป็นจริง สำหรับคนอยู่นอกภาคเกษตรนั้น ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ก็จะต้องนำมาใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตเพราะปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาเป็นแนวปฏิบัติตน ไม่ว่าจะอยู่ในกิจกรรมใดอาชีพใดก็ต้องยึดวิถีชีวิตไทยอยู่แต่พอดี อย่าฟุ้งเฟ้ออย่างไร้ประโยชน์ รักษาผลประโยชน์ของส่วนรวมเป็นที่ตั้ง ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือ การดำรงชีวิตในความพอดี คือ หวนกลับมาสู่วิถีชีวิตแบบไทย ที่จะทำให้ชาติบ้านเมืองและตัวเราหลุดพ้นจากควากทุกข์ด้านเศรษฐกิจและมีความสุขในที่สุด ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มีหลักพิจารณาอยู่ ๕ ส่วน ดังนี้

๑. กรอบแนวคิด เป็นปรัชญาที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนในทางที่ควรจะเป็น โดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลา และเป็นการมองโลกเชิงระบบที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัยวิกฤติ เพื่อความมั่นคงและความยั่งยืนของการพัฒนา

๒. คุณลักษณะ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติได้ในทุกระดับ โดยเน้นการปฏิบัติบนทางสายกลางและการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน

๓. คำนียาม ความพอเพียงจะต้องประกอบด้วย ๓ คุณลักษณะพร้อม ๆ กัน ดังนี้ ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดี ที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้น จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบ การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว

หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้น โดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่าง ๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล

๔. เงื่อนไข การตัดสินใจและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียงนั้น ต้องอาศัยทั้งความรู้และคุณธรรมเป็นพื้นฐาน กล่าวคือเงื่อนไขความรู้ ประกอบด้วยความรู้รอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างรอบด้าน ความรอบคอบที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงกัน เพื่อประกอบการวางแผน และความระมัดระวังในขั้นปฏิบัติเงื่อนไขคุณธรรม ต้องมีความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริตและมีความอดทน มีความเพียร ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต

๕. แนวทางปฏิบัติ / ผลที่คาดว่าจะได้รับจากการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ คือ การพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน พร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ความรู้และเทคโนโลยี กระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมสู่วิถีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

AIC ย่อมาจาก A = Appreciation I = Influence และ C = Control ในระบบใดระบบหนึ่ง เข้ามาประชุมเชิงปฏิบัติการ (Workshop) และดำเนินการตามขั้นตอน AIC

ปรัชญาและแนวคิดพื้นฐานของ AIC สามารถนำเสนอได้ เป็น ๓ พลัง ดังนี้

พลังของบุคคล กลุ่มบุคคล ในชุมชน องค์กรและสังคม มีพลังงานและพลังปัญญาในการเอาชนะปัญหาอุปสรรค และสร้างสรรค์ชีวิตให้ดีกว่าพลังของพลังงานที่อยู่อย่างโดดเดี่ยว ซึ่งอาจนำมาในเชิงลบ กลายเป็นพลังงานที่ใช้ทำลายเอาเราไปเปรียบ และมุ่งเอาชนะ หรือเป็นพลังในเชิงบวกเป็นพลังแห่งความรักพลังของการพัฒนาที่จำเป็นต้องมีการจัดการและระดมพลังทั้งหมด ให้กลายเป็นพลังงานสร้างสรรค์

ดังนั้น AIC จึงเป็นปรัชญาของกระบวนการปฏิบัติงานที่ตั้งอยู่บนกฎแห่งความเป็นจริง กล่าวคือ ในองค์กรหนึ่ง ๆ จะมีพลังแฝงอยู่ ๓ ชนิด ที่คอยผสมผสานสัมพันธ์บุคคลในหน่วยงานหรือชุมชนนั้นเข้าด้วยกัน และหากสามารถสร้างความสัมพันธ์ระหว่างพลังแฝงทั้ง ๓ นี้ได้อย่างเหมาะสมแล้ว จะเกิดเป็นพลังสร้างสรรค์การปฏิบัติงานขึ้นในองค์กรอย่างมหาศาล

AIC จึงเป็นกระบวนการที่ช่วยส่งเสริมความร่วมมือในการพัฒนา โดยแต่ละคนนำพลังงาน ที่มีอยู่ในตนเองมาผสานกันอย่างเป็นระบบตามขั้นตอน ๓ ขั้นตอน คือ การรวมพลังแรก คือพลังแห่งคุณค่าและความปรารถนาดี ซึ่งหมายถึง A หรือ Appreciation การรวมพลัง ที่สอง คือพลังแห่งการคิดค้นหาวิธีการ ซึ่งหมายถึง I หรือ Influence และ C หรือ Control การรวมพลังสุดท้าย คือ พลังแห่งความร่วมมือในการทำงานนั่นเอง^{๔๔๖}

๙.๕ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) เป็นแนวคิดที่มาจากความตระหนักถึงผลกระทบในทางลบที่เกิดจากการพัฒนา ซึ่งคณะกรรมการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา^{๔๔๗} ได้ให้ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า หมายถึงรูปแบบของการพัฒนาที่ตอบสนองต่อความต้องการลดทอนความสามารถในการที่จะตอบสนองความต้องการของตนเอง ซึ่งปัจจุบัน ได้มีความพยายามอย่างต่อเนื่องที่จะแสวงหาแนวทางและกลไก วิธีการดำเนินการเพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนการพัฒนาไปสู่ความยั่งยืนและเกิดผลอย่างเป็นรูปธรรม ขณะเดียวกันที่ประเทศไทย ได้มีปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ที่มีเป้าหมายในการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การพัฒนา เพื่อนำไปสู่ความยั่งยืน จึงได้นำเสนอความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนจากมุมมองของประเทศไทย ในการประชุมสุดยอดของโลกว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน ณ นครโจฮันเนสเบิร์ก ประเทศแอฟริกาใต้ เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๔๕ ว่า....

“...การพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทไทย เป็นการพัฒนาที่ต้องคำนึงถึงความเป็นองค์รวมของทุก ๆ ด้านอย่างสมดุล บนพื้นฐานของทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทย ด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกกลุ่ม ด้วยความเอื้ออาทร เคารพซึ่งกันและกัน เพื่อความสามารถในการพึ่งตนเอง และคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างเท่าเทียม...”

^{๔๔๖} รศรินทร์ เกรย์, ปังปอนด์ รักอานวยกิจ, ศิริพันธ์ กิตติสุขสถิต, ความสุขบนความพอเพียง: ความมั่นคงบนบันปลายชีวิต [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.ipsr.mahidol.ac.th/> [๑๖ ธ.ค. ๒๕๖๐].

^{๔๔๗} World Commission on Environment and Development (WCED), **Our Common Future**, (Oxford and New York: Oxford University Press, 1987).

ซึ่งเป็นข้อเสนอที่มีพื้นฐานมาจากปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ที่รัฐบาลได้อัญเชิญมาเป็นกรอบทิศทางการพัฒนาและบริหารประเทศ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๕ จนถึงปัจจุบัน โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่สมดุล ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม เพื่อให้ประเทศรอดพ้นจากวิกฤต สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง และนำไปสู่การพัฒนาที่มีคุณภาพและยั่งยืน^{๔๔๘} ซึ่งความสำคัญของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ในการสร้างมุมมองใหม่ที่ทำให้เกิดวิถีการพัฒนาที่ยั่งยืนมี ๔ ประการ ดังนี้

๑. การพัฒนาคน โดยส่งเสริมให้มีคุณธรรมกำกับความรู้ในการดำเนินชีวิต จึงจะนำไปสู่การพัฒนาที่มีความยั่งยืนได้ เพราะคนที่มีความรู้และคุณธรรม จะสามารถใช้สติปัญญาในทางที่ถูกต้อง เป็นเหตุเป็นผล และใส่ใจเรียนรู้คิดค้นปรับปรุงวิธีการแนวทางในการจัดการทรัพยากรให้เหมาะสม สมดุล และสามารถใช้ความคิดสร้างสรรค์ในการทำงาน สามารถเพิ่มมูลค่าให้แก่การปฏิบัติหน้าที่ได้^{๔๔๙}

๒. การพัฒนาที่มีเป้าหมายเพื่อส่วนรวม โดยมุ่งเน้นประโยชน์ส่วนรวม เนื่องจากลักษณะการมองโลกอย่างเป็นองค์รวมของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ที่ให้ความสำคัญกับความเชื่อมโยงสัมพันธ์ของมนุษย์กับสรรพสิ่ง เช่น คนกับวัตถุ คนกับคน คนกับธรรมชาติ จากมุมมองดังกล่าวทำให้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมองว่า การกระทำของแต่ละบุคคลย่อมส่งผลกระทบต่อผู้อื่นและสังคมส่วนรวม ดังนั้นแต่ละบุคคลจึงควรใส่ใจที่จะกำหนดเป้าหมายส่วนบุคคล ในทิศทางที่สอดคล้องกับเป้าหมายที่เป็นประโยชน์ส่วนรวม และแต่ละบุคคลควรดำเนินภารกิจของตนให้ดีที่สุด เพื่อบรรลุเป้าหมายนั้น ๆ ภายใต้บริบทและข้อจำกัดของแต่ละคน เพื่อให้เกิดทั้งประโยชน์ส่วนตนและประโยชน์ส่วนรวมไปพร้อมกัน

๓. การพัฒนาที่สมดุล โดยเสนอแนวทางการตัดสินใจเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร เพื่อการพัฒนาที่สามารถนำมาใช้ได้ทั้งระดับบุคคล องค์กร ชุมชนและรัฐบาล ตั้งแต่การใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างสมดุลทั้งทรัพยากรทางกายภาพที่เป็นวัตถุ

^{๔๔๘} ปริญญา พิบูลสรารุช, วิกฤต ๒๕๔๐ กับความเป็นมาของเศรษฐกิจพอเพียง, หน้า ๙๔.

^{๔๔๙} นพพร จันทรานาซู, เศรษฐกิจสร้างสรรค์: ความหมาย แนวคิด และโอกาสสำหรับประเทศไทย, หน้า ๕๖.

เงินทุน รวมทั้งทรัพยากรทางสังคม วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม และการกำหนดเป้าหมายการพัฒนาให้ก้าวหน้าไปพร้อมกับความสมดุลภายใต้การรองรับการเปลี่ยนแปลง มากกว่าการมุ่งขยายการเติบโตให้มากขึ้นเพียงมิติเดียว

๔. การพัฒนาที่ก้าวหน้าอย่างมั่นคง โดยเริ่มจากการพัฒนารากของสังคม คือ การสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจในระดับครอบครัวให้เข้มแข็ง จนสามารถพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่งก่อน แล้วจึงเพิ่มระดับการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน เช่น การพัฒนากลุ่มอาชีพ การพัฒนาระบบการออม และสวัสดิการชุมชนไปจนถึงการพัฒนาในระดับเครือข่ายที่ขยายสู่สังคมและประเทศ ซึ่งการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอนที่เริ่มจากรากฐานนี้ จะทำให้ผลของการพัฒนาไปถึงประชาชนส่วนใหญ่โดยตรง และเป็นแนวทางการพัฒนาที่ลดความเสี่ยงต่อการเกิดวิกฤตทั้งระบบ^{๔๕๐} เศรษฐกิจพอเพียง จึงเป็นปรัชญาที่สอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาคนและการพัฒนาที่ยั่งยืน อีกทั้งยังสอดคล้องกับการพัฒนาตามแนวคิดเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ (Creative Economy) ที่จะสามารถพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ส่งเสริมความรู้ของชุมชน ส่งเสริมคุณภาพของสิ่งแวดล้อม และสร้างความยั่งยืนให้แก่โครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศ^{๔๕๑} ดังนั้น เมื่อนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต การประกอบอาชีพ เพื่อพัฒนาตนเองชุมชนสังคมและประเทศ จะทำให้การพัฒนาที่สมดุลมั่นคงและมีความยั่งยืน

๙.๖ เศรษฐกิจพอเพียงกับหลักมัชฌิมาปฏิปทา

โดยที่ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนั้น เกี่ยวข้องอย่างสำคัญกับหลักธรรมมัชฌิมาปฏิปทาเป็นลำดับแรกและเป็นรากฐานของเศรษฐกิจพอเพียง ในบทย่อนี้จึงเห็นควรพูดถึงในรายละเอียดเป็นการเฉพาะก่อนดังต่อไปนี้

พระพุทธศาสนา คือ ศาสนาแห่งปัญญาและการปฏิบัติ อีกทั้งพุทธธรรมนั้นก็มิใช่เป็นเพียงปรัชญาของนักปรัชญาหรือเรื่องของนักคิดที่กำลังคิดค้นหาความจริงโดยใช้เหตุผลเชิงตรรกวิทยาหักล้างพิสูจน์ความจริงกันอยู่ หากแต่พุทธธรรมเป็นเรื่อง

^{๔๕๐} ปรียานุช พิบูลสรารุช, วิกฤต ๒๕๔๐ กับความเป็นมาของเศรษฐกิจพอเพียง, หน้า ๙๕-๙๖.

^{๔๕๑} นพพร จันทรนาชู, เศรษฐกิจสร้างสรรค์: ความหมาย แนวคิด และโอกาสสำหรับประเทศไทย, หน้า ๕๗.

ของ “การปฏิบัติ” หรือเป็นการปฏิบัติของผู้ทรงปัญญา ซึ่งเข้าไปเกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหให้กับชีวิตและความเป็นอยู่จริงของมนุษย์ พระพุทธศาสนามุ่งเน้นการสอนความจริงที่เป็นประโยชน์ และสั่งสอนเฉพาะสิ่งที่จะนำมาปฏิบัติให้เป็นประโยชน์ในชีวิตจริงได้ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์ จึงไม่ทรงสนับสนุนการพยายามเข้าถึง “สัจธรรม” ด้วยวิธีครุ่นคิด และถกเถียงหาเหตุผลเกี่ยวกับปัญหาทางอภิปรัชญา ซึ่งไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์และด้วยเหตุที่พระพุทธศาสนา เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับชีวิตจริงของมนุษย์นี้เอง ความเป็น “พุทธธรรม” จึงต้องอาศัยการพิจารณาคุณค่าทางจริยธรรมประกอบด้วย และก็ด้วยเหตุที่ว่า “พุทธธรรม” เป็นธรรมอันยิ่งใหญ่ที่ได้วางแนวทางปฏิบัติ เพื่อให้มนุษย์พ้นจากทุกข์และดำเนินไปสู่ชีวิตอันประเสริฐ ทั้งในระดับโลกียธรรมและโลกุตระธรรมนี้เอง

พุทธธรรมข้อหนึ่งที่สำคัญที่สุด ในฐานะที่เป็นทางชีวิตอันประเสริฐของทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ก็คือมีสมาธิปฏิบัติ ซึ่งเป็นทั้งมรรคาและเป็นพุทธจริยธรรมสำหรับการครองชีวิตของพุทธศาสนิกชนให้ตั้งมั่นอยู่ใน “พรหมจรรย์” หรือ “พรหมจริยะ” ซึ่งหมายถึงระบบการดำเนินชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา^{๔๕๒}

การผลิตและการบริโภคโดยเทียบเคียงแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งมีลักษณะเป็นเศรษฐศาสตร์แนวพุทธกับเศรษฐกิจกระแสโลก ดังกล่าวข้างต้นนี้ อนุโลมได้ว่าสอดคล้องเป็นแนวเดียวกัน กับ ทรรศนะของท่านพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ในการวิเคราะห์ลัทธิเศรษฐศาสตร์ว่า ถ้าจะมุ่งถึงประโยชน์สุขของมนุษย์ชาติอย่างแท้จริงแล้ว การมองคุณค่าของการผลิตและการบริโภคเท่านั้น น่าจะเป็นการไม่เพียงพอและไม่สมควร หากแต่จะต้องมองดูที่ “การไม่ผลิตและไม่บริโภคด้วย” ซึ่งหากจะมองในแง่ธรรมแล้ว หากมีบุคคลผู้หนึ่ง แม้จะมีได้ผลิตอะไรในแง่เศรษฐกิจแต่ถ้าเขาบริโภคทรัพยากรของโลกให้สิ้นเปลืองไปน้อยที่สุด และมีชีวิตที่เกื้อกูลต่อสภาพแวดล้อมตามสมควร ก็ยังดีกว่าบุคคลอีกผู้หนึ่ง ซึ่งทำงานผลิตสิ่งที่เป็นอันตรายแก่ชีวิตและสังคมเป็นอันมาก พร้อมทั้งบริโภคทรัพยากรของโลกสิ้นเปลืองไปอย่างมากมาย แต่ดูเหมือนว่าลัทธิเศรษฐกิจทั้งหลาย

^{๔๕๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน , (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทม์ส คิมทอง พิมพ์ครั้งที่ ๙, พ.ศ. ๒๕๕๖), หน้า ๘๗.

จะยกย่องบุคคลที่ผลิตและบริโภคมาก (ทำลายมาก) ยิ่งกว่าบุคคลแรกที่ผลิตและบริโภคน้อย (ทำลายน้อย)^{๔๕๓}

ข้อวิเคราะห์นี้ สอดคล้องต้องกันกับแนวพระราชดำริเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงเป็นอย่างยิ่ง หลักของการ “พออยู่” “พอกิน” พอดีและพอเพียง ตลอดจนไม่โลภ ไม่เบียดเบียนทั้งผู้อื่นและทรัพยากรธรรมชาติ นั้น คือ แนวความคิดหลักและเป็นพื้นฐานหลัก ที่ทรงมีพระราชประสงค์ให้ ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศวางแนวชีวิตตามหลักแห่งพระพุทธศาสนาไว้ให้มั่น เพื่อเป็นภูมิคุ้มกัน มิให้เกิดความทุกข์ และสามารถดำรงชีวิตอย่างเป็นสุขตามอัตภาพ มีความมั่งคั่งและมีสันติสุขไป พร้อม ๆ กันด้วย

สำหรับหลักพุทธธรรม ข้อว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” อันมีอริยมรรค ๘ ประการ เป็นองค์ประกอบซึ่งมีทั้งในส่วนที่เป็นในระดับโลกุตระและโลกียธรรม ซึ่งมีความหมายกว้างขวาง ลุ่มลึก และมีความละเอียดซับซ้อนอยู่เป็นอันมาก ฉะนั้น ควรทำความเข้าใจว่ามีใช้ความประสงค์ของบทนี้ ที่จะกล่าวถึงในรายละเอียดของสาระสำคัญที่ครอบคลุมไว้ทั้งหมดได้ หากแต่มีความปรารถนาเพียงเทียบเคียงอริยมรรคบางหัวข้อที่เป็นพื้นฐาน หรือสอดคล้องต้องกันกับแนวคิดเศรษฐกิจในระดับจริยธรรมของเศรษฐกิจพอเพียง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ให้เห็นเป็นประเด็นชัดเจน เพื่อที่จะได้มีการขยายความต่อไปให้ชัดเจนที่สุดเท่านั้น

กล่าวโดยสรุป ทางสายเดียวแต่มีองค์ประกอบ ๘ อย่างคือ “มัชฌิมาปฏิปทา” หรือ “ทางสายกลางนั้น” เป็นรากฐานสำคัญของเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริโดยแท้ ไม่ว่าจะพิจารณาในแง่ใด “ความพออยู่-พอกิน พอเพียงและพอดี” นั้น เป็นปรัชญาการดำเนินชีวิตที่มีความหมายลึกซึ้ง เป็นพระ “ปัญญา” อันเฉียบคมที่ได้พระราชทานไว้ เพื่อเป็นแนวทางแก้ไข และบรรเทา ปัญหา อันเนื่องมาจากวิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจของประเทศ แนวคิดและทฤษฎีในเรื่องดังกล่าวนี้ ความจริงไม่ใช่ของใหม่ แต่เป็นหลักในการดำเนินงานในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริเป็นเวลาหลายทศวรรษมาแล้ว โดยใช้หลักพุทธธรรมเป็นกรอบแนวคิด

ดังนั้น “เศรษฐกิจพอเพียง” (Sufficiency Economy) ในความหมายของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ที่มีความหมายว่า ความพอประมาณ

^{๔๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๘๑.

ชื่อตรง ไมโลก และไม่เบียดเบียนผู้อื่นนั้น จึงเป็นตรงกันข้ามกับ “ตรรกะ” ของ เศรษฐศาสตร์ตะวันตกที่มุ่งเน้น “การได้” มากกว่า “การให้” ซึ่งครั้งหนึ่งทรงมีรับสั่ง ว่าการ “ขาดทุน” คือ “กำไร” นักเศรษฐศาสตร์ทั่วไปคงไม่เห็นด้วยและยอมรับไม่ได้ซึ่งนั่นก็ย่อมหมายความว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” มีหลักและปรัชญาที่แตกต่างไป จากของโลกตะวันตก ดังนั้น คือ การเป็นเศรษฐกิจที่มีจริยธรรมกำกับ มีความเป็น “มัชฌิมาปฏิปทา” ซึ่งโดยความเป็นจริงแล้ว ก็คือหลักธรรมสำคัญแห่ง พระพุทธศาสนา และเป็นหลักแห่งการดำรงอยู่ของชีวิตทั้งของฆราวาสและคฤหัสถ์ ใน “พรหมจรรย์” แห่งพระพุทธศาสนาที่พุทธศาสนิกชนชาวไทยทั่วประเทศ ถูกรับ เพาะมานานพร้อมกับการเป็นชาติไทยนั่นเอง

๙.๗ เศรษฐกิจพอเพียงกับหลัก “การพึ่งตนเอง”

พระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นศาสนาแห่งปัญญาและการปฏิบัติ ดังนั้น จึงให้ ความสำคัญและพึงเล็งการปฏิบัติทั้งทางกายและใจ เพื่อการพึ่งตนเองทุกระดับเป็น อย่างมาก เช่นเดียวกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงที่เน้นการสงเคราะห์ช่วยเหลือ เพื่อให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้และยืนอยู่บนขาของตนเองได้ เพื่อให้มีความ แข็งแรงมั่นคงเพียงพอที่จะ “พัฒนาตน” ไปสู่ระดับที่สูง ขึ้นต่อไป การพัฒนาตนนี้ ย่อมหมายถึงการพัฒนาตนทั้งภายนอกและภายใน คือ พึ่งพาตนเองได้ทางเศรษฐกิจ และมีภูมิคุ้มกันทางด้านจิตใจ ที่จะสามารถฝึกตนให้พ้นจากห้วงโഴงของกระแสบริโภคนิยม โดยยึดถือและปฏิบัติตามหลักศีลธรรมและจริยธรรม ตามพื้นฐานของ หลักธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมประจำชาติไทยอยู่ แล้ว^{๔๕๔}

หลักธรรมว่าด้วยการพึ่งพาตนเอง หรือพึ่งตนเองในพระพุทธศาสนานั้น มีอยู่ หลายประการเป็นการเฉพาะ เช่น นาถกรณธรรม ซึ่งประกอบด้วยองค์ธรรมสำคัญ ๑๐ ข้อ ว่าด้วยธรรมอันเป็นการสร้างที่พึงคุณธรรม อันทำให้ตนเป็นที่พึ่งของตนเอง ได้ ซึ่งประกอบด้วย ๑) ศีล ๒) พาหุสัจจะ ๓) กัลยาณมิตตตา ๔) โสวจิตตา ๕) กิงกรณียสุ ทุกขตา ๖) ธัมมกามตา ๗) วิริยารัมภะ ๘) สันตุฏฐิ ๙) สติ และ

^{๔๕๔} พระอาจารย์ชา สุภทฺโท, นอกเหตุเหนือผล, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, ๒๕๔๑), หน้า ๒๙.

๑๐) ปัญญา ^{๔๕๕}องค์ธรรมอันเป็นการ “สร้างที่พึง” นี้ เป็นธรรมมีอุปการะมาก เป็นคุณธรรมอันทำให้ตนเป็นที่พึงแห่งตนยังประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จ และเป็นกำลังหนุนในการบำเพ็ญคุณงามความดีทั้งหลายด้วย

ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เมื่อวิเคราะห์เทียบเคียงกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ข้อนี้แล้ว จะเห็นความประสานสอดคล้องเป็นไปในแนวทางเดียวกัน โดยที่เศรษฐกิจพอเพียง ไม่เพียงแต่มุ่งประสงค์ให้เกษตรกร และในวงที่กว้างขวางออกไป คือ ประชาชนทั้งชาติได้พึ่งพาตนเองได้ในทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังหมายความว่าความคลุมถึงการมีความมั่นคงในการที่จะเป็น “อิสราภาพ” จากการครอบงำของกระแสโลกในเชิงวัตถุนิยมและบริโภคนิยมต่าง ๆ ทั้งประชาชนยังสามารถกำหนดความเป็นอยู่ของตนเองด้วย สติปัญญา ความ پاکเพียร ความสันโดษ โดยมีองค์ธรรมทางพระพุทธศาสนาเกื้อหนุนอยู่ด้วย ดังจะเห็นได้จากความในพระราชดำรัส ตอนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ว่า...

“คนเราถ้าพอในความต้องการมัน ก็มีความโลภน้อย ก็เบียดเบียนคนอื่นน้อย ถ้าประเทศใดมีความคิดอันนี้ มีความคิดว่า ถ้าทำอะไรต้อง พอเพียง หมายความว่าพอประมาณ ซื่อตรง ไม่โลภอย่างมาก เราก็อยู่เป็นสุข”

“การพึ่งตนเองได้” ในกระบวนการทัศน์ของเศรษฐกิจพอเพียงนั้น กินความหมายถึงการพัฒนาทางด้านคุณธรรมและจริยธรรมเข้าไว้ด้วย การพึ่งตนเองได้ จึงไม่ได้มีความหมายเฉพาะการพึ่งตนเองได้ทางด้านวัตถุเท่านั้น แต่หมายความว่ากว้างขวางถึงการควบคุมตนเองให้เป็นอิสระปลอดโปร่งจากอำนาจของกิเลส และสามารถข่มตน ข่มใจ ให้เกิดปัญญาในการมีชีวิตอยู่อย่างมีคุณค่ารู้จักทุกข์ รู้เท่าทันทุกข์และมีความสุขตามอัตภาพได้ด้วย^{๔๕๖}

กล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร หรือ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เป็นพระมหากษัตริย์ไทย รัชกาลที่ ๙ ทรงเป็นผู้ริเริ่มในการนำกระบวนการทัศน์ของการพัฒนา เพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเองมาสู่กระบวนการพัฒนาในระยะแรกของไทย โดยเน้นที่การช่วยเหลือเพื่อให้ประชาชนช่วยตนเองได้ โดยมีได้ประสงค์ที่จะให้ประชาชน

^{๔๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๔.

^{๔๕๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง พิมพ์ครั้งที่ ๙, ๒๕๓๙), หน้า ๘๗.

คอย “รับ” แต่ประการเดียว จนเกิดความอ่อนแอ และไม่สามารถช่วยตนเองได้ในที่สุด เหมือนการให้ในระบบเอื้ออาทร ซึ่งเป็นการดำเนินการในลักษณะที่มุ่งหวังผลทางการเมืองในบางยุคสมัย ซึ่งเป็นการเฉพาะหน้าและไม่ยั่งยืนและจะก่อปัญหาอันยิ่งใหญ่ไว้ในภายหน้า

นอกเหนือไปจากหลัก “การพึ่งตนเอง” ในปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งอิงหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ว่า ธรรมอันเป็นการสร้างที่พึ่ง (นาถกรณธรรม) นี้แล้ว ยังมีหลักธรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวเนื่องด้วยการพึ่งตนเองซึ่งสามารถหยิบยกมากล่าวถึงได้อีก เช่น ในเรื่องที่พระพุทธศาสนา สอนให้บุคคลพึงทำตัวเป็นที่พึ่งของตนให้ช่วยตนเองก่อนที่จะได้รับความช่วยเหลือจากผู้อื่น เป็นการเตรียม “เหตุ” ประกอบ “เหตุ” ให้ดีที่สุด เพื่อให้ได้รับ “ผลดี” ที่ปรารถนา เป็นการกำหนดการกระทำที่ดีของตนโดยผ่านการควบคุมการกระทำและความประพฤติตามหลักธรรมอันเป็นการสร้างที่พึ่ง

เมื่อพิจารณาถึงหลักเศรษฐกิจกระแสหลัก ซึ่งถือเป็นแนวความคิดที่ทันสมัย จะเห็นได้ชัดเจนว่า เศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ มีสมมติฐานว่า ความต้องการของมนุษย์ไม่มีที่สิ้นสุดและไม่เพียงพอ ดังคำกล่าวที่ว่า “นตฺถิ ตณฺหาสมํ นทํ” แม้จะเสนอด้วยตัณหาไม่มี ดังนั้น จึงเร่งระดมสนองความต้องการ ด้วยการขยายการผลิต เพื่อเร่งให้คนบริโภคอย่างไม่มีประมาณ โดยไม่คำนึงถึงทรัพยากรที่มีอยู่จำกัดและหมดสิ้นไปได้ทางด้านพระพุทธศาสนานั้น แม้จะรับว่า ตัณหาและความต้องการของมนุษย์ไม่มีที่สิ้นสุด เช่นเดียวกันนั้น แต่ก็เห็นว่าตัณหาและความโลภสามารถแก้ไข ลด ละ และเบาบางลงได้ โดยการใช้สติปัญญาตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนำมา ถือเป็นรากฐานและแนวทางที่สำคัญดังกล่าวแล้ว

๙.๘ เศรษฐกิจพอเพียงกับหลัก “สันโดษ” (สันตุฏฐิ)

หลักพุทธธรรมในเรื่องสันโดษ จะเป็นหัวข้อธรรมที่ถูกนำไปตีความ และอธิบายความหมายให้ผิดพลาดคลาดเคลื่อนไปจากความหมายที่ถูกต้องสมบูรณ์ ส่วนใหญ่แล้วมักจะนำไปเทียบกับความหมายของการเฉื่อยชา มักน้อย ขาดความกระตือรือร้น และขาดวิริยะในการประกอบกิจการทั้งปวง ประเทศไทยเราเอง แม้ว่ารากฐานสำคัญทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิต คือ พระพุทธศาสนา แต่มีบางครั้งที่รัฐบาลและผู้นำประเทศซึ่งศรัทธาเชื่อมั่นในแนวคิดและปรัชญาตามแนวตะวันตก จะตาม

กระแสไปโดยมองข้ามสิ่งที่มีคุณค่าของพุทธศาสนาและวัฒนธรรม ตลอดจนวิถีชีวิตของคนไทยไป และเข้าใจความหมายของคำว่าสันโดษคลาดเคลื่อนจนถึงกับมีมติฉาธิฐิ ว่าสันโดษเป็นการทำลายความเจริญก้าวหน้าของประเทศไปเสียอีก ดังที่ครั้งหนึ่งเคยมีศาสน์ เป็นทางการจากหัวหน้ารัฐบาล ขอให้ที่ประชุมสงฆ์ (ที่ประชุมสัมมนันตนา (สัมมนา) พระคณาธิการพัวราชอาณาจักร เมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน ๒๕๐๓) เลิกสอนหลักธรรมเรื่อง สันโดษ เนื่องจากคำสอนเรื่องสันโดษ ทำให้คนมักน้อย ไม่อยากทำอะไร ไม่อยากได้อะไร ไม่จำเป็นต้องขวนขวาย เนื่องจากตายแล้วก็เอาไปไม่ได้ ฯลฯ คำสอนเหล่านี้ ไม่เหมาะสมกับกาลของสมัยปฏิวัติ ซึ่งต้องการการพัฒนาและความขวนขวายหาทางก้าวหน้า (ดังคำมุ่งหมายที่สะท้อนให้เห็นความสำคัญของการพัฒนาว่า “การปฏิวัติครั้งนี้ จะได้ผลสำเร็จหรือล้มเหลวก็อยู่ที่การพัฒนาเศรษฐกิจนี้เอง”) ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า หลักธรรมเรื่องสันโดษ จึงไม่เกื้อหนุนต่อการพัฒนาประเทศ ซึ่งก็น่าเห็นใจและต้องยอมรับกันว่า ปัญหาอยู่ที่ฐานความคิด ความรู้ ความเข้าใจ โดยเฉพาะทฤษฎี ที่เป็นฐานความคิดทั้งปวง^{๔๕๗}

นอกจากความไม่เข้าใจถ่องแท้ในความหมายของความสันโดษ ตามหลักพุทธธรรมในระดับผู้บริหารประเทศแล้ว การเข้าใจผิดที่ว่า “การมีความสันโดษ” สัมพันธ์อย่างยิ่งกับความเกียจคร้าน ท้อแท้ และไม่เอางาน ยังมีปรากฏอยู่ในหมู่ชนและสังคมโดยทั่วไป

เมื่อวิเคราะห์ดูแนวโน้มของการพัฒนาของโลกที่มีอยู่ในขณะนี้ อุตสาหกรรมนิยม (Industrialism) จะเห็นได้ว่า มีการเคลื่อนไหว เพื่อตอบโต้กระแสการเน้นอุตสาหกรรมนิยมในซีกโลกตะวันตกเช่น ขบวนการ Green Movement และวิถีชีวิตทางเลือกแนวใหม่ (alternative way of life) ประเทศในตะวันตกปัจจุบันนี้ กำลังอึดตัวกับวัตถุนิยมเนื่องจากตระหนักดีว่า วัตถุนิยมไม่สามารถให้ความหมายที่ลึกซึ้งแก่ชีวิตและความสุขที่แท้จริงได้ ซึ่งทรรศนะนี้ สอดคล้องกับนักคิดนักปรัชญาและนักวิชาการทางตะวันตก ดังที่ได้กล่าวอ้างไว้บ้างแล้ว แต่ตอนต้นตามลำดับแนวความคิดใหม่ ซึ่งความจริงเป็นรากเหง้าและพื้นฐานเก่าของวัฒนธรรมและปรัชญาตะวันออก ในการพัฒนาแบบเสรีนิยมการค้า กำลังเป็นกระแสคลื่นใต้น้ำกลับมามีความสนใจในเรื่องของจิต และการยกระดับจิตวิญญาณให้สูงขึ้นด้วย

^{๔๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐.

ศาสนธรรม สำหรับประเทศไทย ซึ่งยังมีคนยากจนอยู่มากนั้น การแก้ไขความยากจนไม่ควรจะพัฒนาทางวัตถุหรือเรื่องเงินเท่านั้น เพราะจะทำให้สังคมไทยหลุดเข้าสู่วงจรของลัทธิบริโภคนิยมสุดโต่งแบบสังคมตะวันตก และเป็นการยากที่จะแก้ไขให้กลับสู่สังคมที่ร่มเย็นเป็นสุข โดยมีพระพุทธศาสนาอันเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมและปัญญา อย่างเช่นในอดีตที่ผ่านมาได้โดยง่าย

อย่างไรก็ตาม แม้จะพยายามวิเคราะห์ว่า “สันโดษ” อาจมีความหมายถึง “ความเป็นปัจเจกนิยม” (Individualism) ซึ่งความสันโดษในความหมายหนึ่ง อาจหมายถึงการแยกตัว โดดเดี่ยวเห็นแต่ประโยชน์ส่วนตน และไม่นำพาต่อประโยชน์ส่วนรวมชุมชน และสังคมแต่ในความหมายที่แท้จริงทางพุทธธรรมแล้ว “สันโดษ” ห่างไกลจากความเป็น “ปัจเจกนิยม” ในระบบทุนนิยมโดยสิ้นเชิง เนื่องด้วยโดยที่ลัทธิปัจเจกนิยมในระบบทุนนิยมเสรีนั้น ความสำเร็จในการผลิตและการบริโภคที่ได้มาเฉพาะตน อาจเสริมให้เกิด “อหังการ” และ “มมังการ” ซึ่งจะต่อยอดเชื้อแห่งความโลภและการเบียดเบียนไม่มีที่สิ้นสุด และจะเกิดการแข่งขัน เพื่อเอาชนะ คู่แข่ง และจะเร่งเร้าเบียดเบียนทรัพยากรธรรมชาติให้หมดสิ้นเปลืองไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุดตามทฤษฎีการแข่งขัน (Competitiveness) ซึ่งกำลังเป็นที่นิยมกันในสังคมผู้บริหารประเทศ และปัญญาชนบางส่วนอยู่ในขณะนี้ ความเป็นปัจเจกนิยมในลักษณะนี้ หากได้เกิดผลประโยชน์ต่อชุมชนในฐานะองค์รวมแต่ประการใดไม่ แต่เป็นปัจเจกนิยมทุนนิยมเสรีโดยแท้ ลัทธิปัจเจกนิยมเชื่อว่า กิเลสตัณหาของมนุษย์เช่น ความเห็นแก่ตัว เห็นแก่ได้ ความอยากมี อยากเป็น อยากรวย อยากได้ และเมื่อได้แล้วก็แล้ว ก็ต้องมีให้มากขึ้นไปอีก เป็น “พลังผลักดัน” ให้มนุษย์แก่งแย่งแข่งขันกันทำงานเพื่อพัฒนาตนเอง แทนที่จะเห็นเป็น “ความโลภ” อย่างไรก็ตาม ลัทธิปัจเจกนิยมนี้ หากมีขึ้นมากเกินไป จะทำให้มนุษย์เห็นแก่ตัวมากกว่าเห็นแก่ส่วนรวม และท้ายที่สุดจะนำไปสู่ความขัดแย้งและทำลายล้างกัน ดังที่มีปรากฏให้เห็นอยู่เป็นปกติในสังคมปัจจุบัน และท้ายที่สุดก็จะพากันล่มสลายในที่สุด

ความสันโดษตามนัยแห่งพุทธธรรมและปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง จะเห็นแก่ทั้งประโยชน์ตนและประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว มีการควบคุมกิเลสตัณหา มิให้แผ่กว้างขยายขอบเขตไปสร้างความทุกข์ยากให้กับทั้งตนเองและผู้อื่น รู้จักประมาณการบริโภค รู้จักออม รู้จักพอ ทำงานด้วยความขยันขันแข็งและอดทน รู้จักรักผู้อื่น อันจะเป็นแนวทางแห่งศานติ สมานฉันท์ และสามารถนำพาประเทศชาติ

ไปสู่ความสงบร่มเย็น และเจริญก้าวหน้าด้วย “สัมมาพัฒนา” สมกับเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนา^{๔๕๘}

อย่างไรก็ตาม เมื่อกล่าวถึงความ “สันโดษ” ว่าต่างจาก “ปัจเจกนิยม” (dividualism) ในความหมายของระบบทุนนิยมเสรีตะวันตก ซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจตัวใครตัวมันแล้ว ก็เห็นเป็นการสมควรที่จะเน้นทำความเข้าใจด้วยว่า ในหลักแห่งพระพุทธศาสนา พุทธศาสนิกชนต้องเป็น กัมมวาที และ วิริยวาที คือ ต้องถือหลักแห่งการกระทำและหลักแห่งความเพียร ต้องมีความเพียรในการสร้างสรรค์ ต้องฝึกและพัฒนาให้เป็นความอยากทำ มากกว่าความอยากได้ ผู้ที่มีความสุขได้จริง คือ ผู้มีฉันทะในการปฏิบัติ มากกว่าความอยากได้ ผู้คอยแต่จะเสพและบริโภคนั้น เป็นคนอ่อนแอ เพราะไม่มีฉันทะในการปฏิบัติ และจะเป็นผู้ที่ต้องพึ่งพาคนอื่นตลอดไป พระพุทธศาสนายกย่องคุณค่าของคุณสมบัติของบุคคล ๒ ประการ คือ ๑. ความไม่สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย และ ๒. ความเพียรที่ไม่ย่อมน้อย ดังนั้น ความสันโดษ จึงต้องควบคู่อยู่กับความเพียรเสมอไป ความเพียรทำให้เกิดความองอาจเข้มแข็งพึ่งตนเองได้ และไม่ต้องพึ่งพาอาศัยผู้อื่น และยังเป็นที่พักพิงของผู้อื่นได้ด้วย อันเป็นรากฐานของการสร้างความเข้มแข็งและความมั่นคง ยั่งยืน โดยไม่ต้องอิงกระแสนิยมภายนอกนั่นเอง^{๔๕๙}

กล่าวโดยสรุป ระบบเศรษฐกิจไทย ซึ่งถูกแปรเปลี่ยนจาก “พออยู่-พอกิน” และ “การทำมาหากิน” ในอดีตมาสู่ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเสรีแบบตะวันตก ตั้งแต่เริ่มทศวรรษที่ ๒๕๐๐ นั้น มีผลกระทบต่องานวิถีชีวิต วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมของคนไทยอย่างรุนแรงที่สุด เศรษฐกิจการค้าและการตลาด (Marketing Economy) ตามระบบทุนนิยมเสรีการละเลยและขาดการ คำนึงถึงคนยากจนส่วนใหญ่ของประเทศ ซึ่งยังช่วยตนเองไม่ได้ หรือยังไม่ดีเพียงพอ ทำให้เป็นเศรษฐกิจที่แยกส่วนเป็นเศรษฐกิจที่ไร้จิตวิญญาณ เป็นไปด้วยความโลภ จึงถือเป็น “มิจฉาเศรษฐกิจ” ปรัชญาเศรษฐกิจพอ เพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งมุ่งเน้นหลักการ “ทำกิน” “พอเพียง” และ “สันโดษ” จึงเป็นสัมมาเศรษฐกิจ เนื่องเพราะเกิดจากสัมมาทฤษฎีที่สามารถโยงสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นของชีวิต เป็น ทัศนะที่ปัจเจกของ

^{๔๕๘} ณรงค์ โชควัฒนา, ลัทธิปัจเจกชนนิยม ; คนไทยจะรับหรือปฏิเสธ, (มติชน ฉบับวันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๕๔๗ กรุงเทพมหานคร).

^{๔๕๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๕๑.

เหตุและผลที่สอนให้คนพึ่งตนเอง (อิตตา หิ อิตตะโน นาโถ) มีสันโดษธรรม สามัคคีธรรม มีความพอประมาณ มีเหตุผล และไม่โลภ อันจะเป็นหนทางเลือกให้ประเทศไทยมีพัฒนาการต่อไปได้ ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและหลักแห่งพระพุทธธรรม

๙.๙ เศรษฐกิจพอเพียงกับหลักธรรมเรื่อง “มัตตัญญูตา”

“มัตตัญญูตา” เป็นอีกองค์ธรรมหนึ่งที่สำคัญยิ่งต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์อย่างมีศานติสุขและยั่งยืน มัตตัญญูตา โดยสรุปมีความหมายถึงความเป็นผู้รู้จักประมาณ คือ ความพอเหมาะพอดี เช่น รู้จักประมาณในการแสวงหา รู้จักประมาณในการใช้จ่ายให้พอเหมาะพอควร เป็นต้น^{๔๖๐}

นอกจากนี้ ในหลักแห่งพระพุทธธรรม ยังสอนให้บุคคลจัดแบ่งทรัพย์ที่หามาได้ไว้เป็นสัดส่วน เพื่อความเหมาะสมในการใช้จ่าย และดำรงชีวิตโดยหลักในการรู้จักการใช้จ่าย และการบริโภคทรัพย์ที่หามาได้นั้น เป็นหลักการที่สำคัญ เช่นกันในปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ด้วยว่าทรงแนะนำและสั่งสอนเกษตรกร ให้รู้จักประมาณในการใช้จ่ายและการบริโภค ด้วยการที่ทรงห่วงใยในเรื่องการใช้จ่ายเกินตัวของเกษตรกร จึงได้แนะนำให้เกษตรกรทำบัญชีรับ-จ่าย ส่วนครัวเรือนไว้อย่างง่าย ๆ ทำเพียงเพื่อให้ทราบว่า หามาได้เท่าใดและจ่ายเกินไปเท่าใด มีเหลือเท่าใด เพื่อจะได้มีแผนการใช้จ่ายเงินล่วงหน้า บัญชีนี้ใช้ขีดเอาข้างฝาก็ได้ หากเขียนหนังสือไม่ได้

เรื่องการรู้จักประมาณการใช้นี้เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับการ “พอเพียง” เป็นเรื่องของจิตใจและการยับยั้งใจ มิให้ตกเป็นทาสของวัตถุ และสิ่งยั่วยุความกระหายและความต้องการต่าง ๆ ซึ่งเศรษฐกิจระบบการตลาด (Marketing Economy) ปัจจุบันนี้ สามารถแพร่กระจายไปสู่ครัวเรือนของเกษตรกรได้ทุกครัวเรือนไม่มีข้อจำกัด สินค้าที่เป็นของฟุ่มเฟือยและไม่จำเป็นถูกเสนอแนะ และยั่วยุให้เกษตรกรผู้ยากไร้เสมอ ในการเข้าไปสำรวจสถานะเศรษฐกิจพอเพียงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ครั้งหนึ่ง พบว่า ในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ชาวนามีโทรศัพท์มือถือไว้ใช้เป็นจำนวนมาก โดยไม่มีความจำเป็น แต่เป็นไปตามแฟชั่นยุค

^{๔๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๑.

บริโภคนิยมนั่นเองที่ทำให้ทุกคนเกิดความรู้สึกว่า เป็นความจำเป็น (ใหม่) ในชีวิตมากกว่ามีอาหารไว้ในครัวเรือน หรือมีค่าใช้จ่ายในการศึกษาสำรองไว้สำหรับบุตรหลาน เป็นต้น

ในเรื่องพฤติกรรมทางเศรษฐกิจนี้ เมื่อวิเคราะห์เข้ากับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาแล้ว จะเห็นได้ว่า ทุกเรื่องมีจุดอยู่ที่ตัวของมนุษย์เองก่อน ไม่ว่าจะเป็นการผลิต การบริโภคหรือการวิภาคแบ่งปันกระจายรายได้ก็ตาม จะเริ่มที่ตัวบุคคลว่า จะต้องรู้จักประมาณตนก่อน การรู้จักประมาณ หรือการรู้จักพอดี (หรือในเศรษฐกิจพอเพียง เรียกว่า “ความพอเพียง” หรือ “ความพอประมาณ” นั้น ทางพุทธศาสนาเรียกว่า “มัตตัญญูตา” หรือหากเป็นการพอเพียงในการบริโภคอาหาร ก็เป็นโภชนมัตตัญญูตา เป็นต้น

สัปบุริสธรรม ทั้ง ๗ ดังกล่าวข้างต้นนี้ ถือเป็นองค์ธรรมสำคัญ สำหรับทั้งบรรพชิตและฆราวาส ในการดำรงชีวิตอยู่ในความดี หรือเป็นคุณเครื่องเกื้อหนุนความดีที่เดียว กล่าวเฉพาะในข้อ “มัตตัญญูตา” “ความพอดีและความพอประมาณในการบริโภคนั้น มิได้หมายความว่าถึงแต่เฉพาะในเรื่องของวัตถุหรือปริมาณเท่านั้น หากยังจะต้องมองลึกลงไปให้ถึงคุณค่าของสิ่งบริโภคนั้น ด้วยว่าเป็น “คุณค่าแท้” หรือ “คุณค่าเทียม” ว่าบริโภคไปเพื่ออะไร เพื่อความอยู่รอดของชีวิต หรือเพราะเหตุแห่ง “ความฟุ้งเฟ้อ” หรือแม้แต่กับของใช้สอยก็จะต้องคำนึงถึงว่า ใช้เพื่อความจำเป็นอะไร ดังที่พระภิกษุสงฆ์จะได้รับการสอนในเบื้องต้นให้ “ปฏิสังขาย” (ข้าพเจ้าพิจารณาแล้ว จึงเสพปัจจัย) โดยพิจารณาให้เห็นคุณค่าแท้ในการบริโภค เช่น เสพอาหารเพื่อหล่อเลี้ยงชีวิต เพื่อสุขภาพ ดังนี้ เป็นต้น การพิจารณาอย่างนี้ จะเป็นเหตุให้เบียดเบียนสิ่งมีชีวิต และทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ น้อยลง เป็นการมองเห็นความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างชีวิตกับธรรมชาติ ซึ่งจะก่อให้เกิดความรักและไม่ทำลายธรรมชาติอีกด้วย

ในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง อันเนื่องมาจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ให้ความสำคัญกับการพอประมาณในการบริโภคเป็นอย่างมาก และทรงแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่างของความพอประมาณ ประหยัด มัธยัสถ์ ตลอดมาข้าราชการบริพาร ผู้รับใช้ใกล้ชิดเบื้องยุคลบาทในงานด้านการพัฒนา มาเป็นเวลาหลายสิบปี ผู้หนึ่งเล่าว่า ดินสอที่ทรงใช้ในการทรงงานที่ปักไว้ในกระเป๋าลองพระองค์ด้านซ้ายนั้น จะทรงใช้จนกุดและเหลาต่อไปไม่ได้ จึงจะทิ้ง

แสดงถึงความไม่พุ่มเฟิย สُرฺรํสุรฺรํ ซึ่งพระองค์ทรงประพาสปฏิบัติมาจนตลอดพระชนม์ชีพ และทรงแนะนำให้ประชาชน โดยเฉพาะเกษตรกรให้มีชีวิตอยู่อย่างประหยัดอดออมและพอประมาณ ซึ่งสงเคราะห์เข้าได้กับหลักธรรม เรื่อง “มัตตัญญูตา” นั้นเอง^{๔๖๑} ซึ่งก็หมายความว่า มัตตัญญูตา ความรู้จักพอดีและพอประมาณในการบริโภคปัญหาว่ามีว่า ความพอดี จะมีอยู่แค่ไหน ก็ขึ้นอยู่กับความเป็นเหตุเป็นผลของแต่ละคน แต่ในกรณีของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวว่า ความพอดี “หมายถึงความพอดีที่ทำให้คุณภาพของชีวิตมาบรรจบกับความพึงพอใจ ดังข้อปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน โดยเฉพาะพระสงฆ์จะมีสูตรที่ว่า “ปฏิสฺสชา โยนิโส ปิณฑปาตํ” “เนว ทวายน น มทายน น มณฺทนาย” (มิใช่เพื่อสนุกสนาน ลุ่มหลง พุ่มเฟิย) “ยาวเทว อิมสฺส กายสฺส” แต่บริโภคเพื่อความสติดำรงอยู่

ความพอดี ที่หมายถึงคุณภาพของชีวิตมาบรรจบกับความพึงพอใจนั้น เป็นสัมพันธภาพของบุคคลต่อสถานภาพที่ตนเป็นอยู่ เป็นการใช้ปัญญาให้ทราบถึงจุดดุลยภาพว่าอยู่ตรงไหน มีปัญญาทราบว่า การบริโภคปัจจัย ๔ นั้น เป็นไปเพื่อดำรงชีวิตและดำรงธรรมชาติ โดยไม่เบียดเบียนกันหรือเพราะคุณค่าเทียม คือ ความพึงเพื่อ เหา่เหิม เป็นต้น

สำหรับองค์ธรรมเรื่อง มัตตัญญูตา นี้ จะเห็นได้ว่า สังคมไทยในปัจจุบันได้ละเลยและเห็นความสำคัญน้อยมาก นับแต่ที่ระบบเศรษฐกิจไทย เปลี่ยนแปลงการทำมาหากิน ทำเพื่อกิน เพื่ออยู่ มาสู่ระบบทำเพื่อขาย (Trade Economy) ในระบบเศรษฐกิจทุนนิยม หลังจากที่ได้มีการพัฒนาประเทศอย่างเป็นระบบ แบบแผน เมื่อ ๕ ทศวรรษที่ผ่านมา การเร่งรัดพัฒนาตามกระแสโลกาภิวัตน์นั้น ได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อ วิถีชีวิต สังคม วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมของประเทศไทยอย่างรุนแรงที่สุด ระบบเศรษฐกิจดั้งเดิม ที่เป็นการทำมาหากิน ของคนไทยซึ่งเชื่อมโยงแนบแน่นกับชุมชน ภูมิสังคม ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมต้องเปลี่ยนแปลงไปจากการพึ่งตนเองทำ เพื่อกิน เพื่ออยู่ มาเป็นระบบการค้าเสรีที่ต้องทำเพื่อแข่งขันกันขายให้ได้ผลประโยชน์มากที่สุดและเร็วที่สุด ความโลภนี้เอง ทำให้ต้องเสียดุลทางเศรษฐกิจเสียสมดุลทางธรรมชาติ พึ่งตนเองไม่ได้ และทำลายสิ่งแวดล้อมลงไปอย่างรวดเร็ว

^{๔๖๑} สุเมธ ตันติเวชกุล ดร., *ใต้เบื้องพระยุคลบาท*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๓), หน้า ๔๓.

และยิ่งไปกว่านั้น การพัฒนาที่ผ่านมาในประเทศไทยนั้น ทำให้ทอดทิ้งเกษตรกรรมและเกษตรกรรมดั้งเดิม ตลอดจนพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตคนไทย และเป็นรากฐานของวัฒนธรรมและการพัฒนาชีวิตและสังคมไทยมาช้านาน

การทำความเข้าใจอย่างถูกต้องกับคำว่า “มัตตัญญูตา” จะต้องพิจารณาไปถึงว่า ความพอประมาณ คือ ความไม่ต้องการการบริโภคที่เป็นคุณค่าเทียม หรือ แม้แต่คุณค่าแท้ ก็มีให้บริโภคมากจนเกินไป ไม่ให้น้ำหนักแก่ความต้องการประเภท เสพสิ่งปรนเปรอ แต่ “ควรจะมีความต้องการคุณภาพชีวิต” และคนที่มีความเพียงพอในการบริโภคยังต้องมีคุณภาพชีวิตที่ดีด้วย กล่าวคือแม้จะไม่มีฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย แต่มีการบริโภคที่ดี มีประโยชน์แม้จะมีราคาถูกลง รวมถึงความเป็นอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดีด้วย เช่นเดียวกับ “สันโดษ” นั่นเอง

โดยสรุป “มัตตัญญูตา” คือ การรู้จักประมาณและพอดีในการบริโภค ซึ่งเป็นหลักการสำคัญในปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ เช่นเดียวกัน ที่มุ่งเน้นให้ทุกชีวิตมีความพอดี และพอเพียงในการบริโภค เพื่อเป็นพื้นฐานของการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองโดยไม่เบียดเบียนผู้อื่น และเป็นการรักษาคุณภาพของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วย ดังจะเห็นได้จากโครงการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำรินั้น นอกจากจะเรียบง่าย ประหยัด แล้วยังมีหลักที่เรียกว่า Environmental Sound Development หรือ หลักการพัฒนาที่คำนึงถึงการไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมอีกด้วย

กล่าวแล้วในส่วนที่ว่าด้วย “มัตตัญญูตา” ว่า ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง อันเนื่องมาจากพระราชดำรินั้น นอกจากจะสอนให้ประชาชนชาวไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรในท้องถิ่นชนบท ให้มัตตัญญูตาใช้หลัก “การพึ่งตนเอง” หลัก “ความสันโดษ” และการรู้จักประมาณในการบริโภคแล้ว ยังเน้นถึงเรื่องหลักการพัฒนาที่ไม่เป็นการทำลายสภาพแวดล้อม (Environmentally Sound Development) การไม่ทำลายตนเองและผู้อื่น ซึ่งครอบคลุมอยู่ในหลัก อหิสาสัพพพานัน อันได้แก่ การไม่เบียดเบียนชีวิตทั้งปวง ซึ่งรวมอยู่ในระบบนิเวศ (Eco-System) ด้วย^{๔๖๒}

^{๔๖๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๓๐.

การไม่ทำลายและไม่เบียดเบียน การพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคลให้มุ่งสู่วิถีชีวิตที่ดีงาม ทั้งทางกายและทางจิต มีความพอดี-พอเพียง ตลอดจนการให้ความสำคัญและเคารพต่อคุณภาพของระบบนิเวศ ซึ่งเอื้อประโยชน์แก่ชีวิตมนุษย์อันเป็นหลักในพระพุทธธรรมนั้น สอดคล้องกับแนวทางของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง อันเนื่องมาจากพระราชดำริอย่างเห็นได้ชัด คุณค่าทางจริยธรรมและคุณค่าทางนามธรรมนี้ จะไม่เคยเห็นปรากฏในหลักทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก นับแต่ Adam Smith เป็นต้นมา สิ่งที่น่าจะเป็นข้อพิจารณาวิเคราะห์ สำหรับหลักการพัฒนาที่ยั่งยืนกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ที่อยู่ในแนวเดียวกันก็คือ การมุ่งเน้นที่คุณภาพชีวิตและคุณค่าของมนุษย์เป็นเบื้องต้น และการนั้นต้องเป็นไปเพื่อการทั้งตนเองและผู้อื่น เพื่อปูทางไปสู่เป้าหมายระดับสูงขึ้นไป คือ สัมปรายิกัตถะ อันเป็นประโยชน์ และคุณค่าทางจิตใจ จนถึงปรมาตถ์ คือ จุดหมายสูงสุด

ดังกล่าวแล้วในเบื้องต้น งานพัฒนาในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่เป็นรากฐานของปรัชญาและแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงนั้น จะต้องสอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่และระบบนิเวศโดย รวมของธรรมชาติ ตลอดจนสภาพทางสังคมของชุมชนนั้น ๆ ทรงระมัดระวังถึงการไม่ทำอะไรให้เป็นการทำลายหรือก่อให้เกิดความเสื่อมโทรม หรือผิดปฏิกิริยากับสภาพแวดล้อมเป็นอย่างยิ่ง ดังเช่นเรื่องของการปลูกป่านั้น ก็ทรงห้ามการปลูกป่าด้วยความไม่เข้าใจ เช่น ปอกเปลือกหน้าดิน ซึ่งมีคุณค่าออกไป และปลูกพันธุ์ไม้ซึ่งไม่เหมาะสมกับท้องถิ่นและระบบนิเวศในบริเวณนั้น นอกจากต้นไม้จะตาย โดยไม่ได้ประโยชน์อะไรแล้ว ยังเป็นการทำลายสภาพแวดล้อมอีกด้วย แนวความคิดที่ลึกซึ้งนี้ เป็นที่มาของทฤษฎี “ปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูก” ซึ่งเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไป^{๔๖๓}

นอกจากนี้ การเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวนโยบายเสรี ด้วยการเร่งรัดการผลิตและการส่งออกนั้น มีผลกระทบต่อการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ แรงงานและสภาพแวดล้อมดังได้กล่าวแล้วเป็นจำนวนมากในชนบท การปลูกพืชเชิงเดี่ยวทำให้มีการเร่งผลผลิตด้วยการใช้ปุ๋ย และสารเคมีอย่างต่อเนื่อง ทำให้โครงสร้างของทรัพยากรดินและน้ำเสื่อมโทรม และเมื่อดินเสื่อมคุณภาพใช้ทำการเพาะปลูกไม่ได้อีก

^{๔๖๓} มนูญ มุกข์ประดิษฐ์, ประทีปแห่งแผ่นดิน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สวนดู่ เซ็นจูรี, ๒๕๔๑), หน้า ๒๔.

ต่อไป ก็ถูกทิ้งร้างและมีการเปิดพื้นที่ใหม่ด้วยการบุกรุกป่าที่อุดมสมบูรณ์ เพื่อทำกินต่อไป อันเป็นการเบียดเบียน และทำลายสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของธรรมชาติอย่างรุนแรง ซึ่งตรงกันข้ามกับเกษตรกรรมในระบบเศรษฐกิจพอเพียง ที่เกษตรกรทำกินเพื่อตนเองและเพื่อขายในชุมชนนั้น กลับมีการอนุรักษ์มากและเบียดเบียนธรรมชาติน้อย เพราะผลิต “พอเพียง” ไม่โลภมาก ไม่ทำลายมาก และกิจกรรมที่ทำในระดับที่ไม่กว้างขวางใหญ่โตมากนัก กลับเป็นการหมุนเวียนให้คุณภาพสิ่งแวดล้อมดีขึ้นโดยธรรมชาติ และมีการปรับปรุงฟื้นฟูปรับตัวเองได้โดยธรรมชาติอีกด้วย การผลิตด้วยวิธีธรรมชาติ และไม่ใช้เทคโนโลยีสูงมากนักในระบบเศรษฐกิจพอเพียง จะช่วยให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้ โดยไม่ต้องกู้หนี้ยืมสินเพื่อลงทุนมากทางด้านกิจกรรมการเกษตร การผลิตและการบริโภคก็จะมีแนวทางที่ไม่เป็นการทำลายทรัพยากร และก่อให้เกิดของเสียมากเกินไป เป็นการสร้างดุลยภาพระหว่างชีวิตกับธรรมชาติ ที่จะเกื้อกูลต่อกันและอยู่ร่วมกันด้วยความศานติ

๙.๑๐ เศรษฐกิจพอเพียงกับหลัก “การไม่เบียดเบียน”

กล่าวแล้วในส่วนที่ว่าด้วย “มัตตัญญูตา” ว่า ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง อันเนื่องมาจากพระราชดำรินั้น นอกจากจะสอนให้ประชาชนชาวไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรในท้องถิ่นชนบท ให้มัตตัญญูตาใช้หลัก “การพึ่งตนเอง” หลัก “ความสันโดษ” และการรู้จักประมาณในการบริโภคแล้ว ยังเน้นถึงเรื่องหลักการพัฒนาที่ไม่เป็นการทำลายสภาพแวดล้อม (Environmentally Sound Development) การไม่ทำลายตนเองและผู้อื่น ซึ่งครอบคลุมอยู่ในหลัก **อหิสา สพฺพปาณานิ** อันได้แก่ การไม่เบียดเบียนชีวิตทั้งปวง ซึ่งรวมอยู่ในระบบนิเวศ (Eco-System) ด้วย^{๔๖๔}

การไม่ทำลายและไม่เบียดเบียน การพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคลให้มุ่งสู่วิถีชีวิตที่ดีงาม ทั้งทางกายและทางจิต มีความพอดี-พอเพียง ตลอดจนการให้ความสำคัญและเคารพต่อคุณภาพของระบบนิเวศ ซึ่งเอื้อประโยชน์แก่ชีวิตมนุษย์อันเป็นหลักในพระพุทธธรรมนั้น สอดคล้องกับแนวทางของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

^{๔๖๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๓๐.

อันเนื่องมาจากพระราชดำริอย่างเห็นได้ชัด คุณค่าทางจริยธรรมและคุณค่าทางนามธรรมนี้ จะไม่เคยเห็นปรากฏในหลักทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก นับแต่ Adam Smith เป็นต้นมา สิ่งที่น่าจะเป็นข้อพิจารณาวิเคราะห์ สำหรับหลักการพัฒนาที่ยั่งยืนกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ที่อยู่ในแนวเดียวกันก็คือ การมุ่งเน้นที่คุณภาพชีวิตและคุณค่าของมนุษย์เป็นเบื้องต้น และการนั้นต้องเป็นไปเพื่อการทั้งตนเองและผู้อื่น เพื่อมุ่งไปสู่เป้าหมายระดับสูงขึ้นไป คือ สัมปรายิกัตถะ อันเป็นประโยชน์ และคุณค่าทางจิตใจ จนถึงปรมาตม์ คือ จุดหมายสูงสุด

ดังกล่าวแล้วในเบื้องต้น งานพัฒนาในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่เป็นรากฐานของปรัชญาและแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงนั้น จะต้องสอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่และระบบนิเวศโดย รวมของธรรมชาติ ตลอดจนสภาพทางสังคมของชุมชนนั้น ๆ ทรงระมัดระวังถึงการไม่ทำอะไรให้เป็นการทำลายหรือก่อให้เกิดความเสื่อมโทรม หรือผิดปกติขึ้นกับสภาพแวดล้อมเป็นอย่างดี ดังเช่น เรื่องของการปลูกป่านั้น ก็ทรงห้ามการปลูกป่าด้วยความไม่เข้าใจ เช่น ปอกเปลือกหน้าดิน ซึ่งมีคุณค่าออกไป และปลูกพันธุ์ไม้ซึ่งไม่เหมาะสมกับท้องถิ่นและระบบนิเวศในบริเวณนั้น นอกจากต้นไม้จะตาย โดยไม่ได้ประโยชน์อะไรแล้ว ยังเป็นการทำลายสภาพแวดล้อมอีกด้วย แนวความคิดที่ลึกซึ้งนี้ เป็นที่มาของทฤษฎี “ปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูก” ซึ่งเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไป^{๖๕}

นอกไปจากนี้ การเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวนโยบายเสรี ด้วยการเร่งรัดการผลิตและการส่งออกนั้น มีผลกระทบต่อการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ แรงงาน และสภาพแวดล้อมดังกล่าวแล้วเป็นจำนวนมากในชนบท การปลูกพืชเชิงเดี่ยวทำให้มีการเร่งผลิตด้วยการใช้ปุ๋ย และสารเคมีอย่างต่อเนื่อง ทำให้โครงสร้างของทรัพยากรดินและน้ำเสื่อมโทรม และเมื่อดินเสื่อมคุณภาพใช้ทำการเพาะปลูกไม่ได้อีกต่อไป ก็ถูกทิ้งร้างและมีการเปิดพื้นที่ใหม่ด้วยการบุกรุกป่าที่อุดมสมบูรณ์ เพื่อทำกินต่อไป อันเป็นการเบียดเบียน และทำลายสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของธรรมชาติอย่างรุนแรง ซึ่งตรงกันข้ามกับเกษตรกรรมในระบบเศรษฐกิจพอเพียง ที่เกษตรกรทำกินเพื่อตนเองและเพื่อขายในชุมชนนั้น กลับมีการอนุรักษ์มากและ

^{๖๕} มนูญ มุกข์ประดิษฐ์, **ประทีปแห่งแผ่นดิน**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เทวณัติ เช่นจูรี, ๒๕๔๑), หน้า ๒๔.

เปียดเบียนธรรมชาติน้อย เพราะผลิต “พอเพียง” ไม่โลภมาก ไม่ทำลายมาก และกิจกรรมที่ทำในระดับที่ไม่กว้างขวางใหญ่โตมากนัก กลับเป็นการหมุนเวียนให้คุณภาพสิ่งแวดล้อมดีขึ้นโดยธรรมชาติ และมีการปรับฟื้นฟูปรับตัวเองได้โดยธรรมชาติอีกด้วย การผลิตด้วยวิถีธรรมชาติ และไม่ใช้เทคโนโลยีสูงมากนักในระบบเศรษฐกิจพอเพียง จะช่วยให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้ โดยไม่ต้องกู้หนี้ยืมสินเพื่อลงทุนมากทางด้านกิจกรรมการเกษตร การผลิตและการบริโภคก็จะมีแนวทางที่ไม่เป็นการทำลายทรัพยากร และก่อให้เกิดของเสียมากเกินไป เป็นการสร้างดุลยภาพระหว่างชีวิตกับธรรมชาติ ที่จะเกื้อกูลต่อกันและอยู่ร่วมกันด้วยความศานติ

๙.๑๑ ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา^{๔๖๖}

โดยที่ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ มีความเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของบุคคลและสังคมทุกระดับทั้งประเทศ มิใช่เฉพาะจะเกี่ยวข้องแต่ภาคเกษตรกรรมในชนบทเท่านั้น และโดยที่ได้ทรงยึดถือหลักพุทธธรรมเป็นแนวทางดำเนินการพัฒนามาโดยตลอด ดังนั้น แนวทางการดำรงชีวิตของประชาชนในทุกระดับชั้นที่ได้ทรงพระราชทานไว้นั้น จึงสอดคล้องกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเกือบทั้งสิ้น เริ่มจากหลักการใหญ่ของการดำรงชีพเป็นปฐม คือ การให้ปฏิบัติตนอยู่ในหลัก การเดินสายกลาง หรือหลักมัชฌิมาปฏิปทาในพระพุทธศาสนา ซึ่งหลักการนี้ได้ถูกนำมาใช้เป็นหลัก ในการพัฒนาประเทศโดยแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๙ ได้น้อมนำไปเป็นปรัชญาหลักในการกำหนดแผนพัฒนาฯ ของชาติด้วยแล้ว นอกไปจากนี้ หลักพุทธธรรมที่สำคัญเรื่องอื่น เช่น ความสันโดษ มัตตัญญูตา การพึ่งตนเอง และการไม่เบียดเบียน ก็ล้วนแล้วแต่สอดคล้องและตรงกับแนวพระราชดำริต่าง ๆ ที่ได้พระราชทานไว้ทั้งสิ้น ดังได้กล่าวมาแล้วในแต่ละหัวข้อตามลำดับ

อย่างไรก็ดี ยังมีข้อธรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง อันเนื่องมาจากพระราชดำริอยู่อีกมาก เช่น ความขยันหมั่นเพียร ความไม่โลภ การแบ่งปันและการให้ และการรู้จักสามัคคี ฯลฯ ดังนั้น ในบทย่อนี้ จะได้กล่าวรวมและ

^{๔๖๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๖๐.

วิเคราะห์ถึงหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และ โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริโดยทั่วไป ให้ครอบคลุมพอสังเขปตามลำดับหัวข้อดังต่อไปนี้

ก. ความขยันหมั่นเพียร (วิริยะ)

ความขยันหมั่นเพียร เป็นคุณสมบัติพื้นฐานที่สำคัญอย่างยิ่ง ในปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงที่ใช้กับประชาชนทั้งชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรผู้ทำเกษตร “ทฤษฎีใหม่” ซึ่งเป็นกระบวนการหนึ่งของเศรษฐกิจพอเพียง เนื่องจากต้องมีความมานะ บากบั่น หมั่นเพียร เป็นประการแรก ในการเพาะ ปลูกพืชหลายอย่างหมุนเวียนกันไปเพื่อให้พึ่งตนเองได้ และมีพอกิน ความ ขยันหมั่นเพียรนี้ เป็นกุญแจสำคัญในการที่จะนำชีวิตให้อยู่รอดและนำไปสู่อนาคตที่ดีขึ้นได้ และไม่เพียงแต่เกษตรกรที่ทำงานเกษตรกรรมเท่านั้น หากแต่ “ความเพียร” นี้ คือ สิ่งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ได้ทรงแนะนำให้พสกนิกรชาวไทยทั้งมวลน้อมนำไปปฏิบัติ ดังเช่นในพระราชนิพนธ์เรื่องพระมหาชนก เป็นต้น

ในหลักพุทธธรรม ได้กล่าวถึง “ความเพียร” ไว้หลายประการด้วยกัน แต่ที่รวมถึงหลักในการดำรงชีวิตที่จำเป็นอื่น ๆ ด้วยก็มี เช่นในหลักคำสอนเรื่องทวิภูมิมิกัตถสังวัตตนิกธรรม ๔ คือ ๑) อุฏฐานสัมปทา การถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร ๒) อารักขสัมปทา การถึงพร้อมด้วยการเก็บรักษาทรัพย์ ๓) กัลยาณมิตตตา รู้จักสมาคมคบหากับคนดี ๔) สมชีวิตา รู้จักใช้จ่ายใช้สอยเพียงพอประมาณ

ดังกล่าวแล้วในบทที่ว่าด้วย “สันโดษ” และนอกไปจากนี้ ยังมีในองค์ธรรมว่าด้วยปธาน คือ ความเพียรชอบที่เป็นสัมมาวายามะ มี ๔ อย่างคือ ๑) สังวรปธาน เพียรระวังบาปกุศลที่ยังไม่เกิดมิให้เกิด ๒) ปหานปธาน เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ๓) ภาวนาปธาน เพียรเจริญทำกุศลธรรมให้เกิดขึ้น ๔) อนุรักขนาปธาน เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อม เป็นต้น

นอกไปจากนี้ พุทธธรรม ยังได้กล่าวไว้ในส่วนหมวดธรรมที่เรียกว่า พล ๕ หมายความว่าพลังที่จะทำให้เกิดความมั่นคงปราศจากความเกียจคร้าน และความ

ประมาณในการทำกิจการงานมีดังนี้ ๑) สัทธา ความเชื่อ ๒) วิริยะ ความเพียร ๓) สติ ความระลึกได้ ๔) สมาธิ ความตั้งจิตมั่น และ ๕) ปัญญา ความรู้ทั่วชัด^{๔๖๗}

ข. ทานและการให้ (ทาน)

ทานและการให้ เป็นคุณธรรมและข้อปฏิบัติที่พึงประสงค์ในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่สำคัญยิ่ง อีกประการหนึ่ง เนื่องจากทานและการให้ตลอดจนการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกันนั้น เป็นคุณธรรมที่เคียงคู่ขนานไปกับการไม่โลภ ไม่เบียดเบียน และการไม่แข่งขันชิงดีกัน หลักของทานและการให้ปันนั้น เป็นหลักการดำรงชีวิตที่ทรงแนะนำสั่งสอนให้ประชาชนปฏิบัติอยู่เสมอ ซึ่งตรงกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอีกเช่นกัน ในเรื่องของการให้ทานนั้น ทรงปฏิบัติให้เห็นเป็นตัวอย่างทั้งในการให้อามิสทาน และ ธรรมทาน (การให้ความรู้-แนะนำสั่งสอน) ทั้งในเรื่องของปาฏิบุคลิกทาน (การให้จำเพาะกลุ่มบุคคล) และสังฆทาน (การให้แก่ส่วนรวม) ซึ่งทรงปฏิบัติมาอย่างมาตลอดพระชนม์ชีพ ดังเป็นที่ประจักษ์กันทั่วไปแล้ว

หลักของทานและการให้นี้มีอยู่ด้วยเช่นกัน ในองค์ธรรมข้อที่ว่าด้วยบุญกิริยาวัตถุ ในหมวด ๓ คือ ๑. ทานมัย การทำบุญด้วยการให้ ๒. ศีลมัย ทำบุญด้วยการรักษาศีล และ ๓. ภาวนามัย ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา และในหมวด ๑๐ คือ ๑. ทานมัย ๒. ศีลมัย ๓. ภาวนามัย ๔. อปจายนามัย (การประพุดอ่อนน้อม) ๕. เวยยาวัจมัย (ชวนชาวไร่รับใช้) ๖. ปัตติทานมัย (เฉลี่ยส่วนความดีให้ผู้อื่น) ๗. ปัตตานุโมทนามัย (ยินดีในความดีของผู้อื่น) ๘. ฐัมมัสสวนามัย (ด้วยการฟังธรรม) ๙. ฐัมมเทศนามัย (การสั่งสอนธรรม) และ ๑๐. ทิฏฐุชุกัมม (การทำความเห็นให้ตรง)

ค. ความไม่โลภและความไม่ประมาณ (อโลภะ และ อัปมาทะ)

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง อันเนื่องมาจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ นั้น เป็นที่ทราบกันดีว่า มุ่งหมายเพื่อให้ประชาชนในชาติมีความพอเพียงในการดำรงชีวิต ความพอเพียง หมายถึงความพอดีและความเป็นเหตุผล และต้อง “ไม่โลภ” เป็นอย่างมาก เศรษฐกิจพอเพียง หรือการดำเนินชีวิตอย่างมีดุลยภาพ และเป็นทางสายกลางนั้น นอกจากจะหลีกเลี่ยงเรื่องความเป็นวัตถุนิยมแล้ว ยังสอนให้ทุกคนมีภูมิคุ้มกัน กระจายความโลภและบริโภคนิยมและต้องตั้งตนอยู่ในความ ไม่ประมาณด้วย

^{๔๖๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๘๗.

องค์ธรรมในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับ “การไม่โลภ” มีอยู่ใน กุศลมูล ๓ หรือรากเหง้าของกุศลและการทำความดี คือ ๑) อโลภะ (ความไม่โลภ, ความคิดเผื่อแผ่, เจือจาน , จาคะ) ๒) อโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย และมีเมตตา) ๓) อโมหะ (ความไม่หลง, ปัญญา) ซึ่งตรงข้ามกับอกุศลมูล ๓ คือ โลภะ โทสะ โมหะ และในกรรม ๒ ซึ่งระบุถึงอกุศลกรรม และ กุศลกรรม อกุศลกรรม คือ การกระทำอันไม่ดี ไม่ฉลาด ไม่เกิดจากปัญญา คือ การกระทำที่เกิดจาก โลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้น

ในเรื่องของความไม่ประมาทหรืออับปมาทะนี้ ก็เป็นส่วนสำคัญอีกส่วนหนึ่งของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่ได้พระราชทานไว้สำหรับประชาชนทุกคน คือ ให้ล่วงรู้ถึงสถานภาพและสถาน การณ์แวดล้อมของทุกคนอยู่เสมอ จะได้ไม่ล้าไปด้วยความโลภ หรือ ความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การรู้เท่าทันสถานการณ์ มีสติและรู้ถึงความเสี่ยงภัยที่อาจจะบังเกิดมีขึ้น อันเป็นการสร้างความปลอดภัยให้กับตนเอง และความปลอดภัยให้กับสังคม เป็นตาข่ายแห่งความปลอดภัยทางสังคม (Social Safety Net) ส่วนหนึ่งด้วยการรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลง และการไม่หลงกระแสนี้ ในปรัชญาของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙ ซึ่งน้อมนำเอาปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปเป็นแนวทางนั้น ก็ได้ระบุว่า

“...ในการพัฒนาประเทศจะยึดหลัก “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญานำทางให้การพัฒนาียึดทางสายกลางอยู่บนพื้นฐานของความสมดุลพอดี และความพอประมาณ อย่างมีเหตุผล นำไปสู่สังคมที่มีคุณภาพ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง สามารถพึ่งตนเอง มีภูมิคุ้มกันและรู้เท่าทันโลก”^{๔๖๘}

ซึ่งก็เท่ากับว่า การระมัดระวังตัว และตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาทมีสติ และมีความพอดีนั่นเองในหลักของพระพุทธศาสนานั้นกล่าวถึง อับปมาทะ ว่าเป็นความไม่ประมาท หรือ ความมีสติหรือความเพียรที่มีสติ การดำเนินชีวิต โดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติและการกระทำทุกอย่าง การระมัดระวังตัว ไม่ยอมถลำลงไปในความเสื่อมรอบคอบ ดังพุทธวจนะว่า...ธรรมเอก ที่มีอุปการะมาก เพื่อการ

^{๔๖๘} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙, หน้า ๖๕.

เกิดขึ้นแห่งอารยอัษฎางคิกมรรค ก็คือ “ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท” ...เราไม่เล็งเห็นธรรมอื่น แม้สักข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้อารยอัษฎางคิกมรรคที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เจริญบริบูรณ์ เหมือนอย่างความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทนี้เลย”^{๔๖๙} ซึ่งองค์ธรรมข้อนี้ เป็นหลักสำคัญอยู่ในความไม่ประมาท ความมีสติรู้เท่าทันเหตุการณ์ในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง

ง. หลักความรู้รักสามัคคี (สามัคคีธรรม)

ความรู้รักสามัคคีและความมีเมตตา นั้น ปรากฏอยู่ในองค์ธรรมทางพระพุทธศาสนาว่าด้วยเรื่อง ทิศา ๖ ที่สอนให้มีสามัคคีธรรมดังคำสอนในเรื่องทิส ๖ สำหรับบุคคล พึงประพฤติเพื่อสามัคคีธรรม คือ ๑) ทาน การให้ปัน ๒) ปิยวาจา พูดอย่างรักกัน ๓) อตถจริยา ทำประโยชน์แก่เขา ๔) สมานัตตตา เอาตัวเข้าสมาน ๕) อวิสังวาทนตา พูดจาไม่เคลาดความจริง^{๔๗๐}

องค์ธรรมข้อนี้ สามารถเป็นหลักการยึดเหนี่ยวน้ำใจคน และประสานหมู่ชนไว้ในความสามัคคีอันเป็นหลักธรรมที่จำเป็นสำหรับคนทั่วไป และสอดคล้องกับหลักรู้รักสามัคคีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙

นอกจากนี้ ยังมีองค์ธรรมอันเกี่ยวเนื่องอื่น ๆ ที่จะสนับสนุนให้หลัก “รู้รักสามัคคี” ใน ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ดำเนินไปด้วยดีก็มีอีกอาทิ เช่น องค์ธรรมในทศพิธราชธรรม ราชสังคหวัตถุ ๔ พรหมวิหาร ๔ และหลักธรรมอื่น ๆ ที่สอนให้มีความสามัคคี พร้อมเพรียงในหมู่คณะ เช่น หลักฉฬภิวปธานิยธรรม ๗ ประการ เป็นต้น

ตามที่ได้วิเคราะห์ เทียบเคียงปรัชญาและแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง อันเนื่องมาจากพระราชดำริกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาโดยลำดับ โดยได้กล่าวถึงทั้งองค์รวมในหลักพุทธธรรม และแยกอธิบายในแต่ละส่วนของข้อธรรมหลักในแต่ละหัวข้อสำคัญ ตลอดจนหลักธรรมโดยทั่วไปว่า มีความสัมพันธ์และสอดคล้องต้องกันอย่างไร โดยผู้วิเคราะห์ได้พยายามชี้ให้เห็นว่า ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนั้นได้นำเอาหลักพุทธธรรมในเรื่อง “มัชฌิมาปฏิปทา” หรือ การเดินสายกลางมาเป็นหลักพื้นฐาน โดยมุ่งเน้นให้ประชาชนในชาติ ดำรงอยู่ในความพอเพียงทั้งในการบริโภค

^{๔๖๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๕๘.

^{๔๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓๕.

และการดำเนินชีวิต อีกทั้งยังมีความซื่อสัตย์มีความอดทน ขยันหมั่นเพียร มีความเป็นอิสระ และมีความมั่นคงในจิตใจ ไม่ตกไปสู่กระแสวัตถุนิยม และบริโภคนิยมได้ โดยง่าย ให้ลด ละ เลิก ความโลภและการเบียดเบียน ให้รู้จักมัธยัสถ์ อดออม ไม่เอารัด เอาเปรียบรู้จักเมตตาและการให้ ตลอดจนให้ประสานประโยชน์ระหว่างตนกับผู้อื่นและสังคม ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม โดยไม่เป็นการทำลายอีกด้วย หลักการเหล่านี้มีปรากฏอยู่ในพุทธธรรมในพระพุทธศาสนา อันเป็นรากฐานของวัฒนธรรม และสังคมไทยมานานนับเป็นพันปีทั้งสิ้น

บทสรุป

เศรษฐกิจพอเพียงในความหมายของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ นั้น มีความหมายว่า ความพอประมาณ ซื่อตรง ไม่โลภ และไม่เบียดเบียนผู้อื่นนั้น ซึ่งตรงกันข้ามกับ “ตรรกะ” ของเศรษฐศาสตร์ตะวันตกที่มุ่งเน้น “การได้” มากกว่า “การให้” ซึ่งครั้งหนึ่ง ทรงมีรับสั่งว่าการ “ขาดทุน” คือ “กำไร” นักเศรษฐศาสตร์ทั่วไป คงไม่เห็นด้วยและยอมรับไม่ได้ ซึ่งนั่นก็ย่อมหมายความว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” มีหลักและปรัชญาที่แตกต่างไปจากของโลกตะวันตกนั้น คือการเป็นเศรษฐกิจที่มีจริยธรรมกำกับ มีความเป็น “มัชฌิมาปฏิปทา” ซึ่งโดยความเป็นจริงแล้ว ก็คือ หลักธรรมสำคัญแห่งพระพุทธศาสนา และเป็นหลักแห่งการดำรงอยู่ของชีวิตทั้งของฆราวาสและคฤหัสถ์ใน “พรหมจรรย์” แห่งพระพุทธศาสนาที่พุทธศาสนิกชนชาวไทยทั่วประเทศ ซึ่งถูกบ่มเพาะมานานพร้อมกับการเป็นชาติไทย จะเห็นได้ว่า ในหลักแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนั้น เป็นหลักการปฏิบัติที่นำไปสู่ความพออยู่พอกิน พอเพียง พอประมาณ มีภูมิคุ้มกัน ซึ่งแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนี้ มีความเชื่อมโยงเข้าสู่หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาอยู่ด้วยกันหลายองค์ธรรม ซึ่งในบทความนี้ได้นำหลักธรรมที่สำคัญมาแสดงให้เห็นได้แก่หลักมัชฌิมาปฏิปทา เป็นการใช้จ่ายอย่างพอดี พอเพียงดำเนินในทางสายกลาง

หลักการพึ่งพาตนเองเป็นส่วนสำคัญที่ทำงาน การดำเนินชีวิตตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ดำเนินการไปได้อย่างเป็นระบบ โดยไม่ต้องอาศัยคนอื่นเป็นหลักใหญ่ หลักสันโดษ เป็นหลักธรรมที่นำไปสู่คนที่ปฏิบัติรู้จักความพอเพียงของแต่ละคนตามความเป็นจริงของชีวิตของตนเอง หลักมัตตัญญูตา เป็นหลักธรรมที่มีความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงอย่างยิ่ง ซึ่งเป็นเครื่องบอกให้รู้

ถึงความพอประมาณของตนเอง ไม่ฟุ้งเฟ้อ ไม่สุรุ่ยสุร่ายเกินตัว หลักการไม่เบียดเบียน เป็นหลักการที่ไม่ทำให้บุคคลที่ดำเนินชีวิตตามแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ไม่ต้องไปเบียดเบียนใครให้เกิดความเดือดร้อน ยังรวมไปถึงหลักธรรมอื่น ๆ ที่สามารถมาใช้ร่วมไม่ว่าจะเป็นการให้ทาน แบ่งปันให้แก่คนรอบข้าง ความไม่โลภ ไม่อยากได้สิ่งของของคนอื่น และความสามัคคี ที่จะนำพาสังคมแห่งปรัชญาเศรษฐกิจ

แบบฝึกหัดท้ายบท

๑. หลักพระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาครอบครัวสู่ความยั่งยืน เป็นอย่างไร โปรดอธิบายพร้อมยกตัวอย่างพอเข้าใจ
๒. หลักพระพุทธศาสนาเพื่อการค้าหรือเชิงพาณิชย์ โดยยึดหลักการ “ทฤษฎีใหม่” ๓ ขั้น เป็นอย่างไร โปรดอธิบายพร้อมยกตัวอย่าง มาพอเข้าใจ
๓. หลักพระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาสังคมสู่ความยั่งยืน เป็นอย่างไร อธิบายมาพอเข้าใจ
๔. หลักพระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาจิตใจสู่ความยั่งยืน เป็นอย่างไร อธิบายมาพอเข้าใจ
๕. การพัฒนาแบบยั่งยืน หมายความว่าอย่างไรและการพัฒนาแบบยั่งยืนเชิงพุทธควรมีลักษณะอย่างไร
๖. สังคมไทยในปัจจุบัน มีแนวทางพัฒนาเป็นอย่างไร และเราสามารถนำหลักธรรมใดในพระพุทธศาสนามาใช้เพื่อให้เกิดการพัฒนาแบบยั่งยืน อธิบาย
๗. สังคมปัจจุบันมีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี แต่ผู้คนยังเห็นแก่ตัวมากขึ้น เพราะสาเหตุใด
๘. ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ มีวิธีการไขปัญหาวิกฤตทางเศรษฐกิจของประเทศไทยอย่างไร อธิบาย
๙. เศรษฐกิจพอเพียงกับหลักธรรมเรื่อง “มัตตัญญูตา” มีความหมายว่าอย่างไร
๑๐. หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงยึดทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ในการดำรงชีวิตได้อย่างไร อธิบาย

เอกสารอ้างอิง

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอนว่า
ด้วยพระสูตร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่ง
ประเทศไทย, ๒๕๕๐.

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. ๘๐ พรรษาเทิดไท้องค์ราชัน.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์ การเกษตรแห่งประเทศไทย,
๒๕๕๐.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. ทฤษฎีใหม่มิติที่ยิ่งใหญ่ทางความคิด. กรุงเทพมหานคร :
สถาบันนโยบายศึกษา, ๒๕๔๑.

ณรงค์ โชควัฒนา. ลัทธิปัจเจกชนนิยม : คนไทยจะรับหรือปฏิเสธ. มติชน วันที่ ๑๕
ตุลาคม ๒๕๔๗, กรุงเทพมหานคร.

นพพร จันทนาชู. เศรษฐกิจสร้างสรรค์ : ความหมาย แนวคิด และโอกาสสำหรับ
ประเทศไทย. วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๕.

ปริญญ์ พิบูลศรรุช. วิฤต ๒๕๔๐ กับความเป็นมาของเศรษฐกิจพอเพียง. ใน ธีรยุทธ
พงศ์ ทองภักดี (บรรณาธิการ). ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับสังคมไทย.
กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ศึกษาเศรษฐกิจพอเพียงสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหาร
ศาสตร์, ๒๕๕๒.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). การพัฒนาที่ยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
โกมลคีมทอง พิมพ์ครั้งที่ ๙, ๒๕๔๖.

..... . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพมหานคร : บ.เอส
อาร์พริ้นติ้งแมสโปรดักจำกัด, ๒๕๔๖.

..... . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
สื่อตะวัน, ๒๕๔๕.

..... . พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬา
ลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____ . **ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙.

พระอาจารย์ชา สุภทฺโท. **นอกเหตุเหนือผล**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๑.

พระบรมราชาวาท ๑๖๘ องค์ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช. จัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติ เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๒.

มนูญ มุกข์ประดิษฐ์. **ประทีปแห่งแผ่นดิน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เทวนตี เซ็นจูรี, ๒๕๓๖.

_____ . แนวคิด **“ทฤษฎีใหม่และเศรษฐกิจพอเพียง”**. มติชน (มติชนบท). กรุงเทพมหานคร : ฉบับที่ ๒๐๔ ปีที่ ๑๑, ๒๕๔๑.

ศาสตราจารย์ระวี ภาวิไล. **อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่**, พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พุทธธรรม, ๒๕๔๘.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙**, ๒๕๔๔.

สุเมธ ตันติเวชกุล ดร. **ใต้เบื้องพระยุคลบาท**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน. ๒๕๔๓.

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. **แนวคิดและ ทฤษฎีการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี จำกัด, ๒๕๔๑.

อภิชัย พันธเสน. **“พุทธเศรษฐศาสตร์”**. ในการสัมมนาทางวิชาการโครงการปราชญ์เพื่อแผ่นดินครั้งที่ ๒ เรื่องฐานปัญญาไทยในโลกสากล จัดโดยราชบัณฑิตยสถาน กระทรวงศึกษาธิการ และศูนย์มนุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๓.

World Commission on Environment and Development (WCED). **Our Common Future**. Oxford and New York : Oxford University Press,1987.

เว็บไซต์

รศรินทร์ เกรย์, ปังปอนด์ รักอานวยกิจ, ศิรินันท์ กิตติสุขสถิต. **ความสุขบนความพอเพียง : ความมั่นคงบนบันปลายชีวิต** [ออนไลน์]. <http://www.ipsr.mahidol.ac.th/> .สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๖ ธ.ค. ๒๕๖๐.

บทที่

๑๐

หลักพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมไทย

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ ๑๐

แนวคิด

พุทธศาสนามีความเหมาะสมกับการพัฒนาสังคมไทยเป็นอย่างยิ่ง เพราะหลักพุทธธรรมเป็นการสร้างคนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี ทำให้คนในสังคมดำเนินชีวิตบนฐานแห่งความจริง รู้จักพึ่งพาตนเอง ขยัน ประหยัด เรียบง่าย ใฝ่สันติ มีศีลธรรม เผื่อแผ่ความรัก และปราศจากความเห็นแก่ตัว ดังนั้น ในการแก้ปัญหาด้านศีลธรรมของประชาชนชาวชนบท จึงจำเป็นต้องมีการนำหลักพุทธศาสนา ซึ่งมีหลักการและแนวทางแห่งการพัฒนาอย่างเหมาะสม เข้าไปเผยแพร่ฟื้นฟูให้แก่ประชาชนชาวชนบท เพื่อให้สังคมชนบท สามารถประสานการพัฒนาทางด้านวัตถุและจิตใจให้สอดคล้องกลมกลืนกัน เพื่อเป้าหมายแห่งความพ้นทุกข์ได้อย่างหมดจด ทั้งนี้ ต้องเน้นว่า การที่จะมีการพัฒนาทางด้านจิตใจ มิได้หมายความว่า จะต้องเลิกละการพัฒนาทางด้านวัตถุและสังคม ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปด้วย เพื่อที่จะให้การพัฒนาทางใจนั้น ไม่ขัดแย้งกับการพัฒนาด้านวัตถุและสังคม ทั้งกลับเป็นเครื่องหนุนให้มีการพัฒนาในแนวทางที่เหมาะสม มาประสานกลมกลืนกันได้อย่างเหมาะสม ในยามที่ประเทศไทยเกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจ พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการแก้ไขปัญหาของประชาชนให้อยู่อย่างสงบสุข ที่เป็นเช่นนี้ เพราะว่าประเทศไทย มีพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมที่ดี คือ มี “ทุนทางสังคม” ได้แก่ มีฐานทางเศรษฐกิจที่มั่นคง โดยเฉพาะการเกษตรฐานทางทรัพยากรธรรมชาติที่มั่นคง

ขอขยายเนื้อหาประจำบทที่ ๑๐

- หลักพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมไทย
- ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในการพัฒนาสังคมไทย

๓. พระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมและความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับสังคมไทย
๔. พระพุทธศาสนากับการพัฒนาชนบท

วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม

๑. ผู้ศึกษาสามารถบอกความหมาย พร้อมทั้งอธิบายหลักพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมไทยได้อย่างถูกต้อง
๒. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมและความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับสังคมไทยได้อย่างถูกต้อง
๓. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายความสำคัญของพระพุทธศาสนาในการพัฒนาสังคมไทยได้อย่างถูกต้อง
๔. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายความสำคัญของพระพุทธศาสนากับการพัฒนาชนบทได้อย่างถูกต้อง

วิธีสอนและกิจกรรมการสอนประจำบทที่ ๑๐

วิธีสอน :

๑. การประเมินความรู้เดิม
๒. ฟังบรรยาย อภิปราย และการแสดงความคิดเห็น
๓. การให้ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

กิจกรรมการเรียนรู้การสอน :

๑. การประเมินความรู้เดิม

ให้ผู้ศึกษาแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องหลักพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมไทย

๒. การฟังบรรยายและอภิปราย

อาจารย์บรรยายประกอบพาวเวอร์พอยต์ (power point) เรื่องความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับหลักพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมไทย มีจุดประสงค์หลักคือการกระตุ้นให้ผู้ศึกษาเกิดความสงสัย และอยากแสวงหาความรู้ต่อยอด โดยเปิด

โอกาสให้ผู้ศึกษาอภิปรายแสดงความคิดเห็นสนับสนุนความรู้เดิมของตนก่อนที่จะมีการสรุปรวบยอดเป็นองค์ความรู้ต่อไป

๓. การให้ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

ให้ผู้ศึกษาจัดกลุ่มเป็น ๓ กลุ่ม เพื่อรับผิดชอบทำแบบฝึกหัดท้ายบท กลุ่มละข้อ ๑๐ ข้อทั้งแบบอัตนัยและปรนัย เสร็จแล้วให้แต่ละกลุ่มนำเสนอ โดยกลุ่มอื่นต้องแสดงความคิดเห็นหรือตั้งคำถามต่อกลุ่มที่นำเสนอในลักษณะข้อแลกเปลี่ยน ปลายเปิด เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยก็ได้ แต่ต้องไม่ซ้ำกับคำตอบนั้น ๆ

สื่อการเรียนการสอน

๑. พาวเวอร์พอยต์ประกอบการสอนเรื่องหลักพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมไทย ตอน พระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมไทย ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม และพระพุทธศาสนากับพัฒนาชนบท เป็นต้น

๒. วิดีทัศน์สารคดี เรื่องความเป็นมาของหลักพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมไทย

๓. เอกสารคำสอน รายวิชาพระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน

การวัดผลและการประเมินผล

๑. ประเมินจากพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการเข้าชั้นเรียน และทำกิจกรรม

๒. ประเมินความรู้หลังการเรียนเทียบกับความรู้เดิมของผู้ศึกษา

๓. ประเมินจากการร่วมแสดงความคิดเห็น

๔. ประเมินจากการทำแบบฝึกหัดท้ายบท

๑๐.๑ ความนำ

พุทธศาสนามีความเหมาะสมกับการพัฒนาสังคมไทยเป็นอย่างยิ่ง เพราะหลักพุทธธรรมเป็นการสร้างคนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี ทำให้คนในสังคมดำเนินชีวิตบนฐานแห่งความจริง รู้จักพึ่งพาตนเอง ขยัน ประหยัด เรียบง่าย ใฝ่สันติ มีศีลธรรม เผื่อแผ่ความรัก และปราศจากความเห็นแก่ตัว ดังนั้น ในการแก้ปัญหาด้านศีลธรรมของประชาชนชาวชนบท จึงจำเป็นต้องมีการนำหลักพุทธศาสนา ซึ่งมีหลักการและแนวทางแห่งการพัฒนาอย่างเหมาะสม เข้าไปเผยแพร่ฟื้นฟูให้แก่ประชาชนชาวชนบท เพื่อให้สังคมชนบท สามารถประสานการพัฒนาทางด้านวัตถุและจิตใจให้สอดคล้องกลมกลืนกัน เพื่อเป้าหมายแห่งความพ้นทุกข์ได้อย่างหมดจด ทั้งนี้ ต้องเน้นว่า การที่จะมีการพัฒนาทางด้านจิตใจ มิได้หมายความว่า จะต้องเลิกละการพัฒนาทางด้านวัตถุและสังคม ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปด้วย เพื่อที่จะให้การพัฒนาทางใจนั้น ไม่ขัดแย้งกับการพัฒนาด้านวัตถุและสังคม

ทั้งกลับเป็นเครื่องหนุนให้มีการพัฒนาในแนวทางที่เหมาะสม มาประสานกลมกลืนกันได้อย่างเหมาะสม ในยามที่ประเทศไทยเกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจ พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการแก้ไขปัญหาของประชาชนให้อยู่อย่างสงบสุขที่เป็นเช่นนี้ เพราะว่าประเทศไทย มีพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมที่ดี คือ มี “ทุนทางสังคม” ได้แก่ มีฐานทางเศรษฐกิจที่มั่นคง โดยเฉพาะการเกษตรฐานทางทรัพยากรธรรมชาติที่มั่นคง

๑๐.๒ หลักพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมไทย

พระพุทธศาสนาถือว่า เป็นศาสนาที่มีอิทธิพลต่อการสรรค์สร้างสังคมและวัฒนธรรมไทย ขึ้นมาเพื่อให้มีเอกลักษณ์ (Identity) เป็นของเฉพาะตนที่พระพุทธศาสนา ได้เข้ามาตั้งมั่นในดินแดนสุวรรณภูมิ เป็นระยะเวลาอันยาวนาน นับตั้งแต่สมัยของพระโสณะและพระอุตตระ พระธรรมทูตสายแรกที่ได้เดินทางมาเผยแผ่หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาให้แก่ชาวไทยในสมัยนั้น ได้รับเอากรอบแนวคิดและหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา นำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน และได้ปลูกฝังแนวคิดดังกล่าวให้ชนรุ่นหลังมาเป็นลำดับ จะพบว่า ดินแดนใดที่พระพุทธศาสนาแผ่เข้าไปถึงดินแดนนั้น ก็จะมีประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวเนื่องกับ

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นมา และผู้คนที่นับถือพระพุทธศาสนาในดินแดนนั้น ๆ ก็จะยึดมั่นในคำสอนของพระพุทธศาสนาสืบต่อกันเรื่อยมา เมื่อหันกลับไปมองสภาพความเป็นจริงของพระพุทธศาสนาในอดีตนั้น จะพบว่า ชาวไทยนั้น เป็นผู้ที่นับถือพุทธศาสนาอย่างมั่นคง และรักษาพระพุทธศาสนาไว้เป็นมรดกให้แก่ลูกหลาน ดังเช่น พอขุนรามคำแหงมหาราช ตัดสินพระทัยที่จะยกให้พระพุทธศาสนาแบบเถรวาทเป็นศาสนาหลักในอาณาจักรสุโขทัย พระองค์ทรงนิมนตพระเถระชาวปักษีไคมา เป็นอาจารย์สอนหนังสือ และอบรมศีลธรรมแก่ประชาชน^{๔๗๑} ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นประเพณีปฏิบัติสืบทอดกันมา

ในขณะที่ศาสนา หมายถึงคำสอนหรือระบบความเชื่อที่มีนักบวชเป็นพระภิกษุ สามเณร ผู้สอนศาสนา มีองค์การ เช่น วัดโบสถ์ สุเหร่า มีศาสนธรรม เช่น พระธรรม คัมภีร์ไบเบิล คัมภีร์อัลกุรอาน และมีศาสนิกชนผู้นับถือศาสนานั้น ๆ ตามนัยนี้ ในสังคมชนบทไทยก็จะมีศาสนา พุทธ คริสต์ อิสลาม พราหมณ์-ฮินดู ซิกข์ เป็นต้น นอกจากนั้น ถือเป็นความเชื่อ เช่น ความเชื่อเรื่องผี อาทิ ผีบ้าน ผีเรือน ผีป่า ผีประจำหมู่บ้าน ผีประจำตระกูล ผีกระสือ ผีปอบ การทรงเจ้าเข้าผี เจ้าพ่อ เจ้าแม่ รุกขเทวดาประจำต้นไม้ แม่โพสพประจำนาข้าว ความเชื่อเหล่านี้ไม่ใช่ศาสนา ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของศาสนาแต่ก็มีอยู่ทั่วไปในสังคมไทย โดยเฉพาะในสังคมชนบทมีอยู่ทุกภาคไม่ว่าจะเป็นภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคใต้ หรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ความรู้ในเรื่องนี้ยังไม่เป็นระบบ จึงยังไม่อาจชี้เฉพาะและกล่าวโดยละเอียดได้

ในส่วนที่เป็นตัวศาสนา สังคมไทยมี ๓ ศาสนา คือ (๑) ศาสนาพุทธ (๒) ศาสนาอิสลาม (๓) ศาสนาคริสต์ นอกนั้น มีศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และศาสนาซิกข์ ซึ่งมีจำนวนผู้นับถือไม่มาก ศาสนาพุทธมีผู้นับถือกระจายทั่วไป ศาสนาอิสลามมีหลักแหล่งใหญ่อยู่แถบ ๔ จังหวัดภาคใต้ เช่น สตูล ยะลา นราธิวาส และปัตตานี ส่วนคริสต์อยู่ในกรุงเทพฯ เขตเมืองใหญ่บางแห่งและส่วนภูมิภาค

ส่วนในที่เกี่ยวข้องกับระดับความเชื่อในศาสนา และความเชื่อผีสารเทวดานั้น อาจกล่าวได้ทั่วไป แต่ชาวชนบท มีความเชื่อในศาสนาแบบเชื่อถือตามกันมา ศาสนาในทัศนะของชาวบ้าน เป็นการปฏิบัติงานพิธีกรรม มีความรู้เพียงกว้าง ๆ ว่า การนับ

^{๔๗๑} กรมศิลปากร, **จารึกสุโขทัย**, กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปีลายเสือไทย พุทธศักราช ๒๕๒๖, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๒๗), หน้า ๒๔.

ถือศาสนาเป็นของดี การมีศาสนาเป็นสัญลักษณ์ของคนดี การปฏิบัติตามหลักธรรมของศาสนาเป็นการกระทำดี ให้ผลดีชาตินี้และชาติหน้า โดยไม่รู้เหตุผลมากกว่าเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น

ประการหนึ่ง ชาวชนบทถือว่า ศาสนาเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวันของเขา ศาสนากับชีวิตของเขาดำเนินไปด้วยกัน

ประการที่สอง ชาวชนบทไม่ได้แยกหรือแยกไม่ออกจาก อะไรคือศาสนา อะไรคือความเชื่อ ศาสนาและความเชื่อถือแบบเดียวกันในทัศนะของชาวชนบท ดังนั้น ศาสนากับเวทย์มนต์คาถา ศาสนากับการบิ๊หวัย ศาสนากับเครื่องรางของขลัง จึงไปด้วยกันได้

บุคคลในศาสนาที่เกี่ยวข้องกับศาสนาหลายด้าน หลายแบบนับตั้งแต่ ศาสนิกชน พระและนักบวช คณะกรรมการวัดและเด็กวัดเป็นผู้ดูแลศาสนสถาน บุคคลในศาสนาอาจเป็นปัจเจกชนแต่ละคน หรือเป็นกลุ่ม เป็นคณะ เช่น วัด คือ คณะสงฆ์ คณะนักบวชของโบสถ์ คณะกรรมการวัด สมาคมสโมสร์ ทางศาสนา เช่น สมาคมชาวพุทธ สมาคมยุวพุทธ สโมสร์พุทธศาสน์^{๔๗๒} เป็นต้น

๑๐.๓ พระพุทธศาสนากับสังคมไทย

ศาสนาอย่างที่เราเข้าใจกันโดยทั่วไป เป็นผลอย่างหนึ่งแห่งความพยายามของมนุษย์ ที่จะแก้ไขปัญหาชีวิตบางอย่างของตน ซึ่งมีทั้งปัญหาเฉพาะบุคคลและปัญหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ที่เรียกว่า **ปัญหาทางสังคม** ในเมื่อศาสนาเกิดจากความพยายามของมนุษย์ จึงทำให้มนุษย์และศาสนามีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น โดยเฉพาะในทางสังคมในฐานะที่ศาสนา เป็นสถาบันหลักทางสังคมอย่างหนึ่ง ศาสนาจะมีความสำคัญได้รับการยอมรับนับถือจากหมู่มนุษย์เพียงไร ก็ขึ้นอยู่กับว่า ศาสนานั้น ยังมีประโยชน์ช่วยสนองความต้องการของมนุษย์ในการแก้ไขปัญหของพวกเขาได้เพียงใด และมนุษย์ยังมองเห็นความจำเป็น

^{๔๗๒} เอกสารการสอนชุดวิชา “การพัฒนาชนบท”, หน่วยที่ ๑-๗, (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๖), หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

ของศาสนาอยู่เพียงใด ข้อนี้ หมายความว่า การดำรงอยู่เจริญขึ้น เสื่อมลงหรือสิ้นไป ของศาสนาขึ้นอยู่กับประโยชน์ที่มีต่อสังคมเป็นสำคัญ

ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับศาสนา หรือระหว่างสังคมกับ ศาสนาเป็นรูปแบบของความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างหน้าที่ ซึ่งแต่ละองค์ประกอบหรือ แต่ละสถาบันที่ประกอบกันขึ้นเป็นโครงสร้างสังคม จะต้องกระทำหน้าที่ของตนทั้งใน สภาวะที่พึงกระทำไปตามปกติวิสัย และในสภาวะที่ต้องยืดหยุ่นหรือปรับตัวให้ สอดคล้องกับสภาพความเป็นเปลี่ยนแปลง ที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอก โครงสร้างสังคม เพื่อการรักษาสังคมโดยส่วนรวมให้คงอยู่ได้ และเป็นเพื่อการปรับ ระเบียบสังคมให้มั่นคงถาวรและให้มีการพัฒนา

พระพุทธศาสนา ก็อยู่ในฐานะสถาบันหนึ่งในสังคมไทย และมีความ เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนไทยและความมั่นคงของสังคมไทยอย่างแนบแน่น พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันทางสังคมที่มีความหมายและเป็นสัญลักษณ์แห่งความ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชาติ เป็นที่มาและถ่ายทอดวัฒนธรรมและ ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติ ซึ่งกล่าวโดยสรุปถึงบทบาทหน้าที่ของพุทธศาสนา ต่อสังคมไทยได้ ดังนี้

๑. พระพุทธศาสนา ทำหน้าที่เป็นพลังที่สร้างสรรค์บูรณาการของสังคม เป็นสถาบันที่ถ่ายทอดและปลูกฝังวัฒนธรรมและจริยธรรมทางสังคม ก่อให้เกิด ความรู้สึกเป็นอันหนึ่งเดียวกันทางวัฒนธรรมและความรู้สึกของความเป็นชาติ

๒. พระพุทธศาสนา ที่อิทธิพลต่อทัศนคติค่านิยม และมีบทบาทสำคัญใน การกำหนดแนวทางความสัมพันธ์ และการกระทำต่อกันระหว่างสมาชิกในสังคม ตลอดจนทำหน้าที่เป็นกลไก คอยควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมอีกด้วย

ชาวพุทธยึดถือพระรัตนตรัย เป็นที่พึ่งในการดำรงชีวิตและพัฒนาชีวิต ใน ประเทศไทยประชาชนมากกว่าร้อยละ ๙๕ นับถือพระพุทธศาสนา เป็นเวลากว่า ๒,๐๐๐ ปี มาแล้วที่พระพุทธศาสนาได้เข้ามาผสมกลมกลืนกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ของคนไทย จนแยกกันไม่ออก ความเจริญและความเสื่อมของพระพุทธศาสนา ย่อม มีผลกระทบต่อคนไทยและสังคมไทย ตลอดระยะเวลาอันยาวนาน กว่า ๒,๐๐๐ ปี ที่ ศาสนาพุทธเข้ามาสู่ประเทศไทย หากเรามองย้อนไปในอดีต จะเห็นว่า พระสงฆ์ ประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีของคนในสังคม สอนทั้งศีลธรรมจรรยาและวิชาชีพ ๑๐ หมู่ และพัฒนาคณะในสังคมทั้งจิตวิญญาณ ร่างกาย อารมณ์ สังคม ความรู้สึก และ

สติปัญญา สร้างถนนหนทาง สร้างสาธารณประโยชน์ นำสิ่งที่ดีสู่ชีวิตและสังคมอย่างไม่มีวันเสื่อมคลาย คนจะดีจะเลวหรือจะอะไรก็ตาม พระสงฆ์ก็อนุเคราะห์ด้วยเมตตาธรรมเสมอ

พระสงฆ์ได้ดำรงอยู่ในฐานะเป็นผู้นำของสังคมไทยในหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในด้านสติปัญญาและการพัฒนา และก็เพราะพระสงฆ์เป็นผู้นำในทางสติปัญญา พระสงฆ์ จึงได้เป็นครูของประชาชนและการพัฒนาในหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะการพัฒนาในชนบท ก็มักเกิดจากความริเริ่มของพระสงฆ์ หรือมีบทบาท พระสงฆ์เป็นผู้นำของชุมชนในการพัฒนาชนบท ซึ่งมีตัวอย่างให้เราเห็นได้มากมาย ยิ่งมองย้อนไปไกลเท่าใด ก็ยิ่งเห็นความเป็นผู้นำสังคมของพระสงฆ์มากขึ้นเท่านั้น แต่บทบาทของพระสงฆ์ดังกล่าวนี้ได้ค่อย ๆ ลดลงไปตามสัดส่วนของความเจริญขึ้นของสังคมโลก กระทั่งปัจจุบันนี้ คนโดยทั่วไปมักจะเห็นว่า พระสงฆ์ไม่มีความจำเป็นอะไรต่อการพัฒนาชีวิต และสังคมของประชาชนแล้ว เพราะวิทยาการทางโลกเจริญก้าวหน้าไปไกลเกินกว่าที่พระสงฆ์จะเข้าไปมีบทบาทอะไรได้ในการพัฒนา ดังกล่าวนั้น ถึงกับมีบางคนกล่าวไว้ว่าไม่ใช่เรื่องของสงฆ์ แต่ในความเป็นจริงนั้น ในปัจจุบันนี้ พระสงฆ์ท่านก็ยังคงมีบทบาทและสำคัญอย่างยิ่งในสังคมไทย สำหรับผู้ที่สนใจสังเกตศึกษา ก็คงจะยอมรับในความจริงข้อนี้

เพราะฉะนั้น การที่องค์กรต่าง ๆ ทั้งที่เป็นของรัฐและของเอกชน ได้จัดให้พระสงฆ์ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบท ดังที่ได้ดำเนินมาแล้วและจักดำเนินต่อไปนั้น จึงไม่ใช่เรื่องแปลกใหม่ แต่เท่ากับเป็นการส่งเสริมให้พระสงฆ์ ได้มีโอกาสที่จะปฏิบัติหน้าที่ในบทบาทเดิมของตนได้สะดวก และมีประสิทธิภาพมากขึ้นอีกครั้งหนึ่ง และในฝ่ายพระสงฆ์นั้น ก็เท่ากับได้มีสิ่งกระตุ้นเตือนให้รำลึกถึงบทบาทเดิมของตนที่เคยมีมาในอดีต คือ ความเป็นผู้นำในทางสติปัญญา และการพัฒนาชีวิตของสังคม ซึ่งกล่าวได้ว่า เป็นกิจที่พึงกระทำอันหนึ่งของพระสงฆ์ต่อสังคม

๑๐.๔ ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับสังคมไทย

คำว่า “พัฒนา” ตามความหมายของพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ หมายถึง “ทำให้เจริญ” ดังนั้น การพัฒนา ก็คือการทำให้เจริญก้าวหน้า เช่น การพัฒนาชุมชนการพัฒนาประเทศ หมายถึง การทำสิ่งเหล่านั้น ให้ดีขึ้นเจริญขึ้นสนองความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่ให้ได้ดียิ่งขึ้น การพัฒนาเป็น

กระบวนการของการเคลื่อนไหวจากสภาพที่ไม่น่าพอใจ ไปสู่สภาพที่น่าพอใจการพัฒนา เป็นกระบวนการที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่หยุดนิ่ง และมีความสัมพันธ์โดยตรงกับความเปลี่ยนแปลงการพัฒนา เป็นกระบวนการของการเปลี่ยนแปลง ที่มีการวางแผนไว้แล้ว คือ การทำให้ลักษณะเดิมเปลี่ยนไปโดยมุ่งหมายว่า ลักษณะใหม่ที่เข้ามาแทนที่นั้น จะดีกว่าลักษณะเก่าหรือสภาพเก่า แต่โดยธรรมชาติแล้วการเปลี่ยนแปลง ย่อมเกิดปัญหาในตัวเองเพียงแต่ว่าจะมีปัญหามากหรือปัญหาน้อย การพัฒนาสามารถตีความหมายได้ ๒ นัย^{๔๗๓} คือ

๑. การพัฒนาในความเข้าใจแบบสมัยใหม่ หมายถึง การทำให้เจริญในด้านวัตถุรูปแบบและในเชิงปริมาณ เช่น ถนน บ้าน ดัชนีชี้วัดทางเศรษฐกิจ เป็นต้น

๒. การพัฒนาในแง่ของพุทธศาสนา หมายถึง การพัฒนาคนทั้งในด้านร่างกายและจิตใจ โดยเน้นในด้านคุณภาพชีวิตและหลักของความถูกต้องพอดี ซึ่งให้ผลประโยชน์สูงสุดความกลมกลืน และความเกื้อกูลแก่สรรพชีวิต โดยไม่เบียดเบียนทำลายธรรมชาติและสภาพแวดล้อม

โดยเฉพาะคำว่า **การพัฒนา** ที่ใช้ในภาษาอังกฤษว่า **Development** นำมาใช้เป็นคำเฉพาะและใช้ประกอบคำอื่นก็ได้ เช่น การพัฒนาประเทศ การพัฒนาชนบท การพัฒนาเมือง และการพัฒนาข้าราชการ เป็นต้น การพัฒนาจึงถูกนำไปใช้กันโดยทั่วไป และมีความหมายแตกต่างกันออกไป ดังกล่าวแล้ว เกี่ยวกับความหมายของการพัฒนานั้น ได้มีผู้ให้ความหมายไว้หลายความหมายทั้งความหมายที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกัน ซึ่งอาจจำแนกออกได้เป็น ๑๐ ลักษณะ คือ

๑. ความหมายจากรูปศัพท์

โดยรูปศัพท์ คำว่า “**การพัฒนา**” มาจากคำภาษาอังกฤษว่า **Development** แปลว่า การเปลี่ยนแปลงที่ละเอียดละน้อย โดยผ่านลำดับขั้นตอน

^{๔๗๓} พุทธศาสนาในประเทศไทย, (ออนไลน์), แหล่งที่มา: <http://www.geocities.com/>, (สืบค้นเมื่อ ๒๕ มกราคม ๒๕๖๒).

ต่าง ๆ ไปสู่ระดับที่สามารถขยายตัวขึ้น เติบโตขึ้น มีการปรับปรุงให้ดีขึ้นและเหมาะสมกว่าเดิม หรืออาจก้าวหน้าไปถึงขั้นที่อุดมสมบูรณ์เป็นที่น่าพอใจ^{๔๗๔}

ส่วนความหมายจากรูปศัพท์ในภาษาไทยนั้น หมายถึง การทำความเจริญ การเปลี่ยนแปลงในทางที่เจริญขึ้น การคลี่คลายไปในทางที่ดี ถ้าเป็นกริยา ใช้คำว่า พัฒนา หมายความว่า ทำให้เจริญ คือ ทำให้เติบโตได้ งอกงาม ทำให้งอกงามและมากขึ้น เช่น เจริญทางไมตรี เป็นต้น^{๔๗๕}

การพัฒนา โดยความหมายจากรูปศัพท์ จึงหมายถึง การเปลี่ยนแปลงสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้เกิดความเจริญเติบโตงอกงาม และดีขึ้นจนเป็นที่พึงพอใจ ความหมายดังกล่าวนี้ เป็นที่มาของความหมายในภาษาไทย และเป็นแนวทางในการกำหนดความหมายอื่น ๆ^{๔๗๖}

๒. ความหมายโดยทั่วไป

การพัฒนา ที่เข้าใจโดยทั่วไปซึ่งมีความหมายใกล้เคียงกับความหมายจากรูปศัพท์ คือ หมายถึงการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่ง ที่ดีกว่าเดิมอย่างเป็นระบบ หรือการทำให้ดีขึ้นกว่าสภาพเดิมที่เป็นอยู่อย่างเป็นระบบ^{๔๗๗} ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบทางด้านคุณภาพระหว่างสภาพการณ์ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ถ้าในปัจจุบันสภาพการณ์ของสิ่งนั้นดีกว่าสมบูรณ์กว่าก็แสดงว่าเป็นการพัฒนา^{๔๗๘}

^{๔๗๔} ปกรณ์ ปรียากร, *ทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา: ในการบริหารการพัฒนา*, (กรุงเทพฯ: สามเจริญพานิช, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘-๑๙.

^{๔๗๕} *ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๘), หน้า ๒๓๘.

^{๔๗๖} สนธยา พลศรี, *ทฤษฎีและหลักการพัฒนารวมชน*, (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๒.

^{๔๗๗} ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, *การพัฒนาชุมชน: จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ*, (กรุงเทพฯ: บากกอกบลิ๊ก, ๒๕๓๔), หน้า ๑.

^{๔๗๘} ปกรณ์ ปรียากร, *ทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา: ในการบริหารการพัฒนา*, หน้า ๕.

การพัฒนา ในความหมายโดยทั่วไป จึงหมายถึงการเปลี่ยนแปลงสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้เกิดคุณภาพดีขึ้นกว่าเดิม ความหมายนี้ นับว่าเป็นความหมายที่รู้จักกันโดยทั่วไป เพราะนำมาใช้มากกว่าความหมายอื่น ๆ แม้ว่าจะไม่เป็นที่ยอมรับของนักวิชาการก็ตาม^{๔๗๙}

๓. ความหมายทางเศรษฐศาสตร์

นักเศรษฐศาสตร์ ได้ให้ความหมายของ การพัฒนา ว่า หมายถึง ความเจริญเติบโต โดยเน้นความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ เช่น ผลผลิตรวมของประเทศเพิ่มขึ้น รายได้ประชาชาติเพิ่มขึ้น รายได้เฉลี่ยต่อหัวต่อคนของประชากรเพิ่มขึ้น^{๔๘๐} มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจมากขึ้น ประชากรมีรายได้เพียงพอที่สามารถตอบสนองความต้องการพื้นฐานของตนได้^{๔๘๑} ซึ่งอาจสรุปได้ว่า การพัฒนา เป็นกระบวนการทางสังคม ที่ผลิตผลออกมาในรูปซึ่งสามารถวัดได้ด้วยเกณฑ์ทางเศรษฐศาสตร์^{๔๘๒}

จะเห็นได้ว่า นักเศรษฐศาสตร์ ได้กำหนดความหมายของการพัฒนา โดยใช้ความหมายจากรูปศัพท์และความหมายโดยทั่วไป คือ หมายถึง ความเจริญเติบโต แต่เป็นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ตามเนื้อหาของวิชาเศรษฐศาสตร์ ซึ่งเป็นการเน้นความหมายเชิงปริมาณ คือ การเพิ่มขึ้น หรือการขยายตัวทางเศรษฐกิจมากกว่าด้านอื่น ๆ^{๔๘๓}

๔. ความหมายทางพัฒนาบริหารศาสตร์

^{๔๗๙} สนธยา พลศรี, ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน, หน้า ๒.

^{๔๘๐} ญัฐพล ชันธไชย, แนวความคิดและทฤษฎีในการพัฒนาประเทศและการพัฒนาชุมชน: ในการบริหารงานพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๗), หน้า ๒.

^{๔๘๑} เสถียร เขยประทับ, การสื่อสารและการพัฒนา, (กรุงเทพฯ: เจ้าพระยาการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๙.

^{๔๘๒} สุนทรี โคมิน, ผลกระทบของการพัฒนาในแง่มุมของจิตวิทยาสังคม, (พัฒนบริหารศาสตร์, กรกฎาคม ๒๕๒๒), หน้า ๓๗.

^{๔๘๓} สนธยา พลศรี, ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน, หน้า ๒-๓.

นักพัฒนาบริหารศาสตร์ ได้ให้ความหมายของ **การพัฒนา** เป็น ๒ ระดับคือ ความหมายอย่างแคบและความหมายอย่างกว้าง ความหมายอย่างแคบ การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในตัวระบบการกระทำทำให้ดีขึ้นอันเป็นการเปลี่ยนแปลงในด้านคุณภาพเพียงด้านเดียว

ส่วนความหมายอย่างกว้างนั้น การพัฒนา เป็นกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงในตัวระบบการกระทำทั้งด้านคุณภาพ ปริมาณและสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้นไปพร้อม ๆ กัน ไม่ใช่ด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียว

การพัฒนา ในความหมายของนักพัฒนาบริหารศาสตร์ จะมีขอบข่ายกว้างขวางมากกว่าความหมายจากรูปศัพท์ ความหมายโดยทั่วไป และความหมายทางเศรษฐศาสตร์ที่กล่าวมาแล้ว เพราะหมายถึงการเปลี่ยนแปลงของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ทั้งในด้านคุณภาพ (ดีขึ้น) ปริมาณ (มากขึ้น) และสิ่งแวดล้อม (มีความเหมาะสม) ไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียว^{๔๘๔}

๕. ความหมายทางเทคโนโลยี

ในทางเทคโนโลยี **การพัฒนา** หมายถึง การเปลี่ยนแปลงระบบอุตสาหกรรม และการผลิตด้วยเทคโนโลยีที่ทันสมัย ด้วยนักวิทยาศาสตร์และนักประดิษฐ์ ทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงจากสังคมประเพณีนิยม เป็นสังคมสมัยใหม่ที่ทันสมัย^{๔๘๕} หรือ การพัฒนา คือ การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมของมนุษย์ด้วยเทคโนโลยีนั่นเอง^{๔๘๖} จะเห็นได้ว่า ความหมายของ การพัฒนา ในทางเทคโนโลยี แตกต่างออกไปจากความหมายที่กล่าวมาแล้วข้างต้น โดยหมายถึงการเปลี่ยนแปลงสังคมให้ทันสมัย ด้วยความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งเป็นความหมายอีกแนวทางหนึ่ง^{๔๘๗}

^{๔๘๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

^{๔๘๕} นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, และพูนศิริ วัจนะภูมิ, **ทฤษฎีและแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชนบท**, ในเอกสารการสอนชุดวิชาคหกรรมศาสตร์กับการพัฒนาชุมชน หน่วยที่ ๑-๗ หน้า ๑-๔๗, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๔), หน้า ๙๕.

^{๔๘๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

^{๔๘๗} สนธยา พลศรี, **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**, หน้า ๓.

๖. ความหมายทางการวางแผน

ในทางการวางแผน การพัฒนา เป็นเรื่องเกี่ยวกับการชักชวน การกระตุ้นเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ด้วยการปฏิบัติตามแผนและโครงการอย่างจริงจัง เป็นไปตามลำดับขั้นตอนต่อเนื่องกันเป็นวงจร โดยไม่มีการสิ้นสุด^{๔๘๘} ซึ่งองค์การศึกษาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ^{๔๘๙} สรุปได้ว่า การพัฒนาเป็นหน้าที่ (Function) ของการวางแผนและการจัดการ ดังนี้

$$D = f(P+M)$$

เมื่อ D = Development คือ การพัฒนา

P = Planning คือ การวางแผน

M = Management คือ การบริหารงานหรือการจัดการ

ดังนั้น การพัฒนา จะเกิดขึ้นได้ด้วยการวางแผนที่ดี มีการบริหารงานและการจัดการอย่างเป็นระบบ ทำให้การดำเนินการเป็นไปอย่างต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพ

การพัฒนา ในความหมายของนักวางแผน จะเป็นไปอีกแนวทางหนึ่ง โดยอาจสรุปได้ว่า หมายถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเตรียมการของมนุษย์ไว้ล่วงหน้า ในลักษณะของแผนและโครงการ แล้วบริหารหรือจัดการให้เป็นไปตามแผนและโครงการ จนประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่วางไว้ จะเห็นได้ว่า ความหมายของการพัฒนาทางการวางแผนกำหนดให้การพัฒนา เป็นกิจกรรมของมนุษย์และเกิดขึ้นจากการเตรียมการไว้ล่วงหน้าเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงที่ไม่ได้เกิดจากการวางแผนโดยมนุษย์ ไม่ใช่การพัฒนาในความหมายนี้^{๔๙๐}

๗. ความหมายเกี่ยวกับการปฏิบัติ

^{๔๘๘} นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, ทฤษฎีและแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชนบท, หน้า ๙๑-๙๒.

^{๔๘๙} The United National Educational, Scientific and cultural Organization: UNESCO, 1982, p.305, อ้างถึงในอัจฉรา โพธิยานนท์, หน้า ๑๑.

^{๔๙๐} สนธยา พลศรี, ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน, หน้า ๔.

ในขั้นของการปฏิบัติ **การพัฒนา** หมายถึง การชักชวนหรือการกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โดยการปฏิบัติตามแผนและโครงการอย่างจริงจัง และเป็นลำดับขั้นตอนต่อเนื่องกันในลักษณะที่เป็นวงจร ไม่มีการสิ้นสุด^{๔๙๑} การพัฒนาในความหมายของการปฏิบัติการนี้ เป็นความหมายต่อเนื่องจากความหมายทางการวางแผน โดยมุ่งเน้นถึงการนำแผนและโครงการไปดำเนินการอย่างจริงจังและอย่างต่อเนื่อง เพราะถึงจะมีแผนและโครงการแล้ว แต่ถ้าหากไม่มีการนำไปปฏิบัติการพัฒนา ก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้^{๔๙๒}

๘. ความหมายทางพระพุทธศาสนา

พระราชาวรมุณี (ประยูร ปยุตโต)^{๔๙๓} ได้ให้ความหมายและอธิบายไว้ว่า ในทางพุทธศาสนา การพัฒนา มาจากคำภาษาบาลีว่า วัฒนะ แปลว่า เจริญ แบ่งออกได้เป็น ๒ ส่วนคือ การพัฒนาคน เรียกว่า ภาวนา กับการพัฒนาสิ่งอื่น ๆ ที่ไม่ใช่คน เช่น วัตถุสิ่งแวดลอมต่าง ๆ เรียกว่า พัฒนา หรือ วัฒนา เช่น การสร้างถนน บ่อน้ำ อ่างเก็บน้ำ เป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องของการเพิ่มพูนขยาย ทำให้มากหรือทำให้เติบโตขึ้นทางวัตถุและได้เสนอข้อคิดไว้ว่า คำว่า การพัฒนา หรือ คำว่า เจริญ นั้นไม่ได้แปลว่าทำให้มากขึ้น เพิ่มพูนขึ้นอย่างเดียวเท่านั้น แต่มีความหมายว่า ตัดหรือทิ้ง เช่น เจริญพระเกศา คือตัดผม ซึ่งมีความหมายว่า รก เช่น น สียา โลภทณฺโณ แปลว่า อย่างเป็นคนรกรกโลกอีกด้วย ดังนั้น การพัฒนา จึงเป็นสิ่งที่ทำแล้วมีความเจริญจริง ๆ คือ ต้องไม่เกิดปัญหาติดตามมาหรือไม่เสื่อมลงกว่าเดิม ถ้าเกิดปัญหาหรือเสื่อมลง ไม่ใช่เป็นการพัฒนา แต่เป็นหายนะ ซึ่งตรงกันข้ามกับการพัฒนา

กล่าวได้ว่า การพัฒนา ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง การพัฒนาคนให้มีความสุขมีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม การพัฒนาในความหมายนี้ มีลักษณะเดียวกันกับการพัฒนาในความหมายทางการวางแผน คือ เป็นเรื่องของมนุษย์

^{๔๙๑} นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, **ทฤษฎีและแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชนบท**, หน้า ๑๓.

^{๔๙๒} สนธยา พลศรี, **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**, หน้า ๔

^{๔๙๓} พระราชาวรมุณี (ประยูร ปยุตโต), **การศึกษา: เครื่องมือพัฒนาที่ยั่งยืน**, (พัฒน์พิมพ์ลักษณ์ ม.ป.ท.: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๐), หน้า ๑๖-๑๘.

เท่านั้น แตกต่างกันเพียงการวางแผนให้ความสำคัญที่วิธีการดำเนินงาน ส่วนพุทธศาสนามุ่งเน้นผลที่เกิดขึ้น คือ ความสุขของมนุษย์เท่านั้น^{๔๙๔}

๙. ความหมายทางสังคมวิทยา

นักสังคมวิทยา ได้ให้ความหมายของ การพัฒนา ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมซึ่งได้แก่ คน กลุ่มคน การจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคม ด้วยการจัดสรรทรัพยากรของสังคมอย่างยุติธรรม และมีประสิทธิภาพ^{๔๙๕} การพัฒนา เป็นทั้งเป้าหมายและกระบวนการ ที่ครอบคลุมถึงการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของคนต่อชีวิตและการทำงาน การเปลี่ยนแปลงสถาบันต่าง ๆ ทางสังคมวัฒนธรรม และการเมืองอีกด้วย^{๔๙๖}

นักสังคมวิทยา ได้ให้ความหมายเพิ่มเติมของ การพัฒนา โดยเน้นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม คือ มนุษย์ กลุ่มทางสังคม การจัดระเบียบทางสังคม ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับความหมายในทางพุทธศาสนา คือ การเปลี่ยนแปลงมนุษย์และสิ่งแวดล้อมให้มีความสุข และมีลักษณะเช่นเดียวกับความหมายทางการวางแผน คือ ด้วยวิธีการจัดสรรทรัพยากรของสังคมอย่างยุติธรรมและมีประสิทธิภาพ ซึ่งนักวางแผน เรียกว่า การบริหารและการจัดการนั่นเอง^{๔๙๗}

๑๐. ความหมายทางด้านการพัฒนาชุมชน

นักพัฒนาชุมชน ได้ให้ความหมายของ การพัฒนา ไว้ว่า หมายถึงการที่คนในชุมชนและสังคมโดยส่วนรวม ได้ร่วมกันดำเนินกิจกรรมเพื่อปรับปรุงความรู้ความสามารถของตนเอง และร่วมกันเปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิตของตนเองชุมชน

^{๔๙๔} สนธยา พลศรี, ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน, หน้า ๔.

^{๔๙๕} ทิตยา สุวรรณชัย, สังคมวิทยา, (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๗), หน้า ๓๕๔.

^{๔๙๖} Streeten, Paul, The Frontiers of Development studies, (London: Macmillan. Streeten. 1972), p.3.

^{๔๙๗} สนธยา พลศรี, ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน, หน้า ๕.

สังคมให้ดีขึ้น^{๔๙๘} การพัฒนา เป็นเสมือนกลวิธีหรือมรรควิธี (Mean) ที่ทำให้เกิดผล (Ends) ที่ต้องการ คือ คุณภาพชีวิต ชุมชน และสังคมดีขึ้น^{๔๙๙}

นักพัฒนาชุมชน ได้ให้ความหมายเพิ่มเติมของ การพัฒนา ไว้ใกล้เคียงกับนักสังคมวิทยา คือ เป็นวิธีการเปลี่ยนแปลงมนุษย์และสังคมมนุษย์ให้ดีขึ้น แต่นักพัฒนาชุมชนมุ่งเน้นที่มนุษย์ในชุมชนต้องร่วมกันดำเนินงานและได้รับผลจากการพัฒนาร่วมกัน

จากความหมายในด้านต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จะเห็นได้ว่า การพัฒนา มีความหมายที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างการออกไปบ้าง ซึ่งถ้าหากพิจารณาจากความหมายเหล่านี้ อาจสรุปได้ว่า การพัฒนา หมายถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงของสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ดีขึ้น ทั้งทางด้านคุณภาพ ปริมาณ และสิ่งแวดล้อม ด้วยการวางแผนโครงการและดำเนินงานโดยมนุษย์ เพื่อประโยชน์แก่ตัวของมนุษย์เอง^{๕๐๐}

๑๐.๕ ความสำคัญของพุทธศาสนาในการพัฒนาสังคมไทย

สุภาพรรณ ณ บางช้าง^{๕๐๑} ได้กล่าวถึงความสำคัญของพุทธศาสนาในการพัฒนาว่า พุทธศาสนามีความเหมาะสมกับการพัฒนาสังคมไทยเป็นอย่างยิ่ง เพราะหลักพุทธธรรมเป็นการสร้างคนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี ทำให้คนในสังคมดำเนินชีวิตบนฐานแห่งความจริง รู้จักพึ่งพาตนเอง ขยัน ประหยัด เรียบง่าย ใฝ่สันติ มีศีลธรรม เพื่อแผ่ความรัก และปราศจากความเห็นแก่ตัว ดังนั้น ในการแก้ปัญหาด้านศีลธรรมของประชาชนชาวชนบท จึงจำเป็นต้องมีการนำหลักพุทธศาสนา ซึ่งมีหลักการและแนวทางแห่งการพัฒนาอย่างเหมาะสม เข้าไปเผยแพร่ฟื้นฟูให้แก่

^{๔๙๘} สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, สังคมไทยแนวทางการวิจัยและพัฒนา, (ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๒๕), หน้า ๑๗๙.

^{๔๙๙} ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, การพัฒนาชุมชน: จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ, (กรุงเทพฯ: บากกอกบล็อก, ๒๕๓๔), หน้า ๒.

^{๕๐๐} สนธยา พลศรี, ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน, หน้า ๕.

^{๕๐๑} สุภาพรรณ ณ บางช้าง, พระสงฆ์กับการพัฒนาชนบท, ในการแสวงหาเส้นทาง การพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ไทย, (กรุงเทพมหานคร: กองแผนงานกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๖), หน้า ๒๘-๓๑.

ประชาชนชาวชนบท เพื่อให้สังคมชนบทสามารถประสานการพัฒนาทางด้านวัตถุ และจิตใจให้สอดคล้องกลมกลืนกัน เพื่อเป้าหมายแห่งความพ้นทุกข์ได้อย่างหมดจด ทั้งนี้ ต้องเน้นว่าการที่จะมีการพัฒนาทางด้านจิตใจ มิได้หมายความว่า จะต้องเลิกละ การพัฒนาทางด้านวัตถุและสังคม ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปด้วย เพื่อที่จะให้การพัฒนาทาง จินตนั้น ไม่ขัดแย้งกับการพัฒนาด้านวัตถุและสังคม ทั้งกลับเป็นเครื่องหนุนให้มีการ พัฒนาในแนวทางที่เหมาะสม เป็นการนำให้ส่วนความต้องการของชีวิตทั้ง ๓ ด้าน ของคนเรา มาประสานกลมกลืนกันอย่างเหมาะสม ในยามที่ประเทศไทยเกิดวิกฤต ทางเศรษฐกิจ

พุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการแก้ไขปัญหาของประชาชนให้อยู่อย่าง สงบสุข ที่เป็นเช่นนี้ เพราะว่าประเทศไทย มีพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมที่ดี คือ มี “ทุนทางสังคม” ได้แก่ มีฐานทางเศรษฐกิจที่มั่นคง โดยเฉพาะการเกษตรฐานทาง ทรัพยากรธรรมชาติที่มั่นคง โดยมีทรัพยากรของประเทศมากมายมีดินดี น้ำดี เหมาะ แก่การเพาะปลูกและฐานทางวัฒนธรรมแข็งแกร่ง คือ มีพระพุทธศาสนาเป็น วัฒนธรรมทางด้านจิตใจ สามารถแก้ปัญหาในยามวิกฤตได้ วัฒนธรรมแบบพุทธ ได้ โอบอุ้มสังคมไทยให้สงบร่มเย็นได้ด้วยองค์ประกอบ ๒ ประการ คือ

ประการแรก องค์การทางพุทธศาสนา เป็นที่พึ่งของสังคมในยามวิกฤต ดังเช่นปัจจุบัน วัดหลาย ๆ แห่งกลายเป็นศูนย์กลางในการช่วยเหลือชาวบ้าน ด้วย การใช้วัดเป็นสถานสงเคราะห์ ฝึกอาชีพและทำกิจกรรมต่าง ๆ แก่ผู้ด้อยงาน วัดใน ชนบทหลายแห่งกลายเป็นที่พึ่งสำหรับผู้ด้อยงาน เป็นสนามกีฬาสำหรับเยาวชน (ใน โครงการลานวัดลานใจลานกีฬา) โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำในการส่งเสริมอาชีพแก่ ประชาชน

ประการที่สอง หลักธรรมทางพุทธศาสนา ที่แทรกซึมอยู่ในจิตใจของผู้คน ที่สามารถประยุกต์ใช้กับสถานการณ์ปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม จะโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัว ก็ตาม แต่ก็มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนไทย ทำให้ไม่เกิดความวุ่นวายระส่ำระสาย เกิดขึ้น หลักธรรมเหล่านั้น ได้แก่

๑. ความเมตตาปราณี เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน มีการ ช่วยเหลือคนด้อยงาน ด้วยวิธีการต่าง ๆ ไม่ดูถูกซ้ำเติม เช่น ช่วยจัดหางานให้ จัดโรง ทานอาหารฟรีให้ และให้กำลังใจในการต่อสู้ชีวิต ทั้งจากการแนะนำของผู้ใกล้ชิด และจากสื่อมวลชนต่าง ๆ

๒. ให้อภัยและโอนอ่อนผ่อนตาม เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น เช่น ปัญหา
ระหว่างลูกจ้างกับนายจ้างหรือระหว่างหน่วยงานเอกชนกับรัฐ ที่ต้องปิดกิจการก็ไม่มี
เหตุการณ์รุนแรงเกิดขึ้น ด้วยการให้อภัยที่ถ้อยอาศัยผ่อนปรนต่อกันได้

๓. ความสันโดษ แม้จะถูกออกจากงานที่ทำก็ยินดี เต็มใจที่จะทำงานอื่น
แม้จะมีรายได้น้อยกว่าก็ยินดีทำ เคยเป็นผู้จัดการบริษัทมาก่อน แต่มาขับรถแท็กซี่ก็
ทำได้ เคยเป็นพนักงานธนาคารแล้วมาขายกล้วยทอดก็ทำได้ อีกประการหนึ่ง คือ
การรู้ประมาณในการบริโภคในการใช้จ่าย มุ่งให้ประหยัดทำให้เกิดเศรษฐกิจแบบ
พอเพียง

๔. ความสมานสามัคคี ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประชาชนใน
ชาติ ในอันที่จะพร้อมใจกันกอบกู้เศรษฐกิจให้กลับมาอยู่ดีกินดี แม้จะเสียสละเงิน
ทองบริจาคช่วยชาติก็เต็มใจที่จะบริจาค การนำหลักธรรมของพุทธศาสนามาใช้ใน
การพัฒนาสังคมไทย เพื่อให้คนรู้จักคิดพิจารณาไตร่ตรอง ไม่เชื่อมง่าย แก้ไขปัญหา
ให้ดำรงชีวิตอย่างมีความสุข มีความเอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ต่อเพื่อนมนุษย์^{๕๐๒} ดังนี้

๑. การพิจารณาให้เกิดความเข้าใจถึงลักษณะของชีวิตและสังคมที่ถูกต้อง
โดยเฉพาะลักษณะที่เป็นปัญหาสาเหตุของปัญหาความเป็นไปได้ของการแก้ไขปัญหา
และแนวทางของการดำเนินชีวิตไปสู่เป้าหมายอย่างไม่มีปัญหา ด้วยความเข้าใจทุก
ขั้นตอนในหลักพุทธธรรม จะต้องเป็นความเข้าใจที่มาจากการพิจารณาไตร่ตรอง
ตลอดจนการทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง มิใช่จากความเชื่อในธรรมเนียมที่มีมาแต่
โบราณ หรือเชื่อในตำรา หรือเชื่อในบุคคล หรือเชื่อเพราะการนึกคาดเดา หรือเพราะ
เห็นว่าตรงกับความเชื่อเก่าของตน^{๕๐๓} เป็นต้น การที่หลักพุทธธรรมเน้นการสร้าง
ความเข้าใจเป็นพื้นฐานตั้งแต่ตอนต้นนั้น ก่อให้เกิดผลดีหลายประการ ดังนี้ คือ

๑.๑ ทำให้คนดำรงชีวิตอยู่บนรากฐานแห่งสัจจะหรือความเป็นจริงไม่
หลงมกมาย

^{๕๐๒} สุภาพรณ ณ บางช้าง, พระสงฆ์กับการพัฒนาชนบท ในการแสวงหาเส้นทางการ
พัฒนาชนบทของพระสงฆ์ไทย, หน้า ๒๘-๓๑.

^{๕๐๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,
(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓๒.

๑.๒ การที่ต้องเรียนรู้และทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง จะทำให้คนรู้จักการพึ่งพาตนเอง เพราะพระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “อตตา ทิ อตตโน นาโถ แปลว่า ตนนั้นแล เป็นที่พึ่งแห่งตน”

๑.๓ ความเข้าใจนี้ จะเป็นรากฐานแห่งศรัทธาที่มั่นคง คือ มีความเชื่อมั่นและความชัดเจนถึงแนวทางการพัฒนาตนเอง และสังคมไปสู่ชีวิตที่ลดละความทุกข์ ศรัทธาที่มั่นคงนี้จะก่อให้เกิดความวิริยะ อุตสาหะ ที่จะพัฒนาไปให้ถึงเป้าหมายอย่างไม่ย่อท้อ มีความปิติในการพัฒนา ฉะนั้น จึงทำให้คนในสังคมเป็นคนพากเพียรทำดี มีความกระตือรือร้นที่จะพัฒนาความดีงาม ทั้งแก่ตนและสังคมส่วนรวม

๒. แนวทางการดำเนินชีวิตตามหลักพุทธธรรมนั้น เน้นความเป็นอยู่ที่เป็นสุขกับความเรียบง่ายสอดคล้องสัมพันธ์กับธรรมชาติ ข้อนี้ จะนำตนให้รู้จักการดำรงอยู่อย่างประหยัด ไม่ฟุ้งเฟ้อจนเกินเหตุ ทั้งไม่ทำลายธรรมชาติ เพื่อสนองความเห็นแก่ตัวและความอยากในทางวัตถุของตน

๓. หลักพุทธธรรมยังเน้นถึงการดำรงชีวิตที่สงบ น้อมนำให้เกิดความผิในสันติ

๔. หลักพุทธธรรมสอนให้คนรู้จักเผื่อแผ่ความรัก

ความสำคัญของพระพุทธศาสนา

ในการพัฒนาสังคมหรือพัฒนาชุมชนนั้น จะต้องมีการพัฒนาคนก่อน เพื่อสร้างคนให้มีความเข้มแข็ง ๓ ประการ คือ

๑. ความเข้มแข็งทางพฤติกรรม ได้แก่ ความขยันขันแข็งจริงจังในการทำงาน

๒. ความเข้มแข็งทางจิตใจ ได้แก่ การช่วยเหลือตนเอง ไม่รอคอยความช่วยเหลือจากภายนอก

๓. ความเข้มแข็งทางปัญญา ได้แก่ ความพยายามทำด้วยตัวเอง ใช้ปัญญาเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาก่อให้เกิดภาวะผู้นำทางปัญญา ซึ่งเป็นผู้นำที่แท้จริงนั่นเอง เมื่อสร้างคนให้มีความเข้มแข็งแล้วก็จะสามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมได้อีก ทั้งยังส่งผลให้ชุมชนเข้มแข็งโดยยึดหลักธรรม เป็นแนวทางในการพัฒนา ดังนี้

๑. ถือนหลักทำการให้สำเร็จด้วยความเพียรพยายามที่เรียกว่า “หลักกรรม”

๒. ถือนหลักเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาชีวิตให้ดียิ่งขึ้นเรื่อยไป ทั้งทางพฤติกรรมทางจิตใจและทางปัญญาที่เรียกว่า “ไตรสิกขา”

๓. ถือนหลักทำการทั้งหลายอย่างเร่งรัด ไม่ร่อเวลาด้วยความไม่ประมาทที่เรียกว่า “หลักอัปปมาทะ”

๔. ถือนหลักทำตนให้เป็นที่พึ่งเพื่อพึ่งตนเองได้ และเป็นอิสระที่เรียกว่า “หลักอิสรภาพแห่งการพึ่งตนได้”^{๕๐๔}

๑๐.๖ พระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม

สังคมไทยปัจจุบันมีปัญหามากมาย หาความสงบมิได้ ทั้งที่เป็นแดนแห่งพระพุทธศาสนา เมื่อพิจารณาถึงเหตุที่แท้จริงแล้วจะพบว่า มูลเหตุของปัญหามีจุดกำเนิดมาจากความเสื่อมทางจิตใจของคนในสังคม เป็นเพราะการขาดคุณธรรมจริยธรรมประจำใจ ดังนั้น การแก้ปัญหาก็ถูกต้องที่สุด คือ การทำให้คนในสังคมมีศีลธรรมประจำใจ การปลูกฝังศีลธรรมให้เกิดขึ้นในจิตใจได้ ดังนั้น จำเป็นต้องมีปัจจัยอยู่หลายประการข้อสำคัญที่สุดก็คือ การมีแบบอย่างที่ดีของสังคม ซึ่งนั่นหมายถึงคุณงามความดีที่คนไทยทุกคนสมควรนำมาเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตได้ ทั้งหมดมีอยู่แล้วในหลักพุทธธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๕๐๕} ได้กล่าวถึงพระพุทธศาสนา เป็นหลักนำทางในการพัฒนาไว้อย่างน่าสนใจ ว่าการที่จะพัฒนาประเทศให้สำเร็จผลดี จนบรรลุเป้าหมายที่ต้องการได้อย่างแท้จริงนั้น จะพัฒนาเพียงด้านวัตถุอย่างเดียวเท่านั้น ไม่เพียงพอ ประสบการณ์ในการพัฒนาตลอดเวลายาวนานที่ผ่านมา ได้สอนให้ตระหนักว่า การมุ่งพัฒนาวัตถุภายนอกอย่างเดียว นั้น แม้จะระดมทุนลงไปอย่าง

^{๕๐๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมกับไทยในสถานการณ์ปัจจุบัน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๑), หน้า ๒๙-๓๑.

^{๕๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙-๓๑.

มากมาย ก็ไม่ทำให้สังคมบรรลุความมั่นคง รุ่งเรืองและสันติสุขที่แท้จริงได้ตามวัตถุประสงค์ กลับสร้างปัญหาอย่างมากมาย เช่น

๑. ปัญหาความยากจน

ปรากฏว่า มีคนยากจนแร้นแค้นแผ่ขยายทั่วไปทั้งในเมืองและชนบท การกระจายรายได้ของประชากรไม่ดำเนินไปด้วยดีฐานะทางเศรษฐกิจของคนกลับห่างไกลกันมากขึ้น

๒. ปัญหาด้านสุขภาพ

ประชากรขาดแคลน แม้กระทั่งสาธารณสุขขั้นมูลฐาน เกิดโรคระบาดที่ร้ายแรง นอกจากสุขภาพทางกายไม่ดีแล้ว สุขภาพทางจิตก็เสื่อมโทรมลง ชีวิตคนในถิ่นที่เรียกว่า เจริญมีลักษณะสับสนวุ่นวาย คนมีทุกข์ใจมากขึ้นเป็นโรคจิต โรคประสาทมากขึ้น

๓. ปัญหาด้านการศึกษา

ความเสมอภาคในโอกาสทางการศึกษา ก็ยังอยู่ในภาวะสัมฤทธิ์ผลได้ยาก เกิดความล้มเหลวในการจัดการศึกษา ก่อให้เกิดปัญหามากมายในสังคม เช่น ปัญหาการฉ้อราษฎร์บังหลวง ความไม่ซื่อตรง เป็นต้น

๔. ปัญหาทางการเมือง

การพัฒนาประชาธิปไตยก้าวหน้าไป ได้ไม่มากกว่าถอยหลัง

๕. ปัญหาด้านจริยธรรมคุณธรรม

ผู้คนไม่มีระเบียบวินัย เช่น ระเบียบวินัยในการใช้รถใช้ถนน อุบัติเหตุมีสถิติสูงอย่างน่ากลัวยิ่ง เกิดความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน จนทำให้คนส่วนมากเกิดความหวาดกลัว อาชญากรรมยังแพร่หลาย คดีปล้น ฆ่าข่มขืน ที่ร้ายแรงปรากฏขึ้นบ่อย เป็นต้น

๖. ปัญหาด้านวัฒนธรรม

มีความเสื่อมโทรมทางด้านวัฒนธรรม มีค่านิยมที่ไม่พึงปรารถนา และไม่เอื้อต่อการพัฒนาเช่น ค่านิยมบริโภคและความนิยมฟุ้งเฟ้อแผ่กระจายทั่วไป^{๕๐๖}

๗. ปัญหาทางเพศและอบายมุข

มีปัญหาทางเพศเพิ่มสูง มีอัตราคนถูกข่มขืนสูง อัตราการหย่าร้างสูงขึ้น อบายมุขระบาดทั่วไป ทั้งในกรุงเทพฯ และชนบท ประชากรฝากความหวังไว้กับการพนันในรูปแบบต่าง ๆ และหมกมุ่นจนยากที่จะแก้ไขได้ เยาวชนมากมายทำลายอนาคตของตนเอง และก่อปัญหาแก่สังคมโดยเป็นผลสืบเนื่องจากการติดยาเสพติด

๘. ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม

มีปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมทวีสูงขึ้น ป่าไม้ถูกทำลายไปมาก ต้นน้ำลำธาร ร่อยหรอลง ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล แผ่นดินแห้งแล้งทำให้ทำการเกษตรยากลำบากมากขึ้น ส่งผลต่อความยากจนแร้นแค้นยิ่งขึ้นไปอีก ประสบปัญหาทางการตลาด มีการเอารัดเอาเปรียบกันมาก เกิดมลภาวะทั้งในดินในน้ำและท้องฟ้า คุณภาพต่อชีวิต และสุขภาพของประชากรทั่วทุกคน

บทเรียนจากการพัฒนาสอนให้รู้ว่า การพัฒนาจะต้องดำเนินไปอย่างรอบด้านและอย่างทั่วถึง ไม่ใช่มุ่งพัฒนาแต่เพียงด้านวัตถุอย่างเดียว โดยเฉพาะตัวคนซึ่งเป็นผู้ร่วมในกระบวนการพัฒนาและได้รับผลจากการพัฒนาโดยตรงจะต้องได้รับการพัฒนาเป็นอย่างดี และในการพัฒนาคนนั้น ส่วนสำคัญที่สุดก็คือจิตใจ ดังนั้น ในยุคปัจจุบัน งานพัฒนาจึงควรหันมาให้ความสนใจแก่การพัฒนาจิตใจมากขึ้น รวมถึงการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม ตลอดจนสุขภาพจิตโดยทั่วไป ตลอดจนการพัฒนาคนนั้นเป็นหน้าที่หลักของพระพุทธศาสนา และพระสงฆ์มีส่วนร่วมอย่างสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติมาโดยตลอด

โดยเฉพาะในอดีตและแม้ปัจจุบัน ในชนบทหลายแห่ง พระสงฆ์ได้เป็นผู้นำในการพัฒนาและวัด ได้เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เพราะพระสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตใจและปัญญาของชุมชน และวัดยังเป็นศูนย์กลางของชุมชน เริ่มแต่บทบาทสำคัญที่สุด คือ เป็นศูนย์กลางการศึกษาของประชาชน โดยมีพระสงฆ์เป็นครู-อาจารย์ศิลปวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ พัฒนาขึ้นในวัด หรือออกไปจากวัด เมื่อไปอยู่ใน

^{๕๐๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยจิตวิทยาแบบยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: สหธรรมิก, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖.

ชุมชนก็ใช้ความรู้ทางวิชาการอื่น ๆ ที่ได้ศึกษามาจากวัดเป็นเครื่องนำครอบครัวและชุมชน ในการดำเนินชีวิตและประกอบอาชีพการงานให้เจริญก้าวหน้า และอยู่ร่วมกันด้วยดีมีความร่มเย็นเป็นสุข ควรแก่ความประพฤติปฏิบัติ

ต่อมาเมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไป วัฒนธรรมจากประเทศตะวันตกแพร่ไหลเข้ามา และระบบการต่าง ๆ ที่แบบตะวันตกได้ให้การยอมรับ และแนวทางการพัฒนาก็เปลี่ยนแปลงไป วัดก็เห็นทางออกไปจากกระบวนการพัฒนาตามลำดับ โดยเฉพาะเมื่อการพัฒนามุ่งเน้นด้านวัตถุ บทบาทของวัด พระสงฆ์และพระพุทธศาสนาก็ยิ่งลางเลือนลง เหลือแต่บทบาทในด้านการเอื้อต่องานพัฒนา เช่น อำนวยสถานที่และอุปกรณ์ของวัด การให้กำลังใจ และคำกล่าวสอนสนับสนุนในคราวชุมนุมอย่างมีพิธีกรรม เป็นต้น

ครั้นมาถึงปัจจุบัน เมื่อแนวโน้มของการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปอีก โดยหันมาเน้นการพัฒนาจิตใจและการพัฒนาด้านคนมากขึ้น ก็เป็นโอกาสที่วัดและพระสงฆ์หรือพระพุทธศาสนาทั้งหมด จะได้รื้อฟื้นบทบาทในการพัฒนาและบทบาทของผู้นำในการพัฒนาขึ้นใหม่ โดยปรับตัวปรับวิธีการและปรับบทบาทนั้นให้เข้ากับสภาพปัจจุบัน การที่จะนำทางพัฒนาและรับบทบาทต่าง ๆ ในการพัฒนาให้ได้ผลดี จะต้องมีความเข้าใจอย่างชัดเจนเกี่ยวกับบทบาทที่เหมาะสม และขอบเขตของการดำเนินบทบาทของวัดและพระสงฆ์แล้ว สิ่งสำคัญก็คือ จะต้องมียุทธศาสตร์นำทาง สำหรับชี้แนวทางของการพัฒนาอย่างชัดเจน

นอกจากกระบวนการพัฒนาจิตใจหรือพัฒนาคนดังที่กล่าวมาแล้ว^{๕๐๗} บทบาทของพระสงฆ์และวัดโดยสังเขป มีดังต่อไปนี้ คือ

๑. พระสงฆ์ต้องเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยไว้ เพื่อให้พระสงฆ์อยู่ร่วมกันเป็นชุมชน มีการพบปะกันเป็นประจำ ไม่ปลีกตัวอยู่ผู้เดียว มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีวิธีพูดจาปฏิบัติต่อกันที่ยังความเป็นปึกแผ่นของหมู่คณะ วัตถุประสงค์ของการบวช คือ เพื่อการเรียนรู้ ฉะนั้น พระสงฆ์คือชุมชนแห่งการ

^{๕๐๗} ประเวศ วะสี, การพัฒนาพลังสร้างสรรค์องค์กร, พิมพ์ลักษณ์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๐), หน้า ๗๑-๘๒.

เรียนรู้หรือการศึกษา (สิกขา) นั้น ก็ทรงวางไว้เป็นหลักแล้วว่า ประกอบด้วยศีลสิกขา สมาธิสิกขา และปัญญาสิกขา^{๕๐๘} ซึ่งพระสงฆ์ควรปฏิบัติให้ครบถ้วนในสิกขาทั้ง ๓

นอกจากนั้น ในสังคมปัจจุบัน การเรียนรู้ของพระสงฆ์ควรจะเรียนรู้ใน ๓ เรื่องใหญ่ คือ

๑.๑ เรียนรู้พุทธธรรมให้ลึกซึ้งที่สุดทั้งทางปริยัติและปฏิบัติ

๑.๒ เรียนรู้สังคมปัจจุบันให้รู้เท่าทันสังคมปัจจุบัน เพื่อประโยชน์ในการ สอนหรือบรรยาย

๑.๓ เรียนรู้การติดต่อสื่อสารให้เป็นที่สนใจของผู้คน ให้จับใจผู้คนให้มีผล ต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม หรือที่เรียกว่ามีอนุสาสนีปาฏิหาริย์นั่นเอง ในข้อนี้ รวมทั้งการใช้เครื่องมือติดต่อสื่อสารสมัยใหม่ด้วย

๒. การศึกษาของพระสงฆ์ การศึกษาของพระสงฆ์เป็นเรื่องที่สำคัญมาก ซึ่งควรที่จะเป็นเรื่องที่อยู่ในนโยบายของรัฐบาล ในแผนการศึกษาแห่งชาติ มีการคิด หลักสูตรสำหรับการศึกษาของคณะสงฆ์

๓. การทำวัดให้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และส่งเสริมความเข้มแข็ง ของชุมชนความสำคัญสูงสุดของวัด คือ การเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและส่งเสริม ความเข้มแข็งของชุมชน เพราะถ้าเป็นดังนี้ ก็เท่ากับว่า วัดนั้นเป็นส่วนหนึ่งของ โครงสร้างของสังคมที่เข้มแข็ง ซึ่งความสำคัญที่สุดต่อการบังเกิดขึ้นของศีลธรรมใน สังคมดังกล่าวแล้วนั้น พระสงฆ์จะต้องเป็นผู้นำของชุมชน ด้วยการเป็นที่ปรึกษาของ ชุมชนหรือการสั่งสอน และที่สำคัญ ก็คือสั่งสอนให้ประชาชนเรียนรู้จากการวิเคราะห์ ปัญหาวินิจฉัยปัญหา วิเคราะห์ทางเลือก และตัดสินใจเลือกทางเลือกที่ถูกต้อง ซึ่ง การส่งเสริมให้ชุมชนเข้มแข็งนั้น จะต้องอาศัยสมาชิกในชุมชน เช่น พระ ครู ผู้นำ ชาวบ้าน หมออนามัย เกษตรตำบล พัฒนาการตำบล เป็นต้น ร่วมมือกันสร้างความ เข้มแข็งของชุมชน ซึ่งเมื่อชุมชนเข้มแข็งก็ย่อมแก้ปัญหาเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรมสิ่งแวดล้อม และการเมืองพร้อมกันไปด้วย

^{๕๐๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๑, อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๕๒๑/๒๙๔.

๔. วัดกับการจัดการศึกษา การศึกษาโดยทั่วไปของไทย ยังไม่เป็นการศึกษาที่ผลิตคนที่มีความเข้มแข็งทางปัญญาและทางศีลธรรม โดยมีกระบวนการเรียนรู้ที่ให้ความสุขกับผู้เรียน การศึกษากำลังรอการปฏิรูปให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่พัฒนาคนให้เต็มศักยภาพของความเป็นมนุษย์ วัดบางวัดที่มีความพร้อมโดยมีพระสงฆ์ที่สนใจ และมีความสามารถควรที่จะจัดให้มีโรงเรียน โดยพยายามคิดหลักสูตรที่ดีที่สุดควรเป็นอย่างไร แสวงหาคำตอบต่อคำถามนี้ปรับปรุงให้ดีขึ้น ๆ อย่างต่อเนื่อง วัดก็สามารถทำประโยชน์ที่สำคัญต่อสังคมอย่างยิ่ง

๕. พระสงฆ์กับการแก้ไขความขัดแย้งด้วยสันติวิธี ขณะนี้ ความรุนแรงกำลังเป็นปัญหาใหญ่ทั่วโลก พระสงฆ์ควรศึกษาให้เข้าใจถึงความหมายของความรุนแรง ขอบเขต ประเภท สาเหตุวิธีการป้องกันและแก้ไข จะแก้ไขด้วยวิธีใดที่ได้ผล และจะพัฒนาวิธีป้องกันและแก้ไขปัญหาให้ดีขึ้นได้อย่างไร เป็นต้น ดังนั้น พระสงฆ์จะต้องการจัดการการแก้ความขัดแย้ง ที่จะเป็นผู้เข้าไปช่วยไกล่เกลี่ยเข้าใจสถานการณ์ตามที่เป็นจริง เข้าไปอยู่ในใจ และเข้าใจความรู้สึกและความคิดของแต่ละฝ่าย สามารถชักจูงให้มีการเจรจากันได้ เหล่านี้ต้องการความรู้และต้องการการฝึกอบรมให้ความชำนาญ จึงจะสามารถแก้ความขัดแย้งด้วยสันติวิธีได้

๖. วัดกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม วิฤติการณ์สิ่งแวดล้อม กำลังเป็นปัญหาใหญ่ที่สุดต่อความอยู่รอดของมวลมนุษยชาติ กระแสนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นกระแสใหญ่ของโลกและจะใหญ่มากขึ้น จะใหญ่จนถึงปรัชญาศาสนา วิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ การเมือง การปกครองและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเข้ามาเชื่อมโยง จึงหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่ศาสนาจะต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ ที่ดีที่สุดคือ พระสงฆ์พยายามศึกษาให้เข้าใจเรื่องสิ่งแวดล้อม ปัญหาสิ่งแวดล้อม และวิธีแก้ไขและในด้านปฏิบัติที่ใกล้ตัวที่สุด ก็คือภายในบริเวณวัด ต้องมีสิ่งแวดล้อมที่สงบสะอาดร่มเย็น เป็นต้น นอกจากนี้ พระสงฆ์และวัดยังอาจหนุนช่วยขบวนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่กำลังมีกิจกรรมต่าง ๆ ในทางที่เหมาะสมแก่สมณสาธูป

๗. การบริหารจัดการวัด พระสงฆ์จะต้องบริหารจัดการวัด โดยให้ก่อประโยชน์สูงสุดแก่สังคมตามอุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนา โดยความร่วมมือกันระหว่างพระสงฆ์กับชุมชน^{๕๐๙} ให้เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น เป็นต้น

๑๐.๗ พระพุทธศาสนากับการพัฒนาชุมชน

การพัฒนานั้น เริ่มมาจากเรื่องของเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นเรื่องการเงินการทอง เรื่องความเป็นอยู่ หรือเรื่องการอยู่การกิน เริ่มตั้งแต่การตั้งธนาคารโลก ตลอดจนองค์กรอื่น ๆ ที่ให้กู้ยืมเงินไปช่วยเหลือในการพัฒนา ตกลงว่า องค์กรของโลกที่เกิดขึ้นซึ่งเกี่ยวกับการพัฒนานั้น เป็นเรื่องของการพัฒนาในด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น เราจะต้องเข้าใจว่าที่เขาพูดถึงการพัฒนานั้น เขามุ่งหมายถึงการพัฒนาทางเศรษฐกิจ (Economic Development) แทบทั้งนั้น จนกระทั่งมาตอนหลัง จึงมีการพัฒนาด้านสังคมและด้านอื่น ๆ ขึ้นมา ที่เรียกว่าประเทศด้อยพัฒนา ประเทศกำลังพัฒนา และประเทศที่พัฒนาแล้วต่าง ๆ เหล่านี้ ก็วัดกันด้วยมาตรฐานทางด้านเศรษฐกิจ หรือ GDP เป็นหลัก และปัจจัยที่จะทำให้เศรษฐกิจเจริญในเวลานั้น ก็ต้องมองกันที่อุตสาหกรรม เพราะว่า อุตสาหกรรม เป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เศรษฐกิจเจริญ และสิ่งที่จะทำให้อุตสาหกรรมเจริญ ก็คือเทคโนโลยี

ดังนั้น เทคโนโลยี จึงเป็นปัจจัยที่สำคัญในการพัฒนาอุตสาหกรรม การเจริญของประเทศต่าง ๆ ทางด้านเทคโนโลยีอุตสาหกรรม ด้านทางเศรษฐกิจ การผลิต การบริโภค แม้แต่การกระจายรายได้ และการให้คำจำกัดความของนักวิชาการด้านการพัฒนาในประเทศต่าง ๆ เช่น คำว่า ประเทศพัฒนาแล้ว (Development) กับประเทศด้อยพัฒนา (Underdevelopment) หรือประเทศกำลังพัฒนา (Developing) เขาก็จะให้คำจำกัดความที่วัดด้วยมาตรฐานทางด้านเศรษฐกิจ ที่เนื่องด้วยอุตสาหกรรม^{๕๑๐}

^{๕๐๙} พระสงฆ์จะต้องบริหารจัดการวัด,(ออนไลน์),แหล่งที่มา: <http://mediacenter.mcu.ac.th>, (สืบค้นวันที่ ๒๙ กันยายน ๒๕๕๙).

^{๕๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต),การพัฒนาที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๙,(กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓-๑๔.

เศรษฐกิจ เป็นเรื่องเกี่ยวกับปากท้องของประชาชน ซึ่งเน้นถึงการได้รับความสะดวกสบายในด้านการกินดีอยู่ดีของประชาชน ถ้าบ้านเมืองมีเศรษฐกิจดี คนเรามีมาตรฐานการครองชีพสูง มีชีวิตอยู่ด้วยความสะดวกสบาย ประชาชนในประเทศนั้น ๆ ก็มีความสุข ไม่มีโจรขโมย ถ้าประชาชนในประเทศนั้น ๆ ไม่มีการกินดีอยู่ดี ไม่มีความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต เหตุการณ์ต่าง ๆ ก็จะเกิดขึ้น เช่น โจรขโมย เป็นต้น

เศรษฐกิจจะดีขึ้นหรือมีความเจริญก้าวหน้า จำต้องมีการส่งเสริมการพัฒนา คือ มีการดำเนินกิจการเพื่อเพิ่มรายได้ของประชาชนให้สูงขึ้น ต้องต่อเนื่องกันเป็นระยะยาวนานอย่างยั่งยืน ปัจจัยมูลฐานที่สำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจ คือ ประชากร หรือทรัพยากรธรรมชาติ ทุน และความรู้ความชำนาญในการผลิต หรือมีเทคโนโลยี เศรษฐกิจจะดีหรือไม่ดีก็ขึ้นอยู่กับปัจจัยมูลฐานดังกล่าวมาแล้วนี่เป็นสำคัญ คือ ถ้าประชากรของประเทศมีคุณภาพดี มีความสามารถในการประกอบอาชีพสูง ทั้งด้านการเกษตรกรรม อุตสาหกรรม พาณิชยกรรมหรือกิจกรรมอื่น ๆ ประกอบกับมีทรัพยากรธรรมชาติเพียงพอ มีทุนและมีความรู้ความชำนาญในการประกอบการในด้านต่าง ๆ ด้วยแล้ว การส่งเสริมพัฒนาเศรษฐกิจ ก็ย่อมจะบรรลุผลตามเป้าหมาย^{๕๑} พลเมืองต่างก็มีความสุขร่มเย็นโดยถ้วนหน้า ประชาชนมีการกินดีอยู่ดี บ้านเมืองปราศจากโจรและผู้อักร้าย ไม่มีการเบียดเบียนกัน พวกราษฎรมีความร่าเริงบันเทิงใจ เห็นภาพพ่อแม่ปกครองลูก ๆ ให้ร่าเริงอยู่แนบอ้อม ที่อยู่อาศัยของชาวบ้านชาวเมืองที่สงบสุขและปลอดภัย ไม่ต้องลงกลอนประตูหน้าต่าง บ้านเรือน เพราะประชาชนในเมืองมีความสุข ประชาชนในชนบทอยู่ดีกินดี^{๕๒} เป็นต้น

จากข้อความสำคัญเกี่ยวกับการสนับสนุน และการพัฒนาเศรษฐกิจดังกล่าวมานี้ ก็เพื่อเป็นหลักฐานสนับสนุนว่า ในทรรศนะมุมมองทางพระพุทธศาสนา นั้น เมื่อมองเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ก็มองครอบคลุมทั้งเชิงลึกและเชิงกว้าง อย่างมีเหตุผล

^{๕๑} กองพุทธศาสนศึกษา, **พุทธธรรมเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจ**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

^{๕๒} กรมการศาสนา, **พระไตรปิฎกฉบับสังคายนา ในพระบรมราชูปถัมภ์**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐), หน้า ๕๖.

ซึ่งทำให้มองเห็นปัญหา สาเหตุแห่งปัญหา ความสิ้นสุดปัญหา และวิธีการแก้ปัญหา อันแท้จริง ดังเช่นที่มองเรื่องเศรษฐกิจ ก็มองว่า ปัญหาโจรผู้ร้ายชุกชุม หรือปัญหา ผู้ก่อการร้าย เป็นต้นนั้น มีสาเหตุมาจากการกดขี่เผด็จการในเรื่องการประกอบอาชีพ หรือเรื่องปากท้องของประชาชนเป็นสำคัญ วิธีการแก้ปัญหาเหล่านั้น จะแก้ด้วยการปราบปรามอย่างเดียวย่อม จะไม่สำเร็จแน่นอนหรืออาจจะสำเร็จก็เป็นเพียง แก้ปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้น หากแต่ต้องแก้ไขที่สาเหตุอันแท้จริง จึงจะเกิดผลอย่างจริงจังและเป็นผลที่ต้องการอันยั่งยืน

หลักเศรษฐกิจ คือ หลักการสนองความต้องการของมนุษย์ หรือวิธีการดับทุกข์อันเกิดจากความต้องการของมนุษย์ทุกคน โดยเน้นการกระทำ เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์พูนสุขทั้งแก่บุคคลและแก่สังคม ซึ่งเป็นที่ปรากฏชัดว่า ประเทศใดมีเศรษฐกิจดี ประเทศนั้นก็มั่งคั่งและมั่นคง ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุข ความต้องการเป็นมูลฐานสำคัญทำให้เกิดวิชาเศรษฐศาสตร์ หรือหลักเศรษฐกิจ และเป็นปัญหารากฐานทางเศรษฐกิจ ความต้องการของมนุษย์นั้น โดยส่วนมากเป็นความต้องการที่ไร้ขอบเขต จำกัด เช่น ความต้องการสิ่งเสพสุขบำรุงบำเรอตนอย่างไม่รู้จักหยุดหย่อนผ่อนสั้น ซึ่งทางพระพุทธศาสนานิยามว่า ความต้องการด้วยอำนาจแห่งตัณหา เมื่อความต้องการของมนุษย์เป็นไปอย่างไร้ขอบเขต ไม่จำกัด ไม่มีที่สิ้นสุด แต่สิ่งของและบริการที่มนุษย์ต้องการนั้น มีจำนวนจำกัด ปัญหาในเรื่องนี้ ย่อมต้องเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ด้วยเหตุนี้ เศรษฐศาสตร์หรือหลักเศรษฐกิจ จึงเข้ามามีส่วนจัดการจัดแบ่งให้มีการบริโภคที่เป็นไป เพื่อจะสนองความต้องการของมนุษย์ให้มากที่สุด ความต้องการนี้เอง เป็นตัวบังคับให้มนุษย์ทำงานให้ผลิตคิดค้นจนเกิดความมั่งคั่ง และมีสวัสดิการ ทำให้เกิดการอยู่ดีกินดีมากขึ้น ดังนั้น หลักเศรษฐกิจจึงครอบคลุมหัวข้อใหญ่ ๆ คือ การผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน การคลัง การแบ่งสรร

ปัญหาเศรษฐกิจระดับพื้นฐาน ยังจะต้องหาทางแก้กันอย่างไม่มีที่จบสิ้น เช่น ปัญหาเรื่องการผลิตและการแจกจ่าย ปัญหาเรื่องความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ที่เกี่ยวกับการขยายตัวที่เพิ่มขึ้นของเศรษฐกิจ หรือเพิ่มความสามารถในการผลิตของระบบเศรษฐกิจ และปัญหาเกี่ยวกับเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ เป็นต้น ดังนั้น หลักเศรษฐกิจตามแนวทางของนักวิชาการทางเศรษฐศาสตร์ ถึงแม้จะเป็นที่ยอมรับว่า เป็นวิชาความรู้ที่ดีที่ประเสริฐที่สุด กล่าวคือ ความรู้เพื่อการกินดีอยู่ดีของมนุษย์ แต่ในปัจจุบัน กลับพบว่าเดินมาถึงทางตัน โดยไม่สามารถที่จะแก้ปัญหาของ

สังคมในปัจจุบันให้อยู่ดีมีสุขอย่างเสมอภาคกันได้ เพราะเป็นระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ที่มุ่งผลิตเพื่อการสนองตัณหา คือ ความทะเยอทะยานอยากอันไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งส่งผลให้เกิดการแข่งขัน การช่วงชิงโอกาส การเอาัดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน ความรุนแรงในสังคม ที่นำความทุกข์ยากเดือดร้อนมาสู่วิถีชีวิตของมนุษย์อย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่ายังขาดความรู้ความเข้าใจธรรมชาติอันแท้จริงของมนุษย์ และความสัมพันธ์กับธรรมชาติแวดล้อมอย่างลุ่มลึกรอบด้านเพียงพอ ดังเป็นที่ปรากฏว่า การพัฒนาเศรษฐกิจระบบทุนนิยมของบางประเทศนำมาซึ่งหายนะภัย ที่ส่งผลกระทบเป็นการเบียดเบียนทำลายล้างสภาพชีวิต และทรัพยากรธรรมชาติของโลกอย่างใหญ่หลวง ดังนั้น จึงถือว่าเศรษฐศาสตร์ หรือหลักเศรษฐกิจตามแนวทางของนักวิชาการ ด้านเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ยังมีความบกพร่องเป็นข้อจำกัดอยู่มาก เพราะเป็นศาสตร์ที่ไม่ได้เกิดจากปัญญาตรัสรู้อันบริสุทธิ์บริบูรณ์ เฉกเช่นหลักพุทธธรรม

เมื่อหันมามองหลักเศรษฐกิจในแนวทางของพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนา มุ่งเน้นให้มนุษย์ชาติมีความสุขอันยั่งยืน โดยเน้นให้คนดับทุกข์ได้ และสร้างประโยชน์สุขให้เกิดขึ้นทั้งแก่ตนเองและสังคม โดยถือว่าเรื่องปากท้องหรือการทำมาหากินในทางสุจริต เป็นหลักประกันชีวิตอย่างหนึ่ง ซึ่งสามารถจะนำความผาสุกมาให้แก่บุคคลผู้ประกอบการ เพราะการทำมาหากิน เป็นทางได้มาแห่งปัจจัยต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อชีวิตมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค มนุษย์ที่จะดำรงชีวิตอยู่อย่างผาสุกและมีสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ได้ ก็ด้วยการทำมาหากิน และต้องทำมาหากินเท่านั้น ดังนั้น การทำมาหากินจึงเป็นศิลปะ และมีศิลปะในการประกอบมากมาย นับตั้งแต่หลักการทำมาหากิน วิธีการทำมาหากิน ไปจนถึงเมื่อได้ทรัพย์มาแล้วยังต้องมีศิลปะในการใช้สอย และศิลปะในการรักษาทรัพย์สินอีก ซึ่งนับเป็นเรื่องลึกซึ้งและน่าศึกษาไม่น้อย

เมื่อมองว่า การทำมาหากินเป็นเรื่องใหญ่ของชีวิตในพระพุทธศาสนา พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าของเรา จึงทรงวางหลักหรือกฎเกณฑ์ไว้เป็นแนวปฏิบัติเพื่อให้เกิดสัมมาอาชีวะ คือ หลักการทำมาหากินที่ถูก ที่ชอบ เป็นไปในทางสุจริต โดยนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ได้กำหนดเป็นหลักธรรมสำหรับพัฒนาเศรษฐกิจ หรือหลักธรรมสำหรับสนับสนุนส่งเสริมหลักเศรษฐกิจ ซึ่งจะได้นำ

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับหลักเศรษฐกิจดังกล่าวนี้ มานำเสนอเป็นแนวทางในการศึกษาพิจารณาของท่านผู้สนใจต่อไป

๑๐.๘ พุทธศาสนากับการพัฒนาเศรษฐกิจ

เศรษฐกิจ (Economy) มีความสำคัญและจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์เป็นอย่างมาก จึงได้รับความสนใจอย่างกว้างขวาง ในปัจจุบันแทบจะดูไม่ออกว่าเศรษฐกิจชนิดไหน มีคุณภาพหรือไม่มีคุณภาพ เพราะส่วนมากจะแข่งขันกันทางด้านการผลิตเสียมากกว่าเรื่องคุณภาพ ซึ่งส่วนมากจะหวังผลกำไรจากการผลิต (Product) มากกว่าคุณภาพ การพัฒนา (Development) เศรษฐกิจจึงถูกมองข้ามไป เพราะอำนาจทางการเงินที่มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจและสังคม เมื่อเงินมีอิทธิพลมากกว่า การทุจริตก็เกิดขึ้น การพัฒนาจึงด้อย เกิดกระแสข่าวในด้านลบเกี่ยวกับเศรษฐกิจ มีการตั้งข้อสังเกตว่า มีปริมาณมากกว่าคุณภาพ เมื่อเศรษฐกิจขาดคุณภาพ ปัญหาเศรษฐกิจก็ตามมา ดังนั้น ต้องพัฒนาการผลิตให้มีคุณภาพ จึงจะสามารถพัฒนาเศรษฐกิจให้เจริญได้ และเศรษฐกิจจะพัฒนาหรือไม่นั้น ก็ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยที่สืบเนื่องมาจากธรรมชาติ (Nature) และมนุษย์ (Humans) เท่านั้น

ธรรมชาติและมนุษย์เป็นของคู่กัน เมื่อมนุษย์อาศัยอยู่กับธรรมชาติ ธรรมชาติจึงเป็นผู้ให้ความอุดมสมบูรณ์ทุกอย่าง รวมทั้งชีวิตของมนุษย์และสัตว์ มนุษย์ในฐานะผู้อาศัยธรรมชาติและเป็นผู้ประกอบการทางด้านเศรษฐกิจ ต้องรู้จักเรื่องเศรษฐกิจเพื่อความอยู่รอดของชีวิต เพราะเศรษฐกิจเป็นหัวใจสำคัญในการดำรงชีวิต สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติมีผลทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และความเปลี่ยนแปลงด้านความเป็นอยู่ของมนุษย์ ถ้าสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติดี สุขภาพทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจก็ดี มนุษย์ก็มีสุขภาพดี จิตใจดี เศรษฐกิจก็ดีตาม สังคมก็เจริญรุ่งเรืองสงบสุข ถ้าธรรมชาติและสภาพแวดล้อมถูกทำลาย อากาศเป็นพิษ เศรษฐกิจก็มีปัญหา การแก้ไขและพัฒนาเศรษฐกิจจึงเป็นเรื่องสำคัญของมนุษย์ สังคมมนุษย์ต้องเอาใจใส่สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และมนุษย์ต้องมีธรรมะ เพื่อเป็นปัจจัยทางด้านการพัฒนาตนเอง สังคม และเศรษฐกิจ

ศาสตราจารย์ ดร.อภิชัย พันธเสน^{๕๓} กล่าวว่า คำว่า ธรรมะ หมายถึง ธรรมชาติหรือกฎของธรรมชาติในสังคมโลกที่ผ่านมา ได้มีการส่งเสริมประชากรให้มีการศึกษา แต่เป็นการศึกษาแบบทุนนิยมอุตสาหกรรมแบบตะวันตก มุ่งแต่ประโยชน์ส่วนตัว ไม่มองถึงบุคคลอื่น โดยการมุ่งสร้างความเจริญทางด้านวัตถุ เน้นความเติบโตขยายตัวทางเศรษฐกิจ ไม่เกี่ยวกับทางด้านจิตใจ จึงเกิดปัญหาร้ายแรงแก่ชีวิตมนุษย์ทั้งทางร่างกาย จิตใจ และสังคม รวมทั้งธรรมชาติสิ่งแวดล้อมทั่วโลก อีกทั้งประชากรขาดประสบการณ์ทางด้านเศรษฐกิจ มุ่งแต่จะแสวงหาเงินทองอย่างเดียว ลุ่มหลงเป็นทาสทุนนิยมและวัตถุนิยม ไม่พิจารณาไตร่ตรองให้รอบคอบ ขาดการพัฒนาทางด้านจิตใจ อ่อนแอและหวั่นไหวต่อสื่อทางด้านเศรษฐกิจ มองข้ามประโยชน์ทางทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ใกล้ตัว จึงส่งผลให้เกิดปัญหาต่อการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจแบบยั่งยืน

วิทยากร เชียงกูล^{๕๔} ให้ทัศนะไว้ว่า ประชาชนไทย ถูกอิทธิพลของการศึกษาแบบทุนนิยมอุตสาหกรรมตะวันตกสอนให้คิดแต่เรื่องของตัวเอง และมองเรื่องการศึกษาและกิจกรรมทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม ศาสนาอย่างแยกเป็นส่วนๆ เหมือนกับระบบการผลิตสินค้าในโรงงานอุตสาหกรรม ทั้ง ๆ ที่เราแต่ละคนต้องอยู่ร่วมกับคนอื่นแบบพึ่งพาอาศัยกันและกัน และชีวิตของคนเราประกอบไปด้วยกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ความสัมพันธ์ส่วนตัวจำนวนมากที่เชื่อมโยงมีผลกระทบต่อกันและกันอย่างเป็นระบบองค์รวม เมื่ออิทธิพลทางการศึกษาแบบทุนนิยมระบอบใด ระบอบหนึ่ง เกิดการมองแบบแยกส่วน ต่างคนต่างอยู่และไม่พึ่งพาอาศัยกันและกัน ทำให้ปัญหาเศรษฐกิจเกิดขึ้นในสังคมจนถึงระดับชาติ ดังนั้น จึงควรหันมาสนใจการพัฒนาจิตใจตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจ คือ มัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลาง ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ (The Noble Eightfold Path)

^{๕๓} ศาสตราจารย์ ดร.อภิชัย พันธเสน, เศรษฐกิจพอเพียง: พระอัจฉริยภาพและพระกรุณาธิคุณของในหลวง รัชกาลที่ ๙, (วิทยาลัยนวัตกรรมการสังคม: มหาวิทยาลัยรังสิต, ๒๕๕๗).

^{๕๔} วิทยากร เชียงกูล, ปฏิวัติประชาธิปไตยเพื่อแก้ไขวิกฤติของชาติ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สายธาร, ๒๕๕๑), หน้า ๓๒.

ปัญหาของการพัฒนาเศรษฐกิจในปัจจุบัน

สาเหตุที่ต้องมีการพัฒนาเศรษฐกิจ เกิดจากสิ่งประกอบหลายสิ่งหลายประการที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงตามกระแสความต้องการของสังคม ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงนั้น จะเกิดขึ้นจากผลกระทบจากอำนาจใด ๆ ก็ตาม ย่อมเป็นสาเหตุแห่งการแก้ไขปัญหาสู่การนำไปพัฒนา และสิ่งที่จะต้องแก้ไขให้ดีขึ้นนั้น ก็เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติที่ใกล้ตัวนั่นเอง เช่น

๑. เกิดปัญหาเศรษฐกิจในปัจจุบัน

ปัญหาเศรษฐกิจเกิดขึ้นเพราะฝีมือมนุษย์ มนุษย์อยู่กับธรรมชาติ แต่มนุษย์ไม่รู้จักคุณค่าของธรรมชาติ ธรรมชาติเป็นผู้สร้าง แต่มนุษย์เป็นผู้ทำลาย ดังนั้นปัญหาเศรษฐกิจจึงเกิดขึ้น เพราะความไม่รู้หรือขาดการศึกษาตัวเอง สภาพแวดล้อมแยกออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ดังต่อไปนี้

๑.๑ ปัญหาในชนบท (Countryside Problem) ชนบทประสบปัญหาทางเศรษฐกิจหลายด้าน เช่น การศึกษา สุขภาพอนามัย ที่อยู่อาศัย ตัดไม้ทำลายป่า ความยากจน และอบายมุข ปัญหาดังกล่าวนี้ เป็นปัญหาสังคมที่สำคัญ และชนบทก็เป็นพื้นฐานของสังคมเมือง ส่วนมากมีปัญหาที่ย้ายจากชนบท เข้าสู่เมืองหลวงเพื่อขายแรงงาน

๑.๒ ปัญหาในเมืองหลวง (Capital Problem) เมืองหลวงมีปัญหามากมาย เช่น การเมืองการปกครอง สภาพแวดล้อมแออัด อาชญากร ยาเสพติด อบายมุข และจราจร เป็นปัญหาสังคมเช่นกัน ที่ต้องได้รับการพัฒนาแก้ไขปรับปรุงตามเหตุปัจจัยและสถานการณ์ เพื่อความมั่นคงและเจริญก้าวหน้าของสังคมไทย

๒. ขาดการพัฒนาเศรษฐกิจตามทางสายกลาง

ปัญหาส่วนมากเกิดจากมนุษย์นั่นเอง การที่จะพัฒนาเศรษฐกิจ ก็ต้องแก้ที่ตัวบุคคลก่อน เพราะบุคคลเป็นเหตุปัจจัยทำให้เกิดปัญหา เมื่อบุคคลมีปัญหาจึงส่งผลถึงเศรษฐกิจ เศรษฐกิจจะมีผลเป็นบวกหรือลบ ก็ขึ้นอยู่กับการทำงานของบุคคลนั่นเอง ดังนั้น ปัญหาเศรษฐกิจต้องพัฒนาด้วยหลักธรรมทางพุทธศาสนาให้ตรงจุดที่ต้องการ ถ้าพัฒนาไม่ตรงจุดก็มีแต่จะเพิ่มปัญหาและทำให้เสียเวลา

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๕๑๕} ให้ทัศนะว่า เศรษฐกิจเป็นเรื่องของมนุษย์ เป็นกิจกรรมของมนุษย์ การที่จะแก้ปัญหาของมนุษย์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับมนุษย์อย่างไร เราจะต้องมีความเข้าใจบางอย่างเกี่ยวกับธรรมชาติของบุคคล ตลอดจนจุดหมายของชีวิตมนุษย์ด้วย คนที่ทำอะไรเกี่ยวกับเรื่องของมนุษย์ จะต้องมีความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ เมื่อเศรษฐกิจเป็นเรื่องของมนุษย์ ก่อนอื่นต้องเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ก่อน ธรรมชาติมนุษย์ทุกคนที่เกิดมา ไม่มีใครฉลาดตั้งแต่เกิด ไม่มีใครรู้โดยที่ไม่ได้เรียนรู้อะไรเลย ฉะนั้น เมื่อมนุษย์ไม่ได้ฉลาดมาตั้งแต่เกิด มนุษย์ก็ต้องมีความบกพร่องที่ควรจะได้รับการพัฒนาให้ดีขึ้น และสิ่งที่มนุษย์ควรจะได้รับพัฒนาให้ดีขึ้นนั้นมี ๓ ข้อ คือ (๑) ศีล (Morality) ความเป็นปกติ (๒) สมาธิ (Concentration) ความตั้งใจมั่นคง และ (๓) ปัญญา (Wisdom) ความรอบรู้ทั้งนี้ ศีล สมาธิ และปัญญาจัดเข้ากับทางสายกลาง ซึ่งเป็นหลักและแนวทางในการพัฒนาชีวิต เศรษฐกิจ และสังคม การที่จะพัฒนาให้สำเร็จก็ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย ซึ่งเป็นผลต่อการแก้ปัญหาเป็นอย่างมาก ต้องศึกษาเหตุผลเป็นปัจจัยสำคัญ

๒.๑ ปัจจัยภายนอก (Outside Cause) เรียกว่า ปรโตโมสะ แปลว่า เสี่ยงจากผู้อื่นหรือเสี่ยงบอจากผู้อื่น ได้แก่ การรับถ่ายทอดหรืออิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมทางสังคม เช่น พ่อ แม่ ครูอาจารย์ เพื่อนที่คบหา หนังสือ สื่อมวลชน และวัฒนธรรม ซึ่งให้ข่าวสารที่ถูกต้อง สั่งสอนแนะนำชักจูงไปในทางที่ดีงาม

๒.๒ ปัจจัยภายใน (Inside Cause) เรียกว่า โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำในใจโดยแยบคาย หมายถึง การคิดถุวิธี ความรู้จักคิด หรือคิดเป็น คิดให้เป็นระบบ มีหลักการ นำไปใช้งานได้

ดังนั้น เมื่อมนุษย์ได้รับการพัฒนาไปในทางที่ดีงามถูกต้องสมควรแก่การทำงานแล้ว มนุษย์ก็สามารถที่จะพัฒนากิจกรรม เช่น เศรษฐกิจ ให้เป็นไปตามต้องการของตนเองและสังคมได้ และเศรษฐกิจจะมีคุณภาพ ให้ผลไปในทางประโยชน์สุขได้ก็เพราะเป็นกิจกรรมที่อาศัยมนุษย์ผู้ซึ่งได้รับการพัฒนาทางด้านศีล สมาธิ และปัญญามาเป็นอย่างดีแล้วเท่านั้น

^{๕๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), จะพัฒนากันได้อย่างไร (พุทธศาสนากับพัฒนา
มนุษย์), พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๔๓.

๓. การพัฒนาเศรษฐกิจที่ขาดหลักทางสายกลาง

เศรษฐกิจขาดหลักศีลธรรมจริยธรรม นอกลู่ นอกทางไม่เป็นทางสายกลาง ก็มักจะประสบปัญหาตามมา และไม่สามารถพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมได้ เช่น

๓.๑ มุ่งความร่ำรวย (Richness) หวังแต่ผลประโยชน์ทางวัตถุเพื่อความร่ำรวยอย่างเดียว ย่อมจะนำสังคมไปสู่ความหายนะ ถึงแม้ว่าผู้ประกอบการทางเศรษฐกิจ จะมั่งมีเป็นเศรษฐีมหาเศรษฐีในขณะนั้นก็ตาม แต่สิ่งที่ตามมาจะปรากฏให้ชัดแก่สังคมถึงความเห็นแก่ตัว และความอยากเกินขอบเขต มนุษย์ถึงแม้ว่าจะร่ำรวยแค่ไหน ถ้าขาดการพัฒนา ก็จะสร้างปัญหาให้แก่สังคมได้

๓.๒ ขาดคุณภาพ (Non Quality) มุ่งแต่การผลิตให้ได้ปริมาณที่มากมายมหาศาล เอาแต่ได้ฝ่ายเดียว ไม่คำนึงถึงผลเสียที่จะมีต่อผู้บริโภค ตามหลักการของมนุษย์ มนุษย์ต้องเกื้อกูลและอาศัยซึ่งกันและกัน ต้องคิดแบบแยกคางหรือแบบละเอียดในกิจกรรมใด ๆ ก็ตามที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ ต้องมุ่งความมีคุณภาพคู่กับการผลิตโดยไม่แยกจากกัน เพราะธรรมชาติพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

๓.๓ ขัดต่อศีลธรรมจริยธรรม (Oppose to Morals and Ethical Behavior) ศีลธรรมจริยธรรมเป็นตัวนำสังคมให้เจริญงอกงามและสันติสุข การพัฒนาที่ขัดต่อศีลธรรมจริยธรรม หรือขาดจากศีลธรรมจริยธรรม ไม่เชื่อว่าการพัฒนา หากแต่เป็นการสร้างปัญหาให้สังคม ไม่ว่าสังคมใดล้วนต้องการความสงบสุข รังเกียจความทุกข์กันทั้งนั้น การรู้จักกอกเราอกเขา เอาใจเราไปใส่ใจเขา เอาใจเขามาใส่ใจเราก็คือมีเมตตาต่อกันและกัน ซึ่งเป็นศีลธรรมจริยธรรมของสังคมและจะทำให้สังคมเจริญหน้าอยู่

๓.๔ ขาดความเข้าใจหลักแห่งทางสายกลาง (Non Understand Major of the Middle Way) ทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา คือ หลักการปฏิบัติหรือแนวทางการปฏิบัติ หมายถึงการรู้จักประมาณ ความพอดี พอประมาณ ไม่มากเกินไป ไม่น้อยเกินไป ไม่เบียดเบียนและไม่ก่อปัญหาให้แก่ตนเองและผู้อื่นตามที่**พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)** ให้ทัศนะไว้ว่า ความหมายอีกอย่างหนึ่งของความพอดีหรือมัชฌิมา คือ ไม่เบียดเบียนตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น อันนี้เป็นหลักสำคัญของพุทธศาสนา ใช้ตัดสินพฤติกรรมมนุษย์ ไม่เฉพาะในการบริโภคเท่านั้น แต่ในทุกกรณีที่เดียว เป็นมัชฌิมา ก็คือ ไม่เบียดเบียนตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น คำว่า ไม่

เปิดเผยผู้อื่น ในพุทธศาสนานั้น ไม่ใช่เฉพาะคนเรามีหลักว่า **อหิสา สพพ ปาณานิ** แปลว่า ไม่เบียดเบียนชีวิตทั้งปวง ซึ่งสมัยนี้เขาเรียกว่า Ecosystems แปลกันว่า ระบบนิเวศหรือระบบธรรมชาติของสัตว์โลก

๓.๕ ทางสายกลางมีประโยชน์อย่างไร (What is Benefit of the Middle Way) ทางสายกลางในพุทธศาสนา จึงจำเป็นอย่างมากต่อการประกอบการทางเศรษฐกิจ ทั้งผู้ลงทุนและลูกค้า ต้องรู้จักตั้งตนให้อยู่ในหลักศีลธรรมจริยธรรม อันจะนำมาซึ่งความสุขทั้งสองฝ่าย คือ ทั้งฝ่ายผู้ผลิตและผู้บริโภค พุทธศาสนาจึงเน้น เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ซึ่งเป็นจุดความพอดี คือ ได้ทั้งคุณภาพชีวิตและความพึงพอใจในส่วนดี

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต)^{๕๑๖} ได้ให้ทัศนะไว้ว่า ที่ทำให้เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ เป็นเศรษฐศาสตร์แห่งความพอดีหรือมีขมิมาปฏิบัติ ก็คือการที่บริโภคแล้วทำให้ได้คุณภาพชีวิต แล้วเกิดความพึงพอใจที่จุดนี้ ซึ่งจะเป็นตัวกำหนดที่ทำให้เกิดความพอดี ในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจโดยไม่เกิดปัญหา แต่ถ้าเป็นเศรษฐศาสตร์แบบปัจจุบันแล้ว การสนองความต้องการซึ่งไม่มีที่สิ้นสุด จะทำให้ไม่มีความพอดีเกิดขึ้น และก็ต้องมีปัญหาอย่างแน่นอน อันนี้เป็นของความพอดีอย่างหนึ่ง ต้องรู้จักความพอดีให้เป็นพื้นฐาน ดังนั้น ทางสายกลางจึงมีประโยชน์เน้นความพอดีและมีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นอย่างมากในปัจจุบัน และการพัฒนาต้องศึกษาที่ต้นเหตุของปัญหาแล้วนำมาพิจารณาศึกษาวิเคราะห์ตามกระบวนการทางหลักวิชาการเพื่อให้รู้ว่ามีจุดมุ่งหมายไปทางไหนบ้าง

๓.๖ ทางสายกลางมีจุดมุ่งหมายอย่างไร (What is aim of the Middle Way) ทางสายกลางมีจุดมุ่งหมาย เพื่อพัฒนาทางด้านจิตใจและการศึกษา ซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการดำเนินชีวิตเป็นอย่างมากในสังคมปัจจุบันนี้ เพื่อป้องกันอิทธิพลมืดแบบวัตถุนิยมจากสังคมตะวันตกที่แพร่กระจายเข้ามาสู่สังคมไทย จนมองเห็นแต่ผลกำไรอย่างเดียว ไม่มองถึงคุณภาพหรือความเอกภาพของสังคม เป็นเพราะว่า

^{๕๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๑), หน้า ๔๗.

สังคมไม่เข้าใจปัญหาเศรษฐกิจ และเศรษฐกิจไม่ใช่จะให้ผลกำไรเท่านั้น หากผิดพลาดเมื่อไหร่แล้วทุกชั้นหันตจะตามมา

วิทยากร เชียงกูล ให้เหตุผลว่า ในสภาพที่ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ทั้งของไทยและของโลก มีปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจชะลอ การดำเนินชีวิตของปัจเจกชนภายใต้ระบบนี้ มีปัญหาเรื่องความยากจนและการขาดแคลน ชาวไทยเราควรสนใจศึกษาเรื่องปัญหาการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมและพุทธศาสนา อย่างวิเคราะห์วิพากษ์วิจารณ์อย่างเป็นวิทยาศาสตร์ (มีเหตุผล) เราจึงจะเข้าใจถึงสภาพสาเหตุของความทุกข์ รวมถึงหนทางในการดับทุกข์ของทั้งมนุษย์และสังคมได้ ฉะนั้น เศรษฐกิจแบบทางสายกลาง จึงมุ่งการศึกษาทางด้านศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นพื้นฐานทางจิตใจของมนุษย์ และจำเป็นอย่างยิ่งต่อการพัฒนาสังคมและการบริหารประเทศชาติ

๓.๗ ลักษณะเศรษฐกิจแบบทางสายกลางเป็นอย่างไร (Economy Type of the Middle Way) เศรษฐกิจมีหลายลักษณะ มีทั้งที่เป็นไปในทางด้านลบและด้านบวก มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ เป็นไปในด้านส่งเสริมศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม การเข้าใจเรื่องเศรษฐกิจ จึงมีความจำเป็นอย่างมากต่อการดำรงชีวิต ใ้ว่ารู้เรื่องเศรษฐกิจอย่างเดียว แต่ไม่รู้เรื่องวิธีการทางเศรษฐกิจ ดังนั้น จึงต้องทำความเข้าใจในเรื่องลักษณะแห่งเศรษฐกิจ

๓.๘ ลักษณะทางโลกหรือโลกียะ (Quality of Secular or Worldly) ได้แก่ การเป็นอยู่ของฆราวาสคนทั่วไป ใช้ในระดับเศรษฐกิจครอบครัว ตั้งแต่สองคนขึ้นไป มีลักษณะเป็นปกติศีล เป็นจริยธรรมสำหรับการอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุขในสังคม ซึ่งประกอบด้วยหลักศีลธรรม ๕ ประการ คือ

๑. เว้นจากการฆ่าสัตว์ ไม่ใช่ให้ฆ่า ไม่เบียดเบียน ไม่ข่มเหงรังแกผู้อื่น
 ๒. เว้นจากการลักทรัพย์ ไม่ใช่ให้ลัก ไม่ถือเอา ไม่ฉกฉวยสิ่งของผู้อื่น
 ๓. เว้นจากการประพฤติดีความผิดทางกาม ไม่พอใจ ไม่นอกใจคู่ครอง ไม่แย่งคู่ครอง
 ๔. เว้นจากการพูดเท็จ ไม่ใช่ให้โก่ง ไม่โกหกหลอกลวง ไม่ปั้นน้ำเป็นตัว
 ๕. เว้นจากการดื่มของมึนเมา ไม่ใช่ให้ดื่มสุราเมรัย บุหรี่ ยาบ้า ยาไอ้ ผื่น
- กัญชา

๓.๙ ลักษณะทางธรรมหรือโลกุตระ (Quality of Doctrine which releases one from the World) ได้แก่ การเป็นอยู่ของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนามีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายในชีวิตประจำวัน ตามกฎข้อบังคับระเบียบวินัย ที่พระพุทธองค์ได้ทรงวางเอาไว้แล้ว เพื่อดำรงสมณธรรมสู่จุดมุ่งหมายคือนิพพาน ซึ่งประกอบด้วยปัจจัย ๔ ประการ คือ

๑. จีวร เครื่องนุ่งห่มสำหรับพระสงฆ์ มีแค่สามผืน ไม่ใช้เกินความจำเป็น
๒. บิณฑบาต อาหารที่ได้รับมาด้วยความบริสุทธิ์ อันเกิดจากศรัทธาชาวบ้าน
๓. เสนาสนะ ที่อยู่อาศัยตามสมควรแก่ฐานะ และสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ
๔. คิลานเภสัช ยารักษาโรคเป็นสิ่งจำเป็นแก่สังคมนุชย์และแม่กระทั่งสัตว์

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๕๑๗} ให้ทัศนะไว้ว่า เศรษฐกิจแบบทางสายกลางเป็นได้ทุกสังคม เช่น สังคมของพระสงฆ์ การตั้งอยู่ในระเบียบวินัยสามารถเป็นปัจจัยแห่งเศรษฐกิจสายกลางได้ ยกตัวอย่างเช่น ระเบียบวินัยของพระสงฆ์ พระสงฆ์เป็นชุมชนหรือสังคมหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งขึ้นมาตามอุดมการณ์ของพุทธศาสนา โดยเฉพาะในบทบัญญัติที่เรียกว่า พระวินัยนี้มีกฎข้อบังคับ หลักปฏิบัติที่เกี่ยวกับความเป็นอยู่ เกี่ยวกับปัจจัย ๔ ซึ่งเป็นเรื่องทางเศรษฐกิจมากมาย อย่างน้อยตอนแรก ก็มีวิธีประกอบอาชีพที่จะเป็นหลักประกันให้ภิกษุ ภิกษุณี ซึ่งอยู่ในชุมชนนั้นหรืออยู่ในพระสงฆ์นั้น มีปัจจัยเพื่อดำรงชีวิตอยู่ได้ อันนี้เป็นฐานเบื้องต้น นอกจากนั้นยังต้องอาศัยปัจจัยทางด้านการศึกษาเข้ามามีบทบาทในการป้องกันและแก้ไขปัญหาเพื่อเป็นพื้นฐานในการพัฒนาคนหรือมนุษย์ เศรษฐกิจ สังคม และการเมือง นั่นก็คือการศึกษาตามหลักทางสายกลาง

^{๕๑๗} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระพุทธศาสนากับการแก้ปัญหาวิกฤติการณ์ของโลก, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมะอินเทนด์, ๒๕๕๘), หน้า ๖๖.

ดังที่พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)^{๕๑๘} ให้ทัศนะไว้ว่า กระบวนการจัดการศึกษาในพระพุทธศาสนา ยึดหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นการฝึกอบรม (Training) ที่เน้นภาคปฏิบัติมากกว่าจะเป็นการเรียนการสอน ในทางทฤษฎี (Teaching) เมื่อกล่าวในเชิงบริหาร เราต้องยอมรับว่า พระพุทธศาสนา ให้ความสำคัญแก่การจัดการศึกษาอบรม เพื่อพัฒนาบุคลากรเป็นอย่างยิ่ง ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงชื่อว่า เป็นศาสนาแห่งการศึกษา การศึกษาจึงเป็นเรื่องใหญ่และ สำคัญของมนุษย์

๓.๑๐ องค์แห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ (The Noble Eightfold Path) ทางสายกลางหรืออริยมรรค มีองค์ ๘ เมื่อกล่าวกันในด้านการส่งเสริมเศรษฐกิจแล้ว ก็ สามารถที่จะแบ่งแยกเป็นกลุ่ม ๆ เพื่อความสะดวกในการนำไปใช้ทางด้านการพัฒนา เศรษฐกิจ เพื่อความผาสุกของสังคมได้ และสามารถจัดทำเป็นกรอบความคิดได้ดังนี้ คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ (Right View) ปัญญาเห็นชอบ เห็นถูกต้อง คือ เห็นแจ้ง อริยสัจ ๔ ได้แก่

๑.๑ ทุกข์ คือ ตัวทุกข์ ได้แก่ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก

๑.๒ สมุทัย คือ เหตุให้เกิดทุกข์ ได้แก่ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน อันเป็น กิเลส

๑.๓ นิโรธ คือ ความดับทุกข์ ได้แก่ ดับกิเลสตัณหาด้วยอริยมรรค

๑.๔ มรรค คือ หนทางดับทุกข์ ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ มีปัญญาเห็นชอบ เป็นต้น^{๕๑๙}

๒. สัมมาสังกัปปะ (Right Thought) ดำริชอบ คือ ความคิดที่ถูกต้อง คือ มโนสุจริต ๓ คือ คิดออกจากกามจากตัวทุกข์ คิดไม่พยาบาทผู้อื่น คิดไม่เบียดเบียน ผู้อื่น ทั้งสองข้อนี้ จัดเป็น ปัญญา (Wisdom) (อริปัญญาลึกซึ้ง) ได้แก่ ศึกษาเรื่อง

^{๕๑๘} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **วิธีบูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์ สมัยใหม่**, พิมพ์ลักษณ์, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๔๓.

^{๕๑๙} วินย.(ไทย) ๔/๑๔/๑๘: ส.ม. ๑๙/๑๖๖๕/๕๒๘: อภ.วิ. ๓๕/๑๔๕/๑๒๗.

ปัญญา พัฒนาความคิด ให้เข้าใจแจ่มแจ้งแล้วนำไปใช้ให้ถูกต้อง เพราะปัญญาเป็นแสงสว่างของใจ และเป็นศัตรูโดยตรงกับความโง่ (อวิชชา) ปัญญามี ๓ ทาง คือ

๒.๑ จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการพิจารณาเหตุผลมีความคิดในทางดี

๒.๒ สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการฟัง การศึกษาเล่าเรียน เขียนอ่าน

๒.๓ ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการฝึกอบรม ลงมือปฏิบัติการจริง ทำจริง

๓. สัมมาวาจา (Right Speech) เจรจาชอบ ได้แก่ วจีสุจริต ๔ คือ ไม่พูดเท็จ หลอกลวง ไม่พูดส่อเสียด ยุแหย่ให้แตกกัน ไม่พูดคำหยาบคายเสียหาย ไม่พูดเพ้อเจ้อเหลวไหล ไร้สาระ ไม่มีประโยชน์ พูดแต่ในทางให้เกิดสามัคคีปรองดอง รักเคารพ นับถือกัน ให้เกียรติซึ่งกันและกัน

๔. สัมมากัมมันตะ (Right Action) ประพฤติชอบ ได้แก่ กายสุจริต ๓ คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่เบียดเบียน ไม่ลักทรัพย์ ไม่ขโมยของใคร ไม่ประพฤติดิฉินในคูครอง ไม่เป็นชู้ ไม่นอกใจคนรัก

๕. สัมมาอาชีวะ (Right Livelihood) การงานชอบ ได้แก่ ประกอบการงานในทางสุจริตชอบธรรม เว้นมิฉฉาชีพที่ผิดศีลธรรมผิดกฎหมาย ประกอบสัมมาชีพ ที่ถูกต้องตามกฎหมาย ไม่เล่นการพนันอันจะเป็นเหตุให้เสียทรัพย์สิ้นเงินทอง นำความเดือดร้อนมาสู่ตนเองและครอบครัว

ทั้งสามข้อนี้ จัดเป็นศีล (Morality) อธิศีลสิกขา ได้แก่ การศึกษาอบรมฝึกฝน เกี่ยวกับความประพฤติ เรียบร้อยทางกาย ทางวาจา ซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อการอยู่ร่วมกันได้ในสังคมอย่างปกติสุขและสันติสุข ศีลมีหลายระดับ เช่น ศีล ๕, ศีล ๘, ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗, และศีล ๓๑๑ นอกจากนั้น ศีลยังทำให้คนมีระเบียบวินัย ทั้งยังเป็นคุณธรรมป้องกันความเสื่อมคืออบายมุขต่าง ๆ เช่น เป็นนักเลงหญิง นักเลงสุรา เล่นการพนัน คบคนชั่วเป็นมิตร เป็นต้น

๖. สัมมาวายามะ (Right Effort) พยายามชอบ ได้แก่ การเพียรพยายาม แต่ในทางที่ดีงามมีประโยชน์ ได้แก่ เพียรระวังป้องกันอกุศลความชั่ว เพียรละอกุศล เพียรเจริญกุศลความดี เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อมสลายไป และเพียรสร้างคุณภาพ ประสิทธิภาพ สมรรถภาพให้สูงยิ่งขึ้น

๗. **สัมมาสติ (Right Mindfulness)** ระลึกชอบ ได้แก่ การมีสติระลึกได้ กำกับดูแลตนเอง ตั้งสติกำหนดพิจารณาความเป็นไปแห่งร่างกาย เวทนา การส่ายอารมณ์ จิต การคิดอารมณ์ และธรรม สภาพที่เป็นรูปและนาม รู้การเกิดดับของขั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

๘. **สัมมาสมาธิ (Right Concentration)** ตั้งใจชอบ ได้แก่ ความมีจิตตั้งมั่นแน่วแน่ จิตใจที่ดำเนินอยู่ในกิจการงานหรืออารมณ์ที่กำหนดได้อย่างสม่ำเสมอ มั่นคงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน รู้เท่าทันความคิด จินตนาการ มีความตั้งใจ เช่น ทำงานก็ตั้งใจทำงาน มุ่งมั่นในการกิจที่ตนรับผิดชอบ^{๕๒๐}

ทั้งสามข้อนี้ จัดเป็นสมาธิ (Concentration) (สมาธิสิกขา) หรือเรียกว่า อธิจิตตสิกขา ได้แก่ การศึกษาเกี่ยวกับจิตใจ ความตั้งใจ มั่นใจ การอบรมฝึกฝน การรวมกระแสจิตให้แน่วแน่ในอารมณ์อันเดียว การทำสมาธิ คือ การค่อย ๆ รวมกระแสจิตหรือกระแสความคิดให้เป็นจุดเดียว คือ ความตั้งมั่นแห่งจิต ภาวะที่จิตสงบนิ่งจับอยู่ที่อารมณ์อันเดียว เหมาะแก่การทำงาน การเรียนหนังสือ การประกอบอาชีพทุกชนิด สมาธิมี ๓ ระดับ คือ

๑. **ขณิกสมาธิ (Momentary Concentration)** คือ สมาธิชั่วขณะ

๒. **อุปจารสมาธิ (Access Concentration)** คือ สมาธิจวนจะแน่วแน่

๓. **อัปปนาสมาธิ (Attainment Concentration)** คือ สมาธิแน่วแน่

สมาธิที่ฝึกดีแล้ว ย่อมทำให้ปัญญาแก่กล้า สามารถนำไปพัฒนามนุษย์ พัฒนาเศรษฐกิจให้เจริญ และย่อมทำให้บรรลุนิพพาน นำไปสู่การพัฒนาสังคมให้เกิดสันติสุข

ดังนั้น ทางสายกลางหรืออริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ จึงเป็นหลักธรรมเพื่อการส่งเสริมเศรษฐกิจแล้ว โดยสามารถที่จะแบ่งแยกออก เพื่อความสะดวกในการนำไปใช้ทางด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อความผาสุกของสังคมได้ ดังต่อไปนี้ คือ

^{๕๒๐} ที่.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๙/๓๔๘: ม.ม. ๑๒/๑๔๙/๑๒๓: ม.อ. ๑๔/๗๐๔/๔๕๓: อภิ.วิ. ๓๕/๕๖๙/๓๐๗.

๑. **รู้จักพอประมาณ (Moderately)** พอประมาณ คือ รู้ตัวเอง ความพอดี พอเพียง ไม่สุรุ่ยสุร่าย ไม่ฟุ่มเฟือย ไม่ทิ้งขว้าง เช่น ในอปถกปฏิบัติ ข้อปฏิบัติที่ไม่ผิด, ทางดำเนินที่ไม่ผิด ข้อที่ ๑ ได้แก่ โภชนะมัตตัญญูตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร, รู้จักประมาณในการกิน คือ กินเพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายให้ชีวิตเป็นอยู่ได้ผาสุก มีใช้เพื่อสนุกสนานมัวเมา คำนึงถึงความพอดีอยู่ตลอดเวลา ไม่ประมาทในการดำรงชีวิต มีสติปัญญา มีสัมปชัญญะอยู่เป็นอาจิน เป็นหลักแห่งทางสายกลาง ฉะนั้น เมื่อรู้จักพอประมาณแล้ว ก็ต้องรู้จักหลักการแนวทางที่จะให้เกิดประโยชน์ทางด้านความสุขทั้งปัจจุบัน และจะส่งผลสู่อนาคตที่ดี ได้อย่างไม่ต้องสงสัย เพราะเหตุเป็นอย่างไร ผลก็ต้องเป็นอย่างนั้น^{๕๖๑}

๒. **รู้จักเหตุรู้จักผล (Reason)** การที่จะพัฒนาเศรษฐกิจให้สำเร็จ ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพได้นั้น ต้องมีเหตุผลที่น่าเชื่อถือ ก็คือ มีเหตุผลดี มีหลักการ ปฏิภาณพร้อม ประกอบคุณลักษณะของความผู้นำ การรู้จักเป็นคนมีเหตุมีผล ย่อมมีวิจารณ์ญาณที่พร้อมด้วยความรอบรู้ในเหตุปัจจัย ที่จะนำมาพัฒนา แก้ไข และปรับปรุงเศรษฐกิจ ภาพแวดล้อมด้วยหลักการที่มีคุณภาพ นอกจากนั้น ยังต้องมีโลกทัศน์กว้างไกล ในการพัฒนาสังคม วิถีชีวิต วิธีการและภาวะของความเป็นผู้บริหารอีกด้วย

ดังที่ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)^{๕๖๒} ให้ทัศนะไว้ว่า หน้าที่ของนักบริหารมีอยู่ ๕ ประการ ตามอักษรภาษาอังกฤษตัวหน้า คือ P-O-S-D-C ดังนี้

๑. การวางแผน (Planning) หมายถึง การกำหนดนโยบายและมาตรการอันเป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ มีรายละเอียดที่เรียกว่าโครงการประกอบด้วย

๒. การจัดองค์กร (Organizing) หมายถึง การกำหนดตำแหน่งสายบังคับบัญชาในองค์การว่า มีตำแหน่งอะไรบ้าง แต่ละตำแหน่งมีอำนาจหน้าที่เช่นไร ใครสั่งการใคร เป็นต้น

^{๕๖๑} ชุ.ปญฺ. (ไทย), ๒๙/๑๑๐-๑๑๑/๔๖๔-๔๖๗.

^{๕๖๒} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), บริหารองค์กรแนวพุทธให้ตรงกับปัญหาฝ่าวิกฤต, (ออนไลน์), แหล่งที่มา: www.hrdharmniti.com, (๕ มีนาคม ๒๕๖๑).

๓. การแต่งตั้งบุคลากร (Staffing) หมายถึง การสรรหาบุคลากรมาบรรจุแต่งตั้งในตำแหน่งที่กำหนดไว้ ตามหลักแห่งการใช้คนให้เหมาะกับงาน

๔. การอำนวยการ (Directing) หมายถึง กำกับสั่งการและมอบหมายให้แต่ละฝ่ายได้ปฏิบัติงานตามแผนที่วางไว้

๕. การควบคุม (Controlling) หมายถึง การติดตามดูว่าแต่ละฝ่ายปฏิบัติงานไปถึงไหน มีปัญหาและอุปสรรคเกิดขึ้นที่ใด และสำคัญคือ การป้องกันไม่ให้ย่ำแย่ย่ำแย่ต่อหน้าที่ ละทิ้งหน้าที่ หรือทุจริตต่อหน้าที่ แม้ว่าหน้าที่ของนักบริหารทั้ง ๕ ประการ จะถูกกำหนดโดยวิชาการบริหารสมัยใหม่ก็ตาม แต่เมื่อก่อนทางปฏิบัติแล้ว คนไทยเราก็ก็นำมาปรับใช้กันมานานแล้ว หน้าที่ของนักบริหารปรากฏชัดเจนในการปฏิบัติขององค์การในสมัยโบราณ

ฉะนั้น หลักการที่ว่ามานี้ เป็นเหตุผลที่ชัดเจนและน่าเชื่อถือ ในอันที่จะพัฒนาเศรษฐกิจให้เจริญรุ่งเรืองต่อไป และพร้อมที่จะบริหารตนเองและสังคมให้ก้าวไปสู่จุดหมายที่วางเอาไว้ได้อย่างไม่ยากเลย แต่อย่างไรก็ตาม การทำงานต้องยึดหลักทางสายกลาง จึงจะประสบผลสำเร็จ

๓. มิภูมิคุ้มกันที่ดี (Immunity) ภูมิคุ้มกันในการประกอบเศรษฐกิจทางสายกลาง ก็คือคุณธรรม ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นตัวควบคุมครอบงำ ซึ่งนำไปสู่จริยธรรมทางสังคม เช่น การรู้จักพอประมาณ รู้จักความพอดี ที่สำคัญที่สุดก็คือ การได้คุณภาพชีวิต นอกจากนั้น ยังมีคุณภาพในด้านจริยธรรมคือ ไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ความหมายอีกอย่างหนึ่งของความพอดี หรือมัชฌิมา คือ ไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น เป็นหลักสำคัญของพุทธศาสนา ใช้ตัดสินทุกกรณี เป็นมัชฌิมาในแง่ของพระพุทธศาสนา หลักการทางเศรษฐศาสตร์สัมพันธ์กับเรื่องระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์สัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด มีองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ มนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม ซึ่งทั้ง ๓ อย่างนี้ จะต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ประสานกันและเกื้อกูลต่อกันด้วย ในการดำรงอยู่ด้วยกัน^{๕๖๓} ฉะนั้น พฤติกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์ จะต้องเป็นไปในทางที่ไม่เบียดเบียนตน คือ ไม่ทำให้เสียคุณภาพชีวิตของตนเอง แต่ให้เป็นไปในทางที่พัฒนาคุณภาพชีวิต เสริมคุณภาพชีวิตนั้น และไม่เบียดเบียนผู้อื่น คือ ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่สังคม และไม่ทำให้เสียคุณภาพของ

^{๕๖๓} ที.ปา.(ไทย), ๑๑/๓๓๑/๒๖๔ ; ๔๓๔/๓๑๒; อัง.สตุตทก. ๒๓ /๖๕ /๑๑๔.

Ecosystems หรือระบบธรรมชาติแวดล้อม และ **ซูมาเกอร์** กล่าวไว้ว่า เมื่อมีสัมมาอาชีวะ ก็ต้องมี Buddhist Economics ต้องมีเศรษฐศาสตร์แบบพุทธ เพราะพระพุทธศาสนาสอนเรื่องทางสายกลาง มุ่งพัฒนาจิตใจให้มีเหตุและผล ให้เข้าใจธรรมชาติ^{๕๖๔} เมื่อเราเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์แล้ว เราก็ย่อมเข้าใจที่นาหลักการที่เต็มไปด้วยคุณภาพ เช่น หลักการที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทาในพระพุทธศาสนา นำมาพัฒนาคนให้กลายเป็นมนุษย์ที่เต็มไปด้วยคุณภาพ เมื่อมีมนุษย์ที่มีคุณภาพอยู่ในสังคมเป็นจำนวนมาก สังคมก็ย่อมมีคุณภาพตามไปด้วย แสดงว่า ในสังคมนั้น มีมนุษย์ที่มีคุณภาพ พร้อมที่จะพัฒนาสังคมและแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจได้

อย่างไรก็ตาม ชีวิตจะดีงาม มีความสุข ประเทศชาติจะรุ่งเรืองมั่นคง และสังคมจะร่มเย็นเกษมสันต์ ด้วยปัจจัยสำคัญที่สุด คือ การพัฒนาคน ซึ่งจะ使人เป็นคนดีมีความสุข และเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพ การพัฒนาคน ก็คือการศึกษา คนที่มีการศึกษา จึงจะมีคุณภาพ ประสิทธิภาพ สมรรถภาพนี้ก็ชัดแล้วว่า การศึกษา ปัญญา ศิล สมาธิ นั้นเป็นตัวพัฒนาคนให้มีคุณภาพ เพื่อมุ่งสู่การพัฒนาสังคม และการที่คนมีการศึกษาหรือ พัฒนาให้คนได้รับการศึกษาจึงเป็นความดี เป็นพื้นฐานที่เยี่ยมยอดก่อนที่จะนำไปสู่การพัฒนาสังคมเศรษฐกิจในชีวิตประจำวันต่อไป

เศรษฐกิจดีเพราะวิชาการดี (Good Academic)

ตามที่กล่าวไว้แล้วว่า ทางสายกลางประกอบไปด้วย ศิล สมาธิ และปัญญา ฉะนั้น แนวทางหรือเครื่องมือในการพัฒนาเศรษฐกิจ ต้องประกอบด้วยเงื่อนไขทางวิชาการที่มีเหตุผลและน่าเชื่อถือได้ เงื่อนไขที่ว่านี้ ก็คือปัญญา ซึ่งเป็นคุณธรรมจากทางสายกลางมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ได้แก่

๑. มีความรอบรู้ (Expert) คือ มีปัญญา ในที่นี้ ได้แก่รอบรู้ธรรมชาติของมนุษย์ เช่น เมื่อจะพัฒนาเศรษฐกิจก็ต้องรอบรู้เรื่องธรรมชาติ และทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ความหมายของเศรษฐกิจคืออะไร (What) อย่างไร (How) เพื่อใคร (For) และทำเมื่อไหร่ (When) รวมถึงความสำคัญของระบบเศรษฐกิจด้วย เช่น

^{๕๖๔} E.F. Schumacher, "Buddhist Economics", (ออนไลน์), แหล่งที่มา: www.worldtrans.org. Retrieved, (28 February 2019).

- ๑.๑ การจัดหาสินค้าและหรือบริการ ให้แก่สมาชิกในสังคม
- ๑.๒ การผลิตสินค้าและหรือบริการ เพื่อสนองความต้องการของสังคม
- ๑.๓ การส่งเสริมการผลิต โดยการพัฒนาการผลิต คิดสร้างสรรค์การผลิต
- ๑.๔ การแจกจ่ายผลผลิตจากผู้ผลิตถึงผู้บริโภค
- ๑.๕ การกระจายรายได้ไปยังส่วนต่าง ๆ ของสังคม

๒. มีความรอบคอบ (Cautious) คือ มีสมาธิ ความตั้งใจมั่น เป็นคุณธรรมจากทางสายกลาง ซึ่งเป็นผลมาจากการที่ได้ฝึกฝนอบรมมาดีแล้วทางด้านจิตใจ การที่มนุษย์ได้รับการพัฒนามาดีแล้ว ย่อมจะเป็นมนุษย์ที่ดีมีคุณภาพต่อกิจกรรมต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจ เช่น

๒.๑ ควรจะผลิตอะไร (What) หมายความว่า ก่อนที่จะตัดสินใจที่จะลงมือทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจนั้น ต้องคิดให้แยบคาย รอบคอบ คิดแล้วคิดอีก จนมั่นใจว่าสิ่งที่จะทำลงไปนั้น จะให้คุณให้โทษอย่างไร มีผลดีหรือเสียแก่ผู้บริโภคหรือไม่ จะต้องไม่เป็นอันตรายต่อสังคม

๒.๒ ควรจะผลิตอย่างไร (How) หมายความว่า เมื่อตัดสินใจแน่วนอนแล้วว่า จะลงมือทำจริง ๆ ก็ต้องคิดแบบแยบคายอีกครั้งว่า จะผลิตอย่างไรถึงจะดี ไม่มีโทษ ไม่ใช่คิดว่าคิดแต่ได้ผลกำไรอย่างเดียว ต้องคิดถึงคนผู้บริโภคด้วย ใช้อุปกรณ์การผลิตแบบไหน ต้องคิดถึงสังคมเป็นหลัก

๒.๓ ควรจะผลิตเพื่อใคร (For) หมายความว่า เมื่อตัดสินใจดีแล้วว่าจะผลิต ก็ต้องคิดให้ดีแบบแยบคายว่า จะผลิตเพื่อใคร ใครจะบริโภค บริโภคแล้วเกิดอันตรายหรือไม่ ไม่ใช่ คิดแต่จะผลิตเพื่อผลกำไร และประโยชน์แก่ตนเองฝ่ายเดียว ต้องดูสังคมด้วย

๒.๔ ควรจะผลิตเมื่อไหร่ (When) หมายความว่า เมื่อจะผลิตก็ต้องคิดให้ละเอียดรอบคอบว่า ควรจะผลิตเมื่อไหร่ดี ต้องดูเวลาหรือกาลเทศะ โอกาส วันเวลา สถานที่ ให้แน่วนอน ต้องแน่ใจว่าจะไม่รบกวนคนอื่น เป็นปัญหาสังคมหรือไม่^{๕๖๔}

^{๕๖๔} รัตนา สายคณิต และคณะ, **เศรษฐศาสตร์เบื้องต้น**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๒-๒๔.

๓. มีความระมัดระวังและตั้งใจ (Be Careful) คือ มีสติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว มีความรู้สึกตัวอยู่ตลอดเวลา ไม่เผลอ ไม่ประมาท และสมาธิ ความตั้งใจ ความไม่ประมาท คือ ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ หรือความเพียรที่มีสติ เป็นเครื่องเร่งเร้าและควบคุม ได้แก่ การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติและการกระทำทุกอย่าง ระมัดระวังตัว ไม่ยอมถลาลงไปในทางเสื่อม แต่ไม่ยอมพลาดโอกาสสำหรับความดีงามและความเจริญก้าวหน้า ตระหนักในสิ่งที่พึงทำและพึงละเว้น ใส่ใจ สำนึกอยู่เสมอในหน้าที่อันจะต้องรับผิดชอบ ไม่ยอมปล่อยปละละเลย กระทำการด้วยความจริงจัง รอบคอบ และรวดเร็วไป เมื่อมีสติสัมปชัญญะและสมาธิควบคุม การงานทุกอย่างย่อมไม่เสียหาย การพัฒนาสังคม ศาสนา วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และเศรษฐกิจ ก็มีแต่ความเจริญรุ่งเรืองต่อไป

เศรษฐกิจดีเพราะมีคุณธรรม (Virtue)

คุณธรรมเป็นปัจจัยที่สำคัญ และจำเป็นอย่างยิ่งต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ ไม่ว่ายุคไหนสมัยไหน หากสังคมรู้จักคุณธรรมที่เป็นหลักสำคัญเหล่านี้แล้ว ก็จะเป็นแนวทางนำไปสู่วิธีการในการพัฒนามนุษย์ให้เร่งรัดไปสู่จุดหมายในทางที่เจริญ มั่นคง และพ้นทุกข์ได้ ซึ่งก็ได้แก่

๑. ความซื่อสัตย์ (Honest) เป็นองค์คุณของคนดี เป็นเครื่องหมายของคนดี เป็นสมบัติของผู้ดี หากใครไม่มีชาตินี้เอาดีไม่ได้ คดโกงแล้วไซ้ไร ไม่มีเพื่อนอยากร่วมงาน และผู้ผลิตก็ต้องซื่อสัตย์ต่อผู้บริโภค กล่าวคือ ปัจจัยการผลิตต้องประกอบด้วยสิ่งดีมีคุณภาพ จัดเป็นมโนสุจริต ความประพฤติชอบด้วยใจ ความสุจริตทางใจ มี ๓ อย่าง คือ

๑.๑ อนภิชฌา (To be without Covetousness) ไม่โลภอยากได้ของคนอื่น

๑.๒ อพยาบาท (To be free from Ill-Will) ไม่พยาบาทปองร้ายคนอื่น

๑.๓ สัมมาทิฐิ (Right View) เห็นชอบตามคลองธรรมศีลธรรมจริยธรรม

๒. มีความสุจริตใสสะอาด (Truthful) เป็นคุณธรรมของผู้บริหาร เป็นองค์คุณความดี ที่หาได้ยากมากในสังคมปัจจุบัน สุจริต คือความประพฤติชอบ ประพฤติดี ทำดี เป็นหลักธรรมในการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐาน ซึ่งมีความสำคัญต่อ

เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองการปกครองอย่างมาก ประกอบด้วยกายสุจริต วาจาสุจริต และมโนสุจริต

๓. มีความขยันหมั่นเพียร (Persevere) เป็นคุณธรรมของคนดี คนขยัน ได้แก่ อดทนอดกลั้น ถึงพร้อมด้วยความหมั่น ในการประกอบกิจเครื่องเลี้ยงชีวิต การเล่าเรียน การทำธุระหน้าที่ของตน ความขยัน เป็นปัจจัยสำคัญต่อการงานทั่วไป และโดยเฉพาะปัญหาทางเศรษฐกิจ และวิริยะ เพียรเพื่อทำให้สำเร็จและใช้ปัญญาเป็นตัวควบคุมให้เกิดประสิทธิภาพ คุณภาพ และสมรรถภาพ

๔. มีความอดทนอดกลั้น (Endure) เป็นคุณธรรมของคนดี ได้แก่ ขันติ ความอดทน ต่อความทุกข์ยาก ความเจ็บแค้น หนักเอาเบาสู้ เพื่อให้บรรลุความสำเร็จที่ตั้งใจเอาไว้ ผู้ที่มีความอดทนย่อมจะได้รับความสำเร็จในธุรกิจของตนเอง จึงเป็นปัจจัยสำคัญในทางพัฒนาเศรษฐกิจ

๕. รู้จักแบ่งปันเผื่อแผ่เจือจุน (Portion out) เป็นคุณธรรมสำหรับผู้กมิตร ได้แก่ ทาน คือ การแบ่งปัน สละให้ เฉลี่ยให้ เป็นหลักสำหรับผู้กมิตรทางพระพุทธศาสนา เป็นหนึ่งใน ๔ ข้อของสังคหวัตถุทาน นอกจากจะหมายถึงการให้วัตถุสิ่งของแล้ว ยังหมายถึงการให้อภัยซึ่งจริยธรรมทางจิตใจด้วย ทานจึงเหมาะแก่การแก้ปัญหาสำหรับผู้ทำงานธุรกิจทั่วไป รวมทั้งกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

เศรษฐกิจดีเพราะเข้าใจชีวิต (Life-Understanding)

ชีวิตเป็นสิ่งที่มีความค่าและประเสริฐสุด พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อชีวิต ไม่ว่าจะเป็นชีวิตมนุษย์หรือชีวิตสัตว์และสิ่งที่มีชีวิตทุกชีวิตในโลกนี้ ที่สำคัญต้องเข้าใจเรื่องชีวิต ธรรมชาติของชีวิต และทุกชีวิตก็หนีไม่พ้นกฎไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ซึ่งไตรลักษณ์นี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามัญลักษณะ แปลว่า ลักษณะที่ทั่วไป หรือเสมอเหมือนกันแก่สิ่งทั้งปวง ซึ่งได้ความหมายเท่ากันเพื่อความเข้าใจง่าย ๆ จะแสดงความหมายของไตรลักษณ์ (The Three Characteristics of Existence) โดยย่อ ดังนี้

๑. อนิจจตา (Impermanence) ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่ยั่งยืน ภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมและสลายไป ไม่มีอะไรเที่ยงแท้แน่นอน เป็นสภาพเกิดดับตลอดเวลา

๒. ทุกขตา (Stress and Conflict) ความเป็นทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่กดดัน ผื่นและขัดแย้งอยู่ในตัว คือการเป็นอยู่อย่างลำบาก หนได้ยาก

๓. อนัตตตา (Soullessness หรือ Non-Self) ความเป็นอนัตตา ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมันเองไม่ใช่เขาไม่ใช่เรา เพียงอาศัยร่างกายทำคุณงามความดีเท่านั้น

ความเพียรพยายามในการพึ่งตนเองและรู้จักแก้ไขปรับปรุงตนเองนี้ เป็นข้อสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงสอนย้ำบ่อย ๆ ว่า **อตตา หิ อตตโน นาโถ** ตนแลเป็นที่พึ่งของตน หรือ **ตมฺเหติ กิจจมาตบฺปิ อกขาตาโร ตถาคตา** ตถาคตทั้งหลายเป็นผู้บอก เป็นผู้ชี้ทางให้ ที่เป็นเรื่องที่พยายามให้คนเรา มีความเพียรพยายามในการกระทำ อย่าไปมัวหวังพึ่งปัจจัยภายนอกอยู่ เพราะปัจจัยภายนอกนั้นไม่ยั่งยืน ไม่อยู่กับตัวเอง และไม่แน่นอน อย่างไรก็ตาม ตัวเรานี้ก็ต้องทำ ถ้าจะให้เกิดผลสำเร็จแท้จริงแล้ว จะต้องทำจะต้องพึ่งตัวเองให้มากที่สุด พระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องนี้อยู่เสมอ พยายามให้เราหันมาพึ่งตัวเองให้มากขึ้น ลดความพึ่งปัจจัยภายนอก ความเชื่อถือในเรื่องสิ่งที่จะมาอำนวยความสะดวกของเราโดยทางลัด ให้ลดน้อยลงไป ๆ นี้ก็เป็นแง่หนึ่ง

นอกจากนั้น ชีวิตเราต้องมีเป้าหมายในการดำเนินชีวิต คือ ต้องรู้จักจุดหมายปลายทาง รู้จักการวางแผนสู่อนาคต จึงจะเอาตัวเราเองรอดได้เพราะชีวิตมีเป้าหมาย ได้แก่ เป้าหมายด้านการดำรงชีพ (Livelihood) การดำรงชีวิตเป็นเรื่องสำคัญพื้นฐาน พุทธศาสนาก็ให้ความสำคัญด้านนี้ ในฐานะเป็นกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีวิต ในการให้อุปสมบทกุลบุตร พระอุปัชฌาย์จะสอนว่า **ปิณฺฑิตยาโลปโกชนํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชา ตตถ เต ยาวชีวํ อุตฺสาโห กรณียํ** ฯ (การพรพรพอยู่ได้ด้วยการบิณฑบาต ท่านต้องขยันตลอดชีวิต)

อริยมรรค ๘ ประการ อันเป็นทางดำเนินชีวิตของอารยชน เป็นหลักการดำเนินชีวิตว่า จะต้องเป็นสัมมาชีพ (สัมมาอาชีพะ) ไว้ในข้อที่ ๖ หลักนี้เสริมอาชีพถูกต้องทุกอย่าง และปฏิเสธอาชีพทุจริต (มิฉฉาชีพ) ทั้งปวง รวมถึงอาชีพต่อความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดี เช่น การค้าขายที่ผิด ๕ อย่าง คือ ขายอาวุธ ขายมนุษย์ ขายสัตว์เพื่อเอาไปฆ่า ขายน้ำเมายาเสพติด และขายยาพิษ

พระพุทธองค์ทรงเห็นว่า ทรัพย์เป็นปัจจัยจำเป็นสำหรับการดำเนินชีวิต จึงตรัสหลักธรรมว่าด้วยประโยชน์เฉพาะหน้า หรือทิวฏฐัมมิกัตถะ^{๕๖๖} ไว้ และเมื่อทรงกล่าวถึงความสุขของผู้ครองเรือน ก็ทรงเน้นเรื่องทรัพย์เป็นเรื่องที่สำคัญ ในการดำเนินชีวิตจากทรัพย์ที่หามาได้ พระพุทธองค์ตรัสแนะนำให้ใช้ทรัพย์ให้สมค่า

นอกจากนี้ พระพุทธศาสนามุ่งเน้นด้านการใช้แรงงาน โดยชี้ประโยชน์ ของการทำงาน คือ

๑. เปิดโอกาสให้มนุษย์ได้ใช้และพัฒนาความสามารถของตน
๒. ช่วยให้มนุษย์ขจัดอึดอัด สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข
๓. เพื่อให้ได้มาซึ่งผลผลิตและบริการอันจำเป็นแก่การดำรงชีพ

เศรษฐกิจแนวพุทธ (Buddhist Economy)

พระพุทธศาสนา มีส่วนช่วยเหลือสังคมทางด้านเศรษฐกิจมากที่สุด กล่าวคือ มีหลักคำสอนที่มีความเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ของมนุษย์ทั้งหมด มีผู้กล่าวว่า ระบบเศรษฐกิจเป็นระบบของการให้คำมั่นสัญญาและปฏิบัติตามพันธสัญญาที่มีต่อกันอย่างมั่นคง การรักษาคำมั่นสัญญาดังกล่าวในทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า ธรรม อาจแยกความหมายเป็น ๒ ประการ คือ

๑. จริยธรรม (Morality) ว่าด้วยหลักข้อปฏิบัติแห่งการดำรงตนในสังคม หลักข้อปฏิบัติเกี่ยวกับความดีและความชั่ว ถูกผิด ควรไม่ควร มีประโยชน์หรือไม่มีประโยชน์

๒. สัจธรรม (Truth) ซึ่งได้แก่ ตัวสัจจะ ความจริงตามสภาวะ ความจริงที่เป็นไปตามธรรมดา เป็นกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลาย หรือกฎของธรรมชาติ การที่สิ่งทั้งหลายดำเนินไปตามเหตุตามปัจจัยเหล่านี้ คือ เรื่องของสัจธรรม ธรรมชาติความเป็นไปของโลก โดยทั่วไปแล้ว พอพูดถึงเศรษฐกิจ เรามักจะมองแต่ด้านวัตถุธรรมของการผลิตอย่างเดียว แต่เบื้องหลังของการผลิตจะถูกมองข้ามไป ในความจริงแล้ว จริยธรรมมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจซึ่งเราควรจะได้สนใจศึกษา คือ จริยธรรมที่พูดถึงในที่นี้ มีความหมายรวมไปถึงคุณธรรมและคุณค่าทางจิตใจ คุณธรรม และความ

^{๕๖๖} อง.อฏฺฐก. (ไทย), ๒๓/๑๔๔/๒๘๙.

ประพตติ หรือสภาพจิตใจที่เป็นไปต่าง ๆ ย่อมมีผลกระทบต่อเศรษฐกิจเป็นอย่างมากมีการสมมติว่า ถ้าในสังคมบ้านเรามีเหล่านิจฉาชีพ ทำอันตรายแก่ชีวิตและทรัพย์สิน ประชาชนไม่มีความปลอดภัย ภาพการณ์เช่นนี้ ย่อมต้องกระทบต่ออุตสาหกรรมหรือการค้าเงินธุรกิจ ซึ่งเป็นเรื่องของเศรษฐกิจด้วย เช่น อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ก็พลอยได้รับการกระทบกระเทือน ชาวต่างชาติ พอรู้ข่าวว่า เมืองไทยไม่มีความปลอดภัย เขาก็ไม่ยอมมาเที่ยว เมื่อเป็นเช่นนี้ จริยธรรมจึงมีผลต่อการเจริญหรือเสื่อมต่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

สังคมเศรษฐกิจแนวพุทธ (Buddhist Economic Society)

พระพุทธศาสนา ศาสนาแห่งความสุข มีบทบาทที่สำคัญในการพัฒนาสังคมเป็นอย่างมากในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจในสังคมไทย เช่น พระพุทธศาสนากับศิลปะ (Buddhism and Art) งานศิลปะของพระพุทธศาสนา จัดว่าเป็นงานศิลปะอันสวยงามเป็นเลิศ เช่น โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ เจดีย์ และภาพจิตรกรรมฝาผนังต่าง ๆ ล้วนแสดงให้เห็นถึงความสวยงาม ดนตรีและนาฏศิลป์ของคนไทย จะมีเรื่องของพระพุทธศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง ในส่วนของวรรณคดี เช่น เรื่องมหาเวสสันดรชาดก ไตรภูมิพระร่วง หรือไตรภูมิอภินิหาร จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนา มีอิทธิพลต่อจิตใจของคนไทยอย่างชัดเจน ผลอันเกิดจากการที่มีพุทธศิลป์ ได้กลายเป็นศิลปะอันล้ำค่าของประเทศไทย ทั้งด้านประณีตศิลป์เป็นศูนย์รวมจิตใจ และยังกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำหรับคนไทย และชาวต่างชาติผู้มาเยือนเมืองไทย เป็นอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวที่สำคัญของประเทศซึ่งมีผลต่อเศรษฐกิจอย่างมาก

ทั้งนี้ ความสมดุล (Equilibrium) เป็นความพอดี หมายถึงสิ่งสองอย่างมาบรรจบกันอย่างลงตัว ให้คุณภาพชีวิตและความพอใจ ในทางพระพุทธศาสนา มีข้อปฏิบัติที่เต็มไปด้วยเรื่องมัจฉิมา ความเป็นสายกลาง ความพอดี **มัตตัญญูตา**^{๕๖๗} ความรู้จักประมาณ รู้จักพอดี เต็มไปหมด ตลอดจน **สมตา** เทียบกับที่เราใช้คำว่า สมดุลหรือดุลยภาพ คำเหล่านี้ เป็นคำสำคัญในทางพระพุทธศาสนา **มัตตัญญูตา** ความรู้จักประมาณ คือ ความพอดี เช่น ภิกษุรู้จักประมาณในการรับและบริโภคปัจจัยสี่

^{๕๖๗} ธี.ป. (ไทย), ๑๑/๓๓๒/๒๖๔: ๔๓๙/๔๑๒: อัง.สศตตป. ๒๓/ ๖๕/๑๑๔.

คุณธรรมรู้จักรัประมาณในการใช้จ่ายโภคทรัพย์ พระมหากษัตริย์รู้จักรัประมาณในการลงทัณฑ์อาชญาและในการเก็บภาษี เป็นต้น

ในขณะที่ ความพอดี เป็นจุดที่คุณภาพชีวิตกับความพึงพอใจมาบรรจบกัน หมายความว่า เป็นการได้รับความพึงพอใจด้วยการตอบสนองความต้องการคุณภาพชีวิต คุณภาพชีวิตที่ทุกคนต้องการก็คือ ความมีความสุขแข็งแรง มีจิตใจสดชื่น เบิกบาน ไม่เป็นทุกข์ มีความสุขกายสบายใจ แน่นนอนซึ่งถ้าหากว่าเศรษฐกิจดี สุขภาพกายใจก็ดีกันทั่วหน้า แต่ถ้าเศรษฐกิจแย่งก็เกิดทุกข์ตามมา อย่างไรก็ตาม ความมั่นคงและยั่งยืน (Secure and Endure)^{๕๒๘} เป็นวัตถุประสงค์ที่ใคร ๆ ก็อยากจะทำให้เกิดขึ้น เมื่อเศรษฐกิจที่เป็นธรรม เป็นทางสายกลางเกิดขึ้น ความเอารัดเอาเปรียบคดโกงต่าง ๆ ก็หายไป เหลือไว้แต่ความสมานสามัคคี ความพอดี ความรู้จักรัประมาณ ความเป็นสายกลาง ความเป็นกลาง ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นทฤษฎีทางพระพุทธศาสนาที่มั่นคงและยั่งยืน ซึ่งเหมาะแก่การนำไปเพื่อพัฒนาและแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคม อันจะนำไปสู่ความมั่นคง มั่งคั่งและยั่งยืน

๑๐.๙ การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม

การกำหนดทิศทางในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม ผู้รับผิดชอบงานควรต้องคิดให้ครอบคลุมทั้งด้านคุณธรรมและจริยธรรม นั่นคือหลักการคิดและวิธีการปฏิบัติที่ดีงาม ถูกต้อง ตามสภาพสังคมวัฒนธรรม ก่อนอื่นคงต้องทำความเข้าใจกับความหมายของคำว่า คุณธรรม และ จริยธรรม ก่อนคุณธรรม คือ หลักความจริง หลักการปฏิบัติ ประกอบด้วย

๑. จริยธรรม มี ๒ ความหมาย คือ

๑.๑ ความประพฤติดีงาม เพื่อประโยชน์สุขแก่ตนและสังคม ซึ่งมีพื้นฐานมาจากหลักศีลธรรมทางศาสนา ค่านิยมทางวัฒนธรรม ประเพณี หลักกฎหมาย จรรยาบรรณวิชาชีพ

๑.๒ การรู้จักไตร่ตรองว่าอะไรควร ไม่ควรทำ

^{๕๒๘} พระมหาวรเดชา อคฺคเตโช (พรหมเสนา), พระพุทธศาสนากับการแก้ปัญหาวิกฤติการณ์ของโลก ทางสายกลางในฐานะเป็นเครื่องมือพัฒนาเศรษฐกิจในปัจจุบัน, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.ปรับปรุงครั้งล่าสุดวันพฤหัสบดี ที่ ๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๕.

๒. จรรยา (Etiquette) หมายถึง ความประพฤติ กิริยาที่ควรประพฤติซึ่งสังคมแต่ละสังคม กำหนดขึ้นสอดคล้องกับวัฒนธรรม ในแต่ละวิชาชีพก็อาจกำหนดบุคลิกภาพ กิริยา วาจาที่บุคคลในวิชาชีพพึงประพฤติปฏิบัติ เช่น ครู แพทย์ พยาบาล ย่อมเป็นผู้ที่พึงสำรวมในกิริยา วาจา ท่าทางที่แสดงออก

๓. จรรยาบรรณวิชาชีพ (Professional Code of Ethics) หมายถึง ประมวลความประพฤติที่ผู้ประกอบอาชีพการงาน แต่ละอย่างกำหนดขึ้น เพื่อรักษาและส่งเสริมเกียรติคุณ ชื่อเสียงและฐานะของสมาชิก ทำให้ได้รับความเชื่อถือจากสังคม อาจเขียนเป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่ก็ได้ เช่น จรรยาบรรณของแพทย์ ก็คือประมวลความประพฤติที่วงการแพทย์กำหนดขึ้น เพื่อเป็นแนวทางสำหรับผู้เป็นแพทย์ยึดถือปฏิบัติ

๔. ศีลธรรม (Moral) คำว่า ศีลธรรม ถ้าพิจารณาจากรากศัพท์ภาษาละติน *Moralis* หมายถึง หลักความประพฤติที่ดีสำหรับบุคคลพึงปฏิบัติ ภาษาไทย ศีลธรรม เป็นศัพท์พระพุทธศาสนา หมายถึง ความประพฤติที่ดีที่ชอบหรือ ธรรมในระดับศีล

๕. คุณธรรม (virtue) หมายถึง สภาพคุณงามความดีทางความประพฤติและจิตใจ เช่น ความเป็นผู้ไม่กล่าวเท็จโดยหวังประโยชน์ส่วนตน เป็นคุณธรรมประการหนึ่ง อาจกล่าวได้ว่า คุณธรรม คือ จริยธรรม แต่ละข้อที่นำมาปฏิบัติจนเป็นนิสัย เช่น เป็นคนซื่อสัตย์ เสียสละ อดทน มีความรับผิดชอบ ฯลฯ

๖. มโนธรรม (Conscience) หมายถึง ความรู้สึกผิดชอบชั่วดี ความรู้สึกว่าจะใคร่ควรทำ ไม่ควรทำนักจริยศาสตร์ เชื่อว่า มนุษย์ทุกคนมีมโนธรรม เนื่องจากบางขณะเราจะเกิดความรู้สึกขัดแย้งในใจ ระหว่างความรู้สึกต้องการสิ่งหนึ่ง และรู้ว่าควรทำอีกสิ่งหนึ่ง เช่น ต้องการไปดูภาพยนตร์กับเพื่อน แต่ก็รู้ว่าควรอยู่เป็นเพื่อนคุณ แม้ซึ่งไม่ค่อยสบาย

๗. มารยาท มรรยาท กิริยา วาจา ที่สังคมกำหนดและยอมรับว่าเรียบร้อย เช่น สังคมไทยให้เกียรติเคารพผู้ใหญ่ ผู้น้อยย่อมสำรวมกิริยาเมื่ออยู่ต่อหน้าผู้ใหญ่ การระมัดระวังคำพูดโดยใช้ให้เหมาะกับบุคคลตามกาลเทศะ

ดังนั้น จริยธรรม จึงเป็นกฎเกณฑ์ความประพฤติของมนุษย์ ซึ่งเกิดขึ้นจากธรรมชาติของมนุษย์เอง ความเป็นผู้มีปรีชาญาณ (ปัญญา และ เหตุผล รวมกัน) ทำให้มนุษย์มีมโนธรรม รู้จักแยกแยะความดี ถูก ผิด ควร ไม่ควร

อนึ่ง จริยธรรมมีลักษณะ ๔ ประการ คือ

๑. การตัดสินใจทางจริยธรรม (moral judgment) บุคคลจะมีหลักการของตนเอง เพื่อตัดสินใจการกระทำของผู้อื่น

๒. หลักการของจริยธรรมและการตัดสินใจตกใจ เป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในตัวบุคคลก่อนที่จะปฏิบัติกรต่าง ๆ ลงไป

๓. หลักการทางจริยธรรม เป็นหลักการสากลที่บุคคลใช้ตัดสินใจในการกระทำสิ่งต่าง ๆ

๔. ทศนะเกี่ยวกับจริยธรรม ได้มาจากความคิดของบุคคลหรืออุดมคติของสังคม จนเกิดเป็นทศนะในการดำรงชีวิตของตนและของสังคมที่ตนอาศัยอยู่

จะเห็นได้ว่า คุณธรรม หมายถึง หลักของความดี ความงาม ความถูกต้องในการแสดงออกทั้งกาย วาจา ใจ ของแต่ละบุคคล ซึ่งยึดมั่นไว้เป็นหลักประจำใจในการประพฤติปฏิบัติ จนเกิดเป็นนิสัย ซึ่งอาจส่งผลให้การอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข จะทำให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคม ขณะที่จริยธรรม หมายถึง การประพฤติปฏิบัติของบุคคลที่แสดงออกถึงความดีงามทั้งต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และต่อสังคม เพื่อให้เกิดความสงบสุข ความเจริญรุ่งเรือง เป็นประโยชน์ต่อสังคมและต่อการพัฒนาประเทศชาติ ทั้งนี้ จากความหมายของคำว่าคุณธรรมและจริยธรรมดังกล่าว เพื่อให้การพัฒนาคนให้เป็นคนดี คนเก่ง จึงได้มีนักวิชาการนักคิดของไทยพยายามสรุปแนวทางเป็นกรอบสำหรับการพัฒนาคน เรียกว่า ทฤษฎีต้นไม้อจริยธรรมขึ้น

ทฤษฎีต้นไม้อจริยธรรม เป็นทฤษฎีทางจิตวิทยาทฤษฎีแรกของนักศึกษาไทยที่สร้างขึ้น บุคคลผู้รวบรวมเขียนเป็นทฤษฎี คือ ศาสตราจารย์ ดร.ดวงเดือน พันธุมนาวิน กรอบแนวคิดที่เป็นจุดเด่นของทฤษฎีนี้ มีความว่า ลักษณะพื้นฐานและองค์ประกอบทางจิตใจ ซึ่งจะนำไปสู่พฤติกรรมที่พึงปรารถนา เพื่อส่งเสริมให้บุคคลเป็นคนดีและคนเก่ง คือ

๑. ส่วนของดอกผล เปรียบเสมือนเป็นลักษณะพฤติกรรมคนดีและเก่ง การที่ต้นไม้อจะให้ดอกผลใหญ่จะต้องมีลำต้นและรากที่สมบูรณ์

๒. ส่วนของลำต้นที่สมบูรณ์ เปรียบเสมือนลักษณะทางจิตใจ ซึ่งเป็นสาเหตุของพฤติกรรมที่ดีมี ๕ ประการ คือ

ประการที่ ๑ มีทัศนคติ ค่านิยมที่ดี และคุณธรรม

ประการที่ ๒ มีเหตุผลเชิงจริยธรรม

ประการที่ ๓ ลักษณะมุ่งอนาคต คาดการณ์ไกล

ประการที่ ๔ เชื่ออำนาจในตน

ประการที่ ๕ มีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์

ลักษณะทางจิตใจทั้ง ๕ ประการนี้ ถ้ามีมากในบุคคลใด บุคคลนั้น จะมีพฤติกรรมเก่งและดีอย่างสม่ำเสมอ

๓. ส่วนของรากต้นไม้ เปรียบเสมือนลักษณะทางจิตที่เป็นพื้นฐานที่จะชอบใช้อาหารอาหารเลี้ยง ลำต้นให้สมบูรณ์มี ๓ ประการ คือ

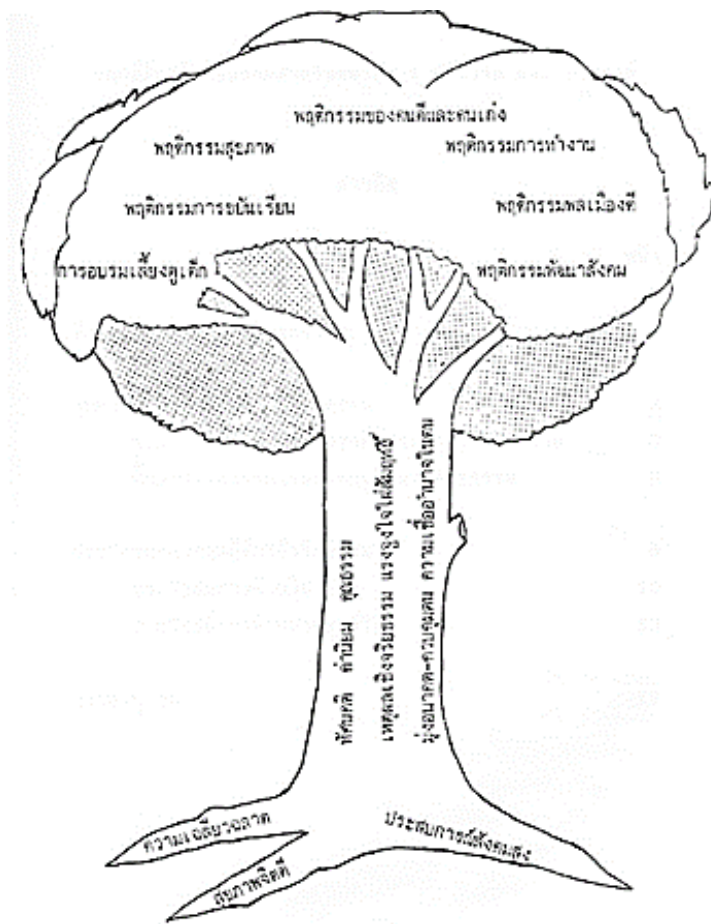
ประการที่ ๑ สติปัญญา

ประการที่ ๒ ประสพการณ์ทางสังคม

ประการที่ ๓ สุขภาพจิตดี

บุคคลที่มีลักษณะพื้นฐานทางจิตทั้งสามประการนั้นสูง และเหมาะสมกับอายุ เปรียบได้กับคนที่ เป็นบัวเหนือน้ำในพุทธศาสนา ซึ่งพร้อมจะรับการพัฒนา ทฤษฎีต้นไม้จริยธรรมของคนไทย จึงให้ข้อสรุปว่า ถ้าต้องการพัฒนาคนให้เป็นคนเก่ง และดี จะต้องพัฒนาลักษณะจิตใจ ทั้ง ๘ ประการ ที่ระบุไว้ที่ลำต้นและรากต้นไม้

ผังแผนภาพที่ ๑๐.๑ ทฤษฎีต้นไม้จริยธรรมแสดงจิตลักษณะพื้นฐานของ พฤติกรรมทางจริยธรรม (ที่มา: ดวงเดือน พันธมนาวิน, ๒๕๓๙) ดังนี้

แผนภาพที่ ๑๐.๑ ทฤษฎีต้นไม้จริยธรรม แสดงจิตลักษณะพื้นฐานและองค์ประกอบทางจิตใจของพฤติกรรมทางจริยธรรม

๑๐.๑๐ คุณลักษณะของคนยุคใหม่ที่พึงประสงค์

การสอนคุณธรรมหรือจริยธรรม เป็นความต้องการที่คนรุ่นหนึ่งจะชี้นำคนอีกรุ่นหนึ่ง โดยผู้สอนมีความเชื่อว่า ประสบการณ์ของตนอาจสร้างความเข้าใจเรื่องคุณธรรมหรือจริยธรรม หรือ ความดี ความถูกต้อง ความเหมาะสมอย่างถ่องแท้ในระดับหนึ่ง และต้องการให้เยาวชนเชื่อดีและเหมาะสมกับเยาวชน ทั้งนี้ การยึดหลัก

คุณธรรมจริยธรรม ทำให้มนุษย์มีความสุข ความสวຍ และความงาม โดยที่ความสุขนั้น ควรเป็นความสุขแบบเรียบง่ายและยั่งยืน

คุณสมบัติอันเป็นความพร้อมที่จะพัฒนาจริยธรรมของบุคคลประกอบด้วย

๑. ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของชีวิตและหลักจริยธรรม ทุกคนได้มีโอกาสเรียนรู้มาตั้งแต่วัยต้นของชีวิตจากการเลี้ยงดู การศึกษาอบรม และจากประสบการณ์ในการปฏิบัติงาน โดยอาจเป็นในวิถีทางที่ต่างกัน ซึ่งเป็นผลให้บุคคลมีพัฒนาการทางจริยธรรมต่างกัน จากกฎเกณฑ์การตัดสินใจที่ต่างกัน

๒. ความใฝ่ธรรม มนุษย์มีธรรมชาติของการแสวงหาความถูกต้องเป็นธรรมหรือความดีงาม ตั้งแต่วัยทารก คุณสมบัตินี้ ทำให้บุคคลนิยมคนดี ชอบสังคมที่มีคุณธรรมจริยธรรม ต้องการที่จะพัฒนาตนเองให้เป็นคนดี อย่างไรก็ตาม ประสบการณ์ในชีวิตจากการเลี้ยงดูและเจริญเติบโตในสภาพแวดล้อมที่ส่งเสริมคุณธรรม เป็นปัจจัยสำคัญให้บุคคลพร้อมที่จะพัฒนาตนเองให้มีจริยธรรมสูงกว่า

๓. ความรู้จักตนเองของบุคคลนั้น ความรู้จักตนเองของบุคคล คือ สร้างความสามารถในการพิจารณาให้อิทธิพลของความดีและความไม่ดีของตนให้ชัดเจน ซึ่งจะช่วยให้บุคคลสามารถเสริมสร้างความคิดของตนให้มีพลังเข้มแข็ง ในลักษณะที่ตนเองและสังคมยอมรับได้ ความรู้จักตนเองนี้ จะทำให้บุคคลมีความมั่นใจ มีพลังและพร้อมที่จะจัดการความไม่ดีของตนและพัฒนาตนเองอย่างถูกต้องดีขึ้น

วิถีทางพัฒนาจริยธรรม

๑. การศึกษาเรียนรู้ กระทำได้หลายวิธี ดังนี้

๑.๑ การศึกษาเรียนรู้ด้วยตนเอง ด้วยการหาความรู้จากการอ่านหนังสือเกี่ยวกับปรัชญาศาสนา วรรณคดีที่มีคุณค่า หนังสือเกี่ยวกับจริยธรรมทั่วไปและจริยธรรมวิชาชีพ

๑.๒ การเข้าร่วมประชุมสัมมนา เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ความคิดเห็นและประสบการณ์เกี่ยวกับคุณธรรมจริยธรรม และการคบหาบัณฑิตผู้ใส่ใจด้านจริยธรรม

๑.๓ การเรียนรู้จากประสบการณ์ชีวิตและจากประสบการณ์ในสถานที่ปฏิบัติงาน ประสบการณ์จริงเป็นโอกาสอันประเสริฐในการเรียนรู้จริยธรรมแห่งชีวิต

ที่ช่วยให้ผู้เรียนเรียนรู้ได้อย่างลึกซึ้ง ทั้งด้านเจตคติและทักษะการแก้ปัญหาเชิงจริยธรรม อย่างไรก็ตามขึ้นอยู่กับความพร้อมของบุคคลผู้มีความพร้อมน้อย อาจจะไม่ได้ประโยชน์จากการเรียนรู้ครั้งนี้เลย

๒. การวิเคราะห์ตนเอง บุคคลผู้มีความพร้อมจะพัฒนาความตั้งใจและเห็นความสำคัญของการวิเคราะห์ตนเอง เพื่อทำความรู้จักในตัวตนเอง ด้วยการพิจารณาเกี่ยวกับความรู้สึกนึกคิดและพฤติกรรมการแสดงออกของตนเอง จะช่วยให้บุคคลตระหนักรู้คุณลักษณะของตนเอง รู้จุดดีจุดด้อยของตน รู้ว่าควรคงลักษณะใดไว้ การวิเคราะห์ตนเอง กระทำได้ด้วยหลักการต่อไปนี้

๒.๑ การรับฟังความคิดเห็นเชิงวิพากษ์จากคำพูดและอากัปกิริยาจากบุคคลรอบข้าง เช่น จากผู้บังคับบัญชา จากเพื่อนร่วมงาน จากผู้ใกล้ชิดหรือบุคคลในครอบครัว

๒.๒ วิเคราะห์ตนเองเกี่ยวกับความคิด ความต้องการเจตคติการกระทำ และผลการกระทำทั้งในอดีตและปัจจุบัน

๒.๓ ค้นหาความรู้จากแหล่งความรู้ต่าง ๆ เช่น จากตำรา บทความ รายงานการวิจัยด้านพฤติกรรมศาสตร์หรือศาสตร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการวิเคราะห์และพัฒนานตนเองอย่างถ่องแท้

๒.๔ เข้ารับการอบรมเพื่อพัฒนาจิตใจ (จิตใจและพฤติกรรมมนุษย์ เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงและพัฒนาได้เช่นเดียวกับสรรพสิ่งทั้งหลายในโลก) ทำให้จิตใจได้เกิดการเปลี่ยนแปลงเกิดปัญญารับรู้ตนเองอย่างลึกซึ้งและแท้จริง

๓. การฝึกตน เป็นวิธีการพัฒนาด้าน คุณธรรมจริยธรรมด้วยตนเองขั้นสูงสุด เพราะเป็นการพัฒนาความสามารถของบุคคล ในการควบคุมการประพฤติปฏิบัติของตนให้อยู่ในกรอบของพฤติกรรมที่พึงปรารถนาของสังคม ทั้งในสภาพการณ์ปกติและเมื่อเผชิญปัญหาหรือขัดแย้ง

การฝึกตนเป็นวิธีการพัฒนา ด้านคุณธรรมจริยธรรมด้วยตนเองขั้นสูงสุด เพราะเป็นการพัฒนาความสามารถของบุคคล ในการควบคุมการประพฤติปฏิบัติของตนให้อยู่ในกรอบของพฤติกรรมที่พึงปรารถนาของสังคม ทั้งในสภาพการณ์ปกติ และเมื่อเผชิญปัญหาหรือขัดแย้ง

๓.๑ การฝึกวินัยขั้นพื้นฐาน เช่น ความขยันหมั่นเพียร การพึ่งตนเอง ความตรงต่อเวลา ความรับผิดชอบ การรู้จักประหยัดและออม ความซื่อสัตย์ ความมีสัมมาคารวะ ความรักชาติ เป็นต้น

๓.๒ การรักษาศีลตามความเชื่อในศาสนาของตน ศีลเป็นตัวกำหนดที่จะทำให้งดเว้นในการที่จะกระทำชั่วร้ายใด ๆ อยู่ในจิตใจ ส่งผลให้บุคคลมีพลังจิตที่เข้มแข็งรู้เท่าทันความคิดสามารถควบคุมตนได้

๓.๓ การทำสมาธิ เป็นการฝึกให้เกิดการตั้งมั่นของจิตใจ ทำให้เกิดภาวะมีอารมณ์หนึ่งเดียวของกุศลจิต เป็นจิตใจที่สงบผ่องใสบริสุทธิ์เป็นจิตที่เข้มแข็ง มั่นคง แน่วแน่ ทำให้เกิดปัญญาสามารถพิจารณาเห็นทุกอย่างตรงสภาพความเป็นจริง

๓.๔ ฝึกการเป็นผู้ให้ เช่น การรู้จัก ให้อภัย รู้จักแบ่งปันความรู้ ความดีความชอบ บริจาคเพื่อสาธารณประโยชน์อุทิศแรงกายแรงใจช่วยงานสาธารณประโยชน์โดยไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ

ดังนั้น การพัฒนาจริยธรรมด้วยวิธีพัฒนาดตนเองตามขั้นตอนดังกล่าว เป็นธรรมะที่บุคคลสามารถปฏิบัติได้ควบคู่กับการดำเนินชีวิตประจำวัน แต่มิใช่เป็นการกระทำในลักษณะเสร็จสิ้น ต้องกระทำอย่างต่อเนื่องจนเป็นนิสัย เพราะจิตใจของมนุษย์เปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา เปรียบเช่นกระแสสังคมที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ความคิดเห็น

บทสรุป

การพัฒนาสังคมไทยนั้น ต้องพัฒนาคนควบคู่ไปด้วย เพื่อให้คนมีความเข้มแข็งทั้งร่างกายจิตใจและปัญญา โดยการประพฤติปฏิบัติอยู่ในศีลธรรมของศาสนาที่ตนนับถือปฏิบัติอยู่ และดำรงชีวิตอยู่บนรากฐานแห่งสัจจะหรือความจริงไม่หลงมกมาย มีความพอเพียงรู้จักช่วยเหลือตนเองและผู้อื่น ให้สามารถพึ่งตนเองได้ และดำรงชีวิตอย่างมีความสุขตามหลักธรรมของศาสนานั้น ๆ ที่นำมาใช้ในการพัฒนาสังคม ได้แก่ หลักกรรม คือ ความเพียรหรือความพยายาม หลักไตรสิกขา คือ การพัฒนาพฤติกรรมจิตใจและปัญญาให้ดียิ่งขึ้น หลักอปปมาทะ คือ การไม่รอเวลาและไม่ประมาท และ หลักอิสรภาพแห่งการพึ่งตนได้ คือ การพึ่งตนเองและเป็นอิสระ หลักธรรมทั้งหลายเหล่านี้ เป็นหนทางแก้ปัญหาลูกพ้นจากความยากจนของคนในชนบทและเป็นการพัฒนาชนบทให้ยั่งยืนต่อไป

ทางสายกลาง (The Middle Way) ในที่นี้ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ (The Noble Eightfold Path) เป็นสุดยอดแห่งหลักธรรมที่สำคัญอย่างยิ่ง ถือว่าเป็นทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา ในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนาเศรษฐกิจในสังคมปัจจุบันต่อ มนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม นอกจากจะพัฒนาเศรษฐกิจให้เจริญก้าวหน้าเป็นปัจจัยต่อการดำรงชีวิตที่ดีแล้ว ยังเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการพัฒนามนุษย์ให้มีจิตใจดีงาม เข้มแข็ง ทนต่อเหตุการณ์ ซึ่งก็เป็นหัวใจสำคัญแห่งการพัฒนาเศรษฐกิจนั่นเอง และอีกทั้งทางสายกลาง ก็จัดเข้าได้กับหลัก ไตรสิกขา (The Threefold Learning) คือ ศีล (Morality) ความประพฤติเรียบร้อยทางกาย อันเป็นปัจจัยพื้นฐานการอยู่ร่วมกันได้ในสังคม ทำให้บ้านเมืองมีระเบียบวินัยทำให้มีเสน่ห์น่ารัก น่าเคารพนับถือ น่าเข้าใกล้ สมาธิ (Concentration) ความตั้งใจมั่นคง, ความสงบระงับ, ความมีใจเป็นหนึ่ง, จิตใจแน่วแน่ นักบริหารงานการงานก็สำเร็จ นักเรียนเรียนหนังสือก็เก่ง ดี มีความสุข และ ปัญญา (Wisdom) ความรอบรู้, รอบคอบ, รู้แจ้งแทงตลอดในมรรคผลและนิพพาน ทั้งนี้ ศีล สมาธิ และปัญญา ยังเป็นหลักจริยธรรมที่ให้เสรีภาพในทุกด้าน เช่น เสรีภาพในการประกอบความดีความถูกต้อง รักษาความดีที่มีอยู่มิให้เสื่อม ป้องกันความชั่วมิให้เกิดมีในตน ละความชั่วที่มีอยู่ในตน ยกย่องสรรเสริญสนับสนุนผู้ทำความดี และ ตำหนิติเตียน ลงโทษผู้ทำความชั่ว

นอกจากนั้น ยังเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการบรรลุคุณภาพชีวิต ที่เป็นประโยชน์ในปัจจุบันอนาคตและความเป็นอิสระ ทั้ง ๓ ประการ คือ

๑. ทิฐฐธัมมิกัตถะ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน ซึ่งมีความมั่นคงเพียงพอแก่ชีวิตในด้านเศรษฐกิจ

๒. สัมปรายิกัตถะ คือ ประโยชน์ในอนาคต ทางด้านจิตใจ ที่เป็นคุณธรรมในด้านคุณภาพชีวิต และ

๓. ปรมัตถะ คือ ประโยชน์สูงสุด ได้แก่ นิพพาน หรือความเป็นอิสระ คือ เป้าหมายสูงสุดที่มีในจิตใจทุกตัวตนอยู่แล้ว

อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นทางสายกลางอันประเสริฐ และเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบในวันที่ทรงตรัสรู้อนัตตสัจจสัมมาสัมโพธิญาณ ซึ่งแต่ละข้อมีรายละเอียด และเนื้อหาสาระตามเหตุและผล ซึ่งจะนำไปสู่จุดประสงค์ทางเศรษฐกิจตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา

แต่อย่างไรก็ตาม เศรษฐกิจเป็นเรื่องของการดำรงชีวิต และชีวิตแต่ละชีวิตก็เป็นเรื่องธรรมชาติสิ่งมีชีวิตในโลกนี้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพึ่งพาอาศัยกันและกัน ชีวิตแต่ละชีวิตก็ล้วนแต่ต้องการความเป็นอยู่ที่ดีที่สงบสุข และเกลียดทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น ฉะนั้น สิ่งมีชีวิตในโลก จึงต้องดเว้นจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน หันหน้าเข้าหากัน แบ่งปันความรู้ แลกเปลี่ยนความเข้าใจ ช่วยกันวางแผนการพัฒนาสังคม คิดหาทางออก แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดสิ้นไป ป้องกันปัญหาที่ยังไม่เกิดขึ้นไม่ให้เกิดขึ้น ไม่แยกพรรค ไม่แยกพวกไม่เห็นแก่ได้จนมองข้ามศีลธรรมจริยธรรม เช่น นักการเมืองก็ต้องบริหารบ้านเมือง ด้วยความเป็นธรรมมุ่งความสงบสุขสู่ประเทศชาติ เป็นสำคัญ ผู้ผลิตก็ต้องผลิตแบบมีคุณภาพ และความปลอดภัยต่อผู้บริโภคเป็นหลัก คนขับรถ ก็ต้องมีน้ำใจดูแลให้ความปลอดภัย และต่อทรัพย์สินของผู้โดยสาร เป็นหัวใจหลักของมนุษยสัมพันธ์ ต่างก็อาศัยซึ่งกันและกันดำเนินชีวิต รู้ภาระ รู้หน้าที่ตนเอง ยึดหลักทางสายกลางแห่งพระพุทธศาสนา นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งปัจจุบัน และเตรียมพร้อมสู่อนาคต ที่สำคัญสิ่งที่มีชีวิตทุกชีวิต

โดยเฉพาะมนุษย์ผู้มีศีล มีสมาธิ มีปัญญาเท่านั้น ย่อมสามารถพัฒนาตนเองให้มีคุณภาพ มีประสิทธิภาพ ความเป็นธรรม เป็นธรรมาธิปไตย เพื่อให้เป็นเส้นทางที่ราบเรียบ สะอาด เหมาะแก่การนำพาตนและผู้อื่น มุ่งสู่ความพ้นทุกข์ก้าวสู่สันติสุขได้ต่อไป เมื่อบุคคลดำเนินชีวิตโดยถูกรับชมชอบธรรม ก็จะเป็นผู้มีชีวิตล้ำเลิศ ประเสริฐสุด ความร้อนรุ่ม กลุ่มใจ ร้อนรน กระวนกระวาย กระสับกระส่ายก็ ไม่มี มีแต่ความปิติ อิ่มเอิบ เบิกบาน เย็นใจ สบายใจ สงบใจ ย่อมสามารถที่จะวางแผนงาน ดำเนินงาน และแก้ไขปัญหาทุกชนิดได้ เพราะบำเพ็ญคุณธรรมที่ประเสริฐสุด คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ หรือทางสายกลางนั่นเอง

แบบฝึกหัดท้ายบท

๑. ในปัจจุบันประเทศไทย มีศาสนาที่ประชาชนนับถือมากที่สุดได้แก่ศาสนาอะไร และศาสนานั้นมีความสำคัญอย่างไร อธิบาย ?
๒. พระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตสังคมไทยอย่างไร จงอธิบาย ?
๓. หลักพุทธธรรมเป็นการสร้างคนให้มีคุณภาพชีวิต คือ ดำเนินชีวิตบนฐานแห่งความจริง ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึงอะไร อธิบาย ?
๔. พระพุทธศาสนามีความสำคัญในการพัฒนาสังคมไทยอย่างไร อธิบาย ?
๕. การที่จะพัฒนาประเทศให้สำเร็จผลดี จนบรรลุจุดหมายที่ต้องการอย่างแท้จริง ต้องยึดหลักอะไรเป็นสำคัญอธิบาย ?
๖. จงอธิบายการพัฒนาเศรษฐกิจที่ขาดหลักทางสายกลาง มีอะไรบ้าง ?
๗. กระบวนการพัฒนาจิตใจหรือพัฒนาคน พระสงฆ์มีบทบาทอย่างไร อธิบาย ?
๘. การพัฒนา ที่เข้าใจโดยทั่วไป อย่างไร ตามทัศนคติของนักเศรษฐศาสตร์ ?
๙. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) มีแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาไว้อย่างไร ?
๑๐. คำว่า “ทฤษฎีต้นไม้จริยธรรม” คืออย่างไร อธิบาย ?

เอกสารอ้างอิงประจำบท

๑. ภาษาไทย

(๑) หนังสือ :

กรมการศาสนา. **ชนบทของพระสงฆ์ไทย**. กรุงเทพมหานคร : กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๖.

ทิตยา สุวรรณชฎ. **สังคมวิทยา**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๗.

ณัฐพล ชันธไชย. **แนวความคิดและทฤษฎีในการพัฒนาประเทศและการพัฒนาชนบท**, ในการบริหารงานพัฒนาชุมชน โดย จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๗.

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์. **ทฤษฎีและแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชนบท**. ใน เอกสารการสอนชุดวิชาการพัฒนาชุมชน. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๔.

ประเวศ วะสี. **การพัฒนาหลังสร้างสรรคองค์กรพิมพ์ลักษณะ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๐.

ปกรณ ปรียากร. **ทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา ในการบริหารการพัฒนา** โดย อุทัย เลาหิเชียร. กรุงเทพฯ : สามเจริญพานิช, ๒๕๓๘.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **ธรรมกับไทยในสถานการณ์ปัจจุบัน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๑.

_____. **ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก** หมอดพุทธศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓.

_____. **พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินเตอร์แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

_____. **สภาวะองค์รวมแนวพุทธ**. นครปฐม : วัดญาณเวศกวัน, ๒๕๔๙.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระมหาณรงค์ จิตตโสภโณ. **พระพุทธศาสนากับการพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘.

พระราชวรมุนี. (ประยุทธ์ ปยุตโต). **ทางสายกลางของการศึกษาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๐.

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี. **การพัฒนาชุมชน : จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ**. กรุงเทพฯ : บางกอก บล็อก, ๒๕๓๔.

สนธยา พลศรี. **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. **สังคมไทยแนวทางการวิจัยและพัฒนา**. ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๒๕.

สุนทรี โคมิน. **ผลกระทบของการพัฒนาในแง่ของจิตวิทยาสังคม**. กรุงเทพฯ : พัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๒๒.

อัจฉรา โพธิยานนท์. **การศึกษากับการพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๓๙.

(๒) วิทยานิพนธ์

พระมหาสมชาย สิริจินโท (หานนท์). “พุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางของพระพุทธพจน์ (สมาน สุมะโธ)”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

๒. ภาษาอังกฤษ

Streeten, Paul. (1972). **The Frontiers of Development studies**. London : Macmillan.

UNESCO. (1982). **Basic Concepts and Considerations in Educational Planning and Management**. Bangkok: UNESCO Regional office for education in Asia and the Pacific. Basic Training Programmed in Educational planning and Management Book.

๓. ข้อมูลออนไลน์

_____. คำแนะนำในการเรียนรู้ดูแลสุขภาพแบบองค์รวม. [ออนไลน์].
แหล่งที่มา : <http://www.life.ac.th/librapage/ebook.pdf> (๑๖
มีนาคม ๒๕๖๐).

บทที่

๑๑

พุทธวิธีบริหารตน บริหารคน บริหารงานอย่างยั่งยืน

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ ๑๑

แนวคิด

บริหารตน บริหารคน บริหารงาน คือ การบริหาร การจัดการองค์การทางพระพุทธศาสนา ตามองค์ประกอบทางพระพุทธศาสนา คือ ศาสดา คำสอน บุคลากร ศาสนสมบัติ และศาสนพิธี รวมทั้งศาสนสถาน การศึกษา การสาธารณูปการ และการตรวจสอบประเมินค่าโดยสร้างความเชื่อมโยง บูรณาการทุกด้านให้สัมพันธ์กับสังคมของบรรพชิตและคฤหัสถ์ เพื่อประโยชน์สูงสุดในการบริหาร การจัดการองค์การทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งความเคลื่อนไหวขององค์กรที่เกิดขึ้น และสัมพันธ์กับองค์กรอื่นในปัจจุบัน มุ่งเน้นการบริหารการจัดการในระบบธรรมาภิบาล และธรรมาธิปไตยตามแนวพระพุทธศาสนา

ขอบข่ายเนื้อหาประจำบทที่ ๑๑

- พุทธวิธีบริหารตน บริหารคน บริหารงานอย่างยั่งยืน
- สามารถอธิบายพุทธวิธีบริหารงานตามหลักพระพุทธศาสนา
- หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับหลักการบริหารแนวพุทธ

วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม

- ผู้ศึกษาสามารถบอกความหมาย พร้อมทั้งอธิบายหลักพุทธวิธีบริหารตน บริหารคน บริหารงานอย่างยั่งยืนได้อย่างถูกต้อง

๒. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายพุทธวิธีการบริหารงานตามหลักพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้อง

๓. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับหลักการบริหารแนวพุทธได้อย่างถูกต้อง

วิธีสอนและกิจกรรมการสอนประจำบทที่ ๑๑

วิธีสอน :

๑. การประเมินความรู้เดิม
๒. ฟังบรรยาย อภิปราย และการแสดงความคิดเห็น
๓. การให้ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

กิจกรรมการเรียนรู้การสอน :

๑. การประเมินความรู้เดิม

ให้ผู้ศึกษาแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องหลักพุทธวิธีบริหารตน บริหารคน บริหารงานอย่างยั่งยืน

๒. การฟังบรรยายและอภิปราย

อาจารย์บรรยายประกอบพาวเวอร์พอยต์ (power point) เรื่องความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับหลักพุทธวิธีบริหารตน บริหารคน บริหารงานอย่างยั่งยืน มีจุดประสงค์หลักคือ การกระตุ้นให้ผู้ศึกษาเกิดความสงสัย และอยากแสวงหาความรู้ต่อยอด โดยเปิดโอกาสให้ผู้ศึกษาอภิปรายแสดงความคิดเห็นสนับสนุนความรู้เดิมของตนก่อนที่จะมีการสรุปขยายออกเป็นองค์ความรู้ต่อไป

๓. การให้ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

ให้ผู้ศึกษาจัดกลุ่มเป็น ๓ กลุ่ม เพื่อรับผิดชอบทำแบบฝึกหัดท้ายบท กลุ่มละข้อ ๑๐ ข้อทั้งแบบอัตนัยและปรนัย เสร็จแล้วให้แต่ละกลุ่มนำเสนอ โดยกลุ่มอื่นต้องแสดงความคิดเห็นหรือตั้งคำถามต่อกลุ่มที่นำเสนอในลักษณะข้อแลกเปลี่ยนปลายเปิด เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยก็ได้ แต่ต้องไม่ซ้ำกับคำตอบนั้น ๆ

สื่อการเรียนรู้การสอน

๑. พาวเวอร์พอยต์ประกอบการสอนเรื่องหลักพุทธวิธีบริหารตน บริหารคน บริหารงานอย่างยั่งยืน ตอน พุทธวิธีการบริหารงานตามหลักพระพุทธศาสนา และหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับหลักการบริหารแนวพุทธ เป็นต้น

๒. วิดีทัศน์สารคดี เรื่องความเป็นมาของหลักพุทธวิธีบริหารตน บริหารคน บริหารงานอย่างยั่งยืน

๓. เอกสารคำสอน รายวิชาพระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน

การวัดผลและการประเมินผล

๑. ประเมินจากพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการเข้าชั้นเรียน และทำกิจกรรม

๒. ประเมินความรู้หลังการเรียนรู้เทียบกับความรู้เดิมของผู้ศึกษา

๓. ประเมินจากการร่วมแสดงความคิดเห็น

๔. ประเมินจากการทำแบบฝึกหัดท้ายบท

๑๑.๑ ความนำ

บริหารตน บริหารคน บริหารงาน คือ การบริหาร การจัดการองค์กรทางพระพุทธศาสนา ตามองค์ประกอบทางพระพุทธศาสนา คือ ศาสดา คำสอน บุคลากร ศาสนสมบัติ และศาสนพิธี รวมทั้งศาสนสถาน การศึกษา การสาธารณูปการ และการตรวจสอบประเมินค่าโดยสร้างความเชื่อมโยง บูรณาการทุกด้านให้สัมพันธ์กับสังคมของบรรพชิตและคฤหัสถ์ เพื่อประโยชน์สูงสุดในการบริหาร การจัดการองค์กรทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งความเคลื่อนไหวขององค์กรที่เกิดขึ้น และสัมพันธ์กับองค์กรอื่นในปัจจุบัน มุ่งเน้นการบริหารจัดการในระบบธรรมาภิบาล และธรรมาธิปไตยตามแนวพระพุทธศาสนา

ในปัจจุบัน การบริหารงานหรือการจัดการองค์กร มีความจำเป็นต้องใช้ศาสตร์ในการบริหารงาน อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากโลกในยุคปัจจุบันเป็นระบบทุนนิยม หรือบริโภคนิยมที่แสวงหากำไร และมีการแข่งขัน เพื่อให้เหนือกว่าคู่แข่งทั้งในเชิงบริหารงาน และการพัฒนาองค์กร ให้บรรลุผลตามเป้าหมายขององค์กร จึงมีหลักการบริหารสมัยใหม่เข้ามาเป็นกลยุทธ์ หรือหลักการในการบริหารจัดการ ในขณะเดียวกันก็มีนักวิชาการทางตะวันตกกำลังสนใจหลักการในทางพระพุทธศาสนามาผสมผสาน และประยุกต์ใช้กับหลักการบริหารจัดการ เพราะเขาถือว่า การที่จะใช้หลักการ วิธีการ หรือเทคนิคของนักวิชาการชาวตะวันตก ซึ่งพัฒนาการบริหารจัดการมาไม่เกิน ๑๐๐ ปีนั้น ยังเป็นหลักการที่ยังยึดกับวัตถุ รวมทั้งมีผู้แพ้ผู้ชนะเป็นการบริหารจัดการที่มุ่งหวังกำไรและการแข่งขัน ดังนั้น เมื่อนักวิชาการทางตะวันตก ได้เข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนา ทำให้เขารู้ว่าศาสตร์แห่งการบริหารจัดการที่ยั่งยืนและดำรงความเป็นมนุษย์ที่จะอยู่ร่วมกันโดยสันติสุข นั่นคือศาสตร์ในการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์ ซึ่งในที่นี้ จะได้กล่าวถึงหลักการบริหารงานสมัยใหม่กับหลักการบริหารงานเชิงพุทธศาสตร์ ในเชิงเปรียบเทียบว่า สามารถบูรณาการรวมเข้ากันได้ และเป็นแนวทางที่มีความสอดคล้องกับหลักการบริหารสมัยใหม่ได้อย่างเหลือเชื่อ

๑๑.๒ ศาสตร์ในการบริหารงาน

การบริหารงานองค์กร มีองค์ประกอบสำคัญที่นักบริหารงานควรคำนึงถึง เพื่อให้การบริหารงานประสบความสำเร็จ ได้แก่หลัก ๔ Ms ประกอบด้วย Man =

คนหรือกำลังคน Money = เงิน Materials = วัสดุอุปกรณ์ และ Management = ระบบการบริหารจัดการ เพื่อให้เกิดความมั่นใจจากองค์ประกอบสำคัญข้างต้น^{๕๒๘}

หลักการบริหารองค์กร **ปีเตอร์ เอฟ. ดรักเกอร์** ได้สอนคณะผู้บริหารว่าเป็น “ศิลปะแห่งเสรีนิยม” และเขาได้ทำให้รู้สึกว่าการจัดการของเขาเกิดจากการบูรณาการบทเรียนจากประวัติศาสตร์, สังคมวิทยา, จิตวิทยา, ปรัชญา, ศาสนา และวัฒนธรรมเข้าไว้ด้วยกัน เขายังเชื่ออีกด้วยว่า ความแข็งแกร่งนั้นมาจากทุกส่วนขององค์กรทุกส่วนสถาบัน อันประกอบด้วยภาคเอกชน ต้องมีความรับผิดชอบต่อสังคมทั้งหมด ความจริงคือการจัดการ ถือเป็นศาสตร์ที่ต้องใช้ความพยายามอย่างหนัก, มีความรับผิดชอบ, และต้องฝึกฝน, ซึ่งในสังคมสมัยใหม่นั้นจะไม่มีกลุ่มผู้นำอื่นเว้นแต่ผู้จัดการ ถ้าผู้จัดการองค์กรหรือสถาบันหลักและโดยเฉพาะอย่างยิ่งในธุรกิจไม่สามารถทำหน้าที่โดยรวมให้ได้ดี ก็จะไม่มีความสามารถที่จะทำได้ดียิ่งขึ้นอีกเลย^{๕๓๐}

ดังนั้น ในบทนี้ จะกล่าวถึงหลักการบริหารตน บริหารคน บริหารงานตามแนวคิดอย่างยั่งยืน เพื่อมาประยุกต์ใช้กับศาสตร์สมัยใหม่ ที่จำเป็นต้องอาศัยวิทยาการด้านการจัดการบริหารเข้ามาสนับสนุนองค์กร เพื่อเสริมพลังการบริหารจัดการให้มีประสิทธิภาพ ประสิทธิผล พัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (บุคคล) ขององค์กรอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ ซึ่งจะเป็นองค์ความรู้ใหม่ของการบริหารจัดการเชิงพุทธขององค์กรต่าง ๆ ต่อไป

๑๑.๓ ความหมายของหลักธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติสำหรับนักบริหาร

ในทางพระพุทธศาสนา มีความหมายของหลักธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติสำหรับนักบริหารหรือนักปกครอง ที่มีอำนาจหน้าที่ในการปกครองหมู่คณะ บริหารกิจการของหมู่คณะหรือประเทศชาติไว้อย่างมากมาย เพื่อให้ผู้ปกครองหรือผู้บริหารนั้นได้ใช้อำนาจหน้าที่ เพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชนและประเทศชาติอย่างแท้จริง

^{๕๒๙} จารัส จันท์แสงศรี, หลักการบริหารงานสมัยใหม่กับหลักการบริหารเชิงพุทธ, บทความวิชาการ [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.thaifencing.org/i>, (๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๕).

^{๕๓๐} ห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์ โครงการห้องสมุดโรงเรียนในฝัน, ชีวประวัติบุคคลในสาขาการศึกษา, บทความ [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://lib.kru.ac.th/deweyschool/900/tml>, (๓๑ ตุลาคม ๒๕๕๕).

พระพุทธเจ้าทรงเน้นถึงความสำคัญของผู้ปกครองหรือผู้บริหารเป็นอย่างมาก จะต้องประพฤติให้เป็นแบบอย่างแก่ผู้อื่นหรือผู้ใต้บังคับบัญชา ดังต่อไปนี้

การบริหาร (Administration) หมายถึง กิจกรรมต่าง ๆ ที่บุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปร่วมมือกันดำเนินการ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างร่วมกัน โดยใช้ทรัพยากรในการบริหาร

การบริหารจัดการ (Management) หมายถึง ชุดของหน้าที่ต่าง ๆ (A set of functions) ที่กำหนดทิศทางการใช้ทรัพยากรทั้งหลายอย่างมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผล เพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายขององค์กร การใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ (Efficient) หมายถึง การใช้ทรัพยากรได้อย่างเฉลียวฉลาดและคุ้มค่า (Cost-effective) การใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ (Effective) นั้น หมายถึงการตัดสินใจได้อย่างถูกต้อง (Right Decision) และมีการปฏิบัติการสำเร็จตามแผนที่กำหนดไว้ ดังนั้น ผลสำเร็จของการบริหารจัดการ จึงจำเป็นต้องมีทั้งประสิทธิภาพ และประสิทธิผลควบคู่กัน

ผู้นำ (Leader) หมายถึง บุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งหรือการเลือกตั้งหรือการยกย่องจากกลุ่มให้ทำหน้าที่ของตำแหน่งผู้นำ เช่น การชี้แนะ สั่งการ และช่วยเหลือให้กลุ่มสามารถปฏิบัติงานได้สำเร็จตามจุดประสงค์ที่ตั้งไว้ได้ มีการเขียนชื่อผู้นำแตกต่างกันออกไปตามลักษณะงานและองค์การที่อยู่ เช่น ผู้บริหาร ผู้จัดการ ประธานกรรมการ ผู้อำนวยการ อธิการบดี ผู้บัญชาการเหล่าทัพ ผู้ว่าราชการ นายอำเภอ กำนัน เจ้าคณะจังหวัด เจ้าอาวาส ปลัดกระทรวง คนบดี

การจัดองค์กร (Organizing) หมายถึง การกำหนดตำแหน่งสายการบังคับบัญชาในองค์การ มีตำแหน่งอะไรบ้าง แต่ละตำแหน่งมีอำนาจหน้าที่อย่างไร ใครสั่งการใคร ซึ่งเป็นไปตามสายงาน

พุทธวิธี หมายถึง การบริหารแบบพุทธ ต้องบริหารด้วยสติปัญญา ด้วยความไม่เห็นแก่ตัว ไม่บริหารด้วยตนหาภิเลส หรือความอยาก โดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ กล่าวคือ หลักการปกครองหรือบริหารตามแบบธรรมาธิปไตยนั่นเอง

ฉะนั้น หลักในการบริหารตามแนวพุทธศาสนา **ภูมิภิกขุ จารุณนท** ได้สรุปพุทธวิธีในการบริหารพุทธวิธีในการบริหารไว้ ๓ ประการ คือ

(๑) **การบริหารตน** เป็นหลักการที่ว่าผู้บริหารที่ดี ต้องสามารถบริหาร

ควบคุมตนเองให้ดีเสียก่อน จึงจะสามารถบริหารคนอื่นได้ดี

(๒) บริหารคน เมื่อผู้บริหารสามารถบริหารตนได้ดีแล้ว ก็จะพัฒนาไปสู่การบริหารบุคคลหรือผู้ใต้บังคับบัญชา

(๓) บริหารงาน คนกับงานเป็นสิ่งที่คู่กัน ถ้านักบริหารสามารถจัดการกับตนเอง คนได้ดี ก็จะนำไปสู่ความสำเร็จของการบริหารงานอย่างแน่นอน หลักธรรมสำคัญที่ผู้บริหาร หรือผู้ที่เตรียมตัว เพื่อเป็นผู้บริหารควรจะพัฒนาทั้ง ๓ ด้าน คือ พัฒนาดน พัฒนาคน และพัฒนางาน ซึ่งการพัฒนาทั้ง ๓ ด้านนั้นจะสร้างความสุขให้แก่ตนเองและสังคม^{๕๓๑}

การบริหารจำเป็นต้องมีการบริหารที่ดี ซึ่งผู้บริหารจะต้องมีความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดในการบริหาร เพราะการบริหารเป็นศาสตร์และศิลปะที่จะช่วยให้การบริหารประสบความสำเร็จ กล่าวคือการบริหารศาสตร์จะช่วยให้เป็นหลักวิชาการที่ระบุไว้อย่างแน่นอน ชัดเจน จนสามารถพิสูจน์ให้เห็นได้จริง และเป็นศิลปะเนื่องจากการนำไปใช้ให้เกิดผลนั้นจำเป็นต้องอาศัยการฝึกและทดลองใช้ซ้ำอีกในสถานการณ์ต่าง ๆ จนเชี่ยวชาญจนสามารถใช้งานได้ทันที เป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำเนินงานขององค์กร เพราะเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะชี้ให้เห็นความสำเร็จหรือความล้มเหลว ความมีประสิทธิภาพ หรือความไร้ประสิทธิภาพของหน่วยงาน^{๕๓๒}

ในหนังสือ “บริหารตน บริหารคน บริหารงาน” พระเทพดิลก (ระแบบ จตฺตาโณ) ซึ่งปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมเมธาภรณ์ กล่าวว่า การบริหาร การจัดการองค์กรทางพระพุทธศาสนา ตามองค์ประกอบทางพระพุทธศาสนา คือ ศาสดา คำสอน บุคลากร ศาสนสมบัติ และศาสนพิธี รวมทั้งศาสนสถาน การศึกษา การสาธารณูปการ และการตรวจสอบประเมินค่าโดยสร้างความเชื่อมโยง บูรณาการทุกด้านให้สัมพันธ์กับสังคมของบรรพชิตและคฤหัสถ์ เพื่อประโยชน์สูงสุดในการบริหาร การจัดการองค์กรทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งความเคลื่อนไหวขององค์กรที่เกิดขึ้น

^{๕๓๑} ภูมิ กิติ จารุณนนท์, พุทธวิธีในการบริหาร, บทความ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา <http://www.kit-meaninoflife.blogspot.com/>, วันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๕.

^{๕๓๒} บทความทางวิชาการจากผลงานวิทยานิพนธ์ เอกสารประกอบการประชุมวิชาการที่มีรายงานการประชุม, **หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๐๐.

และสัมพันธ์กับองค์กรอื่นในปัจจุบัน มุ่งเน้นการบริหารการจัดการในระบบ ธรรม
มาภิบาล และธรรมาธิปไตยตามแนวพระพุทธศาสนา^{๕๓๓}

พระธรรมเมธาภรณ์ (ระแบบ จตวณฺโณ) ได้นำเสนอหลักธรรมซึ่งเป็น
หลักการวิธีการที่เคยพิสูจน์ผลมาแล้ว นับแต่สมัยพุทธกาล จึงคาดหวังได้ว่า ผู้ที่ได้ทำ
ความเข้าใจตามโครงสร้างของที่ท่านยกมาอธิบาย จะสามารถนำองค์ธรรมเหล่านั้น
เข้าสู่ภาคของการปฏิบัติในการบริหารตน บริหารคน บริหารงานจากจุดย่อย คือ
ครอบครัวจนถึงสถาบัน องค์กร แม้ศาสนจักร อาณาจักรได้ สามารถสร้างหลักการอยู่
ร่วมกันด้วยความเป็นมิตรให้กระจายออกไป จนกลายเป็นการอยู่เย็นเป็นสุขได้
เสมอ^{๕๓๔}

๑๑.๔ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการบริหารเชิงพุทธ

ในบทนี้ จะกล่าวถึงการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการบริหารเชิงพุทธเกี่ยวกับ
การบริหารตน บริหารคน และบริหารงาน โดยพิจารณาจากแนวคิดทฤษฎี และ
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

พุทธทาสภิกขุ กล่าวไว้ในหนังสือ “การบริหารธุรกิจแบบพุทธ” ว่า แบบ
พุทธ (พุทธ-ยะ) คือผู้รู้ ผู้ตื่น และผู้เบิกบาน บริหารแบบพุทธ คือ บริหารงานแล้วยัง
เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น และผู้เบิกบานในทุกขั้นตอนการทำงานของสิ่งที่จะบริหาร ผู้รู้ คือ รู้ใน
สิ่งที่ควรรู้ ไม่จำเป็นต้องรู้ทั้งหมด มิเช่นนั้นจะเป็น “ความรู้ท่วมหัว เอาตัวไม่รอด”
สิ่งที่จำเป็นคือต้องรู้ในสิ่งที่ทำงานอย่างแท้จริง และต้องมีสิ่งควบคุมความรู้ เพื่อ
ป้องกันการนำเอาความรู้ไปใช้ในทางที่มีขอบ การรู้ต้องรู้ที่ถูกต้อง ไม่รู้อย่างหลับ เช่น
ทางไสยศาสตร์ ต้องรู้ว่า ต้องพึ่งตนเอง พึ่งธรรมะ มาใช้ในการบริหารในการทำงาน
พระพุทธเจ้าทรงเน้นต้องพึ่งตนเอง ต้องปฏิบัติด้วยตนเองและแก้ไขความผิด
ข้อบกพร่องด้วยตนเอง ผู้ตื่น คือ ตื่นจากหลับ ทั้งทางโลกและทางธรรม ผู้เบิกบาน
คือมีความเมตตากรุณา ไม่มีอคติ ยึดธรรมะเป็นหลัก ไม่ยึดตัวกูเป็นหลัก และไม่เห็น

^{๕๓๓} พระเทพดิลก (ระแบบ จตวณฺโณ), *บริหารตน บริหารคน บริหารงาน*, พิมพ์ครั้งที่ ๓,
(กรุงเทพมหานคร: บริษัทแปดสิบเจ็ด (๒๕๔๕) จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๓.

^{๕๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

แก้ตัว หลักการแบบพุทธ คือทุกปัญหาที่พบ จะไม่ทุกข์ ไม่ท้อถอย ไม่ผิดหวังต่อความผิดพลาด มีข้อผิดพลาดก็เอามาแก้ไขโดยไม่ทุกข์^{๕๓๕}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวไว้ในหนังสือ “ภาวะผู้นำ” ว่า ผู้นำหรือผู้บริหาร คือ คุณสมบัติ เช่น สติ ปัญญา ความดีงาม ความรู้ ความสามารถของบุคคล ที่ชักนำให้คนทั้งหลายมาประสานกัน และพากันไปสู่จุดหมายที่ดีงาม^{๕๓๖}

พระราชญาณวิสิฐ วิ. (เสริมชัย ขยมงคล) กล่าวไว้ในหนังสือ “การบริหารวัด” ว่า การบริหาร หมายถึงการปกครอง (Government) การดูแลรักษาหมู่คณะและการดำเนินงานหรือการจัดการ (Management) กิจกรรมต่าง ๆ ของหมู่คณะหรือองค์กรต่าง ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปตามนโยบาย (Policy) และวัตถุประสงค์ (Purposes) ขององค์กรนั้น ๆ ด้วยดีมีประสิทธิภาพ (Efficiency)^{๕๓๗}

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต) กล่าวไว้ในหนังสือ “คุณธรรมสำหรับนักบริหาร” ว่า การบริหาร หมายถึง ศิลปะแห่งการทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยคนอื่น ซึ่งนักบริหารมีหน้าที่ในการวางแผน จัดองค์กรอำนวยการและควบคุมทรัพยากรบุคคลและทรัพยากรอื่น ๆ ให้ดำเนินงานไปในทิศทางเดียวกัน เพื่อบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ และยังให้หน้าที่ของนักบริหารว่าต้องมี ๕ ประการ คือ การวางแผน การจัดการ การแต่งตั้งบุคลากร การอำนวยการ และการควบคุม^{๕๓๘}

พระครูอุทุมพรกิตติคุณ (แดงเนียม) ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การบริหารงานวิชาการโรงเรียนวัดมะเดื่อ อำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี สังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัดนนทบุรี” ผลการวิจัยพบว่า การบริหารการศึกษาที่มีประสิทธิภาพและประสบความสำเร็จในการบริหารเชิงรุกนั้น ต้องดำเนินการอย่าง

^{๕๓๕} พุทธทาสภิกขุ, บริหารเชิงพุทธแนวท่านพุทธทาส, สมหวัง วิทยาปัญญานนท์ ถอดเทปจากการบรรยายธรรม เมื่อวันที่ ๒๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๓, บทความ [ออนไลน์], แหล่งที่มา, <http://www.budmgt.com/>, (๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๕).

^{๕๓๖} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), ภาวะผู้นำ, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๔.

^{๕๓๗} พระราชญาณวิสิฐ วิ. (เสริมชัย ขยมงคล), การบริหารวัด, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (นครปฐม: เพชรเกษมการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๑.

^{๕๓๘} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต), คุณธรรมสำหรับนักบริหาร, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๒-๓.

เป็นระบบและดำเนินการในองค์กรรวมไม่แยกส่วน ถึงแม้ว่าจะกำหนดประเด็นการบริหารการศึกษาออกไปแต่ละเรื่องก็ตาม แต่ก็ต้องมีการวางแผนและส่งเสริมเกื้อหนุนกันอย่างมีระบบ ด้วยว่าการบริหารงานที่จะทำให้ได้ผลสำเร็จมีประสิทธิภาพสูง คือ การบริหารงานที่ได้ผลผลิต หรือผลงานที่ทำได้สำเร็จด้วยดีมาก หมายถึงว่า การบริหารนั้น ต้องตั้งจุดหมายไว้แล้วดำเนินตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ เพื่อให้ถึงจุดหมาย โดยดำเนินการตามแผนงานอย่างเป็นระบบ^{๕๓๘}

พระสุเมธ สุเมโธ (นพดล จินดา) ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาเปรียบเทียบบทบาทในการส่งเสริมพระพุทธศาสนาของนักธุรกิจในสมัยพุทธกาลกับปัจจุบัน: ศึกษาเฉพาะกรณี ดร.บุญยง ว่องวานิช” ผลการวิจัยพบว่า การนำหลักพุทธศาสนามาเป็นแนวทางการบริหารนั้น บทบาทของนักธุรกิจที่มีต่อพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลสามารถสรุปเป็น ๓ ประเด็น คือ ประเด็นที่ ๑ การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาพบว่า นำมาใช้เป็นแนวทางต่อการบริหารได้แก่ การบริหารตน บริหารคน การบริหารงาน ด้วยจุดมุ่งหมายเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตต่อตนเอง ครอบครัวและสังคม ประเด็นที่ ๒ การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ในชีวิตประจำวัน พบว่า นักธุรกิจสมัยพุทธกาลได้เข้าไปมีส่วนในกิจกรรมที่ส่งเสริมพระพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ เช่น การให้ความอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา การถวายบำรุงพระสงฆ์ การถวายเครื่องอุปโภคและยารักษาโรค การสร้างเสนาสนะ มีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นผู้คอยประสานความสัมพันธ์อันดีต่อพระสงฆ์ให้มีความสามัคคี ประเด็นที่ ๓ เป็นส่วนที่เนื่องกันจากกิจกรรมพบว่า นักธุรกิจได้เข้าไปมีบทบาทต่อการส่งเสริมพระพุทธศาสนา^{๕๓๙}

พระมหาราชัน จิตตปาโล ได้เสนอในวิทยานิพนธ์เรื่อง “ปัญหาการบริหารจัดการการสวดวัดผลด้วยข้อสอบกลางของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช

^{๕๓๘} พระครูอุทุมพรภิตตดิคุณ (แดงเนียม), “การบริหารงานวิชาการโรงเรียนวัดมะเดื่อ อำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี สังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัดนนทบุรี”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒.

^{๕๓๙} พระสุเมธ สุเมโธ (นพดล จินดา), “ศึกษาเปรียบเทียบบทบาทในการส่งเสริมพระพุทธศาสนาของนักธุรกิจคนในสมัยพุทธกาลกับปัจจุบัน: ศึกษาเฉพาะกรณี ดร.บุญยง ว่องวานิช”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้าปหน้า.

วิทยาลัย” ผลการวิจัยพบว่า ในปัจจุบันมีคำศัพท์ที่ใช้อยู่ ๒ คำ คือ การบริหาร (Administration) และการจัดการ (Management) ทั้งสองคำมีความหมายใกล้เคียงกัน แต่นิยมใช้ต่างสถานการณ์กัน กล่าวคือ “การบริหาร” มักใช้กับกิจการสาธารณะหรือการบริหารราชการ ส่วนคำว่า “การจัดการ” มักใช้กับการบริหารธุรกิจเอกชน เนื่องจากการศึกษาเป็นกิจการที่มุ่งประโยชน์สาธารณะและจัดเป็นส่วนหนึ่งของราชการ เราจึงใช้คำว่าการบริหารการศึกษา อนึ่ง “การบริหาร” หมายถึง บริการประเภทหนึ่งที่จะช่วยให้กลุ่มบุคคลร่วมกัน ทำภารกิจได้บรรลุตามเป้าหมาย ส่วน “การจัดการ” หมายถึง กระบวนการกิจกรรม ที่ทำหน้าที่รับผิดชอบในการดำเนินการขององค์กรธุรกิจให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้^{๕๔๑}

พระจรรยาธิปไตย (เวฬุวาปี) ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การบริหารงานตามหลักธรรมาภิบาลขององค์การบริหารส่วนตำบลลำพยนต์ อำเภอดงพิกุล จังหวัดนครสวรรค์” ผลการวิจัยพบว่า การบริหารเป็นเรื่องที่สำคัญยิ่งต่อการดำเนินงานขององค์การ เพราะเป็นเครื่องมือที่ชี้ให้เห็นถึงความสำเร็จ และความล้มเหลว ความมีประสิทธิภาพหรือความไร้ประสิทธิภาพขององค์การ ในปัจจุบันการบริหารจัดการมีความสลับซับซ้อนกว่าในอดีต แต่การบริหารจัดการของหน่วยงานของรัฐยังอยู่ในช่วงปรับตัว และยังคงคุ้นเคยอยู่กับการใช้รูปแบบการบริหารจัดการ ที่เป็นการบริหารจัดการแบบแยกส่วน ผลลัพธ์ก็คือหน่วยงานแต่ละหน่วยและบุคคลต่างก็มุ่งทำงานเฉพาะส่วนของตน ไม่ได้มุ่งเน้นให้มีการประสานงานและบูรณาการกับหน่วยงานหรือบุคคลอื่น ๆ ทำให้การบริหารไม่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลเท่าที่ควร การบริหารจัดการแบบบูรณาการที่คำนึงถึงเป้าหมายและความต้องการประชาชน ภายใต้การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนอย่างมีเอกภาพ อันจะเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติและประชาชนโดยรวมต่อไป^{๕๔๒}

^{๕๔๑} พระมหาราชัน จิตตปาโล, “ปัญหาการบริหารจัดการการสอบวัดผลด้วยข้อสอบกลางของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑.

^{๕๔๒} พระจรรยาธิปไตย (เวฬุวาปี), “การบริหารงานตามหลักธรรมาภิบาลขององค์การบริหารส่วนตำบลลำพยนต์ อำเภอดงพิกุล จังหวัดนครสวรรค์”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (สาขารัฐประศาสนศาสตร์), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๕.

พระมหาธฤติ วิโรจโน (รุ่งชัยวิฑูร) ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “รูปแบบการพัฒนาพระสังฆาธิการเพื่อประสิทธิภาพการบริหารกิจการคณะสงฆ์” ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการพัฒนาพระสังฆาธิการตามแนวทั่วไปและตามแนวพระพุทธศาสนาที่จะให้มีประสิทธิภาพในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ทั้ง ๖ ด้าน ควรมีการบูรณาการการพัฒนาพระสังฆาธิการตามแนวสากลและพระพุทธศาสนาเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการบริหารกิจการคณะสงฆ์มากยิ่งขึ้น ได้แก่

๑) ด้านการปกครอง ควรบูรณาการการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ตามแนวทั่วไปตามองค์ประกอบของ VETS ร่วมกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ พรหมวิหาร ๔ ที่ถือว่าเป็นหลักธรรมที่เหมาะสมกับผู้ปกครองมากที่สุด

๒) ด้านการศาสนศึกษา ควรบูรณาการการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวทั่วไป (VETS) ร่วมกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ สิกขา ๓ หรือไตรสิกขา ที่ถือว่าเป็นหลักธรรมในการพัฒนามนุษย์ให้เป็นผู้รู้รู้อย่างประเสริฐ

๓) ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ควรบูรณาการการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวทั่วไป (VETS) ร่วมกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ สังคหวัตถุ ๔ ที่ถือว่าเป็นหลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจบุคคล และประสานหมู่ชนไว้ให้สามัคคีเป็นหลักการสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน

๔) ด้านการเผยแผ่ ควรบูรณาการการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวทั่วไป VETS ร่วมกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ ภาวนา ๔ ที่ถือว่าเป็นหลักธรรมสำหรับพัฒนา ฝึกอบรมมนุษย์ให้มีความสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข

๕) ด้านการสาธารณูปการ ควรบูรณาการการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวทั่วไป ร่วมกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ อิทธิบาท ๔ ที่ถือว่าเป็นหลักธรรมที่ทำให้ประสบความสำเร็จเป็นบันไดแห่งความสุขและความสำเร็จ

๖) ด้านสาธารณสงเคราะห์ ควรบูรณาการการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

ตามแนวทั่วไป VETS ร่วมกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ สัปปริสธรรม ๗ ที่ถือว่าเป็นหลักธรรมที่สามารถพัฒนามนุษย์ได้เป็นอย่างดี^{๕๔๓}

คณะกรรมการกลุ่มชุดวิชาความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการบริหาร กล่าวไว้ในหนังสือ “ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการบริหาร” ว่า การบริหาร (Administration) คือ “กิจกรรมอย่างหนึ่ง หรือกระบวนการที่ส่วนใหญ่จะเกี่ยวกับวิธีการ เพื่อปฏิบัติให้บรรลุผลสุดท้ายที่กำหนดไว้” เป็นกระบวนการที่คนกลุ่มหนึ่งร่วมมือกันอำนวยความสะดวกให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน โดยเป็นการใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์ในการปฏิบัติงาน การบริหารงานก็มีความหมายเป็นศาสตร์ในแง่ของการศึกษาวิชาหนึ่ง ที่มีระเบียบ แบบแผน และเป็นศิลป์ในแง่ของกิจกรรม หรือกระบวนการปฏิบัติและการบริหารงาน ก็คือการจัดระเบียบองค์กร และวิธีปฏิบัติงานเพื่อใช้ คน เงิน วัสดุ ให้บรรลุเป้าหมายตามนโยบายขององค์กรตามหลักพุทธธรรม และการบริหารการปกครองที่อาศัยพื้นฐานของศีลธรรม เรียกว่า ธรรมรัฐ (Good Governance) หรือ ธรรมาภิบาล คือการบริหารงานที่ดี หรือสุประศาสนการ คือการปกครองที่ดีก็ได้ ในการบริหารปกครองในที่นี้จะยกหลักการบริหารออกเป็น ๓ ส่วนใหญ่ ๆ คือ

- ๑) หลักการบริหารตน
- ๒) หลักการบริหารคน
- ๓) หลักการบริหารงาน^{๕๔๔}

เชษฐ อุบวงค์ กล่าวไว้ในหนังสือ “คัมภีร์การบริหาร” ว่า งานบริหารบุคคล เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ของสังคมศาสตร์ ยากต่อการให้คำนิยามความหมาย มีขอบข่ายสัมพันธ์ต่อสังคมโดยกว้างและกระทบต่อสังคมครอบคลุม เป็นตัวจักรเพื่อนำองค์กรก้าวสู่ความสำเร็จ ทั้งในวงการธุรกิจและการบริหารระดับประเทศ ทีมงานบุคคลหรือการบริหารบุคคล เป็นหัวใจความสำเร็จของทุกสนามงาน วงสมาคมใดก็ตาม ถ้าละเลยความสำคัญงานบริหารบุคคล สนามงานนั้น ๆ จะไม่มีวันประสบ

^{๕๔๓} พระมหาธฤติ วิโรจโน (รุ่งชัยวิฑูร), “รูปแบบการพัฒนาพระสงฆ์เพื่อการเพื่อประสิทธิภาพการบริหารกิจการคณะสงฆ์, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (รัฐประศาสนศาสตร์), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า บทคัดย่อ.

^{๕๔๔} คณะกรรมการกลุ่มชุดวิชาความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการบริหาร, **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๗), หน้า ๗.

ความสำเร็จ เสมือนบุคคลลงเรือลำเดียวกันมีนายท้ายเรือ หรือกัปตันจัดฝีพาย (บุคคล) ให้หันหน้าไปทิศทางเดียวกัน อีกทั้งจัดให้นั่งตามจุดที่เขาชำนาญต่อการจ้ำพายพลั้ยน้ำ เรือย่อมจะแล่นฉิวสู่หลักชัย ในทิศทางที่กัปตันตั้งหัวเรือเอาไว้^{๕๕๕}

ธงชัย สันติวงษ์ กล่าวไว้ในหนังสือ “หลักการจัดการ” ว่า การบริหารจัดการ หมายถึง กระบวนการทำงานของนักบริหารเพื่อให้งานต่าง ๆ สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี โดยอาศัยบุคคลอื่นเป็นผู้ทำ ซึ่งจะเห็นว่ นักวิชาการบางท่านให้ความหมายนี้ในส่วนของการจัดการ^{๕๕๖}

บุญทัน ดอกไธสง กล่าวไว้ในหนังสือ “การจัดการองค์การ” ว่า คือการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่หรือไม่มีให้มีประสิทธิภาพมากที่สุด เพื่อการตอบสนองความต้องการของบุคคล องค์กร ประเทศ หรือการจัดการเพื่อผลกำไรของทุกคนในองค์กร ซึ่งเป็นการมองถึงการใช้ทรัพยากร และปัจจัยต่าง ๆ ให้เกิดประโยชน์สูงสุด^{๕๕๗}

สมยศ นาวิการ กล่าวไว้ในหนังสือ “การบริหาร” ว่า หมายถึง เป็นกระบวนการทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวพันกันอย่างเป็นระบบ โดยใช้ปัจจัยต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความสำเร็จตามเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์^{๕๕๘}

เอกวิทย์ มณีธร กล่าวไว้ในหนังสือ “ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการบริหารการจัดการ” ว่า กระบวนการในการดำเนินงานร่วมกันอย่างเป็นระบบของบุคคล ตั้งแต่สองคนขึ้นไป โดยอาศัยทรัพยากรต่าง ๆ อันได้แก่ คน เงิน วัสดุ สิ่งของ วิธีการ ปฏิบัติงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่วางไว้อย่างมีประสิทธิภาพ^{๕๕๙}

เฮนรี ฟาโย (Henri Fayol) ได้สรุปสาระสำคัญของหลักการบริหารไว้ในหนังสือ “Industrial and General Administration” ไว้ดังนี้

^{๕๕๕} เชษฐ อุปวงค์, **คัมภีร์การบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แกนนำ, ๒๕๓๓), หน้า ๗.

^{๕๕๖} ธงชัย สันติวงษ์, **หลักการจัดการ**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๕๓), หน้า ๑.

^{๕๕๗} บุญทัน ดอกไธสง, **การจัดการองค์การ**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๑.

^{๕๕๘} สมยศ นาวิการ, **การบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘.

^{๕๕๙} ผศ.ดร.เอกวิทย์ มณีธร, **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการบริหารการจัดการ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอ็ม.ที.เพรส, ๒๕๕๒), หน้า ๓.

๑) หน้าที่ทางการบริหาร (Management Function) ซึ่งประกอบด้วย หน้าที่ทางการบริหาร ๕ ประการ คือ การวางแผน (Planning) การจัดองค์การ (Organizing) การบังคับบัญชาสั่งการ (Commanding) การประสานงาน (Coordinating) และการควบคุม (Controlling)

๒) ผู้บริหารจะต้องมีลักษณะพร้อมด้วยความสามารถ ทางร่างกาย จิตใจ ไหวพริบ การศึกษาหาความรู้ เทคนิคการทำงาน และประสบการณ์ต่าง ๆ

๓) หลักการบริหาร ซึ่งมีหลักทั่วไปที่ใช้เป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับผู้บริหาร ๑๔ ข้อ คือ

- (๑) หลักการเกี่ยวกับอำนาจหน้าที่ความรับผิดชอบ (Authority and Responsibility)
- (๒) หลักของการมีผู้บังคับบัญชาเพียงคนเดียว (Unity of Command)
- (๓) หลักการมีจุดมุ่งหมายร่วมกัน (Unity of Direction)
- (๔) หลักการดำรงไว้ซึ่งสายงาน (Scalar of Chain)
- (๕) หลักการแบ่งงานกันทำ (Division of Work, or Specialization)
- (๖) หลักเกี่ยวกับระเบียบวินัย (Discipline)
- (๗) หลักของการถือประโยชน์ส่วนบุคคลรองจากประโยชน์ส่วนรวม (Subordination of Individual to General Interest)
- (๘) หลักของการให้ผลประโยชน์ตอบแทน (Remuneration)
- (๙) หลักของการรวมอำนาจไว้ส่วนกลาง (Centralization)
- (๑๐) หลักของการมีระเบียบเรียบร้อย (Order)
- (๑๑) หลักของความเสมอภาค (Equity)
- (๑๒) หลักของการมีเสถียรภาพของการว่าจ้างทำงาน (Stability of Tenure)
- (๑๓) หลักของความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ (Initiative)

(๑๔) หลักของความสามัคคี (Esprit de corps)^{๕๕๐}

บุญช่วย จันทร์เหาะ ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “พฤติกรรมกรรมการบริหารของเจ้าอาวาสที่ส่งผลต่อการปฏิบัติงานวัดในเขตการปกครองคณะสงฆ์จังหวัดกรุงเทพมหานคร” ผลการวิจัยพบว่า การบริหารจัดการองค์การใดก็ตาม จุดมุ่งหมายที่สำคัญอยู่ที่ต้องการให้บรรลุจุดประสงค์ที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพ เกิดประสิทธิผลอยู่เสมอ ทั้งนี้ ย่อมจะต้องอาศัยองค์ประกอบหลายประการ คือคนหรือบุคลากร (Man) เงินหรืองบประมาณ (Money) วัสดุอุปกรณ์ (Material) การจัดการหรือเทคนิคในการบริหาร (Management) องค์ประกอบทั้ง ๔ ประการมีความสำคัญมาก แต่องค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในการบริหารจัดการองค์การก็คือ คนหรือบุคลากร ในการบริหารจัดการในองค์การทางศาสนาก็เช่นกัน วัดจะเจริญรุ่งเรืองเป็นที่ร่มรื่น เป็นที่ศรัทธา และอำนวยประโยชน์แก่ชุมชนมากน้อยเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับคน บรรดาสิ่งก่อสร้างโบสถ์ วิหาร ลานเจดีย์ ศาลาการเปรียญ วัสดุอุปกรณ์ และการเงิน จะมีความสมบูรณ์เพียงใดก็ไม่มีความหมาย ถ้าบุคลากรเหล่านั้น ไม่มีความรู้ความสามารถเพียงพอในการปฏิบัติงาน ให้บรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ^{๕๕๑}

สุภาพ ประพันธ์ ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การบริหารความขัดแย้งของคณะกรรมการบริหารในโรงพยาบาลชุมชนจังหวัดขอนแก่น” ผลการวิจัยพบว่า การบริหารมีความสำคัญเป็นอย่างมาก เนื่องจากจะเป็นส่วนช่วยให้องค์การบรรลุเป้าหมายได้ตามที่กำหนดการบริหาร เป็นกระบวนการทางสังคมที่สามารถมองเห็นได้ ๓ ทาง คือ

๑. ทางโครงสร้าง เป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้บังคับบัญชา และผู้ใต้บังคับบัญชาตามลำดับขั้นตอนของสายการบังคับบัญชา

^{๕๕๐} Henri Fayol, *Industrial and General Administration*, (New York: Mc-Graw Hill, 1930), pp. 17-18.

^{๕๕๑} บุญช่วย จันทร์เหาะ, “พฤติกรรมกรรมการบริหารของเจ้าอาวาสที่ส่งผลต่อการปฏิบัติงานวัดในเขตการปกครองคณะสงฆ์จังหวัดกรุงเทพมหานคร”, *วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาการบริหารการศึกษา)*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗), หน้า ๘๐.

๒. ทางหน้าที่ เป็นขั้นตอนของหน่วยงานที่ระบุหน้าที่ บทบาท ความรับผิดชอบและสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เพื่อให้สำเร็จเป้าหมาย

๓. ทางปฏิบัติเป็นกระบวนการที่บุคคลต้องการร่วมทำปฏิริยาซึ่งกันและกัน ลักษณะเด่นที่เป็นสากลของการบริหาร คือ การบริหารต้องมีวัตถุประสงค์หรือเป้าหมาย ต้องอาศัยปัจจัยบุคคลเป็นองค์ประกอบสำคัญ ต้องใช้ทรัพยากรบริหารเป็นองค์ประกอบพื้นฐาน ต้องมีลักษณะการดำเนินการเป็นกระบวนการทางสังคม ต้องเป็นการดำเนินการร่วมกันระหว่างกลุ่มบุคคล ๒ คน ขึ้นไป ต้องอาศัยร่วมมือร่วมใจเพื่อให้ภารกิจบรรลุวัตถุประสงค์ เป็นการร่วมมือดำเนินการอย่างมีเหตุผล มีลักษณะเป็นการตรวจสอบผลการปฏิบัติงานกับวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ และการบริหารไม่มีตัวตนแต่มีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์^{๕๕๒}

ทรงวิทย แก้วศรี ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ยุทธวิธีในการประกาศพระศาสนาของพระพุทธเจ้า” ผลการวิจัยพบว่า หลักการบริหารสมัยใหม่ตามรูปแบบการบริหารเชิงยุทธวิธีนั้น สอดคล้องกันกับวิธีการของพระพุทธเจ้าที่ทรงใช้มาก่อนแล้วทั้งสิ้น วิธีการของพระพุทธเจ้าเป็นวิธีการปฏิบัติจริงเรียบง่าย กระชับรัดกุม ตรงประเด็น สามารถจัดการแก้ปัญหาการบริหารได้ทุกเรื่องอย่างได้ผล มีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ เพราะทุกกระบวนการความคิดของพระองค์เป็นระบบและสมเหตุสมผล ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงประกาศศาสนา ด้วยพระปรีชาสามารถและพระกุศโลบายอันแยบยลลึกซึ้ง ยุทธวิธีของพระองค์นั้น เมื่อเทียบเคียงแล้วแสดงว่าทฤษฎีการบริหารเชิงยุทธวิธีของตะวันตกมาสอดคล้องกับวิธีการของพระพุทธเจ้าโดยมีข้อสงสัย ทั้งวิธีการของพระพุทธองค์มีประสิทธิภาพก่อให้เกิดประสิทธิผลอย่างสูงสุดด้วย อีกทั้งยุทธวิธีของพระพุทธเจ้านั้น สามารถบูรณาการออกมาใช้กับการดำเนินงานทั่วไปในองค์กรต่าง ๆ ในที่นี้ ได้แสดงเป็นรูปแบบไว้ ๓ รูปแบบคือ “แบบตรีกรรม”, “แบบจตุราริยสัจ”, และ “แบบรัตนตรัย” แต่ละแบบแสดงด้วยแผนภูมิให้เห็นวิธีการและขั้นตอนอย่างชัดเจน สุดท้ายได้แสดงตัวอย่างการบูรณาการ

^{๕๕๒} สุภาพ ประพันธ์, “การบริหารความขัดแย้งของคณะกรรมการบริหารในโรงพยาบาลชุมชนจังหวัดขอนแก่น”, วิทยานิพนธ์สาธรรณสุขศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๘), หน้า ๖.

ยุทธวิธีแบบพุทธวิธี ใช้กับห้องสมุดและสถาบันวิทยบริการ “แบบรัตนตรัย” เพื่อเป็นแบบอย่างแก่องค์กรต่าง ๆ นำไปประยุกต์ใช้ ในฐานะเป็น “องค์ความรู้ใหม่” ต่อไป^{๕๕๓}

เรื่องเดช เขจรศาสตร์ ได้วิจัยเรื่อง “วิถีพุทธธรรมตามแนววัดป่าอีสานกับการพัฒนาศักยภาพมนุษย์” ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนามนุษย์ของวัดป่าอีสานเป็นกระบวนการขัดเกลาจิตใจให้พ้นพันธนาการของกิเลส ภายใต้หลักการการเรียนรู้ธรรมมีอยู่ตลอดเวลาที่รู้สึกตัว มีกายและจิตเป็นอุปกรณ์ฝึก และทุกแห่งเป็นแหล่งเรียนรู้และปฏิบัติ มีขั้นตอนพัฒนาได้แก่ **ประการแรก** การศึกษากิจกรรมธรรมเนียมของวัดป่าตามวิถีวัตรปฏิบัติ **ประการที่สอง** การปฏิบัติตนตามกิจกรรมธรรมเนียมวัตรนั้น ๆ **ประการที่สาม** การฝึกพลังกายด้วยบทที่อดทนต่อชีวิตในการทำกิจกรรมของวัด **ประการที่สี่** การฝึกพลังจิตด้วยวิธีฝึกสมาธิในแบบต่าง ๆ **ประการที่ห้า** การทดสอบศรัทธาจากผลการฝึกทางกาย และทางจิตประการที่หกการตัดสินใจในการดำเนินตามวิถีของวัดป่าในสถานะต่าง ๆ และ **ประการสุดท้าย** การประยุกต์ใช้วิถีวัดป่าอีสานในการเผชิญกับภาวะเสี่ยงทางสังคม การนำแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนามนุษย์และกระบวนการทางปัญญามาอธิบายวิถีพุทธ ในการทำวิจัยครั้งนี้ ทำให้วิถีพุทธธรรมแนววัดป่าอีสาน เป็นกระบวนการเน้นปัจเจก ซึ่งผลิตซ้ำความเป็นเถรวาท ขณะเดียวกันความคิดเกี่ยวกับอำนาจได้ย้ำว่า พุทธศาสนาเป็นกลไกแห่งอำนาจภายนอกที่สนับสนุนความชอบธรรมในการปกครองในสังคมไทย และเป็นอำนาจภายในที่ให้อำนาจตามเป็นจริงวิถีพุทธธรรมแนววัดป่าอีสานเป็นมิติทางสังคมด้านการพัฒนาจิตที่น่าจะได้นำไปสู่การกำหนดรูปแบบในระดับองค์กรพุทธศาสนาต่อไป^{๕๕๔}

สรุปได้ว่า งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาตนซึ่งก็ได้แก่ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวทั่วไป และตามแนวพระพุทธรศาสนา พบว่า ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับการศึกษา คือ พัฒนาดนเองฝึกหัดอบรมความประพฤติทั้งทางกาย วาจา

^{๕๕๓} ทรงวิทย์ แก้วศรี, “การศึกษาวิเคราะห์ยุทธวิธีในการประกาศพระศาสนาของพระพุทธเจ้า”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนตรุษย์บัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า บทคัดย่อ.

^{๕๕๔} เรื่องเดช เขจรศาสตร์, “วิถีพุทธธรรมตามแนววัดป่าอีสานกับการพัฒนาศักยภาพมนุษย์”, *วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต*, (สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๔), หน้า บทคัดย่อ.

จิตใจ และปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน ซึ่งการพัฒนาตนเองดังกล่าวทรัพยากรมนุษย์ไม่ใช้การพัฒนาเพียงความรู้ หรือทักษะแต่เป็นการพัฒนาในด้านการกระตุ้นให้มนุษย์มีความกระตือรือร้นในการทำงานสร้างแรงบันดาลใจในการทำงาน รู้จักปรับปรุงจิตใจให้มีคุณภาพไม่หวั่นไหวกับปัญหาที่มากกระทบ ปัจจุบันองค์การทั้งภาครัฐและเอกชนให้ความสำคัญกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ เพื่อสร้างความได้เปรียบในเชิงการแข่งขันให้กับองค์กร ระบบการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในสังคมทั่วไปนั้น มุ่งที่จะสอนความรู้ความชำนาญอย่างกว้าง ๆ เพื่อช่วยให้ทรัพยากรมนุษย์ในสังคมนั้นสามารถดำรงชีพอยู่ได้ทำให้สังคมเจริญเติบโตก้าวหน้า

งานวิจัยเกี่ยวกับการบริหารกิจการคณะสงฆ์ การบริหารกิจการคณะสงฆ์ควรตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักพุทธธรรม เอื้อเพื่อต่อพระธรรมวินัย อิงอาศัยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กฎ ระเบียบ ข้อบังคับ และมติมหาเถรสมาคม และส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างบ้าน วัด ราชการ และที่สำคัญคือ สามารถนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ

เกี่ยวกับประสิทธิภาพในการทำงานนั้น จะต้องมีการกำหนดทิศทางองค์กร การมีส่วนร่วมในองค์กร การพัฒนาสู่ความเป็นเลิศ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ การทำงานเป็นทีม ประสิทธิภาพการดำเนินงาน มาตรฐานการดำเนินงาน กำหนดวัตถุประสงค์ และการจูงใจ การบริหารงานหรือการทำงานที่มีประสิทธิภาพจะต้องมีกลยุทธ์ในการปฏิบัติงาน เพื่อให้เกิดการบูรณาการในการบริหารเพื่อให้ความสัมพันธ์กันระหว่างการบริหารและการปฏิบัติงาน

ดังนั้น นอกจากจะสานต่องานเขียนงานวิจัยอื่น ๆ แล้ว ยังคงมีเนื้อหาสำคัญ ๆ ที่ยังไม่ได้กล่าวถึงอยู่อีกมาก และเพื่อเป็นส่วนเติมเต็มด้านความหมายทฤษฎีต่อผู้สนใจในแนวคิดเกี่ยวกับพุทธวิธีบริหารตน บริหารคน บริหารงาน เพื่อนำมาประยุกต์ใช้กับศาสตร์สมัยใหม่ และส่งผลถึงงานที่กระทำให้มีประสิทธิภาพต่อไป

๑๑.๕ แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารโดยทั่วไป

ทฤษฎีการบริหารในกระแสหลักของโลกในปัจจุบันนี้ คือ ทฤษฎีการบริหารแบบตะวันตก ซึ่งถูกขับเคลื่อนและบังคับให้ไปในทิศทางเพื่อกำไรสูงสุดเป็นสำคัญ ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของแต่ละองค์กร โดยเฉพาะการบริหารงานในภาคเอกชน จึงเป็นที่มาของข้อสงสัยในเรื่องทฤษฎีการบริหารงานแบบตะวันตกว่า จะสามารถทำให้สังคมหรือมนุษยชาติรวมทั้งปัจเจกบุคคล มีความพอใจหรือความสุขในชีวิตได้จริงหรือไม่ เกิดความเป็นธรรมต่อบุคคลทุกคนขึ้นได้จริงหรือไม่ ทำให้มนุษยชาติมีความอยู่ดีมีสุขได้จริงหรือไม่ หรือเพียงตอบสนองความพอใจหรือความสุขของคนทุกคนหรือเพียงบางคน หรือเพื่อเป็นไปเพียงเพื่อกำไรสูงสุดเป็นสำคัญเท่านั้นเอง^{๕๕๕}

ในการศึกษาความหมายของการบริหาร ควรทำความเข้าใจแนวคิดเกี่ยวกับการบริหารเป็นเบื้องต้นก่อน กล่าวคือ สืบเนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์สังคม ซึ่งหมายถึง มนุษย์โดยธรรมชาติย่อมอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ไม่อยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่อาจมีข้อยกเว้นน้อยมากที่มนุษย์อยู่โดดเดี่ยวตามลำพัง เช่น ฤๅษี การอยู่รวมกันเป็นกลุ่มของมนุษย์ อาจมีได้หลายลักษณะและเรียกต่างกัน เป็นต้นว่า ครอบครัว (family) เผ่าพันธุ์ (tribe) ชุมชน (community) สังคม (society) และประเทศ (country) เมื่อมนุษย์อยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ย่อมเป็นธรรมชาติอีกทีในแต่ละกลุ่มจะต้องมี “ผู้นำกลุ่ม” รวมทั้งมี “แนวทางหรือวิธีการควบคุมดูแลกันภายในกลุ่ม” เพื่อให้เกิดความสุขและความสงบเรียบร้อย สภาพเช่นนี้ ได้มีวิวัฒนาการตลอดมา โดยผู้นำกลุ่มขนาดใหญ่ เช่น ในระดับประเทศของภาครัฐ ในปัจจุบันอาจเรียกว่า “ผู้บริหาร” ขณะที่การควบคุมดูแลกันภายในกลุ่มนั้น เรียกว่า การบริหาร (administration) หรือการบริหารราชการ (public administration) ด้วยเหตุผลเช่นนี้ มนุษย์จึงไม่อาจหลีกเลี่ยงจากการบริหารหรือการบริหารราชการได้ง่าย และทำให้กล่าวได้อย่างมั่นใจว่า "ที่ใดมีประเทศ ที่นั่นย่อมมีการบริหาร"

คำว่า **การบริหาร** (administration) มีรากศัพท์มาจากภาษาลาติน “administatrae” หมายถึง ช่วยเหลือ (assist) หรืออำนวยความสะดวก (direct) การบริหาร

^{๕๕๕} พระมหาอรียะ เพียงตา (ปณฺหาทีโป), “การศึกษาปรัชญาการบริหารเชิงเปรียบเทียบ: ทฤษฎีการบริหารแบบตะวันตกกับการบริหารแบบพุทธ”, **วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๑.

มีความสัมพันธ์หรือมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า “minister” ซึ่งหมายถึง การรับใช้หรือผู้รับใช้ หรือผู้รับใช้รัฐ คือ รัฐมนตรี สำหรับความหมายดั้งเดิมของคำว่า administer หมายถึง การติดตามดูแลสิ่งต่าง ๆ

การบริหาร บางครั้งเรียกว่า การบริหารจัดการ หมายถึง การดำเนินงาน หรือการปฏิบัติงานใด ๆ ของหน่วยงานของรัฐ และ/หรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ (ถ้าเป็นหน่วยงานภาคเอกชนหมายถึงของหน่วยงานและ/หรือ บุคคล) ที่เกี่ยวข้องกับคน สิ่งของและหน่วยงาน โดยครอบคลุมเรื่องต่าง ๆ เช่น

- (๑) การบริหารนโยบาย (Policy)
- (๒) การบริหารอำนาจหน้าที่ (Authority)
- (๓) การบริหารคุณธรรม (Morality)
- (๔) การบริหารที่เกี่ยวข้องกับสังคม (Society)
- (๕) การวางแผน (Planning)
- (๖) การจัดองค์การ (Organizing)
- (๗) การบริหารทรัพยากรมนุษย์ (Staffing)
- (๘) การอำนวยการ (Directing)
- (๙) การประสานงาน (Coordinating)
- (๑๐) การรายงาน (Reporting) และ

(๑๑) การประมาณ (Budgeting) เช่นนี้ เป็นการนำ “กระบวนการบริหาร” หรือ “ปัจจัยที่มีส่วนสำคัญต่อการบริหาร” ที่เรียกว่าแฟมส์-โพสคอร์บ (PAMS-POSDCORB) แต่ละตัวมาเป็นแนวทางในการให้ความหมายพร้อมกันนี้ อาจให้ความหมายได้อีกว่า การบริหาร หมายถึง การดำเนินงาน หรือการปฏิบัติงานใด ๆ ของหน่วยงานของรัฐ และ/หรือ เจ้าหน้าที่ของรัฐ ที่เกี่ยวข้องกับ คน สิ่งของ และหน่วยงาน โดยครอบคลุมเรื่องต่าง ๆ เช่น (๑) การบริหารคน (Man) (๒) การบริหารเงิน (Money) (๓) การบริหารวัสดุอุปกรณ์ (Material) (๔) การบริหารงานทั่วไป (Management) (๕) การบริหารการให้บริการประชาชน (Market) (๖) การบริหารคุณธรรม (Morality) (๗) การบริหารข้อมูลข่าวสาร (Message) (๘) การบริหารเวลา (Minute) และ (๙) และการบริหารการวัดผล (Measurement) เช่นนี้ เป็นการนำ “ปัจจัยที่มีส่วนสำคัญต่อการบริหาร” ที่เรียกว่า ๙M แต่ละตัวมาเป็นแนวทางในการให้ความหมาย

การให้ความหมายทั้ง ๒ ตัวอย่างที่ผ่านมา เป็นการนำหลักวิชาการด้านการบริหาร คือ “กระบวนการบริหาร” และ “ปัจจัยที่มีส่วนสำคัญต่อการบริหาร” มาใช้เป็นแนวทางหรือกรอบแนวคิดในการให้ความหมาย ซึ่งน่าจะมีส่วนทำให้การให้ความหมายคำว่า การบริหารเช่นนี้ครอบคลุมเนื้อหาสาระสำคัญที่เกี่ยวกับการบริหาร ชัดเจน เข้าใจได้ง่าย เป็นวิชาการ และมีกรอบแนวคิดด้วย นอกจากนี้ ๒ ตัวอย่างนี้แล้วยังอาจนำปัจจัยอื่นมาใช้เป็นแนวทางในการให้ความหมายได้อีก เป็นต้นว่า ๓M ซึ่งประกอบด้วย การบริหารคน (Man) การบริหารเงิน (Money) และการบริหารงานทั่วไป (Management) และ ๕ป ซึ่งประกอบด้วย ประสิทธิภาพ ประสิทธิผล ประหยัด ประสานงานและประชาสัมพันธ์^{๕๕๖}

เพื่อช่วยเพิ่มความเข้าใจการบริหารมากขึ้น จึงขอให้ความหมายคำว่า การบริหาร การจัดการ และการบริหารจัดการ มาแสดงไว้ด้วย เช่น

เฮอร์เบิร์ต เอ. ไซมอน (Herbert A. Simon) ให้ความหมาย การบริหารไว้ว่าหมายถึง กิจกรรมที่บุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป ร่วมกันดำเนินการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์^{๕๕๗}

เฟรดเดอร์ริก ดับบลิว. เทเลอร์ (Frederick W. Taylor) ให้ความหมาย การบริหารไว้ว่า งานบริหารทุกอย่างจำเป็นต้องกระทำโดยมีหลักเกณฑ์ ซึ่งกำหนดจากการวิเคราะห์ศึกษาโดยรอบคอบ ทั้งนี้ เพื่อให้มีวิธีที่ดีที่สุดในอนาคตที่จะก่อให้เกิดประสิทธิภาพในการผลิตมากยิ่งขึ้นเพื่อประโยชน์สำหรับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง^{๕๕๘}

ปีเตอร์ เอฟ. ดรักเกอร์ (Peter F. Drucker) กล่าวว่า การบริหาร คือ ศิลปะในการทำงานให้บรรลุเป้าหมายร่วมกับผู้อื่น การทำงานต่าง ๆ ให้ลุล่วงไปโดยอาศัยคนอื่นเป็นผู้ทำภายในสภาพองค์การที่กล่าวนั้น ทรัพยากรด้านบุคคลจะเป็นทรัพยากรหลักขององค์การที่เข้ามาร่วมกันทำงานในองค์การ ซึ่งคนเหล่านี้จะเป็นผู้ใช้

^{๕๕๖} วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, การบริหารเมืองหลวงและการบริหารท้องถิ่น: สหรัฐอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น และไทย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไพร่เพช, ๒๕๔๕), หน้า ๓๙.

^{๕๕๗} Herbert A. Simon, **Administrative Behavior**, (New York: Macmillan, 1947), p.3.

^{๕๕๘} Frederick W. Taylor, การบริหาร, พิมพ์ครั้งที่ ๗ อ้างถึงใน ศาสตราจารย์สมพงษ์ เกษมสิน, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓), หน้า ๒๗.

ทรัพยากรด้านวัตถุดิบ ๆ เครื่องจักร อุปกรณ์ วัตถุดิบ เงินทุน รวมทั้งข้อมูลสนเทศต่าง ๆ เพื่อผลิตสินค้าหรือบริการออกจำหน่ายและตอบสนองความพอใจให้กับสังคม^{๕๕๘}

แฮร์โรลด์ คูนตซ์ (Harold Koontz) ให้ความหมายของการจัดการ หมายถึง การดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้โดยอาศัยปัจจัยทั้งหลาย ได้แก่ คน เงิน วัสดุสิ่งของ เป็นอุปกรณ์การดำเนินการนั้น^{๕๖๐}

เฟรดเดอริก วินสโลว์ เทเลอร์ (Frederick Winslow Taylor) ในบทความ “The Principles of Scientific Management” ซึ่งถือเป็นผลงานสำคัญยิ่งของการจัดการสมัยใหม่ ซึ่งตีพิมพ์ปี ค.ศ. ๑๙๑๑ โดยเนื้อหาพยายามอธิบายให้เห็นว่า การบริหารตามหลักการจัดการแบบวิทยาศาสตร์ดีกว่าวิธีการจัดการที่ใช้กันอยู่ในขณะนั้น ซึ่งอาศัยหลักตามความเคยชิน (Rule of Thumb) โดยทั่วไป นักบริหารที่นิยมใช้หลักความเคยชิน ในการจัดองค์การจะยึดถือประเพณีการบริหารที่ถ่ายทอดกันมาจากบรรพบุรุษในอดีตเป็นบรรทัดฐาน ระบบการบริหารแบบเดิมนั้น ฝ่ายจัดการมีหน้าที่น้อยมากจากงานเบาเพราะการทำงานต่าง ๆ ไปขึ้นอยู่กับคนงานเสีย หลักการจัดการแบบวิทยาศาสตร์ได้เปลี่ยนให้ฝ่ายจัดการทำงานมากขึ้น โดยกำหนดให้มีการแบ่งงานกันทำระหว่างฝ่ายจัดการและคนงานอย่างเท่า ๆ กัน ตามหลักการจัดการแบบวิทยาศาสตร์แล้วเป็นไปได้ที่คนงานคนเดียวจะทำงานสำเร็จตามขั้นตอนของการจัดการแบบวิทยาศาสตร์^{๕๖๑}

Taylor ได้สร้างหลักการจัดแบบวิทยาศาสตร์มีสาระสำคัญ ๔ ข้อดังต่อไปนี้ คือ

(๑) พัฒนาหลักการทำงานให้เป็นระบบหรือเป็นวิทยาศาสตร์ (Development of a Science to Replace the Workmen) หรือ (The One

^{๕๕๘} Peter F. Drucker, **การบริหาร**, พิมพ์ครั้งที่ ๗ อ้างถึงใน ศาสตราจารย์ ดร.สมพงษ์ เกษมสิน, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓), หน้า ๖.

^{๕๖๐} Harold Koontz, **การบริหาร**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, อ้างถึงใน สมพงษ์ เกษมสิน, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓), หน้า ๖.

^{๕๖๑} Frederick W. Taylor, **การบริหาร**, หน้า ๒๗.

Best Way) สำหรับการทำงานเป็นขั้นเป็นตอน แทนหลักตามความเคยชินซึ่งเคยใช้ปฏิบัติกันสืบมา

(๒) คัดเลือกและฝึกคนงานตามการจัดการแบบวิทยาศาสตร์ (Scientific Selection and The Development of the Workmen) เพื่อให้ได้คนที่เหมาะสมกับงานตามความถนัดของแต่ละคน โดยฝ่ายจัดการมีหน้าที่มอบหมายงานคนงานแต่ละคนถนัดที่สุดและทำงานได้ดีที่สุด

(๓) การนำหลักการจัดการแบบวิทยาศาสตร์มาใช้คนงานที่ได้รับเลือกและพัฒนาแล้ว (Bring the Science and the Scientifically Selected and Trained Workmen Together) ซึ่งถูกพัฒนาขึ้นมาร่วมกันแล้ว

(๔) จัดสรรการทำงานระหว่างฝ่ายบริหารและฝ่ายลูกจ้างให้เท่าเทียมกัน (Equal Division of the Actual Work Between the Workmen and Management) โดยฝ่ายบริหารควรกำหนดแนวทางให้ลูกจ้างปฏิบัติ และติดตามผลงานเมื่อเสร็จสิ้นให้สอดคล้องกับการตอบสนองของฝ่ายลูกจ้าง^{๕๖๒}

หลักการจัดการแบบวิทยาศาสตร์ของ Taylor เน้นเรื่องการทำงานที่ดีที่สุดวิธีเดียว (One Best Method) ซึ่งมีความหมายเฉพาะว่า หลักการจ้องค์การที่ดีที่สุดต้องอาศัยปรัชญาของการจัดการแบบวิทยาศาสตร์และการทำงานแต่ละขั้นตอนของงานแต่ละชิ้น ย่อมมีวิธีการทำงานแต่ละขั้นตอนของงานแต่ละชิ้น ย่อมมีวิธีการทำงานดีที่สุดด้วย ถึงแม้ว่า การใช้การจัดการแบบวิทยาศาสตร์จะเป็นวิธีการจ้องค์การที่ดีที่สุด แต่ก็ไม่เป็นหลักประกันแน่นอนว่า จะทำให้คนงานและฝ่ายจัดการเจริญก้าวหน้าตลอดไป เพราะความเจริญก้าวหน้ายังขึ้นอยู่กับปัจจัยอื่น ๆ นอกองค์การซึ่งอยู่นอกเหนือขอบเขตความสามารถของคนในองค์การที่จะควบคุม^{๕๖๓}

อองรี ฟาโย (Henri Fayol) เป็นนักวิศวกรชาวฝรั่งเศสและนักทฤษฎีการจัดการทางด้านอุตสาหกรรม ในส่วนที่เกี่ยวกับหลักการบริหารมีหนังสือที่

^{๕๖๒} ทิพวรรณ หล่อสุวรรณรัตน์, **ทฤษฎีองค์การสมัยใหม่: Modern Organization Theory**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๓๐-๓๑.

^{๕๖๓} Frederick W. Taylor, **การบริหาร**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, อ้างถึงใน พิทยา บวรวัฒนา, หน้า ๓๒.

Fayol เขียนนี้ ตีพิมพ์ครั้งแรกในฝรั่งเศส เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๑๙ และได้พิมพ์เป็นภาษาอังกฤษในปี ค.ศ. ๑๙๔๙ โดยใช้ชื่อว่า การจัดการทั่วไปและการจัดการในภาคอุตสาหกรรม (General and Industrial Management) ซึ่งในหนังสือนี้ได้เสนอหลักการสำคัญสองเรื่อง คือ องค์ประกอบการบริหาร (Elements of Management) และหลักการบริหารทั่วไป (General Principles of Management) เขาเชื่อในความเป็นสากลของหลักการบริหาร เนื่องจากเขาเป็นนักบริหารระดับสูงจึงมองเรื่องการบริหารแบบข้างบนลงล่าง

Fayol ได้เสนอองค์ประกอบการบริหาร ๕ ประการคือ

๑) การวางแผน (Planning) หมายถึง การคาดการณ์ล่วงหน้าถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อองค์การ และกำหนดขึ้นเป็นแผนการปฏิบัติงานหรือวิถีทางที่จะปฏิบัติเป็นแนวทางการทำงานในอนาคต

๒) การจัดองค์การ (Organizing) หมายถึง การจัดให้มีโครงสร้างของงานต่าง ๆ และอำนาจหน้าที่ให้อยู่ในส่วนประกอบที่เหมาะสม ที่จะช่วยให้งานขององค์การประสบผลสำเร็จได้

๓) การสั่งการ (Commanding) หมายถึง การสั่งการงานต่าง ๆ แก่ผู้ใต้บังคับบัญชาซึ่งผู้บริหารจะต้องทำตนเป็นตัวอย่างที่ดี และต้องเข้าใจผู้ปฏิบัติงานด้วย ตลอดจนเข้าใจถึงข้อตกลงในการทำงานของคนงานและองค์การที่มีอยู่ รวมถึงการติดต่อสื่อสารภายในองค์การด้วย

๔) การประสานงาน (Coordinating) หมายถึง การเชื่อมโยงงานของทุกคนให้เข้ากันได้ และไปสู่เป้าหมายเดียวกันในที่สุด

๕) และการควบคุม (Controlling) หมายถึง การที่จะต้องกำกับให้สามารถประกันได้ว่ากิจกรรมต่าง ๆ ที่ทำไปนั้นสามารถเข้ากันได้กับแผนที่วางเอาไว้แล้ว

องค์ประกอบการบริหาร ๕ อย่างนี้ย่อได้ว่า POCCC โดยการบริหารเป็นส่วนหนึ่งของการปกครอง ซึ่งประกอบไปด้วยกิจกรรมต่าง ๆ คือ กิจกรรมด้านเทคนิค กิจกรรมด้านการค้าขาย (ซื้อขายแลกเปลี่ยน) กิจกรรมด้านการเงิน กิจกรรมด้านความมั่นคง กิจกรรมด้านการบัญชี และกิจกรรมด้านการบริหาร สมาชิกองค์การ

ทุกท่านเกี่ยวข้องกับการบริหารงานโดยที่สมาชิกระดับฝ่ายจัดการจะมีความสามารถและความรับผิดชอบทางการบริหารมากกว่าสมาชิกในระดับรองลงมา^{๕๖๔}

แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) ถือว่าเป็นผู้ตั้งทฤษฎีระบบราชการ (Bureaucracy) โดยเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๑๑ Weber ได้เสนอความคิดการจัดองค์การแบบระบบราชการ (bureaucracy) ว่าเป็นวิธีการการจัดองค์การที่มีประสิทธิภาพเหนือกว่าวิธีอื่นใด สังคมที่ดีต้องมีการจัดการบริหารในหน่วยงานของรัฐให้เป็นไปตามหลักขององค์การแบบระบบราชการ

Weber ได้สร้างการจัดองค์การแบบระบบราชการ โดยนักวิชาการหลายท่าน เช่น ทิพวรรณ หล่อสุวรรณรัตน์ ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ สรุปเป็นหลักบริหารที่สำคัญ ๕ ประการ คือ

๑) การแบ่งงานกันทำอย่างชัดเจน (Division of Labor) โดยยังมีการมอบอำนาจ (Authority) ของสมาชิกองค์การมีที่มาจากอำนาจตามตำแหน่งราชการ มีหน้าที่ของแต่ละตำแหน่งอย่างละเอียด ระบบราชการจึงไม่เหมือนกันกับระบบการบริหารที่อาศัยหลักอำนาจสัมพันธ์แบบเฉพาะตัวและแบบประเพณีนิยมซึ่งเสนอความเห็นว่ ผู้ที่ดำรงตำแหน่งบริหารต้องมีคุณสมบัติส่วนตัวบางประการ เช่น อายุมาก มีบุคลิกดึงดูดคนอื่นให้ตาม มีความชอบธรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น

๒) หลักการกำหนดสายการบังคับบัญชา (Hierarchy of Authority) กำหนดหน้าที่และความรับผิดชอบตามตำแหน่งต่าง ๆ ตามลำดับชั้น (Positions Arranged in a Hierarchy) และมีการควบคุมสมาชิกทุกคนภายใต้โครงสร้างองค์การโดยผู้บังคับบัญชาแต่ละระดับเป็นผู้ดูแล อำนาจของข้าราชการแต่ละคนขึ้นอยู่กับตำแหน่งของข้าราชการผู้นั้นในลำดับชั้นขององค์การ “อำนาจ” มิได้ขึ้นอยู่กับความสามารถและความเชี่ยวชาญเฉพาะตัวของข้าราชการผู้นั้น ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในระบบราชการถูกกำหนดและควบคุม โดยกฎแห่งลำดับชั้นอย่างเคร่งครัด

^{๕๖๔} Fayol, Henry, **General and industrial Management**, (London: Pitman, 1965), pp. 6-10.

๓) กฎระเบียบ และวิธีปฏิบัติอย่างเป็นทางการและเป็นลายลักษณ์อักษร (Formal Rules and Procedures) ทุกคนทำงานไปตามระเบียบเดียวกันหมด ระเบียบแบบแผนต่าง ๆ รวมทั้งข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้อง ถูกเก็บรักษาไว้เป็นระบบ เก็บเอกสารที่มีคุณภาพ ข้าราชการเป็นบุคคลซึ่งถูกฝึกฝนมาให้ความรู้พิเศษเกี่ยวกับระเบียบต่าง ๆ และวิธีการปฏิบัติตามระเบียบเหล่านั้น ข้อมูลข่าวสารทั้งหลายช่วยให้ข้าราชการสามารถตัดสินใจในเรื่องนโยบายและการปฏิบัติได้อย่างถูกต้องเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ

๔) ความไม่เป็นส่วนตัว (Impersonality) ผลงานของผู้ปฏิบัติจะเป็นเครื่องชี้วัดความก้าวหน้าของตัวเอง และกฎระเบียบจะนำมาใช้กับทุกคนแบบเท่าเทียมกัน ไม่เล่นพรรคเล่นพวก

๕) ความก้าวหน้าในอาชีพโดยยึดหลักคุณธรรม (Careers Based on Merit) การเลื่อนขั้นตามลำดับหลักอาวุโสและความสามารถ เพราะบุคคลที่จะมาเป็นข้าราชการต้องมีความสามารถ มีความเชี่ยวชาญพิเศษและต้องทุ่มเทชีวิตจิตใจให้กับงานราชการ ตลอดจนมีความจงรักภักดีต่อองค์กร เพื่อเป็นการตอบแทนระบบราชการจะให้รางวัลแก่ข้าราชการในรูปของเงินเดือน สวัสดิการบำนาญ และโอกาสความก้าวหน้าในงานต่อไปในอนาคต

การจัดองค์กรแบบระบบราชการ เป็นวิธีการจัดการเรื่องอำนาจสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคมที่ดีที่สุด จึงเป็นการบริหารที่มีเหตุผล ระบบราชการเหนือกว่าระบบการบริหารระบบอื่นในแง่ของเทคนิค (Technical Superiority) เปรียบประหนึ่งการผลิตที่ใช้เครื่องยนต์กลไกซึ่งเหนือกว่าการผลิตแบบไม่ใช้เครื่องยนต์กลไก ระบบราชการเหนือกว่าระบบการจัดองค์กรอื่น ๆ ตรงที่มีความแม่นยำ ถูกต้องต่อเนื่องรวดเร็วแน่ชัด ระบบราชการเป็นระบบที่ผู้บังคับบัญชาคุมผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างดีและสมาชิกองค์กรต่างมีความสามัคคี ตลอดจนมีการลดค่าใช้จ่ายด้านวัสดุและบุคลากรถึงระดับต่ำสุด นอกจากนี้ ระบบราชการยังเหนือกว่าระบบอื่น ๆ เพราะเป็นระบบที่มีความรู้เกี่ยวกับข้อเท็จจริงและเทคนิคต่าง ๆ มาก ยิ่งไปกว่านั้น ระบบราชการยังมีลักษณะอยู่ยงคงกระพันมั่นคงถาวร ถูกทำลายยาก เปรียบประหนึ่งเครื่องจักรที่จะทำงานได้เต็มที่ต่อเมื่อคนใช้รู้จักใช้เครื่องจักรหนึ่ง ๆ อย่างดี ดังนั้น ไม่ว่าผู้นำทางการเมืองจะเปลี่ยนแปลงอย่างไรระบบราชการ ยังคงเป็นกลไกรับใช้ผู้นำทางการเมืองชุดใหม่อยู่นั่นเอง

ส่วนแนวความคิดการบริหารจัดการ ได้ถือกำเนิดจากงานเขียนของ Peter F. Drucker ซึ่งเขาจัดสุดยอดของกูรูทางการบริหารของโลก โดยผลงานแรกที่มีน้ำหนักมากที่สุดคือ The Practice of Management ตีพิมพ์ในปี ค.ศ. ๑๙๕๔ เป็นครั้งแรก ซึ่งได้เสนอหลักการบริหารจัดการที่ครบวงจรไม่ได้แยกแยะระหว่างภาครัฐหรือเอกชน หรือไม่ได้แยกแยะระหว่างองค์การ คน หน่วยงาน และวิธีการ แต่สามารถนำมาประยุกต์คนเข้าด้วยกัน แล้วกลายเป็นหลักการใหม่ของศาสตร์แห่งการบริหารที่นำทิ้งซึ่งแต่ก่อนไม่ปรากฏมีในผลงานลักษณะนี้ ต่อมาก็มีงานบทความตามมาอีกเป็นระยะ ๆ ซึ่งแต่ละบทความนั้นล้วนสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับหลักการบริหารจัดการได้เป็นอย่างดี เช่น The Effective Executive (1967, 2002, แต่ในปี ค.ศ. 2005 เพิ่มเติมชื่อเป็น The Effective Executive in Action), Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles (1985), The Discipline of Innovation (1985), The Theory of the Business (1995), Managing Oneself (1999), Classic Drucker (2006) แนวคิดหลักการบริหารจัดการคือ การบริหารจัดการครบวงจรแห่งการทำงาน พิจารณาทุกเรื่องไม่ว่าจะเป็นเรื่ององค์การ โครงสร้าง คน หน้าที่ วิธีบริหาร หรือแม้กระทั่งตนเอง ล้วนสามารถนำมามองในเรื่องการบริหารและทำให้เกิดผลต่อการบริหารแทบทั้งสิ้น^{๕๖๕}

จากการศึกษาความหมายของคำว่า การจัดการและการบริหารที่ได้มีการนิยามให้ความหมายและกำหนดแนวทางกันอย่างหลากหลาย ทั้งนักวิชาการชาวไทยและต่างชาตินั้น

สรุปความได้ว่า ความหมายของการจัดการและบริหาร มีความหมายในทำนองเดียวกันใช้แทนกันได้ แต่การนำไปใช้ส่วนใหญ่การบริหารจะใช้กับระบบราชการ ซึ่งมีขนาดองค์กรที่ใหญ่กว่าใช้สำหรับการกำหนดนโยบายแบบกว้าง ๆ ให้กับองค์กร ส่วนการจัดการมักใช้กับธุรกิจของเอกชนที่มีขนาดองค์กรธุรกิจย่อมกว่า และเป็นการนำนโยบายต่าง ๆ ไปปฏิบัติ และในปัจจุบันระบบราชการ ก็มีการปรับลดขนาดหรือย่อ หน่วยงานลงแยกเป็นองค์กรอิสระบ้าง ก็จะใช้ระบบการจัดการเช่นกัน เพื่อความคล่องตัวในการดำเนินการให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ซึ่งการ

^{๕๖๕} ทิพวรรณ หล่อสุวรรณรัตน์, ทฤษฎีองค์การสมัยใหม่: Modern Organization Theory, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๓๔.

จัดการหรือบริหารต้องประกอบด้วยหลักกา รคือ การวางแผน (Planning) การจัด องค์การ (Organizing) การควบคุม (Controlling) การชี้นำ (Leadership) และการ ติดตามประเมินผล (Evaluation) เพื่อให้บรรลุเป้าหมายหรือบรรลุวัตถุประสงค์ที่ องค์กรกำหนดไว้ การบริหารและการบริหารจัดการ มีแนวความคิดมาจากธรรมชาติของ มนุษย์ที่เป็นสัตว์สังคมซึ่งจะต้องอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม โดยจะต้องมีผู้นำกลุ่มและมี แนวทางหรือวิธีการควบคุมดูแลกันภายในกลุ่ม เพื่อให้เกิดความสุขและความสงบ เรียบร้อย ซึ่งอาจเรียกว่า ผู้บริหารและการบริหารตามลำดับ ดังนั้น ที่ใดมีกลุ่มที่นั้น ย่อมมีการบริหาร

๑๑.๖ วิธีการบริหารตนตามทฤษฎีตะวันตก

ตามแนวคิดและทฤษฎีตะวันตก การบริหารตน คือการวางตนให้ เหมาะสม จะมุ่งประเด็นไปที่บุคลิกภาพและการพัฒนาบุคลิกภาพ ซึ่งจะแยกประเด็น มากกล่าวไว้ดังนี้

๑) บุคลิกภาพ

ความแตกต่างระหว่างบุคคลนอกจากในเรื่องความสามารถแล้ว ยังมีใน เรื่องอื่นอีก ที่น่าสนใจมากแม้จะวัดลำบาก ก็คือ อุปนิสัย (Character) และ บุคลิกภาพ (Personality) อุปนิสัยนั้นเพ่งเล็งถึงความประพฤติที่ดีหรือชั่ว ถูกหรือผิด หรือเป็นไปตามมาตรฐานที่สังคมวางไว้มากน้อยเพียงไร ส่วนบุคลิกภาพ หมายถึง พฤติกรรมซึ่งแม้จะไม่จำเป็นต้องดีหรือไม่ดี ผิดหรือถูก แต่อาจเป็นที่พอใจหรือไม่ พพอใจของผู้อื่น หรือมีผลต่อความคิดเห็นที่สังคมมีอยู่ต่อเราได้ เวลาเพื่อนของเราไป สัมภาษณ์และอ้างชื่อเราเป็นผู้รับรอง ผู้รับยอมไต่ถามเราเกี่ยวกับความสามารถ ความชำนาญและบุคลิกภาพของผู้สมัคร เราอาจบรรยายบุคลิกภาพของเพื่อนเราได้ สารพัดอย่าง เช่น เป็นคนขยันขันแข็ง อดทน ร่าเริง ไวใจได้ ไม่เห็นแก่ตัว มีการ สماعที่ดี คุณสมบัติเหล่านี้แสดงว่า บุคคลแสดงพฤติกรรมอย่างไร บางคนแสดง พฤติกรรมเป็นที่น่าพอใจ บางคนแสดงพฤติกรรมชวนให้โกรธ บางคนแสดง พฤติกรรมแข็งแรง บางคนก็เจือหวาย บุคลิกภาพ จึงไม่ได้หมายถึงตัวพฤติกรรมต่าง ๆ แต่หมายถึง คุณลักษณะของพฤติกรรมเหล่านั้น แม้พฤติกรรมเพียงเล็กน้อยก็อาจ แสดงให้ทราบบุคลิกภาพได้ จากแบบฉบับการแสดงพฤติกรรมของบุคคลเหล่านั้น

ดังนี้ บุคลิกภาพจึงหมายถึง คุณลักษณะส่วนรวมของพฤติกรรมของบุคคล และนับว่ามีความสำคัญเป็นอันมาก ทั้งในกิจการงาน ชีวิตภายในบ้าน และชีวิตในสังคมโดยทั่วไป

๒) ชนิดของบุคลิกภาพ บุคลิกภาพย่อมแบ่งออกเป็นชนิดย่อยมากมาย เช่น ความยินดีร่าเริง ความเชื่อถือไว้วางใจได้ ความฉลาด ความสุภาพอ่อนโยน ฯลฯ และมีอยู่ในบุคคลมากน้อยต่างกัน

โดยปกติ เมื่อเราฟังคำพรรณนาถึงผู้ใด หรืออ่านประวัติของบุคคลหรืออ่านจดหมายแนะนำผู้ใดให้รู้จัก หรือใบสมัครงานตามแบบให้กรอก จะรู้สึกพิศวงที่ปรากฏว่ามีคุณลักษณะของบุคคลอยู่มากมายอย่างหลายประการ คุณลักษณะเหล่านี้ อาจแบ่งออกได้เป็นประเภทใหญ่ๆ ดังนี้

๑. คุณลักษณะทางกาย หมายถึง รูปร่าง รวมทั้งขนาด น้ำหนัก รูปทรง ความสูง หน้าตาสิ่งเหล่านี้ ย่อมเป็นเครื่องแสดงให้ทราบประสิทธิภาพของบุคคล แข็งแรงทางกาย แต่ยังมีผลถึงความเยียบแหลมและความผ่องแผ้วทางใจด้วย การที่อวัยวะรับสัมผัสและอวัยวะแสดงปฏิกิริยาทำได้ดีและรวดเร็ว ก็ย่อมถือว่าเป็นบุคลิกภาพที่สำคัญอย่างหนึ่งของคนเรา

๒. คุณลักษณะทางใจ เช่น เซว่น ความจำ จินตนาการ ความใส่ใจ การตัดสินใจ ความคิดด้วยเหตุผล ความสนใจ ฯลฯ เหล่านี้ล้วนเกี่ยวกับความคิด ซึ่งเกี่ยวพันกับสมองทั้งสิ้น

๓. ความสามารถ รวมถึงความสามารถกระทำการใดได้แล้วบ้าง และที่สามารถจะเรียนรู้ฝึกฝนให้ได้ด้วย เช่น ความสามารถหรือชำนาญมากน้อยเพียงไรในวิชาคณิตศาสตร์ ภาษาต่างประเทศ ประวัติศาสตร์ ศิลปะ กีฬา อาชีพ ฯลฯ

๔. อุปนิสัย หมายถึง ความประพฤติหรือศีลธรรมจรรยาที่บุคคลมีอยู่ เช่น ความซื่อสัตย์ ความเชื่อถือได้ ความสุภาพ ความอ่อนโยน ความเคารพกฎหมาย ความไม่เห็นแก่ตัวเอง ฯลฯ เหล่านี้ ล้วนเป็นพฤติกรรมที่สอดคล้องกับระเบียบประเพณี ทางศีลธรรมจรรยาศาสนา และมาตรฐานของการกระทำที่สังคมเห็นว่าเหมาะสมแล้ววางไว้เป็นหลักสำหรับปฏิบัติ

๕. การสมาคม คือ ท่าทีและพฤติกรรมที่บุคคลแสดงต่อผู้อื่น จะเป็นต่อรูปร่าง ถ้อยคำ กิริยาท่าทาง ความประพฤติและท่าทีของผู้อื่นก็ตาม เช่น ชอบคบหาสมาคมหรือเก็บตัว มีความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นเป็นอย่างดีหรือไม่แยแสเอาใจใส่กับผู้ใด

ชอบอวดตัวคุยเชื่องหรือสงบเสงี่ยม มีไหวพริบดีติดต่อกับคนอื่น ๆ ได้ดีหรือว่าโง่เขลา ชอบเป็นเด่นหรือจ้านต่อผู้อื่น ดังนี้เป็นตัวอย่าง

๖. อาเวศหรือใจคอ ได้แก่ ความรู้สึกแห่งจิตที่ก่อให้เกิดอาการกระทำต่าง ๆ เช่นตื่นเต้นตกใจง่ายหรือว่าเฉย ๆ ใจร้ายหรือว่า ใจเย็น กล้าหาญหรือขลาด ร่าเริงหรือหดหู่ จิตใจคิดถึงแต่ทางที่ไม่ดีไม่งามเสมอหรือเปล่า

๗. กำลังใจ คือ ความสามารถที่จะควบคุมหรือบังคับพฤติกรรมต่าง ๆ ที่กระทำไปโดยเจตนาก็ได้ เช่น เป็นคนกระฉับกระเฉงว่องไวหรือเฉื่อยชาเชื่องช้า ใจแข็งหรือใจอ่อน มีความตั้งมั่นดีเลวเพียงไร มีความบากบั่นอดทนเพียงไรที่จะต่อต้านกับความลำบาก ความขาดแคลน ความเบื่อหน่าย ความตั้งใจที่จะยึดมั่นในความมุ่งหมายจัดอุปสรรคละทิ้งนิสัย สิทธิหรือความปรารถนาบางอย่าง หรือว่าเป็นคนสงบเงียบ ไม่ชอบบุกรุกใคร ยอมจ้านต่ออุปสรรคต่าง และปล่อยตัวให้ตกเป็นทาสของนิสัยและอาการกระทำตามสัญชาตญาณต่าง ๆ คนที่มีกำลังใจแข็งย่อมจะสามารถดำเนินการและควบคุมการกระทำของตนในสถานการณ์ต่าง ๆ ได้เป็นอันดี แต่คนที่มีกำลังใจอ่อนก็ไม่สามารถจะควบคุมการกระทำต่าง ๆ ที่เกิดในชีวิตได้^{๕๖๖}

คำว่า “บุคลิกภาพ” ในภาษาอังกฤษ คือ “Personality” มาจากคำในภาษาลาตินว่า “Personal” ซึ่งหมายถึง “Mask” ที่แปลว่า “หน้ากาก” สำหรับตัวละครของกรีกในสมัยโบราณ ที่ใช้สวมใส่หน้าเวลาออกแสดง โดยปกติจะแสดงกลางแจ้ง เพื่อที่จะแสดงบทบาทตามที่ถูกกำหนดตัวละครเมื่อสวมหน้ากาก หรือหัวโขนต่าง ๆ เป็นรูปแบบใดแล้ว ก็จะต้องแสดงท่าทางประกอบให้เหมือนกับหน้ากากหรือหัวโขนที่ตนสวมอยู่ เช่น สวมหน้ากากเป็นสัตว์ ก็ต้องแสดงท่าทางประกอบให้เหมือนกับหน้ากากสัตว์ที่สวมอยู่ด้วย จากคำในภาษาลาติน “Personal” จึงหมายถึง^{๕๖๗} ลักษณะตัวละครในนวนิยาย บทละคร ดังนั้น คำว่า “Personality” จึงคิดกันว่าจากความหมายเดิมนั้น จึงถูกโยงนำมาสู่ความเข้าใจที่ว่า บุคลิกภาพของคนนั้นก็เหมือนกับหน้ากากของตัวละคร และลักษณะของตัวละครที่ต้องแสดงออก

^{๕๖๖} ดร.กมล เกฬพิจิตร, จิตวิทยาฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๐๒), หน้า ๔๔๔-๔๔๖.

^{๕๖๗} So Sethaputra, New Model English-Thai Dictionary, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐๕๘.

ตามหน้าากาทที่สวมอยู่ เพราะในชีวิตประจำวันของแต่ละบุคคลจะต้องมีการแสดงออกในพฤติกรรมต่าง ๆ ในแต่ละสถานการณ์ที่แตกต่างกันไป เช่น บางครั้งจะแสดงความดีใจ ชอบใจ ร่าเริง เมื่อประสบการณ์ที่เป็นความสุขของบุคคลนั้น และในบางครั้งจะแสดงอาการเศร้าเสียใจ โกรธ เกลียด เมื่อประสบกับสถานการณ์ที่นำมาซึ่งความทุกข์ของบุคคลนั้น

นักจิตวิทยาให้คำจำกัดความหรือความหมายของคำว่า “บุคลิกภาพ” แตกต่างกันไปตามทัศนะของกลุ่มของตน และความหมายของบุคลิกภาพจึงมีมากมายและแตกต่างกันทางด้านมุมมองในการพิจารณา ในที่นี้ จึงขอนำทัศนะเรื่องบุคลิกภาพของนักจิตวิทยาบางท่านมาประกอบดังนี้

จาก Longman Dictionary ให้ความหมายของ “Personality” ว่า หมายถึง นิสัย ลักษณะท่าทางของบุคคลบางคน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หมายถึงการแสดงออกทางพฤติกรรมของบุคคลนั้นต่อบุคคลอื่น^{๕๖๘}

ฮิลการ์ด และ แอทคินสัน (Hilgard and Athinson) ได้ให้ความหมายของบุคลิกภาพว่า หมายถึงลักษณะส่วนรวมของบุคคลแต่ละคนอันเป็นแนวทางในการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม ซึ่งแต่ละคนมีรูปแบบของการแสดงออกของพฤติกรรมต่าง ๆ กัน^{๕๖๙}

ออลพอร์ท (Allport) ให้คำจำกัดความเกี่ยวกับความหมายของบุคลิกภาพ ไว้ในปี ค.ศ.1937 แม้ว่าจะเป็นคำจำกัดความที่เก่าแก่ แต่ก็ยังเป็นที่แพร่หลายและเป็นที่ยอมรับว่า “บุคลิกภาพ” เป็นหน่วยรวมที่ทรงพลังของระบบทางกายและจิตภายในตัวบุคคล ซึ่งกำหนดลักษณะการปรับตัวเป็นแบบเฉพาะของบุคคลนั้นต่อสิ่งแวดล้อมของเขา”^{๕๗๐}

^{๕๖๘} Longman, **Dictionary of Contemporary English**, (England: Clays Ltd, 1995), p. 1053.

^{๕๖๙} วิทยาพร มาพบสุข, **จิตวิทยาทั่วไป**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ, ๒๕๔๒), หน้า ๓๖๘.

^{๕๗๐} รศ.นิภา นิธิยานน, **การปรับตัวและบุคลิกภาพ**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๒๕.

รัช (Ruch) กล่าวว่า บุคลิกภาพของคนประกอบด้วย ลักษณะภายนอก พฤติกรรมที่แสดงออกในสังคมของเขา และความรู้สึกของบุคคลนั้นต่อตนเอง^{๕๗๑}

จรรยา สุวรรณทัต และ ดวงกมล เวชบรรยงรัตน์ กล่าวว่า บุคลิกภาพ หมายถึง แบบแผนพฤติกรรมของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ที่เป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไปเป็น ลักษณะรวมของบุคคลนั้น อันประกอบด้วยพฤติกรรมที่แสดงออกและ ลักษณะเฉพาะภายในของบุคคล ซึ่งทำให้บุคคลนั้นมีความแตกต่างจากบุคคลทั่วไป^{๕๗๒}

ศรีเรือน แก้วกังวาน ได้นิยามสรุปความหมายของบุคลิกภาพไว้ว่า “บุคลิกภาพ คือ ลักษณะเฉพาะตัวของบุคคลในด้านต่าง ๆ ทั้งส่วนภายนอกและ ส่วนภายใน . . . บุคลิกภาพของบุคคลมีทั้งส่วนร่วมซึ่งเป็นลักษณะสากลของมนุษย์ ทุกชาติทุกภาษา และมีส่วนซึ่งเป็นลักษณะที่เรียกกันว่า เฉพาะตัว”^{๕๗๓}

บุคลิกภาพมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมของมนุษย์ เพราะ เป็นวิธีการในการเข้าใจบุคคลอื่นรวมทั้งตนเอง การที่เราจะรู้ว่าบุคลิกภาพของเรา เป็นอย่างไรนั้น เป็นเรื่องที่เราได้รับทราบบุคลิกภาพของเราผ่านจากบุคคลอื่น การศึกษาเรื่องบุคลิกภาพจึงเป็นที่ควรสนใจของบุคคลทั่วไปทุกอาชีพ

จากทัศนะของนักจิตวิทยาหลายท่านที่ให้คำจำกัดความ และความหมาย ของคำว่า บุคลิกภาพ ผู้วิจัยสรุปได้ว่า บุคลิกภาพมี ๒ ประการ คือ บุคลิกภาพที่เป็น ลักษณะที่ปรากฏภายนอก ได้แก่สภาพนิสัยจำเพาะ หรือลักษณะเฉพาะตัวของบุคคล หนึ่ง ที่แสดงออกมาในรูปพฤติกรรมทางกาย วาจา ต่อบุคคลอื่น หรือต่อ สภาพแวดล้อมโดยทั่วไปของบุคคลนั้น และบุคลิกภาพที่เป็นลักษณะที่ปรากฏภายใน ได้แก่สภาพลักษณะนิสัย การพัฒนาบุคลิกภาพ หมายถึง การปรับปรุงบุคลิกภาพที่เป็นลักษณะที่ปรากฏภายนอก และบุคลิกภาพที่เป็นลักษณะภายใน ให้เปลี่ยนแปลง ไปในทางที่เหมาะสม

^{๕๗๑} สติธ วงศ์สุวรรณ, การพัฒนาบุคลิกภาพ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรพิทยา, ๒๕๔๐), หน้า ๓.

^{๕๗๒} กันยา สุวรรณแสง, บุคลิกภาพ และการปรับตัว, (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชา การศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, อักษรพิทยา, ๒๕๓๖), หน้า ๓.

^{๕๗๓} ศรีเรือน แก้วกังวาน, ทฤษฎีจิตวิทยาบุคลิกภาพ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หมอ ชาวบ้าน, ๒๕๓๙), หน้า ๕.

๑๑.๗ การพัฒนาตนตามแนวคิดตะวันตก

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า การพัฒนาตนตามแนวคิดตะวันตก ก็คือ การพัฒนาบุคลิกภาพ การเสริมสร้างและปรับปรุงบุคลิกภาพ ปัญหาเรื่องนี้นับว่าสำคัญ เช่น จะสร้างเสริมคุณลักษณะที่ดีดังความมีเอาเวรร่วมและความเปิดเผยได้อย่างไร และจะกำจัดความตึงเครียดและความน้อยใจโกรธง่ายได้อย่างไร แต่ทั้งนี้ย่อมต้องระงับการแสดงบุคลิกภาพให้ถูกต้องแก่กาลเทศะได้ เช่น ความเปิดเผยแม้จะดีในบางโอกาส แต่ในบางโอกาสก็ไม่ดี อาจทำให้คนอื่นโกรธเคืองไม่พอใจ ทำนองเดียวกันคุณลักษณะบางอย่างถ้ามีมากเกินไปหรือน้อยไปก็ไม่สมควร เช่นคนที่อยากเด่นเป็นแต่ผู้นำ ก็จะไปพัวพันกับเขาไม่ได้ หรือคนที่คอยแต่จะจำนน ตามเขาเรื่อยไปและไม่ป้องกันสิทธิของตน ก็ย่อมไม่เป็นที่ยอมรับ เท่าที่ทราบสาเหตุปรากฏว่านิสิตมหาวิทยาลัยที่ชอบเด่นเป็นเพราะเมื่อยังเป็นเด็กก็มีเสรีภาพมาก และเชื่อมั่นในความสามารถของตนมากกว่าจะคอยแต่ให้คนอื่นมาเินยอ

การสร้างเสริมบุคลิกภาพ มีหลักการสำคัญดังต่อไปนี้คือ การฝึกฝนจะต้องมุ่งหมายให้เกิดบุคลิกภาพอันจะนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้กว้างขวาง จากผลของการทดลองเรื่อง การถ่ายทอด (Transfer) ของการกระทำ ปรากฏว่า การกระทำที่ได้ฝึกฝนไว้แล้ว จะถ่ายทอดไปยังสถานการณ์ใหม่ได้ง่าย ก็เมื่อสถานการณ์เก่ากับสถานการณ์ใหม่มีส่วนคล้ายคลึงกัน และบุคคลไม่เข้าใจความหมายของการกระทำนั้น ทั้งนี้ย่อมหมายความว่าบุคลิกภาพเป็นไปโดยส่วนรวมจะมาแยกฝึกฝนทีละสิ่งทีละอย่างหาได้ไม่ จะใช้วิชาหรือกฎเกณฑ์แต่เพียงอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้นไม่พอ แม้แต่วิชาอย่างหนึ่งก็อาจก่อให้เกิดผลมากน้อยได้ เช่น คณิตศาสตร์อาจส่งเสริมให้เด็กบางคนจำไปอย่างไร้ความหมาย และไม่ชอบเรียนหรืออาจเป็นวิชาที่ทำให้เด็กสนใจมาก และเกิดความเข้าใจวิชาเรียน วิธีคิดด้วยเหตุผล วิธีคิดคำนึง มีสมาธิ บังคับเอาเวรและตนเองได้ ดังนี้ เพียงแต่ชื่อและลักษณะของวิชาจึงไม่ได้บอกไว้ว่าจะก่อให้เกิดผลอย่างไรบ้าง ต้องอาศัยความสามารถของผู้เรียนและวิธีสอนของครูด้วย ที่นี้สมมติว่า นักเรียนสามารถเรียนได้และครูก็สอนดี วิชาที่เรียนจะเป็นประโยชน์ก็ต่อเมื่อนักเรียนนำเอาความรู้นั้นไปใช้ทั้งภายในและภายนอกโรงเรียน เวลาบุคลิกภาพเจริญขึ้นนั้น ย่อมเป็นไปหลายด้านหลายอย่าง โดยอาศัยความรู้ ความสนใจ ประสบการณ์และนิสัยต่าง ๆ เป็นเครื่องช่วย

แม้การสร้างบุคลิกภาพ จะค่อยเป็นค่อยไปโดยรวมนิสัยที่จะคิด รู้สึกและกระทำต่าง ๆ เข้าด้วยกัน แต่ก็หาใช่ว่าเพียงแต่เอาสิ่งเหล่านั้นมารวมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนเท่านั้นไม่ สิ่งที่น่ามารวมกันเป็นบุคลิกภาพนั้น จะต้องต่อเนื่องเกี่ยวพันกันและรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างที่เราเรียกว่า "ตนเอง" (Self) ซึ่งหมายถึงตัวบุคคลอันประกอบขึ้นด้วยหลายสิ่งหลายอย่างประสานกันคือ ความคิด ความรู้สึก อาเวก ความปรารถนา และความมุ่งหมาย สิ่งเหล่านี้รวมกันทำให้บุคคลแสดงพฤติกรรมซึ่งส่วนมากเป็นไปโดยสม่ำเสมอคงเส้นคงวา เวลาเราโกรธ เจ็บหรือตกใจและแสดงพฤติกรรมผิดไปจากธรรมดา บุคลิกภาพนี้ยังอาจเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ดังกล่าวมาแล้ว เช่น ในกรณีหนึ่งดีใจ แต่ในอีกกรณีหนึ่งเศร้าใจ เป็นต้น

จากผลของการทดลอง ปรากฏว่าบุคลิกภาพมากอย่างย่อมจะส่งเสริมปรับปรุงให้ดีขึ้นได้ อาศัยการฝึกฝนอบรมให้ถูกทางโดยเฉพาะเมื่อยังเล็กอยู่ เช่น การฝึกฝนเด็กที่คอยแต่ยอมเขาเรื่อยไปให้รู้จักเป็นผู้นำเสียบ้าง ปรากฏว่าได้ผลดี ทั้งนี้ ได้ทดลองกับเด็กในโรงเรียนอนุบาลโดยดำเนินการเป็นขั้น ๆ คือ

๑. ขั้นแรกให้เด็กเล่นรวมกันทีละ ๒ คน ผู้ทดลองคอยดูจากหลังม่านว่าเด็กชอบทำ ชอบอธิบาย ชอบยื้อแย่งของเล่นมาเป็นของตนหรือยอมทำตามคำของผู้อื่น

๒. ขั้นต่อไปก็ฝึกฝนเด็กที่คอยแต่ยอมจำนนเขา จนกระทั่งเข้าใจเล่นเครื่องเล่นทุกอย่างได้ดี

๓. ขั้นสุดท้ายที่让孩子ฝึกฝนแล้วเข้าไปเล่นหัวกับเด็กคนอื่นอีก

เนื่องจากเด็กนั้นได้รับการสอนให้เล่นของเล่นต่าง ๆ เป็นและเข้าใจเรื่องราวของภาพในหนังสือดีแล้ว เด็กนั้นก็จะได้เปรียบเด็กอื่นและทำตัวเป็นครูสอนผู้อื่นไปได้ มีลักษณะเป็นผู้นำเพิ่มขึ้น ทำนองเดียวกันเด็กที่ไม่เชื่อตัวเองในการแก้ไขปัญหาก็อาจส่งเสริมความเชื่อมั่นตนเองขึ้นได้ โดยเริ่มให้คิดปัญหาง่าย ๆ เสียก่อน แล้วค่อยยากขึ้นทุกที ครูคอยเฝ้าแต่ไม่ใช่เข้าไปช่วยทำให้ แพทย์ได้ทำการทดลองทหารบาดเจ็บซึ่งที่แรกยกแขนขึ้นไม่ได้ โดยใช้เครื่องมืออย่างหนึ่งแสดงให้เห็นคนเจ็บเห็นว่ายกแขนขึ้นดีกว่าเดิมเท่าไรแล้ว ปรากฏว่า คนเจ็บมีกำลังใจยกแขนได้มากยิ่งขึ้นทุกวัน เหล่านี้เป็นเครื่องแสดงว่าความสำเร็จที่เห็นได้ย่อมเป็นเครื่องเร้าให้เกิดความมั่นใจหรือเชื่อตนเองและจงใจให้เกิดความมานะพยายามยิ่งขึ้นไป

บุคลิกภาพกินความรวมถึงนิสัยและพฤติกรรมต่าง ๆ ของบุคคลที่มีผลต่อผู้อื่น บุคลิกภาพบางอย่างมีกว้างปรากฏได้ในบุคคลทุกชั้นทุกประเภท เช่น ความมีอาเวรื้อน ความฉุนเฉียว ความอยากคืบหน้า ความเป็นผู้นำ ความสามัคคี ความจงรักภักดี ฯลฯ บุคลิกภาพบางอย่างมีแคบกว่า คือ ปรากฏในคนจำนวนน้อย เช่น ความสะอาด การแต่งกาย การพูด รูปร่าง เป็นต้น สรุปความว่า การสร้างเสริมบุคลิกภาพหรืออุปนิสัยย่อมจำเป็นเพื่อความดีงามของบุคคลและความเจริญก้าวหน้าของสังคม ดังในกรณีของครูที่พึงฝึกฝนอบรมเด็ก ย่อมทำได้โดยวิธีง่าย ๆ คือ

๑. พังเล็งให้เป็นไปตามระเบียบประเพณีและวัฒนธรรมของหมู่คณะส่วนรวม แต่เนื่องจากหลักปฏิบัติทางวัฒนธรรมหรือศีลธรรมก็ดี ของต่างหมู่ต่างคณะย่อมผิดแผกกัน เช่นหมู่คณะหนึ่งชอบรบพุ่ง อีกหมู่คณะหนึ่งรักความสงบ หมู่คณะหนึ่งรักความมีชื่อเสียงเป็นใหญ่เป็นโต อีกหมู่คณะหนึ่งมีใจเมตตากรุณาและเห็นอกเห็นใจผู้อื่น การอบรมจึงต้องพังเล็งให้เป็นไปตามวัฒนธรรมของชาติหรือหมู่คณะส่วนรวมเป็นสำคัญและย่อมดัดแปลงแก้ไขให้เหมาะสมกับสถานการณ์ได้

๒. ส่งเสริมให้บุคคลเกิดสนใจ เห็นคุณค่าของการปรับปรุงส่งเสริมบุคลิกภาพที่พึงปรารถนา ไม่ใช่บังคับกะเกณฑ์ให้กระทำ เพราะสิ่งใดที่บังคับและฝืนกับความนิยมของบุคคลนั้นย่อมไร้ผล ไม่ติดเป็นคุณลักษณะประจำตัวต่อไปได้

๓. อบรมชี้แจงให้บุคคลเข้าใจความปรารถนาของคนอื่น รู้จักคบหาสมาคม และปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับสถานการณ์ นิสัยและความเข้าใจติดต่อสมาคม เช่นว่านี้จะต้องอาศัยหมั่นทำเสมอ คนที่ได้คบหาสมาคมกับคนต่างประเภทต่างชั้นมากเพียงไรก็ย่อมมีโอกาสส่งเสริมปรับปรุงบุคลิกภาพของตนเองได้ดีมากเพียงนั้น เพราะบุคลิกภาพที่ดีย่อมหมายถึงพฤติกรรมและนิสัยใจคออันดีงามซึ่งเป็นที่ยินย ชมชอบของผู้ที่ได้คบหาสมาคมด้วย

๔. ครูทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดี เพื่อว่านักเรียนได้เอาอย่างประพฤติปฏิบัติตาม

๕. สนับสนุนและให้โอกาส แก่นักเรียนที่จะปรับปรุงบุคลิกภาพโดยการให้คำแนะนำ ให้กำลังใจ ให้อุปกรณ์ที่จำเป็นเพื่อผลสำเร็จตามที่ปรารถนา^{๕๗๔}

^{๕๗๔} ดร.กมล เกาพิจิตร, จิตวิทยาฉบับสมบูรณ์, หน้า ๔๖๖-๔๗๑.

นักจิตวิทยาหลายคนมีแนวคิดการพัฒนาบุคลิกภาพที่มุ่งให้ความสำคัญถึงการพัฒนาบุคลิกภาพตามช่วงวัย ผู้วิจัยนำแนวคิดการพัฒนาบุคลิกภาพตามช่วงวัยของนักจิตวิทยา ๒ คน คือ ชิกมันด์ ฟรอยด์ และอีริก เอช อีริกสัน มานำเสนอในการวิจัยเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นถึงการพัฒนาบุคลิกภาพตามช่วงวัย ตามทัศนะทางพระพุทธศาสนาและทัศนะทางจิตวิทยา ดังนี้

๑. ชิกมันด์ ฟรอยด์

ฟรอยด์ เป็นนักจิตวิทยาที่ให้ความสำคัญถึง การพัฒนาบุคลิกภาพในวัยทารกและวัยเด็กเป็นอย่างมาก ฟรอยด์แบ่งการพัฒนาบุคลิกภาพในวัยทารกและวัยเด็กออกเป็น ๕ ขั้นตอน คือ ขั้นแสวงหาความสุขจากปาก ขั้นแสวงหาความสุขจากอวัยวะทวารหนัก ขั้นแสวงหาความสุขจากอวัยวะสืบพันธุ์ ขั้นแสวงหาความสุขจากสิ่งแวดล้อมรอบตัว และขั้นแสวงหาความสุขจากแรงกระตุ้นทางเพศ บุคลิกภาพในวัยทารกและวัยเด็กที่ได้รับการพัฒนาอย่างสมบูรณ์ จะส่งผลให้เป็นบุคลิกภาพที่ดีในวัยผู้ใหญ่ต่อไป เช่น เด็กที่ได้รับการอบรมให้มีความอดทน ไม่แสดงอาการกิริยาที่ไม่ดีออกมาเมื่อไม่ได้ตามความพอใจของตน หรือเด็กที่ได้รับการเลี้ยงดูและอบรมสั่งสอนในทางที่ถูกต้องอย่างใกล้ชิด เมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่จะมีบุคลิกภาพที่สุขุมเยือกเย็น มีความอดทนสูง และบุคลิกภาพในวัยทารกหรือวัยเด็กที่ได้รับการพัฒนาที่ไม่สมบูรณ์ จะส่งผลเป็นบุคลิกภาพที่ไม่ดีในวัยผู้ใหญ่ต่อไป เช่น เด็กที่ไม่มีความอดทน มีอารมณ์ไม่ดี มีการแสดงอาการกิริยาเรียกร้องความสนใจจากมารดาบิดาตามอารมณ์ของตน หรือได้รับการเลี้ยงดูในทางที่ผิด เมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่จะกลายเป็นคนใจร้อน เจ้าอารมณ์ โมโหง่าย และจุกจิก การพัฒนาบุคลิกภาพทั้ง ๕ ขั้นตอนในวัยทารกและวัยเด็กที่ฟรอยด์ ได้จัดแบ่งไว้ ชี้ให้เห็นว่า ฟรอยด์ให้ความสำคัญของการพัฒนาบุคลิกภาพในวัยนี้เป็นอย่างมาก^{๕๗๕}

๒. อีริก เอช. อีริกสัน

นอกจากฟรอยด์ ได้แบ่งการพัฒนาบุคลิกภาพออกเป็น ๕ ขั้นตอนตามช่วงวัยของมนุษย์แล้ว ยังมีนักจิตวิทยาอีกหลายคนให้ความสนใจ และแบ่งการพัฒนาบุคลิกภาพตามช่วงวัยของมนุษย์ออกเป็นหลายขั้นตอน อีริก เอช อีริกสัน เป็น

^{๕๗๕} เรื่องเดียวกัน, ๑๕-๑๗.

นักจิตวิทยาคนหนึ่งซึ่งแบ่งการพัฒนาบุคลิกภาพตามช่วงวัยของมนุษย์ออกเป็น ๘ ขั้นตอน โดยเขาได้แบ่งการพัฒนาบุคลิกภาพ ๔ ขั้นตอนแรกให้เป็นการพัฒนาบุคลิกภาพในช่วงวัยที่ยังเป็นทารก เป็นเด็ก และเริ่มเข้าสู่วัยรุ่น ขั้นตอนที่ ๕ เป็นการพัฒนาบุคลิกภาพในช่วงวัยรุ่นหรือวัยหนุ่มสาว และขั้นตอนที่ ๖ ถึง ๘ เป็นการพัฒนาบุคลิกภาพในวัยผู้ใหญ่ตอนต้น ตอนกลาง และตอนปลาย อีริกสันชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลของสภาพความสัมพันธ์ทางร่างกาย และสิ่งแวดล้อมทางสังคมมีผลต่อการพัฒนาบุคลิกภาพ และให้ความสำคัญการพัฒนาบุคลิกภาพเน้นที่ขั้นตอนที่ ๕ คือ ช่วงวัยรุ่น เพราะช่วงวัยนี้เป็นวัยที่อยู่ในระยะรอยต่อระหว่างความเป็นเด็กกับความเป็นผู้ใหญ่ เป็นวัยที่จะถูกชักจูงไปในทางที่ผิดง่าย การพัฒนาบุคลิกภาพในวัยรุ่นจึงมีความสำคัญ และจำเป็นที่จะต้องดำเนินการไปอย่างต่อเนื่อง เพราะจะส่งผลไปถึงการมีบุคลิกภาพที่ดีหรือไม่ดีในวัยผู้ใหญ่ต่อไป^{๕๗๖}

สรุปความได้ว่า การบริหารตน คือการวางตนให้เหมาะสม จึงต้องพึงเล็งไปที่บุคลิกภาพของแต่ละบุคคล ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับอากัปภิกขี ท่วงทิวาจา อุนิสัยใจคอ การแสดงออกทางสังคม การแต่งกาย และการพูดจาในที่ชุมนุมชน ตลอดจนการรู้จักควบคุมอารมณ์ การมีระเบียบวินัย เป็นต้น การพัฒนาตนจึงมุ่งไปที่การพัฒนาบุคลิกภาพให้ตั้งมั่นน่าเลื่อมใสดังกล่าวแล้ว ทั้งนี้ ได้ยกตัวอย่างของนักจิตวิทยา ๒ ท่านคือ ฟรอยด์และอีริกสันมาอธิบายว่า การพัฒนาบุคลิกภาพ คือ การปลุกฝังกิจกรรมารยาทและการควบคุมอารมณ์มาแต่วัยเด็ก เมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่จะได้วางตัวให้เหมาะสม ใจความสำคัญคือ การปรากฏตัวอยู่ในท่ามกลางบุคคลอื่นจะต้องไม่เป็นที่น่ารังเกียจ เป็นบุคคลที่น่าคบหาสมาคมด้วย

๑๑.๘ วิธีการบริหารคนตามทฤษฎีตะวันตก

การเข้าใจคนและภาวะผู้นำ

การบริหารงานอย่างมีประสิทธิภาพจะเกิดขึ้นได้ ก็โดยได้มีการบริหารคนให้ได้ดีก่อน เพราะคนหรือทุนมนุษย์เป็นสิ่งจำเป็นและมีค่าที่สุดในการบริหารกิจการทั้งปวง **สุพัตรา สุภาพ** กล่าวว่า การที่จะเข้าใจใครได้ ต้องยึดหลักประจำใจ ๓

^{๕๗๖} อ้างในงานวิจัยแล้ว, หน้า ๑๘ – ๒๐.

ประการ ถ้าหากอยากทำงานได้ดีมีประสิทธิภาพ คือให้รู้จักบุคคลอื่น ๑ รู้จักตัวเราเอง ๑ และทำความเข้าใจสภาพแวดล้อมหรือเหตุการณ์ในเวลานั้น ๆ

ในกรณีทำความเข้าใจบุคคลอื่น ซึ่งมีทั้งผู้หญิงผู้ชาย แต่ละคนมีอะไรไม่เหมือนกันตั้งแต่รูปร่างหน้าตา อายุ อารมณ์ นิสัยใจคอ การแต่งกาย ซึ่งเรื่องนี้ต้องดูท่าที คำนึงต่าง ๆ หรือลักษณะท่าทางประกอบ เป็นต้น จะได้เป็นสื่อของการทำตัวให้เป็นมิตรกัน ในกรณีทำความเข้าใจถึงตัวเองต้องรู้ว่าเราเป็นใคร ไม่ใช่เอาแต่ใจตัวเอง อยู่รู้ไปในทุกด้าน เราต้องมีความพอใจไม่ว่าในด้านร่างกาย คือ การแต่งกายก็ต้องมีความพอเหมาะพอควร ให้เหมาะสมกับสถานะของตนและกาลเทศะ การมีมนุษยสัมพันธ์หรือการเข้าใจคน จึงอยู่ที่มีเทคนิคไม่ให้ผู้อื่นว่า เกี้ยวเราปรับตัวให้เข้ากันได้ควบคุมอารมณ์ให้ได้ จึงจะเอาชนะใจผู้อื่นได้

สุภัทรา สุภาพ กล่าวถึงการชนะใจคนว่าจะต้องคำนึงถึงสิ่งต่อไปนี้ คือ

๑. ศึกษาถึงบุคคลที่เราจะทำงานด้วย ว่าเป็นอย่างไร มีอะไรเป็นความภาคภูมิใจผู้นั้นบ้าง แล้วเอาสิ่งที่ผู้นั้น ภูมิใจมาเป็นบันไดในการที่จะเป็นมิตรกัน ขึ้นแรกก็ต้องดูว่า เขาเป็นคนแบบไหน ชอบอะไรไม่ชอบอะไร กำลังทำอะไรและจะทำอะไร และพยายามร่วมสนทนาในเรื่องที่ผู้นั้นสนใจหรือภาคภูมิใจ จะผูกมิตรกันได้ง่าย

๒. เข้าใจและยอมรับสภาพที่เขาเป็นอยู่ การที่จะคบกับบุคคลใด เราต้องยอมรับเขา ไม่ว่าเขาจะเป็นคนอย่างไร ถูกใจเราหรือไม่ก็ต้องยอมรับเขาจากจุดนั้น โดยการยอมรับเขาสำคัญแม้เขาจะมีปัญหา ก็ให้อภัยต่อความผิดพลาดของเขา และพร้อมจะให้ความช่วยเหลือแก่เขา ถ้าเขาต้องการ การมองเขาในแง่เข้าใจและยอมรับนับถือเขาจะทำให้เกิดความเป็นกันเองง่ายขึ้น โดยเราต้องทำให้เหมือนเราเป็นพ่อแม่คน ลูกจะดีหรือเลวจะดีหรือไม่ทำให้เรารักและให้อภัยได้ หรือเพื่อนที่เรารัก ทำไมเรารักเขาเห็นใจเขาเจ็บร้อนแทนเขาแล้วกับคนที่อยากคบเขา แม้เราจะไม่รัก เราก็ควรจะเริ่มต้นด้วยการให้ความเข้าใจและอดทนต่อการกระทำ

๓. อ่อนน้อมถ่อมตน อย่าทำตัวสูงส่งหรือเชื่อมั่นตัวเองเกินกว่าเหตุผล อย่าเข้าข้างตัวเองขึ้นเข้าข้าง ตัวเองก็คบกับคนอื่นได้ยาก ควรจะยอมรับข้อบกพร่องของตนเองและหาทางแก้ไข ให้ตนเองดีในสายตาของผู้อื่น

๔. บุคลิกภาพ ซึ่งไม่เกี่ยวกับหน้าตา แต่บุคลิกภาพขึ้นอยู่กับท่าทาง น้ำเสียง ความจริงใจ ซื่อสัตย์ บุคลิกภาพมีทั้งภายในและภายนอก ภายในขึ้นอยู่กับ

อารมณ์ดียิ้มแย้มแจ่มใส และความจริงใจ ส่วนภายนอก ขึ้นอยู่กับรูปร่าง หน้าตา ท่าทาง การวางมือ การนั่ง การเดิน ฯลฯ กล่าวคือ สำรวมกาย วาจา ใจ

๕. ยิ้มแย้มแจ่มใส มีชีวิตชีวา ไม่หงอยเหงา เศร้าซึมหรือหดหู่ หม่อมหม่อง อมทุกข์ ต้องพร้อมที่จะต้องเป็นมิตรที่ดีของทุกคน

๖. มีศิลปะในการพูด คือ รู้จักพูดตามกาลเทศะ และอายุของผู้ฟัง คนอายุต่างกันความสนใจก็ต่างกัน การพูดจึงเป็นศิลปะอย่างหนึ่งที่เรียกว่า “ปากเป็นเอก เลขเป็นโท” ในขณะเดียวกันก็ต้องเป็นนักฟังที่ดีด้วย

๗. อย่าเอ่ยปมด้อย หรือจับผิดคนอื่นที่เราจะพูดด้วย ต้องระมัดระวังคำพูดที่อาจกระทบถึงปมด้อยหรือเรื่องที่เจ้าตัวไม่ยอมให้ใครพูดถึง บางคราวต้องรู้อีกนึ่งไว้บ้าง เพราะการพูดพาล่ามกันไปย่อมไม่ดีโดยประการทั้งปวง

๘. ยกย่องและชื่นชม จงรู้จักยกย่องและชื่นชมผู้อื่น ด้วยความจริงใจ มิฉะนั้นอาจเป็นการยกยอปอขึ้นหรือประชดไป

๙. มีอารมณ์ขัน ซึ่งทำให้บรรยากาศไม่เครียด ถ้าเห็นว่า บรรยากาศเริ่มเครียดก็ควรหาเรื่องสนุก ๆ มาแทรกให้ คนมีอารมณ์ขันคนชอบพูดด้วยเพราะชอบฟัง สบายใจไม่น่าเบื่อ อารมณ์ขันทำให้อายุยืน ทำให้ผูกมิตรกับคนอื่นได้ง่าย

๑๐. เป็นนักฟังที่ดี เป็นนักฟังแบบมีการโต้ตอบแบบพยักหน้าบ้าง ฟังบ้าง ไม่ใช่ฟังเฉย ๆ เหมือนรูปปั้น จนคนพูดเองก็น่าเบื่อและคนฟังก็ไม่ได้อะไร อาจอยากเป็นคนที่น่ารังเกียจด้วยซ้ำไป^{๕๗๗}

อย่างไรก็ดี การบริหารคนได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับภาวะผู้นำของผู้บริหารด้วย ภาวะผู้นำหรือความเป็นผู้นำ ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Leadership ซึ่งหมายถึงความเป็นผู้นำโดยการใช้อิทธิพล (Influence) เพื่อเป็นบรรทัดฐานให้เกิดอิทธิพล (Influence) ต่อพฤติกรรมของผู้ใต้บังคับบัญชาหรือผู้อยู่ใต้อิทธิพล (Influence) หรือผู้ตาม (Followers) ในสถานการณ์ต่าง ๆ กัน^{๕๗๘}

^{๕๗๗} สุพัตรา สุภาพ, **เทคนิคการบริหารอย่างมีประสิทธิภาพยุคใหม่**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสำนักพิมพ์ธรรมนิธิจำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๑๐-๑๓.

^{๕๗๘} John M. Piffner and Frank P. Sherwood, **Administrative Organization**, (New Jersey: Prentice-Hall Inc., 1965), p. 350.

ภาวะผู้นำ หรือ Leadership คือ การที่ผู้นำใช้อิทธิพลในความสัมพันธ์ซึ่งมีอยู่ในผู้บังคับบัญชาในสถานการณ์ต่าง ๆ เพื่อปฏิบัติการและอำนวยการ โดยใช้กระบวนการติดต่อซึ่งกันและกัน เพื่อมุ่งให้บรรลุผลตามเป้าหมายเฉพาะที่ได้กำหนดขึ้นไว้^{๕๗๙}

อย่างไรก็ดี ความเป็นผู้นำนั้น ย่อมต้องการคุณสมบัติขั้นพื้นฐานที่สำคัญ ๓ ประการคือ ความรู้ความสามารถ ๑ ความรู้ความเข้าใจในธรรมชาติของบุคคล ๑ ความคิดริเริ่มและหลักแหลม^{๕๘๐}

กมล ชูทรัพย์ และ เสถียร เหลืองอร่าม กล่าวว่า ผู้นำจะต้องมีความสามารถ ๓ ประการ คือ

๑) ความสามารถของหัวหน้าที่จะต้องเป็นผู้นำ คือมีความสามารถนำลูกน้องหรือผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาให้ปฏิบัติงานเป็นผลสำเร็จตามเป้าหมายได้

๒) ความสามารถของหัวหน้าที่จะต้องเอาชนะจิตใจของลูกน้อง ซึ่งเป็นแรงจูงใจ สนับสนุน และเต็มใจ ร่วมมือกันปฏิบัติงานให้ลุล่วงไปด้วยดี

๓) ความสามารถของหัวหน้าที่จะต้องบากบั่นฟันฝ่าอุปสรรคในการนำหมายความว่า การเป็นผู้นำเท่ากับเป็นแนวหน้าพาธุรกิจนาวาไปให้ถึงฝั่งคือความสำเร็จให้จงได้^{๕๘๑}

Roblert G. wall และ Hugo Hawkins กล่าวถึงบุคลิกลักษณะหรือคุณลักษณะของผู้นำ พอสรุปได้ดังนี้

๑) มีความรู้ความสามารถ ทั้งในการนึกคิด มีปัญญาไหวพริบ ปฏิภาณฉลาด และสามารถในการแก้ไขปัญหามาตลอดจนใช้เทคนิคต่าง ๆ เพื่อให้องค์การบรรลุเป้าหมาย

^{๕๗๙} Robert Tannenbaum, Irving R. Weshler, and Fred Massarik, **Leadership and Organization**, (New York: McGraw-Hill, 1966), p. 24.

^{๕๘๐} Eugene E. Jennings, “The Anatomy of Ledership”, In **Management: A Book of Readings**, Ed. by Harold Koontz and Cyrill O’Donnell, (San Francisco: McGraw - Hill, 1964), pp. 110-112.

^{๕๘๑} กมล ชูทรัพย์ และ เสถียร เหลืองอร่าม, **การบริหาร Principle of Management**, (กรุงเทพมหานคร: แพรววิทยา, ๒๕๑๖), หน้า ๑๕๒-๑๕๓.

๒) มีความรับผิดชอบ ทั้งในงานที่ได้รับมอบหมายและพัฒนางานไปเรื่อย ๆ

๓) มีความเชื่อมั่นในตนเอง ซึ่งจะสร้างความมั่นใจและทำให้ผู้ใต้บังคับบัญชาเชื่อมั่นด้วย

๔) มีความเป็นธรรม ปราศจากอคติลำเอียง ให้ความยุติธรรมและเสมอภาคในการปูนบำเหน็จความชอบแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา

๕) มีความกระตือรือร้น ต้องการให้งานลุล่วงไปโดยเร็วอย่างเป็นผลสำเร็จ ซึ่งจะช่วยให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างสมาชิกแต่ละกลุ่มในองค์กรได้

๖) เป็นผู้สนับสนุนที่ดี ในการจัดสภาพแวดล้อม ระบบการทำงาน ทำให้พนักงานมีกำลังใจทำงานยิ่งขึ้น

๗) มีบุคลิกลักษณะดี ทั้งด้านสังคม การเจรจา และจิตใจดี มีจริยธรรม ระเบียบวินัย มีศีล สมาธิ ปัญญา

๘) มีความสามารถในการแก้ปัญหาซึ่งบ่งบอกถึงความรู้ ประสบการณ์ ความเฉลียวฉลาด และกล้าตัดสินใจ

๙) ความเป็นมืออาชีพ มีทักษะสูง สามารถคาดการณ์ในอนาคตและแก้ไขปัญหาค้นคว้าได้ทันที่^{๕๘๒}

การเป็นผู้นำที่ดี นอกจากจะต้องฝึกฝนด้วยความอดทนเพื่อให้เกิดประสบการณ์แล้ว การรู้จักเลือกสรรใช้เครื่องมือต่าง ๆ ในทางบริหารก็นับว่าเป็นส่วนสำคัญต่อการเกื้อกูลที่ก่อให้เกิดความสำคัญในการเป็นผู้นำที่ดี นานิยม่นายก ย่อมเป็นตัวอย่าง และสามารถนำองค์กรไปสู่ความสำเร็จได้ **ศาสตราจารย์สมพงษ์ เกษมสิน** กล่าวถึงเครื่องมือการบริหารสำหรับผู้หน้าที่ควรทราบมีดังนี้ คือ

๑. เครื่องมือรักษาหน้าที่ตำแหน่ง ในการปฏิบัติงานนั้น ผู้นำหรือผู้บังคับบัญชาจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือใจจากผู้ร่วมงานช่วยกันปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ เพื่อให้งานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดีได้ ผลการปฏิบัติงานจะเป็นเครื่องวัด

^{๕๘๒} Robert G. Wall and Hugo Hawkins, “Requisites of Effective Leadership,” In Harold Koonts and Cyrill O’Donnel, ed., **Management: A Book of Readings**, (San Francisco: McGraw - Hill, 1964), pp. 396-400.

ความสามารถของผู้บังคับบัญชาว่า เป็นผู้ที่เหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่นั้น ๆ หรือไม่ เครื่องมือรักษาดำเนินต่อไปนี้ จึงเป็นสิ่งที่ผู้นำควรสนใจ คือ

- (๑) ความรู้ ความสามารถ
- (๒) ประสบการณ์ (ความรอบรู้)
- (๓) ความทันสมัย
- (๔) ความมีเหตุมีผล
- (๕) ความมีขันติ
- (๖) ความมีใจกว้าง
- (๗) ความโอบอ้อมอารี
- (๘) ความสุขุม
- (๙) ความสม่ำเสมอ

๒. เครื่องมือสร้างความภาคภูมิใจ การที่จะจูงใจให้ผู้ปฏิบัติงานในองค์กร ได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น หรือมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงาน หรือการให้ความเห็นใจในการแก้ปัญหาเป็นหมู่คณะ สิ่งเหล่านี้จะช่วยให้สมาชิกขององค์กรเกิดความมั่นใจในการปฏิบัติงานกับองค์กร และเกิดความจงรักภักดีต่อองค์กร ซึ่งจะส่งผลทำให้งานขององค์กรดำเนินไปด้วยความราบรื่นและเรียบร้อย เครื่องมือสร้างความภาคภูมิใจต่อไปนี้ จึงเป็นสิ่งที่นักบริหารควรทราบและพิจารณาเลือกสรรมาใช้ คือ

- (๑) ความยุติธรรม
- (๒) ความซื่อสัตย์
- (๓) ความจริงใจ
- (๔) ความเมตตากรุณา
- (๕) ความมีมนุษยสัมพันธ์
- (๖) การมองคนในแง่ดี
- (๗) ความเข้าใจในปัญหา
- (๘) ความเที่ยงตรงในการปูนบำเหน็จ

๓. เครื่องมือน้อมนำความจริงใจ เป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่ชอบและพึงใจต่อความจริงใจและตรงไปตรงมา มากกว่าการที่จะถูกป้อยด้วยคำหวานแต่ไม่

จริงใจ ดังนั้น ความจริงใจจึงเป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนา โดยเฉพาะระหว่างผู้บังคับบัญชากับผู้ใต้บังคับบัญชา และระหว่างผู้ปฏิบัติงานร่วมกัน ดังนั้น เครื่องมือนำมาความจริงใจ จึงเป็นเครื่องมือสำคัญอีกประการหนึ่งที่ผู้นำควรทราบ คือ

- (๑) ความยึดมั่นในหลักการ
- (๒) ความมีอุเบกขา
- (๓) ความ پاکเพียร
- (๔) ความเปิดเผย ตรงไปตรงมา
- (๕) ความแนบเนียน
- (๖) ความรู้จักกาลเทศะ
- (๗) ความเท่าเทียมกัน
- (๘) ความถ้วนทั่วถึง

๔. เครื่องมือกระตุ้นการทำงาน ในการทำงานนั้น คนส่วนใหญ่จะมีความพึงพอใจปฏิบัติงานที่ตนชอบและมีความสุขสนุกสนานกับการทำงานนั้น คนที่สามารถสร้างความสนุกสนานในการทำงานได้มักจะเป็นผู้ที่ได้รับมอบหมายให้ทำงานตรงกับความรู้ความสามารถของตน หรือเป็นงานที่ตนมีความถนัดและชอบงานชนิดนั้นอยู่ ดังนั้น การเลือกงานให้เหมาะกับความรู้ความสามารถของตนเองและความสามารถในการกระตุ้นให้ตนได้ตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าของงานที่ได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติอยู่ จึงมีความสำคัญต่อการปฏิบัติงานร่วมกันในองค์กรมาก แม้ว่างานนั้นจะเป็นงานเล็กน้อย หลายคนอาจเห็นว่า ไม่มีความสำคัญ แต่การกระตุ้นเตือนให้เห็นความสำคัญของงานก็มีผลอย่างสำคัญต่อความสำเร็จของงานในองค์กรมาก ดังนั้น นักบริหารที่สามารถจึงควรให้ความสนใจ เรื่องเครื่องมือกระตุ้นการทำงาน อันได้แก่

- (๑) ความเอาใจใส่ในงาน
- (๒) ความรับผิดชอบ
- (๓) ความกระตือรือร้นในงาน
- (๔) ความริเริ่ม
- (๕) ความร่าเริง
- (๖) ความไม่อุมงุมิ
- (๗) ความใฝ่รู้

(๘) ความไม่เห็นแก่ตัว

๕. เครื่องมือประหยัดเวลา การปฏิบัติงานในปัจจุบันนี้ ไม่ว่าจะเป็นงานรัฐกิจ หรืองานธุรกิจ ย่อมต้องมีการแข่งขันและพัฒนาอยู่เสมอ การประหยัดเวลาเป็นหัวใจสำคัญในการที่จะสร้างความมั่นคง ความเข้มแข็ง และความมั่งคั่งให้แก่องค์กรได้ แนวความคิดในการใช้ความริเริ่มสร้างสรรค์จึงได้ถูกระดมมาใช้อย่างกว้างขวางเป็นเวลานานและต่อเนื่อง ซึ่งผลก็ได้เป็นที่ประจักษ์แล้วว่า ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีในปัจจุบันนี้ เกิดจากความคิดสร้างสรรค์ และได้ก่อให้เกิดความสะดวกสบายและประหยัดเวลา ลดต้นทุนและค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมาก อันเป็นประโยชน์อย่างสำคัญต่อการบริหาร ดังนั้น ผู้นำหรือหัวหน้างานที่มุ่งหวังต่อประสิทธิผลของงานจึงพึงให้ความสนใจในเรื่องเครื่องมือประหยัดเวลา อันได้แก่

- (๑) การคิดค้นแสวงหาวิธีการใหม่ ๆ
- (๒) ความง่าย
- (๓) ความเข้าใจในการถ่ายทอดความรู้
- (๔) ความใจกว้างรับฟังความคิดเห็น
- (๕) ความคิดทำงานให้ง่าย
- (๖) ความคิดปรับปรุงงาน
- (๗) ความรวดเร็ว
- (๘) ความเข้าใจในการเลือกใช้คน
- (๙) ความเข้าใจในการมอบอำนาจหน้าที่

๖. เครื่องมือเหนียวรั้งจิตใจ ในการปฏิบัติงานนั้น โดยเหตุและผลแล้วจะต้องยึดหลักการมากกว่าตัวบุคคล เพราะหลักการเป็นเรื่องของเหตุผลที่คนส่วนใหญ่ทั่วไปและในองค์การยอมรับความยึดมั่นในเหตุผล จึงเป็นความสำคัญอย่างยิ่งที่จะช่วยประคับประคองและเหนียวรั้งจิตใจบุคคลในองค์การให้ปฏิบัติงานด้วยความสุขุม รอบคอบ กอปรด้วยเหตุผลและพิจารณาญาณอันถ่องแท้ ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว แต่ยึดถือประโยชน์ส่วนร่วม มีธรรมในใจ มีความซื่อสัตย์สุจริต ตรงไปตรงมา อันจะเป็นผลทำให้การทำงานถูกต้องแม่นยำตรง ดังนั้น ผู้นำหรือนักบริหารที่ชาญฉลาดจึงควรตระหนักถึงความสำคัญของเครื่องมือเหนียวรั้งจิตใจ อันได้แก่

- (๑) ความมั่นคงของจิตใจ
- (๒) ความมั่นคงในหลักการ
- (๓) ความแม่นยำตรงในเหตุผล
- (๔) ความสุจริต
- (๕) ความรักเกียรติยศชื่อเสียง
- (๖) ความมีอัชฌาสัย
- (๗) ความยึดมั่นในธรรม
- (๘) ความถ้วนทั่วถึง

เครื่องมือการบริหารนี้จัดว่า เป็นปัจจัยสำคัญสำหรับนักบริหารหรือผู้นำองค์กรที่มุ่งมั่นที่จะสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าให้แก่ทั้งตนเองและองค์กร จะต้องรู้จักและเข้าใจในการเลือกสรรใช้เครื่องมือการบริหารเหล่านี้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยคำนึงลักษณะและสภาวะแวดล้อมของแต่ละองค์การว่าเป็นเช่นไร และเครื่องมือประเภทใดที่เหมาะสมต่อการที่จะนำไปใช้ให้เกิดประสิทธิผลต่อการบริหารงานนั้น ๆ ^{๕๘๓}

ข้อสำคัญที่สุดที่ผู้นำควรใส่ใจคือ ความเป็นผู้มีวิสัยทัศน์เฉพาะในการบริหารเชิงยุทธวิธี ผู้นำต้องมีวิสัยทัศน์กว้างไกล **ปีเตอร์ เอฟ. ดรักเกอร์**. ศาสตราจารย์วิชาบริหารจัดการของสหรัฐอเมริกา ซึ่งโลกยอมรับและยกย่องว่าเป็นปรมาจารย์หรือบรมครูของวิทยาการบริหารจัดการ ได้เขียนบทความทางวิชาการไว้มาก และล้วนแสดงวิสัยทัศน์เกือบทั้งสิ้น บทความทางวิชาการเหล่านี้ มีการรวบรวมและแปลเป็นภาษาไทยพิมพ์แล้ว ๒ เล่ม คือ “วิสัยทัศน์ดรักเกอร์” และ “การบริหารจัดการในศตวรรษที่ ๒๑” ทั้ง ๒ เล่มนี้ แสดงตัวอย่างวิสัยทัศน์ของผู้บริหารได้เป็นอย่างดี ซึ่งพอสรุปได้ว่า วิสัยทัศน์ หมายถึงการสร้างภาพอนาคตหรือการมองอนาคตซึ่งจะเป็นเป้าหมายในการเดินทางไปสู่อนาคต โดยวิธีการนำเอาระบบการวางแผนมาใช้ หรือหมายถึงสิ่งที่อยากเห็น ในอนาคตและเป็นสิ่งที่ดีกว่าเดิม วิสัยทัศน์จะเกิดจากการรู้จักคิดโดยใช้ปัญญา วิสัยทัศน์จะเป็นจริงได้ จะต้องมีการปฏิบัติ มีการกำหนดนโยบาย เป้าหมาย เป้าหมายยุทธวิธี ลงสู่วัตถุประสงค์และแตกย่อยเป็นแผนงานและโครงการต่าง ๆ เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่า วิสัยทัศน์ของผู้นำจะเกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์ถึงสิ่งที่

^{๕๘๓} ศาสตราจารย์สมพงษ์ เกษมสิน, *การบริหาร*, แก้ไขปรับปรุงครั้งที่ ๖, หน้า ๒๒๐-๒๓๒.

คาดคะเนว่า จะเป็นไปในอนาคต และจะปรับปรุงองค์การของตนให้ดำรงอยู่อย่างมีประสิทธิภาพได้อย่างไร ในขณะที่เดียวกันเมื่อเป็นยุทธวิธี ก็ต้องกำหนดทิศทางแข่งขันเอาชนะคู่แข่งอื่น ๆ ไว้ด้วย^{๕๘๔}

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วถึงภาวะหน้าที่ของผู้นำ ประเภทของผู้นำ คุณสมบัติของผู้นำและปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อภาวะผู้นำแล้ว มีข้อสำคัญยิ่งประการหนึ่งที่ไม่อาจเว้นที่กล่าวเสียมิได้และเป็นงานที่ยากลำบากอยู่ไม่น้อย แต่ก็เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับผู้นำ คือ การปฏิบัติเช่นไรจึงจะเป็นผู้นำที่ดีได้การที่จะเป็นผู้นำที่ดีอาจสร้างคุณสมบัติขึ้นได้โดย

ในการที่จะปฏิบัติตนให้เป็นผู้นำที่ดีนั้น การปฏิบัติต่อตนเองนับว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สุด นอกจากนี้ จะต้องพิจารณาถึงส่วนประกอบที่มีผลต่อสภาวะการณเป็นผู้นำ อันได้แก่การปฏิบัติหน้าที่การงานและครอบครัว เป็นต้น

ก. การปฏิบัติต่อตนเอง ได้แก่ การวางตนให้เหมาะสม การสอนใจตนเอง ให้เป็นผู้นำที่ดี ซึ่งควรประกอบด้วยหลัก ๓ ประการ คือ

๑. ต้องมีจิตใจเป็นผู้นำ กล่าวคือต้องเป็นผู้คาดการณ์และหยั่งรู้จิตใจของผู้อื่นหรือผู้ใต้บังคับบัญชาได้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือเป็นผู้ที่เอาใจเขามาใส่ใจเรารู้จักเคารพในสิทธิหน้าที่ของผู้อื่น เคารพในการแสดงความคิดเห็นของผู้อื่น เป็นผู้มีความวิริยะอุตสาหะพากเพียรในกิจการงาน และการเอาชนะน้ำใจผู้ร่วมงาน โดยการปลูกสร้างศรัทธาความพอใจรักใคร่ ห่มเทจิตใจและเวลาให้แก่งานเสริมสร้างความรู้ความสามารถอยู่เสมอ

๒. ต้องประพฤติตนให้เป็นตัวอย่างแก่ผู้ร่วมงาน ทั้งในด้านความซื่อสัตย์และยุติธรรมซึ่งมีประการสำคัญได้แก่

๑. เว้นจากการประพฤติชั่ว ซึ่งจะเป็นที่รังเกียจของสังคม
๒. มีระเบียบวินัย ไม่กระทำผิดกฎหมาย มีศีลธรรมและวัฒนธรรม
๓. มีความอดทน
๔. มีความมานะ
๕. มีความเฉลียวฉลาด รู้เท่าทันคน

^{๕๘๔} ปีเตอร์ เอฟ. ดรักเกอร์, การบริหารจัดการในศตวรรษที่ ๒๑, แปลจากเรื่อง Management Challenges for the 21st Century โดยชินจิตต์ แจ้งเจนกิจ.

๖. ทำตนให้สมตำแหน่งหน้าที่โดยถูกต้องกาลเทศะ และตามหน้าที่

๗. มีความสามารถปฏิบัติหน้าที่ให้บังเกิดผลดี

๘. ต้องสุภาพอ่อนโยน กล่าวคือ ต้องปฏิบัติให้เป็นที่พอใจรักใคร่ของผู้อื่น และผู้ใต้บังคับบัญชา ต้องสุภาพอ่อนโยน แต่ไม่ใช่อ่อนแอ หรืออิกนัยหนึ่งก็คือการปฏิบัติตนให้เข้ากับผู้อื่นได้อย่างนุ่มนวลและแนบเนียน เช่นเป็นผู้ที่

๑. มีกิริยามารยาทเรียบร้อย

๒. เข้ากับคนได้ทุกชั้น

๓. เด็ดขาดแน่นอน

ทั้งนี้ จะต้องคำนึงถึงการที่จะไม่ให้เกิดความเสื่อมเสียแก่ตัวเอง ทั้งโดยทางด้านความประพฤติ โดยหน้าที่หรือโดยการงานด้วย^{๕๘๕}

ปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งเกี่ยวกับการปฏิบัติตน สำหรับการทำดีจะเป็นผู้นำที่ดีก็คือ ครอบครัว เพราะครอบครัวนั้น เป็นสถาบันที่มีความใกล้ชิด และมีความเกี่ยวพันต่อการดำเนินชีวิตเป็นอันมาก โดยเฉพาะในด้านสมาชิกของครอบครัว อันได้แก่ ภรรยา บุตร และญาติ จะเข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องด้วยเสมอ ดังนั้น จึงควรมีความสามัคคีใคร่ปรองดองในครอบครัว ประพฤติตนให้เหมาะสมอย่าให้เป็นที่ดูถูกดูแคลน วางตนในสังคมให้เหมาะสมให้ควร อย่าให้มากให้น้อย และต้องพยายามอย่าให้ครอบครัวมากำก่ายในหน้าที่การงานจนเกิดความเสียหาย

ข. การปฏิบัติต่อหน้าที่การงาน ในการปฏิบัติตนของผู้นำต่อหน้าที่การงานนั้น จะต้องเป็นผู้มีความรู้ดี มีความคิดดี และมีการกระทำที่ดีหรือกล่าวอิกนัยหนึ่งก็คือ ดีทั้งกาย วาจา และใจเกี่ยวกับการปฏิบัติตนในหน้าที่การงานนี้ จะต้องทำตัวให้เป็นผู้รอบคอบ เอาใจใส่สนใจต่อกิจการงานอย่างให้คั่งค้าง หาทางปรับปรุงให้งานในหน้าที่ให้ก้าวหน้าอยู่เสมอ และพยายามอำนวยความสะดวกให้แก่ความเรียบร้อยและราบรื่น กล่าวโดยสรุปก็คือ จะต้องเป็นผู้มีความเข้าใจซาบซึ้งถึงการทำงานในหน้าที่ และมีเทคนิควิธีการในการปฏิบัติงานที่ดี ได้แก่

^{๕๘๕} หลวงนรกิจบริหาร, “คุณธรรมนักปกครอง”, วารสารรัฐประศาสนศาสตร์ฉบับพิเศษ “ภาวะผู้นำเชิงสร้างสรรค์ พ.ศ. ๒๐๕๗”, ชุบ ภาศจนประกกร, [เรียบเรียง], (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์, ๒๕๐๑),: ๓๕.

๑. การศึกษาปฏิบัติ การที่จะปฏิบัติตนให้เป็นผู้รู้ เข้าใจซาบซึ้งถึงหน้าที่การงานนั้น ควรจะได้ทำความเข้าใจในลักษณะต่อไปนี้ คือ

๑. รู้นโยบายของรัฐบาล
๒. รู้กฎหมายระเบียบแบบแผนในหน้าที่
๓. รู้ภูมิประเทศและความเป็นอยู่ในท้องถิ่น
๔. รู้ความต้องการท้องถิ่น ประชากร และส่วนรวม
๕. รู้ความผันแปรและวิวัฒนาการของบ้านเมือง ตลอดจนของโลก

สำหรับการที่จะมีเทคนิคและวิธีการในการปฏิบัติงานที่ดีนั้น ควรจะศึกษาและทำความเข้าใจในแนวปฏิบัติดังต่อไปนี้ คือ

๑. ต้องเป็นผู้มีความคิดริเริ่ม
๒. ต้องเป็นผู้รู้จักใช้คนให้เหมาะสม
๓. ต้องรู้จักใช้ความรู้และความสามารถ
๔. ต้องกล้ารับผิดชอบ มีใจคอยแต่รับชอบ
๕. ต้องปฏิบัติให้ได้ทั้งงานและน้ำใจคน

๒. การปฏิบัติตนในฐานะผู้นำ โดยเฉพาะในลักษณะของผู้นำที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับประชาชนพลเมืองด้วยแล้ว ความสามารถที่จะทำให้ประชาชนเข้าใจในนโยบายและการปฏิบัติงานได้ดั่งนั้นว่า เป็นความจำเป็นและเป็นเรื่องสำคัญผู้ที่นำควรจะได้ทราบและสนใจศึกษา ข้อที่ควรระลึกถึงในการปฏิบัติตนต่อประชาชนมีดังต่อไปนี้ คือ

๑. แสดงกิริยาว่าทำให้เห็นว่าเราไม่ถือตัว มีความสุภาพเรียบร้อยต่อบุคคลทั่วไป
๒. เปิดโอกาสให้ราษฎรได้พบปะและร้องเรียนได้ง่าย
๓. การช่วยเหลือในธุรกิจของประชาชนต้องแสดงให้เห็นว่ามีความสนใจ
๔. ให้ความเสมอภาคกับผู้ที่มาติดต่อ
๕. ต้องไม่ถือเวลาปิดที่ทำการสำคัญกว่า ความเดือดร้อนหรือกิจธุระของผู้มาติดต่อ ซึ่งปรากฏอยู่เฉพาะหน้า
๖. เมื่อจะขอความร่วมมือหรือให้ผู้อื่นช่วยเหลือราชการประการใด ต้องชี้แจงให้เข้าใจและเกิดศรัทธา

๗. อย่าทำตนเป็นคนเห็นแก่ได้^{๕๘๖}

นอกจากนี้ จะต้องปฏิบัติตนให้เป็นคนเข้ากับสังคมได้อย่างดี มีการสมาคมดี เพื่อให้ได้ประโยชน์จากสังคม รู้จักวิธีการประสานงาน วิธีควบคุมงาน วางตนเหมาะสม มีบุคลิกลักษณะและมีจรรยาบรรณที่ดี นอกจากนี้ การฝึกฝนและปรับปรุงตนเองเพื่อเป็นผู้นำที่ดี ต้องมีความมั่นคงในจิตใจเป็นปฐม ส่วนการฝึกฝนอื่น ๆ ที่ควรสนใจเพิ่มเติม ได้แก่

๑. สำรวจตัวเอง พิจารณาถึงข้อบกพร่องต่าง ๆ โดยพิจารณาเปรียบเทียบกับจากลักษณะและคุณสมบัติที่ดีของผู้นำ

๒. ศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม โดยเฉพาะในด้านบริหารและจิตวิทยาสังคม

๓. สมัครเข้าฝึกฝนอบรมในสถาบันการศึกษาที่ทำการสอน

๔. ปรับปรุงการสนทนา โดยใช้ศิลปะการเกลี้ยกล่อมช่วย

๕. ปรับปรุงบุคลิกภาพของตนเองอยู่เสมอ

๖. ฝึกทำดีที่ปฏิบัติต่อผู้อื่นให้นุ่มนวลและแนบเนียน

๗. ฝึกฝนและสังเกตการณ์ แล้วใช้ปฏิภาณของตนเองหัดตัดสินใจ

๘. ฝึกฝนตนเองให้เป็นผู้มีเหตุผลในการทำงาน

๙. ศึกษาการดำเนินชีวิตของผู้นำที่ดี^{๕๘๗}

สรุปความได้ว่า การบริหารคนก็คือการเข้าใจคน โดยต้องสร้างภาวะผู้นำในตัวผู้บริหารด้วย สำหรับวิธีการฝึกฝนและปฏิบัติตนให้เป็นผู้ผู้นำที่ดีนั้น มีข้อที่ควรคำนึงถึงเบื้องต้น คือของขวัญของผู้ใต้บังคับบัญชา ผู้นำที่ดีและมีความมุ่งหมายที่จะใช้ภาวะผู้นำของตนอำนวยความสะดวกให้การกิจการงานในหน้าที่ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย บรรลุวัตถุประสงค์สมกับที่ไว้ให้ได้ทั้งผลงานและน้ำใจ จะต้องคำนึงถึงขวัญกำลังใจของผู้ใต้บังคับบัญชาและร่วมงานอยู่เสมอ ภาวะผู้นำหรือผู้บังคับบัญชานี้เป็นศิลปะอันจำเป็น และสำคัญอย่างยิ่งของนักบริหารต่อการที่จะนำหน่วยงานหรือองค์การไปสู่ความสำเร็จ เพราะผู้เป็นผู้ตัดสินใจ วินิจฉัยสั่งการ กำหนดนโยบายวางแผนจงใจให้ร่วมกันปฏิบัติภารกิจ และเป็นผู้รับผิดชอบต่อการบริหารงานขององค์การการเป็นผู้นำดูแต่เพียงผิวเผินอาจเห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่ยากลำบากมากนัก แต่การเป็น

^{๕๘๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗.

^{๕๘๗} ศาสตราจารย์ สมพงษ์ เกษมสิน, การบริหาร, หน้า ๒๓๖-๒๓๗.

ผู้นำที่ดีที่สามารถ น่าจะเป็นสิ่งที่ยากลำบากอยู่ไม่น้อย ปัจจุบันนี้ เราต้องประสบกับปัญหาของการขาดแคลนผู้นำที่สามารถ ผู้นำในอุดมการณ์มีความเสียสละและเป็นประชาธิปไตย

๑๑.๙ วิธีการบริหารงานตามทฤษฎีตะวันตก

ประวัติและพัฒนาการของการบริหารงานได้เกริ่นกล่าวไว้ข้างแล้วก่อนหน้านี้ ในที่นี้ จักได้กล่าวถึงการบริหารงานโดยตรงต่อไป

จากความหมายของการบริหารที่ได้นำเสนอไว้ตอนต้นนั้น จะเห็นได้ว่าการบริหารมีลักษณะเด่นเป็นสากลอยู่หลายประการ คือ

๑. การบริหารย่อมมีวัตถุประสงค์หรือเป้าหมาย
๒. การบริหารอาศัยปัจจัยบุคคลเป็นองค์ประกอบสำคัญ
๓. การบริหารต้องใช้ทรัพยากรการบริหารเป็นองค์ประกอบพื้นฐาน
๔. การบริหารมีลักษณะการดำเนินการเป็นกระบวนการ
๕. การบริหารเป็นการดำเนินงานร่วมกันของกลุ่มบุคคล
๖. การบริหารต้องอาศัยร่วมมือร่วมใจของบุคคล ฉะนั้น จึงต้องอาศัยความร่วมมือใจ (Collective mind) เพื่อให้เกิดความร่วมมือของกลุ่ม (Group cooperation) อันจะนำไปสู่พลังร่วมของกลุ่ม (Group effort) ที่จะทำให้ภารกิจบรรลุวัตถุประสงค์
๗. การบริหารมีลักษณะเป็นการร่วมมือดำเนินการอย่างมีเหตุผล
๘. การบริหารมีลักษณะเป็นการตรวจสอบผลการปฏิบัติงานกับวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้
๙. การบริหารไม่มีตัวตน แต่มีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์^{๕๘๘}

ศาสตราจารย์ Luther Gulick และ ศาสตราจารย์ Lyndall Urwick ได้สรุปกระบวนการบริหารงานไว้ใน “Paper on the Science of Administration” ในปี ค.ศ. ๑๙๓๗ ว่า กระบวนการบริหารย่อมประกอบด้วยขั้นตอนที่สำคัญ ๗

^{๕๘๘} สมพงษ์ เกษมสิน, การบริหาร, แก้ไขปรับปรุงครั้งที่ ๖, หน้า ๕-๖.

ประการ หรือที่เรียกกัน ย่อ ๆ ว่า “POSDCORB Model”^{๕๘๘} ซึ่งอธิบายตามความหมายได้ดังนี้

๑. P = Planning หมายถึง การวางแผนอันเป็นการคาดการณ์ในอนาคต ซึ่งจะต้องคำนึงถึงนโยบาย (Policy) ทั้งนี้ เพื่อให้แผนงานที่กำหนดขึ้นไว้มีความสอดคล้องต้องกันในการดำเนินงาน การวางแผนเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการใช้ความรู้ในทางวิทยาการและวิจารณ์ญาณวินิจฉัยเหตุการณ์ในอนาคต แล้วกำหนดวิธีการโดยถูกต้องอย่างมีเหตุผล เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปโดยถูกต้องและสมบูรณ์

๒. O = Organizing หมายถึง การจัดส่วนราชการหรือองค์การ ซึ่งในการศึกษา บางแห่งก็พิจารณารวมไปกับการปฏิบัติงาน หรือวิธีการจัดการด้วย เรื่องการจัดแบ่งส่วนงานนี้ จะต้องพิจารณาให้เหมาะสมกับงานที่ปฏิบัติ เช่น การจัดแบ่งงานเป็นกรม กอง แผนก โดยอาศัยปริมาณงาน คุณภาพของงาน หรือจัดตามลักษณะของงานเฉพาะอย่าง นอกจากนี้พิจารณา ในแง่ของการควบคุม หรือพิจารณาในแง่ของหน่วยงาน เช่น หน่วยงานหลัก (Line) หน่วยแนะนำที่ปรึกษา (Staff) เป็นต้น นอกจากนี้ในการศึกษาเรื่ององค์การนี้ ยังได้ศึกษาการแก้ไขอุปสรรคข้อขัดแย้ง ตลอดจนการปรับปรุงองค์การบริหารให้ดีขึ้นด้วย

๓. S = Staffing หมายถึง การจัดหาบุคคลและเจ้าหน้าที่มาปฏิบัติงาน ให้สอดคล้องกับการจัดแบ่งหน่วยงาน ที่กำหนดไว้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง หมายถึง การจัดการเกี่ยวกับการบริหารงานบุคคล เพื่อให้ได้บุคคลที่มีความรู้ความสามารถมาปฏิบัติงานให้เหมาะสม (Competent man for competent job) กับรวมถึงการที่จะเสริมสร้างและธำรงไว้ซึ่งสัมพันธภาพในการปฏิบัติงานของคนงานและพนักงานด้วย

๔. D = Directing หมายถึง การศึกษาวิธีการอำนวยการ รวมทั้งการควบคุมงานและนิเทศก์งาน ตลอดจนศิลปะในการบริหารงาน เช่น ภาวะผู้นำ (Leadership) มนุษย์สัมพันธ์ (Human relation) การจูงใจ (Motivation) เป็นต้น การอำนวยการ ในที่นี้ รวมถึงการวินิจฉัยสั่งการ (Decision making) ซึ่งเป็นหลัก

^{๕๘๘} Luther Gulick and Lyndall Urwick, ed., **Papers on the Sciences of Administration**, (N.Y: Institute of Public Administration, 1937), p. 17.

สำคัญอย่างหนึ่งของการอำนวยความสะดวกให้ภารกิจดำเนินไปด้วยดี จำเป็นต้องมีการตัดสินใจที่ดีและมีการสั่งการที่ถูกต้อง เหมาะสมกับแต่ละลักษณะของการตัดสินใจด้วย

๕. CO = Coordinating หมายถึง ความร่วมมือประสานงาน เพื่อดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อยและราบรื่น ศึกษาหลักเกณฑ์และวิธีการที่จะช่วยให้ การประสานงานดีขึ้น เพื่อช่วยแก้ปัญหาข้อขัดข้องในการปฏิบัติงาน การร่วมมือประสานงานเป็นเรื่องที่มีความสำคัญมากในการบริหาร เพราะเป็นกิจวัตรประจำวันที่จะต้องพึงกระทำในการปฏิบัติงาน และเป็นสิ่งที่มีอยู่ในระดับของงาน การร่วมมือประสานงานเป็นหน้าที่ของผู้บังคับบัญชาที่จะต้องจัดให้มีขึ้นในหน่วยงานของตน เพราะเป็นปัจจัยสำคัญอันจะช่วยให้เกิด ความสำเร็จบรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการ

๖. R = Reporting หมายถึง การรายงานผลการปฏิบัติงาน ตลอดจนรวมถึงการประชาสัมพันธ์ที่จะต้องแจ้งให้ประชาชนทราบด้วย การรายงานนี้มีความสัมพันธ์กับการติดต่อสื่อสารอย่างมาก การรายงานโดยทั่วไปหมายถึง วิธีการของสถาบัน หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการให้ข้อเท็จจริง หรือข้อมูลแก่ผู้สนใจมาติดต่อสอบถาม ผู้บังคับบัญชา หรือผู้ร่วมงาน ความสำคัญของการรายงานนี้อยู่ที่การตั้งอยู่บนรากฐานของความเป็นจริง

๗. B = Budgeting หมายถึง การงบประมาณโดยการศึกษาให้ทราบถึงระบบและกรรมวิธีในการบริหารเกี่ยวกับงบประมาณและการเงิน ตลอดจนใช้วิธีการงบประมาณเป็นแผนงาน เป็นเครื่องมือในการควบคุมวิธีการบริหารงบประมาณ โดยทั่วไปมักดำเนินการหมุนเวียนคล้ายคลึงกันอย่างที่เรียกว่า “วงจรงบประมาณ (Budget cycle)” ซึ่งประกอบด้วยขั้นตอน ดังนี้ คือ (๑) การเตรียมการขออนุมัติงบประมาณ (๒) การพิจารณาให้ความเห็นชอบ (๓) การใช้จ่ายงบประมาณ และ (๔) การตรวจสอบการใช้จ่ายงบประมาณ^{๕๙๐}

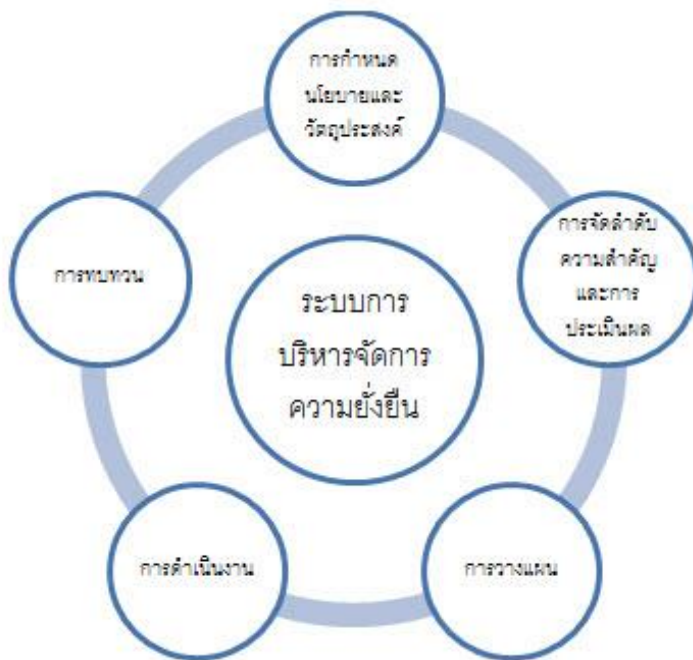
การบริหารนั้น ถ้าพิจารณาแต่เพียงว่าเป็นการทำงานเพื่อให้งานเสร็จสิ้นไปแต่เพียงอย่างเดียวย่อมไม่เป็นการเพียงพอ โดยเฉพาะในปัจจุบัน อันเป็นยุคที่

^{๕๙๐} Jesse Burkhead, *Government Budgeting*, (N.Y.: John Wiley and Sons, Inc., 1965), P.87.

วิทยาการก้าวหน้า พลเมืองเพิ่มขึ้นและความต้องการของประชาชนก็เพิ่มมากขึ้นเป็นเงาตามตัว การบริหารจึงต้องคำนึงถึงคุณค่าของการบริหาร ในด้านการประหยัด ประสิทธิภาพ ประสิทธิผล ความเป็นธรรม ความซื่อสัตย์ ความรู้จักรับผิดชอบต่อหน้าที่และการให้บริการอย่างเพียงพอต่อความต้องการของประชาชน หรือลูกค้าผู้มาติดต่อ^{๕๕๑}

ในการจัดการให้การปฏิบัติงานเกิดผลผลิตนั้น ก็จะต้องพิจารณารายละเอียดว่า การปฏิบัติงานขององค์การหรือบุคคลนั้นเกี่ยวกับปัจจัยอะไรบ้าง หรือมีปัจจัยอะไรที่กระทบต่อผลการปฏิบัติงานได้บ้าง ปัจจัยเหล่านี้เราถือว่าเป็นองค์ประกอบที่กำหนดผลของการปฏิบัติงานว่าดีหรือไม่ดี สูงหรือต่ำก็ได้ เราจะลองพิจารณาองค์ประกอบที่มีผลต่อปฏิบัติงานของปัจเจกบุคคลก่อนซึ่งโดยตรรกะเดียวกันนี้ เราสามารถใช้อธิบายผลการปฏิบัติงานขององค์การได้เช่นเดียวกัน

^{๕๕๑} E.B. Flippo, **Management: A Behaviourial Approach**, (Boston: Allyn + Bacon, 1966), pp. 4-5.

แผนภาพที่ ๑๑.๑ แสดงระบบบริหารจัดการความยั่งยืน

จากการพิจารณาองค์ประกอบทั้ง ๘ ประการที่ได้กล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าการจัดการปฏิบัติงานนั้น มองประเด็นปัญหาในลักษณะองค์รวมของความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ เมื่อกล่าวถึงระบบเราให้ความหมายว่าเป็นองค์รวมขององค์ประกอบย่อย ๆ ที่แต่ละส่วนมีหน้าที่มีการทำงานโดยเฉพาะของตนเอง การทำหน้าที่นั้นไม่ว่าผลจะเป็นอย่างไรก็จะกระทบต่อการทำหน้าที่ของระบบย่อยอื่น ๆ ด้วย

ดังนั้น ความสำเร็จหรือล้มเหลวขององค์ประกอบอันใดอันหนึ่งย่อมมีผลกระทบต่อความสำเร็จและล้มเหลวต่อระบบอื่นที่เกี่ยวข้องด้วยความสัมพันธ์องค์ประกอบย่อยแต่ละอันจึงมีลักษณะของการขึ้นอยู่กับกัน ดังนั้นการทำให้การจัดการการปฏิบัติงานประสบความสำเร็จจึงต้องดูแลทุก ๆ ระบบย่อยให้ทำ

หน้าที่ได้อย่างดีที่สุด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการวางแผน การติดตาม การประเมิน การให้รางวัล ลงโทษ การพัฒนาบุคลากร ระบบข้อมูล และการติดต่อสื่อสาร

อย่างไรก็ดี การปฏิบัติหน้าที่ขึ้นดำเนินการจะมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นหากผู้ที่ทำหน้าที่การจัดการจะได้นำข้อคิดเห็นเหล่านี้มาพิจารณา ซึ่งศาสตราจารย์เถาว์ลย์ นันทากิวัฒน์ ได้จำแนกเป็นข้อ ๆ ดังนี้

๑. ทำให้บุคลากรเกิดความรู้สึกว่า เขาเป็นผู้ที่มีความสำคัญ บุคคลต้องการตำแหน่งการยอมรับรองและความสำเร็จ เพื่อแสดงว่าเขาเป็นผู้มีความสำคัญ นอกจากนี้ เขายังต้องการให้ถูกถามความคิดเห็น ให้คำแนะนำหรือปรึกษา

๒. ยอมรับความแตกต่างในส่วนบุคคล โดยทั่วไปความจริงทางด้านจิตวิทยาในข้อนี้เป็นที่ยอมรับแต่มักปรากฏว่ามีได้ถูกนำไปปฏิบัติอย่างถูกต้อง กล่าวคือมีการสันนิษฐานอย่างผิดพลาดว่าความปรารถนา เป้าหมาย และผลประโยชน์ที่องค์กรเสนอต่อคนงานนั้นจะให้ผลเท่า ๆ กันแก่บุคคลเหล่านั้น

๓. ให้แนวทางที่เพียงพอ คนงานโดยทั่วไปต้องการการปฐมนิเทศพอประมาณ แต่ไม่ชอบการอธิบายที่ละเอียดจนเกินไป การยินยอมที่มากเกินไปทำให้เขาซุ่มซ่ามได้เช่นเดียวกับการให้คำสอน คำสั่ง และควบคุมแนะนำที่เข้มงวดจนเกินไป

๔. ปฏิบัติวิธีการให้มีส่วนร่วมในการจัดการ คนงานชอบที่จะได้ปรึกษาหรือความคิดเห็นเพื่อแสดงว่าเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มหรือหน่วยงาน แต่ต้องระวังไว้ว่าการปฏิบัติดังกล่าวจะมีผลก็ต่อเมื่อคนงานมีความรู้ในเรื่องที่เขาจะแสดงความคิดเห็น และพร้อมที่จะรับผิดชอบ

๕. ยอมรับว่าบุคคลส่วนมากมีความต้องการ มนุษย์ต้องการส่วนแบ่งอันเป็นสิทธิชอบธรรมของเขา ฉะนั้นเมื่อมีข้อยุ่งยากเกิดขึ้นในเรื่องส่วนแบ่ง ผู้จัดการต้องพยายามให้เวลาอธิบายให้เขาเข้าใจสถานการณ์และแสดงให้เห็นความยุติธรรม

๖. เป็นผู้ฟังที่ดี การนั่งฟังจะช่วยให้ได้ข่าวสารที่เป็นจริงเพิ่มขึ้นและช่วยให้มีความเข้าใจมากขึ้น และในขณะเดียวกันช่วยทำให้อีกฝ่ายหนึ่งเกิดความรู้สึกว่าผู้ฟังให้ความสนใจในตัวเขาและมีความยุติธรรม ความแตกต่างในความคิดเห็นจะถูกทำให้เหลือน้อยลงได้ด้วยการนั่งฟังอีกฝ่ายหนึ่ง

๗. หลีกเลียงการโต้ตอบ การโต้เถียงไม่ช่วยตกลงข้อแตกต่างได้ เพราะผู้ที่แพ้การโต้เถียงยากที่จะยอมรับข้อคิดเห็นของผู้ชนะ และจะยิ่งทำให้ข้อขัดแย้งยิ่งมีมากขึ้น

๘. หยิ่งความรู้สึกของผู้อื่น มนุษย์ส่วนมากมักมีความรู้สึกอย่างรุนแรงต่อสิ่งที่ใกล้ชิดกับตนเอง ประสบการณ์ส่วนตัว และอารมณ์ซึ่งเกิดจากประสบการณ์อย่างใกล้ชิดของเขาและการหยิ่งความรู้สึกชนิดรุนแรงเหล่านี้ได้ในตัวบุคคลย่อมช่วยเสริมสร้างสัมพันธภาพที่แน่นแฟ้น

๙. ใช้คำถามที่ชวนตอบ บุคคลส่วนมากชอบพูดในเรื่องที่เขาทราบและสนใจ ฉะนั้นการใช้คำถามอย่างระมัดระวังก็จะช่วยให้ได้คำตอบมากขึ้น

๑๐. จัดให้มีการควบคุมแนะนำชนิดมีประสิทธิผล สาเหตุหลักดันของคนงานจะดีหรือเลวส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับประเภทของการควบคุมแนะนำที่จัดให้มีขึ้น สำหรับคนงาน วิธีการควบคุมแนะนำของหัวหน้าคนงานสามารถกระตุ้นคนงานอย่างให้มีผลดีได้แก่ การพิจารณาคนงานว่าเป็นมนุษย์ การรู้สิ่งที่คนงานชอบเป็นอย่างมาก การให้คนงานมีโอกาสรู้อาผลงานของเขาเป็นที่พอใจหรือไม่และปรับปรุงงานของเขาได้อย่างไร^{๕๙๒}

จากการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลดังกล่าวมา ผู้วิจัยสรุปความได้ว่า ตามแนวคิดและทฤษฎีตะวันตกนั้น การบริหารตนมุ่งการปรับปรุงความรู้ความสามารถ และมนุษยสัมพันธ์ รวมทั้งภาวะผู้นำเป็นสำคัญ การบริหารคนทั่วไปที่ใช้คนให้เหมาะกับงาน เหมาะกับความรู้ความสามารถ ความรับผิดชอบและการบำรุงขวัญและกำลังใจเป็นสำคัญ ส่วนการบริหารงานนั้นมุ่งเอาการจัดการอย่างมีระบบ ไม่ว่าจะเป็นการใช้ทรัพยากรด้านบุคคล เงิน วัสดุอุปกรณ์และวิธีการจัดการ ซึ่งต้องใช้มนุษยสัมพันธ์ระหว่างผู้บริหารกับผู้ปฏิบัติงาน โดยเฉพาะผู้บริหารต้องมีภาวะผู้นำ มีความรู้ ความสามารถ ความน่าเชื่อถือ และความยุติธรรม เมื่อเกิดความร่วมมือร่วมใจระหว่างผู้บริหารกับผู้ปฏิบัติงาน การบริหารจึงจะเป็นไปโดยราบรื่น

^{๕๙๒} ศาสตราจารย์เถาว์วัลย์ นันทาภิวัฒน์, **หลักการจัดการ**, (กรุงเทพมหานคร: คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐), หน้า ๒๐๑-๒๐๒.

บทสรุป

การบริหารงานทั่วไปตามทฤษฎีตะวันตกโดยทั่วไป หมายถึง การบริหารองค์การ ที่ว่า “การบริหาร” หมายถึง การทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยคนอื่น (**Getting things done through other people**) เมื่อว่าตามคำนิยามนี้ การบริหารมีลักษณะเด่นเป็นสากลอยู่หลายประการ เช่น การบริหารอาศัยปัจจัยบุคคลเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุด ต้องใช้ทรัพยากรการบริหารเป็นองค์ประกอบพื้นฐาน ลักษณะการดำเนินการเป็นกระบวนการ เป็นการดำเนินการร่วมกันของกลุ่มบุคคล ฉะนั้น จึงต้องอาศัยความร่วมมือของกลุ่ม (**Group Cooperation**) เพื่อให้เกิดพลังร่วมของกลุ่ม (**Group effort**) ในอันที่จะให้ภารกิจบรรลุวัตถุประสงค์และการบริหารมีลักษณะเป็นการร่วมมือกันดำเนินการอย่างมีเหตุผล (Rational) ดังนั้นเป็นต้น

อย่างไรก็ดี การจำแนกหน้าที่ในการบริหาร (Management functions) ที่เหมาะสมที่สุดและเป็นที่ยอมรับกันมากที่สุดในปัจจุบัน ทฤษฎีนี้เขียนย่อว่า POSDC ซึ่งก็ปรับเปลี่ยนจากแนวคิดหลักของ Henry Fayol และจากแนวความคิดที่จะหาวิธีการที่ดีที่สุดในการบริหารงานนี้เอง ต่อมาศาสตราจารย์ Luther Gulick ชาวอเมริกัน และศาสตราจารย์ Lywick Urwick ชาวอังกฤษ ได้สรุปการบริหารไว้ใน ค.ศ. ๑๙๓๗ ว่า กระบวนการบริหารย่อยประกอบด้วยขั้นตอนที่สำคัญ ๗ ประการ หรือที่เรียกกันย่อ ๆ ว่า “POSDCORB Model” ซึ่งอธิบายความหมายได้ดังนี้ คือ การวางแผน, การจัดองค์กร, การจัดอัตรากำลังคน, การอำนาจงาน การประสานงาน, การรายงาน และการงบประมาณ กระบวนการบริหารที่สมบูรณ์แบบ ต้องเป็นไปในรูปแบบนี้

ดังนั้น ในทางปฏิบัติเมื่อสภาพแวดล้อม ซึ่งอาจจะมีสาเหตุเนื่องมาจากการเมืองเศรษฐกิจ สังคม การทหาร หรือแม้แต่ศาสนามีผลกระทบต่อองค์การ การใช้ศาสตร์อย่างเดียวยังคงไม่เพียงพอ ผู้บริหารต้องใช้ศิลปะในการบริหารจัดการด้วย ซึ่งอาจจะเป็นทักษะเฉพาะตัวของผู้นำ บุคลิกลักษณะภาวะผู้นำ วิถีเจรจา และสร้างความจงใจการผูกมิตร การแสวงหาแนวร่วม ซึ่งมีส่วนสำคัญมิใช่น้อย กลไกง่าย ๆ คือ ผู้บริหารจัดการต้องใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์ไปพร้อม ๆ กัน

แนวคิดของพุทธบริหารอย่างยั่งยืน ต้องยึดเอาหลักธรรมเป็นเกณฑ์ โดยเริ่มจากหลักธรรมนำสู่ความเป็นมนุษย์ทั้งกายใจ ซึ่งได้แก่ มนุษยธรรม คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลว่า เป็น

หลักการบริหารพระองค์ บริวารชน เสนาข้าราชการ อาณาประชาราษฎร์ ตลอดจนประเทศชาติอันเป็นส่วนรวม ด้วยการที่คนแต่ละคนดำรงตนอยู่ในหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ แม้จะมีความยิ่งหย่อนแตกต่างกัน แต่สามารถสร้างสรรค์พัฒนาจากหน่วยย่อย คือ ปัจเจกบุคคลแต่ละคน จนถึงองค์กรสถาบันชุมชน

หากทุกคนครองชีวิตตามหลักของกุศลกรรมบถ ๑๐ หรือมนุษยธรรมได้ องค์การ เป็นต้นเหล่านั้นจะเข้าถึงเป้าหมายที่สังคมต้องการ คือ ภารตภาพ เสรีภาพ สมภาพ สันติภาพ เพราะหลักธรรมเหล่านี้ คือ เหตุแห่งสันติภาพ สันติสุข ความเป็นจริงในพระบาลีเรียกหลักธรรมชุดนี้หลายชื่อ เช่น ธรรมจริยา สมจริยา อริยธรรม สุจริตทาง ไตรทวารโสไมย ธรรมทำให้เกิดความสะอาด สัทธรรม อริยมรรค อารยธรรม สัปปริสธรรม ๑๐ เป็นต้น

แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารตนตามทฤษฎีตะวันตกนั้น มุ่งประเด็นไปที่อุปนิสัย บุคลิกภาพ และภาวะผู้นำ ในหมู่ผู้ร่วมงานและในองค์การ ซึ่งจะเห็นได้ว่าความแตกต่างระหว่างบุคคลนอกจากในเรื่องความสามารถแล้ว ยังมีในเรื่องอื่นอีก ที่น่าสนใจมากแม้จะวัดได้ลำบากก็คือ อุปนิสัย และบุคลิกภาพ อุปนิสัยนั้นส่งผลถึงความประพฤติที่ดีหรือชั่วถูกหรือผิด หรือเป็นไปตามมาตรฐานที่สังคมวางไว้มากน้อยเพียงไร ส่วนบุคลิกภาพจึงหมายถึง คุณลักษณะส่วนรวมของพฤติกรรมของบุคคล และนับว่า มีความสำคัญเป็นอันมากทั้งในกิจการงาน ชีวิตภายในบ้านและชีวิตในสังคมโดยทั่วไป นอกจากบุคลิกภาพแล้ว ต้องมีภาวะผู้นำในทุกกระบวนการปกครองมีหน้าที่ในการบริหารผู้ใต้บังคับบัญชาที่อยู่ในความรับผิดชอบของตน เพื่อให้งานสำเร็จลุล่วงไปตามวัตถุประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพ และตรงตามนโยบายที่กำหนดไว้ ดังนั้น บทบาทและหน้าที่ของผู้นำ จึงเป็นตัวแปรที่สำคัญที่จะทำให้การบริหารงานเกิดสัมฤทธิ์ผล

ในการพัฒนาตนนั้น ต้องเน้นไปที่การดำเนินตามแบบแผนของพระโพธิสัตว์ ซึ่งบำเพ็ญบารมี ๑๐ เพราะในการพัฒนาตนไปตามความลำดับขั้นของความดี และสุดท้ายเสริมด้วยกุศลกรรมบถ ๑๐ ซึ่งสังเคราะห์ด้วยไตรสิกขาหรืออริยมรรคมีองค์ ๘ นั่นเอง

แนวคิดการบริหารงานทั่วไปตามทฤษฎีตะวันตก ซึ่งสรุปได้คือ การบริหารงานทุกองค์การต่างก็มุ่งหมายเอาความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ข้อแตกต่างอยู่ตรงวิธีการปฏิบัติ คือถือว่า “งาน” เป็นตัวตั้ง หรือถือว่า “คน” เป็นตัวตั้ง

ถ้าถืองานเป็นหลักก็ไม่ได้คำนึงถึงจิตใจคน ถือว่าตนเป็นเสมือนเครื่องจักร ถูกบังคับให้ใช้งานเพื่อให้งานสำเร็จก็พอ แต่การถือ “คน” คือให้ความเคารพความเป็นคน การจะให้คนทำงานก็ใช้วิธีการจูงใจ ให้มีความสมัครใจ เต็มใจมีระเบียบกฎเกณฑ์ที่แน่นอน มีความเป็นธรรม ใช้คนให้ถูกกับงาน และจ่ายค่าทดแทนตามความรู้ความสามารถ ความรับผิดชอบ และผลงานที่การทำ และยังมีการถึงหลักการวิธีการในการบริหารจัดการองค์การว่า การบริหาร คือการกระทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ อันมีลักษณะเกื้อกูลและอำนวยความสะดวกแก่คนเป็นจำนวนมาก ตามกรอบขอบข่ายงาน คนที่ต้องรับผิดชอบ เมื่อเรามองจากหลักการทางพระพุทธศาสนาจะพบว่า ทุกอย่างเป็นการเว้นการคิด ทำ พูด ในลักษณะเบียดเบียนประทุษร้ายบุคคลอื่น ด้วยการทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ดังกล่าว แต่ในภาคสนามนั้นจะต้องตระหนักว่า มีผลปรากฏร่วมกันในขณะเดียวกัน คือการเบียดเบียนทุกลักษณะล้วนสืบเนื่องมาจากสมุทัยสัง และจะต้องมีผลเป็นทุกข์เสมอจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับเจตนา ความพยายามกระทำ พูดคิดของคนเหล่านั้น หลักการบริหารจึงมาอยู่ของคนที่เหล่านั้น หลักการบริหารจึงมาอยู่ในด้านตรงกันข้าม คือดำเนินไปตามหลักของอริยมรรค อันมีผลเป็นคุณลักษณะของนิโรธสัง คือเพิ่มปริมาณของความสุข ความสงบ ความเยือกเย็นให้เกิดขึ้นในครอบครัว องค์กร สถาบัน เป็นต้น

ประการสำคัญ พุทธวิธีบริหารอย่างยั่งยืนนั้น ต้องยึดหลักธรรมเป็นแนวปฏิบัติ ไม่ว่าจะเป็นการบริหารตน บริหารคน บริหารงาน ทั้งนี้ มุ่งประโยชน์ทั้ง ๓ เป็นที่ตั้ง คือ ทิฐุธรรมมีกัตถประโยชน์ ประโยชน์ในปัจจุบัน สัมปรายิกัตถประโยชน์ ประโยชน์ในภายภาคหน้า หรือ สัมปรายภาพ และปรมาตถประโยชน์ ได้แก่ประโยชน์สูงสุดคือความหลุดพ้นจากทุกข์ ได้แก่ พระนิพพาน

ดังนั้น เมื่อผนวกแนวคิดเรื่องการบริหารทั้งตามแนวทฤษฎีตะวันตกและพุทธวิธีบริหารอย่างยั่งยืนแล้ว การบริหารการจัดการองค์การทุกระดับ เป็นเรื่องของคนกับคน โดยมีหลักการวิธีการในการบริหารการจัดการเป็นจุดยึดเหนี่ยวร่วมกัน มุ่งมั่นไปสู่ผลประโยชน์สุขร่วมกันอย่างบริสุทธิ์ยุติธรรมเป็นเป้าหมาย

แบบฝึกหัดท้ายบท

๑. หลักพระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาครอบคลุมถึงความยั่งยืน เป็นอย่างไร โปรดอธิบายพร้อมยกตัวอย่างพอเข้าใจ
๒. หลักพระพุทธศาสนาเพื่อการค้าหรือเชิงพาณิชย์ โดยยึดหลักการ “ทฤษฎีใหม่” ๓ ชั้น เป็นอย่างไร โปรดอธิบายพร้อมยกตัวอย่าง มาพอเข้าใจ
๓. หลักพระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาสังคมสู่ความยั่งยืน เป็นอย่างไร อธิบาย
๔. หลักพระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาจิตใจสู่ความยั่งยืน เป็นอย่างไร อธิบาย
๕. การพัฒนาแบบยั่งยืน หมายความว่าอย่างไรและการพัฒนาแบบยั่งยืนเชิงพุทธควรมีลักษณะอย่างไร
๖. สังคมไทยในปัจจุบัน มีแนวทางพัฒนาเป็นอย่างไร และเราสามารถนำหลักธรรมใด ในพระพุทธศาสนามาใช้เพื่อให้เกิดการพัฒนาแบบยั่งยืน อธิบาย
๗. สังคมปัจจุบันมีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี แต่ผู้คนยังเห็นแก่ตัวมากขึ้น เพราะสาเหตุใด
๘. ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ มีวิธีการไขปัญหาวิกฤตทางเศรษฐกิจของประเทศไทยอย่างไร อธิบาย
๙. เศรษฐกิจพอเพียงกับหลักธรรมเรื่อง “มัตตัญญูตา” มีความหมายว่าอย่างไร
๑๐. หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงยึดทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ในการดำรงชีวิตได้อย่างไร อธิบาย

เอกสารอ้างอิง

๑. ภาษาไทย

(๑) หนังสือ

กันยา สุวรรณแสง. **บุคลิกภาพและการปรับตัว**. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, อักษรพิทยา, ๒๕๓๖.

คณะกรรมการกลุ่มชุดวิชาความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการบริหาร. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการบริหาร**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๗.

ดร.กมล เกาพิจิตร. **จิตวิทยาฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๐๒.

กมลชูทรัพย์ และ เสถียร เหลืองอร่าม. **การบริหาร Principle of Management**. กรุงเทพมหานคร : แพรววิทยา, ๒๕๑๖.

ธงชัย สันติวงษ์. **หลักการจัดการ**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๗.

ทิพวรรณ หล่อสุวรรณรัตน์. **ทฤษฎีองค์การสมัยใหม่ : Modern Organization Theory**, พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๗.

บทความทางวิชาการจากผลงานวิทยานิพนธ์. **เอกสารประกอบการประชุมวิชาการที่มีรายงานการประชุม**, หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ นิสิต มจร ส่วนกลาง ศูนย์วัดศรีสุदारาม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

บุญทัน ดอกไธสง. **การจัดการองค์การ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำกัด, ๒๕๔๖.

ปีเตอร์ เอฟ. ดรักเกอร์. **การบริหารจัดการในศตวรรษที่ ๒๑**. แปลจากเรื่อง Management Challenges for the 21st Century โดยชินจิตต์ แจ้งเจนกิจ.

- นรกิจบริหาร,หลวง. “คุณธรรมนักปกครอง”. วารสารรัฐประศาสนศาสตร์ฉบับพิเศษ “ภาวะผู้นำเชิงสร้างสรรค์ พ.ศ. ๒๐๕๗”, ชุบ ภาสจนประกร, [เรียบเรียง]. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์, ๒๕๐๑.
- นิภา นิธยาน,รศ. การปรับตัวและบุคลิกภาพ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐.
- พระเทพดิลก (ระแบบ จตฺตาโณ). บริหารตน บริหารคน บริหารงาน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : บริษัทแปดสิบเจ็ด (๒๕๔๕) จำกัด, ๒๕๕๓.
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). ภาวะผู้นำ. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๕.
- พระราชญาณวิสิฐ วิ. (เสริมชัย ชยมงฺคโล). การบริหารวัด. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. นครปฐม : เพชรเกษมการพิมพ์, ๒๕๕๑.
- พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). คุณธรรมสำหรับนักบริหาร. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙.
- วิรัช วิรัชนิการรณ. การบริหารเมืองหลวงและการบริหารท้องถิ่น : สหรัฐอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น และไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทร์เพช, ๒๕๔๕.
- วิภาพร มาพบสุข. จิตวิทยาทั่วไป. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ, ๒๕๔๒.
- ศาสตราจารย์เถาว์วัลย์ นันทาภิวัฒน์. หลักการจัดการ. กรุงเทพมหานคร : คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.
- ศรีเรือน แก้วกังวาน. ทฤษฎีจิตวิทยาบุคลิกภาพ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๓๙.
- สุพัตรา สุภาพ. เทคนิคการบริหารอย่างมีประสิทธิภาพยุคใหม่. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสำนักพิมพ์ธรรมนิติจำกัด, ๒๕๓๖.
- สถิต วงศ์สุวรรณ. การพัฒนาบุคลิกภาพ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรพิทยา, ๒๕๔๐.
- เอกวิทย์ มณีธร,ผศ.ดร. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการบริหารการจัดการ. พิมพ์ครั้งที่ ๒.กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอ็ม.ที.เพรส, ๒๕๕๒.

(๒) วิทยานิพนธ์ / รายงานวิจัย

ทรงวิทย์ แก้วศรี. “การศึกษาวิเคราะห์ยุทธวิธีในการประกาศพระศาสนาของ **พระพุทธเจ้า**”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

บุญช่วย จันทร์เหาะ. “พฤติกรรมกรรมการบริหารของเจ้าอาวาสที่ส่งผลต่อการปฏิบัติงานวัดในเขตการปกครองคณะสงฆ์จังหวัดกรุงเทพมหานคร”. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต. (สาขาการบริหารการศึกษา). บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗.

พระครูอุทุมพรกิตติคุณ (แดงเนียม). “การบริหารงานวิชาการโรงเรียนวัดมะเดื่อ อำเภอบัวบางทอง จังหวัดนนทบุรี สังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัดนนทบุรี”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระสุเมธ สุเมโธ (นพดล จินดา). “ศึกษาเปรียบเทียบบทบาทในการส่งเสริมพระศาสนาของนักธรรมาภิบาลในสมัยพุทธกาลกับปัจจุบัน : ศึกษาเฉพาะกรณีดร.บุญยง ว่องวานิช”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา). บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระมหาราชัน จิตตปาโล. “ปัญหาการบริหารจัดการการสอบวัดผลด้วยข้อสอบกลางของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระจรุณ อธิปญฺโญ (เวฬุวาปี). “การบริหารงานตามหลักธรรมาภิบาลขององค์การบริหาร ส่วนตำบลลำพยนต์ อำเภอดงพญาเย็น จังหวัดนครสวรรค์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขารัฐประศาสนศาสตร์). บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระมหาธฤติ วิโรจโน (รุ่งชัยวิฑูร). “รูปแบบการพัฒนาพระสังฆาธิการเพื่อประสิทธิภาพการบริหารกิจการคณะสงฆ์, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (รัฐประศาสนศาสตร์). บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

- พระมหาอริยะ เพียงตา (ปณฺหาทีโป). “การศึกษาปรัชญาการบริหารเชิงเปรียบเทียบ: ทฤษฎีการบริหารแบบตะวันตกกับการบริหารแบบพุทธ”. **วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๒.
- เรืองเดช เขจรศาสตร์. “วิถีพุทธธรรมตามแนววัดป่าอ้อสานกับการพัฒนาศักยภาพมนุษย์”, **วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต**. สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๙.
- สุภาพ ประพันธ์. “การบริหารความขัดแย้งของคณะกรรมการบริหารในโรงพยาบาลชุมชนจังหวัดขอนแก่น”. **วิทยานิพนธ์สาธารณสุขศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๘.

(๓) สื่อออนไลน์

- พุทธทาสภิกขุ. บริหารเชิงพุทธแนวท่านพุทธทาส. สมหวัง วิทยาปัญญานนท์ ถอดเทปจากการบรรยายธรรม เมื่อวันที่ ๒๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๓, บทความ [ออนไลน์], <http://www.budmgt.com> (๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๕).
- ภูมิภิต จารุณนนท์. พุทธวิธีในการบริหาร, บทความ [ออนไลน์], <http://www.kit-meanino flife. Blogspot.com>, (๒๙ ตุลาคม ๒๕๕๕).
- ห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์ โครงการห้องสมุดโรงเรียนในฝัน. ชีวิตประวัติบุคคลในสาขาการศึกษา, บทความ[ออนไลน์], <http://lib.kru.ac.th/deweyschool/>, (๓๑ ตุลาคม ๒๕๕๕).
- จรัส จันทร์แสงศรี. หลักการบริหารงานสมัยใหม่กับหลักการบริหารเชิงพุทธ, บทความวิชาการ [ออนไลน์], <http://www.thaifencing.org/index.php?option=com>, (๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๕).

๒. ภาษาอังกฤษ

Fayol, Henry. **General and industrial Management**. London : Pitman, 1965.

- Luther Gulick and Lyndall Urwick, ed. **Papers on the Sciences of Administration**. N.Y: Institute of Public Administration, 1937.
- Jesse Burkhead. **Government Budgeting**. N.Y. : John Wiley and Sons, Inc., 1965.
- E.B. Flippo. **Management : A Behaviourial Approach**. Boston : Allyn + Bacon, 1966.
- John M. Pfiffner and Frank P. Sherwood. **Administrative Organization**. New Jersey : Prentice-Hall Inc., 1965.
- Robert Tannenbaum, Irving R. Weshler, and Fred Massarik. **Leadership and Organization**. New York : McGraw-Hill, 1966.
- Eugene E. Jennings. “The Anatomy of Leadership”. In **Management : A Book of Readings**, Ed. by Harold Koontz and Cyrill O’Donnell. San Francisco : McGraw - Hill, 1964.
- Robert G. Wall and Hugo Hawkins. “Requisites of Effective Leadership,” In Harold Koonts and Cyrill O’Donnel, ed.. **Management : A Book of Readings**. San Francisco : McGraw - Hill, 1964.
- So Sethaputra. **New Model English-Thai Dictionary**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๘.
- Longman, **Dictionary of Contemporary English**. England : Clays Ltd, 1995.
- Henri Fayol. **Industrial and General Administration**. New York : McGraw Hill, 1930.

การพัฒนาที่ยั่งยืน: Sustainable Development พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

บทที่

๑๒

หลักการพัฒนายั่งยืนของ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ ๑๒

แนวคิด

การพัฒนายั่งยืนแนวพุทธนี้ มิได้ปรากฏว่าในคำสอนแห่งพระพุทธศาสนา หมายถึง พระไตรปิฎกที่มีชื่อตรงกันว่า “การพัฒนายั่งยืน” โดยเฉพาะเจาะจงก็ตาม แต่สาระสำคัญในคำสอนมีส่วนที่เป็นหลักการสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่ปรากฏในบทนี้ โดยเฉพาะในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้นำเสนอหลักการแนวคิดว่าการพัฒนายั่งยืน มีสาเหตุมาจากการที่โลกประสบปัญหาการพัฒนามาเป็นเวลานาน คำว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน” ซึ่งเกิดจากการพัฒนาที่ผิดพลาดตั้งแต่ในอดีต กล่าวคือเป็นการพัฒนาที่มุ่งคำนึงถึงผลเลิศของการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อความสุขสบายของมวลมนุษยชาติด้านวัตถุเป็นหลักสำคัญ โดยไม่คำนึงถึงผลเสียที่จะเกิดขึ้นกับธรรมชาติ ซึ่งหากพิจารณาประเด็นจุดกำเนิดแห่งปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาที่ผ่านมา นั้น ในทางพระพุทธศาสนา ท่านวิเคราะห์ว่า เกิดจากการที่บุคคลขาดจริยธรรมในการพัฒนา เพราะมีเหตุมาจากกิเลส ๓ อย่าง คือ ตัณหา หรือความอยากได้ มานะ หรือความต้องการมีอำนาจ และทิฐิ หรือความยึดมั่น ความคลั่งไคล้แนวคิด ลัทธิ ศาสนา และอุดมการณ์ต่าง ๆ

ขอขยายเนื้อหาประจำบทที่ ๑๒

๑. หลักการพัฒนาที่ยั่งยืนของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)
๒. สามารถอธิบายแนวคิดหลักการพัฒนาที่ยั่งยืนของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)
๓. แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ
๔. อธิบายเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)
๕. อธิบายเศรษฐกิจแบบทุนนิยมหรือตลาดเสรีในโลกในปัจจุบัน
๖. อธิบายอุปสรรคของการพัฒนาที่ยั่งยืนของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม

๑. ผู้ศึกษาสามารถบอกความหมาย พร้อมทั้งอธิบายหลักการพัฒนาที่ยั่งยืนของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อย่างถูกต้อง
๒. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายแนวคิดหลักการพัฒนาที่ยั่งยืนของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อย่างถูกต้อง
๓. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติได้อย่างถูกต้อง
๔. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายเศรษฐกิจแบบทุนนิยมหรือตลาดเสรีในโลกในปัจจุบันได้อย่างถูกต้อง
๕. ผู้ศึกษาสามารถอธิบายอุปสรรคของการพัฒนาที่ยั่งยืนของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อย่างถูกต้อง

วิธีสอนและกิจกรรมการสอนประจำบทที่ ๑๒

วิธีสอน :

๑. การประเมินความรู้เดิม
๒. ฟังบรรยาย อภิปราย และการแสดงความคิดเห็น
๓. การให้ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

กิจกรรมการเรียนรู้การสอน :

๑. การประเมินความรู้เดิม

ให้ผู้ศึกษาแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องหลักการพัฒนาที่ยั่งยืนของพระ
ธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต)

๒. การฟังบรรยายและอภิปราย

อาจารย์บรรยายประกอบพาวเวอร์พอยต์ (power point) เรื่องความรู้
พื้นฐานเกี่ยวกับหลักการพัฒนาที่ยั่งยืนของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) มี
จุดประสงค์หลักคือ การกระตุ้นให้ผู้ศึกษาเกิดความสงสัย และอยากแสวงหาความรู้
ต่อยอด โดยเปิดโอกาสให้ผู้ศึกษาอภิปรายแสดงความคิดเห็นสนับสนุนความรู้เดิม
ของตนก่อนที่จะมีการสรุปขยายออกเป็นองค์ความรู้ต่อไป

๓. การให้ทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

ให้ผู้ศึกษาจัดกลุ่มเป็น ๓ กลุ่ม เพื่อรับผิดชอบทำแบบฝึกหัดท้ายบท กลุ่ม
ละข้อ ๑๐ ข้อทั้งแบบอัตนัยและปรนัย เสร็จแล้วให้แต่ละกลุ่มนำเสนอ โดยกลุ่มอื่น
ต้องแสดงความคิดเห็นหรือตั้งคำถามต่อกลุ่มที่นำเสนอในลักษณะข้อแลกเปลี่ยน
ปลายเปิด เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยก็ได้ แต่ต้องไม่ซ้ำกับคำตอบนั้น ๆ

สื่อการเรียนการสอน

๑. พาวเวอร์พอยต์ประกอบการสอนเรื่อง หลักการพัฒนาที่ยั่งยืนของพระ
ธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ตอน หลักการพัฒนาที่ยั่งยืนของพระธรรมปิฎก
(ป.อ. ปยุตโต) มุมมองแนวคิดหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน เป้าหมายของการพัฒนาที่
ยั่งยืนแนวพุทธ เศรษฐกิจแบบทุนนิยมหรือตลาดเสรีในโลกในปัจจุบัน และอุปสรรค
ของการพัฒนาที่ยั่งยืนของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) เป็นต้น

๒. วิดีทัศน์สารคดี เรื่องความเป็นมาของหลักการพัฒนาที่ยั่งยืนของพระ
ธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต)

๓. เอกสารคำสอน รายวิชาพระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน

การวัดผลและการประเมินผล

๑. ประเมินจากพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการเข้าชั้นเรียน และทำ
กิจกรรม

๒. ประเมินความรู้หลังการเรียนเทียบกับความรู้เดิมของผู้ศึกษา

๓. ประเมินจากการร่วมแสดงความคิดเห็น

๔. ประเมินจากการทำแบบฝึกหัดท้ายบท

๑๒.๑ ความนำ

การพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธนี้ มิได้ปรากฏว่าในคำสอนแห่งพระพุทธศาสนา หมายถึง พระไตรปิฎกที่มีชื่อตรงกันว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน” โดยเฉพาะเจาะจงก็ตาม แต่สาระสำคัญในคำสอนมีส่วนที่เป็นหลักการสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่ปรากฏในบทนี้ โดยเฉพาะในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้นำเสนอหลักการแนวคิดว่าการพัฒนาที่ยั่งยืน มีสาเหตุมาจากการที่โลกประสบปัญหาการพัฒนามาเป็นเวลานาน คำว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน” ซึ่งเกิดจากการพัฒนาที่ผิดพลาดตั้งแต่ในอดีต กล่าวคือเป็นการพัฒนาที่มุ่งคำนึงถึงผลเลิศของการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อความสุขสบายของมวลมนุษยชาติด้านวัตถุเป็นหลักสำคัญ โดยไม่คำนึงถึงผลเสียที่จะเกิดขึ้นกับธรรมชาติ ซึ่งหากพิจารณาประเด็นจุดกำเนิดแห่งปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาที่ผ่านมา นั้น ในทางพระพุทธศาสนา ท่านวิเคราะห์ว่า เกิดจากการที่บุคคลขาดจริยธรรมในการพัฒนา เพราะมีเหตุมาจากกิเลส ๓ อย่าง คือ ตัณหา หรือความอยากได้ มานะ หรือความต้องการมีอำนาจ และทิฐิ หรือความยึดมั่น ความคลั่งไคล้แนวคิด ลัทธิ ศาสนา และอุดมการณ์ต่าง ๆ

๑๒.๒ หลักการพัฒนาที่ยั่งยืนของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

การพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธในทัศนะของ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่นำเสนอในบทนี้ ผู้เขียนมุ่งเน้นศึกษามุมมองแนวคิดหลักการการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่นำเสนอโดยเฉพาะ เจาะจง ค้นคว้ามาจากหนังสือเรื่อง “การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development)” ซึ่งเป็นการปาฐกถาที่หอประชุมเล็ก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ ๑๙ มีนาคม ๒๕๓๖ และท่านได้อนุญาตให้พิมพ์เผยแพร่ได้ในเวลาต่อมา^{๕๙๓} จึงกล่าวได้ว่า เนื้อหาสาระที่นำเสนอต่อไปนี้ทั้งหมดเกี่ยวเนื่องกับเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) โดยตรง

การพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธนี้ มิได้ปรากฏว่าในคำสอนแห่งพระพุทธศาสนา หมายถึง พระไตรปิฎกที่มีชื่อตรงกันว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน”

^{๕๙๓} ดลพัฒน์ ยศธร, “การนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธศาสตร์”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), บทคัดย่อ.

โดยเฉพาะเจาะจงก็ตาม แต่สาระสำคัญในคำสอนมีส่วนที่เป็นหลักการสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่ปรากฏในบทนี้ โดยเฉพาะในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้นำเสนอหลักการแนวคิดว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน มีสาเหตุมาจากการที่โลกประสบปัญหาการพัฒนามาเป็นเวลานาน คำว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน”^{๕๙๔} ซึ่งเกิดจากการพัฒนาที่ผิดพลาดตั้งแต่ในอดีต กล่าวคือเป็นการพัฒนาที่มุ่งคำนึงถึงผลเลิศของการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อความสุขสบายของมวลมนุษยชาติด้านวัตถุเป็นหลักสำคัญ โดยไม่คำนึงถึงผลเสียที่จะเกิดขึ้นกับธรรมชาติ ซึ่งหากพิจารณาประเด็นจุดกำเนิดแห่งปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาที่ผ่านมา นั้น ในทางพระพุทธศาสนา ท่านวิเคราะห์ว่า เกิดจากการที่บุคคลขาดจริยธรรมในการพัฒนา เพราะมีเหตุมาจากกิเลส ๓ อย่าง^{๕๙๕} คือ ตัณหา หรือความอยากได้ มานะ หรือความต้องการมีอำนาจ และทิฐิ หรือความยึดมั่น ความคลั่งไคล้แนวคิด ลัทธิ ศาสนา และอุดมการณ์ต่าง ๆ

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายโดยเน้นหลักการทางพระพุทธศาสนา ให้ยอมรับความจริงทุกแง่ โดยเฉพาะเรื่องธรรมชาติมนุษย์มีกิเลสแต่สามารถแก้ไขได้ เพราะมนุษย์มีศักยภาพที่สามารถฝึกพัฒนาและแก้ไขปรับปรุงได้^{๕๙๖} และได้ผลดียอดเยี่ยม เปลี่ยนกิเลสให้เป็นคุณธรรมและปัญญาได้ในที่สุด ด้วยวิธีการฝึกอย่างถูกต้องครบกระบวนการพัฒนาแนวพุทธที่ท่านหมายถึง **การศึกษาจริยธรรมที่แท้** ทำให้มนุษย์มีความสุขอิสรภาพในตน ก่อให้เกิดผลของการพัฒนาที่ยั่งยืนได้

^{๕๙๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๒.

^{๕๙๕} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๘๓/๑๔๒, ที่.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๓๖.

^{๕๙๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๑๖.*ปัจจุบัน พ.ศ.๒๕๖๒ ดำรงสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระราชาคณะ ชั้นสุพรรณบัฏ ที่ “สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์”

๑๒.๓ การพัฒนาที่ยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติผ่านมุมมองของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) แสดงปาฐกถาปรากฏที่มาจากหนังสือเรื่อง การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ที่ได้ศึกษาวิเคราะห์และอาจสรุปได้ ๙ ประเด็น ดังนี้

๑. การพัฒนาที่มุ่งเน้นเศรษฐกิจ

องค์การสหประชาชาติก่อตั้งขึ้น โดยกลุ่มประเทศชนะสงคราม ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ มีวัตถุประสงค์หลัก คือ เป็นองค์กรผู้นำในการฟื้นฟูโลก ให้ได้รับความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ด้วยการกระตุ้นให้เกิดความเปลี่ยนแปลงตามกระแสหลัก ภายใต้มนทัศน์ด้านเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม แนวความคิดหลักขององค์การสหประชาชาติดังกล่าว จึงไม่เอื้อประโยชน์ต่อโลกให้เกิดความเจริญพัฒนาที่ถูกต้องยั่งยืน โดยนัยท่านชี้ให้เห็นว่า วัตถุประสงค์หลักขององค์กรโลก มีความต้องการปกป้องห่วงแหวนอำนาจตัดสินใจ ในการควบคุมความเจริญไปในทิศทางแสวงหาผลประโยชน์ของสังคมโลกไว้ต่อเนื่องต่อไป

องค์การสหประชาชาติ นำกระแสโลกให้มีความต้องการเสพบริโภค การอำนวยความสะดวกสบาย มั่งคั่ง ร่ำรวย เป็นเครื่องมือชี้วัดความเจริญ ทำให้เกิดเป็นแรงผลักดันที่ทำให้โลกเกิดความเปลี่ยนแปลงเป็นโลกอุตสาหกรรมและวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ตัวชี้วัดทางเศรษฐศาสตร์วัดระดับของการพัฒนา ด้านรายได้ของประชากร เมื่อคำนวณหาตัวชี้วัดการพัฒนาทางเศรษฐศาสตร์ มีค่าตัวเลขสูงจึงเท่ากับการพัฒนานั้น ได้ผลดีมาก การพัฒนาทางเศรษฐกิจเป็นไปอย่างรวดเร็ว สำหรับประเทศผู้นำทางเศรษฐกิจเท่านั้น ความรุ่งเรืองร่ำรวยทางเศรษฐศาสตร์ คือ กำไรและเม็ดเงิน

องค์การสหประชาชาติ ส่งเสริมให้เกิดการผลิตให้มากเช่นนี้แล้ว อุตสาหกรรมก็เกิดเติบโตตาม และอุตสาหกรรม ย่อมค้นหาวิธีการเพิ่มผลผลิตให้ได้มาซึ่งกำไรมากที่สุด โดยใช้วิทยาศาสตร์เป็นตัวขับเคลื่อนอย่างรวดเร็วฉับพลัน วิทยาศาสตร์ คือ เทคโนโลยี นี่เป็นเรื่องสำคัญส่งผลต่อความเติบโตของเศรษฐกิจ แผนการพัฒนาเศรษฐกิจต่าง ๆ โดยทั่วไปของโลก ก็พากันมุ่งสู่จุดหมายเดียวกัน ทั้งหมดทั้งสิ้น ความเจริญพัฒนาที่เป็นเป้าหมาย ก็คือเศรษฐกิจเท่านั้น

ในที่สุดการพัฒนาเศรษฐกิจที่นับได้ว่า เป็นการพัฒนาโลกตามกระแสหลัก กระบวนการพัฒนาที่ยังไม่ครบเป็นการมองที่ไม่ทั่วตลอด การพัฒนาที่มองข้าม

สิ่งที่เป็นตัวกรรมที่ถูกกระทำ เพราะว่า ในการที่จะเจริญอย่างที่ต้องการให้เป็นได้ จะต้องมีการที่ถูกกระทำ สิ่งที่ถูกกระทำเพื่อนำมาสร้างความเจริญ หรือทำให้เกิดความเจริญทางอุตสาหกรรมนั้น คือ ธรรมชาติหรือสิ่งที่เรียกว่า ธรรมชาติแวดล้อม^{๕๙๗} ต้องกลายเป็นการพัฒนาที่เกิดปัญหาต่อโลกที่สภาพธรรมชาติแวดล้อมเสื่อมโทรม

๒. ประเทศโลกที่สาม

องค์การสหประชาชาติ จัดอันดับความเจริญทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมประเทศต่าง ๆ ในโลก ถูกจัดแบ่งเป็น ๓ ประเภท ได้แก่ ประเทศพัฒนาแล้ว หรือประเทศโลกที่ ๑ ได้แก่ พวกประเทศอุตสาหกรรมในค่ายของสหรัฐอเมริกา ส่วนประเทศโลกที่ ๒ คือ ประเทศค่ายคอมมิวนิสต์ สังคมนิยมที่มีประเทศโซเวียตรัสเซีย เป็นผู้นำ ซึ่งได้ล่มสลายไปแล้ว^{๕๙๘} และประเทศโลกที่ ๓ หรือ Third World ที่เป็นศัพท์ใหม่เกิดขึ้นมาพร้อมกับการแบ่งความเจริญพัฒนา คือ บรรดาประเทศที่กำลังพัฒนา developing countries หรือเรียกว่า ประเทศด้อยพัฒนา under-developed หรือ less-developed countries หรือประเทศที่พัฒนาน้อย ที่เป็นศัพท์ที่เกิดขึ้นจากการจัดลำดับความเจริญทางเศรษฐกิจของประเทศโลกโดยการแบ่งเป็นกลุ่ม ๆ อธิบายว่า เป็นประเทศที่มีมาตรฐานการดำเนินชีวิตค่อนข้างต่ำ พื้นฐานทางอุตสาหกรรมยังต้องพัฒนา และมีดัชนีการพัฒนามนุษย์ (Human Development Index)^{๕๙๙} อยู่ในระดับต่ำ คำนี้มีแนวโน้มว่า จะถูกนำมาใช้แทนที่คำอื่น ๆ ที่เคยใช้ก่อนหน้านี้ เช่นคำว่า ประเทศโลกที่สาม ซึ่งเกิดขึ้นในยุคสงครามเย็น ท่านอธิบายว่า องค์การสหประชาชาติ มีปรัชญาเบื้องหลังแนวทางความคิดแบ่งแยกมนุษย์ออกจากธรรมชาติ และในที่สุดไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้แล้วว่า มนุษย์จะมีท่าทีใหม่ที่จะรักธรรมชาติ ไม่รังเกียจธรรมชาติ ต่างฝ่ายจะอยู่ร่วมกันบนโลกได้อย่างผาสุก มนุษย์จะไม่รุกรานธรรมชาติอีกต่อไป

องค์การสหประชาชาติ จัดแบ่งประเทศและจัดแบ่งแยกมนุษย์ออกเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ เป็นสามกลุ่ม โดยใช้เศรษฐกิจเป็นตัวจัดแบ่งเช่นกัน โดยวัดระดับอุตสาหกรรมของประเทศเป็นหลัก ประเทศที่เจริญพัฒนา หมายถึงประเทศที่ประกอบอุตสาหกรรมหนัก และมีรายได้หลักของประเทศจากการนำรายได้

^{๕๙๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

^{๕๙๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

^{๕๙๙} อ้างแล้ว, www.woldbankGroup.

ประชาชาติที่เกิดจากการผลิต ประเทศในโลกนี้ ได้แยกจากกันและถูกจัดอันดับความเจริญพัฒนาแล้ว แบ่งได้เป็นสามกลุ่มอย่างชัดเจน ตามแนวทางการคิดการพัฒนา พื้นฟูโลกขององค์การสหประชาชาติ โดยเริ่มโครงการในการพัฒนา ชื่อ Development program ใน พ.ศ. ๒๔๙๒ แล้วต่อมา ในปี ๒๔๙๕ ได้มีการตั้งกองทุนชื่อว่า Special UN Fund for Economic Development และแม้ว่าไม่ได้รับอนุมัติ แต่นับได้ว่าเป็นการเริ่มที่ไม่สูญญไป

ต่อมา พ.ศ. ๒๕๐๓ ได้มีการจัดตั้งองค์กรในเครือธนาคารโลกขึ้น ชื่อว่า International Development Association (IDA) องค์กรการพัฒนาระหว่างประเทศ เป็นโครงการที่เกิดขึ้นจากเหตุผลว่า การให้กู้ยืมเงินของธนาคารโลกแก่ประเทศด้อยพัฒนาการให้เครื่องหมายแสดงการจัดอันดับความแตกต่างระหว่างประเทศรวย และประเทศยากจนปานกลางหรือยากจนธรรมดา กับประเทศยากจนมากนั้น กลับพบว่า มีปัญหาของโลก ที่เป็นประเด็นเกิดจากความแตกต่างกันมากของมาตรฐานความเป็นอยู่ของคนในประเทศที่พัฒนาแล้ว กับประเทศกำลังพัฒนา ทั้งที่ความแตกต่างนี้ มิใช่ว่าประเทศมีมาตรฐานความเป็นอยู่สูง จะทำให้ทุกคนมีความสุข หรือการมีเงิน ทำให้สามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้เสมอไปโดยดูจากประเทศสหรัฐอเมริกา ในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ เพียงปีเดียว มีผู้ทำศัลยกรรมตกแต่งถึง ๑๕ ล้านคน แสดงว่า คนอเมริกา อาจไม่ชอบรูปร่างหน้าตาของตัวเองมากพอ หรืออาจเป็นไปได้ว่า เมื่อมีเงินมากขึ้น แล้ว จึงอยากจะมีรูปร่างหน้าตาเหมือนใครอื่นที่ไม่ใช่ตัวเอง

ในขณะที่ประเทศยากจน ที่เรียกว่า กำลังพัฒนา ต้องใช้ชีวิตให้รอดอยู่ได้ด้วยเงิน ๑ ดอลลาร์สหรัฐต่อวัน และมีชีวิตอยู่กับความหิวทุกวัน ความแตกต่างระหว่างประเทศนั้น มีมากขึ้นทุกขณะ ในปี พ.ศ. ๒๕๐๓ GDP ของประเทศที่รวยที่สุด ๒๐ ประเทศแรกสูงเป็น ๑๘ เท่าของประเทศที่จนที่สุด ๒๐ ประเทศสุดท้าย ในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ ความแตกต่างนี้สูงขึ้นเป็น ๓๗ เท่า และในปี ๒๕๔๘ คนรวยที่สุดร้อยละ ๑ แรกของโลกมีรายได้เท่ากับคนจนที่สุด ร้อยละ ๕๗ สุดท้าย ส่วนในประเทศไทย ความแตกต่างระหว่างคนรวยและคนจนมีมากขึ้นโดยลำดับจนปัจจุบันประเทศไทย ติดอันดับหนึ่งในห้าของโลกที่มีความแตกต่างของรายได้

ระหว่างคนรวยและคนจนมากที่สุด รองจากประเทศกัวเตมาลา บราซิล ฮอนดูรัส และชิลี^{๖๐๐}

ประเทศไทย ได้รับการจัดอันดับความเจริญทางเศรษฐกิจอุตสาหกรรม เช่นเดียวกันกับประเทศสมาชิก และแน่นอนแล้วว่า ประเทศไทยของเราอยู่ในกลุ่มประเทศด้อยพัฒนา กำลังพัฒนาซึ่งดูเหมือนจะเป็นประเทศไม่เจริญพัฒนาแล้วหลัง เพราะเหตุว่า มีพื้นที่ทำการเกษตรอยู่มาก มีอุตสาหกรรมการผลิตไม่มากพอเพียงกับ ระดับการจัดอันดับ ต่อมาประเทศไทยดำเนินการตามคำแนะนำ และเงื่อนไขของ องค์การสหประชาชาติอย่างดีที่สุดทุกอย่าง จึงได้รับการจัดอันดับให้มีการเปลี่ยนคำว่า “ด้อยพัฒนา” ไปเป็น “กำลังพัฒนา” หรือ “ประเทศโลกที่สาม” เรื่องการเรียกชื่อ ประเทศไทยแบบนี้ นั้น ทำให้คนไทยรู้สึกมานานแล้วว่า ประเทศไทยของเราเป็น ประเทศยากจน ควรต้องเร่งสร้างอาคาร บ้านเรือน วัดสถานมากมาย ประเทศต้องมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ เป็นโครงการเพื่อเสนอให้ธนาคารโลกอนุมัติให้ ประเทศไทยกู้เงินมาพัฒนาประเทศ

๓. ธนาคารโลก

องค์การสหประชาชาติ จัดตั้งธนาคารโลก (World Bank)^{๖๐๑} ต่อมาใช้ชื่อว่า กลุ่มธนาคารโลก (World Bank Group) เป็นเครื่องมือหลักขององค์การฯ ในการช่วยเหลือประเทศด้อยพัฒนา ที่ขอเงินไปใช้พัฒนาประเทศสมาชิก โดยการ เขียนโครงการเสนอว่า จะสร้างอะไรในด้านวัตถุ โดยมีกลุ่มธนาคารโลก เป็นที่ปรึกษา แนะนำวิธีการเขียน ทั้ง ๆ ที่ความประสงค์ที่แท้จริง เป็นความประสงค์ของประเทศ นั้น ๆ ไม่ใช่ของกลุ่มธนาคารโลก องค์การสหประชาชาติ (UN) ใช้เงินเป็นเครื่องมือ ฟื้นฟูโลก ด้วยกระแสการกระตุ้นความเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ ที่เด่นที่สุดด้านเดียว อย่างเต็มระบบ จึงมุ่งหมายส่งเสริมการผลิตอย่างเน้นหนักให้เป็นไปตามความต้องการเสพบริโภค ของประชากรโลกที่ถูกรุกรานและรุมเร้า ด้วยกระแสชี้ นำทางความคิดด้านการบริโภคอย่างมหาศาลและต่อเนื่อง จึงอาจกล่าวได้ว่า องค์การ

^{๖๐๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมมิกจำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๖, ๓๘, Meadows, Donella < Dennis Meadows, and Jorgen Randers.

^{๖๐๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๑๓.

สหประชาชาติ (UN) เป็นผู้นำความเจริญและการพัฒนาที่มุ่งหมายใช้เศรษฐกิจอุตสาหกรรมและเทคโนโลยี กิจกรรมการธนาคาร จึงเข้าแทรกแซงกิจกรรม ทั้งทางตรงและทางอ้อมของประเทศที่ต้องการการพัฒนา และต้องอยู่ภายใต้ความควบคุมดูแลของธนาคารโลก ซึ่งโครงการต่าง ๆ ที่เสนอเข้ามา เพื่อให้ธนาคารโลกพิจารณาโครงการล้วน เป็นการพัฒนาทางวัตถุทั้งสิ้น และตั้งข้อสังเกตว่า ประเทศโลกที่สามหรือประเทศด้อยพัฒนา ซึ่งกู้เงินธนาคารโลกไปเพื่อพัฒนานั้น ไม่สามารถถูกจัดอันดับให้เป็นประเทศพัฒนาแล้วได้เลยแม้แต่ประเทศเดียว

๔. ปัญหาสามเส้า

องค์การสหประชาชาติ ก่อตั้งขึ้นเพื่อเร่งพัฒนาแก้ปัญหาสำคัญ ๓ อย่าง คือ

๑. ความยากจน (Poverty)
๒. ความโง่เขลา การไร้การศึกษา (Ignorance)
๓. โรคภัยไข้เจ็บ (Disease)

ปัญหาต่อมาเกิดปัญหาสามเส้าอีก ๓ Tion^{๖๐๒} ได้แก่ **ประชากร** (Population) **ทรัพยากรย่อยหรือ** (Depletion) **การก่อกมลพิษ** (Pollution) ประเด็นความผิดพลาดในเรื่องการจัดการพัฒนาสองส่วน ความผิดพลาดในการพัฒนา (Failure of Development) และความผิดพลาดในการจัดการสิ่งแวดล้อม (Failure in the management of our environment) ซึ่งกำหนดเป้าหมายไว้ ๓ Tion โดยใช้ ๑. เศรษฐกิจ ๒. วิทยาศาสตร์ และ ๓. เทคโนโลยี เป็นแกนกลางของการพัฒนาวิทยาศาสตร์ ต้องค้นหาความรู้ที่จะเอามาใช้ป้องกันแก้ปัญหา เปลี่ยนจากแต่ก่อนที่มุ่งค้นหาความรู้ที่จะเอามาสร้างเทคโนโลยีสำหรับการผลิต เพื่อจะใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ เพื่อจะเอาทรัพยากรมาใช้ ที่เรียกว่า วิทยาศาสตร์แบบปรับใช้อุตสาหกรรมวิทยาศาสตร์ เป็นเครื่องมือแก้ปัญหาซึ่งเครื่องมือนี้ เป็นตัวปัญหาเสียเอง ปัญหาเดิมของโลก ก็คงยังไม่พัฒนาไปในทางคุณภาพ แต่เปลี่ยนแปลงไปในเชิงปริมาณที่เป็นปริมาณเพิ่มทวีคูณของปัญหาโลก

ปัจจุบัน เทคโนโลยีทิศทางใหม่ คือ ทั้งผลิตและใช้ในความมุ่งหมายอย่างใหม่ ที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม แต่ให้เกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อมรวมทั้งที่ผลิตขึ้นมา เพื่อใช้

^{๖๐๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗.

แก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมโดยตรงส่วนเศรษฐกิจ หมายถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจ มีการผลิตและการบริโภค เป็นแนวทางที่ทำลายทรัพยากรไม่ก่อให้เกิดของเสียมากเกินไป และการแบ่งปันเฉลี่ยรายได้ให้สม่ำเสมอ คงไม่มีการบุกรุกป่าไม้หรือทำลายทรัพยากรธรรมชาติ เครื่องมือแก้ปัญหาของโลกนี้ เป็นตัวปัญหาเสียเอง และอย่างไรก็ตาม องค์รโลกก็ยังคงใช้สามอย่างที่กล่าวนี้ เป็นเครื่องมือแต่มีส่วนประกอบอื่นด้วยเช่น กฎหมาย หรือการศึกษา เป็นต้น

๔.๑ ประชากร (Population) ที่เพิ่มขึ้นแบบทวีคูณ (Exponential) เป็นปัญหาที่สำคัญที่สุดในปัญหาสามเสา กล่าวคือประชากรกำลังจะมากขึ้นพื้นที่บนโลก และเพราะเหตุว่า ปัญหาทั้งหลายมีคนเป็นผู้ก่อขึ้นทั้งสิ้น^{๖๐๓} ปัญหาแย่งกันใช้ทรัพยากรประชากรโลก จะเพิ่มขึ้นปีละ ๙๒ ล้านคน เป็นประชากรที่เกิดในประเทศที่กำลังพัฒนา ๘๘ ล้านคน แม้จะมีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติน้อยกว่าประชากรที่เกิดในประเทศพัฒนาแล้ว และแม้ว่าจะบริโภคและถ่ายของเสียน้อยกว่า แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อจำนวนมากกว่าจึงนับว่า ไม่แตกต่างกัน^{๖๐๔}

๔.๒ ทรัพยากรที่ร่อยหรอ (Depletion) ทรัพยากรที่ร่อยหรอ และสิ่งแวดล้อมที่กำลังรุ่งเรืองของดีกำลังจะหมดไป เช่น ป่าไม้หมดไป ปีละ ๑๐๕ ล้านไร่ พื้นที่เพาะปลูก กลายเป็นทะเลทราย ปีละ ๓๖ ล้านไร่ พันธุ์สัตว์พันธุ์พืช สูญไปปีละประมาณห้าพันชนิด หรือ ๕,๐๐๐ species^{๖๐๕} เพราะป่าถูกทำลาย แม่น้ำที่อุดมสมบูรณ์แห้งเหือดหายไป ใช้ทรัพยากรแบบไม่เห็นคุณค่าชนิดผลาญ และการร่อยหรอของทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้เกิดของเสียแก่โลกอยู่ตลอดเวลาอย่างต่อเนื่อง ทรัพยากรธรรมชาติได้ร่อยหรอลงไปอย่างมากมายมหาศาลแล้ว ช้ำร้ายการที่ประชากรโลกเพิ่มมากขึ้นเท่าไร ก็เป็นผลให้การระบายของเสียให้แก่โลกมากขึ้นเท่านั้น อย่างเช่น ก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์มากขึ้น จนมีสภาพก๊าซเรือนกระจกที่หนามันกลับคืนสู่สภาพแวดล้อม เป็นสาเหตุของความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างโลกกับดวงอาทิตย์ มีผลให้น้ำในมหาสมุทรมีอุณหภูมิที่อุ่นขึ้นในระดับอันตราย ธารน้ำแข็งทุกแห่งของโลกกำลังละลาย โอโซนเกิดแห้วหวัดด้วย CFC สารเคมี ที่อยู่ใน

^{๖๐๓} อ้างแล้ว, หน้า ๖๖.

^{๖๐๔} อ้างแล้ว, AL Gore, “EARTH in the Balance.” Boston: Houghton Mifflin Co., 1992

^{๖๐๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๓๒.

เครื่องปรับอากาศเครื่องทำความเย็นทั้งหลาย ขณะนี้เป็นปัญหาสำคัญเร่งด่วนของมนุษยบนโลก^{๖๐๖}

๔.๓ มลภาวะ (Pollution) หรือมลพิษจากของเสียเช่น ขยะ หรือสารพิษ ซึ่งมนุษย์เป็นผู้เพิ่มใส่ให้แก่โลก ของเสียที่มนุษย์เพิ่มให้แก่โลก เกิดขึ้นจากการผลิตและการบริโภคและการอุตสาหกรรม และวนมาถึงเศรษฐกิจ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซ้ำอีกรอบ คือปัญหาสุขภาพ โรคภัยไข้เจ็บ ที่มีสาเหตุมาจากภาวะมลพิษ การผลิต ที่มีความหมายว่า การสร้างสิ่งใหม่ทางเศรษฐกิจ จึงมีความหมายที่เป็นการทำลายธรรมชาติในเวลาเดียวกัน นอกจากทรัพยากรธรรมชาติ ถูกทำลายให้หมดไปแล้ว ยังทิ้งมลภาวะให้โลกอย่างมากมาย นอกจากขยะที่เห็นได้ชัดว่า มนุษย์ผลิตขยะและของเสียโดยทั่วไป Loven แสดงตัวเลขของการใช้แล้วทิ้งของคนอเมริกา ร้อยละ ๙๓ ของสินค้าที่ใช้ไม่ได้รีไซเคิล ร้อยละ ๘๐ ใช้ครั้งเดียวแล้วทิ้ง คนไทยผลิตขยะวันละกิโลกรัม ผลิตน้ำเสียคนละ ๖๐ ลิตรต่อวัน หรือรวมทั้งสิ้น ๓,๗๘๐ ล้านลิตรต่อวัน ผลิตก๊าซจากการเผาไหม้อีก ๗๖๔ ล้านกิโลกรัมต่อวัน^{๖๐๗}

๕. ปัญหาระดับจิตใจ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่า สภาพบีบคั้นชีวิต ก่อให้เกิดความกดดันยิ่งกลายเป็นความทุกข์จากสาเหตุ ๓ อย่าง คือ

๑. วัฒนธรรมอุตสาหกรรม (Industrial Culture)
๒. วัฒนธรรมนักบริโภค (Consumer Culture)
๓. วัฒนธรรมใฝ่สำเร็จ (Success culture)

ปัญหาในระดับจิตใจ ในแง่ความสุขที่เทคโนโลยีทำให้สะดวกสบายมากขึ้น ทำได้อย่างใจมากขึ้นนั้นดูเหมือนจะมากขึ้นด้วย เมื่อเทคโนโลยีปลูกเร้าประสาทสัมผัส ทำให้มีการสนองตอบความต้องการของประสาทสัมผัสอย่างแรง ทำให้เกิดความตื่นเต้นถึงขนาดซึ่งคนเรียกว่า ความสุขแล้ว มีความสุขมากขึ้น เพราะคนสามารถมองหาการสนองตอบความยากได้ทุกเรื่อง แต่กลับพบว่า คนเรากำลังมี

^{๖๐๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑, AL Gore, “EARTH in the Balance.” (Boston: HoughtonMifflin Co., 1992), p.102.

^{๖๐๗} อ้างแล้ว, หน้า ๗๙, ดร. พงษ์พิสิฐ วัชรกุล, เศรษฐกิจพอเพียงและใส่ เศรษฐกิจพอเพียงสำหรับประเทศไทยในเรือนกระจก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มติชน, ๒๕๕๑), หน้า ๖๐.

ความสุขยามมากขึ้น ยิ่งเคยชินกับการปลูกเร้า และการสนองตอบในปริมาณ และขีดระดับนั้น จึงทำให้สมอยากได้มากขึ้นบ่อยครั้ง แต่กลับไม่เป็นความสุขที่ต้องการอย่างที่เราแสวงหาต่อไปอีกเรื่อยไป ไม่มีสิ้นสุดเพราะความต้องการไม่มีสิ้นสุด เช่นกัน

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) สรุปปัญหาระดับจิตใจของสังคมตะวันตกที่เป็นประเทศพัฒนาแล้ว^{๖๐๘} พบว่า ในจิตใจของคนในสังคมมีลักษณะ ดังนี้

๑. ในขณะที่สังคมคับคั่ง บุคคลมีความเครียด วิตกกังวล โดดเดี่ยว เดียวดายหว่าเหว่” loneliness”

๒. ในขณะที่คนกำลังเฝ้าหาต้องการให้ตัวตนของตน ได้รับการยอมรับอย่างเต็มที่ สังคมกลับปฏิบัติต่อบุคคลนั้นอย่างไม่เป็นตัว เป็นต้น ยิ่งเบื่อหน่าย “boredom” เป็นความรู้สึกสยบยอมทางจิตใจ

๓. ในขณะที่อุตสาหกรรมและเทคโนโลยีช่วยให้คนมีวัตถุปรนเปรอพร้อมพร้อมเต็มบ้าน แต่ใจคนกลับว่างเปล่า กลวงโบ๋ ว่างเปล่าภายใน (inner emptiness) ยิ่งขึ้น เลื่อนลอย ไร้จุดหมาย (lack of direction) ไม่มีความสุขส่วนรวม “public happiness”

๔. ในขณะที่คนในสังคมวิ่งหนีจากตัวเองออกไปจะพึงพาสังคม สังคมก็ทำให้เขาอกหัก เพราะขาดความจริงใจไม่จริง ความรู้สึกแปลกแยก (alienation) เป็นคู่แข่งที่หวังผลประโยชน์ต่อกัน

ปัญหาที่มีต่อชีวิตจิตใจเกิดมาจากความขัดแย้ง ระหว่างสภาพความเป็นจริงในชีวิตและสังคม กับสภาพจิตใจมนุษย์ ซึ่งไม่มีปัญหาที่จะรับมือให้สอดคล้องเท่าทันกันกับสภาพที่เป็นจริง โดยเฉพาะชีวิตจริง ที่สวนทางกับปรัชญาตะวันตกที่ทำให้คนมีความปรารถนา และความมุ่งหมายแบบ self-maximization การศึกษาเพื่อให้ความสำคัญที่ทำให้ตัวตนขยายเพิ่มขึ้น ให้ความรู้สึกสำคัญยิ่งใหญ่เท่าที่จะเป็นไปได้ ประชาชนส่วนใหญ่อ้างว่าเหงาเหว่ เป็นความรู้สึกที่เรียกว่า paradox ความจริงในชีวิตประจำวันย้อนแย้ง ผกผัน ระบบสังคมอุตสาหกรรมมีการปฏิบัติต่อคนไม่เป็นคน เป็นเครื่องจักร กลไกของโรงงานผลิตสินค้าทำงาน เหมือนกับว่าเป็นสิ่งมีชีวิตที่ไม่

^{๖๐๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๓๑, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), จากจิตวิทยาสู่จิตภาวนา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๓๔.

มีจิตใจ ไม่มีความเมตตา กรุณาต่อกันเป็นสังคมที่มีอุเบกขามากเกินไป^{๖๐๙} ต่างไม่สนใจกัน ขาดสมดุลของสังคมที่ดี ตามแบบหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างสิ้นเชิง

๖. ระบบทุนนิยม

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่า ยุคอาณานิคมและจักรวรรดินิยมยุคใหม่ จะได้จบสิ้นไปแล้วก็ตาม แต่ประเทศที่พัฒนาแล้วใช้นโยบายวิธีทางเศรษฐกิจควบคุมอาณานิคม โดยอ้อมต่อประเทศกำลังพัฒนา ดังได้เกิดมีคำว่า “จักรวรรดินิยมแบบใหม่” (ne imperialism)^{๖๑๐} การแผ่ขยายระบบทุนนิยมครอบคลุมไปทั่วโลก หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ การค้าเสรี (Free trade) มีหลักการปล่อยให้สินค้าของประเทศต่าง ๆ ไหลไปอย่างคล่องเสรี เป็นการส่งเสริมพัฒนาเศรษฐกิจของกันและกัน จึงไม่เรียกเก็บภาษีศุลกากร และไม่กีดกันสินค้าเข้าระหว่างประเทศกับมิให้อุดหนุนช่วยเหลือสินค้าส่งออก คือตรงข้ามกับระบบคุ้มครองสินค้าของตน (Protectionism) โดยปล่อยให้การค้าขายเป็นไปตามกลไกของตลาดจริง ๆ ทำให้ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดเสรี หรือทุนนิยม ได้เข้าถึงความสมบูรณ์เต็มรูปแบบ^{๖๑๑} ประเทศมหาอำนาจ^{๖๑๒} กำลังนำโลกเดินหน้าเข้าสู่ยุคแห่งการค้าเสรีไร้พรมแดน และก้าวไปไม่นานก็เกิดวิกฤติเศรษฐกิจโลก

เศรษฐกิจแบบทุนนิยม หรือตลาดเสรีในโลกในปัจจุบัน มาพร้อมคู่กันกับระบบการเมืองการปกครองระบอบเสรีประชาธิปไตย ที่มีการแข่งขันแสวงหาผลประโยชน์กันอย่างเสรี เป็นหัวใจของระบบ ซึ่งระบบเศรษฐกิจแบบนี้ เป็นตัวการที่นำสู่ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ทรัพยากรธรรมชาติร่อยหรอก และธรรมชาติแวดล้อมเสื่อมโทรม มีมลภาวะสูงจนกระทั่งโลก มีมติดยอมรับว่า เป็นสาเหตุของการพัฒนาที่ไม่

^{๖๐๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *การพัฒนาที่ยั่งยืน*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๒๖-๒๗, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *จากจิตวิทยาสู่จิตภาวนา*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๓๘, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *เจ้าอาวาสวัดญาณเวศกวัน สัมภาษณ์, สารคดี ฉบับที่ ๑๔๔*.

^{๖๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕,

^{๖๑๑} อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๒, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *มองสันติภาพผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๔๓.

^{๖๑๒} อ้างแล้ว, หน้า ๑๔๕.

ยั่งยืน (unsustainable Development)^{๖๑๓} เมื่อวัตถุมามากมายเสริมความสะดวกสบายพร้อม เพื่อความหวังจะพัฒนาโลกนี้ ตามแนวความคิดพื้นฐานบริโภคนิยม ที่ยิ่งมีการเสพมากเท่าใดอุตสาหกรรมเจริญรุ่งเรือง การแข่งขันค้ากำไร จึงกระตุ้นให้มีความต้องการเสพวัตถุให้มากจนกลาย เป็นค่านิยมของสังคมโดยไม่รู้ตัว^{๖๑๔} ซึ่งเป็นปัญหาเฉพาะเท่านั้น แต่ปัญหาระยะยาว คือ ปัญหาเรื่องการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน^{๖๑๕} อันหมายถึงคือ ปัญหาสิ่งแวดล้อม

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มาจากระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ความเสื่อมโทรมทางสิ่งแวดล้อม เกิดจากวิธีการดำรงชีวิตของโลกสมัยใหม่แบบบริโภคนิยม ซึ่งตั้งอยู่บนฐานความเชื่อบางอย่าง ซึ่งความจริงนี้แสดงให้เห็นชัดว่าวิกฤตสิ่งแวดล้อม มีต้นกำเนิดมาจากระบบเศรษฐกิจทุนนิยม^{๖๑๖} การที่เศรษฐกิจกระแสหลักนี้ มีบทบาทมาจากลัทธิประโยชน์นิยม โดยมุ่งเน้นการบรรลุผลทางเศรษฐกิจด้วยการตัดสินใจของปัจเจกบุคคล ที่มีการเน้นประโยชน์ส่วนตนจากการบริโภคหรือการเสพเป็นหลัก มีมิติทางความคิดเพียงด้านปริมาณ ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างจริยธรรมส่วนบุคคลกับจริยธรรมสำหรับสังคม ซึ่งมีแนวคิดมาจากจอห์น ล็อก (John Locke)^{๖๑๗} มีความเห็นว่า ตัณหา (desire) คือ “จุดเริ่มต้นแห่งการกระทำทั้งหมดของมนุษยชาติ โดยเขามองตัณหาเป็นความรู้สึกที่สร้างความบีบคั้นทรมานทรมาย เขาระบุว่า มนุษย์ต้องการทดแทนความเจ็บปวด ทรมานทรมานนั้น ด้วยความพึงพอใจ” ดังนั้น มนุษย์แสวงหาสิ่งที่พอใจสูงสุดแก่ตน ตัวชี้วัดคุณสมบัติที่ดีของมนุษย์ตามเชิงปริมาณ รายได้ความมั่งคั่งทรัพย์สิน ประโยชน์สุขของประชาชนในสังคมวัดจากรายได้ประชาชาติ สาธารณูปโภคพื้นฐานต่าง ๆ และความเจริญทางวัตถุ

^{๖๑๓} อ่างแก้ว, หน้า ๘-๑๓, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๕๕.

^{๖๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๕๙.

^{๖๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๔.

^{๖๑๖} อ่างแก้ว, หน้า ๑๓, E.F. Schumacher, **small is beautiful**, แปลโดย กษิร ชีพเป็นสุข, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ห้างหุ้นส่วนจำกัด สามลดา, ๒๕๔๙), หน้า ๑๘๙.

^{๖๑๗} อ่างแก้ว, หน้า ๒๒๕, E.F. Schumacher, **small is beautiful**, แปลโดย กษิร ชีพเป็นสุข, หน้า ๕๕.

จึงเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่สนับสนุนความเห็นแก่ตัว^{๖๑๘} ด้วยเกิดทิวทัศน์ที่จิตใจมีแต่การได้การเอาและเพื่อนมนุษย์กลับกลายเป็นเหยื่อหรือคู่แข่ง ถึงแม้ว่าผลดีของการแข่งขัน จะทำให้มนุษย์รู้สึกปลุกเร้าสภาพจิตของมนุษย์ปุถุชนให้ต้องขยันขันแข็ง มีความเข้มแข็งชัดเจนในการดำเนินชีวิตที่ดิ้นรนขวบววาย แต่ก็ก็เป็นสาเหตุที่นำไปสู่วิกฤตสิ่งแวดล้อม

๗. วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่า วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นความหวังของมนุษย์ที่จะนำความสุขสมบูรณ์มาให้ได้รับความสุขสมบูรณ์ในการดำเนินชีวิตมนุษย์ แต่มนุษย์เริ่มตระหนักว่าความสำคัญที่ทำให้มนุษย์ได้รับความสุขสมบูรณ์ที่แท้แล้ว คือ ผู้ใช้วิทยาศาสตร์ เพราะว่า จะใช้ให้เป็นคุณประโยชน์ หรือจะใช้ในทางทำลายล้างเป็นโทษมหันตภัยก็ได้เช่นเดียวกัน หรือแม้ว่ามีใช้ทั้งสองประการดังกล่าวนี้ แต่ผลที่มนุษย์ได้รับเกิดจากความไม่ตั้งใจ เข้าใจผิด หรือความประมาทก็เป็นได้ เช่น ดีดีที เมื่อแรกคิดค้นพบว่า ดีดีทีสามารถทำให้มดแมลงร้าย ไม่สามารถมารบกวนมนุษย์หรือผลผลิตทางการเกษตรได้ ทำให้ได้รับความพอใจทั้งในชีวิตประจำวันและด้านผลผลิตเต็มตามคาดหวัง แต่ ๒๐-๓๐ ปีผ่านไป ดีดีที^{๖๑๙} เป็นสารพิษที่ทำให้เกิดโรคร้ายมากมาย เป็นสารปนเปื้อนในอาหารอันเป็นผลผลิตทางการเกษตร ก่อให้เกิดมลภาวะต่อสิ่งแวดล้อม เพราะว่าความไม่เข้าใจถูกต้องครบถ้วนมาตั้งแต่ต้น มีตัวอย่างอีกเป็นเรื่อง ยารักษาโรคชื่อ ทาลิโดไมด์ (thalidomide)^{๖๒๐} เป็นยากล่อมประสาทที่ปลอดภัยอย่างที่สุด เพราะได้มีการพิสูจน์ทดลองกันเต็มที่แล้ว จึงซื้อใช้ได้โดยไม่ต้องมีใบสั่งแพทย์ ต่อมาอีกเพียง ๓-๔ ปี ยานี้ทำให้ทารกเกิดใหม่ขาकुัด แขนकुัด พิการต่าง ๆ มากมาย

ดังนั้น สาเหตุของปัญหาของการพัฒนาที่ผิดพลาด เป็นการพัฒนาแล้วเกิดปัญหาขึ้น พัฒนาแล้วไม่เจริญจริง โดยสืบสาวค้นหาจากผลเสียหายซึ่งเกิดจากคนหรือมนุษย์ทำผิดพลาด เพราะว่า มีความรู้ไม่ถึงแก่นแกนสำคัญของปัญหา และรู้ไม่

^{๖๑๘} อ้างแล้ว, หน้า ๒๐๓-๒๐๕, ไพเราะ มากเจริญ, “มโนทัศน์เชิงพุทธเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน”, **บัณฑิตปริทรรศน์**, ปีที่ ๒๕๕๒ ฉบับที่ ๒ (เมษายน-มิถุนายน): ๑๒๕.

^{๖๑๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **การพัฒนาที่ยั่งยืน**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๔๔,

^{๖๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

ครอบคลุมรอบคอบแยกแยะกายทั่วพร้อม จึงเข้าใจไปว่า เมื่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเจริญถึงที่สุด มนุษย์ก็จะอยู่กันอย่างผาสุก อุดมสมบูรณ์พร้อมทุกสิ่งทุกอย่าง^{๖๒๑} ปัญหาต่อมา คือ การที่มนุษย์ชอบใช้เทคโนโลยี แต่ไม่รู้จักวิทยาศาสตร์ ประเทศที่ได้รับผลของความผิดพลาดนี้ เป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว^{๖๒๒} จึงเกิดความตระหนักรู้ว่า วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นปัจจัยที่ไม่เพียงพอในการที่จะพัฒนาสร้างสรรค์สังคม

ความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทำให้เกิดความสุขความเพลิดเพลินความสะดักสบาย จึงเกิดความหลงมัวเมาในความสุขจากเทคโนโลยี และฝากความหวังความต้องการความสุขในการดำเนินชีวิตนี้ไว้กับเทคโนโลยี ด้วยการคอยอาศัยพึ่งความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยี จึงคล้ายกับว่า เทคโนโลยี เป็นผู้นำมนุษย์ในอีกด้านไปพร้อมกัน เมื่อคนหรือมนุษย์ทำงานกับเทคโนโลยีแต่ไม่ละเอียด ไม่รอบคอบ และมักง่าย ไม่ใช้ความระมัดระวังที่เพียงพอ จึงทำให้เกิดอุบัติเหตุทางเทคโนโลยีด้วยความประมาทและย่ำว่าประเทศที่พัฒนาแล้ว กำลังประสบปัญหามากขึ้นจากอุบัติเหตุทางเทคโนโลยี แม้กระทั่งระบบการป้องกันภัยทางอากาศของอเมริกา อุบัติเหตุของโรงงานปฏิกรณ์นิวเคลียร์ที่เกาะทรีไมล์ของอเมริกา^{๖๒๓} และเรื่องกระสวยอวกาศระเบิด ตัวอย่างปัญหาที่เกิดขึ้นเพราะการใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ไม่ระมัดระวังผลที่เกิดจากความประมาท มักง่าย ไม่ละเอียดรอบคอบ การพัฒนาความสุขในแง่การส่งเสริมพัฒนาเทคโนโลยีให้กับประเทศต่าง ๆ ในโลก

๘. พื้นฐานความคิดแบบตะวันตก

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) แสดงทัศนะแนวความคิดแบบตะวันตก ที่มีผลต่อการพัฒนาโลกไปไม่ก้าวหน้า กล่าวคือพัฒนาแล้วไม่ยั่งยืน เพราะว่า การรู้ความจริงเกี่ยวกับประวัติศาสตร์แห่งภูมิหลังซีกโลกตะวันตก เป็นประวัติศาสตร์แห่งการต่อสู้ดิ้นรนอย่างแท้จริง แม้จะกล่าวว่า การดิ้นรนต่อสู้เพื่อเสรีภาพ มีความใฝ่ฝันในอิสราเสรีภาพก็ตาม ในอดีตอันยาวนานสภาพแวดล้อมที่เต็มไปด้วยมีความขัดแย้งและ

^{๖๒๑} อ่างแล้ว, หน้า ๔๓, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การศึกษาเครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ บริษัท สหธรรมมิก จำกัด), หน้า ๒๕.

^{๖๒๒} อ่างแล้ว, หน้า ๒๕๒-๒๕๔, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๒๑.

^{๖๒๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๓๓.

การข่มเหง ทางศาสนาเป็นพลังบีบคั้นที่เป็นสาเหตุหลักสำคัญ^{๖๒๔} และยังส่งผลที่ทำให้เกิดการแสดงออกด้วยท่าทีในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในโลกปัจจุบัน ภายใต้อิทธิพลความคิดของตะวันตกที่สืบต่อมานั้น เมื่อมีความเชื่อ มีแนวความคิด มีการยึดถืออุดมการณ์ หรือแม้เพียงค่านิยม ซึ่งเรียกภาษาพระว่า “ทิฐิ” ทิฐิ เป็นอย่างไรแล้ว แรงจูงใจมาสนอง แล้วต่อจากนั้น กระบวนการของกรรมก็ดำเนิน

ไปโดยการแสดงออกทางกาย วาจา ซึ่งเป็นไปตามความเชื่อหรือยึดมั่นนั้น เมื่อมีแนวคิดที่ไม่ถูกต้อง การพัฒนาที่ผิดพลาดในเรื่องการดำเนินชีวิต ความเป็นอยู่ เรื่องความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมไม่มี หรือว่าไม่ถูกต้อง และพาให้เกิดความผิดพลาดทางปัญญา เรียกว่า มิจฉาทิฐิ เป็น ทิฐิที่ผิด คือ เห็นผิด เชื่อผิด แนวความคิดผิด เข้าใจผิดการดำเนินชีวิตผิดไปหมดทั้งกระบวนการ ตามตัวอย่างมนุษย์เชื่อหรือยึดถือความคิดว่า มนุษย์จะประสบความสำเร็จ ชีวิตเราจะสุขสมบูรณ์ต่อเมื่อมีวัตถุพร้อม หรือมีเศรษฐกิจมั่งคั่งที่สุด ถ้ามีความเชื่อหรือมีแนวความคิดแบบนี้ กระแสวัฒนธรรมจะไปตามนั้นทั้งกระบวนการ ด้วยอิทธิพลความเชื่อนี้ มนุษย์จะมุ่งทำการทุกอย่างเพื่อสร้างความพร้อมทางวัตถุ กระแสความนิยมแบบนี้จะรุนแรงขึ้นจนกลายเป็นบริโภคนิยม^{๖๒๕} ตั้งแต่เมื่อนับถอยหลังไปพันปีก่อนโน้น ตะวันตกแล้วหลังตะวันออกในด้านการปฏิบัติจัดการกับธรรมชาติ คือ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ด้วยความมุ่งหมายที่จะเอาชนะธรรมชาติ จึงทำให้ตะวันตกสามารถล่าหน้าตะวันออกไปได้ในด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

แนวความคิดของชาวตะวันตก สมัยยุคกรีก โซเครตีส เพลโต อริสโตเติล เป็นผู้ก่อรากฐานแนวความคิดที่ผิดในอารยธรรมที่ยิ่งใหญ่ของชาวตะวันตก^{๖๒๖} คือ แนวความคิดพิชิตธรรมชาติอารยธรรมตะวันตก ประกอบด้วยแนวความคิดที่จะพิชิตธรรมชาติที่ (Conquest of nature) คือ จะเอาชนะธรรมชาติ หรือต้องการเป็นนายธรรมชาติ (Mastery of nature) หรือครอบครองธรรมชาติ (Dominion over nature) เป็นแนวคิดที่ล้นมัวทะที่พูดถึงความไฝ่ฝันหรือความกระหายที่จะพิชิต

^{๖๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๖, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุโต), **มองสันตภาพโลกผ่านอารยธรรมโลกาภิวัตน์**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๕๔-๕๕.

^{๖๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุโต), **การพัฒนาที่ยั่งยืน**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมมิกจำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๒๓๔,

^{๖๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๔,

ธรรมชาติมีพื้นฐานในเรื่องทำที่ที่มีต่อธรรมชาติเป็นเหมือนขี้ผึ้ง^{๖๒๗} อันอ่อนเหลวในกำมือที่เราจะปั้นให้เป็นอย่างไรก็ได้ ความเชื่อทำให้ชาวตะวันตก เพียรพยายามแสวงหาความรู้ในความรู้ลับของธรรมชาติ แล้วพัฒนาวิทยาศาสตร์และพัฒนาเทคโนโลยีขึ้นมา

แนวคิดความเชื่อนี้ อยู่เบื้องหลังอารยธรรมปัจจุบันทั้งหมดของการดำเนินชีวิต ร่วมกับพฤติกรรมของมนุษย์ ซึ่งนำแนวคิดในการพัฒนาที่มุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจมาใช้จนเป็นปัญหามากมายที่ปรากฏในปัจจุบัน โดยเฉพาะด้านสิ่งแวดล้อมและส่งผลกระทบต่อมนุษย์ เป็นเวลายาวนานกว่าสองพันปี

โดยสรุปว่า แนวคิดพื้นฐานแบบตะวันตก หรือเรียกว่า อารยธรรมตะวันตกนั้น ทิฐิความเชื่อ อันเป็นที่มาของสภาพจิตแบบบุกฝ่าพรมแดน (Frontier Mentalist) มีสาระสำคัญ ๓ ส่วน^{๖๒๘} คือ

๑. ทรัพยากรในโลกมีมากมายล้นเหลือใช้มากเท่าไร ก็ไม่หมด เป็นที่มาของแนวความคิดที่เชื่อว่า ความสุขของมนุษย์อยู่ที่การแสวงวัตถุ เมื่อแสพมากที่สุดก็จะมีความสุขมากที่สุด

๒. มนุษย์มีพลังอำนาจที่แยกต่างหากจากธรรมชาติเป็นคนละส่วน จึงเป็นที่มาของแนวความคิดที่จะพิชิตธรรมชาติ

๓. มนุษย์มีเป้าหมายที่จะพิชิตครอบครอง และจัดการกับธรรมชาติตามที่ปรารถนา^{๖๒๙} จนกระทั่งทศวรรษ ค.ศ. ๑๙๖๐ ในประเทศอเมริกาเกิดอาการตระหนกต่อปัญหาธรรมชาติแวดล้อมที่กำลังจะวิกฤติ และตื่นตัวหาทางแก้ไข จึงทำให้ต้องค้นหาปรับเปลี่ยนแนวคิดใหม่ในการพัฒนา คือ มีการเคลื่อนไหว ต่าง ๆ มีการจัดตั้งหน่วยงานด้านสิ่งแวดล้อม เพื่อจัดนำองค์ประกอบต่าง ๆ ของสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แนวคิดเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเพื่อประชากรโลกตลอดทั้งสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ รุ่นปัจจุบันและอนาคต โดยการคำนึงถึงปัจจัยด้านมนุษย์ที่เน้นมิติทางวัฒนธรรม เข้า

^{๖๒๗} อ่างแล้ว, หน้า ๑๒๓, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๘๖.

^{๖๒๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑๖,

^{๖๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐.

ร่วมกิจกรรมพัฒนาแบบประนีประนอมกับธรรมชาติ แนวคิดเดิมของตะวันตกมองคนแยกออกจากธรรมชาติ โดยสรุปแนวคิดดังกล่าว ส่งผลดังนี้^{๖๓๐}

๑. ในแง่ศักยภาพ คือ การที่มนุษย์สามารถพัฒนาเทคโนโลยีมาพิชิตและจัดการกับธรรมชาติได้

๒. ความหมายของอิสรภาพ คือ ความสามารถที่จะจัดการกับธรรมชาติได้ตามประสงค์จนมนุษย์ต้องอยู่เหนือธรรมชาติ

๓. ความสุข คือ การจัดการนำธรรมชาติมาปรุงแต่งเพื่อเป็นวัตถุอำนวยความสะดวกสบาย

๔. ภาวะของมนุษย์ จะมองคนแบบเดียวกันทั้งหมด ว่า มนุษย์จะมีความสุขด้วยวัตถุจึงจะมีความสุขจริง แม้การศึกษาที่กำหนดให้มีความสำคัญเกี่ยวกับความแตกต่างระหว่างบุคคล ก็เป็นความแตกต่างปลีกย่อยที่เน้นในแนวนอน เช่น ความถนัด แนวโน้ม ความสนใจ แต่ไม่ใส่ใจและไม่มีความชัดเจนในการมองความแตกต่างในแนวตั้ง คือ ความแตกต่างในระดับแห่งการพัฒนาของความเป็นมนุษย์

๕. ความสัมพันธ์หรือฐานะเชิงปฏิบัติการ คือ มนุษย์มีฐานะเป็นผู้กระทำต่อสิ่งแวดล้อมหรือต่อธรรมชาติ โดยการครอบงำ แล้วจัดการตามความประสงค์ในอันที่จะสนองความต้องการของมนุษย์

๙. การยุติปัญหาแบบประนีประนอม

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) มีความเห็นว่า หลักการของการพัฒนาที่ยั่งยืนที่คณะกรรมการกิจการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (UN Commission on Environment and Development) ได้ให้คำจำกัดความ การพัฒนาที่ยั่งยืน ว่า “Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs” แปลว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน คือ การพัฒนาที่สนองความต้องการของปัจจุบัน โดยไม่ทำให้ประชาชนรุ่นต่อไปในอนาคต ต้องประนีประนอมยอมลดความสามารถของเขา ในอันที่จะสนองความต้องการของเขาเอง” โดยนัยก็หมายถึงการยอมรับแล้วว่า คนในยุคสมัยปัจจุบันนี้ยอมรับว่า คนในยุคสมัยปัจจุบันนี้ ทำร้ายทำลายธรรมชาติสิ่งแวดล้อมให้เสื่อมโทรม เสียหาย ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติลด

^{๖๓๐} อ้างแล้ว, หน้า ๑๕๔.

น้อยลง คนในรุ่นอนาคต ซึ่งมีความต้องการของพวกเขาต่อไป ไม่สามารถได้รับการสนองตอบความต้องการตามธรรมชาติอย่างเต็มที่

การประนีประนอม (compromise) หมายถึง ผ่อนหนักผ่อนเบาให้แกกัน ประองตองกัน อะลุ่มอล่วยกัน มีความหมายเชิงบวก วิธีการยุติปัญหาที่ได้รับความพึงพอใจสองฝ่ายในระดับที่ยอมกันได้ แต่ทว่าการประนีประนอม ในความหมายเชิงลบลบมากกว่าบวก คือการที่สองฝ่ายต่างต้องยอมลดหย่อนความต้องการของตน เพื่อให้แต่ละฝ่ายต่างก็ได้สิ่งที่ตนต้องการบ้าง ทั้งสองฝ่ายได้อย่างไม่สมบูรณ์และฝืนใจ โดยให้ความรู้สึกแบบยอมหันหน้าเข้าหากัน เลิกความขัดแย้งเสีย เป็นทางประสานกลมกลืนกันต่อไป การประนีประนอมมีจุดเน้นสิ่งที่ต้องการของทั้งสองฝ่าย ยอมไม่เอาเต็มตามที่ต้องการ แต่เดิมต้องการเต็มที่ทั้งสองฝ่าย เมื่อขัดแย้งกันเกิดปัญหายอมหันหน้ามาตกลงกัน จึงยอมละความต้องการเต็มลงเหลือที่ยอมรับได้ทั้งสองฝ่าย คือวิธีการประนีประนอมอย่างชัดแจ้ง และ การประนีประนอมไม่สามารถทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนได้

เพราะว่า มนุษย์ต้องการความสุขจากธรรมชาติปราศจากความรู้สึกจำใจยอม ละความต้องการ หมายถึง อิสรภาพที่แท้จริงอย่างเต็มที่ โดยไม่มีการประนีประนอม ยอมทน ยอมละความต้องการกับธรรมชาติ แวดล้อมและก่อให้เกิดความมีอิสรภาพ ดังนี้

๑. อิสรภาพในความสัมพันธ์ที่ถูกต้องกับธรรมชาติแวดล้อม คือ อิสรภาพในการอยู่ร่วมกับธรรมชาติแวดล้อมอย่างปลอดภัยพ้นจากการติดขัดบีบคั้น เช่น ปลอดภัยจากความอดอยาก ขาดแคลน มีสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิต โดยเฉพาะปัจจัย ๔ และปลอดภัยจากภัยธรรมชาติ หากมีภัยธรรมชาติเบียดเบียนก็สามารถแก้ไขได้ตามสมควร รวมทั้งการมีชีวิตอยู่อย่างประสานกลมกลืนที่ธรรมชาติมีสภาพเกื้อกูลต่อความอยู่ดีของมนุษย์

๒. อิสรภาพในความสัมพันธ์ที่ถูกต้องกับเพื่อนมนุษย์ คือ การอยู่ด้วยดีในหมู่มนุษย์ด้วยกัน ปลอดภัยจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ไม่ข่มเหงครอบงำกัน แต่มีความเป็นมิตรช่วยเหลือเกื้อกูลร่วมมือกัน

๓. อิสรภาพภายในแห่งชีวิตของตนเอง คือความสำคัญที่สุด ที่ต้องพัฒนามนุษย์ให้เข้าถึงความอิสระภายในทำให้มนุษย์ สามารถจัดการกับชีวิตตนเองได้อย่างถูกต้องและเป็นผลสำเร็จ เมื่อมนุษย์พ้นจากกิเลสครอบงำและความทุกข์ใจที่เป็น

ตัวการที่ทำให้เกิดมีปัญหายานอก เมื่อมีความหลุดพ้นภายในแล้ว มนุษย์ไม่ต้องถูกบีบคั้นให้ดิ้นรนแย่งชิงความสุขจากข้างนอก^{๖๓๑} การยุติปัญหาธรรมชาติแวดล้อมของโลกด้วยวิธีการประนีประนอม จึงเป็นเพียงการยุติปัญหาแบบระงับไว้เพียงชั่วคราว อีกทั้งเป็นการแก้ปัญหาที่ปลายเหตุ และหากจะนับว่า มนุษย์ทุกคนต้องประนีประนอมต่อธรรมชาติแวดล้อม ประเทศที่พัฒนาแล้วต้องยอมประนีประนอมให้มากกว่าประเทศอื่น ๆ ที่ไม่มีส่วนทำลายธรรมชาติได้มากอย่างประเทศพัฒนาแล้ว เช่น กรณีประเทศอเมริกามีประชากรเพียงร้อยละ ๕ ของประชากรโลก แต่ประชากรของอเมริกาบริโภคทรัพยากรธรรมชาติของโลกมาก ถึงร้อยละ ๔๐ ของประชากรโลก และบริโภคใช้พลังงานร้อยละ ๓๐ ของพลังงานของโลก จึงหมายความว่าประเทศอเมริกา เป็นตัวอย่างของการพัฒนาที่ยั่งยืนแบบไม่ยั่งยืนที่ทำให้ประชากรโลกทั้งสิ้น ร้อยละ ๖๐ ของโลกนี้ ต้องประนีประนอมกับธรรมชาติเป็นการไม่สมเหตุสมผล ที่จะใช้การยุติปัญหาด้วยวิธีการประนีประนอม

๑๒.๔ การพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แสดงทัศนะว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธ ต้องมีการพัฒนาแยกเป็น ๒ ส่วน ส่วนหนึ่ง คือ การพัฒนาคน เรียกว่า ภาวนา และอีกส่วนหนึ่ง คือการพัฒนาวัตถุ พัฒนาสภาพแวดล้อม เรียกว่า วัฒนา หรือพัฒนา^{๖๓๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ยังได้แสดงทัศนะมีนัยสำคัญเพิ่มเติมอีกว่า องค์ประกอบฝ่ายมนุษย์มีความสำคัญยิ่ง การพัฒนาที่ยั่งยืนต้องให้ความสำคัญที่สุดกับเรื่องการพัฒนาคนเป็นแกนกลาง^{๖๓๓} จึงต้องมีการพัฒนามนุษย์ โดยถือเอาการพัฒนาคนมนุษย์และเอามนุษย์ที่มีการพัฒนาเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา ซึ่งระบบการพัฒนาคนมนุษย์ ประกอบด้วย ๓ ด้านของการดำรงชีวิตของมนุษย์ คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ซึ่งมีความสัมพันธ์อาศัยกันและส่งผลต่อกัน เป็นปัจจัยแก่กันใน

^{๖๓๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๑๕๔-๑๕๖,

^{๖๓๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การศึกษาเครื่องมือพัฒนาที่ยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๒๑.

^{๖๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๗๕.

กระบวนการพัฒนา จึงต้องพัฒนาเต็มทั้งคน และด้วยเหตุที่มนุษย์มีปัจจัยที่มีเจตจำนง หรือเป็นปัจจัยตัวกระทำ

ในขณะที่ตัวมนุษย์เองมีความหมายสองส่วน คือ ในฐานะบุคคลที่เป็นส่วนร่วมในสังคม และในฐานะชีวิตที่เป็นสภาวะอันมีในธรรมชาติ คือ ธรรมชาติส่วนหนึ่ง การแก้ปัญหาด้วยบูรณาการ ก็คือการเปลี่ยนแปลงที่จะทำให้โลกมนุษย์กับโลกธรรมชาติไปด้วยกันและดียิ่งขึ้นด้วยกัน อย่างกลมกลืนและเกื้อกูลกัน ดังนั้น การพัฒนาที่ยั่งยืน จึงหมายถึง การพัฒนาคน ครบทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา และให้คนที่พัฒนาเต็มระบบเป็นแกนกลาง หรือปัจจัยตัวกระทำ นำการพัฒนาคน และคนที่พัฒนาแล้วนั้น ไปประสานปรับเปลี่ยนบูรณาการในระบบสัมพันธ์องค์รวมใหญ่ของการพัฒนา คือ ทั้งมนุษย์สังคม ธรรมชาติ และเทคโนโลยี^{๖๓๔}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ท่านได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธเพิ่มเติม ในนัยของความหมายต่อการแก้ปัญหาคือการพัฒนาที่ผิดพลาดขององค์การสหประชาชาติที่ผ่านมาก่อนหน้านั้น หมายถึงการแก้ปัญหาของอารยธรรมทั้งหมด^{๖๓๕} ต้องสืบค้นเหตุปัจจัยของปัญหาลงไปถึงรากฐานความคิดหรือทฤษฎีที่เป็นฐานก่อกำเนิด และกำกับกระแสของอารยธรรมนั้น เพื่อให้เห็นช่องทางของการแก้ปัญหาแล้วโยนไปสู่ขั้นการพิจารณาในการแก้ปัญหา ซึ่งทัศนะที่มีต่อเรื่องออกจากธรรมชาติ และมีอำนาจครอบงำเหนือธรรมชาติ จึงเป็นตัวการก่อปัญหาให้แก่มนุษยชาติ เมื่อจะแก้ปัญหาให้การพัฒนาเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน ก็ต้องเปลี่ยนรากฐานความคิดใหม่เพราะว่าปัญหาการพัฒนา มิใช่มีเฉพาะด้านสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่ปรากฏทางด้านความคิดชีวิต ทั้งกายใจ และสังคมด้วย รากฐานความคิด และปัจจัยต่าง ๆ ทางภูมิธรรม ภูมิปัญญา ที่อยู่เบื้องหลังความเป็นมาของอารยธรรมปัจจุบัน จึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง สำหรับการที่จะเข้าใจและปรับปรุงแก้ไขพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขแก่มนุษยชาติ^{๖๓๖} อย่างแท้จริง

^{๖๓๔} ดลพัฒน์ ยศธร, “การนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธศาสตร์”, หน้า ๕๕.

^{๖๓๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๑๑๕.

^{๖๓๖} วิชัย ตันติวิทยาพิทักษ์, “สัมภาษณ์พิเศษ”, สารคดี, ฉบับที่ ๑๖๖ ปีที่ ๑๔ (ธันวาคม ๒๕๔๑), หน้า ๘๒.

๑๒.๕ หลักการและแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) มีหลักการเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) แนวพุทธ คือ การพัฒนามนุษย์ ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา ด้วยการพัฒนาระบบการดำเนินชีวิตทั้งสามด้านให้เป็นการพัฒนาเต็มทั้งคนก่อน จึงจะเป็นการพัฒนาที่ได้ผล คือ ระบบแห่งไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา^{๖๓๗} โดยเน้นเฉพาะประเด็นที่พึงพัฒนาเป็นสำคัญ ดังนี้

ด้านพฤติกรรม เป็นช่องทางให้เกิดการพัฒนาต่อเนื่องไปถึงการพัฒนาด้านจิตใจ และด้านปัญญาได้ดีด้วย ด้านพฤติกรรม ได้แก่ ละความเคยชินที่ไม่เกื้อกูล โดยใช้วินัยและวัตรธรรม เพื่อเร่งแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างเอาจริง ท่านฯ ให้ความสำคัญกับพฤติกรรมการหาความสุข เพราะมีผลกระทบต่อพัฒนามาก จึงควรการให้ คู่กับการได้ การเอาด้านจิตใจ พัฒนาจิตใจให้มีศักยภาพในการหาความสุข ได้ง่ายขึ้นเสพบริโภคด้วยท่าที่มีก็ได้ ไม่มีก็ได้ จนถึงขั้นมีก็ได้ ไม่มีก็ได้ อย่างฉลาดและมีจุดหมายที่ นิรามิสสุข หมายถึง การมีความสุข เป็นอิสระโดยไม่อาศัยการเสพ มีคุณธรรมและมีความเพียร พยายาม ขยัน อดทนเกื้อกูลเพื่อนมนุษย์และสิ่งแวดล้อม

ด้านปัญญา มีความรู้เข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริงของธรรมชาติ เสพบริโภคด้วยรู้เข้าใจคุณค่าแท้เป็นผู้บรรลุจุดหมายของการพัฒนามนุษย์ และเป็นผู้ที่เอื้อเพื่อเกื้อกูลต่อสังคมมนุษย์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม จะบรรลุจุดหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน^{๖๓๘} และท่านยังเน้นหลักการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธ โดยยึดหลักบูรณาการ (Integration) คือ หลักการของความสมดุล หมายถึงการทำให้สมบูรณ์ด้วยการนำหน่วยย่อยแต่ละหน่วยซึ่งมีความเชื่อมโยงอิงอาศัยซึ่งกันและกัน มารวมกันทำให้เกิดความพอดีหรือสมดุล และองค์รวมนั้นมีการดำเนินไปด้วยดี มีภาวะและคุณสมบัติในตัวเอง เช่น คนเป็นองค์รวมเกิดจากกายกับใจ นอกนั้นยังมีส่วนประกอบอื่น ๆ มากมายและส่วนประกอบอื่น ๆ ก็เข้ามาบูรณาการประสานกัน

^{๖๓๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๒๓๘.

^{๖๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๘.

โดยแต่ละส่วนก็มีพัฒนาการในตัวเอง ธรรมชาติและสังคมก็มีสภาพในตัวเอง เดียวกันนี้ คือ ต่างเป็นองค์รวม^{๖๓๙}

มนุษย์ที่บรรลุจุดหมายการพัฒนามนุษย์ทั้งระบบแล้ว จะเป็นปัจจัยตัว กระทำนาระบบสัมพันธ์ใหญ่ให้เข้าไปในทางที่ดีเกื้อกูลแก่การดำรงอยู่ที่ดีของมนุษย์ เป็นแกนกลางประสานบูรณาการกับระบบองค์รวมใหญ่เรียกว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน^{๖๔๐} พัฒนาการของผู้ที่ได้รับการศึกษา เรียกว่า การเป็นผู้มีตนได้พัฒนาแล้ว ๔ ด้าน อันได้แก่ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และ ปัญญาภาวนา โดย ๔ ด้าน^{๖๔๑} ต้องเชื่อมโยงอิงอาศัยซึ่งกันและกัน เสริมซึ่งกันและกัน

กระบวนการของการศึกษา มุ่งอบรมและพัฒนาคนทุกระดับ (เน้นคน เป็นศูนย์กลางโดยประกอบด้วยการศึกษาแบบทั่วไป ที่จะได้จากภายนอก (ปรโตโมสะ)^{๖๔๒} และการศึกษาแบบไตรสิกขา ที่เกิดจากปัจจัยภายในตัวมนุษย์ (โยนิโสมนสิการ)^{๖๔๓} ทำให้มีทักษะที่ถูกต้อง (สัมมาทิฐิ)^{๖๔๔} และการพัฒนาปัญญา (ปัญญาสิกขา)^{๖๔๕} ซึ่งสอดคล้องกับหลักของอริยมรรค ทำให้เกิดเป็นองค์รวมหรือ ระบบบูรณาการทั้งคน และสิ่งแวดล้อมรอบตัวคน

ในส่วนของแนวคิดพื้นฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธ ในทัศนะของ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ท่านกล่าวไว้ ๔ อย่าง^{๖๔๖} คือ

^{๖๓๙} ดลพัฒน์ ยศธร, “การนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธ ศาสตร์”, หน้า ๔๘.

^{๖๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๒๓๗.

^{๖๔๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), สุขภาวะองค์รวมแนวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๖๙.

^{๖๔๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๙๑, อ.ท. (ไทย) ๒๐/๑๒๖/๑๑๕

^{๖๔๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๖, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๙๑, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๖๒/๔๖, อ.ท. (ไทย) ๒๔/๔๓/๑๐๓, ช.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๕๗/๓๕๖

^{๖๔๔} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๙๒/๑๖๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๘/๓๖๕, ที.ปา.อ. (ไทย) ๓๔๘/๒๕๒, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๙/๘๑, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔/๑๔๒/๑๘๑, อ.ท. (ไทย) ๒๐/๑๘๓/๔๐๘, อ.จ.ต.ก. (ไทย) ๒๑/๒๐๘/๓๒๘, อ.จ.น.ก. (ไทย) ๒๒/๖๘/๕๘๗, อ.ท.ส.ก. (ไทย) ๒๔/๑๐๕/๒๔๗, ช.ป. (ไทย) ๓๑/๒๔/๕๘๐.

^{๖๔๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๗/๒๗๒, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๙๗/๕๓๕, อ.ท. (ไทย) ๒๐/๘๒๓๐๙, อ.ท. (ไทย) ๒๐/๙๐/๓๑๙.

^{๖๔๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๑๕๑-๑๕๓.

๑. พระพุทธศาสนา มองว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวง เป็นธรรมชาติที่มีอยู่และเป็นไปตามธรรมดาในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย และมนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยนั้น

๒. ชีวิตและการกระทำของมนุษย์ ย่อมเป็นไปตามระดับความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย และทำให้เกิดผลตามระบบเหตุปัจจัยนั้นด้วย

๓. มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้และต้องฝึก เป็นสัตว์ที่พัฒนาได้ ซึ่งแนวคิดรากฐานที่สำคัญที่สุด การเกิดระบบจริยธรรมในพระพุทธศาสนา ก็เพราะหลักการสำคัญนี้ คือ ไตรสิกขาจริยธรรมจึงมีความหมายเท่ากับการศึกษา เมื่อมนุษย์พัฒนาแล้ว ก็สามารถเข้าถึงอิสรภาพและความสุขที่เกิดจากภายในของมนุษย์เองได้จริง

๔. ศักยภาพของการพัฒนา คือ การทำให้คนสามารถทำให้ความขัดแย้งมีความหมายเป็นความประสานเสริมกลมกลืนซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดความสมบูรณ์และดุลยภาพ ซึ่งความสามารถของมนุษย์ที่พัฒนาแล้ว จะประยุกต์เข้ากับปัญหาสภาพแวดล้อมทั้งหมดได้

หลักการและแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ทำให้เกิดหลักการที่เป็นผลต่อการแก้ปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืนได้^{๖๔๗} ดังนี้

๑. ในแง่ศักยภาพ คือ มนุษย์สามารถพัฒนาตนเองในระบบเหตุปัจจัยของธรรมชาติให้ประโยชน์ของทั้งสองฝ่ายประสานกลมกลืนกันได้ ทำให้มนุษย์มีศักยภาพอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมได้ดีขึ้น และศักยภาพนี้ มีผลสัมพันธ์กับการพัฒนามนุษย์ ยิ่งมนุษย์พัฒนามากขึ้น ธรรมชาติแวดล้อมอยู่ดีมากขึ้น ได้รับประโยชน์ทั้งสองฝ่ายกลมกลืน

๒. ในแง่อิสรภาพ ความหมายของอิสรภาพในแนวคิดหลักการพระพุทธศาสนา เมื่อมนุษย์พัฒนาตนแล้ว มนุษย์มีอิสรภาพจากภายในตนเกิดความโปร่งโล่งใจ ไม่ติดขัด คับข้อง เป็นความสุขโดยไม่ต้องแสวงหาจากวัตถุภายนอก ไม่ขึ้นต่อหรือต้องพึ่งพาวัตถุสิ่งของบำเรอความสะดวกสบายภายนอก

๓. ในแง่ความสุข มนุษย์ฝึกฝนพัฒนาตนแล้ว จะเข้าใจว่า ระดับความสุขมีชั้นที่ละเอียดกว่าเดิมเช่น ความสุขจากการได้การเอาจากวัตถุสิ่งของบำเรอความสุข

^{๖๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๗-๑๖๓.

จากภายนอก ที่เรียกว่า สามิสสุข เมื่อพัฒนาแล้ว ความสุขเกิดขึ้นในตนเองเรียกว่า นิรามิส แม้ว่าไม่พึ่งพาวัตถุภายนอก ก็ยังแบ่งละเอียด เป็นนิรามิสแบบชั่วคราวกับแบบถาวรที่มีประจำอยู่ในตัวมนุษย์ตลอดเวลา

๔. ภาวะของมนุษย์ ยอมรับว่าแตกต่างหลากหลาย ทั้งแนวตั้ง คือ ระดับการพัฒนาและแนวนอน คือ ระดับของความถนัดอัธยาศัย ต่างกัน แต่ไม่ยอมรับว่าไม่สามารถฝึกฝนต่อไปได้ เมื่อได้รับการฝึกพัฒนามากก็สามารถนำศักยภาพมาใช้ได้ในการดำเนินชีวิตที่มีความสุขเป็นอิสระได้ และอยู่ร่วมกันเป็นหนึ่งเดียวของสังคมด้วยความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลต่อกัน

๕. ความสัมพันธ์หรือฐานะเชิงปฏิบัติการ มนุษย์ที่พัฒนาตนแล้วมีปัญหาจัดการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลต่อธรรมชาติและส่งผลดี ทั้งระบบมนุษย์ สังคมธรรมชาติแวดล้อม

๑๒.๖ เป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า มืองค์ประกอบของการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธอยู่ ๓ ระบบ คือ

๑. ระบบการพัฒนาเศรษฐกิจ (Economic Development) ซึ่งท่านใช้คำว่าพัฒนา โดยมีการนำวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเข้ามาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อสนองความมุ่งหมายทางเศรษฐกิจ ด้วยการดำเนินการเชื่อมโยงกับการพัฒนามนุษย์ (Human Development)

๒. ระบบการพัฒนาคน ซึ่งท่านใช้คำว่า ภาวนา โดยการพัฒนาคนให้ครบทั้ง ๓ ด้าน คือ ด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา การนำเอาปัญญา (wisdom) กับศีล (ethics) มาประสานกัน โดยมีจิตใจ (mental qualities) เป็นตัวเชื่อม ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างจริยธรรม(Ethics) แต่มีใช้จริยธรรมตามความหมายตะวันตก และทั้งหมดนี้เรียกว่า แดนของภาวนา

๓. ระบบการพัฒนาสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีปัญหาที่เกิดจากปัจจัยสำคัญ อันได้แก่ เรื่องประชากร ความร่อยหรอของทรัพยากร และเรื่องมลภาวะการพัฒนา จึง

ต้องมีปัจจัยฝ่ายตัวมนุษย์เป็นหลัก เพราะลักษณะของมนุษย์ที่เป็นสัตว์ที่มีศักยภาพสามารถพัฒนาได้ดีเยี่ยม เรียกว่า ความสามารถที่จะวิวัฒน์ (Evolvability)^{๖๔๘}

มนุษย์จึงต้องเข้าแทรกแซงการพัฒนา กับสภาวะแวดล้อม ซึ่งท่านกล่าวว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องเป็นระบบและเป็นกระบวนการ และเป็นการแก้ปัญหาแบบที่เรียกว่า บูรณาการ (Integrated) คือ ทำให้เกิดเป็นองค์รวม (Holistic) หมายความว่า องค์ประกอบทั้งหลายที่เกี่ยวข้องจะต้องมาประสานกันครบถ้วนเป็นบูรณาการและสัมพันธ์กันถูกต้องและพอดีทั่วตลอดองค์รวม และมีลักษณะอีกอย่างหนึ่ง คือ การมีดุลยภาพ (Balance) หรือพูดอีกนัยหนึ่ง คือ การทำให้กิจกรรมของมนุษย์สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ^{๖๔๙}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายเพิ่มเติมอีกว่า หลักการของพระพุทธศาสนา ปัญญากับจิตใจจะต้องเชื่อมโยงเอื้อผลต่อกันตลอดเวลา เมื่อปัญญาเจริญขึ้นเท่ากับคนมีอิสระและมีความสุขมากขึ้น เมื่อจิตใจเจริญองงามขึ้น คือ การที่คนมีปัญหามากขึ้นเข้าใจชีวิตมากขึ้น และจึงรู้จักปฏิบัติต่อชีวิต คือ ดำเนินชีวิตได้ถูกต้องยิ่งขึ้น เพราะว่าการมีจิตใจที่ดีงาม มีชีวิตที่ดีงามหมายถึงการมีปัญญารู้จักว่าจะปฏิบัติต่อชีวิต และต่อสิ่งทั้งหลายอย่างไร เมื่อรู้จักปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายชีวิต เราจะรู้จักการมีความสุข ปัญญาที่มีอยู่กันพูดถึงคำว่า ปัญญาในปัจจุบันนี้ เป็นปัญญาที่เป็นเพียงความรู้ความเชี่ยวชาญจัดเจนในวิชาการบางอย่าง มีทักษะในการทำอะไบบางอย่าง ปัญญาไม่ได้ทำให้รู้จักว่าจะปฏิบัติต่อชีวิตของตนอย่างไร

พระพุทธศาสนามุ่งหมายเน้นการเรียนรู้ให้เกิดปัญญา รู้จักปฏิบัติต่อชีวิตของตน พระพุทธเจ้าทรงเข้าใจและสามารถอธิบายสรรพสิ่งทุกอย่างได้ว่า มีที่มาอย่างไร ความเข้าใจที่พระตถาคตมีเท่ากับใบไม้ที่มีอยู่ทั่วทั้งกับจำนวนใบไม้ที่มีอยู่ในกำมือธรรมชาติของมนุษย์ มีหลักการใหญ่ขั้นพื้นฐานว่า “มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึก” ต้องฝึกจึงจะประเสริฐ คือ ต้องมีการศึกษานั้นเอง ศึกษาเป็นภาษาสันสกฤตว่า “ศึกษา” ตรงกับคำภาษาบาลีว่า “สิกฺขา”^{๖๕๐} แปลว่า ฝึก ขยายความหมายของการ

^{๖๔๘} อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๕, ๑๖๘.

^{๖๔๙} อ้างแล้ว, หน้า ๑๘๖.

^{๖๕๐} วิมหา.(ไทย)๑/๑๖/๙, ๑/๔๕/๓๓, ๑/๕๕/๑๖, ๑/๑๙๕/๑๘๒-๔๘๔, ๑/๒๒๓/๒๑๒, ๑/๒๓๓/๒๔๘, ๑/๒๖๙/๒๙๒, ๑/๒๘๕/๓๑๖, ๑/๒๙๐/๓๒๙, วิ.ภิกขุณี.(ไทย) ๓/๑๐๕๖/๒๘๔, ๓/

ฝึก ก็คือการเรียนรู้ ฝึกฝนฝึกหัด พัฒนา อันเดียวกันทั้งนั้น มนุษย์เมื่อฝึกแล้วจึงประเสริฐ หากไม่ฝึกหาประเสริฐไม่ กล่าวคือมนุษย์มีศักยภาพซึ่งมากกว่าความสามารถที่แสดงออกมาได้

ในทางพระพุทธศาสนา เมื่อบุคคลได้ประสบความสำเร็จ จนบรรลุจุดหมายของการปฏิบัติธรรม พัฒนาสมบูรณ์แล้วจะมีลักษณะที่เรียกว่า เป็นผู้บรรลุประโยชน์ตน เป็นผู้ที่ไม่มียะอะไรจะต้องทำเพื่อตนเองอีกต่อไป อิสระภาพก็สมบูรณ์ในตัวเอง สุขประจักษ์มีอยู่ในตัวในชีวิตนี้แล้ว สุขนั้น เป็นเนื้อหาเป็นคุณสมบัติของชีวิตจิตใจของมนุษย์ผู้บรรลุจุดหมายแห่งการปฏิบัติธรรมนั้น สุขที่ว่านี้ มีอยู่ภายใน มีอยู่ตลอดเวลาจึงไม่ต้องหาความสุขจากที่ไหนอีกต่อไป อันนี้คือความสำเร็จในการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ เพื่อประสานกับจริยธรรมที่ยั่งยืน

๑๒.๗ แนวทางแก้ปัญหาแบบการพัฒนาที่ยั่งยืนของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต)

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) เสนอแนวทางแก้ปัญหาที่เกิดจากการพัฒนา ๒ ประการ ดังนี้

๑. วิธีการแก้ปัญหาเบื้องต้น^{๖๕๑} ซึ่งเป็นการพัฒนาแบบแยกส่วน ๓ ประเด็น คือ

๗๕๗/๘๘, ๓/๗๖๓/๑๐๓, วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๘๑/๒๗๘, ๖/๒๑๗/๓๓๖, วิ.จุ.(ไทย) ๗/๓๘๘/๒๙๕, ๗/๔๔๑/๓๘๒-๓๘๓, วิ.ป.(ไทย) ๘/๒/๕, ๘/๑๒๓/๘๔, ๘/๔๘๘/๗๑๐-๗๑๒, ๘/๕๐๐/๗๑๔, ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๓/๖๕, ๙/๔๕๐/๑๙๙, ๑๐/๒๑๖/๑๖๕, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๔๐/๒๗๒, ๑๑/๔๗/๒๗๒, ม.ม.ุ.(ไทย) ๑๒/๒๙๑/๓๒๓, ๑๒/๔๘๘/๕๓๕, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓๔/๑๕๑, ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๐๒/๑๒๑, ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๔/๒๕๖, ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๑/๕๓๖, อ.ง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๘๒/๓๐๙, ๒๐/๘๕/๑๑๓, อ.ง.นวก.(ไทย) ๒๓/๖๓/๕๔๘, อ.ง.ทสภ.(ไทย) ๒๔/๓๖/๘๗, ข.ป.(ไทย) ๓๑/๓๘/๕๙, ข.อ.ป.(ไทย) ๓๓/๘๖/๕๓๑, อ.ภ.สง.(ไทย) ๓๔/๑๐๐๘/๒๖๑, อ.ภ.วิ.(ไทย) ๓๔/๕๐๘/๓๘๕, อ.ภ.ป.(ไทย) ๓๖/๑๙๔/๒๒๑, อ.ภ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๐๘/๒๕๒, อ.ภ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๔๙/๗๐๕, วิ.อ.(ไทย) ๑/๑๙/๑๙๐-๑๙๒, ที.ม.อ.(ไทย) ๒๙๒/๒๕๘, ที.ม.อ.(ไทย) ๙๐/๗๖, ม.ม.อ.(ไทย) ๑/๑๕๕/๓๖๒-๓๖๔, ๒/๒๙๒/๑๑๓, อ.ง.ติก.อ.(ไทย) ๒/๓๐/๑๐๘.

^{๖๕๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๑๗๐, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์

๑.๑ ท่าทีต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

มนุษย์จำเป็นต้องปรับท่าทีต่อธรรมชาติให้ถูกต้องเป็นไปในทางที่ดี เพื่อพลิกเปลี่ยนพฤติกรรมให้เปลี่ยนแปลงไป โดยพระพุทธศาสนามองธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ๓ ลักษณะ คือ

- ๑) มองธรรมชาติเป็นสิ่งที่รื่นรมย์ มีความสุขกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- ๒) มองสิ่งทั้งหลายในธรรมชาติ เป็นเพื่อนร่วมกฎธรรมชาติเดียวกัน กับตน ต้องเป็นมิตรมีไมตรีเกื้อกูลกันละกัน
- ๓) มองธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่มีคุณค่าเกื้อกูลต่อการพัฒนาตนของมนุษย์

๑.๒ พฤติกรรมทางเศรษฐกิจ

เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับท่าทีต่อธรรมชาติของมนุษย์ คือ พระพุทธศาสนายึดหลักความรู้จักประมาณ หรือความรู้จักพอดี ที่เรียกว่า “มัตตัญญูตา” ทำให้ลดการเบียดเบียนกันในสังคมและเอื้อประโยชน์ต่อสภาพแวดล้อมไปในตัว

๑.๓ การสร้างสรรค์ใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

การสร้างสรรค์ใช้วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีของมนุษย์ ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่มีผลเสียบางอย่างเกิดขึ้น เป็นผลกระทบข้างเคียงบ้าง เป็นอิทธิพลในทางทำลายบ้าง ตลอดจนอาจเป็นผลเสียที่ร้ายแรงมาก ทั้งหมดนี้ต้องใช้หลักความไม่ประมาท หรือการสร้างสรรค์อย่างรอบคอบ มีสายตากว้างไกล โดยการศึกษาแสวงหาปัญญาให้รู้ทั่วทันการเทคโนโลยีเจริญขึ้นมากเท่าใด การพัฒนาคนยิ่งมีมากขึ้นเท่านั้น^{๖๕๒}

๒. วิธีแก้ปัญหาในระบบใหญ่^{๖๕๓} ท่านกล่าวถึงระบบที่เป็นแกนกลางของการแก้ปัญหาว่า คือ การพัฒนาคน ด้วยการพัฒนาระบบการดำเนินชีวิตทั้ง ๓ ด้าน

ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๘๗.

^{๖๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๘-๑๙๔.

^{๖๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๕-๒๐๖.

ที่สัมพันธ์อิงอาศัย และส่งผลต่อกัน คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา โดยพฤติกรรมเหล่านั้น ได้แก่

๒.๑ พฤติกรรมเคยชินระดับบุคคล-วาสนา ซึ่งถือว่าเป็นพฤติกรรมที่สำคัญที่สุดและควรเอาใจใส่มากที่สุด “วาสนา” ในทางพระพุทธศาสนานั้น หมายถึง พฤติกรรมที่สั่งสมมาเคยชิน จนกระทั่งกลายเป็นลักษณะของบุคคลผู้นั้นที่ต่างจากบุคคลอื่น การที่มนุษย์จะดำเนินชีวิตอย่างไร และเป็นอย่างไร ส่วนใหญ่จะขึ้นต่อพฤติกรรมเคยชิน การศึกษาจึงต้องให้ความสำคัญต่อพฤติกรรมเคยชินเป็นเบื้องต้น ซึ่งวิธีการที่สำคัญมากในการสร้างพฤติกรรมเคยชิน คือ วินัย ที่ต้องเริ่มฝึกหัดตั้งแต่เด็ก เริ่มกฎเกณฑ์กติกาตั้งแต่ในครอบครัว และในโรงเรียน

๒.๒ พฤติกรรมเคยชินระดับสังคม-วัฒนธรรม พฤติกรรมนี้เกี่ยวโยงจากพฤติกรรมเคยชินระดับบุคคล ซึ่งกลายเป็นคุณสมบัติของคนส่วนใหญ่ ก็จะกลายเป็นวัฒนธรรมหรือเป็นวิถีชีวิตของชุมชนหรือสังคมนั้น และวัฒนธรรมจัดเป็นวินัยอย่างหนึ่ง เพราะเป็นแบบแผนของสังคม และเป็นเครื่องฝึกพฤติกรรมของตน การมีจริยธรรมก็มีพื้นฐานอยู่ในวัฒนธรรม จึงควรตั้งเป้าหมายให้พฤติกรรมที่เกื้อกูลต่อธรรมชาติ แวดล้อมเข้าไปอยู่ในวิถีชีวิตของคนทั่วไปกลายเป็นวัฒนธรรมของสังคม หรือของมนุษยชาติทั้งหมด

๒.๓ แนวทางแก้ปัญหาด้วยความเห็นแก่ตัว ทำได้โดยการขยายความเห็นแก่ตัวชนิดแคบเฉพาะตัวคนเดียวออกไปให้กลมกลืนกับความเห็นแก่ผู้อื่น ทำให้การเห็นแก่ผู้อื่นนั้นเป็นการสนองความเห็นแก่ตัวเรา ทำให้ความสุขของตน เป็นสิ่งที่เนื่องด้วยความสุขของคนอื่นหรือความสุขของผู้อื่น เป็นเงื่อนไขจะทำให้ตนเองมีความสุขระบบการพัฒนาที่ยั่งยืน จะเกิดขึ้นเมื่อระบบความสัมพันธ์ขององค์กรรวมใหญ่ อันประกอบด้วย มนุษย์ สังคม ธรรมชาติ และเทคโนโลยี ดำเนินไปด้วยดี โดยที่ทุกส่วนเป็นปัจจัย ส่งผลในทางเกื้อกูลแก่กัน ทำให้ดำรงอยู่ด้วยดีด้วยกัน

๑๒.๘ กระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธ

ที่แยกเป็น ๒ ตอนชัดเจน ดังนี้

ตอนที่ ๑ ระบบการพัฒนาคอน คือ การพัฒนาคอนเต็มระบบ หมายถึงองค์รวมการดำเนินชีวิต และระบบการพัฒนาชีวิตเกี่ยข้องเชื่อมโยงกันเป็นองค์รวม ในองค์รวมการดำเนินชีวิต ๓ แดน ที่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนกัน ในการก้าวสู่จุดหมายแห่ง

ความเป็นชีวิตที่ดี มีคุณลักษณะที่มองได้หลายด้าน เฉพาะด้านที่ประสงค์ เรียกว่า สุขภาวะ^{๖๕๔} ระบบการพัฒนาชีวิตของมนุษย์จะเรียกสั้น ๆ ว่า ระบบการพัฒนามนุษย์ โดยสาระคือการศึกษาซึ่งเรียกว่า “สิกขา” ทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ต้องพัฒนาพร้อมกันทั้ง ๓ ด้าน ให้มีความสัมพันธ์ อิงอาศัยเป็นปัจจัย ส่งผลต่อกัน และต้องพัฒนาไปด้วยกันแบบระบบไตรสิกขา ซึ่งแต่ละด้านที่พัฒนา อธิบายเป็นตัวอย่างดังนี้

๑.๑ การพัฒนาพฤติกรรม พึ่งพัฒนาพฤติกรรมที่ไม่เบียดเบียน แต่เป็นพฤติกรรมที่สร้างสรรค์ เกื้อกูล ซึ่งการพัฒนาคนในขั้นต้น มุ่งสร้างคุณภาพ โดยฝึกคนให้มี การให้ คูไปด้วยกันกับการได้ และการเอา กล่าวคือการพัฒนาพฤติกรรมนี้ เป็นการพัฒนาแดนความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ทั้งสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (ธรรมชาติ วัตถุสิ่งของ เทคโนโลยี) และสิ่งแวดล้อมทางสังคม

๑.๒ การพัฒนาจิตใจ ซึ่งมีเจตจำนงที่เป็นตัวขึ้นำกำหนดพฤติกรรม สภาพจิตที่พอใจมีความสุข ทำให้พฤติกรรมมีความมั่นคง ปัญญาที่จะทำงานได้ผล และพัฒนาไปได้ต้องอาศัยสภาพจิตใจที่เหมาะสมควรด้วยการพัฒนาภาวะจิต ทั้งด้านคุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพให้จิตใจที่ติดตาม เข้มแข็ง มีความสุข โดยมีเจตจำนงที่เป็นกุศล และมีสภาพเอื้อพร้อมต่อการใช้งานทางปัญญา เรียกว่า สมานิ

๑.๓ การพัฒนาปัญญา ให้รู้เข้าใจตามความเป็นจริง ที่จะทำให้ปฏิบัติจัดการแก้ไขปรับปรุงทุกอย่างทุกด้านอย่างถูกต้องได้ผล เป็นตัวแก้ปัญหา เป็นตัวจัดปรับทุกอย่าง ทั้งพฤติกรรมและจิตใจ ให้ลงตัวพอดี และเป็นตัวนำสู่จุดมุ่งหมาย แห่งความมีอิสรภาพและสันติสุขสดชื่น เบิกบาน สุขสงบอย่างแท้จริง จนหลุดพ้นจากปัญหา ดับทุกข์ได้ ต้องพัฒนาควบคู่ประสานกันไปและอิงอาศัยการพัฒนา ทั้งพฤติกรรมและจิตใจ เรียกว่า ง่าย ๆ ว่า ปัญญา และตอนที่ ๒ ระบบการพัฒนาที่ยั่งยืน จะเกิดขึ้นเมื่อระบบความสัมพันธ์ขององค์กรรวมใหญ่ อันประกอบด้วย มนุษย์ สังคม ธรรมชาติ และเทคโนโลยี ดำเนินไปด้วยดี โดยที่ทุกส่วนเป็นปัจจัย ส่งผลในทางเกื้อกูลแก่กัน ทำให้ดำรงอยู่ด้วยดีด้วยกัน ต้องประกอบด้วย

๑. มนุษย์

^{๖๕๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), สุขภาวะองค์กรรวมแนวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๐๗.

การที่พระพุทธศาสนาเน้นมนุษย์ หรือ คนเป็นศูนย์กลาง (Man Centered) และให้คุณค่าความเป็นมนุษย์ยิ่งกว่าสิ่งใด หากจะนำชีวิตคนสักคนหนึ่ง มาแยกส่วนประกอบดู จะพบว่าประกอบด้วยส่วนประกอบสำคัญ ๒ ส่วน คือ รูป (ร่างกาย) กับนาม (จิต เวทนา สัญญา สังขารวิญญาณ)^{๒๕๕} ทั้งนามและรูป ต่างก็เป็น ส่วนประกอบของโลก คือ เป็นทั้งโลกภายใน อันได้แก่ ชีวิตหนึ่ง ๆ ของคนและสัตว์ รวมทั้งเป็นโลกภายนอก อันได้แก่ ระบบจักรวาลต่าง ๆ สิ่งนอกเหนือไปจากคนและ สัตว์ เช่น ต้นไม้ ภูเขา ก้อนหิน ฯลฯ นามรูป คือ โลกซึ่งเกิดมาได้เพราะวิญญาณ (จิต มโน) เป็นปัจจัย เป็นผู้สร้าง ซึ่งนามรูป อธิบายได้ดังนี้

มนุษย์เป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญมาก มนุษย์ในฐานะที่เป็นปัจจัย ตัวกระทำมีความสำคัญที่สุด ในฐานะเป็นมนุษย์ควรมุ่งให้การศึกษาและจัดสรรปัจจัย เกื้อหนุนอื่น ๆ เพื่อช่วยให้มนุษย์เจริญงอกงามถึงความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และมี ชีวิตที่ดีงามสมบูรณ์ ซึ่งจะเป็นปัจจัยตัวกระทำที่ดีที่สุด ที่จะช่วยให้ระบบสัมพันธ์องค์ รวมใหญ่บรรลุดุจดหมายแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ และในฐานะทรัพยากรมนุษย์ คือ การเป็นทุนหรือเป็นปัจจัยในการพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมพึงพัฒนาให้เป็น ทรัพยากรที่มีคุณภาพ มีสุขภาพดี ขยัน อดทน รับผิดชอบ มีฝีมือ มีความรู้ ความสามารถ ฯลฯ พร้อมทั้งจะเป็นกำลังในระบบการพัฒนาต่อไป

มนุษย์ในฐานะที่ต้องจัดการพัฒนาด้านการศึกษา แสดงเป้าหมายว่า มนุษย์เป็นทรัพยากร ที่แปลว่า แหล่งทรัพย์ หรือชุมทรัพย์ จึงให้ความรู้สึกในแง่ที่เป็น รูปธรรม คือ ทุน หรือสิ่งที่จะนำมาใช้เกื้อหนุน หรือเป็นเครื่องมือ ในการส่งเสริมหรือ ทำความสำเร็จทางด้านเศรษฐกิจ และต่อมาก็ใช้ในด้านสังคมด้วย เพราะฉะนั้น เมื่อ ใช้คำว่า ทรัพยากรมนุษย์ จึงทำให้เรามองมนุษย์ในความหมายที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจ โดยเอามนุษย์มาใช้เป็นทรัพยากรอย่างหนึ่ง เหมือนทรัพยากรอย่างอื่นเช่นกัน เพื่อ จะสร้างสรรค์ความเจริญทางด้านเศรษฐกิจ ตลอดทางด้านสังคมตามมา เมื่อ ทรัพยากรมนุษย์หมายถึงคนในฐานะที่เป็นทุน หรือเป็นปัจจัยในการผลิตทาง เศรษฐกิจ และเป็นส่วนประกอบที่จะนำมาใช้ในการสร้างสรรค์ความเจริญของสังคม

^{๒๕๕} วินย.(ไทย) ๔/๑/๑; ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๑/๑; พ.อิตย. (ไทย) ๒๕/๓๘-๔๐/๕-๕๓ และ อภิ. วิ. (ไทย) ๓๕/๒๕๕/๑๓๑.

การมองว่ามนุษย์เป็นทรัพยากร กลับทำให้ความหมาย การมองความหมายของมนุษย์แคบลง

มนุษย์ เป็นชีวิตที่มีความประเสริฐ มีความสำคัญมากกว่าการเป็นทรัพยากร ชีวิตอาจมีความสมบูรณ์ได้แม้ในตัวของมันเอง ไม่ใช่เป็นเพียงแค่เครื่องมือหรือส่วนประกอบที่จะเอามาใช้สร้างสรรค์สิ่งอื่นเท่านั้น ความหมายของมนุษย์ซึ่ง **พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)** อธิบายแบ่งเป็น ๒ ชั้น

๑. มนุษย์ ในฐานะทรัพยากร ซึ่งปัจจุบัน นิยมใช้คำว่า ทรัพยากรมนุษย์ กันมากอย่างแพร่หลายทั้งหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชน เป็นการแสดงให้เห็นว่ามนุษย์เป็นทรัพยากรพิเศษที่มี ความสำคัญยิ่งกว่าทรัพยากรอื่น ๆ^{๖๕๖} มองในเชิงคุณภาพของการสร้างสรรค์พัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เพื่อเป็นกำลังคนที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการผลิตของสังคมทุนนิยมปัจจุบัน

๒. มนุษย์ ในฐานะที่เป็นชีวิต มองว่า ชีวิตของมนุษย์มีคุณค่ามากกว่าการเป็นทรัพยากรอันมีค่า จึงใช้คำว่า ความสามารถของมนุษย์ต่างหากที่มีความล้ำเลิศ ค่ายิ่งกว่ามมมอง และทิศทางการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมที่เป็นอยู่นี้ เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้อย่างดีเยี่ยม และจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องฝึกฝน ด้วยการศึกษาด้วยหลักการทางพระพุทธศาสนา คือ มัชฌิมาปฏิปทา^{๖๕๗} เป็นทางสายกลาง ไม่เอียงสุดไปทางใดในข้างหนึ่งที่ปล่อยตัวไปตามธรรมชาติ และในข้างหนึ่งที่จะพิชิตหรือรุกรานธรรมชาติ แต่เป็นหลักไม่เบียดเบียนตนเองและไม่เบียดเบียนผู้อื่น เป็นวิถีชีวิตแห่งความพอดี^{๖๕๘} ที่ช่วยให้สิ่งทั้งหลายในระบบสัมพันธ์เจริญงอกงามขึ้น ไปอย่างมีดุลยภาพที่เกื้อกูลกัน

๒. สังคม

สังคมนั้น หมายความว่ารวมไปถึงระบบต่าง ๆ ทางสังคม ซึ่งเป็นเครื่องมือและสื่อที่จะช่วยให้กระบวนการแห่งเหตุปัจจัยในกฎธรรมชาติทำงาน หรือดำเนินไปในทางที่จะอำนวยผลดีแก่มนุษย์ ซึ่งได้แก่ ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ระบบการ

^{๖๕๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ม.ป.ป.), หน้า ๔-๗ .

^{๖๕๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับเต็ม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒.

^{๖๕๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน, หน้า ๑๐๙.

บริหาร คลอดจนกิจกรรมต่าง ๆ โดยระบบเหล่านี้ทั้งหมด จะต้องประสานกลมเกลียว สอดคล้องเป็นอันเดียวกันบนฐานแห่งความรู้ในความจริงแห่งกฎธรรมดาดังเดียวกัน

๓. ธรรมชาติ

สังจธรรม ว่าด้วยธรรมชาติ อธิบายตามแนวนิเวศวิทยา ได้ดังนี้

๑. องค์ประกอบทั้งหลายในสิ่งแวดล้อมดำรงอยู่ภายใต้ระบบความสัมพันธ์ระบบหนึ่ง ซึ่งมีการหมุนเวียนของสสารและการเคลื่อนย้ายพลังงานอยู่อย่างต่อเนื่อง

๒. การหมุนเวียนของสสารและการเคลื่อนย้ายพลังงานผ่านสิ่งมีชีวิตเป็นปัจจัยจำเป็นให้สิ่งมีชีวิตทั้งหลายดำรงอยู่ได้

๓. การหมุนเวียนของสสารผ่านสิ่งมีชีวิต คือ มีการก่อรูปเป็นชีววัตถุหรือสารอินทรีย์ และมีการย่อยสลายคืนสภาพสู่สารอนินทรีย์อีกครั้งหนึ่ง

๔. การย่อยสลายสารอินทรีย์เป็นส่วนสำคัญของกระบวนการหมุนเวียนของธาตุต่าง ๆ ดังนั้น การย่อยสลายของของเสียและทรากสิ่งมีชีวิตนี้ จึงเป็นกลไกสำคัญของการฟื้นตัวตามธรรมชาติ

๕. ถ้าระบบนิเวศอยู่ในสถานะสมดุล การหมุนเวียนของสสารและพลังงานต่าง ๆ จะเป็นไปได้อย่างต่อเนื่องในปริมาณที่สม่ำเสมอ และจะสามารถรักษาองค์ประกอบต่าง ๆ ในระบบให้ดำรงอยู่ได้เป็นนิรันดร์ โดยที่สิ่งมีชีวิตต่าง ๆ จะสามารถมีวิวัฒนาการในการแข่งขันและการปรับตัวเพื่ออยู่รอดแตกต่างกันไป ทำให้ปรากฏมีสิ่งมีชีวิตหลากหลายชนิดอาศัยอยู่ร่วมกัน มนุษย์ควรปฏิบัติต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะต้องอาศัยสังจธรรม ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

๑. มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งในวัฏจักรของสสาร อันจะแยกออกมาไม่ได้

๒. ในปัจจุบันกิจกรรมของมนุษย์ ได้ผลักดันให้เกิดการเคลื่อนย้ายสสารและพลังงานในรูปแบบต่าง ๆ มากมายทำให้สิ่งแวดล้อมของมนุษย์ปนเปื้อนด้วยสสาร และพลังงานในปริมาณที่อาจก่อให้เกิดอันตรายต่อมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ในระบบนิเวศ

๓. การหมุนเวียนของสสารในระบบนิเวศ ทำให้เกิดทรัพยากรที่ทดแทนได้

๔. ถ้ามนุษย์ดึงเอาทรัพยากรที่ทดแทนได้ไปใช้ประโยชน์ ในอัตราสูงกว่าอัตราการทดแทนได้จะทำให้เกิดการลดลงเรื่อย ๆ หรือความเสื่อมโทรมของทรัพยากรเหล่านั้น รวมถึงส่วนอื่น ๆ ของวัฏจักรที่ต่อเนื่องกันไป

๕. อัตราการหมุนเวียนหรือการฟื้นตัวตามธรรมชาติ คือ ชีตจำกัดที่มนุษย์จะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้

อย่างไรก็ตาม ความรู้ ความจริงอย่างเดียว ยังไม่เพียงพอที่จะสร้างจริยธรรมต่อสิ่งแวดล้อม แต่เป็นเพียงจุดเริ่มต้นของกระบวนการที่จะนำไปสู่การพัฒนาค่านิยม ความเชื่อและปรัชญาในการดำรงชีวิตที่พึงประสงค์ต่อไป นอกจากนี้จริยธรรมต่อสิ่งแวดล้อมจะต้องอาศัยจริยธรรมระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และระหว่างมนุษย์กับสังคมมาประกอบด้วย เพราะถ้ามนุษย์ขาดการเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ขาดความรับผิดชอบต่อสังคม การพัฒนาจริยธรรมต่อสิ่งแวดล้อมย่อมเป็นไปไม่ได้ ขณะเดียวกันความเข้าใจธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จะมีส่วนสนับสนุนให้มนุษย์มีจริยธรรมต่อเพื่อนมนุษย์และสังคมได้ ด้วยเหตุนี้ สิ่งแวดล้อมศึกษา จึงเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่สำคัญในการเสริมสร้างจริยธรรมของมนุษย์ ด้วยการศึกษาระบบการทางสังคมจะสามารถทำให้บุคคลในสังคมเข้าใจ ยอมรับว่า

๑. แม้ว่าบนโลกนี้ ไม่มีมนุษย์เหลืออยู่เลย แต่ธรรมชาตินั้นยังคงมีอยู่ตามธรรมดา จึงเป็นเรื่องที่มนุษย์ต้องตระหนักรู้ว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติเท่านั้น คงไม่เพียงพอเพราะเหตุว่ามนุษย์ส่วนหนึ่งนี้ เป็นส่วนหนึ่งที่ยังเข้าไปว่า มีท่าทีประนีประนอมกับธรรมชาติได้ หมายความว่า มนุษย์เข้าใจว่าเหนือกว่าธรรมชาติอยู่ดี เป็นส่วนหนึ่งแต่เป็นส่วนที่เข้ามาจัดการกับธรรมชาติให้อยู่อย่างเป็นสัดส่วนไปด้วยกันด้วยดีได้ เพราะว่าต่างยอมที่จะเสียประโยชน์ของฝ่ายละพอ ๆ กัน ความเข้าใจอย่างนี้ ก็ไม่ถูกต้องตรงกับ ความหมายที่หลักการทางพระพุทธศาสนาเน้นที่ต้องกล่าวว่า มนุษย์เองนั้น เป็นธรรมชาติชนิดหนึ่งเป็นส่วนเล็ก ๆ ที่อยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ หลีกเลียง ฝ่าฝืนไม่ได้ ตรานั้น จึงยอมที่จะเข้าใจว่า แท้จริงความสามารถของมนุษย์นั้น มีแค่พัฒนาสู่ความมีอิสรภาพในตัวเองสูงสุดได้เท่านั้นอย่างแท้จริง ไม่สามารถบุกฝ่าขึ้นไปอยู่เหนือธรรมชาติ ที่เรียกว่า ผู้พิชิตธรรมชาติ

นอกจากไม่ถูกต้องตรงกับความเป็นจริงแล้ว ยังส่งผลให้เกิดความประมาทก่อให้เกิดความผิดพลาดล้มเหลวในการพัฒนาโลกตามความเป็นจริง ด้วยการอยู่อย่างมีความสุขไม่เบียดเบียนปราศจากเวรภัยที่ทำต่อธรรมชาติ ตามผลที่ปรากฏให้เห็นเป็นความเสียหายเดือดร้อนนั่นเอง นั่นหมายความว่า มนุษย์ยังไม่ได้ชดใช้เกื้อกูลแก่ธรรมชาติ ที่เป็นการชดเชยอย่างเพียงพอ หากจะนับว่า ข้อตกลงประนีประนอมต่อธรรมชาติเกิดขึ้นแล้วตามคำประกาศ ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ธรรมชาติยังไม่เรียกร้องค่าของความเสียหาย ที่มนุษย์ได้กระทำต่อธรรมชาติอย่างยับเยิน เกินเยียวยาไปเพียงใดแล้ว ก่อนจะแยกฝ่ายสงบศึกกับธรรมชาติด้วยสำนึกว่าเกิดผลร้าย ต่อมนุษย์อย่างไร ที่มนุษย์ไม่เคยใส่ใจดูแลเร่งแกธรรมชาติมา

ก่อนนี้ มนุษย์ควรสำนึกผิดที่เบียดเบียนกอบโกยของดีจากธรรมชาติมา มากเพียงใดและจำเป็นต้องเร่งสร้างเสริมตอบแทนธรรมชาติให้มาก โดยปรับปรุงเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมความคิดจิตใจ อย่างบูรณาการเป็นระบบจัดตั้งตามสมมติต่าง ๆ เป็นกฎเกณฑ์ ระเบียบ แนวทางปฏิบัติ โครงสร้าง เครือข่าย โยโครงข่าย ทั่วพร้อมสามารถอยู่ได้อย่างดีเกื้อกูลกันมากขึ้น

๔. เทคโนโลยี

การมองเทคโนโลยีตามหลักการธรรม หรือพุทธธรรม^{๖๕๙} คือ มองอย่างมีท่าทีรู้เท่าทันความจริง มองให้ครบ รอบด้านทั่วตลอด รู้เข้าใจวิธีการที่เป็นคุณค่าที่แท้และโทษที่เกิดได้เป็นจริงควบคู่กันตามความจริง มิใช่ด้วยความเคลือบแคลงเคลิบเคลิ้ม ไม่รู้ความจริงตามสภาพ แต่กลับหลงใหลยึดติดพึ่งพาจนมองข้ามศักยภาพที่แท้ของมนุษย์ จึงต้องตระหนักว่า เทคโนโลยีมาจากวิทยาศาสตร์ คือความรู้ในธรรมชาติและกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ เมื่อมีความรู้ความเข้าใจในตัวธรรมชาติและกฎเกณฑ์ธรรมชาติแล้ว คนสามารถเอาความรู้นั้นมาใช้ประโยชน์ เอามาจัดสรรกระบวนการปรุงแต่งเหตุปัจจัย ทำการประดิษฐ์สร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ นำมาสนองความต้องการของคนในสังคม สังคมต้องการอย่างไร วิทยาศาสตร์ก็ใช้ความรู้ตอบสนองได้ครบถ้วน ความเจริญทางวิทยาศาสตร์ที่กล่าวนั้น เทคโนโลยีสร้างขึ้นมาเพื่อใช้เป็นเครื่องมือแสวงหาความสะดวกสบายต่าง ๆ เป็นส่วนประดิษฐ์เสกสรรของ

^{๖๕๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **คนไทยสู่ยุคไอที**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๖-๑๗.

มนุษย์ เป็นสิ่งแวดล้อมใหม่หรือสิ่งแวดล้อมเทียม มนุษย์จึงต้องไม่ประมาท และให้ความเจริญของเทคโนโลยีเคียงคู่กันไปกับการพัฒนาตนเอง มิใช่เทคโนโลยีเจริญ แต่มนุษย์เสื่อมลง และมนุษย์เป็นทาสของเทคโนโลยี แทนที่จะเป็นเจ้านายใช้เทคโนโลยี การพัฒนาที่ยั่งยืน ต้องเป็นองค์รวมแห่งระบบความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย กล่าวคือ องค์รวมหรือองค์ประกอบทั้งหลายที่สัมพันธ์ซึ่งกันและกันโดยเป็นเหตุปัจจัยแก่กัน

สรุปได้ว่า กระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืน ต้องเริ่มจากการพัฒนาคนเต็มระบบ ที่การพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ ปัญญา ด้วยการศึกษาระดับไตรสิกขา ซึ่งการศึกษาที่ถูกต้องจะทำให้คนพัฒนาขึ้น จนมีความไม่ประมาทได้ด้วยสติปัญญา ไม่ต้องหมั่นไปตามแรงชักจูงของกิเลส คือ มีความไม่ประมาทอย่างแท้จริงด้วยสติปัญญา ซึ่งเครื่องวัดผลการศึกษาที่สำคัญอย่างหนึ่ง ก็คือวัดที่มนุษย์ ดูว่าการศึกษา นั้น สามารถพัฒนาคนให้พ้นจากวงจรร้ายแห่งความเจริญ และความเสื่อมแบบปุณฺณได้หรือไม่ ประการที่สอง ปฏิบัติต่อองค์ประกอบแต่ละอย่างให้ถูกต้องอันประกอบด้วย มนุษย์ สังคม ธรรมชาติ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แล้วบูรณาการองค์ประกอบทั้ง ๔ เข้าด้วยกัน โดยใช้ระบบการพัฒนาคอนเป็นแกนกลางที่จะทำหน้าที่ขับเคลื่อนให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ได้สำเร็จ^{๖๖๐}

๑๒.๙ ตัวชี้วัดการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่า เกณฑ์มาตรฐานขั้นพื้นฐาน ที่หลักการทางพระพุทธศาสนาใช้วัดการพัฒนา^{๖๖๑} ถึงการบรรลุผลสำเร็จนั้น คือ การไม่เบียดเบียนทั้งตนเองและไม่เบียดเบียนผู้อื่น คนที่พัฒนาไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น กล่าวคือระบบการพัฒนาที่ถูกทางอันยั่งยืนจะไม่ก่อความเบียดเบียน คนที่ได้รับพัฒนา ย่อมมีความสามารถมากยิ่งขึ้น ในการสร้างผลดีหรือทำประโยชน์ให้แก่ตน โดยไม่เบียดเบียนก่อโทษแก่ผู้อื่น และทำให้โลกเบียดเบียนกันน้อยลง อันมาจากความรู้ความเข้าใจว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบธรรมชาติที่มีความสัมพันธ์ต่อสิ่งแวดล้อมด้านกายภาพ ด้านสังคม การพัฒนาจิตใจ และการพัฒนาปัญญา เมื่อข้ามพ้นการเบียดเบียนไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ทั้งโลก

^{๖๖๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๒๕๕.

^{๖๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๖-๒๕๗.

พระพุทธศาสนาเน้นเรื่องระบบความสัมพันธ์^{๖๖๒} ในการชี้วัดการพัฒนาที่ยั่งยืน จึงไม่มองแบบแยกส่วน แต่อยู่ในระบบความเคลื่อนไหว^{๖๖๓} ท่ามกลางสิ่งแวดล้อม มีตัวชี้วัดอยู่ตรงนั้นซ้อนกันสองส่วน คือ ๑. ตัวชี้วัดของการพัฒนาชีวิตมนุษย์ และ ๒. ตัวชี้วัดการดำเนินชีวิตมนุษย์ที่สัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ตัวชี้วัดที่ ๑ การพัฒนาชีวิตมนุษย์ ได้แก่ ภาวนา ๔^{๖๖๔} หรือการพัฒนา (Development) ๔ ได้แก่

กายภาวนา (physical development) คือ การมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในทางที่เกื้อกูลและได้ผลดี ว่าด้วยการใช้อิทธิพลของมนุษย์ในการรับรู้ เน้นตา หู (และลิ้น) เป็นสำคัญเพราะมีบทบาทในชีวิตมากใช้รับกระทบจากสิ่งแวดล้อมด้วยการใช้อย่างมีสติ มุ่งให้ได้รับความรู้ และคุณค่าที่ดีงาม ไม่ลุ่มหลงเห็นแก่ความสนุกสนานบันเทิงเอาแต่ความเพลิดเพลิน รู้จักเลือกเฟ้นในการเสพบริโภคใช้ทรัพยากรอย่างไม่ลุ่มหลง มัวเมา ไม่ติดในคุณค่าเทียม ใช้สอยด้วยปัญญา เพื่อใช้คุณค่าแท้ ใช้อย่างเป็นปัจจัยที่สร้างสรรค์ รู้จักใช้ชีวิตที่ดีมีความสุขอย่างเกื้อกูลกันกับธรรมชาติ^{๖๖๕}

ศีลภาวนา (moral development ; social development) คือ การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม ว่าด้วยการปฏิสัมพันธ์เชิงปฏิบัติการ รู้จักสงเคราะห์เกื้อกูลเอาใจใส่ทำให้เกิดไมตรี และความสามัคคีในการอยู่ร่วมกันในสังคม รู้จักใช้วินัยในการดำเนินชีวิตที่ดีมีอาชีพสุจริต ไม่ใช้กายวาจาหรืออาชีพในทางเบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย

จิตภาวนา (emotional ; psychological development) คือ การทำจิตใจให้เจริญงอกงามขึ้นในคุณธรรม ความดีงามความเข้มแข็งมั่นคง เบิกบานผ่องใส สงบสุข ว่าด้วยจิตใจที่มีคุณภาพ มีความเชื่อความรู้ตรงตามความเป็นจริงตามเหตุ

^{๖๖๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, พ.ศ. ๒๕๔๑), หน้า ๒๕๕, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), สุขภาวะองค์รวมแนวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๗.

^{๖๖๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), หน้า ๑๗.

^{๖๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗, ๑๒๕.

^{๖๖๕} อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๒.

ปัจจัย มีความเชื่อมั่นในการทำความดี มีพรหมวิหาร ๔ มีความเสียสละ จิตใจโอบอ้อมอารี และมีhiriโอดตัปปะ จิตมีสมรรถภาพมีฉันทะ เพียรพยายาม มีสติไม่เสื่อมถล่ำไปทางเสื่อม มีสมาธิ สงบ ตั้งมั่นมีพลังเหมาะสมแก่การงาน จิตมีสุขภาพดีมีความสุขรู้เท่าทันตามความเป็นจริงเป็นอิสระ มีทำที่ต่อความสุขด้วยการพัฒนาที่ประณีตและสูงขึ้นไป จนได้รับความรู้สึกเป็นอิสระ

ปัญญาภาวนา (Cognitive development ; mental development; intellectual development) คือ การฝึกอบรมเจริญปัญญา เสริมความรู้ความคิด เข้าใจให้รู้จักคิดรู้จักพิจารณารู้จักวินิจฉัย รู้จักใช้ปัญญาแก้ปัญหาด้วยการปฏิบัติต่อความรู้ที่ถูกต้องตั้งแต่ระดับรับรู้ข้อมูลข่าวสาร รับรู้ด้วยการฟังจากการถ่ายทอดสื่อสาร และระดับหยั่งเข้าถึงความจริงของสิ่งทั้งหลายด้วยท่าทีของการมองตามเหตุปัจจัย จนถึงปัญญารู้แจ้งรู้อย่างถึงความจริง ความรู้เข้าใจถึงความจริงของสิ่งทั้งหลายที่ส่งผลให้จิตใจหลุดพ้นเป็นอิสระ^{๖๖๖} เรียกว่า “สุขแห่งนิพพาน”

ภาวนา ๔ - ภาวิต ๔

การพัฒนา ๔ ด้าน เรียกว่า “ภาวนา”		บุคคลที่พัฒนาแล้ว เรียกว่า “ภาวิต”
๑. กายภาวนา	Physical development	ภาวิตกาย
๒. ศีลภาวนา	Moral / Social development	ภาวิตศีล
๓. จิตตภาวนา	Emotional development	ภาวิตจิต
๔. ปัญญาภาวนา	Cognitive / Wisdom development	ภาวิตปัญญา

ผู้ไม่เป็น ๔ ภาวิต ทำบาปนิด ก็ไปนรก แต่ผู้ภาวิต ทำพลาดผิด มีโทษน้อย (ธ.๑.๒๐/๕๙๐/๓๒๐)

^{๖๖๖} อ้างแล้ว, หน้า ๑๒๕-๑๒๗.

สำหรับองค์ประกอบหลักทั้ง ๔ นี้จะทำงานสัมพันธ์กันอาศัยกัน และส่งผลต่อกันไม่สามารถแยกขาดจากกัน และต้องมีทัศนคติที่ถูกต้องต่อทุกองค์ประกอบ คือ ไม่ยึดติด แต่ตั้งมั่น และให้เป็นไปเพื่อเกื้อกูลต่อชีวิตที่ดีงาม เพื่อการพัฒนาสร้างสรรค์ตนเอง สังคม และสิ่งแวดล้อม

ตัวชี้วัดที่ ๒ การดำเนินชีวิตมนุษย์ที่สัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ

ความไม่เบียดเบียนโลก ทางพระเรียกสิ่งแวดล้อมว่าโลก^{๖๖๗} มนุษย์อยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ มีทัศนคติที่ถูกต้องต่อธรรมชาติด้วยความรักธรรมชาติที่ซาบซึ้ง เพราะเห็นคุณค่าประสานสอดคล้องมีความสุขด้วยอยู่ร่วมกับธรรมชาติ ต้องการเห็นธรรมชาติงดงามเจริญอยู่ดี จึงอยากดูแลรักษาไว้ให้อนุชนรุ่นหลัง^{๖๖๘}

๑๒.๑๐ อุปสรรคของการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) วิเคราะห์สรุปไว้ว่า การพัฒนา ยังไม่ปรากฏความก้าวหน้า คือ ขาดความยั่งยืนอย่างต่อเนื่อง อาจเพราะมีความผิดพลาดหลายทาง ซึ่งปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ที่การพัฒนาเป็นเรื่องยากที่จะทำให้การพัฒนาที่ยั่งยืน ที่สามารถประสบความสำเร็จ มีดังนี้

๑) ปัญจธรรม

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่า กิเลสที่เป็นตัวจอมบังการ ที่ทำให้มนุษย์ไม่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาได้จริง คือ ไม่ยั่งยืน ในการปาฐกถาเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน มิได้ปรากฏที่ใดในธรรมที่ชื่อปัญจธรรม แต่ในความหมายของพระพุทธศาสนานั้น กิเลส ๓ อย่างนี้ รวมกันเรียกว่า สิ่งที่ทำให้เนิ่นช้า เป็นสิ่งที่

^{๖๖๗} อ่างแล้ว, หน้า ๒๑.

^{๖๖๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๑๖๒-๑๖๓, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), สุขภาวะองค์กรรวมแนวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๒๑.

อุปสรรคต่อการบรรลุความสำเร็จ สิ่งที่ทำให้จิตใจฟุ้งซ่านสับสน ไม่อาจแก้ปัญหาได้ตรงตามความเป็นจริง^{๖๖๙} แม้ว่าจะมีความรู้ดี แต่มองไม่เห็นปัญหาตามความเป็นจริง เพราะอกุศลธรรม ๓ อย่าง คือ ทิฏฐิ ตัณหา มานะ ดังนี้

๑. ทิฏฐิ หมายถึง ความยึดติดลัทธิความเชื่อความคิด อุดมการณ์ที่ส่งเสริมการถือตัว และการกีดกันแบ่งแยกพวกพ้อง^{๖๗๐} ความยึดมั่นแห่งความเห็นเรื่องของศาสนาโดยตรง เพราะศาสนาเองเป็นทิฏฐิ จึงมีส่วนในการช่วยโลกแก้ปัญหา^{๖๗๑} จึงเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยเอื้ออำนวยให้การพัฒนาที่ยั่งยืนบรรลุผลอย่างยั่งยืนได้จริง ทิฏฐิในประเทศพัฒนาทั้งหลายยอมรับว่า ๑. การมองมนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ แล้วจะ ๒. พิชิตธรรมชาตินั้น เป็นสิ่งไม่ถูกต้อง^{๖๗๒} โดยเฉพาะในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน มนุษย์จะต้องมองว่า ตนเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ จึงเป็นวาระแห่งการแก้ทิฏฐิ ๓ แบบในข้อนี้ คือ การปรับเปลี่ยนการมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเสียใหม่ และทิฏฐิที่สำคัญต้องปรับเปลี่ยน คือ ทิฏฐิการพัฒนาความคิด ความเข้าใจ ว่าอะไรคือความหมายและมุ่งหมายของชีวิต

๒. ตัณหา หมายถึง ความใฝ่แสวงหาความยิ่งใหญ่ จะเอาชนะครอบงำผู้อื่น พวกอื่น ความต้องการในทางประโยชน์ไม่เกื้อกูล ประโยชน์อันเป็นโทษทุกข์ภัย ทั้งในเวลาเฉพาะหน้าและในเวลาอนาคต ในส่วนที่เป็นอุปสรรคของการพัฒนาที่ยั่งยืนตรงที่มุ่งแสวงหาความสุข ด้วยการเสปบริโภคตลอดจนความสุขสบายเกินความพอดี จนถึงขนาดความพึงพร้อมบำเรอความสุข สำหรับโลกในยุคโลกาภิวัตน์นี้ ตัณหาที่มีบทบาทที่แฝงอยู่ในตัวมนุษย์แล้วยิ่งมาก ก็ยังเป็นอุปสรรคขัดขวางจิตใจและปัญญาให้เข้าสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน^{๖๗๓} ที่แท้จริง ในระดับมหภาค ตัณหา คือ การแสวงหา

^{๖๖๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๒๒๘, วคิน อินทสระ, ปัญญธรรม, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท โอเอส พริ้นติ้ง เฮาส์ จำกัด, พ.ศ.๒๕๔๖), หน้า ๖.

^{๖๗๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๒๒๖.

^{๖๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๕-๒๕๗.

^{๖๗๒} อ้างแล้ว, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, พ.ศ. ๒๕๕๓), หน้า ๑๒-๑๕.

^{๖๗๓} อ้างแล้ว, หน้า ๒๒๘

ผลประโยชน์ที่มหาศาลด้วยความเห็นแก่ตัว และไม่มองว่าผู้อื่นจะได้รับผลกระทบอย่างไร ตัณหาเป็นอุปสรรคอันสำคัญของการบรรลุความสำเร็จ^{๖๗๔} พัฒนาทุกด้านของมนุษย์อย่างยิ่ง

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) อธิบายว่า ในพระพุทธศาสนามนุษย์สามารถกำราบควบคุมจนถึงขนาดตัดขาดจากตัณหาได้ด้วยวิธีการศึกษา (ฝึก) ในระดับการฝึกใช้ปัญญา มนุษย์จะสามารถเปลี่ยนความอยากแบบตัณหาอันเป็นอกุศลธรรมไปได้ จิตใจที่ฝึกแล้วมีความอยากที่เป็นกุศลธรรมแทนตัณหา เรียกว่า ฉันทะ เป็นความสุขทางจิตใจที่เกิดความพอดี ในการเสพบริโภคส่งเสริมคุณภาพชีวิต ทำให้เกื้อกูลประโยชน์ต่อผู้อื่น ช่วยเหลือสภาพแวดล้อมทรัพยากร ปัญญาทำให้มนุษย์มีฉันทะ แทนความอยากแบบตัณหา เป็นสิ่งที่มีในหลักการคำสอนของพระพุทธศาสนาเท่านั้น ที่ท่านฯ เรียกว่า **เศรษฐกิจศาสตร์แนวพุทธ** ที่แยกความต้องการแบบฉันทะสามารถพัฒนามนุษย์มุ่งสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้^{๖๗๕}

๓. มานะ ความใฝ่อำนาจมุ่งความยิ่งใหญ่ จะเอาชนะครอบงำผู้อื่นในความหมายทางพระพุทธศาสนานั้น เป็นอกุศลที่ทำให้เกิดความยึดมั่นในตัวเองเป็นความถือตัวตน ทะนงว่า มีตัวเองเป็นใหญ่ ความเห็นแก่ตัว ในทางจิตวิทยาหมายถึง ปมเชื่อง ที่จะทำให้มีความรู้สึกว่าตัวเองเด่น โดยสำคัญมั่นหมาย^{๖๗๖} ต่างจากความหมายในภาษาไทยที่ใช้คู่กับคำว่า พยายามในความหมายของภาษาไทยมักใช้คำว่ามานะในความหมาย ที่ตีความถึงความขยันหมั่นเพียรไม่ย่อท้อถอย ความใฝ่อำนาจมุ่งความยิ่งใหญ่จะเอาชนะครอบงำผู้อื่นพวกอื่น

^{๖๗๔} วศิน อินทสระ, **ปปัญจธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท โอเอส พริ้นติ้ง เฮาส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒.

^{๖๗๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **การพัฒนาที่ยั่งยืน**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มูลนิธิพุทธธรรม, พ.ศ. ๒๕๔๑), หน้า ๑๗๐, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **เศรษฐกิจศาสตร์แนวพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มูลนิธิพุทธธรรม, พ.ศ. ๒๕๔๑), หน้า ๓๔, พิพัฒน์ ยอดพฤติการ, “การใช้ตัวชี้วัดเพื่อวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียงโดยเปรียบเทียบกับพุทธเศรษฐกิจศาสตร์”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต** (บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๖๒.

^{๖๗๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **การพัฒนาที่ยั่งยืน**, หน้า ๒๐๒-๒๐๗, วศิน อินทสระ, **ปปัญจธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท โอเอสพริ้นติ้ง เฮาส์ จำกัด, พ.ศ. ๒๕๔๖), หน้า ๑๖.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่า ความเห็นแก่ตัวในระดับบุคคลหรือปัจเจกชนเป็นส่วนสำคัญของพฤติกรรมเคยชิน จิตคิดเอาทุกสิ่งมาเป็นของตน มองเพื่อนมนุษย์เป็นคู่แข่ง เป็นศัตรู หรือเหยื่อ เพื่อเอาประโยชน์เอาชนะ เมื่อกลายเป็นคุณสมบัติของคนทั่วไปในสังคมหรือประเทศ จะกลายเป็นวัฒนธรรมอันเป็นวิถีของชุมชนในสังคม ควรละคลายความเห็นแก่ตัวหรือพรรคพวกตัวเอง วัฒนธรรม จึงเป็นรูปแบบเป็นเครื่องมือฝึกที่ดีในการพัฒนาที่ยั่งยืน^{๖๗๗}

๒) มิฉันทิฎฐิ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่า ความคิดเห็นผิด อันเป็นอุปสรรคของการพัฒนาที่ยั่งยืนมาจากแนวความคิดของตะวันตก ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เป็นคนละฝ่ายแยกกัน ต่างหาก มนุษย์อยู่ในฐานะเป็นผู้มีอำนาจครอบครอง พิชิตและจัดการธรรมชาติได้ตามชอบใจ ก่อให้เกิดปัญหาแก่มนุษยชาติในปัจจุบัน^{๖๗๘} จึงเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาอย่างยิ่ง ความคิดเห็นผิดดังนี้ ชาวตะวันตกก็ยอมรับแล้วว่า เป็นความเห็นผิด ก่อให้เกิดปัญหา จึงต้องเปลี่ยนความคิดเห็นใหม่เป็นความคิดเห็นที่ถูกต้องตรงตามความจริงเรียกว่า สัมมาทิฎฐิ

๒. การประนีประนอม^{๖๗๙} ซึ่งเป็นการแสดงวิธีการยุติปัญหา ด้วยรากฐานความคิดเห็นและหลักการแก้ปัญหาที่ไม่ถูกต้องตรงต่อความเป็นจริง นับว่า เป็นมิฉันทิฎฐิ อันเป็นยอดแห่งโทษซ้ำอีก

๓. การพัฒนาคนเป็นศูนย์กลาง^{๖๘๐} การพัฒนาต่าง ๆ คนเป็นแกนกลาง สนองความต้องการของคนเป็นใหญ่ ก็จะไม่ต่างจากการพัฒนาแบบเดิม สนองความต้องการที่คนอยู่อย่างเดิม จึงควรพิจารณาการพัฒนาคนเป็นศูนย์กลาง ตามความหมายที่พึงสังเกต ๓ อย่าง คือ

๓.๑ จะต้องถือการพัฒนาคนเป็นเรื่องสำคัญ คือ พัฒนาคนเป็นแกนหลัก แต่ท่านให้ข้อสังเกตว่า ประเด็นของการพัฒนาคน ต้องเป็นลักษณะของการ

^{๖๗๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๒๔๐.

^{๖๗๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๖-๑๑๗,

^{๖๗๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๖,

^{๖๘๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๒.

พัฒนาที่ไม่ได้เกิดจากการบังคับ แต่เกิดจากการที่ทุกคนเห็นคุณค่าร่วมกัน แล้วมีการฝึกฝนพัฒนาโดยลำดับและตามระดับความสามารถของบุคคล

๓.๒ ต้องคำนึงความสำคัญของคนว่า จะต้องมีคนที่มีพัฒนาดีแล้ว ต้องมีคุณสมบัติที่เหมาะสม มาเป็นองค์ประกอบสำคัญที่เป็นแกนหลัก ซึ่งจะทำให้กระบวนการพัฒนาทั้งหมดดำเนินไปถูกทาง

๓.๓ ต้องมุ่งให้กระบวนการพัฒนาและองค์ประกอบอื่น ๆ ทุกด้านของการพัฒนาเป็นปัจจัยส่งเสริมช่วยให้คนพัฒนาตนไปสู่ชีวิตที่ดีงาม มีความเป็นมนุษย์สมบูรณ์ รวมถึงการดำรงอยู่ได้ด้วยดีอย่างแท้จริงในโลกที่มีสภาพอันเกื้อกูล

การแก้ปัญหาแยกส่วนและไม่ต่อเนื่อง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) วิเคราะห์สรุปไว้ว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนยังไม่สามารถจัดการปัญหาอย่างเป็นระบบ ยังติดขัดสับสนเพราะเป็นการแก้ปัญหาแบบแยกส่วนอีกทั้งมองเห็นปัญหาไม่ชัดเจนครอบคลุม พบปัญหาที่ละเรื่องแก้ปัญหาทีละอย่าง ดังนี้

๑. แยกส่วนระหว่างแนวคิดขั้นรากฐานกับแนวคิดขั้นปฏิบัติการ^{๖๘๑} ขัดกันไม่สอดคล้องกัน การที่คนในปัจจุบันหันมาตระหนักว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติแทนการแยกส่วนต่างหากจากธรรมชาติ มีแนวคิดเป็นผู้อนุรักษ์ธรรมชาติ ดูแลหรือพิทักษ์ธรรมชาติ แทนการเอาชนะจัดการพิชิตธรรมชาติ เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์อย่างสุดกำลังความรู้ความสามารถ เพราะเกิดปัญหาร้ายแรงเร่งด่วนจากการกระทำต่อสิ่งแวดล้อม แต่ในเวลาเดียวกันมนุษย์เอง ก็เร่งพัฒนาส่งเสริมการเสพบริโภคตามระบบทุนนิยมซึ่งสวนทางตรงข้ามกันเช่นนี้ การปรับเปลี่ยนอารยธรรมกับกระแสโลกที่ปรากฏ จึงสับสนไม่สามารถดำเนินการแก้ไขให้บรรลุประโยชน์ แนวคิดพื้นฐานการแก้ปัญหาจึงแยกส่วนสวนทางกับแนวปฏิบัติชัดเจน

๒. แยกส่วนระหว่างความจริงสองระดับ ระดับสังคมกับความจริงในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย มนุษย์ในยุคปัจจุบันไม่สามารถแยกความจริงของธรรมชาติที่เป็นจริง ตามระบบเหตุปัจจัยออกจากความจริงในสังคมบัญญัติ จึงทำให้

^{๖๘๑} อ้างแล้ว, หน้า ๒๑๒.

การพัฒนาที่ยั่งยืนยากที่จะสำเร็จได้อย่างแท้จริง สองส่วนนี้ สับสั่นขัดแย้งสวนทางกันอยู่มาก ระหว่างความสำเร็จตามกฎสมมติของสังคม คือ การสนองตอบความต้องการของมนุษย์ได้เต็มที่ กับความสำเร็จตามความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ คือ การบรรลุถึงภาวะการดำรงชีวิตอยู่ด้วยดีของมนุษย์ในสังคมและธรรมชาติ ตามระบบความสัมพันธ์ที่เกื้อกูล^{๖๘๒} ต่อกัน

๓. แยกส่วนการพัฒนาเป็นเรื่อง ๆ แยกประเด็นการพัฒนากันแต่ละหน่วย แต่ละองค์กร ไม่ประสานสอดคล้องกันและไม่ต่อเนื่องเช่น คณะกรรมการธิการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา ได้เสนอแนวคิดในการพัฒนาที่ยั่งยืนให้นำเอาเศรษฐกิจคู่กับระบบนิเวศมาบูรณาการ แต่องค์การยูเนสโกเสนอแนวการพัฒนาที่ยั่งยืนเชิงวัฒนธรรม เน้นองค์ประกอบคือคนกับการพัฒนาวัฒนธรรม นำมาบูรณาการเข้าด้วยกัน^{๖๘๓} จึงเห็นการพัฒนาเป็นกระบวนการขาดตอนเป็นช่วง ๆ รวมเป็นกลุ่ม ๆ ไม่กลมกลืนมองไม่เห็นองค์ประกอบของปัญหาชุดทั้งระบบว่า มีองค์ประกอบอะไรบ้างที่จะนำมาบูรณาการให้เต็มระบบอย่างต่อเนื่อง

๔. โลกกว้างไกลไร้พรมแดน แต่คนยังคับแคบและแบ่งแยก แม้ว่าสภาพรูปธรรมต่าง ๆ จะพัฒนาสู่ความเป็นสากล แต่คนก็ไม่ได้พัฒนาตัวเอง ให้มีความเป็นสากลอย่างสอดคล้องกันอย่างโลกาภิวัตน์ คือ แม้ว่าสภาพแวดล้อมทางวัตถุจะแผ่กว้างถึงกัน ประสานรวมเป็นอันเดียวกัน แต่มนุษย์กลับเดินสวนทาง ยังมีจิตใจและความรู้สึกนึกคิดที่จำกัด กีดกันเอาแต่ตัวพวกและมุ่งร้าย ริดรอนคนอื่นพวกอื่น จึงต้องมุ่งเน้นการทำให้มนุษย์มีจิตใจและปัญญา เป็นสากลสอดคล้องกับ ความเป็นสากลของโลก ด้วยหลักความเป็นสากล ๓ ประการ^{๖๘๔} ดังนี้

๔.๑ ความเป็นมนุษย์สากล หมายความว่า มนุษย์เป็นชีวิตเป็นสิ่งที่มิอยู่ในธรรมชาติ เป็นไปตามกฎธรรมชาติ มนุษย์เสมอกัน ไม่มีอะไรพิเศษนอกเหนือกฎธรรมชาติ อยู่ภายใต้ระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย มนุษย์ต่างชาติภาษาประเทศในโลกต่างกัน เพียงเครื่องหมายแยกออกตามความประสงค์ต่อการปฏิบัติต่อสังคมมนุษย์ แต่ในเนื้อหาเป็นมนุษย์เหมือนกันเสมอกัน มีธรรมชาติเหมือนกันรักสุขเกลียดทุกข์กลัวความตาย อยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ คือ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย การฆ่าชีวิต

^{๖๘๒} อ้างแล้ว, หน้า ๒๑๒-๒๑๓.

^{๖๘๓} อ้างแล้ว, หน้า ๒๒๕.

^{๖๘๔} อ้างแล้ว, หน้า ๒๒๘-๒๒๙.

จึงเป็นบาป ไม่ว่าจะฆ่าหรือเบียดเบียนมนุษย์ชาติด้วยกัน มนุษย์ไม่ควรเบียดเบียนทำร้ายกัน ฆ่ากัน มนุษย์สากลจึงเป็นกลาง ๆ ^{๖๘๕}

๔.๒ ความเป็นจริงสากล หมายถึง ความจริงที่เป็นของกลาง ๆ ที่ว่า สิ่งทั้งหลายเป็นอย่างนี้ สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนที่ใดในโลก ความจริง ก็เป็นความจริงเช่นนั้น เช่นการทำความดีและการทำชั่ว เป็นเหตุให้ได้รับผลต่างกัน โดยตัวของมันเองเป็นไปตามระบบเหตุแห่งปัจจัย ไม่ขึ้นต่อศาสนาใดประเทศชาติใด ๆ ทัวทั้งโลก ความจริงจึงเป็นของกลาง ๆ เรียกว่าความจริงสากล ^{๖๘๖}

๔.๓ ความเมตตาสากล หมายถึง มนุษย์รักความสุขเกลียดทุกข์ จึงอยากมีความสุข อยากอยู่ด้วยดี เราปรารถนาดีต่อตัวเราอย่างไร เราก็อยากให้มนุษย์อยู่กันด้วยดี ทุกคนจึงควรเมตตาต่อกัน เมตตาเป็นกลาง ๆ เสมอกันทุกชีวิต ไม่จำกัดพวกนั้นพวกไหน ชาติใดประเทศใด ศาสนาใด ก็หวังให้ปรารถนาดีมีเมตตาต่อกัน ^{๖๘๗}

๑๒.๑๑ ประโยชน์ของการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธของพระธรรมปิฎก

(ป.อ. ปยุตโต)

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) สรุปว่า ประโยชน์ของการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธแท้จริงแล้ว มีอยู่ในคำสอนของพระพุทธศาสนาที่หมายถึง การภาวนา ดังนั้น ประโยชน์ของการพัฒนาแนวพุทธได้รับประโยชน์เฉพาะหน้า และประโยชน์ที่เป็นเป้าหมายอันดีงาม เป็นกุศลในอนาคตแก่ชนรุ่นหลังสืบไป สรุปเฉพาะในเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน ได้แก่

๑. ประโยชน์ที่เห็นได้ด้วยตา ได้แก่ ชีวิตมีความสุขสดชื่นรื่นรมย์ที่มนุษย์ได้อยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติอันร่มรื่นงดงาม ด้วยเกิดความรักธรรมชาติจากจิตใจ ^{๖๘๘} ความสุขประการนี้ ทำให้มีสุขภาพร่างกายที่เบิกบานแข็งแรง ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ^{๖๘๙}

^{๖๘๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), มองสันติภาพโลก ผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมมิก, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒

^{๖๘๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^{๖๘๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔-๑๕.

^{๖๘๘} อ้างแล้ว, หน้า ๑๘๙.

^{๖๘๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), สุขภาวะองค์รวมแนวพุทธ, หน้า ๑๑๗.

๒. ประโยชน์ที่ได้จากการพัฒนามนุษย์ มนุษย์มีความเอื้ออารี เมตตา ไม่ตรี ต่อธรรมชาติอันได้แก่ พืชและสัตว์ทั้งหลายในฐานะเพื่อนร่วมกฎธรรมชาติ เช่นเดียวกัน จึงมองธรรมชาติอย่างมีคุณค่าของการพัฒนาของมนุษย์และธรรมชาติ เกื้อกูลกัน^{๖๙๐}

๓. ประโยชน์ในการรู้จักคุณค่าทรัพยากร ใช้ด้วยความรู้จักพิจารณา คุณค่าแท้ ไม่เสพบริโภคด้วยความลุ่มหลงมัวเมา^{๖๙๑} ทำให้สังคมได้รับประโยชน์ไม่ สิ้นเปลือง ด้วยการผลาญใช้เอาแต่ความสะดวกสบายเฉพาะตน แต่มุ่งหมาย ประโยชน์แก่สาธารณะประโยชน์

๔. ประโยชน์อันเป็นเป้าหมายตามหลักการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธต่อ การแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้อย่างถาวรภาคอนโคณ พร้อมกับการพัฒนาที่ต้นเหตุ คือ วิธีการพัฒนามนุษย์เป็นแกนหลักให้เข้าถึงอิสระภายใน คือ จิตใจที่พ้นจากอำนาจบีบ คั้นครอบงำของกิเลส^{๖๙๒} เมื่อคนบรรลุถึงอิสระภายในก็จะมีท่าทีที่งดงาม เกื้อกูล ประสานกลมกลืนกับธรรมชาติแวดล้อม และรวมทั้งเพื่อนมนุษย์ ซึ่งประสานความสุข จากอิสรภาพที่แท้จริงเช่นกัน^{๖๙๓}

๕. ประโยชน์ที่มนุษย์มีปัญญาเข้าถึงความจริงตรงตามธรรมชาติ^{๖๙๔} พระพุทธศาสนาเห็นว่าปัญญาที่แท้จริง จะต้องเป็นปัญญาที่เข้าใจธรรมชาติตรง ตามที่เป็นจริง สามารถนำความรู้ในความจริงของธรรมชาติมาใช้จัดวางระบบองค์ รวมใหญ่ของสังคม อันได้แก่ มนุษย์ สังคม และ ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม กลมกลืน ประสานกัน กระทั่งโลกเกิดสันติสุข^{๖๙๕} ต่อเนื่องสืบไป

๖. ประโยชน์สูงสุดอันมนุษย์ พึงได้รับจากการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธนี้ คือ ประโยชน์ที่ตัวมนุษย์จะเป็นผู้สมบูรณ์ในธรรมและธรรมชาติแวดล้อม จะได้รับ

^{๖๙๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๑๙๑.

^{๖๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๒.

^{๖๙๒} อ้างแล้ว, หน้า ๒๑๓-๒๒๑, ๒๕๖.

^{๖๙๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๑๕๕.

^{๖๙๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๒๑๓.

^{๖๙๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), สุขภาวะองค์กรรวมแนวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๒๓.

ประโยชน์อย่างเต็มที่เท่า ๆ กัน ประโยชน์ข้อนี้ เป็นประโยชน์มั่นคงถาวรอันวยประโยชน์ ทั้งในปัจจุบันและอนาคตสืบไป

บทสรุป

การพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) สรุปได้ดังนี้

๑. การพัฒนาคนตามแนวการพัฒนาคน ตามแนวทางของหลักธรรมทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาปัญญาด้วยระบบการคิดวิเคราะห์ เป็นต้น ท่านใช้คำว่าภาวนา โดยมีศีลกับปัญญาเป็นกลไกในกระบวนการ และมีจิตใจเป็นตัวเชื่อมประสานกระบวนการ

๒. การพัฒนาระบบเศรษฐกิจที่เน้นวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นการพัฒนาเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ด้วยการเอาชนะธรรม และเป็นแนวคิดพื้นฐานเดิมของอารยธรรมตะวันตก

๓. การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการพัฒนา โดยการบูรณาการองค์ประกอบทั้งหมดที่เกี่ยวข้องเข้าด้วยกัน เพื่อการตอบสนองความต้องการ ในการอยู่ร่วมกันด้วยดีระหว่างคนกับธรรมชาติ

๔. การพัฒนาดังกล่าว เป็นการพัฒนาที่มีฐานของการพัฒนาร่วมกันของทุกองค์ในระบบแห่งชีวิต-สังคม-ธรรมชาติ โดยไม่มีการแบ่งแยกการพัฒนาเป็นภาค

๕. การพัฒนาในแนวคิดนี้เป็นการพัฒนาที่ดำเนินไปอย่างกลาง ๆ ไม่มีการพัฒนาที่ดำเนินไปอย่างสุดโต่งข้างใดข้างหนึ่ง

๖. แนวความคิดในการพัฒนา จะต้องดำเนินไปบนพื้นฐานดังต่อไปนี้

๖.๑ ไม่ใช้การพัฒนาที่เน้นการสนองบริโภคนิยม

๖.๒ ไม่ใช้การบังคับให้เป็นอย่างเดียวกัน แต่ยอมรับในความหลากหลายของแต่ละบุคคล

๖.๓ ไม่ใช้การหลอกลวงตัวเอง

๗. การแก้ปัญหาของการพัฒนาเกิดจากการปรับปรุงสิ่งที่มีอยู่แล้วให้ดีขึ้นได้แก่

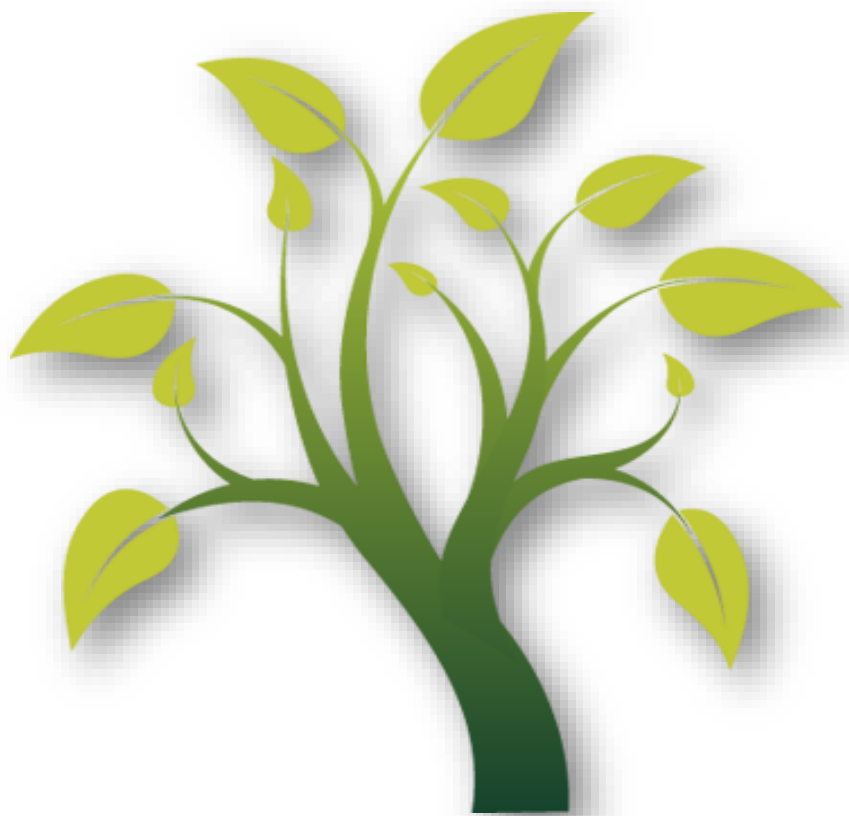
๗.๑ การแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม ต้องปรับปรุงแก้ไของค์ประกอบสำคัญ คือ ด้านประชากรที่ต้องควบคุมจำนวนและพัฒนาคุณภาพประชากร ด้าน

สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติต้องลดปริมาณการใช้ทรัพยากรของโลก และการลดปริมาณมลภาวะต่าง ๆ

๗.๒ การพัฒนาเศรษฐกิจ พัฒนาทิศทางการพัฒนาองค์ประกอบหลักสามองค์ประกอบอันได้แก่ วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ (การผลิต การบริโภค และการแจกจ่ายกระจายรายได้) ให้ปรับเปลี่ยนทิศทางการเป็นไป เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์โดยเอาชนะธรรมชาติมาเป็นการตอบสนองความต้องการที่ปรับเปลี่ยนของมนุษย์ที่เกื้อหนุนการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติ

๗.๓ การพัฒนาคน ต้องพัฒนาระบบการดำเนินชีวิตทั้งสามด้าน คือ ด้านพฤติกรรม ได้แก่ มีวินัยในการหาเลี้ยงชีพและการปฏิบัติตน ฯลฯ ด้านจิตใจ อันได้แก่ การมีคุณธรรม ความรู้สึกแรงจูงใจ สภาพจิตใจ และความสุข และด้านปัญญาหรือปรีชาญาณ อันได้แก่ ความรู้ความเข้าใจ เหตุผล การอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติ

ดังนั้น ประโยชน์ของการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธนี้ จึงเป็นการพัฒนาที่มีประโยชน์ต่อการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้อย่างถอนรากถอนโคน เมื่อคนบรรลุถึงอิสระภายใน ก็จะมีท่าทีที่ตรงงาม เกื้อกูลประสานกลมกลืนกับธรรมชาติแวดล้อม และรวมทั้งเพื่อนมนุษย์ ซึ่งประสานความสุขจากอิสรภาพที่แท้จริง เช่นกันการพัฒนาที่ถึงพร้อม พ้นจากความยึดติดในสิ่งปรุงแต่ง อันไร้แก่นสาร ใช้พลังงานชีวิตสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่โลก คนที่พัฒนาแนวพุทธ ถือว่า เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนเต็มคนแล้วนั้น จะเป็นปัจจัยตัวกระทำที่ไปประสานเปลี่ยนบูรณาการในระบบสัมพันธ์องค์รวมใหญ่ คือ ธรรมชาติ สังคม และเทคโนโลยี ในระบบแห่งการดำรงอยู่ด้วยดีอย่างต่อเนื่องสืบไป สุขภาวะองค์รวมแนวพุทธโลก จะมีสันติสุข การพัฒนาปัญญาชีวิตที่ได้รับการพัฒนาที่ยั่งยืนแบบพุทธ เป็นชีวิตแห่งความสุขที่แท้ มีปัญญารู้แจ้งจริง ถึงขั้นทำให้หลุดพ้น เป็นอิสระจากสิ่งภายนอกโดยสิ้นเชิง เรียกว่า “สุขแห่งนิพพาน”

บรรณานุกรม

๑. หนังสือ

(๑) ภาษาไทย

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. **พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอนว่าด้วยพระสูตร**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๐.

_____. **๘๐ พรรษาเทิดไถ่องค์ราชัน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๐.

_____. **พระไตรปิฎกฉบับสังคายนา ในพระบรมราชูปถัมภ์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐.

_____. **ขนบของพระสงฆ์ไทย**. กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๖.

กรมอุตุนิยมวิทยา. **โอโซน รังสีดวงอาทิตย์ และมลภาวะ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักตรวจและเฝ้าระวังสภาวะอากาศ, ๒๕๕๓.

กรมพัฒนาที่ดิน. **การประเมินการสูญเสียดินในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์กระทรวงมหาดไทย, ๒๕๔๕.

กรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย. **รายงานคุณภาพชีวิตของคนไทยในชนบท**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์, ๒๕๕๕.

_____. **รายงานคุณภาพชีวิตของคนไทยในชนบท**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์, ๒๕๕๕.

กรมสุขภาพจิต. **คู่มือการจัดกิจกรรม “ฝึกคิดแก้ปัญหาพัฒนา EQ” (สำหรับศูนย์เพื่อนใจวัยรุ่น)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. นนทบุรี: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๔๗.

กรมศิลปากร. **จารึกสุโขทัย**. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปีลายเสื่อไทย พุทธศักราช ๒๕๒๖. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๒๗.

กระทรวงศึกษาธิการ. **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒**. แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๔๕ และ (ฉบับที่ ๓) พ.ศ. ๒๕๕๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เดอะบุคส์, ๒๕๕๖.

- กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. **ระบบการพัฒนาสังคมที่นำไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์**. กรุงเทพฯ: เทพเพ็ญวานิสัย, ๒๕๔๙.
- กิตติ ประทุมแก้ว. “การปกครองท้องถิ่นในประเทศไทย”. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์. ๒๕๑๒. หน้า ๒๐ อ้างใน จุมพล หินนิพานิช. การเมือง (การปกครอง) ๒. ในเอกสารการสอนชุดวิชา มนุษย์กับสังคม หน่วยที่ ๑-๘. พิมพ์ครั้งที่ ๒๑. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๗.
- กิริติ ศยยิ่งยศ. **การวางแผนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เชิงกลยุทธ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท มิสเตอร์ ก๊อปปี้ (ประเทศไทย) จำกัด, ๒๕๔๙.
- กมล ชูทรัพย์ และ เสถียร เหลืองอร่าม. **การบริหาร Principle of Management**. กรุงเทพมหานคร: แพร่วิทยา, ๒๕๑๖.
- กมล เกาพิจิตร,ดร. **จิตวิทยาฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๐๒.
- กล้า ทองขาว และคณะ. **การจัดการศึกษารฐานชุมชน**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๕๔.
- โกวิทย์ พวงงาม. **การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์, ๒๕๕๓.
- กัญญา สุวรรณแสง. **บุคลิกภาพและการปรับตัว**. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, อักษรพิทยา, ๒๕๓๖.
- กรรณิการ์ สุวรรณศรี. **เอกสารรายวิชาการบริหารทรัพยากรมนุษย์**. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม, ๒๕๔๐.
- กัลยาณี เสนาสุ. **การบริหารค่าตอบแทนเชิงกลยุทธ์ (Strategic compensation management)**. กรุงเทพฯ: โครงการส่งเสริมและพัฒนาเอกสารวิชาการสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๖.
- เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. **กระบวนการทัศน์วัฒนธรรมไทย “ต้นตอ”เศรษฐกิจถดถอย**. กรุงเทพมหานคร: ชัคเชส มีเดีย, ๒๕๔๑.
- เกื้อจิตร อธิกาญจน์. **แรงงานสัมพันธ์**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๕๑.

กองพุทธศาสนศึกษา. **พุทธธรรมเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจ**. กรุงเทพมหานคร:
สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๐.

คณินันต์ จันทบุตร. **สถานการณ์และบทบาทของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย**.
กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์, ๒๕๓๐.

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **เทศกาลและพิธีกรรมทาง
พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๕๔.

คณาจารย์สถาบันราชภัฏสวนดุสิต. **ความจริงของชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๓.
กรุงเทพมหานคร: สถาบันราชภัฏสวนดุสิต, ๒๕๔๗.

คณะกรรมการกลุ่มชุดวิชาความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการบริหาร. **ความรู้เบื้องต้น
เกี่ยวกับการบริหาร**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๒๗.

จามะรี เชียงทอง. **สังคมชนบทในโลกสมัยใหม่**. คณะสังคมศาสตร์:
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๖๐.

จักษ์ พันธุ์เพชร. **การเมืองการปกครองไทยจากไพร่ ฟ้าหน้าใสสู่วาทกรรมไพร่-
อำมาตย์**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. ปทุมธานี: พันธุ์กรุป, ๒๕๕๐.

จิรพันธ์ ไตรทิพจรัส และคณะ. **แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา**. ภูเก็ต:
มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต, ๒๕๔๘.

จิรัช (บรรพต) วีระสัย และคณะ. **รัฐศาสตร์ทั่วไป**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๐.

จีระ หงส์ดามรงค์. **แนวคิดและหลักการขอขยายของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์**.
พิมพ์ครั้งที่ ๓๑. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๓.

จุมพล หนีพานิข. **“รอบอบการเมือง (การปกครอง) ๒”**. เอกสารประกอบการ
สอนชุดวิชามนุษย์กับสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๒๑. นนทบุรี: สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๗.

ฉลอง โชติตะคาม, พลโท. **การพัฒนาเกษตรแบบยั่งยืน**. กรุงเทพมหานคร: เซ็นเตอร์
ดิสคัฟเวอรี, ๒๕๔๒.

เนก ธนะสิริ. **ทำอย่างไรชีวิตจะยืนยาวและมีความสุข**. กรุงเทพมหานคร: อินสปายร์,
๒๕๕๔.

- ฉัตรไชย รัตนไชย. **การประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์แห่ง มหาวิทยาลัย: กรุงเทพมหานคร, ๒๕๕๓.
- ชมเพลิน จันทรเรืองเพ็ญ. **เศรษฐศาสตร์การเงินและการธนาคาร**, พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.
- ชาลวิทย์ เกษตรศิริ. **ประวัติการเมืองไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๘.
- เชาวนะ ไตรมาศ. **ข้อมูลพื้นฐาน ๖๖ ปี ประชาธิปไตย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสุขุมและบุตร จำกัด, ๒๕๔๓.
- เชษฐ อนุวงศ์. **คัมภีร์การบริหาร**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แกนนำ, ๒๕๓๗.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **ทฤษฎีใหม่มิติที่ยิ่งใหญ่ทางความคิด**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันนโยบายศึกษา, ๒๕๔๑.
- ชัชรินทร์ ไชยวัฒน์. **ศาสนากับทุนนิยม**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมพันธ์, พ.ศ. ๒๕๔๓.
- จิตยา สุวรรณขุ. **สังคมวิทยา**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๗.
- ณรงค์ เส้งประชา. **วิถีไทย**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๔.
- ณัฐวุฒิ ทรัพย์อุปถัมภ์. **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. จันทบุรี: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี, ๒๕๕๘.
- ณัฐพล ชันธไชย. **แนวความคิดและทฤษฎีในการพัฒนาประเทศและการพัฒนาชนบท: ในการบริหารงานพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๗.
- ณรัชชอร์ ศรีทอง. **แนวคิด หลักการ และการปฏิบัติตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ: โอ.เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๕๖.
- ณรงค์ โชควัฒนา. **ลัทธิปัจเจกชนนิยม: คนไทยจะรับหรือปฏิเสธ**. มติชน วันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๕๔๗, กรุงเทพมหานคร.
- ดนัย ไชยโยธา. **“การเมืองและการปกครอง ของไทย”**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๘.
- _____. **พัฒนาการของมนุษย์กับอารยธรรมในราชอาณาจักรไทย เล่ม ๑**. โอ.เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๓.
- ดิเรก ชัยนาม. **“พระพุทธศาสนากับการปกครอง”**. ในพระพุทธศาสนากับความมั่นคงของชาติ. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ส่งเสริมพระพุทธศาสนา. ม.ป.ป.

เดชรัตน์ สุขกำเนิด. วิจัย เอกพลากร และ ปัตพงษ์ เกษสมบูรณ์. เอกสารชุด: การประเมินผลกระทบทางสุขภาพ เล่มที่ ๒. เรื่อง “แนวคิดการประเมินผลกระทบทางสุขภาพ” เพื่อปฏิรูประบบสุขภาพ. นนทบุรี: สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข, ๒๕๕๕.

เถาว์วัลย์ นันทาภิวัฒน์,ศ.. **หลักการจัดการ**. กรุงเทพมหานคร: คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.

ทอมสัน คอย สวสติ (Thomson Koy Svasti). “การจะเป็นผู้เชี่ยวชาญการพัฒนาที่ยั่งยืน”. โดยจดหมายจากลอนดอน (นามแฝง). โลกสีเขียว, ๒-๕ . พฤศจิกายน-ธันวาคม ๒๕๓๖.

ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยู่ธยา. **รายการสนทนาปัญหาบ้านเมือง พระพุทธเจ้าหลวงกับการแก้ไขปัญหามหาเมือง**. กรุงเทพฯ: ที.เจ.การพิมพ์, ๒๕๓๗.

ทองศรี กำภู ณ อยู่ธยา. **การบริหารงานบุคคลในแนวทางใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ตุลา, ๒๕๒๖

ทิพวรรณ หล่อสุวรรณรัตน์. **ทฤษฎีองค์การสมัยใหม่: Modern Organization Theory**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๗.

เทียนฉาย กีระนันทน์. **สังคมศาสตร์วิจัย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ (ปรับปรุงใหม่). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

ธนู แก้วโอภาส. **เหตุการณ์สำคัญในศตวรรษที่ 20**. ฝ่ายโรงพิมพ์ บริษัท ตาตาพับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๙.

ธ.ธรรมรักษ์ ทศณาพร และจิตตวชิระ. **บริหารงาน บริหารคนด้วย “บุญนิยม”**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท แซทโพร พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๕๓.

ธนากร สังเขป. **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

ธงชัย สถานุชาติ. **การบริหารองค์กรพัฒนาเอกชน**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพัฒนาสุขภาพสังคม, ๒๕๔๗.

ธงชัย สันติวงษ์. **หลักการจัดการ**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๗.

- น.อ. (พิเศษ) ปรีชา นันทาภิวัฒน์ ร.น.. **พจนานุกรมหลักธรรมพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๔๔.
- นพพร จันทรนาชู. **เศรษฐกิจสร้างสรรค์: ความหมาย แนวคิด และโอกาสสำหรับประเทศไทย**. วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๕.
- นพ ศิริบุญนาท. **พฤติกรรมองค์กร**. กรุงเทพมหานคร: สุทรไพศาล, ๒๕๔๕
- _____. **กลยุทธ์สำหรับอนาคต**. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สุทธินิสารการพิมพ์, ๒๕๔๕
- นาท ตันตวิรุฬห์ และ พูลทรัพย์ สมุทรสาคร. **วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อมและการบริหารทรัพยากร**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘.
- นาวี รั้วสิริรักษ์. **รัฐบุรุษผู้ใหญ่ ปรีดี พนมยงค์**. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดับเบิลยูเอ็น, ๒๕๔๔.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. **พระพุทธศาสนาในความเปลี่ยนแปลงของสังคม**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิ โกมลคีมทอง, ๒๕๒๓.
- นิเทศ ดินณะกุล. **การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- นิพนธ์ คันธเสวี. **คุณภาพชีวิตสำหรับสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกรรมการป้องกันและปราบปรามยาเสพติดนิพนธ์, ๒๕๕๐.
- นรินทร์ จงวุฒิเวศย์. และพูนศิริ วัจนะภูมิ. **ทฤษฎีและแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชนบท**. ในเอกสารการสอนชุดวิชาคหกรรมศาสตร์กับการพัฒนาชุมชน หน่วยที่ ๑-๗ หน้า ๑-๔๗. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๔.
- นรกิจบริหาร,หลวง. **“คุณธรรมนักปกครอง”**. วารสารรัฐประศาสนศาสตร์ฉบับพิเศษ “ภาวะผู้นำเชิงสร้างสรรค์ พ.ศ. ๒๐๕๗”, ชุบ ภาศจนประก, [เรียบเรียง]. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์, ๒๕๐๑.
- นิภา นิธยาน,รศ. **การปรับตัวและบุคลิกภาพ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐.
- นิตย สัมมาพันธ์. **การบริหารเชิงพุทธ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙.

บริษัท ซีเทค อินเตอร์เนชั่นแนล จำกัด. **โครงการศึกษาเพื่อจัดอันดับความสำคัญ การจัดการน้ำเสียชุมชน.** กรุงเทพมหานคร: สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม.

บริษัท เทสโก้ จำกัด. **แผนหลักเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอุตสาหกรรมของประเทศไทยและแผนปฏิบัติการสิ่งแวดล้อมจากการพัฒนาอุตสาหกรรมในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล.** กรุงเทพมหานคร: กรมควบคุมมลพิษ กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, ๒๕๓๖.

บรรลุ ศิริพานิช. **ทำอย่างไรอายุจึงยืนยาวอย่างมีความสุขในคนไทยอายุยืน.** กรุงเทพมหานคร: องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๒๙.

บุญชม ศรีสะอาด. **การวิจัยเบื้องต้น.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ชมรมเด็ก, ๒๕๓๕

บรรจง ชูสกุลชาติ. **การบริหารการศึกษาเพื่อพัฒนาประชาชน.** กรุงเทพมหานคร: องค์การ สงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๓๓.

บุญทัน ดอกไธสง. **การจัดการองค์การ.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำกัด, ๒๕๔๖.

บทความทางวิชาการจากผลงานวิทยานิพนธ์. เอกสารประกอบการประชุมวิชาการที่มีรายงานการประชุม, หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ นิสิต มจร ส่วนกลาง ศูนย์วัดศรีสุदारาม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

ปภาวดี ดุลยจินดา. “หลักการทั่วไปเกี่ยวกับการบริหารราชการ” **เอกสารประกอบการสอนชุดวิชา การบริหารราชการไทย หน่วยที่ ๑-๘.** พิมพ์ครั้งที่ ๒๐. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๕

ปฏิพัฒน์ อัครศรีเรือง. **บทวิจารณ์หนังสือ “การบริหารค่าตอบแทนเชิงกลยุทธ์ (Strategic Compensation Management)”**.Hrod Journal.Volume 8 Number 1 January-June 2016.

ปกรณ ปริญญา. **ทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา: ในการบริหารการพัฒนา.** กรุงเทพฯ: สามเจริญพานิช, ๒๕๓๘.

- ปวีณ ฌ นคร. “วิวัฒนาการของการบริหารราชการไทย” ในเอกสารประกอบการสอนชุดวิชา การบริหารราชการไทย หน่วยที่ ๑-๘. พิมพ์ครั้งที่ ๒๐. (นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๕).
- ประไพพรรณ เอ็มชู. “ปีเริ่มต้นของทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาวัฒนธรรม”. วารสารคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาฯ สหประชาชาติ, ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๖ . พฤศจิกายน-ธันวาคม ๒๕๓๐.
- ประเวศ วะสี. เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม แนวทางการพลิกฟื้นเศรษฐกิจสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ: หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๒.
- _____. การพัฒนาพลังสร้างสรรค์องค์กร. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๐.
- _____. สุขภาพในฐานะอุดมการณ์ของมนุษย์. สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพ: สถาบันวิจัย ระบบสาธารณสุข จ.นนทบุรี, ๒๕๔๓.
- _____. วิถีไท ทางรอดของประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๕
- ประชัน คเนวัน. “การบริหารราชการไทย”. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, ๒๕๔๙.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ดร.. เศรษฐศาสตร์เขียวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน. ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- ปรียานุช พิบูลสรารุช. วิกฤต ๒๕๔๐ กับความเป็นมาของเศรษฐกิจพอเพียง. ใน ธรรมนูญพงศ์ ทองภักดี (บรรณาธิการ).ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ศึกษาเศรษฐกิจพอเพียงสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๒.
- ปรีชญา เวสารัชช์. หลักการจัดการศึกษา. กรุงเทพฯ: สำนักงานปฏิรูปการศึกษา, ๒๕๔๗.
- ผ่องพรรณ ตรัยมงคลกุล. การวิจัยในชั้นเรียน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๓.

ผู้อำนวยการเพื่อปรับโครงสร้างบริหารจัดการและองค์กรด้านสิ่งแวดล้อม.

สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พฤทธิ์ ศิริบรรณพิทักษ์. **การจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน: พื้นฐาน
การศึกษา ด้านเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อม.** ไทยสัมพันธ์, ๒๕๕๓.

พระบริหารเทพธานี. **ประวัติศาสตร์ไทย เล่ม ๒.** กรุงเทพมหานคร: โสภณการพิมพ์,
๒๕๔๑.

พระยาอนุมานราชชน. **ความหมายของวัฒนธรรม.** กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
๒๕๕๑).

พระไพศาล วิสาโล. บรรณาธิการ. **องค์กรแห่งสุขภาพ: ทัศนะใหม่เพื่อคุณภาพ
แห่งชีวิตและการบำบัดรักษา.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มูลนิธิโกมล
คีมทอง, ๒๕๓๖.

พระมหาณรงค์ จิตตโสภโณ. **พระพุทธศาสนากับการพัฒนา.** กรุงเทพมหานคร:
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

พระมหาวิฑูรย์ สิทธิเมธี (บังสันเทียะ). รูปแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตในพุทธ
ปรัชญาตามพหุสัรตตะในอรรถกถาธรรมบท. วารสารเซนต์จอห์น ปีที่
๒๐ ฉบับที่ ๒๗ กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๐.

พระมหาวรเดชา อคฺคเตโธ (พรหมเสนา). **พระพุทธศาสนากับการแก้ปัญหา
วิกฤติการณ์ของโลก ทางสายกลางในฐานะเป็นเครื่องมือพัฒนาเศรษฐกิจ
ในปัจจุบัน.** มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ.
๒๕๕๕.

พระครูวิจิตรปทุมรัตน์ (ปัญญาทีโป). **การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลัก
พระพุทธศาสนา.** วารสารครุศาสตร์ปริทรรศน์ฯ ๙๐. ปีที่ ๒. ฉบับที่ ๑
มกราคม-เมษายน ๒๕๕๘.

พระอาจารย์ชา สุภทฺโท. **นอกเหนือผล.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา
ลาดพร้าว, ๒๕๔๑.

พระสิริมงคลอาจารย์, **มงคลที่ปณี.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๔๐.

พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต). **คุณธรรมสำหรับนักบริหาร.**

กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙.

พระราชญาณวิสิฐ วิ. (เสริมชัย ชยมงคล). **การบริหารวัด.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.

นครปฐม: เพชรเกษมการพิมพ์, ๒๕๕๑.

พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตโต). **การศึกษา: เครื่องมือพัฒนาที่ยั่งยืน.** พัฒนพิมพ์
ลักษณะ ม.ป.ท.: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๐.

พระเทพดิลก (ระแบบ จตฺตาโณ). **บริหารตน บริหารคน บริหารงาน.** พิมพ์ครั้งที่ ๓.

กรุงเทพมหานคร: บริษัทแปดสิบเจ็ด (๒๕๔๕) จำกัด, ๒๕๕๓.

_____. **กาลามสูตรพูดไว้อย่างไร.** กรุงเทพมหานคร: พรศิวการพิมพ์, ๒๕๔๖

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธรรมจิตโต). **พุทธศาสนากับปรัชญา.** กรุงเทพมหานคร

: อมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๓.

_____. **พุทธวิธีบริหาร.** พิมพ์พิเศษ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๙. กรุงเทพมหานคร: มหา

จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

_____. **วิธีบูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่.** พิมพ์ลักษณะ. กรุงเทพฯ

: มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์คำวัดที่**

ชาวพุทธควรรู้. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภาและ
สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑.

_____. **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด.** กรุงเทพมหานคร: วัด

ราชโอรสาราม, ๒๕๔๘.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). **ภาวะผู้นำ.** กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและ

สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๕.

_____. **จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร (พุทธศาสนากับพัฒนามนุษย์).** พิมพ์ครั้งที่

๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙

_____. **ชีวิตในสังคมเทคโนโลยี.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิ

พุทธธรรม, ๒๕๔๐.

_____. **การพัฒนาที่ยั่งยืน.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธ

ธรรม, ๒๕๔๑.

_____. **การพัฒนาที่ยั่งยืน.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โกลเด้นคิมทอง, ๒๕๔๖.

- ____. **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑.
- ____. **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกลดคิมทอง. ๒๕๔๑.
- ____. **ถึงเวลามารื้อระบบพัฒนาคนกันใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓.
- ____. **มองสันติภาพโลกผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒.
- ____. **ไอทีภายใต้วัฒนธรรมแห่งปัญญาในศาสนากับยุคโลกาภิวัตน์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สำนักงานเลขานุการ คณะกรรมการเทคโนโลยีสารสนเทศแห่งชาติ, ๒๕๓๘.
- ____. **ทางสายอิสรภาพของการศึกษาไทย**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิ พุทธธรรม, ๒๕๔๑.
- ____. **ธรรมกับไทยในสถานการณ์ปัจจุบัน**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, ๒๕๔๑.
- ____. **สถานการณ์พระพุทธศาสนา: พลิกหายนะให้เป็นพัฒนา**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑.
- ____. **ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดพุทธศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓.
- ____. **พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๐.
- ____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร: บ.เอส อาร์ พรินติ้งแมสโปรดักจำกัด, ๒๕๔๖.
- ____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสื่อตะวัน, ๒๕๔๕.
- ____. **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- ____. **ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘.
- ____. **พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พุทธธรรม (ฉบับเดิม)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินเตอร์แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖.
- ____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

- _____ . **กาลานุกรมพระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
ผลิธัมม์ ในเครือบริษัทสำนักพิมพ์เพ็ท แอนด์ โฮม จำกัด, ๒๕๕๒.
- _____ . **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- _____ . **การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____ . **ภาวะผู้นำ: ความสำคัญต่อการพัฒนาคนพัฒนาประเทศ**. กรุงเทพมหานคร:
ธรรมสภา, ๒๕๔๖.
- _____ . **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก
จำกัด, ๒๕๕๒.
- พระบรมราโชวาท ๑๖๘ องค์**. ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช.
จัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติ เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระ
ชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร: ด่าน สุท
ธการพิมพ์, ๒๕๔๒.
- พุทธทาสภิกขุ. **มนุสสธรรม**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๖.
- พวงรัตน์ บุญญานุรักษ์. **การบันทึกทางการแพทย์**. ภาควิชาการพยาบาลศึกษา
คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- พิชิต พิทักษ์เทพสมบัติ. **๑๒ แนวคิดทางรัฐประศาสนศาสตร์: ความหมาย การวัด**.
พิมพ์ครั้งที่ ๖. อ้างอิงจาก Hugh. กรุงเทพฯ: เสมาธรรม, ๒๕๔๘.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. **พระมหาธรรมราชาจักรพรรดิราช**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติ
ชน, ๒๕๔๖.
- พลเดช ปิ่นประทีป. **ความเป็นไทยด้วยพลังของท้องถิ่น**. กรุงเทพมหานคร: สถาบัน
ชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๔๒.
- _____ . **สู่ความเป็นไทยด้วยพลังของท้องถิ่น**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชน
ท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๔๒.
- พลศักดิ์ จิรไกรศิริ. **การเมืองกับพุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร: สยามบรรณการพิมพ์,
๒๕๒๙.
- ไพรัตน์ เดชะรินทร์. **“อนาคตการพัฒนาชนบทไทย”**. วารสารพัฒนาชุมชน, ๑๘
พฤศจิกายน ๒๕๔๒.

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. โครงการศึกษายุทธศาสตร์การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อสนับสนุนการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ. สาขาสื่อสาร. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๔๗.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **คู่มือการประกันคุณภาพการศึกษาภายในระดับอุดมศึกษา** มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

_____. **พระพุทธศาสนากับการแก้ปัญหาวิกฤติการณ์ของโลก**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมะอินเตอร์เน็ต, ๒๕๕๘.

มหากัจจายน รจนา. **เนตติปกรณ์**. พระธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต ตรวจชำระ. พระคันธसारากวีวงศ์แปลและอธิบาย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๐.

เมธี ครองแก้ว. **การปรับตัวทางสังคมเศรษฐกิจของประเทศสมาชิกในองค์การร่วมมือทางเศรษฐกิจแห่งเอเชียแปซิฟิก**. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.

มารีชา ศรีชะแก้ว. สถาพร วิชัยรัมย์. **เศรษฐกิจพอเพียง: แนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนในประเทศไทย**. วารสารสหวิทยาการจัดการ: คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์.

มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. **ขุนนางอยุธยา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๖.

มานพ เมฆประยูร. **องค์การสหประชาชาติ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เทคนิค 19, ๒๕๓๕.

มาตยา อิงคนารถ. **ประวัติไทยสมัยโบราณ-กรุงรัตนโกสินทร์คณะมนุษยศาสตร์**. **ม.รามคำแหง: โอเดียนสโตร์**, ๒๕๒๙.

มนูญ มุกข์ประดิษฐ์. **ประทีปแห่งแผ่นดิน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ เทวนต์ ซีเนเจอร์, ๒๕๓๖.

_____. **แนวคิด “ทฤษฎีใหม่และเศรษฐกิจพอเพียง”**. มติชน (มติชนบพ). กรุงเทพมหานคร: ฉบับที่ ๒๐๔ ปีที่ ๑๑, ๒๕๔๑.

มิ่งสรรพ ขาวสะอาด และคณะ. การศึกษาเพื่อกำหนดทิศทางการวิจัยในการแก้ไข
ปัญหาเร่งด่วนด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม:ศึกษาหลักเกณฑ์
และเครื่องมือชี้วัด. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัย
แห่งชาติ, ๒๕๔๔.

มัลลิกา มัสอูดี. “ชนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น” ในเอกสารประกอบการสอนชุด
วิชา ประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ ๑-๘. พิมพ์ครั้งที่ ๖. (นนทบุรี: สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๙.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร:
บริษัทอักษรเจริญทัศน์ฯ, ๒๕๔๒.

_____. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ: นามมีบุ๊คส์
พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖.

_____. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๘.

รอฮีม ปรามาส. วิฤต วิสัยทัศน์ และวงชีวิตสู่โลกอนาคต. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๙.

ระวี ภาวิไล, ศ.. อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์พุทธธรรม, ๒๕๔๘.

รัตนา สายคณิต และคณะ. เศรษฐศาสตร์เบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

ยุพนา พูนเกิดมะเริง. พระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาไทย. หจก. มิตรภาพการพิมพ์
๑๙๙๕, ๒๕๖๑.

ยุพา อุดมศักดิ์. แนวความคิด หลักการและวิธีการทางประชากรศึกษา ในเอกสาร
ประกอบการประชุมเรื่องบทบาทสุขศึกษาประชากรศึกษา ในการแก้
ปัญหาประชากรและสาธารณสุข. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๐๕.

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี. การพัฒนาชุมชน: จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ. กรุงเทพฯ: บางกอก
บล็อก, ๒๕๓๔.

ลิขิต ธีรเวคิน. วิวัฒนาการการเมืองการปกครองของไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๙.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.

วคิน อินทสระ. โยนีโสมนสิการ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ เรือนธรรม, ๒๕๔๕.

- _____. **ปัจจัยธรรม**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท โอเอส พรินต์ติ้ง เฮาส์ จำกัด, ๒๕๔๖.
- วิเศษฐ์ ทวีเศรษฐ. และสุขุม นวลสกุล. **การเมืองและการปกครองไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔.
- วิพุธ พูลเจริญ. **สุขภาพ: อุดมการณ์และยุทธศาสตร์ทางสังคม**. รายงานการศึกษาประกอบการ ปฏิรูประบบสุขภาพและการร่างพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ. สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข. นนทบุรี, ๒๕๔๔.
- วิชัย โชควิวัฒน์. **การศึกษาว่าด้วย ๔ มิติของสุขภาพ**. วิจัยระบบสาธารณสุข ปีที่ ๓, ๒๕๕๐.
- วิชัย ตันติวิทยาพิทักษ์. **“สัมภาษณ์พิเศษ”**. สารคดี. ฉบับที่ ๑๖๖ ปีที่ ๑๔. ธันวาคม ๒๕๔๑.
- วิมล วิโรจน์พันธุ์ และคณะ. **ประวัติศาสตร์ชาติไทย**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอัลฟ่า มิเลเนียม จำกัด, ๒๕๔๘.
- วิเชียร วิทยอุดม. **พฤติกรรมองค์กร**. อ้างอิงจาก Alderfer. 1969. กรุงเทพฯ: ซีรฟิล์มและโซเท็กซ์, ๒๕๔๘.
- วิรัช วิรัชนิการวรรณ. **การบริหารเมืองหลวงและการบริหารท้องถิ่น: สหรัฐอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น และไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โพธิ์เพช, ๒๕๔๕.
- วิวัฒน์ เอี่ยมไพรวัน. **“แนวคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การเมืองไทย”**. เอกสารประกอบการสอนชุดวิชา ประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน่วยที่ ๑-๗. พิมพ์ครั้งที่ ๒๕. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๗.
- วิภาพร มาพบสุข. **จิตวิทยาทั่วไป**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ, ๒๕๔๒.
- วิไลลักษณ์ เมฆารัตน์. **“แคว้นสุโขทัย”**. เอกสารประกอบชุดวิชาประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ ๑-๘. พิมพ์ครั้งที่ ๖. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๙.
- วิสุทธิ โพธิแท่น. **ประชาธิปไตย: แนวความคิดและตัวแบบประเทศประชาธิปไตยในอุดมคติ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๔.

วิทย์ วิศทเวทย์. “ปรัชญาการศึกษาแนวพุทธ: แนวทางและปัญหา”. วารสารพุทธ
ศาสตร์ศึกษา ๑. ก.ย.-ธ.ค, ๒๕๓๗.

วิทยากร เชียงกุล. อธิบายศัพท์ปรัชญาการเมืองและสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สายธาร, ๒๕๔๗.

_____. ปฏิวัติประชาธิปไตยเพื่อแก้ไขวิกฤติของชาติ. (กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์สายธาร, ๒๕๕๑)

วุฒินันท์ กันทะเตียน. “พระสงฆ์กับการเมือง: แนวคิดและบทบาทในสังคมไทยใน
ปัจจุบัน”. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑.

ศักดิ์ ผาสุกนิรัตน์. การปกครองของไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักทำเนียบ
นายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๔.

ศิรินันท์ กิตติสุขสถิต และคนอื่นๆ. คุณภาพชีวิต การทำงานและความสุข.
นครปฐม: ธรรมดาเพรส, ๒๕๕๖.

ศิริน พื่องฟ้า. อายุรเวชศาสตร์แห่งชีวิต. กรุงเทพมหานคร: พื่องฟ้า, ๒๕๔๖.

ศรีเรือน แก้วกังวาน. ทฤษฎีจิตวิทยาบุคลิกภาพ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หมอ
ชาวบ้าน, ๒๕๓๙.

ส. ศิวรักษ์. “อนาคตประชาธิปไตยไทย: บทเรียนจากอดีต”. ปาจารย์สาร. ปีที่ ๒๐
ฉบับที่ ๑. มกราคม-มีนาคม ๒๕๓๖.

สถาบันเวชศาสตร์ผู้สูงอายุ กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข. ๙ ประการเพื่อ
ชีวิตสดใสในวัยอายุยืน. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: พื่องฟ้า, ๒๕๔๖.

สถิต วงศ์สุวรรณ. การพัฒนาบุคลิกภาพ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรพิทยา,
๒๕๔๐.

แสวง บุญเฉลิมวิภาส. “หลักการระดับปรมาตมจะ มิใช่เรื่องของเสียงข้างมาก”.
จุลสารสมาคมนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. สมัยที่ ๑๙ ฉบับที่ ๔.
ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๕๖.

เสถียร เขยประทับ. การสื่อสารและการพัฒนา. กรุงเทพฯ: เจ้าพระยาการพิมพ์,
๒๕๒๘.

สมบูรณ์ สุขสำราญ. พุทธศาสนากับความชอบธรรมทางการเมืองและสังคม.
กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

สามชาย ศรีสันต์. **สังคมวิทยากับการพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สารีเพ็ญ แวหามะ. **กระบวนการสรรหาและคัดเลือกพนักงานขององค์กร**. คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๕๘.

สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์. **การใช้สถิติในงานวิจัยอย่างถูกต้องและได้มาตรฐานสากล**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๖.

สุธาวัลย์ เสถียรไทย และคณะ. **ธรรมาภิบาลและการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนการวิจัย, ๒๕๔๖.

สุจิตร ทองอยู่. **จิตวิทยาทางสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชีวาภรณ์, ๒๕๔๙.

สุวิทย์ มูลคำ. **กลยุทธ์การสอนคิดแก้ปัญหา**. กรุงเทพมหานคร: ภาพพิมพ์. ๒๕๔๗.

สุเทพ เชาวลิตร. **หลักการพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๔.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. **พระสงฆ์กับการพัฒนาชนบทในการแสวงหาเส้นทาง การพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ไทย**. กรุงเทพมหานคร: กองแผนงานกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๖.

สุภางค์ จันทวานิช. **ทฤษฎีสังคมวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

สุเมธ ตันติเวชกุล, ดร. **ใต้เบื้องพระยุคลบาท**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๓.

สุพัทธรา สุภาพ. **เทคนิคการบริหารอย่างมีประสิทธิภาพยุคใหม่**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสำนักพิมพ์ธรรมนิติจำกัด, ๒๕๓๖.

สุนน อมรวิวัฒน์. **หลักบูรณาการการทำงานการศึกษาตามนัยแห่งพุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๔.

สุนทรี โคมิน. **ผลกระทบของการพัฒนาในแง่มุมมองของจิตวิทยาสังคม**. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์. กรกฎาคม ๒๕๒๒.

สนธยา พลศรี. **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. **สังคมไทยแนวทางการวิจัยและพัฒนา**. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๒๕.

สมภาร พรหมทา. **“กฎหมายคืออะไร”**. วารสารปัญญา. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ (ตุลาคม ๒๕๕๓).

_____. **“สิทธิในทัศนะของพุทธศาสนา”**. วารสารพุทธศาสนศึกษา. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑. มกราคม-เมษายน ๒๕๓๗.

_____. **ปรัชญาสังคมและการเมือง**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สมจิตต์ สุพรรณทัศน์ และนิภา มนูญปัจจุ. **ประชากรกับคุณภาพชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศรีอนันต์, ๒๕๒๕.

สมพงษ์ ดุลยอุทก. **สังคมศาสตร์กับการพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๙.

สมยศ นาวิการ. **การบริหาร**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๘

สมคิด เลิศไพฑูรย์, ศ.ดร.. **กฎหมายรัฐธรรมนูญ: หลักการใหม่ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย**, ๒๕๔๐.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และคนอื่น ๆ. **พระมงคล วิเสสสภา**. กรุงเทพมหานคร: วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ, ๒๕๔๖.

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน). **พระมงคลวิเสสสภาและพระธรรมเทศนาในการพระราชกุศล**. กรุงเทพมหานคร: สำนักกราชเลขาธิการ, ๒๕๓๖.

สรเสรีญ วงศ์ขุ่ม. **การวางแผนพัฒนาประเทศ**. กรุงเทพฯ: ศูนย์การพิมพ์เพชรรุ่ง, ๒๕๕๔.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. **ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

_____. **“หลักการมองปัญหาในการพัฒนาชนบทไทย”**. จุลสารสังคมศาสตร์เกษตรกร, ๒๕๕๒.

- _____. การพัฒนาสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙.
- เสนห์ จามริก. ธนาคารโลก พัฒนาการ อิทธิพลและผลกระทบ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บริษัท เอ็ดดิสันเพรสโพลีเทคส์ จำกัด, ๒๕๓๔.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ (พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙). กรุงเทพมหานคร: สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๕๔.
- _____. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙, ๒๕๔๔.
- _____. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑-๑๒, ๒๕๖๐.
- _____. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท.. ม.ป.ป.
- _____. “สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ: ความเป็นมา”. วารสารเศรษฐกิจและสังคม, ปีที่ ๒๙ ฉบับที่ ๑, (มกราคม-กุมภาพันธ์ ๒๕๓๕).
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม. รายงานสถานการณ์สิ่งแวดล้อม ๒๕๕๔. กรุงเทพฯ: กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, ๒๕๕๔.
- _____. พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ๒๕๓๕ และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง, กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, ๒๕๓๕.
- สำนักนโยบายและยุทธศาสตร์ สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข. แผนยุทธศาสตร์สุขภาพวิถีชีวิตไทย พ.ศ. ๒๕๕๔-๒๕๖๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๔.
- สำนักงาน ก.พ. การศึกษาเพื่อพัฒนาเกณฑ์มาตรฐานตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตของข้าราชการ. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือนสำนักงาน ก.พ., ๒๕๕๒.
- สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี จำกัด, ๒๕๔๑.

อภิชัย พันธเสน, ศ.ดร. เศรษฐกิจพอเพียง: พระอัจฉริยภาพและพระกรุณาธิคุณ
ของในหลวง รัชกาลที่ 9. วิทยาลัยนวัตกรรมการพัฒนาระบบบริหารราชการ
ส่วนท้องถิ่น กรุงเทพมหานคร: ๒๕๖๓.

_____. “พุทธเศรษฐศาสตร์”. ในการสัมมนาทางวิชาการโครงการปราชญ์เพื่อ
แผ่นดินครั้งที่ ๒, เรื่องฐานปัญญาไทยในโลกสากล จัดโดยราชบัณฑิตยสถาน
กระทรวงศึกษาธิการ และศูนย์มนุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร.
กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๓.

อวยชัย ขบา. “การเมืองการปกครองสมัยรัชกาลที่ ๗”. ในเอกสารการสอนชุดวิชา
ประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน่วยที่ ๘-๑๕. นนทบุรี:
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๕๖.

อัลกอรี. An Inconvenient Truth ความจริงที่ไม่มีใครอยากฟัง. แปลโดย
คุณากร วาณิชวิรุฬห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน
, ๒๕๕๐.

อัษฎา ชัยนาม. แผนปฏิบัติการ 21 เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน),
๒๕๖๓.

อุทัยวรรณ สุขคันธรักษ์. “ยูเนสโกคืออะไร แปลจาก What is UNESCO?
1991”. วารสารคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาฯ สหประชาชาติ,
ปีที่ ๒๓ ฉบับที่ ๒ ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๖๔.

อุไรฉาตา เขาวรรณ และกุลลาภ ณ นคร. “ทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนา
วัฒนธรรม”. แปลรายงานของที่ประชุมระดับภูมิภาคของคณะกรรมการ
แห่งชาติฯ, วารสารคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาฯ สหประชาชาติ,
ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๔ ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๖๑.

อุไร หักกิจ. Ph.D. และ วาริรัตน์ ถาน้อย. M.S.. การพยาบาลองค์รวมและการดูแล
สุขภาพแบบผสมผสาน: การบูรณาการแนวคิดสู่การจัดการศึกษา
พยาบาล. (Thai Journal of Nursing Council Vol. 27 Special Issue
October-December 2012.

อัญชลี สุสายัณห์. **ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๕.

อำพล จิตตาวัฒนะ. **การสร้างนโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพแบบมีส่วนร่วม**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. บริษัทปิยอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๒๒.

องค์การอนามัยโลก. **กฎบัตรออตตาวาเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพ (The Ottawa charter for Health Promotion)**. กรุงเทพมหานคร: ธนาเพลส, ๒๕๕๖.

เอกสารการสอนชุดวิชา, “**การพัฒนาชนบท**”. หน่วยที่ ๑-๗. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๖.

เอกวิทย์ มณีธร, ผศ.ดร. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการบริหารจัดการ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอ็ม.ที.เพรส, ๒๕๕๒.

เอียน ซาฟิโร. “**ประชาธิปไตย**”. ในปรัชญาเกี่ยวกับอนาคตของประชาธิปไตย. อุกฤษฏ์ แพทย์น้อย บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, ๒๕๕๔.

(๒) ภาษาอังกฤษ

AL Gore. “**EARTH IN THE BALANCE**”. Boston: Houghton Mifflin. Co., 1992.

Berghorn. F.S.. Schafer. ID.E. & Associates. **The dynamic of aging**. Colorado: West view, 1981.

Campbell. Aspirations. **Satisfaction and fulfillment**. In A. Campbell and P.E. Converse (eds.). **The Human Meaning of Social Change**. New York: Russel Sage Foundation, 1972.

CSD. “**Model concept Sustainable Development of UN**”. May 2005.
Commission on Sustainable Development: CSD “**Our common future**” UN, 1987.

Council on Environmental Quality. **The Global 2000**. Washington, 1980.

- Durkheim, E. **Suicide. A Study in Sociology**, Translated by John A. Spaulding and George Simpson, Edited by George Simpson. New York: The Free Press, 1966.
- D. MEADOWS et al. **The Limits to Growth**. New York: Universe Books, 1972.
- Dr. Patricia Bloom. **Introduction to Healthy Aging**. New York University: Mount Sinai Medical Center. 1998.
- Eugene E. Jennings. “**The Anatomy of Leadership**”. In **Management: A Book of Readings**, Ed. by Harold Koontz and Cyrill O'Donnell. San Francisco: McGraw - Hill, 1964.
- E.B. Flippo. **Management: A Behaviourial Approach**. Boston: Allyn + Bacon, 1966.
- Earth Negotiations Bulletin. **A Reporting Service for Environment and Development Negotiations (UNCSD)**. International Institute for Sustainable Development (IISD). 25 June 2012.
- Economic colonialism replaced political colonialism. “**Europe International Relations**.” Compton's Interactive Encyclopedia, 1997.
- Fisher. R. **Personal Values and Individual Quality of Life in Palliative care Patients**. Journal of Pain and Symptom Management. 30, 1992.
- Fayol, Henry. **General and industrial Management**. London: Pitman, 1965.
- Gore Senator Al. **Earth in the Balance**. Boston: Houghton Mifflin Co, 1992.
- George. B.K. & Berson. D.A. **A Multidisciplinary Concept analysis of Quality of life**. Western Journal of Nursing Research. 21, 1989
- Hamilton.C.. “**The Genuine Progress Indicator Methodological Development sands Results from Australia**”. Ecological Economics, Vol. 34, 1999.

Henri Fayol. **Industrial and General Administration**. New York: Mc-Graw Hill, 1930.

Haas. B.K. **A Multidisciplinary Concept Analysis of Quality of life**. Western Journal of Nursing Research, 21. 1999.

J.W. Forrester. **World Dynamics**. New York: Cambridge, 1971.

Jesse Burkhead. **Government Budgeting**. N.Y.: John Wiley and Sons, Inc., 1965.

John M. Pfiffner and Frank P. Sherwood. **Administrative Organization**. New Jersey: Prentice-Hall Inc., 1965.

Luther Gulick and Lyndall Urwick, ed. **Papers on the Sciences of Administration**. N.Y: Institute of Public Administration, 1937.

Longman. **Dictionary of Contemporary English**. England: Clays Ltd, 1995.

Max Bertolero and Danielle S. Bassett. “**How Matter Becomes Mind: The new discipline of network neuroscience yields a picture of how mental activity arises from carefully orchestrated interactions among different brain areas**”. Scientific American, vol. 321, no. 1 July 2019.

Mr. Harrod and Growth Economics. **The Mathematical Formulation of Harrod's Growth Model: A Comment**. The Economic Journal Vol.75, No. 299. Oxford University Press, Sep, 1965.

Michael Keating. **The Earth Summit’s Agenda for Change, The Centre for Our Common Future**. Geneva: Switzerland, August 1993.

Michael Redclift. **Sustainable Development: Economic and the Environment**. In M.Redclift and C. Sage (eds.), Strategies for Sustainable Development: Local Agenda for the Southern Hemisphere. U.K: John Wiley & Sons Ltd., 1994.

- _____. **Sustainable Development: Economic and the Environment.** In M.Redclift and C. Sage (eds.), Strategies for Sustainable Development: Local Agenda for the Southern Hemisphere. World Commission On Environment And Development. Our Common Future. New York Oxford University: Great Britain R.Clay Ltd., 1987.
- McMahon. D. M. **Happiness: a history.** New York: Atlantic Monthly Press, 2005.
- Maslow. A.H. **Motivation and Personality.** New York: Harper & Row, 1954.
- McClelland. D. **Testing for Competency Rather than for Intelligenc.** American Psychologist, 28 (1) 1973.
- North American Free Trade Agreement. **Microsoft Encarta Encyclopedia,** 1999.
- Orem. D.E. **Nursing Concept of Practice. 4 ed..** (St. Louis: Mosby Year Book, 1991.
- Robert O. Keohane and Joseph S. Nye. Power and interdependence: world politics in transition. Boston: Little, Brown, 1977.
- Rostow, W.W. . **The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto.** Cambridge: Cambridge University Press, 1960.
- Reader's Digest Great Illustrated Dictionary.** 1st ed. 2 vols. London: The Reader's Digest Association Limited, 1984.
- Robert Tannenbaum, Irving R. Weshler, and Fred Massarik. **Leadership and Organization.** New York: McGraw-Hill, 1966.
- Robert G. Wall and Hugo Hawkins. "Requisites of Effective Leadership," In Harold Koonts and Cyrill O'Donnel, ed.. **Management: A Book of Readings.** San Francisco: McGraw - Hill, 1964.
- Swanson, R. A., & Holton, E. F., III. **Foundations of Human Resource Development.** San Francisco, CA: Berrett-Koehler, 2001.

So Sethaputra. **New Model English-Thai Dictionary**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช. ๒๕๓๘.

The WHOQOL GROUP. **The World Health Organization Quality of Life Assessment (WHOQOL): position paper from the World Health Organization**. Social Science Medicine, 1996.

UNESCAP Population Headliners. **“State of World Population 2007 focuses on Urbanization”**, 2007.

WHO. **Health Impact Assessment .Main Concept and Suggested Approach**. Gothenburg Consensus paper, 1999.

World Commission on Environment and Development (WCED). **Our Common Future**. Oxford and New York: Oxford University Press, 1987.

World Commission on Environment and Development. **Our common future**. Oxford: Oxford, 2000.

World watch Institute. **State of the World 1991**. New York, 1991.

๒. งานวิทยานิพนธ์/งานวิจัย

กนกวรรณ ชูชีพ. **คุณภาพชีวิตการทำงานของข้าราชการในจังหวัดชายแดนภาคใต้**. วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๑.

กุสุมา โกศล. **คุณภาพชีวิตของเกษตรกรชาวสวนยางในยุคเศรษฐกิจถดถอย: ศึกษากรณีจังหวัดสุราษฎร์ธานีและนครศรีธรรมราช**. วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตร์. คณะรัฐประศาสนศาสตร์: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๕.

กุหลาบ รัตนสังธรรม และคณะ. **รายงานการวิจัย เรื่องการพัฒนารูปแบบที่เหมาะสมในวิธีการดำเนินงานวางแผนพัฒนาคุณภาพชีวิต ตามเกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐานในระดับหมู่บ้าน จ.ชลบุรี**. คณะพยาบาลศาสตร์: มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๓๕.

โกศล เพ็ชรวงศ์. “พระพุทธศาสนากับการพัฒนาดน: ศึกษาเฉพาะกรณี ผู้เข้ารับการศึกษาฝึกอบรมตามหลักสูตร “เตรียมผู้บริหารการศึกษา” ของสถาบันพัฒนาผู้บริหารการศึกษา วัดไร่ขิง”. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓.

ขวัญใจ โกมุตแดง. “ศึกษาการพัฒนาชีวิตตามหลักจักร ๔”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

ดลพัฒน์ ยศธร. “การนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธศาสตร์”. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พิพัฒน์ ยอดพฤติการ. “การใช้ตัวชี้วัดเพื่อวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียงโดยเปรียบเทียบกับพุทธเศรษฐศาสตร์”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

นรี ภวานานันท์. “การศึกษาการปกครองในแนวพระพุทธศาสนา: ศึกษาจากนักคิดและพระไตรปิฎก”. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

นิศารัตน์ ศิลปะเดช. รายงานวิจัยเรื่อง การรับรู้คุณภาพชีวิตและการปฏิบัติตนเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวมุสลิมในเขตธนบุรี. กรุงเทพฯ: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์สถาบันราชภัฏธนบุรี, ๒๕๓๘.

ทรงวิทย์ แก้วศรี. “การศึกษาวิเคราะห์ยุทธวิธีในการประกาศพระศาสนาของพระพุทธเจ้า”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

บุญช่วย จันทร์เหาะ. “พฤติกรรมกรรมการบริหารของเจ้าอาวาสที่ส่งผลต่อการปฏิบัติงานวัดในเขตการปกครองคณะสงฆ์จังหวัดกรุงเทพมหานคร”. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาการบริหารการศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗.

พระยุทธยา รมณียธมโม (แก้วกันหา). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การจัดองค์กรคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาล”. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระชัยณรงค์ วิทิโต (ร่องมะรุต). “การประยุกต์หลักศีล ๕ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของบุคคลในสังคม”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระจรรณ ชีรปณฺโณ (เวฬุวาปี). “การบริหารงานตามหลักธรรมาภิบาลขององค์การบริหารส่วนตำบลลำพยนต์ อำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขารัฐประศาสนศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระสุเมธ สุเมโธ (นพดล จินดา). “ศึกษาเปรียบเทียบบทบาทในการส่งเสริมพระพุทธศาสนาของนักธุรกิจในสมัยพุทธกาลกับปัจจุบัน: ศึกษาเฉพาะกรณีดร.บุญยง ว่องวานิช”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระเฉลิมชาติ ขาติวโร (อิทธวงศ์). ศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาศึกษาของคณะสงฆ์ไทย. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระครูอุทุมพรกิตติคุณ (แดงเนียม). “การบริหารงานวิชาการโรงเรียนวัดมะเดื่ออำเภอบัวบางทอง จังหวัดนนทบุรี สังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัดนนทบุรี”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระครูปลัดบุญยัง ทูลโลก (สุนทรวิภาต). “การบริหารงานวิชาการตามหลักอริยสัจ ๔ โรงเรียนประถมศึกษา อำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี ”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระมหาราชัน จิตตปาโล. “ปัญหาการบริหารจัดการการสอบวัดผลด้วยข้อสอบกลางของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระมหาสมชาย สิริจินโท (ห่านนท์). “พุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางของพระพุทธพจน์ (สมาน สุเมโธ)”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร

มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหาวรวัชรน ฌณฺญสิริ (อรรถาพร). “การศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของตัวละครที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระมหาธรรมรัตน์ อริยมโม (ยศขุน). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักรัฐศาสตร์ที่มีในพระไตรปิฎก”. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระมหาธฤติ วิโรจโน (รุ่งชัยวิฑูร). “รูปแบบการพัฒนาพระสังฆาธิการเพื่อประสิทธิภาพการบริหารกิจการคณะสงฆ์”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหาอริยะะ เพียงตา (ปณฺณาทิโป). “การศึกษาปรัชญาการบริหารเชิงเปรียบเทียบ: ทฤษฎีการบริหารแบบตะวันตกกับการบริหารแบบพุทธ”. วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๒.

พระมหาสุชิน สุชีโว (สมบุญสุข). “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องหลักการสงเคราะห์ญาติในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระมหาจิรวัฒน์ กนฺตวณฺโณ และคณะ. การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ แนวคิดและบทบาทองค์กรทางศาสนา พุทธ คริสต์. รายงานวิจัย. ได้รับทุนอุดหนุนจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร., ๒๕๖๒.

พระมหานุกูล มหาวิโร (พรหมจันทร์). “วิธีคิดเพื่อบรรเทาอกุศลจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

- พนิชฐา พานิชชีวะกุล. การพัฒนาเครื่องมือวัดคุณภาพชีวิตเป็นสหมิติ สำหรับผู้สูงอายุในชนบท. วิทยานิพนธ์ปริญญาคุษฎีบัณฑิต. การพยาบาลสาธารณสุข. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๘.
- พิพัฒน์ ยอดพฤติการ. “การใช้ตัวชี้วัดเพื่อวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียงโดยเปรียบเทียบกับพุทธเศรษฐศาสตร์”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรคุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- รณรุทธิ์ บุตรแสนคม. คุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในเขตชนบทจังหวัด มหาสารคาม ร้อยเอ็ด และกาฬสินธุ์. มหาสารคาม. รายงานการวิจัย. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๐.
- เรืองเดช เขจรศาสตร์. “วิถีพุทธธรรมตามแนววัดป่าอ้อสานกับการพัฒนาศักยภาพมนุษย์”. วิทยานิพนธ์ปรัชญาคุษฎีบัณฑิต. สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๙.
- รุ่งทิวา กวางเต้น. ความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวต่อการพัฒนาเชิงกายภาพตลาดการค้าชายแดนไทย-กัมพูชา กรณีศึกษา: ตลาดโรงเกลือ จังหวัดสระแก้ว. วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. วิทยาลัยบริหารรัฐกิจ: มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๕๖.
- สาธิต จรรยาสวัสดิ์. “การคำนวณดัชนีสวัสดิการทางเศรษฐกิจที่ยั่งยืนสำหรับประเทศไทย”. วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาพัฒนาเศรษฐกิจ. บัณฑิตวิทยาลัย: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๓.
- รณรุทธิ์ บุตรแสนคม. รายงานการวิจัยเรื่อง คุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในเขตชนบทจังหวัด มหาสารคาม ร้อยเอ็ด และกาฬสินธุ์. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๐.
- วรลักษณ์ หิมะกลั๊ส, ศศิเพ็ญ พวงสายใจ, พิมพิมล แก้วมณี. การศึกษาผลกระทบต่อประชาชนคนไทยจากการทำงานแรงงานต่างด้าว ภายใต้ความสมดุลระหว่างความมั่นคง เศรษฐกิจ และสิทธิมนุษยชน: รายงานการ วิจัยฉบับสมบูรณ์. เชียงใหม่: ศูนย์วิจัยและพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน คณะ เศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๗.

- สุภาพ ประพันธ์. “การบริหารความขัดแย้งของคณะกรรมการบริหารในโรงพยาบาลชุมชนจังหวัดขอนแก่น”. วิทยานิพนธ์สาธารณสุขศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๘.
- สาธิต จรรยาสวัสดิ์. “การคำนวณดัชนีสวัสดิการทางเศรษฐกิจที่ยั่งยืนสำหรับประเทศไทย”. วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาเศรษฐกิจ). บัณฑิตวิทยาลัย: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๓.
- สุดสาคร หง่อ้น. คุณภาพชีวิตการทำงานของข้าราชการกรมส่งเสริมการเกษตร: ศึกษาเฉพาะกรณีข้าราชการสังกัดกรมส่งเสริมการเกษตรสวนกลาง. ภาคนิพนธ์. คณะพัฒนาสังคม: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๔.
- สวัสดิ์ ภูทอง. การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้จากประสบการณ์เพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิต สำหรับผู้ใหญ่ในชุมชนชนบทภาคเหนือ. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาการศึกษาณอกระบบโรงเรียน. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- เสาวภา สุขประเสริฐ. รายงานการวิจัย เรื่องมิติทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนและองค์กรชุมชน: กรณีศึกษา องค์การบริหารส่วนตำบลเมือง (อบต.เมือง). จังหวัดเลย, ๒๕๔๖.
- สุทธิพงศ์ บุญผดุง. รายงานการวิจัย เรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในท้องถิ่น โดยใช้โรงเรียนเป็นฐานตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง (ระยะที่ ๑). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๕๔.
- อมรา จำรูญศิริ. “การท่องเที่ยวกับการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม: กรณีศึกษา ตำบลหนองบัว อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาไทยศึกษาเพื่อการพัฒนา. บัณฑิตวิทยาลัย: สถาบันราชภัฏเลย, ๒๕๔๖.
- อัมทิพย์ อนิสดา. คุณภาพชีวิตของครูที่ส่งผลต่อการปฏิบัติงานตามมาตรฐานวิชาชีพครู. ในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษากาญจนบุรี เขต ๔. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาบริหารการศึกษา. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๕.

๓. เว็บไซต์

การสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์. (ออนไลน์). แหล่งที่มา :

<http://www.thaigoodview.com>. (๒๘ พฤษภาคม ๒๕๕๘).

การพัฒนาเศรษฐกิจ (Economics Development). (ออนไลน์) แหล่งที่มา :

<http://phatrasamon.blogspot.com>. (๔ มีนาคม ๒๕๖๒).

กรมแพทยทางเลือก. สุขภาพองค์รวม. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

<http://www.academia.edu>. (๑๘ มีนาคม ๒๕๖๐).

กรณีการ กาญจนวิบูลย์. การบริหารการพัฒนาที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจ, เอกสารประกอบการเรียน วิชา การบริหารการพัฒนา. (ออนไลน์). แหล่ง

อ้างอิง: <http://pws.npru.ac.th/kannika/.pdf>. (๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐).

โกวิท วรพิพัฒน์. การ “คิดเป็น” เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมไทย.

(ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://mediathailand.blogspot.com/>. (๒๓ กรกฎาคม ๒๕๖๐).

การสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: <http://www.thaigoodview.com>.

(๒๕ พฤษภาคม ๒๕๕๖).

เกื้อ วงศ์บุญสิน. แนวคิดการพัฒนาว่าด้วยการพัฒนาแบบยั่งยืน (Sustainable development). (ออนไลน์). แหล่งที่มา :

<https://kamponginfo.blogspot.com/>. (๒ มกราคม ๒๕๖๑).

คณะทำงานสุขภาพคนไทย. คุณภาพชีวิตและการพัฒนามนุษย์. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

<http://www.hiso.or.th>. (๑๘ มีนาคม ๒๕๖๐).

จำรัส จันทรแสงศรี. หลักการบริหารงานสมัยใหม่กับหลักการบริหารเชิงพุทธ.

บทความวิชาการ [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.thaifencing.org/>.

(๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๕).

จิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา, ดร. “3 ห่วง 2 เงื่อนไข”. Positioning Magazine

พฤศจิกายน ๒๕๕๙. (ออนไลน์). แหล่งที่มา :

<https://positioningmag.com/>. (๒ กันยายน ๒๕๖๒).

จำรัส จันทรแสงศรี. หลักการบริหารงานสมัยใหม่กับหลักการบริหารเชิงพุทธ.

บทความวิชาการ. [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.thaifencing.org>

.(๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๕).

เฉลียว ปิยะชน. **อายุรเวชศาสตร์แห่งชีวิต**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://pg.pharm.su.ac.th/>. (๑ ธันวาคม ๒๕๖๐).

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **ทรรศนะ แนวคิด แนวทางในการปฏิรูปกระบวนการเรียนรู้**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.phdb.moph.go.th>. (๑๘ มีนาคม ๒๕๖๐).

ชุดวิชาการพัฒนาสังคมไทย. **แนวคิดการพัฒนาสังคมไทย**. (ออนไลน์), แหล่งที่มา: <http://dnfe5.nfe.go.th/m>. (๓ มีนาคม ๒๕๖๒).

ทฤษฎีการต้อยพัฒนาและการพึงพา. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: www.edu.nmu.ac.th/dss. (๔ มีนาคม ๒๕๖๒).

นิเชต สุนทรพิทักษ์. **วัฒนธรรมข้ามชาติ: อุตสาหกรรมวัฒนธรรมการครอบงำและความเสื่อม**. วารสารวิจัยทรัพยากรมนุษย์ ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๕. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: <http://www.journalhri.com/pdf/>. (๑ มีนาคม ๒๕๖๒).

เนลสัน แมนเดลา. **5 Educational Quotes to Inspire Success**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.degreematch.com/>. (๗ กรกฎาคม ๒๕๖๐).

แนวคิด ทฤษฎีและวิธีวิทยาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: <http://e-book.ram.edule-book/e/EF324.pdf>. (๔ มีนาคม ๒๕๖๒).

“แนวคิดและความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมไทย”. การพัฒนาสังคมไทย. [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://dnfe5.nfe.go.th/>. (๑ กรกฎาคม ๒๕๖๐).

“สมัยกรุงรัตนโกสินทร์,” พุทธศาสนาในประเทศไทย. [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.geocities.com/>. (๕ มกราคม ๒๕๖๐).

บัณฑิต เศรษฐศิริโรตม์ และนนท์ นุชหมอน. **สถาบันธรรมรัฐเพื่อการพัฒนาสังคมสิ่งแวดล้อม, การพัฒนาอย่างยั่งยืน**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: <https://www.stou.ac.th/Foreign/Upload>. (๑๐ มีนาคม ๒๕๖๒).

พนม พงษ์ไพบูลย์. **การศึกษา คือปัจจัยที่ ๕ ของชีวิต**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.moe.go.th>. (๒๒ กรกฎาคม ๒๕๖๐).

พระปฐมบรมราชวงศ์จักรีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: <http://www.cult.go.th/>. (๒๑ พฤษภาคม ๒๕๕๓).

พุทธศาสนาในประเทศไทย. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: <http://www.geocities.com/> .

(๒๕ มกราคม ๒๕๖๒)

พระนิมิต กลิ่นดอกแก้ว. ทฤษฎี. (ออนไลน์). แหล่งที่มา:

<https://www.gotoknow.org/>. (๒ มกราคม ๒๕๖๑).

พญ.วลัยรัตน์ ธรรมจริย์. ความยาวของทีโลเมียร์. ดัชนีชี้วัดอายุขัยตัวใหม่. [ออนไลน์].

แหล่งที่มา. <http://www.e-vitalife.com/>. (๒๙ ตุลาคม ๒๕๖๐).

พร.บ.สุขภาพแห่งชาติ.[ออนไลน์].แหล่งที่มา: <https://www.dms.go.th/>

.(๑๗ มีนาคม ๒๕๖๐).

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). บริหารองค์กรแนวพุทธให้ตรงกับปัญหา

ฝ่าวิกฤต. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: www.hrdharmniti.com. (๕ มีนาคม

๒๕๖๑).

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). คำแนะนำในการเรียนรู้ดูแลสุขภาพแบบองค์รวม.

[ออนไลน์].แหล่งที่มา:<http://www.life.ac.th/librapage/ebook.pdf>. (๑๖

มีนาคม ๒๕๖๐).

พญ.วลัยรัตน์ ธรรมจริย์. ความยาวของทีโลเมียร์:ดัชนีชี้วัดอายุขัยตัวใหม่. [ออนไลน์].

แหล่งที่มา:<http://www.e-vitalife.com/>. (๒๙ ตุลาคม ๒๕๖๐).

พุทธทาสภิกขุ. บริหารเชิงพุทธแนวท่านพุทธทาส. สมหวัง วิทยาปัญญานนท์ ถอด

เทปจากการบรรยายธรรม เมื่อวันที่ ๒๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๓, บทความ

[ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.budmgt.com>. (๒ พฤศจิกายน

๒๕๕๕).

พระปฐมบรมราชวงศ์จักรีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์. การเมืองการปกครองของไทย.

(ออนไลน์). แหล่งที่มา: <http://www.cult.go.th/php>. (๒๘ พฤษภาคม

๒๕๓๘)

พระสงฆ์จะต้องบริหารจัดการวัด. (ออนไลน์). แหล่งที่มา:

<http://mediacenter.mcu.ac.th>. (๒๙ กันยายน ๒๕๕๙).

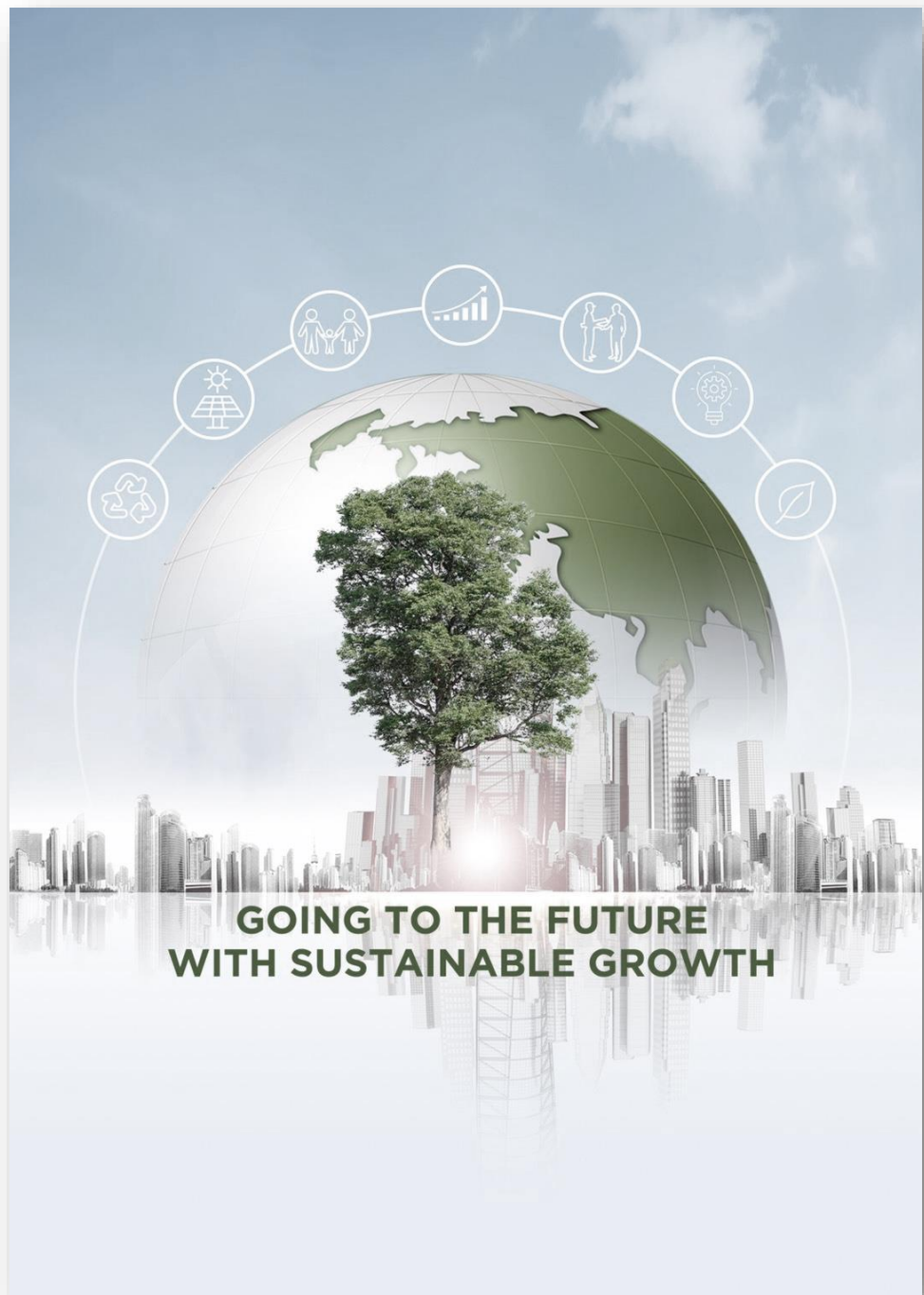
ภูมิภิตี จารุณนนท์. พุทธวิธีในการบริหาร. บทความ [ออนไลน์], แหล่งที่มา:

<http://www.kit-meanino flife. Blogspot.coml>. (๒๙ ตุลาคม ๒๕๕๕).

- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. การขับเคลื่อนให้มหาวิทยาลัยก้าวไปสู่
ความเป็นเลิศทางวิชาการด้านพระพุทธศาสนา. (ออนไลน์). แหล่งที่มา:
<http://www.mcu.ac.th/site/philosophy>. (๓๐ สิงหาคม ๒๕๖๑).
- ระพี สาคริก. กระแสความหลากหลายทางชีวภาพ กับปัญหาพื้นฐาน ของ
สังคมไทย. (ออนไลน์). แหล่งที่มา:
<https://www.tungsong.com/Environment/>. (๑๐ มกราคม ๒๕๖๑).
- รศรินทร์ เกรย์, ปังปอนด์ รักอานวยกิจ, ศิรินันท์ กิตติสุขสถิต. ความสุขบนความ
พอเพียง: ความมั่นคงบนบันปลายชีวิต. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:
<http://www.ipsr.mahidol.ac.th/>. (๑๖ ธันวาคม ๒๕๖๐).
- เลิฟ. การพัฒนาสังคม. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: <http://dnfe5.nfe.go.th/ilp/>
(สืบค้นเมื่อวันที่ ๓ มีนาคม ๒๕๖๒).
- วชิรวัชร งามละม่อม, ทฤษฎีการพึ่งพา (Dependency Theory). (ออนไลน์).
แหล่งที่มา: <http://learningofpublic.blogspot.com/>. (๒ มกราคม
๒๕๖๑).
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก, มติชนสุดสัปดาห์. ฉบับวันที่ ๒๔-๓๐ มกราคม ๒๕๖๒,
(ออนไลน์) แหล่งที่มา: <https://www.matichonweekly.com/>. (๒๐
กรกฎาคม ๒๕๖๒).
- สาโรช บัวศรี.การ “คิดเป็น” เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมไทย.
[ออนไลน์].แหล่งที่มา:<http://mediathailand.blogspot.com>. (๙ ธันวาคม
๒๕๖๐
- สรารัฐ เบญจกุล..ด้านการเรียนการสอน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
(ออนไลน์) . แหล่งที่มา: <http://www.ryt9.com/s/nnd/>. (๓๐ สิงหาคม
๒๕๕๕).
- ห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์ โครงการห้องสมุดโรงเรียนในฝัน. ชีวประวัติบุคคลในสาขา
การศึกษา. บทความ. [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://lib.kru.ac.th/>. (๓๑
ตุลาคม ๒๕๕๕).
- E.F. Schumacher. “Buddhist Economics”. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: www.worldtrans.org. Retrieved. (28 February 2019).

United Nations. Conference on Environment (UNCED) 1992: “Agendar 21”. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.un.org/>. (๑๘ มีนาคม ๒๕๖๐).

UNESCO. Promotion of a Global Partnership for the UN Decade of Education for Sustainable Development: The International Implementation Scheme for the Decade in Brief (ED-06/WS06). Paris. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.unesco.org/education>. (๑๗ มีนาคม ๒๕๖๐).

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ ฉายา/นามสกุล	: พระมหาจรรย์วัฒน์ กนตวณฺโณ (กันจุน), ป.ธ.๙, ผศ.ดร.
ว/ป/ด	: วันศุกร์ ที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๖๘
ภูมิลำเนา	: จังหวัดพิษณุโลก
	: พ.ศ. ๒๕๕๘ พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พธ.ด.) สาขาวิชา พระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
	: พ.ศ. ๒๕๕๑ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขา วิชาเอกวิเคราะห์และวางแผนนโยบายทางสังคม คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
	: พ.ศ. ๒๕๕๘ พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) สาขาวิชา พระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหา จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
	: พ.ศ. ๒๕๕๕ สอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค สำนักเรียนวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร
ประสบการณ์การทำงาน	๑. อาจารย์ประจำหลักสูตรสังคม สงเคราะห์ศาสตร์ บัณฑิต ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะ สังคมศาสตร์
	๒. กรรมการและเลขานุการหลักสูตรประกาศนียบัตร (ปตศ.) สาขาพระไตรปิฎกศึกษา คณะพุทธศาสตร์
ผลงานทางวิชาการ	: หนังสือ งานวิจัยและบทความ
	๑. หนังสือ
	พระมหาจรรย์วัฒน์ กนตวณฺโณ,ดร. “พุทธศิลป์พุทธชินราช: ประวัติและ พัฒนาการทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพิษณุโลก สมัยสุโขทัย” (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ.๒๕๖๑), จำนวน ๒๐๙ หน้า.

พระมหาจิริวัฒน์ กนตวณโณ,ดร. เอกสารประกอบการสอนรายวิชา
“พระพุทธศาสนากับสังคมสงเคราะห์” บรรยายแก่นิสิตชั้นปีที่ ๓,
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา,พ.ศ. ๒๕๖๐ จำนวน ๒๔๐ หน้า.
พระมหาจิริวัฒน์ กนตวณโณ,ดร. เอกสารประกอบคำสอนรายวิชา
“พระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน” บรรยายแก่นิสิตชั้นปีที่ ๔
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, พ.ศ. ๒๕๖๓ จำนวน ๔๘๗ หน้า.

๒. งานวิจัย

พระมหาจิริวัฒน์ กนตวณโณ,ดร. งานวิจัยเรื่อง “การพัฒนาศักยภาพของพระ
สอนศีลธรรมในโรงเรียนในจังหวัดลำปาง” ได้รับทุนวิจัยจาก
สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.
๒๕๕๗ (ผู้ร่วมโครงการวิจัย) จำนวน ๒๔๔ หน้า.
พระมหาจิริวัฒน์ กนตวณโณ,ดร. งานวิจัยเรื่อง “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์
แนวคิดและบทบาทขององค์กรทาง ศาสนา พุทธ คริสต์” ได้รับทุนวิจัยจาก
สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.
๒๕๖๐ (หัวหน้าโครงการวิจัย) จำนวน ๑๓๘ หน้า.
พระมหาจิริวัฒน์ กนตวณโณ,ดร. งานวิจัยเรื่อง “การศึกษาโครงสร้างคัมภีร์ทีฆ
นิกาย สิลขันธวรรค ในแง่ของศีลและพรต” ได้รับทุนวิจัยจาก
สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.
๒๕๖๑ (หัวหน้าโครงการวิจัย) จำนวน ๒๐๙ หน้า.
พระมหาจิริวัฒน์ กนตวณโณ,ดร. งานวิจัยเรื่อง “มโนทัศน์เรื่องแม่ใน
พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษากระบวนการกำเนิดโดยใช้วิธีการ
ตั้งครรภ์แทน” ได้รับทุนวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๖๒ (หัวหน้าโครงการวิจัย) จำนวน
๑๘๕ หน้า.
พระมหาจิริวัฒน์ กนตวณโณ, ผศ.ดร. งานวิจัยเรื่อง “การพัฒนาคนในชุมชนชาว
พุทธในยุคปัจจุบัน” ได้รับทุนวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๖๓ (ผู้ร่วม
โครงการวิจัย) จำนวน ๒๘๕ หน้า.

๓. บทความ

พระมหาจิรวัฒน์ กนตวณฺโณ,ดร. “การวิเคราะห์การตีความว่า “ธรรม” ของ พุทธทาสภิกขุ”. บทความวิชาการ. วารสารวิชาการวารสารเซนต์จอห์น ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๒๗ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๐)

พระมหาจิรวัฒน์ กนตวณฺโณ,ดร. “พุทธศิลป์: พุทธชินราช ประวัติและ พัฒนาการทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพิษณุโลก สมัยสุโขทัย”. บทความวิจัย. วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๐)

พระมหาจิรวัฒน์ กนตวณฺโณ,ดร. “ศาสนาพุทธกับโลกสมัยใหม่: สตรีกับ ศาสนา”. บทความวิชาการ.วารสารการพัฒนาสังคม (JMSSD) ภาควิชา พัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม,๒๕๖๑)

พระมหาจิรวัฒน์ กนตวณฺโณ,ดร. “หลักสิทธิมนุษยชนตามหลักในคัมภีร์พุทธ ศาสนาเถรวาท”.บทความวิจัย.วารสารการพัฒนาสังคม (JMSSD) ภาควิชาพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ปีที่ ๓, ฉบับที่ ๑, (มกราคม-เมษายน, ๒๕๖๑)

พระมหาจิรวัฒน์ กนตวณฺโณ,ดร. “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ แนวคิด และ บทบาทองค์กรทางศาสนาพุทธ คริสต์”. บทความวิจัย.วารสารวิชาการ วารสารเซนต์จอห์น, ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๒๙ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๑)

พระมหาจิรวัฒน์ กนตวณฺโณ,ดร. “การศึกษาโครงสร้างคัมภีร์ที่ขนิยาย สิลขันธวรรค ในแง่ของศีลและพรต”. บทความวิจัย. วารสารวิชาการ วารสารเซนต์จอห์น, ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๒๙ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๒)

พระมหาจิรวัฒน์ กนตวณฺโณ,ดร. “มโนทัศน์เรื่องแม่ในพระพุทธศาสนา: กรณีศึกษากระบวนการกำเนิดโดยใช้วิธีการตั้งครมแทน”. บทความ วิชาการ. วารสารมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ปีที่ ๗ ฉบับพิเศษ เนื่องในงานประสาทปริญญา ประจำปี ๒๕๖๓

พระมหาจิรวัฒน์ กนตวณฺโณ, ผศ.ดร.และคณะ “รูปแบบการพัฒนาการจัดการเรียนรู้พระพุทธศาสนาในสถาบันอุดมศึกษา”. บทความวิชาการ. วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร, ปีที่ ๙ ฉบับ ๕ (กันยายน-ตุลาคม ๒๕๖๔)

ตำแหน่งทาง	: ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
วิชาการ	คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อุปสมบท	: วันที่ ๕ มิถุนายน ๒๕๔๑ ณ พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร โดยมี พระพรหมจริยาจารย์ (สมุท รัชตวณฺโณ,ป.ธ.๗, พธ.ด.) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระเทพกิตติมุนี (ทอง สุวณฺณสโร,ป.ธ.๖, พธ.ด.) เป็นกรรมวาจาจารย์ พระเมธีปริยัตยาภรณ์ (บุญชุม อคฺคธมฺโม,ป.ธ.๙) เป็นพระอนุสาวนาจารย์
สังกัด	: คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ตำแหน่ง	: ๑. ประธานหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา คณะพุทธศาสตร์ ๒. รองผู้อำนวยการศูนย์อาชีวศึกษา
สถานที่ทำงาน	: ศูนย์อาชีวศึกษา A4๐๐ อาคารเรียนรวม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอลำลูกกา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
ที่อยู่ปัจจุบัน	: วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ถนนพระราม ๕ เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๐๐

“

วายเมเถว ปุริโส ยาว อตถสส นิปปทา
เกิดเป็นคนควรจะพยายาม จนกว่าจะประสบความสำเร็จ

”

คำสั่งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ที่ ๒๒๓๑/๒๕๖๓
เรื่อง แต่งตั้งผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาผลงานวิชาการ
ประเภท หนังสือ

เพื่อให้การพิจารณาผลงานวิชาการประเภท หนังสือ ของอาจารย์ประจำภาควิชา
พระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย มีประสิทธิภาพ บรรลุวัตถุประสงค์
และนโยบายของมหาวิทยาลัย

อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๒๗ (๑) และ (๔) แห่งพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๐ จึงแต่งตั้งให้ผู้มีรายชื่ต่อไปนี้ เป็นผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาผลงาน
วิชาการประเภท หนังสือ ชื่อ **พระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน (Buddhism and
Sustainable Development)** ของ พระมหาจีร์วัฒน์ กนตวณฺโณ, ผศ.ดร. อาจารย์ประจำ
ภาควิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ ประกอบด้วย: -

๑. รองศาสตราจารย์ ดร.กฤต ศรียะอาจ	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๒. รองศาสตราจารย์ ดร.ปรุทม์ บุญศรีตัน	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
๓. รองศาสตราจารย์ ดร.บุญเหลือ ใจมะโน	มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง
๔. รองศาสตราจารย์ ดร.ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ	วิทยาลัยสงฆ์พระพุทธชินราช

ทั้งนี้ตั้งแต่วันที่นี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๖๓

(พระราชปรีดีทิพย์, ศ.ดร.)

อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย